III 117. 054

HÁROMSZÉK

VÁRMEGYE

EMLÉKKÖNYV

MAGYARORSZÁG EZERÉVES FENNÁLLÁSA ÜNNEPÉRE

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTÉK:

POTSA JÓZSEF,
SZERK. BIZ. ELNÖK.

Dr. ANTAL MIHÁLY
BOGDÁN ARTHUR
CSIFÓ SALAMON
Ifj. GÖDRI FERENCZ
GYÁRFÁS GYŐZŐ
MÁLIK JÓZSEF
Dr. SZÉKELY GYÖRGY
SZENTIVÁNYI MIKLÓS

164. 033

KIADTA HÁROMSZÉK VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

BIBLIOTECA [illegible]ANĂ
— HARGHITA —

NYOMATOTT SEPSI-SZENT-GYÖRGYÖN, A JÓKAI-NYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMDÁJÁBAN
1899.

AZ EMLÉKKÖNYV OLVASÓIHOZ.

A honfoglalás ezredéves ünnepére készül Magyarország minden hű fia.

Legyünk mi, székelyek, bár ezred évnél régibb lakói a magyarok hazájának, ez ezred év ünnepéből részt kivánunk.

Mert ez ezred év munkájában becsülettel résztvettünk.

Mert mindig együtt éltünk örömnapot s együtt éltük át a megpróbáltatás nehéz napjait.

Mert nincs föld e hazában, hol mi magyar testvéreinkkel a honvédelemben s a létért való küzdelem csatáiban vérünkkel ne áztattuk volna a magyar földet.

A Haza és Trón védelmében ugyanazon szent érzelem hevité keblünket.

Midőn a Szabadság, Testvériség és Egyenlőség lángoló napja fölkelt, mi, székelyek a szabadság oltárára letettük különleges jogainkat; mert tudtuk, hogy a haza nagy és dicső csak ugy lehet, ha jogok és kötelességek mindenkire egyformán háramlanak.

1848-ban megszüntünk székelyek lenni: mi Szent István birodalmának egyenjogu magyar polgárai vagyunk. És igy lépünk a második ezredévbe át.

A honfoglalás ezred éves ünnepén Szent István koronájával fölkent Királyunkkal és Királynénkkal együtt borulunk le hálaimára a magyarok Istene előtt.

Fogadalmunk a második ezred évre is őseink fogadalma:

Hazáért, Királyért élünk halunk!

Sepsi-Szent-György, 1895. deczember 20-án.

Potsa József.

Ennek az Emlékkönyvnek kiadását Háromszék vármegye törvényhatósági bizottsága határozta el 1894. deczember 28-án tartott közgyülésében s megirására ugyanakkor szerkesztő bizottságot választott meg. Ezt a határozatot a közgyülés Eötvös Loránd báró akkori vallás- és közoktatási miniszter hazafias leiratának benyomása alatt hozta még. A leirat arról szólt, hogy Magyarország ezeréves fennállásának emlékére lehetőleg minden vármegye örökittesse meg képzőmüvészeti uton a megye történeti fontosságu emlékeinek valamelyikét festményben vagy szobormüben.

S ez szép és könnyü feladat is lett volna. Mert Háromszék vármegye történeti multja gazdag és lélekemelő. Haza védelmében elhullott hősök vérétől kövér itt a fü s az államfentartás nagy gondolatát hajtja végre itt ma is ennek a székely vármegyének legszegényebb lakója is. A hazaszeretetnek és önfeláldozásnak fenséges képei várnak itt megörökitésre: a kökösi csata, vagy a háromszéki közgyülés Gábor Áronnal, vagy azzal az eposzba való jelenettel, midőn a Gedeonnal való békekötés bejelentetik a közgyülésen; a bereczki század leölése a Gyilkoson, vagy Torja ostroma a Bálványos várral stb. Bármelyik is gyönyörü képét adná az elmult nagy idők dicső emlékeinek. De csak egy, egyetlen egy vonása lett volna az a mult idők tanuságtételének.

A vármegye közönsége pedig ugy vélekedett, hogy a magyar nemzet ezer éves fennállásának ünneplő esztendejére össze kell gyüjteni Háromszék vármegye történetének gazdag kincses házából mindazon megtalálható értékeket, a melyek belső tartalmuknál fogva együttes kiállitásban szemlélhetővé tegyék vármegyénk képét egész a mai napig. A törvényhatósági közgyülés tehát szükségesnek találta oly monografikus irányu Emlékkönyv megirását, a mely magában foglalná Háromszék vármegye történetének, gazdasági, ipari, közlekedési, közigazgatási, müvelődési, demografiai életmüködésének lehetőleg áttekinthető képét a mult időktől kezdve napjainkig. Ezzel a feladattal pedig megbizta a szerkesztő bizottságot, mely lelkiismeretesen feldolgozva a rendelkezésére állott anyagot, ime most beszámol munkálatával.

Megjegyezzük, hogy ez a munka, mint a neve is mutatja, nem tudományos mü s arra semmi igényt nem tart. Ez az Emlékkönyv a tudománynak csupán mai álláspontján tárgyalja a tényeken alapuló igaz és való dolgokat. Ugy akarja bemutatni Háromszék vármegyét minden tagjában és izében, a minő volt és a minő tényleg ma.

Mindenesetre óhajtandó lett volna, hogy Háromszék vármegye néprajzát s ebben a székely népviseletet, szokásokat, a háromszéki nyelvjárást, közmondásokat, népdalokat stb., melyeket az ellenállhatatlan czivilizáczió már-már enyészettel fenyeget, legalább nagyobb vonásokban bemutassuk. Ez a törekvésünk azonban meghiusult az Emlékkönyv terjedelmének már igy is átlépett korlátai miatt; de reményünk van, hogy egy ujabb hazafias vállalat könyvünk hiányait e tekintetben ki fogja egésziteni.

Sepsi-Szent-Györgyön, 1898. deczember 20-án.

A szerkesztő bizottság.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE MEGALAKULÁSA.

Háromszék vármegye Magyarország Erdély részének egyik legszebb vidékét foglalja magában. Ott fekszik, Erdély délkeleti felében, egy része szép nagy lapályon, melyet szebbnél szebb hegycsoportok koszoruznak, vagy benyulásaik által osztanak fel mintegy természet által határolt részletekre, a melyek ma a különböző járásokat alkotják.

Határai északon Udvarhely és Csik vármegyék; ez utóbbinak különösen havasai nyulnak le annyira, hogy a Háromszék észak-keleti oldalán lévő havasok azoknak csaknem folytatását képezik. Keleti és déli határa Moldva-Oláhország, a melytől roppant hegytömeg választja el. Délnyugoti határa Brassó megye, melynek lapálya a háromszéki szép lapálynak, vagy inkább a megye délnyugoti részében fekvő Szépmezőnek a folytatása; a kettő között választó határt a Kökös és Aldobolyon alul a Feketeügyet magába fogadó Olt vize képez. Nyugoti határa szintén Brassó és Nagy-Küküllő vármegye, a melyek és Háromszék között természeti határt a Hermányon felül északnyugotra kanyarodó Olt vize képez.

Háromszék vármegye területe 3556·29 □ klm. Ennek egy részét szép lapály, más részét pedig magas hegyek és havasok foglalják el. Jelentékeny hegysorai a Baróth-Hermányi hegyvonal, mely a megye nyugoti oldalán északról délre vonul s az ezzel csaknem párhuzamos Bodoki hegység. A harmadik a Bereczki hegycsoport, mely roppant magas hegytömegekben nyulik le Háromszék vármegye északi részéről, keleten déli irányban, hazánknak hatalmas védhátát képezve Moldva-Oláhország felé. Tovább egy negyedik: a Bodzai vagy Csukás hegycsoport, melynek csak északi része látható egészen hazánkban, mivel a más része Oláhország felé nyulik be.

A bodoki és a bereczki hegycsoport között Háromszék területét egy szép nagy lapály foglalja el, mely Maksa és Egerpatak között összeszorul, hogy aztán alább ismét kiszélesedve, a gyönyörü térséggel biró Szépmező területét alkossa, a mely a Feketeügy és Olt egyesülésénél, Aldoboly és Kökösön alul a Brassó megyei Barczasággal olvad egybe.

A megye legnagyobb folyóvize az Olt, a mely Csikmegyéből jő be, és a Feketeügy, mely az északkeleti hegyekből ered s délnyugoti irányban végig hasitva Háromszék megye szép lapályát, Kökös és Aldobolyon alul egyesül az Olttal. Mind a két folyóba jobbról és balról több kisebb-nagyobb patak szakad, melyek szükebb és tágasabb völgyeket alkotnak. E völgyekben fekszik a községek jelentékeny része, mert az az emberi természetben rejlett mindig, hogy mindenki a vizek mellett szeret helyet keresni letelepedésére, talán épen a viz elkerülhetetlen voltánál fogva, vagy, mert ott az épitési és közlekedési eszközöket is könnyen megszerezheti.

Óvakodunk belebocsátkozni Háromszékmegye topographiájának bővebb leirásába, mert erről éppen e könyv részletes leirást tartalmaz más helyen. Csupán azért emliténk meg arról ennyit is itt, mert tájékozni akartuk legalább parányi részben az olvasót

hazánk ama területéről, a melynek történetét rövid vázlatokban bemutatni akarjuk.

Ezzel hozzá kezdhetünk Háromszék vármegye történetének a leirásához, nehány szempillantást vetve a nagyon régi időkre is, és figyelemmel kisérve tovább a megye alakulását és fejlődését, valamint a megyének és jelesen székely lakóinak, egyfelől a hazánk történelmében, másfelől pedig e régen annyi kiváltságokkal felruházott székely nép történelmében való szereplését.

Kezdjük azzal a multtal, melyet a történelem, mint legrégibbet mutat fel Erdély történelmére nézve.

A Dák birodalom előtti korszakból semminemü adattal vagy hagyománynyal nem rendelkezünk. Hogy azonban, a Dák birodalomnak Háromszék megye jelentékeny részét képezhette, azt már csak onnan is sejthetjük, hogy némely történész e megyében lévő várakat, melyek jó részének ma csak romja vagy alapja létezik, a dákokkal épitteti. A dákok után a római birodalomnak is nevezetes részét tehette e megye. A dákok általi épitését némely — ha nem is minden — várnak, abból is következtetik, hogy mikor Traján Erdélyt elfoglalta, beletétetett a békefeltételekbe, hogy minden erősséget le kell rombolni. Hogy a római birodalomnak is jelentékeny részét tehette Háromszék megye, mutatják a Kézdi-Vásárhelynél 1852-ben talált római maradványok, ugyszintén a Bereczki vár (castrum), a Komollói vár s az ott talált vizvezetéki csövek, valamint a bodza-krásznai szorosban talált római aranylelet, melyből az is kiviláglik, hogy ez az átjáró már a rómaiak idejében fontos volt.

Hogy azonban, a valóságos vidéki szerepe akár a dákok, akár a rómaiak, vagy később a góthok stb. alatt mi és milyen volt Háromszék megyének? arra nézve nincsen semmi adatunk. A székelyek betelepedése után, főleg az erdélyi vezérek korában minő feladata volt, azt szintén nem tudhatjuk, csupán a Csiki Krónika mond annyit, hogy a székelyek a magyarok bejövetele alkalmával ezeknek elejükbe menének s őket a hóditás munkájában segitették, a miben, ha igaz, Háromszék székelyeinek is bizonyára része lehetett.

A mai székelyek, krónikásaink szerint: Csaba hunjainak az utódai, a kik Erdély hegyalatti helységeit foglalták el. De akár áll ez, akár nem, tény az, hogy a hagyomány és a csiki krónika szerint a székelység mint különálló nemzet élt a magyarok bejövetele alkalmával és mostani hazájában lakott. Hogy minő felosztást csináltak a helységekre nézve? nem tudhatjuk, csak annyit tudhatunk, hogy a hagyomány és a nevezett krónika szerint, főrabonbánjaik alatt éltek.

A mint tudjuk, az országot Szent István osztá fel vármegyékre; a Székelyföldet azonban teljesen érintetlenül hagyta, valamint a székelyek ősi jogait és kiváltságait se bántotta. A hol csak székely lakott, az Székelyföldnek maradott. Ha pedig Szent István ezt tette: ugy ez bizonyára azt mutatja, hogy ezt tennie kellett, akár, mert a székelyek a magyarok bejövetele alkalmával ezeknek valami nagy szolgálatot tettek, akár, mert nagyon is közeli rokonfaj voltak, akár, mert a magyaroknak való meghódolásuk alkalmával oly kikötéseket hagyattak a saját részükre helyben, a minőket aztán évszázadokon keresztül se volt tanácsos maguknak az uralkodóknak se bántani; akár pedig végül, mert meghódolásuk alkalmával a jövőre nézve oly kötelességeket vállaltak magukra és azokat oly hüségesen teljesitették is, hogy maga a dicső és hatalmas uralkodó, Szent István se tartotta tanácsosnak a székelyeket és az általuk lakott területet joguktól megfosztva a vármegyék területe és törvénye alá bevonni; hanem a székelyek által lakott területet meghagyta mint különálló területet Székely föld és nem Székely szék név alatt teljesen külön, valamint érintetlenül hagyta a székelyek jogait is, magának csupán a legmagasabb főhatóságot tartván fenn.

A székelyek által lakott föld 7 székre és 4 fiuszékre volt felosztva, ide nem számitva Aranyos széket, melyet a kézdi székelyek királyi adomány gyanánt a XIII. században kaptak. Ennek az a története, hogy Aranyos földe királyi várhoz tartozván, azt V. István és fia IV. László a kézdi székelyeknek adományozták annak a vitézségüknek a megjutalmazásáért, melyet ezek a kúnok ellen, de főleg 1285-ben a tatárjárás alkalmával Toroczkó váránál tanusitottak és azért a 80 lóért, melyekkel akkor segitettek a királyon, a mikor neki nagy szüksége volt azokra. Hogy ki, vagy kik és minő alapon osztották fel a Székelyföldet 7 székre és 4 fiuszékre, valamint arra nézve is, hogy mikor? nincsenek adataink. A 7 széknek részét képezték Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszék, a melyekből alakult a későbbi és a mai Háromszék. E felosztás már a 11-ik században meg kellett hogy legyen, igazolja azt Lőrincz Milkói püspök levele — ha ugyan igaz a datuma — melyet e püspök 1096-ban a Sepsi-, Kézdi- és Orbai székelyekhez intéz. Hogy a székelyek állitólag rabonbánjaik alatt éltek, azt elhisszük, de hogy máskülönben mi volt juris-

dictioi és administrativ szervezetük? Azt más helyen fogjuk elmondani.

A kérdés most az, hogy mikép alakult a nevezett székekből Háromszék vármegye? Erre tiszta világot vetni valóban nehéz, annyival inkább, mert 1849-ben a vármegye levéltára nagyrészt elégett, másrészt pedig feldúlatott, a mikor bizonyára sok becses adat lett semmivé. Talán egyes családi levéltárak adhatnának itt némi kiegészitő vagy tisztázó adatokat. Tény azonban az, hogy a nevezett székek, mint különálló székek szerepeltek 1562-ig, a mikor a székely nemzetre nézve a gyásznak és jogtiprásnak az a korszaka következett el, a melyet kiépülni sohase tudott s most már az ujabb időben ősi jogait és kiváltságait visszaszerezni: nemcsak örökre elveszett remény, de a mennyire haszontalan, épen annyira hiu törekvés is volna, mert nem illenék be az ma, nemcsak hazánk társadalmi, közmivelődési és politikai keretébe, de ellenkeznék az a tiszta szabadsággal, a törvény előtti egyenlőséggel, s főleg a nemzetek testvériségének azzal az eszméjével, melynek megvalósitásáért foly ma a küzdelem szóban, irásban és cselekedetben.

Az 1562. év előtti kiváltságolt és boldog állapotok ugy látszik, nem tudták a külömböző székek között létrehozni az egyesitést. Mindenik szék önálóan müködött, egyenként és összesen csupán a székely nemzeti gyülésnek levén alávetve. A nevezett esztendő után azonban, a sok szenvedés és közös szerencsétlenség össze kellett hogy hozza és egységre kellett hogy birja a lakókat. Noha az időt biztosan meghatározni nincsenek kétségtelen adataink, annyit mégis tudunk, hogy Sepsi-, Kézdi- és Orbai székek egyesültek vagy egyesittettek egy fő alá először, már a mennyire ezt egyesülésnek lehet nevezni, s igy lett a név Háromszék. E név, Háromszék, fordul elő korábbi iratokban is s ez alatt mindig Sepsi-, Kézdi- és Orbai székek értettek, mint a melyek földrajzilag egészen egy egységes területet képeznek. Azonban maga a szék intézmény vagy szervezkedés, a mint Nagy Géza irja, a XIV. századon előli időre nem vezethető vissza, már csak azért se, mert a régi iratok a Sepsi-, Kézdi és Orbai székelyekről és nem székekről szólanak.

Hogy az egyesülésre nézve mikor és mivel kezdődött az első lépés? arra történelmi adatunk nincsen. Mindenik széknek meg volt a maga külön királybirája. 1583-beli oklevél emliti, hogy Sepsi, Kézdi és Orbai székeknek egy közös királybirájuk volt Osztopáni Perneszy István várhegyi kapitány személyében; valószinüleg ez volt az első lépés az egyesitésre. Később, de mind 1562. után már több egyénről tudunk, a kik a három széknek királybirái voltak. Van azonban egy feltünő, s ez az, hogy 1562. után a székekben főkirálybirákról s mellettük vice-királybirákról is van szó, mely kétségtelenné teszi azt, hogy e két állás teljesen különálló volt, s valószinü, hogy a mint erről később biztos adataink vannak, már ekkor mindenik szék maga választotta a saját számára vice-királybiráit az ugynevezett markalis gyüléseken, mig a főkirálybirót a székek, közös ugynevezett derék széki gyüléseiken választották. Különben is tudjuk, hogy a nevezett székeknél már 1562. előtt nem volt ismeretlen a közös gyülés, hiszen említés van ilyenről már 1466-ban. Bármi is adott azonban okot és bármikép történt is az egyesülés, tény az, hogy Háromszék a Sepsi-, Kézdi, és Orbai székekből alakult, s mint Nagy Géza mondja, a valóságos egyesülés vagy összeolvadás csak a XVII. században történhetett meg egészen.

A három szék egyesülése után Miklósvár-szék még sokáig megtartotta különállását. Sepsi- és Miklósvár-szék között a viszony, ugy látszik, nem egyszer volt feszült, mert az előbbi többször tett próbát, hogy mint erősebb, a gyengébb Miklósvár-széket bekebelezze, a mi ellen azonban, ez mindannyiszor tiltakozott és orvoslást nemcsak keresett, hanem kapott is. Igy Stibor vajda idejében, mikor a törvénykezés szempontjából Sepsi magának követelte Miklósvár-széket, ez a vajda elé ment, külön törvényszéket kérve. A vajda a kérést teljesitette, a mit Zsigmond király is 1404-ben helybenhagyott. Majd Lábatlani János székely ispán volt a Mátyás idejében királybiróul hasonló eset miatt kiküldve, a ki is a versengést 1459-ben a megyesi gyülésen ugy intézte el, hogy Miklósvár-széknek a Sepsi-széktől való függetlenségét kimondotta.

Miklósvár-szék azonban, teljesen önállóan, függetlenül már csak kicsinysége és földrajzi fekvésénél fogva se müködhetett soha s lehet, hogy a mint érdeke és politikája kivánta, most Háromszék, majd Udvarhelyszék felé kacsingatott. Mint önálló szék, hogy se meg nem állhatott, se nem fejlődhetett, már az is bizonyitja, hogy mig több vicekirálybiróról tudunk ottan, addig főkirálybiróról egyről se; ámde azt is tudjuk, hogy 1562. után, a mint az egy fejedelemkorbeli iratból is kitünik, már a háromszéki királybirók fennhatósága alá tartozott. Ez irat, melyben 1625-ben Bethlen Gábor ugyancsak a külön törvénykezési jogot adja meg

Miklósvár-széknek, igy szól: „Erdővidéken a Miklósvár-székben való kilencz falubéliek adák értésünkre, hogy régi boldog emlékü királyok és fejedelmek indulgeálván nékik, hogy ők noha a háromszéki főkapitány és királybirók alatt legyenek, de vicéjek magok közül való lévén, törvény dolgában magán való egy külön Székek legyen, a honnan az ő törvények is, mint a többi székeké, nem másuvá, hanem egyenesen Táblánkra apellaltassék stb.“ A külön törvényszék megadatott, mert 1648-ban a Cserei Miklós vice-királybiró és két assessor pecsétjével ellátott levéllel értesitik a többi székeket, hogy a „perek a vice-királybiró és assessorok előtt kezdetnek el s onnan közönséges gyülésben revidealtatnak és a fejedelem táblájára küldetnek fel“; ámde, azt is bizonyitja e levél, hogy abban az időben Miklósvár-szék a Háromszék királybiráitól már nem volt független, s ők maguk elismerik, hogy azok fennhatósága alá tartoznak s igy tehát Miklósvárszék Háromszéknek alkotó részét képezte. Hogy azonban Miklósvár-szék tényleg mikor egyesült Háromszékkel? arra nézve biztos adatunk szintén nincsen; de ez a 19-ik század elején biztosan elől teendő, vagy ennek épen az elejére, mivel a most létező megyeházat, akkor még mint székházat a nemes Háromszék és egyesült Miklósvárszék együtt épitették. Az egyesülés, vagy egyesités — mert nem lehet tudni, ha vajjon az a miklósvári székelyek önkedvéből, avagy felsőbb intézkedésből történt-e? — azonban, csak administrativ volt, mivel Miklósvár-szék vagy Erdővidék egy része, a saját nevét a legujabb időig ugy megtartotta, mintha csak társszéke, noha kissé alárendeltségben, lett volna Háromszéknek. József császár a székeket eltörölte volt, 11 megyére osztván fel Erdélyt, de ez eltörlő intézkedést is később a többivel együtt visszavonván, maradt minden, a mint volt. 1876. azonban, a mikor Háromszék ***megyévé*** alakittatott, már ennek — ugyancsak saját régi neve alatt — Miklósvár-szék csak egyik alkotó részét, szóval járását képezte s képezi a mai napon is. Mint szolgabirói járás a többi, a volt három szék is őrzi a régi nevét, mintegy emlékeztetve ez által is a régi dicsőségre.

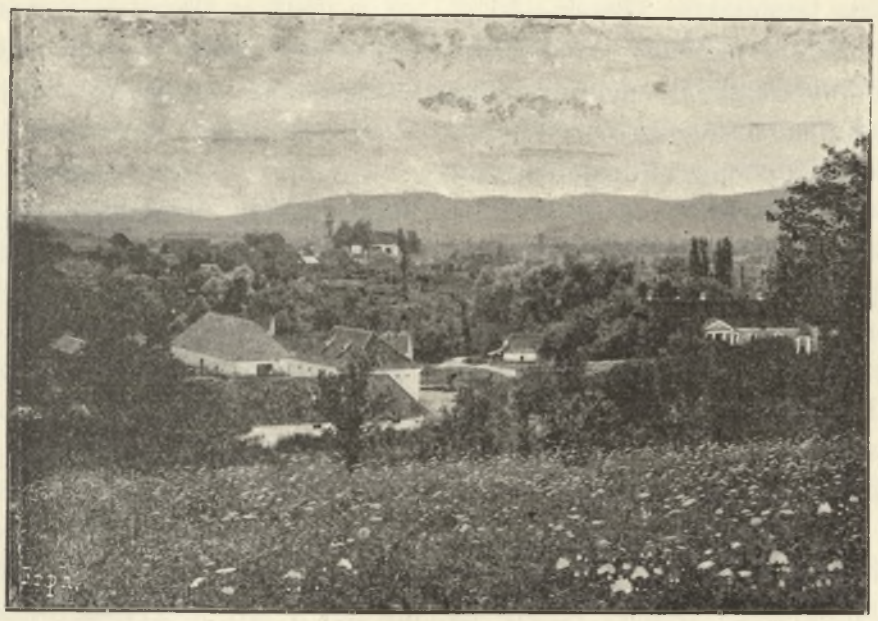

MIKLÓSVÁR KÖZSÉG

Fennebb megemlitők Háromszék vármegye területének nagyságát, de korántsem kell azt hinni, mintha kezdet óta — értem mióta e föld a Székelyföld nevet viseli — mindig ugyanaz, tehát a jelenlegi lett volna. Hazánk területén Székelyföldnek csak az a rész neveztetett speciálisan, a hol kizárólag székelyek laktak. Ez alatt azonban nem azt kell érteni, hogy minden föld, a hol csak székely lakott, teszem a tulajdonképpeni Magyarországon is, — mert ott is laktak legalább kiöltözött székelyek, egyszersmind Székelyfölddé is vált; mert az ily esetben csak annyi az igaz, hogy a székely ott és bárhol is, ha csak valahol lakott, élvezte szabad székely jogait. Az a rész azonban, a melyen kizárólag székelyek és tömegesen laktak, már Székelyföldnek neveztetett. Háromszék megye mai területén voltak helyek, illetve egyes községek, melyeknek lakói nem voltak székelyek, s igy e helyek nem tartoztak a Székelyföldhez. Laktak itt nehány községben szlávok, oroszok és bessenyők s ezenkivül a szomszédos Moldvából is sokan települtek be. Ezeknek, bár némelyek egészen összeolvadtak a székelyekkel, a mi a székely önérzetnek és büszkeségnek nemigen tetszett és felette ritka is lehetett s bár nyelvünket beszélték és szokásainkat is eltanulták, mégis külön kellett huzódniok és nem élvezhették a szabad székely jogait és kiváltságait s mint ilyenek nem is tartozhattak Háromszékhez. Ily község több van Háromszéken; ezek régebb mind a volt Felső-Fejér vármegyéhez voltak beosztva. Kállay szerint régebb e községeket mind székelyek lakták, mert természeti fekvésük is azt mutatja, de kipusztulván a székely lakósok, bessenyők települtek be helyükbe, a kik egyfelől gyávaságuk okán, másfelől

pedig telepitvényes voltuknál fogva szolgaságba jutottak. (Kállay Hirl. Ért. 131. l.) De ha nem épen bessenyők voltak is ezek, annyi bizonyos, hogy későbbi telepitvényeseknek kellett lenniök. Ily községek délnyugaton és délen Lüget, Hidvég, Árapatak, Erősd, Nyáraspatak s a később alakult Előpatak; tovább Nyén és Bodola. Északon és északkeleten Mikó-Ujfalu, Bükszád, Al- és Fel-Torja, Volál, Peselnek, Szárazpatak, Karathna, Szent-Lélek és Várhegy. E két utóbbi hely azért is nevezetes, mert a mint más helyen kitünik, az ott történt királyi adományozásokat sok történész értette félre és vette ugy, mint a melyek által királyaink székely jogcsorbitást követtek el, mivel csak az ujabb időben derült ki, hogy ezek királyi végvárak voltak. Az északon és északkeleten fekvő, nem székelyek által lakott községek, mind a vármegyei területhez tartoztak, a hol a királyi jogot gyakorolni nem volt székely jogsértés; azokat betelepült vagy telepitett szlávok, bessenyők, oroszok s lehet, hogy kúnok is lakták, a kik szó nélkül már régen mind jó székely-magyarokká lettek. Délen Nyén és Bodola a német lovagok által kapott területhez tartoztak. Mig a többi délnyugaton fekvő községek, mint Lüget, Nyáraspatak, Hidvég, Árapatak, Erősd a legnagyobb valószinüséggel a Székelyföldhez, még pedig Sepsi székhez tartoztak, mert csak innen magyarázható meg e terület neve: „Terra Zék“, az az Szék földe. E területet II. Endre a szászok által megszállott földdel együtt a szebeni szász ispán alá vetette. Valószinüleg, mert már a székely lakósok vagy kipusztultak volt, vagy más helyre vándorolva, lakatlanul hagyták. Mint ilyen juthatott csak Fulkun nevü szász birtokába. A tatárdulás alkalmával a lakók kipusztultak; 1252-ben IV. Béla e területet Sepsii székely Akadás fiának, Akadás Vinczének adományozta, a ki bizonyára nem késett oda minél hamarább uj lakókat telepiteni. Ez Akadástól származtak a Gr. Nemes, Gr. Kálnoky s állitólag a Gr. Mikó családok is.

Mindezek a községek később, egy szerencsésebb felosztás alkalmával, tekintettel talán természeti fekvésükre, Háromszék megyéhez csatoltattak s ennek képezik ma alkotó részét.

Ennyit röviden Háromszék vármegye alakulásáról.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE KORONKÉNTI LAKÓI.

A történelem arra nézve, hogy kik voltak Erdély s igy Háromszék vármegye lakói is, nem hogy adatokat, de még sejtelmeket se tud felmutatni a legrégibb időre vonatkozólag. Csupán csak annyit találunk, hogy fekvésének magasságánál fogva, ha bár rengeteg erdőkkel volt is elboritva, bizonyosan felkerestetett egyik, vagy másik néptörzs, vagy ág által s lakva volt.

A keresztény évszámitást megelőző időből, mint bizonyos pontnál, a történelem a dák uralomnál kezdi Erdély történetét; de hogy mikor jöttek azok ide és kiknek a helyét foglalták el? arról hallgat. A dákokat mint hatalmas nemzetet tünteti fel, a kiknek birodalma a Dnieper- és Fekete tengertől egész a Dunáig terjedve, Erdélyt is magában foglalta. Említés van arról is a történelemben, hogy Nagy Sándornak is volt baja a hatalmas dák nemzettel, mint a mely szilárdan ellene állott hatalmának. A dák uralkodók közül Deczebal volt a leghiresebb, a ki a Római birodalmat is évi adófizetés alá hajtotta. Azonban, Deczebalt Traján római császár két izben megvervén, Deczebal a kardjába ereszkedett és meghalt. E győzelem emlékét Rómában a Traján-oszlop őrizi.

A hatalmas dák birodalom római provinciává lett (105. Kr. u.) s a mint az szokása volt a rómaiaknak, a provinciákban hagyott legiók által biztositák hatalmuk fennmaradását; jó utak és hidak készitése által közelebbi összeköttetésbe igyekeztek hozni a meghóditott tartományt Rómával. Ez történt a régi Dáciával is. Erdély is egy része levén a dák birodalomnak, római provinciává vált, a mely alól Háromszék se képezhetett kivételt. S hogy tényleg római uralom itt létezett is, bizonyitják a Kézdi-Vásárhely s Bereczknél talált római leletek, valamint Sepsi-Szentgyörgynél a Daczó-kripta mellett az 1850-es években, és még az itt-ott talált római pénzek; legujabban, az árkosi határon, az Olt mellett, a külömböző ásások alkalmával talált kőedények és t é g l a d a r a b o k, melyek rendesen az épitő legiók jegyeit magukon viselik. Ez utóbbi — az árkosi — ásás helyén, a hagyomány egy Bedeháza nevü faluról emlékezik meg, mely később a sok pusztitás után Árkossal egyesült.

A Római birodalom másfélszázadnál alig nehány évvel tulterjedő ideig tarthatta fenn hatalmát Erdélyben. Az északról nyomuló góthokkal nagy háborut viselt, mig végül békét kötve, a békeidőt arra használta fel, hogy legioit visszavonja, kincseit elvigye s a földet ott hagyja szabadon a góthok számára.

A góthok, csak rövid ideig élvezték Erdély birtokát. A hunnok nyomulván előre Balambér vezérlete alatt, helyet kellett, hogy engedjenek ezeknek. Megalakult a nagy hunnbirodalom, melynek uralkodói közül csaknem legendaszerüleg tünik ki Attila alakja, a ki bámulatos hóditó és szervező tehetséggel volt megáldva. Halála után azonban, a nagy hunn-birodalom összement, mert a mint a krónikák s a hagyomány fentartották Attila, halála után, a hunnok pártokra szakadtak, mely pártraszakadásnak a Csaba és Aladár közti krimhildi csata lett az eredménye,

hol Csaba legyőzetvén, 3000 hunn rövid ideig a Chigle-mezőre vonult, onnan pedig Erdély keleti széleire jöttek s itt a hegyek között, sziklák alján kerestek biztonságot és nevüket székelyre változtatták. E szerint a székelyek Csaba hunnjainak volnának a maradékai.

A hunn birodalom csillagának letünte után, a régi Dacia s igy Erdély is a gépidák hatalma alá került. De ezeket nemsokára követve, a maguk előtt különböző szláv törzseket nyomó avarok jelentek meg s alapitották meg uralmukat. Ez időben már az egész Daciát különböző néptöredékek egyes csoportjai lakván, ezek bizonyára, valamint egymásnak, ugy az avaroknak se hagytak sokáig békét; sőt az avarokat még a különböző szomszédos szláv törzsek is háborgatták, a melyek be-beütvén birodalmukba, irtózatos pusztitásokat vittek véghez. Azonban, ha volt is az avaroknak bizonyos ideig hatalmas birodalmuk Baján khánjuk alatt, annak rövid idő alatt össze kellett esnie, mert feltünt nyugaton Nagy Károly alakja s ez uralkodó 796-ban az avarok birtokát egész a Tiszáig saját uralma alá hajtotta. A sok zaklatást megunván az avarok, egy részük kibujdosott, a Nagy Károly birodalmában keresvén helyet, a más részük pedig „valószinüleg“ az itt lakó néptöredékekkel s igy a székelyekkel is egybe olvadott, noha még az is feltételezhető, hogy bizonyos számban a később bejött magyarokkal olvadtak össze.

Igy állott a régi Dáczia a IX. században. Különböző népcsoportok által lakva, a melyek, mint töredékek, külön khánjaik vagy főnökjeik alatt éltek, folytonos zaklatás és zaklatottság között. Ekkor jöttek ki a magyarok; könnyü volt az egész területet meghóditani. A csiki krónika szerint a székelyek tudták, hogy a magyarok rokon nép, s mikor ezek átjöttek a Kárpátokon, a székely rabonbán követeket küldött eléjük, a kik ajándékokat vivén, bemutatták államszerkezetüket és saját fiaikat adván kezesül, a magyaroknak meghódoltak s azok előtt mentek.

Erdély meghóditása Töhötömre volt bizva. Egyetlen egy ütközet után meg is hódolt. Biztositva volt igy Erdély a Töhötöm és családja számára s mert lételét csak az anyaállammal való összeköttetés és barátságos viszonynál fogva tarthatta fenn; biztositva volt egyuttal az anya-állam részére is. Azonban, a mint Szilágyi Sándor mondja: „a Székelyföld függetlenségét és szerkezetét megtartá. Csak szövetségesei s szükség esetére védelmezettjei voltak az anyaállamnak. De ezen önállóság nyomai a történelemben megmaradtak, sem elfoglaltatása s összecsatoltatása Magyarországgal, sem félezredes együttlét nem törölhették el . . A székelyek mindent megtartottak.“

Erdély meghóditása után, a székelyek s igy Háromszéknek története is, melyet székelyek laktak, a magyarok történetével jő összeköttetésbe.

Háromszék vármegye régi történetét, mint Erdély területének alkotó részéét csak ugy tekinthetjük, mint a melynek bizonyos része volt a fenn leirt történetekben és szinhelye is lehetett sok olyan küzdelemnek, a minőkről a történelem vagy még a krónikák és a hagyomány se tartottak fenn semmit. De ha azt vesszük figyelembe, hogy a népvándorlás keletről indult nyugatra és Erdély bizonyára több vándorcsapatnak esett az utjába; s ha még azt is tekintjük, hogy az ójtozi és bodzai szorosok bizonyára bevonuló helyekül kellett, hogy szolgáljanak; e megyétől nem tagadhatjuk meg, hogy valamint sok zaklatásnak, ugy sok küzdelemnek is lehetett kitéve s földje nem egy ütközetnek lehetett a szintere a magyarok uralmának a megalapitása előtt is.

A SZÉKELY NÉP EREDETE.

A székely nemzeti hagyomány, valamint ezek nyomán a krónikások leirása is az, hogy a székelyek Attila hunnjainak a maradékai. Ezt ugy adják elő a krónikások, hogy Attila birodalmának a felbomlása s az emlitett krimhildi csata után, mintegy 3000 a Csaba hunnjai közül Erdély havas alatti részeibe vonult; mig a többiek, dél és délkeleti irányban, Ázsia felé vették utjokat.

A történészek meglehetősen felhasználták ezt a hagyományt és a krónikák ilynemü leirásait s igyekeztek mindjárt magyarázatot adni, egyfelől a „székely“ névnek, másfelől pedig annak, hogy miért jött az a 3000 hunnmaradék egyenest Erdély havas alatti részeibe. Sokan a „székely“ nevet, a *székhelytől* akarják származtatni; a mi annyit jelentene, hogy a mikor az ütközetre mentek, nejeiket, gyermekeiket, az öregeket és harczképteleneket itt hagyták s azt a helyet, a hol ezek maradtak, elnevezték *székhelynek*, melyből aztán később a *székely név* fejlődött volna ki; mások azt akarják elhitetni, hogy *székely* annyit jelent, mint *határőr*, s hogy a székelyek mint határőrök nyerték nevüket. Mások, mint teszem Engel szász historicus egyenesen *szökeljből* származtatja a *székely* nevet, a mit ő a *szökevény* (fugitivus) jelentéssel akar azonositani. Szóval sok gondot adott a *székely* név megfejtése a historicusoknak s mégis egy lépéssel se állunk e tekintetben elébb, mint elődeink; ők se tudták s mi se tudjuk, hogy honnan, miből, miért származott a *székely* név? s erre világot okirat vetni soha se is fog. Hogy az emberi tudományos kutatás miben fog majd megállapodni idők multán? Arról még csak fogalmunk se lehet. De akkor is fontos kérdés marad, ha vajjon eltalálta-e az igazságot?

Mig a történészek egyrésze a *székely névből* akarta e népet s kiváltságait megfejteni, nem bántva azt a nézetet, hogy közvetve Attila hunnjainak az utódai, addig a másik része a mult és a jelen században azt vonta kétségbe, ha vajjon a székelyek tényleg az Attila hunnjainak a maradékai-e? Nagyon természetes, hogy itt azonnal előállott a történelem mellé nemcsak a régiségbúvár, hanem a nyelvészet, ethnographia és a leleményesség is.

Többen, kül- és belföldi tudósok, azt állitották, hogy a székelyek kun vagy besenyő utódok. Mig akadtak olyanok is, a kik csak a nyelvészetet tekintve fontos tényezőnek, nem valamely más nemzet utódainak, hanem a magyarok egy bizonyos elszakadott ágának tekintették a székelyeket, mig mások ismét azt erősiték, hogy ezek Szent László-nak, vagy valamely más utódjának, nevezetesen épen IV. Bélának lettek volna a telepitvényesei a tatárdulás utáni időben.

Legujabban Hunfalvy Pál épen a mellett az eszme mellett foglalt állást, hogy a székelyek királyi telepitvényesek. S ezt igyekszik bizonyitgatni, a krónikákat ki nem nyitott, fülledt, pókhálós szobákhoz hasonlitván, mivel ezek a székelyeket Attila hunnjainak hirdetik. Hunfalvy a székely jog és történelemben meglehetős járatlanságot árult el, a mint azt Szabó Károly „Telepitvényesek-e a székelyek“ czimü munkájában nagyon világosan és

meggyőzően, irott okmányokra támaszkodva kimutatta. Hunfalvy kizárólag a nyelvészet és nyelvtörténet alapján indult el s meglehetős egyoldaluan hozta ki eredményül, hogy a székelyek épen oly királyi telepitvényesek, akár mint a szászok. Érveit azonban Szabó Károly egészen agyon czáfolta. Nagy Géza szintén egy terjedelmes és gondos tanulmányt tesz közzé: „Adatok a székelyek eredetéhez s egykori lakhelyük“ czimen. E tanulmányban ő is szintén az egyoldalu nyelvészetet követi s bár nagyon sok jó és helyes adattal rendelkezik, ugy látszik, már előzetesen a Hunfalvy pártján állva, mintegy előitéletesen nyúl a tárgyához; adatai Hunfalvy okoskodásának a megerősitésében nem pártolják s ezért nem egyszer elfeledkezik, hogy kit akarna támogatni, ilyenkor szép következtetésekre és eredményekre jut. Végeredménye azonban mégis abban áll tanulmányának, hogy a székelyek a magyar népnek egy elszakadt ágát vagy ágait teszik. Ő is főkép az egyoldalu nyelvészetre támaszkodva mondja ki ez itéletet, a melyet adatokkal bizonyitni nem tud. A mire aztán Bálint Gáborral azt válaszolhatjuk, hogy: „absolut igazság a számtani tudományon kivül egy tudományban sincs, legkevésbé pedig az egyoldalulag üzött nyelvészetben.

Szerintem minden tudománynak s igy a nyelvészetnek is csak annyiban van értéke, a mennyiben nemesebb czélnak szolgál. A legnemesebb, mert főczél: az embert az irgalmatlan természet urává tenni, erre pedig a legfőbb az önbizalom, a kiben ez hiányzik, menjen a pusztába sáskát enni és készüljön meghalni. Az, a ki tudományával, még ha nyelvészet is az, valamely nemzetnek nem emelésére, hanem önbizalmának csökkentésére törekszik, nem kenyeret érdemel azon nemzet részéről, hanem egyebet.“ (Székely Nemzet 1896. 1. sz. jan. 3.)

A magam részéről, noha más történelmi adattal nem rendelkezünk is, s azt is a krónikákból meritjük, hogy t. i. a székelyek Attila, illetve Csaba hunnjainak a maradékai, a kik 3000-en a krimhildi csata után az erdélyi havasok alá vándoroltak, — ez eszmét fogadom el. Támaszkodva itt arra, hogy ha a krónikások szájhagyományokat irtak is le, -- mert bizonyára nem csak képzelt meséket rajzoltak — azok bizonyos alappal kellett hogy birjanak, mert ha még a babonákban is van, ha mélyükre bocsátkozunk, bizonyos igazság: akkor ezt bármi parányi részben a hagyományoktól se tagadhatjuk meg; aztán azt is figyelemre kell méltatnunk, hogy egy népnek vérévé és húsává csak az változhatik át, a mi őt közelebbről érdekli, vagy épen a mihez természeti hajlama is vonzza. Már pedig az, hogy a székelyek Attila hunnjaitól származnak, egészen csontjává és vérévé vált nem most, hanem évezreddel ezelőtt a székely népnek. Addig tehát, a mig jobb, biztosabb, igazabb adatok rendelkezésünkre nem állanak, tartom azt a nézetet, melyet annyi történetiró osztott és oszt, hogy a székelyek Attila hunnjainak — bármi módon történt is ez, — az utódai, a kik a magyarokkal bizonyos közeli rokonságban kellett hogy álljanak, mert e vélemény könnyebben kibékithet egyfelől azzal az eseménynyel, hogy a magyarok bejövetele alkalmával a székelyek azoknak elébe menének s vezették hóditásukban és másfelől azzal a ténynyel, hogy később nemcsak a vezérek, de a királyok is meghagyák a székelyeket ősi szervezetük, szokásaik, jogaik és kiváltságaik élvezetében. Megmagyarázza ez a két nemzet szivének az egy eszméért való lángolását, nem egy közös jellemvonását és főkép, az egymáshoz való állandó vonzódását és ragaszkodását.

KÖZSÉGEK, VÁROSOK, JÁRÁSOK.

Avádkok, rómaiak s később a többi vándorló népek is, hogy minő épitkezési, vagy rendezési módot követtek arra nézve, hogy tömegesen egy helyen lakjanak? Nem tudhatjuk. De, ha igazat adunk annak a föltevésnek, hogy Háromszék megye csaknem minden magasabb pontján létezett várak közül többet épitettek dák kezek: ugy bizonyára azt is fel kell tételeznünk, hogy a várak közelében már ők maguk községeket alkottak, mert azt csak nem hihetjük el, hogy mindnyájan nomád — kóborló — nemzet lettek volna, ha arra gondolunk, hogy Háromszék vármegye olykor zord és meglehetős hüvös éghajlata s különösen teleinek szigorusága azt kizárja. Ha pedig hozzávesszük még azt is, hogy az itt található vadállatok nagy pusztitásokat tettek volna bármely nomád nép életében és javaiban: akkor azt is ki kell mondanunk, hogy kényszeritve voltak külső befolyás által is, még ha a társas ösztön nem is vezérelte, bizonyos mérvü épitkezéseket tenni. Másfelől, ha azt is elhisszük, hogy az egyik-másik támadás ellen védekezni voltak kénytelenek, ez azt a meggyőződést kelti bennünk, hogy bizony a régiek is kisebb-nagyobb községeket kellett hogy alkossanak már csak az összetartás és közös védelem könnyebbsége okán is. A hol biztonságot nyujtó várak voltak, oda sereglett a nép s igy a várak körül, ha nem is azok épitési ideje előtt, vagy azzal épen egy időben, de bizonyára rövid idővel azután, megalakultak a községek. Ezeket igy kapták a rómaiak s talán ők is gyarapitották, noha erre történelmi bizonyságot fel nem mutathatunk, hacsak egyedül Komollót nem, melynek nevét Camillus nevü római parancsnoktól származtatják; hogy azonban ez is mennyire megbizható? el nem dönthetjük. A rómaiakat követő különböző népvándorlások alatt, azt hiszem, a községek nem annyira szaporodtak, mint inkább pusztultak. Igy kellett, hogy találják ezt a hunnok. Találniok kellett tehát községeket és község maradványokat; noha nem akarom ezzel azt mondani, hogy a hunnok, vagy mondjuk a székelyek, a krimhildi csata után mindent a jelenlegi állapotban találtak; de azt igen, hogy a községek alakulásának bizonyos nemére vagy módjára már reá kellett hogy bukkanjanak.

A tovább vándorló népcsoportok oda hagyván akár a még álló, akár a már elpusztult lakóhelyeket, a székelyek azokat elfoglalták. És az sincsen kizárva, hogy a községek épithetése és határaik nagyobbitása végett erdőirtást is végeztek. A bessenyő, kun, orosz és szláv vegyülék, mint azt Háromszék vármegye alakulásának a leirásánál láttuk, elfoglalta azt a helyet, a melyet a székelyek fenn északkeleten vagy talán részben északon is elfoglalatlanul hagytak, a mely rész, tekintve hogy Székelyföld s főleg Háromszék Keletfelől lehetett inkább veszélyeztetve, mivel az ojtozi és bodzai szoroson jöhetett be legkönnyebben bármely ellenség, inkább védve volt, mint a többi, a mely többi részekben egy egészen más nemzetiség, a székelyek laktak. Különben is természetes dolognak találom, hogy ha maguk a székelyek szivesebben engedték át a kunoknak, besenyőknek a már nevezett északi és északkeleti részeket stb., a milyenek Háromszéken Torja, Karatna, Volál, Peselnek, Szárazpatak, Szentlélek és Miklósvár széken Oroszfalu, mint a határszéli helységeket, mert a határszéli helységek biztos védelmet

igényeltek s e tekintetben inkább kellett bizniok saját magukban és önerejükben, mint esetleg olyan népmaradványokéban, a melyek, különösen abban az időben, a mikor a székelyek őket már elnyomták volt, szivesen szövetségre léptek volna ellenük bármely más nemzettel.

Háromszék megye minden egyes községének nevét és alakulását — ha van is pár, melyet megfejthetünk — meg nem magyarázhatjuk teljes hitelességgel; valamint azt sem tudjuk ma megmondani, ha vajjon megtartotta-e mindenik a régi nevét, avagy, igaz-e, a mint a történet hagyja ránk, hogy a kereszténység terjesztése alkalmával a községek jó részének neve is megváltozott, felcseréltetvén a szentek neveivel, hogy ne legyen semmi, a mi a pogánykorra emlékeztessen, de legyen mindig valami, a mi a keresztény vallást tartsa előttünk. Annyi tény azonban, hogy a községek alakulására nézve az 1000-ik évnél előbb visszamenni nem tudnak. Háromszék községeire vonatkozólag bizonyos adatokat a pápai regestrumok szolgáltatnak, melyekben a községek kapu számai, ugyszintén egyházi adói is azok aránya szerint összeirattak. A pápai regestrumok e megye községeire nézve 1225 évet adják a legrégibb datum gyanánt s ezt is csak pár községre vonatkozólag.

Alig van nehány községünk, melyekről tudjuk, hogy mikép alakultak, mint teszem Bölön, mely Kis és Nagy-Bölön és Kirtz nevü falvak egyesitése folytán lett egy szép községgé; Árkos, a mely a tatárdulás alkalmával elpusztult, az Olt mellett fekvő Bedeházából, az alig fennebb fekvő Szentegyházból, melyeknek romjaira még ma is rá lehet akadni, és egy fennebb szintén elpusztult (Voncz) Oroszfaluból alakult. Szászfalu, melyet a Barczaságról a Bereczkbe felköltözött szászok alapitottak 1426 után. Mikó-Ujfalu és Bükszád vannak még, a melyekről tudjuk, hogy az előbbit gróf Mikó jobbágyai, az utóbbit pedig a Mikes-féle üveggyárhoz telepitett idegenek alakitották. Mikó-Ujfalu, jelenlegi nevét onnan vette, hogy községük régebb fenn a hegyek között lévén, lakói sok rablást vittek véghez, ezt meg akarva gátolni, gr. Mikó Miklós, mint földesur, e század elején a lakókat a jelenleg fennálló községbe telepitette s innen a ***Mikó-Ujfalu*** neve. A többi községeinknek nevére és átalakulására Benkő és Orbán Balázs szorgos kutatás után — bár igyekeztek mindent megfejteni — se tudtak világosságot deriteni. A községek neveit legtöbbször valamely ott lakó jelentékenyebb családdal, vagy egyénnel hozák összeköttetésbe s ugy tartják, hogy az ilyenek neveit örökitették meg a falvaknak adott nevek. Van nehány község, a melyeket épen neveik jelentéséből akarnak megfejteni s ujra még több, a melyeknek se nevét, se alakulását megmagyarázni nem tudják. Némely község a védszentekről lett elnevezve, mint pl. Szemerja = Szent-Mária, Szentgyörgy, a védszent Szent-Györgyről. Meg kell nekünk is elégednünk azzal, hogy mig valamely ujabb és biztosabb adatok a községek alakulására és nevére több világot nem vetnek, addig csak homályban való tapogatózás minden gyanitásunk.

Székelyföldön háromféle város volt, u. m. királyi, nemes és adózó (taxalis) mezőváros. Királyi város csak egy volt — Maros-Vásárhely. Háromszék megyébe csakis a nemes és taxalis mezővárosokból jutott. Nemes város volt az, a melynek a lakói katonákat állitottak ki, de adót nem fizettek, mig a taxalis városok lakói adót fizettek s ezenkivül legfennebb postát szállitottak, vagy hadjáratok alkalmával fuvart állitottak elé, de katonáskodni nem tartoztak.

Kézdi-Vásárhely (Torja vására néven) Zsigmond király 1427-ben kelt levelében királyi városnak (civitas regalis) van nevezve ugyan, de ez azt hiszem, csak félreértés vagy tévedés volt, mert Kézdi-Vásárhely nem volt kir. város.

Megemlitendőnek tartom itt azt, hogy a városoknak épen mint a székeknek külön biróságaik, tisztségeik voltak, s a városok, épen mint a székek, élet és halál felett itélhettek, s minden tekintetben jogérvényesen intézték saját ügyeiket, felebbezniök peres ügyekben csak az ugynevezett „derék széki“ gyülés elé kellett.

Szóljunk városainkról valamit röviden.

Nem tagadhatjuk, hogy a miképpen mindig közös érdek hozta az embereket közelebb egymáshoz, ugy az érdekkel járó ipar és kereskedelem folytonosan gyüjtötte együvé a lakósokat, vagy még egyesitett falukat is. S ha nem tudnók, hogy a városok és várak épitésére királyi intézkedések is vannak, csak eme fennebbi egyetlen állitásunk is igazolná, hogy a városok sok esetben maga maguktól fejlődnek ki, avagy hogy az emberi érdekek mozditják elé a kifejlődésüket. Mint a tulajdonképeni Magyarországon voltak városok: ugy Székelyföld se lehetett azok nélkül; de hogy Háromszéken a Zsigmond király ideje előtt létezett-e város és ha létezett, melyik volt az? arról tudomásunk nincsen. Különben is a mongol tatárdulás alkalmával IV. Béla alatt sok város tétetett tönkre, a mikor

még ha volt is város e megyében, könnyen elpusztulhatott.

Ha azért a Háromszéki városokról akarunk valamit szólani, s positiv adatokra támaszkodni: ugy minden esetre az 1400-as évek után kell kereskednünk, annyival inkább, mert épen Zsigmond királynak volt az az eszméje, hogy városokat alapitson, illetve, hogy nagyobb községeket városokká emeljen s a már meglevőket, okulva a török pusztitáson, várakkal vétesse körül. Városaink történetét is hát Zsigmond királylyal kezdhetjük meg.

Sepsi-Szentgyörgy.

Nagyon valószinü, ámbár várossá tételét csak 1492-ben olvassuk, hogy már 1427-ben várossá emeltetett, még pedig Zsigmond király által, a ki a nevezett évben nejével együtt Sepsi-Szentgyörgyet meglátogatta. Bár ebből az időből a várossá való emelését történelmi adat nem igazolja, mégis, ha azt vesszük tekintetbe, hogy az uralkodók a hol csak megfordulnak, onnan bizonyos emlék nélkül nem igen szoktak megtérni, hinnünk kell, hogy Sepsi-Szentgyörgyet is Zsigmond király még az ott léte alkalmával taxalis mezővárossá emelte. Tény azonban az, hogy 1492-ben mint város szerepel, a mikor Báthori István erdélyi vajda és székelyek ispánja azt irja, hogy bár Sepsi-Szentgyörgy mezővárosát Sepsiszék alá vetette, azért mégis eddigi törvényes szokásaiban és hatóságában meg akarja tartani.

BERECZK KÖZSÉG.

Volt egy kis tévedés is az igaz, mert Sepsi-Szentgyörgy civitásnak neveztetett, s mivel ezt oklevélileg igazolni nem tudta, ugyancsak a nevezett vajda, a székelyek és szászok vallomása után,

1492-ben mezővárosnak (oppidum) nyilvánitja. Szabadalom levelét 1515-ben Szapolyai János azzal erősiti meg, hogy évenként 3 vásárt és hetenként minden keddre hetivásárt engedélyez ; megerősiték még a szabadalom levelet 1520-ban II. Lajos, 1622-ben Bethlen Gábor s később több erdélyi fejedelem. Brassó miatt sok viszontagsága volt, mert a szászok féltékenységgel tekintettek Sepsi-Szentgyörgy fejlődésére s főleg az őket megröviditő vásáraira. Emeltek is panaszt ezért nem egyszer az uralkodók előtt. Igy nevezetesen Szapolyai János előtt, a ki talán elfeledkezve az előbbi szabadalom leveléről, 1519-ben megrendeli, hogy Sepsi-Szentgyörgyet Brassó sérelmére várossá tenni nem szabad és abban vásárt tartani ne merjen senki. 1525-ben II. Lajos is hasonló rendeletet ad ki. I. Ferdinánd 1528-ban teljesen eltiltja az országos- és hetivásárok tartását, melyet azonban később a honi fejedelmek visszaadtak. Ily alapokon többször volt Sepsi-Szentgyörgy abban a helyzetben, hogy elveszitette vásárjogait, mindaddig, mig végre II. József császár 1782-ben a teljes szabadalom levelet megerősiti, hetivásárait a hét első napjára áttenni rendelvén, a mely a mai napig ugy van s még egy — a negyedik országos vásárt is engedélyezvén április havára.

Nevezetes Sepsi-Szentgyörgyről az, hogy két részből állott, u. m. falu és városból, csakhogy ez a birtokra vonatkozott; ugy, hogy mig az egyik telek városi birtok volt, addig talán éppen a szomszédja falusi vagy legalább is faluról beköltözött emberé volt; s igy mig az egyik tulajdonos, mint mezővárosi adót fizetett, addig a másik, mint falusi, katonáskodni tartozott.

E városnak nagy szerep jutott osztályrészül Háromszék megye történetében, culturalis és társadalmi, valamint harczi és politikai tekintetben.

Az 1658. és 1661-iki török hadjáratokban a szerencsétlenségből kijutott; ez utóbbi évben a templom körüli várból, a hová a lakósok a törökök elől elhúzódtak, miután az bevétetett, 900 ember hurczoltatott fogságra. Dicső szerepe volt 1848-ban, a mikor is nov. 12-én Háromszék vármegye lakói itt mondották ki az önvédelmi harczot s nehány nap alatt épen e helyre gyültek össze a székely katona csapatok. 1849-ben Szentgyörgy mellett veszitette el Gál Sándor hősies csata után az ütközetet. Szomoru emlék, hogy Szentgyörgyön rendelte Schwarzenberg herczeg 1854-ben a nép elrettentése végett Váradi József és Szász

ILYEFALVA KÖZSÉG.

Lukács ifjaknak a bitófán való kivégeztetését, a kiknek mint forradalmi embereknek a feladásában és kézrekeritésében, fájdalommal és szégyennel kell megjegyeznünk, egy magyar ember — Kovács István kerületi biztos is közremüködött.

Én csak azon csodálkozom, hogy hg Schwarzenbergnek ily, a székelyekben a vért fellázitó itélete és tette után, volt ereje és bátorsága Sepsi-Szentgyörgy városának e herczeg nevét épen a város épületén megörökiteni. Rémités, vagy a rémület emlékeért tartják-e ott azt még ma is?!..

Tartózkodom Sepsi-Szentgyörgy városáról és történetéről többet irni, mert az e könyv más helyén teljesebben és jobban lesz leirva.

Kézdi-Vásárhely.

Kézdi-Vásárhely egy régi római város omladékaira épült, a mint azt Timon után Orbán Balázs állitja. Az 1852-ben eszközölt ásatások csakugyan felderitették, hogy itt bizonyos római telepnek, ha nem épen városnak is, kellett lennie. Mint Orbán Balázs nagyon szépen leirja, évezrednél több telt el, hogy a föld fölületéről, mely felett oly gyönyörüen ragyogott a nap s vészesen tombolt tova a Nemere szele, csak sejteni is lehetett volna, hogy ott minő régi maradványok vannak elboritva.

E város régi, eredeti neve Torja-Vására volt, mivel, nem levén Kézdi székben város, ide, a mely Torjának feküdött a határán, kezdettek volt összegyülni az emberek a vásárra. Kezdetben, mint Orbán Balázs irja, deszka épületekből állott az egész s csak később mutatta fel haladását és alakittatott át, illetve épültek más épületek a régiek helyébe.

Szabadalom levelét Zsigmond király adta 1427-ben, a melyben bizonyára tévesen, királyi városnak van nevezve.

E szabadalom levelet később Mátyás és a többi királyok, valamint az erdélyi fejedelmek is megerősitik, Kézdi-Vásárhely név legelőször János Zsigmond megerősitő levelében 1562-ben fordul elő. Báthori Zsigmond 1588-ban megerősiti a János király által is kiadott szabadalom levelet s egyuttal a már ettől nyert vásárokat és a heti csütörtök napra eső vásárokat is engedélyezi.

Kézdi-Vásárhelynek szintén nem kis része van e megye történetében. Többször érte szerencsétlenség, de mindannyiszor kiheverte. 1562-ben János Zsigmond kegyelmet ad azoknak a kézdi-vásárhelyieknek, a kik a székely fölkelésben résztvettek. Az 1848—49-es években nagy szerep jutott osztályrészébe. Onnan indult el 1848. nov. 12-ike után az első székely katona csapat. 1849-ben két oldalról volt megtámadva az oroszok részéről.

Itt is megesett az, a mi a többi városokban, hogy a mikor a székely nép a madéfalvi vereség után fegyverfelvételre kényszerittetett, e város kiváltságai se respectáltattak. Ez okon sok baja volt Kézdi-Vásárhelynek is a katonai parancsnokokkal, a kik a városiakat is katonákká tették s mint városi népet, bár jogtalanul, hatalmuk alá hajták s nekik parancsoltak, mig másfelől az adó alól se mentették fel. 1848 hozta el az orvoslatot.

Kézdi-Vásárhely története szintén e könyvben külön van és bővebben előadva.

Bereczk.

E város Háromszék megye észak-keleti részén az Oláhországba átvezető ójtozi szoros közelében fekszik. Lakói régen nagyban szaporodtak a szomszéd országból átvándorlottakkal. A tatárdulás IV. Béla alatt épen utban találta s igy romlását ki nem kerülhette, de lehetett sok jeles dolognak is a szemtanuja, mert Mátyás király Bereczken keresztül, az ójtozi szoroson vonult ki moldvai hadjáratára, s Báthori István is a lengyel trón elfoglalására. De 1849-ben az orosz hadseregnek is egyrésze e szoroson nyomult be. Igy hát Bereczk tanubizonyságot tehet sok mindenről, valamint soknak volt a szintere is.

Bereczk lakói ugy látszik, nemcsak székelyek, hanem oláhok is voltak, még pedig ez utóbbiak meglehetős számban, mert a saját kenézük hatalma alatt állottak.

Mint Bereczkfalva fordul elő először, akkor, a mikor Zsigmond király 1426-ban Brassóban kelt levele értelmében mezővárossá emeli. E királyunkhoz ugyanis két kenéz, két székely által támogatott kérelmet adott be arra nézve, hogy a Pelsőczi Péter által adott szabadalmakat erősitse meg. Hivatkoznak e kérelemben arra, hogy Bereczk lakósai nagyon megapadtak, de ha szabadalmakkal ruháztatnak fel, sok lakóst nyerhetnek, a kik a határszélen az ország javára müködnének.

Zsigmond király megengedi, hogy ott igazságot ne a szék- és királybirák, hanem a kenézek tegyenek a melléjük szabadon választandó székelyekkel;

megengedi, hogy oda szabadon telepedhessék le bárki is, akár Erdélyből, akár Moldovából; a kik tartoznak a bereczkiekkel együtt — mivel kiváltság alatt állanak — továbbra is a határőrséget gyakorolni. Bereczk város név 1531-ben János király által kiadott megerősitő levélben fordul elő. Báthori Zsigmond 1602-ben megerősitvén a szabadalmat, kiveszi a bereczkieket minden adó, dézma stb. fizetés alól, de rendeli, hogy a fejedelmi futároknak lovakat, szekereket tartoznak adni s a menőket Tatros városáig, a jövőket Kézdi-Vásárhelyig szállitani; a kereskedők áruit ők szállitják tovább Moldváig; Moldvában és Havasalföldön kémeket tartsanak s a fejedelmet mindenről értesitsék.

Bereczk város privilegiumát nemcsak az erdélyi fejedelmek, hanem Leopold is 1701-ben megerősiti. E város egyházi tekintetben sokáig a brassói dekán hatásköre alá tartozott, — mivel szabadalma nyerése után a szászok közül is települtek oda sokan, — a dekán pedig a szebeni prépostnak s ez közvetlen az esztergomi érseknek voltak alávetve és nem az erdélyi püspöknek. Hasonlókép volt a szomszédos Szászfalu is, melyet az oda költözött szászok alapitottak. 1756-ban azonban az erdélyi püspökség alá rendeltettek vissza.

Bereczk városának az igazgatására és kormányzására nézve a lakósok között 1799-ben egy szép constitutio jött létre, melyet egész terjedelmében közöl Orbán Balázs a Székelyföld leirásában.

Ilyefalva.

Háromszék délnyugati felében fekszik az Olt jobb partján nem sokkal fennebb, a hol az Olt nyugati irányba veszi utját.

Ilyefalva régen két részből állott: faluból és városból, ma már egyesitve van. Mint taxalis mezőváros a fejérvári gyülés végzésében fordul elő 1595-ben, tehát nemsokára a fejedelmi korszak kezdete után. Báthori Kristóf 1578-ban a brassóiak panaszára eltiltja Ilyefalvát a szokásba venni kezdett vásároktól, de ugyancsak ő 1578-ban 3 országos vásárt és egy hétfői hetivásárt engedélyez. Hadviselés alkalmával 6 erős lovat tartoztak adni a fejedelemnek. Vásárait nem használván, azok elévültek, de 1845-ben kérelmezés folytán ujra visszanyerte, erről azonban az ujabb időben lemondott s nagyközséggé alakult át.

Mint városról Ilyefalváról nem sokat mondhatunk, de nevezetes, bár szomoru szerepe jutott megyénk történetében. Kettős régi vára volt, mely még ma is fennáll. Ilyefalva 1658-ban a törökök beütése alkalmával csaknem teljesen tönkre tétetett; ennek a várába vonultak be sokan a vidékről; de a török által békealkudozás ürügye alatt rászedetvén, nagy kegyetlenséggel gyilkoltattak le, vagy hurczoltattak mintegy 800-an rabszijakon fogságba. 1612-ben a szászok ütöttek be a Báthori Gáborral tartó székelyek ellen. Ugyanis Weisz Mihály brassói főbiró több rácz és zsoldos magyarral, mint Géczi András stb. beütöttek Ilyefalvára, a honnan nagy rablás után Prázsmárra tértek lakomázni; ezeket, az összegyült székelyek, a Brassóba való bevonulásuk alkalmával utjokat állván, megverték. Erre a szászok ujra kijöttek, a székelyek pedig bevonultak az ilyefalvi várba, s a most már tehetetlen ellencsapat, mintegy 300 lovat rabolva és vive magával, visszatért.

Emlitik, hogy Ilyefalva határán egy régi vár is lett volna, a mely római telep lehetett, nyomára akadni azonban nem lehetett, noha csak pár évvel ezelőtt több római consularis korszakból való pénzt találtak ott egy patak martján.

Az 1700 évek elején, hogy a székelyek féken tartassanak s ne legyen kedvük többé Rákóczy Ferenczet támogatni, német katonaságot hoztak a nyakunkra, ezeknek egyik telepe épen Ilyefalván volt, a honnan ki-kiütve, iszonyu kegyetlenséget és rablást vittek végbez, nem egyszer épen az ártatlan székely népen.

Kovászna, Baróth és Uzon volnának még megemlitendők, mint vásáros helyek, de mivel arra, hogy ezek valaha városokká emeltettek volna, nincsen semminemü történeti adatunk, róluk e helyen hallgatnunk kell.

A jelenben fennálló szolgabirói járások megfejtése egyszerü. Előbb a három, azután a négy széknek a nemzeti fejedelmek kora óta egy főkirálybirója volt; de mindenik széknek megvolt külön a királybirája.

Ezenkivül, kivéve Miklósvár széket, mely csak egy kerületet, járást képezett, mind a más három szék alsó és felső járásokra oszlott fel, melyeket dullók (szolgabirók) igazgattak; mindenik szék intézte a maga ügyeit a markalis gyüléseken s tovább vitte a derékszéki gyülésekre. Ezek a dullói kerületek egyesittettek s 1876 óta 4 szolgabirói hatóság alatt állanak mint járások.

Kormányzati központi helyisége Háromszék megyének régebben nem volt; hanem gyüléseit rendszerint a központi községekben tartotta: mint Maksán, Rétyen, Sepsi-Szentgyörgyön Léczfalván, Zabolán stb. Hogy a megye központja Sepsi-Szentgyörgy legyen, az csak az 1848-iki évek után valósult meg.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE SZEREPLÉSE HAZÁNK TÖRTÉNELMÉBEN.

Akár tartjuk a székelyeket Attila hunnjai maradékainak, akár nem, a hagyomány és krónikák szerint állithatjuk, hogy ők jóval itt voltak a magyarok bejövetele előtt. Hogy azonban, mi volt történetük jó ideig? arra világosságot vetnünk nem lehet. Háromszék megye minden egyes, katonai őrszemre alkalmas dombján vár emelkedik. Kik épitették e várakat? nem tudhatjuk. Mikor Trajan a dákokat meghóditotta, beletették a békefeltételekbe, hogy minden erősséget rontsanak le, de ebből még azt se tudhatjuk meg, ha vajjon a várakat lerontották-e mind s ha vajjon nem maradott-e sok fenn épen azok közül az utódokra, melyeket a hatalmas dák kezek épitettek? Hogy a rómaiak épitettek volna itt várakat, annak nyomára nem akadunk, ha csak feltételekhez nem folyamodunk, mivel bizonyitani még azt se tudjuk teljesen, ha vajjon a mai Kézdi-Vásárhely helyén, a hol római régiségekre akadtak, római erőd állott-e? Mert ha állott is, ez is eltünt végképpen. A többi benyomuló nemzeteknek már alig lehetett idejük az épitésre. Csak a székely nép lakott itt annyi ideig, a mennyi elég arra, hogy várak épitése által is gondoskodjék a maga védelméről; ámde arra nézve, hogy a székelyek épitettek volna várakat, a történészek meghasonlanak, mert mig Szilágyi Sándor azt mondja, hogy a székelyek bár biztak hadi erejükben és fegyvereikben, mégis már a magyarok bejöveteléig sok várat épitettek; addig Szamosközi ugy emlékezik meg a székelyekről, mint a kik bárdolatlanok s vadságban élvén, városokat vagy keritett helyeket nem épitenek; szóval, a várakra vonatkozó kérdést biztos adatok hiányában eldöntenünk nem lehet. Ha pedig feltevésekhez kell folyamodnunk, én hajlandó vagyok azt hinni, hogy legrégibb váraink közül nem egy maradott a dákoktól, mig másfelől, a székelyek is sok támadásnak lévén kitéve, a régi hadieszközök ellenében, ha katonáik nem is vonultak várakba, gyermekeik, nejeik s öregeik számára bizonyára gondoskodtak védelemről s ezért ők, mig fenntartották az itt talált várakat, addig, a hol a szükség kivánta, épitettek ujakat. És tenniök kellett ezt különösen akkor, illetve azután, a hogy az első tatárdulás IV. Béla idejében keservesen megtanitotta.

Én tehát a mig egyfelől nem tulajdonitok várépités tekintetében minden érdemet vidékünk korábbi birtokosainak, addig másfelől, minden méltánylást se vonhatok meg az egyszerü tagadással a székely néptől.

A székely nép történetét s igy Háromszékét is a vezérek idejében homály födi. Bár el van ismerve, hogy a székelyek használtak bizonyos irásjeleket, de reánk abból az időből sem irás, sem pedig valami más olyan müemlékek nem maradtak, melyek esetleg némi világot vethetnének régi történetünkre. Hogy Magyarország és főleg Erdély meghóditásában, különösen a vezetés terén nagyban segédkeztek: ebben nincs miért kétkedjünk, valamint abban sincs, hogy a székelyek bizonyos tekintetben elkötelezték a magyarokat, mert legalább is erről teszen tanubizonyságot az, hogy a székelyek államszervezetét, ősi jogait és törvényeit jóval

azután, hogy a magyarok e hazát elfoglalták, még Szent István se bántotta. Valamint azt is el kell ismernünk, hogy a székelyek Erdély *északi* és *északkeleti* részét birván, tehát épen a *határszéleket*, önként következőleg bizonyos *határőrséget* kellett hogy végezzenek, mert még ha az ország érdeke ezt nem is, saját érdekük feltétlen megkövetelte. Szent István alatt a rabonbánok, a kik által addig kormányoztattak, megszüntek; helyüket a székely ispánok foglalták el. E királyunk parancsolatja szerint a székelyek kötelessége az volt, hogy védelmezzék erdélyrészi hazánk északi részét, valamint a belső, ugy a külellenség ellen is; tartozzanak a királyi udvarban száz lovast tartani, de egyebekben minden más teher alól mentesek, csupán az ökör-adót kell megadniok.

A keresztény vallás előttük nem volt egészen ismeretlen már csak azon az okon se, mert annak keleti ága — sectája — az I. Gyula idejében terjesztetett közöttük. Az egész székelység azonban csak későre szakitott teljesen a pogány vallással, mert tudjuk, hogy *Bálványos* várában, a mely Háromszék területén van, állott fenn hazánkban legtovább a pogány hit s a teljes megtérés csak I. Béla alatt történt meg. Hogy a II. Géza által betelepitett szászok, a kik épen a székelyek tőszomszédságában laktak, okoztak-e nekik sok viszontagságot? történelmi okiratokkal nem bizonyithatjuk; de már abban alig kételkedhetünk, hogy a szomszéd Barczaságra letelepitett német lovagok nem egyszer akarták hatalmukat felettük kimutatni. Igaz, hogy történelmi megbizható adatunk erre nincsen, de ha tekintetbe vesszük, hogy maga II. Endre, a ki őket a határvédelem végett 1211-ben telepitette be a Barczára, nem tudta velük parancsait megtartatni s hogy a német lovagok nagyon rövid idővel betelepitésük után, teljes egyházi és politikai függetlenségre törekedtek, sőt még külön államot is szándékoztak alapitani és oly rakonczátlanul viselték magukat, főképp, mert kővárakat is épitettek — épitvén ekkor többek közt a nyénit — és pénzt verettek s ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy már maga II. Endre 1225-ben kénytelen kiverni őket az országból, még pedig a pápa beleavatkozása ellenére is: akkor azt is fel kell tételeznünk és hinnünk, hogy bizony a háromszéki székelyeket is nem egyszer kellett hogy viszontagságos helyzetbe szoritsák; sőt ha igazat adunk annak, vagy

A KÉZDI-SZENTLÉLEKI PERKŐ-VÁR.

azt legalább is elhisszük, hogy a Czofalva és Barátosnál 1840-ben történt ásatások alkalmával előkerült lószerszám és csákány az ők tulajdonukat képezhették: ugy azt is el kell hinnünk, hogy azok a háromszéki székelyek és a német lovagok közötti harcz folytán kerülhettek csak oda. E lovagrendnek szabad volt hajókat tartani és azokat az Olton szükségleteik szállitása végett használni. Ha már sok egyébbel visszaéltek, ugy lehetetlen, hogy ezzel is vissza ne éltek volna s főkép, hogy Miklósvár széknek szállitásaik alkalmával sok boszuságot ne okoztak volna, mely vélemény ujra csak abban a hitemben erősit meg, hogy őseink aligha tudták elkerülni a velük való összetüzést és ütközést. Összeütközési okul különben az is szolgálhatott, hogy a székelyek közül sokan telepedvén le a Barczára s az ilyeneket a német lovagok saját hatalmuk alá akarták hajtani, a székelyek pedig nem egykönnyen türték a felettük való hatalmaskodást. Az, hogy a lovagok igyekeztek a közöttük lakó más nemzetek felett fölényüket megalapitani, abból is kitünik, hogy a dézmát a beköltözött magyarok és székelyektől is, — mivel ők, a lovagok, nem tartoztak az erdélyi püspökség alá, — a maguk részére szedni kezdették. Ezért Vilmos erdélyi püspök levelet ad ki 1213-ban, mely szerint a beköltözöttek dézmáit a maga részére akarja föntartani.

PERKŐ-VÁR A TETŐRŐL.

IV. Béla alatt 1242-ben a Batukhán tatárjai sok rombolást vittek véghez Háromszéken is. Nem mert, mint egyik történész mondja, egy részük az ójtozi szorosnál ütött be egyik alvezérük alatt hazánkba, de mert, egyik részük épen Háromszéken át az ójtozi szoroson vonult ki régi hazája felé, a mikor a szentléleki várat is összerombolták. Jóllehet a vár királyi és nem székely vár volt, mégis annyira összefüggött története Háromszék történetével, és területe Háromszék területével, hogy lehetetlennek tartom, hogy ahhoz ne Háromszék területén végig pusztitva jutottak volna el; ugy hogy Rogerios szerint, a csonka vagy megszenesedett tornyok itt is mutatták a tatárok elvonulásának és pusztitásának az utját. Hogy pedig a szentléleki várat — ki épithette s mikor e várat? nem tudhatjuk; ma csak omladéka van — épen ezek a tatárok dulták fel, bizonyitja az, hogy IV. Béla 1252-ben Lőrincz derék erdélyi vajdának, a ki Erdélyben teljhatalmulag intézkedett a király nevében és a ki itt épen oly lelkesen igyekezett mindent helyreállitani, mint maga a király, azt parancsolja, hogy a tatárok által feldult szentléleki várat haladéktalanul javittassa ki. A vár ujabb kiigazitását V. István 1271-ben elrendeli s ebből az okiratból tünik ki az, hogy azt a XI. vagy XII. században épithették. Azt is tudhatjuk azonban, hogy a székelyek nem voltak gyávák a tatárok nagyszámu csordái előtt, mert ugyancsak IV. Béla király 1252-ben a tatárok elleni vitéz küzdelem elismerésének jeléül „szék földét“ (a hol a mai Erősd, Árapatak, Hidvég és Lüget fekszenek) Akadás nevü sepsii székely fiának Vinczének adományozza.

Alig lett többé-kevésbé az országban történt sok pusztitás helyrehozva, IV. Bélának mindjárt másfelé gyült meg a baja. Mozogtak egyfelől a kunok; de másfelől Fridrik ausztriai császárral is ütközetben kellett lenni. Ezt elejtette s most már egy rész a cseh Ottokárt, a más rész pedig a Béla fiát, Istvánt választá királynak. Ez okon uj hadba kellett keverednie, a melyet Ottokárral szemben elveszitett. István — a ki később V. István néven király lett — kárpótlásul Erdélyt kapta. Ez az István ajándékozta a kézdii székelyeknek Aranyos széket. István nagyravágyása miatt az Erdély szomszédságában tartózkodó, avagy a már részben benn is levő kunok segitségével, apjával harczba keveredik. Ennek a lett a következése, hogy a tatárjárás után, a kunok beütései ellen emelt várak a rablók tanyáivá és fészkeivé lettek, a kik azokból ki-kiütvén, félelmetes módon sanyargatták a különben is nyomorult népet. Fia László sem volt jobb, sőt ez minden idejét a kunok közt töltvén, az országban való dúlásuk előtt szemet hunyt. Mikor azonban László, akarva nem akarva, megfékezésükre kénytelen volt

lépést tenni: azok kivonultak Moldvába s László, hogy visszatéritse, utánok ment; azok azonban az ott levő tatárokkal egyesülve 1285-ben visszatértek s irtózatos pusztitást vittek véghez az országban, felvonulván egész Pestig. A kézdi székelyek a kun és tatárok elleni csatában kitüntették magukat Toroczkónál, a hol azokat megverték s a királynak 80 lovat adtak szükségében; ezért a király az apja adománylevelét Aranyos székre vonatkozólag megerősitette. Erre valószinüleg az is közremunkált, hogy a székelyek a kunok ellen vele tartottak az ők kezükbe adta, a mi által Erdélyt 3 részre osztotta; ez alapon a szászokat is meg kellett hivni a gyülésbe. Ez volt a történelmileg igazolható első gyülése az erdélyi nemzeteknek. E gyülésen a székelyek részéről Háromszék is képviselve kellett hogy legyen.

Az Árpád-házbeli uralkodók sora III. Endrével 1301-ben bevégződvén, megjegyezhetjük, hogy ez uralkodók alatt a székely nép ősi jogait semmi csorbitás nem érte.

Mig Venczel és Ottó bajor herczeg a magyar

A TARNÓCZY-KASTÉLY KÉZDI-SZENTLÉLEKEN.

és a háromszéki székelyek megerősitvén Bálványos várát, nemcsak daczoltak a kun-tatár csordával, hanem azokat egész a Fekete tengerig kergetvén, vezérüket is elfogták.

III. Endre idejéből csak annyit emlithetünk meg, hogy 1291-ben Erdélyben volt, s Gyulafejérvártt ekkor tartják az erdélyi külön nemzetek, a magyarok, székelyek és szászok a közös gyülést; mert ha régebb Erdély teljesen a magyarok és a székelyek kezében volt, akkor, a mikor II. Endre 1224-ben kiadta a telepitett szászok javára az ugynevezett „Andreanumot“, ezzel Erdély egy részét is királyi korona felett versengnek s a pápa Róbert Károly pártján van, addig teljes nyugtalanság és zavar uralkodik Magyarországon.

Erdély kell, hogy beleszóljon s döntőleg lépjen fel e kérdésben. A korona s vele minden koronázási jelvény már az Ottó kezébe került volt. A versengések ideje alatt egy erdélyi, s ha hitelt adhatunk némely történésznek, a Bálványos várát biró Apor László, székely keriti kezébe Erdélyben a főhatalmat, még pedig annyira, hogy Ottó jónak látja Apor Lászlónak, nem csak a kedvét keresni, de Ágnes nevü leánya kezét is megkérni. Akár

ily szin alatt, akár pedig, mint egy történész mondja, mert Apor László kérette őt magához, a tény az, hogy ez az erdélyi hatalmas főur Ottót a saját házában foglyul ejtette, a koronát és a többi királyi jelvényeket tőle elvette s azokat, még Gentilis a pápai követ átkaival is daczolva, csak akkor adta ki, a mikor kedve jött hozzá és pedig a Róbert Károly javára 1310-ben.

A székelyek Nagy Lajos király alatt dicsőséggel harczoltak nehány ütközetben, mert a magyar királyok alatt csaknem minden ütközetben ott találjuk őket. A tatárok 1352-ben beütöttek Erdélybe s itt főkép a Barczaságon nagy pusztitást vittek végbe, a miből önként következik, hogy Háromszéknek legalább is a déli és nyugoti része nem volt megkimélve a dúlásoktól; sőt hogy e részben a tatárok tényleg dúltak és a népet sanyargatták s hogy maguk a székelyek a tatárokat magukra nézve is veszedelmes ellenségnek ismerték, kitünik abból is, hogy Nagy Lajos testvére, Endre vezetése alatt minden erejüket összeszedve harczolnak ellenük, mig csak meg nem verik.

A székelyek, a tatárok feletti e győzelmükben elbizakodva, gyakran törtek be Moldvába s azt annyira pusztitották és zsákmányolták, hogy csaknem lakatlanná tették. Hogy e dolgokban a háromszéki székelyeknek részük, még pedig nagy részük kellett hogy legyen, azt bizonyitja egyfelől a Barczasággal való közvetlen szomszédságuk, a hol a tatárok dúlása nagyon folyt, de másfelől az is, hogy Moldvához ők esvén legközelebb, a beütéseket is első sorban ők kellett hogy gyakorolják.

Ott látjuk még a székelyeket, a kik közül bizonyára nem hiányoztak a háromszékiek se, az 1358-iki havasalföldi ütközetben és szintén Zsigmond király alatt 1390-ben, a mikor István moldvai vajdát s később a kétszinü Mircsét is Kanizsay vezetése alatt megverik; 1421-ben már a törökök ütnek be Erdélybe s itt a Barczaságot és valószinüleg Háromszéknek a Barczával szomszédos részeit is, szövetkezve az oláhokkal, feldúlják s bár nem voltak se a szászok, se a székelyek készületlenül, mégis annyira megverettek, hogy e vereség után Zsigmond király kénytelen volt fegyverszünetet kötni és később 1426-ban Erdélyt s főleg Háromszéket és a Barczaságot is azzal a tervvel látogatni meg, hogy ez utóbbi helyre ő is lovagokat telepitsen be. Később 1432-ben a Székelyföldet

LÉCZFALVA.

is a törökök meglátogatják s elpusztitják; mivel pedig jórészt a Törcsvári szoroson nyomultak be, Háromszéket se igen kimélhették; ez a török dúlás inditotta aztán Zsigmondot arra, hogy a harczokra bandériumokat szervezzen, a melyekben a székelyeknek — egy bandérium 500 emberből állván — 2000 emberrel kellett résztvenniök. Később a székelyek a jobbágyok lázadásának az elnyomásában segédkeztek, a melyet 1437-ben a három erdélyi nemzet kápolnai unioja követett; ez unio arra nézve jött létre, hogy a három erdélyi nemzet egymást az ellenség ellen nemcsak az ország védelmében, hanem a támadók ellen is segitse, kivéve azt az esetet, ha bármely nemzet a király ellen irányitana támadást, a mely esetben térdet hajtva volna köteles az egyik vagy a másik fél bocsána-

tot kérni a vétkes számára. Ez unio létrehozásában Háromszéknek is bizonyára része volt. Épen az erdélyi három nemzet uniojában kikötött egyes pontok mérlegelésénél megjegyzésre méltónak tartom azt, hogy a székelyek még Zsigmond király után is bizonyos ideig, sohase léptek fel nyiltan hazánk egyik királya ellen se, sőt mindig velük tartottak s mellettük, érdekükben harczoltak.

Mátyás király alatt van nehány nevezetes pont, melyek közelebbről érdeklik Háromszéket; nevezetesen 1459-ben Megyesen az erdélyi három nemzet képviselői gyülést tartanak s e gyülésen dönHáromszéknek ebben mennyi része volt? megállapitani nem lehet. Nem tetszett a székelyeknek az, hogy Háromszéken némely egyének ez időben egy rangra akartak emelkedni a magyarországi mágnásokkal s ezért a népet nemcsak sanyargatták, hanem magukat kiváltságoltabbaknak is akarták elismertetni. Hogy az ily törekvés mennyire ellene volt a székely jogoknak: világos abból is, hogy Mátyás király Szentgyörgyi és Bázini János gróf elölülése alatt 1466-ban a kézdi, sepsi és orbai székelyekkel gyülést tartat Zabolán, a mikor is a székelyek jogai megerősittetvén, arra nézve is intézkedés tör-

UZON PIACZTERE.

tenek ama kérdés felett, hogy Miklósvár szék Sepsi székbe belekebeleztessék-e, vagy se? A határozat a bekebelezés ellen volt s Miklósvár szék különállónak maradott. 1563-ban, mikor Szentgyörgyi és Bázini János gróf a népfelkelésre vonatkozó rendelettel Erdélybe jött, itt kihirdette, hogy a felkelésre vonatkozó uj törvények a székelyek eddigi régi jogait nem érintik; közöttük maradt minden, a mint volt.

A székelyek abban a fölkelésben, a mely Mátyás király ellen irányult s épen a nevezett gróf vajda vezetése alatt szerveztetett, részt vettek, de hogy tént, hogy a biráskodás mikép történjék. Egyes főbb emberek mindazonáltal kezdettek kiválni s a zabolai gyülés intézkedése ellenére is tovább sanyargatták a székely népet. A székelyek megnyugtatására Mátyás király elrendelte volt, hogy lustrát tartsanak s abban őket még mint csak a lófők és gyalogok osztályába tartozókat vegyék fel, de mégis egyesek kezdettek már az ugynevezett primori osztály felé vergálni. Ezeken kivül az adó uj beosztás alá a székelyek közönségét is be akarták vonni, a mi az ősi székely jogokon nagy csorbát ejtett volna. Mindezek könnyen bele vitték

a székelyeket abba, hogy a Mátyás elleni 1467-iki összeesküvésbe belemenjenek, melyet a király iszonyu büntetéssel sújtott. Később is mig Mátyás Kázmér lengyel királylyal harczban állott, itthon sokan szövetkeztek ellene; az 1473-iki földrengés okán, mely Székelyföldön is nagy pusztitásokat tett, a nép babonás hitét is felhasználván, Fáncsi Mihály bujtogató, rábirta a székelyeket a király elleni másodszori feltámadásra. Mátyás azonban, alig vett hirt a székelyek elégedetlenségéről és állapotáról, rögtön a harczmezőről rendeletet küldött Magyar Balázs székely ispánhoz, hogy minthogy a székelység nemcsak hű, de harczias nemzet is, többé semmi pénzadóval ne terheltessék s csak a király házassága s gyermekek születése alkalmával van önkéntes adományra köteleztetve. Tartson az ispán haladéktalanul lustrát s irja össze a lovagokat, kik primipilusoknak (azaz: lófők) neveztessenek s a gyalogokat is egyik másik rovatba.“

A BÖLÖNI VÁR.

Bár jó idő multán, de a székelyeknek a királyok elleni e legelső fölkelésének vége lett s a Mátyás király uralkodásának utolsó éveiben teljes békét élveztek. E királyunkat különben a háromszékiek nagyban segitették abban a hadjáratban, a melyet ő maga személyesen vezetett 1467-ben az ójtozi szoroson keresztül István moldvai vajda ellen. E hadjárat alkalmával Mátyás egy ütközetben megsebesült s mint sebesültet Brassóban ápolták.

II. Ulászló korában, Báthori István erdélyi vajda oly nagy hatalomra tett volt szert, hogy elbizakodásában oly királyt akart Magyarországra, a kinek ő, és a ki nem neki parancsol. E vajda roppant sanyargatásnak vetette alá a székelyeket. Nekünk csak sajnálnunk kell, hogy egy utána következő dicső fejedelemnek a nevét egy ilyen érdemetlen ember viselte korábban. E vajda sokat leöletett a székelyek közül s többféle utat és módot keresett a zsarolásukra; különösen az ökörado volt az, a melyet nagy kegyetlenséggel és igazságtalansággal hajtatott fel és a melyből a legtöbbet ő maga tette félre a saját szükségleteire. Ha a székelyek panaszoltak, azt felelte: két feje legyen annak, a ki a királyhoz mer menni panaszra; ugy, hogy ha az egyiket levágatja, maradjon meg a másik. Sokat fogatott el ártatlanul, csak azért, hogy őket, vagy övéiket zsarolhassa, és a mit székely ember nem egykönnyen engedett meg, ő kényszeritette a kiskoru fiu leányokat nem székely emberekhez menni férjhez. Mint Szilágyi Sándor mondja: gyülölte a székelyeket s mindent elkövetett, hogy a kiváltságaiktól és jogaiktól megfoszthassa; „inkább szeretném, mondogatta, ha a székelyek földjén minden pusztaság volna, minthogy a székelyek lakják azt, mert sem hasznot nem tesznek, sem nem szolgálnak a királynak.“

Azonban bármenynyire volt is elnyomva, sanyargatva a székelység, ereje a nyomás alól visszapattant s a királyhoz panaszlevelet küldöttek. „Patakok folytak — irák — vérükből, halmok emelkedtek csontjaikból s ők mindenfelé követték a királyi zászlót. Mily rengetegbe kerül másutt a határőrzés, a hol pedig meg sem tudják védeni az országot. De ők készebbek elhagyni családjukkal az országot, mintsem tovább is a vajda alatt maradjanak.“ Képzelhetni mily elkeseredés tölthette a székelyek szivét, ha ily hangon kellett irniok s mi jogtiprást követhetett el rajtuk a vajda, ha ennyire el tudá keseriteni. Az eredménye ennek a lett, hogy Báthori István elveszité vajdaságát.

1494-ben a király Szebenben gyülést tartott, a honnan a székelyek, mivel sokáig tartott, hazabocsáttattak, csupán követeik maradtak ott. Később Tordán 1505-ben és Segesváron a három nemzet gyülést tartott egyrészt képviselőik által. Ezt megelőzőleg volt az udvarhelyi székely nemzeti gyülés, mely érdekes határozatokat hozott. Erről azonban érdemlegesebben más helyen szólunk.

A háromszéki székelyeknek a mint részük volt a Báthori sanyargatásaiban, ugy részük kellett hogy legyen a királyhoz felterjesztett iratban is, sőt a nevezett gyüléseken is bizonyára képviseltették magukat.

1506-ban II. Ulászlónak fia születvén, a székelyek között hajtatni kezdették az ököradót, de sok ellentállásra találtak. Erre következett az agyagfalvi székely nemzeti gyülés, melynek határozatai szintén nevezetesek. Az ökörsütés végrehajtatott; de rövid idővel azután 1508-ban a Lajos megkoronáztatása alkalmával az ujra szedni kezdett ököradó felhajtását, mivel attól féltek, hogy e miatt a székelyek a havasalföldi vajdához csatlakoznak s a törökök berontanak, elhalasztani rendelte a király.

II. Ulászló és II. Lajos királyok alatt szüntelen zavar boritá az országot s bár sok sanyargatásnak volt kitéve a Székelyföld is, mégis legalább a jogcsorbitás feletti féltékeny gondolat és aggodalom nem zavarta. Főkép Szapolya János erdélyi vajda meglehetősen össze tudta erélyességével tartani nemcsak a székelyeket, hanem az összes erdélyieket. Elkövetkezett azonban a gyászos kimenetelü mohácsi vész; ezután lejtőre indult minden; a fejetlenség okán most itt, majd ott következtek el a rendetlenség sorai, s ez a székelységre nézve, csakis az 1562. évben mutatá ki eredményeit, a mikor a jogcsorbitás egész özöne áradott e nemzet fölé.

Izabella és Martinuzzi György kormányzása idejében az összes székelység nagy ingadozásnak volt kitéve; most hozzájuk, majd Ferdinándhoz pártolt. György barát azonban korán és jól átértette, hogy a székelység erős katonaság s ez okon eszközeivel — talán a vallás is befolyásolta e tekintetben a székelységet, — meglehetős ideig meg tudta tartani a maga pártján. György barát különböző árnyalatu alkudozásainak volt az eredménye, hogy 1548-ban a moldvai vajda az ójtozi szoroson betört, a mikor is megyénket meglehetősen elpusztitotta;

A BÖLÖNI TEMETŐ KOPJAFÁIVAL.

azonban a székelyek visszaverték; ugyancsak visszaverték a még ugyanazon év novemberében beütött Illyés vajda pusztitó és mindent felégető seregét is, a mi által egy időre, megszabaditották Erdélyt a török, tatár, oláh stb. beütések által okozott nyugtalanságtól.

Legszomorubb esztendő a székelyekre nézve 1562 volt. János Zsigmond, Ferdinánd és a porta között mind folytak az alkudozások. I. János ideje óta a székelyek már többször fizettek adót, s az ökörsütés is mindegyre megismétlődött. Ez elkeseritette a székelyeket; s Ferdind felhasználva az alkalmat, a székelyek közé bujtogatókat küldött, a kik János Zsigmond ellen tényleg fel is lázitották.

Az Udvarhelyen tartott székely nemzeti gyülésen a székelyek 14 napig tartották a fejedelem csillapitás végett kiküldött követeit, majd pedig a fejedelem ellen nyilt csatára keltek, de leveretvén, ennek 1562-ben a Segesváron tartott országgyülés lett a szomoru eredménye. Az ütközetekben, valamint a felkelésben Háromszéknek — bár nevekkel nem rendelkezünk — nagy része kellett hogy legyen, már csak azért is, mert némely történész a várhegyi vár ujraépitését ez időre teszi, mely Székelly-bánja név alatt ekkor épittetett volna ujra, a székely nép leveretését hirdetve.

A nevezett országgyülésen vége lett a régi szép és szabad székely jogoknak. Bármennyire tudják is fel némelyek érdemül János Zsigmondnak azt, hogy épen a székely kiváltságok eltörlésével, hatalmas lépést tett a törvények előtti egyenlőségünk felé, melyet még csak későbbi századok tudtak megvalósitani, nekünk, a kik székelyek vagyunk és a kik ismerjük fajunknak régi dicsőségét és kiváltságait, sóhaj támad lelkünkben, hogy mindazoknak csak romjai maradtak s fáj az is, hogy a mindenkinek hivő székely nép izgatók által félrevezettetett, s az idők folyamán annyiszor szedetett rá, hogy valóban oka van mindenkivel szemben bizalmatlannak lenni.

A segesvári országgyülés óta nem volt többé az összes székelység nemes; fizetni kellett adót és tizedet; a köznép nagy része jobbágyságra vettetett, a székely jószágok királyi adományozhatása: törvénynyé vált, a szabad sóhasználat oda lett, a parajdi székely sóbánya átment a kincstár birtokába.

A volt 2 rend — a lófők és gyalogok helyett most már a primorokkal tényleg előállott a 3. rend. És mind eme veszteségek miatt vajmi kevés kárpótlás volt az, hogy a fejedelem szabad választását megnyervén az ország, abban a székelyek is érvényesithették meglehetős nagy befolyásukat; mert a székely többé sohase lett az, a mi volt; legfennebb a multak omladékai felett könyes szemekkel remélhetett egy jobb időt, a mely azonban, csak évszázadok mulva jöhetett, vagy jött el.

János Zsigmond halála után Báthori István választatott erdélyi fejedelemmé; nehány évig ellenfele volt neki Békés, a ki a németnél keresett pártfogást, hogy ezzel az erdélyi fejedelmi székbe juthasson. Azon ürügy alatt, hogy a székelyeknek vissza fogja adni minden elvett jogát, ezeket a pártjára nyerte, de legyőzetvén, ő maga is Báthorinak lett hivévé; a székely jogokat pedig a nép nem kapta vissza. 1595-ben az ingadozó jellemü Báthori Zsigmond ujra csak amaz ürügy alatt, hogy visszaad minden székely jogot és kiváltságot, a székelyek között véres kardot hordatott körül, a török elleni háborura szólitván fel. A székelyek — a kik között bizonyára nem kis számmal kellett hogy legyenek a háromszékiek — összegyültek Feketehalomnál; innen vonakodtak addig tovább menni, a mig a jobbágyok fel nem szabadittatnak. Hosszas alkudozás után szept. 15-én a jobbágyok felszabaditása megtörtént; visszanyerték a székelyek jogaikat, de már ugyanazon év decz. 13-án a fejérvári gyülésen ujra megfosztattak mindentől. Ezt a köznép az urak árulkodásának vagy legalább is közremüködésének tulajdonitván, annyira felbőszült, hogy nem lehetett meggátolni az 1596. évi sok kegyetlenséget, a mikor a köznép felkelvén az urak ellen, mindkét részről oly borzasztó kegyetlenséget vittek véghez egymáson, mintha soha se lettek volna nem egy nemzetnek, hanem egy hazának se a fiai. A legyőzötteket a győzők — bármely oldalról voltak is azok — irtózatosan megcsonkitva, füleiket, orraikat stb. levágva bocsátották el, vagy pedig tényleg fel is konczolták. Ez volt 1596. év farsangja! Szóval 1562. után jó ideig csak a szenvedések kora következik a székely nemzetre.

Báthori Zsigmond fejedelem ingadozó jellemü ember lévén, sok bajba keverte Erdélyt s igy Székelyföldet is, a melyből bizony Háromszéknek is kijutott. Mihály havasalföldi vajda és Básta felsőmagyarországi parancsnok egyetértve, alattomosan betörtek és két oldalról támadták meg Erdélyt, azzal az alattomos czéllal még egymással szemben is, hogy mindenik csak a maga számára akarta elfoglalni Erdélyt. Mihály vajda roppant furfangos ember lévén s ismervén, hogy a székelyek menynyire sóhajtoznak régi jogaik és szabadságaik után, alig hogy betette lábát Erdélybe, a Barczaságra, rögtön levelet küldött a székelyekhez, a melyben visszaigéri nekik régi kiváltságaikat, ha az ő pártjára állanak. A székelyek hivén neki, pártjára állottak. Hogy Háromszéknek ebben nagy része volt, még ha a Barczasággal való szomszédsága nem bizonyitana is semmit, noha innen épen e megyét kellett hogy a vajda levele először elérje, bizonyitják azt a későbbi következmények. A székelyeket Mihály vajda 1599-ben a gyulafehérvári gyülésen tényleg vissza is helyezte a Mátyás király

korában élvezett jogaik és szabadságaik birtokába, de egyuttal, mivel Erdélyt a saját birtokává akarta tenni, az ökörsütést kikötötte. Nagyon természetes, hogy ez megtermette keserü gyümölcseit. A székely köznép nagy garázdálkodást és pusztitást vitt véghez főkép urain és ezek birtokain; lerombolván ekkor a várhegyi várat is. Básta bejött s Mihály vajdát elüzte, Székely Mózes pedig fenn akarván tartani — s ezért harczolt is — Erdély fejedelmi választási jogát, a székelyek őt nem támogatták, hanem Mihály vajda részére állottak. De Mihály vajda s igy a székelyek is legyőzetvén; a legyőzetés után épen Háromszéken 1600-ban Léczfalván országgyülés tartatott, a mikor Básta hadserege Nagy-Borosnyón, a Csákyé Maksán és a Székely Mózesé Uzonban táborozott; ez országgyülésen a székely nép elveszitett minden jogot. A jobbágyok visszaadattak a földesuraiknak s ezen felül az okozott károk megtéritésére köteleztettek s a lerombolt Várhegyvárát ujra kellett épiteniök. A mi pedig a legfőbb: elszedték a székelyektől a fegyvereket. Ezt követte Básta idejében a sok terméketlenség és éhség, mert azt, a mi kevés termény volt, a Básta hajdui mind felprédálták s még az élete sem volt biztos senkinek. Nem csodálkozhatunk tehát, ha annyi jogfosztás és szenvedés után épen magukat a háromszéki székelyeket ott látjuk 1603-ban Brassó mellett Székely Mózes ellen Ráduly vajda részén harczolni.

Elteltek azonban a szomoru évek s jöttek, bár bizonytalan időre, jobb idők, Bocskai fejedelemmé választását legelőbb is a székelyek ismerték el Udvarhelyen tartott gyülésükben, a melyen Háromszék bizonyára képviselve volt, majd szenvedéseiken Báthori Gábor enyhitett valamit 1608-ban. De ugyancsak e fejedelem esztelen politikájának és makacságának, melyet a szászokkal szemben tanusitott, jórészt épen Háromszék adta meg az árát. A székelyek e fejedelemmel tartottak mindenben; Brassó pedig Weis Mihály városi főbiró vezetése alatt nem akart meghódolni; annyival inkább, mert a császár is segitette őket Géczi András és zsoldosai által. A versengésnek a lett a következése, hogy ezek Ilyefalvát és szomszédos helyeit, valamint Uzont is nemcsak megtámadták 1612-ben — az előbbit két izben is — hanem el is foglalták s iszonyu pusztitás és rablás után tértek meg Prázsmárra, hogy onnan aztán visszavonuljanak Brassóba. Ámde a székelyek se maradtak adósok, mert éjjel utjokat állván, sokat közülök lekaszaboltak. E volt oka a szászok második kirohanásának Ilyefalvára, a mikor nagy zsákmánynyal tértek haza. Sőt talán nem csalódunk, ha egyik történészszel azt állitjuk, hogy Weis Erdővidéket se kimélte meg; csakhogy itt a bölöni váron tul nem mehetett; mert ez nemcsak jó védelmül szolgált abban az időben a beütések ellen, hanem hozzá még oly erősség is volt, a melyet feltétlen megkellett tartani, a székelyek birtokában, ez lévén a kulcs délfelől Erdővidékhez; hogy azonban Weis és Géczi csapatai ezen valaha tulhaladhattak volna, történelmi adatunk reá nincsen; de azt nem is hiszszük, mert annyit csak feltételezünk Erdővidék lakósságáról, hogy e vár megvédésére minden oldalról igyekeztek összeseregleni.

1658-ban nagy csapás érte, ha nem az egész Háromszéket is, legalább ennek egyik részét. Az erdélyi fejedelmek fejedelemségükben való megerősitő levelet mindig a töröktől kaptak, de ezért nem is volt ám szabad tullépni a török parancsokat főleg külügyekben. II. Rákóczy azonban a porta akarata ellenére belevegyült a lengyelországi hadjáratba. Ezt megboszulandó a török, az oláhországi vajdák által is segittetve, 1658-ban aug. derekán a bodzai szoroson 200,000 emberrel betört, iszonyu pusztitást és dulást vittek véghez a merre csak mentek. A bodzai szorostól elkezdve a Barczaság és Miklósvárszék felé eső községeket pusztitották, égették s rabolták. A székelyek főkép papjaik és mestereik vezetése alatt az ilyefalvi várba csoportosultak, ide bezárkoztak s 5 napig tarták fenn magukat; végre is engedni voltak kénytelenek s a legyőzött székelyeken irtózatos boszut állottak a törökök. Egyik irat szerint magáról Ilyefalváról mintegy 800 embert vittek fogságba és ugyanannyit öltek le, nem kimélve még a csecsemőket se; a másik szerint pedig 5000 fogolylyal tért vissza a török. Innen a nagy pusztitás, dúlás és égetés után, mely oly nagy volt, — mint Orbán B. irja — hogy a Barokk nevü család egyik fia elrejtőzvén s a törökök dúlása után visszamenvén, saját házukra is csak arról ismert rá, hogy hü kutyájuk ott örködött, — elvonultak Gyulafehérvár felé, de miután Sepsi- és Miklósvár-széket 9 napig jól össze-vissza dúlták.

II. Rákóczynak sok baja volt a törökkel s bár a székelység mindig hü volt a Rákóczyakhoz; 1660-ban látva a dolog irtózatos zavaros állapotát, a midőn a török Rákóczy helyébe Barcsai Ákost akarja fejedelemmé tenni, mig másfelől német segitséggel Kemény János is vágyott a fejedelemségre, a székelyek elveszitették eszüket s nem tudták,

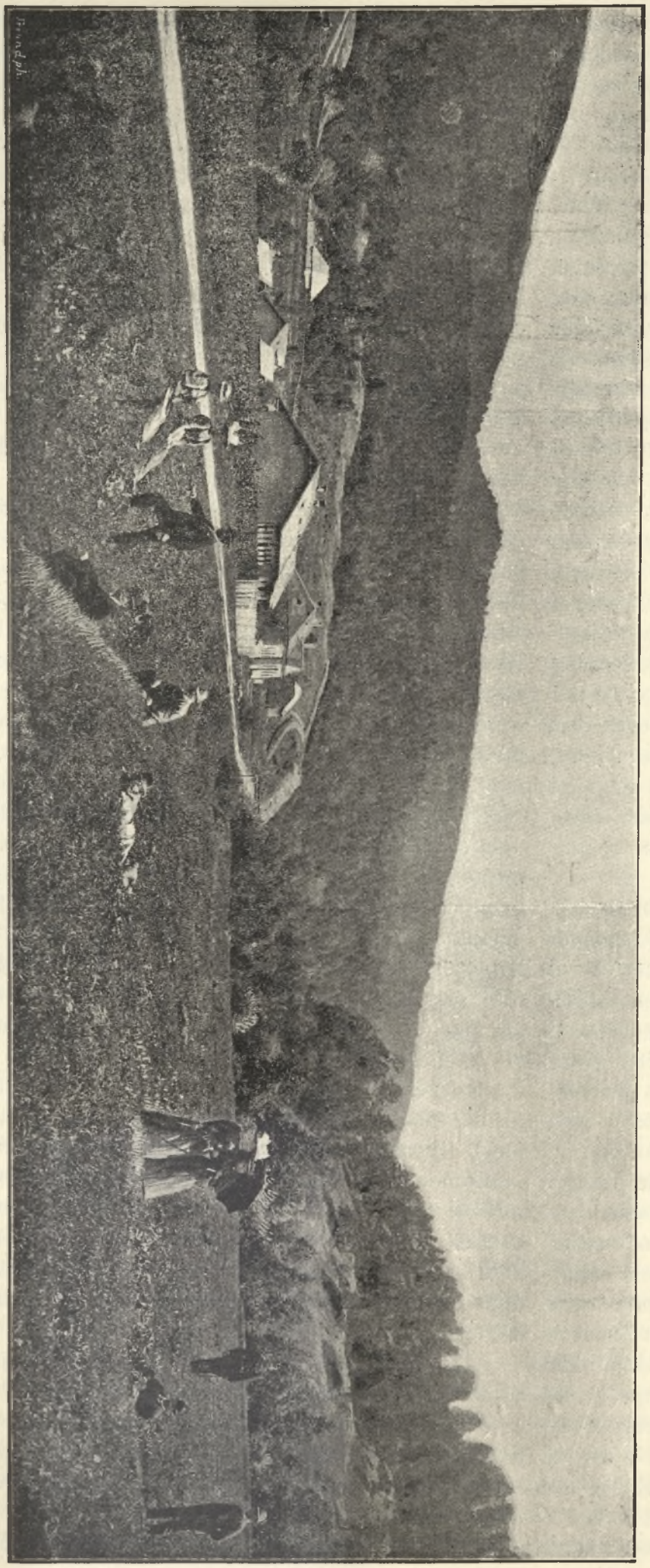

BODZA-KRASZNA.

hogy mit csináljanak ; de bizva a német erősségében, mely Keményt pártolta, a Maksán szept. 18-án tartott gyülésen azt határozták, hogy hozzája t. i. Kemény-hez csatlakoznak. Ezért Barcsai Gáspár általános felkelést hirdetve, a háromszéki székelyek ellen ment s ezeket a Baróth közelében levő Cseme rétjén leverte s irtózatos kegyetlenséget, csonkitást és akasztatást vivén keresztül e székelyek között, a csikiak ellen vonult. E harcz emlékét a nevezett réten egy domb és egy fejfa örökité meg, melyek napjainkban is láthatók, a székelység levere-tésének és a rajtuk testvéreik által elkövetett kegyetlenségnek, valamint Barcsai erőszakoskodásának emlékét őrizvén.

Az egyik veszedelmet a másik követte. A Rákóczy, Barcsai és Kemény idejében tönkre tett Erdély számára keresve kereste a török a fejedelmet, de nem talált, mig végre az ebesfalvi magányába visszavonult Apafi Mihályt kényszerité elfogadni a fejedelemséget. A székelyek e fejedelmet, mivel nem rendes választás, hanem török kinevezés folytán lett azzá, elismerni vonakodtak, annyival inkább, mert még biztak egy-részt az országban bennlevő németek támogatásában is. A német azonban el-vonult Erdélyből ; Ali pasa seregét Maros-Vásárhelyről azonnal a székelyek ellen küldötte s miután Maros- és Csikszéket meghóditotta, Háromszékre nyomult. Itt a már kiállott sok szenvedés miatt, de azért is, mert a pestis épen ez időben nagyon szedte áldozatait, 1661-ben a lakosság meghódolt. Nem történt azonban e meghódolás se véráldozat nélkül. Ez évben a sepsi-szentgyörgyi vár volt az, a hová a székelyek össze-gyülekeztek s védelmi állásba helyezked-tek, de leverettek s mintegy 900-an török fogságba vitettek. Ezután az ellenség egyrésze Bükszád felé, a más pedig Fogaras felé nyomult. A többi Sepsi-Szentgyörgyhez közel eső templom erő-ditvényeknek, mint teszem az árkosinak azért nem volt — hála Istennek — sze-repe e küzdelmekben, mert mihelyt

észrevették a törökök dúlását a székelyek, azonnal váraikba vonultak; az ide jövő tatárok pedig attól az eszmétől vezéreltetve, hogy a mig ők itt a vár bevételével kinlódnak, addig a Fogaras és Bükszád felé vonuló csapatok nagyobb zsákmányra tesznek szert s nekik majd csak a maradékkal kell beérniök, gyorsan elvonultak.

1690-ben mig egyfelől a német nem akarta II. Apafit fejedelemmé kinevezni, saját kormányzóságával akarván Erdélyt kormányoztatni, másfelől az erdélyiek jó része is a szabad fejedelem választást fenn akarván tartani, Tököli a török által támogatva a Törcsvári szoroson benyomult. A német őt a Bodzai szoroson várván, Háromszéken meglehetős hadsereg tartózkodott. Tököli Zernyestnél győzött, a háromszékiek rögtön az ő pártjára állottak. Ámde Tököli később elbukván, Castelli tábornok a málnási erdőn át utána nyomult s Tökölinek a Bodzai szoroson ki kellett vonulnia az országból. Ekkor nemcsak az elvonuló török csapatok, hanem az üldözők is ugyan sanyargatták e megyét. Ez elvonulás után Veteráni német hadsereggel Sepsi-Szentgyörgyön hagyatott.

Rákóczy Ferencz idejében a székelyek az ő pártján állottak s hogy féken tartassanak, a németek Ilyefalván és Szentléleken vársánczokat ástak s itt lakván a német gyalog és lovas katonák, sokszor kiütöttek a közeli vidékekre s mindannyiszor pusztitották a vidéket.

1717-ben irtózatos éhség dult e megye területén, a mi nemcsak arra adott okot, hogy az erősebbek elszedték a mit lehetett a gyengébbektől, hanem arra is, hogy az emberek nemcsak fagyökér, rügy stb., hanem ló- és emberhussal is táplálkoztak.

Leopold alatt Erdély Magyarországgal egyesittetett s bár biztositotta a székelyek jogait a Leopoldi diploma, mégis egymást érték a jogcsorbitások. 1730-ban a székelység s igy Háromszék is adó alá vettetett s ez ellen hiába való volt minden protestatiojuk és folyamodásuk. Erdély nem sok idő mulva katonai parancsnokok alá került; e parancsnokok közül legszomorubb emlékü reánk nézve Bukow. Ez az ember ugyanis azzal volt megbizva, hogy a határszéleken szervezzen határőrséget. A csiki és háromszéki székelyek vonakodtak a fegyvert felvenni. E vonakodásra 1764-ben jan. 7-én a mádéfalvi gyászos vereség következett, a melyben körülbelől 500 háromszéki székely vett részt, csiki testvérek segitségére menvén, a kik közül mintegy 200-an ott estek el. Ez időtől fogva kénytelen lévén Háromszék a fegyvert felvenni, mint határőrség szerepelt, fizetvén most már nemcsak a pénzadót $^2/_3$-ad részben, hanem a véradót is. E véradó pedig irtózatos teher gyanánt nehezedett a székelyre; nemcsak hogy saját magának kellett lovat, ruhát stb. kiállitani, hanem gyakran épen a legszorgosabb munkaidőben el kellett hagynia minden dolgát s mennie határőrzésre. Hogy fogalmat alkothassunk, hogy mibe került a határőrség minden egyes személynek, megjegyzem e helyen, hogy egy lovas katona évenként magára legkevesebb 80 frtot és egy gyalog 40 frtot kellett hogy áldozzon, nem számitva itt a ló felszerelését, vagy más a katonáskodással járó megfizetetlen munkáját. Az a 40—80 frt pedig nagy pénz volt abban az időben.

1802. a katonák kivétettek az adózás terhe alól, de a nem katonáskodók tovább fizették a teljes adót.

Ez időre is az 1848-iki események hozták meg a szabadulást, mely időszak fényesen ragyog Háromszékmegye történetében. Ez időszak tárgyalásába azonban tartózkodom belemenni, mivel azt e könyv hasábjain szépen leirva fogja megtalálni az olvasó, épen oly ember tollából, a ki maga nemcsak hogy átélte amaz időszakot, hanem tényleges részt is vett a szabadságharczban és a mi fő, épen Háromszéknek az önvédelmi harczában.

HÁROMSZÉK 1848—49. ÖNVÉDELMI ÉS SZABADSÁG-HARCZÁNAK RÖVID TÖRTÉNELMI LEIRÁSA.

Az 1848—49-iki évek jelzik hazai történelmünk ama nagy és dicső korszakát, melyben Szent István birodalma százados küzdelem után rendes törvényhozási uton függetlenségét visszaszerezte és képviseleti kormányrendszer alapján független felelős magyar ministeriummal modern alkotmányos Állammá átalakulhatott. Az átalakult Magyarország koronájának boldogitó fénysugárai lövellének szét a magyar király jogara alatt létező minden nemzetiségekre s a szabadság, egyenlőség, testvériség áldásaival teljesen nyujtá áldó és áldozatot hozó kezét a magyar nemzet a testvér horvát nemzetnek és a többi nemzetiségeknek. Midőn azonban ezek a békejobbot, előbb félreértés, később titkos ármány s izgatás következtében el nem fogadák, vérbe-lángba boriták s végsemmisitéssel fenyegeték hazánkat; megkezdődött a nagy küzdelem, az óriási harcz. Ez élethalál harczban a Székelyföldnek átalában, s főleg Háromszéknek nagy horderejü, mondhatni döntő szerep jutott. Rónája Marathonná, hegyszorosai (passus) Thermopylaekké változtak; hős fiai vérükkel öntözvén amazt s hős keblökkel védvén emezeket, ugy, hogy Háromszék határain belől nem léphete be a nemzetiségek fegyveres zsoldosokkal egyesült csőcselék népe, sem egyetlen egy jelentékeny győzelemmel nem dicsekedheték az orosz invasio szabadságtipró szolgahada.

Nem feladatunk ama nagyszerü, hazánk egész területére kiterjedett magasztos harczot, melyet a magyar nemzet előbb törvényesen kivivott alkotmányáért, később ezredéves szabadsága és állami létéért, részint a zöldasztal, részint a különböző csatatéreken folytatott, részletesen rajzolni.

Czélunk egyedül szülőföldünk — Háromszéknek közvetlen saját határai és tüzhelye — közvetve a Magyar haza szabadsága és függetlensége védelmében vivott élet-halál harczának lehető rövid vonásokban hü képét adni.

Hogy Háromszéknek önzetlen hazafi áldozata, elszántsága, erőfeletti küzdelme s általában a szabadságharcz mérlegébe vetett Brennus-kardjának sulya mennyire nyomta le a mérleget a Haza javára és dicsőségére s mily bámulatosan folyt be a győzelmes honvéd hadjáratra, s ez által a szabadság ügyére: hogy ezt kellőleg méltathassa a jelen s jövendő nemzedék, röviden felemliteni szükség, Háromszéknek népességét, polgári, társadalmi s katonai állapotját.

A székely határőrség 1763—64-iki erőszakos felállitása miatt három társadalmi osztályra volt tagolva: az ugynevezett immunis nemesek, fegyverviselő nemes székelyek és jobbágyok osztályára; azonban, habár a nemesek irányában némi idegenség volt is a fegyverviselő székelyek keblében, a kik a sulyos határvédi s utcsinálási terhek mellett polgári jogaiktól is elzárva, többnyire idegen érzelmü főtisztjeik alatt, nem ritkán zsarnoki elbánásban részesülve, vasfegyelem alatt éltek: mindazáltal a faj és vérrokonság érzete sokkal erősebb volt bennük, minthogy az idegenség gyülölséggé fokozódhatott volna. A jobbágy osztálynak pedig éppen nem lehetett panasza se az első, se a második irányában.

Ily polgári s társadalmi viszonyok között találták az 1848. évi ápril és márcziusi napok Háromszéket. A nyugalmas téli napok végével már kezdette elöszedni a szorgalmas székely ősi szabad földje mivelése végett munkaeszközeit, legkevésbé sem sejtve, hogy azokat nemsokára öldöklő fegyverekkel kell fölcserélnie.

Midőn azonban ama vihar, mely ledöntötte a franczia trónt, a Szajna partjairól végig száguldva Európán, a Magyar Duna hullámait is mozgásba hozta s Buda-Pest városában is felgyujtá a hamvaiban takargatott honszerelem oltártüzét s a nemzet vezérszellemü férfiai és ifjai, később mindannyi hősök, felrakák az oltár tüzére az elavult intézmények kényuralmi jelvényeit a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség istenének áldozatul s megzendült Petőfi: „Talpra magyar“ szózata; a vallásos kedélyü, szabadságszerető Székelyföld szive is földobogott s ama hang, ama szózat, mely az Anyahon sikjain nem veszett el a pusztában, hatalmasan visszhangozék a székely (délkeleti) Kárpátok szikláiról is.

A székely székek (vármegyék) között Háromszék az értelmiséget s felsőbb tanintézetekben képzett ifjak számát illetőleg előkelő, mondhatni első helyet foglalt el. Nem csoda tehát, hogy az 1847 48-iki pozsonyi országgyülés alkotmányos vivmányainak és a pesti márcziusi nagy napoknak nagy horderejét első volt felfogni képes s azoknak hire felvillanyozta e szék lakóit. Midőn tehát örömmel szemlélte, hogy a márcziusi enyhe szellő nem csak a természetben, hanem a polgári élet mezején is uj élet rügyeit fakasztá fel: feléledett keblében régi dicsősége fajának, nemzetének. Örömmel hallá és olvasá a nemzet ifjuságának 12 pont alatti követelményeit s azoknak országos törvényekbe foglalását.

A Székelyföld öröme önzetlen, tiszta hazafi érzés volt. Feledték sok sérelmeiket, csupán egyetlenegy: a 84 éves sérelem: a törvénytelen erőszakos katonáskodás keserü érzete ujult fel lelkökben; csak egy békó égette, melyet Madéfalvánál vertek a szabad székely lábaira, a melytől való szabadulás végett többször, országgyülésről országgyülésre hasztalan kérelmezett, csak ezen békótól, mely által polgári közjogától is meg volt fosztva, óhajtott szabadulni. De józan mérséklete és saját fiainak intésére nem lépett a kinálkozó erőszakos térre: önmegadással várta sérelmének a közelgő országgyülésen leendő orvoslatát. Nem csak nem dobta el gyülölt fegyverét, hanem midőn már a titkos reactio nyomán sötét vészterhes fellegek emelkedtek Hazánk fölött s délvidékein a ráczok, támogattatva a határőrvidék fegyverei által, üszköt vetettek Ő Felsége V. Ferdinánd koronás királyunk által is szentesitett alkotmányos szabadságunk templomába, s lángba-vérbe boritották leggazdagabb magyar községeinket s midőn erdélyi hálátlan nemzetiségeink között is tettlegesen kitört a titkos lázadás s nyiltan felütötte fejét a rend, személy- és vagyonbiztonság ellen az oláh nép között a vakdüh emberevő hydrája; s már nem csak az alkotmányos szabadság, hanem az ősi államalkotó magyar elem megsemmisitése is köztük nyilt jelszóvá lett: feledte régi sérelmét a székely határőr s kész volt gyülölt, de gyakorlott fegyverével a felbujtott nemzetiségek által megrendült rend, személy- és vagyonbiztonság védelmére sietni.

E czélból a még akkor álarczát le nem vetett erdélyi General Commando rendeletére egy székely zászlóalj Uzonba gyült össze.

Itt azonban egy kellemetlen inczidens megállitotta a tovább menetelt nehány napra. Erős és nem alaptalan sejtelem ébredett az ott összegyült bucsuzó tömegben, hogy a zászlóaljat kisérő 14 hermeticze elzárt társzekéren jó fegyvereket csempésztet a Gen. Comm. a szász városok számára s czélja nem kisebb, mint hogy a székely fegyvereseket Brassóban internálja s ott lekösse s meghiusitsa azoknak a Haza ügyében leendő igénybevételét; heves, talán tulheves felszólalások után a felizgatott nép és katonaság követelte a szekerek fölnyitását és ime — nem, a mint álliták igazitandó, hanem — mind jó fegyverekkel rakvák azok. A titkos lepel fellebbent s kitünt, hogy az anyahoni s erdélyi szász és oláh, rácz-horvát unióellenes mozgalmakkal a Gen. Comm. titkos egyetértésben áll. Az elkeseredés morajlott végig a tömegen, a rend felbomlott, a vasfegyelem megtört, a zászlóalj szétoszlott azon nyilatkozattal, hogy a Gen. Commandó rendeletére nem, hanem a magyar kormány fölhivására bárhová menni kész, a mit egy pár nap mulva be is váltottak; a társzekereket pedig a székely huszárezred székhelyére Sepsi-Szentgyörgyre szállitották be nemzeti felügyelet alá.

E kellemetlen inczidensnek egy közvetlen rosz következménye lőn a szükséges fegyelem ideiglenes megtörése és egy közvetett jó eredménye, hogy a vasfegyelem alatt lévő székelységben fölgyult a hazafi érzés lángja, melyet aztán kioltani nem birtak az egyesült osztrák-orosz hadaknak százezerei, s a mely csodákat mivelt, melyek előtt bámulva emel kalapot a maradék.

Nem kisérhetjük az ujból összegyüjtött zászlóaljat utjában, küzdelmeiben, hogy miként félemlitette meg a Torda- és Alsó-Fehér megyékben megkezdett oláhmozgalmakat s miként küzdött és vérzett Szent-Tamásnál. Visszatérünk Háromszék e mozgalmas napok alatti beléletére.

Mint az erdélyi vármegyékben a Székelyföldön s igy Háromszéken is a kilátásba tett erdélyi országgyülés teendői, főleg az Unió elfogadása kötötte le a hazafiak figyelmét. Megválasztotta nagy lelkesedéssel országgyülési követeit. Háromszék : Berde Mózes és Szentiványi György ; Ilyefalva : Németh László és Gál Dánielt ; Sepsi-Szentgyörgy : Demeter József és Gyárfás Károlyt ; Kézdi-Vásárhely : Fábián Dániel és Hankó Dániel ; Bereczk : Fejér János és (a más név nem tudható) utasitásul adva az Unió elfogadását s a törvénytelen székely katonaság eltörlését s az általános nemzetőrség felállitását.

És ezzel nyugalom állott be. Az erdélyi országgyülés által is elfogadott Uniónak királyi szentesitése után nagy lelkesedéssel vette tudomásul Háromszék, hogy katonai ügyekben István főherczeg nádor ő fensége és a magyar felelős miniszterium fenhatósága alá helyeztetett ; lelkesedve fogadta miniszterelnök gróf Batthyáni Lajos helyettes hadügyminiszter felhivását, szintén kir. biztos Vay Miklós a tárgybani személyes látogatását, hogy a már lángra gyult oláh-lázadás indokolta általános nemzetőrség azonnal szerveztessék. Ez azonban a kir. biztos ur lassu és hiszékeny eljárása és a Gen. Comm. aknamunkája miatt — fájdalom — elmaradt s a nyári hónapok tétlenségben teltek el egész szeptemberig, szemben azon lázas készülődés és izgatásokkal, a melyek a szász városokban és oláh vidékeken végzetessé nőtték ki magukat.

1848. szeptemberben, a mikor viharosabbá váltak az ügyek az anyahonban ; korona és kormány között is szakadozni kezdettek a bizalom szálai s felgyult az ország több pontjain a nemzetiségek, Erdélyben az elvakitott s felizgatott oláh-nép dühe : a miniszterium a képviselőházzal egyetértve elhatározta a székely képviselőknek saját kerületeikbe kormánybiztosokul leendő kiküldését. Mint ilyenek jöttek Háromszékre Berde Mózes ; Marosszékre pedig Berzenczey László, ez utóbbi a had- és pénzügyminiszterektől egy lovas csapat alakitásával is megbizva.

Berzenczey feladata magaslatára állott ; hirdetményt bocsátott ki 10 századból alakitandó csapatja érdekében. Ennek 1-sö századává alakult át a gróf Bethlen Gergely és gr. Mikes Kelemen által gyüjtött lelkes előkelő ifjakból álló lovas csapat. Berzenczey tovább toborzani Háromszékre jött, és Szentkatolnán népgyülés tartását eszközölvén Horváth Albert főkirálybiró (főispán) elnöklete alatt, tüzes beszédére előkelő mivelt fiakkal megvetette a 2-ik századnak s ennek folytán a Kossuth- később Mátyás-huszárezrednek alapját.

De Berzenczeyt egy más történelmi nagy eszme is megragadta, hogy az összes székelység tartson Agyagfalván nemzeti nagy gyülést, s hozzon ott határozatokat önvédelme s a vármegyei magyarság biztonsága érdekéből. Az eszme kapós volt. Hiába intették az óvatosabb hazafiak, a kir. biztos és a főkormányszék ; (hát hisz' ez még akkor is figurált) a népnek vérébe ment át az eszme, megakadályozni nem lehetett s a gyülés gróf Mikó Imre helyettes kormányzó elnöklete alatt megtartatott október 16—18-án a történelmi nevezetességü agyagfalvi réten (Udvarhelyszékben).

Háromszék, Csik-, Udvarhelyszék részint fegyveres, részint szabad népe, amazok főtisztjeik, emezek papjaik vagy más tekintélyes férfiak vezetése alatt, osztálykülönbség nélkül, október 16-án kora reggel szép rendben a téren felállitva voltak.

Mintha egy óriási csillag hullott volna le a Hadak-utjáról. A gyülés központja, mintegy magva a csillagnak, egy toronyszerüleg épitett nyilt pavillon volt, a hol az elnök és kormánybiztosok tanácskoztak, honnan szélesedő sugáralakban és irányban voltak felállitva a fegyveres és fegyverfogható férfiak, ünnepélyes csöndben várva a megállapodásokat. Melyek az akkori jegyzőkönyv alapján a következők voltak.

1. Legelőbb is tétessék le hűségeskü, mely a következő szövegben állittatott meg :

„Esküszöm az élő Istenre, miszerint törvényes királyom V. Ferdinándnak, édes Hazámnak, a magyar alkotmánynak és független felelős magyar miniszteriumnak tántorithatlan hive leszek ; esküszöm, hogy egyedül a magyar független felelős miniszteriumtól függök és hogy az erdélyi General Commandótól semmiféle rendeletet ezután el nem fogadok. Isten engem ugy segéljen, ugy adja lelkem üdvösségét."

Ez esküt templomi áhitattal tette le 30—40 ezer hü székely, a határőrök tisztjeikkel együtt, köztük maga a később hitszegő Dorschner ezredes is.

2. Intéztessék kiáltvány a szász és oláh testvér népekhez, melyben jelentessék ki a székely nemzetnek a király és alkotmány iránti hűsége s a más két nemzet iránti testvéri érzete olyképpen,

hogyha a meghozott törvények, azok között az unio s a magyar kormány ellen tovább is izgatnak s magyar honfitársaikat üldözik, s a már megkezdett rémtetteket folytatják: a székely nemzet fegyverrel fogja megtorolni.

3. Kimondatott az 1848 szeptember 19-iki 22-ik törvényczikk alapján, hogy az eddigi erőszakos határőri szolgálat megszünik, az egész székelység osztálykülönbség nélkül nemzetőrséggé alakittatik, a határőri ezredeseknek a Gen. Comm.-tól való függése felmondatik, megtiltatik, s mig a magyar kormány főparancsnokot nevezne ki, Sombori Sándor székely huszár-ezredes választatik fővezérnek.

4. Királyi biztos felkéretik, hogy az erdélyi részekből minden idegen katonaság eltávolittassék. Gyulafehérvár s a többi erősségek székely őrséggel láttassanak el.

A fennebbi épen oly loyális, mint hazafias végzések után élénk vita támadott a székelység hadi erejének „mikor és miként“ leendő érvényesitésére vonatkozólag. A fő kérdésre nézve nem volt véleménykülönbség, csak a kivitelre nézve oszlottak meg a nézetek. A mérsékeltebbek a népnek hazabocsátását s kellő felszerelését ajánlották, mig Berzenczey s a tüzesebb hazafiak a székelység rögtöni kiinditását követelték; már-már győzött az előbbi vélemény, midőn a vármegyékről menekült hióbhirnökök hangot adva az oláhoknak az erdélyi nemesek s átalában a magyarsággal szemben megkezdett hajmeresztő rémtetteiről, végig morajlott az addig némán várakozó csillagsugarakon: „ha megyünk, menjünk most és mind.“ A vita eldöntve lőn s diszlovas leventék a népsugarak között nyargalva adták hirül a határozatokat, viharos helyesléssel kisérvén azokat 30—40 ezer ajk.

A csapatok rendezése megkezdődött, négy dandár alakittatván vegyesen, fegyveres határőrök, s fegyverfogható férfiakból, s négy irányba 1. Segesvár, 2. Küküllőmegye, 3. Maros alsótere és 4. Maros-Vásárhely és Szász-Régen felé október 18-án d. után elindittattak a csapatok. Csikot Dorschner ezredes; Háromszéket (Dobay ezredes Kolozsváron lévén elfoglalva) Donáth alezredes; Udvarhelyszéket Beczman alezredes; Marosszéket gróf Lázár Dénes nemzetőr alezredes vezényelték.

A hadjárat rövid volt s alig két hét alatt nem minden fegyvertény nélkül november 5-én Maros-Vásárhelynél dicstelenül bevégződött, feloszolván előbb a segesvári, küküllőmegyei, marosmenti s végre Maros-Vásárhelynél a némileg konczentrált sereg Sombori vezérlete alatt.

Az addig is kétes eljárásu erdélyi osztrák hadvezér báró Puchner ledobta álarczát, a szász és oláh komitékkal kötött s leplezett titkos szövetkezését bevallja s október 18-iki kiáltványában a szász és román komitékat hivatalosan elösmeri, a felbujtott nemzetiségeket fegyverrel látja el; oláh legiók alakitását és szervezését nem csak megengedi, hanem a mi a legátkosabb rémtetteknek kutfeje lett, azokra bizza a maguk védelmére nemzetőrséggé szervezkedett magyar városok és falvak lefegyverzését, s ez uton lőnek virágzó városaink néptelen rom és pusztaság. A kevély osztrák generalis nyilt kiáltványban hirdeti az oláh martalóczokkal való egyesülését, kimondja, hogy Erdély kormányzását kezébe veszi, a nemzetőrséget feloszlatja, a magyar királyi és kormánybiztosokat további müködéstől eltiltja s Erdélyt ostromállapotba, hadi törvények alá rendeli.

Ezzel aztán a koczka elvettetett; Erdély a polgárháboru szinhelye lett, két ellenséges táborrá oszlott. Egyik részen a maroknyi magyar és székely; más részen a nemzetiségekkel kezet fogott idegen katonaság. A militarismus együtt küzd a szász landsturm és oláh vandalizmussal. Az anarchia ünnepet ül a felgyujtott kastélyok rémes világánál, ünnepi zene helyett az ártatlan legyilkoltak rémkiáltásai, elhaló jajjai szolgálnak. A kik kevesen menekülhettek a vármegyékből, sietnek Csik és Háromszék felé. Urbán Erdély északi részét Kolozsvárral, Gedeon Maros-Vásárhelyt és vidékét; báró Heydte Udvarhelyszéket foglalja el és üli meg, dictátorként rendelkezvén ott. Erdélyben minden veszve, csak Csik és Háromszék szabad föld; s miután Csikot is az esküszegő Dorschner a Gen. Commandónak visszajátszotta: Háromszék lőn az egyedüli végvára, menhelye a szabadság ügyének s bajnokainak. Ide menekültek Maros- és Udvarhelyszék lelkes fiai, a Mátyás-huszárok két százada és a XII. zászlóalj vitéz „önkéntes“-ei, s több vármegyei menekültek.

És itt „le a kalappal.“ Háromszék nevét Klió kitörülhetlen örök betükkel irta be a szabadságért vivott harczok történelmi lapjaira. De hadd beszéljenek a tények.

A marosvásárhelyi november 5-ki dicstelen csatavesztés, hol Gedeon altábornagy ágyukkal felszerelt rendes hadtestével oly könnyü győzelmet nyert: honába visszatért a székelység s a vele menekültekkel együtt nem az elcsüggedés lesujtó, hanem a hazafi elhatározás azon felemelő érzését hozták keblükben, hogy védeni fogják tüzhelyeiket

s a hazát; mert belátták, hogy az Agyagfalváról kiinditott haderő minden nagyobb eredmény nélküli szétoszlásának s vereségüknek a szervezetlenség és ingadozó főbb tisztek kétes magatartása, nem pedig a bátorsághiány volt az oka, s az a folt, mely hirnevükön s az a csorba, mely fegyverükön esett kitörülhető leend, ha szervezve és elhatározott főtisztekkel és vezérrel ellátva lesznek.

Miután hire jött, hogy Gedeon olcsó győzelme után Háromszék meghóditására indult, komoly tanácskozás alá vették helyzetüket, s mint Anteus, leverve, de szülőföldjük és a törvényesség terére lépve, uj erőt nyertek. A királyhoz s az általa szentesitett törvényekhez hiven, Háromszék elszántan dobta vissza a szász és oláh landsturmmal szövetkezett Gen. Commandónak a véres keztyüt.

A Berde Mózsa kormánybiztos és Horváth Albert főkirálybiró által egybehivott megyei bizottmány, hová az egész értelmiség meghivatott, november 12-én Sepsi-Szentgyörgyön tartott nyilt gyülésben a védelmet elhatározták, a községenkint összeirt nemzetőröket századokra osztják s fegyvergyakorlott határőrök alatt szervezik. A békés kiegyenlités utját azonban el nem vágva, a Gen. Commandóhoz intézett felterjesztésben kinyilatkoztatják, hogy: Ők hivei Ő Felségének, hogy náluk rend, személy- és vagyonbiztonság van, hogy a szék földjét idegen katonaság, oláh-szász landsturm át ne lépje: „különben a támadó lesz a következményekért felelős.“

E közben november 16-án jön a hir, hogy br. Heydte osztrák guerilla vezér Udvarhelyszéket hódolatra kényszeritve s beszedve a fegyvereket, könnyü lovasaival, szász és oláh lándsásaival közelget Erdővidéke (Háromszék egy része) felé. Jön ugyan ezen nap a szebeni General Commandónak Háromszék átiratára — szóbelinek nevezett, de nyomtatásban is kiadott és a brassói katonai parancsnokság által közvetitett felelete, melyben Háromszéket a Kossuth-párt gyúpontjának nevezi, s a székelyek elvetemülését — a mint irja — egészen az ottani nemesség s némely református papoknak és hamislelkü ügyvédeknek tulajdonitja, s ezáltal mintegy ujjal mutatja ki e három társadalmi osztályt a felizgatni reméllett nép dühének, s azzal végzi, hogy mondja meg a brassói Garnison, mikép „október 18-ki proklamácziója értelmében feltétlen hódolatot kiván, máskép a székkel érintkezésbe nem jöhet.“ (L. Kővári Erd. tört. 1848/49. 123. l.)

Ez már világos ultimátum volt. Beállott a válságos helyzet; Háromszék sorsa kardhegyre jutott. A közgyülés permanenssé alakult s figyelő állásba tette magát.

A november 23-iki közgyülésben az értelmiség komoly tanácskozás alá vette a br. Puchner büszke válaszát: Berde Mózsa kormánybiztos megfontolni ajánlotta, hogy: „mit tesz a gyülés puskapor és ágyu nélkül.“ A nagy többség harczolni akart. Dobay Károly ezredes szintén megkisérti alkudozásra birni a népet, mondván: „nincs lőszer.“ A nép menydörög rá: van még nehány mázsa, „nincs pénz“, maradt még 6,000 pfrt Berzenczeitől, s ott vannak a szék (megye) és az ezred jövedelmei, feleli a nép; „nincs ágyu“ . . . egy percznyi hallgatás s a zsufolt székház alsó részéből egy hang sivit keresztül a tömegen „van!“; „ki az, ki az?“ A sürü tömegen tör elő egy egyszerü székely öltözetü férfi: Gábor Áron! Gábor Áron szólal meg ekkor: „ha csak ez a baj, lesz ágyu, a mennyi kell. Ott a fülei (Erdővidéken) vasgyár; csak egy forintot kérek, a mivel oda mehessek, s ha két hétre 6 ágyu kész nem lesz, s ha ágyuim első lövésénél czélt nem találok, a második töltés engem szaggasson szét!“ A nép örömriadalommal üdvözli az ismeretlen lángészt, ki mint egy: deus ex machina lépe elő. Azonban már délután jött a hir, hogy Gedeon vezérlete alatt közeledik az ellenség, a bodzai vámőrség lefegyvereztetett Stráva oláh vezető által. A főtisztek ingadoznak, de a nép harczot kiván. A gyülés határozat nélkül oszlott szét.

Izgatottság vett erőt a kedélyeken; a vezérek, mint osztrák tisztek, a két eskü között, melyet mint ilyenek egykor, s az eskü között, melyet a magyar alkotmányra tettek, ingadoztak: nem lehet csodálkozni, bár mind hü hazafiak voltak.

A polgári hivatalos vezérférfiak is nem bizva, ama közvetitő inditványt vitték keresztül, miszerint mig a harcz keztyüjét fevennék: küldessék az egyes falvakhoz felhivás: „vajjon akarnak-e a Gen. Commandóval harczolni?“ melyre a feleletet nov. 28-ra kelle beküldeniök. E nyilvános kibuvó ajtón nem a béke és tervelt meghunyászkodás, hanem a harcz angyala lépett be.

Kézdi-Vásárhelytt az öreg lelkes Pap major, a város térparancsnoka az „oltalmi bizottmánynyal“ egyetértve, hirdetményben tudatta a falvakkal, hogy Kézdi-Vásárhely indul, s a ki igaz székely, fegyveresen induljon nov. 28-án Sepsi-Szentgyörgyre, hol Dobay ezredes fogja vezérleni.

A lelkesedés döntött; a fontolgatásnak, ingadozásnak meg kellett hátrálni a nép harczvágya elől, amelyet időközben két esemény gyulasztott kiolthatatlan

lángra. Az egyik, hogy Heydte a népet lefegyverezvén, Erdővidékén garázdálkodik már, a kivel szembe a XII-ik zászlóalj önkéntesei csatát vesztettek, őrnagyuk Balázs Manó árulása miatt. E hirre egész Háromszéken megkondultak a vészharangok, melyre az egész vidék Sepsi-Szentgyörgyre sietett, s érkezett éppen akkor, mikor az áruló november 27-én álutakon jött meg oda, kinek kocsija elfogatván, podgyászai között megtalálták áruló levelezését, melyet még májusban kezdett volt a Gen. Commandóval. Elfogatott ő maga is s mint árulóra, kit nyilvános helyre kikötöttek, azonnali halált kért a nép. Még most is ingadoztak a vezérszereplők, s rögtönitélőszékké alakulva, huzták halasztották az itéletet egész estig, gondolva, hogy a nép szenvedélye csillapulván, menekülhetnek a szigoru itélethozatal-tól. A népnek azonban nemhogy lohadott volna méltó haragja, hanem türelme fogyott s napmentekor a székházban ülésező birák kezéből kiragadta az árulót, s percz alatt lelőve, szuronyaival s lovainak patkóival szaggatá szét.

HIDVÉG LÁTKÉPE.

E tény, e percz — irja Kővári (i. munka) — Háromszéket s benne az értelmiséget megmenté. E percz a félénket hőssé, a kétkedőket határozottá, az árulót hazafivá varázsolta.

Ha elismerjük is e szomoru eseménynek személyekre megdöbbentő mély hatását, de teljességgel nem tulajdonithatunk oly nagy horderőt, a melyet a nagy szavak kifejezni látszanak, bármily vonatkozásba vegyük azokat. Háromszék értelmiségét, csak külről fenyegette veszély, aztán nem hiányzott itt a bátorság. Félénkség nem nyügözte itt a szíveket, csak bizonyos kétkedés, főleg a General Commandóval való addigi viszony folytán, melynek szálai esküvel voltak a katonai szivekhez forrva, s természetesen csak lassan olvadtak fel és szakadoztak szét azok a hazafiság belső melegétől. Csak egy villám kellett — mint Pál apostolnak — s ez a villám a szerencsétlen Balázs major végzetében tünt fel, a kit e villám földre sujtott. Sem Sombory, sem Nagy Imre, annál kevésbé férhetett gyanu a Dobay ezredesnek hazafiságához, legfennebb a kiegyenlitési törekvés. Hiszen nyitva állott előttük éppen ugy, mint a hitszegő Dorschner előtt veszélybe vinni vagy elhagyni véreiket: nem tették. Aztán meg itt nem is a nép fanatizmusa müködött, hanem a kelepczéből menekült honvéd önkéntesek mutattak fel méltó haragjukban egy kis pretoriánus lázadást a gyáva vagy áruló Caesárok (vezérek) ellen.

A mit igazol az, hogy Kézdi-Vásárhelyről s az egész vidékről összegyült fegyveres nép egy része az önkéntesekkel együtt még az esemény estvéjén illő fegyelem mellett Árapatak s Hidvég felé vezényeltetett a Heydte ágyukkal ellátott csapatja ellen.

November 28-án az izgalmas esemény közvetlen hatása alatt, a mely napon fényes eredményü kisérletet tett Gábor Áron is két felszerelt hat fontos ágyujával a székház feletti dombon, az egész Háromszék hadi lábra állittatott. Csikszékkel tudatva lett e lépés és közremunkálásra szólittatott fel. Egy értelemmel elhatároztatott, hogy Háromszék bármi erőnek ellenáll, mely nem V. Ferdinánd király és magyarhoni kormánytól jön. Az egész védelmi erő szerveztetett a jobbszárny Hidvég és Erdővidék felé Sombori Sándor székely huszárezredes, a balszárny Nagy

Imre huszár alezredes, a közép Dobay Károly 2-ik székely gyalogezredes vezénylete alatt. A polgári kormány két tagra: Berde Mózesre és Horváth Albertre bizatott.

A tényleges harczot Árapatak és Hidvég között deczember 1-én br. Heydteval a XII-ik zászlóalj 120 önkéntese kezdette meg, azonban a csekély erő visszavonulni kénytelenittetett Aldobolyba, de Heydte is visszavonult Földvárra, Hidvégen keresztül, elhurczoltatva innen az ifju derék hidvégi ref. lelkészt, Demeter Samut. Deczember 4-én a legszélső balszárnyon Sárosi Ferencz Nyén, Bodola s a Felső-Fehér-megyéhez tartozó falvakat foglalja vissza a csőcselék oláhoktól. Deczember 5-én pedig az egész székely tábor müködésbe indul, s a Barczára átlép. Prázsmár megadta magát, Hermán némi ellenállás után elfoglaltatott. Földvár, miután Heydte némi csata után az Olthidat felszedetve menekült, ez helyreállittatva, a Butyka kapitány vezénylete alatt bevétetett. Deczember 6-án Szent-Péter, Bothfalva megadta magát s kezeseket küldött. Deczember 7-én Heydte Erdővidék északi részén Baróthon táborozva, garázdálkodik, sarczol és 100 vágómarhát akvirált.

Mircse, Buczi, Klement honvéd kapitányok ellene indittatnak különböző utakon, egymást be nem várva, a Heydte egész erejével 12 önkéntes veszteséggel megütköztek, kik drágán adták el életöket, mert a svalizserek 2 osztályából alig 3 maradott meg. Köpeczet az ellenség fölégette.

E vészes hirre tekintélyes erő indult decz. 10-én Gál Dániel kormánybiztos, Sombori ezredes, Butyka, Gál Sándor kapitányok vezérletök alatt, hogy ezek deczember 13-án minő elégtételt vettek a „Rika torká"-ban (hegység Háromszék és Udvarhelyszék között), elég ha megemlitjük, hogy az ellenségből 10 dragonyos, mintegy 200 oláh szász maradt a csata helyén és 5 fogoly, 3 mázsa lőpor és számtalan vágó marha, s fegyverek. A Gedeon leveleivel a Heydte kocsija is elfogatván: kitünt, hogy ő Brassó felől csak demonstrált, de a döntő csapás Felső-Rákosnál Heydte feladata lett volna.

E győzelem, habár felvillanyozta is a kedélyeket, de elbizakodásra nem vitte, ugy annyira, hogy a Heydtenak Sombori vezérhez küldött levele, s annak motiváló szavai, hogy: „neki fáj oly sok falvak égetése, és a vérontás, ámbár neki Szebenből annyi segitséget küldenek, a mennyi kell; figyelmeztet, hogy a muszka határunkat már átlépte stb." részünkről fontolóra vétetett és hadi tanács tartatott, a hol az értelmesbek is megjelenésre szólittatván, határozatba ment: „A békesség kérdése a nemzetet, önmagát illetvén, deczember 16-ra hivassék össze a 120 tagból álló igazgató választmány, s a mig ez meglesz, addig Sombori válaszolja, hogy a fölszólitásra érdemileg felelet küldetik"; továbbá határozatba ment, hogy a barczai szász falvak hivassanak Prázsmárra s világositassanak fel azon balhit felől, mintha a magyarok s székelyeknek Kossuth volna a királya stb. a találkozásra deczember 15-ike tüzetett ki. (Az összejövetel megtartatott, a szász falvak 3—3 tagja irta alá a felvilágositó jegyzőkönyvet.)

A székelység hadereje, ámbár már a Barczaságra még deczember 5-én áttétetett vala s Földvár, Szent-Péter, Hermány, Prázsmár békére nyujtotta kezét és kezeseit, mégis meglepőnek tetszett, hogy az osztrák sereg részéről kétségtelen a General Commandó és Gedeon utasitása nyomán béke ajánltatott, és cselnek tekintetett, a minthogy az is volt, hisz' már néhány nap mulva, decz. 23-án Heydte ismét Olasztelekre vonul, s az ott vigyázó Kossuthhuszárosztályt elüzve, ujból egész Erdővidékét elfoglalja, mindez csak csalétek, kelepcze volt, hogy a székely haderő a Barczáról visszavonuljon s a Brassó felőli határt fedezetlen hagyja nyilt kapuként Gedeonnak s a vele időközben gyorsitott menetben Kolozsvárról bejött Schurrter tábornoknak.

A béke érdekében leendő tanácskozás végett a vezérség és polgári elnökség (Berde és Horváth) részéről Bialis Ferencz és Münster hadnagy Gedeonhoz küldettek fegyverszünet eszközlése végett; a mi sergünk legszélső balszárnya Hétfaluból visszavonatván. Szintén követség választatott a decz. 28-iki gyülésben a Béldi Gergely, Székely Károly, Király József és Rákosi József személyökben, kik által a béke érdekében közvetitőül megtaláltatnék a királyi Gubernium s körvonaloztattak a lehető béke pontjait és a Guberniumhoz küldendő feliratot, és 24 tagból álló permanens „békeválasztmány" választatott; végre két tagu bizottság küldetett Gedeonhoz passus (utlevél) hozatal végett, a báró Szentkereszti Zsigmond és Gyulai Lajos személyökben, a kik deczember 30-án érkeztek vissza Gedeonnak oly válaszával, miszerint irta, hogy: „a Passus adhatásnak alapja csakis Háromszéknek feltétlen feladása; a békéről pedig tovább alkudozni 31-re Földváron báró Heydtehoz utasit. 1849. január 1-én meg is kezdődik az alkudozás Háromszék részéről következő kiküldöttek lévén: Béldi Gergely, Nagy Ferencz, Gödri Ferencz, Cseh Imre, Varga Mihály, Jancsó Elek, Gyárfás

Dávid, Bialis Ferencz, Pap György, gr. Kálnoki Imre; a megállapodás mind Gedeon, mind Háromszék részéről ratifikáltatván, másnap Árapatakon kicseréltetett az u. n. „Pacificatio“ 12 pont alatt; január 3-án pedig a Nemzetházánál (megyeházánál) elfogadtatott véglegesen.

Január 5-én Sepsi-Szentgyörgyre begyüjtettek a fegyveres székely határőrök, hogy másnap Garnisonba küldessenek Brassóba; de Gál Dani kormánybiztos hazariasztotta őket, észrevéve a reakcziónak az Uzonban már egyszer megkisérlett manőverjét.

A béke tehát megköttetett, a foglyok kölcsönösen kicseréltettek: 4 ágyu hasznavehetetlenné tétetve, 53 elcsigázott ló, 40 szuronyos fegyver, 80 pisztoly a kökösi hidnál átadattak; a székely sereg visszahuzódott. De teljesen végre nem hajtathatott; mert pár nap mulva uj hajnala hasadott Erdélyben a szabadság ügyének. Bem már Erdély északnyugati részének ura volt, s pár nap mulva Macskásy Antal és Gyárfás Károly kiküldöttek és oláh öltözetben a Heydte által elfoglalva tartott területen megérkeztek a Bem január 6-án Maros-Vásárhelyen kibocsátott kiáltványával és Gál Sándornak csiki ezredessé kinevezési okmányával.

Martonfalván Horváth Ignácznál tartatott meg az örömhirt hozók és a vezéregyéniségek együttes értekezlete, melyben rövid tanácskozás után kimondatott, hogy: „Miután az ellenség nem tartotta meg a béke pontjait és nemcsak ismét bevonult Heydte Erdővidékére s ott a fülei vasgyárt összerombolta, hanem Kökös felől is mozgalomba indult az ellenség: a harcz ujból fölvétetik.“ Következő nap már kora reggel Kézdi-Vásárhely piaczán sorakozva vannak a vidéki falvakból beözönlő Kossuth-huszárok, önkéntesek, fegyveres határőrök és a megmentett ágyuk tüzéreikkel együtt. Gál Sándor egy szakasz Kossuth-huszár és egy ágyuval gyorsan Csikban termik, hol a megszökött Dorschner helyett átveszi az 1-sső székely (csiki) gyalogezredet, a mely örömmel csatlakozik a szabadság zászlója alá, a reakczionárius, később gyászos hirre vergődött Kovács István kapitányt, Gyulai Károly Kossuth-hadnagy gyors és bátor eljárásával elfogatva, Kézdi-Vásárhelyre kisérteti, s pár nap mulva 2400 határ- és nemzetőr és 300 lovaggal Sepsi-Szentgyörgyre érkezik, a hol csapatja hüségi esküt tesz az alkotmányra.

Az eddig Uzonnál Sárosi Ferencz őrnagy alatt konczentrált háromszéki erő is Sepsi-Szentgyörgyre vonul s az egész székely haderő gyorsan szervezkedve, február 3-án átlép a Barczára az aldobolyi hidnál Gál Sándor vezénylete alatt, hogy Brassót kikerülve, Fogaras felé Nagy-Szebennél együtt müködjön a Bem táborával.

A hideg éjt Hermányban átvirrasztott, másnap (február 4-én) utját folytatandó sereg a sürü ködös havazóban ellenséges csapatra bukkan. A többnyire értelmes, felsőbb iskolákat végzett tüzérek egy pár jól irányzott lövéssel zavarba hozva az ismeretlen ellencsapatot: a tüzes ujoncz Kossuth-huszárokat rohamra vezényli Horváth Ignácz százados, de az ismeretlen marczona kinézésü és fegyverzetü ellen láttára meghökken és gyorsan visszavonul az ujoncz lovas század, a lövésre nyiló utat hiába váró tüzérekkel éppen szembe, üzetve az ellenség ismeretlen lovasaitól. A tüzéreknek alig van idejük már mozdonyozni; a fuvarosok az ágyukkal elrohannak, a tüzérek tizenheten az ellenség martalékai lőnek. Három elhalt, 14 inkább vagy kevésbé sebesült lőn az elsietett roham áldozata.

Ott feküdtek (azaz feküdtünk, mert e sorok irója is köztük volt) a fris havon, piros vérrel tarkázva azt, a doni kozákok dsidáitól leszurva, mignem azok a Kabos őrnagy csiki zászlóaljától visszaüzetve, talpra állhattak. A halottak és nehéz sebesültek szekérre rakatva, a csata ismétlődött, s többszöri összecsapás után, melyközben Horváth is nehéz sebeket kapott: a székely sereg rendben visszavonult a dobolyi hidhoz saját határához s itt egy jól irányzott ágyulövés után, a mely éppen az ellen tüzérparancsnokát hordotta el, azonnal vissza vonult a kozák lovasság is. Igen! — mert hisz' ez a csata az 1849 február 2—4-én Tömösnél és Verestoronynál Erdélybe betört 10 ezer oroszszal vivatott. Ezekkel is a magyar földön először összemérni fegyverét a székelységnek jutott osztályrészéül.

A nagyszebeni ut iránya feladatott; a sereg Sepsi-Szentgyörgyre visszavonult, a hová épen az nap érkezett meg a még tavalyi május óta az anyahonban s utójára Bem alatt küzdött székely zászlóalj s a derék Kiss Sándor őrnagy, később ezredes vezénylete alatt.

A Gál és Kiss által gyorsan szervezett, mintegy 5,000 gyalog és lovasból álló sereg az utóbbinak vezérlete alatt, már február 11-én utnak indittatott Kőhalom és Segesvár felé, a hová puskaszó nélkül jutottak el szintén egész Medgyesig, a hol a hős tábornok seregébe olvadtak be. És igy Bem óhajtása: magát a székelyekkel összeköttetésbe hozni — sikerült!

Nem lévén czélunk részletezni, nem kisérjük

tovább a székelyeket Segesvár, Nagy-Szeben, Verestorony, Feketehalom vérmezején, a dicsőség utján: elég jellemző az ők hősi magatartására, hogy a hős vezér őket „fiainak“, s ezek őt „apó“-nak (apjuknak) nevezték, s Bem ajkairól a legelső két magyar szó: „előre székelyek“ történelmileg örökittetett meg. Nagy-Szebentől (márczius 11) Brassóig és a tömösi-szorosig (márczius 21) diadaluton haladtak székely véreink, maguk előtt üzve keresztül azon az egyesült osztrák és muszka haderőt, zsákmányul ejtve a menekvő brassói notorius hazaárulóknak podgyász-szekereit, melyeknek tartalmát a hős vezér nékiek ajándékozta.

E dicső téli hadjárat után nem pihent babérain Háromszék, nem pihent a székelység . . . . . .

Hogyan is nyugodhatott volna, midőn a haza, az édes anya annyi sebtől vérzett, melyeket a titkos ármány s az elvakitott, félrevezetett fanatismusig felizgatott nemzetiségek ütöttek rajta.

Sejtette, hogy az élet-halál harcz még ezután következik be: azért, mig hős fiai a csatasikon, várak ostrománál és szorosoknál vérzettek vagy álltak őrt s épitették a védsánczokat: addig az öregek, fiatalok, a gyöngébb nem, sőt a bénák, hangyaszorgalommal gyüjtik össze, vagy készitik a hadi szereket. Ismeretlen genie-k lépnek elő az ismeretlenség homályából, s mintegy ujonnan feltalálva a lőpor, gyutacs, ágyu öntést, száz meg száz ügyes kéznek adnak munkát. Sepsi-Szentgyörgyön a fegyver mühely, a tölténygyár müködik. Kézdi-Vásárhely egész arsenállá változik, ott müködik a Turóczi Mózes közvetlen vezetése alatt az ágyuöntöde; müködik a lőpor, a gyutacsgyár. Zágon és Kovászna ontja a salétromot; Csik-Szent-Domokos szolgáltatja az ágyuhoz és gyutacshoz szükséges rezet, s gyártja szintén a lőport; a vallásos székelynek nem kell egynél több harang, ennek hangjára is kész imádni istenét; oda adja a többit ágyunak, hogy annak hangjára áldozzon a hadistennek a haza oltárán. A családok ősi ónedényeiket. az óra pondussait, egyéb vas és ércz szerszámaikat viszik és golyókká öntetik. Csik-Somlyón felfedezett egy régi nyomdát, lapot indit meg Biró Sándor „Hadi Lap“ czim alatt, hogy ez uton biztassa a csüggedőket, megdicsőitse a hősöket, s a vérmezőn elhullott mártirokat.

Ily készülettel várta a székelység, várta Háromszék a nagy muszka invasiot, a mely nyilt titok volt már előtte, hisz' ismerte annak előcsoportját még a téli hadjáratból s józan esze fel birta fogni, hogy a szabadságtipró zsarnokság azzal nem fog megelégedni.

Sejtelme alig egy pár hónapra megvalósult: az orosz hadak százezrei törtek be, a magyar nemzet leigázására kezet nyujtva.

Mint egy sötét felleg ülte meg junius 18-án a tömösi Prediál-tetőt, az orosz invazió. Minden nemzetközi és népjog ellenére betört 30,000 orosz sereg, mely 28 zászlóalj gyalogság, 34 század lovasságból s 56 ágyuból állott, rohanta meg Lüders orosz tábornok vezérlete alatt a tömösi szorosnál hazánkat.

A betörés 19-én kezdetett meg. A székelyek — mert hisz itt is ők álltak szembe maroknyi erővel — három helyen eltorlaszolt sánczok legfelsőbbjén fogadták elszánt bátorsággal a Dyck tábornok által vezényelt oroszokat a ráczok elleni csatákban edzett Szabó Nándor alezredes vezérlete alatt, s bár drágán, de a holttesteken előnyomuló óriási erőnek engedniök kellett s visszahuzódtak a második védsánczokhoz; a reggeli 7 óra óta már kimerült hősök ezt is feladni voltak kénytelenek s a végső harmadik sánczba vonultak. Éjjre az élet-halálharcz elnémult.

Junius 20-án megujult az elkeseredett harcz. A sánczokat 5 ágyu, a völgyet uraló hegyormokat csekély gyalogság védelmezte, a székely Leonidás, Kiss Sándor elszánt vezérlete alatt. Négy roham már visszaverve van, a hős vezér kétszeresen sebesülve, s még ekkor is kétes, ha egy áruló szász vezetése alatt, hegyi utakon, meg nem kerülik a hősöket — az ellenség győzelme. Kiss Sándor sajgó sebei daczára, lóra emelteti magát; de már késő; a száguldó kozákok a hős vezért elfogják, a székelység a bekeritéstől tartván menekül. Prázsmáron át határain belül Kököshez, a hol Szabó Nándor, Gál Sándorral egyesülve, ez utóbbinak vezénylete alatt ujabb csatát vivnak junius 26-án. Hosszu és változatos sora kezdődik meg itt a véres csatáknak, a melyek a székelység homlokát hervadhatatlan babérral fonták körül.

A székelyek szükebb hazájok határánál megkisérlett ujabb csata után lassu menetben a Három- és Csikszékek közötti szikla-szorosba vonulnak, mig az oroszok, a szintén Ojtoznál betörtekkel egyesülve, Kézdi-Vásárhelyre törnek, azt sarczolva, s összerombolva az ágyuöntödét, s egyéb hadiszergyárakat, onnan visszavonulnak a Barczára.

A székelyek pár nap mulva már ujból Háromszéken Eresztevénynél táboroznak junius 31-én; s julius 2-án korán reggel megkezdődik ama harcz Kökös és Uzon között, mely a kemény ágyutüz után az oroszok megfutamitásával végződött, felszedvén maguk után a határhidat is, de a székely

tüzérek a Feketeügy gázlóján átrobogva, még egy néhány golyót röpitettek az oroszok után, mignem azok friss segitséget nyerve, visszafordultak ugyan, de a hidon át nem léptek, a hős védő sereg pedig diadala mellett is búsan, leverten ama nagy áldozattól, melyet a had istene kivánt — Háromszék lelke: Gábor Áron s más jelesek elestével, estvére Eresztevényre visszaszállott. Onnan julius boltatott. És ezt, csakis ezt mutathatja fel az orosz vezér, s ezzel dicsekedett ő, s hizelgett neki a brassói egykoru szász lap is! (Lásd Kronstädter Zeitung 1849. julius.) De azért busásan kapta vissza a kölcsönt Rennenkampf épen ezen helyen a Bem tábornok által Csikból ismételten levezetett székely seregtől juliusban, a mikor a hős tábornok alig pár száz lépésnyire bevárta a vihar módjára támadó

A KÖKÖSI HID.

4—5-dikén Sepsi-Szentgyörgyre, az Eprestetőn (a hidfeletti magaslat) hagyva előörsül a Gyertyánfi századát egy szakasz Vilmos-huszárral. E maroknyi csapatnak kellett julius 5-én kiüriteni a hőshalál dicső poharát; kiket Rennenkampf orosz tábornok a kökösi kudarcz miatt bosszusan egész lovasságával megrohanva, mielőtt a főbb tisztek versengése miatt részünkről segitség érkezett volna, lekaszamuszka lovasságot egyetlenegy tömeglövéssel, a 16 ágyu egyszerre dördülvén el, visszariasztá ugy, hogy Kökösig meg sem állott a vitéz „mészáros“ Rennenkampf tábornok ur.

E csata után következett be egyfelől a Bem moldvai expedíciója az ifju hős Tuzson János gyalogsági és a derék Daczó Zsigmond székely huszár-őrnagy lovassági alvezérek alatt; ott is,

habár politikai siker nélkül, babért aratva a dicsőség vérmezején; másfelől következett a szemerjai elkeseredett csata julius 23-án, a hol a székelység a két császár egyesült hadával mérkőzött meg déli 12 órától éji 12 óráig ugy, hogy a csatatér nem csak a miénk maradt, hanem a közös ellenség meg sem állott, mig Ilyefalván, Aldobolyon keresztül a Barczaföldére nem ért.

E közben sötétülni kezdett Magyarhon felett a dicsőség napja: Besztercze-Naszódról fenyegetőleg nyomult be az orosz Erdély szivébe, s hogy el ne vágja az összeköttetést az erdélyi külső megyék és a székelység között — Bem tábornok a belső Székelyföld hadi erejét megosztva, annak tekintélyes részét Maros-Vásárhely felé indittatá, maga pedig csekély kisérettel, melyhez e sorok irója is, mint Müller tüzér alezredes hadsegéde tartozott, sietve Maros-Vásárhelyre érkezett, a honnan julius 31-re virradólag a Petőfi Sándor és Müller, s még egy pár törzskari főbb tiszt kiséretében a „végzetes“ segesvári csatába indult, a hol az addig győzhetetlen székelység dicsőségének napja is lehanyatlék, a hol elesett a magyar Tirteus a lánglelkü Petőfi Sándor s vele együtt legjobbjaink, mint Daczó Zsigmond, Zeyk Domokos, maga a hős vezér is csodálatosan menekült meg halálos ellensége — az orosz kezéből. A székelység főereje semmisült meg itt, a honnmaradott csekély erő már Háromszéken nem tartóztathatva fel az egyesült ellenség erős hadát, visszavonult Sepsi-Szentgyörgytől a tusnádi szorosba, a hol Kis Antal őrnagy (jelenleg nyug. honvéd-ezredes), Tuzson őrnagy pedig Moldvából visszavonulva, s rendkivüli ügyességgel kikerülve az ellent, a Nyerges tetőn még egy végső csatát kisérlettek meg, aztán járatlan hegyi utakon mentették meg csapatjaikat, alkalmat nyujtva vitézeiknek a hazájokba leendő menekülésre, illetőleg Zsibó felé vonulni.

GÁBOR ÁRON SIREMLÉKE.

Hiába keressük már nagyobb s önálló tömegben a székelyeket, de azért ők ott vannak mindenütt, a hol még a szabadság zászlója lobog. Ott vannak Nagy-Szebennél az augusztus 5-ki dicső, ott az augusztus 6-iki vesztett csatában, ott Szász-Sebesnél, Gyulafehérvár és Temesvár ostrománál . . .

A temesvári csata elvesztése s Görgei fegyverletétele után, Bem a Guyon hadtestével visszatérve kedvencz erdélyi hadtestéhez, s az orosz parlamentairnak tagadó választ adva, harczi rendben vezérlé Lüders orosz fővezér táborával szembe — Dévához. Itt azonban megható néma bucsut véve közelebbi környezetétől, csekély kisérettel a Vaskapu felé indult; a hadsereg kapitulációját Beke József ezredesre bizva.

Beke József és Forró Elek honvédezredesek (mindkettő háromszéki összékely születésü)

alatt megtörtént augusztus 18-kán a szomoru kapitulácziò Déva mellett.

A székelység más része pedig Gál Sándor alatt augusztus 25-én tette le fegyverét Zsibónál.

Dévától a főtisztek Nagy-Szebenbe kisértettek, hol előbb a ronda kaszárnyába záratva, éheztettek, később besoroztattak, vagy elitéltettek s honi s külföldi börtönökbe hurczoltatva, évekig üritgették a dicsőség mámoritó itala után a megaláztatás s szenvedés keserü poharát — férfias türelemmel és egy jobb jövőbe vetett hittel — reménynyel, hogy:

„Még jönni fog, még jöni kell
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százezrek ajakán! . . ."

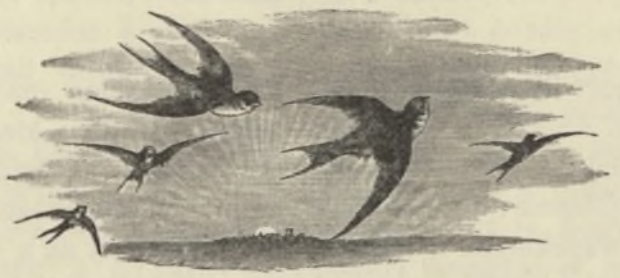

A SZÉKELY NÉPOSZTÁLYOK.

Mindnyájan tudjuk, mert kétségtelen történelmi tény, hogy a székely nép nem eredeti, nem is őslakója Háromszéknek s egyátalán a Székelyföldnek; de csaknem az is kétségtelen, hogy a székelyek a magyarok bejövetele alkalmával, s később a nemzeti királyok alatt is fennálló állami szervezetüket ha nem is egészben, de tulnyomó részben ősi hazájukból hozták. A székely néposztályok, mivel a székelyek mindnyájan hadi nép voltak, ezen a szemüvegen keresztül vizsgálandók meg. Az osztályok bizonyos és mondhatjuk sok ideig nem olyanok voltak, mint a magyarok között; azok a székelyek között csakis vagyoni és katonai szolgálatbeli különbséget jeleztek. Mert minden született székely nemes volt és igy, valamint az emelkedés nem volt senki elől elzárva, ugy a vagyoni hanyatlás az osztálybeli esést is maga után vonta.

Hogy milyen volt a szervezet őshazájukban, mit tartottak meg, vagy mit veszitettek el abból? Teljes világosságot vetnünk erre nem lehet, valamint arra se, hogy e hazában való első szervezetük mi volt s az bizonyos ideig ment-e és ha ment, minő változáson keresztül? Abban vagyok, hogy kezdetben, mivel az egész székelység eredetileg nemes volt, mindnyájan csupán csak egy osztályba tartoztak s valószinüleg később fejlődött ki a gyalogok és lovasok, vagy az ugynevezett lófők osztálya, mely azonban semmi más megkülönböztetést nem jelzett, mint azt, hogy mig az egyik lóval, addig a más gyalog katonáskodott. A régibb okiratokban mindenütt még csak e két osztályról van szó, nevezetesen Mátyás király idejében 1466 és 1473-ban. Sőt még II. Ulászló idejében 1505-ben az udvarhelyi constitutioban is csak e két név fordul elő.

Most hát az a kérdés, hogy miként állott elő a főnemesi vagy az ugynevezett primori osztály? Tény az, hogy már 1404-ből van okiratunk, mely „Siculi trium Generum“ a székelyek három neméről szól, ugyszintén a zabolai gyülésen, mely Mátyás király idejében 1466-ban tartatott Szentgyörgyi és Bazini János gróf elölülése alatt már van említés az előkelőkről (seniores), mint a kik közül felerészben a sepsi, kézdi és orbai székek birái választandók. Az udvarhelyi constitutio meg azt rendeli, hogy a legfőbb itélőszék birái közé négy választassék az előkelők, tizenhárom pedig a közönséges székelyek közül s a szerint, a mint az egyik, vagy a másik osztályból halna el valaki, ugyanabból az osztályból választassék más helyébe.

Ezekből tehát világos, hogy a nemesi, a primori osztály kifejlésének alapját már ezekben az okiratokban feltaláljuk. S nagyon valószinü, hogy mivel az egyes tisztségeket viselő egyének vagy épen családok, vagyoni állásuk, tudományosabb és miveltebb állapotuknál fogva kezdettek a közönségből kiválni és a közönség által inkább tiszteltetni és becsültetni, okot adtak ezzel a primori osztálynak, mint egy megkülönböztetett osztálynak a kifejlődésére. Azonban a primoroké egy teljes megkülönböztetett osztály nem lehetett a mohácsi vész előtt, mert eddig, ha a székely közönségből bárki

is panaszt emelt „a boldog emlékü királyok“ által minden jogaiba mindig azonnal visszahelyeztetett és megtartatott, valamint az egyesek hatalmaskodásai ellen is megvédetett. A mohácsi vész utáni zavaros időben már a primori osztály hatalmaskodásának és felsőbb lénye megalapitásának mi se állott utjában. Az 1562-iki székely támadás leverése elhozta teljes megalakulását a primori osztálynak, melynek tagjai a magyar földön lakó főnemesekkel lettek egyenranguakká. A segesvári országgyülés ugyanis kimondá, hogy „a főnépek az ő főségekben és a lófejek az ő lófőségekben minden székben szabadon éljenek, ugy mint a nemesség, az ő nemességében és a földön lakókat, a kiket jó igazsággal birnak, ugy mint az nemesség az ő jobbágyukat, ők is jobbágyul birják, kik az rovásnak idején az több községekkel együtt megrótassanak. A főnépek és lófejek minden dézmának fizetéséből kivétessenek.“ Ugyanazon a gyülésen a köznép az uralkodó „szabad birodalma“ alá adatott.

Ez alapon teljesen nemcsak kifejlődve, hanem meg is különböztetve állott a három rend: a főnemesség, a lófők és a közönség, vagy amint a XV. század óta latinul nevezték a primorok, primipilusok és prixidariusok osztálya. Sőt az erdélyi fejedelmek korában, a mikor a nemes levelek adományozása roppant divatba jött volt, a székelyek közül sokan a jó pártfogás révén nem egyszer, nemcsak hogy egész könnyen tétettek át egyik osztályból a másikba, hanem még a jobbágyakra nézve is divatba jött volt az, hogy pixidariusi vagy épen primipilusi rangot nyerhessenek.

Meglévén a három osztály, azt eltörülni többé soha se lehetett, valamint kiváltságaikat se — jóllehet 1764 után már a lófőket a huszárok elnevezés váltotta fel, mivel ezentul nem hadi nép, hanem határőrvidéki katonák voltak. — Az 1848-iki időszak azonban véget vetett a törvény előtti egyenlőség és közös teherviselés elvének a kimondásával a kiváltságolt osztályok jogainak.

Szólanunk kell e helyen egy nèposztályról: az ugynevezett jobbágyokról. A székelyek között voltak ősjobbágyok, mint a besenyők, kunok s a szomszéd Oláh- és Moldvaországból bevándoroltak, valamint szlávok és oroszok is, a kiket a székelyek meghóditván, de maguk közé fel nem vévén, leigáztak.

Székely ember azonban jobbágy sokáig nem lehetett. Székelynek születni és mégis jobbágynak lenni, bármilyen szegény is volt a született székely: lehetetlen gondolat volt a régiek előtt, ha csak az illető teljesitette székely hadi kötelességeit és becsületes ember hirében állott. Mátyás király idejében még azt olvassuk, hogy jogai mindenkinek épségben tartandók, ámde arról is meggyőződhetünk, hogy már akkor a hatalmasabbak a szegényebbeket nemcsak hogy sanyargatták, hanem még jobbágyokká tenni is megkisérlették. Azonban változó szerencsével ez 1562-ig mind csak akarat, kisérlet maradott. Azt is olvassuk, hogy a székelyek közül főkép azok, a kik gyáváknak bizonyultak s a hadban megjelenni vonakodtak, avagy a katonai lustrákon meg nem jelentek, jobbágyokká teendők. Ez olyan megbélyegzés volt, a mi egyenlőnek tekintetett a székely nemzet kebeléből való kizárással. Mindazonáltal volt eset az ilyenre is, s ez a székely jobbágyok számát évről-évre szaporitotta, mert mindig voltak egyesek, a kik a katonáskodás elől menekülni akartak. Lettek olyanok is idővel, a kik adósság okán elkötötték magukat, de ezekre nézve megállitotta a székely nemzeti gyülés, hogy a földes urak tartoznak őket kiadni, valamint azt is, hogy ők maguk is holmi csekélységért magukat el nem köthetik. Jobbágynak lenni egy székelyre nézve szégyen volt, mert az a Szent István és László idejében egyfelől a meg nem keresztelkedéssel, másfelől s főkép azzal volt összekötve, hogy ha valaki, mint szabad ember lopott, rabnővel közösült, másnak a feleségét elrabolta, avagy, ha a más nejét olyan becsületbeli szidalommal illette, a melyet aztán bebizonyitani nem tudott. Valóságban azonban — noha korábban is történtek elkötelezések, — 1562-ben jött be a jobbágyság, a midőn a székely támadás leverése után sokan adattak erőszakkal jobbágyságra. A jobbágyok — bár fejedelmeink korában, főleg I. Rákóczy György idejében, visszavétettek a katonáskodók közé, — nem tartoztak katonáskodni, hanem adót és dézmát fizetni, s a földesurak hatalma alatt állottak. A földesuraknak pedig a szerint, a mint több vagy kevesebb jobbágyuk volt, kellett a hadi szolgálatra kiállani.

Bár ott áll a segesvári országgyülés határozatában, hogy a köznépet „senki, akárkik légyenek, bántani ne merjék, se semmi szolgálatra ne kényszeritsék őket“ — az egyszer megkezdett jobbágyságra való vetés tovább folytatta a maga utját s később annyira megrögződött a székely nép természetében is, hogy azt eltörülni többé még a Bukow győzelme se tudta. Katonai szolgálatra se Mária

Terézia idejében, se a későbbi uralkodók alatt nem szorittattak. A jobbágyságnak is csak az 1848-ik év vetett véget, a mikor ők is teljesen felszabadittatván, alája vettettek minden más emberrel együtt az egyforma törvénynek és a közös teherviselésnek.

A jobbágyokat az ország törvénye szabaditotta fel földesuraik hatalma alól, de a felszabaditásért járó megváltási dij, illetve kárpótlás, csak az 1867 utáni intézkedések következtében adatott meg, s igy a teljes valóságos felszabadulást csak ez időtől számithatjuk.

Nem lesz érdektelen talán röviden feljegyezni itt azt, — egyfelől a történelmi hüségért, másfelől pedig a jövő nemzedék számára, mivel a mindnyájunkat s a régebbi intézményeket és szokásokat is eltörlő idő gyorsan halad tova — hogy a szabad, és később katona székely nép büszkébb önérzete, hogy ne mondjam elsőbbségének érzete és fennhéjázása a jobbágyok felett; valamint ezeknek szerénysége, alázatossága azok előtt, sőt mondjuk csekélyebb voltuknak érzete, annyira átment az illető családoknak husába és vérébe, hogy bár 48 év telt el a szabadságharcz óta, még mind a két osztály megtartotta megyénkben külön állását. A volt huszár családok még ma is elsőbbeknek érzik magukat a volt gyalog családoknál s mindkettő többre tartja magát, még ha elszegényedett, elparlagiasodott is, mint a volt jobbágyok. Ezért van az megyénk legtöbb községében, hogy a két osztálynak még ártatlan tánczmulatságai is elkülönitve tartatnak s hogy főleg öregebbjeink még ma se akarnak semmit tudni arról, hogy az ős székely és volt jobbágy családok összeházasodhassanak. Ilynemü házassági akadálylyal, illetve előitélettel gyakran találkozunk napjainkban is. De ezért áll fenn még ma is a legtöbb helyen a templomokban is az a szokás, a mely bizonyára homlokegyenest ellenkezik a keresztény szellemmel, hogy az első ülések mindenütt még csak a volt katona családokat illetik, bármily visszaesettek legyenek is azok, és görcsösön is ragaszkodnak öröklött jogaikhoz, mig a volt jobbágyok csak a hátrább levő ülőhelyekhez tartanak igényt, noha sok közülök már rég megelőzte azokat tudomány, gazdagság és miveltség tekintetében. Az urvacsora vétele alkalmával még ma is első sorban csak a volt katona családok állanak elő s csakis azután a volt jobbágyok. Szóval ily és hasonló jelenségekkel sok helyen találkozhatunk még ma is.

Csak a törvény lett meghozva tehát s az intézkedések tétettek meg az egyenlőség eszméjének a megvalósitására, de a tényleges megvalósulást csak az idő fogja elhozni. Pár nemzedék el fog enyészni s addig a tudomány, miveltség és előhaladás sok mindent s köztük az egyenlőséget is el fogja hozni számukra, akkor majd egy uj nemzedék talán meg se fogja érteni, vagy ha meg is, mosolyogni fog azon, hogy az elődök egyes esetekben oly elfogultak lehettek.

Feljegyzem ezeket ide a jövő nemzedék számára, bizva az időben és az isteni gondviselésben, hogy ezek időről-időre tisztább és világosabb lelkeket és elméket fognak előhozni.

HADISZOLGÁLAT ÉS KATONÁSKODÁS.

A székely nép szabadságával szoros összeköttetésben állott a hadi szolgálatra való kötelezettsége. Minden egyes székely férfi kötelezve volt a hadi szolgálatra, ha csak bizonyos mennyiségü fekvő vagyonnal birt; nagyon szegény kellett hogy az legyen, a kit e kötelezettség alól felmentettek. A Kendy, Dobó és Fráter György idejében meg volt határozva, hogy mennyi vagyon szükséges arra, hogy valaki a hadi szolgálat alól ki ne eshessék. Minden családfő, a mig csak harczképtelenné nem vált, a hadban szolgálni tartozott. Mint hadi nép vagy katonák, a székelyek nagy szolgálatokat tettek az uralkodóknak, s lehet ennek is köszönhették, hogy kiváltságolt szabadságuk annyi ideig fennállott s királyok által biztositatott. A székelyek hadi szolgálata, a mint már fennebb is emlitők, lóval vagy gyalog történt. A gyalognak a lovas osztályba való előmenetelét az határozta meg, hogy ha három annyi vagyonra tett szert, mint a mennyivel egy gyalognak szükségképen birnia kellett. A kinek nem volt 3 frt érő ingatlana, az mentes volt a hadi szolgálat alól. Hogy olykor-olykor voltak szabálytalan, illetve szokás és törvényellenes előléptetések is, kitetszik onnan, hogy Mátyás király megrendeli 1473-ban, hogy senkit a törvények ellenére előléptetni nem lehet, valamint a lófők közül se senkit törölni; ez a jog a székely ispán, vagy a vajda hatáskörébe tartozik, ha ugyan a vajda egyszersmind ispán is volt. A székelyek saját költségükön teljesitették a hadi szolgálatot.

A mint a hivatalok viselése: ugy a hadi tisztségek és létszám számbavétele is nemek és ágak szerint történt. Békességes időben a hadban szolgálók felett teljesen a kapitányok parancsoltak minden széken, s nekik volt kötelességük arról gondoskodni, hogy koronkint számba vétetvén, a székelység mindig harczra készen legyen. Háboru esetén a székelyek generálisa kezére ment át a főparancsnokság.

A számbavétel, melyet a kapitányok végeztek, kétféle volt, u. m.: békesség és háboru idején való. Ezeket lustráknak nevezték. Békesség idején számba vették, hogy ki van-e a létszám, rendben vannak-e a fegyverek és minden hadi szerszámok? A kik a lustrákon meg nem jelentek, fejük vételével bünhödtek, mely büntetést azonban a későbbi törvény szerint 25 frttal megválthattak s ha pénzük nem volt, vagyonukat annyiért szabad volt zálogba adni. Béke idején fegyvergyakorlatok tartattak s ezenkivül a panaszokat és egyenetlenségeket igazitották el.

Háboru esetén számba vétettek az összes szerelvényeik s meghatároztatott az ut és állás, a melyen haladni és melyet elfoglalni kell; s a mint a szükség és törvény parancsolta, több vagy kevesebb mennyiség beosztatott a székely generális hatásköre alá.

A lustrákra az összehivásokat a székely ispán, esetleg a vajda, ha ez székely ispán is volt, eszközölte vérbe mártott karddal, dobokkal, irással,

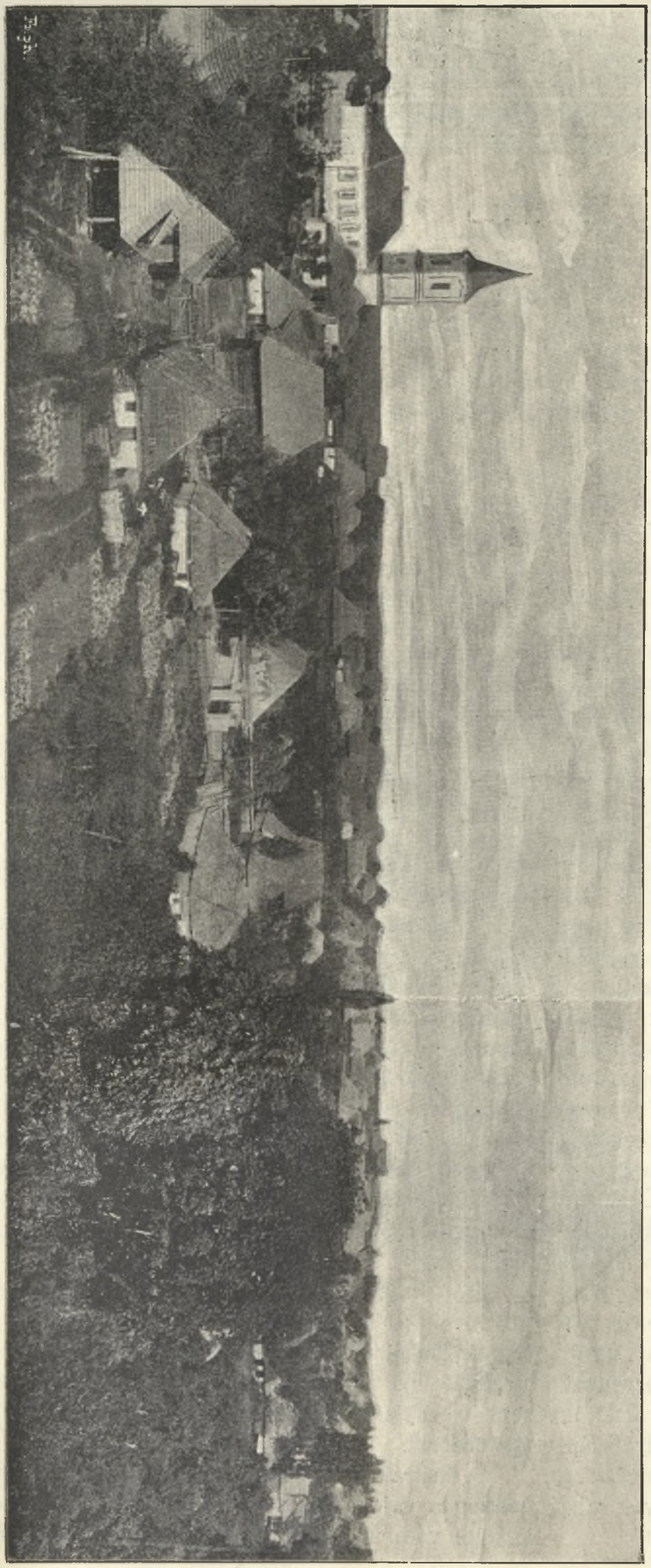

ALSÓ-CSERNÁTON LÁTKÉPE.

vagy pedig az ugynevezett tüzhalmokon levő farakások meggyujtása által; ez volt a „l á r m a f a.“ Nevezetes l á r m a f a volt Háromszéken az, a mely az Alsó-Csernáton végén levő dombon állott. De eszközölhette az összehivást esetleg a főkapitány is, ugyancsak hasonló módon, a mire mindenkinek kötelessége volt a kitűzött helyen megjelenni.

A székelyek felkelése vagy s z e m é l y e s, azaz f e j e n k é n t i volt, a mikor minden a hadban szolgáló egyénnek fel kellett kelnie s csak kevés hagyatott otthon a kapitány által a faluk őrzésére; vagy pedig r é s z s z e r i n t i, a mikor bizonyos hányad kelt fel s ment a táborba, a többi pedig otthon maradott; ez esetben a gazdagabbak maguk helyett mást is fogadhattak. 1562 után, hogy a jobbágyság meghonosodott, még az özvegyek is, ha birtokuk volt, kivéve az egyházi özvegyeket, tartoztak a hadi szolgálatba vagyoni állapotuk szerint valakit állitani. Mellesleg azt is megjegyzem itt, hogy a székely székeken levő egyházi férfiak mind a nemes osztályba voltak beosztva (egyházi nemesek), bárhonnan származtak is be. Az árvák is tartoztak birtokaik után hadi szolgálatot teljesiteni.

Lustrák alkalmával nagy figyelmet forditottak arra, hogy kétség esetén, a régebben felirt birtokok alapján bebizonyitva legyen az illetőnek székely volta. Nevezetes lustrálás fordult elé a Mátyás király idejében; a mely azonban a székelyek hadviselésére egészen világot vet az, a II. Ulászló által 1499-ben kiadott, a székelyek ősi törvényeit és szokásait megerősitő kiváltságlevél, melynek ide vonatkozó része igy szól: „Midőn a királyi felség kelet felé azaz Moldva ellen személyesen indul háboruba, akkor az összes székelyek, lovagok tudniillik és gyalogok fejenként tartoznak táborozók módjára ő felsége egész serege előtt járni és ő felsége országának határán kivül 15 napig saját költségükön bevárni az ütközetet s azután visszajövet a királyi sereg mögött járni. Továbbá midőn

ő felsége azon keleti részek felé a maga képét küldi hadakozni, akkor a székelyeknek épen fele tartozik a föntirt módon táborozni. Továbbá midőn ő felsége dél felé, azaz a havaselvi részek ellen személyesen indul háboruba, akkor az összes székelyek, tudniillik lovagok és gyalogok épen fele tartozik hasonlóan tizenöt napig ő felsége országának határain kivül az ütközetet bevárni, menet ő felsége serege előtt, visszajövet annak mögötte járva; mikor pedig azon havaselvi részek felé a király képe folytatja a háborut, akkor a székelyek ötödrészökkel tartoznak szolgálni és táborozni. Továbbá végre, midőn a királyi felség a nyugoti részek felé személyesen indul háboruba, akkor a székelyek tartoznak minden tiz telkes székely részéről egy-egy zsoldost ő felsége szolgálatára küldeni; ha pedig ama részek felé ő felsége képe folytatja a háborut, vagy ő felsége az északi részek felé személyesen fog háboruba indulni, a székelyek huszadrészökről tartoznak egy-egy zsoldost küldeni. És a sereg ilyen kirendelésekor mindegyik székből kötelesek a főemberek közül egy kapitányt adni. A táborozás föntirt módja azonban ugy értendő, hogy ne legyen ellenkezésben ezen ország s annak erdélyi részei mostani szükségével és fenyegető veszedelmével; hanem a székelyek az idő mivolta és a körülmények szüksége szerint mindaddig tartozzanak táborozni és hadakozni, s addig ne is élhessenek föntebb megirt szokásaikkal, mig az ország bajai lecsendesedtével s megszüntével és az ellenség visszavertével az egész ország állapotjában a béke és nyugalom vissza nem térend. Mert mint látni való, naponként uj meg uj veszedelmek és szükségek támadnak és állnak elő s minthogy az ujonnan előállott szükség uj intézkedést és tanácsot kiván, azért teljességgel nem akarjuk, hogy ezen engedélyünk a mostani szükségnek ellenére legyen.

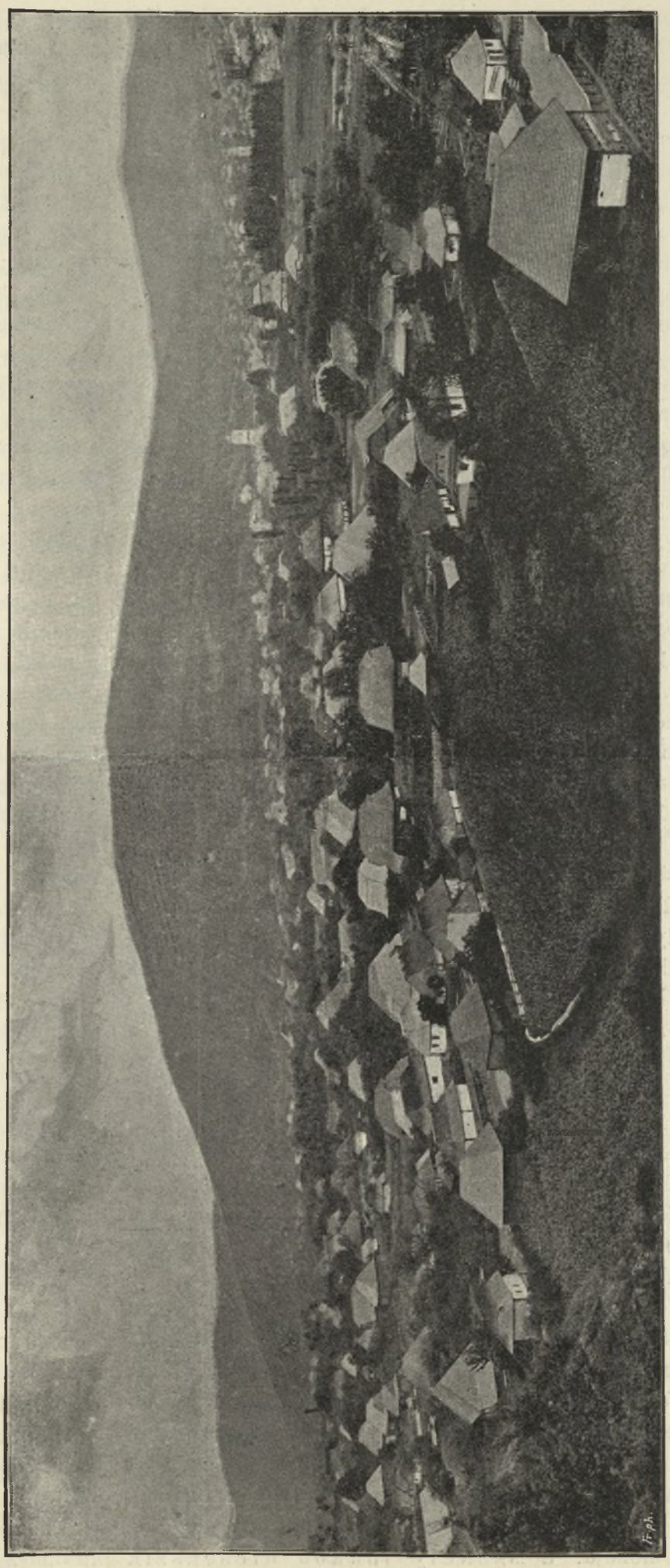

E. ZÁGON LÁTKÉPE.

Ezenkivül pedig az eddig mondottakon tul tartozzék a székelyek közönsége, midőn az erdélyi hazát bármely oldalról fenyegető háboruban, ő felsége vagy az akkori vajda, vagy ispán fölszólitására és parancsára, a lehető legszebben fölfegyverkezve fölkelni, a mint eddig is szokásban volt, sőt tartozzék a haza védelmezésére folytonosan őrködni; a miért azon székelyek minden adózás vagy bármi más fizetés alól föl vannak mentve és mint igazi nemesek, Magyarország dicső királyai által nemesi kiváltságban részesittettek. Továbbá, midőn a táborozó székelyek kirendelésének és számának meghatározásának kell történni, az azon székelyek ispánja által a székelyek főembereivel együtt történjék s azok együttesen tartozzanak az efféle hadi népet fölkelteni; ugy azonban, hogy az ispán vizsgálja meg és szabja meg, hogy mindegyik székely kapitány és főember házaiban hány embert hagyhat azok szolgálatai, érdemei s az idő szüksége szerint; nem azért, mintha a királyi felség ezt köteles volna megtenni, hanem hogy annál készebbekké tétessenek a királyi szolgálatra s ebből láthassák, hogy a király kegyét kiérdemelték. Miután pedig a táborozók a királyi felség tisztje kezébe átadattak, ha némelyek közülök megszöknének, vagy a királyi felség seregében zavart támasztanának, az ilyenek fejöket veszitsék s ingó javaik a királyi felségre és tisztjeire szálljanak. A ki pedig az ily táborozásból megátalkodva honn maradna, vagy a seregbe beállani vonakodnék, az ilyeneket ispánjok, a székelyek főembereivel együtt büntethesse és birságolhassa meg. Továbbá az emlitett hadkirovások és hadkiállitások alkalmával a székely főemberek és zselléreik vagy embereik, a kik magoknak a főembereknek a földén laknak s más igen szegények is, a kiknek tudniillik 3 frtot érő ingóságuk nincs, valamint a városok és mezővárosok, tudniillik a székely székek főhelyei, bármily más táborozás alól fölmenthetők, hanem midőn az ellenség az erdélyi részeket támadta meg s abban kárt tett, abban az esetben azok is tartozzanak a székely ispán kirovása szerint táborba szállani.“

A fejedelmek korában a székely hadi szolgálatbeli ügyek is sok változáson mentek keresztül, már a segesvári országgyülés meghatározta, hogy a főnemesek és a lófők azért kivétetnek a dézmafizetés alól, hogy készen legyenek a harczba menni a király parancsára két, három, négy vagy öt lóval. Kiváltságukból az ezután következő időben oly kevés maradott meg, hogy a mint egy egykoru iró mondja, a székely inkább dicsekszik már szabadságával, mint élvezi azt. Mert nem tagadhatjuk, hogy — Háromszékmegye székelyei bizonyos tekintetben határőrizetet is gyakorolván — ha egy oly határszéli község, mint Zágon, ki tudta vonni magát a hadi szolgálat alól és annak teljesitésére csak országgyülési határozat tudta kényszeriteni (1609-ben Kolozsvártt), az azt jelentette, hogy nem volt meg többé a régi jó rend és törvény; meg volt zavarva a székelyek ősi szervezete s a kapitányok nem tartattak többé oly jelentékeny tényezőknek, mint azelőtt.

Hogy a háromszéki székelyek határőrséget is gyakoroltak, azt nagyon természetesnek találjuk, mert ha azt felsőbb parancsból tenni talán vonakodtak volna is, saját maguk biztonsága követelte A szomszéd barczasági szászok is ezt gyakorolták egyfelől, nevezetesen a törcsvári szorosnál; ezt kellett tenniök a székelyeknek is a bodzai és főleg az ójtozi szorosnál. Az előbbinél a keresztes barátok a székelyekkel együtt II. Endre idejében egy várat is épitettek volt őrhely gyanánt. Hasonlóképen azt sem hagyhatjuk figyelmen kivül, hogy az ójtozi szoros, mind innen Oláhországba, mind onnan ide, jelentékeny közlekedő hely volt s itt is határőrséget kellett végezni, a melynek alapjában véve köszönhette Bereczk nemcsak annyi király és fejedelem által megerősitett kiváltságát, hanem egyuttal és elsősorban azt is, hogy várossá emeltetett.

A székelyek 1599-ben Mihály vajdának, mint már emlitettük, segédkeztek, ezért az 1600-ik évben a léczfalvi országgyülésen megfosztották a háromszéki székelyeket fegyvereiktől s az addig élvezett, bár megcsonkitott szabadságuktól. Nem segitett ezen az, hogy Básta 1603-ban még egyszer visszaadta szabadságukat, mert ez, már az alkonyuló nap bucsu sugara volt. Bevégződött ezzel a régi dicső székely hadviselés és szabadság.

Mikor I. Leopold uralkodása alatt Erdély s igy a Székelyföld is a Habsburg-ház uralkodása alá került, a székelyek jogait minden tekintetben megszoritották. Bár ki lett mondva, hogy a székely saját költségén katonáskodik s igy adót nem fizet, s az is ki, hogy „a székelyek csak a haza oltalmára katonáskodnak a hazán kivül“, mégis sokszor vitettek külföldre, a miért a székely a széken kivül mozdulni, mint katona, már félt is.

1764-ben Mária Terézia uralkodása alatt felállittatott a határőrség. Ekkor Háromszék és Miklósvárszék egyrésze határőrző katonasággá vált, az a katonaság azonban, melyet ez után az esztendő után

egész 1848-ig folytattak, már csak carricaturája volt a régi vitéz hadiszolgálatnak. Német befolyás, hatalom s parancsszóra kellett teljesiteni mindent.

Nem kerülhetjük el e helyen azt a megjegyzésünket, hogy a tanuló ifjuságra annyi kedvezéssel volt ez idők katonai törvénye, hogy azon székely ifjaktól, a kik tanulni felsőbb intézetekbe mentek, nem kivánta a katonai kötelezettség teljesitését, csakhogy ezeknek minden évben intézeteik igazgatóitól hozott bizonyitványnyal kellett igazolniok, hogy jól tanulnak. Épen a katonaság elkerülhetése végett nem egy székely ifju lépett be a tanintézetekbe s talán ennek is tulajdonithatjuk, hogy Székelyföldünk is szép számu intelligentiával s tanult emberekkel rendelkezett. Ennek tulajdonithatjuk az igaz azt is, hogy a tanulók akkor csak fejlettebb korukban léptek magasabb iskolákba; noha ekkor már testi szervezetük is inkább kibirta a szellemi foglalkozást. De szintén azt is megtanulhatjuk ebből, hogy ha az akkori időkben teljesitett katonáskodás oly szép és dicsőséges lett volna, mint régebb a szabad székelyek hadi szolgálata, aligha ment volna annyi szegény fiu tanulónak, mert hiszen főleg 1802 után az adónemfizetés kedvezése fennállott a katonákra nézve s még rágódhatott mindenik székely nemességén is. El kell ismernünk még azt a tényt is, a mit az 1848-iki évek igazolnak, hogy a határőrségi katonáskodásnak meg volt az a befolyása is, hogy épen mert tanulásra kényszeritett nem egy ifjut, ez okon a szabadságharcz idején ez ifjak váltak hőseivé harczainknak, s rettenthetlen bajnokaivá szabadságunknak.

1848. meghozta katonai tekintetben is azt, a mit köztehervisélésnek nevezünk. Igaz, hogy katonáink, a kik átszolgálták a szabadságharczot, annak a lezajlása után jórészt mind beosztattak az osztrák hadseregbe, s külföldre vitettek és ott élték át az 50-es éveket csaknem mind, de végül az 1867-ik évben a kiegyezés az osztrák házzal megvalósitotta azt, hogy ifjaink, ha a mostani közös hadseregben szolgálnak is, egyenlő kötelezettségnek vannak alávetve mindnyájan, s egyenlőkép tartoznak eleget tenni, az ország mindnyájunkat érdeklő és kötelező törvényeinek.

Ne váljunk el addig e czikktől, a mig egy pillantást nem vetünk városainkra is, a katonáskodás tekintetében. Városaink között voltak ugyanis a taxalis (adózó) városok, mint Sepsi-Szentgyörgy, Kézdi-Vásárhely, Ilyefalva és Bereczk. Az ilyenek csak adót fizettek, de már a lakósaik hadban szolgálni nem tartoztak. Azonban ha faluról valaki oda beköltözött, az már nem azt jelentette, hogy ő csak adózó és nem hadi szolgálatra kötelezett polgár. E szolgálatot ugy kellett bárhol, ha még vármegyén lakott is, teljesiteni, mintha odahaza lakott volna. Ezért a városoknak és vármegyéknek is meg volt rendelve, hogy különösen lustrák alkalmával, vissza ne merjék tartani az ott lakó hadkötelezettség alatt álló székelyeket. És mert ez igy volt s mert különösen a városokhoz közel levő falvakból nem egy ember költözött be a városba, főleg a fejedelmek idejében: ez sok zavarra adott okot. De okot adott a többek között épen Sepsi-Szentgyörgyön és Ilyefalván arra is, hogy azt mondják, hogy két részből állott régen: egy falu és egy városból. Noha ez semmi egyebet nem jelentett mint azt, hogy egy helyen lakott a városi adózó polgár s talán épen ennek tőszomszédságában egy falusi, hadi szolgálatra kötelezett polgár, s igy mig egyik városi, addig a másik falusi birtok volt. E tekintetben tehát tényleg két részből állott Sepsi-Szentgyörgy és Ilyefalva, csakhogy ez nem jelentett valami földrajzi elválasztottságot.

A fejedelmek korában nem egy városra beköltözött falusi nyert városi jogot, s ezzel fel lett mentve a hadi szolgálat alól; avagy, ha valaki az adótól akart menekülni, ez esetben szert tett nemesi levélre és a városi hatóságnak nem volt hatalma adót hajtani fel rajta. Ezenkivül még a városok által adandó posta és szállitó fuvarozás alól is kibujhatott.

A városokról különben más helyen van szó, különösen Sepsi-Szentgyörgy és Kézdi-Vásárhelyről. Itt csak annyit emlithetünk meg, hogy az 1700. évek nem sokat lenditettek fejlődésükön és nem is sokat segitettek viszonyaikon. Ezek fejlődésére nézve is az egyenlőség törvényei hozták meg a hajnal hasadtát.

A SZÉKELYEK JOGAI S AZOK GYAKORLÁSA.

A székelyek között egyik, vagy a másik széknek nem volt kiváltságolt joga, olyan, a melyhez a többi is egyenlő mértékben számot ne tartott volna. Ezért elválasztani s csak egy szék jogairól és azok gyakorlásáról beszélni nem lehet; mikor egyik szék jogait elbeszéljük, akkor ugy kell vennünk, hogy az a többivel közös. Ezek azonban annyira szépek s fontosak a székely nép életében, hogy a Székelyföld bármely részének a történetét irnók is le, de ha ezeket elhagyjuk, csaknem lehetetlen a történetet megértenünk. Sajnos azonban, hogy e tekintetben se lehet mindenre világot vetnünk, mert a székely nép jogait s azok gyakorlását nem annyira az irott törvények, mint inkább a szokások szabályozták s még ezekről is kevés feljegyzéssel rendelkezünk. Külön „corpus juris"-ok vagy törvényeik codificalva nem voltak, csak az ujabb időkben a székelyek eredetéről szóló munkákban gyüjtötték össze azokat, a melyeket lehetett. Irott törvények csak a későbbi időkben keletkeztek, de azok is csak az idő, ok és alkalomnak megfelelően irattak le s ezért nem is lehetne azokról oly tiszta képet nyujtani, mint esetleg a mai idők történetéről és hasonlókép administrativ és jurisdictiói állapotáról.

A székelység szervezete a magyarok bejövetele előtt már megvolt, s hogy annak az előtt régen meg kellett lennie s lehet hogy vagy magukkal hozták régi hazájukból, vagy ujabb hazájukba történt letelepedésük után azonnal megcsinálták, bizonyság rá az, hogy a krónikák szerint állami szervezetüket már a magyarok bejövetelekor felmutatták, azok további gyakorlására jóváhagyást kaptak Árpádtól — különben a többi fejedelmek és királyok se erősitették volna meg azokban; — de bizonyság főkép az, hogy régi jogaik és szokásaik, szóval alkotmányuk annyira átment húsokba és vérükbe, hogy bár a joguk csonkitásának a kezdete óta több mint 300 év vonult el az emberiség feje fölött, mégis még a mai székelység is büszke a már csak volt szabad székely voltára s szokásaikat és törvényes specziális eljárásaikat nem egy hagyomány hirdeti.

Székelynek lenni, annyit jelentett régen, mint teljesen szabadnak lenni. A jogok csorbitása, szóval a szabadság elvesztése csak 1562-ben kezdődött meg; addig több okmányunk van, köztük egy nagyon nevezetes Mátyás királytól, a melyek mind a székely kiváltságos jogokat hirdetik s azok tiszteletben tartását parancsolják.

Erdély története három részre oszlik, u. m.: 1. a mikor a magyar királyok alá tartozott s a vajdák voltak a királyok helytartói; 2. az erdélyi fejedelmek korszakára és 3. a mikor Magyarországgal együtt a jelenben is uralkodó Habsburg-ház uralma alá kerül. E hármas — hogy ugy nevezzük — uralkodási cyklus alatt, különböző változásokon megyen át a székely nép joga és ennek gyakorlása.

Szent István felosztotta az országot vármegyékre, de érintetlenül, saját törvényei alatt hagyta a székelyeket, a kik változatlanul megtartva minden szervezetüket, szokásaikat és intézkedéseiket, ugy látszik, a király kezébe a legfőbb birói, és a főhadparancsnoki tisztet engedték át maguk fölött. A székelyek azután is, a mikor már a XII. században a szászok is betelepittettek Erdélybe, nem a vajdának, hanem mindig a székelyek ispánjának voltak alávetve, a kinek az volt a kötelessége: egyfelől, hogy a székely nép ragaszkodását a király iránt

ellenőrizze, az ő nevében igazságot tegyen, másfelől pedig, hogy őrködjék a felett is, hogy maguk a székely előljárók is igazságot szolgáltassanak a népnek. De már az a hatalma, hogy egy, vagy más törvényt alkosson a székelységnek: nem volt. Meg volt szintén az a joga, hogy véreskard széthordoztatásával, irással, dobszóval vagy tüzhalmokon álló lármafák meggyujtásával hadba hivja a székelységet, — ezt tehette a vajda is, ha egyszersmind székely ispán is volt, de máskülönben nem — de már változtatást tennie semmi tekintetben joga nem volt.

A székely ispánokat a király nevezte ki s mivel őt kellett képviselniök a székelyek között, sohasem a székelyek, hanem mindig a magyar főnemesek közül. Hiszen törvényeik szerint egy székelyt se lehetett a többinél hatalmasabbá tenni, épen a székelyek között. De már más valamiféle hivatalnokot épen ugy nem nevezhetett ki a király se, a mikép székely jogot nem adhatott senkinek, mivel ez csak a született székelységgel járt. Volt eset arra, ha nem is nagyon gyakran, hogy az erdélyi vajda egyszersmind székely ispán is volt, főleg Zsigmond király idejében, de a legtöbb esetben külön személy. A székelyek ispánjának a kinevezése egész 1571-ig tartott, a mikor Báthori István fejedelem felvette azt uralkodói czimei közé; ezt követték a többi fejedelmek is s később 1747-ben Mária Terézia is, a mely idő óta mindig benne van a magyar királyok czimében „Székelyek grófja“ név alatt. A székely ispán hatalma csak a béke idején tartott, vagy pedig háboru esetén az otthon maradottakra vonatkozott, mert háboru esetén a székely hadsereg élén mindig a székelyek generálisa állott, a kit a király nevezett ki.

Ez rövid története ennek az állásnak, a mely kétségkivül nagy méltóság volt az országban, s melyet nem egy jeles, kiváló magyar nemes büszkén viselt. E hely betöltői közül azonban nem egy vált kárára a szabadságát féltve őrző székely népnek, mert olykor-olykor több szabadságot engedtek meg a vajdáknak, mint a mennyit gyakorolhattak volna, a kiknek némelyike szerette a népen a huza-vonát elkövetni, a mint történt ez, hogy többet ne említsünk, II. Ulászló idejében, a mikor a vajdák kapzsisága, melyet a székely ispán elnézett, volt az oka a székelyek lázadásának.

A székelyek ispánját kivéve, minden más tisztviselőt a székelyek maguk választották évről-évre maguk közül. Minden született székely szabad és nemes ember volt, legalább is egyenlő rangunak tartatott a vármegyei nemesekkel, ha szántás, kapálás vagy bármivel is foglalkozott. Szabadságukat nemcsak szerették, de azt meg is őrizték akár kivülről, akár belülről jövő ellenséggel szemben s jogaikból semmit feladni hajlandók nem voltak. A nem született székely székelyjogot soha, még királyi adományozás által se kaphatott, mert az ilyen adomány a székely törvények ellenére volt s ezért nem respectálták. A származásokra nagyon vigyáztak s ha valakinek székely származása kétségessé vált, mindenféle irásokkal és tanukkal — legfőképen a szomszéd lakóknak volt döntő szavuk az ily tanuságtételnél — igazolniok kellett székely származásukat. Szolgaságot a székely nem ismert régen; még a földmivelést is szolgai munkának tartotta s ezért ő maga nem nagyon foglalkozott azzal; ezt bizonyitja az is, a mi a Mátyás király decretumában áll, melyet a sepsi, kézdi és orbai székekhez küld, mivel e székekből a közönséges székelyek panaszt emeltek a lófők elnyomásai ellen, t. i. hogy ezek a közönséges székelyeket kényszeritik, hogy szántsanak, vessenek, arassanak és más szolgai munkát végezzenek.

Megvolt, igaz, a lófők és a közönséges székelyek osztálya, de ez nem jelentett semmi külön jogot; a legszegényebb székelynek épen annyi s olyan joga volt, mint a leggazdagabbnak. A lófőség és gyalogság csak a katonai szolgálatra vonatkozott, s teljesen és kizárólag a vagyoni állapottól függött. Ezért a haladás utja senki elől se volt elzárva; ha valaki gazdagabb lett, szóval ha 3 annyi vagyona volt, mint a gyalognak, már lófővé vált, tehát lovas katona lett; mig a lófő, ha lecsökkent vagyona, gyaloggá lett. Hasonlóképen egyenlő joga volt mindenkinek a hivatali vagy tisztviselői állásokhoz is, ugyszintén szavazata volt a gyüléseken. Ezeket elvenni nem lehetett.

Helyesen jegyzi fel Oláh Miklós esztergomi érsek 1529—1553 közti időből: „Mindnyájan nemeseknek tartják magukat, mint a kik a régi hunnok maradványai s nem is ok nélkül akarnak élni azon szabadsági elsőséggel, mert senkit sem szenvednek maguk közt, hogy nagyobb szabadsággal birjon egyik, mint a másik: a legkisebbnek épen az a szabadsága, mint a legnagyobbnak.“

Székely jobbágy 1562. előtt nem találtatott: ez év fájdalom, a székely nép és jogai hanyatlásának szomoru kezdete. De erről volt szó. Voltak azonban jobbágyai a székelyeknek, azok t. i., a kik idegen betelepültek lévén, mint a besenyők, szlávok. kunok, oroszok, stb. gyávaságuk okán szolgaságba estek, az ilyeneket ősjobbágyoknak nevezték.

A székely nép teljesen hadi nép volt s ezért polgári intézményei teljesen össze vannak forrva a hadiakkal, a miért is külön tárgyalni nem lehet. Nemek és ágak szerint voltak felosztva; mint feljegyzések mutatják, 6 nembe és 24 ágba tartoztak; s egyenjoguság alapján nemek és ágak szerint sorra viselték a hivatalokat. Említém, hogy minden tisztviselőt maguk választottak, kivéve a székely ispánt és háboru esetén a székelyek generálisát. Ezek után legfőbb állások a hadnagyi és birói állások voltak, melyeket, mint jelzém, nemek és ágak szerint viselték ugy, hogy mikor a hadnagyi hivatalt viselte egyik nem, akkor a bíróit a másik nem; hasonlóan ment ez az ágaknál is. A hadnagyok a katonai intézkedéseket tartották hatalmuk alatt, mig a birák a polgári ügyeket, ugy azonban, hogy szoros határvonal hatáskörük közé vonva nem volt, hanem együtt intézték az összes ügyeket, minden széknek meg lévén külön a maga hadnagyja és birája. A hadnagyság és bíróság voltak azok a hivatalok, a melyekből nemzeti fejedelmeink idejében, szóval 1562. után, a főkapitányi és főkirálybirói állások kifejlődtek. Hogy azonban e kifejlődés mikép történhetett, azt csak akkor érthetjük meg, ha a peres és más hivatalos eljárásokat vesszük először figyelembe. De addig egy nevezetes dologról kell megemlékeznünk. Ugyanis e két állásra az egyéneket a székek választották s kérdés most, ha vajjon nem voltak-e ezek, miután tudjuk, hogy lófők és gyalog katonaságra oszlott fel a székelység, valamelyik osztálylyal összekötve? A tény az, hogy bárki is egyik osztályból előmehetett a másikba és egyenlő joga volt az egész székelységnek, tehát kezdetben nem lehettek ez állások kiváltságai se az egyik, se a másik osztálynak. De idővel oda fejlődött a dolog, hogy a mint Szabó Károly a Csernátoni Damokos család peres irataiból következtetve kimondja, abban kell megállapodnunk, hogy „a székely székekben a főtisztségek nemek és ágak sorrendje szerint való viselésének joga az illető nem és ág jogán birt, bizonyos lófőség birtokához volt kötve.“ Ebből, mely következtetést a jeles történész a Damokosok bizonyos peres iratai beható ismerete és ismertetése után von le, az is következik, hogy nekünk is igazat kell adnunk annak, hogy a mint a főtisztség az évek során visszament egyik vagy másik nemre vagy ágra, akkor ezeket csakis abból a nemből és ágból való lófők viselhették; tehát a gyakorlat és megszokás adta kezükbe a hivatalt. A másik nevezetes dolog az, a mit szintén a nevezett jeles történész ugyancsak a jelzett család emlitett peres irataiból kutatott ki, hogy mikor valaki főtisztnek, azaz: hadnagynak vagy bírónak választatott, az esetben a beigtatásakor a nép, noha erről több és biztosabb adataink nincsenek, egy lombos élőfát vitt a megválasztott főtiszt „ősi örökségében levő házához.“ Innen is következteti Szabó Károly, s azt hiszem helyesen, ezeknek a székely példabeszédeknek a megfejtését, hogy „nem tud zöld ágra vergődni“, vagy hogy „zöld ágra vergődött.“

Peres és más hivatalos eljárásokat mind katonai, mind polgári, tehát hadi, közigazgatási és igazságszolgáltatási tekintetben a hadnagyok és a birák végeztek. Mikép ment ez azonban az 1400 éveken elől? arról adataink nincsenek. Azután is csak a Mátyás király idejéből, a zabolai, 1466-ban Szentgyörgyi és Bázini János gróf elölülése alatt tartott gyülésből van. A két székely katonaosztály között ugyanis villongás támadott a sepsi, orbai és kézdi székekben, a miért a királyhoz panasz tétetett s az a nevezett grófot küldötte ki az ügyek elintézésére A három szék Zabolán közös gyülést tartva, az a határozat hozatott, hogy válaszszanak sepsi, kézdi és orbai székek külön-külön 6 székülőt a lófők és 6 székülőt a közönség közül, együtt tehát 12-őt, a kiket, ha szükséges, évről-évre változtassanak meg. Ezek intézzék a kérdéses ügyeket minden széken a kapitány, a királybiró és a székbiróval együtt. A székelység itéletének hatásköre az élet, halál és számüzetésre is kiterjedt. A nevezett tisztviselők tehát együtt intézték a peres ügyeket. Ha valaki döntvényeikkel nem volt megelégedve és felebbezni akart, ugy ügyét mint a hetedik és utolsó főszékére az országnak, Udvarhelyre kellett vinnie, „hol az apellált perek elláttatnak s onnan székely ispán elébe vitetnek.“ És harmadfokban a mikor a székely ispán elé került az ügy, akkor a király elé is ment. Nevezetes, hogy a székely ember 3 frtot érő örökség peres ügyében épen a királyig fellebbezhetett.

Székely embert elfogni nem volt szabad, csakis akkor, ha a gyilkolás bünébe esett, vagy ha a lopásban tetten éretett. Vajda, vagy székely ispán elé székely embert sohase parancsolhattak s ha ott volt is, vissza nem tarthatták, ha csak nem érdemelt halálbüntetést. Mindenki a peres ügyet a saját székén kezdette el, valamint ellene is csak ott lehetett jogosan fellépni.

Miért volt épen Udvarhely az a kiváltságolt szék? Azért-e, mert hajdan ott laktak a rabon-

bánok; azért-e, mert központi helye a Székelyföldnek? Nem értem, valamint azt se, hogy miért neveztetett az a hetedik és egyuttal utolsó széknek? Az utolsó szót azonban igy magyarázom: a mi itélet hozatott egyik széken, ugy tekintették, hogy mind a hat szék ugyanazt hozta volna; tehát ujabb megfontolás végett álljon meg az a hetedik, vagyis az utolsó széken s csak mikor az is a félre nézve nem kielégitő itéletet hozott, engedték meg, hogy a per tovább, fennebb menjen, hogy most az egész székelység itélete szerint vagy ellene döntsön a székely ispán utján az uralkodó.

Tartott ez az állapot egész 1562-ig; ekkor a székelyek leveretése után a segesvári országgyülésen helybenhagyá II. János (Zsigmond) a székelyeknek azt az intézkedését, melyet Zabolán 1466-ban Szentgyörgyi és Bázini János gróf elölülése alatt hoztak, hogy 12 székülő választassék s ezek intézzék a kapitány, királybirók és székbirókkal együtt az ügyeket, de sürgősebb elintézés végett rendeli, hogy minden 15 nap gyülést tartsanak. Azt is rendeli egyuttal, hogy könnyebb végzés okáért minden székről a perek ne Udvarhelyre, hanem egyenesen elébe bocsáttassanak A nevezett országgyülési határozat igy hangzik: „mind székekben, mind főszékekben a mi királybiráink, székbirák és székülők minden tizenöt-öt napon széket üljenek, törvényt szolgáltassanak, holott a királybirák vagy mindketten, vagy egyik személy szerint tartozzanak jelen lenni, hogy pedig a törvénytétel méltóságosan és csendességgel legyen, minden széken 12 főszemélyek légyenek, — törvénytudók, istenfélő jámborok a főnépek és főfők közül, kik megesküdjenek, hogy minden barátságot, gyülölséget, adományt és jutalmat hátravetvén, a peresek között igaz törvényt szolgáltatnak; kirekesztvén mindeneket a törvénytevő helyről — az dolgokat csendesen, Isten s igazság szerént és lelkiismeretek szerént megitélik. Mindeneknél nyilván vagyon, hogy a község a hosszu perfolyásnak miatta el szokott fogyatkozni és egyik székről más székre való kérdővitellel hijában való költséget, munkát, fáradságot és gondot kényszerittetnek felvenni, ugy annyira, hogy efféle kérdőnek egynéhány esztendeig való hordozásában elfogyatkoznak; végre látván, hogy semmiképen nem érnek véget dolgokban, nagy károkkal kényszerittetnek pereket veszni hagyni; mely dologban a községről kegyelmesen gondot akarván viselnünk, végeztük, hogy ha a mikoron a peresek közül valamely fél meg nem elégszik a székekre való törvénytétellel, de kérdőivel elébb akarja vinni, tehát a királybirák, hadnagyok és székülök minden dolgokat apellatio által nem a székely székekre, az mint eddig volt, de egyenesen mindjárást mielőnkbe levelek által is, nem követek által — kiknek feledékenységökből sok fogyatkozás szokott esni — mi elönkbe bocsássák.“

Most az a kérdés áll előttünk, hogy mi volt a szerepe a királybirónak, a kapitánynak és a székbirónak? Én azt hiszem, polgári ügyekben a királybiró és katonaügyekben a kapitány voltak az elölülök vagy legalább is az ők hatáskörükbe tartozott döntő véleményt nyilvánitani. Különben a szervezet is olyan volt, hogy sok esetben, a midőn talán a polg. bíróság előtt folyt is a peres ügy, a kapitánynak katonai szempontból bele kellett hogy szóljon. Sőt a mint az 1600-ban Léczfalván tartott országgyülés határozatából kitünik, a kapitánynak nagyobb befolyása, tere volt, mint a királybirónak. Nevezett határozat igy szól: „végeztük azt is, a mint a régi időben az Háromszéken királybiró volt, azonképpen mostan is az kapitány mellett egy királybiró lehessen a törvények elővételéért, főképen a gondviselésnek nagyobb alkalmatosságáért, minthogy több székeken is ugy vagyon, de az kapitányhoz hallgasson.“ Sokkal nehezebb a székbiróról szólanunk. Ennek neve a már jelzett zabolai gyülés határozatában mint „Judex terrestris“ fordul elő. De előfordult ez 1370-ben Lajos király alatt, mint „Comes terrestris.“ Igy hát ez régi állás volt. Én egyenesen Kállayval tartok, a ki azt mondja, hogy a székbiró a fekvő jószágokra vonatkozó peres ügyeknél ült elől s valószinüleg, mikor a királybiró főkirálybiróvá lett, ez (vicze) alkirálybiró nevet kapott. Van azonban egy nehézség, s ez az, hogy Benkő szerint régebben 2 királybiró, valamint 2 székbiró volt, s ez utóbbiakból lettek volna később a vicze királybirák. Hogy ez tényleg mikép volt? nem tudhatjuk bizonyosan, de a mint a segesvári országgyülés előbbi idézetéből láthatjuk, csakugyan két királybiróról van szó. Mikor és meddig volt egy és mikor lett kettő? nem tudhatjuk, de tény az, hogy a már érintett 1466. zabolai gyülés határozatában csak egy királybiróról van említés. Azt kell tehát hinnünk, hogy a második királybirói hivatal felállitása a János Zsigmond idejére esik, s már akkor meg volt különböztetve, ha nem is feltünően, az egyik a másiktól. Az 1559. (szept. 12.) Gyulafejérvártt hozott artikulusokban ez áll: „Királybirák adatnak tisztül, hogy dicséretes szokással és az ő királyi felségökhöz illendő méltó-

sággal éljenek minden székeken; a birság büntetés nem az ispánok akaratjára engedtetik, jóllehet azokat is ő felségök nem akarja ugy hátrahagyni, hogy az ő jövedelmektől akármint elfogattassanak, avagy egyebek között semminek becsültessenek; mert nyilván látja ő felségük és minden széknek hit alatt költ bizonyságból veszik eszekbe, hogy a királybirák a székely tiszttartók között mindennél hátrább hagyattatnak és a birságnak is méltó része, a mint kellene és illendő volna és a mint a fejedelmek tiszttartói érdemelnék, nekik ugy nem szolgáltatnék. Azért ezentul a királybirák minden székely székeken méltó tisztességben és becsületben tartassanak és abban legyenek e tekintetben, melylyel a fejedelmek méltósága igazán, nyilván és merőn kitündököljék, mert ő felségök az ő személyeknek és méltóságoknak akarják kiváltképen való tekintetét állitni.

Annakokáért a királybiró, ha az ő felségök avagy az ország szolgálatjába foglalatos nem lészen, személye szerint minden közönséges törvényben jelen legyen. Ha pedig személye szerint az ő felségök avagy az ország szolgálatja, avagy egyéb bizonyos akadályok és okok miatt jelen nem leend, tehát helyébe más valakit hagyjon."

Kitünik ebből legelőször is az, hogy a székely ispánok tekintélye alá kezdett hanyatlani s mint külön személyre, illetve hivatalra, már maga az uralkodó se sokat gondolt; el is tünt e hivatal, mint külön állás, nem sokára, mert már két év mulva Báthori István a fejedelmek czimébe veszi fel; de kitünik az is, hogy a királybiró, ha kettő volt is, egyik arra volt szánva, hogy a király képét viselje, tehát ebből kellett, hogy később főkirálybiró legyen; mig a más állhatott ugyan továbbra is, de abból már csak vicze, alkirálybiró lehetett. Ámde azt is gyanithatjuk, hogy nem okvetlen a vicze királybiró helyettesithette a főkirálybirót, mert ez helyettesül a kit akart, azt hagyhatott. Hogy mikor jöttek a főkirálybirói és főkapitányi elnevezések divatba? azt biztosan meg nem határozhatjuk, de azt már szintén tudjuk, hogy 1594-ben Fejérváron az végeztetett: „hogy a székelységen semminemü székes helyeken főkirálybiró jelenléte nélkül széket ülni és törvényt tenni ne merészeljenek, ha pedig széket ülni és törvényt tennének, efféle törvényeknek semmi helye és ereje ne legyen." Tehát már ekkor megvolt a főkirálybirói név s vele bizonyára együtt született meg a főkapitányi név is.

A választási jog a hivatalnokokra nézve tovább is a székelység kezében hagyatott; ámde, a mint a fennebb idézett 1562-iki segesvári végzésből kitünik, a székülők, királybirák és székbirák többé nem a lófők és köznépből választattak, hanem meglévén már a primorok (előkelők) osztálya is, ezek és a lófők közül. A köznépnek pedig jó része, különösen Háromszéken, a székely támadás leverése után, ugyancsak a segesvári gyülés végzésével jobbágyságra vettetett s javaitól megfosztatott.

Annyira megkezdődött akkor a székely jogok sértése és csorbitása, hogy a mint Szabó Károly történész ugyancsak a Csernátoni Damokos-család peres irataiból következtetve kivonja: „1562 után a székelyek között nem állott többé fönn a tisztségek és ágak sorrendje szerint való viselésének eltörölt joga." A székely tábla helyett felállott a fejedelmi tábla s a székekről egyenesen ide mentek fel a perek felsőbb elitélés végett.

Az erdélyi fejedelmek korszakában Háromszék egyesülése már megtörtént s Miklósvárszék is az idevaló főkapitány és főkirálybiró alá tartozott; törvénykezési szempontból azonban továbbra is fenntartotta fejedelmi megerősités alapján külön állását, a mi kitetszik Miklósvárszéknek Bethlen Gábortól kapott, a már fennebb közölt leveléből, a melyből e helyen azt a érdekes pontot kell kiragadnunk, hogy ugy látszik a főtiszteknek csakugyan helyettesük volt Miklósvárszéken, különben nem lett volna arra hivatkozás. Hogy ez mi okon s meddig volt igy náluk? nem tudhatjuk, valamint azt sem, hogy Háromszék többi alkotó része is: a sepsi, kézdi, orbai volt székekben hasonlókép helyettessük, illetve viczéjük lévén a főtiszteknek, ezeknek adatott-e oly külön törvénykezési gyakorlat, mint Miklósvárszéknek.

A székeken még egy ugynevezett „negyedes bíróról" van említés az 1559-iki fejérvári végzésben, ennek kötelessége, a mint kitünik, a birságok beszedése volt. Benkő ezt, mivel ő két székbirót állit hogy volt, a kettő egyikének veszi. Kállay azt mondja, hogy ez mindig egyik volt a rendes székülő birák közül; én meg Kállaynak argumentumai alapján, mivel ez fizetést nem kapott, mert a birság felerészben a főkirálybirót illette, felerészben pedig a többi birákat, s igy ennek külön semmi fizetése nem lett volna — az ő nézetét fogadom el.

A pereket az assessorok (székülők) előtt lehetett elkezdeni, a kiknek különben is kötelességük volt az elnyomatást, sanyargatást stb. feljelenteni; igy vitettek azután azok 15 naponként a

székbirók, királybirók, székülők elé s ha felebbezés történt, fel a fejedelem elé. Erdélynek Magyarországgal történt egyesülése után, 1691. I. Leopold alatt Erdélyben a főhatalmat a kir. főkormányszék vette át. A Leopoldi diplomában benne volt, hogy az eddigi kiváltságok Székelyföldön is megerősittetnek; igy hát szabad volt tovább is a székely székeknek főtisztjeiket választani, de már a 7-ik pontban az is benne van, hogy a székely székek főkapitányaikat a nemesek sorából választja az uralkodó, igy ennek a választásától elesett a székelység. E diploma függelékében ott áll, „hogy a székelyszéki hivatalnokok megerősités végett az udvar elé lesznek terjesztendők“; ilyformán nagyon meg lett szoritva a régi székely szabadság. Hogy mindez azonban gyakoroltatott-e és mikép? azt csak a megyei régi irattárból lehetne kikutatni, a mely, mint emlitők, 1849-ben egyrészt elégett, másrészt feldúlatott. A főkapitányi és főkirálybirói állások a sok zür-zavaros idő alatt is, melyek csaknem 100 évig dúlták hazánkat, meg voltak, noha homály fedi is a peres és más hivatalos eljárásokat, egész 1849-ig. Ezt történeti adatokkal is lehet igazolni. A mi azonban más tekintetben ismét némi tájékozást ad, az abban áll, hogy mikor Bukow 1764-ben felállitotta felsőbb utasitás folytán a székelyek között is a határőrséget, mely oly szerencsétlen kimenetelüvé vált a mádéfalvi veszedelemben, mely alkalommal a székelység egyrésze fegyverét kellett hogy letegye, a kik t. i. nem laktak a határszélek közelében, addig a más résznek épen fegyvert kellett fognia a határőrizet végett. Háromszék is a határőrök közé esett s azok, a kik határőrökké lettek itt Háromszéken is, teljesen a katonai parancsnokság alá jutottak és felettük semmi hatalma nem volt a polgári hatóságnak. 1848 nagy változást hozott az országra. Mindnyájan szabadok akartunk lenni s egyenlők a törvény előtt. 1849-iki veszteség megrontotta tervünket s az 50-es években elkövetkezett a hivatali állásoknál és gyakorlásoknál az a nevezetes „Beamter“ világ, a mikor székely ember, csak ha árulást akart elkövetni hazája s nemzete ellen, juthatott arra a polczra, hogy nemzete felett itélkezhessék. A jobbak távol maradtak; mig 1867 meghozta alkotmányunkat. Elválasztatott a katonai és polgári ügyvitel. Hirét se halljuk azóta a székely főkapitányoknak; a közigazgatás élére visszajöttek a székely főkirálybirák; de már a jogi és bünügyi eljárások más kezekbe mentek át. Erről szólani: kivül esik hatáskörünkön.

A székely nép törvényeit a nemzeti gyüléseken hozta; mint a magyarok és szászok, ők is külön tartották ezt; gyülekezési helyük, mint Kállay irja, Udvarhely és Maros-Vásárhely voltak. A nemzeti gyülés hatásköre mindenre, a mi csak egyszer székely ügy volt, kiterjedett, élet, halál, vagyonvesztés és számüzetés felett határozhatott, adhatott kegyelmet a bünösnek, de csak „közös akaratt al.“ Az udvarhelyi legfőbb itélőszékük biráit ők választották, ezeket felelősségre vonhatták, elitélhették stb. minden más hatalom beleszólása nélkül.

Hozott törvényeik a szokásaikkal soha se ellenkeztek; a gyüléseken minden született székelynek joga volt szavazni. A gyülések tartását Verancsics Antal igy irja le: „A gyülésre fegyveresen jőnek össze, a főemberek körbe ülnek, a többiek nagy lármával, zajongva állanak köröttük s szorgosan tiltakoznak, hogy nem fogják helyeselni, ha netalán olyanokat határoznának, a mik nekik nem tetszenek. És ha ott mindnyájok akarata ellen valamit végeznek, olykor ki is törnek, de csak az inditványozón, a kinek munkálkodása, vagy megátalkodottsága következtében estek valami szokatlan teher alá, töltik ki boszujokat akképen, hogy annak házát mindnyájan tömegesen megrohanják s földig rombolják. És ha netalán valaki olyan ujitást tervezne, a mi szabadságuknak ártalmára lenne, azt fegyverrel is üldözik s ha elfoghatják, a gyülés szine előtt megölik.“

Arról is van azonban emlités, hogy az esetben, ha kiderült, hogy jogtalanul valakinek a házát vagy egyátalán épületeit hányták el, avagy hogy ha tettüket megbánták, azt közerővel ujra épitik. Talán innen származott az a székelyek között még ma is sok helyen szokásban lévő kaláka, a mikor ugyanis különböző munkára, mint épitések, mezei dolgok stb. elvégzésére egyik a mást tisztességgel meghivják „a mikor aztán nincs más jutalmuk, mint az étellel és itallal való ellátás és mégis kedélyesebben dolgot soha nem teljesitenek, mint épen a kalákát.

A székelyek közgyülései közül, a melyekről biztos adataink vannak, a zabolai (1466-ban) az első, melyet a sepsi, kézdi, orbai székelyek tartottak együtt, hogy a köztük levő versengés elenyésztessék. Hogy mekkora hatalom volt egy ily gyülés kezében, mutatja az, hogy az itteni megállapodások szerint azt is ki merték mondani, „hogy a ki az ország (Székelyföld) törvényei ellen dolgoznék, vagy pedig az igazságot vagy valakinek a jogait eltit-

kolná és meghamisitaná, méltó legyen az ország lakósok közszavazatával megnyúzatásra és bőrének szalmával való kitömésre itéltetni.“ Az igaz, hogy erre felkiált Thuróczy „hogy erkölcseik keményebbek“ t. i. mint a magyarokéi, és Verancsics: „erkölcseik nem épen miveletlenek, de még most is scythiai nyerseséggel viselik magukat“, ámde Mátyás király azt irja 1473-ban, hogy a kik ősi szabadságuk ellenére pénzadóztatással merészelnék terhelni „azok azonnal az ő szokásuk szerint minden javaikból forgattassanak ki“, tehát e király nagyban respektálta a székelyek által hozott törvényeket.

Másik nevezetesebb gyülésük 1505 ben az Udvarhelyen és 1506-ban Agyagfalván tartott gyülésük. Az udvarhelyi gyülésen választanak Udvarhely és Keresztur-székből 17 embert a legfőbb törvényszéknek tagjaiul, „a kik minden székekben és országokban akármi renden levő székelyeknek személyeket és képeket viseljék.“ És határozottan kimondják, őket fel is esketvén, hogy az, a ki az igazság, törvény és jog ellenére cselekednék, vagy magát, mint ilyen, megvesztegetni engedné, az örökre számüzessék, soha Székelyországban ne lakhassék, minden ingó javai elkoboztassanak s elveszitse örökségét is. Ez utóbbit az agyagfalvi gyülés rectificálta 1506-ban, mert az örökséget visszaitéli az örökösöknek. Ezenkivül számkivetés van arra is kimondva, a ki a fennebbi okok alapján elitéltnek a megmentése érdekében fáradozna, vagy azt csak pártolni merné is, mert azt is meghatározza az agyagfalvi gyülés, hogy az olyanoknak senki „a fejedelmen kivül gratiát, kegyelmet ne adhasson, hanem ha az egész székelység egyenlő akarattal.“

II. Ulászló 1499-iki oklevelével megkisérti a kegyelmi ténykedést magának fenntartani, de mint a székely törvényekkel ellenkező intézkedését bizony nem respectálták, mint példa rá épen a nevezett gyülésnek határozata 6—7 évvel az oklevél kelte után.

1519-ben Prázsmáron Háromszék tőszomszédságában, a székely előkelők is esküt tesznek, hogy a lázongást elnyomják s a lázongók ellen közerővel felkelnek s azokat fejük vesztésével is büntetik, ha arra érdemesek, de azt is elhatározták, hogy a ki az ilyenek ellen fel nem kelne nemcsak ingó vagyonát, de még becsületét is elveszitse s közöttük se lakhassék „székely ország kegyelme nélkül.“

Székely nemzeti gyülésről még csak egyről tudunk s ez az 1848-iki, de ez már csak megcsonkitott jogok szerint intézkedhetett s nem is irányult egyébre mint a székelyek általános felkelésére.

Nagy hatalom volt régen a székely gyülések kezében, de megszüntek azok teljesen, ma csak az ország törvényei keretén belül mozoghatnak, azok tiszteletben tartásával.

Mint a székely embernek meg volt saját szabadsága: ugy vagyona is bizonyos, s mondhatjuk nagymérvü kiváltságok alatt állott. A székely vagyont, mely székely ember tulajdonát képezte, a székely soha el nem veszithette, még akkor se, ha uralkodók iránti hütlenség bünébe esett, vagy ha jogérvényes itélettel halálbüntetésre itéltetett. Az 1505-iki udvarhelyi constitutio szerint — igaz, hogy a részrehajló birákra az áll: „örökségeit is elveszitse“, de ezt már az 1506-iki agyagfalvi constitutio visszaszivta. Ha valaki hütlenség bünébe esett, vagy halálra itéltetett, öröksége törvényes utódait illette. Székely ember fej-dija 25 frt volt, melyet vagyonából meg lehetett venni, vagy a melyért vagyonát zálogba is adhatta. Az örökösödésnél még nevezetes az, hogy a székely földbirtokokat kizárólag a fiuk örökölték minden tekintetben s a leányokat csakis kiházasitották. E törvény ugy átment a székely nép vérébe, hogy ma is szép hagyományok őrzik annak emlékét, többek közt e szép népdal is:

„Székelyföldön nincs a lánynak jószága,
Jószág neki szépsége és jósága.“

Mivel azonban voltak családok, a melyek csak leányörököst hagytak hátra, az ilyent fiu-leánynak nevezték. Ez örökölt mindent, de már ennek öröksége csak ennek fiu gyermekeit illette, ha fiu és leány gyermekei is voltak, szóval visszatért a rendes, régi mederbe az örökösödés iránya.

Magszakadás esetén vármegyéken a vagyon a fiscusra szállott s a királyi adománynak képezte tárgyát. Székelyföldön ilyen nem létezett; magszakadás esetén a székely birtok ugyancsak székely kézre, még pedig a szomszédokéra ment át, kivéve Aranyosszéket.

Királyi adományozást a birtokokban, épen mint a székely jogokban, az uralkodók nem tehettek 1562-ig, a mikor ez is, mint más egyéb, nagy változáson ment heresztül. Kállay Háromszékmegyében egy oly esetet emlit, a mely kir. adományozás folytán a székely jogok megsértése lett volna s ez a szentléleki várnak II. Lajos által Szapolyai János erdélyi vajdának történt adományozása lett volna 1517-ben. Ámde a mint a Kállay

korában még nem ismert adatok alapján Szabó Károly bebizonyitja, ez nem vo t törvénytelen, mert Szentlélek és Várhegy királyi végvárak voltak s ezeket, mint kir. vagyont bátran, törvényesen és a székely jogok minden megsértése nélkül eladományozhatta.

Az előkerült okiratokból Szabó Károly okmányokra támaszkodva, azt is következteti, s nagyon helyesen, hogy Székelyföldön is volt bármi kis részben kincstári birtok, a mely felett az uralkodók szabadon rendelkezhettek. A szentléleki és várhegyi birtokra vonatkozólag. a melyből az is kitünik, hogy ez utóbbit nem a székelyek épitették egészen az 1562-iki leveretésig s tehát neve „Székelybánjavára“ se eredhetett innen, igy szól: „II. Lajos 1517-iki adománylevele . . . szól a szentléleki várról és tartozandóságairól. Ugy de ezen vár azon királyi végvárak (castra regia finitima) közé tartozott, melyeket a Székelyföldön a magyar királyok ősidőktől fogva épen oly kizáró királyi joggal birtak, és éppen ugy eladományozhattak, mint akár Pozsonyt, Komáromot, vagy bármely királyi várat. Ezen székelyföldi királyi várakról és azok jogi természetéről még Kállaynak sejtelme sem volt; most már azonban, miután a székelyföldi királyi végvárak közül a kézdi széki szentléleki várat a XIII. század közepétől . . . . a sepsi széki várhegyet a XIV. század közepéről oklevelesen ismerjük és látjuk, hogy ezen várakban a király által kinevezett várnagyok hivataloskodtak, nem lehet többé kétségbe vonnunk, hogy a Székelyföldön is — hol egyébiránt a székely örökségekben királyi jog nem létezett — voltak királyi birtokok, melyek adomány tárgyát képezhették, világosan kitünik ez Laczkfi András erdélyi vajda 1353-iki leveléből, melyben I. Lajos király egyenes meghagyása folytán megparancsolja Lökös mesternek, a székelyek és Brassó ispánjának és Orbán várhegyi királyi várnagynak, hogy a várhegyi királyi végvárat, melyet hajdan a székelyek a régi királyok parancsára a pogányok és besenyők ellen épitettek, s legközelebb a berohant tatárok megrongáltak, javittassák ki és jól erősittessék meg; a vártól 200 dülönyire a hegyek közt fekvő Székelynéz nevü romlott őrtornyot pedig: mint a mely különben is sem kémlésre, sem védelemre nem alkalmas, ha kastélylyá átalakitani nem lehetne, rombolják le, föntartván azonban a király tulajdon- és rendelkezési, valamint adományozási jogát az őrtorony helyéhez.“

Ebből sok kiviláglik, főkép az, hogy Szentlélek és Várhegy kir. birtokok valának, s hogy tényleges székely birtok adományozási joga nem volt a királyoknak. A mi Háromszékmegyét közelebbről illetné, nincs több ily adományról szó. A többi székeken megkisérlették ugyan párszor a királyok az adományozást, de mindannyiszor sikertelenül, mert a székelyek semmit nem engedtek ilynemü jogaikból, a melyek régebbiek voltak, mint maga a királyi intézmény hazánkban.

1562-ben azonban, sok változás állott be e tekintetben is, a segesvári országgyülés azt a határozatot hozza: „Minthogy a székelység régi szabadságokban bizván, hogy ők jószágokat, örökségöket el nem veszthetnék a király méltósága ellen s országunknak békességes állapota ellen sokszor feltámadnak és oly dolgokat mertenek kisérteni, kikből országunkra nagy romlás következett: azért, hogy minden efféle gonoszságnak és támadásnak okai közülünk kivettessenek, végeztük, hogy ezután valamikor ők oly dologban vétkeznének, kikből örök hitetlenség szokott következni, ők is azonképen mint a nemesség és országbeli több hiveink örök hitetlenséggel büntettessenek és mind fejenként jószágokat és örökségöket elveszitsék, miképen ez dologról más articulusink között országunkbeli hiveinknek közönséges végezéséről articulus vagyon.“

Ez országgyülés határozata alapján meg lőn alapitva a királyi jog Székelyföldön is. Hogy menynyire gyakoroltatott és volt-e tényleg gyakorlására szükség? azt bizonyitanunk nem lehet.

Az örökösödési törvény is ugy látszik az erdélyi fejedelmek, tehát az 1562-iki évek után, bár respectaltatott s e kiváltság később a Habsburgház uralma alatt is a Leopoldi diplomában a többi kiváltságokkal együtt biztosittatott egész 1848-ig, mégis több-kevesebb csonkitásnak volt alávetve. Hogy többet ne idézzünk, Báthori István idejében történt 1575-ben, hogy árapataki Geréb Andrásnak 3 leánya lévén, a törvényes örökösödés, mint fiuleányokat, ezeket illette volna, mert a székely nemzeti constitutio szerint nemcsak egy, hanem a többi leány is fiu-leánynyá vált, ámde — bár e szerint itéltek sepsi szék birái — mégis a más leányágon leszármazó Daczó Pál és Görgygyel a vajda, illetve fejedelmi tábla itélete következtében, kénytelenek voltak megosztozni az árkosi határon levő Bedeháza részben fekvő birtokokban. Valamint az örökösödési ügyekben, ugy a királyi adományozhatásra nézve is egymást érték a változások a fejedelmek korában; a Habsburg uralkodók alatt a sok zavaros

időszerü intézkedésekből, e két dolog miképpi állásáról teljes meggyőződést szereznünk nehezen lehet. 1867-ben pedig a székely jogok ez ágai is a mindnyájunkat egyformán kötelező törvényekben lelték megoldásukat.

Székely ember bárhol lakott is, ha szabad székely voltát megőrizte, minden kiváltságait épen ugy élvezte, mintha Székelyföldön lakott volna; még azt is, hogy semmiféle adót nem fizetett; mert a székely nép egyátalán s még ősjobbágyai is mentesek voltak az adó fizetésétől. Hogy hol és miben gyökerezik ez a jog? azt szintén bebizonyitanunk nem lehet. Régen egyetlen egy adó volt, a melyre nézve nem tudjuk megállapitani, hogy kiróvatott-e, avagy hogy önkéntesen adatott? Ez az adó az ugynevezett „ököradó“ volt, a melyet ökörsütésnek neveztek. Ugyanis a székelyek akkor, a mikor a királyt megválasztották, vagy az megnősült és végre, mikor az első fiugyermeke született, ökröt adtak a királynak. Ha leánygyermek született, akkor azt nem adták, vagy pedig ha több fiugyermek született, ugy csak az első születése alkalmával kellett adniok, máskor mentesek voltak ez adó alól.

Bár azt olvassuk, „hogy a székelyek, minthogy még ez ideig nem tudják mi a szolgaság, semmi adót nem adnak a királynak, hanem házanként egy-egy ökröt, még pedig nem királyi parancsolat szerint, hanem önkéntesen, mintha az ország szükségletére kérettetnék az“ — ez még nem igazit el arra nézve, hogy ez adó önkéntes volt-e? mert tény az, hogy az uralkodók ragaszkodtak s jogot tartottak ahoz, és Mihály vajda 1599-ben határozottan megparancsolja, hogy az ököradót ezután is szedjék fel. Valamint azzal se lehetünk tisztában, hogy minden gazdának kellett-e adni? mert Mihály vajda emlitett rendeletében az áll, hogy „minden hatodik ökör a király számára elbélyegeztetik.“ Más helyen pedig azt olvassuk, hogy minden székely — értsük itt székely gazda — a kinek marhája van, tartozik az ököradót megadni; mig ujra más helyen kapu vagy füst szerint emlittetik ez adótartozás.

Ugy látszik IV. Bélának az esztergomi érsekség kiváltságait megerősitő 1256-ban kelt leveléből, hogy a székelyektől szedett ököradó egytizede az esztergomi érsekség élvezetébe megy át. Ha jó volt is ez a neme az adózásnak, a székelyek és ugyszintén az uralkodókra nézve is, a végrehajtó közegek sokszor éltek vissza vele, s e miatt a székelység, főleg mivel némelyek kivonták magukat az ököradó alól s a vajdák maguk is a többieken sok zsarnokságot és erőszakosságot követtek el, többször intézett feliratot az uralkodókhoz. II. Ulászló idejében épen a vajdák sanyargatása folytán történt a székelyek felkelése. Az utolsó „ökörsütés“, a mint Szabó Károly megjegyzi, I. Ferdinánd idejében volt 1555-ben. Nem tagadhatjuk azonban, ha Mihály vajda emlitett parancsát tekintetbe vesszük, hogy azt még azután is szedték, csakhogy a későbbiekről adataink nem maradtak fenn. De ha megszünt is ez évben az ököradó, nem csodálkozhatunk, mert azután a fejedelmek korában, főkép a török-adó lefizetése végett szükségelt összeg fedezésére, évről-évre több-kevesebb adót ajánlottak meg az országgyüléseken „székely uraimék“, a mint azt az egyes országgyülésekről fennmaradt törvények vagy jegyzőkönyvek igazolják.

A mi már most az ökörsütést illeti, annak a végrehajtását I. Ferdinánd biztosai a következőképirják le: „Minden széknek az első betüje a marhára süttetik, közgyülésben határozzák el, hogy szedessen fel az adó. A választás a székely gazdáé, azután választ a királyi adószedő; hányat választhat minden gazda, a gyülésben határoztatik el a marhák száma szerint; a kinek négy marhája van, kettőt kiválaszt s a más kettőből választ az adószedő egyet; a kinek két marhája van, több ilyen két marháju gazdákkal összegyüjti a marhákat s igy választ a székely gazda kettőt, s a más kettőből az adószedő egyet s minden székely hite megett tartozik előhozni marháit az ökörsütés alkalmával.“ E szerint a király emberei minden négy ökörből egyet kaptak. Hasonértelmüvé lehet bár tenni, de mégis egy tekintetben, mivel a számot, melyből a király emberei egyet választanak, nem határozza meg, az előbbi leirásnál korábban kiadott levelét II. Ulászlónak, a melyben 1499-ben keltezve az áll: „hogy az ökrök kiróvása, vagy fölhajtása idején mindenik székely tartsa meg a maga ökrei felét magának: hogy a király embere az ökröket egymástól szerencsére (ad fortunam) szétverve tartozzék megfelezni, s a kiéi az ökrök, az válaszsza magának először a fele részt s azután a király embere a megmaradt felerészből választhasson egy ökröt a királyi felségnek.“

Ugyancsak ebben a levélben van emlités téve arról, hogy a székely ispánnak, mikor hivatalát elfoglalja, mindenik szék 1—1 lovat tartozik adni, melylyel „a táborba szállhasson.“ Megjegyzi azonban erre Szabó Károly, hogy erről csakis ez az egyetlen kir. levél tesz említést.

A fennebbiek szerint tehát minden szék maga intézkedett afelől, hogy hol és mimódon történjék az ököradó felszedése. E végre bizonyos kijelölt helyre összegyüjtötték az ökröket, ott a választás után a királyt illető ökrökre rásütötték az illető szék bélyegét, a bélyegzetteket elhajtották Maros-Vásárhelyre, hol a királyi bélyeget sütötték reájuk. Innen vette az ökörsütés a nevét is, a melyet némelyek később félreértettek s azt hitték, hogy az nem jelentett egyebet, mint hogy a kiválasztott ökröt szőröstől-bőröstől, miután leölték, nyársra húzták s ugy a mint volt, egészen megsütötték. Az előbbiekből pedig mindenki világosan láthatja és értheti, hogy mi volt az a székely ökörsütés.

Említés van Kállaynál arról, hogy a székelyek a török fennhatóság idejében sólyomadót is fizettek. Ő itt I. Apafi Mihálynak 1676-ból költ levelére hivatkozik, melyben az áll, hogy a portának tényleg küldtek sólymokat adóba. Olyan hely, a hol a sólymok fogdosásával foglalkoztak akár adóba, akár más tekintetből, Háromszékmegyében Páva volt. Hogy a portának tényleg kellett sólymokat fizetni adóba s azok közül talán nem egyet ejtettek meg a Páva felett levő Sólyomkőn, bizonyitja az a hagyomány is, melyet Finta István ref. lelkész versben feldolgozott s megörökitett a jövőkor számára.

Székelyföldön szabad volt a korcsmárolás, adót ezért nem fizettek, valamint a vármegyei tizedtől is mentesek voltak; szabadon halászni, vadászni székely kiváltságos jog volt, és vámot se fizettek az esetben, ha Oláhországból a saját szükségletükre és nem nyerészkedésre hoztak be gabonát. Mindezek a jogok bár sokáig fennállottak, később elvétettek. Ez utóbbi jogok csak a jelen század közepe táján vétettek ki a székely kezek közül egészen.

1562 után az adózás tekintetében se lehettek olyan szabadok a székelyek, mint addig. Ekkor már a segesvári országgyülés kiveszi ugyan a dézma fizetés alól a székely nemeseket és lófőket, de a közönséget II. János Zsigmond a saját hatalma alá hajtja. Ugyancsak ez a gyülés már 1000 forintnak, mint a székelységre kirótt adónak a behajtását is elrendeli.

Az erdélyi fejedelmek korában egyre jött a különböző adó, ugy azonban, hogy ezt az országgyüléseken lévő székely képviselőknek kellett megajánlaniok; vagy voltak olyanok is, a melyeket várak épitése vagy javitása esetén, kiróttak az erdélyi mindhárom nemzetre: a székely, magyar és szász nemzetekre.

A Leopoldi diplomában meg volt állitva, hogy uj adó be nem hozatik s főleg, hogy „a székely saját pénzén katonáskodik s ezért mentes a köztehertől, de a székely jobbágy nem értetik ide“, mindazonáltal már 1693-ban a székelyek látva az ország zivataros állapotát s látva, hogy a három nemzet háromfelé húz és könnyitendők valamit Erdély sorsán, avagy keresve, hogy a három nemzet egyetértésre juthasson, mert ugyis eléggé nyomva voltak fölülről, az országos adóhoz jó részben való hozzájárulásukat önként felajánlották. Ez önkéntes elvállalás után, bár ki volt mondva a Leopoldi diplomában, hogy uj adó vagy teher nem vettetik ki a népre, a székelység nemhogy le tudta volna vetni adóját, hanem az különböző ürügyek vagy alkudozások folytán évről-évre emeltetett, mig 1730-ban a székelység teljesen bevonatott az adózás terhe alá s azután hiába ujitotta meg évről-évre protestatioit, mert nem használt az többé semmit. Igy jött adófizetési kötelezettség alá a székelység.

Még egy nevezetes forduló ponthoz jövünk, mielőtt a székely nép adóügyével végeznénk.

1764-ben Bukow felsőbb utasitás alapján a mádéfalvi gyászos napok után, felállitotta a határőrséget. 500 háromszéki vonult fel és mintegy 200 pusztult el a gyászos küzdelemben, melyben egy talán emberséget se ismerő, nemhogy embereket szánni tudó tábornok, a ki csak fajunkat és nemzetünket pusztitani, de nem megérteni tudta, legyőzte az egykor dicső, most a sok csalás és rászedés által mindenki irányában bizalmatlanná vált nemzetünket. A határőrségre a székelyek közül a Csik, Gyergyó és Háromszék székelyei lettek kényszeritve. Felvették a fegyvert, de nem volt az többé a szabad, született székely fegyvere. Ekkor mint katona-nép — határőrök — kivonattak a háromszéki katonák is az adónak $^1/_3$-ad részbeni fizetése alól. Mert utóvégre is kettős terhet teljesen csak nem viselhetett a székely se. Határőri kötelességeiket hiven teljesitették; s talán, hogy katonanép maradott, ennek lehet tulajdonitani az 1848—49-ben átélt dicső küzdelmeit Háromszékmegyének. Felmentődtek részben az adófizetés alól; később pedig 1802-ben a székely katonák egészen, mig a többi székelyek azt, székely jogaik töredékén rágódva, fizették. Igy tartott ez 1848-ig, ekkor kimondatott a köztehervisélés mindenben, tehát az adó és a katonaviselés tekintetében is. És a háromszéki székelynek ma is roszul esik, hogy adót kell fizetnie, holott apáink nem fizettek, s ma is azt a nagy napot — márczius 15-ét épen,

mert adót kell fizetnie s talán régebbi történetét soha se tudta, nem kutatta, s a jelen rendszer igazságát is bizalmatlansággal fogadja, nem tudja méltóképen megünnepelni, pedig az a nap neki is felszabadulásának napja volt. S ha halljuk a mások ajkairól, hogy nem kellett régen adót fizetni, mosoly kelhet ajkainkon, mióta tudjuk, hogy a mádéfalvi gyászos vereség s a háromszéki székelyre reákényszeritett határőrsége okán nem kellett, hogy ezt fizesse. Ne dicsekedjetek hát ti, a kik még tanui s lehet szolgái voltatok annak a korszaknak, mert a székelység meggyaláztatását — a mádéfalvi veszedelmet dicsőitenétek, melynek ára a ti adómentességtek, de egyuttal határőrségtek volt, a mi után nem volt többé ura a székely magának, hanem szolgája talán maga se kutatta, hogy minő intézménynek.

Valóban sajnálattal kell megemlékeznünk arról, ha tudjuk ezeket, hogy háromszéki székely népünk ma se örvend annak a kornak, mely a közös teherviselést minden tekintetben kimondotta. 1867-iki kiegyezés közös terhet és kötelességeket rótt mindnyájunkra, szolga és gazdag, szabad vagy nem szabad nem kerülheti el ma már állapota és viszonyai szerint a közösséget a hazánk terhei viselésében; katonáskodunk mindnyájan, fizetjük a haza oltárára adónkat is mindnyájan, s nem vagyunk annak se kitéve, hogy mig a székely és magyar megtartották a sok küzdelemben, csatában hazánkat, addig teszem az oláh a nyakunkra nőtt; mi apadtunk s ők szaporodtak, mi vérrel szereztünk meg minden talpalatnyi földet s mások meg annak egy részén uralkodnak és feledik, hogy mi nemcsak megmentettük, hanem nekik is megtartottuk e hazát küzdelmünkkel, vérünkkel.

Nem válhatunk meg e czikktől a nélkül, hogy némi pillantást ne vessünk a székely nép egyes oly szokásaira, a melyek közül nem egy még ma is fennáll. Jellemző mindenek felett, hogy nem egy iró a székely népet erkölcseiben nyersnek, szigorunak tünteti fel. Ez egy tekintetben a mennyire igaz, ép annyira helyeselhető is. A szándékos gyilkolásnak nagy büntetése volt közöttük. Törvényeik szerint szándékos gyilkosnak még az egész székely nemzet és a király se adhatott kegyelmet. A tolvajlást is — ha az illetőt rajta kapták — épen mint a spártaiak, nagyon szigoruan büntették. Ugyszintén a becsületsértést is szigoruan torolták meg. Nevezetes, hogy ha a nőket nem tisztességes páros élettel gyanusitották s a gyanusitásuknak megfelelő szavakkal illették, de ezeket rájuk bizonyitani nem tudták, szigoruan lakoltak. Szokásban volt egy neme az Isten-ítéletnek, az t. i. hogyha valakit egy község határán megölve találtak, a rokonok a holttestet bevitték a legközelebbi községbe s ott ha a gyilkost tudták, tartoztak kiadni, ellenkező esetben mindenkinek kezeit a halott fejére téve, meg kellett esküdnie ártatlanságáról; addig a halottat a földszinén, eltemetetlen tartották. Azt vélték, hogy ha igaz az esküvés, ugy a sebből nem fog vér buzogni fel, mig ellenkező esetben igen, s az olyat, a kinek esküvésénél vér buzogott ki a sebből, elfogták és halálra itélték. E szokást, a mely valósággal csak Isten-itélet lehetett volna s melyet tetemre hivásnak vagy halálujitásnak neveztek, igyekeztek uralkodóink eltörülni. Ámde az sokáig, egész a XVII. század közepéig megmaradott. Azután pedig egyre hanyatlott, mig a XVIII. sz. közepén tul nem fogadtatott el bizonyitásnak a székelyek között se és Mária Terézia idejében elkövetkezett a székelyek közé is az általános büntető törvénykezési eljárás.

A székelység szokásai között az ugynevezett „kalákáról“, mely a hányféle foglalkozás van, épen annyiféle, már fennebb szólottunk. Nevezetes szokás még az ugynevett Radina. Ezt az évek hosszu sora se törülte el; lehet hogy korlátozta, de máskülönben alpjában még meg nem ingatta. Ez abban áll, hogy a kis gyermekes, lábbadozó nőket a rokonok, barátok stb. felkeresik, mely alkalommal süteményt, sültet, bort, pálinkát stb. visznek magukkal, a mikor aztán megvendégeltetnek. A kihez ily alkalommal sok látogató megyen, valósággal fel van mentve a vendégek utáni költségtől, mert a hozott Radinából jut is, marad is elég. És e szokás legfőkép Háromszéken van ma divatban.

A menyegzők alkalmával is jól felkészülve jelennek meg a vendégek az asztalnál, de tudomásom szerint ezt nem hivják, a mint Kállay mondja, Radinának.

A temetések után a mai napig fennmaradott tort, a székely nép csak szükebb körre kezdette szoritani, de nem akarja elhagyni.

A leánykéréssel és a menyegző megtartásával egyidejüleg többféle czeremoniális szokást emlit fel Kállay, de ezek történetét megállitani nem lehet. Ugy látszik, hogy nagy részének ma már csak emléke áll. Különben is ugy vagyunk az ez alkalmakkor előforduló szokásokkal, hogy azokat nem lehetne a székelyck általános szokásainak nevezni, annyival inkább, mert nem egy közülök csak egyes vidékekhez, sőt csak egyes községekhez van füzve.

Az ugynevezett „áldomás“ és „békesség poharak“ ivását már nem lehet székely szokásnak nevezni.

Még egy szokást, illetve jogot jegyzek fel ide csak, de már ezt nem ugy, mint a melyet talán irott okmányok igazolnának, — mert valóban ilyenekre nem támaszkodhatom, — hanem a még élő öregek szájából hallom, a kik egy, vagy más vidéken a régi kor emlékjelei gyanánt állanak fenn, s ez az, hogy székely embert, még ha bünös volt is, a saját birtokán elfogni soha sem volt szabad; és még kevésbé volt szabad őt ott ellenséges szándékkal megközeliteni. Igaz, hogy különösen az utóbbi tekintetben ma is igy áll a dolog minden emberre nézve; de most már nem sujtatik azzal a szigoru büntetéssel, a minővel az ilyeneket a székely specziális, mondhatjuk merev törvények sujtották. Ama régi székely törvény alapján sokszor megesett, hogy a bünös, ha üldöztetett, igyekezett a saját birtokára rálépni, még ha a mezőn levő föld volt is az, s felkiáltott: levágom, a ki az én földemre meri tenni a lábát; és ilyenkor senki se mert feléje közeledni, hanem bevárták, a mig megadta magát.

E székely jog igaz voltáról nem áliok jót, mert még feljegyzések sincsenek róla. De azért mégis feljegyzem ide, mint olyat, a melyet itt-ott a hagyomány őriz, hátha volt valami alapja, s hátha majd idők folytán valaki kutatva, még rábukkanhat ennek igaz voltára s létezésének, valamint fejlődésének az alapját és az okát is meg tudja találni és magyarázni.

Az itt felhozottakon kivül sok szép joga és szokása volt még a székelyeknek; sajnálhatjuk, hogy nem állanak azok most mind összegyüjtve, feljegyezve előttünk, hogy tudnók igy összeállitni magunknak mindazokat az apró jellemvonásokat, a melyekből felépült a régi s az azutáni székelységnek az ő elszigeteltségében, szivós kitartásában nemzetiségét, nyelvét és igaz hazafiságát megőriző egész jelleme.

Nem tehetem, hogy ki ne fejezzem e helyen egy érzelmemet és gondolatomat: mi, a kik ismerjük legalább részben székely fajunk régebbi kiváltságait és történetét s bizonyos tekintetben sajnálattal gondolunk azok elmulására; vajjon mit gondolunk, hogyha mindazok ma, a régi sértetlen voltukban még meg volnának, miképpen tudnánk beilleszkedni a mai előhaladó, mivelt népek közé, s minő helyet követelhetnénk magunknak a modern nemzetek sorában? . . . Valószinüleg ott állanánk, a hol a mai elmaradt keleti kisebb nemzetek egy része, merev szokásaink és jogainkkal labda gyanánt a mivelt és hatalmas nemzetek kezében.

Ez azonban csak zárjel között felvetett eszme, a mi nem szabad, hogy visszatartson minket az őseink iránt viseltető kegyelettől s az ők jó és balsorsukon való tanulástól. Hadd kutassuk hát őseinknek jogait és szokásait, tanuljuk meg ezek történetét, de ha nemzeti hagyományunkhoz való szivós ragaszkodásunkban könyet ejtünk az elmultak felett, ne feledjük el, hogy az uj-kor gyermekére uj kötelesség vár s a székely szivós kitartással haladjunk előre.

Sok szép szokást eltemetett az idő, s a haladás; valószinüleg a most fennállóknak is az fog lenni a sorsuk. Majd egy előhaladottabb, tanultabb és müveltebb utókor előtt ezeknek már csak emléke fog szép lenni. S az utódok talán majd mosolyogni fognak — nem értvén egészen a székely nép szellemét, sőt megpróbáltatását és küzdelmét, szabadságát és összetartási érzését se — hogy volt egy nép, mely egymáson egykor, majd mindenben segiteni akart, s a mely a jó rokon és jó barát szavakkal nem dobálózott s nem játszott, hanem annak kötelmeinek eleget igyekezett tenni.

A VALLÁS TÖRTÉNETE HÁROMSZÉK VÁRMEGYÉBEN.

Erdély s igy Háromszék vármegye őslakói is bizonyára a saját nemzeti vallásukat követték. A dákok előtti nemzetek, valamint a dákok vallásáról is bizonyosat semmit se tudunk. De már a Kr. utáni időben nem éppen bizonytalan sejtelmeket, illetve következtetést tehetünk. Nagyon valószinü, hogy a keresztény vallásnak egy, vagy más árnyalata, mely különösen a 3-ik évszáztól, vagy még inkább a niceai zsinattól kezdve a különböző államokban terjedett, nem hagyta érintetlenül hazánk régi lakóit se. Róma lévén az érintkezési központ, alig hiszem, hogy onnan, a hol a ker. vallás annyit szenvedett, ennek bizonyos mérvü ismerete át ne származott és ne terjedett volna bármi szük körben is hazánkban is. Sőt az is valószinü, hogy kezdetben, mivel közelebb fekszik hazánk Konstantinápolyhoz, hol a keleti egyház feje lakott, a keleti egyház tana tehetett bizonyos tekintetben hóditást. Bár nem zárom ki, hogy az itteni régi lakósok a csapások által összetartásra ösztönöztetve, mindentől elzárkoztak, a mi idegen, s igy a vallástól is, mégis tapasztalat által igazolt természetes dolognak tartom azt, hogy ha kis mértékben is, ragadott rájuk valami az uj vallásból; hiszen maga a történelem tanubizonyságot teszen arról, hogy Ulphilas, a gothok püspöke a szent irást leforditotta a gothok számára s jelen volt 325-ben a niceai zsinaton; sőt azt is emliti, hogy Phritigern, a gothok egyik fejedelme is elfogadta a ker. vallást. Hogy a ker. vallás a hunnok és Erdély későbbi elfoglalói között mire mehetett? arról nincsenek adataink.

Mikor a székelyek mai lakhelyüket elfoglalták, bizonyosan még mind a régi, pogány vallásnak voltak a hivei. Hogy pedig ők jóval itt voltak a magyarok előtt, mint külön törzs, vagy ha ugy tetszik nemzet, igazolja egyebek között az is, hogy a csiki krónika szerint a magyarok elébe menének ezek bevándorlása alkalmával s hogy ekkor már egy kifejlett szervezet alatt állottak, össze nem vegyülve senkivel. Erdélynek akkori lakói közelebbi érintkezésben lévén a déli szlávokkal, ezektől biztosan a keleti vallást tanulták el. Arról meg bizonyságot tesz a történelem, hogy I. Gyula erdélyi vajda, a kinek Sarolta nevü leánya Szt. István anyja volt, Konstantinápolyban megismerkedvén a keresztény vallással, ennek, illetve a keleti vallásnak a terjesztésére egy Hierotheus nevü szerzetest hozatott be Erdélybe. A keleti vallás azonban nem verhetett gyökeret a székelység között, mert arról szintén említés van, hogy már II. Gyula erdélyi vajda a pogány vallásnak kedvezett s alatta zendülés is történt a keresztény vallás ellen.

Abban kell tehát megnyugodnunk, hogy a ker. vallás, még pedig ennek kath. ága a Szent István fellépésével kezdett inkább tért hóditani, noha az is bizonyos, hogy nem ment a hóditás karika csapás módjára, a mint azt a Bálványos várhoz füzött hagyomány is igazolja. Mindazonáltal, hogy a legnagyobb rész, lehet, hogy csak kis töredék ki-

vételével, Szent István intézkedése következtében meghódolt a XI. évszázban a keresztény vallásnak, igazolja Lőrincz milkói püspök levele is, mint a kinek egyházilag a székelyek alá voltak vetve; e levélben 1096. felszólitja a püspök a kézdi-, orbai és sepsi-i székelyek papjait, hogy adakozzanak a milkói lerombolt és még fel nem épült székesegyház felépitésére s vezessenek hadsereget a szentföldre. A nevezett püspök levelének egyik része: „ezt az ekklézsiát a régi időkben, melynek emlékezete a sok viszontagságok miatt csaknem elenyészett, magáért a régi elejiért fundálván és a nehéz időkben is fenntartván a székelység", bizonyára azt igazolja, hogy a székelyek tulnyomó része korán bevette a kath. vallást. Igaz, hogy Szabó Károly e levél keltének idejéül valószinübbnek tartja az 1396-ik esztendőt a keresztes hadjáratokra való hivatkozás okán, de bármennyire hajolhatnánk is meg a jeles történész és tudós véleménye előtt, nincs okunk önkényü változtatást tenni a nevezett levél kelte idején, mivel a történészek legtöbben 1096. évről keltezve közlik azt.

BÁLVÁNYOS-VÁR.

Őseinknek a pogány valláshoz való ragaszkodását, bármennyire hagyomány-mondaszerü legyen is a Bálványos várához kötött vallási emlék, éppen azok igazolják egyfelől. Mert minden monda vagy hagyomány kell hogy birjon alapjában véve az igazságnak bizonyos csirájával, a melyből azok felnőnek. Egész csoport monda füződik e várhoz. Minket azonban most csak az érdekel, a mi a vallással áll összeköttetésben. Orbán B. szerint e várat a Scyta eredetü Apor család épittette Szent István idejében s őseink vallását ott Apor Sándor oltalmazta, védte, daczolva királylyal és országgal. Zsigmond király pedig e vár birtokában 1402-ben kelt adomány-levelével az Apor családot megerősiti, azt „arx idolatriae"-nak nevezvén, mert azt az Aporok még akkor épitették, mikor Szent István az ős pogány vallást pártoló Gyulát legyőzvén, a vele szövetséges Apour ezen rengetegbe helyezett megmászhatatlan sziklára épitett várat, hogy ottan bátorsággal áldozhasson bálványainak.

Szent István az Aporral szövetkezett hitvédőket legyőzvén egy véres harcz után, a székelyeket a ker. vallás elfogadására szoritá, de Péter, Aba és András királyok trónfeletti viszálygásai alatt, az ős hithez ragaszkodók ujból felemelvén fejeiket, Bálványosban ujból füstölgött Hadur tiltott oltára, mignem I. Béla azt fegyveres erővel véglegesen le nem dönté.

Az ős valláshoz annyi szivósággal ragaszkodó Aporok kereszténynyé lételét regényes szinben adják elé.

Ha nem tudjuk is az évet, melyben Hadur imádása, és a táltosok áldozása megszünt a Székelyföldön, biztosan meghatározni, mivel I. Béla uralkodása 1063-ban bevégződött, ha elfogadjuk ama fennebbi állitást s a történelemnek is azt az állitását, hogy az 1062-ben Székesfehérvárt tartott országgyülés után, soha többé őseink a pogány vallást vissza nem kivánták: akkor azt is kell mondanunk, hogy a székelyek XI. évszáz közepétől fogva a keresztény vallásnak hódoltak, még pedig mivel jó darab ideig nincs semmi adatunk, hogy vallásbeli bárminemü változtatás is történt volna és mert Szent István s az utána következő királyok a róm. kath. vallást pártolták és terjesztették, és mert a reformátio alkalmával a havasok aljában lakókról ugyancsak emlités van, hogy a róm. kath. vallásban maradtak meg, bátran kimondhatjuk, hogy a székelyek is a XI. évszáz óta a róm. kath. vallás hivei lettek s hosszas időn át maradtak is.

A róm. kath. vallás szellemében éltek az emberek egész a reformátio koráig, a 16. évszáz elejéig. Luther ezt 1517-ben megkezdvén, a wittenbergi templom ajtajára kiszegezett tételeknek másolatai vétettek; ezekből a künnjáró kereskedők nem egy példányt hoztak be és osztottak szét

legalább is ujság gyanánt, ha más czél nem lebegett is előttük. Már 1520-ban Szebenben Pempflinger Márk főbiró a Luther követője volt s Hecht János evangéliumi iskolát állitott fel saját házában; 1529-ben közhirré tétetett a városban a városi hatóság által, hogy a ki 8 nap alatt át nem tér a lutheránus vallásra, távozzék el a város területéről. Nagy Szabó Ferencz memorialéja szerint Luther Márton reformált tudományát „elsőbben egy Johannes Hontherus nevü deák, a ki akkor oda fel lakott, mikor oda fel a hatalmas, nagy veszekedés volt Károly és Ferdinánd császárok idejében. Azután az alájövén, ugy hozott alá a Luther M. könyveiben és ugy serpált azután az egész szászságon a lutheranismus, melyben az egész szászság megnyugodott és megerősödött mind e maiglan, mely nap ezt irom, meg is marad talán."

Honterus János Brassóban könyvnyomdát is állitván, nem tagadhatjuk, hogy hatalmas terjesztőjévé lett e reformátionak. S miután Brassó 1530-ban áttért a Luther vallására és ott Honterus müködött s a vallási forrongás meg volt már indulva minden faj kebelében, a legvalószinübbnek azt tarthatjuk, hogy mig egyfelől a szétosztott Lutheri vallásos czikkelyek, addig másfelől épen a Brassó reformálása nagy hatással volt Háromszék vármegyére is, s itt is terjednie kellett a szabadságot még a vallás dolgában is szerető székely népfaj között. De bár hogyan is volt ez, tény az, hogy 1543-ban csak Csik-Gyergyó, Udvarhely „és Marosszéken is a havas alatt csak nehány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől", a többi mind a lutheránus vallást követé.

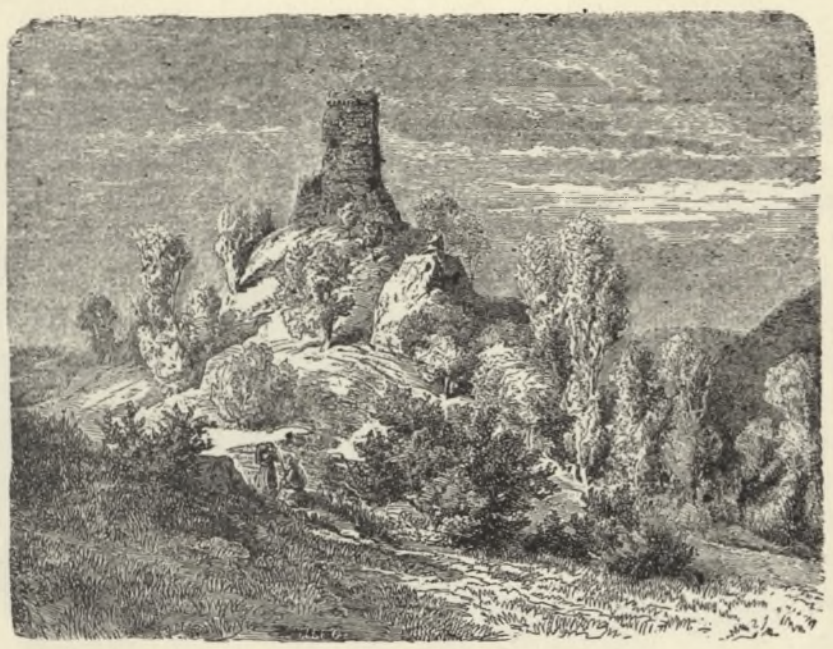

BÁLVÁNYOS-VÁR ÉSZAKRÓL.

Hogy pedig a lutheránus vallás oly könnyen terjedhetett el hazánkban, s azután a calvinista, unitárius vallások is, sőt hogy akadt sok követője a szombatosságnak is, az leginkább annak tulajdonitható, hogy a mohácsi 1526-iki gyászos vész után egymást érte a versengés hazánk főurai között; a kik közül nem egy, — mivel a katholikus papság egy része ott maradt a mohácsi csatatéren — a főpapok, vagy legalább is a papság vagyonára vágyott s ezért ellenállást a protestantizmus terjesztése ellen nem fejtett ki, ettől várván vágyaik teljesülését. Másfelől az uralkodók között is sok versengés volt s ezek is kénytelenek voltak a vallási forrongást, egyik akarva, másik talán nem akarva, hogy pártfeleket gyüjthessenek, türni. Nem csoda hát, hogy később jövén a calvinista, unitárius vallások és a szombatosok is, egyik székely krónikásunk igy kiált fel: „mint lészen immár, miben állapodnak meg, tudja csak az egy Isten!"

A vallás-szakadás beállott Németországban a Luthert és Calvint követők között az urvacsorára nézve. Ez elharapózott hazánkba is s éppen az urvacsora kérdése miatt conciliumot tartottak a papok, de egyetértésre jutni nem tudának. Most már a Luther követőit a Calvin követői kezdték kiszoritani. Erről, a mint feljegyezve áll, igy számol be egyik krónikásunk: „mikoron már Calvinus, Brencius és többek is elszakadtak volna az ő mesteröktől Luthertől, ottan könyveket irának a magok értelmek szerint valót ellene; és ugyanakkor tájban egy magyar, ki erdélyi lehetett, volt oda fel tanulni Németországban, a neve volt Martinus Kálmánczi, magyarul hivták Sánta Mártonnak . . . . . Ez a Sánta Márton mikoron irnának 1536-ban, csak 1536-ban jött ide be Erdélybe és a Calvinus könyveit és tudományát ez hozta be, melyet a Lutheranus szászok igen bántanak volna. De ez avval kellette magát a tudatlan paraszt közönségnek: hogy ő neki bár ne légyen drágább köntösse, hanem csak a ki száz pénzt érjen, mert ugymond, nem illik apostoli embernek a drága ruha; esmét ő neki fizetése csak annyi légyen, hogy légyen mit ennie és innia. Ezt a község megértvén, az olcsó praedikátort két kézzel kapták minden tudományával együtt, melyet éppen csak a magyarság acceptála akkor, elhagyván

ha ki valahán a Luther vallást üzte volt is és ehez ragaszkodott.“

Az emlitett „magyarság“ szó alatt, midőn a szászokat is megkülönbözteti, valóban kétes, hogy a székelynép is értetett-e? Én azt hiszem azonban, hogy a magyarság szóval nemcsak a magyarok, hanem a székelyek is jelölve vannak. Ez a Sánta nevü deák pedig, a ki a Calvin vallást behozta, nem volt más, mint Kálmáncsehi Sánta Márton, a ki 1557 ben már mint debreczeni lelkész szerepel. Tény az, hogy a Calvin követői annyira megszaporodtak, hogy már 1558-ban mint „magyarhitü papok“ a Luther tanait követő papok nélkül tartottak gyülést. S mert magukat magyar papoknak nevezték, ezért is gondolom, hogy a székelység is már a Calvin követői közé volt számitva. A két egyház között a szakadás 1564-ben Enyeden megtörtént.

De 1564-ben már az unitárius vallás is felüti fejét a Blandrata tudománya és munkálkodása folytán; 1566-ban az Isten egysége vagy háromsága vita tárgyává tétetik, s azután az unitárius eszmék mind nagyobb és nagyobb hóditást tesznek, mig 1567-ben az akkori erdélyi fejedelem, János Zsigmond is azokat elfogadván, az erdélyi egész magyarság és székelység arra a vallásra tért át, a mit krónikásuk igy ad elé: „látván az ifju János király, a ki akkor, a mikor a dolog indittatott, itt Erdélyben igen gyermek állapottal volt, de a sok változó állapot között felnevekedvén, majd mintegy bizonytalan gondolatban lehetett a vallás dolgában. De ezenközben, — mivel már minden ujitásra kaput nyitott vala a Luther és Calvinus azaz: anabaptisták tudománya, tehát támada akkor egy Dávid Ferencz nevü tudományos ember, esmét egy olasz Blandrata és egy Franken — az is tudós ember számban volt immár.

Ezek — mondám — a három tudákos emberek, egy akarattal felkezdék állatni azt az anyaszentegyháztól régen condemnáltatott tévelygést, ugymint a sabelianna, fotiniana és ariána haeresist avagy értelmet, mely ellen a calvinianus papok s praedikansok eleget hánykodának ugyan mind disputálással, mind pedig irással, de ugyan semmit nem obstálhatának, mert már a pápásokat megutálván authoritássok is debilitáltatott vala, és igy azok hátrább állottak, hanem csak nézték mi lesz a dologban.

A király ezenközben felnevekedvén mind birodalmában, s mind pedig ideje szerint reája vigyáza mind a Dávid Ferencz ujitotta, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós embernek ugymint Dávid Ferenczneк, Blandratának és a Frankennek értelmén állapodik meg a király és azokat fateálni kezdé, a többit pedig megvetni és igy aztán asseclai kezde lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve.

Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakban is... azután a városok közül Kolozsvár, Torda, Deés és a székelységen is nehány faluk és darab földen a székely főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának ... Egyszóval: a szászokon kivül mind az országban lakó magyarság ily veszélyben forgott akkort. Csik, Gyergyó és Udvarhely egy nehány falukkal össze, Marosszéken is a havas alatt egy nehány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől .... az imperitum vulgus nem tudta mit miveljen, mert mind a két vallás ugymint a Calviniána és Ariána valóban kellette magát a szegény itélet nélkül való vulgus előtt.

De mivel a király választá magának az ariana, vagyis fotiniana vallást majd mind az ország arra hajol vala.“

Itt tehát abban állapodhatunk meg, hogy miután János Zsigmond az unitárius vallást, elfogadta, noha már az 1568-iki tordai országgyülésen mind a négy vallás t. i. kath., a lutheranus, calvinista, unitárius bevett vallásoknak nyilvánittatnak, az ország javarésze, a magyarság és a székelység az unitárius vallás követője lett.

A mi azonban Háromszék vármegye lakósai egy részének hitére világot vet, a mi érdekkel kell hogy birjon, az abban áll, a mit Orbán Balázs jegyez fel megfejtéséül annak, hogy Háromszék vármegye északkeleti részében, a mely ma is szentföldnek neveztetik, a sok változás és vallási forrongás közben, mikép tartatott meg a nép a katholikus hitnek? Volt egy Nagy Mózes nevü buzgó hittéritő, ő Kanizsán volt, honnan a székelységnek tömeges reformálása hirére visszasietett szülőföldjére, Esztelnekre, onnan Gelenczére ment lelkésznek, hol hathatós szónoklata s buzgólkodásának sikerült Háromszék felső szögletét megmenteni a katholiczizmusnak s igen sok áttérteket visszatériteni; és e müködésében fáradhatatlan volt, egymaga le egész Zágonig 9 ekklézsiát administrált s azoknak népét megtartá a hitben. Ez a Nagy Mózes Esztelneken és Kantán kolostort is alapitott.

Van még egy más feljegyzés is, hogy t. i. Al- és Fel-Torja között egy Szent Ilona nevü

magaslat van s ez a katholikus hagyomány szerint nevét onnan vette volna, hogy a hittérités, a reformátio idejében Ikafalván és vidékén a hittérítő szónokok nagy sikert érve el, Al-Torjára indultak le, de itt Apor Ilona agg-leány jobbágyaival nemcsak feltartóztatta a hittérítő szónokokat, hanem el is üzte. Erre azonban, egyfelől, mivel semmi történeti adatunk nincsen s csak a hegy neve származásáról szól a hagyomány s másfelől mivel maga Orbán B. is allegoricus magyarázatot ad az egésznek, sulyt nem fektethetünk.

Térjünk hát vissza a Nagy Mózes dolgaira. Hogy mikor volt a jelzett hittérités, illetve a katholikus hit megtartásáért folytatott müködése és buzgólkodása Nagy Mózesnek, a nevezett müből biztosan megtudnunk nem lehet. A legnagyobb valószinüséggel arra az időpontra tehető, a mikor a lutheránus vallás kezdett nagy hóditást tenni Erdélyben; vagy, ha nem hinnők el Brassó befolyását e megyére, akkor sem tehetnők későbbre a calvinista vallás hóditási idejénél, mert már mikor az unitárius vallás a 16-ik évszázban fellép, akkor bizonyára ismeretes és követett kellett, hogy legyen a calvinista vallás Székelyföldünkön; annyival inkább, mert én lehetetlennek tartom, hogy 20—30 év leforgása alatt a székely nép érintetlen maradhatott volna a reformátio, de főkép a Calvin vallásától, melynek terjesztése érdekében annyi mindenféle eszköz felhasználtatott. Hiszen ha egyebet nem veszünk is fel — ha ugyan krónikásunknak hihetünk — mint a Calvin-papok kevés fizetési igényét, melyet maga Kálmáncsehi Sánta Márton hirdetett; és ha nem vizsgálunk is mást, mint azokat a heves vitatkozásokat, melyek Enyeden, Tordán, Gyulafehérvártt, Maros-Vásárhelyen s később Nagy-Váradon lefolytak, — azt kell mondanunk, hogy éppen mint külföldön, ugy hazánkban is meglehetős erőszakoskodás követtetett el a reformatio, de főkép a calvinista vallás terjesztése érdekében. Ez alól meg teljesen lehetetlennek tartom, hogy Háromszékvármegye tiszta, szabad székely népe, mely intelligantiával bizonyára birt, érintetlen maradott, avagy csak maradhatott volna is.

Az unitárius vallásu Szenterzsébeti Eössi András „addig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belőle a szombatos vallást.“ E történt 1568-ban. A szombatosok sok bajt csináltak az unitáriusoknak hazánk több részében, különösen Udvarhely és Marosszéken, de arról, hogy ez valaha fejét Háromszék vármegyében felütötte volna, semminemü adattal, avagy még csak hagyománynyal is nem rendelkezünk. E felett tehát éppen mint maga a történelem rövid, de viszontagságos idő után, mi is napirendre térhetnénk, ha nem állana ez éppen Háromszék megyében a vallásos élet történelmének egy nevezetes pontjával szoros összeköttetésben.

E pontnál okvetlenül meg kell állanunk. Azt mondottuk, hogy János Zsigmond alatt az egész székelység unitáriussá lett, azonban azt még sem mondhatjuk, hogy ezzel a vallásos forrongásban a végleges alakulás beállott volna. Egy nevezetes eseménynek kellett még történnie a fejedelmek korszakában a 17 évszázban, hogy aztán vallás tekintetében csaknem a mai álláspontok jöjjenek létre Háromszék megyében.

A szombatosság térhóditása inkább az unitáriusok között volt, a miért ezekkel össze is tévesztetett. 1616—1632-ig az unitáriusoknak Radeczky Bálint volt a püspökük, a ki magyarul nem tudott, ezért a mint érintkezhetett papjaival, éppen igy nem tehette ezt soha a néppel. E püspökkel Bethlen Gábor fejedelem 1618-ban Erdő-Szentgyörgyre a szombatosok kitudása végett zsinatot hirdettetett. A fejedelem teljhatalmu biztosa, Dajka Keserüi János cálvinista püspök elnökölt e zsinaton. Meghozták itt az unitáriusok azt a határozatot, hogy ők a szombatosokat kebelükből kizárják, tehát meg nem téritik. Ez volt a legszerencsétlenebb lépés. A megtérités feladatát Dajka Keserüi azonnal magára vállalta s fegyveresek kiséretében bejárta nemcsak Udvarhely és Marosszéket, hanem bejött Háromszékre is a szombatosok felkutatása és megtéritése ürügye alatt.

Háromszéken abban az időben az az állapot uralkodott, hogy a calvinisták és unitáriusok egy templomba jártak imádkozni s ha az egyházban a pap unitárius volt, a tanitó vagy kántor már calvinista és viszont. Ez állapotnak Dajka Keserüi János nemcsak hogy véget vetett, sőt e megyében, illetve akkor Kézdii-, Orbai- és Sepsi-székekben 62 unitárius ekklézsiát 1622-ben teljesen calvinistává tett, már t. i. az ő maga, de egy püspökhöz semmi tekintetben nem illő módja szerint. E czélja elérésében egy esemény jött segitségére. Ugyanis volt Sepsi-Szentgyörgyön egy Sikó István nevü unitárius pap, a ki nem nyerhetvén meg az esperességet az unitáriusoknál, titokban átállott calvinistának; paptársai erről mit se tudva, mikor kérdeztettek: hogy Sikóval egy valláson vannak-e? igenlő feleletet adtak. Ez alapon Dajka Keserüi 62 unitárius egyházat kebelezett be saját fennhatósága alá. Hirt vevén azonban az alattomos eljárásról Uzoni Fosztó

Sámuel kökösi unitárius pap, négy fiát azonnal négy irányba küldötte, hogy hirt vigyenek a többi egyházaknak, melyek még nem voltak bekebelezve. Ez okon legnagyobb ellenállást Laborfalva és Szentivány fejtettek ki, a hol egy Henter nevü főur bátoritotta a népet az ellenállásra. A négy fiu mint futár ment négy irányba, igy a nyugati erdők alatt levő falukba is, tovább Miklósvárszékbe, sőt át még Udvarhelyszékre a Homoród vidékére is. Megmentettek a mit lehetett. Az egyik fiut azonban Dajka Keserüi éppen a Rikánál utólérvén, kocsija után köttette, hogy hirt tovább ne vihessen. Igy maradtak meg Háromszék vármegyében a részben ma is létező unitárius ekklézsiák Laborfalva, Szentivány, Kilyén, Sepsi-Szentgyörgy, Sepsi-Szentkirály, Árkos, Köröspatak, Kálnok s tul a Vadas hegyen Bölön és Nagyajta; melyek közül Sepsi Szentivány később Sepsi-Szent-györgy és pár kisebb egyház teljesen megsemmisült volt.

Az elenyészett ekklézsiák között van Szentivány. Erre nézve különös, hogy a mint egy Henter nevü főur mentette meg annak idején, később épen a Henter nevü főurak hóditották meg erőszakkal a katholicismusnak a mult században, a mikor a jezsuiták befolyása alatt könnyen lehetett czimhez, vagyonhoz és hivatalhoz jutni. Sepsi-Szentiványon „alig volt nehány a br. Henterek udvarában levő cseléd s oda tartozó jobbágy katholikus hiten, ezek is idegenek, másunnan betelepitettek voltak. A Henterek, mint buzgó katholikusok udvari kápolnát s ahhoz kath. papot tartottak, mi ellen senkinek kifogása nem lehete. Azonban az akkor élő Henterek: Dávid, Elek és János nem elégedtek meg háboritatlanul élvezett vallás gyakorlatukkal, hanem a község templomát, melynek épitésében őseik is segédkeztek, követelték, s mivel az unitárius hivek azt, mi sajátjuk volt, másnak engedni nem akarták, nevezett Henter urak és Csernátoni Kálnoki Mihály 1725-ben karácson első napján egy század dragonyost hoztak s az imádkozó hiveket kikardlapozták a templomból; aztán a gondnokot megkötöztetve minden egyházi vagyon kiadására kényszeritették; papot, mestert, szállásaikból kiüzve, gabonájukat kiszórták, a hiveket pedig összefogdosva kinzás és halállal való fenyegetéssel kényszeriték oly kötelezvény aláirására, melyben ezután a kepét a kath. lelkésznek igérik adni; mit mint erőszakkal kicsikartat nem akarván teljesiteni, a plébánus marháikat elkoboztatta, a gondnokot többekkel együtt fogságra vettette.“ Ajándékozás és pressio hatása alatt a hivek megadták magukat s áttértek. Ily erőszakos dolog eshetett meg a 18-ik évszáz első felében!

ÁRKOS LÁTKÉPE AZ UNITÁRIUS TEMPLOMMAL.

De térjünk vissza Dajka Keserüihez. A háromszéki 62 unitárius egyház bekebelezése után azt is kieszközölte a fejedelemnél, hogy a megmaradott háromszéki unitárius egyházak felett is övé legyen a fő felügyelet; ő vizsgáztatta meg és rendelte ezekbe a papokat, az unitárius püspöknek minden joga csak a papok felszentelésére szoritkozott, mert még az se volt megengedve, hogy az egyházait megvizsgálja, vagy látogassa. Az emberi természetes észjárás könnyen kitalálhatja, hogy miért tette ezt Dajka Keserüi, és azt is, hogy mi lehetett az eredmény ily módon?! . . .

Ez állapotnak azonban a fejedelmi időszak után, mely alatt az szüntelen tartott, vége lett. 1693-ban gr. Bánfi György Erdélyország első főkormányzója minden jogot visszaadott az unitárius püspököknek.

1686-ban Budavára a félhold uralma alól felszabadult; 1690-ben vége szakadott Erdély külön önálló fejedelemségének is. I. Leopold volt a magyar király és egyuttal erdélyi fejedelem. S mindamellett, hogy ő a korábban, a fejedelmek által kiadott adományleveleket is megerősité s hozzá a Leopoldi diplomában a protestáns vallások szabadságát biztositá, és az is ki volt mondva, hogy a jezsuiták betelepedését és szereplését Erdélyben meg nem engedi, ezek mégis alatta, de főleg utóda

I. József és Károly császárok uralkodása alatt, Erdélybe is beköltöztek s itt munkálkodásukat a hóditás s főleg a templomok és iskolák elfoglalásában még Mária Terézia idejében is hatalmasan folytatták. A jezsuiták templom és iskola elfoglalásairól sokat olvashatunk, sőt hallhatunk még a mai napokon is. A mely templomba vagy iskolába egyszer a keresztet bevihették, az az övék lett és maradott. Sok helyen boldogultak ily módon. Ily módon való elfoglalásaikat Háromszék nehány protestáns községében is megpróbálták, de itt jórészt a hős székely nők karddal, lándzsával, nyárssal utjokat állották. Egyetlen egy ily tényleges elfoglalásról tudunk e megyében s ez a sepsi-köröspataki jelenben róm. kath. templom.

Több kisebb-nagyobb egymáselleni dulakodásával a felekezeti harczoknak telt az idő egész 1848-ig, a mikor Erdélynek a Magyarországgal való uniója nemcsak kimondatott, hanem ténynyé is vált s nemcsak hogy a vallás szabad gyakorlata kimondatott és törvénybe igtattatott, hanem a szabadságharcz véres és dicső küzdelme elfeledtetett minden más surlódást; a hazaszeretet szent tüze gyult fel most a keblekben. Ez egyesite mindenkit. Nem egymásnak levénk többé ellenségei, hanem harczolánk a közös ellenség ellen. Most a kath. és prot. papok és hiveik együtt, egymás mellett harczoltak kereszttel vagy karddal a kezükben. Háromszéknek szép és dicső szerep jutott az önvédelmi harczban: megmenteni nemcsak az egészen elesett Erdélyt, hanem az egész magyar hazát. És Háromszék szerepét dicsőségesen oldotta meg! S meg kell vallanunk, hogy e vidéken nem utolsó szerep jutott, ha nem is az összes papságnak, legalább is nehány a hazáját igazán szerető papnak. Ez időszakban azonban községeinkkel egyetemben a szenvedésből az egyházaknak is bizonyára kijutott a részük. Erről azonban a munkának más része emlékezik meg tüzetesen.

Meg kell emlékeznünk e helyen egy nemzeti székely szokásról, illetve székely nemzeti törvényről, mely még a mai időben is befolyásolja a népet. A székelyek ugyanis a keresztény vallásra való áttérésük után templomaikat csaknem mindenütt közerővel, vagy mondjuk, közadakozásból épitették. Nagyon természetes, hogy az egyik gazdagabb, a más szegényebb lévén, az többet áldozhatott és áldozott is, mint ez; ott volt azonban másfelől az is, hogy idővel a lófők és primorok előkelőbbeknek tartattak a köz-székely népnél, noha régebben minden szabad székely nemes volt. Ez azt eredményezte, hogy a templomokban vagy ők maguk csináltattak maguknak külön padokat, vagy pedig, hogy mikor az ülő helyek felosztattak, ők az elsőbb helyeket kapták és foglalták el. A mi nevezetes azonban e pontnál, az abban áll, hogy a templombeli ülő vagy álló helyekhez való jogok teljesen a földbirtok tulajdonjogával voltak azonosok; azokat örökségül hagyták hátra a családok utódaikra, avagy földeikkel együtt el is adhatták, elajándékozhatták. Sőt e helyek, a mint több osztozó és csere-levélből kitünik, a testvérek között is az osztozásnak tárgyát képezték. Az idő sokat enyhitett ez állapoton, de tény az, hogy 1848. előtt csak rövid idővel is még sok község volt Székelyföldön és több volt különösen Háromszéken, melynek lakói féltékenyen őrizték a templombeli jussaikat. Még a gazdag elődök szegény utódai is görcsösen ragaszkodtak e jogaikhoz s bizonyos tekintetben betelt rajtuk, hogy „oltalmazzon az Ur engemet attól, hogy másnak adjam az én apáimtól kapott örökséget.“ Templombeli helyeiket, hogy más elfoglalja, azt nem engedték, mert ez a tulajdonjog feladása lett volna. Az ilyen elfoglalások miatt volt is nem egyszer háborgás köztük. E szokás vagy székely törvény 1848 után is sokáig sok helyen fenmaradt és áll még ma is sok községben. Két püspöknek tudunk hiveinek e megyében történt látogatásáról, illetve ügyeinek megvizsgálásáról. Ezek szabad székekké nyilvánitották az összes templombeli ülőhelyeket, a mi tényleg a keresztény szellemnek megfelel. Ámde meg vagyok győződve, hogy ha e püspökök a székely nép jogainak és törvényeinek minden viszonyaival ismeretesek lettek volna, aligha teszik ez intézkedést, a melylyel felbomlott a régi jó rend, mivel egyik még most is görcsösen ragaszkodik őseitől nyert jogához, a más meg inkább hódol a püspökök által kimondott keresztény szellemnek.

Az 1848-iki dicső és diadalmas önvédelmi harczra elkövetkezett az orosz invasio s 1849-ben a világosi catastropha. Erre az 50-es évek önkényuralma. A 10 évig tartott önkényuralom alatt, minden jogunk, ha nem is egészen elkobozva, de nagyon megszoritva volt. És a mit más helyen, azt Háromszéken is eredményezte: hogy mindenki elveszettnek hivén a hazát, az egyházhoz való szivós ragaszkodásban talált némi kárpótlást és az egyházak pedig kivétel nélkül mind a tiszta hazaszeretetnek lettek ápolóivá. Vége lett a felekezeti surlódásoknak; egy gondolat foglalt el minden igaz hazafit: felszabaditani a hazát a kényuralom alól. E szomoru időből a papságra nézve csak az az egy jó emlék maradott, hogy a papi állásnak mindenki és a tör-

vény által is tiszteletben tartására igen nagy suly fektettetett.

A hatvanas évekkel ütött a szabadulás órája; fellélegzett a hosszas betegségben kifáradt nemzet; lélegzése napról-napra szabályosabb, erősebb lett. 1867-ben a kiegyezés szerint visszaadatott az alkotmány. Törvények szabályozták az egyház jogait s egymáshoz való viszonyait és azóta ki-ki a saját lelkiismerete s meggyőződése szerint szabadon imádhatja istenét; az egyházak meg a saját maguk anyagi és szellemi erősbödésén kettőzött erővel munkálhatnak a békesség olajfájának árnyékában s az alkotmányosság által nyujtott közös védelem alatt. Azóta nem követnek el az egyházak durva erőszakot egymás ellen; a kardlap nem sujt le a templomban imádkozó hivőkre s a katonaság is nem üldözni, hanem imádkozni jár a szent házakba. A világosság kora feltünt a hitélet egén is. Ezzel köszöntjük az uj ezerévet. Legyen továbbra is tiszta nemcsak e székely vármegyében, hanem egész hazánkban a vallásos élet ege s ragyogjon erről a népünket jó erkölcsökben nevelő hit és szeretet napja.

ISKOLA, IPAR, KERESKEDELEM ÉS KÖZGAZDASÁG.

Az Árpád-házbeli uralkodók alatt miképpen állott Háromszéken a tanügy? arra nézve adatokkal nem rendelkezünk. Annyit tudunk, hogy abban az időben a tudományos miveltségre nem sok gond volt forditva, legnagyobb sulyt a fegyverforgatás tudományára forditottak s azt tartották a legtudományosabb embernek, a ki a kardot legjobban megforgatta. És bár azt is elismerjük, hogy a székely nép, főleg a tatárdulás alatt és után, sok küzdelemnek és szenvedésnek volt kitéve, ugy, hogy csaknem minden erejét a harcz és rendbeszedés vette igénybe, mégis azt is ki kell mondanunk, hogy teljesen iskola és iskolázás nélkül nem lehetett. A tanügy abban az időben és még sokáig azután, az egyházak kezébe volt letéve, ezeknek pedig már csak papjaik neveltetése érdekében is kellett tenniök a tanitás érdekében valamit. A miből önként következik, hogyha nem is nagy, de bizonyos mérvü gondoskodást, mivel az elemi tanitás az első, erre is kellett forditaniok.

A városok alapitására már maga Szent István gondot forditott, de ezeket a tatárok összedultak; hogy Háromszéknek lett volna városa az Árpád-házbeli uralkodók alatt? arról nem tudunk semmit, mert csak Zsigmond királyról olvassuk, hogy Székelyföldön is városokat alapitott. Ezek nélkül pedig az ipar és kereskedelem nem haladhat előre. Azt kell tehát következtetnünk, hogy ha foglalkoztak is az iparral, az inkább — az emberi természetnél fogva, — a háziiparra szoritkozott, a mely azonban a sok viszontagságos idő miatt nem tehetett előhaladást; a kereskedelem pangott s nem igen irányulhatott más egyébre, mint inkább a barmokkal való kereskedésre, már csak azért se, mert adatok is bizonyitják, hogy a székelyek csak a baromtenyésztéssel foglalkoztak. A földmivelésre nem nagy sulyt fektethettek, mert még Mátyás király idejében is épen ezért panaszolnak a háromszéki székelyek, hogy őket a lófők sanyargatják, a menynyiben szántani, vetni stb. kényszeritik, már pedig ők soha se voltak szolga-nép, melynek e munkát végezni kell, hanem mindig szabad nép.

A vegyes házbeli uralkodók idejéből, noha Nagy Lajos és Mátyás királyok a tudománynak, valamint az iparnak és kereskedelemnek nagy pártolói voltak, nincsen semmi adatunk arra nézve, hogy Háromszék megye valami feljegyzésre méltó előhaladást tett volna. Azonban, hogy ennek a megyének már akkor éreznie kellett, hogy ez irányban is kell haladnia, azt abból is következtethetjük, hogy Magyarország és Erdély többi részében is, bármily kis mértékben, megindult volt az előhaladási mozgalom. Azt az egyet jó lesz felemlitenünk, hogy II. Lajos idejében a Németországban megkezdődött reformatio hazánkat se hagyta érintetlenül. Ennek pedig nagy befolyása volt nemcsak a tudomány és irodalomra, hanem a szorosabb érintkezés és szabadabb gondolkozás okán az iparra, kereskedelemre és közgazdaságra is, a mennyiben magyar és szász népünk sok olyat tanult el a külföldtől, a melyekről addig tudomása se volt. Nagyon természetes, hogy ha bármennyire megőrizte és ragaszkodott is székely népünk ősi jogaihoz és szo-

kásaihoz, egészen érintetlenül és igy változatlanul nem maradhatott s inkább a reformatio kezdetétől fogva számithatjuk, hogy némi előhaladást tett e téren is.

A hazánkba bejött reformatio után, mivel már a könyvnyomtatás is fel volt találva, megindult az irodalmi mozgalom. Sajnos azonban, hogy ez csaknem teljesen a száraz dogmatikai téren mozgott; más tekintetben legfennebb a krónikások iratai szolgáltatnak bizonyos — némelykor nem épen megbizható — adatokat. Az erdélyi ifjak közül nem egy tanult a külföldi egyetemeken, jórészt a főurak költségén. Az ilyenek aligha hiányzottak megyénkből is, ámde történelmi adattal nem bizonyithatjuk, ha csak Árkosi Gelei Benedeket nem vesszük ide a XVII. sz. elejéről. A tanügyen, valamint az ipar, kereskedelem és közgazdaság terén is nagyobb lendületet csak az áldozatkész Bethlen Gábor eszközölt, de még ekkor is hogy e fejedelem Háromszékmegyében tett-e valamit és mit? nem bizonyitható. Annyit azonban feltételezünk, hogy e megyét se hagyhatta figyelmén és gondoskodásán kivül.

ESZTELNEKI KOLOSTOR.

Az időből, mikor az unitárius vallás virágzott, a XVI. sz. végén és a XVII. sz. elején, tudunk egy esetet, hogy hidvégi Mikó Ferencz Hidvégre, mely akkor még nem tartozott volt a székhez, egy virágzó unitárius iskolát alapitott a XVI. sz. végén, de halála után ennek vége lett azonnal. Ide számithatjuk még a XVII. sz. közepe tájt Esztelneken bizonyos furfanggal alapitott kolostort, mely később jó szolgálatot tett a megye felső része lakóinak. Ipar, kereskedelem, közgazdaság, miként állott és fejlődött? nem tudhatjuk. A népköltészet terén azonban nem hiányoztak egyes jeleseink, mint teszem Gelenczei Szőke Ambrus a Bethlen Gábor idejéből.

Az erdélyi fejedelmek korában, hogy több tanintézet létesült s kellett, hogy létezzék megyénkben is, ezt az is igazolja, hogy a protestans vallás terjedvén itt el, a protestansok már csak a biblia olvasása végett is sulyt fektettek a tanitásra. Sőt nem egy biztos adatunk van arra nézve, hogy a XVII. században több protestans iskola létezett e megye területén. Népünk vérébe azonban nem ment át egészen a tanulni vágyás szelleme sokáig; annyival inkább, mert a tanügy egészen a felekezetek kezében lévén, ezek fősulyt a kathecismus és vallásos dolgok tanitására fektettek.

A Habsburgok uralkodása alatt a magyar tanügy meglehetősen el volt nyomva. Miután azonban a háromszéki székelyek is határőr-katonákká lettek, Mária Therézia idejében az iskolázásra is sulyt fektettek. Ekkor állitották fel az ugynevezett „normákat“ és „triviális“ (nép-) iskolákat. Az előbbiek között nevezetes volt a kézdi-vásárhelyi, később a sepsi-szentgyörgyi. Az utóbbiak közül több volt az egyes községekben. Ez iskolákkal azonban a magyar szellemet akarták elnyomni, midőn a német nyelv tanitására fektették a fősulyt. A felügyeletet a katonai parancsnokság végezte. Bármily szomoru volt is e német iskolák felállitása ránk nézve, volt annyi jó bennük, hogy az iskolába járást erőszakolták s több helyen iskolákat épitettek, a melyek aztán átjöttek az utódokra.

E század elején Kézdi-Vásárhelyen katonai iskola állittatott fel, melyben ifjaink növekedtek; ez iskolából több jeles katona került ki, a kik az 1848—49-iki szabadságharcz alatt bátran szembe néztek az ellenséggel. Innen került ki a többek között Gál Sándor.

1855-ben kezdődik a Székely-Mikó-collegium, s 1859-ben meg is nyilt.

Az 50-es éveknek, melyek az absolut korszaknak évei lévén, nem sokat köszönhetünk. Mindenütt a német nyelvet akarták ránk erőszakolni, a minek reactio lett a következménye. Egygyel azonban még a Bach-korszaknak is tartozunk s ez annak az elismerése, hogy —

bármi indokból származott is — valamint a szülőket, ugy a gyermekeket is rákényszeritette a tanittatásra, illetve az iskolába való járásra. Azonban a tanügy terén is a nagyobb lendületet, a tisztább alapot csak az 1867-iki kiegyezés hozta meg, a mikor meghozatván a közoktatásügyi törvény, az az egész hazára s igy Háromszékre is kötelezővé vált. Ez idő után létesülnek és fejlődnek megyénk tan-, culturális-, ipar- stb. intézetei.

Ipar, kereskedelemről és mezőgazdaságról az erdélyi fejedelmek s a Habsburgok idejében nem sokat mondhatunk egész a legujabb időkig. Hiányoztak az összekötő vagy közlekedési eszközök ; vasut épen nem volt. Gyárunk nem állott. Legfennebb a háziipar virágzott. A kereskedés, inkább az asztalos, timár és lábbeli készitési ipar fejlődésével, megyénket a szomszédos Oláhországgal hozta kapcsolatba ; hasonlót mondhatunk a gabona és baromkereskedésre nézve is. Mezőgazdaság maradott és haladott a régi nyomon ; közismeretet terjesztő „lapok“ vagy könyvek nem igen voltak s ha voltak se juthattak el hazánk e távoli szegletére. Kereskedés nemhogy faluhelyeken, de még a városokon is pangott. Minden inkább a helyi, vagy privát szükséglet kielégitésére szoritkozott. E tekintetben is a kiegyezés utáni évek hozták meg a kedvezőbb kilátást. Azóta fejlődött és fejlődik Háromszék megyében az ipar, a kereskedelem és mezőgazdaság is. Különösen e század hatvanas éveiben, a mikor a dézma kárpótlást kapták embereink, vett volt oly virágzó lendületet a kereskedés, a minő talán még azután se volt soha. Azonban ez idő után eljutnak hozzánk is a közismereteket terjesztő lapok és könyvek; állanak elő kisérletező és vállalkozó szellemek is, alakultak gyárak s ipartanmühelyek is. Fejlődik a faipar, van vasutunk s most már reménynyel nézhetünk a jövőbe. Adja Isten, hogy minden becsületes, nemes és szép téren reményeinket a jövő ezerév mind egytől-egyig valósitsa meg!

Az egyes források vagy segédmunkákra való hivatkozást nem tettem ki a munka folyamán azért, hogy ne hasson zavarólag az olvasóra. Itt azonban feljegyzem, hogy mely munkákat használtam e munka megirásánál. Használtam: Orbán B. A Székelyföld leirása III. köt. Szabó Károly és Dr. Szádeczky Lajos: Székely Oklevéltár I—IV. köt. Mikó I. és Szabó K.: Erdélyi tört. adatok I—IV. köt. Nagy Géza: Székely Nemzeti Muzeum Értesitője. Benkő József: Milkovia, és Imago stb. 1—1 köt. Szilágyi Sándor: Erdélyország története I—II. köt. Kállay: Értek. a nemes székely nemzet eredetéről stb. Szabó Károly: A régi székelység. Székely S.: Erdély története. Dr. Szádeczky L.: Erdély és Mihály vajda története. Pauler Gy: A magyar nemzet tört. az Árpádházbeli királyok alatt. I—II. köt. Ferencz József: Egyh. tört. és Unitár. kistükör. Székely S.: Egyház történet. Berecz. Gy.: Háromszékmegye népoktatási intézeteinek tört.

Csifó Salamon.

SEPSI-SZENT-GYÖRGY VÁROS TÖRTÉNETE.

Sepsi-Szent-György város, a Háromszék megye nyugati felét csaknem középen, északról délre folyva átmetsző Olt folyónak nyugatra eső, jobb partján fekszik, a Hargita hegység déli lánczolatából kiemelkedő „Görgő“ keleti oldalában, a homokkősziklás Őrkő-hegy lábánál; részint fensikon, részint pedig az Olt és a városon átfolyó Debrenpatak által mosott téres völgyben; a megyének eléggé központi táján. Keletre, az Olt balpartján, a bodoki havas délre nyuló lankás dombjai belesimulnak a „szép mezőnek“ nevezett háromszéki gabnatermő rónába (mely az erdélyrészi legnagyobb és legszebb síkság) s igy szabad kilátás esik Sepsi-Szent-Györgyről kelet és dél felé, Kézdi és Orbai „székbe“ (ma: járásba) és a Barczaságra (Brassó megyébe) egész a határszéli kéklő Kárpátokig. A város összes (bel- és kül-) területe — Szemerja városrészszel együtt —: 9385 kat. hold, melynek mintegy felerésze erdőség.

Sepsi-Szent-György egyike Háromszék legrégibb községeinek, de mint város (oppidum) legelőször 1461-ben emlittetik, egy Szepesi Bálint székelyek alispánja által itten kiadott oklevélben.* Nevét valószinüleg temploma védszentjétől (Szent-György) nyerte, mihez megkülönböztetésképpen járult a „Sepsi“ előnév, mint azon székely szék neve, melyben fekszik. Hasonló — védszentek után nyert — községnevek sürün fordulnak elő Háromszéken, hogy csak nehány példát emlitsek: Szemerja (ma Sepsi-Szent-György kiegészitő városrésze, mely 1880-ban csatoltatott) = Szent-Mária, Szent-Iván, Kilyén = Szent-Kilián, Illyefalva = Szent-Ilyés stb. (mely utóbbiaknál a Szent melléknév, bizonyosan a reformácziókor hagyatott el.)

Okmányilag Sepsi-Szent-György legelőször 1332-ben emlittetik a pápai dézmák regestrumában, mikor Mihály nevü papja 15 régi banalist fizetett a pápai dézmába, mennyit akkor csak a kiválóbb és nagyobb helységek fizettek.* A kivett egyházközségek (plebaniae exemptae) közé tartozott s honorabiliseknek czimzett papjai egyenesen az esztergomi érsektől függtek.

Hogy mikor keletkezett Sepsi-Szent-György, azaz: az első székely telep, melyből a mai Sepsi-Szent-György fejlődött, arra — természetesen — okleveles adatunk egyáltalán nem lévén, határozott választ nem adhatunk. De ha a XIV. század elején — a fent emlitettek szerint már — mint az akkori viszonyokhoz képest, jelentékeny községet látjuk, bátran következtethetünk arra, hogy Sepsi-Szent-György a Szent István korában kezd mint község megállapodni. S tekintve a szláv nyomokat, melyek mint helynevek stb. területén maig is előfordulnak, pl. Debren patak, Vojkán (egyik legrégibb utczájának neve), Piliske-hegy, ezen állitásunkban még inkább megerősitnek, sőt azon valószinü nézetet keltik, hogy a székelyek mint szláv községet találták már itt S.-Szt-Györgyöt s ugy telepedtek meg benne, s olvasztották magukba a szláv elemet; mint erre Háromszéken igen sok példát találhatunk.

De nem csupán szláv, hanem sokkal messzebbre visszamenő őskori telepek nyomaira is

* Szabó K. Szék. Oklev. t.

* Orbán. Sz. föld leirása.

bukkanunk S.-Szt-György területén. Az Őrkő-hegy tetején és környékén, meg a Gémvára nevü dombon (a várostól nyugatra eső erdők aljában) kőbalták, szilánkok, agancsból készült házi eszközök, majd bronz fejszék, nagymennyiségü cserépedény maradványok, elporladt emberi és állati csontok kerültek s kerülnek ma is napfényre; a várostól keletre pedig, az Olt balpartján, a szépmező kezdetét képező Eprestetőnevü fensik egész hosszában valóságos bányája van a népvándorláskori és előbbi korból származó égetett és égetetlen edény maradványoknak, melyekből több látható ma a Székely Nemz. Muzeumban. Szóval: S.-Szt-György területén a székely telepedést messze megelőző időkben, már laktak emberek, mit az Olt akkori halbősége, a közeli erdők jó vadászterülete, dús legelőhely közelsége s az Eprestető s más magaslatok árvizmentessége s igy emberi telepnek alkalmas fekvése eléggé megmagyaráz.

A kőkorszakot — tudvalevőleg — a rómaiak benyomulása kezdte kiszoritani hegyeink közül, s hogy városunk területén is megfordult a római czivilizáczió, azt az 1859-ben a Daczó Gergely-féle sirhely közelében véletlenül talált mintegy 50 darab római ezüstérem bizonyitja. Ezek a Kr. e. első és Kr. u. első századból valók, a Cipia, Cordia, Fonteja, Julia stb. családok érmei és az Antonius, Augusztus és Vespasianus római császárok pénzei voltak, melyek N.-Szebenbe a Bruckenthal muzeumba kerültek.* Hogy azonban római táborhely, vagy éppen római helység vagy város lett volna itt, annak — az emlitett érmeken kivül — más határozottabb nyoma még maig nem találtatott.

Visszatérve a magyar történelem idejére s azzal a tulajdonképeni S.-Szt-György keletkezési korára, a magyar állam megalakulásától számitott szinte félezer éven keresztül (az emlitett 1332. évig) semmi irásbeli emlék nem maradt fenn városunkról. Föltesszük, hogy az Árpádok korában, vagy első királyaink alatt alakult községgé, de erről s további miként fejlődéséről, vagy az esetleg akkor itt lezajlott fontosabb eseményekről stb. semmi bizonyosat sem tudhatunk. Itten a magyar megyei várszerkezet szerinti alakulást, már sajátos székely constitutioink is teljesen kizárják. Csak szabad székely elemek, keverve az itt talált és teljesen beolvasztott idegen néptöredékekkel, alkothatták az alapvető első lakosságot. Az Árpádok korának már javaidejében a Székelyföld nemek és ágak szerinti birtoklásra és székhelyekre volt oszolva s akkor S.-Szt-György csak kis jelentőségü, szegényes község lehetett. A három székely-székből (Sepsi, Kézdi, Orbai) alakult s csak a XIV. század végén

SZABADSÁGTÉR SEPSI-SZENT-GYÖRGYÖN.

* Téglás G.

vagy a XV. elején egyesült (és negyedik székül Miklósvár széket már akkor magához ragadni igyekezett) Háromszéknek, meghatározott, állandó székhelye még nem lévén, legfennebb csak a Sepsi széki közgyülés szinhelye lehetett S.-Szt-György, de az sem mindig; s az egész Háromszék közgyülései még a XVI. században is fölváltva tartatván hol egyik, hol másik nagyobb községben, (noha Háromszék központjául már akkor S.-Szt-György tekintetett) fontosabb emporiummá az ujabb időkig a legjobb akarattal sem válhatott.

Mig a többi nagyobb háromszéki község, mint K.-Vásárhely és Bereczk már Zsigmond királytól és Hunyadi Mátyás királytól mutathatnak föl kiváltságoló leveleket, s a később (különösen a nemzeti fejedelmi) időkből is sok és szép oklevéllel dicsekedhetnek, addig Sepsi-Szt-Györgynek egyátalán semmi okmánya, vagy aránylag csak vajmi kevés maradt fenn, s azok legnagyobb része sem eredetiben, hanem transumptumokban és a Liber Regiusokban. A városi levéltárban pedig (a multra nézve) egy 1736-iki gyulafehérvári káptalani kiadványon és egy 1782-beli (II. József adta) eredeti vásári adomány levélen kivül csak nehány mult századbeli értéktelen kormányrendelet és néhány száz a jelen század első feléről maradt rendezetlen akta van, egyéb semmi. E nagy okmányszegénységért az 1849. augusztus havában itt esett orosz rablást okozzák, mikor ugy a város, mint a vármegye levéltárát a muszka katonák szétszórták s részint elégették; de nézetem szerint a középkori és XVI. századbeli okmányok már az 1658. és 1661-beli török-tatár dulások alkalmával elpusztultak.

SEPSI-SZENT-GYÖRGYI REFORMÁTUS TEMPLOM.

Ily körülmények között csak vajmi hézagos történet lehet az, mit Sepsi-Szent-György multjáról adhatunk (s azt is, e mü keretében rendelkezésre álló szük hely miatt csupán „dióhéjban“) s adat hiányában még azt sem határozhatjuk meg pontosan, hogy mikor és melyik királyunk által emeltetett faluból várossá; legfennebb következtethetünk rá a közelében történt eseményekből.

1461-ben már mint város emlittetik (miként fennebb láttuk) egy oklevélben.

1427. április 28-án Zsigmond királynak (és német császárnak) neje: Cillei Borbála Sepsi-Szent-Györgyön időzik s e napról kelt oklevelében („Datum in Zenthgywrgh, terre seu provincie Siculorum“) Körmöcz városának parancsot ad ki. Ez időtájban a királyi pár huzamosabb ideig tartózkodott városunkban s annak környékén és ez alatt sok nevezetes oklevelet adott ki. Zsigmond király már 1426. deczember 26-án Brassóban volt, hol Bereczk (akkor Bereczkfalva nevü oláhfalu, „villa Valachalis Bereczkfalva vocata“) kiváltságait erősitette meg. 1427. május 9-ét Földvárron töltötte Zsigmond, midőn Kézdi-Vásárhely (akkor még: „Thoryavására“) kiváltságait erősitette meg, mely oklevelének szavaiból kitetszik, hogy Zsigmond király korában minden székely székben volt egy szabad város, mely kiváltságokkal élt s a szék hatósága alá nem tartozott. Szabó Károly kitünő történettudósunk véleménye szerint, valószinüleg ezen szabad városok egyike volt S.-Szt-György is, és nem kételkedhetünk, hogy ezen városok, s igy S.-Szt-György is, — a városokat annyira pártoló Zsigmondtól nyerték szabadalmaikat. Megerősit e föltevésünkben a fentemlitettek mellett még az is, hogy 1427. május havában Zsigmondot S.-Szt-Györgyön találjuk,

hol törvényt tartott és itéleteket hozott. Ugyanezen év junius 19-én Zsigmond király még mindig közelünkben: Brassóban tartózkodott.

Mindezek után talán levonhatjuk a következtetést — noha, elég sajnosan: irásbeli, határozott bizonyitékunk nincs is rá —: hogy S.-Szent-György ekkor és pedig Zsigmond által emeltetett városi rangra. Mert, ha ugyanakkor a keletkezésre S.-Szt-Györgynél jóval fiatalabb K.-Vásárhely, de sőt az akkor még oláh falu: Bereczk is, városi jogot nyert, alig képzelhető el, hogy éppen csak a mi városunk lett volna oly élhetetlen, hogy ezt a ritka kedvező alkalmat elszalassza és mikor maga a király és királyné is kebelében időzik sőt nyilt törvénykezést folytat, (melyen egész Háromszék s a szomszéd vidékek is képviselve voltak s kedvező elbánásban részesültek), — ő egyedül üres kézzel maradjon. — Van ugyan egy oklevél, mely 1427. után (de 1461. előtt) kelt S.-Szt-Györgyön, 1439. márczius 1-én (Lévai Cseh Péter erdélyi vajda Albert király nevében parancsot ad ki, „datum in Zenth Georgi") s a melyben nincs benne, hogy város (oppidum) volnánk. De ez lehetett tévedés, vagy jobban mondva, egyszerü elhanyagolása az „oppidum" szó kitételének, miből nem következik, hogy azért S.-Szt-György akkor már város ne lett volna. Azonban annyi tény, hogy még eddigelé oly okirat, mely S.-Szt-Györgyöt 1461. előtt városnak nevezné, nincs fölfedezve.

Meglehet az is, hogy S.-Szt-Györgynek városi hatásköre, a Zsigmond király látogatása után, határozott diploma hiányában, a Sepsi-székiek elnézése mellett, egyelőre csak szokásjogon alapult. Erre enged következtetni a Báthori István országbiró és erdélyi vajda Sz.-Udvarhelytt 1492. szept. 23-án kelt nevezetes itélő levele, melyben a székely nemzetnek Udvarhelyen tartott gyülésében, S.-Szt-György mezővárosát, „mely a hét székben levő hét, királyi kiváltságos város egyikének állitotta magát, de állitását az általa bemutatott oklevelek másolataival nem igazolhatta, miután a székelyek közönsége, sőt a szászok is egy értelemmel azt vallották, hogy S.-Szt-György soha nem volt kiváltságos királyi város, hanem emberemlékezet óta mindig Sepsi szék hatósága alá tartozott: ezen szék hatósága alá visszaitéli."

Nagy keserüségére eshetett ez az itélet a s.-szt-györgyieknek, — kiknek képviseletében ezen az udvarhelyi nemzetgyülésen: Gocz Dénes, Török Pál és Barthók Domokos s.-szt-györgyi polgárok jelentek meg, de velük szemben: Daczó Balázs, Daczó Bálint, Forró Tamás, Pathó Ferencz stb. (szintén s.-szt-györgyi lakosok) és a szászok (kiknek, különösen a brassaiaknak, ugyancsak nem tetszett, hogy közelükben egy székely város „konkurrenciát" csináljon nekik, s ezért később is mindig következetesen mindent elkövettek S.-Szt-György elnyomására) ellenvallomása kiforgatta őket „igazukból." Hanem aztán sürgősen utána is láttak dolguknak, s bizonyosan egy kis ajándékkal is megnyomtatták az igazság mérlegét az erdélyi vajdánál, mert már két hét mulva: 1492. október 7-én, a fenti sérelmes itélet után, Báthori, Segesvárról keltezve, uj itéletlevelet adott ki, melyben: „kinyilatkoztatja, hogy jóllehet előbbi itéletlevelében S.-Szt-György mezővárosát Sepsi szék hatósága alá vetette, mindazonáltal azt mégis oltalma alá veszi, eddigi törvényes szokásaiban meg akarja tartani; megparancsolja azért a Sepsi széki királybiráknak, kapitányoknak és a székelyek biráinak és esküdtjeinek, hogy ezekben a nevezett várost háborgatni ne merjék; egyszersmind megparancsolja, hogy a szék kapitánya, birája és táblabirái a régi szokás szerint évenként csak egyszer s csak harmadmagokkal szálljanak meg a városban s az ezek számára a város lakosaitól ajándék vagy más czimen eddig követelt tartozásokat a városnak elengedi."

Ekkor már vásárokat is tartottak városunkban (országos és heti vásárokat), s bizonyosan az akkori kivánalmakhoz és körülményekhez képest, az ipar is fejlődésnek indult, mint ugyanekkor K.-Vásárhelytt is; noha el kell ismerni, hogy K.-Vásárhely már akkor is, és egész az ujabb időkig, ipar és kereskedelem tekintetében fölötte állt S.-Szt-Györgynek. Ennek egyik főoka abban rejlett, hogy a hozzánk közelebb fekvő Brassó mindig, S.-Szt-György iparát és kereskedelmét már csirájában elnyomni s az ő gyámsága alá helyezni törekedett, mit, hatalmas privilegiumaival, hasonlithatatlanul nagyobb fejlettségével és gazdagságával, a szegény és fejletlen kis székely városkával szemben — melynek még városi jussát is mindegyre kétségbe vonták, sőt konfiskálták is — nagyon könnyen megcselekedhetett.

Igy, alig kapta meg S.-Szt-György a Báthori István „oltalmazó" levelét, már nehány év mulva Brassó pört akasztott a nyakába a vásárok tartásáért.

II. Ulászló 1510. aug. 10-én az erdélyi vajdának és viczevajdának, a brassai szászok panaszára meghagyja, hogy S.-Szt-György városában uj vásárt tartani ne engedjenek s a szászok

jogait a székelyekkel szemben megvédelmezzék. 1514. február 28-án Székely-Vásárhelytt (a mai Maros-Vásárhelytt) kelt parancslevelében Szapolyai János erdélyi vajda és székelyek ispánja (későbbi magyar király) „a Brassó városa és a sepsi-szentgyörgyi székelyek közt, a s.-szt-györgyi hetivásárok ügyében folyt pert, — mely az Udvarhelytt tartott nemzetgyülésből az ő Székely-Vásárhelytt tartandó törvényszékére felebbeztetett, Szent György napjára elhalasztja s megparancsolja, hogy a per eldőltéig senki S.-Szt-Györgyön olyan árukat, melyek után a király részére huszadot szoktak szedni, árulni ne merjen, s fölhatalmazza a brassai tanácsot, vásárai betiltattak. De előljárói nem csüggedtek el, s végre Szapolyait is sikerült kiengesztelniök. Mert a következő év végén 1515. deczember 15-én Királyfalván kelt oklevelével Szapolyai is végre átirja és megerősiti Báthori István erd. vajdának 1492-ben Sepsi-Szent-György mezőváros részére adott (oltalmazó) kiváltságlevelét.

De nagyon csalódtak a szegény s.-szt-györgyiek, ha azt hitték, hogy ezzel a kiváltságlevéllel végre minden további zaklatástól megmenekülhettek. Mert a hatalmas Brassó nem nyugodott s ezután is még hosszu időn keresztül mindent elkövetett, hogy a szomszédban fejlődni kezdő város és vásáros hely

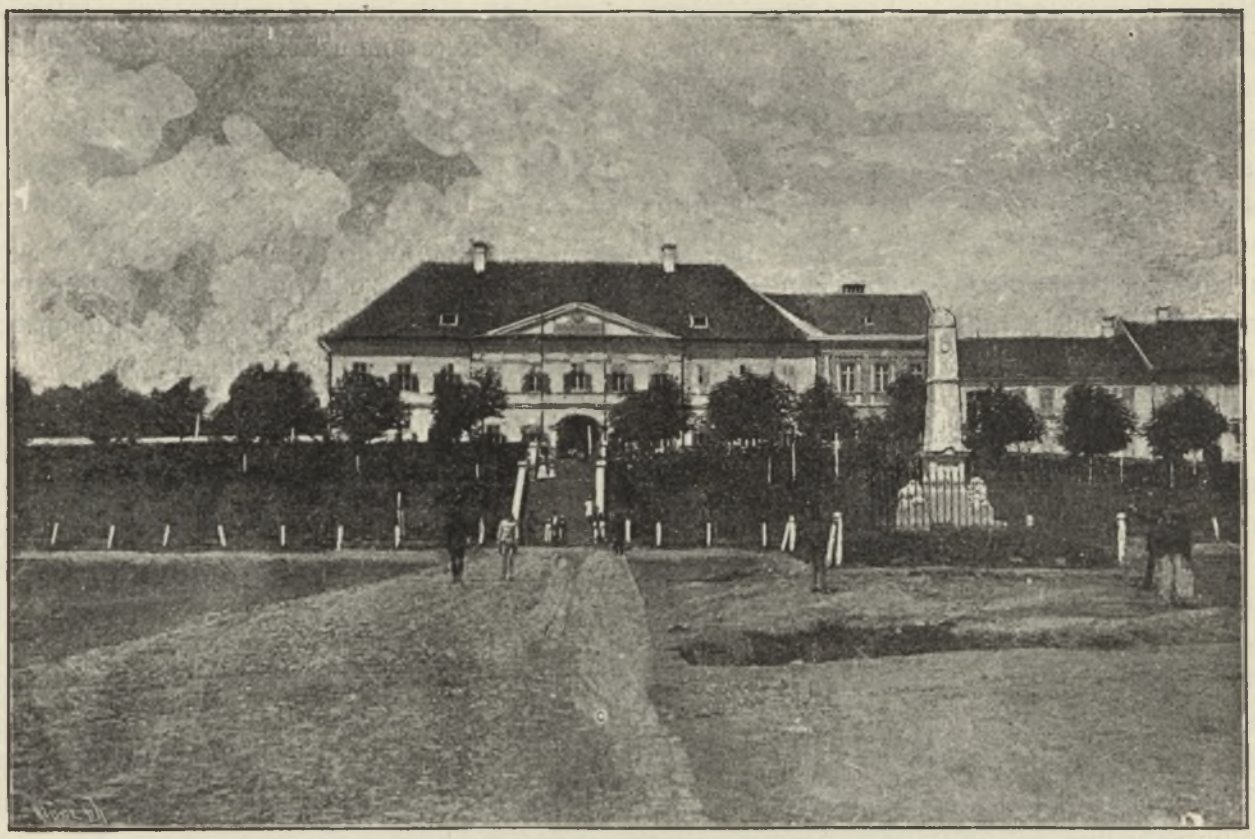

VÁRMEGYEHÁZ SEPSI-SZENT-GYÖRGYÖN.

hogy az ilyen árukról a kir. kincstár részére járó huszadot S.-Szt-Györgyön is, épen ugy, mint Brassóban, fölhajthassa.“ Ugyancsak ebben a nyomoruságos (Dózsa pórlázadásáról stb. emlékezetes) esztendőben: október 11-én Kolozsvárról keltezve, Szapolyai János erd. vajda és szék. ispán „Brassó város panaszára, megparancsolja S.-Szt-György mezővárosnak, hogy Báthori István egykori vajda itélet levele ellenére, melyet a király is megerősitett, Brassó városa és a királyi huszad jövedelem kárára országos és heti vásárokat tartani ne merjen.“

Tehát ismét visszavettetett a szegény S.-Szt-György, mint Báthori alatt, a falusi állapotba s szabad szárnyra ne kaphasson. S ez, az akkori fejetlenség és zavaros viszonyok közt, többnyire sikerült is neki. Alig négy év mulva a fenti megerősitő levél után Szapolyai János vajda mást gondolt és Székely-Vásárhelytt 1519. szeptember 10-én kelt rendeletével „megparancsolja Sepsi szék biráinak, főembereinek és lófejeinek, hogy Brassó sérelmére Sepsi-Szentgyörgyöt **várossá tenni** s abban vásárt tartani ne merészeljenek.“ Erre, a már harmadszor elnyomott szerencsétlen város, a királyhoz fordult sérelmei orvoslásáért s pár hónap mulva ismét uj, sőt megbővitett privilegiumot szerzett. Ugyanis: II. Lajos király Budán, 1520. május 27-én kelt levelében S.-Szt-György

mezőváros részére „régibb kiváltsága értelmében tartatni szokott egy országos és keddi hetivásárain kivül, még keresztelő szt. János és Lukács evangelista napjain tartandó két országos vásárra, ujabb engedélyt adományozott.“ (Az utóbbi két országos vásár maig is ugyanazon időtájban tartatik.) Azonban mindhiába volt ez is. Bizonyosan Brassó is követeket küldött a királyhoz s előkeritvén a Báthori István udvarhelyi letiltó rendeletét, azt ügyesen felhasználta, különösen a királyi huszad kárának hangoztatásával s még egy fél év sem telt bele, s 1520. október 11-én már kiadatott a rendelet, melyben II. Lajos király megparancsolja Szapolyai János erdélyi vajdának, „hogy a Sepsi széki székelyeket tiltsa le, hogy Szentgyörgy mezővárost szabad várossá tegyék és benne a királyi huszad kárára s a szászok elnyomására vásárt tartsanak; a mit már Báthori I. néhai erd. vajda is a székelyek udvarhelyi közgyülésében kelt itéletlevelével megtiltott volt.“ S ugyanekkor egyszersmind a Sepsi széki székelyeknek külön is megparancsolja II. Lajos király, hogy Szentgyörgyöt szabad várossá tenni s abban vásárt tartani ne merjenek, s hozzá ez ügyben követeket ne küldjenek (!).

Ilyen nyomoruságos körülmények között, hogy mily gyengén fejlődhetett a város, könnyü elképzelni. De a szivós székely természet benne lévén lakóiban, nem hagyott fel a küzdelemmel s ugy látszik, hogy ebben a városban lakó nemes székelyek is (kik t. i. a hadban szolgáltak, s ezért adót nem fizettek, de a város privilegiumának hasznát, mint bennlakók szintén élvezték) segitségére keltek. Bizonyosan a királyi letiltó parancs ellenére Szent-Györgyöt továbbra is városnak tekintették s vásárait továbbra is megtartották. Mert öt év mulva II. Lajos Brassó város panaszára (ismét!) megparancsolja (1525. márczius 3-án Budán kelt levelében) Szapolyai János vajdának, hogy kihallgatván a s.-szt györgyieket és brassaiakat, tiltsa le a S.-Szt-Györgyön lakó nemes székelyeket, hogy S.-Szt-Györgyöt Brassó romlására, mezővárossá vagy várossá tegyék. — És ez idő alatt nem csak egyedül Brassó s annak áskálódásaira a király és erdélyi helytartója fojtogatta a várost, hanem a Sepsi széki főemberek is kezdték — a felsőbbek példájára — különböző zsarolásokkal terhelni a szegény lakosságot, a mely tarthatlan állapotokon végre még a fiatal és gyönge király is, ugy látszik, segiteni akart valamit. Mert nyomban (egy hét mulva) a fenti letiltó parancsa után (1525. április 7-én) két ujabb intézkedést bocsát ki. Az elsőben: megparancsolja a székelység, különösen Sepsi szék tisztjeinek, hogy S.-Szt-György mezőváros lakosait régi szabadságaikban ne háborgassák, szokatlan fizetésekkel ne terheljék, gyülésbe, vagy hadba menetelre ne kényszeritsék, minthogy azok neki megigérték, hogy gyülésbe és hadba is elmennek, mikor a többi városok lakosai mennek, s a király és vajda részére a szokásos fizetéseket is, a szomszéd székely mezővárosok módjára teljesitik. A másodikban pedig megparancsolja Szapolyai János vajdának és a székelyföldi s különösen Sepsi széki tiszteknek, hogy S.-Szt-György mezőváros biráját és esküdteit — (kiknek mindig jogukban állt, hogy a pártütőket, tolvajokat, rendetlenkedőket megzabolázzák és megbüntessék) — midőn azok ellen törvényesen eljárnak, kik a városban laknak s annak piaczáról élnek, de a városban házakat biró előkelő székelyek pártfogásába bizva, a szokott adót a többi lakosokkal együtt nem fizetik, hanem a városba jövőket zsarolják és garázdálkodnak — itélkezésükben ne háborgassák, sőt inkább az ily gonosztevők megfenyitésére segitséget adjanak.

Valamint a városi jogokat és vásárokat letiltó parancsoknak, ugy bizonnyal ezeknek a védleveleknek sem lehetett az akkori időkben sok foganatja. A király gyönge, az ország kiszipolyozott, s a kormány az örökös pártoskodás és elhatalmasodott oligarchák mellett, tehetetlen volt. Az egymással ellenkező rendeletek — melyek kapkodásra és országos rendetlenségre vallanak — városunk békés fejlődését semmikép sem mozditották elő. Az általános zavar és viszálkodás mindinkább felforditván az ország belállapotát, azt természetesen városunk is megsinylette.

1526. következett, s jött a hir, hogy Szolimán támadni készül. Szapolyai április elején Enyeden országgyülést tartott, melyen az egyetemes fölkelést elrendelték. A világiak közül csak a háztüz védelmére szükségesek maradnak otthon, az egyháziak közül pedig minden két faluban egy pap. A szultán elindulására Szapolyai János vajda is szervezte seregeit s e czélból mindhárom erdélyi nemzettel külön gyüléseket tartatott. A táborozás ideje négy hónapra szabatott meg; ennyi időre tartozott mindenki a szükségesekkel ellátni magát. Igy 40 ezer ember gyült össze Szapolyai táborába Kolozsvártt s ezek közt a s.-szt-györgyiek is ott voltak. De ez a sereg Szapolyaival még csak Szegedig érkezett — mikor már a ka-

tasztrófa bekövetkezett s Mohácsnál az addig független Magyarország elbukott.

Ezzel uj korszak állt be hazánk történetében, mely — különösen Erdély elszakadása, a török uralom és a reformáczió bekövetkezése miatt — városunkra is lassanként nagy átalakitó hatással volt.

Mielőtt azonban Erdély elvált volna az anyaországtól, (sőt azután is) Brassó még mindig nem nyugodott ellenünk panaszolni. I. Ferdinand királyhoz folyamodott, ki 1528. junius 24-én Prágából két parancsot bocsátott ki, egyiket: Perényi Péter erdélyi vajda és székely ispánnak, másikat Sepsi széknek, melyekben a brassaiak panaszára megparancsolja, hogy S.-Szt-György lakosainak tiltsák meg és ne engedjék a heti és országos vásárok tartását. Aztán 1555-ben ugyancsak Ferdinánd, Brassó kérésére átirta és megerősitette II. Ulászlónak 1510-beli rendeletét, melyben S.-Szt-György városában uj vásár tartása eltiltatott. Volt-e szorongattatása ezek miatt az ujabb tiltó parancsok miatt a városnak, vagy az akkori zavaros időkben erre sem sokat adtak a főtiszt urak, adatok hiányában nem tudhatjuk. De bizonyos az, hogy S.-Szt-Györgynek még évtizedekig lebegő állapotban, rendezetlenül voltak városi jellege és azzal járó jogai.

SZABADSÁGTÉR KELETRŐL NÉZVE.

Ez időtájban kezd beszivárogni hazánkba a hitujitás tana. Még a mohácsi veszedelem előtt kezdett terjedni az uj tudomány, melynek meggátlására az 1525-iki hires, de kevés eredményü törvény hozatott, a lutheránusok megégetéséről. De a szigoru rendszabályokat csakhamar hatályon kivül helyezte a mohácsi csata után bekövetkezett általános fejetlenség s a megindult protestáns szabadszellem, mely hamar magával ragadta a felvilágosultabb lelkeket. Erdélyben is egymásután nyomdák keletkeztek (N.-Szeben, Brassó, Kolozsvár, Gyula-Fehérvár), élénk irodalmi mozgalom indult meg és nemsokára hazaérkezett (1533-ban) németországi tanulmányai után Honter (Grasz) János is szülővárosába Brassóba — tehát éppen szomszédunkba — s megkezdte reformatori müködését, minek eredménye 1544—45-ben az egész szász nemzet áttérése lett a Luther tanaira.

Sepsi-Szent György lakossága a reformatio előtt — természetesen — a római katholikus hitet vallotta, s hogy az első Árpád-házi királyaink alatt az ős pogány vallás után — bár rövid ideig is — a keleti egyházhoz tartozott volna, bebizonyitva nincs és alig is hihető. — Városunknak — kevés lakossága és csekély anyagi erejéhez mérten, persze — csak egy temploma volt: a mai reformatus templom s hogy valaha itt más templom is állt volna — régebben vagy a reformáczió idejében — annak semmi nyoma; tehát ha állt is, csak ott lehetett a mai helyén, a város északnyugati felén kiszögellő lankás domb tetején. (A jelenleg álló még 3 templom: róm. kath., gör. keleti és izr. mind legujabban, a jelen században épültek.) Ez a régi templom — épitési stiljét tekintve (késői góth, csúcsives ablakokkal és a szentélyben még épen maradt, érdekes gothikus háló-boltozattal stb.) — a XIV. vagy XV. században épülhetett. Fennmaradt ugyan egy okirat a mult századból (Vá-

sárhelyi János s.-szt-györgyi ref. pap és esperes idejéből való keserves instanczia, az omladozó templom kijavitása érdekében), mely azt állitja, hogy „maga költségével Isten dicsőségére in Anno 1547. a boldog emlékezetü Ttes Ntes Daczó Pál ur“ épittette volna. Nézetünk szerint a „kövek“ mást beszélnek; Daczó Pál csak generalis restauratiót végeztethetett rajta.

E templomban hirdették legelőször az „uj tudományt“ S.-Szt-Györgyön. Mint Szilágyi S. irja (Erd. tört.): „eleinte Erdélyben egyedül a Luther tana volt elterjedve, Kolozsvár, Torda, Enyed, a magyar városok és székelyek nagy része ezt vették fel s a tudósok fehérvári köre is szivesen vette azt.“ Tehát valószinű, sőt bizonyosra vehető, hogy városunkban is — Brassóhoz oly közel s oly sürü érintkezés mellett — a lutheranus vallás hóditott. De, hogy melyik évben, ki által, mily körülmények közt és minő eredménynyel hirdettetett a reformáczió s miként alakult meg és szervezkedett s kinek papsága alatt az uj (lutheránus) ekklézsia és hogy egyszerre átálltak-e a s.-szt-györgyiek mind, vagy csak egy részük, az uj hitre, s volt-e és minő küzdelem az esetleg a régi hitükhöz ragaszkodók s az ujitók között? ezekre nézve semmi biztos adatot, vagy okmányt nem ismerünk. Csupán annyi feljegyzés maradt (Zayzon F. Sz.-Udvarhelyi ev. ref. egyh. tört.) hogy négy missionarius — hitszónok (mikor? és lutheránus-e, vagy már kálvinista, nincs feljegyezve) — érkezett be S.-Szt-Györgyre (neveik feledésbe mentek), kik S.-Szt-Györgyön és környékén végezvén reformatori missziójukat, innen két irányban indultak ki Háromszékre, kettő Orbai szék felé, kettő Kézdi székbe. Ez utóbbiak Ikafalvára érkezvén — miután akkor Ikafalva és Futásfalva egy róm. kath. ekklézsia volt, Ikafalva a mater, Futásfalva a filia — azt hitték, hogy Futásfalva, mint leányegyház, az anyaegyház után fog menni és elmulasztották személyesen felkeresni és szónoklataikkal meghóditani a leányegyházat is s ezért a futásfalviak megboszankodván, megmaradtak a római hitben. Azután a szónokok Altorjára mentek, hol azonban Apor Ilona buzgó róm. kath. urnő, aggleány vezetése alatti nép vasvillákkal, kaszákkal stb. fölfegyverkezve, visszaüzte őket Ikafalvára. (Mint ez már a hagyományból és más feljegyzésből is ismeretes.) Az orbaiban müködő másik két hitszónok, társaik futásáról Zabolán értesült s ezzel ők is felhagytak a további reformáló körutazással. Ez volna az oka — ezen feljegyzés szerint — annak, hogy Háromszéken kézdiben Ikafalván, orbaiban pedig Zabolán felül nincs protestáns egyházközség.

1564-ben bekövetkezett az elszakadás a Luther és Kálvin követői között. A szászok megmaradtak lutheránusoknak, de a magyarság és székelység legnagyobb része csakhamar kálvinistává lett, és bizonnyal Sepsi-Szent-György is.

Ugyancsak a fent emlitett évben julius 5-én Gy.-Fehérvártt kelt általános diplomájával II. János választott király (= János Zsigmond), megerősitette a Sepsi, Kézdi és Orbai széki székelyek s igy Sepsi-Szent-György város jogait és szabadságait is, megparancsolván Pekri Gábor székelyek kapitányának s Háromszék tisztségének, hogy ezen jogok és szabadalmakban az odavaló székelyeket sérteni és háborgatni ne merjék.

Ezután már többé nem vonatott kétségbe Sepsi-Szent-Györgynek városi „rangja“, önrendelkezési és vásártartási joga. Megnyugodhatott hát valahára „ebben“ a tekintetben s a bekövetkezett nemzeti fejedelmi korszakokban fejlődésnek indulhatott s városi privilegiumait is öregbithette. Brassó ugy látszik nem panaszolt ezután ellene, mert bizonyosan — nem volt már — ki meghallgassa okvetetlenkedéseit.

Mondhatni semmi adatunk sincs arra nézve, hogy e korban, minő volt a város belélete, szervezete, kik voltak előljárói; minő iparral, kereskedelemmel birt; mily befolyással voltak rá az országos események s mennyire vett azokban részt stb. Bizonnyal kezdetleges viszonyai voltak; de azért az akkori időkhöz képest, aránylag elég jelentékeny község lehetett, mert az 1567. évi regestrumban 63 kapuval van bejegyezve. Joggal föltehetjük tehát, hogy már parochialis iskolával birt, hol a pap, vagy „schola mester“ az elemi tudnivalókat tanitotta. Volt-e már a reformáczió előtt rendes iskola városunkban, arra határozott feleletet — semmi emléke nem maradván — nem adhatunk. Azt azonban már bizonyosan tudjuk, hogy a reformáczió behozatalakor hazánkban — s igy Háromszéken is — a népoktatásra mindenütt komoly figyelmet forditottak. A XVI. században okmányszerüen kimutathatólag a városunk körül levő jelentéktelenebb községekben is voltak felekezeti (elemi) iskolák, tehát kétségtelen, hogy Sepsi-Szent-György sem maradt el azok mögött. Iskolák létesitését már csak az ujitott vallás megerősitése és terjesztése iránt általánosan nyilvánult buzgó törekvés is önként hozta magával, sőt megkövetelte. Az általános vallási forrongás korszaka volt ez, s az

elég gyors egymásutánban következő ujabb, meg ujabb hit alapelvek s azok mérlegelése foglalkoztatott mindenkit, a fejedelemtől kezdve a nép legalsó rétegéig.

Kálvin tanainak elterjedése után csaknem nyomban, a Dávid Ferencz által hirdetett unitárius vallás kezdett hóditani Erdélyben, még pedig nagy sikerrel. A fejedelem (János Zsigmond) is pártolta, és a törvényesen bevett vallások közé sorozván — 1570. táján már Sepsi-Szent-György is unitáriussá lett. Alig négy évtized alatt tehát, háromszor változtatott vallást.

Az unitáriusoknak is iskolájuk volt itt. Állitólag tőlük indult ki a sepsi-szent-györgyi népoktatás megalapitására az első mozgalom. De ez alig hihető. Sokkal valóbbszinü, hogy a már létező iskolát (mint a kész templomot s hozzá tartozó épületeket és javadalmakat) az unitáriusok is egyszerüen átvették az áttért ekklézsiától. Az is lehetséges, hogy megosztoztak fölötte. Általános volt akkor az a — vallási türelmünkre igen jellemző — gyakorlat Háromszéken is, hogy a kálvinisták és unitáriusok egy templomba jártak imádkozni s ha az egyházban a pap unitárius volt a „ludi magister“ vagy a „schola mester“ református, vagy megforditva; mig aztán ez állapotnak később Keserüi Dayka János véget nem vetett, a reformátusok javára.

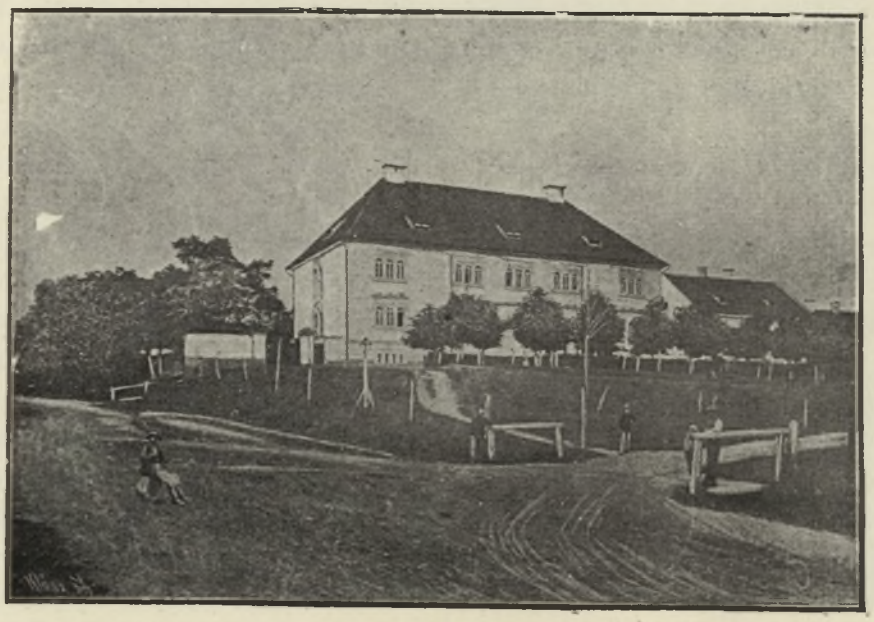

FERENCZ-JÓZSEF-KÓRHÁZ S.-SZT.-GYÖRGYÖN.

A Báthori István (később lengyel király) fejedelemségétől egész Bethlen Gáborig — csaknem egy félszázadon keresztül — Sepsi-Szent-György sorsáról, fejlődéséről, vagy sanyaruságairól, semmi adatunk sincs. E nagy időközben sok csapás érte az országot, különösen a nyughatatlan és vérengző Báthori Zsigmond zaklatott uralkodása; Básta rémuralma; majd a kalandor Mihály oláhvajda beütése alatt, kit — sajnos — az ősi kiváltságaik visszaadásának igéretével megszéditett székelyek is pártoltak s igy bizonnyal a sepsi-szent-györgyiek is. Aztán a szerencsétlen brassói csata is (1603.) — hol Székely Mózes fejedelem elesett — szintén közelről érinthette városunk lakóit. Majd a Bocskai-féle mozgalmak, s azután a Báthori Gábor által szorongatott brassaiak portyázó csapatai (Géczi alatt) kik csaknem egész Sepsi-Szent-Györgyig elkalandoztak s végül a földvári ütközet (1612.), hol a hires brassai főbiró Weisz Mihály elesett stb. mind nem maradhattak hatás nélkül városunkra; de bizony előhaladására nem szolgálhattak.

Végre a bölcs Bethlen Gábor nyugodalmasabb kora következett. Tehát városunk is föllélegezhetvén, utána láthatott jogai erősitése és kiterjesztésének.

1620. szeptember 29-én kelt szabadalom levelében Bethlen Gábor elrendeli, hogy Báthori István vajdának 1492-ben adott és 1515-ben megerősitett privilegiuma értelmében a sepsi-szentgyörgyiek a kapitányt, királybirót és a székelyek véneit esztendőnként csak egyszer tartoznak fogadni és ellátni, s ha valamely adósságuk, vagy ajándékok lennének, melyeket eddig a vének részére tettenek, az alul is feloldozza őket és eltiltja a gyakrabban való „gazdálkodást“ (ellátást). Ezzel sok méltatlan megterheltetés és zsarolás alul szabadultak föl a város polgárai. Jobb idők következtek Sepsi-Szent-Györgyre.

Két év mulva uj privilegiumot nyert a város, melyben régebbi kiváltságainak megerősitése mellett, ujabb szabadalmakat is kapott és mely azért is nevezetes és érdekes, hogy bevezetését és bezáró sorait kivéve magyar nyelven iratott. A nagy Bethlen Gábor 1622. deczember 18-án Sz.-Udvarhelyen adta ki e fontos okmányt, melyben — Uzoni Béldi Kelemen főkapitánynak és Vargyasi Daniel főkirálybirónak rendelkezvén — ezeket irja magyarul: „Sepsi-Szent-György városunkbeli birák, polgárok és ott lakosok képében hozaték előnkben Lajos királynak bizonyos immunitásokról való privilegiuma per formam commisionis, melynek summája nyelvünkön igy következik. Első-

ben, hogy Szápolyai János az akkori erdélyi vajda és a Sepsi széki tisztviselők régi rendtartásokban, törvényekben impetitorok ellen az városbélieket megoltalmazzák és abban megtartsák. Másodszor, hogy magok között birót és polgárt creálhassanak minden esztendőben, kik igasság szerént az bünöst megbüntethessék, az igazat szabadithassák, és valami a város szükségire kivántatik, azoktól a lakosoktól, az kik birság alá vettettek, illendőképpen szedőt-vevőt vehessenek, és az több székely városoknak szokása szerént senki az ellen rugódozni és cselekedni ne merészeljen. Harmadszor, hogy törvényes székeket, vagy pedig piaczokat senki ne invadálja és zendülést, háboruságot ne inditson. Könyörögvén alázatosan, hogy ezen dologról és több ide alá megspecificált immunitásokról kegyelmesen annuálnánk és serio demandálnánk. Értvén azt is, hogy annak az városnak szabadsága ellen sokan, és kiváltképpen az városnak elei (= előkelői), nem csak nobilitálták magokat, de még házokat is eximálták; mivel azért constál városoknak régi immunitása, per hoc in praejudicium fisci nostri et Oppidi illius az nem lehetett volna: annak okáért méltónak láttatván lenni ezek az kivánságok, immunitásokat ezzel augeáltuk, hogy tudniillik valami dolog, avagy casus az városon és annak határán esik, arról az biró tehessen törvényt, és exequáltathassa is, s az poenának terhét, sokadalmak, vásárok idején való kis jövedelmecskét, ugymint vér és or birságot, s egyébféle terheket város számára és szükségére percipiálhassanak. Annak felette (= azonfelül), mivel Háromszéknek ott az városon vagyon derekas székes helye, és ott is szoktak megbüntettetni az megsententiázott emberek, azt is kegyelmesen megengedtük, hogy ezután ne tartozzanak hóhért tartani vagy másunnét hozatni azoknak megbüntetésére. Mely immunitásokat nékiek ugy engedtük meg, hogy ők is az több ott körül való városoknak szabadságihoz és törvényihez tartsák magukat. Hagyjuk azért és serio parancsoljuk is hüségteknek, hogy ez levelünk látván, az feljül megirt immunitásokban, rendtartásokban és törvényekben az megnevezett városbélieket successive ex officio illaese megtartsa s tartassa, sőt authoritate Nostra vobis in hac parte attributa minden illegitimus impetitorok ellen hüségtek megoltalmazza. Stb."

Nevezetes ez adománylevél még arról is, hogy ebben találjuk első nyomát annak a — később sok zavart okozott — kiválási processusnak, mely azután az ugynevezett Szent-György falu keletkezésére vezetett. Ugyanis az okmány szavai szerint- „ . . . a városnak szabadsága ellen sokan és kiváltképpen az városnak elei nemcsak nobilitálták magukat, de még házukat is eximálták . . ." azaz a városi polgárság kebeléből és igy a városi hatóság biráskodása alul is, az előkelőbbek magukat s házukat, telkeiket, egész háznépestől és jobbágyostól, vagy ősi székely nemesi jogon, vagy később szerzett armális (czimeres) levél alapján kiemelték s a szék jurisdictiója alá helyezték s telküket falusi jószágnak nyilvánitották; s igy városi adót nem fizettek, csupán „hadban szolgáltak" birtokaik után és minden városi kötelezettségből kibujván, magukat az alul függetlenitették. Előbb a Daczó és Székely, majd más családok tettek ekképen. S igy mikor végre annyi nagy küzdelemmel sikerült valahogy várossá felvergődnie a középkori falusi állapotból a szegény Sepsi-Szent-Györgynek, akkor arra ébredt, hogy saját kebeléből egy tekintélyes rész erőszakkal visszafejlődött ismét faluvá, a városnak nemcsak boszuságára, de a fejlődés nagy hátrányára is. Ez a „Szentgyörgy falu" természetesen soha kompakt községet nem képezett, hanem a városban mindenfelé szerteszórt kiváltságos és jobbágy telkekből állt, ugy hogy minden utczában voltak a városiak között falusi telkek is. Már a XVII. században külön falusi birája is volt Szt-György falunak és (valószinüleg a jelen század elejéről származó) külön pecsétje ma is meg van. Azonban többször volt eset rá, (a XVII. században is) hogy a város és falu birája egy és ugyanazon személy volt. Szent-György falu fennállása ellen sokszor panaszoltak a Szt-György városiak, mert némelykor annyira elszaporodtak a falusi telkek, hogy a szegény megfogyatkozott városiak alig győzték az adót egymagukra fizetni. De ha történtek is néha felsőbb intézkedések ez anomália enyhitésére, sőt a „falurészieknek" a városi adófizetés alá bevonására is, azért Szent-György falu mégis fennmaradt egész a legujabb időkig. Csak 1848-ban olvadt ismét egybe a várossal saját jóakaratából, hivatalosan pedig 1850-ben nyilvánittatott örökre megszüntnek Kovács kapitány (a másként rosz emlékü) itteni cs. kir. biztos közreműködése folytán.

Térjünk vissza a Bethlen Gábor korára. Még maradt fenn a dicső emlékü fejedelemnek egy rövid, de fontos magyar nyelvü rendelete, melyet 1625. szeptember 3-án bocsátott ki az akkori három-

széki városok érdekében, Béldi Kelemen főkapitány és Daniel Mihály főkirálybiróhoz és a melyet, mivel magyar nyelven szól s igy önmagát megmagyarázza, szintén ideiktatunk.

„Sepsi és Kézdi székekben való városinkat: Sepsi-Szent-Györgyöt, Ilyefalva* városát, Kézdi-Vásárhelyt és Bereczket** ezután magunk arra rendelt bizonyos emberünk által akarván dirigáltatni, hűségtek jurisdictioja alol őket eximáltuk. Hadgyuk azért és parancsoljuk hűségteknek, ez levelünk látván, ez után az megmondott városi embereken semmi jurisdictionak praetensióját nem tartván, törvényes székin való compareálásra, okadásra semmi képpen ne kénszeritse, és azért őket se személyekben, se marhájokban megbántani, háboritani és kárositani, semmi uton és módon ne merészelje, hanem ha kinek ellenek valami praetensioja lészen, magunk emberünk előtt, kit arra fogunk rendelni, procedáljon ellenek. Secus non factur. stb.“

SZÉKELY-MIKÓ-KOLLEGIUM S.-SZT.-GYÖRGYÖN.

A Bethlen Gábor korára esik a reformatusok tulsulyra emelkedése az unitariusok fölött Háromszéken s igy S.-Szt-Györgyön is. Keserüi Dayka János ev. ref. püspök személyesen beutazván Háromszéket, hol szép szóval, hol keményebb eszközök felhasználásával is, 62 unitarius egyházat kebelezett vissza a reformatusok hatósága alá 1622-ben. Ekkor állott át Sikó István s.-sztgyörgyi unitarius pap is, csaknem összes hiveivel a reformatus vallásra. Az áttéréssel az egyház javai, temploma és iskolája is, természetesen, ismét reformatussá lettek s az öreg templom — mely a lezajlott 80 év alatt annyi különböző hitágazatot hallott hirdetni falai között — ez időtöl kezdve aztán mindvégig (maig) megmaradt reformatus templomnak. Hanem azért az unitarius egyházközség sem szünt meg S.-Szt-Györgyön, hanem külön még tovább is fennállt egész 1662-ig, mikor végkép beolvadt a reformatus ekklesiába. (A mai idevaló unitarius ecclesia a legujabb időkben alakult ujra.)

Az első Rákóczi György uralkodása következett, ki 1635-ben a háromszéki összes székelységet meglustráltatván (összeiratván) — a melyről készült nevezetes lustralis könyv maig is fennmaradt hiteles másolatban — Sepsi-Szent-Györgyön is megfordult. Ő is 1641. május 8-án kelt kiváltságlevelében átirta és megerősitette Sepsi-Szent-György város eddigi szabadalmainak nagy részét (az 1520., 1525., 1525., 1564. és 1622-belieket).

E két hatalmas fejedelem (Bethlen G. és I. Rákóczi Gy.) uralkodása alatt — szinte 40 éven keresztül — Erdély területét külellenség nem háborgatván, az ország nyugodtan fejlődhetett és vagyonosodhatott. Városunk is ez idő alatt bizonnyal gyarapodott szellemi és anyagi jólétben s lakóinak száma is emelkedett. (Az akkori lakosságot — egybevetve a későbbi és azon időtájbeli viszonyokat, a mennyire a fennmaradt vajmi kevés adat azt sejtetni engedi — mintegy 1500—2000 lélekre tehetjük.) Azonban a város akkori önkormányzati beléletéről, egyházi, iskolai, ipar és kereskedelmi vagy társadalmi életéről, mozgalmairól, számottevő adatok hiányában, bizonyosat nem tudhatunk. A privilegiumok értelmében a városi tanács egy főbiró, jegyző és 10 senatorból állt, kik még kriminalékban is itélkezhettek. Fontosabb esetekben a fejedelemhez, a jogviszonyokat tárgyazó perekben pedig a szék „derékszékéhez“ lehetett a tanács itéleteit megfelebbezni. A fennebb emlitett Szent-György falusiak azonban nem tartozván a tanács jurisdictiója alá, a városi privilegiumok rájuk nem vonatkoztak. Nekik a „szék“ parancsolt s nemcsak adót fizettek, de hadban is kellett szolgálniok.

Az „öreg“ Rákóczi György halála után, (1648) nagyravágyó fia II. Rákóczi György következett, kinek szerencsétlen lengyel hadjárata aztán a már virágzásnak indult Erdélyt csakhamar végtelen nyo-

* Ma nagyközség.
** Szintén.

moruságba döntötte s egyszersmind S.-Szt.-Györgyöt is csaknem végpusztulásra juttatta.

1657. elején indult ki Erdélyből II. Rákóczi 40 ezernyi fényes hadsereggel, — minőhöz hasonlót azelőtt Erdélyben nem láttak, — megszerezni a lengyel koronát. Az egész ország szine-java vele volt, köztük a háromszéki székelységgel a s.-szt.-györgyiek is. De a török porta rosz szemmel nézte a fejedelem nagyratörő vállalkozását s miután a fejedelemhez intézett az a figyelmeztetése, hogy „békességes országa, nagy gazdagsága, senkitől semmi bántódása; üljön veszteg, ne mozogjon: megárt", nem használt: rászabaditotta a krimi tatárokat, kik a már akkor visszamenekülő erdélyi hadserget teljesen szétverték s nagyrészét Krimbe keserves rabságba hurczolták. Városunk lakói közül is sokan odavesztek, vagy tatár rabságba kerültek. A zavar és kétségbeesés általános volt az egész országban. Alig volt család, mely valamelyik tagjának elvesztét ne gyászolta volna, s a kik életben maradtak, mint rabok a tatár kezei közt, az azokért követelt roppant váltságdijak koldusbotra juttatták az itthon maradtak nagy részét. De még ez sem volt elég. 1658. augusztus 20-án a tatár khán, a szilisztriai basa s a két oláh vajda 20 ezer emberrel betörtek a bodzai szoroson s ellepték a Barczaságot és Háromszéket, rettentő pusztitást és öldöklést vive véghez mindenfelé. Az elől talált szomszédos községek és Ilyefalva feldulatása után városunkra került a sor s hasonló borzasztó sorsra jutott az is.

A várost a török, tatár és oláh rabló csorda kirabolta; épületeit (melyek akkor kevés kivétellel fából valának) leégette s az öreg ev. ref. templomot övező kettős várkeritést, melybe az idejekorán el nem futott szerencsétlen lakosság meghuzódott, rövid ostrommal bevévén, az odamenekülteket szörnyü kegyetlenséggel részint felkonczolta, részint rabszijra füzve elhurczolta.

Végtelen inségre és pusztulásra fordult mind az a jólét és előhaladás, mit a megelőző két bölcs fejedelem békés korszaka teremtett vala.

A megalázott ország feldulatására s a II. Rákóczi bukásával, a Barcsai, Kemény és I. Apafi fejedelmek közti véres versengés következett gyors egymásutánban. „Erdélyben igazi felfordult világ volt." A versengő fejedelmek hol a német, hol a török császárhoz folyamodtak segitségért, mire aztán német és török sergek árasztották el az országot egyaránt pusztitva és öldökölve mindenfelé. A török porta Ali basát küldte nagy török-tatár seregel „rendet csinálni", ki rabolva szertejárván az országban 1661. őszén Háromszéket is érintette.

Sepsi-Szent-György ekkor ismét feldulatott, a templom-kastély bevétetett s az odamenekültek közül 900-at vitt el a pogány rabságra!

Tehát három év alatt kétszer jutott végpusztulásra szerencsétlen városunk. Valószinüleg e két feldulás alkalmával semmisült meg a város és ev. ref. egyház régi levéltára is. A várkeritésen belül és kivül ma is található nagy mennyiségü embercsont szintén e szerencsétlen idők szomoru emléke.

A végre megállandósult Apafi Mihály fejedelemsége alatt aránylag ismét békésebb idők következtek. De a nagy pusztulást kiheverni, s vagyonban és a lakók számában bár csak a dulások előtti állapotot is ismét utólérni, a megapadt, elszegényedett és különben is az ipar és kereskedéshez csak vajmi kevés értelemmel és tőkével biró lakosságnak, az akkori állapotok mellett minden bizonynyal évtizedek kellettek. Sajnos, hogy az akkori városunkbeli viszonyok megvilágitására — bár csak nagyjában is — nem maradt fenn semmi számbavehető adatunk sem. Hogy Apafi fejedelem megerősitette, vagy éppen bővitette volna a város kiváltságait, annak semmi irott nyoma, még szóhagyomány sincs róla. Bizonyosan nem tette; s a lakosság is inkább el volt foglalva felégetett házai felépitésével s más veszteségei helyrepótlásával, semhogy ujabb diplomák szükségét érezte volna. Azonban a Szent-György falusiak különállása s adózástól vonakodása ekkor is sérelmét képezvén a megfogyott városiaknak, az országgyülés 1678-ban meghatározta, hogy „Sepsi-Szent-Györgyön civilis funduson lakozó vitézlő rendek, kik zászló alatt vagynak, t. i. a „szék" fenhatósága alá tartoznak, mivel a szükség idején fegyverrel kelnek fel a haza szükségére, postaló adással ne terheltessenek, mind az által a város közé, nevezet szerént: az Ország adójában contribuáljanak." Tehát e szerint: a városi telkekre beköltözöttek katonáskodtak mint falusiak, s adót fizettek mint városiak.

I. Apafi fejedelem halála után, megszünt a nemzeti fejedelmek kora és I. Lipót császár és király uralkodása következett, kinek a magyar nemzet és a protestantizmus elnyomására irányuló bécsi politikája aztán a Tököly Imre és II. Rákóczi Ferencz által vezetett szabadságharczokat idézte elő, az ugynevezett „kurucz világot." A háromszéki székelyek tulnyomó részben mind kuruczok voltak s a városunkbeliek is, mint protestansok, termé-

szetesen hozzájok szitottak. Nyomoruságos egy korszak volt, melyről a mai embernek fogalma is alig lehet. Kuruczok és labanczok szerteszét kalandozván az országban, egyaránt fosztogatták, zsarolták a népet, pusztitották a községeket, s békés fejlődésről szó sem lehetett. Az örökös bizonytalanság, roppant drágaság, rendkivüli adók, hadisarczok, a német katonaság tartása, majd éhség és döghalál: elszegényedésbe, végkimerülésbe döntötték az országot.

A Thököly menekülése után, Sepsi szék alkirálybirájának 1694. okt. 6-án kelt jelentésében ezeket olvassuk: „Veterani General ő Nagysága 9. Regimenttel ezen falukon quártélyozott, ugymint: Aldobolyban, Illyefalván, Szt.-Királyon, Szemerián, Szent-Györgyön stb. Ezek az akkori terhes quártélymián ugy megromlottak, hogy most is elég pusztaság vagyon bennek.“

E zavaros és inséges időkben történt, hogy S.-Szt.-György a város vásártartási jogát 1697-ben kőröspataki gróf Kálnoky Sámuelre, Háromszék főkirálybirájára ruházta át.

A szegénység kényszeritette-e a várost (adóját talán nem tudván fizetni), vagy más fontos ok, erre a rendkivüli és a maga nemében párját ritkitó jogügyletre, adatok hiányában még nem tudtuk felderiteni.

De hogy valami kis ősszékely furfang s „turpis causa“ volt a dologban a város atyái részéről, arra enged következtetni a rákövetkező másik két kis adat, melyek szerint: 1698. auguszt. 22-én Lipót király szabadalmat ád a s.-szt.-györgyieknek, hogy évenkénti három országos vásárjukat Sepsi-Gidófalva községében tarthassák meg. (!) Ez mindenesetre a Kálnoky uram kijátszásával és sérelmével eshetett meg, mert a rákövetkező évben: 1699. decz. 18-án Lipót király már S.-Szt.-György város előljáróságát maga elé idézi, hogy a város és gróf Kálnoky Sámuel között a vásártartási jog ügyében fölmerült perben itéletet hozhasson. Miként végződött ez érdekes pör? arra nincsenek adataink.

A város rendes vásártere a XVII. században még az ev. ref. templom, illetőleg papi-lak előtti szük tér (ma: „Kálvin-tér“) volt; a baromvásár pedig a Daczó kuria előtti téren tartatott (a mai nőipariskola előtt). Azonban a XVII. század utolsó éveiben a magistratus a baromvásárt lehozta a sokkal alkalmasabb Szt.-György és Szemerja közti szabad térre, mely akkor még épületekkel körül nem épitett, részint városi legelőnek, részint szántóföldnek használt pusztaság, városi közhely volt. (Ma itt van a város főtere, a „Szabadság-tér“, mely szabályos, hosszukás négyszög alakjánál és tágasságánál fogva s a környező diszes középületekkel gyönyörü sétaterek és Potsa József főispán ur ő excellenciája által létesitett szép parkültetvénynyel, egyike az erdélyrészi városok legszebb és legnagyobb tereinek.) Később — a mult század elején — a városi tanács a baromvássárral együtt rendes kirakó vásárait is itt kezdte tartani (s azok maig is itt tartatnak a baromvásár kivételével) mivel — amint egy mult századbeli perirat tanuvallomásaiból kitünik — : „a malefactorokra és tüzre jobban vigyázhat ezen a tágas helyen a város; nincsen is oly szabados menedékhelyek a gonosztévőknek a megszabadulásra, mert nem recipiálhatják magokat a possessorok jószágaira mint a belső piaczon recipiálták és büntetetlen maradván, minden sokadalmi alkalmatossággal bátran követték a gonoszságot, magam fülemmel hallottam a kereskedőktől (vallja a tanu), hogy nagy örömmel azt mondták: sokkal jobb, inkább is akarjuk, hogy ezen helyre hozza a város a sokadalmat, itt nem rettegünk a szép, kies és tágas helyen, mint a belső piaczon a nagy szorosságban; nem tapasztalunk Erdély országában ennél a szentgyörgyi sokadalom helyinél szebb,

BAZÁR-ÉPÜLET S.-SZT.-GYÖRGYÖN.

jobb és alkalmatosabb sokadalom helyet stb.“

A szathmári béke (1711.) a kuruczháborunak véget vetvén s Erdély végleg a Habsburgház uralma alá jutván, uj korszak következett, mely a nemzeti fejedelmek korának ugy politikai, mint társadalmi rendszerét és szellemét rövid időn teljesen átalakitotta, uj irányba terelte, — még pedig nem magyar nemzeti irányba. A hanyatlás és sülyedés korszaka következett. „Az ellenállásra tehetetlen országról minden küzdelem nélkül fosztattak le az alkotmányosságnak még megmaradt czafrangjai.“ S a társadalomnak a nemzeti fejedelmek korában oly élénken lüktető magyaros szelleme is veszendőbe indult a bécsi kormánynak következetesen nemzet- és alkotmányellenes intézkedései alatt. Nem hiában irta a jó br. Apor Péter nevezetes munkájának czimlapjára azt hogy: „Metamorphosis Transsylvaniae, azaz: Erdélynek régi együgyü, alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély, czifra, felfordult állapotjában koldusságra való változása“ stb. A Leopold-féle hitlevél összes garancziái csak a papiron maradtak. A protestans felekezetek hova-tovább elnyomattak; behozták a jezsuitákat, a székelység bevonatott az adófizetés alá, s noha ezért évenként protestatióit megujitá, arra a kormány nem is hederitett; egy udvari rendelettel (1728.) behozatott a censura stb.

Hogy minő állapotban volt városunk ez idő tájban, némi világot vet arra egy 1727-beli keserves instancziája a „Szt.-Györgyön lakó városi rendeknek“, melyben ezeket panaszolják a Guberniumnak: „.... levén Háromszéken Sepsiben egy Szent-György nevü hely, melynek egy része városi, más része pedig falusi fundusokból áll, és a falusi fundusokra bebiró böcsületes possessorok ezekben az változó és nyomoruságos üdőkben feles városi fundussainkat megvették és azután magok jobbágyokat reászállitván, már az városi tehernek supportatiója alol eximálni akarják azon fundusokot s az Székhez contribualtatják, mely minémü nagy megromlásunkra légyen Exllád s Ngtok istenesen és bölcsön átal láthatya, mivel azoknak terheket a mü nyakunkban vetették s ezentulis palpabiliter continuályák, minthogy városiakul megkevesedvén, az abalineált fundusokra nézve, némelyek elbujdostanak, azért az egész terhet csak edgynehányan vonyuk, ugy el is szegényedtünk, hogy ebben az házában taxás mező város nálunknál nyomorultabb állapotyában hogy lehessen alig hisszük. Reménkedünk azért Excládnak és Ngtoknak szokott az illyen szegényekhez való istenes indulatokból, végye fel ügyünköt és commissionaliter méltóztassék tks. nemes Háromszéknek megparancsolni, hogy a mely sessiók eleitől fogvást városi fundusok voltanak, ezentulis had maradhassanak az városi jurisdictio és contributio alatt, másként nem sokára a városunkból falut tésznek, s consequenter egészen elpusztulunk..“ Erre a gubernium megfelelően intézkedett is, elrendelvén hogy az eddig adó alá tartozott városi telkek után az uj birtokosok is kötelesek a városi adót s más terheket hordozni. (Azonban a városból kivált Szent-Györgyfalu — mint fennebb emlitők — mégis egész 1848-ig fennállt.)

E bajokhoz járult még az is, hogy az elhatalmasodott „falurészi“ birtokos urak (a Daczó és más családok) a mult század derekán pörrel támadták meg a város piaczi korcsmároltatási jogát. S ugyanakkor a Daczó család, egy valahonnan előhalászott dubiosus régi contractus alapján a — fent emlitett — uj vásártér és az a körül levő városi telkek tulajdonjogát is el akarta perelni a várostól ősiség jussán. (Bizony, ma nem lenne meg a szép, nagy „szabadságterünk“, ha a Daczóknak sikerült volna e pert megnyerniök.) De ez a per — megszakitásokkal — egy századig folyt s mint arra még ma is emlékező idős emberektől tudjuk (mert az okmányok elvesztek): 1848-ban még nem volt befejezve. 1849-ben pedig az orosz katonaság széthányván a Daczó család leveles ládáját is, a periratok akkor elpusztultak s azzal és az uj idők szellemével a pör is végkép abbanmaradt.

1764-ben Mária Theresia az igazságtalan alapon szervezett székely határőri ezredek felállitását elrendelvén (a madéfalvi „siculicidium“-ról gyalázatos emlékü Buccow végrehajtása alatt) az addig még némileg szabad határszéli székelyekre keserves rabszolga-korszak következett.

S.-Szt.-Györgynek is nagyon sok küzdelme volt a katonai kormánynyal, melylyel szemben persze mindig csak ő huzta a rövidebbet. A gyalog vagy huszár katonának besorozott városi lakosok kivonattak a tanács hatásköre alul; a jobbágyság a földesurak dominale foruma s a szék tisztsége alá tartozott; s a szegény városi polgároknak pedig — kik vajmi kevesen voltak — a városi és katonai hatóság is parancsolt egyszerre. A század végefelé aztán a katonai hatóság annyira elhatalmasodott, hogy a városi tanács semmi jelentősebb

közügyben sem mocczanhatott annak tudta és beleegyezése nélkül. A városi lakosság törzse (a régi székely oppidanusok) tulnyomóan katonáskodás alá vonatván, s a 18—25 esztendei katonai szolgálat után hazaszabadult „jubilatus káplár“, vagy strázsamester stb. urakból telvén ki jobbrészint a nemes magistratus tagjai: még a városi tisztujitás sem eshetett meg a katonai hatóság jelenléte, ellenőrzése és jóváhagyása nélkül.

A városi tanács ekkor (s a jelen század első felében is) egy főbiró, egy fő- és egy aljegyzőből és 6 tanácsosból (senator) állott. A kormány (Gubernium) és a katonai hatóság atyai gondoskodásával nemcsak a kevésbbé fontos ügyekbe, de még a polgárok magánviszonyaiba is beleavatkozott s különösen vigyázott arra, hogy a szárnyait már bontogatni kezdő nyugateurópai szabadszellem nehogy valami módon közénk is eljuthasson. Az erdélyi országgyüléseken városunk két követtel képviseltette magát s ez egész 1848-ig igy volt.

II. József 1782-ben megerősitette a város régi vásártartási szabadalmát és a feledésbe ment hetivásár tartási jogát is fölelevenitette, a hétfői hetivásárt adományozván. (Mely maig is fennáll.)

Az 1790-iki nevezetes országgyülés elé városunk követei a következő sérelmeiket terjesztették orvosoltatás végett. Hogy a székely huszár ezred stabilis háza felépittetvén, ahoz 1765—66-ban a baromvásár piaczából (a mai szabadságtér déli részén levő telkek helyén) a méltóságos Obesterek akkora helyet foglaltak el és kerteltettek be — az előleges megállapodások ellenére — „a melybe öt-hat köböl zabot elvetnek s a mellett szénát csinálnak. Sőt a mi igen terhes, az esztendőnként romlani szokott kerités megcsinálását a verés félelme miatt tellyesiteni kell.“ — A városnak a piacz mellett egy tágas jószágát arra épitett házzal együtt 1763-ban a huszártisztek elfoglalták s a quartély mestert helyezték belé; haszonbért csak 1784-től fogva fizetnek, de csupán 20 R. frtot, noha 100 R. frt haszonbért is adna más érette. — A lakosság a Daczók malma gátját „csaknem jobbágyi szolgálattal, másnak hasznavevésére“ ujitani és a régi Olt-hid fenntartása mellett, egy ujabb hid felállitására is kényszerittetik. — „Noha egész városunkban csak három catholikusok vagynak és templomuk nincsen, mindazáltal a S.-Szt.-Iványi tisztelendő plebános ur kivánságára“ canonica portio szakittatott ki, noha „a felséges Josef Császár parancsolattya szerént, csak ott parancsoltatott is excindáltatni, az hol Canonica Terrenumok vagynak, nálunk pedig affélék nincsenek.“ — „Terheltetésünkre vagyon az is, hogy noha ez előtt való esztendőkbe a normalis osko-

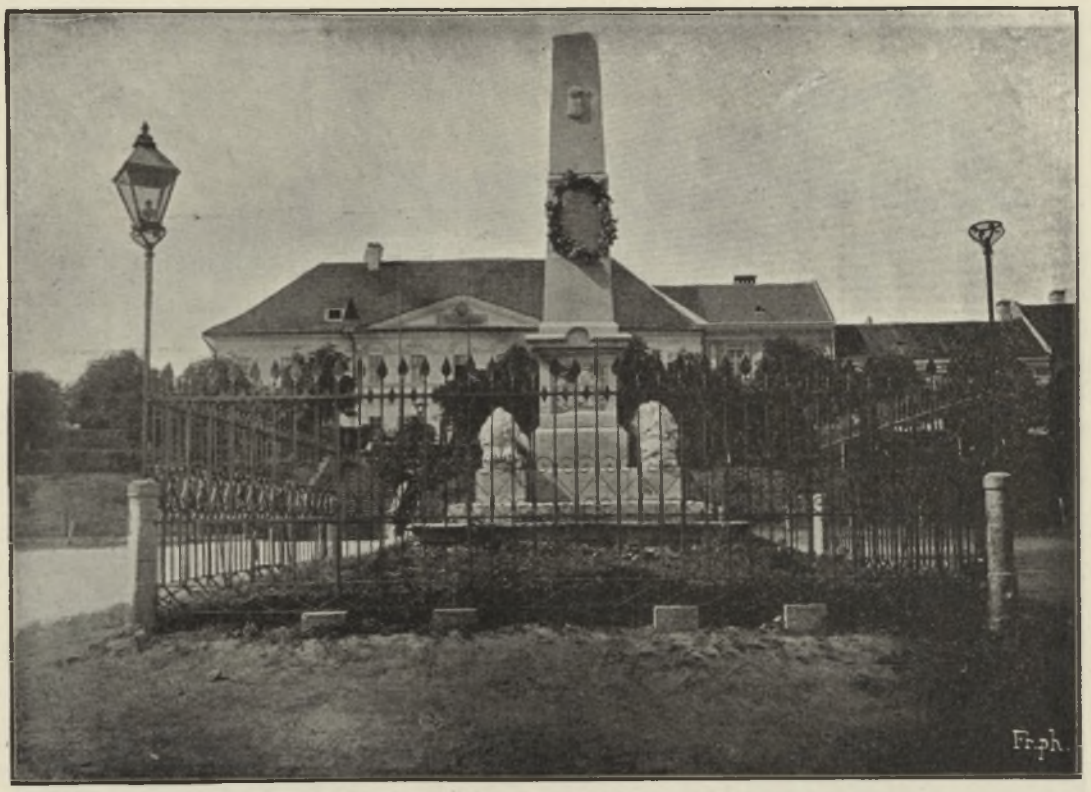

HONVÉD EMLÉK S.-SZT.-GYÖRGYÖN.

láknak hire se hallatott, de mostan városunkba a normalis oskola felállittatván, azok, kik gyermekeinket tanittatni akarjuk, noha czélunk a tudománybéli bővebb gyarapodásért Collegiumokba volna, mindazáltal, hogy gyermekeink collegiumokba tanulni mehessenek, az, vagy igen nehezen engedtetik meg, vagy ha elmennek is, midőn katonaságra alkalmatosok, az országnak is nagy kárára, erőszakkal katonaságra visszahozatnak, fegyverbe öltöztetnek és igy csaknem az normális oskolába való tanulással megelégedni parancsoltatnak; s kik papságra, vagy egyéb hivatalra mehetnének azért is tolláltassék mivelhogy városunk Ref. ekklesiájának szép localis oskolája vagyon" stb. Természetesen — az akkori viszonyok mellett — mindezen sérelmek orvoslására éppenséggel semmi sem történt...

A görög keleti egyházközség ez időtájban alakul meg városunkban, melynek hivei kivétel nélkül a falurészi földesurak jobbágyai, kik legnagyobb részben oláhok voltak. Azonban a kizárólag magyar környezetben annyira elmagyarosodtak, hogy oláhul ma sem tud közülök senki és papjuk is kénytelen csak magyarul érintkezni velük.

A XIX-ik század beköszöntése után mindjárt, szerencsétlenség érte városunkat. 1802-ben oly ha-

ÁRVAHÁZ S.-SZT.-GYÖRGYÖN.

is, sokan megakadályoztatnak." „Az felsgs. Első Leopoldus Császár diplomájában noha világosan iratik, hogy a Székely nemzet mint hadakozó nép minden teher viseléstől, adózástól, s több efféle terhektől ment légyen, mindazonáltal méltóképpen panaszolhatunk, hogy in Annis: 1763. et 1764. minthogy erőszakoson felfegyverkeztettünk, mégis a székely szabadság és immunitás nékünk nemcsak meg nem adatott, sőt a mellett idegen országokra is nemzetünk nevezetes nagy veszedelmivel s elhullásával hadakozni elmenni kéntelenittetünk." Kéri városunk még az országgyüléstől, hogy privilegiumai, melyek nem elég világosak, tisztáztassanak és az „erigált normalis oskola talmas földrengés volt, (mely Háromszék területén is mindenfelé tetemes károkat okozott) hogy az ev. ref. templom boltozata nagyrészben leszakadt, a torony szinte földig hasadt, a várkerités és hátsó bástyatornyának egy része leomlott s a városban levő (noha még kevés számu) kő és téglaépületek is megrongálódtak. (A templom tornya 1829-ben épittetett ujra.)

E század elején kezdtek városunk iparosai czéheket alakitani. Hogy régebben is lettek volna czéhek S.-Szt.-Györgyön, annak nincs nyoma; de az iparosok csekély száma miatt sem valószinü, hogy már régebben is czéheket alakithattak volna. A legrégibb czéhlevél 1808-ból való s a csizma-

diák kapták a guberniumtól. A timárok 1829-ben, a szabók pedig 1836-ban nyertek privilegiumot czéh alakitásra. Más iparos czéh nem volt városunkban.

A város előhaladása egészen a szabadságharcz utáni időkig, vajmi kevés és lassu. De különösen a jelen század első negyedében, alig valamivel áll előbb városunk, mint a hol azelőtt 200 évvel volt. Lakói száma nem több 2000-nél és ipar-kereskedelem s kulturális intézmények tekintetében még mindig vajmi kezdetleges állapotai vannak. Épitkezése egészen falusi; nehány ház kivételével csak faépületek, melyeknek igen nagyrésze szalmafedelü; cseréppel födött épület alig van. Még a városháza is csak egy törpe faviskó. Utczái kövezetlenek, teljesen elhanyagoltak; utai keskenyek, roszak; esős időben feneketlen sár mindenfelé. Utczai világitásról szó sincs. Rendőrség: teljesen ismeretlen valami. Iskolája — az 1778-ban felállitott katonai, német szellemü és tannyelvü, normalis iskolán kivül — az ev. ref. elemi iskola, melyben a fiukat a kispap, a leányokat a kántor meg a harangozó tanitja. Az iskolaépület az ev. ref. templom várkeritése melletti (II. József császár idejében épült) kőépületben volt (mely ma a harangozó lakása és magtár). Eléggé illusztrálja az akkori kezdetleges viszonyokat az is, ha megemlitem, hogy 1804-ben (hivatalos kimutatás szerint) a városi főbiró évi fizetése 6 (=hat) rhénes-forint, a jegyző (ordinarius notárius) évi fizetése 20 rfrt volt. A senátorok (haton voltak) nem kaptak rendes fizetést, hanem a büntetéspénzek harmadrésze és „a marha vásárróli czédola expeditio haszna“ illette őket. 1805-ben aztán fölemelték a főbiró fizetését 30 rforintra, a többié maradt mint volt.

Nem csodálkozunk azonban ez állapotokon, ha tudjuk, hogy ez más hasonló kis városokban is az akkori időben igy volt; a hivatal viselés nem életpálya, hanem megtiszteltetés, nobile officium volt.

A nagy franczia háboruk rendkivüli áldozatokkal jártak. Városunk — székely katonasorban levő — polgárai is éveken keresztül odajártak idegen országokban Napoleon ellen, a szövetséges hadakkal. Itthon pedig általános szegénységgel, hallatlan drágasággal, majd a pénz-értékcsökkenés (devalvatio) nyomoruságaival küzdött a polgárság. A nemesi jusson kényelmesen itthon maradt földesurak pedig (a Daczók) pörökkel zaklatták a várost s önkényeskedtek, a hol lehetett. A városi tanács panaszolt a guberniumhoz eleget, de alig volt eredménye. Egyik siralmas panaszában a többek közt ezeket adja elő a tanács:

„Noha Magistratusunk eleitől fogva igyekezett a felséges királyi Rendeléseket megtartani, másokkal is megtartatni, nevezetesen a tilalmas erdeink iránt gondoskodni; de a mi tilalmas erdeink az 1811-dik esztendőtől fogva a Mltsg. Datzó urak hathatós előadások és javallások szerint a drága erdeink bértzeit igen kevés birságra lehuzatván, egy igen szép makk termő csere bértzet az épitők számára megszabaditván, minden szál nagy cserefát 48 krra. a közelebb levő bértzeken az épületbe való lágy fákat egy marha után való terhet 18 krra szállitottak, ekkor is látván Magistratusunk az Urak előre való nézéseket, semmi képpen nem akarta; a népnek az erdő tilalmáról költ Decretumokat felolvasta. De a honn levő közönség az Urak előre való nézéseket által nem láthatta, arra állottak és már ezen utolsó franczia háboru lefolyása alatt, a mig a mi atyánkfiai a Nemes Hazánk és Országaink védelmére ellenség előtt véres verejtékkel hadakoztak és igen sokan életekkel fizettek, melyek után sok árva, neveletlen gyermekek maradtak, az alatt Mlts. Datzó János és Josef Urak ide haza csendességben lévén, cselédeikkel együtt sok számu nagy és kitsin házakot épitettek, melyeket keringő Lipitorokkal bé töltvén, kik közül sokan Ő Felsége szolgálattyára mehettek volna, a katonaság pedig negyed részét sem épithette, hon nem lévén, most sem épithetnek a királyi szolgálat és a drágaság mián, de ugy is elpusztitották a megnevezett Urak cselédeikkel együtt a tilalmas erdőnköt azon haszontalan törpe szarvazatu szalmás czigányházakra, hogy egy becsületes szarufát nem tanálhatni, supra conpetentiam még meg nem szünvén, szándékoztak egy nehány apróság törvénytelen házakot épiteni, mellyekre a tilalmas erdeinket hordassák éjjel-nappal megszünés nélkül, melyekből igy hamarabb tüz támadhatván, az erdőnk elpusztulása után Városunk is utolsó romlásra juthat, a minthogy az Urak épitettek egy nagy Baál-házat, 18 apró házakot; a városi lakosok pedig szorulásból tsak 4-et...“ stb.

Ez időtájban szerveztetett ujra a városi tanács és „képviselő testület“ (esküdtek). A gubernium 1816. május 6-án adta ki jóváhagyva „A Sepsi-Szent-György Várossa Comunitássának Instructioját“, mely 21 §-ból áll. Az esküdtszék 24 tagból állt (viginti-quattuor viratusok) „mely szám — nevekedvén is a városnak népessége — nagyobbra nem neveltetik, nevezetesen a 2-ik Székely Regimentnek hire és jóváhagyása nélkül.“ A 24 viratus választja a tanács tagjait és ügyel fel a város vagyonára, jövedelmeire, közigazgatására. Ekkor szerveztetik a városi „oratori“ állás is, melylyel a közgyülési előadói, város gazdai és rendőrségi teendők jártak. A tisztviselők javadalmazása is emelkedett. A főbiró már 60 rfrt, a jegyző: 30 rfrt, az orator: 6 rfrt évi fizetést kapott a város közpénztárából; de a tanácsosok

javadalmazása a régi maradt. (1833-tól fogva kezdtek rendes fizetést kapni.)

A következő évben (1817.) egy nagy napja volt a városnak, mely igy van megörökitve egy régi, a város privilegiumait magyarforditásban őrző jegyzőkönyv czimlapján. „Isten kegyelméből Felséges Fejedelmünk és Császárunk I. Ferencz, minek utánna sok, terhesen eddig fojtatott háboruit mind magára, mind pedig országaira nézve kivánatos véggel szerentsésen elvégezte volna, országaihoz s alatta valóihoz való kivánatos szeretettel viseltetvén, tettszett Ő Felségének, Felséges Asszonyunkal, Károlina Augustina kedves hitvessével, és sok magokkal hozott Uri rendekkel az ezen 1817-ik esztendő fojtával Császári szállását elhagyni és egy terhes, hosszas utazás között, Birodalmát, Országait, Népeit, régen várt örömekre, maga személlyesen bé kerülni és meglátogatni. Ekkori országlása alkalmatosságával, szerentséje lévén ezen mi kitsin Városunk is Ő Felségét, minden magához tartozandókkal, nagy örömmel, tapsolással, vivát kiáltások között ezen esztendő September 17-én elfogadni és ugyanazon éttzakán egy csendes nyugodalmat engedni.“

Betelepülés folytán a róm. katholikus vallásu lakosok is kezdvén lassanként megszaporodni, a 30-as években önálló ekklesiát alkottak s ekkor épült a székely huszár-ezred erkölcsi és anyagi segitségével a jelenlegi rom. kath. templom a piaczon (a mai „Szabadság-téren“). Az előtt is volt az ezred számára egy kis kápolna, melyet aztán a templom épitésekor lebontottak. (A rom. kath. templom akkor elég nagy volt, de ma már a hivek annyira megszaporodtak, hogy kibővitése szükségessé vált.)

1832-ben épült a piacz nyugati oldalán levő lankás dombon az egyemeletes székház (ma vármegyeház) Béldi László administrator idejében, a háromszéki nemesség költségén, mely (noha már kissé ódon divatu) kiváló szép fekvésével egyik disze városunknak és ma már történelmileg is nevezetes épület, ebben folyván le az az emlékezetes székgyülés, melyben Gábor Áron ajánlkozott, hogy két hét alatt ágyut teremt Háromszék és a haza szabadságának megvédelmezésére (1848. nov. 23.). (A vármegyeház ma már mindkét oldalon tetemes kibővitést nyert Potsa József főispán ő exciája buzgalmából.)

A pár évtizeddel előbb épült székely-katonasági épületektől — melyek az első emeletes épületek voltak városunkban — és a székház felépültétől kezdve számithatjuk S.-Szt.-Györgynek igazi várossá fejlődése korát. Ettől fogva kezd lassanként csinosodni és városi külszint nyerni S.-Szt.-György, mit azelőtt nagyban nélkülözött. A tágas piacz ezután kezd fokozatosan körülépülni s a vásártér rendes határokkal birni, mihez nagyban hozzájárult a katonai hatóság ily irányu tevékenysége is.

Érdekes világot vet az akkori viszonyokra és a város felfogására, az 1834-iki erd. országgyülésre küldött városi követeknek adott „követi utasitás“ azon pontja, mely az anyaország és Erdély uniojáról szól:

„Ha történnék az, hogy Erdélynek Magyarországgal való egygyesülése kérdés alá jöne, vagy a királyi feltételek, vagy pedig országos projectumok rendében, — noha az elintézett Unionak modalitássa és czélja kijelelve és világositva nincsenek; mindazáltal ezen Uniót Hazánk és Jurisdictionk boldogitására czélarányosnak lenni közönségünk nem látván, kötelessége lészen követ Atyánkfiának, ezen Unioban meg nem edgyezni, sőt annak tökélletesen ellene mondani; annyival is inkább, mivel a két Ns. Haza önön költsönös törvénye szerént, meg lévén állitva az, hogy az edgyik országbéli Nemesi szabadsággal biró indigena a más Országban is hasonló nemesi szabadságba élhessen, ezen Törvény szentsége a két Ns. Hazát annyira egyben kötötte, kapcsolta, hogy annak nagyobb Unióra szüksége nintsen, de terhes és káros is lenne az Erdélyi Jurisdictiókra nézve, főképpen reánk nézve, mivel az elintézett uniónak önkéntes következése az, hogy a két országnak tsak egy törvényhozó teste légyen, ezen törvényhozó test maga gyüléseit soha, vagy igen kevésszer tartaná Erdélyben, Erdélynek pedig constituens tagjai a Magyar országi gyülésen teljes számmal soha, vagy ritkán jelenhetvén meg, az országos sérelmek orvoslása, az egyes személyek jussainak védelmezése, és egyéb Diaetára tartozó Erdélyt vagy annak lakosait illető tárgyakban az igasság kiszolgáltatása gyakran, sőt többnyire fogyatkozást szenvedne. Hát ha fontolóra vétetik az is, hogy a Ns. Magyar ország Törvényes Systemája, perek folyása, nem egyez az Erdélyivel, mit szülhet ezen tsaknem különböző törvényekkel biró két országnak egybe olvadása? edgyik, még pedig az erőssebbel nyomná, votumok többségével is a másnak jussait, sőt félő, ha valyon az Erdélyi nagyobb és kissebb Hivatalokat is nem Magyarországi Hazafiak foglalnáke el nagyobb mértékben; minden esetben Magistratualis törvényhatóságunknak nem lévén annyi jövedelme és tehetsége, hogy követeit csak egy Magyar országi gyülésre is ki küldhesse, minden következhető sérelmeink orvoslásától el lenne zárattatva.“

Ugyancsak városunk ezen korbeli állapotait vázolja érdekesen egy utleirás, mely a Kolozsvártt megjelenő „Nemzeti Társalkodó“ 1839-iki évfolya-

mában több számon keresztül jelent meg „Reminiscentiák 1837-ről“ czimen „Árokalyi“ álnév alatt, ki háromszéki utazása keretében a többek között ezeket irja városunkról:

„Szemerjáról dohány kertek közé szoritott keskeny (ma már széles), de jó ut viszen Sz.-Györgyre. Ezen ut tanuja a föld drágaságának Háromszéken. — bécsi bérkocsisi ügyességgel birjon a kocsis, hogy a szembe hajtó szekérrel tengelyt ne akasszon. Nehány percz alatt a Szt.-György kapui — a katonai diszes lakok előtt vagyunk. A városnak ezen része (mai sétatér-utcza) izléssel s csinnal készült épületeivel (a székely katonasági épületek; ma járásbiróság és méntelep) igen nyájas s meglepő tekintetet mutat. Legjelesebb ezek között az ezredesi lak, délszaki szegletére alkalmazott őrházzal; ezen őrház kő alapjából a négy szegleten négy oszlop emelkedik ki, melyeken a csinos, veresre festett födlezet nyugszik. Ezen oszlopok köztt a fedlezettől le a kőrakásig széles s tiszta üvegtáblák a ki s be látást a város környékére mindenfelől tárva tartják. A római hős jutott eszembe, mikor ollyan házat kivánt épitetni, melybe mindenki ágaskodás nélkül beláthasson. A katonai lakok körül kitünő rend, csinosság valóban meglepő, mindenütt egy szerencsés felfogásu s munkálatiban szilárd elvekből következő kormányzó lélek mutatkozik. A mostai ezredes M. Dopsa ur kormányzásának gyümölcsei ezek. (Stb.) A katonai lakokkal szemközt emelkedő dombon fekszik a csak mostanában készült székház, minek párja hazánkban bizonyosan egy sincs. — A legujabb épitészeti modorban egy, az alatta fekvő várost s szinte az egész széket uraló dombon épülve, parancsoló pillanatokat szór el a két felől elömlő rónákon, s mintegy nyájasan láttatik legeltetni szemeit a gyönyörü vidék bájain. (Stb.) A város közintézetei köztt említést érdemelnek a ref. és cath. templomok, egy katonai nevelőház (normalis isk.) s a reformatusok télen, nyáron át üres iskolájok. Van a városnak egy kis Casinoja is, több szobákkal, mint olvasni valókkal. Panaszkodni hallottam egyet-mást azon részvétlenség iránt, melylyel ezen serdülő s alig pelyhező intézethez nagyobbára viseltetnek. Hosszas életet ezen intézetnek még legbuzgóbb pártfogói sem igérnek; mert mint hiteles kutfőtől hallám nem egyszer mondatni: gyérek a részvényesek, gyérebbek a fizetők, leggyérebbek az olvasók. Feles számmal találkoznak, kik a kötelezvényeket aláirják, de a fizetés sokkal restebbül megy az aláirásnál; kártyázó, tekéző szobák dugvák, az olvasó szobákban alig kotyan meg egy kettő, s a „solvit“ rubricában araszos ürességek találtatnak. (Stb.) Van a városban egy gyógyszertár is, nehány apró boltocskák s ezek közt egy kitetszőbb, a városi pénzforgásnak szinte középpontja. Régebben Sz.-Györgyön mü-ipar és kézmüvek szabadon üzettek; a szabó ökröt vághatott, a fazakas egyszersmint kovácsolhatott. Mostanában czéhok keletkeztek, s mikor másutt a czéhok nyügjétől menekvésen törik fejöket, itt folyvást szaporodnak s népesednek azok; szaporodik velök a különben is számos szegényeknek laistroma. Csak az egy templomba vezető utczán tiznél több szabó czimert olvastam meg, aligha nagyobb részének ollója meg nem rozsdásodik a veszteglés miatt. Ezen czimerek közül egyet nem tehettem, hogy a t. olvasónak be ne mutassak. Egy fekete táblán rózsaszinü fellegből egy felpiperézett, csupa szellemi kezecske nyulik ki ujjai közé fogott iszonyu goromba ollóval; az olló éppen mintha csippentésre volna kifeszitve s két élesre fent fogaival a mester vezeték s kereszt nevét tartja agyon szurva. (Stb.) A város egy és más előjogok birtokában van (stb.) az orsz. gyülésre két követet választhat, éppen mint Közép-Szolnok vagy Háromszék. Dohánykereskedése s pálinkafőzése sok szép pénzt hajt bé. Lakosai igen kevés kivétellel magyarok (stb.) Részemről a sz.-györgyi s átaljában a Sepsi széki nemzedéket nemcsak hogy legszebbnek, de aránylag legférfiasabbnak is találtam egész Háromszéken. Magas, nyulánk termet, derült arcz, égő szemek, munkára s türésre edzett izmok főbélyegei a sz.-györgyi népességnek. Orbai székről ezt nem állithatom. A sz.-györgyi népesség társalkodásában sok van azon eredeti nyiltságból, mely a székely ivadékot kitünőleg bélyegezi. Vendégszerető, barátságos s igaz róla, mit a székelyekről átaljában mondanak, hogy „megölik az embert becsülettel.“ (Stb.) Visszatérve megnéztük a templomot, mely köröskörül árkokkal s kőfallal elrekesztett várformában fekszik (stb.) most a vár déli oldalán iskolaházak épülvék. Nincs Háromszéknek ennél alkalmasabb iskola épületje; (minő szerény igények voltak akkor!) de fájdalom, szomoru üresség tanyázik falai között, — nem hinné az ember, nincs kit tanitani benne. Érzékenyen s elfogódott kebellel panaszkodék a tisztes férfiu (az akkori ev. ref. lelkész Gödri F.) azon vétkes hanyagságra, melylyel a vidékiek

UTCZARÉSZLET S.-SZT.-GYÖRGYÖN.

gyermekeik nevelése iránt viseltetnek. Im itt nem foghatnak arra, hogy nincs iskolaház, nincs alkalmas tanitó, — mindenikkel bir a város; és a szülék, minden unszolás daczára pusztán engedik elhangzani a kiáltó szózatot, mely őket a vallás s természet nyelvén az életbeli kötelességek legszentebbikére, gyermekeik erkölcsös s vallásos nevelésére szólitja fel. Stb."

A város allodialis anyagi viszonyai 1838-ban — egy „Nemz. Társalkodó"-beli, nem elég világos statisticai kimutatás szerint — a következők voltak: „jövedelme = 5481 frt (ezüst pénzben); költsége = 2418 frt; vagyonossága = 4754 frt; jövedelme realitásokból = 1352 frt." —

Bekövetkezett a magyar történelem idealismusban s lángoló hazaszeretetben páratlan korszaka: 1848. A régi Magyarország (rendi alkotmány stb.) összeomlott, s vele együtt a székely határőri katonai rendszert is (mely annyira erőszakos és igazságtalan volt) gyökerestől elsöpörte a szabadság szelének egy lebbenése.

Sepsi-Szent-György város történetében is ez a pár év (1848—49.) a legragyogóbb és legemlékezetesebb idő, minőhöz fogható azelőtt soha nem volt s tán alig is lesz. Kezdődött kitörő lelkesedéssel, az oly régóta epedve várt szabadság rajongó üdvözlésével, mely magával ragadta a társadalom minden osztályát, a város minden lakóját, az ősz aggastyántól, az eszmélni kezdő gyermekig, még a nőket sem véve ki. Folytatódott véres csatákkal, melyeknek zajában legendaszerü hősök és államférfiak sokasága termett elő, még ily kis városban is... És végződött romlással, elnyomatással, kétségbeeséssel — de a melyből a szivós székely lakosság csakhamar felocsudva, szorgalmas munkával igyekezett pótolni a nagy veszteséget s megvetni alapját egy szebb jövendőnek. S ez sikerült is S.-Szt. György város hazafias polgárságának.

Ez emlékkönyv szük keretében lehetetlen, mert igen hosszura nyulna, csak röviden is előadni az egymásra torlódott események egész tömkelegét, melyek ez idő alatt itt zajlottak le, vagy melyekben városunk is közvetlen érdekelve volt. Egy megelőző fejezetben, általánosságban különben is le van irva Háromszék szabadságharczbeli dicsőséges és bámulatos szereplése, miből városunknak szintén kiváló szép s nem egyszer döntő rész jutott. Itt csakis a fontosabb események rövid vázolására szoritkozhatunk.

Az 1848. márcziusi nagy események hire a fővárosból mintegy 10 nap mulva érkezvén el hozzánk, nagy lelkesedéssel és izgalommal töltötték el a hazafias lakosságot.

Április 11-én Háromszék rendkivül népes márkális gyülést tartott, mely nagy részben a szabad ég alatt a piaczon folyt le. Háromszinü nemzeti zászlók lengettek a házakon; az egybegyültek nemzeti kokárdát tüztek keblükre. Lelkes, hazafias beszédek tartattak, melyek már „polgártárs" s „barátaink" megszólitással kezdettek. A választandó követek (orsz. képviselők) részére a követi utasitásokat megállapitották. Kimondatott hogy: Erdélynek Magyarországgal való uniója végett országgyülés egybehivásáért a kir. kormányhoz folyamodás adassék; legyen közteherviselés; egyenlő polgári és vallás szabadság; urbéri viszonyok kárpótlás melletti megszüntetése; a székely határőri katonáskodás megszüntetésével, nemzetőrség állittassék fel; üdvözlő feliratok küldessenek a nádorhoz és felelős miniszteriumhoz; tartassék székely nemzeti gyülés; a még fennálló némely székely nemzeti előjogok ugy igazittassanak el, hogy azok miatt az unio akadályokba ne ütközzék; nemzetőrség szervezésére bizottság küldetett ki stb. A jelen volt, katona sor alatt levő székelyek, a 84 év óta erőszakoskodó katonai rendszer azonnali eltörlését s a fegyver rögtöni letételét akarták keresztül vinni, de a bekövetkezhető veszélyekre és a kilátásba helyezett kormányi intézkedésekre intő beszédek után, ettől egyelőre elállottak.

Az általános izgatottság folytán a császári főhadvezérség titkon intézkedett a Csikban és Háromszéken elhelyezett ágyuk, fegyverek és más hadifelszereléseknek Brassóba (a higgadtabb és a magyar mozgalmakkal nem rokonszenvező szászokhoz) való elszállitására s a 2-ik székely gyalog ezred egy századának Háromszékről kivonulására. Mit azonban észrevévén a nép lelkes vezérei s beszédekkel felvilágositván a székely katonákat, azok megtagadták a császári tiszteknek az engedelmességet és a főkirálybiró s a nemzetőrséget szervező bizottság közbelépésére, a fegyverek városunkba a székházhoz szállittattak s a katonaság hazabocsáttatott. Azonban később az erd. kormányzóság kiküldöttei S.-Szt.-Györgyön és K.-Vásárhelytt tartott népgyüléseken felvilágositván a székelységet, hogy a szabadság és a vármegyei testvérek oltalma végett fegyvereikre és a katonaságra nagy szüksége van a hazának s hogy a fegyveres székelységet a haza határain kivül nem fogják vinni: egy csapat a legszebb rendben, május 13-án, kiindult Háromszékről, s a fegyverek is a székházból elszállittattak.

Május 19-én gr. Batthyány Lajos min. elnök

a székely székekhez és határőr ezredekhez felhivást intézett, hogy a szerbek ellen a Szeged tájékára telepitendő táborba siessenek. A kiáltványnyal a székelyek megnyerésére és a honvédség szervezésére május 28-án Klapka György, Gál Sándor és Hajnik Pál korm. biztosok S.-Szt.-Györgyön népgyülést tartottak s nagy lelkesedést idéztek elő.

Május 30-án a kolozsvári országgyülés — hol városunk követei Demeter József és Gyárfás Károly voltak — kimondta az uniót, melynek hire városunkban is nagy örömmel fogadtatott.

A Pestre egybehivott közös országgyülésre követeket választani, Háromszék julius 1-én tartotta meg közgyülését S.-Szt.-Györgyön. Városunk képviselőjévé Demeter József választatott.

Az október 16-án tartott agyagfalvi székely nemzetgyülésen városunkból is számosan jelentek meg. Melynek befejezése után Berde Mózes korm. biztos S.-Szt.-Györgyön azonnal népgyülést tartott, melyen az agyagfalvi nemzetgyülés határozatai: a jogegyenlőség, s a székely katonai rendszer eltörlése stb. kihirdettettek s az általános fegyverkezés elrendeltetett. Ezután egymást érték a népgyülések és székgyülések városunkban és a vidéken, a gyors egymásutánban fölmerült komoly események következtében. Ezek közt a legnevezetesebb a november 20—23-iki volt, melyen Gábor Áron, a Puchner fenyegetéseitől aggódó főemberek békitő beszédeivel szemben kijelentette, hogy 6 ágyut teremt két hét alatt S.-Szt.-György piaczára, ha a fülei vashámort rendelkezésére bocsátják, és ha az első próbalövésre czélba nem talál, a második golyó öt szakgassa szét! . . .

Örökre dicső és lelkesitő emlékü történelmi jelenet volt ez.

Gábor Áron beváltotta szavát. Két hét sem telt bele s készen álltak az első székely ágyuk városunk piaczán. A nép lelkesedése rendkivüli volt. A székház mögötti magaslaton tette meg velük a próbát Gábor Áron, a tisztség s nagy sokaság jelenlétében, és az első lövésre czélba talált! . . . Erre szervezkedett a székely honvéd-tüzérség is.

E közben fedezték fel saját előőrsei a 12. zászlóalj őrnagyának: Balázs Manónak árulását, ki az erdővidék lefegyverzésére beütött Heydteval titkos levelezést folytatott. Saját katonái fogták el és megkötözve éppen az ágyupróbálás napján hozták be S.-Szt.-Györgyre a főtisztség elé, hogy fölötte mint áruló fölött haditörvényszéket tartsanak. A nép — mely már a székely katonaság idejében is gyülölte Balázs Manót brutalitásaiért — halált kiáltott fejére s nem várva be a hadbiróság hosszadalmas eljárását, megrohanta a székházat, erőszakkal kihurczolta a szerencsétlen őrnagyot a piaczra, bitófához kötözte s a halálbüntetést rajta végrehajtotta. De még hulláját sem hagyta békén az árulónak a felbőszült tömeg, hanem csaknem szétmarczangolta, mig dühe lecsillapult. Másnap hajnalban Kovács Gábor városi főbiró temettette el titkon, a piaczon koporsóba tett holttetemet ideiglenesen. (Később mikor az osztrák és orosz seregek Háromszéket elfoglalták, a császáriak kiásatták s Brassóba vive, nagy pompával eltemették.)

Ez a szörnyü eset döntött november 28-án a székgyülésen a védelem, vagy meghódolás kérdése fölött. Hiába volt minden békitő vagy ijesztgető beszéd, az aggodalmaskodók részéről; kimondta a népgyülés, hogy nem hódol meg s Háromszéket fel nem adja. Kihirdettetett az önvédelmi harcz az Erdővidékre betört ellenség ellen. Megállapitották a haditervet és november 29-én reggel már megperdült a dob s a háromszéki sereg elindult Hidvég felé Heydte ellen. Az első csata, melyben Gábor Áron is megjelent 2 ágyujával, Hidvég és Árapatak közt volt november 30-án, hol az ellenség visszaveretett.

Sepsi-Szent-Györgyön is kezdték önteni az ágyukat. Gábor Á. az Olt-utcza végén, Kiss János harangöntőnél rendezte be a mühelyt. Itt 5 ágyu öntetett. Az ev. ref. egyház 3 harangja közül is kettőből ágyut öntöttek.

Deczember vége felé, a szorongatott osztrák sereg segély nyerése és a háromszékieknek nehány kevésbbé szerencsés hadimozdulata után, a Brassóba jött Gedeon tábornokkal békealkudozás kezdetett. Háromszék és az ellenség, mint két önálló hadviselő-fél kötötte meg 1849. január 2-án a pontokba foglalt békeegyezséget. Ez azonban nem tartott sokáig. A fegyveres nép mit sem akart tudni a békéről s később hire jövén Bem közeledésének, Háromszék ujra fegyvert ragadott.

Gál Sándor Csikban szervezvén a hadinépet, S.-Szt.-Györgyre jött, hol január 28-án a szükséges intézkedéseket megtette a harcz tovább folytatására. A szintén itt levő bizottmányi gyülés, az ellenfél által annyiszor megszegett békét felmondta. Mire Brassóban oly rémülés állt be, hogy Schurrter csapatjával a törcsvári szorosba huzódott s az oláh tribunok Bukarestbe menekültek, a brassaiak pedig békekövetséget küldöttek S.-Szt.-Györgyre, kijelentvén, hogy ők a magyarokkal tartanak, testvéri egyetértésben kivánnak élni s a kereskedelmi vi-

szonyt fenntartani stb. De Háromszék nem egyezkedett.

Ujra kezdődött a harcz nagy lelkesedéssel. Győzelemről győzelemre lépve megérkezett Bem.

Márczius 25-én valóságos diadalmenetben vonult be S.-Szt.-Györgyre, nehány törzstisztje kiséretében, Bem tábornok. Nemzeti lobogós lovasbandériummal, virágokkal elárasztott kocsiban, a nép örömriadalma között érkezett a hős vezér a székházához, hol Horváth Albert főkirálybiró fogadta. A székház lépcsőjén hölgyek üdvözölték; piros rózsát tüztek rendjelei mellé; sebesült jobbja kötelékeit himzett nemzeti szalaggal cserélték ki s diszasztalánál urhölgyek szolgáltak fel. „Bem a mogorva öreg harczos, meglepetésig nyájas lőn, mindenki számára volt bókja s ugy nyilatkozott, hogy a székelyt melyet hősiességéért eddig is becsült, ma szeretni tanulta s hogy ez vala életének legszebb napja“...

Következett aztán az orosz beavatkozás. A tömösi szorosban junius 20-án — honvédeink emberfölötti hősiessége mellett is — a tulnyomó erővel szemben a csata elveszett. Lüders orosz tábornok, Brassó elfoglalása után egyes csapatokkal Háromszék ellen indult. A kozákok elárasztották Háromszéket. Többször megfordultak városunkban is pusztitva, rabolva. — Julius 2-án a kökösi hidnál vivott csatában érte a legnagyobb csapás a háromszékieket —: Gábor Áron elesett. De Lüders az apróbb csatározásokkal még sem érvén el a kivánt czélt, a N.-Szeben felé inditott csapatait visszarendelte és 28 ezer emberből álló egész hadtestét személyesen vezette Háromszék ellen. Gál S. értesülvén az ellenség nagy erejéről, annak közeledtére, a kökösi hidnál volt, könnyen megkerülhető hadállását felhagyva, mintegy 3000 emberből álló kis seregével S.-Szt.-György felé huzódott, visszaüzetve a muszkák balszárnyát képező lovasezredtől, és az Olt balpartján, a sepsi-szentgyörgyi „Eperstetőn“ szándékozott állást foglalni. Ezalatt (julius 4-én) a székely tüzérség egy része is, mely Ereszteyényen Gábor Áront temette s éppen diszlövésre készült, futár által rendeletet kapott, hogy siessenek S.-Szt.-Györgyre, mert közeledik az ellenség. Julius 5-én (1849.) „jött a muszka lovasságnak fellegnyi sokasága.“ Huszáraink halált megvető hősiséggel harczoltak; a muszka lovasság közébe furódtak, az ezredek zömét keresztül-kasul törték, de midőn 60-an visszatértek, a magyar sereg már visszavonulásban volt, a tulnyomó ellenség elől tüzérség, lovasság menekült. Gál Sándor is csak nagy bajjal tudott nehányad magával az Olton keresztül jutni. Gyertyánffy Ferencz I. székely gyalog ezredbeli százados, a csata elvesztése után is, mintegy 300 emberével helytt maradt, kik vele együtt elszántan harczoltak utolsó lehelletig. Egytől-egyig hősi halált haltak . . .

„Ott domborul a S.-Szt.-Györgyről Gidófalva felé vivő mezei ut mellett“, igénytelen kőemlékkel jelölt nagy sirhalma a hazáért és szabadságért elvérzett hősöknek, kiknek szent emlékét örökre megőrzi a hazafiui kegyelet . . . (A hazáért és szabadságért elvérzett hős honvédeink emlékére Háromszék lelkes közönsége diszes, márvány emlékoszlopot emelt városunk főterén 1874-ben.)

E csatával megtört Háromszék védvonala; a magyar sereg nagy részben feloszlott; az oroszok bevonultak S.-Szt.-Györgyre. Lüders e győzelme után (mely délelőtt történt) két órai rablást engedett (d. u. 2 órától 4-ig) csapatainak, mikor a város, Háromszék és a Daczó család becses levéltárai is részint elégetve, részint kutba hányva és szétszórva, a székely történelem örök kárára, feldulattak.

(Városunk e kiraboltatását többen, u. m. Orbán B., Nagy S. stb. augusztus hónapra teszik, napjának megjelölése nélkül, de egykoru szemtanuk határozottan állitják, hogy nem akkor, hanem a jul. 5-iki vesztett csata napján délután történt.)

Lüders Jessauloffot városunkban hagyván, elvonult és julius 9-én Brassóból Háromszék és Csik lakóihoz kiáltványt intézett, hogy miután „a büntetés elérte őket“, térjenek vissza és fegyvereiket 14 nap alatt S.-Szt.-Györgyön adják át az ottani katonai hatóságnak, igy semmi bántódásuk sem lesz; de akik nem engedelmeskednek, azoknak a szigoru büntetésen felül, minden vagyonuk konfiskáltatni fog.

Bem hallván a történteket, nagy haragra lobbant s biztató kiáltványt intézvén a székelységhez, gyorsan közeledett Háromszék felszabaditására. Julius 19-én már, mintegy 8000-nyi haddal az Olt és Feketeügy folyók közti vonalon táborozott, S.-Szent-Györgytől Kökösig. Julius 20-án reggel még a muszkák kezében volt S.-Szt.-György, de délután 5 óra körül Bem, ágyuzás után, elverte őket; kik mikor a városból kivonultak, az Olt-hidat felgyujtották. Bem még az nap városunkat megszállván, az ellenség által itt felzsarolt nagymennyiségü élelmiszert zsákmányul ejtette. Másnap pedig (jul. 21-én) Uzon és S.-Szt.-György közt az ellenséget ismét megvervén s a barczaságra visszaszoritván, a vezényletet Gál Sándornak adta át, őt serege

nagyobb részével az Oltnál hagyva, és még aznap délután városunkból, Maksán keresztül Moldvába indult.

Bem moldvai hadjárata alatt Clam-Gallas osztr. altábornagy azt hivén, hogy Háromszék védelem nélkül hagyatott, az orosz seregekkel erősitett dandárát Háromszék ellen vezette.

Julius 23-án az osztrák-orosz egyesült had összes erejével Illyefalvától Szemerjáig vonult elő 3 vonalon. Gál Sándor seregével S.-Szt.-György alatt, Szemerjánál foglalt hadállást. Elszánt harcz fejlődött ki, mely változó szerencsével késő estig tartott. Az ellenség Szemerját megrohanta és felujra betört Háromszékre és julius 27-én S.-Szt.-György határán Gál Sándorral megütközött, ki azonban a tulnyomó ellenséggel szemben nem látván tanácsosnak döntő csatára kelni, Csikba vonult, hol a tusnádi szorosban jul. 29-én az oroszokat visszanyomta. De Háromszéket az ellenség ujból elfoglalta, nagy sarczolást tevén mindenfelé. Azután csakhamar Csik is elesett. A székely sereg megfogyva, lépésről-lépésre küzdve érkezett meg Zsibóra. Itt tették le a fegyvert 1849. augusztus 26-án..

Vége lett a szabadságharcznak, — következett a megtorlás.

Háromszék az udvarhelyi katonai végvidékhez

S.-SZT.-GYÖRGY VÁROS LÁTKÉPE AZ EPRESTETŐRÓL. (SZEMERJA FELŐLI RÉSZ.)

gyujtotta. Gál Sándor az égő Szemerján át a város fölötti magaslatra huzódott (hol most a megyei fiárvaház és kórház áll) s az égő helység tüzvilágánál még egy ideig mindkét részről folyt a lassanként szünedező ágyuzás. — Gál Sándor S.-Szt.-György közelében nem akarván türni az ellenséget, éjjel az Olton átkelvén, annak jobb szárnya ellen heves támadást intézett, mely annyiban sikerült, hogy másnap (jul. 24-én) az ellenség teljesen viszszavonult a szászföldre.

Ezalatt Bem is visszatért Moldvából, s julius 25-én városunkat is érintve és intézkedéseket téve, Maros-Vásárhely felé elvonult. — Clam-Gallas erre osztatott be egy katonai parancsnok és polgári biztos fenhatósága alatt. Városunkban Kovács István kapitány cs. kir. biztos uralkodott teljhatalommal egész Háromszék fölött (kinek zsarnokoskodását még ma is emlegetik).

Sok sanyargatást szenvedett S.-Szt.-György. Hadi sarcz fejében 2000 frtot fizetett. Kossuth bankóban 1600 frtja veszett oda. Az itt állomásozó orosz sereg egyrésze s a császáriak, hónapokon keresztül zsarolták; marháit elhajtották; nagymennyiségü élelmiszert szedtek föl a szegény lakosságon minden kárpótlás nélkül; szállásadással, szolgálatokkal terheltek mindenkit stb. Ugy hogy

az elcsigázott lakosság 1850-ben adóját nem volt képes fizetni.

Az elnyomatás ezen szomoru korszakában és azután a napjainkig történtek közül — mivel a szereplők, vagy hozzátartozóik még jobbára élnek — csak a fontosakat és csak röviden soroljuk még fel.

1852-ben ő Felsége I. Ferencz József városunkat is meglátogatta.

1852—54-ben épült a szék lakóira kivetett rovatal és közmunkából a diszes „Ferencz József kórház.“ Ugyanekkor (1854—56.) az uj városház is, melyben a városi nagyvendéglő vendégszobákkal s az 50-es években ujra alakult kaszino helyiségei, egy nagy tánczterem, számos bolt s más mellékhelyiség van a városi tanács hivatalos helyiségein kivül. E terjedelmes épület épitése a város akkori gyenge anyagi helyzete mellett, csak Herczeg Schwarzenberg kormányzó támogatásával épülhetvén fel, falavatásakor „Schwarzenberg Csarnok“ elnevezést nyert.

Az osztrák önkényuralom gyáva zsarnoksága városunkban is bitófát állitott fel, s 1854. Ápril 19-én Várady Józsefet és Bartalis Istvánt kivégeztette. — Várady József 1848-ban — bár még gyermek — Kossuth-huszár volt. 1849-ben kimenekült, honnan mint a magyar emigratio közvetitője s a Makk-féle összeesküvés egyik tevékeny szervezője jött haza. Midőn az ezen összeesküvésben résztvettek: Gálfi, Török és Horváth M. Maros-Vásárhelytt kivégeztettek, Váradyt is — hosszas bujkálás után — Kovács kapitány, hat társával együtt elfogatta, kik a marosvásárhelyi fenyitő törvényszék által halálra itéltettek. Schwarzenberg herczeg azon rendelettel hagyta helyben az itéletet, hogy a végrehajtás Háromszék elrettentésére S.-Szt.-Györgyön történjék. A többieknek kegyelemből 18 évi sánczmunkára változtatták halálos itéletét; a 24 éves ifju Várady és Bartalis azonban felakasztatott. „Mindketten bátran, a szabadság vértanuihoz illő méltósággal, a halált, mit hazájukért szenvedtek, nevetve fogadták.“ Az „Őrkő“ városra néző, nyugati lábánál volt felállitva bitófájuk, s ott van ma is egyszerü kőemlékkel jelölt közös sirjuk; melybe midőn lebocsáttattak, a kerületi biztos forró meszet öntetett rájuk, hogy holttestük hamarább megsemmisüljön — s hogy kegyeletes honfikezek el ne vihessék máshová eltemetni. De a vértanuknak a zsarnok hatalom által őrzött sirját, 18 éven át, éjjelenként, lopva mégis megkoszorúzták „ismeretlen tettesek“ ...

Ez idő tájban, az elnyomatás keserüségei közt, a tömörült háromszéki lelkes hazafiak és ev. ref. papság (a Rikán belőli kommunitás, Gödri Ferencz s.-szt. györgyi ev. ref. esperes elnöklete alatti) kezdeményezésére vettetett meg alapja az ev. ref. algymnáziumnak, melyből aztán napjainkban a már szép hirü Székely Mikó-kollegium (főgimnázium) fejlődött ki, mely a székelység hazafias, nagy áldozatkészségének örökre dicsőséges emléke s mindnyájunk büszkesége marad. A kollegium alapitásának eszméje 1850—58. között keletkezik. Sok buzgó fáradozás után végre 1859. szeptemberében megnyilik az I. gimn. osztály, kapcsolatban a ref. egyháztól átvett 4 elemi osztálylyal. 1863-ban már 4 osztályu a gimnázium s azonkivül 4 elemi osztálya is van. 1869-ben tervezik a meglevő osztályoknak két középtanodai és két bölcselmi osztálylyal való kibővitését és állandó épület emelését. 1870-ben teszik le az alapkövét a piaczranéző kétemeletes főépületnek, de csak 1877-ben fejezhették be s adhatták át a tanitás czéljaira. Első alapitói Háromszék és környékének fiai s a Rikán belőli kommunitás tagjai voltak, kik az ötvenes években 31 ezer forintot gyüjtöttek az iskola czéljaira. Igazi alapitója azonban, főgondnoka, Erdély Széchenyije, a legnagyobb székely: gróf Mikó Imre, ki 1876. márcziusban, záloglevelekben 60.000 frtot adományozott a kollegiumnak, mely összeg felének kamata az iskola évi szükségletére forditható, másik fele pedig tőkésitendő 100,000 frtig s azután ennek kamatai is fölhasználhatók lesznek. E nagy alapitvány folytán vette fel az intézet a „Mikó“ nevet is. A 70-es és 80-as években a teljes főgymnáziummá fejlesztés eszméje foglalkoztatja az alapitókat s városunkat, ami végre teljesedett is 1889-ben az állammal kötött szerződés segitségével és S.-Szt.-György város közönségének azon áldozatkész ajánlatával, hogy a főgymnázium czéljaira az alkalmas uj épületszárnyat saját költségén fogja emeltetni. Ezzel városunk második nagy alapitójává vált ez intézetnek. A kétemeletes, diszes uj épület 1891—92-ben készült el a városnak 53,000 frt, s az államnak (szintén a város által kölcsön felvett és kifizetésig kamatozott) 32,000 frt hozzájárulásával. Ezen szükséges összegek előteremtése, az épület létrehozása és igy a főgymnázium befejezése nagy munkájában elévülhetlen érdemeket szerzett az akkori polgármester: Császár Bálint és a város orsz. képviselője: Beksics Gusztáv, ki a 32.000 frt államsegélyt gr. Csáky Albin vall. és közokt. minisztertől ki-

eszközölte. 1889-ben az V-ik, a következő években pedig a többi felső osztály nyilt meg és 1892—93-ban már teljes volt a főgimnazium.

A magyar alkotmány helyreállitása (1867.) után, a mult időkhöz egyáltalán nem hasonlitható nagy föllendülésnek indult városunk minden téren. Népessége megkétszereződött; ipara, kereskedelme erősödött; értelmisége nagy gyarapodást nyert; csinos köz- és magánépületekben gazdagodott; utczái és tereinek rendezése, kikövezése megkezdetett; városi jövedelmei megnövekedtek stb. de különösen uj iskolák létesitésére forditott főfigyelmet és hozott nagy áldozatokat a város közönsége.

tetvén el. — Ezután gyorsan fejlődik iskola ügyünk.

A 70-es évek elején a város a piaczon, egy eredetileg iparos áruháznak szánt egy-emeletes „bazár“ épületet épittetett, mely azonban az iparosok részéről fel nem használtatván, annak emeleti helyiségei, az iskolaszék által az elemi leányiskola fölé szervezett felső-leányiskola részére, állami támogatás mellett átalakittattak s 1874. október 11-én a felső-leányiskola is megnyittatott. E közben a közs. elemi fiuiskola részére is külön iskolaépület emeltetett; az el. leányiskola pedig szintén a „bazár“ emeletén nyert elhelyezést. A felső-leány iskola 1878-ban polgári l. iskolává alakittatott át,

S.-SZT.-GYÖRGY AZ EPRESTETŐRŐL NÉZVE. (ÉSZAKI FELE.)

A népoktatási törvény végrehajtására 1870-ben indult meg a mozgalom. Az ev. ref. egyház belátva anyagi erejének korlátolt voltát s a haladó idővel emelkedő igényeket, maga tette meg az inditványt arra nézve, hogy a városban levő felekezeti (a régi ev. ref. s az 50-es években keletkezett róm. kath. és gör. kel.) iskolák községi iskolává egyesittessenek. A más felekezetek részéről támasztott nehézségek csakhamar eloszlattatván, a képviselő testület egyhangulag meghatározta a közs. iskola felállitását és iskolaszéket is választott, arra bizván a létesités keresztülvitelét. Még azon év őszén megnyilt a községi iskola, egyelőre az ev. ref. felekezeti isk. helyiségeiben és egy bérelt házban helyezállami segélyezés mellett. Mindezen iskolák létesitése érdekében Császár Bálint akkori polgármester és isk. széki elnök fejtett ki legnagyobb buzgalmat. — A mult század második felében felállitott normális iskola 1872-ben szünt meg s helyébe a megyei iskolatanács javaslatára gazdasági szakosztálylyal megtoldott felső népiskola, később pedig (1879-ben) állami segélyezéssel polg. fiuiskola állittatott. — 1875-ben keletkezett, a v. tanács kezdeményezésére az iparos tanonczískola. Szóval, a 70-es évek iskolaalapitási mozgalmai szép sikerekkel jártak s városunk sok üdvös népoktatási intézménynyel gazdagodott; melyek után később (napjainkban) ujabb és ujabb hasonló irányu intézetek járultak.

A szép haladás mellett azonban jelentékeny veszteségei is voltak ez évtizedben S.-Szt. Györgynek, mit az átalakult uj idők hoztak magukkal. A szék és város ősi alkotmányszerinti külön törvényszékei 1872-ben megszüntek s helyükbe a s.-szt.-györgyi és k.-vásárhelyi kir. törvényszékek léptek, melyek közül azonban a s.-szt.-györgyi 1875-ben a k.-vásárhelyivel egyesittetett és igy S.-Szt.-György a törvényszéket elveszitette. Az 1876. évi XX. t.-cz. pedig városunknak régi törvényhatósági jogát szüntette meg s mint rendezett tanácsu várost Háromszékmegye fenhatósága alá helyezte.

Ma Sepsi-Szent-György rendezett tanácsu város, Háromszékvármegye központja, az erdélyrészi hasonló nagyságu vidéki városok egyik legcsinosabbika, s mint aránylag kiváló szép értelmiséggel biró egyik jelentékeny székely góczpont a keleti határ közelében, fontos magyar nemzeti elhivatással bir, mely misszióját értelmes és hazafias polgársága teljes öntudattal és minden erejéből a legszebben igyekszik is betölteni. A város ennek folytán évről-évre szemlátomást örvendetesen gyarapodik.

Lakossága ma, a legszerényebb számitás szerint is 6000 lélek lehet; az 1890. évi népszámláskor 5665 volt.

A jelenleg városunk kebelében levő egyházak, hivatalok, közintézetek, gyárak stb. a következők: ev. ref. egyház (a legrégibb és legnépesebb, első és másod lelkészszel s egyh. dalárdával; ezen kivül a külön álló Szemerja városrészi ev. ref. egyház egy lelkész és külön templommal); rom. kath.; gör. keleti; és unitárius egyház (ez utóbbinak temploma még nincs) és háromszéki izraelita egyházközség (mely diszes imaházat 1896-ban épittetett). Van továbbá: kir. járásbiróság, pénzügyigazgatóság, adóhivatal, tanfelügyelőség, erdőmester, erdőgondnokság, postatávirda, kir. méntelep, kir. közjegyző, államépitészeti hivatal, csendőr-szakaszparancsnokság, pénzügyőrség, állami anyakönyvvezetőség, vasuti állomás (három vasuti vonal csomópontja: Brassó, K.-Vásárhely és Csikszereda felé; a brassó—k.-vásárhelyi vonal 1891-ben, a csiki vasut 1897-ben nyittatott meg). Itt vannak továbbá: a vármegye központi hivatala (főispán, alispán, megyei árvaszék), városi tanács, rendőrkapitányság, szolgabiróság (sepsi járási), aztán: Háromszéki takarékpénztár, háromszéki gazdák szövetkezete, Jókai-nyomda részv.-társulat (mely 1882-ben alakult és a „Székely Nemzet“ czimü, hetenként 4-szer megjelenő, már XV. évfolyamu, kitünően szerkesztett politikai lap kiadója. Az első nyomda 1874. októberben állittatott fel városunkban.)

Kulturális intézetek: Székely Mikó-kollegium, igen szép internátussal és 14.000 kötetből álló könyvtárral; polg. fiuiskola; polg. leányiskola; óvónőképző intézet mintaóvodával; nőipariskola tápintézettel, melyet a megyei háziiparegyesület tart fenn államsegélylyel; külön kereskedő és iparos tanonczískola; elemi fiu és leányiskola, két párhuzamos iskolával (melyek a polgári l. iskolával együtt 1897-ben államosittattak), háromszékmegyei fiuárva és szeretetház (mely keletkezését Potsa József Háromszék vármegye főispánjának köszönheti, kinek javaslatára a „Háromszéki takarékpénztár“ 1886. évi junius 11-iki jubiláris közgyülésén 10.000 frt alapitványt, pár nap mulva pedig a megye törv. hat. közgyülése 1% pótadót szavazott meg, később pedig a megyei gyámpénztár tartalék alapjából 15.000 frt alapitvány tétetett, mit még sok szép magánalapitvány követett. Az árvaháznak ma tágas kert közepén, nagyon diszes, egyemeletes saját palotája, s több mint 100.000 frt érő vagyona van és átlag 50 árvafiut nevel.)

Az özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emilia által alapitott „Székely Nemzeti Muzem“ a Sz. Mikó-kollegium épületében van elhelyezve ideiglenesen, mely rendkivül becses és évről-évre gyarapodó gyüjteménynek itten emelendő végleges épületére szintén Potsa J. főispán buzgó gyüjtése már is mintegy 15.000 frtot eredményezett.

Van kaszinó, iparos olvasó-egylet és kereskedők és kereskedő ifjak társulata olvasó egylettel, csinos könyvtárakkal; 1876-ban alakult önkéntes tüzoltó egylet (mely ujabban zenekart is szervezett); jótékonyczélu nőegylet, mely előadásokkal egybekötött fillérestélyek és bálok jövedelméből sok szenvedőnek könnyeit törli le évenként; E. M. K. E. és E. K. E. és vereskereszt fiókegyletek; Márczius 15-iki nemzeti ünnepélyt rendező bizottság; „rongyos egylet“ (szegények ruházására); mükedvelő egyesület; korcsolya-egylet stb. Van: megyei közkórház (= „Ferencz József“ kórház); megyei szegények menháza; kerületi betegsegélyző pénztár; két gyógyszertár.

Továbbá van: iparfejlesztő bizottság, háziipar és iparoktatást fejlesztő egylet, fogyasztási szövetkezet, ipartestület és 5 ipartársulat; államilag támogatott „Első székely szövőgyár-részvénytársaság“ emeletes gyárépületben gőzerőre és villanyvilágitásra berendezve, melynek csinos székely

stilü szöttesei széles körben ismeretesek és kedveltek; két szeszgyár, két mümalom (vizerőre, az Olton); egy sörgyár és kalapgyár, valamint több jelentékeny más iparosmühely. Csinosan és választékosan berendezett divatáru, vegyes, füszer, porczellán, üveg, vas, könyv, papir, butor stb. kereskedések (mintegy 20 nagyobb), 2 temetkezési intézet, nagy dohánytőzsde stb. Három szálloda, számos vendéglő stb. Még a folyó évben (1897) a pénzügyi kormány által egy nagyobbszabásu dohánygyár fog felállittatni városunkban, mely egyelőre, — mig végleges épülete elkészül, — a városnak, a millennium emlékére emelt pompás, kétemeletes bérpalotájában fog ideiglenesen elhelyeztetni.

Végül meg kell még említenünk S.-Szt.-Györgynek saját külön nyaralóhelyét, a „Sugás“ nevü kis fürdőtelepet, mely a város tulajdonát képező bükk erdőség közepén, egy kies völgykatlanban fekszik, a várostól mintegy 8 kilometernyire. A Sugásban négy vas és szénsav tartalmu borvizforrás van, melyek azonban elszállitásra kevésbé alkalmasoknak bizonyulván, legnagyobb részben csak az ott nyaraló vendégek által használtatnak (ingyen). (A körül fekvő erdőségekben még több ily jó, szénsavas borviz forrás buzog fel, melyeknek azonban a környéken levő sok kitünő és már szakszerüleg, kivitelre is kezelt ásványos forrás mellett — jövedelmező kihasználásuk szintén még csak a messze jövőben következhetik be.) Van egy szénsavas hideg tükörfürdő (régebben 3 is volt, de kettő gyenge forrásu lévén betömetett) és egy kis melegfürdő, melynek kádjait a főkut felmelegitett borvizével töltik meg.

A legnagyobb nevezetessége és természeti adománya azonban Sugásnak a „Gőzlő“; egy természetes szénsavat fejlesztő üreg, mely épületbe van foglalva, hol az alulról bőven áramló széngázt, a hüléses, sőt még megbénult betegek is csodálatos gyógyitó sikerrel használják.

Mint idős emberek beszélik, a „gőzlőt“ a jelen

SUGÁSI FŐKUT.

század elején véletlenül fedezték föl, azaz nyitották meg azt a széngázt termelő üreget, melyet aztán, gyógyerejét fölismerve, használni kezdettek. Ugyanis, nehány városi polgár, az ott talált s a vastartalmu források által rozsdás-sárgára festett kövekben aranyat vélvén találhatni, — bányászni kezdett s a hegyoldalba, mintegy 50 ölnyire tárnát nyitott. Aranyat ugyan nem találtak, de a tárnából oly erős széngáz kezdett kiáramlani, hogy a tovább kutatás is lehetetlenné vált s az aranybányából igy „gőzlő“ lett, mely a betegeknek többet ér az aranynál. A széngáz ma is bőven áramlik fel a régi tárnából s oly erős, hogy egy-két vigyázatlan belehelés belőle rögtöni halált okoz.

A Sugásban az első épületet 1870-ben a

város épittette; az előtt csak kevesen, inkább kizárólag a s.-szt.-györgyiek nyaraltak ott rögtönzött lombsátrakban. Az utóbbi években azonban, hogy az odavezető uj ut épitése megkezdetett, csinos, kényelmes nyárilakok is épültek (ma már 10 nyaralóház van 36 szobával és egy nagyobb étkező, vagy mulatóterem) és nyaranként nagy élénkség uralkodik a Sugásban, hová már még messze földről is ellátogatnak az oly vendégek, kiknek nem fényüzés kell, hanem inkább kitünő erdei levegő, jó fürdő, borviz, patriarkalis élet és a mi fő: olcsóság.

És ezzel be is fejezzük Sepsi-Szent-György város multjának és jelenének rövid ismertetését azon örvendetes tapasztalattal, hogy ez az oly sok viszontagságot ért, s nem egyszer a végpusztulás szélére jutott, tősgyökeres székely város, az utolsó négy évtized alatt eltagadhatlanul bámulatos haladást tett; és magas értelmiségü, életre való, áldozatkész és minden izében hazafias polgárságának igyekezete után s a kormány bölcs intézkedései mellett, oly szép jövőnek néz elébe, minőt minden jó hazafi igaz szivvel óhajt is neki, s a minőt egy ezredévi küzdelemmel méltán ki is érdemelt.

A Magyarok Istene óvja városunkat minden rosztól s áldja meg nemes törekvéseiben!...

KÉZDI-VÁSÁRHELY VÁROS TÖRTÉNETE.

Azon a helyen, hol most Kézdi-Vásárhely városa fekszik, az ó-korban egy római telep volt. Kedvező fekvése a Feketeügy és Torja vize partmagaslatán, melylyel uralja az egész vidéket, strategiai szempontból kiválóan alkalmassá tette egy legió elhelyezésére, mely hivatva volt fedezni azon római hadászati utat, mely itt elvonult s féken tartani a Moldova felől beözönlő avarokat, hunnokat és bessenyőket.

Az ujabbkori földmunkálatoknál s nevezetesen a brassó-ojtozi állami ut készitése (1852 évben), valamint ugyanezen ut későbbi levágása alkalmával talált római régiségek (urnák, pénzek, fegyverek, stb.) nemkülönben a jelenlegi „Unio-kertben“ két évtizeddel ezelőtt talált római vizvezeték kőmaradványai megerősitik ezen feltevést, sőt a Bereczkben talált régi téglákon látható feliratok megmondják azt is, hogy itt Kr. u. az első 3 században csakugyan római táborhely volt, mely kiegészitő részét képezé azon haderőnek, mely itt, Bereczkben és Komollón a határ védelmére el volt helyezve.

Ez a római gyarmat, melyet Praetoria Augusta név alatt emlitenek, nemcsak a vidék közbiztonságát védelmezé, hanem egyszersmind a közigazgatás és igazságszolgáltatás központja is volt.

Ez mindössze, mit e római katonai telepről tudhatunk. Jött a népvándorlás s a Moldova felől betörő hadak megsemmisitették a római kultura legutolsó nyomait is s már Kr. u. a harmadik század közepén megszünt itt a római élet s azon a helyen, hol egykor a római légiók büszke sasai hirdették a római világuralmat, romhalmaz lett, hangtalan pusztaság vette körül az egykor mozgalmas táborhelyet. Az idő elpusztitott, a föld elnyelt minden emléket s az ekevas elkezdette áldásos munkálkodását.

Hány évszázad telhetett el, mig a szántóföldé alakult római táborhelyen ismét emberi lakóhelyek keletkeztek, bizonyosan megállapitani nem lehet, mert a mai város keletkezésének idejét mély homály fedi, de a legrégibb okmány, mely a városról megemlékezik, 1407-ből kelt s ekkor már népes község lehetett, mert a Kézdi szék gyülései itt tartattak. Tehát Kézdi-Vásárhely csak 500 éves multtal dicsekedhetik.

A legrégibb okmányok Asserculi, Thoryawasara, Wasarhel, Kyzdy-Wasarhel nevek alatt emlitik a várost, a Kézdi-Vásárhely név János Zsigmond fejedelem 1562. évben kelt levelében fordul elő legelőször. Régi törvények szerint a letelepülőknek csupán deszkából volt szabad házat épiteni s innen kapta a város első nevét Asserculi, mely deszka-várost jelent.

A város, mint régi neve is mutatja, kezdetben nem volt egyéb, mint Torja vására, vagyis egy olyan központ, melyet Torja község saját területéből kiszakitott s ott vásárokat tartott, mely czélra, mint egy falukkal benépesitett vidék központja, már fekvésénél fogva igen alkalmasnak látszott. E

kicsinyke területen épültek lassankint ama deszkasátrak, melyeket az itt letelepült iparosok előbb mühelyeknek és árucsarnokoknak használtak s később meg állandó lakóhelyekké alakitottak át. E mellett bizonyit az, hogy ma is a Kovács, Szabó, Szőcs és Csiszár családnevek teszik ki a város lakosságának legnagyobb részét. Ezen nevek kezdetben foglalkozást jelentettek s csak idők folytán alakultak családnevekké.

Háromszék északi felében nem lévén egyetlen város sem, Thorya vására gyors felvirágzásnak indult s mindinkább szaporodott az állandóan letelepült iparosok száma. A piaczot köröskörül egy deszka házsor övezte s minden házhoz egy kis keskeny szántóföld is tartozott, s ezek az apró telkek a piacztól sugár alakban minden irányban kiterjedtek. Minden házhely az ahoz adott kis területtel egy-egy iparos család lakóhelyét képezé s a mint a család népesebb lett, a családfő kiházasitott fiainak, leányainak ujabb házakat épittetett rá. Igy sorakoztak egymás mellé azon apró faházak s igy képződtek azon két-három meternyi keskeny utczák (udvarterek), melyekben a közvetlenül egymás mellé épitett lakások, gazdasági épületek mind egy közös udvarra nyilnak. Igen valószinü, hogy kezdetben minden ilyen udvartér egy külön család tulajdona volt s csak később eladás és házasság utján kerültek oda be idegen tulajdonosok. Még ma is két utcza, a Kovács-szer és Csiszárok udvara, mely megtartotta ősi nevét, bizonyságául szolgál annak, hogy hajdan az összes utczákat a tulajdonos családok után nevezték.

PIACZTÉR K.-VÁSÁRHELYTT.

Ilyen épitkezés nincs a világon sehol s keletkezését csupán azon körülmény magyarázhatja meg, hogy a lakosság csupán azon kis területre volt utalva, mely kezdetben vásár-térül ki volt jelölve s terjeszkedni pedig, mivel a város több falu határa közé szük területre volt beékelve, nem lehetett s igy a mindinkább szaporodó népességnek minden talpalatnyi helyet be kellett épitenie. — A város, a piacztól sugár-alakban kivonuló apró keskeny utczáival ma is ugyanaz, a mi régen volt s ma sem fekszik határostól együtt nagyobb területen, mint 1120 kat. hold.

A kis telep — lakosainak szorgalma s élénk kereskedői szelleme folytán gyors felvirágzásnak indult s nemcsak a közeli vidék iparosai, hanem jövevények is kezdettek oda betelepedni. Zsigmond királynak az 1422. évben kelt leirata megerősitvén a város korább nyert kiváltságait, elrendeli, hogy nemcsak az ős-lakók, hanem a jövevények se zaklattassanak a szék prefektusai által.

A sok különféle elemből összeverődött kis városban — a mint évek során népesebb lett — virágzó ipar fejlődött ki, mely ugyan csupán az azon időkben igen korlátolt életszükségletek előállitására szoritkozott (u. m. csizmák, ruhák, gazdasági eszközök), de a terjedő iparnak a helybeli piacz nemsokára szüknek bizonyult s a k.-vásárhelyi iparosok kezdették távolabbi vidékekre elhordani áruikat. Ezt bizonyitja több körülmény s nevezetesen Apaffy fejedelem 1662 május 16-án kelt rendelete, melyben megengedi, hogy a kézdi-vásárhelyi polgárok a lent és kendert s egyéb áruikat Brassóban és az ország bármelyik részében is szabadon árulhassák, mert erre nekik szabadalmuk van s ugyanazért 1668-ban egy ujabb eset alkalmával megparancsolja a brassóiaknak, hogy a kézdi-vásárhelyi iparosoktól elvett árukat adják vissza.

De ezen feltevés mellett szól a Bereczk és Kézdi-Vásárhely között a Romániába való terüszállitás felett évszázadokon folyt perlekedés is; melynek történetéről röviden meg kell emlékeznünk.

A bereczkiek ugyanis panaszt tettek a fejedelemnél, hogy a k.-vásárhelyi lakosok nem tesznek

az ország részére postaszolgálatokat s mégis Moldovába terüket szállitanak pénzért.

Minthogy a bereczkieket a kézdi-vásárhelyiek élelmessége ez által egy jelentékeny jövedelmi forrástól fosztotta meg, hosszas, évszázadokig eltartó per keletkezett, melyben sem a fejedelmek, sem az ország kormányai igazságot tenni nem tudtak.

Ezen fuvarozási per első nyomait már az 1562 évben találjuk meg, midőn is Báthori Zsigmond fejedelem, a bereczkiek panaszára, a várhegyi kapitány által az ügyet megvizsgálta s ennek előterjesztése alapján elrendelte, hogy az idegen kereskedők kötelesek áruikat Bereczkben lerakni s azokat csak a bereczkiek szállithatják Moldovába s onnan vissza Kézdi-Vásárhelyig és pedig azon szolgálat fejében, melyet a bereczkiek az által tesznek, hogy a fejedelem futárait lóval és szekérrel látják el Moldovában Tatros városáig.

Ezen fejedelmi itélkezés által a k.-vásárhelyiek a moldovai fuvarozástól eltiltatván bebizonyitották, hogy ők is tesznek némi postaszolgálatot a fejedelemnek s igy joguk van a pénzért való fuvarozáshoz. E kérdés tisztázása felett megindult a perlekedés. Hiában volt Báthori Gábornak 1625-ben és Bethlen Gábornak 1631-ben kiadott rendelete, a perlekedés végre is a két város szabad egyezkedése utján, 1628. január 6. Háromszék főkirálybirója Dániel Mihály és Marosszék főkirálybirója Toldalagi Mihály előtt nyert ideiglenes elintézést olyformán, hogy a két város a Moldovába fizetésért szállitandó terheket tesvériesen megosztotta s hogy egyik fél se szállithasson többet mint a másik, ennek ellenőrzése végett tartottak egy közös számtartót.

A békességes jó viszony azonban nem tartott sokáig, mert a perlekedés 1710-ben ismét megindult, daczára annak, hogy Apaffy Mihály fejedelem, az 1679. évben kelt rendeletével megengedte, hogy a kézdi-vásárhelyi fuvarosok Brassóban árukat rakhassanak szekereikre s azokat Moldovába szabadon szállithassák.

A városi levéltárban több okmány van ezen nagy perben tett hivatalos intézkedésekről, de hogy miképen dőlt el, arra nézve semmi irat nincs. Valószinüleg itélet nem is hozatott soha s a kézdi-vásárhelyiek gyakorolták továbbra is a moldovai fuvarozást.

Az elmondottakból jogosan következtethetjük, hogy Kézdi-Vásárhely város már keletkezésének első korszakában széles körben értékesitette áruit s iparos polgárai ezen utazási hajlamokat ivadékról-ivadékra megőrizve, fentartották egész az ujabb időkig.

Az utazásokkal szerzett tapasztalatok nemcsak az ipar és kereskedelem fejlesztésére és a közjólét emelésére voltak jótékony befolyással, hanem nagyban emelték a polgári önérzetet is, mely a város történetében nem egy alkalommal megnyilatkozott és ama hatalmas nyomással szemben, melyet a kézdi-széki főurak e városra gyakoroltak, megmenté minden időben a város önállóságát; mert alig hogy virágzó községgé nőtte ki magát a kis telep, a vidéki főurak azonnal igényt kezdettek formálni rá és pedig arra támaszkodva, hogy a város Torja határán épült s mint ezen község tartozéka, bizonyos taxát és egyéb dijakat tartozik fizetni az Apor családnak, mint Torja földes urának s más hatalmas családoknak (Bara, Kun, Kálnoky, melyeknek Kézdi-Vásárhelytt és közvetlen szomszédságában egész az utóbbi időkig terjedelmes birtokaik valának). Sőt kisérletek történtek arra nézve is, hogy a várost 5 család egymás között feloszsza. A kézdi-vásárhelyi polgárok természetesen mind ennek ellene szegültek s az e felett való küzdelmek, panaszok s ezekre jött fejedelmi rendelkezések töltik be jóformán a város középkori történetét.

Kézdi-Vásárhely város polgárainak városi önállóságukért folytatott küzdelmeit azon fejedelmi parancsolatok és adomány-levelek világitják meg, mikkel a koronás fők a várost ősi kiváltságaik és szabadságukban minden adott esetben megoltalmazni rendelték. Szükségesnek tartjuk tehát itt felsorolni azon nevezetesebb okmányokat, melyek ide vonatkoznak. Előre kell azonbau bocsátanunk azt, hogy hazánkban általában a 13. század folyamán kezdett az államkormányzatban érvényesülni azon elv, hogy a hadviselő nemesi és a földmivelő osztály mellett a városi elemet, mint az ipar és kereskedelem müvelőjét támogatni kell s ekkor kezdték egyes uralkodók a nagyobb városokat különböző kiváltságokkal felruházni. Ezen nagyfontosságu kormánypolitikát egyetlen koronás fő sem karolta fel oly hévvel, mint Zsigmond király, ki ugyszólva a magyar városi polgári elem megteremtője volt. Ő tette Kézdi-Vásárhelyet is királyi várossá (civitas, oppidum), egy 1427-ben kelt adomány-levelében megadván a városnak mindazon kiváltságokat, mikkel Maros-Vásárhely bir.

Ezen kiváltságok igen széleskörü önkormányzati jogot biztositottak a városnak. Nevezetesen a város teljesen kivétetett a szék jurisdiktiója alól

s ugy a jogszolgáltatást, mint a közigazgatást, saját választott tisztviselői által végeztette s a hozott itéletek — felebbezés esetén — egyenesen az udvarhoz vagy a vajdához terjesztettek fel döntés végett. Ezen szabadalmát még bővitették a későbbi fejedelmek az által, hogy a k.-vásárhelyi birók hatásköre még azon gonosztevőkre is kiterjesztetett, kik idegen helyről menekültek a városba. Az ezek után kiküldött nyomozók nem léphettek be a városba, hanem a gonosztevők felett a város birája itélt a mellé rendelt esküdtekkel (Báthori Gábor 1606.) Rákóczi György 1651-ben rendeletileg szabályozza, hogy a város a mezőről lopott ló nyomának követésével nem köteles. Adók, vámok és egyéb taxák fizetése alól a város polgársága fel volt mentve s csupán időnkint fizetett a város némi csekélyebb hadi adót az államkincstárnak. A városi levéltárban levő okmányok tanusága szerint időnkint változott. Igy 1564-ben Csáki kanczellár nyugtája két havi quantum fejében 35 frtról szól, az 1667. évben az egész évi adó 100 tallért tett ki, mig 1716-ban egy fél évi részlet 450 frtban szerepel. Az adón kivül voltak még bizonyos szolgálatok, miket a fejedelmek időnkint a várostól követeltek, ilyen volt például, midőn Rákóczi 1650-ben elrendeli, hogy a város a tatár khán részére küldendő ajándékok elvitelére egy erős szekeret, 6 metszett lovat és két kocsist állitson.

A fegyverviselés és a hadkötelezettség alól is a város lakosai általánosságban fel voltak mentve, azonban nagyobb hadjáratok alkalmával s midőn a haza veszélyben forgott, vagy mikor külső ellenség támadta meg az országot, a fejedelem a kiváltságos székely városok (Kézdi-Vásárhely, Sepsi-Szentgyörgy, Ilyefalva, Székely-Udvarhely, Maros-Vásárhely, Bereczk) harczképes férfiait táborba szólithatta.

A szék tisztei semmi olyas rovatallal és terhekkel, melyeket a vidék lakosai hordozni kötelesek voltak (u. m. vendégek látása, követek uti költségei stb.) — nem terhelhették. Ezt a kiváltságot is ugy látszik, idők folytán nem nagyon respektálták a székbeli főurak, mert Báthori Gábor 1606-ban kelt rendeletével megparancsolja, hogy a székbeli kapitányok, ha Kézdi-Vásárhelytt tartják székük et, ne éljenek a városi birók költségén, hanem éljenek a maguk pénzéből. Nem különben Rákóczi fejedelem is 1652-ben eltiltja a kapitányokat, hogy a törvénykezést a városi biró házánál tartsák. Szóval a város a maga önkormányzati költségeit és a hadi adót megfizetvén, teljesen önálló és szabad volt.

Joga vala a városnak az országgyülésre két követet küldeni, kiknek költségeit a város viselte. Ezen szép szokás megmaradt egészen az utóbbi időkig s még a 70-es években is megtörtént, hogy a város az ő megválasztott képviselőjének (Pap Lajos) uti költséget adott. Talán nem lesz érdektelen itt azt is megemliteni, hogy a város követei részére 1687-ben Gyulafehérváron egy házat vett zálogjára Kolozsvári Borbálától 60 frtért, melyről Apaffy fejedelem is megemlékezik, egy ugyanezen évben kelt leiratában, mely irat megvan a városi levéltárban. Hogy mi lett ezen házzal később, arról nincs semmi iratemlék, de valószinü, hogy vagy a tulajdonos, vagy jogutódai később kiváltották.

Ezek lennének főbb vonásaiban azon kiváltságok, melyekkel Zsigmond király a várost felruházta, de ez még korán sem azt jelentette, hogy a város önkormányzati jogait háboritlanul élvezhette is volna, mert ugy ezen király, mint a nemzeti fejedelmek számos parancsolata csak irott malaszt maradt s a város polgárai sok „sanyargattatásoknak“ voltak ezután is kitéve a szék prefektusai és a vidék hatalmas oligarkhái részéről. A város minden egyes esetben panaszt tett a fejedelemnél s igy származhatott, hogy a városi levéltárban egész sora van a fejedelmi adomány leveleknek, mik a várost régebben nyert kiváltságaiban megerősitik s egyszersmind a székbeli prefektusokat a további zsarolásoktól eltiltják.

Igy Mátyás király 1462-ben, Báthori István 1492-ben, Ulászló 1507., Zápolya 1519. és 1521. János király 1531., Izabella 1557., János Zsigmond 1562. Báthori István 1571. és 1572., Báthori Zsigmond 1589. Báthori Gábor 1606. és 1610., Bethlen Gábor 1613. és 1618., Rákóczi György 1655., Thököly 1690-ben nemcsak megerősitik a Zsigmond-féle kiváltságokat, hanem azok megtartását, ugy a tisztviselőknek, mint másoknak megparancsolják.

Hanem azért maradt minden a régiben. A fejedelmek gyakori változását és a zavaros közviszonyokat mindig arra használták fel a szék tisztviselői és főurai, hogy a város autonomikus jogait megnyirbálják és ez által ujabb panaszokat és ujabb fejedelmi intézkedéseket provokáltak.

Igy Ulászló 1507-ben kimondja, hogy Thorya vására — miként a többi székely városok — semmiféle adót fizetni nem köteles.

János király 1531-ben kiadott rendeletével megparancsolja a szék tiszteinek, hogy a város belső ügyeibe ne avatkozzanak s adót, taxát senki se merjen szedni.

Báthori István fejedelem 1572-ben Daczónak és Kálnokinak megtiltja, hogy a városban vámot szedjenek. Ugyanezt rendeli el Báthori Zsigmond 1590-ben, eltiltván minden idegen személyt a kézdi-vásárhelyi vásárokon a vám-szedéstől s a következő évben azt a rendeletet küldi a várhegyi kapitánynak, hogy a torjaiak által a kézdi-vásárhelyiektől erdőlésért elvett marhákat adassa vissza s rá egy évre szintén a várhegyi kapitányhoz ujabb leiratot intéz. hogy a város népétől dézsmát ne szedjen s postaszolgálat teljesitésére ne kényszeritse.

Báthori Gábor 1606-ban leir, hogy a várost kisebb hadjáratok alkalmával hadi adóval ne terheljék, mivel hogy erre régi kiváltságainál fogva nem köteles, ellenben ha a fejedelem nagyobb hadjáratot indit, tartozik 6 erős lovat, szekeret és kocsist állitani. Ugyanezen fejedelem 1612-ben elrendeli, hogy a város nem kényszerithető háboru esetén gyalog katona állitására.

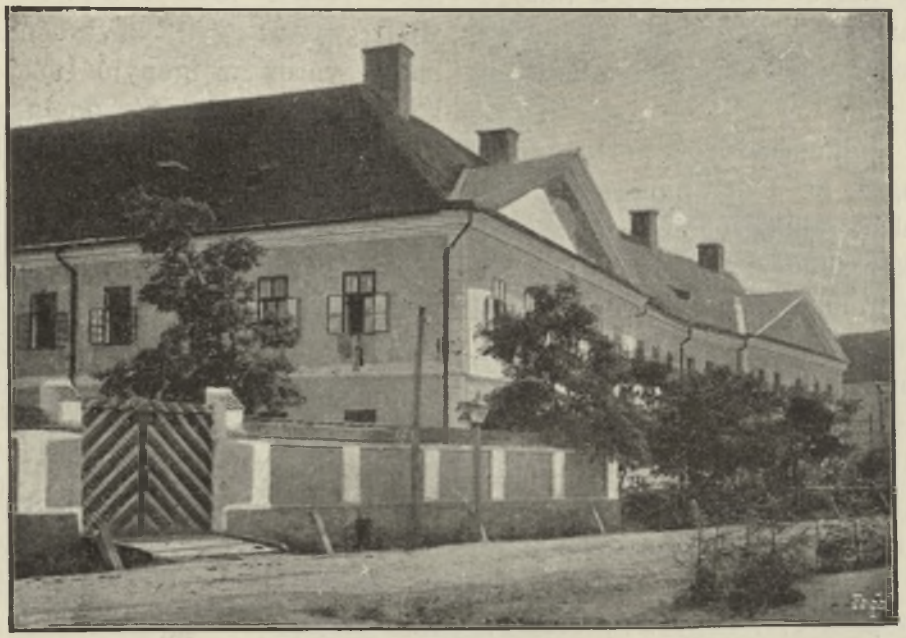

HONVÉD-LAKTANYA K.-VÁSÁRHELYTT.

Bethlen Gábor fejedelem 1619-ben Csóma Györgynek megtiltja, hogy a városban vámot szedjen, mivel erre csupán a városnak van joga. Ugyanezen fejedelem 1622-ben a postaszolgálat tekintetében intézkedik, kimondván, hogy a város az eddig megállapitott mértéken felül ilynemü szolgálatra nem kényszerithető.

Az 1624. évben Rákóczi fejedelem azon kiváltságban részesiti a várost, hogy lakosai a város területén kivül tanunak menni nem kötelesek. Ezen kiváltság 1655-ben ujból megerősittetett.

Bethlen Gábor fejedelem az 1625. évben fontos rendeletet küld a szék tiszteinek, komolyan megparancsolván, hogy a város szabadalmait tartsák figyelemben s annak lakosait a szék törvényszéke elébe idézni ne merészeljék, sőt ügyeljenek, hogy a polgárok szabadságukban senki által meg ne háborittassanak.

Az 1634. évben Rákóczi György fejedelem a korcsmárlási jogot szabályozza olyformán, hogy rendeletileg eltilt minden idegent, miszerint a kézdi-vásárhelyi piaczon sert, bort és pálinkát árulhasson, mivel Zsigmond király adománylevele ezt a jogot a városra ruházta, ép ugy mint M.-Vásárhely városánál. Ezen alkalommal a k.-vásárhelyiek bekérték M.-Vásárhelytől az adománylevél párját, melyből kitünt, hogy idegennek korcsmároltatni a város területén nem szabad. — Rákóczi György 1655. és 1656-ban ujból intézkedik, hogy a székbeli tisztviselők a város népét posta hordozással s szállás adással ne terheljék.

Thököly az 1690. évben szokatlan erélyes hangu rendeletet bocsát ki, kimondván, hogy mindazok, a kik a kézdi-vásárhelyieket szabadalmaikban háborgatni s őket bármily módon sanyargatni merészkednek — életükkel fognak lakolni.

Mindezen fejedelmi intézkedések némi képet nyujtanak ama küzdelmekről, miket a város polgársága ősi kiváltságai megoltalmazása tekintetében folytatott, azonban bármily jó indulattal viseltettek is a fejedelmek a törekvő iparos város iránt, a zaklatások megmegujulának; majd különböző rovatalokkal, majd szolgálattétellel terhelték a polgárságot, majd meg italmérési és vámszedési jogait csorbitották. Arra, hogy a vidéki urak minő szerepet játszottak a város történetében, érdekes világot vet az a per, melyet a város Barabás Péterrel és Györgygyel majdnem két évszázadon át folytatott.

Az 1602 év körül Barabás Péter foglalás utján egy darab területet szerezvén, megtagadja az azután járó terhek viselését, mivel mint nemes ember erre nem köteles. Ugy ezen kérdés, mint az általa birtokolt terület felett megindult a nagy per, mely Barabás Péter és György név alatt két évszázadon át folyt s csak 1773 évben ért véget.

Az 1602 évben a per megindul, 1612-ben ujabb intézkedés, 1643 és 1646-ban feleltetés történik arról, hogy a Barabás által birt jószág azelőtt barompiacz

BIBLIOTEKA

volt, 1647-ben Rákóczi György fejedelem Barabást „nemességével élni a városból kiutasitja“ 1653-ban a fejedelem esketést rendel a város részére, 1707-ben Barabás György a város által admonealtatik pere folytatására, 1773-ban a Barabás perben emendalt deliberatum van.

Hogy a Barabás Péter és Barabás Györgygyel folytatott nagy per ugyanazon terület felett folyt-e, azt bizonyosan tudni nem lehet, de az bizonyos, hogy a Kantában levő némely jószágok, valamint ama nagy belsőség, mely Cserey-telek név alatt ismeretes, s melyet a város nem régiben vásárolt meg a Cserey családtól, eredetileg Barabás-jus volt s a szájhagyomány azt állitja, hogy Barabás György foglalás utján szerezte és pedig olyan formán, hogy az azon termett csipkét éveken át kaszáltatta s végre pedig az egész helyet bekerittette s tulajdonába vette s hogy azután a város hiában perelt, bizonyitja az, hogy az elfoglalt területet mindvégig birta.

A székbeli urak tulkapásai sok perlekedésre szolgáltathattak anyagot, de azért nem akaszthatták meg a várost szabad fejlődésében. A nagy szorgalommal s kitünő kereskedői szellemmel megáldott iparos nép, a czéhrendszer legmerevebb formái között kifejlődött virágzó iparával jóllétet tudott magának teremteni s szerencsés érzékkel mindig távol tartotta magát a politikai küzdelmektől s mint mindig a fennálló törvényes rend és uralom hivei, biztositották maguknak az uralkodók pártfogását s ez által megmentették az ellenkező áramlatokkal szemben ősi kiváltságaikat, szóval itt is érvényesült azon általános elv, hogy a társadalom azon osztályai, melyek sok munkával szerzik meg fentartási eszközeiket, mindig saját létérdekeik által lévén igénybe véve, kevesebb érdeklődéssel viseltetnek a közügyek iránt.

Az a konzervativizmus, mely az egész székely népet jellemzi s mely a legélesebben a kézdi-vásárhelyieknél domborodik ki, arra vezette a polgárságot, hogy szivósan ragaszkodva megszerzett jogaihoz, mindig a fennlevő állapot hive legyen. Ez magyarázza meg azon szép loyalis érzelmeket, mikkel a kézdi-vásárhelyi iparos nép fejedelmei iránt viseltetett. Több évszázados fennállása alatt ugyanis csupán egy esetet jegyzett fel a történelem, hogy a polgárság fejedelmétől elpártolt. Ezen esetre nézve egy igen érdekes okmányt őriznek a városi levéltárban, melyet János Zsigmond fejedelem az 1562 évben állitott ki Segesvártt. Ezen leiratában a fejedelem kegyelmet ad mindazon kézdi-vásárhelyi lakosoknak, nemkülönben birónak és esküdteknek, kik az ezen év május havában ellene támasztott lázadásban résztvettek. A fej- és vagyonvesztés alól felmenti őket, de kivételt tesz azokra nézve, kik a felkelésben, mint kapitányok vagy vezetők szerepeltek.

Ezen egy eseten kivül a város polgárai és államhatalom között soha semmi összeütközés nem történt s a fejedelmi kegy többféle nyilvánulásával találkozunk minden okmányban. Nevezetes ezek között Zápolya grationalis levele, melyben kinyilatkoztatja, hogy a városiakat pártütés büne nem terheli s alattvalói hüségük dicséretet érdemel.

Az uralkodói kegyelem egy fényes megnyilatkozása volt Báthori Kristóf fejedelemnek az 1579. évben kelt adománylevele, melyben a Kászon rétjén lévő Katrosa erdőt a Mély völgygyel együtt a városnak adományozza; azonban a város az igénylő Károlival és Aporokkal, majd meg Kászon-Jakabfalva és Szentlélek községekkel folytatott perek, határkijárások és egyezségek után csak a 17-ik század elején jutott az erdő békés birtoklásába.

A városi levéltárban levő okmányok érdekes világot vetnek az ezen századokban Székelyföldön uralkodott törvénykezési viszonyokra.

Alig jutott ugyanis a város kezébe a Katrosa erdőről szóló adománylevél, Károli uram már fellép, igényt formálván a terület egy részére s ennélfogva a fejedelem 1581. május 4. és julius 31-én kelt két leiratában megrendeli Perneszy Istvánnak, Háromszék főtisztjének, hogy a várost az erdő birtoklásában oltalmazza meg s az egyenetlenségeket igazitsa el. Ez nem sikerülvén, Károli 1583-ban 18 napi terminusra, okadás végett szólittatik fel s a többi ellenmondók is, ugymint az Aporok a királyi táblára evokáltatnak, de nem jelennek meg. Károli tovább perelvén, 1586-ban a város 62 tanuval befelelteti, hogy ő az erdőt birta és használta. Végre Károlival 1587-ben béke jön létre Fogaras városában, mely szerint az erdő határául a Katrosa vize állapittatik meg, a Bellő pedig marad Károlinak.

Az ellenmondó Aporokkal folytatott perről többé emlités nincs, de azért a város az ajándékozott területet ezután sem használhatta békében, ugy, hogy Báthori Gábor 1612-ben 3 leiratot intéz, hogy a város az erdő birtoklásában oltalmaztassék meg.

Ezután a kászon-jakabfalviak lépnek fel s hiában tiltja el a fejedelem 1595-ben a falubelie-

ket a háborgatástól, a határdifferenciák miatt állandó surlódások lesznek s per indul meg. Az 1619-ik évben határkijárás, feleltetés és esketés történik, 1627-ben Bethlen Gábor fejedelem a jakabfalviak foglalása miatt a helyszinére igazitó birákat rendel ki, 1641-ben a jakabfalviak a sententia meghallgatása végett a kir. táblára evokáltatnak, 1650-ben ismét feleltetés, 1654. esketés arra nézve, hogy a város az erdőt a Komocsa tetőig használta, 1724-ben gubernalis rendelet intézkedik a határkiigazitás iránt s még 1831-ben is mind folyt a villongás s hogy jedelem komolyan megparancsolja a lemhényieknek, hogy a kézdi-vásárhelyiektől elvett sertéseket adják vissza. Hat falu tartott ezen erdőséghez igényt, u. m.: Lemhény, Almás, Csernáton, Nyujtód, Szászfalu és Sárfalva, ezen községek pert inditottak s évszázadokon át sok tanuzás, esketés, határkijárás történt, de teljesen ma sincs befejezve, mert egy bizonyos terület felett manapság is foly a per. A városi levéltár sok érdekes okmányt őriz az ezen ügyben tett hivatalos intézkedésekről, melyek közül egy nehányat idézünk. Az 1685. évben Mikes Kelemen és Teleki Mihály országos

RUDOLF-KÓRHÁZ K.-VÁSÁRHELYTT.

mikor és miképen ért véget, arról nincs irott emlék.

Pert folytatott a város a szentlélekiekkel és a Könczei családdal is az erdő felett, mely utóbbiban 1824. szept. 15. béke jött létre s a város ennek alapján a családnak 400 frtot fizetett.

Hasonló érdekes képet nyujt a város másik erdejének a Kecskés és Zsiros havas megszerzése. Hogy miképen jutott ezen erdő a város birtokába, arról semmi okmány nincs s csak 1631-ben fordul elő a Rákóczi fejedelemhez intézett relatioban, hogy ezen erdőt a városiak használták, mire a feliztosok előtt megállapodás jött létre, mely szerint a határ a Zsiros élen állapittatott meg; az 1680. évben Apaffy fejedelem .parancsot ad ki, hogy a peres erdő a 6 faluval közös, 1780-ban Alvinczy Péter itélőmester által a 6 falu közönsége végső itélet kihirdetése végett Károly-Fehérvárra idéztetik. Az 1839. évben török és osztrák biztosok küldettek ki a magyar-román határ megállapitása végett s minthogy a per alatti erdőség a moldovai határt érinti, résztvettek ezen aktuson a kézdi-vásárhelyiek is. 1857-ben Böhm kerületi elnök átir a városi tanácsnak, hogy a moldovai general-

consulatusnak nehézségei vannak azért, hogy a város, a Szalancz-patakán fürészeket állitott, 1842-ben a város az országgyüléshez fordul követe által, hogy segitsen az erdő ügyében.

E két erdőperen kivül volt a városnak egy harmadik is az al-feltorjaiakkal, mely szintén évek során folyt, tenger adattal gazdagitván a városi levéltárt.

Jellemző azon kor szokásaira nézve azon gyakran ismétlődő eset, hogy az erdőlő kézdi-vásárhelyieket a torjaiak minduntalan megzálogolták s valahányszor ezért a polgárság panaszt emelt s a megtorló eljárás megindittatott, mindig elégségesnek bizonyult a torjaiak azon kijelentése, hogy ők nem vettek zálogot s mitsem tudnak róla. Ezzel szemben aztán a város követe vesz népéért elégtételt olyformán, hogy egy alkalommal a vitás erdőn keresztül utazván, behajtja az altorjaiak állatait, miként ez az 1761. évről keltezve az iratok között feljegyezve van.

Meg kell itt még jegyeznem, hogy az 1631. évről egy jegyzéket őriznek a városi levéltárban, a melyben ki van mutatva, hogy a kézdi-vásárhelyieknek az összes kézdi széki erdőségekben erdőlési joguk van. A városi polgárság valószinüleg ezen jogát nem használhatta s igy az elévült, mert a felsorolt erdő-pereken kivül másról emlités nincs.

Mindezen felsorolt erdőperek csak annyiban birnak történelmi érdekkel, mennyiben különös világot vetnek ama kor jog-biztonságára s azon mondhatni patriarchalis viszonyra, melyben a város polgárai a fejedelmekkel állottak.

A város egy fejedelmi donaczio birtokában évszázadokon keresztül nem tudja jogos tulajdonát zavartalanul használni s valahányszor sérelmei vannak, mint például, mikor a falubeliek, marháit behajtják, egész bizalommal fordulnak a sértettek a fejedelemhez, ki mindannyiszor siet ilyen kicsinyke ügyekben rendelkezni. Szóval a város egyedül fejedelmében látván az ő legfőbb pártfogóját, nagy és kis ügyeiben egyaránt az ő segélyét vette igénybe minden időben, hanem azért a legkomolyabb uralkodói parancsolatok sem birtak akkora fontossággal, hogy az ügyek rendes lassu menetét siettessék, vagyis a fejedelem parancsolt és maradt minden ugy, mint régen volt.

A szék uraival folytatott küzdelmek és az erdőperek sok hivatalos ténykedést hoztak létre és sok bajjal árasztották el a város polgárságát, hanem a város fejlődésére bénitólag nem hatottak. Szabad intézményei alatt a város virágzásnak indult. A kézdi-vásárhelyi iparosok messzeföldre elhordják áruikat s Moldvával élénk kereskedést üznek s a János király által adományozott és Báthori Zsigmond által 1588-ban megerősitett 3 országos vásárával a vidék kereskedelmi emporiumává nőtte ki magát. Az országos vásárok az adománylevél szerint, január 2-ika utáni hétfőn, május 3-ika utáni hétfőn és Simon Juda napján (okt. 28.), a heti vásárok pedig csütörtök napokon tartatnak s igy van ez ma is. Az 1608. évben Báthori Gábor sokadalmi rendtartást ad ki, 1634-ben Rákóczi a külsőknek (idegeneknek) megtiltja, hogy a kézdi-vásárhelyi piaczon sert, bort áruljanak, 1646-ban pedig Rákóczi az idegeneket a kufárkodástól ismét eltiltja. Érdekes a vásár tárgyában, 1783 ban kelt guberniális rendelet, mely megállapitja, hogy a városi sokadalmak 8 napig tartanak s ezen idő alatt az idegen kereskedők szabadon árulhatnak. Hogy ezen 8 napos országos vásár meddig tartotta fenn magát, tudni nem lehet, de sokáig bizonyára nem, mert a mennyire az emlékezet visszahat, minden sokadalom 2 napra terjedt.

Kézdi-Vásárhely városának Zsigmond királytól nyert s a nemzeti fejedelmek csaknem mindenike által megerősitett kiváltságait a törvényhozás is jóváhagyta, kimondván, hogy mindazon jogaiban, melyekről kiváltságai vannak, meg nem háborithatható, hanem azon kérdésekben, mikről privilegiumai nincsenek, a szék törvényszéke elébe tartozik. Itt tehát a törvényhozás ellenkezésbe jött azon fejedelmekkel, kik a városnak teljes önrendelkezési jogot biztositottak. És csakugyan évszázadok alatt azon gyakorlat fejlődött ki, hogy a város polgársága igazság-szolgáltatás tekintetében a szék törvényszéke és közigazgatási ügyekben a saját választott birái elébe járult s innen egyenesen az udvarhoz felebbezett.

De még ezen állapot is örvendetesnek volt mondható azon igazán sötét korszakhoz képest, mely az 1763 évvel vette kezdetét.

Ekkor állitotta fel ugyanis Mária Terézia a határőrvidéki rendszert. Háromszéken 2 gyalog és egy huszár ezredet szervezett, melynek katonai parancsnoksága meg volt bizva nemcsak a határvédelemmel, hanem a katonaság kötelékébe tartozó egyének személyi és anyagi kérdésében is birás-kodott.

A királyi rendelet fegyverviselésre kényszeritette a város polgárait és semmiféle tekintettel a

város régi önkormányzati jogaira s kiváltságaira, a katonai önkény-uralom ránehezedett a társadalmi élet minden ágára s nemcsak a törvénykezési és közigazgatási ügyekben, hanem a társas együttélésből felmerülhető minden kérdésben az osztrák törvények és szabályok szerint itélkezett. A város ősi jogai, az egyesek személyes szabadsága az osztrák szellemü auditor militáns felfogásában tekintetbe sem jöttek s a hol a szabadabb gondolkodás bármily csekélyebb jelben megnyilatkozott, ott voltak a katonai fegyelmi eszközök. És a katonai vasszigort érezték nemcsak a véderő kötelékébe tartozó polgárok, hanem maguk a város tisztviselői is, ugy, hogy a sok panaszt végre megsokalta maga az erdélyi fökormányszék is s az 1824 és 1825 években kétszer ir le a katonai parancsnoksághoz, hogy a tanácsbeli urakat önkényüleg ne büntessék, mert a tanácsosok nem állanak katonai fegyelem alatt. Ezen intézkedésekről a városi levéltárban hiteles okiratok vannak.

„ERZSÉBET" ÁRVALEÁNYHÁZ K.-VÁSÁRHELYTT.

Ez a korszak sokkal közelebb fekszik hozzánk, semhogy csupán irott emlékekre kellene támaszkodnunk. A szájhagyományok s most is élő emberek csodálatos dolgokat beszélnek azon önkényről, a melylyel a katonai direkczió a polgárságot sanyargatá. Nehány esetet ide jegyzünk.

A nagyhatalmu kapitány egy alkalommal séta közben egy czifrán öltözködött ifjuval találkozik, kit nyomban meg is szólit különös ruhájáért. Az ifju talán élesebben válaszolt, mint kellett volna s ezért a tiszt ur az ifjut elfogatta s ugy megbotoztatta, hogy az belehalt.

Egy kézdi-vásárhelyi tekintélyes polgár egy alkalommal elmulasztotta a kapitány urnak a szokásos bélpecsenyét elküldeni s ezen feledékenysége 25 pálczaütéssel büntettetett.

A katonai kötelékbe tartozó iparosok csak akkor vihették áruikat idegen vásárokra, illetőleg csak akkor kaptak engedélyt a város elhagyhatására, ha a tiszta nyeremény egy részét a strázsamesterrel és kapitánynyal előre megosztották.

S hány családi élet dulatott fel a tiszt urak által, mig a férjek távol voltak?! Szóval a legszentebb jogokat is lábbal tiporta a féktelen soldateszka s minden panasz s minden feljajdulás börtönnel és bottal toroltatott meg.

A határőrvidéki rendszer emlékei azon épületek, melyeket a székelység emelt a tisztek részére lakásul s melyek később a megye tanulmányi alapja javára visszaengedtetvén, jelenleg a kir. törvényszék, kir. adóhivatal, polgári iskola, árvaház és kórház helyiségéül szolgálnak.

E sötét korszak kényurai között még is volt egy, kire mindig tisztelettel és hálával emlékezik viszsza a székely nép.

Ezen ember br. Purczel János ezredes volt, ki meleg, lovagias szivével felkarolván a székelység ügyét, egy nagy alkotással örökitette meg nevét. Ez volt a hires székely katonai nevelő intézet, melynek történetét röviden a következőkben foglaljuk össze:

Az 1817. év szeptember 15-én Ferencz császár meglátogatta nejével Károlinával K.-Vásárhely városát, mely alkalommal br. Purczel katonai parancsnok egy katonaiskola létesitésének tervét terjesztette ő felsége elébe, kimutatván, hogy a véderő fejlesztése szempontjából minő fontossággal birna, ha itt a katonai szolgálatra kiválóan alkalmas székely nép között egy nevelő-intézet állittatnék fel.

Az előterjesztés megnyerte a császár tetszését s rorestáni báró Purczelt nyomban kinevezvén a nemes 2-ik gyalog székely régiment ezredesévé, a legteljesebb felhatalmazással látta el a szükséges alap kiteremtése iránt. És ezen időtől kezdve igazán nagy és nemes munkát végzett báró Purczel. Aláirásokat nyitott, felhivásokat bocsátott ki s a mint egy kortársa megemlékezik: „min-

denféle érzékeny és szivreható előadása ujabb-ujabb gyuladásba hozza a nemes sziveket.“

A nagy munka nagy eredményeket szült, mert rövid két év alatt a nemes 2-ik székely gyalog Regimenttől aláirás utján 40.515 frt 45 kr folyt be s maga a tiszti kar 1782 frt 11 krral járul az alaphoz. A nemes székely huszárezred is, élén kommendánsával gr. Kálnokival meghozza a maga áldozatát, 12859 frt 23 krt adván az iskola alapnak, melyet a tiszti kar a maga részéről még 356 frt 4 krral szaporitott. A két székely ezred által visszanyert havasokból időközben 6079 frt 46 kr csatoltatott a tőkéhez, mig végre Erdélyből és Magyarországból egyesek 8427 frt 24 krt adományoztak.

Hogy milyen nagy volt ezen időben a katona iskola iránt való lelkesültség, mutatja azon körülmény, hogy egyszerü emberek minő összegekkel szerepelnek az adakozási listán. Nevezetesen Jósa János középajtai ev. ref. pap „némely darab földek árában“ 700 frttal, polyáni Tuzson gyalog strázsamester 1000 frtot, bikfalvi Simon Ádám gyalogkatona 1000 frtot, bikfalvi Fejes Sámuel gyalogkatona 1000 frtot adnak a jótékony czélra, kik ezért ő felsége által arany érdemrenddel tüntettettek ki.

Az igy összegyült 74019 frt 53 kr alapvagyonnal 1818. év május 1-én megindult az épitkezés Doborkázi székbeli mérnök terve szerint.

Fennebb emlitett iró az épités müvét a következő lelkes szavakban örökiti meg: „maga a nagy dicső fundáló (br. Purczell) mindenütt jelen vagyon és a stábilis főrangu tisztségnek, a nemes Companiak és Skvadronok commendánsainak hathatós közremunkálkodásukkal és segitségükkel ugy a két nemes regimentbeli tisztségnek bádgyadthatatlan fáradozásai között, ezen roppant fényes Alkotmány felemeltetik és rétyi nemes Gazda, regimentbeli épitő tiszt által a famunka is bevégződvén, 1822. september hónapjában egészen elkészült, 4 esztendők és 5 hónapok alatt.“

Az 1823. év február 26-án leérkezett ő felsége „kegyelmes sanctioja és a nevelőház állandó megerősitése“ azzal a hozzáadással, hogy a császár 4000 frtot ajándékozott convenczios pénzben az intézetnek s ezen felül 100 tanulónak, ugymint a 2-ik gyalog ezredből 36-nak, az első ezredből 36-nak, a huszár ezredből 24-nek és 4 tiszti gyermeknek nevelési költségeire évi 4000 frtot convenczios pénzben adományozott. Ugyanezen év május 11-én négyesi báró Szepessy Ignácz erdélyi püspök 500 frt alapitványt tett az intézet javára.

A katona iskola felállitásába tehát sokan folytak be s csupán Kézdi-Vásárhely városát nem találjuk sehol az adakozók névsorában, de a város levéltárában találtunk egy iratot, mely megörökiti, hogy a város „saját pityókás földjéből“, az iskolának veteményes kertül 80 □öl területet felajánlott. Igen valószinünek látjuk, hogy a városi polgárság, mely legsulyosabban érezte a katonai uralom terheit, nem nagyon lelkesült az uj intézmény iránt s különben is mint a 2-ik gyalogezred kiegészitő része más uton befolyt az adakozásokba s a közmunkából is tetemes része lehetett.

A székely nevelő-intézet boldog emlékü alapitója 1829. junius 13. halt meg Kézdi-Vásárhelyen s nyugvó helyét az ev. ref. temetőben egyszerü kő jelöli, melyen következő felirat olvasható: „A 2-ik székelyek 1-ső ezredese L. b. Purczel, ki is megholt junius 13-án 1829.“ A sirkő másik oldalán pedig ezen vers volt régebben bevésve:

A teste eltemettetett
Érdeme nem felejtetett.

Ezen feliratot később bemeszelték, de valóságához kétség nem fér, mert még az utóbbi időkben is többen látták.

A székely nép áldozatkészsége s Purczel lángbuzgalma folytán létesült székely katonai iskola 1823. október 4-én nyittatott meg fényes ünnepségek között.

A diszes nagy épület 125 tanulóra volt berendezve s folytatta müködését egészen 1848-ig, midőn a szabadságharcz szétszórta ugy a tanulókat mint a tanárokat, de egy negyed századig tartó pályafutása alatt fényes hirnevet vivott ki magának. Az itt kiképzett növendékek közül nem egy, később magas méltóságot viselt az alkotmányos korszakban felállitott honvédségnél (Graef, Hild, Gabriányi).

A szabadságharcz után az iskolát beszüntették s alapvagyonát lefoglalták. Maga az épület, a székelység által épitett többi katonai épületekkel, a megyének a tanulmányi alap javára visszaengedtetett s jelenleg honvéd laktanya, de hogy az iskolai alappal mi történt s hogy az hol van elhelyez-

ve, bizonyosan nem lehet tudni, de valószinü, hogy Bécsben a kincstárnál van.

Ezen alapvagyon nagyságáról némelyek mesés hireket bocsátottak világgá, de az iskola-alapról 1821-ben összeállitott s Purczel által aláirt számadás adatai után itélve, ez nem lehetett valami nagy, mert a mint fennebb kimutattuk, összesen 74019 frt volt, melyből a számadások szerint az épitkezésre felment 66.703 frt s igy a tőkéből csupán 7316 frt maradt meg. Ha még ehez számitjuk Ferencz császár 4000 frtnyi alapitványát, a tőke ugy sem lehetett magasabb 12 ezer frtnál, feltéve, hogy időközben ujabb alapitványokkal nem gyarapodott, miről azonban épen semmi irott emlék nem maradt.

Amint az alkotmányos élet ismét beköszöntött, gyakran felmerült az eszme, hogy a katonai iskola-alap, mint tisztán székely adomány visszaszereztessék s ugy a város, mint a megye több feliratot intézett s képviselői által a törvényhozó testületben is interpelláltatott, de mindeddig eredménytelenül.

Az 1834. évben nagy tüzvész volt Kézdi-Vásárhelytt, mely a város $^3/_4$-ed részét elhamvasztotta. A nagy pusztulásról Pap István akkori ev. ref. lelkész a következőleg emlékezik meg: a láng a legsürübb épületek között oly sebesen és hatalommal terjede széljel a neki száradt s könnyen gyulható zsendelyfedelü házakon, hogy kevés pillanatok alatt minden emberi erőn truczczoló tüz özönné vállék s nem több, mint két rövid óra alatt az egész városnak $^3/_4$-ed része hamuvá lőn a nélkül, hogy a hová az ellenállhatatlan tüznek pusztitó szárnyai elérének, egyetlen épület is megmarad vala.“

Elégett ezen alkalommal az ev. ref. templom a két bástyával, melyekben a régi okmányok, drága klenodiumok valának elhelyezve s ezzel megsemmisült örökre azon reménység, hogy e város történelmét valaha a maga teljességében meg lehessen irni, mert a legértékesebb iratok ekkor megsemmisültek.

A városnak ezen időben 558 lakóháza volt s ebből 421 elpusztult s ezek között a fényes katonai iskola is s tanulói egyideig Fogarason helyeztettek el.

A tüzvész után a kár megbecsültetvén, 1 millió 142 ezer 292 váltó Rfrtban állapittatott meg.

Most lett volna ideje a várost átalakitani s más épitkezési rendszerrel véget vetni ezen példátlan sürüségnek. És dicséretére legyen mondva a katonai parancsnokságnak, a polgári hatósággal egyetértve meg is tett e czélból mindent. Körülbelől 100 ezer frtnyi inségkölcsönt eszközölt ki a tüzkárosultak részére, mely 10 év alatt, kamat nélkül kisebb részletekben lett volna visszafizetendő, de nem akadt, a ki az ilyen pénzt elfogadja, mivel ahoz azon feltétel vala kötve, hogy az ujabb épitkezéseknek csak kemény anyagból s csak a katonai hatóság által kijelölt helyre szabad történni s midőn a parancsnokság karhatalommal akarta a faépületeknek a régi helyen való felépitését megakadályozni, az ősi jusshoz ragaszkodó polgárok oly kétségbeesett ellenállást fejtettek ki, hogy minden jobb igyekezet hajótörést szenvedett. Egyesek lefeküdtek a kormos romokra és saját testükkel fedezték az ősi jusst, mások meg fegyveres ellenállást fejtettek ki a kiküldött katonaság ellen s általában az uj épitkezési terv oly ellenszenvvel találkozott minden oldalról, hogy a katonai parancsnokság végre is kénytelen volt engedni s a város felépült ép oly sürüséggel, miként volt.

A nagy nyomor enyhitésére akkoriban országos adakozás indult meg, melyet Ferdinánd császár nyitott meg 5000 váltó Rfrttal, melyet követett estei Ferdinánd főherczeg, erdélyi országgyülési kir. biztos 1000 pengő Rfrttal, báró Wesselényi Miklós szintén 1000 pengő Rfrtot adott, miért őt a város diszpolgárává választotta s az ugynevezett „1000-es kert“-et adta ajándékba s az erről szóló birtokivet és a polgári oklevelet egy küldöttség vitte el neki, ki igéretet tett, hogy azon helyre egy kaszinót épittet, de ezen terv nem ment teljesedésbe, mert az 1000-es kertet egyik tulajdonosa időközben visszaváltotta. A felsoroltakon kivül még nagyobb mennyiségü gabona és ruhanemü és 3510 váltó Rfrt folyt be az ország különböző részeiből az inségesek javára. De mindez vajmi kevés vala a nagy csapással szemben, azonban a város népe nagy szorgalmával kiépülte az anyagi kárt, hanem soha sem pótolhatja azt a veszteséget, melyet az ősi épitkezési rendszerhez való csökönös ragaszkodásával szenvedett.

Végre elkövetkezett az 1848/9-iki szabadságharcz. Ez a rövid idő képezi Kézdi-Vásárhely város történelmének legfényesebb részét. Az oly sok időkig elnyomott polgárság önérzete elementaris erővel tört ki s a tiszta hazafiság sok szép és hősies cselekedetben nyilatkozott meg. A város polgársága igen tevékeny részt vett a szabadság-

harcz küzdelmeiben. A férfiak fegyvert ragadtak, a nők, gyermekek és aggok ágyuöntéssel s lőporgyártással segitették elő a szent ügyet. Szent honfivér lángolt itt akkor minden szivben, mely csodálatos dolgokat müvelt. E nagy napok kimagasló alakja Gábor Áron, a szabadságharcz eme legendaszerü hőse, ki az ágyukészitést kezdeményezte, Turóczi Mózes k.-vásárhelyi üstgyártó, ki az ágyu és lőpor készitését vezette, továbbá Pap Mihály nyugalmazott császári őrnagy, ki a mozgalomnak lelke volt. S ezenkivül egy egész legiója a hazafiaknak, kik mint magasabb rangu tisztek szolgálták az önvédelem ügyét. Ezen dicső harczok eseményeiből igen sok és érdekes adat áll rendelkezésünk alatt, melyeket ezen rövid leirásban fájdalom, tér szüke miatt fel nem sorolhatunk, de e munka más helyén a szabadságharcz eseményei összefüggő egészben előadatnak.

Az 1848/9-iki szabadságharcz után következett az elnyomatás szomoru korszaka, mely alig nyujt valami feljegyzésre méltót. A város iparos népe ismét visszatért rendes foglalkozásához s szorgalma által lassankint kiépülte bajait. Végre beköszöntött az alkotmányos élet s ezzel elkezdődött Kézdi-Vásárhely város modern fejlődése.

*

Kézdi-Vásárhely város északi felén fekvő azon terület, mely a szük vizü Ráczok patakán tul fekszik, egészen az 1849. évig külön község volt s Kanta név alatt Felső-Fehérmegyéhez tartozott. E kis község, mely külön közigazgatási területet képezett, igen jelentéktelen szerepet játszott Kézdi-Vásárhely város történetében s legfőképpen azon körülmény bir kiváló érdekességgel, hogy ezen község lakosai eredetileg nem voltak székelyek. A történelmi kutforrások szerint vagy a Moldvából a kunok által kiszoritott bessenyők egy töredéke, vagy ráczok és oroszok, vagyis a dák őslakók maradványai voltak, vagy a mi legvalószinübb mindkét népfaj vegyesen.

Hogy a „kanta“ nevet honnan kapta, arra nézve igen eltérők a vélemények, de leghihetőbb az, hogy mivel a Torja vize mellett igen mélyen fekszik s ennél fogva lapos, mocsaras hely volt, igy vette fel a Kanta nevet, mely boszorkányos, ördöngös helyet jelent s a régi korban a mocsaras helyeket boszorkányos dolgokkal népesitette meg a képzelődés.

A régi iratokban, mint Alsó-Volál is emlittetik, mi mindenesetre lakosainak orosz eredetére enged következtetni, mivel Volál szláv eredetü szó, s falut jelent.

Kantában a minorita szerzetes rendnek egy zárdája van egy algymnasiummal, melynek keletkezéséről a következő adatokat jegyezhetjük fel.

A 17-ik században a reformáczió hatalmasan kezdett terjedni a székelység között, mi nem kerülte el a r. kath. klerus figyelmét. Ezen mozgalom ellensulyozása végett keletkezett először Nyujtódon, majd meg Esztelneken egy kis kustodia egy-két Ferencz-rendi baráttal, mely ellen ugyan a háromszékiek többször felzudultak, de mivel a szerzeteseknek a katholikus főurainkban hatalmas pártfogóik valának, s mivel az Esztelneken épült kicsinyke rendház csak egy barátnak szolgált egyszersmind lakóhelyül, ki ott mint segéd-lelkész szerepelt, a kedélyek mindannyiszor lecsendesültek s az élelmes szerzetesek a szélcsendet felhasználva, lassan-lassan nagyobb épületeket emeltek s több-több szerzetest hoztak, mig végre készen lett a mai rendház.

Az 1692. évben az esztelneki zárda, Jankó Péter és nejétől a Kantában egy telket kap s ezen egy szép tágas rendházat épitvén átköltözik s 1696-ban már a szerzetesek lelkészi teendőket végeznek s az iskola is müködik. Az uj zárdát a vallásos buzgóság sok adománynyal gazdagitotta. Igy br. Apor István, az erdélyi hadak vezére; Mikes Mihály, Geréb János. Kozma József jelentékeny adományokat tettek, melyeknek révén a kolostor mostani alakjában 1713-ban elkészült, mig a jelenlegi templom 1795-ben fejeztetett be.

A kantai algymnasium a szabadságharcz befejezése után bezáratott s az abszolutizmus korszakában adóhivatalnak használtatott s csak 1860-ban kezdhette meg Haynald Lajos bibornok közbenjárására ismét nyilvános müködését.

Az igy keletkezett minorita zárda lett idők folytán a katholiczizmusnak erős védbástyája s bizonyára nem csalódunk, midőn azt állitjuk, hogy e zárda müködésének köszönhető, hogy a Székelyföldön rohamosan terjedő reformáczióval szemben a megye csaknem egész északi részét — melyet maig is „szent földnek“ neveznek — megmentette a katholikus vallásnak, mig ellenben a déli részen maig is a protestáns elem a tulnyomó.

Kanta tehát inkább vallási szempontból bir nagyobb fontossággal, mert sem mint önálló község, sem mint Kézdi-Vásárhely város alkotó része feljegyzésre méltót nem mutat fel, ha csak azt a

folytonos villongást meg nem emlitjük, mely a két község polgárai között két évszázadon át fennállott. Az a nagy különbség, mely a megyéhez tartozó Kanta és a székhez tartozó Kézdi-Vásárhely szláv és székely eredetü népe között faji és vallási szempontból létezett, bizonyos gyülölködő viszonyt teremtett, mely sok véres verekedésben nyert kifejezést, ugy hogy sokáig fentartotta magát azon hit, hogy a kantai hidon naplemente után átmenni nem tanácsos.

Volt Kantában egy nemesi kuria is, a nemes Rácz familiáé, melynek galambbugos kapuja ma is áll, sok évvel tulélvén a feudalis korszak kiváltságait. Ezen kuria birván a nemesi porták jogaival — gyakran megállitott egy-egy boszut lihegő csoportot, vagy olykor-olykor a hatalom embereit is utjokban. Az egykor hatalmas nemesi fészekben most szegény iparosok lakoznak, de ezeknek száma is nap-nap után fogy s a portára beépitett ősi lakások lassankint összeomlanak.

*

Kézdi-Vásárhely rendezett tanácsu város, lakosainak száma az 1890. évi népszámlálás szerint : 4700.

„STEPHANIA" SZEGÉNY-MENEDÉKHÁZ K.-VÁSÁRHELYTT.

Van kir. törvényszéke, kir. járásbirósága, kir. adóhivatala, posta-távirda hivatala s vasuti állomás. A brassói 24. honvéd gyalogezred 3. zászlóaljának állomáshelye s van a városban szolgabirói hivatal (Kézdi járás), erdőgondnokság, kir. közjegyző, m. kir. anyakönyvvezető (Oroszfaluval együtt képez egy kerületet), csendőrszakasz-parancsnokság, pénzügyőri szakasz. Továbbá van rom. kath. algymnasium, polgári fiuiskola, községi fiu és leányiskola, két kisdedóvoda, Erzsébet árvaleány nevelőintézet női ipariskolával, Stephanie menedékház, a k.-vásárhelyi öreg és munkaképtelen nők részére, Rudolf magán kórház, a vereskereszt-egylet segélyével, egy magánegyesület által fenntartva.

Van politikai hirlapja, a hetenkint kétszer megjelenő „Székelyföld" (XIV. évfolyam), olvasó egyesület, önkéntes tüzoltó egyesület s ennek zenekara és olvasóköre, jótékony nőegyesület, oltár-egylet és vereskereszt-egylet.

Van két gyógytár, tiz szeszgyár, két sörgyár, takarékpénztár, kisegitő takarékpénztár, tizenhárom ipartársulat (mészáros, szücs, fazekas, timár, csizmadia, czipész, kalapos, szabó, degettes czizmadia, szijgyártó, asztalos, kovács-kerekes, kereskedő).

Kézdi-Vásárhely — mint őskori történelmében emlitve van — a közeli vidék iparosaiból alakult, kikhez idők folytán jövevények csatlakoztak s ezen kétféle elem lassankint összeolvadva, egy hatalmas iparos és kereskedő várost alkotott, mely népességi arányához képest e nemben páratlanul áll.

Mióta a czéhrendszer a XV. század első felében e városban meghonosult, a lakosság iparágankint társulatokká alakult, s ezen társulás, az erőknek egyesitése és az idegen versenyképes elemek kiküszöbölése folytán, nagy lendületet adott az iparnak s a kézdi-vásárhelyi ipartermékek messze földön jó hirnévnek örvendettek.

A középkorban, a midőn a foglalkozás a kard és ekevas között oszlott meg, a városi iparos elem jól boldogult s a városok későbbi hatalmi állásának s gazdagságának alapját ekkor kezdette megvetni. Igy K.-Vásárhely is, daczára sokféle zaklatásainak, ipara által jóllétet tudott magának teremteni, mert czéhrendszere bármily merev volt is s bármily ellensége az ipar-szabadságnak és a fejlődésnek, az a haszna, mégis volt, hogy saját tagjait védelmezte az idegen iparczikkek versenyétől. A királyok és nemzeti fejedelmek által dédelgetett és nagy kiváltságokkal felruházott társulatok mindmegannyi helyi

hatalmasságokká nőtték ki magukat s tagjaik felett nemcsak ipari kérdésekben határoztak, hanem erkölcs-birói felügyeletet is gyakoroltak.

A város minden polgára kivétel nélkül tagja volt valamelyik társulatnak, s a gyermek már születésekor felavattatott iparosnak s rendesen azon ipartársulatba iratott be, melyhez az apa is tartozott. E szerint mindenik czéh egy kis iparos köztársaság volt, melyben az előljárók és vének tanácsa itélkezett bölcsen és szigorral.

Hogy a régi czéh-rendszerről némi fogalmat adhassunk, érdekesnek tartjuk e helyen kivonatosan ismertetni azon szabályokat, miket Rákóczi György fejedelem 1638. május 1. a k.-vásárhelyi csizmadiák részére kiadott.

Ezen érdekes fejedelmi rendelet főbb pontjai ezek:

1. A csizmadia mesterek gyüljenek össze a czéh házánál és válaszszanak egy fő czéhmestert, ki egy esztendeig ügyeljen a rendtartásra és a társulat szabadságaira, ki is jogosult a czéhbelieket, ha rendetlenségben találta, maga elébe czitálni s esetleg 2 frt pénzbirsággal sujtani s itélete ellen a városbiróhoz lehetett felebbezni.

2. Czéhbeli mesterember beállás után félesztendőre köteles volt megházasodni, mivel ellenkező esetben müve feltiltatott, vagyis mesterségét nem folytathatta.

3. Iparos özvegye, a férj halála után mig nevet nem cserél — férje mesterségét folytathatta.

4. Apródot (inast) 4 esztendőn alól nem lehetett szerződtetni, de gazdája egy fél évet elengedhetett neki. Beszegődéskor köteles volt 1 frtot, 4 tál ételt és egy veder bort fizetni s ugyanennyit a szerződtető gazda is. Felszabaduláskor pedig tartozott magának asztal poharat szerezni (közlakomák alkalmával mindenkinek külön poharát magával kellett hoznia.) Mig ezt meg nem szerzi, addig gazdáját, mint inas tovább szolgálja. Ha pedig megszerezte köteles egy 8 tál ételből álló lakomát kiállitani tisztességesen, hogy a czéh valami fogyatkozást ne találjon benne. Ha a fogyatkozás a felszolgáló atyamestert terheli, 6 frt büntetéspénzt fizet.

5. Minden mesterember csak két legényt és két inast tarthat. Egy legény heti bére 40 denár, a ki megérdemli. Felmondási idő 2 hét.

6. Mesterember, ha kontáros (kontár) legénynyel dolgoztat 2 frt büntetést fizet. Ha czéhbeli mester meghal, tort kell rendezni, melyen a keservesek ételt, italt adjanak. A ki szegény, e czélra kap a czéh kasszájából 25 frtokat. A temetésen minden mester vagy személyesen, vagy székebeli ember (képviselő) által megjelenni köteles.

7. Szegény, beteg mesterekre s legényekre a czéh gondot viseljen, orvosról, orvosságról, ételről és egyéb szükségesekről gondoskodjék.

8. A ki a czéh tábláján való hivásra meg nem jelenik, fizessen 12 pénzt. Ez a pénz a czéhmesteré, s ha érte a házhoz kell elmenni, kétszerannyit vehet.

9. A ki apród (inas) éveit nem a fejedelem, s a nagyságos főurak mestereinél vagy nem czéhbeli mesteremberéknél töltötte el, az a czéh tagjai által munkába nem vehető, ha mindjárt bizonyitványt hoz is.

10. A birságpénzek $^2/_3$-a a czéhé és $^1/_3$ része a perelőké.

11. Ha valaki illendő munkát hoz be a mesterhez, a czéhmester engedelme nélkül abból sem szolga, sem nemes, sem városi renden levő ember 3 nap előtt nem vásárolhat. Ha ez ellen mesterember vét, a czéhmester s ha más ember vétkezik, a biró bünteti 6 frtig.

12. Ha mesterlegény hiányában valaki czéhen kivüli embert alkalmaz, 3 frt büntetést fizessen, mely összeg tétessen a czéh pénze közé.

13. Mesterlegény mikor felszabadul, köteles remekbe egy sarkantyuhoz való deli csizmát, egy papucsot kapcsostól és egy keskeny talpu csizmát készitени s ezen kivül a két látó mestert megvendégelni.

14. Timárok, kereskedők s más rendüek kikészitett bőrt a czéh hire nélkül idegennek eladni ne merészeljenek. A ki rajtakapatik, fizet 6 frtot, melynek $^2/_3$ része a czéhé, $^1/_3$ része a czéhmesteré, második esetben a biró bünteti 6 frtig, melynek $^2/_3$-a a biróé, $^1/_3$-a a czéhé.

15. Senki török modin (török lábbelin) kivül csizmadia müvet a városba be ne vegyen. Az ilyen müvet le kell a czéh javára foglalni s a biró a tulajdonost 10 frtig büntesse.

16. Ha valamely mesterember mesterasztalt ad, 10 tál ételt kell főzetnie. Gondviselésére 2 bizonyos ember választassék, kik ugy a készitésre, mint a füszerszámokra ügyeljenek, hogy valami fogyatkozás ne legyen. Mesterasztal-adáskor 10 öreg mester feleségestől és 1 ifj. mester legyen a rendtartás értelmében jelen. Fogyatkozás esetén az ételtáló 6 frt büntetést fizet. Ha pediglen füszerszámot kérnek a gazdától s az nem ad, az üljön Balog helyre(?).

17. A közönséges büntetés 6-tól 12 frtig terjed, ki milyent érdemel.

18. Ha az inas gazdáját elhagyja s egy hónapig vissza nem tér, szolgálati évét egy évvel megtoldják, ujból kell szegődnie s ezen felül 1 frtot fizet. A mely gazda az ilyen szökött inasnak helyet ad, 6 frtig büntetendő.

19. A mely inas vagy legény ura házát kisebbiti vagy gyalázza, 2 frtot fizet. Legények és inasok az ételben ne válogassanak, főképen ha az idő nem engedi jobbat főzni.

20. Ha valamely mester tud bőrt érlelni, azt megteheti s abból magának készithet is csizmát, de nem adhatja el. Ha bőrül adja el, 6 forint büntetést fizet.

21. Minden lakománál 4 alkalmas legény szolgáljon fel.

Eddig tart ezen szabályzat. És ezen különös okmányt, mely ép oly lelkiismeretesen gondoskodik a csizmadia mesterek érdekeiről, mint testi jóvoltáról, sajátkezüleg aláirta Rákóczi György fejedelem s titkára Márkosfalvi Márton és 1669. évben február 10. Apafi fejedelem is komfirmálta Gyulafehérváron kelt rendeletével.

Ilyenforma kiváltságlevele van más ipartársulatnak is, de azokat egyenkint felsorolni szükségtelennek tartom. Ezen egyből is eléggé kitünik ama nagy pártfogás, melyben a városi iparos elem a fejedelemnél részesült, de sajátságos világot vet azon naiv patriarchalis viszonyokra is, melyek azon időkben az uralkodók és nép között fennállottak.

Az élénk üzleti szellem gyorsan tudott piaczokat teremteni a helyi szükségleten felül termelt iparczikkek számára s a mint emlitettem, már a középkorban a kézdivásárhelyi iparosok élénk összeköttetésben állottak nemcsak a közeli s távoli vidékekkel, hanem Moldovával is, hová nemcsak ipartermékeket, hanem gabonát is szállittattak. Ez a jó gabonatermő hely a középkorban parlagon hevert s az egymással folytonos hadakozásban élő s folyton változó néptörzsek gabonaszükségleteiket is innen szerezték be. Erre vall Béldi Pál főkirálybiró egy rendelete, melyben megtiltja a Moldvába való buzaszállitást, s mivel pedig a Romániába való terüszállitás Kézdi-Vásárhely és Bereczk városok privilegiuma volt, valószinünek látszik, hogy a k.-vásárhelyiek is foglalkoztak ezzel, de sokkal nagyobb volt az iparczikkekkel való kereskedés, mely fenntartotta magát a mai napig. Az évszázados gyakorlat magyarázza meg azon csodálatos vonzalmat, mely nemcsak a kézdi-vásárhelyieket, hanem általában a székelyeket Románia felé hajtja, hol az iparczikkeik mindig jó kelendőségnek örvendettek s a munkáskezek megbecsültettek. És

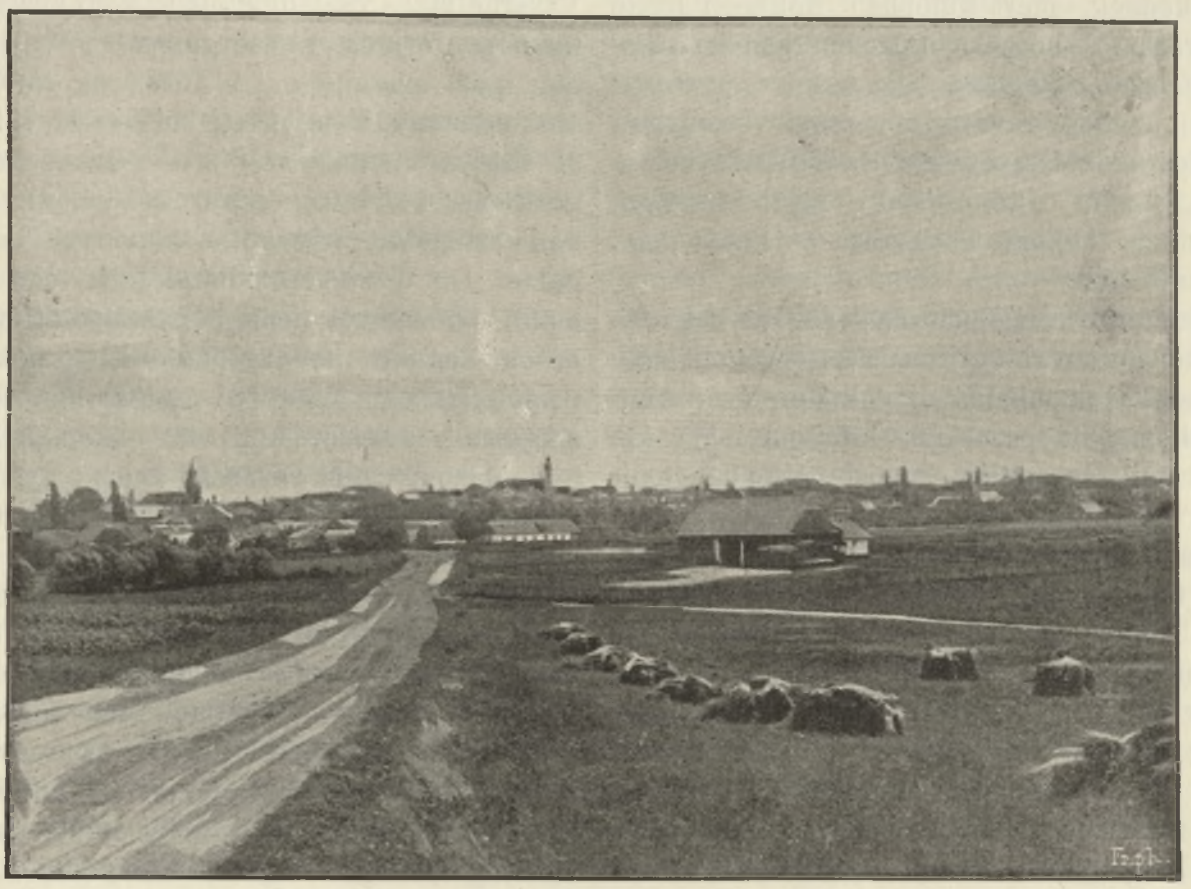

K.-VÁSÁRHELY LÁTKÉPE DÉLNYUGATRÓL.

igy volt ez egész addig, midőn az ugynevezett vámháboru kiütött, mely az addigi kedvezményes vámtariffát megszüntetve, a magas védvámmal lehetetlenné tette a helyi iparczikkek beszállitását. Hogy a vámháboru nagyban korlátozta a forgalmat, az tagadhatlan igazság, s hogy egyes vállalkozóbb iparosok hirtelen való meggazdagodását megszüntette, az is valóság, de hogy iparunkra válságot hozott volna, az tulhajtott állitás Én legalább a vámháboru eredményeit a közjóllét csökkenésében nem látom. Ha a tényeket beszéltetjük, ezek azt mondják, hogy iparosaink általánosságban ma is olyan anyagi helyzetben vannak, mint a vámhá-

boru előtt s a sok panasz nem egyszer csak a helyzet eltakarására szolgál. Románia a vámháboru előtt is a nagy tőkével dolgozó nagy iparnak volt elősegitője, tehát a kisiparosok kereseti viszonyaira nagyobb befolyással nem is lehetett. Aztán még vigasztalásunkra szolgálhat, hogy Románia épen azon időben zárta be sorompóit előttünk, midőn már ott is kezdett önálló ipar fejlődni s igy amugy sem tudtunk volna sokáig a helybeli termékekkel versenyezni. Tény az, hogy iparosaink termelt czikkeiket a helyi és szomszéd piaczokon értékesiteni tudják s egyáltalában a nagyobb előnyökkel, de nagyobb koczkázattal járó vállalatoktól idegenkednek, mert különben miképen lenne megmagyarázható, hogy a közelmultban is a katona bakkancsok szállitására alig akadt vállalkozó! Tagadhatlan az, hogy a város népességi viszonyaira s némely iparágak hanyatlására befolyással volt a vámháboru, a mint ezt később ki fogjuk mutatni, de hogy minden bajunk kutforrása az lett volna, azt tagadnunk kell.

Én részemről a vámháborunál sokkal nagyobb bajnak tartom azt a rideg konservativismust, mely iparunkat elriasztja minden uj dologtól. Az a roppant szorgalom, mit iparosaink kifejtenek egy kis modernebb felfogás mellett roppant eredményeket érhetne el, mig igy az ősök által megkezdett uton való haladás csupán a mindennapi élet szükségleteit adja meg és egy bizonyos szerény jóllétet biztosit. A jövő képe meg épen nem vigasztaló s csaknem bizonyosra vehető, hogy az a tősgyökeres ősi székely nép ama óriási versenyben, melylyel a gyáripar a kisipart fenyegeti, nem tudja helyét megállani, s ha lassan is, de fokozatosan fog a végromlás felé haladni. Hogy ez be ne következzék, ujabb meg ujabb reformok kellenek.

A nép jellemének képződésére nagy befolyással voltak kezdettől fogva nemcsak a nevelés, foglalkozás, hanem az éghajlati, sőt épitkezési viszonyok is. Mint kizárólag iparral és kereskedéssel foglalkozó népben élesen domborodik ki a nyereségvágy s mint ennek természetes folyománya: erős hajlamuk anyagi érdekeik védelmezésére. Ez a tulajdon, ha erkölcsi szempontból nem is feltébb tiszteletre méltó, de a nép haladására s megszerzett jogai megvédelmezésére s általában fennmaradására nagy befolyással volt. E mellé sorakozik s azt ugyszólva kiegyenliti a példás vallásosság és szorgalom, mely ugy a régibb, mint ujabb korban egyik legszebb jellemvonását képezi. A város magas fekvése, a légnyomás és időjárás gyakori változásai erősebb táplálkozást tevén szükségessé, hevesebb vérmérsékletet adnak, mig a sajátságos épitkezési viszonyok, mennyiben az egy udvaron lakó több család külső, belső dolgai a többek szeme előtt folynak le, bizonyos nyiltságot adnak a jellemnek — s végül pedig a becsületes munka által szerzett vagyon bizonyos önérzetet kölcsönöz. Mindezen tulajdonságok összessége s továbbá a természetes ösztön: a minden idegen iránt való ellenszenv, tisztán hamisitatlan megőrzé e nép ősi jellegét, ugy, hogy az egész Székelyföldön sehol sem lehet látni a székely erényeket és hibákat oly ős eredetiségben, mint itt Kézdi-Vásárhelytt. A családi életben a nő hüséges munkatársa a férjnek s szorgalma s erénye által a jó nők igazi mintaképe. A hütlenség és erkölcstelen élet minden időben példás büntetésben részesültek, de nagyon ritkán volt erre szükség és ma is a kézdivásárhelyi őspolgárok családi élete vajmi ritkán szolgáltat anyagot a kisvárosi botránykrónikához. De van a családi életnek egy sötét árnyoldala is, melyet nem hagyhatok érintetlenül; és ez az elaggott s munkatehetetlen szülők iránt való tiszteletlenség. Mivel a család minden tagjának dolgozni s keresni kell, ha valamelyik „tartó“ lesz, bizony nem részesül valami gyöngéd bánásmódban. Erre én nem egy, hanem igen sok példát láttam, mig az ellenkezőre keveset.

A lakosság kulturtörekvéseiről s a miveltségi állapotok fejlődéséről igen keveset tudunk. Erre nézve a fennmaradott adatok épen semmi világot nem vetnek. Azt tudjuk, hogy a 18-ik század közepétől kezdve az ev. ref. egyházközség által fenntartott iskola és kantai róm. kath. algymnasium virágzó és népes volt s ugyszintén a 25 évig fennállott katonai nevelő-intézet is a közmüveltség emelésének fontos tényezője volt, de mindhárom iskola a szabadságharcz után bezáratott és csak a reakczió megszüntével kezdhették meg ismét müködésüket.

A humán eszmék a 70-es évek elején kezdettek a városban tért hóditani s azon szép eszme, hogy a társadalom szenvedő részén, a másik rész van hivatva társulás utján segiteni, egy lelkes hölgy, zágoni báró Szentkereszty Stephanie kezdeményezésére s buzgó munkálkodása folytán három virágzó humán intézetben nyert igen szép kifejezést. E három intézet a háromszéki „Ezsébet árvaleány nevelő intézet“, a Kézdi-Vásárhely városi és vidéki „Rudolf“ kórház és a k.-vásárhelyi Stephanie menedékház s mindhárom méltó büszkesége e

városnak s egyszersmind fényes jele ugy a nemes bárónő, mint e város lelkes közönsége áldozatkészségének.

Ha a város népmozgalmi viszonyait vizsgáljuk, azon megdöbbentő eredményre jutunk, hogy e város lakossága rohamosan fogy. Ennek legfőbb bizonyitékát az utóbbi két népszámlálás adatai képezik.

Az 1891. évi népszámlálás adatai alapján az országos statisztikai hivatal 4700-ban állapitotta meg Kézdi-Vásárhely város lakosságát. Az 1881. évi népszámlálás szerint 5200 lakosa volt, tehát az utolsó 10 év alatt 500-zal fogyott.

Ez az igazán szomoru eredmény arra inditott engem, hogy kikutassam ezen igazán példátlan hanyatlás okait.

E czélból beszereztem mindazon hivatalos adatokat, melyek a születésre és halálozásra vonatkoznak s az országos statisztikai hivataltól bekértem az arányszámokat, melyekből összehasonlitás utján az emelkedés és hanyatlás kimutatható.

Nézetem szerint egy ország vagy egy város népesedési viszonyaira nézve első sorban a születés és halálozás arányai birnak jelentőséggel, a be- és kivándorlás csak másodsorban jöhetnek tekintetbe. Már most, ha Kézdi-Vásárhely várost az ország többi részeivel hasonlitjuk össze, következő eredményre jutunk.

Az országos statisztikai hivatal szerint Magyarországon évenként átlag 45 születés és 32 halálozás esik. Ezen átlagos eredménynyel szemben azonban némely vidékek roppant nagy különbséget tüntetnek fel, mert némely vidékeken 60 születés is esik 1000 lélekre, másokban ellenben csak 35—36; ugyszintén a halálozási arányokkal is igy vagyunk; némely helyen csupán 26 halálozás esik 1000 lakosra, másutt meg 40. Ezekből következik, hogy Magyarországon a legkedvezőbb népesedési viszonyok ott uralkodnak, a hol 60 születés és 25 halálozás esik ezer emberre, mi 35 lélekkel való évi szaporodást jelent, mig átlagos szaporodás csak 13 lélek ezer ember után.

Kézdi-Vásárhely városának az 1881. évi népszámlálása szerint 5200 lakosa volt. Ezen számot véve fel alapul s az utolsó 10 év eredményét az ország többi részeiről kiállitott hivatalos adatokkal összehasonlitva, kijön azon alig elhihető eredmény, hogy K.-Vásárhely városában a halálozási arány az egész országban a legkedvezőbb, mert a legkisebb halálozási arányt véve (1000 ember után 25 lélek) 10 év alatt 5200 emberre 1300 halál esik, mig K.-Vásárhelytt ugyanezen időben 5200 lakosból csupán 1244 egyén halt el, tehát 56-tal kevesebb, mint az ország legkedvezőbb egészségügyi viszonyokkal biró vidékén.

Kétségtelen dolog tehát, hogy K.-Vásárhelytt nem a gyakori halálozásban keresendő a népesség apadásának oka.

A statisztikai adatokat tovább vizsgálva, az igazi okot a születési viszonyokban találjuk meg.

E tekintetben a legkisebb arányszámot véve az összehasonlitás alapjául (1000 ember után 35 születési), azon eredményre jutok, hogy K.-Vásárhelytt a születési arány az egész országban a legrosszabb, mert 10 év alatt Magyarországon a legkedvezőtlenebb viszonyok között is 5200 emberre 2100 születés jut, mig K.-Vásárhelytt csak 1383, tehát 716-tal kevesebb a legrosszabbnál is.

Mindezekből, mint számadatokon alapuló kétségbevonhatlan igazság derül ki, hogy K.-Vásárhely város népességének apadását nem a sok halálozás, hanem a kevés születés okozza.

És ez nézetem szerint sokkal nagyobb baj, mintha megforditva volna, mert a kedvezőtlen halálozási arányokon erélyes egészségügyi intézkedésekkel javitani lehet, de a születést emelni nem.

Foglalkozván ezen kérdéssel, megfigyeléseim s tapasztalataim alapján igyekeztem bár megközelitőleg is megállapitani ezen szomoru jelenség okait s vizsgálódásaim közben hirtelen, mint valóság lépett előtérbe az a népszáján forgó állitás, hogy a kézdi-vásárhelyi anyák mesterséges uton szabadulnak meg terhüktől. Ez a baj, melylyel a civilizáczió, s a nehezebbé vált életviszonyok ajándékozták meg társadalmunkat, meg van mindenütt, de annak nagyobb jelentőséget tujajdonitani, mint a minővel bir, nem lehet s épen ezért — mint egy tényezővel elszámolva — mint kizárólagos okot megállapitani nem lenne helyes. Az anyák lelketlensége oly megdöbbentő eredményeket, minőket a születési statisztika felmutat, elő nem idézhet.

A valódi ok az én meggyőződésem szerint sokkal mélyrehatóbb.

Gyakran hallottam szakemberek által hangoztatni, sőt tudomásom van arról is, hogy tudósok elvül állitották fel, hogy vérrokonok házassági összeköttetései terméketlenséget s a szülöttek satnyulását szokták eredményezni. Ha ezen tétel igaz, népességünk pusztulásának igazi oka ez.

Kézdi-Vásárhely népe évszázadok óta mindig csak egymás között nősül, elenyésző csekély a város és vidéki lakosok között való házasság, de

ellenben sehol sem olyan szokásos dolog a legközelebbi vérrokonok (pl. két testvér gyermekei) között kötött házasság, mint itt. Ennek tulajdonitható az, hogy a k.-vásárhelyi oly tisztán, hamisitatlanul megőrizte évszázadokon át jellegét s azon közös fönicziai hajlamokat, tulajdonságokat, melyek a többi székelyektől megkülömböztetik, de ennek tulajdonitható azon igen fájdalmas eredmény, hogy ez az erőteljes, szorgalmas és életrevaló népség fogy és pusztul.

Az erősen kifejlődött lokalpatriotizmus arra tanitja a k.-vásárhelyi polgárokat, hogy csak egymás között nősüljenek s ezen szokás évszázadokon át olyan viszonyt teremtett, minőre másutt példa nincs, hogy t. i. kevés kivétellel az összes polgárság közeli és távoli rokonsági viszonyban áll egymással.

A mint fennebb emlitettem, Kézdi-Vásárhelytt az utolsó 10 év alatt 1383 egyén született és 1244 ember halt meg, tehát a szaporodás 139. Ezzel szemben a két utolsó népszámlálás szerint 500 lélek apadás van, tehát voltaképen 639 lélekkel van kevesebb, mint a rendes viszonyok között lenni kellene.

Ezt az apadást nagy részben a kivándorlás terhére kell irnunk s kis részben pedig azon körülménynek tudhatjuk be, hogy az idegenek letelepülése csekélyebb és az ipari alkalmazottak s cselédek száma meg apadt.

Kézdi-Vásárhely város az utolsó tiz év alatt 3282 egyén számára adott ki utlevél ajánlatot s nem csalódom, ha azt állitom, hogy ezen egyének 15%-a Romániában maradt, s ez 480 embernek felel meg. A mutatkozó másfélszáz léleknyi külömbséget a letelepülés csekélysége s az alkalmazottak számának hanyatlása okozza.

Ezen jelenségek okát a Romániával fenálló vámháboruban találhatjuk fel. Mig Románia nyitva volt, nem csak némely iparágaknak biztos piacza volt, de egy iparnak — a degettes csizmadiának — életfeltétele ehez volt kötve. A mint a vámháboru kiütött, ez az iparág csaknem egészen megsemmisült s ma a degettes csizmadiákat, kik egykor virágzó ipartársulatot képezének, egy nehány ember képviseli. A keresetmódjuktól megfosztott iparosok nagy része bevándorolt Romániába s egy elnéptelenedett városrész (Marikó) szomoruan beszél azon pusztulásról, melyet a romániai vámháboru népeinknél okozott. Ez magyarázza meg azt is, hogy az ipari alkalmazottak száma jelentékenyen megfogyott. Ma már nincsenek meg azok a mühelyek, melyek 30—40 embernek adtak állandó munkát, mely aztán Románia piaczaira vándorolt.

Nem czélja ezen leirásomnak azon hatást mérlegelni, melyet a vámháboru iparunkra gyakorolt, csupán annyiban kellett érintenem, mennyiben a közjóllét hanyatlására s népességünk apadására befolyással van.

A kivándorlás egyik lényeges oka azon rosz szokásban is keresendő, hogy a kézdi-vásárhelyi polgár, ki saját hibája vagy a sors csapása folytán tönkre ment, vagy elszegényedett, szégyenli saját polgártársai között s azon helyen, hol mint önálló ember, egykor jobb napokat látott, alárendelt munkát végezni s inkább felveszi a vándorbotot s megy kelet felé, hová őt titkos ösztöne vonzza s előbbre tartja szaporitani a romániai hazátlan proletárok számát, mint itthon megkisérteni, hogy tisztességes uton szerezze vissza, mit elvesztett.

A felsorolt adatokat összegezve azon végeredményhez jutunk, hogy Kézdi-Vásárhely város népessége rohamosan fogy, mert aránytalanul nagy a kivándorlás. Minden bizonynyal ezek azon tényezők, melyek ama igazán szomoru eredményt előidézik s nézetem szerint kedvezőbb arányokat e tekintetben csak akkor érhetünk el, ha a megélhetési és keresetviszonyok javulni fognak.

1867—1896.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

A magyar birodalom dk-i szegletében fekszik „Háromszék“ (nevét onnan vehette, hogy három fiuszékből: sepsi-, kézdi- és orbai székből alakult) a természet kincseivel és szépségével dusan megáldott megye. Fekvése: é. sz. 45° 29′—46° 15′; k. h. 43° 12′ 30″—44° 10′ 20″. Területe 3556·29 □ km. Alakja ék-ről dny-felé lejtősödő sziv, melynek izmos falazatát é, k, ny, d-ről hegyek képezik, melyek középen két, később egygyé egyesülő völgymedenczét zárnak körül. Az egykori tengerfenék, most „Háromszéki lapály“ keskenyebb ágával a nyugoti részen az Olt völgyét alkotja, szélesebb és kiterjedtebb része Kézdi-Vásárhely felé mint Feketeügyi lapály terjed, azután Réty és Egerpataknál kissé összeszükülve találkozik az Oltvölgyi lapálylyal. A kettőt a Bodoki havas hegysor választja el egymástól. A lapály széle hegydombokkal, melyek fönnebb hegysorokká egyesülnek, van bekeritve, melyek között tömeghegységek magasra emelkedő csucsokkal foglalnak helyet s kelet és dk-ről zárt medenczévé teszik Háromszéket; alig egy pár haránt völgy, az ojtozi és bodzai vezet a szomszéd Románia felé.

Háromszék hegységei a Kárpátok k-i határlánczolataihoz tartoznak, melyek mind jobban tömörülve éd. irányukat a Csukásban ny.-ivá változtatva, elérik a déli lánczolatban legtömegesebb kifejlettségüket.

A hegységeket Háromszék folyói jól tagozott részekre osztják. Igy az Olt jobb oldatán terjednek a Hermányi vagy Baróthi hegyek; az Olt bal partján és a Feketeügy j. partján a Csiki havasok folytatását képező „bodoki“ havasok, a Feketeügy eredete körül és b. partján a Bodzai szorosig a Bereczki hegyek terjednek; a Bodzai szorostól a Tatrang patak határáig a bodzai hegyek vagy Csukás hegység fekszik.

I. Bereczki hegység.

A bereczki hegység a Feketeügy forrás vidékétől a bodzai völgyig terjed. Iránya dny.—dk.—d. és végül ny.-i. Ezen irányban a következő csucsokat találjuk: Nagy Sándor (1638·144 m.); tőle ék.-re a Nemere (1649·520 m.) déli részén a Lakócza (1776·552 m.) és végül a Csilyános a határszélen (1604·016 m.) A hegység főgerincze a Feketeügy forrásától Nagy Sándorig ék.-re. innen d.-re jön Gelenczétől k.-re eső Nyagulyig (Nyákojtető.) Itten az Ojtoz forrás vidékén elágazik, egy ágat ék.-re bocsát, mely az Ojtoz-oldalát határolja; másik főág d.-re vonul és a Nagy Baska forrásánál elágazik (Koró bérczben). Egyik ág d.-re megy, a N. és K. Baszka között vizválasztót képezve és azután a Lakóczán át dk.-re megy a határ felé; a főág pedig ny.-ra huzódik a Zernyén, Jakabhavason át, innen d.-felé a kovásznai Pilisig, majd dny.-ny.-ra Köztetőig, honnan d.-re dny. irányban az Ingoványosig, itt ény.-ra kanyarodik a Jankópéter ponkjáig, innen ujból ny.-ra Téglásfejéig, honnan d.-re fordul Bodzafordulótól ny.-ra Predeál hegyen át dny. irányát a határszélig megtartja, mit a Csiklomtetőtől dk.-re a Szásztetőben ér el.

A Bereczki hegységben Hunfalvi János után négy főtagot különböztethetünk meg. 1. A Nagy Sándor, melynek Háromszékmegyében fekvő ágai a Kászon, Ojtoz és a Feketeügybe Sárfalvánál beleömlő Osdola-Kapolczó-patak közt elterülő részei a következők:

Nagy Sándortól dny.-ra menő vizválasztók Szorostető, Nagyerestető, innen ny.-ra Nyirestető (1099 m.) Rakotyás (1149 m.), Gyombosbércz a Kászon j. partján a megye határszélén Nagyponk. A Nagy Sándortól ny.-ra a Jávorostető (1330 m.), ettől é.-ra a Fekete hegy, Háromszék legészakibb részén. A vizválasztótól é.-ra a Rakotyástól é.-ra Füvesponk, Vezponktető, a Gombostól é.-ra Polyánbércz. Ezen ny.-i vizválasztótól d.-re a Kászonpatak és Esztelnekpatak közt Odojkő (918 m.) Koloncza (1020 m.), Bagyós. A Rakotyástól d.-re Esztelnek és Lemhénypataka között Pálbércz (1154), keletre Somkőnyak (1149), k.-re Ráczkő (1204), k.-re Kétágteteje (1500). Pálbércztől d. Nagy-Hegy, Megyes-Majd és Pattyutető, Kopasztető, a melylyel átmegy ezen hegyvidék a Feketeügyi la-

pályba. A Nagy Sándortól é.-ra menő főgerinczen a határszélen a Nemere fekszik, honnan a rettegett szél fú. Nagy Sándortól d.-re a Feketeügy és Ojtoz közti vizválasztó gerinczen a következő csucsokat emlitjük fel: Csengeponktető (1398 m.), Nagy Vápatető (1321), dk.-re Bécsibércz (1204). A kettő között a Feketeügy b. partján Pancsolattető, k.-re Kis Havas (1269). A Bécsibércztől dk.-re Királyutja, a bereczki hágótól és várostól é.-ra Miskabércz, Gyükerestető.

A Bereczki hegység 2-ik tagja Igazbereczk-patak bereczki hágótól d.-re a Nyagulyig (Nyákójtető) tart. Ennek gerinczén vannak a Magyarós (846), Harang, Szakadát (1029), Talasztető (1226), tőlük ny.-ra távolabb Orotványtető (858 m.), a gerinczen Markos hegy (1220), tovább d.-re Kerekbükk (1151), Ojtoztető (1152), ettől ny.-ra távolabb Piliskető (Osdolai) d.-re Kishavas (1371), ettől ny.-ra Csihányos (1199 m.) A Kishavastól d.-re a Nyákojtető (Nyagul 1445) k.-re a Musat (1505).

A második tag második része az Ojtoz folyó jobb partján ék-é-k irányban terjed el. Magasabb csucsai Sorostető (1205), ettől k.-re Kovácskő (1178), ké.-re Mesztáktető (1225), ény.-ra Lipsetető (1269), Lipse farka, k.-re a Sóbércz (1290), é.-ra Lipse hegy (1392), é.-ra a Tömlőhordó (1365), ék.-re a határszélen Kalabucs (1272), é.-ra Hermioru (Esztenasor) (1261 m.), Predikátor (1163 m.), N.-Rakotyás, a Rákóczy-vár romjai közelében.

A Bereczki hegység ezen részén vezet át az Ojtozi szoros Moldovába. Bereczktől elindulva az ut a Magyarós felé vezet, alább az Ojtoz szük, meredek partjai közé jut és folyását követve Soósmező határhelységbe jutunk s ott vesz bucsut az Ojtoz-pataka Háromszéktől.

A bereczki hegység harmadik tagja a Kis-Gelencze patak forrásától d.-re a Kis-Baska völgyéig terjed. Középpontját ezen hegységnek a Lakócza képezi (1778). A Lakóczától minden irányban nagy hegysorok indulnak ki, melyek vizválasztókat képeznek. Igy a Feketeügy vizválasztójának a Nyákojtetőtől d.-re vonulva, főbb csucsai a Hertán (1460 m.), dny.-ra Nagy Asztag, Kis Asztag (1407), Nagy Bonyó (1540), Kis-Bonyó (1542), ettől dny.-ra Koróbércz (1520). Innen a vizválasztó nyugotra megy. Rajta találjuk Zernyét (1605), dny.-ra Jakabhavast (1480), d.-re a Kovásznai Pilisis, Csihányos pusztája, Porzsolástető, Köztető, Papolczaköz, Domokos magossa, Manóhegy, Büdöskut (1192), Gelesztás, Tisztáshegy, Ingoványos (1082). Innen a vizválasztó ny.-ra majd ény.-ra Bikahát, Jankópéter ponkjáig, innen ny.-ra Kalagorig, é.-ra Hamvastetőig, dny.-ra Mocsárhegy, Téglashegyig, itt d.-re fordul Seredetetőn át (1031), innen d.-re Predealig, dny.-ra Dealu Cocanilorig, innen d-dny.-ra a Blidár tetőn át Szászbérczig, hol a határhegységbe megy át.

A fővizválasztótól ny.-ra csak dombokkal boritva a vidék. A Nagyrét patak (Rákos patak mell. vize) és Kis Gelencze között Baris utja és Orbai oldal éle; A N. Gelencze és fővizválasztó között Jáhoros, Kápolna, Utvaló, Nagy Verőfény, Odortető, Énekes fenyő, Tintabükk, Deritics, Pál feje.

A Papolcz, Kőröspatak és Kovászna közt a Kovászna b. partja mellett Fehérhegy, Bükköshegy, Piliske (Körös), Kukurea, Kintorta, Boroszlány, Nyáros, Aszalvány, Lakó, Bikkalja, Téralja, Fenyőstető, Tilalmastető (a Decek pat. b. old.) és Nagyverponkja.

A Lakócza felé vezető vizválasztótól keletre a Nagy és Kis Baska, Putna forrásai felett nagy hegycsomó emelkedik, melyekből minden irányba hatalmas oldalágak sugároznak szét. Igy a Lakóczától dny.-ra Kis és Nagy Manyicska (1679—1681), dk.-re Murdán, ddk.-re Goor (1787).

A bereczki hegység negyedik ága a Csilyánosban uj hegycsomóvá alakul és ágai a két Baszka vidékét boritják be. Ezek közül megemlitendő a Manyicskától dk.-re a Kalabucs (1618), ettől d.-re Ménesbércz (1414), dk.-re Fejérbükkhegység és Csilyános (1605). Ettől dk.-re Balescu, k.-re Zenoga, ny.-ra Hosszubércz, ény.-ra Gy. Batrinucel micu, ettől d.-re Slobod (cel micu) tovább d.-re Hosszuhavas. A Nagy-Baszka és Bodza között a hegyek az Ingoványoshoz csatlakoznak s onnan dk.-re kanyarodnak. Ilyenek a Kokics hegy, Magura, Rézhegy (1020), Nagy Korongos hegy (1166), Dealu Rosu, Nagy Bota és Kis Bota, Surduk, Zimbriu (Bölényes), Királyhegy.

A Bodza folyótól ny.-ra a bodzai vagy Csukás hegyek terjednek el.

II. Bodzai hegyek.

A bodzai hegyek a Bodza völgyétől ny.-ra a Tatrang folyóig boritják Háromszéket. Ezek találkoznak a bereczki hegység negyedik ágával, mely alacsony hegyvonal és igy közvetlenül csatlakoznak a tulajdonképeni keleti hegyláncolathoz. A hegység fővizválasztója az országnak s igy Háromszéknek is a határán kanyarodik a Bodza áttöréseig. Ék.-i részéből erednek a Bodza, Nyén patakok. Háromszéken magasabb csucsai: Albile, Coltim, Nagy Tatárhavas, Chichesanu, Kis Tatárhavas.

A bodzai hegyek egyik ága a Bodza és Tatrang közt Nagy-Borosnyó elé terjed. A Bodzát a Feketeügytől alacsony hegyláncz választja el, melynek dk.-i oldalán eredő patakok a Bodzába, az ény.-i lejtőjén eredők meg a Feketeügybe szakadnak. Magaslatai a Dregus, Csiklomtető, Szászbércz, Blidáséle, Dealu locanilor és Predeal, melyek már a bereczki hegység 4-dik tagjával összekapcsolódnak.

A Nagy és Kis Tatár hegyek egy ágat é.-ra eresztenek, mely a Bodza ivének két szára közt terjed el, ennek részei Poiana Tersa, Plaia, Beldestiloru, Dealu Bicu (bükk.)

A bodzai hegyek közt felemlitjük a bodzai szorost, mely a bodzai hegységnek csaknem közepén fekvő öblökkel és szorosokkal váltakozó horpadás.

III. Háromszéki vagy kászoni hegyek.

A háromszéki hegyek keletről a keleti Kárpáthegyláncolatra támaszkodnak. É—d. irányban menedékesen ereszkednek és S.-Martonos—Besenyő között átmennek az Olt—Feketeügy lapályba. Az Olt felé meredeken, a Kászon felé menedékesen ereszkednek lefelé. Nevezetesebb csucsai a vizválasztón: Büdös (1110 m.), tőle k.-re Bálványos (1029), melynek tetején várromok láthatók, d.-re N.-Doma, Csikbércz (a vizválasztón), alább Torjahágó (1195), Szárhegymező (1215), Bojtorjános (1219), dny.-ra Hentermező (1218), Bojkóvágás, Bodoki havas (1195), Czibreskut, Oriás pincze. Belőle oldalágak indulnak ki. Csikbércztől ny.-ra N.-Hegyes,

dny.-ra Kis-Hegyes, Almástető, a Torjahágótól ny.-ra Eperjes sarka, Bojtorjánostól ny.-ra Csukástető; Hentermezőtől d.-re Ködmenestető, Bodoki hegytől dny.-ra a Kincsás, dk.-re Orotvány, Szemeretető. A vizválasztótól k.-re Foristető, Nyisztor puszta, Almáshegy, Kövestető, Bojó kutja, Cseretető.

E hegyek között legérdekesebb a Büdös a benne található barlanggal, mely egyike a legcsodásabb természeti jelenségeknek. Dk.-i oldalában csodás alaku trachyt sziklák tornyosulnak fel. A sziklafal aljában van egy terjedelmes üreg, a Büdös barlang. Körül szétmállott, átalakult trachyt darabok, zsurlókövek kénvirággal bevonva, veszik körül; a barlang nyilása körül szintén kénlerakodások vannak. A barlang mintegy 10 meterre nyulik é.-ra lejtősödve, majd hasadékká szükül össze. Ebből ömlenek ki a kénhydrogénes szénsavas gázok, melyek a barlang üregét bizonyos magasságig megtöltik, sőt a szabadba is kiömölve már távolról is megérezhetők. Ezen gázok most föl is használtatnak, amennyiben br. Apor Gábor, a Bálványos vártól nem messze a Várpataki völgyben szénsavsüritő gyárt állitott fel. A Büdös aljában dny.-ra elterülő hullámos fensikon több helyen ásványos, kénhydrogénes, szénsavas, timsós források és medenczék vannak, melyek fürdésre használtatnak és ujabban a terület Bálványos-Füred név alatt be is rendeztetett.

IV. Hermányi hegység.

Az Olt nagy hajlása között a jobb parton fekszik Háromszéknek a negyedik hegyrendszere a Hargita-Hermányi hegyek utolsó része a Hermányi, vagy baróthi hegység. Ez nem annyira hegyláncz, mint egyes változatos és szép alkotásu hegycsoportokból áll, melyek Előpatak környékén alacsony gyepes vagy bozóttal és cserjékkel, gyér erdővel fedett dombsorok és földhátakká mennek át és nyugatról a háromszéki lapályt szegélyezik. A kivehető főgerincz az Olthoz közeledik és Ilyefalva meg Erősd között végződik.

Magasabb csucsai: Jáhorostető (1575 m.), Fenyőfarka, Sugóhegy, Nagymezőpuszta, Jakab-János bércz, az Olt mellett Kis-Sólyomkő, Kis Murgó (836 m.), Nagy Murgó (1019 m.), Kis Murgótól ny.-ra a Nagymező patak és Uzonka patak között Lángosbércze és Uzonbércz. Mikó-Ujfaluval szemben ny.-ra kanyarodik a vizválasztó rajta a Bertóhegygyel, Sötétbércz, Gallathegy, Kisbércz magosa, Nyáras, Tekse-feje, Kakastető. K.-re Pilisketető; Üllők-ága, Nagytető, Kurtaponk, Vadastető, Kövesponk, Árkoshavas, Előpataktól délre Nyáras, Nagybunnyabércz, Nagyhegy, Lenkert (697) és Foglány. Az oldalágak csucsai közül megemlitjük Árkostól ny.-ra a Görgőt (1020 m.)

Az Ajta-pataka és Baróth közti hegyvidéken megemlitjük a Szálastető, Hegyestető, Köpeczről d-kk.-re, Balasia, Kurtabércz, Hosszubércz. Az Ajta-patak és Kis-Bölön közt Farkaslaka, Kis-Kénos, Nagy-Kénos.

Földtani viszonyok.

Háromszék közepét, déli és dny.-i részét sikság alkotja, ezektől ny.-ra szelidebb hajlásu hegyek kezdődnek dombokkal. Ezen dombokat átvágja és átöleli, elválasztja az Olt lapálya nyugaton, a Feketeügy pedig keleten, az egyesült folyó szinten dny.-on, a hova-tovább mind magasabbra emelkedő hegységektől. Ezen sikságok, ide foglalva a kisebb folyók medrét és sikságát is, alluviumból állanak és az Olt, Feketeügy hullámai olyankor az alluvium és diluvialis rétegekből mammuth fogak (zápfog), czombszárakat szabaditanak ki az omladékony partokból. A rétyi nyirben s általában a Feketeügy lapályán finom homok némely helyt mérhetetlen mennyiségben található a mélyebb rétegekben valóságos futóhomok alakjában.

A talajt alkotó kőzetek tulnyomóan felső krétakori — kárpáti — homokkőből állanak, a melyek a megyét é. k. és d.-ről keritik hatalmas hegysorok alakjában. Ehhez sorakoznak a „benyuló“ szelidebb hajlásu előhegyek és dombok, melyek a krétakor Neokom vagy kárpáti homokkőből, conglomeratokból, agyagból áll. Ezen kivül helyenként alárendelten trachyt, trachyttuffok, menilit és pontusi rétegek is előfordulnak.

A kárpáti homokkő, mint Neokom Mikó-Ujfalutól d.-re Étfalva és Angyalosig, ék.-en az Esztelnek-patak oldalágáig, a Feketeügy és Olt közti Kászoni hegyek főtömegét képezi, é.-ra meg Csikmegyébe megy át. Továbbá a Kis-Rét (Rákos), Nagy-Rét pataktól d.-re a Zágonpatak eredete környékéig, valamint Lisznyópatak és a déli megyei határszél közt, a Hermányi hegység az Uzonka-pataktól az Olt által képezett öbölt boritja be.

A krétaképletnek két részét különböztethetjük meg. Az egyik rész Bereczk—Ojtoz középvölgyétől ény.-ra az Esztelnek patak eredetéig terjed. A másik rész az Ojtoz j. partján lefelé Musaton, Lakoczán keresztül a Csilyánosig terjed és a háromszéki medencze keleti szélét szegélyezi ugy, hogy a Neokomot beboritja. É—d.-i irányát a Csilyánosban ny.-ivá változtatja és a bodzai szoroson keresztül a bodzai hegyekben éri el s onnan Romániába terjed.

Soósmezőnél a krétaképleteket a Menilit-pala szaggatja meg; a Büdös környékén meg átmenve az Olt jobb partjára is a Likat, Nagymező patakok forrásánál kitörési és üledékes, trachytos képződmények nyulnak bele és határolják a kréta kárpáti homokkövet. A Bodoki és Baróthi hegyvonal szintén kréta képletekből áll, melyet a pontusi emelet rétegei szegélyeznek. Az Ojtoz balpartján kezdetben a hegyek tetején palák jelentkeznek, melyek Soósmező felé mind lennebb szállnak; váltakozva feküsznek finom nemü quarzhomokkővel és menilit palákkal. A palák bitumenesek és meg is kisérlettek Soósmezőnél az Ojtoz jobb partján a bitumenes palákba kőolaj nyerés végett kutak ásását is, de kevés eredménynyel, mennyiben kevés viz csak kevés naphtát tartalmazott, de azért valószinü, hogy tudományos kutatások nagyobb mennyiségü kőolajra fognának találni.

Ugyancsak Soósmező határán számos konyhasó forrás található, melyek a bitumenes és menilit-pala képződményekből erednek. Ugyanitt alabástrom egész hegyet alkot. Kovászna környékén a kárpáti homokkőre jellemző márga és homokkő képletek fordulnak elő. A Kovászna völgy felső részében gneisz-tuskókat találhatni, melyek a kárpáti-homokkő konglomerátjából keletkeznek. A Horgászvölgyben jó minőségü sphärosideritek is jelentkeznek.

Kovászna környéke nevezetes szénsav exhalaczióiról

Ilyenek a „Pokolsár“, melyben a zavaros, iszapos viz valóságos forrongásban van. Fürdésre használják, mig a Vajnafalván levő és Horgászvölgy bejáratánál fekvő Horgász forrás becses ivóvizet szolgáltat, több más forrással együtt. A Bodoki és Baróthi hegységek kárpáti homokkőből állanak és összefüggnek az erdélyi keleti kárpáti homokkővel. A Baczon és Sugóviz összefolyásánál diluvium, trachyt, konglomerat és tuffarétegek fedik be a hegységet.

Tetemes elterjedtek Háromszéken a pontusi emelet rétegei, különösen az Olt jobbparti hegyein. Igy hatalmasan kifejlődve vannak Baróth. Bibarczfalva, Bodos, Baczon, Köpecz és Miklósvár mellett és Ajta mellett Congeriát tartalmaznak. Továbbá Al-Doboly, Ilyefalva, Sepsi-Szentgyörgy, Árkos, Kőröspatak, Zalán mellett. Ilyefalva, Sepsi-Szentgyörgy körül barnaszén-telepek is vannak benne.

Dr. Herbich Ferencz Háromszéken trachyt-képletekben megkülönbözteti a következőket:

Csikmegyéből (Csik-Lázárfalvától) a Büdös-tömzsön keresztül Bükszádig és az Uzonka völgytől Bikszádig terülnek el a trachyt képletek lenyulva Málnás fürdőig.

A háromszéki medencze széleit és öbleit diluvialis hömpölyök, homok és agyag-lerakodások foglalják el. Magát a medenczét alkotó pontusi rétegeket homokos agyag és lősz födi. Ezek a bodoki hegység keleti szélén fekszenek s a Feketeügyig nyulnak. El vannak terjedve a s.-szentgyörgyi öbölben is.

Az Olt folyó völgyét mindkét részről diluvialis terraszszok kisérik jelentékeny magasságban a völgy feneke fölött s olykor nehány méter vastagok, többnyire sárgásbarna vagy vöröses szinü kvarcz-, kavics- és agyagból állanak s bennök diluvialis állatok csontjait is találhatni.

Háromszék vizrendszere.

Háromszék legnagyobb folyója az Olt, mely Csikmegye Lóhavas nevü hegységének csomópontján ered, a Csiki lapályon átfolyva a Tusnádi fürdőn alul lép Háromszék határába. Keskeny, kanyargós völgyben folyva, Oltszemnél a Háromszéki sikságra jut. Iránya éd.-i Gidófalváig, innen ddny.-i a Hermányi hegység végágazatáig. A Hermányi hegység végágait áttörve é.-ra kanyarodik, ény., majd é.-ra Köpecz környékéig, s innen ny. foly, Alsó-Rákosnál elhagyva Háromszéket.

Mellékvizei j.-ról: Rakotyás patak, Torda, Vásár, Kálnok, Kőris, Nagy-p., Kökényes, Debren, Szemerja, Fok patak, Főszegi, Csigolyás, Retkes p., Árapatak, Hidvég, Nyáros, Korlát, Bölön, Mély-patak, Kurtapatak, Ajtapatak, Köveszász p., Köpecz patak, Baróti p. és a Rákos patak. Balról a Tópatak, Zsombor, Gerebenes, Szadágos, Málnás, Herecz p., Sütő p., Talamér, Vone, Fotos p., Martonos és a Feketeügy.

Az Olt mellékvizei közül legnagyobb a Feketeügy. Ez több kis patakból a Nagy Sándor hegységtől d.-re ered, számos mellékvizet véve magába. Igy j.-ról a Lemhény, Esztelnek, a Kászonnal egyesült Torja patakokat, Nagyvölgy, Csernáton, Csobot, Besenyő, és Angyalosi patakokat. Balról: Nagyág, Kaszás, Kávás, Keskeny, Áros, Köves, Kaszásviz, Igaz-Bereczk patak, Martonos patak, Óriáskő, Osdola, Rákos, Gelencze, Zabola, Podranak és Érnek Papolczon alul egyesülve a Kovásznával, Béldi, Lisznyó és Tatrang.

Keletre is folynak vizek, mivel pedig az ország határa nem esik össze a Kárpátok vizválasztójával, hanem ettől keletre vonul, a Kárpátok keleti lejtőjén eredő vizek még Háromszékhez tartoznak.

Ilyenek a Bardocza, melynek forrásai részben a Nemere és Nagy Sándorban feküsznek és d-ék.-re vonuló völgyben homokkövek között foly.

Az Ojtoz, melynek forrásvidéke a Musat-ban (1505 m.) van. Homokkövek közt szük völgyben folyik é. és ék.-re és Soósmezőnél hagyja el az ország határát. Az Ojtoztól k.-re határpatak a Putna, mely a Lakóczán ered s innen é.-kí folyásában az ország határát képezi. Fölveszi b.-ról a Nagy-Bonyó és Jáhoros patakot. A Putnától é.-ra a Lipsepatak, mely a Tömlőhordó környékén ered. Kalabucs, Kásón és Hidegbércz patakok egyesitve Kásón név alatt szintén innen erednek és k.-re folynak. A Tatrang csak határfolyó, mellékvizei közül é.-ról megemlitjük Malom pat., Pap pat., Tinisora és Dobolló patakokat magába egyesitő Nyéni patakot.

A keleti Kárpátok itt d. irányukat megváltoztatják és hegyes szög alatt nyugotra csapnak s igy a Kárpátok vizválasztója ény.-ra közel a háromszéki térségig tolakodott elő s itt veszi eredetét a sajátságosan kanyargó Bodza folyó. A Bodza részint a Csukás-csoport hegy conglomerat területében (a Csukásban) és részben a Kis- és Nagy Tatárhegység homokkövében ered. Három főforrása Döblen, Strimba és Kis-Bodza a Bodzai veszteglő alatt egyesül s innen é.-ra folynak a Bodzafordulóig, honnan k.-re, azután dk.-re kanyarodnak, Krásznánál eredetével ellenkező irányban elhagyja az országot. Mellékvizei közül megemlitjük a Kis és Nagy Baskát. A Kis-Baska a Lakóczából, a Nagy-Baska a Koróbércz környékén ered. Fölveszi a Kupán és Gurka folyót b.-ról; j.-ról Toplicza, Rosdás, Sárosut, Kis-Dorna, Ingovány patakokat. Továbbá a Ladok, Kostán, Ruszka egyesülve, a Hammas, Kalos, Tál patakot egyesülve.

Jobbról Csemernek, Cichereu patakokat. D.-re folyásukban, a Lakóczától d.-re a Csilyánosig terjedő hegyek alkotnak köztük vizválasztót.

Természetrajzi viszonyai.

Ásványokban Háromszék általában nem nagyon gazdag. Előfordul barnaszén, gipsz, kén, timsó és vasérczek, de egyiket sem bányászszák, csakis a barnaszenet Köpeczen, korábban Sepsi-Szentgyörgyön folytatott müvelés most szünetel. Soósmező környékén csekély mennyiségü petroleum nyomok találtattak. A homokkövekben igen aprószemü mármarosi gyémánt. A homokkövet, mészkövet és a trachytot épitkezéseknél használják. Bodok környékén és N.-Baczonban háziiparként üzik a tégla és cserép ipart. Sepsi-Szentgyörgyön agyag iparra fölhasználható jó agyag található. Igazi gazdagságát az ásványvizek képezik, e tekintetben Háromszékkel hazánkban egy megye sem versenyezhet; alig van község, melyben ásványos viz nem volna található. Több helyen fürdőkül, igy Előpatak, Sugás (S.-Szentgyörgy), Málnás, Kovászna, Torja (Bálványos-Füred.) Kisebb források Oroszfalu, Polyán, Hatolyka, melyek a kovásznaival egyeznek meg.

Növényvilága annál gazdagabb. Alig vannak Három-

széken kopasz területek, szaggatott sziklák; minden egyes hegy füves pázsittal boritott és erdőségekkel diszitett. A bereczki hegység többnyire rengeteg erdőségekkel van boritva, tölgy, bükk, nyirfával; a magasabb részeken rengeteg fenyvesek diszlenek, némely helyen a luczfenyő a lapályokra is leszáll s fölötte terülnek el a bükkerdők. Általában a magasabb hegyeken a havasi növényzet nagy mértékben ki van fejlődve, mely azonban behatóan még senki által sincs tanulmányozva. Jellemző növénye a rétyi nyirség tavaiban a Nymphea alba.

Kultivált növényekben elég gazdag, igy termelnek buzát, rozsot, árpát, zabot, kukoriczát, tatárkát, kendert, lent, czukor- és takarmányrépát, hüvelyeseket, bükkönyt, lóherét. A gyümölcs is kellő mennyiségben terem.

Egy az 1885-iki kiállitásra készült magánrajz szerint (Nagy Gyula, kir. erdőfelügyelő, Brassó) Háromszéken a következőleg oszlik meg a terület:

Szántóföld	153030	katastr. hold
Kert	8638	„ „
Legelő	18116	„ „
Rét	65902	„ „
Nádas	98	„ „
Erdő (és legelő)	422078	„ „

Állatvilága is gazdag. Nemcsak a nagyobb erdőségekben, hanem a dombos erdőségekben is honos az erdei medve (Ursus aretos) farkas, róka. A magas hegységek erdős helyein az őz; szarvas is találtatott, vadmacska, hiuz és vidra. Gázlók közül fekete gólyák is honosak, a Colymbusok állandóan megfordulnak az Olt vizén, Feketeügyben s főként a rétyi Nyir tavaiban vadruczák. A ragadozók közül különböző baglyok, ölyvek, héják, sőt a dk. hegységben a Vulturok is honosak. Mérges hüllője is van a Pelias Berus személyében, mely meglehetős közönséges.

A háziállatok a szokottak, szarvasmarhafélék, lovak, sertések és juhok.

Állatországa sincs még behatóbban tanulmányozva.

Háromszék politikai földrajza.

Háromszék politikailag 4 járásra van osztva, ezek: 1. Sepsi, 2. Kézi, 3. Orbai és 4. Miklósvári járás.

1. Sepsi járás főhelye Sepsi-Szentgyörgy rendezett tanácsu város 5665 lak.; megyeszékhely, járásbirósággal, pénzügyigazgatósággal, épit. hiv., a Székely Mikókollegium, polgári leány- és fiuiskola, óvónőképezde, nőipariskola, elemi fiu és leányiskola, nyomdája, melyek kulturáját előmozditják. Első székely szövőgyára a kézmüipar előmozditására, humánus intézetek, árvafiu-szeretetház, aggok menháza; a megyei kórház; méntelep. Szemerja tulajdonképen S.-Szentgyörgy városrésze. Árkos falu 1522. lak. Kőröspatak kis község 1247. lak. postahiv., mezőgazd. szeszgyárral. Kálnok k. k. 685 lak. háziiparszerüleg üzik az agyagipart. Zalán k. k. 900 lak. Oltszem k. k. 661 lak. Málnás 773 lak. közelében vasas szénsavas fürdővel. Mikóujfalu 1271 lak. Bükszád 1695 lak. üveggyártással, Bodok 924 lak. kik az agyagipart haziiparilag üzik. Közelében Vásárpataka völgyében (582 m. mag.) égvényes savanyu viz buzog fel, mely „Matild“ néven forgalomban van. Zoltán 176 lak. Étfalva 400 lak. Fotos 139 lak. Gidófalva 768 lak. S.Martonos 272 lak. Besenyő 463 lak. melynek régi freskós templomát nem régen bontották le. Angyalos 581 lakos. Eresztevény 243 lak. Réty 815 lak. Komolló 454 lak. Laborfalva 424 lak. S.-Szentiván 463 lakos. Egerpatak 510 lak. Uzon 1875 lak. Kökös 1102 lak. Bácstelek kis telep. S.-Magyarós 428. lak. Lisznyó 914 lak. Bikfalva 901. lak. Doboló 1259 lak. Márkos 633 lak. Nyén 2355 lak. Bodola k. k. 1725 vegyes lakóval, kiz. mezőgazd. foglalk. szeszgyártás, postahivatal. Nagy erdősége és jó havasi legelője alkalmas juh és baromtenyésztésre. Szacsva k. k. 282 lak. Nagypatak telep, Kispatak, Lisznyópatak hasonlóan telepek. Feldoboly 553. lak. Kis-Borosnyó 1288 lak. Nagy-Borosnyó 1502. lak. Bodzaforduló szétszórtan fekvő k. k. 1981 oláh lak.; földmivelők, állattenyésztők és szénégetők. Bodzaváma k. k. 1363 oláh lak. a Bodza folyó völgyében. Hozzátartozik a felhagyott Bodzai mellék vám és veszteglő intézet. Lak. juhtenyésztéssel és határszéli kereskedéssel foglalkoznak.

2. Kézdi járás. Kézdi-Vásárhely rendezett tanácsu város 4700 lak. A Feketeügy lapályán a Torja folyó mellett épült. Egyike a csinosabb városoknak, melyet sajátszerü épitésmódja tett érdekessé. Törvényszék, járásbiróság, kir. közjegyző, adóhivatal, pénzügyi biztossággal; kath. algymn., alsófoku ipariskola és müfaragó tanmühelylyel. Ipara, kereskedése igen élénk; virágzik a szeszgyártás, agyag és butor-ipar. Az üzletet élénkiti két takarékpénztár, vasut, posta. A szabadságharczban fontos szerepet játszott: itt öntötte Gábor Áron a város és többi székely községek harangjaiból azon ágyukat, melyekkel a b. Heydte és mások által ellenök vezetett oláhságot visszaverték. A székely határőrségi intézmény fönnállása alatt 1823—1850-ig katonai nevelő intézet állott fönn; melynek épülete laktanyául szolgál.

Volál 778 lak., Felső-Torja, Alsó-Torja, Karatna kis községek, Futásfalva 752 l., Ikafalva 660 l., A.-Csernáton 2223 lak. postahiv. és takarékpénzt., F.-Csernáton 1299 lak. XIV. száz.-ban Háromszék legtekintélyesebb egyházközsége volt. Albis 997 lak., Dálnok 1511 lak. már 1332-ben létezett; itt született Dózsa György, a pórlázadás vezére. Márkosfalva 943 lak., Maksa 772 lak., Léczfalva 903 l., Bita 556 l., Várhegy 116 lak., Hatolyka 498 lak., Szent-Katolna 1018 lak., Sárfalva 546 lak., Osdola 2578 lak., Kis-Nyujtód 1070 lak., Lemhény 2465 lak., Bereczk rend. tan. város 1889-ig, azóta nagyközség 2929 magy. és oláh lak. Jelentékeny forgalma van Románia felé; 15¹/₂ ezer hold erdeje van, még sem vagyonos, intézményekben szegény. A földbirtok székely kezekben van, az oláhok pásztorkodnak nyáron a havason, télen Törökországban; vannak nagy nyájtulajdonosok. Templomát földrengések gyakran megrongálták. Itt született Gábor Áron. Közelében Leányvár nevü süveg alaku hegy, mint praehistorikus őrhely él a hagyományban. É.-ra a Bereczk patak mellett van Beneventurné vára, római castrum maradványaival. Csomortán 606 lak., Esztelnek 1045 l., Kurtapatak 504 l., Kézdi-Polyán 1739 l., Kézdi-Szt.-Lélek 2819 lak. és Soósmező a határszélen 1462 lak.

3. Orbai járás. Kovászna nagyközség 3173 ma-

gyar és oláh lak., járási szolgabirói hivatal, járásbiróság, vasuti állomás, posta, távirda. Sokféle és ritka ásványos forrással. A község közepén fakad a Pokolsár, egy nagy fedett vizmedencze, melynek 10 C°-os égvényes konyhasós savanyuvizét a fenéken levő iszappal együtt az óriás mennyiségben folytonos morajjal feltörő szénsav örökös forrásban tartja. A gázfejlődés néha annyira fokozódik, hogy a medencze deszkapadozatával sulyos köveket dobál fel. A kitörés 3—4 napig is tart s utána tátongó tölcsér marad a medencze helyén, melyet több száz szekér kővel is alig tudnak betölteni. Ily nagyobbszerü kitörések 1837., 1856., 1885-ben voltak. A csuzos és köszvényes bajok ellen használják. Itt van még Hankókut, a Mikes-fürdő, Horgászkut, sósfürdő, melyet vérhiány, gyomor, bél, tüdő hurutok ellen használnak. Ezen kivül számos magán telken is van gázkiömlés.

Czofalva k. község 361 l., Telek k. k. 648 l., Szőrcse k. k. 581 lak., Tamásfalva k. k. 505 l., Petőfalva 366 l.. Imecsfalva 410 lak., Hilib 599 l., Gelencze nagyközs. 2506. Régi, de nagyon átalakitott és Szt.-László életéből volt nevezetes freskókkal ékesitett templomát romladozó várkastély környezi. A templomtól é.-ra a hegyoldalban régi bástyás kastély maradványai láthatók. A völgyben sok fürészmalom. Haraly 496 lakóval, Zabola k. k. 2325 l., Páva k. k. 807 l., Kőrös 683 l., Papolcz 2701 l., Zágon 4605 l., Szita-Bodza 1398 l., Krásznatelep.

4. Miklósvári járás, Nagy-Baczon nagyközség 2047 l., Bodos 445 l., Baróth nközs. 2167 l. iparos fejlődő község, Erdővidék központja; erdővidéki háziiparegylet, két takarékpénztár, népbank, iparos tanoncz-iskola, polgári iskola, mezőgazd. szeszgyár. Itt született Baróthi Szabó Dávid; határában barnaszéntelepek vannak. Köpecz kisközs. 1040 lak., Erdővidéki bánya részvény-társaság lignit bányájával, mely évenként 500.000 q. barnaszenet állit elő, mit az erdélyi gyárak fogyasztanak el. 1848-ban az osztrák serget követő oláhok nagy vérengzést vittek végbez. Miklósvár 711 l., Száraz-Ajta 1598 l., Zalánpatak 325 l., Nagy-Ajta 1329 l., Közép-Ajta 1376 l., Bölön 2265 lak. nagyközség. Az unit. templom körül erős várkastélylyal. Itt született Farkas Sándor az amerikai utazó és iró. Lüget 390 l., Nyáros-Patak Hidvég telepe, Hidvég kisközs. 1756 lak. Urasági kastélylyal. Előpatak 672 l. hires vasas égvényes fürdővel. Árapatak (Lenken és Földvárszeg telepit) 1223 l., Erősd 357 l. és Al-Doboly.

Lakóinak száma 119643.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE IDŐJÁRÁSÁRÓL.

Amint e fejezet czime is sejteti, Háromszék vármegye időjárásának alapos, szakszerü tárgyalásába nem akar bocsátkozni, nem, mintha az akarat hiányoznék, vagy a lelkesedés a tárgy iránt, hanem egyszerüen azért, mert hiányoznak a szükséges adatok, statisztikai pontos följegyzések, a melyek nélkül pedig kielégitő meteorologiai monografiát képzelni sem lehet.

Háromszéken pontos, több egymásután következő évet magában foglaló meteorologiai észleletet — tudtunkkal — még sohasem vezettek. A kolozsvári Berde Áron már 47-ben közzé bocsátotta a maga nemében s az akkori viszonyokhoz mérten kitünő munkáját, a két kötetből álló „Légtüneménytant“, melynek egyik kötete a „Két Magyarhon“ égalji viszonyaival foglalkozik s melyben egy helyt meghatóan fejezi ki hazafias fájdalmát „a valódi tudományosság iránti részvétlenség“ miatt, végül igy jajdulván föl: . . . „azon gondolatra kell jőnünk, hogy Isten megtagadta tőlünk az akaratot, mely hazánk égalji viszonyait kifürkészni, felvilágositani s a nemzet öntudatára hozni képes volna.“* Azóta hatalmas hálózata alakult a megfigyelő állomásoknak; hazánk majd minden vidékére kiterjednek szálai: de fájdalom! épen Háromszékre ma is csak ugy illik a lelkes Berde zokszava, mint ezelőtt félszázaddal illett.

Már a bécsi meteorl. központi intézet állit fel egy állomást vidékünk szomszédságában, Brassóban 1850-ben. Ő felsége 1870. április 8-án kelt legmagasabb elhatározásával Magyarországon külön meteorl. közp. intézet életbeléptetését szentesitette. 47 állomással kezdette meg a magyar intézet müködését, azok között Brassó, később Földvár, aztán ujból Brassó egymást fölváltva. Pár évig sürgönyző állomás volt Sepsi-Szent-György is, az első és mind a mai napig utolsó állomás a mi vidékünkről; dr. Szász István polg. isk. igazgató vezette az észleleteket, de hézagos észleleteit a meteorl. évkönyvekbe nem vették föl s igy azoknak ma már, fájdalom, semmi nyoma. 1890. deczemberétől kezdve e sorok irója kisérlette meg a meteorl. följegyzések vezetését, de alkalmas hely hiánya és többszöri lakásváltoztatása miatt az ő adatai is hézagosak vagy megbizhatatlanok.

1892-től kezdve az észlelő állomások száma 400-ra emelkedett; alólirott okadatoltnak látta felajánlani magát a közp. intézet igazgatóságánál, mint a ki legalább öt éven át pontos észleleteket fog vezetni S.-Szentgyörgyön, ha kellő müszerekkel és nyomtatványokkal ellátják. Az igazgatóság azonban kérelmét nem vette tekintetbe, azt hozván fel érvül, hogy a nevezett városnak még nincsen vasuti állomása. (Pedig hogy ne lett volna már abban az időben!)

1893-ban a háromszékmegyei gazdasági bizottság is közbelépett, hogy rendes meteorl. állomás állittassék fel S.-Szentgyörgyön alólirott vezetése alatt; a központi intézet küldött is csapadékfogót és mérőt, de más müszert semmit. E fejezet irója igy is hozzá fogott az észleletek vezetéséhez, saját költségén berendezett hőmérő-házikóval, miután azt 1893. őszétől kezdve nyiltabb telken állithatta fel. Mindezen fáradozások daczára is 1894. tavaszán nem Sepsi-Szentgyörgy, hanem Botfalu lőn a megigért sürgönyző, meteorl. állomás, a czukorgyár telepe, hol már azelőtt is rendesen vezették a följegyzéseket.

Alólirott lehető pontosan igyekezett ugyan ezután is vezetni a följegyzéseket, de részint egy pár drágább müszer hiánya, részint a meglevők megbizhatlansága következtében azok csak megközelitő értékkel birnak. Azonkivül magánkörülményei nyaranként a hely szinéről eltávolitották s igy a megközelitő értékü följegyzések is hézagosokká váltak.

Elég az, hogy Háromszéken, időjárás szempontjából

* Légtüneménytan s a két Magyarhon égaljviszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra. Irta Berde Áron természet- és vegytan tanára. Kolozsvárt, 1847. 8—9 l. II. kötet.

annyira érdekes vidéken, hol a fürdők is egymást érik, eddigelé még egészen pontos, minden ízében megbizható észlelés nem történt még a fürdők legnagyobb részén sem, a két nyári hónap alatt sem, pedig azokon a helyeken miniszterileg meg van rendelve a fontosabb időjárási tünemények, a nevezetesebb meteorl. tényezők észlelése, hő és csapadék változásainak pontos följegyzése. Megtörtént az, hogy egyik fürdő a tőle 30 klm.-re fekvő és egészen más éghajlatu fürdő följegyzéseit kérte kölcsön, hogy azokon keveset vaktában változtatva, a miniszteri rendelet szemébe port hintsen.

Mindenesetre csodálatos s földieinkre nem épen hizelgően jellemző, hogy megyénkben, a hol olyan feltünő, mindenesetre szembetünőleg változatos, szélsőségekbe csapongó időjárás szokott uralkodni, hogy ebben a magas, éghajlatválasztó (à la vizválasztó!) kies medenczében nem akadt még kutató, érdeklődő lélek, vagy kulturalis intézet, mely bár 5 éven át rendesen papirra vetette volna, a mit látott, tapasztalt, még ha nem is a legkitünőbb müszerek segitségével!

Ezer év multán segiteni kell e hiányon, és pedig lehetőleg azonnal a második évezred küszöbén. Melyik intézetünk volna inkább hivatva felszólalásunknak eleget tenni, nemcsak udvariasságból, de kötelességszerüen is, mint főgimnáziumunk, a Székely Mikó-kollegium tanári kara? Miben az egyén gyakran anyagilag, szellemileg akadályozva van: folytonos, megszakitás nélkül észleleteket könnyen vezethet egy a szellemi világosság terjesztésére elhivatott testület, melynek tagjai egymást fölválthatják, sőt szükség esetére az értelmesebb pedellusokat is fölhasználhatják. Reméljük, Háromszék vármegye nevében szólunk, hogy 1—2 év multán főgimnáziumunk értesitőjének függelékét a nevezetesebb időjárási tényezők kitünő müszerrel észlelt, lelkiismeretesen vezetett följegyzései fogják alkotni. Óhajtjuk, hogy ugy legyen!

Hogy mindazáltal Háromszék időjárásáról mégis megkisértünk egy s mást elmondani, annak is megvan a maga oka és czélja. Oka az, hogy töredékes följegyzéseink kiegészitve a szomszédos állomások: Brassó, Botfalu és Földvár észleleteivel, továbbá öt éves tapasztalatunk e téren: mégis csak nyujtanak valamit, a minek kár volna — mint a dr. Szász István följegyzéseinek — egészen nyomtalanul elvesznie. Czélja pedig nem egyéb, mint buzditás, jó példával előljárás a jövőre nézve, hogy, ki legközelebbről fog e tárgygyal foglalkozni, ne járjon ugy, mint mi hárman: 47-ben a derék Berde Áron, 79-ben Kozma Ferencz Székelyföldről irott monographiájával és végül most e sorok irója.

I. Földrajzi fekvés.

Első sorban szükséges Háromszék fekvéséről az időjárást illetőleg röviden megemlékeznünk. Felesleges bizonyitani az ismeretes tételt, hogy valamely vidék időjárása (=éghajlata) szoros, azaz oki összefüggésben áll földrajzi fekvésével, helyzetével. Háromszék Magyarország legkeletibb szegletét alkotja s a legdélibb vidékei közé tartozik, hiszen egy szélességben fekszik vele Fiume tája, s éghajlata mégis mennyivel zordabb! Igen, mert nagyon is keleten van, tengeri áramlatoktól távol s azonkivül hótartó bérczek koszorujától övezve épen dél felől, s végül magasan, 500 mt.-en jóval felül a tenger szintjéhez képest a sik része is.

Háromszéknek kétféle vidéke van, a mennyiben két ellentétes földrajzi tényező találkozásából áll: az egyik völgy, még pedig kis alfölddé kiszélesedő völgyület, a másik hegység, a mely szintén a rendesnél nagyobb arányokat öltő havasokká fejlődik.

Lapályos részét folyók völgyei alkotják, még pedig a Feketeügy, az Olt déli és harmadszor ugyancsak az Olt északi folyása. Legtágasabb, 30 klm. átmérőjü, e sikság délen Brassó megyében, hol a Barczaság nevet veszi fel, Nyén és Feketehalom között. Innen az egyik ága északra nyulik, Baróth felé, mindinkább keskenyedésnek indulva; Botfalunál még 10—12 klm. széles, de már Nagy-Ajtánál alig 3. A másik, északkeletre terjedő része alkotja a tulajdonképeni háromszéki fenlapályt, mely 12—15 klm. szélességét 30 klm. hosszan meglehetős egyenletesen megtartja. S.-Szentgyörgy—Magyarostól kezdve ujból két ágra osztja a lapályt a bodoki hegység, az egyik északra nyulik az Olt mentén, közönséges 2—3 klm. átmérőjü völgygyé apadva, a másik eleinte keletre hatolva, majd ujból északkeletre tart és alkotja Felső-Háromszéket 12—17 klm. szélességben 40 klm. hosszan. Az elszükülő Oltvölgyet tekintetbe nem véve az u. n. háromszéki sikság seholsem keskenyebb 7 klm.-nél, és ennyi is csak egy helyt: a magyarosi hegység és a bodoki hegyláncz Angyalos-Eresztevény feletti halmai között.

Sik részénél többszörösen nagyobb területet foglal el hegyes része: az Olt két ellentétes irányu folyása közti baróthi hegység 1000—1100 m. magas tetőkkel, az Olt és Feketeügy vizválasztója az 1200 m.-t meghaladó Bodoki hegy lánczolata, s végül a széles határhegység, a keleti és déli Kárpátok 1600—2000, sőt a Bucsest is belevéve: 2500 m. magas hegycsucsokkal, sziklákkal.

Mint domborzata, ugy éghajlata is lényegében kétféle. A síkon, még pedig a szélesebb lapályon általában verőfényesebb, szárazabb és átlagosan melegebb. A hegyek közt, a Bodzákon, Málnás vidékén, Brassó felé borusabb, nedvesebb és átlagosan hüvösebb. Hogy a hegyek közelsége, meg a völgy magassága milyen fontos tényező, mutatja Bodza vidékének zord időjárása, mely nem hoz tavaszt, s a rövid nyárból hamar átmegy a deres őszbe s mely a nemesebb gabnanemek termelését sem türi meg. Bodza völgyülete ugyanis 170 m.-el magasabb, mint például az Olt völgye S.-Szentgyörgy körül. De különben is a lecsapodást (ködöt, felhőt, esőt, havat) elősegitő hegység hüti a levegőt. Igy érdekes megfigyelni, hogy hosszabb esőzés után Brassó táján vagy Málnás vidékén hull még a helyi csapadék, mialatt Kökösön v. S.-Szentgyörgyön már javában süt a nap, vagy legalább meddő borulat sötétül a hegyek lábainál fekvő községek fölött, mely csak a déli órákban oszlik el, mint Tusnád- v. Málnásfürdőn, mig a széles lapály felett már a kora délelőtti órákban helyet adott a nap melengető sugarainak. Esőképző vidékek is természetesen a hegyiek, még pedig nálunk különösen felhőgyüjtők a Bükszád-Málnás körüli bérczek, Bikfalva felett a Piliske (1224 m.), mely mindjárt a sikból emelkedik fel és a nyugatról jövő

párákat felfogja, hogy a Csukásiól, meg a brassói hegyekről ne is beszéljünk.

Még inkább lehet ezt a különbséget látni ködképződés idején, vagy gyenge téli havazás alkalmából. Nemcsak órákig, de napokig eltart néha a ködös, vagy hidegen pelyhedző borulat a hegyeken és azok lábainál, mig a lapályon verőfény mosolyog. Nyáron tehát sokkal több meleget nyer a sikföld, de télen égtakaró hiján több a hőkisugárzás is. Ezért van, hogy pl. Gyulafalván a téli hőfok minimuma nincsen akkora, mint lenn a sikon, vagy Brassóban gyakran gyengébb a fagy, mint Botfalun és Szentgyörgyön.

A sikföldnek még van egy hátránya: a sok és esős szél. Hegyek közt meglassudik folyása, de a lapályon gát nélkül rohan végig, mint a Nemere is, mely északkelet-délnyugat irányba kapva magának teret, azért főleg északkeleti szél. Egyébiránt vidékünkön a nyugati negyed szolgáltatja szeleink tulnyomó százalékát s annak is jó részben a földrajzi fekvés, a domborzati viszony az oka, a menynyiben nyugatról kevesebb és törpébb hegygerincz határol. Természetesen fölös számban fuj szél olyan irányból is, a hol ugyancsak magas sziklák emelkednek az ég felé, mint délkeleten, délen a Csukás és Bucses közötti helységek, de ilyenkor még hatalmasabb tényező: a légnyomás európai helyzete gyakorol döntő befolyást a szelek irányára, mint a hogy azt később látni fogjuk.

Háromszék meglehetősen egyforma mély medencze, melyet 500—1500 méterrel magasabb hegylánczolat vesz körül; nem szük völgy, kivéve az Olt felső folyását, hanem kitáguló lapály távolról köritve viszonylagosan is magas hegykoszoruval, s mint ilyen tágas medenczének önálló időjárása is van. Az az különdepressziók fejlődnek ki felette, mint a bajor fensikon, vagy mint a génuai meg az ádriai öbölben is az által, hogy más nagyobb, fő depressziók befolyása következtében elszivódó levegőt környező a bérczek, tengerparti sziklafalak gátja keringő és felfelé áramló mozgásra kényszeriti, vagyis mellékdepressziót, esőhozó légnyomássülyedést idéz elő.

Gyakran képződnek ilyen fiók-depressziók a génuai és ádriai öbölben, ha mély depresszió vonul el Európa északnyugati tájai felett északkelet irányba. A háromszéki sikon nem a nyugaton időző kis légnyomások szokták ezt a hatást éreztetni, mint inkább a Feketetenger mellékiek, a melyek délkelet-dél vagy délnyugat irányba vonják vidékünkről a levegőt, a mely légtömeg azonban a déli negyedet elzáró Kárpátok bérczeibe megütközik, felhalmozódik és aztán örvénylő mozgásba jut, mire megjön a bő esőzés, a nagymérvü havazás északnyugat vagyis északkelet felől.

Meleg nyári napokon még sokkal gyakoribb a helyi depresszió képződése s nem is függ össze annyira az európai fődepressziókkal. Megmelegszik a háromszéki sikság meg a Barczaság medenczéje, a levegő megritkul és tölszáll a hidegebb légrétegbe, hol felhővé tömörül s az esővonzó bérczeken lecsapódik; ha több a vizgőz, akkor a völgyeknek is kijut a zivataros esőből. Kicsiben ismétlődik, a mi a nagy depressziónál észlelhető az időjárási térképek segitségével. A szél, a felhő iránya mindinkább köralakot ölt; a zivatar előőrseinek iránya majdnem ellentétes az utócsapat mozgásának irányával. Kár, hogy Háromszéken és vidékén egyszerre nem több helyt történik légsulymérő és széliránynyjelző segitségével ilyes észlelet; abban az esetben számokkal, képekkel be lehetne bizonyitani állitásunkat, a mely most pusztán subjectiv csalódásnak is tartható a kételkedőktől.

II. Hőfok.

Megyénk több helyéről kellene pontos adatokkal rendelkeznünk, hogy hozzávetőlegesen is Háromszék különböző természetü vidékeinek a hőfok tekintetében mutatkozó sajátosságait feltüntethessük. Csak S.-Szt.-Györgyről és Málnásfürdőről (pár nyári évadra szoritkozva) rendelkezünk ha kevés is, de megbizható adattal. Többi fürdőink ilynemü adata — őszintén szólunk, hogy jövőre másként legyen — egészen használhatatlan.

Megyénk székhelyének fekvését jellemzi a nyugaton észak-déli irányban huzódó, Oltot saját magától elválasztó hegyvonal, melynek lábához simul és a keleti féltájon a 10—30 klm. széles lapály, melyet északkeleten a bodoki hegység nyulványa szakit meg s a kitáguló Oltvölgyet ereszti rá. S.-Szt.-György tehát délkeletre néz, s igy a fekvése nagyon kedvező a nappali meleg fokozódására, a miben nyaranta nincsen is hiány, de még kora tavaszszal és késő őszszel is +20 C fokig felhevül a higany verőfényes csendes napokon. Csendes napokon, hangsulyozni kell, mert nem sok van olyan. Az Olt völgyén le az északi keletről a Nemere csap minduntalan be; de a nyugati, lankásan emelkedő hegygerincz sem elég szélvédő: a nyugati szél is nagy erővel és hüvösen le-lefut a hegyekről, leggyakrabban Sugás felől az 1000—1100 m. magas Görgőről s társairól, hogy a meleg növekedésének gátot vessen. Tengerszinti magassága 530—540 m. lévén, éjjelenként feltünően lehül a nappali meleg. Téli reggelenként, ha tartósan derült az ég, nagy a hőkisugárzás, ugy hogy többször van —20 C fokon alól, mint a hegyek közé rejtőzött Brassóban (hol azonban nappal nincsen olyan meleg), vagy a tengeri áramlatok utjába eső orosz Szt.-Pétervárott. De nyárban is gyakran sülyed +10 C alá, jóllehet napközben a hőség éppen akkora tud lenni, mint a szőlőtermő vidékek ölén.

Korán jelentkezik a dér is. Szeptember közepe táján nem ritkaság a gyenge —1—2 C fokos fagy, a mely azonban elég erős arra, hogy a vegetácziónak véget vessen s a kertekben és mezőkön is kárt tegyen. 1894-ben több napi heves NN (= Észak-Nyugat) szél után szept. 16. reggelére $-1.^{8}$ C foknyi fagyunk volt S.-Szentgyörgyön; hó fehérlett a 2000 m. magas hegyeken. 1895. szept. 23-án szintén jelentkezett kisebb mérvü fagy ($-0.^{2}$), de a havasokon még több hó látszott, mint az előző évben. 1889. szept. 18—19-én a hó a Barczaság sikját is ellepte, a fagy azonban az ég borongása miatt elmaradt.

Mindezek mellett is legszebb évszakunk az ősz, a legtöbb verőfény, a legkevesebb szél évszaka ez Háromszéken. A hőfok szept. folyamán +30, októberben +25 C-ig is emelkedik a langyos S (= Dél) és SO (= Dél-Kelet) széljárás hatására. Hogy messze ne menjünk, emlékeztetjük olvasóinkat a legközelebbi őszre csak, az 1896-belire. Ha nyári éjjeleink pár fokkal enyhébbek volnának és a szeptemberi dér nem volna olyan fenyegető: bizvást megérhetnék nálunk is az őszi baraczk, meg a szőlő. Zalánban,

mely még délibb- és sokkal védettebb fekvésü, tettek is kisérletet a szőlőtermeléssel s a fáradságot siker koronázta. Felső-Háromszéken egyes hegyrészeket „szőlőhegy“ névvel jelölnek máig is, a mi valószinüleg arra mutat, hogy régebben ilyen kisérleti szőlőtermelést üztek ott is. Meglehet, hogy az időjárás is enyhébb lehetett több száz évvel ezelőtt.

Az őszszel tehát még ki lehet békülni embernek, vegetációnak egyaránt: a háromszéki tavasz azonban már határozottan a zord jellegüek közé igtatja éghajlatunkat. Hegyeinken, magas fensikunkon meggyült vastag hóréteg elolvasztása a napsugárnak majd minden melegét igénybe veszi. A márczius közepe táján vagy a végén feltámadni szokott és 4—6 hétig is eltartó Nemere (NO vagy O szél) szárító hatása még fokozza az elpárolgást s igy a lehülést; vagy ha van is vizgőz légkörünkben, hó alakjában válik ki. Mindezeknél a körülményeknél fogva a hőfok alacsony, éjjelenként felette gyakran sülyed 0 alá, nappal meg nem éri el a 10 Celsiust sem. Május elseje már, és még nincsen zöld lomb, még fakó az erdő, az aljban is csak a füzek indulnak meg, sőt még a pázsint, a rét sem igazán zöld. 1894 márcziusában 22-szer, vagyis 22 nap reggelén állott a hőmérő higanya 0 alatt, még pedig 23—24-én, 5—6, 29—30-án 4 C fokkal, a déli maximum pedig alig 10-szer emelkedett a +10 fölé. Ugyanez évben április hó is 10 reggel hozott fagyot.

Még hidegebb volt 1895 márcziusa, minthogy 25 reggelén állott a fagypont alatt, és pedig nem csupán 1—2 fokkal, hanem téliesen mélyen: 11-én 17, 17-én 11 fokkal, ugy hogy ennek a hónapnak középhőfoka csak $+1.^{2}$, mint néha az esős deczembereknek is. Ez évben áprilisre jutott 9 izben fagy, és pedig nemcsak az elejére, hanem 16., 17., 18. sőt 23., 24. és 28-ikára is. Hasonlóan későn tavaszodott a millenniumi évben is, tehát egymást követő három évben, 1896 márcziusa is 22 fagyos reggelt mutat fel, mint 94 is. csakhogy a déli hőfok melegebb, az utolsó hét egészen langyos, kellemes, mig 94-ben, de még inkább 95-ben a déli maximum is gyakran állott közel a Nullhoz, sőt két izben a hőfok napi maximuma is —2 fok hideg volt. 96-ban aránylag április volt zordonabb gyakori havazásaival, ugy hogy májusra ezuttal sem zöldült ki még a természet vidékünkön, de még május közepén is csak fakadóban volt a vadgesztenye rügye a sepsi-szentgyörgyi sétautak mentén; május 23-án még egészen fekete volt a Piliskét boritó erdőség, a szemerjai erdő magasabban fekvő része, Sinaián pedig a vadgesztenye is tökéletesen zárt rügyekkel fogadta az akkor odaránduló társaságunkat.

De nemcsak a kora tavasz szokott zord lenni Háromszéken; a nyárias hangzásu hónapok sem tagadják meg egészen származásukat. Igy pld. 1893 májusában 21-ikéig este és reggel állandóan füteni kellett a lakószobákat. A végzetes fagyok is el-ellátogatnak, csakhogy nálunk épen a természet hátramaradása folytán nem olyan károsak, mint nyugaton és igy fel sem tünnek, emlékezetben sem maradnak. Inkább junius hüvös szelei ártanak a fejlődő gabonanemeknek, mint a hogy ártott a majdnem Null fokra sülyedő reggeli hőfok 1891. junius 15-én Sepsi-Szentgyörgy határában a paszulynak meg a zsenge kukoriczalevélnek.

Nyarainkat derült idő esetén a nagy nappali hőség s az aránylag mindig hüvös éjjel jellemzi. Delenként 30 C. fokon felül gyakran emelkedik a hőség, 1895. jul. 30-án 36°-ig fokozódott; 33 és 34 fokos meleg az erdős Málnásfürdőn sem ritkaság. Az éjjeli minimum azonban csak 10 fok körül szokott állani, igen gyakran azon is alul; a fölötte meleg 95-ki juliusban is lehült egy izben 6 C fokra A legnagyobb éjjeli meleg nyáron $15.^{4}$ fok volt, a mit észlelhettünk Sepsi-Szentgyörgyön, 95. julius 30-ának reggelén. Általában a legnagyobb éjjeli hőfok ($+19.^{0}$) pedig 95. o k t ó b e r 28-á r a virradólag észleltetett meleg SW szél mellett, mint a hogy aránylag az 1896-beli októberi éjjelek is akárhány juliusi éjszakát megszégyenitettek.

A mennyire felhevül nyáron a nappali levegő, épen ugy lehül is a derült téli napokon az éjjeli. Tartósan derült időben, ha még a hótakaró sem hiányzik, érzékeny hidegek uralkodnak, melyek —20 C alá sülyesztik a hőmérő higanyát, és pedig makacs következetességgel esetleg heteken is át. Igy pld. 94. januárban 14-szer, 96. januárjában 17-szer állott a hőfok —20 körül, az az 14, illetőleg 17 napon át uralkodott —18—27 fok között váltakozó hideg reggel és este. A legnagyobb hideg 1888. január 3-án reggel észleltetett dr. Szász István polg. isk. igazgató által, ki a Six-féle max. min. thermométeren —35 C fokot olvasott le. Ugyanekkor Brassóban $-30.^{6}$ fokot jegyeztek, de Enyeden egy nappal előbb —32, Észak-Magyarországon —34—36-ot, ugy hogy bizonyára az az észlelet helyes volt, legfeljebb a müszer rovására vonhatunk le belőle pár tizedet; de ha még egész fokot is levonunk, ugy is oroszországi hideg marad a —34 C fok (= $27.^{7}$ Reaumur). Hogy Brassóban, a védett fekvésü város falai közt 3—4 fokkal enyhébb volt a hideg, mint Sepsi-Szentgyörgy szabadon fekvő egyik kertjében, hol az észlelés történt, az természetes s megütközésre okot épen nem szolgáltat. Ugyanez az eset ismétlődött 96. decz. 4-én, amikor is Botfalun —35 fok minimumot észleltek, mig mi S.-Sztgyörgyön a lehető korrekcziók megtevése mellett is csak —29 C fokot állapithattunk meg.

Van azonban télen is enyhe nap, enyhébb, mint nyugaton, főleg ha SO (DK.) szél csap be a háromszéki sikra. Ugyanez a jelenség ismétlődik Nagy-Szebenben is, hová a vöröstoronyi szoroson át hozza be olvasztó legét a déli szél, mikor egyebütt még északon és nyugaton fagy uralkodik. Ilyen enyhe volt 1895. januárja, delenként +8 +11 fokkal; ugyanazon év deczembere 6-ától 27. estéig valóságos tavaszi langyos áramlatokkal és pocsolyákkal kedveskedett +9+11 fokos hőmérséklet kiséretében.

Ez általánosságok után részletesebb táblázatos kimutatások következnek, hogy — habár töredékesek is — el ne kallódjanak minden nyom nélkül és haszon nélkül a jövőre.

A hőfok		tél jan.	tél febr.	télutó márcz.	télutó ápr.	tavasz máj.	tavasz jun.	nyár jul.	nyár aug.	ősz szept.	ősz okt.	télelő nov.	télelő decz.	Egész évről
valódi	1893	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3.6	—1.9	—
	1894	—9.6	—4.1	3.1	9.2	14.0	15.1	20.3	16.8	12.6	11.1	0.9	—1.8	7.3
	1895	0.4	—4.5	1.2	8.0	12.7	16.2	20.5	18.4	14.5	11.3	4.1	—2.3	8.4
	1896	—11.7	—3.5	5.1	—	—	—	—	—	—	—	3.0	—1.0	—
közepe	Átlagosan	—6.97	—4.03	3.13	8.6	13.35	15.65	20.4	17.6	13.55	11.2	2.9	—1.8	7.80
	Brassóban 27 év átlaga	—4.3	—2.8	2.4	8.1	13.6	16.3	18.0	17.3	13.7	8.8	2.3	—2.8	7.55
	Földvárt 9 év átlaga	—5.1	—1.7	2.2	8.5	14.0	16.8	18.3	17.9	13.7	8.3	1.8	—2.8	7.66

Hogyha nem a szokásos 4, hanem az éghajlatunk természetének inkább megfelelő 6 évszakot vesszük számításunk alapjául a következő eredményre jutunk:

	tél	télutó	tavasz	nyár	ősz	télelő	középhőfoka:
S.-Szt.-Györgyön:	—5.5	5.87	14.5	19.0	12.37	—0.43	
Brassóban:	—3.55	5.25	14.95	17.65	11.25	—0.25	
Földvárt:	—3.4	5.35	15.4	18.1	11.00	—0.5	

Mindezekből számos érdekes következtetést lehetne levonni, ha a sepsi-szentgyörgyi észleleteknek nem volna oly fölötte csekély az évei száma, továbbá, ha az észleletek évei ugyanazok volnának. (A brassói 27 év 1848—67. és 71—72., továbbá 1884—88., a földvári 9 év pedig 1877—79. és 1881—86., a mienk 1893. novemberétől 1896. áprilisáig, igy tehát csak 1884—86. az a három év, a melyben egyszerre történt észlelés Brassóban és Földvárt). Mindazáltal igy is lehet nehány eredményt megállapitani. Például meglehetősen egyezik a három állomás évi közép hőfoka; a brassói $^1/_{10}$ fokkal hüvösebb a földvárinál, $2^1/_2$ tizeddel a mienknél, a mi igen természetes és az adatok meglehetős megbizhatóságára vall. A mint már előbb is emlitettük: a sikon lehetnek erősebb fagyok éjjelenként, mint a hegyek között, s épen sürün beépitett városban, hol a hőkisugárzást mérséklő pára- és ködképződés különben is gyakoribb és intenzivebb, a minél fogva a hosszu éjjelü hónapok közép hőfoka sikon némileg alacsonyabban üt ki. A sepsi-szentgyörgyi tél hidegebb foka tehát nem csak véletlenségből, az összehasonlitott évek különböző voltából ered. Megerősiti állitásunkat a következő táblázat, mely Brassó és Földvár észleleteinek 3 közös évét veszi alapul.

	jan	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt	nov.	decz.	Év
Brassó.	—3.3	-1.6	1.4	8.2	13.3	16.2	17.0	16.3	13.0	8.6	1.3	1.2	7.5
Földvár.	—3.7	—0.7	2.3	9.6	15.4	17.2	18.1	17.6	13.1	9.0	1.0	1.6	8.1

Ime a három leghosszabb éjszakáju hónap: november, deczember és január közép hőfoka tényleg alacsonyabb Földvárt, mint Brassóban, alacsonyabb főleg 1884. januárja: Brassóban —4.2, Földvárt 5.3, azaz 1.1 fokkal hidegebb. Következőleg a mi kevés észleletből alakitott számadatunk lényegében igy is helyesen tájékoztat. A mint szabályosnak mutatkozik a nyári hónapok melegtöbblete is nálunk és Földvárt Brassóval szemben, hol szintén a gyakoribb borulás, lecsapodás idézi elő a különbséget: nyáron a hüvösebb, télen a melegebb vagyis kevésbé hideg hőfokokat. Abban a közös három évben 54-gyel volt több csapadékos napja Brassónak, mint Földvárnak; innen a feltünően melegebb tavasz és nyár emitt, a mi okozta aztán az évi középnek normalis (=7.66°) fölé emelkedését egy fél C fokkal a 3 év átlagában, de még többel: 1.8 fokkal, épen 1885-ben, a mikor április, május 4—5 foknyi melegtöbbletet mutat Brassóhoz képest.

Jellemzően kitünik még táblázatainkból a télutó (tavaszelő), az az márcz. és április rendkivülien alacsony hőfoka, mely 5—7 fokkal hüvösebb, mint az őszi azaz szept.-októberi közép, pedig a két tavaszelői hó voltaképen nem is szept.-okt.-nek, hanem aug.-szept.-nek felelne meg a nap állásához képest, ugy hogy ha a hőfok szerint hasonlitjuk össze az egyes hónapokat, a legmelegebb juliust és a leghidegebb januárt kivévén, a következő párok keletkeznek: junius-augusztus, május-szeptember, április-október, márczius-november és február-deczember. Azaz a tavaszi napéjegyenlőség hava (márcz.) csak annyira melegszik föl, a mennyire lehült az őszi napéjegyenlőség hónapját követő harmadik hó (novemb.) és a tavaszi aequinoctium havát követő harmadik hónap azaz május még mindig nem birt jobban fölmelegedni, mint a milyen meleg az őszi aequinoctiumot magában foglaló szeptember, melynek pedig közepe táján már 2 és fél órával kevesebbet süt a nap ténye, mint párjának az az májusnak a derekán.

Hüvös volt 1895. márcziusa nálunk: 1.2°, a mint már volt is szó róla; de még sokkal hüvösebb tavaszelői ill. télutói hónapokról is vannak följegyzések. 86-ban Brassó —0.2, Földvár 0 foknyi közepet mutat; 83. télutójának: márcz. és ápr. közép hőfoka a földvári állomáson csak +2.8 s ebből márcziusé —2°, mint akárhány deczembernek sőt néha januárnak is, pld. 95. januárjának közepe s.-szentgyörgyi állomásunkon +0.4 volt, vagyis 2 és fél fokkal melegebb, mint az a márczius. Ezért kell nálunk 6 hónapnál mindig hosszasabban füteni, néha 7-ig is, okt. közepétől május közepe tájáig, s ezért mondják Háromszéken: évnek fele téllel telik el.

A váltakozó, zivataros, gyakran igen esős nyárra következő szép, csendes s aránylag, a tavaszszal ellentétben, feltünően meleg ősz szokta jóvá tenni a székely éghajlat zordonságát. S még ha nem is melegebb, de a kellemetlenül csipős szelek majdnem teljesen hiányoznak, ugy hogy az októberi +8 fok sokkal enyhébbnek tetszik az áprilisinál.

A mi az egész évi közepet illeti, sajnosan kell konstatálnunk, hogy az bizony zord éghajlatnak az elvitázhatatlan ismertető jele. A hol az átlagos évi hőfok csak 7 és 8 Celsius (5.5—6.5 Reaumur) között ingadozik, s néha még

a 6 Celsius-féle fokot sem átallja megközeliteni: oda pár fokkal több meleget embernek, növénynek egyaránt őszinte részvéttel kivánhatunk. Igaz 72-ben 9.$_6$ volt (Brassó), 85-ben 9.$_4$ (Földvár), de az ujabb (1871-től kezdve) följegyzések több ilyen meleg évi közepet nem jelentenek, hanem igen is szólanak +6.$_8$, 6.$_7$ sőt 1888-ról 6.$_4$ fokos évi középről is a brassói meteorl. állomás észlelete szerint.

Napi maximum — minimum átlaga S.-Sztgyörgyön.

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	év
Minim.	—11.$_6$	—7.$_8$	—2.$_9$	1.$_3$	6.$_3$	9.$_7$	11.$_9$	10.$_3$	5.$_8$	3.$_8$	—2.$_6$	—5.$_9$	+1.$_6$
Maxim.	—1.$_7$	+1.$_0$	+8.$_7$	15.$_7$	17.$_7$	21.$_6$	28.$_8$	24.$_8$	21.$_2$	18.$_5$	+8.$_7$	+2.$_1$	+13.$_4$

E számsorozatból azt látjuk a többek közt, hogy a juliusi legnagyobb meleg átlaga és a januári legkisebb hőfokoké 40.$_4$ C foknyira van távol egymástól. Ez csak az átlagos szélsőség; egyes esetekben a 60 sőt 70 fokra is rug, a mit alább látni fogják. Minden élő lényre egyaránt ártalmas végletekbe esése a hőmérsékletnek.

A havonkénti szélsőség átlaga legkisebb a téli hónapokban, decz. jan. és febr.-ban: 8-tól 10 fokig, legnagyobb a legmelegebb juliusban: 17 fok, a mikor az éjjelek nem tudnak a nappalokkal arányban fölmelegedni. Nagy még április és szept. havakban is: 14—15 fok, a mely időben a télből kibontakozó tavasz s illetőleg a nyarat legyőző ősz küzdelme történik.

Ha havi átlagainkat évire számitjuk: az évi szélsőség 12 fok határán felül ingadozik, azaz annyi, mintha az év minden hajnalában +1.$_6$ fokra sülyedne a hőmérsék és minden delében 13.$_4$ C-ra emelkednék. Fagyunk nem volna soha, havunk sem, de annál több volna a havas eső, és nem nyilnék rétjeinken, erdőinkben a virágok több száz faja, nem érnék meg a gabona, gyümölcs, nem fürdenénk a szabadban sohasem: mégis csak élvezetesebb és hasznosabb is a mi szánutas teleink és uszásra késztő nyaraink eme hatalmas ellentéte és váltakozása!

Havi maximum, minimum.

		január			február			március			április		
S.-Szt.-György	1893.	—			—			—			—		
	1894.	+7.	22-én	—23. 16-án	+13.$_5$	12-én	—22.$_6$ 20. és 25-én	17.$_2$	15-én	—6.$_8$ 1-én	22.$_3$	19-én	—6.$_3$ 2-án
	1895.	+11.$_0$	24-én	—15.$_3$ 4-én	+8.$_0$	13-án	—19.$_0$ 18-án	19.$_9$	29-én	—15.$_5$ 11-én	22.$_8$	12-én	—3.$_0$ 16-án
	1896.	+0.$_0$	17-én	—26.$_4$ 11-én	+6.$_0$	13-án	—19.$_6$ 23-án	19.$_6$	26-án	—13.$_2$ 2-án	—		

		május			junius			julius			augusztus		
S.-Szt.-György	1893.	—			—			—			—		
	1894.	24.$_7$	25-én	—0.$_0$ 8-án	28.$_6$	7-én	4.$_8$ 29-én	34.$_4$	15-én	6.$_2$ 9-én	33.$_3$	28-án	5. 17. és 22-én
	1895.	29.$_4$	23-án	—2.$_0$ 4-én	28.$_9$	25-én	5.$_8$ 18-án	35.$_8$	30-án	5.$_8$ 15-én	33.$_8$	4-én	7.$_3$ 7-én
	1896.	—			—			—			34.$_6$	7-én	—

		szeptember			október			november			december		
S.-Szt.-György	1893.	—			—			23.$_3$	6-án	—15.$_8$ 16-án	8.$_5$	9-én	—23.$_5$ 31-én
	1894.	32.$_0$	4-én	—2.$_0$ 19-én	24.$_0$	2-án	—2.$_0$ 18. és 19-én	18.$_4$	15-én	—11.$_4$ 29-én	12.$_8$	9-én	—18.$_6$ 16-án
	1895.	30.$_2$	4-én	—0.$_2$ 23-án	26.$_8$	1-én	—0.$_2$ 7-én	21.$_2$	10-én	—15.$_3$ 26-án	10.$_6$	20-án	—20.$_8$ 30-án
	1896.	30.$_4$		+0.$_4$	27.$_6$	24-én	—0. 29. és 30-án	21.$_4$		—17.$_6$	9.$_1$		—29.$_0$

A legnagyobb melegek juliusra, a hidegek januárra esnek. De vannak eltérések, főleg ha a több évet magában foglaló brassói és földvári állomások adatait vizsgáljuk. Igy pl. nevezett állomásokon 15 esetből csak 8-szor esett a maximum juliusra, 5-ször aug.-ra, 1 izben junius és 1 izben szeptemberre. A legnagyobb meleg 36.$_2$ fok volt, 1877. augusztusa folyamán Földvárt.

A legnagyobb hideg sem esik mindig januárra, igy S.-Szentgyörgyön is 95-ben deczember hozta a minimumot, hasonlóképen 96-ban. A két szomszédos meteorl. állomáson 14 eset közül 7-szer volt januárban, 3-szor febr., 2-szer decz., 2-szer márcziusban. (1886. márcz. —15.$_8$ és —13$_2$ C°). Majdnem a minimumot érte el a hideg 1883. márcz. 24-én is —21.$_6$ fokkal, Földvárt. A legnagyobb észlelt hideg volt 88. jan. 3-án —30.$_6$ Brassóban, —35 körül S.-Sztgyörgyön.

Hogyha a szélsőségek közti különbséget (amplitudokat) keressük ki havonként és évenként, az alábbi táblázat lesz az eredménye:

Sepsi-Szentgyörgy.	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	Év.
1893.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39.$_1$	32	—
1884.	30.	36.$_1$	24.	28.$_2$	24.$_7$	23.$_8$	28.$_2$	28.$_3$	34	26	29.$_8$	31.$_4$	57.$_4$
1895.	26.$_2$	27.$_0$	34.$_7$	25.$_8$	31.$_4$	23.$_1$	30.$_0$	26.$_5$	30.$_4$	27	37.$_0$	31.$_4$	56.$_6$
1896.	26.$_4$	25.$_6$	32.$_8$	—	—	—	—	—	30.$_0$	27.$_6$	39.$_0$	38.$_1$	63.$_6$
átlag:	27.$_5$	29.$_6$	30.$_5$	27	28	23.$_4$	29.$_1$	27.$_4$	31.$_5$	26.$_9$	35.$_3$	31.$_6$	59.$_2$
Brassó átlaga:	27.$_1$	21.$_3$	26.$_9$	22.$_9$	23.$_7$	19.$_1$	19.$_2$	21.$_6$	22	26.$_6$	26.$_1$	27.$_7$	52.$_8$
Földvár „	27$_2$.	25.$_3$	27.$_4$	24.$_3$	24.$_5$	19.$_9$	20.$_4$	20.$_5$	24.$_7$	23.$_1$	23.$_1$	23.$_5$	55.$_2$

Az észlelet éveinek nem elegendő volta miatt az amplitudok igazi értékét nem határozhatjuk meg, de annyi most is már kidomborodik, hogy a szárazabb Sepsi-Szentgyörgyön nagyobbak az ingadozások, mint Földvárt, és még inkább, mint Brassóban s hogy legkisebb juniusban, a többnyire esős, borus hónapban, nagy januárban, továbbá tavaszszal

és őszszel, mikor a hideg a meleggel keveredik. A sepsi-szentgyörgyi értékek igen nagyoknak látszanak, de ha a más két állomás egy-két évét vizsgáljuk, ott is találunk ilyen nagy amplitudokban bővelkedő hónapokat. Pl. 1888. januárjának az amplitudoja Brassóban 36.$_2$°, 1883. márcz. Földvárt 36.$_6$°, 1884. ápr. u. ott 33.$_4$, stb. stb. Inkább a nyáriak kisebbek feltünően, minek a magyarázata a hőmérők elhelyezésében és minőségében keresendő. Tényleg a sepsi-szentgyörgyi észleletek nyári minimumai sokkal alacsonyabbak, mint más években a brassói és földvári minimumok; hogyha azonban a botfalvi jelentésekkel vetjük össze pl. 1895. havait, a minimumok megegyezőknek bizonyulnak, inkább a déli maximum nagyobb a délkeleti fekvésü kert aljában, a hol a sepsi-szentgyörgyi észleletek történtek, a mi egészen természetes is.

	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	Év
Botfalu 1895.	38	24	29	21	27	26	30	26	38	30	és 55

levén itt a legnagyobb meleg 33° jul. 30-án és —22° márcz. 11-én a legkisebb. Igy tehát ez az összevetés is a mi észleleteink korrektségét bizonyitja. Egy év körforgása alatt mutatkozó abszolut szélsőségek közti különbség Brassóban átlagosan: 52.$_8$ C°, de 1888-ban 61.$_8$° volt, Földvárt nagyobb: 55.$_2$°, 1881-ben 60.$_5$°, Sepsi-Szentgyörgyön 3 évi észlelet alapján: 58.$_3$, legnagyobb 1896-ban 63.$_6$.

Ha az összes észleleti évekből választjuk ki a legnagyobb és legkisebb hőfokot: a legnagyobb különbség Brassóban: 61.$_9$ C°, Földvárt: 63.$_6$, Botfaluban 1896-ban: 69., és Sepsi-Szentgyörgyön annyi mint Földvárt: 63.$_6$°. E nagy amplitudok is éghajlatunk kontinentalis és zordon hajlamára mutatnak. A földgömb leghidegebb pontja eddigi ismereteink szerint a szibériai Werchojansk, hol az évi közép amplitudo: 66.$_0$, és a legnagyobb közel 100 foknyi, minthogy a legnagyobb hideg, melyet ott följegyeztek eddigelé —68 C fok volt, a meleg pedig +30°, a kettő közötti különbség pedig: 98°.

E szélsőségeket illetőleg éghajlatunk azonos München, Brünn, északi és északkeleti Németországéval, Königsbergével, hol szintén 60—70 fok között ingadozik a két szélsőség különbsége. A valódi középhőfokra nézve pedig azonos a bajor fensikéval, az orosz Kiewével, Kopenhágáéval; hüvösebb, mint Hamburg, mint Berlin, mint Prága, mint Astrachan évi középhőfoka.

Kellő számu észlelet hiánya következtében a normalis hőfokokat megközelitőleg sem határozhatjuk meg, valamint a normálistól való eltérést sem. Igy a hőfokról szóló fejezetben még csak a fagyos és fagytalan napok számát nevezzük meg.

		jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	év
S.-Sztgyörgy	1893.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	28	—
		+—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	3	—
	1894.	—31	25	25	9	1	0	0	0	3	2	28	26	150
		+ 0	3	6	21	30	30	31	31	27	29	2	5	215
	1895.	—28	27	25	9	2	0	0	0	1	1	18	25	136
		+3	1	6	21	29	30	31	31	29	30	12	6	229
	1896.	—31	29	23	14	2	0	0	0	0	2	17	26	144
		+0	0	8	16	29	30	31	31	30	29	13	5	222
	átlag	—30	27	24	11	2	0	0	0	1	2	20	26	143
		+1	1	7	19	29	30	31	31	29	29	10	5	222

E számok szintén éghajlatunk ridegsége mellett tanuskodnak, hiszen 365 napból 130—150 van fagyos, azaz olyan nap, a melyen a hőmérő higanya a fagypontra, illetőleg az alá sülyed, vagyis az évnek $^1/_3$-ánál jóval nagyobb részében, néha 5 hónapnyi (150 nap) idő alatt fagy a föld, a viz. Ez az öt hónapnyi fagyos idő nem egy folytában következik, hanem — a mi csak növeli kellemetlenségét — 6 hóra oszlik el, ugy hogy még áprilisnek is $^1/_3$-a fagyokat hoz, az igazi fagyos hónapok lévén: nov.—ápr., a melyeket 1—2 fagyos nappal megelőz szept., okt. és követ május. (Ezért is joggal lehet márcz.—ápr. havakat télutónak nevezni.) Igy tehát 9 hóra, azaz az évnek $^3/_4$-ére esik a 143 fagyos nap, azaz szeptemberen kezdve egészen juniusig lehetnek fagyok vidékünkön, sőt az 1891-iki jun. 15-én jelentkező dérről következtetve, még junius sem absolute fagytalan, legalább első fele nem, következőleg csak $2^1/_2$—3 havi idő, vagyis mintegy 90 egymásutáni nap, emberi tapasztalat és megfigyelés szerint, mondható biztosan nyárias jellegünek, azaz mentesnek minden fagytól, dértől.

III. A légnedvesség.

A lég nedvességének tanulmányozására rendes észleletek nem állanak rendelkezésül. A psychrometerrel csak kisérletek történtek néha-néha, érdekesebb időjárás esetén, de hosszabb időn át következetes megfigyelés nem; igy statisztikailag értékesithető adatok teljesen hiányoznak.

Annyi azonban igy is már állitható, hogy Háromszék sikja határozottan szárazabb jellegü, mint a tőle nyugatra fekvő vidékek bármelyike. Magas fekvése s nyiltsága következtében gyakori szelek tanyája, a mi a ködképződést is nagyon hátráltatja. E sorok irója, mielőtt rendes megfigyelést vezetett volna, két évben tapasztalta (1891 és 92-ben), hogy a kora reggeli ritka ködön kivül fél vagy egész napot tartó köd egykor sem volt, arra meg azután sem volt eset, hogy a köd több napon át tartson, mint más vidéken pl. a Maros mentén november és deczember folyamán szokott történni és pedig elég gyakran, vagy akár Kolozsvárt is, hol néha a sürü ködbe vesznek az utczát világitó lámpák. Ha van is köd, az sohasem fekszi meg a völgy mélyét, hanem mintegy 100 méter magasságra fölemelkedve meddő borulatként terül el fölötte. Ugy hogy nálunk ritka jelenség a zuzmarás fa.

Kozma — ugy látszik — inkább az évi csapadék mennyiségéből s itt is a brassói adatokból indult ki, midőn Háromszéket a nedves levegőjü vidékek közé sorozta. Hiszen hull itt is csapadék, főleg a nyári hónapok alatt, de fontos tényező a csapadék eloszlása is, a melynek ismerete nélkül a csapadék mennyiségéből még nem lehet biztosan következtetni. Ha minden nap hullana 1—1 mm.-nyi csapadék, egy év alatt összesen 365 mm., nedvesebb volna ez az év, mint egy másik, melyben 700 mm.-re rug a hó és eső összege, de a melyben közbe-közbe 2—3 hó egészen száraz, csapadéktalan volt.

A nedvességmérővel (psychrometer) tett koronkénti kisérletek is igazolják állitásunk helyességét. Télben a 20 fokos hidegek tartama alatt többször volt reggelenként már 50%-u relativ nedvesség; november deleiben is többször

előfordult a 40—43%, főleg, ha SO irányból fujt a szél. Nyárban aránylag nedvesebb a levegő. Legszárazabb azonban tavaszszal és őszszel, a mikor már reggel is csak 48—55% nedvesség mutatkozik és naplemente után is még 39—42%; délben pedig sivatagbeli szárazság repeszti meg a járó-kelők ajkát, ujjai bőrét s idézi elő a vele járó porral együtt a töméntelen sok szemgyuladást, náthát, gégekatarrhust, köhögést. A déli órákban 25—30% nem ritkaság. 1896. okt. 24-én délután pedig megbizható psychrometerrel 20% nedvességet észleltünk Sepsi-Szentgyörgyön SO szél mellett. Ugyanis a száraz hőmérő +27 C, a nedves pedig +12 C fokot mutatott, 15 foknyi különbséget, a legnagyobbat, a mi nálunk egyáltalában elő szokott fordulni. Ugyancsak e hó 29-én 22%-ra sülyedt a relativ nedvesség.

Ennek megfelelőleg a p á r a n y o m á s is akárhányszor rendkivülien alacsony. Télben gyakran sülyed 1 mm. alá, egészen a 0.4-ig a harmatpont meg —30 fok, sőt még nagyobb hideget jelez. Tehát, bár a csapadék évi mennyisége, a mint mindjárt látni fogjuk, nem kevés, általán véve a levegő nedvessége a közbe-közbe hónapokig uralkodó szárazság és szelek miatt mégis aránytalanul kevesebb, mint akárhány e tekintetben kedvezőbb fekvésü vidéken, ugy hogy Háromszék fensikját (természetesen nem a hegyes részét) a szárazabb levegőjü vidékek közé kell soroznunk.

IV. Csapadék.

Sepsi-Szentgyörgy.	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	Év.
1893. összege	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47.0	—
24h alatt legtöbb	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16.0	—
Csapadékos nap	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	11	—
1894. összege	17.0	33.5	24.6	31.0	**115.6**	74.2	31.2	109.5	44.6	25.2	**7.1**	25.5	539
24h alatt legtöbb	10.0	21.3	9.9	16.8	30.6	10.1	10.0	**50.0**	12.3	10.9	**3.2**	7.2	15.8
Csapadékos nap	4	10	13	5	19	**20**	9	10	9	13	**3**	13	128
1895. összege	41.7	59.2	52.7	27.3	100.8	60.6	71.0	**136.3**	39.6	50.0	63.5	**26.1**	729
24h alatt legtöbb	11.0	14.0	17.1	**6.2**	31.2	19.7	26.5	**47.4**	17.3	20.0	21.4	7.2	20.3
Csapadékos nap	14	14	**15**	8	13	12	8	10	8	14	10	12	138.3
1896. összege	10.3	13.8	18.0	26.5	48.2	91.4	**120.9**	76.6	33.3	**5.8**	40.0	30.7	516
24h alatt legtöbb	**2.0**	3.0	4.4	10.5	11.0	27.4	**77.6**	29.0	12.2	3.1	8.0	7.4	163
Csapadékos nap	9	8	8	8	**10**	**10**	7	8	6	**2**	14	10	100.0
Átlagosan összeg	**23**	35.5	31.8	28.3	88.2	75.4	74.4	**107.5**	39.2	27.3	35.3	32.9	**595.0**
Átlagosan 24h alatt legtöbb	10.4	12.8	**9.5**	11.2	24.3	19.1	38.0	**42.1**	13.9	11.3	10.9	10.1	**17.6**
Átlagosan Csapadékos nap	9.0	10.7	12.0	**7.0**	**14.0**	**14.0**	8.0	9.3	7.7	9.7	9.5	13.0	**122.0**

E táblázatból kitünik, hogy Sepsi-Szentgyörgyön a 3 évi észlelet alapján körülbelől 600 mm. csapadék a normalis évi összeg, csapadékos nap 122, az az egy évnek 1/3-da, a 24 óra alatt hulló legtöbb csapadék átlaga pedig 18 mm. körül áll.

Legtöbb csapadék esik máj., jun., jul. és aug. havakban, a nyárias hónapokban, legkevesebb január, október, ápr. és márcziusban, a fenmaradt négyben sem sokkal több. Tehát a tél, tavasz és ősz szárazabb jellegü. Hogyha a hat évszak szerint csoportositjuk a számokat, a következő eredményekre jutunk :

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Csapadék	jan. febr.	márcz. ápr.	máj. jun.	jul. aug.	szept. okt.	nov. decz.
Összege	**58.5**	60.1	163.6	**181.9**	66.4	68.2
24h max.	11.6	**10.4**	21.7	**40.0**	12.6	11.2
Cs.-os nap	19.7	19.3	**28.0**	**17.3**	17.4	20

	A.	B.	C.
Összeg	118.3	345.1	134.6
24h max.	11	31	12
Cs.-os nap	39	45	37

vagyis : legkevesebb csapadékot hoz a tél, legtöbbet a két nyári hó, azonban a csapadékos napok számát illetőleg az őszi két hó (V. évszak) hátrább áll akár a télnél, akár a tavasznál, a mi azt jelenti, hogy bár több csapadék hull le tartamuk alatt, de ritkábban hull, azaz száraz hajlamuak. Legérdekesebb azonban, hogy a két nyári hó csapadékos napjainak száma valamivel még kevesebb, pedig ők ontják a legbővebben, az egész évi összegnek majdnem 1/3-át jul. és aug. szolgáltatván. Ez érdekes ellentét annak a jele, hogy bő záporu zivatarok járnak Háromszék fölött, de nem gyakran, ugy hogy azok mellett, illetőleg azok daczára a nyárnak inkább száraz jellege van, kivált ha nagy melegek uralkodnak, mint a ho y volt az 1895—1896-ban is. Leggyakrabban esik az eső máj. és juniusban, bár nem a legtöbb, legnedvesebb tehát ez a két hónap.

Az is önként kinálkozik, hogy a csapadék mennyiségét illetőleg csak 3 évszakot különböztessünk meg, januáron kezdve 4 hónaponként. Legkevesebb csapadék, legkisebb napi összeg, de nem legkevesebb csapadékos nap esik az A.-ra, majdnem háromannyi legnagyobb napi összeggel és legtöbb csap. nappal a B.-re, ujra kevés, de valamivel több, mint a téli szakban, kevéssel nagyobb napi összeggel, de kevesebb csapadékos nappal pedig a C. időszakra.

Visszatérve az egyes évek egyes havaira, mindjárt szembeötlő 1896. első öt havának, ezek közt januárnak, de még inkább októbernek szárazsága alig 6 mm. összes csapadékkal. Jul. csapadékmennyiségét is a 27-iki felhőszakadásszerü zápor emelte föl. Ennélfogva 1896. a száraz évek közé tartozik, 516 mm. összeggel, mig 1895. a 700 mm.-t is meghaladja, mint a hogy meghaladta 1893. is, a mely évről azonban pontos adataink nincsenek. A f. év csapadékos napjainak száma 100 az évnek 1/3-nál kevesebb, mig más években 1/3-ánál is több szokott lenni.

Feltünően száraz volt még 1894. novembere 7 mm. összes csapadékkal, s ugyanazon év januára is 17 mm.-el. Ellenben 100 mm.-t meghaladó csapadékot szolgáltatott május és aug. kétszer, julius egy izben.

Átlagosan az eddigi számadatok szerint legkevesebb csapadék hull januárban (ez a leghidegebb is, mert a legderültebb), legtöbb augusztus folyamán, mely hóban legnagyobb maximalis a napi csapadék is (=50 mm. körül). A max. napi összeg legkisebb márcziusban (=9.$_5$ mm.). Legkevesebb csapadékos napot mutat április, egyenlően legtöbbet május és junius.

A szomszédos állomások csapadékviszonyait az alábbi táblázat tünteti föl több évnek átlagában:

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.	év
Brassó. Összeg	24	32	37	60	79	169	109	82	42	61	45	42	782
Cs.-os nap	10	9	10	12	14	17	14	11	8	9	11	11	136
Földvár. Összeg	17	24	30	54	76	138	107	81	44	42	28	28	669
Cs.-os nap	5	6	8	9	12	14	12	10	7	6	7	8	104

	I.	II.	III.	IV.	V.	IV.
Brassó. Összeg	56	97	248	191	103	87
Cs.-os nap	19	22	31	25	17	22
Földvár. Összeg	41	84	214	188	86	56
Cs.-os nap	11	17	26	22	13	15

	A.	B.	C.
Brassó.	153	439	190
	51	56	39
Földvár	125	402	142
	28	48	28

E csoportositott számok a dolog lényegében megegyeznek a sepsi-szentgyörgyi adatokkal, részletekben azért nem, mivel az utóbbi helyről csak kevés év észlelete adta az anyagot. Legkevesebb csapadékja van januárnak, itt is; innen kezdve fokozatosan nő juliusig, hogy tovább ujra apadjon. A csapadék gyakorisága is legnagyobb máj. és jun.-ban; az őszi évszak (V.) bár több csapadékot, de ritkábban hoz, mint a télutói (II.), azaz szárazabb jellegét itt is kitünteti. Hogyha 3 szakra osztjuk az évet, ugyj e két állomás is az év első 4 és utolsó 4 havát sokkal szárazabbnak bizonyitja, mint a közbenső négyet. Csakhogy ugy Földvár, mint természetesen Brassó is több csapadékot jelez: Brassó mintegy 150—200 mm.-el, Földvár pedig 50—70-el, jóllehet ez utóbbi állomás csapadékos napjainak száma 17-tel kevesebb, mint a mennyit eddigelé a mi észleleteink adnak, hanem ugy látszik nagyobb szabásu záporok ereje Földvárt inkább találja, mint Sepsi-Szentgyörgyöt. Juniusban néha a 200 mm.-t is meghaladja a lehullott csapadék mennyisége; Brassóban még többször és juliusban, sőt májusban is előfordul.

Lehulló csapadék neme tulnyomólag az eső, természetesen, minthogy javarésze a nyárias hónapok alatt esik. Mig Brassóban körülbelől 45—50 havas nap jut egy évre, addig nálunk 40—48, október közepétől május első napjaiig, néha azonban már szept.-ben látni pillézést. 1893. május 8-án pedig pár órára megfehéredett a föld is, ugy hogy a hüvösebb Brassóban juxból szánon hajtatott ki az állomásra egy humoros kedvü utazó.

Jég is megfordul Sepsi-Szentgyörgyön, de csak erejét veszitve és ritkábban, mint Földvár völgyében, vagy Brassó körül, hol egy évben átlagosan 4—5 izben jelenik meg ez elemi csapás. Esővel vegyesen szelidebb alakban is mutogatja magát 4—5-ször, de eddigelé még tisztán, pusztitó erővel nálunk nem jelentkezett. A jég zöme inkább Ilyefalva—Uzon irányában vonul el, vagy Angyalos—Réty—Maksa vonalán, többnyire W negyedből érkezve Háromszékmegye határára.

Zivatarok (=záporok villamos tünemények kiséretében) ritkábban látogatnak meg az az fejlődnek ki felettünk, mint nyugaton, főleg a Dunántul. A villámlás és dörgés leggyakoribb májiusban (az apróbb fajta jég is); legritkább októb. és április havakban. Nov., márcz.-ban zivatart eddigelé még nem észleltünk, bár bizonyára — mint más vidéken is — ugy itt is fordul elő nagy ritkán késő őszi vagy téli, illetőleg korataveszi villámlás. Az eddigi észleletek szerint zivataros tünemény Sepsi-Szentgyörgy felett előfordul: ápr.-ben 2—3-szor, máj. 7—12, jun. 3—4, jul. 4—5, szept. 2-szer és okt.-ben 1.-szer. A legelső jelentkezett április 2-án, a legutolsó okt. 5-én.

V. Szél, borulat.

Mind a két meteorologiai elem mostoha megfigyelésben részesült, igy tehát röviden számolunk be észleleteinkkel, a melyek nemcsak hiányosak, hanem a szemmértékre alapitott megfigyelés következtében jórészt subjectivek is.

A szomszédos meteorl. állomások följegyzése szerint leginkább borult, mint egyebütt is, november s a rá következő 3 téli hónap, de néha márczius a legborultabb, vagy április, sőt junius is előfordul, mint legtöbb felhőzettel kedveskedő hó. Legderültebb szokott lenni aug. és szeptember, ritkábban okt., nov. s a tavaszi hónapok is. A borultság legnagyobb foka havi átlagokban 7—8 között ingadozik, a legkisebb 3 körül (a teljesen borult ég = 10). A brassói észleletek szerint Brassó derültebb volna Földvárnál és igy Sepsi-Szentgyörgynél is, a mi azonban a tényeknek és a logikának egészen ellentmond. Bizonyára onnan van e tévedés, hogy a brassói észlelő a környező hegyek magassága miatt az égnek csak jelentékenyen kisebb részét láthatja egyszerre s ha azt derültnek látta, 0 (= egészen derült) jelzéssel élt, pedig a láthatár keleti, déli v. nyugati része ugyanakkor javában felhőzetes lehetett. Ezért is helyesebb, hogy az állami meteorl. jelző állomás a szabad nyilt fek-

vésü Botfalun, ill. a czukorgyár területén müködik, s nem a hegyek közé zárt Brassóban.

A szelek észlelését is nagyban gátolja a zárt fekvés. Még Sepsi-Szentgyörgyön is ugyanazon időben gyengébb a szél rohama, mint az egészen nyilt botfalvi állomáson. Nekünk ugyan nem állt rendelkezésül szélerő-mérő készülék, de a szemmérték rendszere szerint tett észleletek nagy sokasága mind a mellett szól, hogy ugyanazon időben; reggel 7 órakor, Botfalun 1—2 fokkal hevesebben fú a szél, mint nálunk.

Háromszéken népies elnevezést a következő szelek nyertek: „Német-szél“ a nyugati, északnyugati (W—NW), „Alszél“ vagy a „Bodza-szele“ a délkeleti, déli (S—SE), „Nemere“ az északkeleti (NE), „Ojtoz-szele“ Felsőháromszéken inkább keleti (E) s a „Felszél“, vagy „Csik-szele“ a tisztán északi (N). Népies elnevezés annak a jele, hogy az illető szelek gyakoriak, vagy legalább is ártalmasan, alkalmatlanul erősek, s ennyiben a meteorologiára nézve sem közönyös az ethnologia.

Mindenesetre — a mint már a domborulati viszonyokból is lehet következtetni — leggyakoribb szél nálunk a nyugati (W) negyedből jövő; arról felől környeznek a legtörpébb hegyek s aztán az európai időjárás-viszonyok is ugy hozzákmagukkal, a mint azt a következő fejezetből meglátjuk.

Nagyon gyakoriak aztán az ellentétes irányból, keletről jövők is, gyakoribbak, mint Erdély más vidékén és egyszersmind nagyon hevesek is. Háromszék éghajlatának egyik különleges jellemvonása épen a sok és esős E-szél. Csakhogy ugy a nyugatiak, mint a keletiek nagy hajlandóságot mutatnak észak felé elkanyarodni, a mit a légnyomás európai eloszlásán kivül az Olt völgyeinek és a háromszéki sikságnak fekvése is eléggé magyaráz. Ugy, hogy végeredményben az északi (N) negyedből fúvó szelek a tulnyomóak, még pedig első sorban a NW, másodsorban a NE, egyik a „német“ szél, másik a Nemere, a mint erről az alábbi százalékos kimutatás meggyőzően beszél.

A Sepsi-Szentgyörgyön tett összes észleletek szerint ugyanis a

W. negyedből jövő szelek 49%-ra

E. „ „ „ 42 „ rugnak.

De ha az éjszaki és déli negyedet állitjuk szembe egymással, a háromszéki szelek jelleme még inkább kidomborodik:

a N. negyedből jövő szelek ugyanis 61

a S. „ „ „ pedig csak 19%-át teszik az összes szeleknek.

A szeleket a 8 főirány szerint véve a %-os kimutatás a következő lesz:

NW	NE	W	SE	E	N	SW	S
33	22	12	12	8	6	4	1

%-a az összes eddigelé följegyzett és pedig hevesebb (legalább 4—5 fokos) szeleknek. Ilyen szeles nap van egy évben körülbelől 125 nap, azaz nálunk az évnek egyharmadánál több részében heves, porkavaró, fákat mozgató, süvöltő szél és vihar kelletlenkedik. Csak szerencsére nem minden hónap van általa megrontva; mérgét némely időszakban annyira kifujja, hogy azután több heten át békén nyughatik tőle állat és növényzet. Különben egyfolytában 3 nap sem lehetne kellemes.

Legszelesebb a tavasz és a nyárelő négy hónapja: márcz.—jun. s ezek közül is április, legkevésbé szeles a télelő s a tél hava: nov.—febr. Még pedig: márcz.—jun.-ra esik 47, jul.—okt.-re 29 és nov.—febr. havakra 24%.

Szeles* nap van átlagosan

jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug	sept.	okt.	nov.	decz.	Év
7	9	12	21	15	10	8	8	8	14	7	7	=125

A **NW.** legkevésbé fú április és nov. havakban, egyébkor elég gyakori, de leggyakoribb a tél második felében: febr. márcz.-ban, mikor a tavasz küzd a téllel, és a nyári időszakban. A **NE.** ellenkezőleg épen a nyári hónapok alatt pihen s főleg tavaszszal uralkodik márcz. II-ik felétől kezdve május közepe tájáig. A **W.** junius és szept., a **E.** szelek szintén tavaszszal, de őszszel, októberben is uralkodnak. A tiszta **N.** (észak) májuson kezdve a nyári havak lokalis zivatarjait szokta felénk hozni az Olt völgyén lefelé **SW.** inkább csak őszszel (szept. okt.) jelentkezik nagyobb erővel. A tiszta **S.** (déli) épen ritka; nyáron nem igen, a másik 3 évszakban is csak néha-néha lép föl mélyebb depressziók érkezése alkalmával.

Igy tehát uralkodik:

	jan.	febr.	márcz.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	decz.
I. sorban	NE	NW	NW	NE	NE	W	NW	NW	NW	E	NE	NW
II. sorban	SE	W	NE	SE	NW	NW	N	N	W	SW	S	NE
III. sorban	NW	NE	SE	E	E	—	—	SE	SW	NE	—	W

az az: a januári uralkodó keleti szelekkel febr. márcz.-ban birokra kél az é.-nyugati (német), de már márcz. második részében ujra egészen felülkerekedik a keleti negyedből jövő és csak juniustól kezdve ad helyet a nyugatiaknak, hogy okt.-től kezdve ujból harczot folytasson uralma visszahóditásáért. A „Német“ szél hatalmának tetőpontját jun.—szept. havakban éri el, a Nemere pedig tavaszszal, de leginkább április hóban.

A szélirány a felhők vonulásának irányától általában északra tér el, vagyis a keleti felhőjárás mellett északkeleti, a nyugati felhővonulás mellett északnyugati szél szeret uralkodni. Ennek oka az általános meteorl. törvényeken kivül abban is kereshető, hogy a völgyületek észak—dél irányuak: ugy a nyugati, mint a keleti szél megütközik a Bodoki hegylánczolatban s a dél felé nyiló szabadabb utra terelődik.

A felhők vonulásának iránya azonban szintén ugyanazt a jellemző sajátságot mutatja, mint az utolsó szél iránya a nyugatabbra eső vidékekhez képest, t. i. aránylag fölötte gyakori a kelet—nyugati felhőmozgás, főleg őszszel és tavaszszal, csakhogy őszszel inkább a melegebb SE (délkelet), tavaszszal pedig a hidegebb NE (északkelet) felhőirány a tulnyomó. Szigoru tél derekán is meg-megujul a keleti áramlat, ritkábban ugyan, mint az emlitett időszakokban, de sokkal kellemetlenebb hatással az ember bőrére nézve, a mi okozza, hogy a háromszékiek köztapasztalata inkább a téli Nemerére szokott hivatkozni.

VI. Szerepünk a légnyomás európai helyzetében.

A légnyomás rendes följegyzése alkalmas készülék hiányában nem történt meg, észlelet tárgyává meglehetősen pontos aneroid segélyével csak annyiban tétetett, a mennyi-

* 4—5 fokos és erősebb fél v. egész napot tartó széllel.

ben a légnyomás európai eloszlásával az időjárási térképeken kapcsolatba volt hozható. A szomszédos állomások észleleteivel kombinálva S.-Szentgyörgy évi közép légnyomása 530. m. magas helyen körülbelől 715 mm., a mi tengerszintjén 762 mm.-nek felelne meg. Annyi áll, hogy mivel a nyugati depressiók kevésbé érintenek, Háromszéken a légnyomásnak magasabbnak kell lenni, mint hovatovább nyugat felé.

Vidékünk, az Atlanti-oczeán felül jövő depresszióktól távol esvén, inkább a magas légnyomás övében szokott állani. Különösen fontos reánk nézve két magas légnyomás: egyik, mely tőlünk északkeletre Oroszországban, a másik, mely délebbre, Törökországban szeret huzamosabban tartózkodni. Mindkettőt behatóbban vesszük szemügyre.

A Délkeleti Európában tanyázó maximum meleg SE—SW szeleket lehel reánk többnyire derült, száraz időjárás kíséretében. Különösen az ősz októberi és novemberi száraz, meleg napjainak az okozója, a midőn még az éjjel is tartó langyos szelek következtében a hőfok minimuma is jóval felül van a normálison, sőt két évben megtörtént az, hogy a legmelegebb éjszaka októberre esett: 94. és 95-ben, főleg ez utóbbi évben, a mikor is október 27. és 28-ika közötti éjféli 1 órakor 22.$_5$ C foknyi meleget mutatott a hőmérő. Az idén is (1896) megtörtént, hogy reggeli 7 órakor a legmelegebb októberi hőfokot az egész országban Botfalu sürgönyözte Budapestre. A téli évszakban is fordul elő olykorolykor ez a légnyomási helyzet, a mikor aztán nálunk és Nagy-Szeben vidékén is a nyugatra és északra eső állomásokhoz képest feltünő megmelegedés, olvadás lép föl, minthogy a SE szél ereje és melege először minket ér, tovább északnyugaton azalatt még gyenge fagy uralkodik, mivel oda meggyengülve és meghülve érkezik el. Ilyenkor a csapadékhozó depressziók tőlünk északra vonulnak el északkelet felé, Erdélynek csak nyugati—északi felét érintve, a nyomukban járó északias szelek pedig csak Magyarországon kelnek föl, a minek következése az, hogy hovatovább nyugatra mind hidegebb a tél, a legenyhébb pedig nálunk.

Érdekes példája ennek a helyzetnek 1895. januáriusa, mely hónapban nem csak nyugati Erdély, hanem Budapest, Dunántul is hidegebb volt, sőt hovatovább nyugatra, annál hidegebb. Ime egy pár napnak reggeli minimuma:

1895. Január.	S.-Sztgyörgy.	Budapest.	Csáktornya.	Klagenfurt.
1	+2.$_0$	—10	—17	—20
2	+4.$_0$	—7	—13	—21
3	—5	—4	—5	—20
4	—15	—6	—11	—20
5	—7	—6	—12	—21
6	+3	—1	—5	—9
7	—4	—3	—5	—9
11	—1	—5	—13	—17
12	—3	—6	—9	—19
13	+4	—3	—10	—21
14	—3	—3	—12	—12
24	+0	—5	—5	—7
25	—2	—8	—12	—18
26	—5	—5	—5	—14
27	—4	—10	—12	—14
28	—8	—5	—7	—13
29	—10	—6	—9	—23
Átlagosan:	—3.$_3$	—5.$_5$	—9.$_5$	—16.$_3$
Különbözet:	2.$_2$	4	6.$_8$	

az az a fölvett négy állomás reggeli hőfoka nyugat felé számtani arány szerint fokozatosan hidegebb. (Január többi napjain a déleurópai maximum hatása alatt egész Közép-Európa fölmelegedett, nemcsak a mi délkeleti fekvésü vidékünk.) A mint a hőfokot illetőleg, épen ilyen eredményt mutatna más táblázat a csapadékot illetőleg is. Enyhébb légáramlás kevesebb csapadékot engedett lehullni, jóllehet nehányszor a sürün járó depressziók délkeleti oldala minket is meg-meglegyintett. E délkeleti áramlatnak volt köszönhető, hogy ez év január 17-ének déli óráiban téli felső nélkül sétáltak egész seregestül S.-Szentgyörgy utczáin, és hogy több napon át tavaszi csicsergést vittek végbe fáinkon az itt maradt madárkák.

Arra is van eset, hogy ugyancsak e délkeleti maximum első napjain érzékeny hideg állott be nálunk depressziók közeledte alkalmával, minthogy a depressziók által elszivott levegőt egyelőre a magas légrétegek hideg, száraz áramlása pótolta mindaddig, mig a Balkánfélsziget langyosabb levegője a Kárpátokon átkelhetett. Igy volt ez 94. decz. 16. és 30-án, mikor a légsulymérő gyors sülyedése daczára is jelentékenyen erősbödött a téli fagy, sőt épen ekkor érte el a havi minimumot.

Végül a légnyomás ilyen elhelyezkedése gyakori még tavaszszal is, főleg május hóban, mint 96. máj. második felében, mialatt a kis légnyomások örvényei tőlünk nyugatra — északnyugatra állottak. Ilyenkor is száraz, enyhe idő uralkodik, jóllehet a szárító E (keleti) szélben a növényzet és állat bőre egyaránt szenved, s a levegő hüvösebbnek tetszik, mint a hogy gondolná az ember. 20+22 C° fok van árnyékban és mégis fázik a test csupasz része.

Háromszék időjárására különösen nagy befolyással van még a keleti — északkeleti, vagyis o r o s z o r s z á g i m a x i m u m, mely okozza a hidegebb hőfoku keleti szeleket s épen a hirhedt Nemerét is, a háromszéki szelek királyát. Főként akkor érvényesül ereje a maga szilajságában, ha déleurópai depresszió van elvonulóban, még pedig tőlünk nem északnyugatra (mint rendesen szokott), hanem vagy épen rajtunk át, vagy délen, a Balkánfélszigeten keresztül. Ilyenkor a következő előjelek mutatkoznak már egy nappal előbb is: a kovásznai hegység gerincze fel a Nemere csucsáig „megborzosodik“, mozgó, széltől szaggatott ködbe burkolódzik, a légsulymérő esni kezd, később a déli égtájon depressziőfelhők (cirrusok) fátyola emelkedik fel, az alsó fellegek pedig, melyekkel együtt a Nemere a sikon is megindul, inkább E—SÉ irányból sietnek a Csukás és Bucses ormaira. Ilyenkor még nem hideg a Nemere, sőt mindinkább nedvesebb lesz, mire beborul az égbolt egészen és eső kezd szitálni, mely azonban csakhamar hópehelybe megy át. A depresszió magva épen délre van tőlünk. A szél mind szilajabb lesz, a hőfok mind hidegebb, a felhőzet egyre sürübben ontja az egymásba vagdalt kövér pelyheket. Fél kilométerre sem lehet a házakat, fákat látni; a mezőn meg, hol nincsenek sötétebb tárgyak, ölről ölre tapogatózva kell haladni. Most a légnyomás emelkedni kezd, a felhőzet ritkul, a hópillék apró szemcsékké változnak; a depresszió a Fekete tenger fölé vonul. A Nemere 10—15, sőt még több fok hidegben s még sürü havazás mellett egyre mindinkább bömböl a sikon, mintha távoli tenger vagy árviz rohanása zugna a bizonytalan homályban. (A székelyek e szélnek

csak ezt a stádiumát nevezik Nemerének.) A megfagyasztott havat, mint a Számum a Sahara porát, óriási magasságra felkapja és lecsapja kertek, házfalak mögé, ugy hogy a keritések magassága egy szinvonalba kerül a felhalmozódott hóréteggel, a házak fala pedig egészen a fedélzetig lankásan emelkedő hóhegybe merül; árkok kitelnek, kocsi- és vasutak bevágásai szintén 1—2 méter vastag kemény hórétegben tünnek el. Vasuti közlekedés megszünik, de a kocsi is felmondja a szolgálatot. A lovakat ki kell fogni s a szekeret az utak mentén hagyva, haza kell a didergő párákat hajtani, mert a sikertelen vergődésnek előbb-utóbb gyászos vége lenne. Majd a' havazás megszünik az égből, csak a földről felragadott hó kavarog a légben mint nyári viharban az országut pora. Az ég kiderül; a szél alább hagy ugyan erősségéből, de hidege növekszik, még sokkal fagylalóbban, metszőbben csapdos az utazó arczába, ki legvastagabb bunda alatt is dermedni kezd. S a mi még növeli a Nemere zordságát, nem csak a nappali órákban dühöng, mint a többi szél leggyakrabban, hanem szünet nélkül süvölt, az éjjeli órák alatt is épen ugy, mint a nap kellős közepén.

Ilyen szilaj Nemere uralkodott 1893. január 1-től kezdve majdnem egy héten át, minek következtében S.-Szentgyörgy több napra elzáródott nem csak a posta, de mindennemü forgalomtól, elannyira, hogy a Brassóból jövő postaszán is elakadt, a vidéki tanulók pedig a karácsonyi szünetről több napig nem érkezhettek be iskoláinkba.

Hogyha tőlünk távolabbi tájakon vonul el a depresszió, vagy Felső-Olaszországból meg sem indul felénk, hanem délre szorul Sicilia és Algir felé, minthogy az oroszországi nagy légnyomás reánk kinyuló karja visszatolja: ekkor fú a csapadéknélküli száraz Nemere, de nem vihar alakjában, hanem csak szellő, vagy legfölebb 3—4 fokos szél szelidebb álarczában, a mely azonban még sokkal dermesztőbb, mint a viharos erejü, mivel ilyenkor szokott a hőfok 20 fok hidegen is alul állani.

Igen természetes, hogy a délkeleti maximum hatásával egészen ellenkezőleg most Háromszék a leghidegebb, minthogy most ő kapja a hideg oroszországi, végelemzésben északsarki áramlatot legelőbb. 1894. januárjának jellemzőbb nehány napjáról érdekes képet nyujt az alábbi számsor.

Reggel 7 órai hideg C°-ban.

Január.	Moszkva.	S.-Sztgyörgy.	Szófia.	Budapest.
1	5.5	15.0		3.1
2	25.7	10.0		6.2
3	32.0	12.0		10.7
4	32.6	17.2		10.8
5	12.0	17.1		9.8
6	3.8	18.1		10.3
7	5.3	10.3		3.9
8	7.3	16.0		1.3
9	8.6	19.8		6.4
10	13.4	16.2		4.0
11	16.3	12.7		9.4
12	8.4	21.9		10.1
13	—	19.7		10.0

Közepe 10° körül

Január.	Moszkva.	S.-Sztgyörgy.	Szófia.	Budapest.
14	12.9	20.7	19.5	11.5
15	21.9	22.0	15.0	8.8
16	20.2	23.0	21.0	7.6
17	14.2	20.8	12.8	8.0
18	9.7	22.2	14.2	7.1
19	11.6	20.3	—	3.9
20	8.3	5.0	8.6	0.8
Átlagosan	14.2	17.0	—	7.2

A moszkvai nagy légnyomás és hidege lassanként mind inkább felénk közeledett, majd 14. táján a Balkánfélszigetre helyeződött át, minek következtében délnyugati áramlás indult meg egész Közép-Európában s 20-ától kezdve nálunk is. Érdekes még, hogy nálunk e 20 nap átlagos hidege (7 órakor) nagyobb, mint Moszkvában, a budapestinél meg 2 és $^1/_2$-szer nagyobb.

Ugyancsak ilyen északi — keleti nagy légnyomás befolyásolta 1896 januárját is, mely nagyon hideg és száraz volt szintén.

Bármily zordon és rémes is a téli Nemere, igazi évadja még sem a tél, hanem a télutó, vagyis a kora tavasz, körülbelől márczius második felétől kezdve hat egész héten át, néha még tovább május közepe tájáig is benyulva. Csakhogy ilyenkor nem lévén olyan fagylaló erejü s a hófuvás, az ő diszlete is hiányozván, nem tünik fel annyira, jóllehet a tavaszi — különben verőfényes — napokon száraz, bőrrepesztő hatásánál meg szemrontó portartalmánál fogva még talán sokkal boszantóbb, mint télen, midőn egyfelől nem igen poros s másfelől az ember inkább szobai életet folytat. A vetéseknek is nagy ártalmára van, a mennyiben megszáritja, megrepeszti a földet s majd fölszedi a vetés gyökeréről, minek következtében az megritkul, kipusztul. (Hogy mindazonáltal honnan van az a székely prognostikon, hogy a Nemere bő gabonatermést hoz, ha kevés gyümölcsöt is? bajos megfejtenünk. Talán a talaj természetével függ-e össze, mely inkább a szárazságot kedveli, mint a nedves időjárást? Vagy csak humoros önvigasztalása székely gazdáinknak?)

Márczius hóban s még április elején is szerfölött gyakori havas lecsapodásokat is szintén a Nemere okozza, mely a nyugat felől be-betóduló melegebb párákat lehüti és kicsapolja. Napokon, heteken át meg-megszakitva hull a hó, többnyire ugyan kevés mennyiségben, mig nyugatabbra pl. Segesvártól kezdve a Maros felé azalatt állandóan derült és sokkal enyhébb időjárás kedveskedik. A mi csipős, havas Nemerénk azon a tájon csak hüvöskés keleti szellő alakjában jelentkezik; a nyoma pedig csak hosszuan elnyuló, vékony fátyolcirrusokban látható a keleti égtájon.

Ilyen márcz. és ápril uralkodott nálunk 93., 94., 95. és 96-ban, egymásután négyszer, amely körülmény az észleletbeli évek kevés száma mellett is elég döntőleg szól a mellett, hogy — mint Berde Áron is állitja* — a tavaszi éjnapegyenlőség után előbb-utóbb a NE. szél kere-

* II. köt. 92. l.

kedik felül, a mely tisztán E. azaz tisztán keletivé is válik, azonban a valódi Nemerétől miben sem különbözik s hogy ez a hideg, száraz keleti áramlat — kisebb-nagyobb megszakitásokkal — hat és még több héten át is tart. A népies föltevés, hogy a Nemere vagy 3, vagy 7 napig, vagy 3 és 7 hétig dühöngene egyhuzamban, hogyha egyszer hozzáfog, inkább számokkal való játék, mint számbavehető tapasztalaton nyugvó állitás.

A légnyomás eloszlásának többi módja nem módositja különösen eltérőleg időjárásunkat s igy felemlitenünk sem szükséges.

Végül röviden összegezzük mindazt, mi Háromszék időjárását különösebben jellemzi. Időjárásunk határozottan kontinentális, sokkal nagyobb mérvben az, mint a nagy Magyarország vidékeinek, sőt mint Erdély nyugati felének éghajlata is. Hogyha épen azt a határvonalat kellene megállapitani, mely minket, leginkább kontinentális időjárásu zónát, a nyugati, oceáni befolyás alatt inkább álló országrésztől elválaszt: az Olt és Küküllő vizválasztóját volnánk hajlandók olyanul tekinteni. Vagyis épen mi vagyunk az az érdekes terület, a hol a nyugati nedves, meg a keleti száraz szelek döntő találkozása történik, hol napokon, heteken át vészes birokra kél a két nagy ellenfél, kik közül őszszel, télen és tavaszszal leggyakrabban a keleti áramlat kerekedik felül, minek következtében a depressziók esője tőlünk északnyugatra vonul el, ugy hogy mi csak a száraz, porkeverő széllel maradunk.

A keleties irányu szeleken kivül másik bizonyitéka állitásunknak a nagy nappali meleg a nyári időszakban. Igen gyakran megtörténik, hogy S.-Szentgyörgy (és igy Nagy-Szeben is) magasabb maximumokat jegyez, mint pl. Budapest, hol a tengeri áramlatok nedvesebb, hüsitő levegője aránylag mérsékli a déli hőfokokat. Igy pl. 1895. aug. havában Budapesten 2, Kolozsvártt 4 és S.-Szentgyörgyön 9 izben emelkedett a hőmérő higanya 30 fokig és azon felül.

Harmadszor éghajlatunk kontinentális volta mellett szól a csapadék eloszlása olyan formán, hogy javarésze (felénél több, majdnem $^3/_5$-de) a nyárias hónapok máj.—aug.) alatt hull le vidékünkre, mig az ősz, tél és télutó (márcz. április), tehát a többi 8 hónap meglehetősen száraz jellegü.

Innen magyarázható meg, hogy a mi időjárásunk olyan gyakran és néha huzamos időn át annyira eltér a nyugati vidékekétől s hogy a központi meteorl. intézet különben igen talpraesett jelzései boszantólag nem illenek a mi vidékünkre. Már épen ezért is előbb-utóbb el fog jönni az az idő, midőn a meteorologiai állomások hálózata még inkább kiterjeszkedvén, az országban a budapestin kivül több központi állomás is szervezteti s azok közül egy épen Erdélyben, és pedig a keleti részében fog állandó otthonra találni.

VII. Függelék.

Népies (többnyire háromszéki székely) prognostikonok egy pár állitását jegyezzük ide föl, melyek a Heller „Időjárásában“ egyáltalán nem, vagy nem ilyen formában jelentek meg, pedig megérdemlik, hogy az elkallódástól megóvjuk.

Állatok után.

1. Mikor a kisebb állatoknak jó kedvük van és tánczolnak, akkor mindig eső lesz.

2. Ha a tyukok magasba törekednek ülni, akkor eső lesz.

3. A mikor a tyukok este jókor elülnek és reggel korán leszállnak az ülőről, akkor jó idő lesz.

4. Hogyha pedig nem akarnak elülni a tyukok
Másnapra én esős időt várok.

5 Mikor a tyukok a porban hevernek, az is esőt jelent.

6. Ha a liba a viz alá buvik, vagy a szárazságban is bukni akar: eső lesz.

7. Mikor a ludak repülni kezdenek
Vége a nyári meleg időnek. (Alsófehérm.)

8. Kutya csaholása zivatarnak jele.

9. Ha az ökör megrázkodik
Az idő is megváltozik.

10. Pásztoremberek szokták mondogatni: „A mikor a marhákat a dungó csipi és a marhák bogároznak (ide-oda futkosnak): eső lesz.“

11. Mikor a fecskék csoportokban magasan repdesnek, akkor eső lészen.

12. Mikor a fecskék magasan, körbe röpködnek: vihar, ha pedig alant: eső lesz. (Alsófehérm.)

13. Mikor a fecskék alatt repülnek, tudom, hogy gyenge eső lesz.

14. Mikor a madarak reggel, a mikor virrad, erősen csirikolnak és verekednek, akkor eső lesz.

15 Mikor a varju a torony hegyin károg, esőt jelent az.

16. Varjak, csókák gyülekeznek
Havazásból menekesznek. (Természetesen olyan helyre szállnak, hol még fekete a föld.)

17 Ha a czinke szaggatott, vékony füttyszerü hangot hallat: esős idő lesz.

18. Mikor a hangyák az ösvényre nagy tömegben gyülnek ki; eső lesz.

19. Hogyha nagyon brekegnek a békák, szép az idő; ellenben esőt jelent, hogyha hallgatnak.

20. A zöld béka kuruttyolása azonban mindig esőre vár.

21. Legyek szemtelenebbek, bolhák jobban csipnek eső előtt.

22. Nagy sietve munkál hálóján a pók:
Még azon az éjjel zivatart kapok. (Kis-Küküllőm.)

Ember és háza.

23. Szomszéd asszony kérdezte egy más asszonytól: „Komám asszony az éjjel azt láttam álmamba, hogy a fiam egy nagy lóra ült s ugy váktatott vele, mint az ördög, egyszer csak le'sett s a lába eltörött.“ A másik ugy magyarázta, hogy nagy szél lesz nemsokára s valami kárt csinál.

24. Mikor valaki tojást lát álmába, ha ugyanakkor tél van, hó lesz, ha pedig nyár, akkor jég.

25. Ha az ember álmában égést lát, nagy szárazságot jelent.

26. Tyukszemed ha fáj,
Esős időt várj.

27. A megcsipett (megfagyott) láb vaktetüje viszket: nagy hideg jön nemsokára.

28. Hogyha izzad, a ki ritkán izzad, záporesőt érez.

29. Eső lesz, mert jár a drótos tót.

30. Mikor a diákok haza mennek vakáczióra: bizonyosan csuf idő lesz.

31. Mikor a csikiak pünköstre Brassóba mennek, eső lesz, ahol csak keresztülmennek.

32. Só, szalonna nedves:
Esős idő kedvez.

33. A csészébe kitöltött fekete kávé habja hogyha a czukor

betevése után is a középen marad: szép idő, ha meg a csésze falához tapad: eső várható. (Alsófehérm.)

34. Mikor a kürtőből a füst igyenesen menyen ki: jó idő lesz.

35. Kémény füstje leszáll,
Az ég esőre áll.

36. Mikor a fütőből a szikra kiszökik: hideg lesz.

Helyi (lokális) jelenségek.

37. Az Olt ugyan nem enged át esőt (keletről nyugatra pl. S.-Szentgyörgyről nézve.)

38. Mikor az Olt folyó füstöl és a Sütő tüve gőzöl: akkor eső lesz. (Oltszem.)

39 A Piliske félrecsapta sapkáját:
Kendnek ugyan eláztatja szénáját. (S.-Szentgyörgy.)

40. Ha a Kotlát (feketehalmi hegy) fellegek boritják: tartós lesz az eső. (Bölön.)

41. Mikor a köd az Olt folyóval egyiránba halad (északról délre): akkor nem lesz eső. (Oltszem.)

42. Mikor a harangszó Zágonból áthallszik: megmelegedik. (Papolcz.)

Felhő, köd.

43. Ha a felleg hazamegy (nyugatra): kiderül. (Málnás.)

44. Ha meg hazulról elszéled: szegény Málnás, nincs vendéged!

45. Bárányfelleg, kaszásfelleg (!) az égen:
Sok eső lesz, meglásd, ezen a héten.

46. Mikor sárkányt ereszt le a felleg: sok eső lesz.

47. Mikor az égen hosszu, vékony fekete felleg van: sok eső lesz.

48. Köd leszáll: szép, köd felszáll: esős idő.

49. Eső után a ködös reggelek
Hosszantartó melegre intenek.

Szél.

50. Két ember beszélget egymással. „Sógor! a hánszor a Nimet szél fúni kezd, akkor örökké eső lesz.“ — „Én es megjegyeztem, hogy mikor a Gohány hegyteteje fellegezni kezd, akkor muszáj, hogy a földet az eső megpa kolja.“ (Oltszem.)

51. Ha fársáng végén a keleti szél megfuja az ablakot, ugy, hogy rezeg belé, akkor árpa sok lesz.

52. Tavaszi Nemere sok gabonát, kevés gyümölcsöt hoz.

53. Ha a Nemere 3 nap alatt el nem áll, akkor 13 napig fuj. (l. a fejezetet a Szélről!)

54. Ha október 25-én hideg szél fuj, a férgek (egerek) megdögölnek.

Fénytünemények

55. Mikor nyári napon a meleg ragyog, akkor eső lesz.

56. Hogyha éjjel eső nélkül villámlik, szárazság lesz sokáig.

57. Csillagoknak sürün ragyogása:
Esőnek vagy hónak másnapi hullása.

58. Mikor a hód udvara nagyon nagy, nem lesz eső. (Papolcz.)

59. Mikor szivárvány van, több eső már nem lesz.

60. Mikor a nap vizet szíp (a szivárvány végével): eső lesz.

Növények.

61. Ha ibolya őszszel virit: hosszu lesz az ősz.

62. Sok mogyoró-termés,

63. vagy késő őszszel lomb a fán: kemény télre intenek.

64. Hogyha a ló nem eszi a herét, bizonyosan rozsdaessző ütte meg.

Egyéb jelek után.

65. Ha Szent Ilia napján (oláhok ünnepén) menydörög: a mogyoró abb' az évbe nem lesz jó belü.

66. Hótól ha fehérlik Vincze,
Borral telik meg a pincze.

67. Péter és Pál fordulása napján, vagy Medardus napján hulló eső 40 napig eltart.

68. Nagypénteki meleg husvétnapi hideg.

69. Ha május elején szárazság van: akkor egész évben az lesz.

70. Ha a patak fársángon foly be a faluba, bő áldás lesz.

71. Az április: hét tél — hét nyár.

72. Éjjel nincsen harmat:
Az Isten esőt ad.

73. Ha az ősz hosszan tart és száraz napok járnak: akkor télen nagy hó lesz.

74. Hogyha hólyagzik az eső: még sokkal több lesz.

75. Ha kiönt a Pokolsára
Eső jön rá nemsokára. (Kovászna.)

76. Nagyon bű a Herkules:
Bizonyosan eső lesz. (Málnásfürdő.) (Tény az, hogy süllyedő légnyomás idején, épen azért, mivel kisebb a külső légnyomás, nagyobb erővel tör ki a szénsav fürdőinkben, vagy az ugynevezett szénsav-barlangokban.)

KÖZIGAZGATÁS.

Az ősi alkotmány óhajtott helyreállitása, a felelős magyar miniszterium kineveztetése dicsőségesen uralkodó Felséges Urunk és Apostoli Királyunk és Felséges Királynénk dicsőséges megkoronáztatása után csakhamar az ország törvényhatóságainak alkotmányos szervezkedése kezdetét vevén, Három- és törvényesen egyesült Miklósvár székek törvényhatósága is sietett az alkotmány sánczai között önkormányzati jogainak gyakorlatát megkezdeni.

1867. julius 16-án gyült össze a szék bizottmánya az 1861-ik évbeli alkotmányos főtiszt, kőröspataki gróf Kálnoky Dénes ideiglenes főkirálybiró elnöklete alatt; ki is a bizottmány szine előtt a hivatalos esküt letéve, a szék bizottmánya, minekutánna a Kézdi fiu-szék 1861. évi hiteles bizottmányi névsora eltévedésével — ennek megállapitására külön kiküldött bizottság munkálata alapján helyreállitva — a négy fiu-szék bizottsági tagjai megállapitásával és hitelesitésével megalakult az alábbiak szerint:

I. Kézdi fiu-székből	490	taggal.
II. Sepsi fiu-székből	552	„
III. Orbai fiu-székből	244	„
IV. Miklósvár székből	155	„
Összesen	1441	taggal.

A szék bizottmánya első sorban eleget téve az alattvalói hüség követelményének, Ő Felségeikhez az alkotmány helyreállitása s dicsőséges megkoronáztatásuk alkalmából hódoló feliratban kifejezést adva, a felelős magyar miniszteriumhoz is üdvözlő bizalmi feliratot intézett. Ezek után az önkormányzati szervezkedést, a tisztviselők megválasztását vette foganatba; minek eredményéhez képest a négy alszékbe közigazgatási tisztviselőkké megválasztattak az illető alszékek által:

Sepsi székben:

Székely Gergely alkirálybirónak.

Dullóknak:

id. Tompa Miklós,
Barabás József bodoki,
Bong Zsigmond és
Beke Sámuel.

Kézdi székben:

Alkirálybirónak:

Lázár Mihály.

Dullóknak:

Bálint József,
Pethő István,
Demény Ferencz és
Márkosfalvi Barabás József.

Orbai székben:

Alkirálybirónak:

Thury Gergely.

Dullóknak:

Debreczi Ferencz,
Deák György és
Vajna Dénes.

Miklósvár székben:

Alkirálybirónak:

Henter Sándor.

Dullóknak:

Benedek Sándor és
Móritz József.

Sepsi és Miklósvár székben:

Házi pénztárnoknak:

Szotyori Gidófalvi László.

Kézdi és Orbai székben:

Házi pénztárnoknak:

Könczei József.

A központi közigazgatáshoz:

Főjegyzőnek:

Vida Dániel.

Aljegyzőknek:

Horváth László,
Barabás Pál és
Séra Tamás.

Levéltárnoknak:

Kuthi Károly.

A szék törvényszékére a választás hármas kijelölés mellett szintén megtörténvén, a nyert szavazatok többsége arányában elnöklő gróf főkirálybiró által kijelentettek;

Törvényszéki elnöknek:

Vajna Tamás.

Ülnököknek:

1. Kováts István.
2. Balog Izra.
3. Vajna Károly.
4. Lányi Sándor.
5. Kováts Károly id.
6. Thury György.
7. Horváth Ignácz teleki.
8. Csia Albert.
9. Kakutsi Ádám.

Törvényszéki jegyzőnek:

Elekes András.

Főügyésznek:

Kónya Gerő.

Alügyésznek:

Kosztyán Győző.

Levéltárnoknak:

Vitályos Lajos.

Fizetéses árvabiráknak:

Apor Albert,
Bagoly József.

Tiszteletbeli árvabiráknak:

Józsa Lajos.
Sebestyén Sándor.
Csia György.
Barabás Sándor.
Veres Lajos középső.
Kozma László.

A fennebbiek szerint megválasztott közigazgatási és törvényszéki tisztikar a szék bizottmánya előtt a hivatalos esküt letevén, Három és törvényesen egyesült Miklósvár székek közönsége az alkotmányos önkormányzati jogának egyik sarkalatos biztositékát, tisztviselőinek szabad választását érvényesitette.

A megválasztott közigazgatási tisztikar sorából Sepsi széki alkirálybiró Székely Gergely megválasztatása után rövid idő alatt állásáról lemondván, az ugyanazon év október hó 29-én s folytatva 30-án tartott bizottmányi gyülésen Sepsi alszék által alkirálybirónak ujolag megválasztatott.

Ugyanezen gyülésében tárgyalta a bizottmány a nmgu m. kir. belügyminiszteriumnak a tisztválasztásokra vonatkozó leiratát, melynek rendén értesitve lett a szék közönsége, hogy a kebli pénztári hivatal életbeléptetése akként rendeltetett el, miszerint minden törvényhatóságban csak egy kebli pénztárnok legyen, ki mellé segitségül egy irnok lesz alkalmazandó s ezen hivatali állomások betöltendők.

Egyszersmind kebli költségvetés elkészitése és annak jóváhagyás végett leendő felterjesztése hagyatott meg.

A szék közönsége hivatkozva ősi jogaira, feliratot intézett a nmgu m. kir. belügyminiszter urhoz, hogy a fennálló két adóhivatalt eltörölve a betöltött két pénztárnoki állásra vonatkozó választásokat jóváhagyni kegyeskedjék; mire azonban tagadó válasz érkezvén, 1868. május hó 5-én s folytatva tartott közgyülésben a kebli pénztárnoki és ellenőrködő irnoki állásoknak választás utján betöltése foganatositattván,

kebli pénztárnoknak megválasztatott Könczei József.

Kebli pénztárnoki ellenőrködő irnoknak Gáll József.

Elkészittetvén a költségvetés és a közigazgatási költségvetés az 1867-ik évre 25621 frt 80 krban irányoztatott elő, mig a szék törvényszékének költségvetése

1867-re	28024 frt 66 kr
1868-ra	32124 frt 66 krban lett elő-

irányozva.

1868-ik évben a szék bizottmánya 5 gyülést tartott; ugymint január 23-án és folytatva 24-én a gróf főkirálybirónak a főrendiházban és ez által a delegáczióba történt kiküldetése miatt távollétében Lázár Mihály igazgató királybiró elnöklete alatt; május 5. és 6-án, augusztus 5-én, szeptember hó 23-án és november hó 14-én a gróf Kálnoky főkirálybiró rendes elnöklete alatt.

Az augusztus hó 5-én tartott gyülés elébe a Tanácskozási szabályok beterjesztetvén, Lázár Mihály igazgató kir. biró elnöklete alatt egy bizottságnak átvizsgálás végett kiadatott.

Az 1868-ik évnek történetéhez tartozik, hogy ez év utolsó negyedében lett Sepsi-Szentgyörgyön egy ideiglenes urbéri törvényszék felállitva az urbéri viszonyból származó urbér váltsági ügyek lebonyolitására.

Elnökéül kineveztetett id. Dónáth József.

Rendes birákul Bruszt Ignácz és id. Szentiványi József; pótbirákul Szacsvay Sándor és Onitiu Sándor.

Valósitó biztosok Kedves Tamás, Gidófalvi László és Dobay János.

Az ideiglenes urbéri törvényszék müködése tartott 1871. évi deczember hó végeig, a midőn a kir. törvényszékek szervezésével megszüntettetvén, személyzete a kir. törvényszékekhez lett ujolag kinevezve s részben eddigi minőségükben oda beosztva.

Az 1869-ik év beköszöntésével a szék bizottmánya csakhamar január hó 20-án s folytatva Lázár Mihály igazgató királybiró elnöklete alatt gyülést tartott, melynek egyik igen fontos tárgya volt az ujonnan összehivandó országgyülésre vonatkozólag a megválasztandó képviselők megválasztása czéljából a szükséges előintézkedéseket megtenni, minek következtében a központi választmány megalakittatott akképpen, hogy az alszékekből u. m. Sepsiből 25, Kézdiből 25, Orbaiból 15 és Miklósvár fiu-székből 15 tag lett a központi választmányba beválasztva.

A nmgu belügyminiszterium a központba egy kebli számvevői állás rendszeresitését engedélyezvén, erre nézve a választás keresztülvitetett s Csabai László személyében a központi számvevő megválasztatott.

A házadó felszólamlási bizottság a sepsi-szentgyörgyi és kézdi-vásárhelyi adóhivatalok területére nézve megválasztatott.

1869. márczius 2. és 3-án tartott évnegyedes közgyülés egyik igen fontos tárgya volt a királyi biztos gróf Péchy Manó ő nagyméltóságának azon értesitése február hó 20-ról 362. sz. a. miszerint Ő császári és apostoli királyi Felsége m. kir. belügyminiszter ő nagyméltóságának előterjesztése folytán gróf Kálnoky Dénes urat nemes Háromszék valóságos főkirálybirójává méltóztatott kinevezni; mely magas rendeletét a szék bizottmánya általános lelkesedés és örömmel fogadva, a gróf főkirálybiró ur ő mga iránti tiszteletének élénk éljenzésben adott kifejezést s a szék főjegyzője külön üdvözlő beszédben méltatta a gróf főkirálybiró érdemeit s biztositotta a szék közönségének őszinte bizalmáról és ragaszkodásáról. Az nap este pedig fáklyásmenetet rendezve mutatta be tiszteletét és ragaszkodását a szék és város közönsége.

Ezen a közgyülésen lett kihirdetve a legfelsőbb kegyelmes kir. leirat, melylyel az országgyülés 1869-ik év április 20-án szab. kir. Pest városába egybehivatott.

Árvaszéki volt aljegyző Dobai János más hivatalba neveztvén ki, helye választás utján barátosi Finta Jánossal töltetett be.

A házszabályok elkészitésére 1868. augusztusi közgyülésből kiküldött bizottság munkálatát beterjesztvén, annak alapján a háromszéki bizottmány gyülés házszabályai megállapittattak s jegyzőkönyvbe foglaltattak.

1896. junius hó 4. és 5-én gróf Kálnoky Dénes főkirálybiró elnöklete alatt tartott évnegyedi közgyülésben a vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter ur április hó 1-ről 491. eln. sz. alatt kelt intézkedése következtében az 1868. évi XXXVIII. a népoktatásügyi törvény értelmében megalakittatott az iskolatanács 34 tagból. Ugyanezen a közgyülésen Vajna Dénes orbai széki egyik dulló elhalálozása következtében megüresedett állás választás utján Csia György eddigi tiszteletbeli árvaszéki biróval töltetett be.

Ezen a közgyülésen fogadtattak el az e végre kiküldve volt bizottság javaslata alapján a Ferencz József nevet viselő nyilvános kórház alapszabályai.

1869. év szeptember hó 2-án gróf Kálnoky Dénes főkirálybiró elnöklete alatt tartott évnegyedes közgyülésből megemlitésre méltó a kebli törvényszéki elnök Vajna Tamás azon előterjesztése, miszerint a birói hatalom gyakorlásáról hozott és szentesitést nyert törvény értelmében ez alkalommal valószinüleg utóljára fog e helyen a törvényszék munkássága eredményéről jelentést tenni, nem csak a legutóbbi évnegyed, hanem a törvényszéknek 1867. julius hó 27-én lett munkássága megkezdésétől jelen szeptember hó 1-ig számokkal adatolt jelentést terjesztett elő s azon bizalomért, melyben a törvényszék összes tagjai részesittettek, hálás köszönetét nyilvánitva, a képviselő bizottmánytól bucsut vett, mire a képviselő bizottmány a kebli törvényszék által eddig tanusitott buzgalomért, valamint az elnök, ugy a törvényszék összes tagjainak elismerését jegyzőkönyvbe igtattatni határozta.

Ugyanezen a gyülésen a b. Mikes Benedek elnöklete alatt megalakittatott a népszámlálás keresztülvitelére alszékenként a számláló bizottság. Továbbá a gróf főkirálybiró elnöklete alatt a lótenyészbizottság.

1869. október hó 12-én, gróf Kálnoky Dénes elnöklete alatt tartott rendkivüli közgyülésben az Ő cs. és apostoli királyi Felsége által legkegyelmesebben visszaadatni rendelt ingó és ingatlan javak átvételére a volt székely ezredeknek, — két átvevő biztos küldetett ki, Fejér János és Gidófalvi János rendes, Pünkösti Gergely és Csiki István pótbiztosoknak megválasztásával.

Ugyanezen gyülésben Máramaros megye felszólitására Dicső Mátyás király szobrára a 4 alszékbe gyüjtőbiztosok küldettek ki s innen veszi eredetét a vármegyénél kezelt Mátyás-szoboralap, a mely a 90-es évek elején mintegy 800 frtot meghaladó összegben Kolozsvár város tanácsának elküldetett.

Utolsó gyülését, mint rendes évnegyedes gyülést deczember hó 16-án tartotta a szék bizottmánya a gróf főkirálybiró elnöklete alatt, mely alkalommal a gyengélkedő egészsége miatt állásáról leköszönt Kuthy Károly székségi levéltárnok helyébe közfelkiáltással levéltárnoknak Eresztevényi László lett megválasztva.

Az 1848/49-beli szabadságharczban e szék területén elvérzett honvédek emlékének megörökitése czéljából Sepsi-Szentgyörgy város piaczán felállitandó szobor költségei fedezésére begyült pénzről részletes számadás tétetvén, minthogy az addig begyült összeg nem volt elégséges arra, hogy abból az elvérzett dicső emlékü honvédek érdemeinek s a nemzet méltóságának megfelelő szobor emeltessék, a társtörvényhatóságok segélyadományra felkérettek egy hazafias szellemü átiratban.

1870. márczius hó 3-án tartott rendes évnegyedes gyülésen a magas miniszterium által országosan engedélyezett segéddullók választása lett végrehajtva, ugyszintén Barabás Pál tísztségi aljegyzőnek honvéd hadnagygyá történt kineveztetése folytán ez állás is választás utján lett betöltve, a segéddullókat az alszékek külön választották, még pedig Sepsi négyet, Kézdi négyet, Orbai hármat, Miklósvár szék kettőt, az aljegyzőre szintén minden alszék külön beadta szavazatait s ezekhez képest aljegyzőnek megválasztatott Geréb János, segéddullóknak:

Sepsiben: Tompa Sándor, Dálnoki Károly, Gál Antal és Jakó László.

Kézdiben: ifj. Kovács Károly, Barabás Albert, Nagy Alajos és Balás Pál.

Orbaiban: Deák Samu, Finta Ferencz, Fejér Mihály.

Miklósvár székben: Incze Lajos és Csiki István.

Egyszersmind megállapittatott a dullók és dullósegédek munka- és hatásköre.

1870. junius hó 21-én tartott rendes évnegyedes közgyülésből a megyék rendezése és az inkompatibilitási törvény meghozatala iránt az országgyülés képviselőházához feliratok lettek felterjesztve.

1870. év szeptember hó 6-án tartott rendes évnegyedes közgyülésben megállapittatott az 1871. évi költségelőirányzat.

Miklósvár széki királybiró Henter Sándor elhalálozását a gróf főkirálybiró részvétteljes szavakban a bizottmánynak bejelentvén, emléke jegyzőkönyvileg megörökittetett s egyszersmind tekintettel a küszöbön levő általános megyei rendezésre, a gróf főkirálybiró ur által királybirónak helyettesitett Móricz József dulló helyettesitése tudomásul vétetett s az alszék választási jogával élni nem kivánt, megnyugodván a főtiszti helyettesitésben annál is inkább, mivel az uj rendezéssel ezen állás amugy is megszüntettetik.

1870. deczember hó 6-án tartotta a szék bizottmánya ez évben utolsó évnegyedes gyülését gróf főkirálybiró elnöklete alatt, melyből ugy a széktörvényszék tagjainak, valamint a központi közigazgatási tisztviselők fizetésének felemelése iránt a nmltgu m. kir. igazságügyi és belügyi miniszter urakhoz feliratok felterjesztését határozta el.

Az 1871-ik év márczius hó 10-én tartott évnegyedes rendes közgyülést gróf Kálnoky Dénes főkirálybiró a következő feljegyzésre méltó székfoglalóval nyitotta meg:

„Nemzetünk köréből ismét egy epochalis férfi tünt le, ki nem egyedül nemzetünkre, hanem messze, a haza határain tul — mondhatni az egész emberiségre árasztá müködésének jótékony hatását s ha körültekintek, önöknek vonásaiban visszatükrözve látom a nemzet mély bánatát; saját fájdalmamat megujulva érzem önöknek fájdalmában és erőszakolni kell érzelmeimet, hogy képes legyek állásomból kifolyólag ezen törvényhatóságnak a haza nagy halottja báró Eötvös József emlékének tartozó hála és kegyelet adóját meghozni.

De midőn a nagy elhunyt érdemeinek dicskoszorujába egy — habár halvány — emlékvirágot vagyok csak képes tüzni, azt nem azért teszem, mintha tetteinek emlékét felelevenitени szükségesnek tartanám, mert azok sokkal hangosabban szólanak és vannak a nemzet lelkébe vésve, hogysem silány szavakra szorulnának, hanem teszem az elismerés és kegyelet azon jeléül, melylyel a trón, haza és nemzet a nagy halott emlékének adózik.

Kevés halandónak jutott azon irigylendő sors, mint báró Eötvösnek, hogy sirja felett egy egész nemzet hullassa könyeit és elhunytát az egész polgáriasult világ gyászolja, mely körülmény leghübben jelöli azon ország nagyságát, mely az ő halálával a nemzetre nehezült . . .“ stb.

Mire a képviselő bizottság az elnöki megnyitóban tett inditványhoz képest meghatározta, hogy báró Eötvös József hazafias érdemeinek emlékére a szék képviselő-bizottmány jegyzőkönyvében külön gyászlap szenteltessék, a gyászoló özvegy és családjához részvétirat intéztessék, az elhunyt nagy hazafi emlékére Pest város közönsége által emeltetni inditványozott s 5000 frt adománynyal kezdeményezett emlékszobor költségeihez közadomány utján hozzájárulni e szék polgárai és községei honfiui érzetüknél fogva hivassanak fel, mire az adakozás a bizottmány kebelében megkezdetvén, a határozathoz képest tovább folytatása a tisztségre bizatott.

Az 1871-ik évben összesen 6 közgyülés, két rendkivüli és négy rendes évnegyedes közgyülés tartatott, melyek általában a törvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. t. cz. végrehajtását megelőző intézkedések foganatositására irányultak.

Az idézett törvényczikk alapján ujra szervezett képviselőbizottmány 1871. év deczember hó 28-án tartván gyülését, 95 virilis és 95 választott tagból megalakult s megválasztotta tisztviselőit 6 évre az alábbiak szerint:

alispán: Forró Ferencz,
főjegyző: Horváth László,
aljegyzők: Tompa Sándor,
Dálnoky Károly,
tiszti ügyész: Kökössy Endre,
főpénztárnok: Könczey József.
főszámvevő: Gyulai László,
pénztári ellenőr: Barabás Albert.
Árvaszéki elnök: Vida Dániel,
„ ülnökök: Antal Zsigmond,
Kovács Dániel,
„ jegyző: Séra Tamás.
Alszámvevő: Gál Antal.
Közgyámságra: Geréb János.
Mérnökségre: Székely Dénes.

Főorvosi állomásra:

központban: Wissiák Antal,
Kovásznán: Antal Mihály.

Alorvosi állomásra:

központban: Szász Károly,
Kézdi székben: Kósa István.

Állatorvosi állomásra:

központban: Kristóf Károly,
Kézdi székben: Thamó András.

Szolgabiróságra:

Sepsi szék felső járásában: Tompa Miklós,
„ „ alsó „ Bong Zsigmond,
Kézdi szék felső „ Pethő István,
Orbai székben: Csia Albert,
Miklósvár székben: Henter Béla.

A Kézdi széki alsó járásban a szolgabirói állásra Demény Ferencz és Barabás József egyenlő szavazatot nyervén, a választás a következő képviselő bizottsági gyülésre halasztatott; addig gróf főispán ur által Demény Ferencz helyettesittetett.

A fennebbiek szerint az 1870. évi XLII. t. cz. értelmében a megválasztott tisztikar müködését 1872. év január hó 1-én kezdette meg.

1872. év április hó 23-án tartott rendkivüli közgyülésben az 1872/75-iki országgyülési képviselőválasztást illetőleg az előmunkálatok megtétettek, nevezetesen megválasztatott a

központi választmány. Figyelmet érdemel azon határozat, melylyel a képviselőválasztó székhelyek az eddigi főhelyekről Kézdi-Vásárhely és Sepsi-Szentgyörgy törvényhatósági jogu városokból, a kézdi, orbai választó kerületé Kovásznán, a sepsi, miklósvári választó kerületé Uzon községbe helyeztetett át.

A rendkivüli közgyülés tárgya a választási előintézkedések megtétele lévén, ennek foganatositása után megnyilt a rendes évnegyedes közgyülés, melyen a kézdi-alszéki szolgabirói állásra közfelkiáltással Demény Ferencz választatott meg.

A Geréb János lemondásával megüresedett központi közgyámi állásra a helyettesitett Sebestyén Sándor végleg megválasztatott.

A Baróthon rendszeresitett orvostudori állomásra pályázó nem akadván, ideiglenesen helyettesittetett volt alorvos Sükösd Sándor.

Az 1871-ik év végével a szék törvényszékének müködése megszünvén, 1872. január 1-évl életbe lépett a királyi törvényszék müködése és pedig a szék kebelében két királyi törvényszék állittatott fel, u. m. a sepsi-szentgyörgyi, Vajna Tamás kir. törvényszéki elnök vezetése alatt s a kézdi-vásárhelyi, id. Dónáth József kir. törvényszéki elnök vezetése alatt, ugyszintén 1871. év végével megszünt müködése az ideiglenesen szervezett urbéri törvényszéknek s birái az uj kir. törvényszékekhez neveztettek ki kir. törvényszéki biráknak.

A kir. törvényszékek 1875-ik évi rendezése alkalmával a sepsi-szentgyörgyi kir. törvényszék megszüntettetett s a szék kebelében a kézdi-vásárhelyi kir. törvényszék lett mint ilyen továbbra is meghagyva.

Kir. járásbiróságok rendszeresittettek: S.-Szentgyörgyön, Kézdi-Vásárhelyen, Kovásznán és Nagy-Ajtán.

Az 1870. XLII. t. cz. értelmében ujonan szervezett törvényhatósági bizottság és választott. közigazgatási tisztikar müködésének 1872-ik évvel megkezdése után a törvényhatósági képviselő bizottság megalkotta szervezeti szabályait, házszabályait stb. minden évben évnegyedenként rendes közgyülést tartott.

Gróf Kálnoky Dénes 1874. év deczember havában saját kérelmére hosszas ideig viselt főkirálybirói tisztétől felmentetvén, hosszas szolgálata elismeréseül Ő császári és apostoli királyi Felsége által valóságos belső titkos tanácsossá neveztetett ki.

Helyébe főispánnak kineveztetett volt Kézdi széki királybiró s később városi főispán Lázár Mihály, ki székfoglalóját 1875. évi február hó 16-án tartotta, azonban uj országos pártok és kormány alakulásával azon év május hó 1-évl főispáni állásától saját kérelmére felmentetvén, 1875. év május hó 19-én főkirálybiróvá és a kebli S.-Szentgyörgy, K.-Vásárhely és Bereczk városok főispánjává a szék egy másik szülöttje Szentiványi Gyula kolozsvári kir. törvényszéki biró neveztetett ki és székfoglalóját ugyanazon év jun. hó 8-án tartotta.

Két évre terjedő főispáni müködése alatt megalakult a házi-iparegyesület, megalapittatott a Háromszéki takarékpénztár részvénytársaság 500 drb egyenként 100 frtos részvény kibocsátásával 40% befizetéssel, a mely ma 20 évi müködés után virágzó pénzintézetté erősödött.

Szentiványi Gyula volt mint ilyen az utolsó főkirálybiró, mert az 1876. évi XXXIII. t.-cz.-kel az uj megyerendezés életbe lépvén, az ujonnan alakitott Háromszék megye főispánja czimét vette fel. Kineveztetvén egyszersmind Brassó megye főispánjává s rövid idő alatt Fogaras megye vezetésével is megbizatván 1877. év elején saját kérelmére Háromszék megye főispáni állásából felmentetett s helyébe kineveztetett Potsa József K.-Küküllő-vármegye alispánja, kinek családfája szintén e vármegye földében gyökeredzik s ki azóta már 20-ik éve kormányozza a vármegyét, élén állván ennek minden szépre, jóra, hasznosra törekvő és a megye fényét, tekintélyét és anyagi ugy, mint szellemi gyarapodását jelző és eredményező intézményén, ki mint főispán 4 izben tartott vármegyei tisztujitást s a köztéren eddig elért s a vármegye történetében intézményei által magának érznél maradandóbb oszlopot emelt, érdemei legfelsőbb elismeréséül ezen millenniáris esztendőben a valóságos belső titkos tanácsosi magas állással lett kitüntetve Felséges urunk és királyunk legmagasabb kegyéből, megmaradván továbbra is a nép szava által méltán kitüntetett székelyek atyjának. Hosszas élet s további hasonló siker koronázza nemes és közhasznu, áldásos müködését!

A vármegye tisztikara az 1895. évi deczember hó 17-én megtartott általános tisztujitás következtében a következő:

Alispán: Gábor Péter.
Főjegyző: Szentiványi Miklós.
Első aljegyző: Dálnoky Károly.
2-ik aljegyző: Dr. Nagy Béla.
Tiszti ügyész: Kelemen Lajos.
Pénztárnok: Kovács László.
Pénztári ellenőr: Barabás László.
Árvaszéki elnök: Séra Tamás.
Árvaszéki ülnökök: Vajna István, Nagy Dénes.
Árvaszéki jegyző: Könczei Benedek.

Főszolgabirák:

Sepsi járásban: Vajna Miklós.
Kézdi „ Cseh Gyula.
Orbai „ Hollaky Attila.
Miklósvári „ Henter Béla.

Szolgabirák: Kónya Miklós, dr. Damokos Ödön, Deák Samu, Demény Ferencz, László Zoltán, Zathureczky Kálmán.

Az 1886. évi XXI. t. cz. 80. §-a alapján főispán által élethossziglan kinevezettek:

Főorvos: Dr. Antal Mihály.
Járásorvosok: Dr. Nagy Sándor sepsi.
Dr. Zentai Dávid kovásznai.
Dr. Benedek Zoltán miklósvári.

Törvényhatósági állatorvosok:

Balás Károly kézdi és orbai.
Kese Lajos sepsi és miklósvári.
Főszámvevő: Gazda Gyula.
Alszámvevők: Bocskor Oszkár az árvaszékhez beosztva és Bálinth Dénes a központnál.
Levéltárnok: Barthos József.
Árvaszéki nyilvántartó: Kökössi György.
Vármegyei könyvvezető: Incze István.

Segéd- és kezelő személyzet:

Központi iktató: Sübek Ede
Központi kiadó: ifj. Szentiványi Zsigmond.
Főispáni iktató és kiadó: Gyárfás János.
Irnokok: Mihály Lajos, Hamar Ferencz, Damokos Benedek, Csákány Endre, Dombrádi Gyula.
Árvaszéknél iktató Sylvester József.
Kiadó irnok: Fejér József.

Rendezett tanácsu városok:

Sepsi-Szentgyörgy:

Polgármester: ifj. Gödri Ferencz.
Főjegyző: Vitályos Gyula.
Tanácsosok: Nagy László, Sorbán János.
Pénztárnok: Sikó József.
Tiszti ügyész: Dr. Bene István.

Kézdi-Vásárhely.

Polgármester: Bartók Károly.
Főjegyző: Varga József.
Pénztárnok: Kovács Dani.
Tiszti ügyész: Balog Vendel.

Három és t. e. Miklósvár székek, illetve Háromszékmegye az 1876. évi XXXIII. t. cz. értelmében életbe lépett uj megyerendezésig két országgyülési képviselő választókerületet képezett u. m.:

Kézdi, Orbai Kézdi-Vásárhely, később 1872-ben Kovászna választó főhelylyel; Sepsi, Miklósvári S.-Szentgyörgy és 1872-ben Uzon választó székhelylyel.

Külön képviselő választókerületeket képeztek Sepsi-Szentgyörgy, K.-Vásárhely és Bereczk törvényhatósági jogu városok és Ilyefalva kiváltságos város.

1876-ban a megye 4 országgyülési képviselő választókerületre osztatott u. m.: ilyefalvi, kézdi-vásárhelyi, kovásznai és nagy-ajtai kerületekre, ezeken kivül a 3 rendezett tanácsu város u. m.: S.-Szentgyörgy, K.-Vásárhely és Bereczk szintén képviselőválasztási jogukban meghagyattak.

A legutóbb 1892-ik év január hó 30-án megejtett országgyülési képviselőválasztás alkalmával megválasztattak:

Az ilyefalvi választókerületbe Szotyori Nagy János.

A kézdi választókerületbe Szacsvay Sándor.

A kovásznai választókerületbe Horváth Gyula, a ki Budapest egyik kerületében szintén megválasztatván, a kovásznairól lemondott s helyébe pótválasztáson megválasztatott Kovács Albert.

A nagy-ajtai választókerületbe Bartha Miklós.

Sepsi-Szentgyörgy városi választókerületbe Beksics Gusztáv, a ki 1894-ben miniszteri tanácsossá történt kinevezetés következtében lemondott s helyébe megválasztatott Gajári Ödön.

K.-Vásárhely városi választókerületbe Molnár Józsiás.

Bereczki választókerületbe dr. Neumann Armin.

Az igazságszolgáltatást ma az egész vármegye területére kihatólag a kézdi-vásárhelyi királyi törvényszék gyakorolja.

Elnöke Jakab Rudolf.

Birák: Szancsali Antal, Elekes Béla, Gál István, Máté Dénes, Vajna Dénes.

Kir. ügyész: Soliom Miklós.

Alügyész: Koncz Albert.

Királyi járásbiróság van négy, u. m.:

A sepsi-szentgyörgyi kir. járásbiró: Sylvester Dénes; kir. albirák: Szentiványi József, Ilyés József, Pap János.

Kézdi-vásárhelyi kir. járásbiró Fejér Károly, Borcsa Miklós.

Kovásznai kir. járásbiró Séra Lajos, albiró Csia Béla.

Nagy-ajtai kir. járásbiró Körtvélyfái József.

KÖZGAZDASÁG.

Általános rész.

Háromszék megye területe 3556·29 klm.²

Lakóinak száma az 1891-ik évi népszámlálás adatai szerint 130.008 lélek.

Fekvése változó s lapos térségek és lapályok váltakoznak 1000—1800 mtr. magasra nyuló hegységekkel. Ezeknek kiágazásai mélyen benyulnak a völgyekbe. E hegységek és nyulványainak oldalát cser, bükk és fenyvesek boritják, melyek fölnyulnak az áfonya és kuszó fenyő határáig.

E hol százados tölgyekkel, hol cserhántásra nevelt cserésekkel, hol pedig 20 meter magasságig felnőtt szálas bükkösök és áthatolhatatlan ős rengetegeket képező fenyvesekkel váltakozó erdőket itt-ott, kisebb-nagyobb tisztások váltják föl, melyek az alpesi rétek illatos havasi növényzetével, üdezöld pázsitjával sürün benőtt s a legelő nyájak által egyenesre legelt széleikkel és sétányszerü utakkal, az itt-ott elszórt, gömbölyüre lerágott bokrokkal, melyek e réteken szeszélyesen elhelyezett gruppoknak néznek ki, végtelenül bájos képet tárnak elénk. Tiszta levegőjét, a fenyvesek balzsamos illatát, a ki egyszer beszivta, s aki egyetlen egyszer élvezte az isteni kilátást, a mely e magasan fekvő platókról nyilik és fürdött a havasok kristálytiszta vizében, szomját oltotta a sziklákból előtörő, életadó borvizekből, soha el nem tudja feledni. Lelkét elbüvöli a hegyek tündérképe, e helyekre, mintegy igézettől megragadva, folyton visszavágyik.

E havasi réteken hófehér nyájak legelnek, fent a csucsokon és gerinczeken, ahol már fa sem terem, a havasi gyopár és havasi rózsa hazájában juhnyájak és hófehér báránykák legelik a selyemszálu havasi füvet. E nyájak csak éjszakára tereltetnek le az erdő legfelső szélén levő esztenákba. Itt az anyajuhokat megfejik és tejökből készitik a messze földön hires havasi székely turót.

E hegységekből és nyulványaikról kristálytiszta patakok futnak a völgyekbe alá, néhol apró vizeséseket képezve, melyeken a sziklákon megtört hullámok ezer meg ezer gyémántcseppként hullnak alá. A lankásabb folyásokban a gyakorlott szem hamar megpillantja a havasi pisztrángok barnászöld hátát és piros pontos fényes lapos oldalát; ezek népesitik be a rohanó patakokat. E havasi vizek esésében rejlő erőt igyekezett a székely életrevalóság kihasználni, erdei fürészeket épitett rá, melyek kezdetleges berendezéseikkel deszkát és léczet termelnek.

A vármegye területét az Olt és Feketügy folyók szelik át. Előbbi Bükszádnál éri el a megye határát s délnek tartva párhuzamosan halad a Sepsi- és Miklósvár széket elválasztó Baróthi hegyvonallal, mig azt Aldobolynál megkerülve északnak kanyarodik s a Rákosi-szoroson át elhagyja megyénk területét. Utóbbi Csik megye határszélén a Lemhényi havasokból eredve Lemhénynél a hegyek közül kilépve már sikra bukkan s délnyugati irányban folyik és Aldobolynál bevégzi futását s az Oltba szakad. Mindkét folyó termékeny, néhol 5—15 klm. széles völgyet alkot. Mig az Olt völgye csak Gidófalvánál kezd kiszélesedni, a Feketeügy már Lemhénynél mintegy 15 klm. széles sikságra talál, melyet keleten a Határszéli és nyugaton a Bodoki hegyláncok határolnak. Háromszék megyének e felső siksága délnyugati irányban terül el. A Magyarósi és Angyalosi hegy között az Olt völgyével egyesül és kiszélesedve alkotja a Szépmezőt.

E sima róna képezi Háromszék megyének éléstárát. A mennyire csak a szem elláthat, rengő arany-kalásztengert lát maga előtt, váltakozva zöld kukoriczás táblákkal, melyek ugy tárulnak elénk, mint valami zöld szigetek a hullámzó kalásztengeren. Háromszék megyében nemcsak e rónákon, hanem a befüggő hegynyulványok oldalain is, a honnan a székely munkáskéz visszaszoritotta az erdőket, elsőrendü gabona terem.

A folyók árterein, a patakok völgyében illatozó réteken a legjobb minőségü széna terem. Ezen árterületek gazdagságát a Nilus völgyére emlékeztető áradások okozzák.

E hegyeket, erdős bérczeket, rengő aranykalászszal telt sikságot és hegyoldalokat, folyók és patakok öntözte dus réteket, a bérczek alján, erdők szélén és folyók mentén, fehérre meszelt faházakból épült falvakban, a hol takarékosság, munkakedv, tisztaság és rend honol: ezer év óta lakja s védi egy maroknyi szorgalmas nép, amely távol az ország szivétől, az európai czivilizáczió legvégső határán egy ezerév óta őrzi a határt. S ezen idő alatt habár számtalanszor söpört végig rajta tatárnak, töröknek barbár hada, az örökös harczoktól kifosztva, kirabolva bár, soha nem csüggedett, hanem dolgozott ujult erővel s fakadt földén és virágzott fel a hazaszeretet. Egy maroknyi nép, a melyet egyetlen eszme lelkesit, a „szabad magyar állam eszméje."

Ez iránti lelkesedése a pártviszályokon felülemelkedve, egy égretörő lángban összecsap s föllobog, föl a Hadak utjáig s onnan az önzetlen hazaszeretet fényével világitja be Erdély rónáit és bérczeit.

Ezen eszmét őrzi a Kárpátok keleti határán e maroknyi nép mint szent tüzet, soha nem pihenve, szüntelen.

Egy maroknyi nép, a melyet nem volt képes elpusztitani sem a barbár erőszak, sem pedig az osztrák furfang kiforgatni ősei erénye nemzeti büszkeségéből és faji önérzetéből. Daczára annak, hogy gyülölködő nemzetiségek közepette s a magyarság zömétől elszigetelten él bérczei között; e földön ezer év előtt is magyar dallal altatta el az anya gyermekét s magyar szóval zeng a zsoltár templomaiban a magyarok Istenéhez most az uj ezredév küszöbén.

Egy maroknyi nép, a mely a hiven teljesitett kötelesség büszke öntudatával tekint vissza a lefolyt évezredre és a lételét biztositó erők birásának öntudatával tekint a jövő elé.

A vármegye területének változó alakulatához simul a gazdasági tevékenysége is. A folyók mentén és sikságokon fekvő falvak lakossága mezőgazdasággal foglalkozik, mig a határszéli hegységek, a Baróthi és Bodoki hegyláncz tövében épült községek népessége csak részben foglalkozik mezőgazdasággal, tulnyomólag állattenyésztés és az erdei termékek értékesitése képezik keresetét.

Az ipari élet a városokra és vásártartó községekre szoritkozik.

Megyénk területén átlag egy □ klmtrre esik 36·6 lélek; Sepsi-Szentgyörgy és Kézdi-Vásárhely 100, Kézdijárásban 30—40-ig, Orbai-járásban 20—30-ig, Sepsi-járásban 30—40-ig és a Miklósvári-járásban 30—41-ig; tehát Háromszék megye egyik legritkább népességü része az országnak. S ez onnan magyarázható, mert a megye 394.515 hektárnyi területéből csakis

87.886	hektár esik szántóföldekre,	mintegy	22·94%
4.551	„ „ kertekre	„	1·29%
38.371	„ „ rétekre	„	9·92% össz.
130.808	hektár a müvelés alatt álló terület.		
	Mig a legelő 13.822	mintegy . . .	3·44%
	erdő 239.291	„ . . .	62·40%
	nádas 37	„ . . .	0·01%
és nem termő terület	10.557	„ . . .	2·38%
összesen	263.707	hektárt foglal el, tehát az	

összes területnek felénél több a müvelés alatt nem álló terület. Fekvésének ezen megoszlásából önként következik a lakosság külömböző foglalkozása, mely a mezőgazdaság, állattenyésztés, ipar, kereskedelem és az erdei termékek értékesitése közt oszlik meg.

A mezőgazdaság czéljaira a térségek és lankás oldalok szolgálnak.

A megye földbirtoka kizárólag kisbirtokosok kezében van. A tagositott községek határain sem fordulnak elő 200—250 kat. holdnál nagyobb komplexumok. A mezőgazdaságra alkalmas területek kevés volta miatt, ugyszólván ki van használva minden erre alkalmas talpalatnyi tér. A földmüvelésre nagy gond fordittatik s a talaj kihasználása hova-tovább intenzivebbé válik. De a talajalakulás és a gyakran szükséges trágyázás nagyon költségessé teszik a gazdálkodást, ezért nem is fizet olyan busásan, mint az ország más részeiben s különösen az alföldön.

A klimatikus és a fekvési viszonyok (400—600 m. tengerszin fölött magasságai a termő területeknek) gyakran éreztetik káros hatásaikat a mezőgazdaságra.

Árvizek teszik tönkre esős években a folyók mentén a szénatermést s télen át és kora tavaszkor az északkeleti szél a „Nemere" fagyasztja ki a vetést.

Megterem: elsőrendü buza, árpa, rozs, törökbuza (tengeri), zab, borsó, lencse, bab, takarmány és czukorrépa és mindenféle kerti vetemény. Különös említést érdemel az utóbbi időkben nagyobb arányokban üzött vörös lóhere-mag termesztés, melynek minősége a stiriai maggal kiállja a versenyt és külföldön mint stiriai mag kerül forgalomba.

A gyümölcsészet habár még nem foglalta el a gazdaságban az őt megillető kiterjedést, de elsőrendü zamatos alma, körte és szilva fajok jól tenyésznek. Termesztett fajaink zamatosabbak és tartósabbak az alföldi fajoknál, a mi az agyagos talajnak tulajdonitható.

Az állattenyésztés megyénk gazdasági életében a mezőgazdaság mellett mint egyik fontos tényező szerepel. Erre igen alkalmas eszközül szolgálnak az erdei és havasi legelők. Legeltetésre nemcsak a szorosan vett legelők használtatnak, hanem az erdőségek is. Az állattenyésztésnek nagy hátrányára szolgál, hogy az erdőkezelés folytán az összes erdőterületnek 24·3%-a legeltetési tilalom alatt áll, összesen mintegy 68.096 kat. hold. Vármegyénk erdőségeinek kihasználásánál inkább a szálalási rendszert kellene alkalmazni, a mely nem zárja ki a legeltetést, mint a kényelmesebb tarrondszert. Az ujra befásitások csak gyéren sikerülnek s a befásitott területek 15—20 évig, sőt sikertelenség esetében még továbbra is elvonatnak a legeltetés alól. S kilátás sincsen arra, hogy ezen elvont területek kevesbbednének, de évről évre, ijesztő módon szaporodnak, miután évről évre ujabb területek kerülnek vágás alá s a régebbieknek ujból befásitása nem mutat olyan eredményeket fel, hogy ujból legeltetésre bocsájthatók lennének. Az állattenyésztés pedig ott, ahol oly kevés a müvelés alatt álló terület, istállóztatással nem fizeti ki magát.

Daczára ezeknek az állat-, különösen a szarvasmarhatenyésztés jelentékeny terjedelmü. Messze földön keresettek szép faitáju teheneink és ökreink. Az utóbbi időkben ezen fajokat tömegesen szállitották az alföldre és az ország északi részeibe meghonositás czéljából, mert ezek nagyobb

ellentállási képességgel birnak a ragadós tüdővészszel szemben mint a nyugati fajok.

A lótenyésztés szintén jelentőséggel bir. Kitartó erős lovainkat a hadsereg részére vásárolja a kincstár és a Balkán államokba tekintélyes kivitelünk is van.

A havasi legelőket a juhtenyésztés számára használják ki a tulajdonosaik. A mezei és havasi juhot inkább turójáért (miután ez székely turó néven nagy keresletnek örvend és kiviteli czikket képez), mint a gyapjujáért tenyésztik, mert gyapjuja a legdurvábbak közé tartozik. A juhturó különben is speciálitása juhtenyésztésünknek.

A baromfi csak a saját, a városok és nyáron át a fürdők fogyasztásának fedezetére tenyésztetik, a fölösleg Brassó város piaczán talál vevőt.

Az erdőgazdaság és az erdők kihasználása a törzslakosságnak nem sokat kedvez, mert az erdőket idegen czégek vásárolják össze és félgyártmányokká földolgozva szállitják el. A haszon óriási részét ezek élvezik, s a törzslakosságnak csakis a tüzifa értékesitése s a potom vételár marad.

A hegységekben fekvő ásványok kiaknázatlanul hevernek, melyek különben is csak a bereczki, kovásznai és zágoni hegyekben előforduló vastartalmu érczekre és több helyen előforduló barnaszén (lignit) telepekre szoritkoznak. Nagyobb jelentőséggel birnak ezeknél ásványvizeink, melyek tartalmuk változatossága és speciális hatásaiknál fogva, miután a vasutak kiépitésével könnyebben hozzáférhetőkké lesznek s a kezelésökre is hovatovább több gond fordittatik: szép jövőnek néznek elébe. Előpatak, Málnás, Kovászna, Bálványos (torjai Büdös), Sugás, mindinkább kezdenek az ismeretlenség homályából kiemelkedni. Évente megfordul ezen fürdőkben 1500—2000 fürdővendég.

Őstermeléssel az összes lakosságnak 20—25%-ka foglalkozik.

Az ipari foglalkozás és kereskedelemüzés a városokra, u. m. S.-Szentgyörgy és Kézdi-Vásárhelyre és a vásártartó községekre szoritkozik, noha erdei és mezei terményekkel való kereskedést majdnem minden termelő üz. Az állatokkal való kereskedés szintén nagyrészben a termelők kezében van.

Az ipari foglalkozás alig lépi tul a kis és közép ipar határait s a helyi fogyasztásra termel; kivételt csakis az állami szállitások és egy-két nagyobb telep kivitele képez.

Olyan kereskedelme, a mely az ipar avagy a vármegye közgazdasági érdekeit szolgálná, nincsen Háromszék megyének. Kereskedőinket, kevés kivétellel, az osztrák és cseh ipar ágenseiül tekinthetjük, kivévén a mezei-erdei termékekkel és az állatokkal és ásványvizekkel való kereskedést.

Az összes lakosságnak ipar és kereskedéssel foglalkozik:

Kézdi-Vásárhelytt több mint	20%-a.
Sepsi-Szentgyörgyön . . .	15—20%-a.
Orbai járásban	4—6%-a.
Miklósvári járásban	6—8%-a.
Sepsi járásban	2—4%-a.

A vadászat és halászat habár arra volna hivatva a területek fekvése és tulnyomó erdőségek miatt, hogy közgazdasági jelentőséggel birjon, de az erre vonatkozó törvények hiányos végrehajtása s a kártékony állatok tulnagy száma miatt, csak mint passzió-üzés, jöhet szóba, a melyre több a kiadás, mint a bevétel belőle.

A kereskedelmi, ipari és egyéb forgalom lebonyolitására a brassó-kézdivásárhelyi 77 klmtr hosszu és a sepsi-szentgyörgy-csikszereda-gyimesi vasutvonalnak 30 klmtr, összesen megyénk területére eső 107 klm. hosszu vasutvonalak, valamint az összesen 330·44 klm. hosszu jó karban tartott állami és megyei utak szolgálnak.

A közgazdasági fejlődés előmozditására létesült intézmények közül nemcsak azokkal találkozunk, melyek mint állami intézmények törvény által vannak biztositva, hanem a vármegye intelligenciája, fölfogva ezen intézmény nagyhorderejü jelentőségét, sietett társadalmi uton olyanokkal kiegészitени, melyek a mi speciális gazdasági viszonyainkkal intenzivebben, részletesebben foglalkoznak.

Ilyenek: a kereskedelmi és iparkamara és a vármegyei gazdabizottság mellett a „Háromszékmegyei iparfejlesztő bizottság“, a „Háromszékmegyei háziiparegyesület“ és a kezdeményezés stádiumában lévő „Székely-egylet.“

*

A multban a nemzetfentartó erő a vitézségben és a harczokban való jártasságban rejlett.

A jelenben és a jövőben, azon nemzet fogja magát a létért való nagy küzdelemben fönntartani, függetlenségét és nemzeti individuálitását megőrizni, a melynek fejlett kultuрája, megizmosodott közgazdasági élete s a mi ezzel együtt jár, a kellő szaporodási képessége van. A melynek jövedelmi forrásaiból képessége lesz arra, hogy kritikus időkben a kellő számu emberrel s a megkivántató anyagi eszközökkel megvédelmezze határait. S ha mindezekhez még a faji önérzet, a faj jellegéhez, nyelvéhez való ragaszkodás mint a nagy tettek és törekvések rugói biztosittatnak, bátran mehetünk a nagy küzdelem elébe s szembe nézhetünk a jövő ezredév küzdelmeivel.

Háromszék megyének lakossága volt az 1891-iki népszámlálás adatai szerint . . . . . 130.008 lélek.
Az 1881-iki népszámláláskor volt . . 125.277 „

A 10 évi szaporodás tehát 4.731 lélek.

Háromszékmegye népessége mindaddig, a mig az ország más részeinek, sőt az erdélyi részek vasuti hálózatának kiépitése (ide értve a nemzetiségi vidékeket is) azokat közgazdaságilag előnyösebb helyzetbe nem juttatta és a 80-as évek közepén Romániával kitört vámháboru közgazdasági erejét meg nem törte, nagyobb arányu szaporodást tüntetett föl, de ezen elhanyagoltatás és a vámháboru káros hatásai következtében szaporodási arányai sajnos, messze elmaradnak az ország többi részei mögött. A baj azonban csak időleges, mert az apadást nem a szaporodási képesség hiánya, a születési arányok kedvezőtlen állása okozta, hanem a kedvezőtlen gazdasági és megélhetési viszonyok miatti kivándorolás.

Hogy a kivándorlás a vámháboru után minő romboló hatással volt különösen az iparra, az a következőkből kitünik.

Az 1881. évi népszámláláskor a megyében 3846 önálló iparos találtatott. Az 1891-iki népszámláláskor pedig 1868. Tehát tiz év alatt majdnem felényire apadt volt az iparosok száma.

Ezen szám, daczára a kiépült vasutvonalaknak, daczára annak, hogy az állam szállitásokban részelteti iparosainkat

s daczára azon nagy tevékenységnek, mely az iparfejlesztés érdekében az iparkamara, iparfejlesztő bizottság és minden erre hivatott tényező által kifejtetik, még ma sem érte el az 1881-ik évi népszámláláskor talált számot, mert ma is csak 3668 iparos (ideértve kereskedést is) müködik megyénkben. Tehát 978 iparossal kevesebb, mint — a vámháboru előtt.

A kivándorlás a székely fajnak antropologiailag való visszaesését is okozza. A kivándorlók legnagyobb számát az alsóbb néposztályban azok teszik, kik cselédekül mennek át Romániába, martalékául Románia prostituciójának. Onnan hazakerülve fizikumuk nem képes a fajfentartás és fejlesztés kivánalmainak megfelelni.

A midőn sikerült az utóbbi években a kormány és a törvényhozás figyelmét a székelységet a kivándorlás általfenyegető veszedelmekre felhivni, kulturánk és közgazdaságunk egész vonalán látjuk azon intézmények létesitésének munkáját kezdeményezni és államilag támogatni, melyeknek segélyével állapotaink javithatók lesznek.

A kormány és a törvényhozás figyelmének felköltése s a székelységre s különösen megyénk viszonyaira való irányitása hatolykai P o t s a József főispán, v. b. t. t. és B e k s i c s Gusztáv, S.-Szentgyörgy hazafias lelkületü országgyülési képviselőjének érdeme. Ezen férfiak nemes buzgóságának köszönhető, hogy napirendre hozatott a székely kérdés, hogy a hosszas elhanyagoltatás után az uj ezredév küszöbén egy szebb és jobb jövőnek nézhetünk elébe.

A kivándorlás képének bemutatására szolgáljanak az alábbi táblázatban feltüntetett adatok, melyeket a vármegye alispánjának felhivására terjesztettek be az egyes községek.

Kimutatás

Háromszék megye területéről az 1896-ik évben kivándorolt lakosokról.

Az összes lakosság száma: 130,008 lélek. Ebből iparral foglalkozik 3668 egyén.

Folyó szám	A község neve	Összesen			Utlevél				Künnmaradt											Megjegyzés
									összesen			nő		férfi						
		kiment	künnmaradt	visszatért	5 napos igazolványnyal	15 napos	1 éves	nélkül	férfi	nő	15 éven alóli	20 éven felül	20 éven alul	értelmiség	iparos	földész	napszámos	család	pásztor	
	Kézdi-járás.																			
1	Altorja	30	28	2	—	23	3	4	16	12	—	10	2	1	5	5	4	1	—	
2	Almás	300	—	—	101	—	199													a többi adatok hiányoznak
3	Lemhény	206			—	94	112													„
4	Ozsdola	293	—	293	—	212	81	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
5	Nyujtód	89	1	88	—	88	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	
6	Szászfalu	19	1	18	—	19	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
7	Sárfalva	45	5	40	—	45	—	—	1	2	2	2	—	—	1	—	—	—	—	
8	Karatna	18	13	5	—	6	1	11	8	3	1	3	—	—	1	—	7	—	—	
9	Peselnek	17	15	2	—	11	—	6	11	4	—	4	—	—	3	2	6	—	—	
10	Volál	22	20	2	—	11	7	4	16	4	—	4	—	—	9	—	7	—	—	
11	Szárazpatak	17	16	1	—	5	4	8	8	8	—	8	—	—	—	—	7	1	—	
12	Hatolyka	9																		a többi adatok hiányoznak
13	Martonfalva	6																		„
14	Márkosfalva	58																		„
15	K.-Polyán	52	13	39	—	25	27	—	4	9	—	9	—	—	—	—	4	—	—	
16	Soósmező	6																		a többi adatok hiányoznak
17	Alcsernáton	76	—	—	—	53	23													„
18	Felcsernáton	19				18	1													„
19	Léczfalva																			
20	Maksa	26	7	19	—	23	3	—	9	10	—	10	—	—	4	1	3	1	—	
21	Bita																			
22	Dálnok	36	29	7	—	26	10	—	13	16	—	16	—	—	2	—	10	2	—	
23	Ablis																			
24	Kurtapatak	7				6	1													a többi adatok hiányoznak
25	Csomortán	21	—	21	—	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
26	Bélafalva	19	—	—	—	10	9													a többi adatok hiányoznak
27	Esztelnek	19	1	18	—	16	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
28	Szentkatolna	25																		a többi adatok hiányoznak
29	Futásfalva																			
30	Ikafalva	62																		a többi adatok hiányoznak
31	Feltorja																			
32	K.-Szentlélek	76																		a többi adatok hiányoznak
33	Bereczk	1347	61	1286	1263	5	79	—	24	26	11	24	2	—	11	4	1	1	7	
		2920	210	1841	1364	717	564	33	112	95	14	91	4	1	36	12	50	7	7	

Folyó szám	A község neve	Összesen			Utlevél				Künnmaradt										Megjegyzés
									összesen			nő		férfi					
		kiment	künn maradt	visszatért	5 napos igazolványnyal	15 napos	1 éves	nélkül	férfi	nő	15 éven alóli	20 éven felül	20 éven alul	értelmiség	iparos	földész	napszámos	cseléd	pásztor	
	Sepsi járás.																			
1	Bodola	27	—	27	—	5	21	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	Márkos	31	1	30	—	—	31	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
3	Nyén	53	—	53	—	—	53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
4	Szotyor	11	11	—	—	7	4	—	6	3	2	3	—	—	—	—	6	—	—	
5	Lisznyó																			
6	Szacsva	49	2	47	—	25	24	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	
7	Magyaros																			
8	Szentkirály	10	3	7	—	7	3	—	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	
9	Aldoboly	29	—	29	—	22	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
10	Kisborosnyó	77	10	67	h i á n y z i k				6	4	—	4	—	—	2	—	4	—	—	
11	Egerpatak	22	11	11					8	3	—	3	—	—	2	—	6	—	—	
12	Feldoboly	9	5	4					2	3	—	3	—	—	1	—	1	—	—	
13	Uzon	63	21	42	—	32	30	1	11	9	1	9	—	2	4	—	3	2	—	
14	Bodok																			
15	Zalán																			
16	Oltszem	74	19	55	—	48	26	—	12	7	—	7	—	—	—	—	12	—	—	
17	Málnás																			
18	Mikóujfalu	29	6	23	—	17	12	—	4	2	—	2	—	—	—	—	4	—	—	
19	Bükszád	51	29	22	—	45	6	—	16	13	—	13	—	—	12	—	4	—	—	
20	Köröspatak																			
21	Árkos	89	69	20	—	74	15	—	33	36	—	35	1	—	20	—	13	—	—	
22	Kálnok																			
23	Angyalos																			
24	Besenyő	54	6	48	—	48	6	—	2	4	—	4	—	—	—	—	—	2	—	
25	Eresztevény																			
26	Bikfalva	89																		a többi adatok hiányoznak
27	Dobolló	96																		"
28	Bodzaforduló	143	3	140	134	—	6	3	3	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	
29	Bodzavám	71	6	65	70	—	1	—	2	2	2	2	—	—	—	—	2	—	—	
30	Nagy-Borosnyó	59	4	55	—	46	13	—	30	25	—	25	—	—	7	—	23	—	—	
31	Gidófalva	5																		
32	Étfalva	10																		
33	Fotos	4																		a többi adatok hiányoznak
34	Martonos	6																		
35	Zoltán	1																		
36	Réty																			
37	Laborfalva																			
38	Komolló	164	58	106	—	127	37	—	38	20	—	19	1	—	—	—	—	38	—	
39	Szentivány																			
		1326	264	851	204	503	295	5	176	132	7	130	2	2	48	—	84	42	—	
	Orbai járás.																			
1	Zágon	16	14	2	—	11	5	—	11	3	—	3	—	—	3	1	6	1	—	
2	Szitabodza	158	1	157	156	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	
3	Kőrös	11	11	—	—	—	11	—	7	4	—	4	—	—	—	—	7	—	—	
4	Papolcz	33	8	25	—	22	11	—	7	1	—	1	—	—	7	—	—	—	—	
5	Páké	15	6	9	—	3	11	1	3	3	—	3	—	—	1	—	2	—	—	
6	Czofalva	6	4	2	—	—	3	3	3	1	—	1	—	—	—	—	—	3	—	
7	Telek	2	2	—	—	2	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	
8	Tamásfalva	3	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
9	Barátos	6	2	4	—	5	1	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	
10	Szörcse	6	6	—	—	6	—	—	3	3	—	3	—	—	—	—	3	—	—	
11	Petőfalva	25	4	21	—	21	4	—	4	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	
12	Zabola	8	2	6	—	5	3	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	
13	Páva	9	—	9	—	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
14	Kovászna	93	23	70	—	71	22	—	20	3	—	3	—	—	9	2	2	1	6	
15	Gelencze	14	3	11	—	—	14	—	2	1	—	1	—	—	2	—	—	—	—	
16	Hilib	8	—	8	—	3	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
17	Imecsfalva	4	1	3	—	3	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	
18	Haraly	17	13	4	—	7	10	—	13	—	—	—	—	—	12	—	1	—	—	
		434	100	334	156	168	106	4	76	24	—	24	—	—	35	3	27	5	6	

Folyó szám	A község neve	Összesen			Utlevél				Künnmaradt										Megjegyzés
									összesen			nő		férfi					
		kiment	künn maradt	visszatért	5 napos igazolványnyal	15 napos	1 éves	nélkül	férfi	nő	16 éven alóli	20 éven felül	20 éven alul	értelmiség	iparos	földész	napszámos	cseléd	pásztor	
	Miklósvári járás.																			
1	Erősd	19	16	3	—	19	—	—	5	11	—	11	—	—	—	—	5	—	—	
2	Árapatak	35	25	10	—	33	2	—	13	4	8	4	—	1	1	1	10	—	—	
3	Előpatak	54	44	10	hiányzik				16	28	—	27	1	hiányzik						
4	Köpecz	24	7	17	—	24	—	—	2	5	—	5	—	—	1	—	1	—	—	
5	Bölön	82	81	1	—	24	37	21	35	46	—	43	3	—	15	—	19	1	—	
6	Nagyajta	37	24	13	—	30	7	—	10	14	—	13	1	—	6	—	4	—	—	
7	Nagybaczon	18	11	7	—	12	6	—	4	4	—	4	—	—	4	—	—	—	—	
8	Miklósvár	15	1	14	—	15	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	
9	Középajta	3	3	—	—	3	—	—	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	
10	Baróth	12	8	4	—	3	7	2	3	5	—	5	—	—	1	—	2	—	—	
11	Hidvég	38	25	13	—	22	14	2	7	15	—	15	—	1	—	2	3	1	—	
12	Lüget																			
13	Szárazajta	63	13	50	—	23	40	—	8	5	—	5	—	—	—		8	—	—	
		400	258	142	—	208	113	25	104	140	8	135	5	2	29	3	52	2	—	
	Kézdi-Vásárhely	256	92	164	—	238	18	—	44	48	—	31	17	1	38	—	5	—	—	
	Sepsi-Szentgyörgy	206	82	124	—	188	2	16	47	35	—	35	—	—	34	—	13	—	—	
	Összesítés.																			
33	Kézdi járás	2920	210	1841	1364	717	564	33	112	95	14	91	4	—	36	12	50	7	7	
39	Sepsi járás	1326	264	851	204	503	295	5	176	132	7	130	2	2	48	—	84	42	—	
18	Orbai járás	434	100	334	156	168	106	4	76	24	—	24	—	—	35	3	27	5	6	
13	Miklósvári járás	400	258	142	—	208	113	25	104	140	8	135	5	2	29	3	52	2	—	
1	Kézdi-Vásárhely	256	92	164	—	238	18	—	44	48	—	31	17	1	38	—	5	—	—	
1	Sepsi-Szentgyörgy	206	82	124	—	188	2	16	47	35	—	35	—	—	34	—	13	—	—	
105		5542	1006	3456	1724	2022	1098	83	559	474	29	446	28	5	220	18	231	56	13	

8 község nem terjesztette be az adatokat.

1080 kivándorolt egyénről a hiányos kimutatások miatt a részletes adatok nem voltak kimutathatók.

Mezőgazdaság.

Kié a föld, azé a haza és a ki ragaszkodik földjéhez, rossz hazafi nem lehet. Ezen állitások igazságát tagadni nem lehet, de ezen állitások jellemzik is Háromszék vármegye székelységét. — Alig van termőföld másnak birtokában, mint székelynek és első sorban azért, mert szereti földjét, ragaszkodik hozzá és e szeretetből és ragaszkodásból önként foly a székelység történelmileg elismert hazafias érzülete, méltán kiérdemelt vitéz hirneve, harczban és háboruban.

A régi időben is megtartotta termő földjét a székely és ma, mikor a közlekedés könnyüsége, a közterhek sulya, egyátalán a megélhetés körülményei éppen a földmivelőre nézve oly gyakran csábitólag hatnak a földmivelés mellőzésére, az ősi birtok elidegenitésére: még ma is a birtok megyénkben a székelység kezében van.

Földje pedig nem rossz. Termékeny sikok, bő viz, temérdek fa erdeiben, kőszén, kő, jó utak, vasut és viszonylag jó piaczok, alkalmas momentumok lennének idegen nemzetiségüekben is felkelteni a vágyat itten birtokot szerezni, hanem tervük székelyeink szivósságán megtörik. Annyira meg van bennünk az őseinktől öröklött földjeink iránti szeretet, hogy a birtokrendezések is ép ez okból haladnak nehézkesen; a székely meg van győződve, hogy olyan föld, mint az ő parczellája, több nincs. Mondhatja az ellenkezőt bárki, de arról meg nem győzi. Elismeri az állitások igazságát, de a végén is abban marad, hogy „a másé még sem olyan mint az övé.“ Ez jól is van igy, mert én addig nem féltem székelyeinket, a mig az ő földjét tartja legjobb földnek. A 3 fordulós rendszer virágkorában, az ezrekre menő apró parczellákat nem egy ember volt képes tulajdonosaik nevéről, nagyságuk szerint sorban előszámlálni. Ez egyszer-

smind azt is jelenti, hogy a székely gazda sokat van a mezőn és sokat megfigyel, bizonyitja, hogy szorgalmasan gondozza földjét és igazságosan megmunkálja. Csupán ebből magyarázható meg, hogy az apró birtokosok évszázadokon keresztül képesek voltak magukat és családjukat pár hold földből fenntartani, azt megtartani és termőképes állapotban hagyni utódaikra. A földmivelés átalában konzervativizmussal jár. Ez a mi gazdáinkban talán a tulságba is megy, hanem én hibának nem tartom. Nem vagyunk-e konzervativek mindenben, mit szeretünk? Szeretetünk tárgyaival a kisérletezésbe csak óvatosan megyünk bele és ez jobb mint az ellenkezője.

Gazdáinkat a megélhetés alapját képező birtok kicsinysége már régen ráutalta az intenziv gazdálkodásra. Mikor a termékeny alföld a trágyát felesleges nyügnek tartotta, sőt Erdély „mezősége“ is félt attól: a székely gazda kincset látott abban s szorgalmasan összegyüjtve, rendesen vitte szántóföldjére. A szántás hasznát ismerve, lenézte és hanyag gazdának mondotta, ki őszi alá csak egy parczelláját bár, kétszer szántotta meg. A talaj termő erejének utánpótlásával lehetett rendszeres terméseket és szép gabonát előállitani. A háromszéki buza aczélossága, telt piros szeme messzi földön hires vala. Ezt nemcsak a klima, a talaj kedvező voltának köszönjük, hanem a gazda lelkiismeretes szorgalmának és büszke önérzettel állithatta piaczra verejtékes munkája szép gyümölcsét.

Mindaddig, mig a szemtermelés haszonnal járt, az képezte gazdaságunk alapját és tette földeinket értékesekké. Változtak a viszonyok. A gabonaárak csökkentek, a verseny minket is nyomott érzékenyen, hanem gazdáink szorgalma nem csökkent és a mit termel, most is szép és elsőrendü.

Nézzünk be egy székely gazda udvarára és tapasztalt szem azonnal tisztában van. Csinos egyszerü ház, tiszta udvar, tiszta istálló, rendbe elrakott gazdasági eszközök, jó szerszám és jól gondozott állatok, ez az, a mit észreveszünk. Kivétel van itt is, de kevés. A mely gazdánál pedig otthon rend és tisztaság van, annak földje is rendben van. Rend és tisztaság a székely gazda jellemzője bent és kint. E rend és tisztaság meghonosulásához hozzájárulhatott némileg a katonai rendszer is, mely sulyos teher volt, hanem egyidejüleg nevelő is a székelyek erkölcseire, szokásaira.

E munka más részei vannak hivatva székelyeinket különböző szempontokból jellemezni, én csupán pár vonásokkal a székely gazdát óhajtottam bemutatni, mielőtt áttérek tulajdonképeni feladatomra, Háromszékvármegye mezőgazdasági viszonyainak ismertetésére.

Háromszék vármegye területéből 153510 h. szántó, 66449 h. rét, kert 8542 h., erdő 402971 hold. 19060 h. terméketlen és 26288 h. legelő. Viszonyitva a lakosság számához esik egy személyre 5·2 hold. A lakosság sürüségét illetőleg tekintetbe véve az erdők igen nagy kiterjedését, gazdaságilag a népesség tömött.

A földbirtok tulnyomóan saját kezelés alatt áll. Van feles mivelés és harmados is, ez utóbbi főleg a kukoriczánál. Nagyobb haszonbérlet alig van egy pár a vármegyében. Ilyen a br. Szentkereszty-féle várhegyi birtok, melyet a botfalvi czukorgyár bérel, a gr. Kálnoky Félixnéé Kőröspatakon, gróf Mikes Árpádé Uzonban. Ezekkel majdnem kimeritettük a nagyobb bérleteket, a többi bérlet apró és többnyire a tulajdonosok egyes parczelláira terjed ki. A haszonbér nagysága holdanként a helyi viszonyok szerint igen különböző, a földek átlagos minőségét véve alapul 6 frttól 20 frtig fizetnek holdanként, nagyobb bérleteknél 6—13 frtig. Általában a haszonbér magasabb a parczella-bérleteknél és ott hol a népesség sürü. Ezen körülmény miatt az erdők mellett fekvő községek vannak előnyösebb helyzetben, mivel ott olcsóbb a fa és több a legelő.

1867-től egészen azon időpontig, a mig a gabona ára a termelési költség szinvonalára nem esett le, a mezővidéki községek helyzete volt kedvezőbb, most megfordiva van. Ez okozza, hogy a napszám viszonyok is rosszabbak a mezővidéki községekben, mint az erdő alattiakban. A munkás természetszerüen oda vonzódik, hol megélhetése olcsóbb és biztosabb. Hol fa van és a marhatartásra legelő, ottan olcsóbb munkabér mellett is inkább letelepül. A munkás viszonyokra befolyással van még egy más körülmény is: a birtokrendezések. Ezek szintén elidegenitő hatást gyakorolnak a munkásokra.

Ugyanis megyénkben nincs meg az a munkás elem, mely más megyékben s főleg a magyarországi részben évek óta létezik. A mi munkásainkban akkora az önállósági törekvés s mondjuk, némi büszkeség tulajdont szerezni és azt sajátkezüleg mivelni, hogy inkább kevesebbet keres, semhogy magát egy egész nyári munkaidényre lekösse és csekély birtokát mással müveltesse. Másfelől az itteni birtokviszonyok sajátossága is hozza ezt magával, mivel kevés az oly nagyságu birtok, mely a háznépen, cselédségen kivül 10—20 állandó munkást foglalkoztatni képes lenne. A birtokosok részéről sem volt észlelhető oly irányu befolyás, mely a hivatásszerü mezei munkásosztály kifejlését előmozditotta volna.

Ebből fejlődött ki, vagyis ezen körülmény is hozzájárult egy más helyzet kifejlődéséhez, t. i. a Romániába irányuló kivándorlás meghonositásához. Mikor még a népesség aránylag sürübb volt, Romániában a müveltség kisebb, a népesség gyérebb, de a vagyoni viszonyok jobbak, egy része azon egyéneknek, a kik itthon vagy elpazarolták vagyonukat, vagy gyorsabban óhajtottak vagyonra szert tenni — bement (igy mondják ezt) Romániába és ottan mint értelmesebb, szorgalmasabb egyén könnyen és az ittenihez viszonyitva magasabb fizetés mellett kapott munkát, szolgálatot. Az iparosok előnyeit a romániai kivándorlásnál e mü más része ismerteti. A cseléd- és napszámos osztály azonban ily okok alapján kereste fel Romániát és azok egy része ottan maradt állandóan, legtöbb azonban, ha több évig Romániában is tartózkodott, vissza jött és többen tekintélyes pénzösszeget hozván magukkal, birtokot szereztek és mint jó székelyek végezték életüket.

Legyen azonban szabad felemlitenem, hogy én a Romániába történő gyakori távozását munkásainknak felette károsnak tartom; nemcsak a megyei gazdasági viszonyok egészséges fejlődésére van hátrányos befolyással, hanem közegészségi és pénzügyi tekintetek is javasolják, hogy a kormány és birtokos osztály e betegség megszüntetésén munkáljanak. A Romániában tartózkodók általában erkölcstelenebb életet élnek ottan, mint itthon; sokan ragályos betegségekkel térnek vissza és ma, mikor az állam minden téren annyira rá van utalva az állami jövedelmek emelésére és a fogyasztási adók oly tekintélyes bevételi forrást képeznek, pénzügyi szempontból

sem megvetendő azon kár, mely az államra háramlik tizezereknek állandóan Romániában tartózkodása folytán.

Igen jó óvszernek tartom azt, hogy pár év óta a nagyobb birtokosok törekednek maguknak állandó munkásokat szerződtetni és intenziv gazdálkodás által azokat képesek is állandóan foglalkoztatni. Oda jutottunk már, hogy tót vidéki munkás évek óta pár száz van a vármegyében és ezek oly tekintélyes összeget keresnek meg, hogy lassanként bizonyára kedvet kapnak székely munkásaink is szerződni és a téli időszak kezdetére maguknak akkora tőkét egybegyüjteni, mely létfentartásukat, tisztességes ruházat beszerzését stb. a közelebbi munkaidényig biztositja.

A munkabér különben megyénkben igen nagy változásoknak van kitéve; községenként és évszakonként 16 krtól 1 frt 20 krig és élelmezést fizetnek. A munkabér legalacsonyabb télen és kora tavaszszal, legdrágább nyáron és tekintve a rövidebb napokra, valamivel olcsóbb őszszel. A munkás rendes élelme 3-szor étel, pálinka 3-szor, hus hetenként 2—3-szor, a téli és kora tavaszi munkaidény alatt. Nyáron 4-szer pálinka és hetenként 4—6-szor hus, naponta egyszer. Az élelmezés egyszerübb, de azért jó a nagyobb birtokosoknál és igen bő a kisebb gazdáknál. Szakmány munka igen kevés van még és ez esetben a gazda élelmet nem szokott adni, legfennebb élelemre kenyér, szalonna és pálinka van bizonyos mennyiségig kikötve. A szakmány munkákért fizetnek: 1. kaszálás holdanként 1 frt 20—2 frtig; 2. kapálás törökbuza holdanként 4—5 frt; 3. tavasziak kaszálása kötözéssel 3—4 frtig.

A részes mivelés, mint fennebb is emlitettem, a kapás növények és közöttük a kukoriczánál divatos. A tulajdonos ad magot, elveti a földet, a részes tartozik azt kétszer saját költségén megkapálni, a termést letakaritani, a tulajdonos behordja és a részes végzi a törést (bontást) és az egész termésnek $^1/_3$-a a müvelőé. A feles mivelés ritkább, többnyire kisebb birtokokat, parczellákat mivelnek felében és oly tulajdonosoknak, kik valamely okból nem képesek személyesen gazdálkodni. Itt a feles adja a magot, minden munkát és a termésnek fele a tulajdonosé. Az adót rendesen a tulajdonos fizeti. A vármegye legtöbb községében a birtokrendezés folyamatban van és több községben, különösen a Sepsi-járásban bevégezve. Azon községek, melyek még tagositva nincsenek, általában a 3 fordulós gazdálkodást folytatják (ugar, őszi, tavaszi). A tagositott községben a nagyobb birtokosok rendszerint azonnal beállitják vetésforgójukat, mely legtöbbnyire hatos, $^1/_6$ ugarral, vagy zöld ugarral. A kisebb birtokosok még tagositás után is ragaszkodnak a 3 fordulós gazdálkodáshoz, sőt odáig mennek konzervativizmusukkal, hogy a birtoktagjukba kapott régi parczellákat éppen ugy szántják, mint azelőtt. Ezen hiányon segiteni lennének hivatva a gróf Bethlen András földm. miniszterségе alatt felállitott mintagazdaságok 5—15 holdas birtokokon. Fájdalom, az intézmény negyedik évében sem látszik még üdvös hatásuk és joggal állithatom, hogy éppen a kiválasztott mintagazdák is hibásak abban, hogy a szép reményeket igért kisérlet nem tud kellően hatni.

Röviden megemlitem a gazdaságokat. Jelenleg 4 van a megyében. 1. Kilyénben 5-ös forda czukorrépával és $^2/_5$ takarmánynyal. Czélja a takarmánytermeléssel a tejgazdaság megkedveltetése és a czukorrépával az ipari növények termelésére példát adni.

2. Uzon 4-es norfolki forda, példát adjon a 3-as fordulóról legegyszerübb átmenetre.

3. Karatna 6-os forda, mely hivatva lenne a kevésbbé előnyösen fekvő gazdaságok beosztását jelezni.

4. Angyalos. Ez egy kisérleti mintagazdaság, mely különböző takarmány-, gyógynövényeket, fonalnövényeket termel. Czélja a teljesen intenziv gazdálkodás megismertetése.

A gazdasági rendszernek megfelelően tulnyomón a szemtermelésre van a fősuly fektetve. Ujabbam a magas lóhermagárak miatt a lóhertermelés is kiterjedett, a takarmányrépa, mint kitünő takarmány, a czukorrépa, melyet a botfalvi gyár veszen át eddig 85 krral q.-ként, szintén pár száz holdon van termelve. — Ez évben kisérletet tettek az olasz kenderrel, de bizony nem sikerült. Körülbelől 200 holdon termelték a szegedi magy. kender és lenipar részvénytársaság részére 2 frt 30 kros áron a száritott kenderkóróért. Többeknek annyi sem termett, mibe a mag került. — Igen sok burgonya lesz még termelve a szeszgyárak részére, melyek nagy előszeretettel vásárolják a szeszgyártásra. A burgonya különben igen jól fizet és ma ez azon terményünk, mely a legbiztosabb jövedelmet adja.

Vármegyénk gazdasági viszonyainak átalában jellemző oldala, hogy tulmagas terméseink nem szoktak lenni, de viszont mindig terem valami. Igy buzánk hozama átlag 5 mm. holdanként, ritkán van ezen alól, gyakrabban 7—8 mm.

Ezen körülmény is mindenesetre befolyással van arra, hogy gazdáink megszokták kevésből élni, mert földünk mindig szokott adni termést, ha nem is oly nagyokat, mint az alföld, de soha sem semmit.

A termőföld minősége különben jó a legtöbb községben.

Erdély legnagyobb térsége a miénk, mely „szép mező“ név alatt ismeretes és szelid agyag talajával termi a legszebb buzát. A „szép mező“ talaja az „orbai“ részben már veszit száraz jellegéből. A hegyek alatti községek határán változatosabb talajjal birnak és tulnyomóan agyag talajok.

A szántók terjedelméhez aránylagos a rétek területe, azon természetes kaszálóké, melyek emberemlékezet óta mint kaszálók használtatnak. — A rétek felujitása többnyire az ugyanazon kaszálón termett fümagvaknak elhintéséből áll. Némely helyeken szokásban van a kaszálókat lóhermaggal behinteni, ennek azonban az a hátránya, hogy ha minden évben meg nem ismételik a behintést, az eredeti füfajok kigyérülnek. A kaszálók trágyázása is szokásos, ámbár nem oly rendszeresen, mint a szántóknál, mire különben, főleg az ártérben fekvő réteknél, nincs is oly nagy szükség, miután folyóink majdnem minden évben termékeny iszapot hagynak vissza áradásaik után. A rétek további gondozása még a vakondturások elteregetésében és tavaszi fogasolásból áll.

A tagositások szaporodásával és különösen a közhelyek felosztásával, a tulszigorral alkalmazott erdőtörvény miatt, a legelő feltünően kevesebb, mint volt.

A legelők rendszeres gondozását mi is az uj mezőrendőri törvény rendelkezéseinek végrehajtásától várjuk.

A kertészet, gyümölcs- és zöldségtermelés általában nem bir oly fontossággal, mint más nyugatra fekvő megyékben. A gyümölcs termelése és a finom zamatu gyümölcs

előállításához valamivel szelidebb klimára van szükség, mint a miénk, melynél az átmenetek igen nagyok és a hideg szelek hátrányos befolyással vannak. Mindazáltal vannak községeink, melyekben a gyümölcstermeléssel nagy előszeretettel foglalkoznak és ezek a szelektől védett községek. Ilyenek: Torja, Karatna, Zágon, Kisborosnyó, Zalán, Árkos stb., mely községekben igen sok és kiváló faju gyümölcs terem.

Leghálásabban fizet ezek közül a szilva, mely igen zamatos és ugy nyersen, mint aszalva, szilvaiznek, szilvoriumnak készitve, némely községeknek tekintélyes jövedelmi forrása. A más gyümölcsök legtöbbnyire nyers állapotban lesznek értékesitve a helyi és brassói piaczokon és csak ujabban vette kezdetét a gyümölcsbor készitése szórványosan. A községi faiskolák helyenként jó karban vannak, mig igen sok helyen csak névleg léteznek, egy pár csenevész oltás óhajtaná jelezni, hogy faiskola névre is számot tart azon terület.

A konyhakerti vetemények termelése már sokkal általánosabb és ügyes székely gazdasszonyaink mindenike igyekszik annyit termelni, mennyi saját szükségletét fedezi. Városok, fürdők közelében a piacz számára is termelnek és ez is egy tekintélyes jövedelmi orrás. Az 1895. év őszén megtartott gazd. helyi kiállitáson S.-Szent-Györgyön bemutatott zöldségek idegen látogatóinkat is meglepte, oly sok és szép kiváló minőségü veteméný volt bemutatva a vármegye minden részéből.

A virág- és diszkertészet természetesen kisebb jelentőségü, mint az előbb emlitettek. A székely gazdasszony nagy gonddal ápol egynehány cserép virágot, csinosan, tisztán és rendben tartja kis virágos ágyát udvarán vagy háza előtt, de mindez egészen kis mérvü.

K.-Vásárhelyen egy, S.-Szentgyörgyön két mükertész van, kik ezzel üzletszerüen foglalkoznak. A megyében van egy pár nagyobb és gondosan ápolt diszkert is. Ezek a gróf Kálnoky Félixnéé Kőröspatakon, br. Szentkereszty Béláé Árkoson, Seethal Ferenczé Sepsi-Szentlványban, Béldi Tivadaré Bodolán, gróf Mikes Árminé Zabolán, gróf Nemes Jánosé Hidvégen és még egy pár. Legujabban a háromszéki fiu-árva és szeretetház gyümölcs- és veteménykertészete jogosit fel szép reményekre.

A kertészet állapotának ismertetése után fel kell emlitenem, hogy gazdáink már régóta tudatával vannak azon közmondás igazságának: „ki ocsut vet, gazt arat.“ A vetőmagvak kiválasztására mindenekelőtt a legnagyobb gond van forditva, mindig a legszebb és legtisztább magot vetik. Leginkább annak tulajdonitható, hogy gabonáink minősége a legjobb. Buzánk 80—84 klg., a rozs 73—76 klg., árpa 66—71 klg., zab 45—50 klg. hektoliter sulylyal szokott birni. A hirdetni szokott ujabb vetőmagvakkal is sok kisérletet tesznek, mely bár ritkán válik be, de mindenesetre a gazdasági tapasztalásra nézve előnyös.

A mütrágyák használata nálunk még alig számba vehető. Csak legujabban történt egy pár kisérlet superphosphátal és nem is a legjobb eredménynyel. Sokkal általánosabb a gazdasági gépek használata. Alig hiszem, hogy az erdélyi részek egy vármegyéjében is több gazdasági gép lenne aránylag, mint itten. Első sorban a gőzcséplőgépek száma szerfelett nagy, teljesen megbizható adataim nincsenek, de bátran merem állitani, hogy ezek száma megközeliti a 80-at.

Ezen gépek nagyrészben üzleti czélból vásároltatnak és 4—5%-ra dolgoznak, a csépeltető munkásai és tüzifája mellett. Számos kévekötő aratógép is érkezett az utóbbi években, mi a munkáshiánynak is jelzője. Marokrakó, arató gép, szénagyüjtő, különféle rosták, vetőgépek, vaseke, boronák és cultivátorok minden nagyobb gazdaságban találhatók.

*

A mezőgazdaságnak a szemtermelésnél még most is több haszonnal kecsegtető ága az állattenyésztés.

Tekintsük első sorban

a) a lótenyésztést.

E szép, nemes és hasznos állat iránti előszeretet ápolására a székelyeket egész történetünk reá utalta. Régen, a folytonos hadakozások korában, mint a katonai szolgálat első rangu tényezője érdemelte a figyelmet, később a székely határőrség idejében a huszárság rá volt utalva jó és kitartó lovak nevelésére, azután a román szomszédság, hová nagy árakon vásárolták az itteni lovakat, hatott buzditólag a lótenyésztés emelésére. Az 50-es évek óta hozzájárult a Sepsi-Szentgyörgyön felállitott méntelep 2-ik osztálya, mely tenyésztésre alkalmas ménekkel állandóan el volt látva.

A háromszéki lovak typusa régebben a tüzes, nagyszemü, hatalmas serényü, izmos, inkább kicsi székely ló volt. Ez a jelleg a katonai szolgálattal lassankint elveszitette eredetiségét és nagyobb, nyugati vérrel keresztezett lovak tenyésztésére tértek át, de a melyekben még mindig sok volt a keleti vér.

A s.-szentgyörgyi méntelep felállitásával vette kezdetét a nyugati fajta lovak tenyésztése, melylyel lassankint az eredeti jelleg elenyészett, hanem a vér, a kitartóság azért megmaradott.

Én nagyon fájlalom a jelleg kipusztulását, mivel a jónak kiveszni minden téren káros, de különben is az értékesités szempontjából előnyösebb lenne, ha most is egy jellegzetes jó tájfajtával birnánk, melynél p á r o s lovakat is lehetne találni

Ma már ez tulhaladott álláspont, ha ugyan vissza nem térünk azon tenyésztési szempontból helyes irányra, miszerint tájfajták előállitására törekedjünk.

Mint fennebb emlitettem, vármegyénk lótenyésztésének irányát az állami méntelep adja meg. A sepsi-szentgyörgyi osztályban jelenleg (1895.) 105 mén áll. Ezen ménekből 11 állomáson összesen 43 drb fedező ménünk van. A mének közül 18 drb angol, 5 drb arabs, 15 drb lipiczai fajta. Ez utóbbiakat inkább a legkisebb tenyésztők veszik igénybe és nevelnek utánnuk kisebb, erős kötésü, rossz hátu, igás és könnyü kocsilovakat. Az arabs mének után vékonyabb csontu, de tetszetős lovaink is vannak. A nagyobb Noniusok adnak egy nehány nagyobb és luxus lónak nevezhető utódot, hanem a legkeresettebb és a vármegye lótenyésztésének jövedelmezőséget leginkább biztositó anyag az angol. Ezen mének után nevelünk igen jó kocsi- és katona-lovakat. Többnyire 158—164. czmtr angol fajta lovainkat szivesen vásárolják ugy a romániaiak, mint pár év óta alföldi és mezőségi tenyésztők, lókereskedők.

A katonai czélokra alkalmas lovakat évenkint 2 tavaszi és 2 őszi vásáron S.-Szentgyörgyön és Zabolán vásárolják a cs. és kir. hadsereg részére, mig a honvédség évenként szintén kétszer 4—5 helyen tartja pótlovazását. — Ezen katonai lóvásárok üdvös eredményét kétségbe vonni nem lehet. Igaz ugyan, hogy minden alkalmas lovat nem vásárolhatnak meg; de az által, hogy közvetlen a tenyésztőktől veszik, a kupeczek nyerészkedése ki van kerülve, a tenyésztők közvetlen tapasztalatból szereznek meggyőződést, hogy minő lovat és hogyan kell nevelni? Őszintén bevallva, lótenyésztésünkben nem az a legnagyobb baj hogy a keresztezést nem tudnák tenyésztőink megválasztani, hanem az istállón, mozgás nélküli nevelés és a korai használatba vétel. A tenyésztő akárhányszor van utalva a hibák elkövetésére a csikólegelők hiánya miatt. A székely szereti minden állatját jól tartani és főleg a lovát kényezteti az, kinek lova van. A jól táplált, jól takaritott csikót egy szük udvarra kicsapni fél és mivel látszólag a két éves csikó is már jól kifejlett, befogja vagy tovább is az istállón tartja.

Eltekintve ezen általános mizeriától, alig van vármegye az erdélyi részekben, hol annyi szép és jó lovat nevelnének, mint Háromszéken.

Vannak egyes nagyobb tenyésztőink, kik ménesszámba menő tenyésztést folytatnak. Uzoni Béldi Tivadar Bodolán 30 kancza után tenyészt. Gróf Nemes János Hidvégen 18—20 kancza, gróf Mikes Ármin Zabolán 10—12 kancza, báró Apor Gábor Oltszem 12—14 kancza, dr. Székely György 10—12 kancza és többen 4—6 kanczával. A tisztán ménesszerü nevelés csupán Bodolán van. A többi tenyésztők könnyebb igára is használják kanczáikat és én azt hiszem, hogy ezen tenyésztés jár számbavehető haszonnal, daczára a kisebb születési százaléknak. A csikó mindig a gazda szeme előtt van, megszokja a fáradságot korán, türni a szomjat, éhséget, járni a kemény utakat s a kancza annyit legalább mégis dolgozik, mibe a tartása kerül, mert valójában ménesben sem lehet rosszul táplált anya után jó utódokat nevelni.

b) Marhatenyésztés.

Mezőgazdaságunk létfeltétele az állattenyésztés, nemcsak azért, mert takarmányunkat ez uton vagyunk képesek legelőnyösebben értékesiteni, hanem a termőföld erejét fenntartó trágyatermelésért. Megyénkben annyival fontosabb, mivel a kevés termőföld csak ugy terem, ha okszerüen és elegendően trágyáztatik. Ép ezért minden időben elsőrangu tényezője volt a mezőgazdaságnak az állat- és főleg a szarvasmarha-tenyésztés. Megyénkben a szarvasmarhatenyésztés természetesen legfontosabb a sok legelővel biró községekben. Ezekben nevelik az igás és tejelő marhákat. A városok közelében a tej-termelésért tartják a teheneket, a tenyésztés másodrangu. Minden községben az ökrök részben igavonásra és e mellett mint hizó marha jövedelmi forrás gyanánt tartatnak. A székely kis gazda nemcsak elvégzi igás munkáját ökreivel, hanem ezen idő alatt ugy gondozza, hogy évenként egyszer, néha többször is nyereséggel tuladhasson rajta.

Szarvasmarháink tulnyomóan a magyar erdélyi fajtához tartoznak. Szétszórtan találhatni kevés nyugati, főleg pinzgaui fajta marhát, valamint az igen igénytelen kicsi, de bőven tejelő, itten ugynevezett „csuli“ hegyi fajtát. Erdélyi fajta marháink birnak annak minden előnyével és hátrányával, tekintetbe vételével annak, hogy a tenyészanyag megválasztására gazdáink nem birnak oly jó érzékkel, mint a felnevelés, ápolás, tartás iránt. Ez utóbbi körülmény némileg hátrányos hatással van és máris érezhető visszahatást gyakorol.

A szarvasmarha tenyésztés emelésére legujabban 1894-ben a vármegyei gazd. bizottság egy kissé erélyes, de hatásában igen üdvös intézkedéssel 30 drb kiváló minőségü és jellegzetes tenyészetekből származó bikát vásárolt és azokat kiosztotta a községek között,

A szarvasmarha-tenyésztésnek egyik ága a bival-tenyésztés, mely állattal megyénk minden községében találkozunk és helyenként több bival van, mint tehén a legelőkön. Ezen állatok igénytelenségüknél fogva és kitünő tejükért érdemlik meg a figyelmet. A legsilányabb legelőkön és a legsilányabb takarmánynyal megelégesznek. A nyári évszakban fődolog a viz közelsége, hol a meleg napokon néha egész napon át fürödnek. A bival igára itten nem használtatik. Kihizlalva a pesti és bécsi piaczokra kerül.

c) A sertés.

A szarvasmarha után legfontosabb gazdasági haszonállat a sertés. Ebből a legszegényebb embernek is van egy-két darab, de viszont nagyobb mérvben nem tenyésztik.

Sertéseink a fehér és fekete kondorszőrü mangalicza fajhoz tartoznak. Ez az uralkodó faj. Vannak e mellett nyugati keresztezések, melyek közül legjobban sikerültek a a berkshir keresztezések, kevésbbé az ujabban divatossá váló „poland-chinák.“ Igen nagy érdeme közigazgatásunknak, hogy az itten rossz angol fajta, vörös bőrü, szőke sertéseket a községi nyájakból kiküszöbölte, melyek kényes természetük miatt éppen nem feleltek meg a kivánalmaknak. Hovatovább mind kevesebb hosszu orru, hosszu sörtéjü keleti sertést látunk és a mi még itt-ott előfordul, az inkább a szomszédos megyékből kerül forgalomba.

Hol a községi legelők még megvannak, ott a sertések a közös nyájban legelnek, melyekben a kanok mindig ott vannak és ezért a malaczozás felette rendetlen. Közlegelő hiányában a sertéseket vagy otthon tartják, vagy mindenki saját területén legelteti.

d) Juhtenyésztés.

A birtokrendezésekkel mindinkább veszit jelentőségéből. A közös esztenák száma apad és számbavehető juhtenyésztés jelenleg a havasi legelőkön van, melyeken többnyire oláh berszánok nagyszámu juhaikat legeltetik. A juhok a raczka fajtához tartoznak; sok, de durva gyapjat adnak és a havasi legelőkön kitünő turót és sajtot, melyek „székely turó“, „kászu-turó“ (fenyőkéregben) és „kaskoval“-sajt neve alatt kerülnek a forgalomba és igen keresettek.

A kisebb tenyésztőknek igen szép jövedelmük van a bárányokból, melyek január havában 3—5 frton is vásároltatnak.

e) Baromfitenyésztés, méhészet, selymészet.

A baromfitenyésztés megyénkben nem bir oly nagy jelentőséggel, mint például a „mezőség“-en. Erre igen kevés és drága a föld. Első sorban a tyukokat kell felemlitenem, melyekből minden háznál van mindenféle közönséges keresztezésben, azután következik a lud és rucza, majd a pulyka és gyöngytyuk. Ez utóbbi a legritkább. A tenyésztés leginkább a házi szükségletre irányul, városok és fürdők közelében piaczra is sok kerül. A tojás pedig, mint eperfa levelezése sokkal később következik be, mint a melegebb vidékeken és a hernyók ép akkor vannak táplálék hiányában, mikor arra a legnagyobb szükség volna.

*

Állattenyésztésünkkel kapcsolatosan ismertetnem kell állategészségügyi viszonyainkat is.

Az uj állategészségügyi törvény és a romániai határzár életbeléptetése óta örvendetes haladás konstatálható. Az előtt majd minden második, harmadik évben ezerekre menő

ÁLLAT-KIÁLLITÁS SEPSI-SZENTGYÖRGYÖN.

mindenütt, ugy itten is élénk kereslet tárgya, nagyobb jelentőségü kivitel nélkül, a korlátolt termelés miatt.

Méhészetünk szintén házias jellegü, nagyobb méhészet nélkül. A méhek még többnyire a régi szerkezetü kaptárakban, régi rendszer szerint kezeltetnek, de az uj szerkezetü kaptárok terjedése is kezdetét vette és a mi méz innen forgalomba kerül, könnyen értékesithető.

A selymészet alig érdemel említést. Nagyon szórványosan és kicsiben foglalkoznak vele. Ennek okát nem csupán az előszeretet hiányában keresem, hanem klimánkban is. Az károkat okozott a keleti marhavész, de most 18 év óta egyetlen eset sem fordult elő. A többi ragadós állati betegségek, kivéve a sertésorbánczot, száj- és körömfájást, ritkán öltének járványos jelleget. A tüdővész még ismeretlen és vajha mindörökre az is maradna! Állategészségügyi szolgálatunkat jelenleg 2 járási, 2 városi, 2 kör-állatorvos és a mennyiben katonai foglalkozása engedi, a s.-szentgyörgyi méntelep katonai főállatorvosa intézi. Van ezeken kivül egy állami állatorvos Sepsi-Szentgyörgy székhelylyel. Óhajtandó lenne az állatorvosok számának szaporitása, de a vármegye

pénzügyi viszonyai nem engedik. Az ujabb időben sikerrel alkalmazott védoltások, jelenben még csak a sertésorbáncz ellen, mind népszerübbek kezdenek lenni.

Az állatok értékesitése kisebb gazdáknál a helyi piaczokon történik. Igen jó vásárai vannak Sepsi-Szentgyörgy, Kézdi-Vásárhely, Uzon, Nagyborosnyónak és még több helyen országos vásárok, melyeket idegen vevők is fel szoktak keresni. Az aránylag nagyszámu szeszgyárak hizott marháikat inkább a bécsi piaczon értékesitik, mivel a gyártási időszak alatt csak egy felállitásuk van és ezek 8 hónap alatt elsőrendü vágómarhák lesznek. A marhakereskedés egy német folytatják többen oly módon, hogy a mikor a vágómarha jobb kelendőségére számithatni, a gazd. hizlalt ökrökből egy-két kocsirakományt összeállitanak és azt szállitják a pesti piaczra.

A hizott sertéseknek legjobb piacza Brassó, hová levágott állapotban szállitják és szalámi gyártásra 36—44 kros árban jelenleg is átveszik.

* * *

A mezőgazdasággal és állattenyésztéssel szorosan összefügg a mezőgazdasági törvények és szabályrendeletek végrehajtásának ismertetése is. E tekintetben, mint mindenütt, ugy vármegyénkben is még nem állunk azon ponton, melyen állanunk kellene. Az enyém és tied közötti különbség és az idegen tulajdon tisztelete minden irányban, nincs a székelynek vérében. Okát ennek abban kereshetni, hogy a birtokrendezések előtt sok volt a közös tulajdon és az ugar legeltetéssel a kisbirtokosok is bizonyos szolgalmi jogot szereztek mások tulajdonán. Ebből önként kellett előállani első sorban a tilos legeltetés terjedésének, másodszor a birtok szabad használatának megszoritásával, a tulajdonosok törvényes jogainak mellőzésével, átjárásokra, halászatra stb. jogtalan használatok még mindig nagy számának.

Ugy hiszem, ugyanezen bajok egyebütt is megvannak és ezeknek gyökeres orvosságai nemcsak a jó törvények, azok szigoru végrehajtása, hanem mindenek felett a nép erkölcsi miveltségének emelkedése. Ez utóbbinak hathatós előmozditója a gazdasági szakismeretek terjedése, a gazdasági szakiskolák.

E téren örvendetes jelenségek, ha vannak, azt nem iskoláinknak, mint inkább a gazd. szakismeretek terjedésére közvetlen beható tényezőknek köszönhető.

Gazdasági iskolánk nincs és nem is volt. Gazdasági szakosztálylyal ellátott felső népiskola 1 volt a megyében, először S.-Szentgyörgyön, melyet tanulók hiányában be kellett szüntetni, később Baróthon, melyet ezen évben szintén be kellett szüntetni és mindkettő polgári iskolává alakult át. E két iskola közül még a baróthi volt az, mely közvetlen közelében eredményeket volt képes felmutatni, miután ez is megszünt: az ott követett tanrendszer és berendezés közelebbi ismertetését mellőzöm. Élénk óhajunk, hogy mielébb a tényleges viszonyoknak megfelelő alsóbb foku földmives iskolánk legyen, melynek érdekében ugy a vármegye, valamint számos község részéről már is lépések lettek téve.

Ily módon a gazd. szakismeretek megszerzése népünk önszorgalmára van hagyva és azt csekély számu szakkönyvek, a földm. miniszter által kiadott és kitünően szerkesztett „Néplap“, első sorban pedig a nehéz gazdasági viszonyok nyomása alatt, mások példájából szerzi meg.

A gazdasággal kapcsolatos gyárak tekintetében sokkal jobban vagyunk. Szeszgyáraink száma 28, melyből csak 1 ipari szeszgyár. Legtöbb szeszgyár van Kézdi-Vásárhelyen, összesen 14, S.-Szentgyörgyön 2, Kőröspatakon 2, Bodolán 2, Oltszemen 1, M.-Ujfaluban 1, Nagy-Borosnyón 1, Uzonban 1, Árapatakon 1, Baróthon 3.

Az uj szeszadó törvény kedvezményei a gazd. szeszgyárakra vonatkozólag kétségbe vonhatatlan és miután ezen gyárak létezése szorosan összefügg a gazdasági termények könnyebb értékesitésével, gabonánk ára viszonylag magasabb, mint az ország egyéb részeiben a vasuti szállitás költségei beleszámitásával. A mezőgazdasággal szintén szoros összefüggésben vannak a malmok.

Mümalmunk három van. Egy K.-Vásárhelyen a Molnár Józsiás-féle régi jóhirnevü malom és kettő S.-Szentgyörgyön, a Molnár Jenő és társáé, és a Molnár Györgyé. U. n. szitás malom, mely finomabb liszt előállitására korpamentesen, van berendezve, igen sok van, főleg a patakok melletti községekben és ezek között legtöbb Árkoson. A többi malom közönséges őrlésre van berendezve és mindnyájan a helyi fogyasztásra őrölnek. A szeszgyárak főzőkészülékei tökélyesbülésével, mivel ma már őrölni a gabonát nem kell, sokat vesztettek ugyan a malmok, viszont a nagy malmok tulsulya a részükre nyujtott és csakis általuk kihasználható kedvezmények miatt, a helyi piaczot is rontják: malmaink mégis képesek élni és képesek lesznek bevárni azon időt, a mikor a szeszgyárakhoz hasonlóan a malmokra nézve is azon egyedül helyes álláspontra fog törvényhozásunk helyezkedni, mely a kisebb üzemek létfeltételét, deczentralizáltan, biztositja.

A malmok ügyével szoros kapcsolatban áll a vizrendészet. A kulturmérnöki intézmény életbe léptetése óta e tekintetben, ugyszintén a talajjavitás, öntözések terén a következő lépések történtek:

Kimutatás

Háromszékmegyében 1882-től 1896. év tavaszáig tervezett vagy tényleg létesitett kulturmérnöki munkálatokról.

Folyó-szám	Község	Tervezett			Befejezett			Jegyzet
		lecsap.	öntözés	alagcs.	lecsap.	öntözés	alagcs.	
1	Bodola (Mikes Zs.)						5	
2	„ „						14	
3	„				10			
4	„			16				
5	„ (Béldi szeszgyár						épület alagcsöv.	
6	„ „				zyári és gazd.	vizvezeték	vizemeléssel	
7	„				gazdasági trágyatelep			
8	„				gazdasági trágyatelep			
9	„				20			
10	„	20						
11	Bodola-Nyén	140						
12	Köröspatak		20					
13	Köpecz				208			patakrendezés
14	Polyántól Almásig (szentföldi községek)	600						
15	Hidvég-Lüget		32	2*	130			*beltelkek
16	Hidvég	300						
17	„ (Nemes J.)	150						
18	Baróth (Kormos-Rákos)	760						
19	„ (Zatureczky Gy.)						épület alagcsöv.	
20	Baróth	1200						tagositással kapcs.
21	Uzon, Lisznyó, Bikfalva, Szt.-Iv ány	2000						
22	Uzon, Kökös				800			tagositással kapcs.
23	Nagy-Ajta				200			
24	Bölön, Nagy-Ajta				220			közmunkával
25	Szt.-Király, Szotyor	200						
26	S.-Szt.-György, Kilyén, Szt.-Király		1500					
27	Oroszfalu	600						
28	Bodok	800						tagos. kapcs.
29	Kézdi-Vásárhely				fürdővizvezeték			
30	Altorja, Kézdi-Vásárhely	700						tagos. kapcs.
31	S.-Szt.-György, Kilyén	malmok rendezése						
32	Szt.-Katolna	2000						tag. kapcs. helyizrend.
33	Ilyefalva	50						Olt f. meder rendezés vasuti híd áthelyezésével kapcsolatban
34	Kovászna	50						
35	„	2500						tagos. kapcs.
36	Zabola, Tamásfalva, Szörcse	600						
37	Gidófalva, Étfalva	800						
38	Dálnok	1500						„ „
39	Nagy-Baczon	180						„ „
40	Angyalos	150						
41	Nagy-Borosnyó	3000						„ „
42	Előpatak				fürdőhöz forrásvizek összegyüjtése			
43	Várhegy (Br. Szentkereszty)						180	
44	Márkos, Mátisfalva	800						„ „
45	Szárazpatak	500						„ „
46	Peselnek	500						„ „
47	Bita	1500						„ „
48	Árapatak	800						„ „
49	Léczfalva	100						„ „
50	Páké	1200						„ „
51	Erősd	100						„ „
	Összesen	23800	1552	18	1558		199	

Hatósági intézkedések az 1885. évi XXIII. t.-cz. alapján:

1. 355. régi jogon fennálló vizhasználat joga igazoltatott.

2. 9 darab malom és gát jogerős alisp. határozattal rendeztetett, azaz joggyakorlata továbbra is megállapittatott;

3. 28 darab malom és gát rendezésére vonatkozó alisp. határozat kiadatott, de jogerőre emelkedésük még kihirdetve nincsen.

Az ipar.

Háromszék vármegye lakossága általában iparüző népnek mondható. Iparüzése a régebbi időkben csakis a háziiparra szoritkozott, mindennapi szükségleteit, háztartási és gazdasági eszközeit, butorait és ruházatát egészen az ujabbi időkig a lakosság maga készitette, maga gyártotta. Ezen háziipar akkora elterjedésnek örvendett, hogy nem volt család, a melyben ne szőttek, ne fontak volna s nem volt ház, a melyből a szövőszék hiányzott volna. A nők már serdülő korukban kezdtek szőni, fonni s mire eladókká lettek, kész volt a kelengye. Még nagyanyáink is a saját termelésü kenderből és lenből készitették el ágy- és fehérneműjöket. Sajnos, ez ma már nem igy van.

A gyapjufonás és szövés is ezen ipari foglalkozáshoz tartozott. A népviselet férfi- ruhakelméit — az ugynevezett „zekeposztót“ — a székely asszonyok szőtték s szövik mai napig is, a melyből eladásra is kerül a fölösleg. Az erdélyi fejedelmek korában rendes kereskedelem tárgyát képezték a „székely szőttesek“, sőt a balkán-népek is vásárolták azt a brassói kereskedők közvetitésével. Jóságuk és tartósságuk miatt ezen készitmények keresettek voltak.

A mult században és még inkább a jelen század elején a czéhek feltünésével kezd az ipari élet is organizáltabbá lenni és a czéhek oltalma alatt a kisipar kifejlődni. Ettől az időtől az 1872-ik évig, a mig a VIII. t. czikk 83. §-a a czéheket el nem törölte, a kisipar aranykorát élte. Ezen időben emelkedett olyan jelentőségre, hogy Románia, Moldva nagy részének iparkészitményekben való szükségletét Háromszék megye ipara fedezte, jóllehet hogy ebben Brassó és vidéke sem maradt-hátra, azonban tény az is, hogy a brassói kereskedők által szállitott iparczikkeknek nagyrésze a háromszéki iparosok kezei alól került ki.

Ilyen czikkek voltak a lábbeliek (csizmák és topánok), butorok, kész szekerek, kidolgozott bőrök és talpak, hámok, kalapok és posztó, végül szőttesek, kender- és lenvászonnemüek.

Azonban a 70-es évek elején az „Első Erdélyi Vasutnak“ Brassóig való kiépitésével beözönlött az osztrák idegen áru. Eltünt az ősi népviselet. A vagyonosabbak, ebben akarván megkülönböztetni magukat a kevésbbé vagyonosoktól, kezdték a behozott olcsó, de tetszetősebb ruházatot viselni. Ezekkel és ezek olcsó áraival föl kellett iparosainknak venni a versenyt. S miután ez a szakismeretek és a befektetésekre szükséges tőke hiánya miatt nehezen ment, még azok is, a kevesebb képzettséget igénylő romániai fogyasztás számára kezdtek dolgozni, a kik addig gyártmányaikkal a helyi keresletet fedezték. Ezzel kivitelünk a legmagasabb fokát érte el.

Az 1872-ik VIII. t. cz. életbeléptetésével a czéhek eltörültettek s a szabad iparüzés lépett az eddigi rend és szigoru kvalifikációt megkövetelő iparüzés helyébe. Mig a czéhrendszer megkövetelte tagjaitól a mestervizsgát (remeklést) mielőtt az illetőt fölvette volna az önálló mesterek sorába, ezen törvény oltalma alatt bárki kezdhetett minden kvalifikáczió nélkül akármily ipari foglalkozáshoz és e miatt fölburjánzott, a szolid ipar kárára, a kontárkodás. És itt nem zárkózhatom el az elől, hogy ne hangsulyozzam s kárhoztassam az akkori intéző köröknek ezen következményeiben annyira káros botlását. Ezen törvényczikk előkészitésénél a vélemények kétfelé oszlottak. A praktikus iparosok, tehát azok, a kik maguk is iparosok voltak, a czéhek fentartása mellett foglaltak állást, beleegyeztek azonban abba, hogy a czéhrendszer visszaélései ellen törvény által intézkedések tétessenek, de a mestervizsgát, szóval a kvalifikációt szigoruan fentartani követelték. A szakértők pedig a szabad iparüzés mellett kardoskodtak s hogy mennyire nem volt igazuk, azt a következmények, sajnos, fényesen beigazolták.

Mert ugyanis a 1884-ik évi XVII. t.-cz. 4. §-a már a képesitést ujból visszaállitani törekszik, melyet azonban a következő §-ok illuzoriusokká tettek s mikor mindezek daczára kezdett az iparos osztály rohamosan visszaesni s tönkrejutni, előbb az ipartestületi intézménynyel és utóbb szövetkezetek létesitésével vélték, ugyanazon „szakértők“ megmenteni a kisipart. S a termelő szövetkezetekben egy olyan formáját proponálták a korporacziónak, a mely tulliczitálta hatásaiban a czéheknek tulajdonitott azon káros hatásokat, melyek miatt a czéhek törültettek.

A czéhek ellen azon elsőrendü kifogás emeltetett, hogy igen zárt testületet képeznek s a tagok fölvétele elé akadályokat görditenek s ez által korlátozzák az ipar kiterjedését és fejlődését. S mit proponálnak a közös termelőszövetkezetekkel most? Azt, hogy minden egy iparághoz tartozó iparos ebbe belépjen s együtt az összes egynemü iparosok egy közös mühelyt tartsanak fenn, de a belépést és tagsági jogok gyakorlatát egy bizonyos számu, 400—600 frtra rugó részbefizetéstől teszi függővé. Tehát addig, mig a czéhek tagjaikat a mestervizsga sikeres letétele után s egy meghatározott, megyénkben legfennebb 60—70 frtig menő összeg befizetése után fölvették, a termelő szövetkezetek 400—600 frt hozzájárulástól tételezik függővé a fölvételt. Hát a ki nem képes ezen összeget lefizetni, a minthogy a legtöbbje nincsen is azon helyzetben hogy ezt tehesse, az nem lehet a szövetkezet tagja.

Hát ez még a czéheknél is nem-e egy elzártabb, hozzáférhetlenebb testület? Hisz ez hatásaiban az ipar elterjedésére nézve sokkal károsabb formája a korporacziónak, mint a czéhek voltak.

A czéheket a létfentartási küzdelemben a társulási szükségesség hozta létre és meg is feleltek rendeltetésüknek. Az itt-ott mutatkozó elfajulásokat a kor és a haladás követelményeihez képest reformálni lehetett volna, de egy oly intézményt, a melyet a szükségesség hozott létre és a mely százados históriai fejlődésen alapult, egyszerre kiirtani, merénylet volt a história csalhatatlan logikája ellen. A mit sietett is az megbosszulni, mert még most is, a midőn iparosainkat intelligenciája oda emelte, hogy képesek viszonyaik és ügyeik jogrendjére befolyást gyakorolni, most 25 év mulva is, a midőn már egy ujabb generáczió foglalta el a régi czéhbeli iparosok helyét, nemcsak hazánkban hanem Németországban és Ausztriában is, csakis a czéhrendszer visszaállitásával tartják lehetőnek a kisipar fentartását.

Az 1872. évi VIII. t. cz. a czéhek eltörlésével megrenditette az ipari pálya nyujtotta megélhetés iránti bizalmat, mert utat nyitott a kontár versenynek és a spekulácziónak. Ez leverte a munka értékét s kezdett a kisiparos sorsa s jövője problematikussá válni. Mig aztán mindezen általános bajok betetőzésére a 80-as évek közepén csapásként lepte meg iparosainkat a Romániával való vámháboru.

Erre iparosaink nem voltak elkészülve, mig a romániai vevők már jóelőre számitottak ezen eshetőségre, mert a román hatóságok a vagyonszerzésnek ezt a módját tőlük kitelhetőleg támogatták.

Igy veszett oda iparosainknak véres verejtéke, igy jutottak a legszorgalmasabbak is koldusbotra. A ki óvatosságával valamit megmentett vagyonából, fölhagyott iparával s más foglalkozásra adta magát. A vagyontalanok pedig kivándoroltak s ott a román kereskedőknek dolgoztak; azok meggazdagodtak a mi embereink munkáján, s ezek a nyomoruságos munkabérek mellett koldusoknak maradtak. Azon kivándorolt iparosok pedig, a kik annyi vagyonnal rendel-

OJTOZ TELEPE.

a vámegyezségre és alkudozásokra küldött bizottság már jóelőre utasitva volt a vámviszony fölbontására, mert ezt Románia közhangulata követelte. A román vevők, iparosainktól a vámsorompók lezárásának reményében az addiginál tömegesebb megrendeléseket tettek s iparosaink nemcsak minden tőkéjüket, hanem hitelüket is kimeritették a megrendelések effektuálására. Beszállitották a megrendelt nagy tömegü árut s a mint a vámsorompók lezárultak, az oláh nem tagadta meg faji sajátságait, a beszállitott czikkekért nem fizetett. Per utján pedig fölhajtani valamit, Románia igazságszolgáltatása mellett, hiu ábrándnak bizonyult, mert kezhettek, hogy önállóan folytathatták iparukat, Romániában megvagyonosodtak és megteremtették Románia iparát. Azoknak pedig, akik itthon maradva arra törekedtek, hogy iparuk fejlesztésében a modernebb izlésnek megfelelő gyártmányokat készitsenek s ezzel a helyi és hazai fogyasztást megnyerjék, kétségbeesett küzdelmet kellett kifejteniök csak a megélhetésért. A fogyasztó közönség a tetszetősebb, segédgépekkel megmunkált idegen áru után kapkodott, s iparosainknak a nyugati gyártmányokkal kellett fölvenni a versenyt. Sokan elbuktak e küzdelemben, de egynehánya győzelmesen került ki abból. Ezek voltak a székely ipar

megmentői, vármegyénk iparának ujjáteremtői. Ez pedig nehéz munka volt. Magukra hagyatva, senkitől utbaigazitást, kiképzést nem nyerve, maguknak kellett ugyszólván a föl-fedező utra indulni. De a mint a küzdelem sikerei mutatkozni kezdtek, a kétkedők is siettek a küzdők mellé sorakozni s e közben ujabb nemzedék is nőtt föl s ezekkel együtt a haladás ez egész vonalon megindult. S ha ezen téren képesek vagyunk ma sikereket fölmutatni, ezen a maga nemében páratlan küzdelemnek és fajunk életrevalóságának, szivós kitartásának és elpusztithatatlanságának köszönhetjük.

Nagy bün volt a fogyasztó közönség részéről azon közöny, a melylyel ezen küzdelem iránt viseltetett s még nagyobb kereskedőink indolenciája, a kik nemhogy támogatására siettek volna iparosainknak, törekvéseinek, hanem azzal szemben az által, hogy nyakára hozták az idegen árut, állást foglaltak.

És daczára mindezeknek, iparunk a megsemmisülésből föltámadott, halad és fejlődik, a mennyiben ezt a gyári ipar versenye s az adott viszonyok lehetővé teszik.

Iparunk versenyképességénél két külömböző föltételt kell figyelembe venni; az egyik föltétel a czikkek izléses kivitele, a munka tartóssága és tetszetős formája, a másik az árak olcsósága; az elsővel már megbirkózott iparunk, de a másodikkal nehéz megküzdenie. A kézi ügyességet el tudja sajátitani, de az árak olcsóságával a versenyt fölvenni, a megélhetésre szükséges munkajutalom koczkáztatása nélkül, miután ez idegen befolyásoktól van függővé téve, alig képes.

Hogy ezen haladást és sikerek elbirálását nem mint elfogult szemlélő birálom meg, beigazolni kivánom azon eredmények feltüntetésével, melyet iparosaink az „ezredéves országos kiállitáson“ elértek.

A kiállitáson részt vett 33 kiállitó. Ezek közül:

Állami érmet kapott	1
Kiállitási érmet	9
Elismerő oklevelet	20
Összesen . .	30

A kiállitók 90%-a tehát kitüntetésben részesült és pedig a következő sorrendben:

Állami ezüst érmet:

1. Az Első székely szövőgyár.

Kiállitási érmet:

2. Kiss és Nagy első székely kalapgyára, jó és szép munkáért s versenyképességért.

3. Kiss Lajos lakatos, Sepsi-Szentgyörgy, jó és izléses munkáért.

4. Ifj. Czimbalmos Ferencz asztalos, Kézdi-Vásárhely, szép és jó munkáért.

5. Vajda Albert asztalos, K.-Vásárhely, szép és jó munkáért.

6. Gr. Mikes Benedek örökösei üveggyár, Bükszád. Versenyképesség, jó munka és haladásért.

7. Nagy István és fia timárok, Sepsi-Szentgyörgy, jó munkáért.

8. Csutak László, K.-Vásárhely, kitünő munkáért.

9. Nagy Elek czipész, Sepsi-Szentgyörgy, jeles munkáért és versenyképességért.

10. Rafael Jakab, Bölön eczetgyár, jó minőségért.

Elismerő oklevelet:

11. Id. Czimbalmos Ferencz asztalos, K.-Vásárhely, jó munkáért.

12. Erdő Sándor szoba- és butorfestő, K.-Vásárhely, jó munkáért.

13. Földi Sándor esztergályos, Kézdi-Vásárhely, jó munkáért.

14. Incze János asztalos, K.-Vásárhely, jó munkáért.

15. Kónya Mihály asztalos, K.-Vásárhely, jó munkáért.

16. Nagy György, Sepsi-Szentgyörgy, jó munkáért.

17. Szabó István timár, S.-Szentgyörgy, jó munkáért.

18. Dávid Gyula, K.-Vásárhely, jó munkáért és haladásért.

19. Sequens József, S.-Szentgyörgy, jó munkáért.

20. Csulak József szabó, S.-Szentgyörgy, szorgalmas munkáért.

21. Farkas György, Kézdi-Vásárhely, szorgalmas munkáért.

21. Györffy Lajos czipész, K.-Vásárhely, szorgalmas munkáért.

23. Kádár József czipész, S.-Szentgyörgy, szorgalmas munkáért.

24. Megyaszai Máté czipész, K.-Vásárhely, szorgalmas munkáért.

25. Molnár Imre czipész, K.-Vásárhely, szorgalmas munkáért.

26. Nagy József czipész, K.-Vásárhely, szorgalmas munkáért.

27. Sepsi-szentgyörgyi csizmakészitő iparosok, szép munkáért.

28. Tuzson Pál, K.-Vásárhely, szép munkáért.

29. Tuzson György, K.-Vásárhely, szép munkáért.

30. Erdővidéki bánya-egylet, Köpecz.

A kiállitáson való részvételt a vármegye kiállitóinak megkönnyitette a kiállitási helyi bizottság, melynek kezdeményezésére és felhivására a kiállitási költségekben:

Háromszékvármegye a 2 százalékos alapból	1800 frt — krral.
S.-Szentgyörgy város	200 „ — „
Kézdi-Vásárhely város	100 „ — „
(melyből csak 50 frtot fizetett meg)	
Háromszéki takarékpénztár	200 „ — „
Kézdivásárhelyi takarékpénztár	50 „ — „
„ kisegitő takarékpénztár .	50 „ — „
A baróthi két takarékpénztár	10—10 „ — „
A Székely Közmüvelődési és Közgazdasági Egylet	100 „ — „
A kézdi-vásárhelyi iparosok által e czélra rendezett bál	320 „ 79 „
Összesen . .	2790 frt 79 krral

járult. Ezen összeg segélyével vált lehetővé, hogy a megyei kiállitók térdijai, az oda- és visszaszállitás költségei stb. kiadások fedeztettek. Ezen alapból a Székely Közmüvelődési és Közgazdasági Egyesület 100 frtos adományából, feltétele folytán, a s.-szentgyörgyi, k.-vásárhelyi és baróthi tanonczискolák növendékei tömeges felrándulása is fizettetett.

Az ipari foglalkozás megoszlását iparágakként és helységekként, a marosvásárhelyi iparkamara által rendelkezésemre bocsátott adatok alapján az alábbi átnézeti táblázatban kivántam föltüntetni:

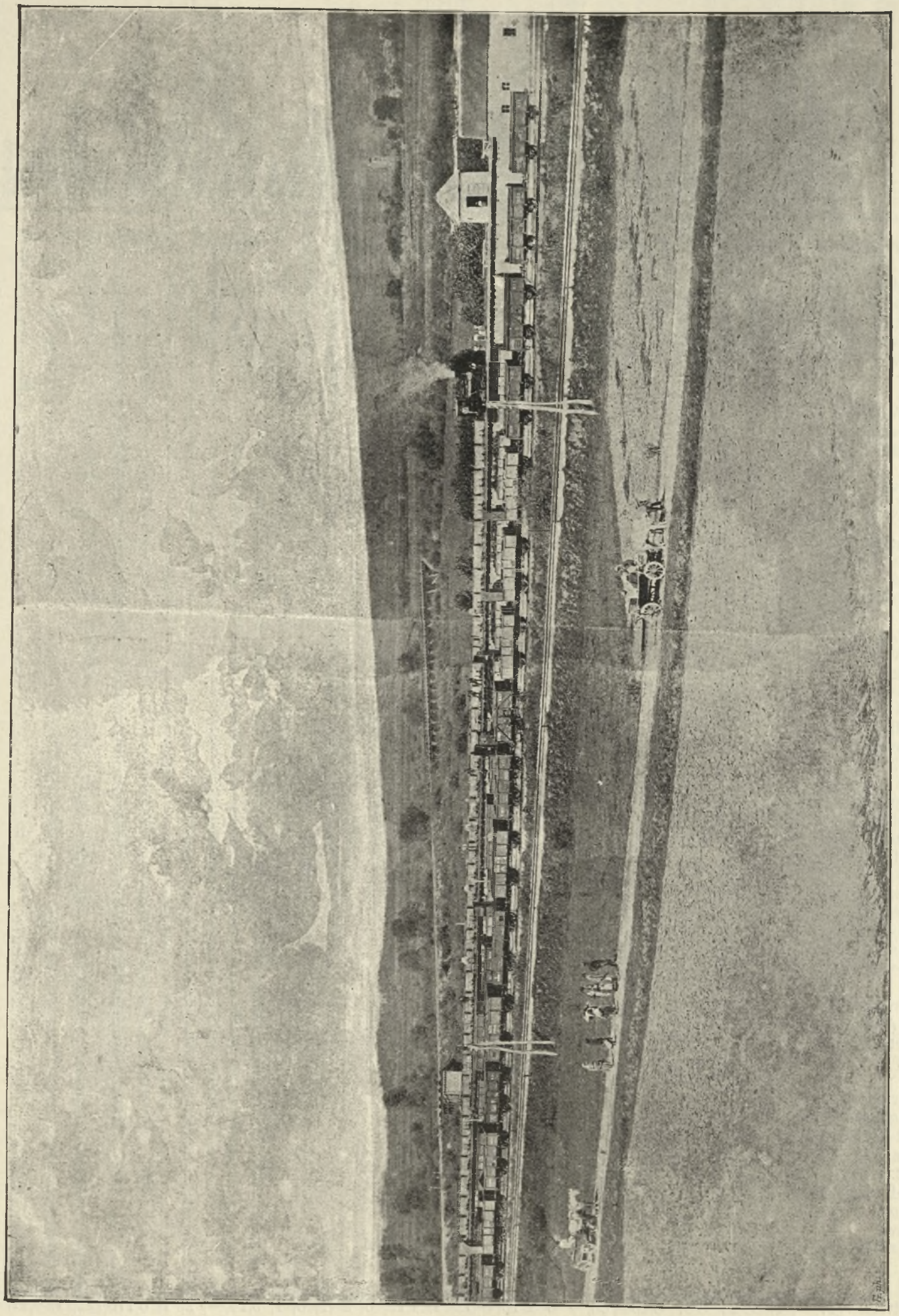

A KŐPECZI SZÉNBÁNYA IPARVASUTJA ÉS RAKODÓHELYE A M. ÁLL. VASUTAK KŐPECZI ÁLLOMÁSÁN.

	Ács	Ágynemü, paplanos	Arany-, ezüstmüves	Asztalos	Bérkocsis	Bádogos	Bognár	Borbély-fodrász	Csizmadia	Czipész	Czukrász	Eczetgyártó	Dongafaragó	Építész-vállalkozó	Esztergályos	Fazekas	Fényképész	Fésüs	Fuvaros	Fonal- és kelmefestő	Fürdős	Gépcsépl. tulajdonos	Gyapjumosó	Hentes	Kádár	Kalapos	Kaptafavágó	Kárpitos	Kéményseprő	Kertész	Korcsmáros	Kovács	Kocsigyártó	Kőfaragó	Kömives	Kőverő	Könyvkötő
S.-Szentgyörgy	6		1	18	15	4	2	3	58	36	2	2	2	5			1	1	12	2	2	3			4	3		2	1	5	28	12	1		7		2
Árkos	2								1													2									2	3		1	3		
Angyalos	1								2																							2				
Aldoboly				2			1															1									3	1					
Árapatak				1																		2									2	2					
Bodola				1			1			4												1									3	2			1		
Baróth	1			8	2	1	2	1	41	12	1					2				2		1	3			6					21	4		1			
Bodok																						3									1						
Bodos																						1									1				22		
Bodzaforduló				1						2																					4	1					
Bodzavám									1																						1	1					
Bükszád																															5	2					
Bölön				1					6			1																			3	2					
Bikfalva				2					2																						3	2					
Dobolló																															3						
Erősd																						1									2	1					
Egerpatak										1																					1	1					
Eresztevény																															1						
Étfalva				1																											1						
Előpatak					8			1		4	1													1							4	2					
Fotos																															1						
Feldoboly																						1									3	5					
Gidófalva				1			2		1			1										1									1	2					
Hidvég				1			2			1										1											3	6					
Ilyefalva							1			1					2							3									3	1			5		
Kilyén							1																								1	1					
Komolló							1		3	3																					2	1					
Kisborosnyó				1			2		1													2									1	1					
Kálnok																1						7									2						
Kökös				1			4		3																						5	6					
Köröspatak									3	1												3									2	1					
Középajta										1																					3	3					
Köpecz	2			5		3			8	3					2									3							3	5			3		
Laborfalva									1	1																					2	2					
Lisznyó							1		2	1													2								1	3					
Márkos																															2						
Miklósvár							1																								2	2					
Mikóujfalu				1			1					1		1																	5	1		2			
Málnás							1		1	1																					2						
N.-Baczon									4													1		1							6	2					
Nyén	2			1					3																						4	4					
N.-Borosnyó				2					3	3										1											3	4					
Nagy-Ajta				4			6		7	6						9						1				5					5	5					
Oltszem																															1	1					
Lüget																															3						
Réty				1			2		1	2																					1	2					
S.-Martonos										1																					1	1					
S.-Magyarós									2																						1	2					
S.-Szt-Király	1																														1						
S.-Besenyő	1						1																								1	2					
S.-Szt.-Ivány				2			2			2																					2	4					
Szita-Bodza	1								1																						3	3					
Szotyor																																1					
Szacsva																															2						
Száraz-Ajta				3			1		3	1												3									3	4					
Uzon				2			2		6	1		1										1		1							7	5					
Zalán																						3									3	4					
Átvitel	17	—	1	60	25	8	37	5	164	88	4	6	2	10	—	12	1	1	12	6	2	41	5	1	9	14	—	2	1	5	178	122	1	4	41	—	2

| | | |

	Ács	Ágynemü, paplanos	Arany-, ezüstmüves	Asztalos	Bérkocsis	Bádogos	Bognár	Borbély-fodrász	Csizmadia	Czipész	Czukrász	Eczetgyártó	Dongafaragó	Épitész-vállalkozó	Esztergályos	Fazekas	Fényképész	Fésüs	Fuvaros	Fonal- és kelmefestő	Fürdős	Gépcséplő tulajdonos	Gyapjumosó	Hentes •	Kádár	Kalapos	Kaptafavágó	Kárpitos	Kéményseprő	Kertész	Korcsmáros	Kovács	Kocsigyártó	Kőfaragó	Kőmives	Kőverő	Könyvkötő
Áthozatal	17	—	1	60	25	8	37	5	164	88	4	6	2	10	—	12	1	1	12	6	2	41	5	1	9	14	—	2	1	5	178	122	1	4	41	—	2
Zalánpatak																															1						
Zoltán							1																								1	1					
K.-Vásárhely	7	1	2	48	6	1	5	4	107	18	1	2		4	1	7	1	1	8			4			5	10	1	1	2	1	71	7			3	2	3
Albis							2		3	1												2									1	4					
A.-Csernáton				1			1		2	1																					7	6					
Almás							1		1	1												3			5						6	2					
Altorja	4						1		5	3			1																		5	6			1		
Bélafalva																															2						
Bereczk				2	2		3		3	2						1			3			1	4		2						8	6		1			
Bita							1		1																						2	1					
Barátos	3								2													2									2	2					
Czomortán																															2						
Csofalva							1		2																						1	2					
Dálnok				1					1													1									4	4					
Esztelnek				1			1		2																						3	2					
Felcsernáton																						4									4	1					
Feltorja									1																						1	1					
Futásfalva																						3									1	1					
Gelencze	1			5			1		3	1												3			2						4	4					
Hilib																						1			4						4	1					
Hatolyka				2					7																						1	1					
Haraly									2																59						2						
Ikafalva							1			1				2								3									3	1			5		
Imecsfalva				1					3																						2	1					
K.-Polyán				1																											4	3		1			
K.-Szt-Lélek				1			2		1																1						3	4					
K -Martonos																															4	1					
Karatna							1		1																												
Kovászna	1			26	6	1	5	2	16	6				3					5			2	4		1						14	6					
Kőrös				3			1															1									1	1					
Kurtapatak				1																											2	1					
Léczfalva									5													1										2					
Lemhény	4						3		6	1																					12	7			1		
Maksa									3													1									2	4					
Márkosfalva				2			1		1													2									1	1					
Martonfalva				2					2	1																					1	2					
Nyujtód																															7						
Ozsdola									2																						1	1					
Oroszfalu																															1						
Papolcz				4			2		2														2								10	9					
Páké				1					1	1																					1	2					
Páva									1														1								1						
Peselnek									1																						1	2					
Petőfalva																															1						
Soósmező	2			1			5		2										2						3						3	3					
Szárazpatak									1																						2	1					
Szászfalu																															1						
Szentkatolna				1																											2						
Szörcse																															1	1					
Sárfalva																															2						
Tamásfalva																																2					
Telek																															1	2					
Várhegy																															1						
Volál				1					1																						3	1					
Zabola				9			3		8													1			5						6	9					
Zágon				3			2		3	1																					6	6					
Összesen	39	1	3	177	39	10	81	11	366	126	5	8	3	19	1	20	2	2	30	6	2	76	16	1	96	24	1	3	3	6	413	247	1	6	51	2	5

Kötélszövő, kötélverő	6	18	136	4	1	99	7	4	13	2	2	—	3	5	64	4	15	7	16	4	17	4	3	63	2	17	2	1	1	7	10	2	6	11	1	7	3	177	8	2	1	146	2	—	—	1659
Lakatos																																													11
Molnár		1	4	1	1	2																																								5
Mészáros		8	2	79	2	1																																								560
Nyerges				2	2	2																																								21
Órás				2	2	2																																								31
Pék				6	2	6																																								30
Posztós és takács				6	2	6																																								46
Rézmüves				3	1	7																																								8
Ruhatisztító				1	1	2																																								91
Serfőző, sergyáros				1	3	2																																								19
Szappanos és gyertyás				1	3	2																																								8
Szabó férfi				1	3	2																																								6
Szabó női				1	3	2																																								9
Szeszgyárak				1	3	2																																								9
Szijgyártó				1	3	2																																								22
Szobafestő				1	3	2																																								14
Szücs				1	3	2																																								42
Takács				1	3	2																																								10
Temetkezési vállalat				1	3	2																																								11
Timár				1	3	2																																								76
Üveges, üveg, porcellán keresk.				1	3	2																																								17
Vendégiős, szállodás				1	3	2																																								17
Butorkereskedő				1	3	2																																								65
Bőr- és nyersbőrkeresk.				1	3	2																																								22
Cser és gubacskereskedő				1	3	2																																								16
Divat- és szövetkereskedő				1	3	2																																								14
Élelmi vállalat				1	3	2																																								29
Gabona és terménykeresk.				1	3	2																																								9
Gőzfürész, fürészmalom fakeres.				1	3	2																																							9
Könyv- és papirkeresk.				1	3	2																																								4
Hamuzsirfőző				1	3	2																																								179
Vegyes keresk. és szatócs				1	3	2																																								15
Pénzintézetek				1	3	2																																								7
Posztóványoló				1	3	2																																									12
Könyvnyomda				1	3	2																																									68
Köszörüs				1	3	2																																									26
Gyapjueladók				1	3	2																																									10
Gőzfürész és fürészmalom				1	3	2																																								13
Női kalapkészitő				1	3	2																																									74
Kézmü és rövidáru keresk.				1	3	2																																								13
Összesen	6	18	136	99	7	4	13	2	2	—	3	5	64	4	15	7	16	4	17	4	3	63	2	17	2	1	1	7	10	2	6	11	1	7	3	177	8	2	1	146	2	—	—	1659

Az előadottakban iparunk képét igyekeztem általánosságban bemutatni s most azon intézmények fölsorolását tartom kiemelendőnek, a melyek iparunk fejlődésére kedvező befolyást gyakoroltak.

Ilyenek: az ipariskolák,
a marosvásárhelyi iparkamara,
az iparfejlesztő bizottság
és a háromszékmegyei háziiparegyesület.

Ipariskolák.

A kézdivásárhelyi müfaragó tanmühely, Háromszék megye által az 1876-ik évben létesittetett, a mely ugyan a szervezés körül előfordult hiányok miatt csakis 3 évig állott fenn, de előnyös hatása ezen rövid idő daczára az ottani asztalosok készitményein meglátszik. Ezt követőleg az 1890-ik évben az ottani felsőnépiskola mellé egy asztalostanmühely állittatott föl a kormány által, melynek fölszerelési költségei nagy részét a megye hordozta. Azóta az iskola állami polgári iskolává alakittatott át. A két iskola tanterve közötti külömbség ugy hozta magával, hogy a tanmühely rendszeres müködését csakis az 1894—1895-ik évben kezdhette meg. A növendékek tanulnak a rendes polgári iskolai tantárgyakon kivül rajzolást, agyag mintázást, müfaragást, esztergályozást párhuzamosan az asztalossággal.

A sepsi-szentgyörgyi lakatos tanmühely az 1882-ik évben létesült, fentartója Háromszék megye volt. Segélyben részesittetett a vallás és közoktatási miniszter által. Miután azonban ezen tanmühely sikerét kétségessé tette a polgári iskola tanterve, a mely igen csekély időt engedett az ipari szakképzés begyakorlására s miután e miatt az innen kikerült növendékek csak egynehánya folytatta ipari további kiképzését a m. áll. gépgyárakban, mig a növendékek nagyobb része maga is érezvén a kellő kiképzés hiányát, más pályára szánta magát: nem felelvén meg czéljának, az 1895-ik évben beszüntettetett.

Nagyobb sikerrel felel meg czéljainak a sepsi-szentgyörgyi nőiparis kola, a melyet az 1880-ik évben a „háromszékmegyei háziiparegyesület“ létesitett. Czélja ezen iskolának a növendékeket kiképezni azon nőimunkákban, melyeknek nemcsak családjaik körében veszik hasznát, hanem kereseti forrást is nyujtanak. A fentartó egyesület elnöke és az iskola védnöke hatolykai Potsa József főispán v. b. t. t. mindent elkövet arra nézve, hogy ezen iskola müködése hova-tovább kiterjedjen és megfeleljen üdvös czéljainak. Miután a fentartó egyesületnek az iskola fejlődésével nagyobbodó költségei hordozására nem volt elegendő ereje, mert a társadalmi uton gyüjtött fillérek nem elegendők a költségek fedezésére, a megye is hozzájárul ezen iskola fentartásához s két év óta a vallás- és közoktatási miniszter segélyét is sikerült nagynevü védnökének annyiban megnyerni, a mennyiben a rendes tantárgyak előadására bejáró tanitóknak a tanórák száma szerinti fizetését hordozza.

Az iskola mintegy 40—50 növendék számára bennlakással is föl van szerelve. Növendékei nagyrésze a székely családok leánygyermekeiből kerül ki, de vannak szász és román vidékekről valók is.

Az iparos tanonczok oktatását a Sepsi-Szentgyörgyön, Kézdi-Vásárhelyen és Baróthon létező tanonczis kolák végzik, a melyeknek látogatása a fennálló törvények és szabályok értelmében kötelező lévén, az erre vonatkozó törvényeknek és szabályoknak megfelelően szerveztetvén, a mennyiben ezen szabályzatok hézagossága megengedi, megfelelnek rendeltetésüknek. A tanoncz iskolák sikerei az illető tanerők buzgó törekvéseinek köszönhető.

A sepsi-szentgyörgyi iparos tanonczis kolának van évenkint átlag 151 növendéke, az oktatást 5 tanitó végzi, a tanórák száma hetenkint az összes osztályokban 28, a tanitás az esti órákban történik.

A kézdi-vásárhelyi iparos tanonczis kola átlag 231 növendéket számlál, a tanitást 5 tanerő végzi hetenként 27 órán, melyek esténként tartatnak.

A baróthi iparos tanonczis kola növendékeinek száma 69, kik hetenkint 24 órán, 4 tanitó által részesülnek oktatásban, szintén az esti órák alatt.

Marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara.

A kereskedelmi és iparkamarai intézmény megyénk iparára nézve csak azóta bir fontossággal, a mióta a felejthetetlen emlékü néhai Baross Gábor volt kereskedelemügyi m. kir. miniszter az 1890-ik év február 10-én 7708. szám alatt kelt rendeletével a Székelyföldet a brassói iparkamara területéből kiszakitotta s Marosvásárhelytt a négy székely megye iparkamarájának megalakitását elrendelte és báró Bánffy Zoltán főispán, mint miniszteri biztos, 1890. deczember 27-én a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarát megalakitotta. Mindaddig, a mig ezen kamara nem létesült, a székely megyék ipara — és igy vármegyénk ipara sem részesült azokban az előnyökben, a melyekhez az iparkamara támogatása által juthatott volna. A brassói iparkamara nyelve a német nyelv volt. Német nyelven tartotta tanácskozásait, német nyelven jelentek meg kiadványai és évi jelentései s e miatt vármegyénk németül nem tudó iparosaira nézve nem birtak értékkel.

De a mióta a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara létesült, nemcsak megyénk, hanem az egész Székelyföld közgazdasági fejlesztése, a viszonyokhoz képest, rendszeres alakot öltött és föllendülést nyert.

Iparkamaránk közvetitésével értesitést nyernek iparosaink és kereskedőink minden országos ipari mozgalomról, melyekben a kamara buzditására vagy részt vesznek, vagy igyekeznek azokról maguknak tájékozást szerezni.

A modernebb ipari intézményeket a kamara meghonositani törekszik a Székelyföldön. Elnöke Tauszik B. Hugó és első titkára Réthy Dezső egész ügyszeretettel és lelkes odaadással szentelték munkásságukat és tudásukat a „székely ügynek“ s igyekeztek ezt országos fontosságra emelni. Fölhivták a kereskedelmi kormány figyelmét azon fontos állami érdekekre, melyek a székely iparügy fejlesztéséhez füződnek.

A kamara a Székelyföld összes gazdasági viszonyait tárgyaló évi jelentéseiben kimeritően felsorolja iparosaink bajait, panaszait s javaslatokat teszen közgazdasági viszonyaink emelése érdekében.

S ma már tények előtt állunk, melyek a kamara eredményes müködésének sikerei mellett tanuskodnak.

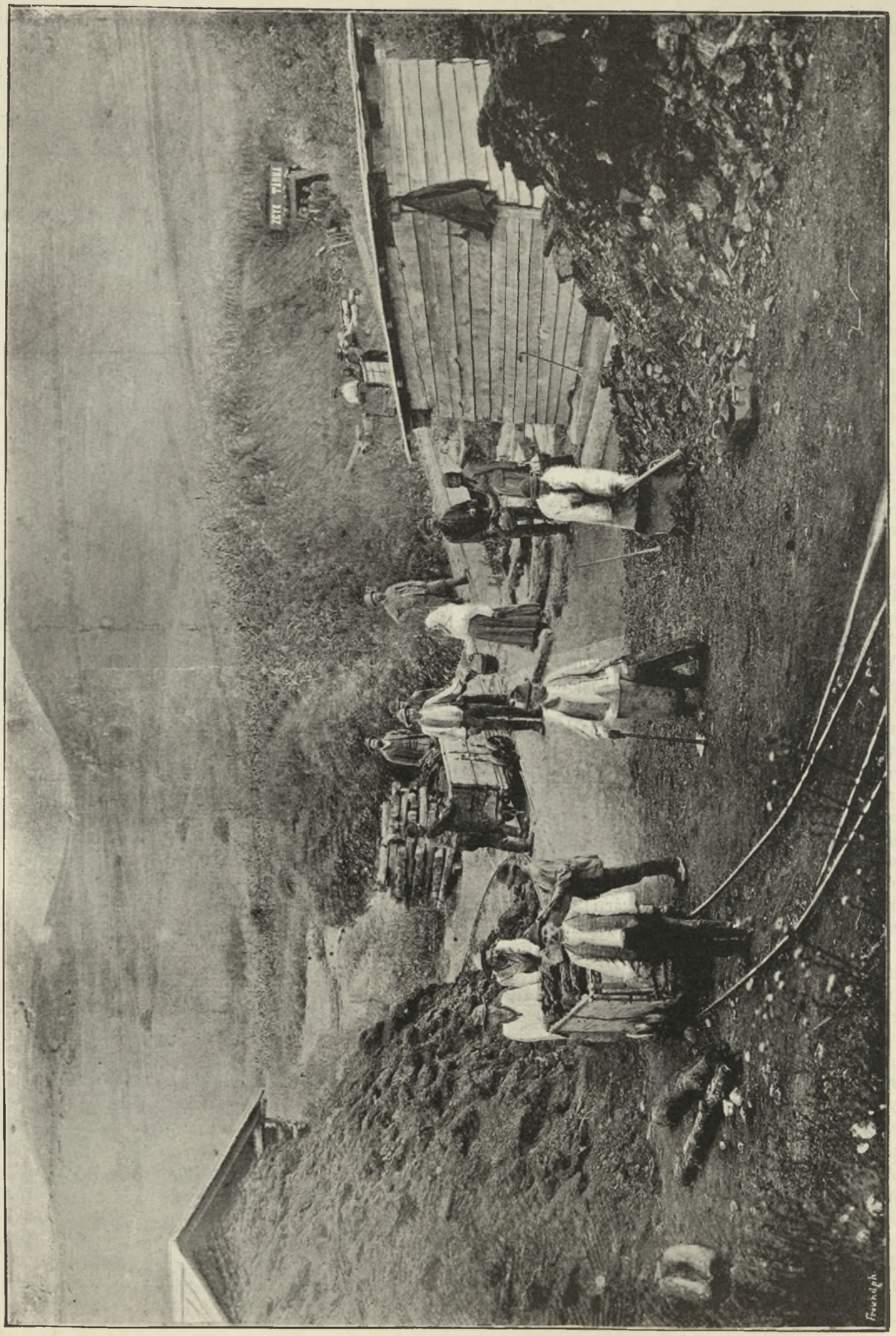

A KÖPECZI SZÉNBÁNYA.

Már az első évi jelentésének kibocsátásával elismerést vivott ki s népszerüvé tette magát az egész országban. Nagy gonddal és kellő körültekintéssel kezdett a Székelyföld közgazdasági viszonyainak javitásával és a székely kivándorlás csökkentésével foglalkozni.

A székely ipari munkásoknak Oláhország felé irányuló utját a hazai állami gyárak felé terelte s azokban többeknek foglalkozást szerzett.

Eszközli a székely fiuknak mint tanonczoknak a nagyobb városokban müködő nagyobb mühelyekben való elhelyezését. Hol is mintegy 5—600 fiu lett ez ideig elhelyezve. Ezek nehány év multán mint szakképzett s az igényeknek megfelelő mesterek térnek vissza.

Törekvő székely iparosoknak közvetitette az állami munka szerzést s ennek köszönhető, hogy ma már a katonai és vasuti szállitásokban iparosaink jelentékeny részt vesznek.

Ipartestületek és szövetkezetek alakitását szorgalmazta. Fölvetette egy második müegyetemnek az erdélyi részekben leendő felállitása eszméjét.

A kamara javaslatára létesültek állami ipari szakiskolák Maros-Vásárhelyen és Székely-Udvarhelytt.

Az első volt a hazai kamarák között, mely az önálló vámterület mellett nyiltan állást foglalt.

Ipari és kereskedelmi iskoláknak, szerény anyagi erejéhez mérten, 6 évi fennállása óta majdnem 5000 forintot adományozott.

És fölkeltette az egész Székelyföldön a bizalmat a kamarai intézmény iránt, a melynek rendeltetése addig iparosaink előtt ismeretlen volt.

Végül a legméltóbb hálával és fájdalmas kegyelettel kivánok megemlékezni Réthy Dezsőről, kamaránk első titkáráról, mert az ő hazafias lánglelke s alapos képzettségének, lelkiismeretes lankadatlan szorgalmának és buzgóságának köszönhetjük leginkább, hogy kamaránk jó nevet és elismerést vivott ki magának és méltó helyet foglal el az ország testvérintézményei között. 1895. február 15-én vesztette el a kamara szeretett titkárát; a ki nemcsak lelkesedéssel szolgálta a „székely ügyet", hanem tiszta hazafias lelkesedésével az iránt másokat is fel tudott lelkesiteni s annak barátokat szerezni.

Mellette László Gyula másodtitkár is tevékeny részt vett munkálkodásaiban és helyettesitette mindaddig, mig 1895. ápril havában a kamara az „Erdélyi gazdasági egylet" érdemes titkárát Sz. Szakács Pétert választotta meg helyébe. Sz. Szakács Péter megelőzőleg elfoglalt állásában annyira tudta alapos képzettségét érvényesiteni, hogy a kamara benne vélte veszteségét pótolni s nem csalatkozott, mert a megkezdett munkát az uj titkár nemcsak sikerrel folytatja, hanem ujabb kezdeményezésekkel gyarapitja is.

A kamara munkájában elismerésre érdemes tevékenységet fejtett ki a kamara minden tagja s méltán érdemelte ki iparostársainak bizalmát.

A kamara létezésével ujjá született a Székelyföld közgazdasága.

A háromszékmegyei iparfejlesztő bizottság.

Lukács Béla volt kereskedelemügyi m. kir. miniszter belátván, hogy a székely vármegyék ipari fejlesztését nem lehet a központból vezetni, sőt az iparkamara sem képes a viszonyokat olyan behatóan tanulmányozni, mint az ezen viszonyokat közvetlenül megfigyelő helyi érdekeltség: az 1892-ik évben mind a négy székely megyében iparfejlesztő bizottságokat alakitott s kinevezett abba olyan egyéneket, a kik kellő tájékozottsággal és avatottsággal birnak a közgazdasági állapotokat tanulmányozni s a kellő érzékkel és hazafias tevékenységgel hajlandók a vármegye ipara fejlesztésének munkájában részt venni.

„A háromszékmegyei iparfejlesztő bizottság" tehát a kereskedelmi miniszternek 1893. február 9-én 53.660. szám alatt kelt intézkedése alapján megalakult.

Elnök: Nagyméltóságu Potsa József, v. b. t. t., főispán
Titkár: Dr. Székely György. orsz. gyülési képviselő.
H. titkár: Ifj. Nagy Elek.
Dr. Bodor Tivadar, vezérigazgató.
Bogdán Árthur, vezérigazgató.
Gyárfás Győző, kir. mérnök.
Deák András, kereskedő
Kupferstich József, szeszgyáros.
Ifj. Nagy Elek, kalapgyáros, ipartestületi elnök.
Dr. Sinkovics Ottó, közgazdasági előadó.
Horn Dávid, fa-nagyiparos.
Weisz Berthold, országgyülési képviselő.
Beksics Gusztáv, országgyülési képviselő.
Molnár Józsiás, mümalom-tulajdonos.
Török Bálint, kereskedő.
Cseh Gyula, főszolgabiró.
Ifj. Czimbalmos Ferencz, müasztalos.
Sándor József, országgyülési képviselő.
Felszeghy Ferencz, kir. iparfelügyelő.
Gróf Mikes Ármin, nagybirtokos.
Seethal Ferencz, nagybirtokos.
Temesvári János, nagybirtokos.
Dr. Székely György, országgyülési képviselő.
Szőcs Albert, kereskedő.
Incze Gyula, kereskedő.
Zathureczky Gyula, nagybirt. takp. igazgató.
Benke Gyula, országgyülési képviselő.
Hollaky Atilla, főszolgabiró.
Béldy Tivadar, nagybirtokos.
Dr. Béldy László, orszgy. képviselő.
Vajna Miklós, főszolgabiró.
Henter Béla, főszolgabiró.
Ifj. Gödri Ferencz, polgármester.
Deák Albert, bányaigazgató.

Azóta ezen bizottság az összekötő kapcsot képezi a vármegye iparossága és a kereskedelmi miniszterium között. Feladata pedig, hogy állandóan figyelemmel kisérje működési területének közgazdasági viszonyait és mozgalmait, részleteiben megismerje és nyilvántartsa területén az ipari czélokra alkalmas helyeket és nyersterményeket; továbbá, hogy részben ellenőrző közege legyen a kereskedelemügyi miniszter által tett intézkedések kellő végrehajtásának, valamint hogy közremüködjék és javaslatokat tegyen mindazon ügyekben, melyek által a vármegye gyári, kézmü és háziipara, kereskedelmi szakoktatása, valamint általában közgazdasági helyzete javitható lenne.

A bizottság évnegyedenként tartja gyüléseit. A folyó ügyeket albizottságok intézik a teljes gyülés jóváhagyásá-

val. A központból a bizottságba Felszeghy Ferencz iparfelügyelő van kiküldve tájékoztatni a bizottságot a miniszter intencziói felől.

Már az 1893-ik év február 2-án tartott alakuló gyüléséből kérést intézett a magas kormányhoz aziránt, hogy miután a m. kir. országos földtani intézet már több év óta dolgozik az ország részletes geologiai fölvételén, a melynél a megállapitott sorrend és a munkálatok természetszerü lassuságánál fogva esetleg csak évtizedek mulva kerülhet a sor a Székelyföldre s igy vármegyénkre; már pedig a bizottság sikeres müködéséhez okvetetlen szükséges, hogy a különféle nyersanyagokban meglévő kincseket mihamarább megismerje és azután azt ipari feldolgozás által értékesitse: intézkedni méltóztasson megyénk területének geologiai fölvételének első sorban való foganatositása iránt.

Málnáson egy kőfaragó, Bodokon vagy Baczonban egy agyagipari tanmühely szervezését jelöli meg. A háziiparnak a községi és népiskolák felsőbb osztályaiban való tanitását javasolja s az ily czélokra a megyei ipartanalap segélyét is kilátásba helyezi.

Felterjesztést intézett a kereskedelmi miniszterhez aziránt, hogy a Romániával kötendő vámszerződésnél figyelem volna forditandó a székely ipar kiviteli termékeire.

Kezdeményezésére a székely fiuknak az állami gyárakban való elhelyezése kezdetét vette s ma már az igy elhelyezett fiuknak száma 300, mely szám évről-évre szaporodik. Ezek elhelyezése és ipari kiképzése nemcsak az állami gyárakban van folyamatban, hanem a fővárosi nagyobb különböző ipartelepeken is, ugy, hogy ha ma-holnap ezen ifjak mint kiképzett iparosok fognak a Székelyföldre visszatérni, hivatva lesznek itt a főváros iparával egy, szinvonalon álló ipart teremteni. A magánvállalatoknál levő fiuk elhelyezését az iparfejlesztő bizottság támogatása mellett az iparkamara közvetiti.

Elküldte Gyulai Károly bodoki fazekast kiképzés czéljából az „ungvári agyagipar-iskolába“ s visszatérte után 100 frt segélyben is részesitette, hogy iparát megkezdhesse azon czélzattal, hogy ezen iparág, melynek fejlődése alapföltételei a megye területén megvannak, fejlődhessen és az egyes egyének kitanittatása által föllendülést nyerjen.

SZÖVŐGYÁR SEPSI-SZENTGYÖRGYÖN.

Megvizsgáltatta a kereskedelmi miniszter által kiküldött szakértő Pap János ungvári agyagipar-iskolai szaktanárral a megye területén előforduló agyagfajtákat azon czélból, hogy melyik minő agyagipari czikkek gyártására lenne alkalmas.

Megkereste a pénzügyi kormányt, hogy a vármegyében elhelyezett pénzügyőrség ruházatát a helybeli szabókkal varrassa meg, vagy tegye lehetővé, hogy ezen munkákhoz szabó iparosaink is hozzáférhessenek.

Egy dohánygyárnak megyénkben való fölállitását és ezzel kapcsolatos dohánytermelési engedély megadását kérelmezte, minek következtében s Beksics Gusztáv országgyülési képviselő közbenjárása mellett a dohánygyár felállitását Sepsi-Szentgyörgyön Lukács László pénzügyminiszter el is határozta.

Megkeresést intézett a kereskedelmi miniszterhez az iránt, hogy a köpeczi szénbánya termelésének a magy. áll. vasutaknál nagyobb fogyasztása eszközöltessék, hogy a bükszádi üveggyárnak Csehország Hohenbockából szállitott quarchomokjára refakcziák engedélyeztessenek azon indokolással, hogy ezen gyár a nagy távolság miatt hátrányban van a közelebb fekvő felsőmagyarországi gyárakkal szemben és ezen körülmény megneheziti a versenyképességét.

Sepsi-Szentgyörgyön egy cserép és agyagcsőgyár létesitését kezdeményezte s annak támogatását helyezte kilátásba. A kormánytól a megye területén levő iparosoknak a katonai szállitásoknál nagyobb mérvben leendő részeltetését kérelmezte, sikerrel. És még a felsoroltakon kivül több ezekhez hasonló ténykedéssel kezdte meg az uttörő munkát s remélhető, hogy már a közel jövőben müködése a megye közgazdasága minden ágára emelőleg fog hatni és azt uj intézményekkel gyarapitani. Erre garancziát nyujt elnökének lelkes buzgósága, melylyel vármegyénk s ezzel az egész székelységnek jóllétéért, fejlődéséért, haladásáért és boldogulásáért küzd.

A háromszékmegyei székely háziiparegyesület.

Az 1876-ik évi május 22-én alakult. Ekkor tartott alakuló közgyülésén, a kibocsátott aláirási iveken 198 alapitó tagja 17950 frttal, 273 évdijas 390 frt 50 kr évi összeggel és 322 pártoló tagja 450 frt 35 krral volt a láirva.

Az egyesület első tisztikara a következőkből alakult meg:

Elnök: Szentiványi Gyula főispán.

Pénztárnok: Könczei József, megyei pénztárnok.

Jegyző: Tarczali Endre, polg. fiuisk. igazgató.

Számvizsgáló bizottság: Gr. Kálnoki Pál, Csabai László, Földes Bálint, Szinte László és Török Bálint.

Müködését azzal kezdte meg, hogy átirt K.-Vásárhely város tanácsához egy faragászati iskola felállitása és Sepsi-Szentgyörgy város tanácsához egy len és kender kikészitő és beváltó intézet létrehozása érdekében.

Egy év elteltével 1877. jul. 5-én az eltávozott Szentiványi Gyula főispán helyébe Potsa József főispánt választotta meg elnökének. Ezóta a női háziipar fejlesztést tüzte ki czéljául. A meglevő intézmények betetőzést nyertek egy szövőtanmühely és az Első Székely Szövőgyár fölállitásával, mely S.-Szentgyörgyön állittatott föl. Később ezen szövőtanmühely alakittatott át nőipartanmühelylyé, az egyesület most is minden erejét ezen iskola fejlesztésére és fenntartására forditja.

Jelenleg a háziiparegyesület tisztikara a következőleg van megalakitva:

Elnök: Potsa József, főispán, v. b. t. t.

Alelnök: Benedek János, kir. közjegyző.

Tiszteletbeli alelnök: Seethal Ferencz, nagybirtokos.

Titkár: Csinádi Lajos, isk. igazgató.

Pénztáros: Beteg Bálint, gyógyszerész.

A nőipariskola felügyelőbizottsága áll:

Elnök: Potsa József, főispán, v. b. t. t. s az eddig fölsoroltakon kivül ifj. Gödri Ferencz, polgármester, Babarczy Ferencz, Zayzon Béla, polg. isk. igazgató, Domján István, Deák András, Ferencz Lajos, Kupferstich József. Van ezenkivül egy 20 tagból álló választmánya is.

Az egyesület vagyona legnagyobbrészt alapitó levelekben van. Legtöbb alapitója Háromszék megyében van, idegen alig van egy-kettő. Alapitók 100—200 frttal a községek is. Ezen alapitólevelekben lévő vagyon ugyan nincsen elveszve, de a kamatok az alapitványi összegek után nagyon hiányosan folynak be. Ezen kamatok és a már csekélyre leapadt évdijas rendes tagok évi 2 frt tagsági dijai képezik az egylet állandó jövedelmét. Ebből, az 1150 frt államsegélylyel és a megyei ipartanalap 400 frt évi segélyével tartja fenn a sepsi-szentgyörgyi nőipariskolát, melynek évi költségvetése 4600 frt.

Az egyesület vagyona az 1895-ik év végén állott:

1.	52 drb Első szövőgyári részvényből à 100 frt	5200 frt — kr
2.	8.409. sz. takarékpénztári könyvben elhelyezett forgó tőkéből	410 „ 34 „
3.	7.493. sz. takarékpénztári könyvben berendezési alapból	286 „ 15 „
4.	5.441. sz. takarékpénztári könyvben befizetett alaptőkéből	1400 „ — „
5.	Kupferstich-féle alapitványból	50 „ — „
	Összesen . . .	7346 frt 49 kr

Betegsegélyezés.

Az ipari alkalmazottaknak betegsegélyezését az 1891. évi XIV. t. cz. életbeléptéig még a czéhrendszerből fenmaradt ipartársulati betegsegélyző egyletek teljesitették. Majdnem minden ipartársulat gondoskodott az iparos segédeknek betegség esetén való ellátásáról az által, hogy betegsegélyző egyletet tartott fenn. A befizetések havonkint történtek és igen csekély volt a hozzájárulás. A segélyezés pedig kizárólag csak abban állott, hogy betegeit egyleti költségen kórházban ápoltatták.

A 80-as évek végén a „Budapesti Általános Betegsegélyző és Rokkantpénztár“ Kézdi-Vásárhelytt és Sepsi-Szentgyörgyön fiókokat állitott föl, a melyekbe ezen társulati betegsegélyző pénztárak beléptek s beleolvadtak olyképpen, hogy vagyonukat tagjaikért abba járulékok fejében befizették. Ez a pénztár, a mely nem annyira a betegsegélyezést, hanem a szocziális eszméknek propagálását tüzte ki czéljául, nemsokára fiókjait bevonta s a befizetett összegeket jogtalanul megtartotta.

Ezen üzelmeknek az 1891. évi XIV. t. cz. életbeléptetése egyszersmindenkorra véget vetett, mert ennek alapján a sepsi-szentgyörgyi kerületi betegsegélyző pénztár megalakult, melynek köteles tagja megyénk területén minden ipari alkalmazott, a ki az ipartörvény hatáskörébe tartozó bármely vállalatnál vagy üzemnél (ideértve a kereskedést is) alkalmazva van. A járulékok a napibérek heti átlaga után 2%-ban vannak megállapitva. E szerint

felnőtt	férfiak	6	forint	heti	kereset	után	fizetnek 12 krt
	nők	4 frt	50 kr	„	„	„	„ 9 „
18 éven aluliak		3 frt		„	„	„	„ 6 „

A pénztár üzleti állapotát az alábbi kimutatások tüntetik föl.

Pénztári zárszámadás

1896. január hó 1-től deczember hó 31-éig.

Bevétel.

Pénzkészlet 1896. évi január 1-én .	197	frt	32 kr
Tagjárulékok: tagoktól	4190	„	97 „
munkaadóktól . . .	2229	„	02 „
Büntetéspénzekből	25	„	— „
Megtéritett kórház költség . . .	6	„	34 „
„ házbér	16	„	66 „
Kölcsön	50	„	— „
Belépésdij önként belépőtől . . .	—	„	50 „
Tagkönyvekből	167	„	43 „
Biztositéki letét	150	„	— „
Összesen . . .	7033	frt	24 kr

Kiadás.

Orvosok fizetése	415	frt	67 kr
Bábadij	2	„	— „
Gyógy- és orvosszerek	1203	„	90 „
Kórház ápolási dijak	1857	„	93 „
Tápdijak	1158	„	18 „
Temetési segélyek	140	„	— „
Nyomtatványok és könyvkötés . .	94	„	70 „
Irodaszer, fütés, világitás	23	„	19 „
Butor	2	„	62 „
Házbér	175	„	— „
Tiszti fizetések és napidijak . . .	650	„	— „
Tiszteletdijak	60	„	— „
Bizalmi férfiak tiszteletdija . . .	216	„	78 „
Posta és szállitási költségek . . .	11	„	72 „
Kölcsön törlés	350	„	— „
Fuvardijak	63	„	65 „
Fürdőjegyek	8	„	25 „
Biztositéki letét	150	„	— „
Vegyesek	24	„	— „
Pénztári készlet 1896. évi decz. 31-én .	425	„	65 „
Összesen . . .	7033	frt	24 kr

Tagállomány volt 1896. január 1-én 1105. Évközben belépett 1366, kilépett 1172, meghalt 7, deczember 31-én volt a tagállomány 1292.

Betegedési eset volt az 1896. évben 1010, ápolási napok száma 10,486.

A pénztár orvosai: dr. Nagy Sándor, dr. Barabás Sándor Sepsi-Szentgyörgyön, dr. Szentpétery Bálint Kézdi-Vásárhelytt. dr. Barabás Albert N.-Borosnyón, dr. Tóth Samu Zágonban, dr. Ötves Gerő Málnáson, dr. Bardocz Gyula Bereczkben, dr. Solymossy István Baróthon a kerületökbe eső minden tag után csekély 50 kr évi dijért végzik a fáradságos humánus munkát.

Elnök: ifj. Nagy Elek kalapgyáros.

Alelnök: Sándrik Mihály, a Jókai-nyomda r. t. üzletvezetője.

Pénztárnok: Benkő Árpád.

Ellenőr: József Lajos, unitárius lelkész.

A pénztár kezelését a legnagyobb rend és humanizmus jellemzi.

Ezenkivül müködik a megyében az Erdélyi faipar-részvénytársaság saját vállalati betegsegélyző pénztára külön orvossal és a „köpeczi szénbánya“ társláda pénztára, a mely csakis a bányamunkásokra terjed ki, s melynek 1894. év végén vagyoni állapotát a következő adatok tüntetik föl:

A társláda vagyona 22098 frt 93 kr.

Bevétel:

A tőkék %-ai és jövedelmeiből . . .	1176	frt	73 kr
járulékokból	2000	„	77 „
bányabirtokosok adományaiból	185	„	80 „
egyéb bevételekből	101	„	46 „
a bevételek összege . .	3464	frt	76 kr

Kiadások:

Munkabérek és végkielégitésekre munkásoknak	99	frt	60 kr
özvegyeknek	104	„	40 „
árváknak	57	„	60 „
kórpénzek, gyógykezelésre és temetkezésekre	1065	„	12 „
segélyezés	5	„	— „
kezelési költségek	135	„	76 „
egyéb kiadások	28	„	80 „
a kiadások összege . .	1496	frt	28 kr

Bevétel . . .	3464	frt	76 kr
Kiadás . . .	1496	„	28 „
Marad fölösleg:	1968	frt	48 kr, ezt
	22098	frt	93 kr vagyonhoz

hozzáadva vagyoni állapot az

1895 év végén . . . . **24067 frt 42 kr.**

Ilyen lelkiismeretes kezelés mellett, minőt ezen adatok feltüntetnek, nem csoda, hogy a pénztár ily szép vagyonnal rendelkezik.

A betegsegélyezésre vonatkozólag előadottakból kitünik, hogy a megye közigazgatása és az érdekeltség ezen humánus ügyet fontosságához képest kellően fölkarolta s kellő gondot fordit arra, hogy azok rendeltetésüknek minél inkább megfeleljenek.

A kisipar.

A szorosan vett ipari tevékenységet megyénkben leginkább a városokban és vásártartó községekben konczentrálódó kisipar képezi.

Ilyen ipari góczpontok: K.-Vásárhely 560, S.-Szentgyörgy 441, Baróth 229, Bereczk 91, Kovászna 179, Nagy-Borosnyó 35 és Nagy-Ajta 77, Uzon 47, Papolcz 74, Zágon 65 iparossal.

Ezen vásártartó helyiségekben képviselve van a kisipar minden ága s gyártmányai, kezdve a nép szükségletét képező legegyszerübb kivitelü czikkektől egész a mai kényesebb izlésnek megfelelő tárgyakig váltakoznak.

Kisiparunk egészen kisipari képéről az alábbi adatok nyujtanak tájékozást.

Az összes iparral foglalkozóknak, a kik az összes lakosság 3.80%-át képezik, csakis 30—32%-a dolgozik segédekkel, a többi 68—70 % segédek nélkül csak egymaga.

A segédekkel dolgozó iparosok aránya egymás között következőkép oszlik meg:

1	segéddel dolgozik	25%
2	„ „	15—20%
3—5	„ „	15—20%
6—10	„ „	10—15%
11—20	„ „	5%

Ezen adatokban bennfoglaltatnak a gyári és nagyobb magánvállalatok is.

A mióta a román vámháboru iparosainkat a romániai piaczok helyett a helyi piaczokra szoritotta, a kisipar minden ágának a helyi fogyasztásnak megfelelően kelletvén átalakulnia, ugyszólva ujra született.

A kezdetleges eszközökkel gyártott egyszerü román népies gyártmányok helyett a modern izlésnek megfelelő czikkek gyártására az átmenet nagyon nehezen ment és igen sok áldozatot követelt, de fajunk életrevalósága leküzdötte a nehézségeket s ha nem volt kitől tanulnia, maga állott be feltalálónak. Daczára annak, hogy a nagy közönség ezen kétségbeesett küzdelemről, melyet iparosainknak a mindennapi kenyér megkereséséért kellett megküzdeniök, nem vett tudomást s a helyett, hogy fogyasztásával támogatására sietett volna, kicsinylően mellőzte, daczára annak, hogy a legilletékesebb helyről, a magyar kormánytól csak a legutóbbi időben részesült valamely támogatásban, melyet, a mereven felállitott alapelvek miatt nem lévén könnyen hozzáférhető, nem veszen annyira igénybe, a mennyire azt a fejlődés érdeke megkivánná: megelégedéssel konstatálhatjuk, hogy ma már, az uj ezredév küszöbén, a küzdelmet siker koronázza, vigan folyik a haladás, a fejlődés az egész vonalon.

A legkedvezőbben hatnak az állami támogatások közül a termelésre az állami szállitasok s ezeknél azon körülmény, hogy ezen szállitások által leköttetik az iparosok munkaerejének egyrésze, a mi által az iparosok tulnagy száma által előállott tultermelés redukálódott s ennek következtében a czikkek árai emelkedtek.

Hogy a fogyasztó közönség mennyire nem támogatja az ipari tevékenységet és mennyire előnyben részesiti a kereskedők által importált külföldi, selejtes osztrák gyári árut, kitünik abból, hogy addig, mig az ország többi részeiben az önálló iparosság az összes lakosságnak 5·21%-át képezi, Háromszék megyében csak 3·80% jut az iparosságra. Addig, mig az ország többi részeiben átlag 100 iparosra 115 segéd — nálunk 100 iparosra 32 segéd jut. És mégis foglalkozás hiányában a mi iparos népünk vándorbotot kényte-

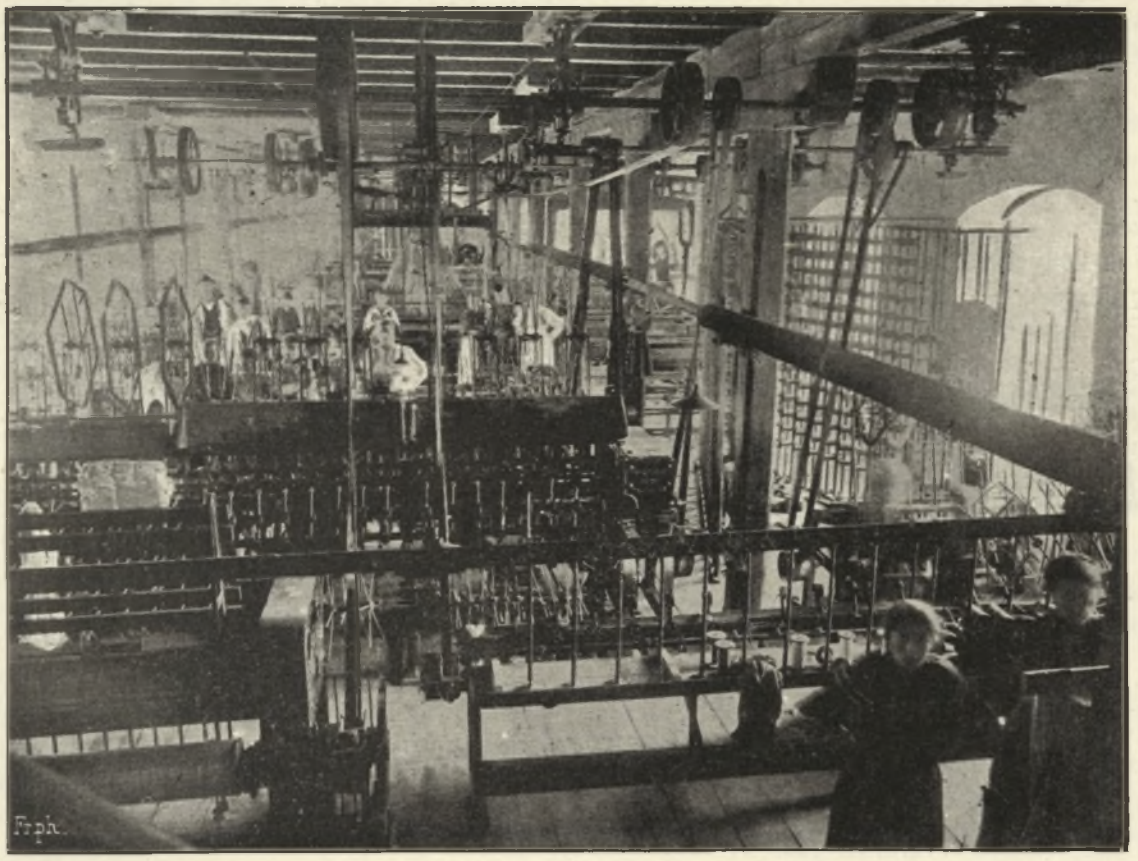

A SEPSI-SZENTGYÖRGYI SZÖVŐGYÁR BELSEJE.

len kezébe venni s elhagyni hazáját. Mig tehát az ország többi részeiben a lakosság képes az összehasonlithatatlanul nagyobb számu iparosoknak is megélhetést nyujtani, addig a mi fogyasztó közönségünk a kevesebb számu iparosnak sem ád kenyeret.

Ez egy olyan elszomoritó jelenség, a mely joggal elkeseritheti küzdelmében a kisiparos népet.

Állami szállitásokban részesittetnek a s.-szentgyörgyi és k.-vásárhelyi lábbeli készitő iparosok; készitenek, bakkancsokat, nyári czipőket és lovassági csizmákat a közös hadsereg és a honvédség részére, évenkint mintegy 16—20 ezer frt értékben.

A magy. áll. vasutak részére üzleti anyagokat u. m.: létrákat, ásókat, kapákat, fatalicskákat a sepsi-szentgyörgyi kerekesek és kovácsok évenkint 12.000 frt értékben

Csendőrségi és rendőrségi kalapokat szállit Kiss és

Nagy Első Székely Kalapgyára évenkint 13—15 ezer forint értékben.

Vasuti szöveteket, közintézetek számára vászonnemüeket és az állampénztár számára pénzeszsákokat, az Első székely szövőgyár, évenként, mintegy 20.000 frt értékben.

Ezen közszállitások iránti bizalom a czikkek jósága és tartóssága miatt hova-tovább erősbül s kilátás van arra, hogy ezen állami szállitásokban egyre nagyobb arányokban fognak részeltetni iparosaink.

Az 1872. évi VIII. t.-czikket megelőzőleg mint az ország többi részeiben, ugy megyénkben is az iparos korporácziókat a czéhek képezték, melyek hol korábban, hol később kapták az egyik vagy a másik uralkodótól vagy erdélyi fejedelemtől, vagy az erdélyi helytartóságtól privilegiumaikat. A mint a jelen mü más fejezeteiben ismertetve van.

Az 1892. évi VIII. t. cz. 83. §-sa a czéheket eltörülte s ezek helyét az ipartársulatok foglalták el.

Ipartársulat K.-Vásárhelyen 12 van. Legtekintélyesebb a csizmadiáké, mely mint czéh az 1669-ik évben keletkezett, és 1878-ban alakult át ipartársulattá. Az asztalos ipartársulat mint czéh 1844-ben alakult. A szabó ipartársulat 1878-ban alakult át a régi czéhből. Van ezeken kivül ipartársulatuk a timároknak, fazekasoknak, szijgyártóknak, szücsöknek, czipészeknek, kalaposoknak, mészárosoknak, kerekeseknek, kovácsoknak, bádogosoknak és lakatosoknak.

A SEPSI-SZENTGYÖRGYI SZÖVŐGYÁR BELSEJE.

S.-Szentgyörgyön 5 ipartársulat van és pedig a csizmadiáké; timároké; a czipész, kalapos, bádogos és pékek ipartársulata; a szabók, asztalosok ipartársulata és a kerekesek és kovácsoké.

Sajnos, hogy ezen társulatok nem fejtenek ki semmi más tevékenységet, mint azt, hogy egyik-másik társulati tagjaikat halála esetén kikisérik örök nyugvó helyére. Tagjaik fölvétele még a czéhektől fenmaradt nagy evés-ivásból áll és tagjaiknak koporsó pénz czimen elhalálozásakor némi temetkezési segélyt nyujtanak. Egyik-másiknak tekintélyesebb vagyona is van, a melyet szövetkezet létesitésére fölhasználhatnának, ezt azonban a visszavonás és a szövetkezeti intézmények előnyeinek nem ismerése és egy-két tudákos egyén terrorizmusa akadályozza elannyira, hogy ezen társulatok még arra sem valók, hogy tagjaiért állami szállitásoknál vagy egyéb vállalatoknál vagyonukból kaucziót tegyenek. Az ipartestületek és szövetkezetek létesitését akadályozzák, s különösen a csizmadiáké minden haladásnak, fejlődésnek alaptalan kifogásaikkal, utjában állanak.

Az ipartestületi intézmény inkább megfelel czéljainak s üdvös munkaprogrammot tár a testületek elé.

Ipartestület alakult Sepsi-Szentgyörgyön, hol is ifj. Nagy Elek, kalapgyáros fáradozásai következtében 8 évi kinos vajudás után végre az 1893-dik évben megalakult megyénkben az első ipartestület és megkezdte müködését. Azóta, daczára a timárok és a csizmadiák a testület intézménye elleni kicsinyeskedő ellenséges magatartásának, a testület tagjainak érdekeit hathatósan támogatja és eredményes tevékenységet fejt ki. Tagjainak száma 270. Elnöke: ifj. Nagy Elek. Alelnökök: Jancsó Albert és Blaskó Lajos. Jegyző: Jancsó István.

Tevékenysége az ipartörvényen és alapszabályaiban körülirt adminisztrácziön kivül a következő fontosabb mozzanatokra terjedt ki:

ébren tartja tagjai közt a társulási szellemet;

tájékoztatja tagjait a kormány, az országos iparegyesület és az ipartestületek országos bizottságának kezdeményezéseiről és ténykedéseiről;

minden a tagok előnyére szolgáló ügyben felvilágositással szolgál s végzi az egyesek érdekében az irásbeli munkát;

a vármegyei iparfejlesztő bizottsággal elnöke ifj. Nagy Elek által, a bizottság ülésein közvetlenül érintkezik, a melynek támogatását élvezi, előterjesztésére az iparfejlesztő bizottság a testület tagjai részére nagyobb arányu állami munkában való részesitést eszközölt ki; a férfiszabók részére egy a kereskedelemügyi miniszter által leküldött szabászmester által ingyenes szabászati tanfolyamot rendezett, a mely sikeres eredménynyel végződött; a Háromszék-, Brassó- és Kis-Küküllő vármegyék pénzügyőrségi ruházatának elkészitését megszerezte a szabóiparosok részére és Sequens József posztógyárosnak, tekintettel a juhtenyésztés érdekeire és a posztó szövő háziipar fejlesztésére, 4000 frt államsegélyt eszközölt ki;

akcziót inditott egy hazai posztóraktár-szövetkezet létesitése érdekében és az érdeklődést fenntartani törekszik minden ipari ujabb mozgalom iránt, a mely az iparfejlesztésre hatással bir.

Az előadottakból láthatni, hogy hasznos és hazafias munkát végez s az adott viszonyokhoz képest megfelel hivatásának.

A kovásznai ipartestület Mihály Albert ottani iparos buzgólkodásának köszöni létesitését, a ki mint a testület elnöke, ügyeit lelkes odaadással vezeti. Ennél a testületnél sem hiányoznak a széthuzó elemek, azonban ezek törekvéseit legyőzi a józan gondolkozásu többség.

A testület zászlóját a vidéki intelligenczia részvétele mellett 1895. év augusztus havában szentelte föl. Fentartja továbbá az iparosok közt a rendet, végzi az adminisztrativ teendőket, az iparfejlődésre buzditólag hat és arra emelőleg hatni minden alkalmat fölhasznál és minden eszközt megragad.

Baróthon, a hol az iparosok kellő számban vannak arra, hogy testület létesüljön, a létesülést az iparhatóságnak az ügy iránti ellenséges magatartása akadályozza. Daczára az iparosságnak a testület megalakitása iránti többrendbeli kérésének, nem hogy a testület megalakitására lépéseket tett volna, hanem azt kicsinyes, a törvényes alapokat nélkülöző kifogásokkal megakadályozza.

K.-Vásárhelyen már több rendben meg lett kisértve az ipartestület megalakitása, de a csizmadiák vonakodása miatt, miután nálok nélkül a többség nem volt összehozható, minden kezdeményezés siker nélkül maradt.

Vármegyénkben iparáganként felsorolva a kisipari foglalkozás következőképpen oszlik meg:

Vas és fémipar:

arany és ezüstmüves	3
bádogos	10
kovács	247
lakatos	44
rézmüves és üstgyártó	5
összesen	309.

Faipar:

asztalos	177
kerékgyártó	81
kádár	96
dongafaragó	3
összesen	357.

Épitő ipar:

ács	39
kőmüves	51
szobafestő	6
kőfaragó	6
összesen	102.

Malomipar:

Molnár	330
összesen	330.

Élelmi czikkek gyártása:

eczetgyártó	8
mészáros	261
pék	19
czukrász	5
összesen	293.

Ruházati ipar:

kalapos	24
férfi szabó	145
női szabó	14
szücs	59
összesen	242.

Bőripar:

nyerges	13
timár	99
czipész	26
csizmadia	366
kordoványos	1
szijgyártó	25
összesen	530.

Szövő ipar:

kötőszövő és kötélverő	7
posztó takács	3
takács	6
összesen	16.

Vegyészeti ipar:

fejtő és fonal festő	6
Hamuzsir főző	10
összesen	16.

Vegyes iparok:

könyvkötő	5
borbély, fodrász	11
paplanos	1
esztergályos, pipa faragó	1
fazekas	20
fésüs	2
kárpitos	3
kéményseprő	3
órás	7
fényképész	2
összesen	55

A kisiparosok összes száma 2250.

A felsorolt iparágak fejlettsége egyenlő az ország többi részeinek hasonló iparával és kivévén az állami szállitásokat, a helyi fogyasztásra termel. Kivitel kisipari czikkekből, a kézdivásárhelyi asztalos gyártmányokat kivéve, a mely említést érdemelne, nincsen.

Gyáripar.

A vármegyében létező nagyobb iparvállalatok nem sorolhatók a szorosan vett nagyipar körébe. Hogy nincsenek nagyobbszabásu gyáripar telepeink, annak az az oka, hogy Háromszék megyében csak az utóbbi években épült vasut. A hol a közlekedési eszközök hiányzanak, nem fejlődhetik a kivitelre támaszkodó gyáripar. A mi a legutóbbi évekig létezett, az csak a helyi fogyasztásra alapittatott. Csakis a brassó—háromszéki vasutvonal kiépitése után tünt fel egy-két olyan vállalat, a melynek üzlete nagyobb kiterjedésü fogyasztó területre van fektetve, mint a kovászna-gyulafalvi, papolczi és zágoni gőzfürészgyárak-

A gyári ipar üzemeinél az összes iparral foglalkozóknak
az orbai járásban 50%
a sepsi járásban 5—10%
a miklósvári járásban 15—20%
Sepsi-Szentgyörgyön 5% nyer alkalmazást.

A mezőgazdaság fejlesztésére a vármegyében levő gyárak közül 26 szeszgyár és 3 sörgyár hat emelőleg. A termesztett gabona fölösleget részben ezen gyárak dolgozzák föl. A talajalakulás és a nyers anyag mennyisége miatt nagyobb arányokat csakis a faipar ölthetett, mi abban leli magyarázatát, hogy a vármegye területének tulnyomó részét erdőségek képezik.

A vasuti hálózat kiépitésével reményünk lehet arra, hogy a vármegye területén kinálkozó természeti kincsek kiaknázására megleli utját a tőke is. Már is mutatkoznak ennek jelei. A csiki vonal kiépitésével Málnáson egy megyénkben már a második „szénsav süritő gyár“ alakult.

Eddig a gyáripar fejlődését a vasutak hiánya hátráltatta. De a vasutak kiépitésével gyáriparunk fejlődése sem fog Erdély többi vármegyéje mögött maradni.

A bükszádi üveggyár.

A vármegyében a legrégibb gyár a gróf Mikes Benedek örökösei tulajdonát képező üveggyár. Alapittatott 1763-ban a Mikes grófok által. Akkori tulajdonosai német és cseh munkás családokat telepitettek a „Zsombor-tetőre“ épitett üveghutához.

A betelepitett munkáscsaládok száma nem ismeretes, de hogy többen lehettek, erről tanuskodnak Bükszád község lakosságának német és cseh hangzásu nevei.

Azon területet, a melyen jelenleg Bükszád község és határa fekszik, akkor a Mikes grófok tulajdonát képező rengeteg erdők boritották s ezen erdők kihasználása czéljából épittetett a huta.

Az idők folytán a Zsombor-tető körüli erdőségeket lassanként felemésztette a gyár s ennek következtében helyeztetett jelenlegi helyére Bükszád községbe át.

Az 1885-ik év április hó 30-án teljesen leégett, de csakhamar modernebb berendezésekkel ujból fölépittetett.

A gyár két olvasztó kemenczében állitja elő az üveganyagot, melyből a készült tárgyakat gőzerőre alkalmazott köszörükön és üvegfestésre berendezett mühelyekben csiszolják és festik munkásai a kor kivánalmainak megfelelő izléses gyártmányokká.

A gyár évente körülbelül 40 kocsirakomány nyersanyagot dolgoz föl, és pedig: mintegy 15 vaggon szódát, 2 vaggon hamuzsirt, 2 vaggon meszet, 3 vaggon agyagot, 15 vaggon hohenbockai quarczhomokot és 3 vaggon üvegtörmeléket.

Az üveganyag olvasztására és gépek hajtására évenkint mintegy 4000 m. köböl bükkfát használ el.

A szódát Boszniából, a hamuzsirt Csehországból, a meszet Révről, a quarczhomokot morvaországi Hohenbockából és Csik megyéből szerzi be.

Évi termelésének értéke 100.000 frt.

Gyártmányai: főképen sörös és ásványviz palaczkok, melyeknek specziális gyártására különös figyelmet fordit, ezen kivül a közönséges öblös üvegek, poharak és minden egyébnemü háztartási üvegtárgyak. Asztali és ivókészletek magyar stilü csiszolással és festéssel.

Piaczai: Magyarország, Románia és Bulgária.

A jelenlegi tulajdonosok és a gyár szakigazgatója minden lehetőt megtesznek arra nézve, hogy ezen vállalat az üvegipar jelenlegi válságos helyzetében, a szinvonalon tartassék. Munkásainak száma 60—80 olyan munkás, a kik bár betelepitett családoknak utódai, teljesen magyarokká lettek. Munkásait sokkonként 20 kr.jával, vagy darabszámra fizeti.

Igazgatói mint müszaki vezetők voltak: 1848-tól 1881-ik évig Szőcs Mihály, 1881-től 1893-ig Dousa József, 1893-tól 1894-ig Rozanek József, 1895-től a mai napig Albertini Géza, a ki nagy tevékenységet fejt ki arra nézve, hogy gyártmányai az ezen iparágban kifejlődött nagy versenyben érvényesülhessenek.

Versenyképességét egész a legutóbbi évig nagyon megnehezitette azon körülmény, hogy ugy a nyersanyagot, mint a kész árut Bükszádtól Brassóig mintegy 60 klmtr távolságon tengelyen kellett szállitani. De a sepsi-szentgyörgy—csik-szereda—csik-gyimesi vasut kiépitésével előnyösebb helyzetbe jutott a gyár és föllendülése várható.

Az Első székely szövőgyár Sepsi-Szentgyörgyön.

Ezen gyár a „Háromszékmegyei háziiparegyesület“, Potsa József főispán és a sepsi-szentgyörgyi intelligenczia kezdeményezésére alakult. Alakuló közgyülése 1880-ik év május 31-én tartatott. Müködését 800 drb 10 frt névértékü teljesen befizetett részvénynyel, tehát 8000 frt alaptőkével kezdte meg. Egy a gyár mellé szintén a háziiparegyesület által felállitott szövőiskola képezte ki munkásait és főczélul a szövő-iparnak, mint háziiparnak terjesztését tüzte ki maga elé. Ezen czéljának müködése óta teljesen meg is felelt s ha nem tudott nagyobb sikereket fölmutatni, onnan van, hogy kereskedőink felhasználtattak a csehországi gyárak által ezen törekvések elé akadályokat gördíteni az által, hogy utánozva az Első székely szövőgyár gyártmányait, a közönségnek ámbár selejtesebb minőségben, de olcsóbb árban kinálták áruikat. Sajnos, közönségünkben nincsen elég érzék az ilyfajta üzelmek megtorlására. Még mindig nem látja át, hogy hazai iparunk támogatásával nemzeti vagyonosodásunkat segiti elő és igy közvetve magán is segit.

A gyár azonban, daczára mindezeknek, a hazafiasabb elemek s főleg a tulajdonos részvénytársaság elnöke Potsa József főispán által támogatva, haladt kitüzött czélja felé. Törekvéseinek jótékony hatásai kezdtek mutatkozni a szövőipar, mint háziiparnak terjedésében. Gyártmányai tért hóditottak a legmagasabb körökben s nem egy főuri szalon van székely szőttes függönyökkel s nem egy illatos boudoir gyártmányaival diszitve.

Ezen sikerek által kecsegtetve az 1890-ik évben elhatározta a részvénytársaság a részvénytőke fölemelését és ez által a gyárnak szélesebb alapokra való fektetését. E czélból 1891. május 26-án a 800 drb egyenkint 10 forintos értékü részvények 100 frt értékü teljesen befizetett részvényekre egészittetvén ki, igy a részvénytőke 80.000 frtra emeltetett.

Ebből 42.000 frt az uj gyár épitésére és 35.000 frt gyári berendezésekre fordittatott. Forgótőkének megmaradt 3000 frt, a mely 20.000 frt kamatmentes, 10 év alatt törlesztendő államkölcsönnel 23.000 frtra egészittetett ki.

A gyár tulajdonát képezi: egy 54 mtr. hosszu, 14 mtr. széles egyemeletes gyári épület 2 szövőteremmel, melyek mindketteje 42 mtr. hosszu és 14 mtr. széles, a szükséges gép- és fütőházzal. Egy lakóház a munkavezetők és egy másik a fütő számára. A két szövőterem közül a földszinten lévőben 36 mechanikai szövőszék, a simitógép és a segédgépek vannak elhelyezve, az emeleten pedig 30 Jaquard- és nyüstös gyorsvetélővel fölszerelt kézi szövőszék müködik.

Felszerelése áll: egy 30 lóerejü gőzgépből, mely a 30 mechanikai szövőszéket, egy simitógépet, gőzfütést és villanyvilágitást lát el gőzerővel s a mindezeknek megfelelő segédgépekből és eszközökből.

Munkásainak száma 48. Ebből 33 nő és 15 férfi. Ezenkivül van még 20 tanuló és a gépek kezelésére 4 alkalmazott. A munkások és tanulók nagyobb számban nők, a kiket kiképeztetésük után, ha kilépnek a gyár kötelékéből s a szövészetet, mint háziipart folytatni akarják, a kereskedelmi miniszter az iparalap terhére ellát müszövőszékekkel.

Gyártmányai: asztal- és ágynemüek, függönyök, ágy- és asztaltakarók, női és férfi mosó ruhaszövetek, csángó és magyar mintás kötények és egyéb szőttemények len- és pamutból.

Szállit a m. kir. államvasutak részére évenként mintegy 35,000 mtr. kékcsikos lenvásznat és az állampénztár részére 40.000 drb pénzeszsákot.

Vezetői voltak: a részvénytársaság elnöke kezdettől fogva hatolykai Potsa József főispán. Igazgatói: Kökössi Endre és Kupferstich József, utóbbi jelenleg is igazgatója a gyárnak

Gyártmányai értékesitése: egy helybeli detail raktárban és megrendelésekre történik. Egyes megrendelők részére az ország különböző részeibe évenként mintegy 20.000 frt értékü árut szállit. Romániában, Moldvában és Erdély különböző vidékein házalók hordják czikkeit szét és hozzák forgalomba.

Évi forgalma 80,000 frt.

A BÜKSZÁDI ÜVEGGYÁR.

Kiss és Nagy első székely kalapgyára Sepsi-Szentgyörgyön.

Mint kalapos mühely az 1861-ik évben alapittatott Kiss Dénes kalapos-mester által. Kezdetben a helyi piaczokra dolgozott. Romániába való kivitele évenkint 8000—10000 darab kalap volt.

A vámháboru kiszoritotta a romániai piaczokról s e miatt a gyártást a helyi viszonyoknak megfelelően kellett átalakitani. Ezen szükségesség előtérbe lépése s az 1885-iki országos kiállitás tanulmányozása arra sarkalta tulajdonosát, hogy mühelyét az igényeknek megfelelően alakitsa át. 1885. év végén társul vette maga mellé vejét, ifj. Nagy Eleket; azóta „Kiss és Nagy első székely kalapgyára“ czég alatt folytat a vállalat kiterjedtebb üzletet.

Gyártmányai: férfi merino gyapju és loden kalapokban fölöslegessé teszik a behozott e fajta idegen árut. Ezen kivül szerződött szállitója a m. királyi csendőrség összes kalap - szükségletének az 1887-ik év óta a mai napig. Különleges gyártmányai lévén az egyenruházati kalapok, az ország több nagyobb városának rendőrségét látja el rendőrkalapokkal.

Fejlődését bénitja a helybeli kereskedők által forgalomba hozott sok importált áru.

Gyártmányainak előállitásánál előforduló varrási munkákat háziiparszerüleg végezteti Sepsi-Szentgyörgy—Szemerja' városrészi székely asszonyokkal.

Szeszgyárak.

A vármegye közgazdaságában egyik legfontosabb szerepe van a szeszgyáraknak. A létező 26 szeszgyár évenkint 66.192 mm. nyersanyagot dolgoz föl, a melyből 1,794,324 literfok szeszt termelnek s a melynek átlagos értéke 307,611 frt 84 kr. Tehát a feldolgozott nyersanyag mm.-ként 4 frt 65 krban értékesittetik.

Ezen gyárak, egynek kivételével, mezőgazdasági szeszgyárak lévén, a fősulyt a marhahizlalás és állattenyésztésre fektetik. Az évenként kihizlalt és többnyire a pozsonyi és bécsi piaczokra fölhajtott marhák száma mintegy 1341. Ezek páronként és suly szerint adatnak el és közel egy millió frton értékesittetnek.

A Háromszék vármegye területén müködő szeszgyárak által az 1894/95. évi termelési idény alatt feldolgozott anyagok mennyiségét és azok értékesitését az alábbi adatok tüntetik fel:

Folyó szám	A szeszfőzde vállalkozó neve	létezési helye	Naponkint átlag feldolgozott nyers anyag (kilogram)	Naponkint átlag feldolgozott zöld maláta (kilogram)	Naponkint átlag feldolgozott összesen (kilogram)	Az üzembe helyezés napja 1894	Az üzem beszüntetésének napja 1895	Az üzemben tartott napok száma	A feldolgozott átlagos évi mennyiség nyers anyag (kilogram)	A feldolgozott átlagos évi mennyiség zöld maláta (kilogram)	A feldolgozott átlagos évi mennyiség összesen (kilogram)	A gyártott szeszfok évi mennyisége	A kihizlalt marhák száma
1	Gr. Kálnoky Félixné	Kőröspatak	634	244	878	október 30.	junius 19.	235	148990	57340	206330	60941	45
2	Bogdán István és András	„	945	327	1272	november 10.	junius 23.	225	212625	73575	286200	81700	60
3	Kupferstich József	S.-Szentgyörgy	763	295	1058	október 13.	junius 10.	240	183120	70800	253920	58984	50
4	Mélik Kristóf és János	„	747	265	1012	november 7.	julius 3.	238	177786	63070	240856	69087	40
5	Dánér István jogutódai	Baróth	703	268	971	deczember 15.	junius 5.	172	120916	46096	167012	51393	45
6	Kohn József	„	646	200	846	november 18.	julius 13.	237	153102	47400	200502	66621	45
7	Zathureczky Gyula	„	712	226	938	november 3.	május 6.	184	131008	41584	172592	45540	45
8	Benkő Sándor	K.-Vásárhely	848	250	1098	november 12.	julius 9.	239	202672	59750	262422	74934	55
9	Tóth József	„	533	195	728	november 8.	julius 4.	238	126854	46410	173264	44078	30
10	Csiszár Dénes	„	498	222	720	november 25.	julius 22.	239	119022	53058	172080	48631	30
11	Báró Apor Gábor	Oltszem	495	148	643	deczember 1.	junius 15.	196	97020	29008	126028	41570	25
12	Neumann József	Várhegy	753	317	1070	október 1.	május 29.	240	180720	76080	256800	70014	50
13	Joós Elek és fiai	Kisborosnyó	302	202	504	november 5.	május 29.	205	61910	41410	103320	40307	24
14	Sántha József fiai	Mikó-Ujfalu	681	299	980	október 8.	május 7.	210	143010	62790	205800	41500	40
15	Jancsó Mózes	K.-Vásárhely	1249	472	1721	november 4.	julius 1.	239	298511	112808	411319	123444	90
16	Amrus Albert	„	454	147	601	november 28.	julius 19.	233	105782	34251	140033	33683	30
17	Nagy Ferencz	„	1066	376	1442	szeptember 1.	augusztus 31.	365	389090	137240	526330	122383	120
18	Tóth István	„	1143	439	1582	november 14.	julius 12.	250	285750	109750	395500	108267	80
19	Bartha Imre és társai	Árapatak	774	350	1124	október 18.	junius 1.	256	198144	89600	287744	75489	35
20	Schwarcz Ferencz	N.-Borosnyó	762	322	1084	október 24.	junius 19.	238	181356	76636	257992	66750	45
21	Csiszár Imre	K.-Vásárhely	724	276	1000	november 22.	julius 17.	237	171588	65412	237000	75668	45
22	Török Sándor	„	924	441	1365	november 14.	julius 12.	240	221760	105840	327600	83564	60
23	Szabó és Nagy	„	473	146	619	november 27.	julius 27.	242	114466	35332	149798	41702	32
24	Temesvári Testvérek	Uzon	929	352	1281	szeptember 12.	május 10.	240	222960	84480	307440	80000	60
25	Béldi Tivadar	Bodola	1061	323	1384	szeptember 28.	április 12.	196	207956	63308	271264	63790	60
26	Kupferstich József és tár a	„	1482	519	2001	október 29	junius 26.	240	355680	124560	480240	121284	100
			20301	7621	27922			6074	4811798	1807588	6619386	1791324	1341

Sörgyárak.

A vármegye területén 3 sörgyár van.

Ezek közül legrégibb a Wellenreiter-féle sörgyár Sepsi-Szentgyörgyön. Alapittatott az 1857-ik évben Wellenreiter János sepsi-szentgyörgyi lakos által.

Alapitása után üzeme hova-tovább mindinkább fokozódott, mig az 1892-ik évben, a fogyasztás kivánalmainak megfelelően, a gyárat nagyobbitani kellett.

A réginek kibővitése helyett a mellékelt rajzon feltüntetett uj gyár épitését határozták el a tulajdonosok és még azon év folyamán a legujabb berendezésekkel gőzerő hajtásra s a szükséges pinczékkel ellátott uj gyár fölépült.

Ez jelenleg évente mintegy 4000—4500 hltr elsőrendü minőségü sört termel s ehhez mintegy 2000—2200 hltr árpát és 3000—3500 klgr. komlót dolgozik föl.

Ezen gyár által főzött sör igen jó minőségü és fogyasztásának hova-tovább nagyobb tért hódit s kiszoritja a mindenféle gyártott borokat a forgalomból.

Kézdi-Vásárhely és vidékének sörszükségletét a Wellenreiter György és a Nagy Dénes-féle sörgyár látja el.

Előbbinek évi sörtermelése 3000—4000 hltr, melynek főzéséhez mintegy 1000—1500 htltr árpát és 2500—3000 klgr. komlót használ föl. Utóbbinak üzeme szintén ilyen arányu termelésre van berendezve.

Ezen gyáraknak köszönhető, hogy ma már a lakosság minden községben jó sört kaphat.

A nagyszebeni, brassói és földvári gyárak a verseny terén igen nagy tevékenységet fejtenek ki ezen három gyárunk ellen. Ha sokat szenvednek is ezen erőltetett verseny miatt, de üzletök mégis virágzik s a sörfogyasztás a lakosság körében mindinkább terjed.

Előnyük abban kulminál, hogy árpa és komló termésünknek nagyrészét fölhasználják s fölöslegessé teszik a vármegye területére az idegen sörnek behozatalát.

Ezen 3 gyár által főzött sör mintegy 10.000 hltr, Háromszék- és Csik megyében kél el. Elszállitása kisebb hordókban és palaczkokban történik.

A bálványosi báró Apor-féle szénsav-süritőgyár.

Bálványos urainak birtokán, a hol utolsónak lobogott el Hadur oltárán az áldozat tüze, a hová a szeretet vallásának üdvezitő tanai csak akkor hatolhattak el, a midőn már meghóditották volt az egész országot, most az emberi tudomány haladását, terjedését hirdeti a szénsav-süritőgyár füstölgő kéménye.

Bálványos bérczei és a Bálványosvár fellegekbe nyuló romjainak misztikus csöndjébe, a mely eddig csak a mitoszba elvesző tündérregékről mesélt, a gőzkürt bömbölése s a létért való küzdelem profán lármája tolakodott be. Az emberi ész, az emberi tudás rabjaivá tette az alvilág isteneit s a pokol halált lehelő gyilkos gázait szolgálatába kényszerité, hogy italát, eledelét s lakását kellemessé tegyék.

A gyár „Bálványos-Füreden“ (Torjai-Büdös) Torja község határában a Bálványos és a Büdöshegy közötti térségen fekszik.

1891-ik évben alapittatott báró Apor Gábor torjai nagybirtokos és m. kir. államtitkár által a hires „torjai Büdösbarlang“ gázainak értékesitése czéljából. A leg-

ujabbszerü gépekkel van fölszerelve, melyekkel naponkint 150 klgramm folyós szénsavat (széndioxidot) termel.

A négy kilometer távolságban fekvő barlangból ólomcsöveken át a gázt gőzszivattyu szivja a „gáztartóba“, a honnan az a gáztisztitókba (retortákba) jut. Itt a barlang gázainak alkatrészeit képező kénhydrogéntől teljesen megszabadulva a tiszta széndioxid a lehütött süritőkbe vezetve ott 36—40 légköri nyomás alatt folyóssá sürittetik.

E süritő csapjára erősittetnek a 38—40 klgr. sulyu, kovácsolt vasból készült és több mint 100 légkörnyomásra kipróbált hengeralaku palaczkok, melyekben a folyósitott szénsav a forgalomba kerül.

Egy ilyen palaczk 10 klg. folyós szénsavat fogad magába és ára mintegy 24 frt.

A folyós szénsav az erdélyi részekben, Magyarországon, Ausztriában és Romániában kerül forgalomba.

Mümalmok.

A vármegye buzatermésének nagy részét 4 mümalom dolgozza föl s e miatt mint fölösleg kevés kerül kivitelre. Ezen malmok évenként mintegy 50,000 hktl. buzát dolgoznak föl, melyből a termelt lisztet Háromszék-, Csik- és Brassó megyében árusitják el. A Molnár Jenő és társa mümalma Sepsi-Szentgyörgyön az Olt vizén egy 40 lóerejü turbina hajtásra van 2 pár hengerrel berendezve. Naponkénti munkaképessége 45 hektoliter buza. Kizárólag csak Háromszék megyében termesztett buzát használ föl. A

WELLENREITER JÁNOS SÖRGYÁRA SEPSI-SZENTGYÖRGYÖN.

Ilosvay vizsgálatai nyomán tudjuk, hogy a „büdösbarlang“ gázkeveréke
95·49% széndioxid
0·56% kénhydrogén
0·01% oxigén és
3·74% nitrogénből áll.

Ugyan Ilosvay szerint évente körülbelől 734.800 m³. széndioxid és 2850 m³ kénhydrogén ömlik ki a barlangból. A feldolgozásra alkalmas széndioxid sulya évente 1,448.000 klgr. és a kénhydrogéné 4340 klg.-ra rug.

Ezek szerint alkalmas felszereléssel képes lenne a gyár több mint 3 millió forint értékü folyós szénsavat gyártani egy évben.

A barlangnak, mint természeti ritkaságnak fontossága e münek más fejezetében van méltóbban tárgyalva.

malommal együtt sertéstenyésztést és hizlalót is tart fenn. Gyártmányai elsőrendüek és teljesen versenyképesek.

A Molnár Józsiás mümalma K.-Vásárhelytt szintén vizerőre van berendezve Oroszfalu határán a Kászon vizén, közönséges vizi kerekekkel. Naponként feldolgozik 35—40 hl. buzát.

A Molnár György mümalma Sepsi-Szentgyörgyön is vizerőre van berendezve az Olt folyón 7 vizi kerékkel és két hengerszékkel. Naponként 40 hl. buzát dolgozik fel. Ebben benfoglaltatik a sima őrléssel feldolgozott buza is.

Nagy Ferencz mümalma Kézdi-Vásárhelytt. Viz- és gőzerőre van berendezve a Kászon vizén Oroszfalu határában. Napi munkaképessége 35—40 hl.

Miután Háromszék vármegyének 80—82 kilogramm sulyu buzatermése minőség tekintetében fölülmulja az ország bármely részében termesztett buzát, a fent elősorolt mümalmok által őrlött liszt kiváló elsőrendünek mondható.

Faipar-telepek.

Az Erdélyi faipar részvénytársaság Papolczon,

Schmiedl és Ungar czég faipari telepe Zágonban és

Farkas Márton gőzfürész telepe Bükszádon.

Ezen idegen vállalkozók ipartelepei e münek „Erdészet“ czimü rovatában, az erdei termékek értékesitésénél lévén tárgyalva, e helyen csakis ezen vállalatoknak vármegyénk közgazdasági viszonyaira való hatását kivánom fölemliteni.

Vármegyénkben az erdőknek nagyobb arányokban való értékesitését Zathureczky Gyula baróthi nagybirtokos kezdte meg. A Papolcz község erdőterületein 8000 holdnyi, első minőségü müfa feldolgozására alkalmas erdőrészt eladott Horn Dávid budapesti fakereskedőnek holdankint 10—12 frtnyi árban. Azóta már az ilyen minőségü erdőknek holdjáért 50—60, sőt 80 forintot is fizetnek. Nagy hálával tartoznak tehát azon erdőtulajdonosok Zathureczky Gyula nagybirtokosnak, a kik eladó erdőterületek birtokában voltak, mert neki köszönhetik, hogy az erdőkért ma már türhető árakat kapnak.

Csakhogy ezen három idegen vállalat gyors egymásutánban olcsó áron összevásárolta a megye keleti részén az erdők nagy részét, s a később keletkezett helyi vállalkozók által alapitott vállalatoknak már drágábban kellett megfizetniök.

Az idegen vállalkozók tulajdonát képező vállalatokból vármegyénk törzslakosságának előnye alig van.

Az összes alkalmazottak idegenek, a kik még a magyar nyelvet sem beszélik s e miatt munkás népünknek nincsen bizalma irántuk. E miatt kénytelenek tót munkásokat betelepiteni, a mint ezt a gyulafalvi „Erdélyi faipar-részvénytársaság“ is teszi.

Az eladott erdők óriási értékéből csak a potom vételárat élvezik a tulajdonosok, a haszon pedig a vállalkozóké.

Az erdőknek ily módon való értékesitése nem egyéb, mint a vagyon élvezetének másoknak való átengedése.

Hasonló vállalatok egy pár évtized alatt kihasználják a vármegye erdőségeit. Milliókat vesznek ki azokból, a melyekből csak századok mulva lesz ujból értékkel biró erdő. A milliókat az idegenek elviszik s a kopár területek itt maradnak. A levágott területek erdőnevelés czéljából a legeltetési tilalom alá kerülnek s igy azok huzamosabb ideig még legeltetésre sem hasznositathatók. Tehát ezen nagy területeket a lakosság eltartására mint nem létezőket tekinthetjük.

A GYULAFALVI IPARVASUT.

Az elősorolt vállalatok közt legnagyobb az

Erdélyi faipar részvénytársaság.

Kezdetben a vállalat nagy költséggel addig járatlan helyeken szekér utat épittetett, a melyen a feldolgozott faanyagot tengelyen szállitotta a brassói vasut állomásra. Később a brassó—kézdivásárhelyi vasutvonal kiépitésével a tengelyen való szállitást fölhagyta és iparvasutat épittetett. Ezen iparvasut iszonyu mélységek fölött, majdnem függélyes meredélyek oldalán merész kanyarodásokkal vonul át az ős

erdők rengetegein, melyeknek ünnepélyes csöndjében bevitte a létért való küzdelem profán lármáját s lehetővé tette sok ezer hold erdő kihasználását.

Az „Erdélyi faipar részvénytársaság“ és a Schmiedl és Ungar telepe együtt évente mintegy

4450 vasuti kocsi fenyő szelvényárut
100 „ „ zsindelyt
100 „ „ hosszfát
1000 „ „ bükk vasuti talpfát

termelnek és szállitnak el egy 45 klm. hosszu ipar- és 25 klm. ló-vasuton a kovásznai vasutállomásra. A hegységekben lévő fürésztelepekről egy 1260 mtr hosszu siklópályán szállitja a feldolgozott árut a völgyben lévő térréti állomásra, a honnan az a kovásznai vasutállomásra jut.

Az „Erdélyi faipar részvénytársaság“ külön betegsegélyző pénztárral s külön alkalmazott orvossal van ellátva és egy elemi népiskolát tart fenn, a melynél egy férfi és egy női tanerő van alkalmazva.

Ezen telepek feldolgozott félgyártmányokat képező árui Ausztria, Bulgária, Egyiptom, Kis-Ázsia, Németország és Törökországba vitetnek ki.

Sajnos, hogy azon nagy kincsnek értékesitése, a melyet erdőségeinkben birunk, nagy részben idegenek kezében van.

A „Gróf Mikes Ármin-féle erdőipar és gőzfürészgyár Gelenczén“ a Mikes grófok tulajdonát képező erdőségek fatermését dolgozza fel. Mintegy 600 vasuti kocsi fenyő-szelvényárut és gerendákat évente.

Kisebb gőzfürész-telepei vannak Barátoson János Dávid vállalkozónak, Ugron János és fiának Kovásznán, a hol még az 1894-ik évben „Diósi Ignácz fia Lajos“ és az „Első Székely Ipartársaság“ vállalatok alakultak. Az Erdélyi erdőipar részvénytársaságnak van egy fürésztelepe „Musán“, a mely már Romániában fekszik, de az ott termelt árut Háromszék vármegye területén szállitja át.

A nagyiparhoz sorolható még a vármegye területén előforduló

bánya-ipar

is. Az értékesithető ásványok közül nagy kiterjedésben fordul elő a barnaszén (lignit). Köpecz, Baróth, Bodos és Száraz-Ajta határában 10—10½ mtr, Hidvégen 3 mtr, Sepsi-Szentgyörgyön és Ilyefalván 2½ mtr vastag telepek vannak.

Vas előfordul a bereczki hegyekben, Kovászna és Zágon között. Ezen telepek igen gazdagok és a szakférfiak véleménye szerint a kovásznai vasérczből kitünő aczélt lehetne gyártani.

Málnás község határában olasz munkások faragásra alkalmas trachytot fejtenek, a melyet különösen viziépitéseknél alkalmaznak, ezenkivül lépcsőknek, czokliköveknek, csatornáknak és kutak mellé vályuknak stb. dolgoznak föl.

Ezen bánya Málnás község tulajdona.

Mint a legfontosabb bányaüzem, első helyen emlitendő az „Erdővidéki bányaegylet részvénytársaság“ tulajdonát képező

köpeczi barnaszénbánya.

Ezen vállalat az 1877-ik évben létesült fél millió forint alaptőkével.

Évi termése 400—600 ezer mm. barnaszén.

A tulajdonát képező három telep közül csak a felsőt müvelik, melynek vastagsága 9·4 mtr.

A feltárás egy 40 mtr hosszu tárnában történik

Fogyasztói: a magy. államvasutak, a botfalvi czukorgyár, a zernesti cellulose-gyár és több brassói kisebb-nagyobb gyár.

Kivitele: Romániába a vámháboru előtt volt, jelenleg a magas vámtételek miatt nincsen. A telep állandóan 200—250 székely származásu munkást foglalkoztat, kiknek „bányatárspénztár“ vagyona az 1895-ik év végén 24.067 frt volt. A bánya üzeme gőzerőre van berendezve s a teleptől a m. áll. vasutak köpeczi állomásáig az eddigi lóvonatu vasut helyett az 1892-ik év óta 4 klm. hosszu gőzerejü iparvasuton szállitja a szenet s képes ezáltal a fokozottabb igényeknek is megfelelni. A szén minőségének javitása czéljából a mosásra és rostálásra alkalmas berendezések felszerelése folyamatban van.

Megemlitendő még a Sepsi-Szentgyörgy határában levő „Csiklontetői Greguss János-féle barnaszéntelep.“ Ennek feltárására az 1870-es években „Sándor István és társai“ czég alatt egy részvény-társaság alakult, a mely azonban közlekedési eszközök hiánya miatt a helyi fogyasztásra lévén utalva, az olcsó (5—6 frt ölenként) tüzifával nem birta ki a versenyt, feloszlott.

Később ezen bánya a Greguss János köpeczi bányaigazgató tulajdonába ment át, a ki szintén kisérleteket tett a bánya üzembe helyezésével, de neki is az előbbi okok miatt fel kellett az üzemmel hagyni.

A telep jelenleg a Greguss János örökösei tulajdonát képezi.

Ilyefalván szintén tétettek kisérletek a feltárásra vonatkozólag, de eddig sikerre ezek sem vezettek. Talán a vasutak kiépitésével s az erdők apadásával ezen telepek széngazdagsága is értékesithető lesz.

A háziipar.

A háziipar ősfoglalkozását képezte az egész székelységnek s igy vármegyénk lakóinak is. A jelen időben is egyik mellékfoglalkozásként szerepel. Nincsen község, a hol ipart ne üzne a nép. Ha nem is kereset czéljából, de házi eszközeinek, ruházatának előteremtésére.

A háziiparnak megyénkben való elterjedését az alábbi, a marosvásarhelyi iparkamara által összegyüjtött adatok tüntetik fel:

1. Fazekas ipart üzi: Baróthon 6, Bereczkben 7, Bodosban 1, Kálnokon 2, Páván 1, Zabolán 1, összesen 18 háziiparos.

2. A cserépvetést: Bodokon 6, Nagybaczonban 59, Zabolán 1, Sepsi-Szentgyörgyön 1, összesen 67.

3. A téglaégetést és téglavetést igy gyakorolják: egyes birtokosok felfogadnak czigányokat s azokkal végeztetik ezen munkát, kivételt képez Baróth, a hol 2 háziiparos foglalkozik ezen iparral.

4. Kályhakészitő: Bodokon 1.

5. Az élelmiczikkek gyártását mint népipart minden háznál üzik.

6. Mézes kalácsos ipart Kézdi-Vásárhelyen 6 és Sepsi-Szentgyörgyön 3, Uzonban 1 háziiparos üz. Ezen háziiparosok készitik a messze földön hires székely mézes pogácsát.

7. Olajütő és olajpogácsa készitő van Kézdi-Polyánban 12.

8. Az épitő iparokhoz majdnem minden székely ember ért. A községekben a szomszédok és jóbarátok egymásnak „kalákában“ segitik épületeiket fölépiteni. Sőt a legtöbb hivatásszerü épitő iparos az ilyen gyakorlottabb háziiparosból válik.

A faipar, mint háziipar leginkább el van terjedve. Minden székely fur, farag már gyermekkorában. Bámulatra méltó, hogy azon kezdetleges eszközökkel, melyekkel például a haralyi kádárok dolgoznak, miképen lehet olyan tetszetős tárgyakat előállitani. Nagy előszeretettel foglalkozik népünk ezen iparral s már a 8—10 éves gyermekek is eredménynyel alkalmazhatók ezen munkákra.

9. A háziipar körébe sorolhatjuk azon apró vizifürészeket, melyeket az erdők és hegységek mély völgyeiben rohanó patakok hajtanak. Ezek, mintegy 57-en dolgozták föl az erdők fáját és szolgáltatták a megye és Brassó piaczaira a deszkát és léczet. Nagy veszélylyel fenyegetik ezen fürészek existencziáját a nagy gőzfürésztelepek. Ezek idegen vállalkozói nemsokára összevásárolják az összes feldolgozásra alkalmas erdőket s a kisebb vizifürészeknek nem marad a mit fürészeljenek.

10. Gazdasági eszközök készitésével: Bélafalván 1, Léczfalván 1, Bölönben 5, Kovásznán 1, Zágonban 3, összesen 11-en.

11. Kádár-iparral: Bereczkben 3, Bélafalván 2, Haralyban 36, K.-Polyánban 1, K.-Szentléleken 2, Köpeczen 1, K.-Martonoson 2, Kurtapatakon 1, Ozsdolán 4, Papolczon 9, Zabolán 4, összesen 65-ön.

12. Szekérkerék készitéssel: Bereczkben 1, Oltszemen 27, összesen 28-an.

13. Szekér készitéssel: K.-Polyánban 3, Liszkyóban 1, Miklósváron 1, Oltszemen 1, Papolczon 2, Sepsi-Szentiványban 2, összesen 10-en.

14. Szerszámnyelet: esztergálnak Kézdi-Martonoson.

15. Szita és rostakérget és kéregfadobozokat: Kurtapatakon 6, Papolczon 2, Pákéban 2 és Zágonban 9, összesen 19-en.

16. Szövőszék készitéssel Baróthon 1, Léczfalván 1, összesen 2-en.

17. Zsindely-vágással: Bélafalván és Papolczon.

A faipari háziipar az erdők tilalma és a faanyag megdrágulása folytán mindinkább veszit fontosságából, mert annak üzését e miatt kezdik fölhagyni.

A fonó- és szövőiparral majdnem minden háznál foglalkoznak; szőnek durvább vászon, székelyszőttes, darócz-

A GYULAFALVI IPARVASUT.

posztó (zekeposztó), pokrócz és szőnyegnemüeket, a melyek mind adás-vevés tárgyát képezik és forgalomba kerülnek. Ezen háziiparág fejlesztése körül sok érdeme van az első székely szövőgyárnak, a mely mintegy iskolául szolgál a kiképzésre. A nehány évig a háromszékmegyei háziipar-egyesület által fentartott szövőiskola növendékei és a szövőgyár munkásai és munkásnői, a kik műszövőszéken is dolgoznak, szolgáltatják a legtöbb szövőiparost.

Nagy veszedelme ezen háziiparnak azon körülmény, hogy az osztrák és cseh gyárak utánozzák készitményeit, azt gyengébb minőségben és olcsóbban állitván elő s e miatt kereskedőink forszirozzák forgalomba hozatalát és árusitják mint hazai iparczikket. A szövőgyár kitanult munkásainak és munkásnőinek a kereskedelmi miniszter készséggel bocsájt 120—150 frtot az iparalap terhére rendelkezésükre műszövőszékek beszerzésére oly fel-

tétellel, hogy kötelesek egy-egy tanonczot azon kiképezni és 3 évig a szövőszéket üzemben tartani, azután a szövőszék tulajdonukban marad mindenkorra. Ezen szövőszékek által azon czél éretik el, hogy a nép megismerkedik a gyorsvetélő előnyeivel s átalakitja régi szövőszékeit gyorsvetélőre.

18. Cserge- és posztószövők vannak Pákéban és Kovásznán.

19. Posztószövő: Kovásznán 4.

20. Ruhaszőttes szövő: Aldobolyban 1, Ilyefalván 1, K.-Szent-Léleken 13, Kilyénben 1, Léczfalván 4, Zabolán 1, Zágonban 1, összesen 26.

21. Vászon- és asztalnemüeket szövő: Aldobolyban 2, Baróthon 1, Léczfalván 2, Miklósváron 1, Zabolán 1, Zágonban 1, Zoltánban 1, összesen 9-en.

A gyapju szövés és fonás szintén háziiparszerüleg majdnem minden háznál, a melynél juhot tartanak, mint téli foglalkozás, üzetik. A nép ruházatát képező zekeposztó teljesen háziiparszerüleg állittatik elő. A posztóipar mint házi ipar terjesztésére a kereskedelmi miniszter az ipartestület előterjesztésére és az iparfejlesztő bizottság ajánlatára Sequens József, s.-szentgyörgyi posztósnak 4000 frt 3%-os és 10 év alatt visszafizetendő államsegélyt adományozott.

22. Kötélveréssel foglalkozik Baróthon 2, Kézdi-Polyánban 1, Komollón 1, Papolczon 1, összesen 5 háziiparos, a kik áruikat a brassói kereskedőknek adják el.

A vessző, sás és szalmafonás szintén kereset czéljából üzetik.

23. Kosárkötő van: Aldobolyban 4. Kézdi-Szentléleken 4, Kilyénben 1, Komollón 1, Kurtapatakon 1, Léczfalván 2, N.-Borosnyón 1, Szentkatolnán 13, Zágonban 1, Zoltánban 1, összesen 29.

24. Szekérkaskötő: Aldobolyban 1, Baróthon 1, Bitán 6, Léczfalván 1, Szentkatolnán 12, Zágonban 1, összesen 22.

25. Vessző-seprükötő: Árapatakon 3, Bölönben 5, K.-Martonoson 2, N.-Borosnyón 1, Papolczon 3, Ozsdolán 3, Rétyen 1, összesen 18.

26. Szotyor és lábtörlőfonó: Árapatakon 2, Árkoson 1, Bodosban 1, S.-Martonoson 1, Szacsván 1, összesen 6.

27. Gyékényszövő: Árkoson 1.

28. Szalmafonó: Papolczon 1 és Sepsi-Szentgyörgyön 1, utóbbi segédgépekkel palaczktokokat készit s ezen czikket exportálja is.

29. Székely és csángó varrottassal való foglalkozás érdemel meg említést, melylyel leginkább Árapatakon foglalkoznak.

Ezen háziipar, ha az illető körök által fölkaroltatnék, éppen olyan elterjedésnek örvendhetne, mint a kalotaszegi varrottas, mert ugy szépség, mint izlés tekintetében fölér azzal.

Vannak a felsoroltakon kivül még majdnem minden községben háziiparosok, kik sarló- és fejsze-kovácsolással, kefekötéssel, fa- és vaseke készitéssel foglalkoznak. Vannak végül hamuzsir-főzők, borda és szövőnyüst-készitők, kéregfaragók és szitakötők.

Említést érdemel, mint háziiparszerü foglalkozás a női ruhavarrás, a mely a nép viseletétől kezdve egész a legujabb párisi és bécsi divatig minden fajtát produkál.

Az elősorolt adatok népünk életrevalósága és az ipar iránti fogékonyság mellett tanuskodnak, mert háziiparral nemcsak a maga szükségletét képes fedezni, hanem keresetforrás gyanánt is fölhasználja azt.

Háziipari készitményeink a vámháboru előtt kivitel tárgyát képezték Moldvába és a Duna-fejedelemségekbe, mig ma csakis a helyi és a szomszédos megyék piaczain talál vevőkre. Ennek következtében a felsorolt számok csakis egy részét képezik az azelőttinek. Érdemes volna az országosan megindítandó háziiparakczióba vármegyénk háziiparát is belevonni.

A háziipar fejlesztését a „háromszékmegyei háziipar egyesület“ támogatja, a mely fentartja a sepsi-szentgyörgyi női ipariskolát. Sajnos, hogy a társadalmi erők annyira és oly sok oldalról igénybe vannak véve megyénk területén, hogy nem támogathatja e miatt az intelligenczia nagyobb arányokban ezen derék egyesületet. Több anyagi erővel felölelhetné müködési körébe az összes háziiparágakat, de korlátolt anyagi erőit a nevezett nőiipar iskola teljesen kimeriti.

A háziparfejlesztest programmjába fölvette a „háromszékmegyei iparfejlesztő bizottság“ is. Ajánlatára a kereskedelemügyi miniszter a haralyi kádárokkal alakitandó szövetkezet támogatására 4000 frt kamatmentes kölcsönt helyezett kilátásba, felhivta a „háromszékmegyei tantestületet“ véleményadásra, hogy miként lehetne a községi iskolákban a háziipart a kor igényeinek megfelelő fejlettséggel eredményesen tanitani. Saját költségén küldött a „Slöjd-tanfolyam“-ra egy tanitót és egy tanitónőt. Szóval az irányadó helyeken kellő gond van arra forditva, hogy a vármegye lakosságának annyi szorgalmáról, kézügyességéről és életrevalóságáról tanuskodó meglévő háziipara a viszonyoknak megfelelően átalakittassék és modernebb irányban fejlesztessék.

Kereskedelem.

Háromszék megyében a kereskedelem addig, mig a 80-as években bekövetkezett vámháboru Romániával a kereskedelmi összeköttetést meg nem szakitotta, nagy jelentőséggel birt és mint egyik fontos rugója szerepelt ugy az iparnak,mint a mezőgazdaságnak. Mint határszéli vármegye, Erdély belső megyéi és Moldva s Oláhország között Háromszék megye közvetitette a kereskedelmet. Ezen kereskedelem nemcsak az azzal foglalkozóknak hajtott hasznot, hanem az iparra és mezőgazdaságra is emelőleg hatott, mert ennek produktumait hozta forgalomba.

Iparosaink legtöbbnyire romániai megrendelőknek dol-

goztak s a kész czikkeket beszállitó fuvarokkal onnan behozták az olcsón beszerzett szükséges nyersanyagokat, u. m. bőrt, gyapjut, stb.

Főképpen az ojtozi szorosban, a határszélen fekvő Ojtozteleپen át irányuló forgalom birt vármegyénkre nézve fontossággal. A Moldvában és Besszarábiában tenyésztett marha, sertés és az ott termelt gabona, főleg kukoricza, Erdély belső részeiben talált piaczra s ezzel együtt a vármegyében tenyésztett állatok és termesztett gabona is megtalálta a maga utját ezen piaczok felé.

Ezen kereskedelem által Kézdi-Vásárhely város és a határszéli községek lakossága jövedelmező foglalkozáshoz jutott, vagyonosodott és jóllétnek örvendett. Különösen Bereczk városnak, jelenleg nagy községnek hajtott az ojtozi szoroson átvonuló fuvarozás nagy jövedelmet annál is inkább, mivel ezen utvonalon a fuvarozásra Bereczk lakosságának kizárólagos privilegiuma volt.

A gabonával és állatokkal való kereskedést a marha- és gabonakereskedők (bellérek) üzték, az iparczikkekkel való kereskedést az iparosok maguk.

Az iparos Románia és Moldova piaczain iparczikkeit az ott tartott messze hires vásárokon hozta forgalomba, a hol biztos vevőkre talált. Az eladott áru árával gabonát, bort, marhát, bőrt, gyapjut vásárolt, melyet aztán részben itt, részben pedig Csik, Gyergyó, Udvarhely és még a távolabbi megyékben árusitott el. A kivitt áruin is nyeresége volt, a behozottal is nyereséghez jutott. Marha és sertés többnyire a szebeni mészárosoknak, szesz- és szalámi-gyárosoknak adattak el.

Buza a brassói piaczon talált vevőt s a brassói mümalmoknak fedezte nyersanyag szükségletét.

A gyarmatáru, füszer és singes kereskedés az örmény és héber polgártársaink kezében volt s van nagyrészben mai napig is.

Az ipari termékek és gazdasági termények nagyobb forgalma az országos és heti vásárokon bonyolittatott le. Ezen vásárok a milyen csekély jelentőséggel birnak most, ép oly nagy fontossággal birtak a vámháboru előtt.

Vásárjoggal birnak a következő községek:

TORJAI-BÜDÖS.

1. Alcsernáton	évenkint	3	országos	vásárral	és	egy	heti	vásárral
2. Baróth	„	4	„	„		egy	heti	vásárral
3. Bereczk	„	3	„	„		egy	heti	vásárral
4. Előpatak	„	1	„	„		—	—	— —
5. Kézdi-Vásárhely	„	3	„	„		egy	heti	vásárral
6. Kovászna	„	4	„	„		egy	heti	vásárral
7. Miklósvár	„	1	„	„		—	—	— —
8. Nagy-Ajta	„	3	„	„		egy	heti	vásárral
9. Nagy-Baczon	„	4	„	„		—	—	— —
10. Nagy-Borosnyó	„	3	„	„		egy	heti	vásárral
11. Papolcz	„	4	„	„		—	—	— —
12. Sepsi-Szentgyörgy	„	4	„	„		egy	heti	vásárral
13. Uzon	„	4	„	„		egy	heti	vásárral
13 község	összesen	41	országos	vásárral.				

Ilyefalvának is van vásártartási joga, de nem használja.

Ezen vásárok látogatottsága hova-tovább mindinkább csökken. Nagyobb forgalomnak Baróth, Kézdi-Vásárhely, Kovászna, Nagy-Ajta, Nagy-Borosnyó és Sepsi-Szentgyörgy vásárai örvendenek. A kirakodó vásár napját megelőzőleg egy-két nap baromvásár tartatik. Régebben ezen baromvásárokat, minthogy vármegyénk nagyobb arányu marhatenyésztést üzött Moldva s a Havasalföldről marhák, sertések nagy számban hajtattak föl, egész Erdély vevői, sőt az aradi vevők is fölkeresték. Saját tenyésztésü lovainkat, melyek kitartóságuk, szépségük, jóságuk miatt hiresek, a Duna-fejedelemségekből jött vevők jó árban vásárolták az ottani katonaság számára s vásárolják mai napig is.

Azon iparosok pedig, a kik a helyi fogyasztásra termeltek, ezeken a vásárokon adtak tul áruikon s ellátogattak még Fogaras, Nagyszeben és a Segesvár, valamint a szomszédos Brassó és Csikmegyék vásárjaira is. Nem voltak képesek annyit termelni, hogy az utolsó darabig el ne kelt volna.

Az első erdélyi vasut kiépitésével és később a román vámháboruval teljesen megváltoztak nemcsak a termelési viszonyok, hanem a kereskedelem föltételei is.

Előbbivel beözönlött az idegen áru s a helybelit mindinkább szükebb térre szoritotta, a vámháboru pedig elvágta a Moldvával és Oláhországgal való kereskedelem minden szálát.

Az onnan áruikkal kiszorult iparosok czikkeikkel a helyi piaczokra lettek kénytelenitve és ez által egy oly foka állott elő a tulkinálatnak, a mely az árakat annyira lenyomta, hogy az eladott czikkeken még a munkapremium minimuma sem volt megkapható.

A vásárok régebbi jelentőségükből mindinkább veszitettek elanyira, hogy ma már csak megszokásból látogatják iparosaink, de jövedelmet nem hajtanak. Ennek oka abban rejlik, hogy az osztrák gyári ipar a legfélreesőbb községben is minden zeg-zugot fölkeres s nemcsak a kereskedőkre, hanem az egyesekre is ráerőszakolja olcsó, selejtes áruit.

A baromvásárok jelentősége is csökkent a régebbiekhez képest. Az erdők arányositása folytán a tulajdonosok által levágott és ujból befásitás czéljából legeltetési tilalom alá került az összes erdőterületek majdnem egyharmada, ennek arányában csökkent a marhatenyésztés. A tagositás miatt az ugarozás beszüntetésével pedig az ugaron legeltetése a sertéseknek megszünvén, hanyatlott a sertéstenyésztés is; természetes következménye tehát, hogy ezen arányban redukálódott a vásárokra való felhajtás is.

A gabona értékesitésére megmaradt a brassói piacz.

Állatvásárjaink forgalmát az utóbbi két évben a nevezetesebb helyeken tartott vásárokon a következő adatok tüntetik föl:

Az 1894-ik évben

	felhajtatott:		eladatott:	
	szarvasmarha	ló	szarvasmarha	ló
Baróth	30906	5162	1296	627
K.-Vásárhely	27543	6197	734	208
Kovászna	3063	600	272	62
Nagy-Borosnyó	4529	989	3009	306
Papolcz	1849	360	236	30
S.-Szentgyörgy	18609	2551	2446	660
Uzon	4254	1601	3005	327
Összesen	90753	17460	100999	2160

Az 1895-ik évben:

	felhajtatott:		eladatott:	
	szarvasmarha	ló	szarvasmarha	ló
Baróth	13385	3152	1633	419
K.-Vásárhely	33491	5417	3148	282
Kovászna	3200	620	344	403
N.-Borosnyó	19000	700	4170	280
Papolcz	2897	158	331	40
S.-Szentgyörgy	10400	3000	2341	681
Uzon	3500	1200	2800	330
Összesen	85873	14247	14767	2435

Kivitetnek a vármegye területéről:

Mezőgazdasági termények: buza, rozs, árpa, zab, törökbuza (tengeri), bab, lencse, borsó és nagyobb menynyiségben vörös lóhere mag.

Állatok: hizott marha évenkint mintegy 1600—1800 drb, melyek a pozsonyi és bécsi piaczokon találnak vevőt, ló, sertés, borju, bárány, baromfiak és tojás.

Állati termékek: nyersbőr, gyapju és juhturó.

A juhturó kivitele évről-évre szaporodik, Incze Gyula baróthi kereskedő igen tetszetős formában és oly kitünő minőségben hozza piaczra, hogy mindinkább tért hódit „székely turó“ néven magának.

Ásványvizek: mintegy 1,500.000 palaczkkal évenként, a mely Előpatak, Bodok és Kovászna közt oszlik meg.

Ásványi termékek: az Erdővidéki bányaegylet köpeczi bányájában termelt lignit és a bálványosi br. Apor Gábor tulajdonát képező természetes szénsavsüritő gyár által termelt szénsav.

Iparczikkek: Az első székely szövőgyárban szőtt szőttesek és vászonnemüek.

A közös hadsereg és honvédség számára szállitott czizmák és bakkancsok és könnyü czipők.

Csendőrségi és egyéb egyenruházati kalapok.

A bükszádi gróf Mikes Benedek örökösei üveggyárában termelt üvegáru.

Erdei termekek: deszka, épületfa, vasuti talpfák, hangszerfa dongafa, csizma- és szitakéreg, cserkéreg stb. évenkint mintegy 6000—7000 kocsi-rakomány.

Szesz, sör és kikészitett bőrök.

Behozatnak: gyarmatáruk, ruházati és textil-iparczikkek, nyers és kikészitett finomabb bőrök, bor, sör, só mindenféle déligyümölcs, szőlő, singes- és divat-kereskedelmi áruk.

Forgalmunkra nézve tényezőnek tekinthetjük a fürdőkön évente megforduló 1500—2100 fürdővendéget. Ezen idegenforgalom a székely vasutak kiépitésével tetemesen emelkedni fog és többen fogják látogatni páratlan hatásu fürdőinket a miáltal az abban rejlő kincsek feltáratnak és jövedelmezőkké válnak.

Nagy veszedelme iparunknak, hogy a hivatásszerüen kereskedéssel foglalkozó kereskedők iparosaink gyártmányait nem igyekeznek forgalomba hozni, hanem éppen ellenkezőleg, az osztrák és cseh ipar produktumait nemcsak a nyakára zuditják iparunknak, hanem az idegen gyártmányok érdekében ellenséges indulattal viseltetnek hazai iparunk fejlődése iránt. Már pedig rábeszélő képességükkel és kevés jóakarattal a helyi ipar érdekében igen sokat s csakis ők

tehetnének. De mert legtöbbjének tőke hiányában üzlete teljesen hitelen alapszik s iparosaink hitelt nyujtani a nagy koczkázat miatt nem képesek s nem is hajlandók, kénytelenek annak áruit árusitani a ki nekik hitelez s érdekeit annak képviselni.

Addig a mig ezen kihatásaiban annyira káros kereskedelmi viszonyok iparunkra nézve előnyösebben nem alakulnak, a kereskedelmet nem tekintjük az iparfejlesztés eszközének, hanem az iparfejlesztés akadályának. A mezőgazdasági terménykereskedők kivételt képeznek ez alól s nagy szolgálatokat tesznek terményeink értékesitése körül. Vajha ezen a csapáson indulna meg kereskedelmünk az egész vonalon, ez nagy gazdasági fellendülést hozna vármegyénk gazdasági állapotaira.

A KÖPECZI SZÉNBÁNYA FŐTELEPE.

Pénzügy.

A vármegye lakosságának hiteligényeit a 70-es évek kezdetéig pénzintézetek hiányában, a mennyire a hiteligények kielégitéséről szó lehet

a székely huszárcsaládok lóbeszerzési alapja (furázsi pénz),

a községek tőkevagyona,

az egyházak és erkölcsi testületek s iskola-alapok pénzei,

a gyámpénzek

és az egyes tőkepénzesek kölcsönei fedezték.

A lóbeszerzési alap 106,644 frt 25 kr készpénz vagyonából 31000 frt egyeseknél volt elhelyezve kamatozás végett, az ezen felüli összeg nagy része állampapirokban kezeltetett. Ezen alaphoz 632 család formált jogot. Ezen családok által Csulak Zsigmond árapataki ev. ref. pap és Bakcsi Ferencz volt országgyülési képviselő angyalosi birtokos kezdeményezésére és agitációjára elhatároztatott az alapnak a 632 család közötti felosztása.

A felosztás tervezetének kidolgozására kiküldött bizottság, 1880-ik év márczius 25-én Brassóban, akkori főispán szentiványi Szentiványi Gyula kormánybiztos elnöklete alatt tartott gyülésről fölvett jegyzőkönyvében terjesztette

fel a belügyminiszterhez dolgozatát, melyet a belügyminiszter 1880. julius 7-én kelt 26,196. számu leiratával tudomásul vett és egyben elrendelte az alapnak 30 nap alatti felosztását. A jogosultakat a felosztás melletti döntésre Csulak Zsigmond és Bakcsi Ferencz mellett zágoni Lázár József, lisznyói Jáni Ferencz, árkosi Barabás Elek, polyáni Rettegi János és még többen törekedtek, fényes reményekkel kecsegtetve, rábeszélni. S igy az óriási tőke, mert az akkori viszonyokhoz képest annak nevezhető, egy nehány lelkiismeretlen egyén bujtogatására felosztatott.

Sokan még haza sem vitték a kapott részt, mert oly csekélység jutott a családok egy-egy tagjára, hogy az egy ebédre is alig volt elég.

Hány székely fiu tanulhatott volna ezen tőke kamataiból s képezhette volna ki magát a székelység büszkeségére! De a kislelküség nem engedte azon nemesen gondolkozók czélját, a kik kárhoztatták a felosztást, megvalósulni.

A lóbeszerzési alapból csak az ahhoz jogosult 632 család tagjai élvezhettek hitelt.

A községek tőkevagyonából, az egyházak pénzeiből és a gyámpénzekből a befolyásosabb egyének jutottak kölcsönökhöz. A nagy tömeg az uzsorások egész 50—60%-os kamatokra adott kölcsönére volt utalva.

Az iparosság hiteligényeit csakis a czéhek pénztárából fedezhette, de a melynek vagyona igen kevés volt arra, hogy a legszükebb korlátok közé szoritott igényeknek is megfelelhetett volna. Egyébiránt nem is volt szükség erre akkor. Mert a vasutak hiánya miatt, az idegen verseny ki volt zárva. A czéhek gondoskodtak a tagok korlátolt számban való fölvétele által arról is, hogy tultermelés ne jöhessen létre. A hitelt vagy tőkét igénylő tömeges termelésre nem volt tehát szükség, mert e nélkül is jó haszonra dolgoztak s az ipar annyira védve volt minden versenytől, hogy nagyobb befektetések nélkül is jól prosperálhatott.

A kereskedés sem alapult hitelen. Kereskedést azon egyén üzött, a kinek arra való pénze volt és azon határok között, a mennyire tőkéje megengedte.

Azon hitelkeresők, a kik a tőkepénzesek hitelére szorultak, az uzsorakamatok áldozatául estek. Az uzsorakamatos kölcsön volt okozója több ősszékely család vagyoni romlásának és elzüllésének, a mig aztán később az 1877. évi VIII. t. cz. az uzsora üzelmeinek véget vetett.

A legszolidabb feltételek mellett az „ev. ref. Mikó-kollegium“ és „Háromszékmegye gyámpénztára“ kamatoztatta tőkéit. Ezen testületek tőkéiből az uzsora legdühöngőbb idejében is lehetett 6—8%-os kamat mellett kölcsönhöz jutni.

Szeszgyárosok, mészárosok, bellérek és más iparosok, akik Moldvával és a brassói görögökkel üztek kereskedést, vagy azok részére termeltek, megrendelőiktől a megrendelt árura előlegeket kaptak és ezzel fedezték hitelszükségleteiket, vagy teljesen kamat nélkül, vagy egészen szolid kamatok mellett.

Ezen görög kereskedők az ipar érdekeit előmozditó kereskedelmet üztek. Az ők érdeme nagyrészben az, hogy kivitelünk Romániába s a Balkán-részekbe a vámháboru előtt akkora arányokat ölthetett, mert ezen kereskedelem teljesen az ipar érdekei szolgálatában állott.

A viszonyok azonban az Első erdélyi vasutnak Brassóig való kiépitésével teljesen megváltoztak. A vasuttal beözönlött idegen árukkal az egész vonalon föl kellett venni a versenyt. A mezőgazdaságot belterjesebb müveléssel jövedelmezőbbé tenni, az ipari üzemeknél a tömeges termelésre fektetni a sulyt. Ehhez pedig befektetések és pénz kellett. Nagy áldás volt tehát, hogy éppen ezen időre estek nagyobb pénzintézeteinknek megalakitásai s támogatására szolgálhattak a vállalkozásnak.

Az elősorolt körülmények s a lázas verseny, a mindinkább fokozódó küzdelem a létfentartásért, s azon rohamos haladás és fejlődés a kereset minden ágában, a mely korunkat jellemzi, az erők konczentrálását követte s mint szükséglet és kényszer kopogtatott s irányitotta az eszméket a kereseti források minden ágában a társulási intézmények felé. Mint általában az egész országra, ugy különösen az adott viszonyok következtében vármegyénkre nézve is, alig létezett fontosabb és nagyobb érdekekhez füződő feladat, mint a közgazdasági állapotok fejlesztésének azon leghathatósabb rugóit létesiteni, melyek az asszocziáczió elvéből kiindulva az erőket összpontositva, a küzdelemre képessé teszik az egyént és a tömeget; melyek a müvelt népek gazdaságában mai napság oly nagy jelentőségü szerepet viselnek és melyek az ipari és társadalmi élet müködésének formát és rendszeres szervezetet adván, ez által a legégetőbb állami és szociális érdekekkel vannak kapcsolatban.

E tények helyes fölismerése vezette azon férfiakat, a kik a társulási intézmények megalakitásán fáradoztak.

Azon hatásnál fogva, melyet a hitelviszonyok könnyed és kellő kielégitése az ipar és kereskedelemre gyakorol, ha már az 50-es és 60-as években pénzintézetek támogatták volna Oláhországgal és Molvával való kereskedelmünket, ez aránytalanul nagyobb arányokat érhetett volna el s eredményeiben is fokozott mérvben mozditotta volna elő a közvagyonosodást.

Népünk tehát, a mely minden időben és minden viszonyok között képes volt magán segiteni, meghallgatva jobbjainak buzditó szavát, éppen a tizenkettedik órában jutott azon belátásra, hogy csak is az erők konczentrálásával, pénzintézetek fölállitásával segithet magán.

S habár közgazdasági elmaradottságunk nagyrészt karöltve járt hitelviszonyaink mostohaságával s habár a magas kamatláb, melyet gazdáink, iparosaink és kereskedőink az ujonnan megalakult pénzintézeteknek is kénytelenek voltak fizetni (10—12%), nem volt eléggé alkalmas arra, hogy a jövedelmező befektetések eredményei iránt bizalmat keltsen, de mindennek daczára is ezen pénzintézetek megszabaditották a hitelkeresőket az uzsorások karmai közül és közgazdasági viszonyainkra fejlesztőleg hatottak. Mert részben ezeknek köszönhetjük, hogy a nemsokára bekövetkezett román vámháboru nem birta gazdaságunkat teljesen megsemmisiteni s hogy képes volt a kezdetleges román népies áruk gyártása helyett, a hazai igényeknek megfelelő czikkek gyártására iparunk berendezkedni.

Jelenleg a vármegye hitelkeresői hiteligényeinek fedezésére szolgálnak:

a) A takarékpénztárak, mint részvénytársaságok.

b) A hitelszövetkezetek.

c) Az ev. ref. Mikó-tanoda alapja.
d) Háromszékmegye összesitett gyámpénztára.
e) A községek készpénzvagyona és
f) az egyházak pénzalapjai.

a) Részvénytársaságok.

I. Az első pénzintézet a vármegyében a „Kézdivásárhelyi Takarékpénztár“ volt, a mely Fejér Lukács kereskedő, Székely János ev. ref. lelkész és Hankó László gyógyszerész fáradozásainak köszönheti, 1872. év deczember hó 15-én történt megalakulását.

Az ezen a napon tartott alakuló közgyülés, melyet Pap András városi tanácsos hivott össze és a melyen ő is elnökölt, elfogadta az előterjesztett alapszabálytervezetet s a kézdivásárhelyi takarékpénztárt 800 drb 100 frtos névértékü részvénynyel megalakultnak jelentette ki.

Elnöknek megválasztatott: Székely János ev. ref. lelkész.

Jegyzőnek: Kovács István.

Igazgatónak: Fejér Lukács kereskedő.

Választmányi tagokul: Győrfi Lajos, Elekes József, Györbiró Lázár, Ilyés Tamás, Künnle József, Könczei Albert, Könczei Domokos, Benkő Dénes, Cseh Ignácz, Benedek Ignácz, Kovács Áron, Hankó László, Tóth Sámuel, Csiszár Mihály, Szőcs József, Györbiró Lajos, Török Bálint, ifj. Dávid István, Kovács Izrael, ifj. Tóth István, Kovács István, id. Jakab István, Wellenreiter György, Zakariás Árpád, Balog Sándor, Pap András, Jancsó Károly, Málnási Kristóf, Ficzus Márton és Benkő Dániel, összesen 30-an.

Az intézet fejlődése az alábbi, 5 évi időközökben föltüntetett adatokból tünik ki:

A feltüntetett vagyoni állapot éve	Részvények száma	Részvények névértéke	Részvények befizetve	A befizetett részvénytőke	Tartalék-tőke	Tiszta nyeremény	Kifizetett osztalék részvényenként	Takarékbetét kamataival	Váltótárcza	Előlegek és kölcsönök értékpapirokra	Jelzálog-kölcsönök ingatlanra	Mekkora összeg esik egy betétre	egy váltóra	egy kötvényre	Év végén készpénz	A részvények jövedelme %-ban
		forint			frt kr	frt kr	frt kr	frt kr	frt kr	frt kr	frt kr	frt kr	frt kr	frt kr	frt kr	
1873	800	100	40	32000	133 85	924 78	1 02	2210 29	34940 —	— —	— —	71 —	288 —	— —	851 79	5%
1878	800	100	40	32000	1411 91	5878 55	5 57	151711 —	202932 —	2330 —	13025 —	238 —	111 —	868 —	12764 95	13%
1883	800	100	40	32000	6684 35	14254 93	8 —	280780 87	358034 —	4361 —	45500 —	229 —	130 —	758 —	530 29	20%
1888	800	100	100	80000	5279 12	10079 12	6 —	405330 46	503005 40	4526 —	50845 —	304 —	130 —	770 —	6444 82	15%
1893	800	100	100	80000	5240 01	15124 43	12 —	663065 —	700795 —	4374 30	100909 —	288 —	123 —	1121 —	8360 06	12%
1895	800	100	100	80000	5216 31	14188 —	10 —	832065 03	760131 —	5617 80	126345 —	344 —	121 —	1169 —	20286 05	10%

Az intézetnek van jelenleg egy bérháza 11.560 frt 94 kr értékben.
Egy saját épülete és gőzfürdője . . 63.483 frt 54 kr értékben.

Összesen . . 75.044 frt 48 kr értékben.

Jótékony czélokra fizetett fenállása óta 11.978 frt 43 krt. Müködésének 4-ik évében belátta már, hogy vezetésére nem alkalmas egy 30 tagból álló választmány. Ennek helyébe 1876. junius 5-én egy 7 tagból álló igazgatóság vette át a vezetést. 1889. február 19-én tartott közgyülés pedig a 800 drb 40 frttal befizetett részvénytőkét, a tartalékalapból, 100 frt névértékre egészitette ki.

A lelkiismeretes vezetésnek köszönhető, hogy fennállása óta veszteséget összesen csak két esetben 600 frt összegig szenvedett.

Az intézet ügyeit jelenleg vezetik:

Elnök: Székely János.

Vezérigazgató: ifj. Jakab István.

Elnök: Székely János.

Igazgatósági tagok: Benkő Sándor, ifj. Dávid István, Fejér Antal, Kovács István, ifj. Tóth István.

Felügyelő bizottság: Török Bálint (elnök), Dávid Antal, Wellenreiter György.

Jogtanácsos: Zajzon Lázár.

Főkönyvelő: Benkő Gyula.

Könyvelő: Benkő Pál.

Pénztárnok: Nagy I. Lázár.

Irnok: Novák Sándor.

A czéget jegyzi: két igazgatósági tag, vagy egy az erre jogositott tisztviselővel együttesen.

II. A második pénzintézet a „Háromszéki takarékpénztár részvénytársaság“ volt, a mely most terjedelmére s üzleti arányaira nézve az első helyet foglalja el vármegyénkben. Szentiványi Gyula akkori főispán és főkirálybiró és Bogdán András nagybirtokos buzgólkodásai és fáradozásai következtében 1876. május hó 11-én Háromszékmegye törvényhatósági gyüléstermében Szentiványi Gyula főispán elnöklete alatt tartott közgyülésen 500 drb 100 frt névértékü részvénynyel s a névértéknek 40%-os befizetésével alakult meg a „Háromszéki takarékpénztár részvénytársaság.“ Az ezen a napon tartott alakuló közgyülés elfogadta az előterjesztett alapszabálytervezetet s megválasztotta a részvénytársaság elnökének: Szentiványi Gyula főispánt. Alelnöknek: Gróf Mikes Benedeket. Jogtanácsosnak: Kelemen Lajos ügyvédet. Igazgatónak: Bogdán András (vezérigazgató). Antal Zsigmond, Gyárfás Sámuel, Mélik Kristóf, Nagy Károly (ügyvéd), Kupferstich József, Seethal Ferencz és Pünkösty Lajost, összesen 8 tagot. A felügyelő bizottság tagjaiul: Csutak Péter, Kökösi Endre, Ötves Pál, Thuróczi András és Gyárfás Istvánt, összesen 5 tagot.

Az intézet szellemi vezetését Szentiványi Gyula főispán távoztával a helyébe megválasztott Potsa József főispán vette át s intézi mai nap is. Az intézet kereskedelmi szakszerü vezetését Bogdán András vezérigazgató teljesitette nagy lelkiismerettel és szakértelemmel, bekövetkezett haláláig, a midőn azt Bogdán Arthur jelenlegi vezérigazgató vette át. Hogy miképpen vezették ezen takarékpénztár ügyeit s minő eredményes tevékenység fejtetett, fejlődése érdekében az arra hivatottak által, szóljanak erről az alábbi adatok:

A feltüntetett vagyoni állapot éve	Részvények			A befizetett részvénytőke	Tartaléktőke		Tiszta nyeremény		Kifizetett osztalék részvényenként		Takarékbetét kamataival		Váltótárcza		Előlegek és kölcsönök értékpapirokra		Jelzálogkölcsönök ingatlanra		Mekkora összeg esik						Év végén készpénz		A részvények jövedelme %-ban
																			egy betétre		egy váltóra		egy kötvényre				
	száma	névértéke	befizetve	forint	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	
1876	500	100	40	20000	100	—	650	—	1	20	38602	49	59515	—	150	—	—	—	505	—	261	—	—	—	6429	78	3%
1881	500	100	60	30000	6349	27	11723	30	15	—	241873	45	295865	—	2285	—	—	—	363	—	160	—	—	—	5325	95	25%
1886	500	100	60	30000	13860	27	18150	80	15	—	531521	37	622882	—	3545	—	—	—	485	—	66	—	—	—	10093	16	25%
1891	500	100	60	30000	29638	32	20940	57	12	—	1026073	71	858401	—	12481	—	124798	—	530	—	59	—	—	—	23785	25	20%
1895	850	100	100	85000	88945	50	23654	20	28	—	1242264	36	1098213	—	20615	—	166427	—	561	—	63	—	1631	—	31083	88	28%

Van egy bérháza, a melyben el van helyezve és a melynek értéke: 39.846 frt 30 kr.

Jótékony czélokra fizetett fennállása óta 18.392 frt 08 krt. Behajthatlan követelés czimén leiratott összesen 1562 frt.

A háromszéki takarékpénztár megyénkben az első helyen áll, nemcsak üzleti eredményei tekintetében is, hanem mintegy vezérszerepet foglal el a többi pénzintézetek között az által, hogy kezdeményezője és megalakitója volt az 1883-ik évben megalakult „Erdővidéki takarékpénztár“ és a „Kovásznai takarékpénztár“ részvénytársaságoknak.

Nagy összegü jótékonyczélu adományaiból juttatott a „Háromszékmegyei árvafiu és szeretetháznak“ 10.000 frtot, mely alapitványt 10 évi fennállásának megünneplésekor tett elnöke Potsa József főispán inditványára 10 év alatt befizetendő 1000 frtos részletekben. Ugyszintén a „Háromszékmegyei szegények menházának“ 500 frtos alapitványt tett.

A „Sepsi-szentgyörgyi tüzoltó-egyletnek“ keletkezésétől fogva évenkint 50 frt segélyt adott. A női ipariskolának megnyitásától kezdve az 1895-ik évig, évente 74 frtot, melyet ekkor 1750 frt alapitványnyal váltott meg s azt az iskolának rendelkezésére bocsátotta. A megyei tisztviselők nyugdijalapjához eddig 300 frttal járult s saját tisztviselőinek egy nyugdijalapot létesitett, a mely jelenleg 6000 frttal bir s a melynek kamataiból fizeti tisztviselőinek a „tisztviselők országos nyugdijintézetéhez“ a dijakat. S.-Szentgyörgyön egy gyermekmenhely létesitéséhez 200 frtot adott. A „Székely Mikó-kollegium tápintézetének“ 250 frtot.

Ezenkivül nem zárkózott el olvasó-egyletek s más közmüvelődési intézmények támogatása elől sem; szóval nemcsak a közgazdaság, hanem a humanizmus és kultura érdekeit is szolgálta. Vajha minden pénzintézet a közjó érdekében hasonló áldozatkészséget teljesitene! S hogy ezen intézet a jövőben is ezen a csapáson fog haladni, erre garanczián nyujtanak jelenlegi vezetői és intézői.

Elnöke: Potsa József főispán v. b. t. t.

Alelnök igazgató: Temesvári János.

Vezérigazgató: Bogdán Arthur.

Igazgatósága: Beteg Bálint, Bogdán Flórián, Császár Domokos, Deák András, Kupferstich József, Mélik János.

Felügyelő bizottsága: Benedek János (elnök), Szentiványi Miklós, dr. Daday Vilmos, dr. Antal Mihály, Bogdán Emil.

Jogtanácsos: Dr. Bodor Tivadar.

Főkönyvelő: Vásárhelyi Sámuel.

Pénztárnok: Kósa Mózes.

Könyvelősegéd: Mélik István.

Könyvelő gyakornok: Nagy István.

III. „A kézdi-vásárhelyi kisegitő takarék-pénztár részvény-társaság“ a Kupán József kezdeményezésére és Székely János ev. ref. lelkész s a kézdi-vásárhelyi érdekeltség támogatásával jött létre.

Alakuló közgyülése Székely János ev. ref. lelkész elnöklete alatt 1885. április hó 19-én tartatott meg, a melyen 1000 drb 100 frtos névértékü részvény 227 részvényes által aláirva és ennek 30%-a befizetve lévén, az előterjesztett alapszabálytervezet elfogadtatott s a társaság megalakult. Elnökké választatott: Székely János ev. ref. lelkész. Jogtanácsosnak: Dr. Bánffy Zsigmond.

Igazgatókká: Ifj. Kupán József, Török Bálint, Székely János, Hankó László, Csiszér József kereskedő, Kovács Károly és Novák Sándor, összesen 7-en.

A felügyelő bizottságba: Kovács Dániel városi pénztárnok, Kökösi Károly és Jancsó Géza választattak meg.

Jótékony czélokra 10 évi fennállása óta adományozott 3.800 frtot.

Fekvőségei nincsenek. Behajthatlan követelések czimén törlés nem eszközöltetett.

Jelenleg az intézetet vezetik:

Elnök igazgató: Kökössy Károly.

Vezérigazgató: Török Bálint.

Igazgatósági tagok: Kupán József, K. Csiszár József, Kovács Károly, Vertán Venczel, Ambrus Albert.

Felügyelőbizottság: Bartók Károly, ifj. Kovács Dániel, Jancsó Géza.

Jogtanácsos: dr. Bánffy Zsigmond.

Könyvvezető: Sebők József.

Pénztárnok: Kupán József.

A czéget jegyzi két igazgatósági tag együttesen.

Üzleti eredményei a következő táblázatban vannak föltüntetve:

A feltüntetett vagyoni állapot éve	Részvények száma	Részvények névértéke	Részvények befizetve	A befizetett részvénytőke	Tartalék-alap		Tiszta nyereménv		Ki zetett osztalék egy részvényre		Takarékbetét és kamatai összege		A váltótárcza		Előleg és kölcsönök zálogra		Kötvénytárcza és jelzálogkölcsön		Mekkora összeg esik egy betétre		egy váltóra		egy kötvényre		Év végén készpénz		A részvények jövedelme %-ban
		forintokban			frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	
1885	1000	100	50	50000	817	08	3000	39	1	60	36525	37	132017	—	1835	—	14554	—	57	16	157	91	214	03	481	05	6%
1890	1000	100	50	50000	7229	30	10519	63	5	—	224252	76	404423	—	4950	—	13812	—	338	25	141	15	210	58	9964	73	10%
1895	1000	100	50	50000	22065	—	12547	62	6	50	342645	85	541197	—	4948	—	35783	—	394	75	125	59	421	—	11600	09	13%

IV. „Az erdővidéki takarékpénztár részvénytársaság“ az 1883-ik év márczius 14-én alakult az „Erdővidéki szövetkezetből“ részvénytársasággá, átvévén annak minden vagyonát és terheit.

Alakuló közgyülése Potsa József főispán elnöklete alatt 1885. márczius 28-án tartatott Sepsi-Szentgyörgyön, a melyen a részvénytársaság a kereskedelmi törvény kivánalmainak megfelelően 1000 drb teljesen befizetett, egyenkint 50 frt értékü részvénynyel, összesen 50.000 frt részvénytőkével megalakult.

Elnökké megválasztatott: Hatolykai Potsa József főispán. Társigazgatókká: Báró Rauber Ottó és Zathureczky Gyula. Igazgatósági tagokul: Bartha Sándor, Csiki István, Zathureczky József, Török Áron, Bedő József, Tana Sámuel. A felügyelő bizottságba: Greguss János, Gyertyánfy János és dr. Hajós Lajos. Jogtanácsosnak: Kökösi Endre.

Ezen pénzintézet az erdővidéki szövetkezetből Potsa József főispán kezdeményezésére és fáradságot nem ismerő munkájával Zathureczky Gyula, br. Rauber Ottó és Greguss János lelkes közremüködésével, továbbá az erdővidéki és sepsi-szentgyörgyi intelligenczia s a „Háromszéki takarékpénztár“ támogatásával alakult át. A kezdet nehézségeit könnyedén átélte, a mennyiben a „Háromszéki takarékpénztár“ nemcsak az erdővidéki kölcsönkeresőket utalta ezen intézethez, hanem magának az intézetnek is tekintélyes hitelt engedélyezett és visszleszámitolta váltóit.

Vezérigazgatói voltak: 1885-től 1889-ig báró Rauber Ottó. 1885-től 1889 ig és 1894-től a jelen időben is Zathureczky Gyula. 1889-től 1894-ig Greguss János. Fekvőségei nincsenek. Jótékony czélokra fennállása óta 2351 frt 05 krt forditott. Ehhez hozzá adva az 1895. év juliushó 27-én, az intézet 10 éves fennállása alkalmából tartott jubiláris közgyülésen, a Háromszékmegyei árvafiu-szeretetház alapja javára az igazgatóság ajánlatára adományozott 1000 frtos alapitványt is, jótékony adományai összesen 3351 05 krt tesznek.

Behajthatlanság czimén mint veszteséget fennállása óta összesen 1569 frtot kellett törülni.

Az intézet jelenlegi igazgatósága:

Elnök: Potsa József, főispán, v. b. t. t.

Vezérigazgató: Zathureczky Gyula.

Helyettes vezérigazgató: Biró Albert.

Jogtanácsos: Kelemen Lajos ügyvéd.

Titkár: id. Bedő József.

Pénztárnok: Zathureczky József.

Segédtisztviselők: Zöld Sándor és ifj Bedő József.

Igazgatóság: Bartha Sándor, Tana Sámuel, Csiki István, Zathureczky József, Bedő József és Kovács Sándor.

Felügyelő bizottság: elnök: Kövér András tagok: Bogdán Arthur és Antos József.

Üzleti eredményei a következők:

A feltüntetett vagyoni állapot éve	Részvények száma	Részvények névértéke	Részvények befizetve	A befizetett részvénytőke	Tartalékalap		Tiszta nyereménv		Kifizetett osztalék egy részvényre		Takarékbetét és kamatai összege		A váltótárcza		Előleg és kölcsönök zálogra		Kötvénytárcza és jelzálogkölcsön		Mekkora összeg esik egy betétre		egy váltóra		egy kötvényre		Év végén készpénz		A részvények jövedelme %-ban
		forintokban			frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	
1888	1000	50	50	50000	4884	90	10013	54	6	—	69449	54	291530	—	—	—	—	—	620	—	80	—	—	—	1403	52	12%
1893	1000	50	50	50000	18413	67	12563	98	6	—	227569	52	382272	—	—	—	—	—	618	—	100	—	—	—	3306	17	12%
1895	1000	50	50	50000	26895	61	14652	45	6	—	288102	55	416685	—	—	—	—	—	650	—	108	—	—	—	6967	79	12%

V. A „Baróthi takarékpénztár részvénytársaság“ a Baróth és vidéke értelmiségének azon része által alakittatott, akik az „Erdővidéki szövetkezet“ által kibocsátott részjegyek jegyzésétől egyéni és pártpolitikai okokból tartózkodtak.

Az 1883-ik év május hó 15-én tartotta Ugron Gábor országgyülési képviselő elnöklete alatt alakuló közgyülését, a melyen 1000 drb 50 frtos névértékü, összesen 50.000 frt részvénytőke alá lévén irva és ennek 50%-a befizetve, az alapszabályok elfogadtattak s a részvény-társaság megalakult.

Megválasztattak: elnöknek Ugron Gábor orsz. képviselő. Jegyzőnek: Mórik Lajos. Igazgatónak: Dánér István. I-ső aligazgatónak: Vincze István. II-ik aligazgatónak: Debiczki Mihály. Igazgatósági tagoknak: Nagy Ferencz nagybaczoni lakos, Lőfi Áron bölöni unit. lelkész, Szilágyi Ferencz fülei lakos, Incze Gyula, Incze Mózes és Gáspár Antal baróthi lakosok.

A felügyelőbizottságba: bodosi lakos Nagy Áron, miklósvári lakos Hosszu Ferencz, olaszteleki lakos Nagy Gyula és nagy-ajtai Zárug Lukács.

A kamatláb 8% és 1% kezelési költségben állapittatott meg.

Jótékony czélokra forditott fennállása óta 1609 frt 80 krt.

Veszteségei nem voltak. Fekvőségei nincsenek.

Fölvirágzását annak köszönheti, hogy igazgatósága a politikai motivumokat kiküszöbölte és csakis a közgazdasági érdekeket tartotta szem előtt.

Az intézet jelenlegi vezetősége és tisztikara:

Igazgató: Binder Adolf.

Aligazgató: Debitzky Mihály.

Igazgatósági tagok: Nagy Ferencz, Incze Gyula, Dánér Ferencz, Incze Mózes, Gáspár Antal.

Felügyelőbizottság: Deák Albert elnök, David Nagy Áron, Benedek Gábor.

Könyvelő: Mórik Lajos.

Pénztárnok: Theil József.

Irodatiszt: Morkoly István.

Irnok: Incze Gyula.

A czéget jegyzi a vezérigazgató, vagy aligazgató a pénztárnokkal együtt.

Üzleti eredményei a következők:

A feltüntetett vagyoni állapot éve	Részvények száma	Részvények névértéke	Részvények befizetve	A befizetett részvénytőke	Tartalék-alap		Tiszta nyereség		Ki zetett osztalék egy részvényre		Takarékbetét és kamatai összege		A váltótárcza		Előleg és kölcsönök zálogra		Kötvénytárcza és jelzálogkölcsön		Mekkora összeg esik egy betétre		egy váltóra		egy kötvényre		Év végén készpénz		A részvények jövedelme %-ban
		forintokban			frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	
1883	1000	50	25	25000	125	68	1256	83	1	—	19344	38	88702	31	312	86	—	—	1074	—	58	—	—	—	4947	16	2%
1888	1000	50	50	50000	5412	58	8083	30	6	50	85562	78	201779	—	238	32	—	—	478	—	69	—	—	—	809	28	13%
1893	1000	50	50	50000	15205	15	10845	63	8	—	292335	75	390314	23	122	68	—	—	553	—	110	—	—	—	624	98	16%
1895	1000	50	50	50000	21367	83	11312	69	8	—	280664	76	392003	—	37	84	—	—	371	—	244	—	—	—	2540	21	16%

VI. A „kovásznai takarékpénztár részvénytársaság“ Hatolykai Potsa József főispán kezdeményezésére s a háromszéki takarékpénztár igazgatóságának támogatásával létesült, olyformán, hogy a Háromszéki takarékpénztár felajánlotta mindazon részvények jegyzését, melyek egyesek által nem jegyeztetnének s a megalakuláshoz szükségesek. Csakhamar 400 részvény aláiratott különböző részvényesek által s 100 drbot a „Háromszéki takarékpénztár“ jegyzett és igy a társaság az 1893-ik évben megalakult.

A megtartott alakuló közgyülésen megválasztatott:

Elnök: Potsa József főispán. Alelnök: id. Dónáth József.

Első igazgatósága: Vezérigazgató: Hollaky Attilla. Igazgatók; Deák Domokos, Szőcs Boldizsár, Beczássy Kristóf, Miskolczi Vilmos, Bányai Kristóf, Csibi Tamás. Felügyelőség: gr. Mikes Ármin, Deák Sámuel, Bogdán Arthur, Deák András, Ebergényi Gyula. Pénztárnok: Bogdán Ferencz. Könyvelő: ifj. Ugron János.

A jelenlegi igazgatóság tagjai:

Elnök: Potsa József főispán.

Vezérigazgató: Hollaky Attila.

Igazgatóság: Szőcs Boldizsár, Miskolczy Vilmos, Bányai Kristóf, Szőcs Albert, Ebergényi Gyula, Deák Sámuel.

Felügyelők: gróf Mikes Ármin, Bogdán Arthur, Deák András, Deák Albert.

Pénztárnok: Bogdán Ferencz.

Könyvelő: ifj. Ugron János.

Segédkönyvelő: Deák Benedek.

A kovásznai takarékpénztár részvénytársaság üzleteredményeit feltüntető adatok:

A feltüntetett vagyoni állapot éve	Részvények száma	Részvények névértéke	Részvények befizetve	A befizetett részvénytőke	Tartalékalap		Tiszta nyereség		Kifizetett osztalék egy részvényre		Takarékbetét és kamatai összege		A váltótárcza		Előleg és kölcsönök zálogra		Kötvénytárcza és jelzálogkölcsön		Mekkora összeg esik egy betétre		egy váltóra		egy kötvényre		Év végén készpénz		A részvények jövedelme %-ban
		forintokban			frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	
1893	500	100	50	25000	488	92	1660	64	2	—	64643	66	79568	—	530	—	12400	—	316	—	181	—	1240	—	1638	53	5%
1895	500	100	75	35000	1053	23	3404	68	4	80	98786	27	124129	—	250	—	14270	—	279	—	170	—	1189	—	4949	17	8%

VII. A „Bölöni takarékpénztár részvénytársaság“ az 1894-ik évben augusztus 12-én alakult. Megalapitói Lőfi Áron, Brassay Károly, Tana Sámuel, Barabás Sándor, Kisgyörgy Tamás, Tőkés Miklós, Albert Lőrincz, Gáspár József, Tana Albert és Nagy Dénes voltak.

Az alakuló közgyülésen az igazgatóság és tisztikar a következőkép alakittatott meg:

Vezérigazgató: Lőfi Áron.

Igazgató és titkár: Brassay Károly.

Aligazgató: Albert Lőrincz.

Igazgatósági tagok: Tana Albert, Kisgyörgy Tamás, Tőkés Miklós, Sikó István.

Felügyelő bizottság: Gáspár Antal, Bedő József, Roschendörfer Albert, Nagy Tamás.

Pénztárnok: Gáspár József.

A czéget két igazgatósági tag jegyzi.

Az első évi üzlet eredménye a következő:

Pénzintézetek Tisztviselői

A feltüntetett vagyoni állapot éve	Részvények			A befizetett részvénytőke	Tartalék-tőke		Tiszta nyeremény		Kifizetett osztalék részvényenként		Takarékbetét kamataival		Váltótárcza		Előlegek és kölcsönök értékpapirokra		Jelzálogkölcsönök ingatlanra		Mekkora összeg esik						Év végén készpénz		A részvények jövedelme %-ban
	száma	névértéke	befizetve																egy betétre		egy váltóra		egy kötvényre			
	forint				frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1895	900	22500 (à 25)	17378	17378	472	50	1730	91	1	20	22834	82	71533	36	—	—	—	—	407	76	91	60	—	—	321	—	7%

VIII. A „sepsi-árkosi takarékpénztár részvénytársaság“ báró Szentkereszty Béla nagybirtokos és Csifó Salamon unitárius lelkésznek köszöni létesülését. Az eszme általuk lett fölvetve s Árkos község értelmes és törekvő lakosságából és még mások is u. m.: ifj. Barabás András, Faluvégi András, Cserey Gyula, Simó János, Vaska Béla, ifj. Nagy József, ifj. Göncz Mózes és Orosz Lázár készséggel állottak az üdvös mozgalom mellé. 200 drb 10 frtos részvény csakhamar aláiratott s ennek 30%-a befizetve lett s a társaság 1892-ik év márczius 19-én megtartotta alakuló közgyülését, a melyen az alapszabályok elfogadtattak s az elnökség, igazgatóság és felügyelő bizottság megválasztatott.

Elnökké: Báró Szentkereszty Béla nagybirtokos. Alelnöknek: Vaska Béla. Jegyzőnek: Cserey Gyula. Vezérigazgatónak: Csifó Salamon unit. lelkész. Igazgatósági tagoknak: Cserey Gyula, Barabás András, Bencze András, ifj. Göncz Mózes és Rajcs Zoltán. Felügyelő bizottságba elnöknek: Bogdán Arthur. Tagoknak: Hosszu Ferencz, Goldstein Ignácz és Bedőházi Mózes.

Jótékony czélokra adományozott müködésének megkezdése óta 21 frt 89 krt. Behajthatlanság miatt leirások nem történtek. Fekvőségei nincsenek.

Az intézet elfogad betéteket; kölcsönöket ad váltókra, az irni nem tudóknak kötvényekre.

Az erkölcsi testületek és egyházak pénzeit betétképpen kezeli. Betétekre 5%-ot fizet.

Müködésének megkezdése után csakhamar kitünt, hogy a befizetett 2000 frt részvénytőke a viszonyok követelményeihez képest igen kevés, ezért az 1893-ik évben kibocsátott még 200 drb 10 forintos névre szóló részvényt. Azonban ezek is elégteleneknek bizonyulván, az 1895-ik évben ismételten 200 drb 30 frt névértékü részvényt bocsátott ki, a melyekre egyelőre egyenként csak 10 frt lett befizetve. A további befizetésekre nézve az igazgatóság fentartotta magának, hogy szükség esetében, a közgyülésnek javaslatokat tehessen. És igy a társaság ma már 6000 frt befizetett részvénytőkével müködik.

Ügyeit jelenleg a következő tisztikar és igazgatóság vezeti:

Elnök: Br. Szentkereszty Béla.

Vezérigazgató: Csifó Salamon.

Igazgatósági tagok: Hosszu Ferencz, Faluvégi András, ifj. Göncz Mózes, Barabás András, Bencze András.

Felügyelő bizottság: Bogdán Arthur, elnök, Benkő Árpád, Barabás Károly, Goldstein Ignácz.

Főkönyvelő: Cserey Gyula.

Segédkönyvelő: Fábián Károly.

Pénztárnok: Nagy József.

A czéget jegyzi a vezérigazgató egy igazgatósági taggal.

Üzleti eredményei a következők:

A feltüntetett vagyoni állapot éve	Részvények			A befizetett részvénytőke	Tartalékalap		Tiszta nyeremény		Kifizetett osztalék egy részvényre		Takarékbetét és kamatai összege		A váltótárcza		Előleg és kölcsönök zálogra		Kötvénytárcza és jelzálogkölcsön		Mekkora összeg esik						Év végén készpénz		A részvények jövedelme %-ban
	száma	névértéke	befizetve																egy betétre		egy váltóra		egy kötvényre			
	forintokban				frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1892	200	10	10	2000	—	—	82	94	—	25	11420	48	11424	—	—	—	kötvény 1423	—	380	—	90	—	55	—	852	—	2½%
1895	400	10	10	6000	1125	11	706	71	—	80	37063	57	49580	—	40	—	kötvény 2414	—	205	—	100	—	38	—	227	—	8%
	200	30	10																							

b) Szövetkezetek.

I. Ezek között az első helyet a „Háromszékmegyei gazdák szövetkezete“ foglalja el. Ezen szövetkezet szintén a vármegye tevékeny főispánja hatolykai Potsa József kezdeményezésére alakult. Az általa 1884-ik év ápr. 21-ére összehivott alakuló közgyülésen már 700 aláiró által 1700 üzletrész volt aláirva. A közgyülés elnökének megnyitó beszéde után, a melyben a nagyszámban megjelent tagoknak köszönetét fejezte ki azon magasztos eszméknek öntudatos fölismeréséért, a melyek hivatva vannak a megye mezőgazdaságának felvirágzását, a megye iparának, kereskedelmének fejlődését előmozditani; s miután az ily jól felfogott érdekek mellett a jövőre nézve teljes reményének adott kifejezést, ismételten köszönetet mondott eredményében azon gazdag bizalomért, a melylyel ezen eszmét megvalósitani a megye gazdaközönsége megajándékozta őt. Az alapszabályok elfogadtattak s elnök a szövetkezetet 30 évre megalakultnak jelentette ki.

Ezen szövetkezet czélja: a gazdaközönség takarékosságával teremtett tőkével, a gazdászat és gazdasági ipar fölvirágzását, olcsó hitellel a földbirtok megvédését eszközölni, hogy ezek által jólét teremtessék. Előleget ad a termelőknek termésükre, olcsó hitelt nyujt a szövetkezeti tagok-

nak, árverezéssel megtámadott földbirtokot vásárol, hogy azt a szokásos potom áron idegen kézbe jutástól megvédje és a vásárolt birtokot tulajdonosának részlettörlesztésre használatba adja és mindazt megteszi, mit a szövetkezet czéljával megegyezhetőnek tart.

Tagja lehet minden jellemes önálló gazda, avagy olyan iparos vagy kereskedő, ki gazdasági termények feldolgozásával, avagy azok elárusitásával foglalkozik. Minden szövetkezeti tag köteles 25 havi részletben 25 frtot, mint üzletrészt befizetni.

Üzleti eredményei a következő táblázatban vannak feltüntetve:

Feltüntetett adatok éve	A tagok száma	Törzs betétek összege		Tartalékalap összege		Takarékbetétek és kamatai		Váltótárcza		Kötvénytárcza		Előlegek és kölcsönök		A pénztár állapota		Tiszta nyereség		Mekkora összeg esik					
																		egy betétre		váltóra		kötvényre	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1884	997	19709	—	52	70	—	—	22734	—	—	—	—	—	1466	41	527	—	—	—	51	68	—	—
1888	1259	86416	—	2395	—	—	—	190299	—	—	—	—	—	1599	44	7637	89	—	—	172	37	—	—
1892	1168	87794	—	7762	—	—	—	250877	—	—	—	—	—	1574	54	10894	79	—	—	230	59	—	—
1895	1088	84774	—	12461	—	—	—	231261	—	—	—	—	—	1225	41	6975	81	—	—	235	26	—	—

A KÉZDI-VÁSÁRHELYI TAKARÉKPÉNZTÁR ÉPÜLETE.

Fekvőségekben a szövetkezet vagyona áll: egy 100 holdas tag és kisebb bérházból, összesen 16.000 frt értékben.

Jótékony czélokra fennállása óta 589 frt 72 krt fordított. Behajthatlan követelései nem voltak.

A szövetkezet további fejlődését biztositja elnökének Potsa József főispán v. b. t. t.-nak és igazgatóságának buzgósága, valamint dr. Bodor Tivadar, mint vezérigazgatónak azon lelkes odaadása, melylyel az intézet fölvirágzásán munkálkodik.

II. A szövetkezeti intézmények között a második helyet az „Ilyefalvi népbank, mint hitelszövetkezet“ foglalja el.

A községi hitelszövetkezet morális és gyakorlati czéljait legméltóbbképpen fogta föl Ilyefalva községe. A községi iskola érdemes igazgatója László Lukács a község érdekében kifejtett maradandó emlékü alkotásait nemes ambicziójától ösztönöztetve ezen szövetkezet megalakitásával is gyarapitani akarván, az 1883-ik év január 3-án összehivta a

község lakóit értekezletre s kifejtette megtartott beszédében, hogy a község kebelében ezen intézmény megalkotása megszabaditaná a község lakóit az uzsora veszedelmétől, vagyongyüjtésre serkentené az egyeseket, mi által az anyagi állapotok megjavittatván, az erkölcsi állapotra is hatással leendene.

A meggyőző érvekben gazdag beszéd meghallgatása után az értekezlet kimondta a szövetkezet megalakitásának szükségét.

Ennek munkájában László Lukács mellé sorakoztak a község jóravaló elemei, főképpen Petke Pál és Duducz Gerő és az ügyet csakhamar oda terelték, hogy a szövetkezet már ugyanazon év február 8-án tartott közgyülésén az alapszabály tervezetet elfogadta és megalakult.

Üzletrészei hetenként 10 kros befizetésekkel korlátlan számban és bármely összegig emelhetők.

Élén kezdettől fogva László Lukács mint vezérigazgató áll. A jelenlegi tisztikar és igazgatóság a következőkből van megalakulva:

Elnök: Dr. Székely György országgyülési képviselő.
Vezérigazgató: László Lukács.
Helyettes vezérigazgató: Petke Ferencz.
Pénztárnok: Petke Gyula.
Könyvelő: Duducz Gerő.
Irnok: Tankó István.
Igazgatósági tagok: Nagy Hubert, Gaál József, Gazda Lajos, Gál Károly.
Felügyelő bizottság: Elnök: Vásárhelyi Samu. Tagok: Petke Pál, Benkő Mihály, Szász Károly, Gáspár Albert aldobolyi.

Az „Ilyefalvi Népbank“ üzleti fejlődését feltüntető adatok:

Feltüntetett adatok éve	A tagok száma	Törzsbetétek összege		Tartalékalap összege		Takarékbetétek és kamatai		Váltótárcza		Kötvénytárcza		Előlegek és kölcsönök		A pénztár állapota		Tiszta nyereményt		Mekkora összeg esik egy betétre		váltóra		kötvényre	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1883	113	848	—	—	—	319	06	—	—	1137	—	—	—	—	25	12	52	7	—	—	—	21	—
1887	293	7110	38	298	73	11054	46	—	—	18122	—	—	—	209	81	575	15	28	—	—	—	50	—
1891	341	10357	76	600	57	24628	64	—	—	33505	50	—	—	2444	53	220	23	30	—	—	—	81	—
1895	452	12011	27	1052	41	53007	13	28950	—	36903	—	—	—	2136	19	965	93	28	—	118	—	102	—

III. A „réty-komollói hitelszövetkezet“ 1892-ik év szeptember 4-én alakult meg 10 frtos 50 hét alatt 20 kros részletekben befizetendő üzletrészekkel 20 évre.

Megalakitása körül Péter József rétyi községi iskolai tanitó és Rápolti Mózes rétyi jegyző tevékenykedtek.

Fekvőségei nincsenek. Jótékony célokra 4 év alatt 10 frtot forditott. Behajthatlan követelései nem voltak. Van 6 igazgatósági tagja és 3 felügyelője. Üzletnapjait minden vasárnap délelőtt tartja.

Fejlődése és haladása Péter József községi isk. tanitó buzgóságának és önzetlen fáradozásainak köszönhető. Fejlődését a következő táblázat tünteti föl:

Feltüntetett adatok	A tagok száma	Törzsbetétek összege		Tartalékalap összege		Takarékbetétek és kamatai		Váltótárcza		Kötvénytárcza		Előlegek és kölcsönök		A pénztár állapota		Tiszta nyereményt		Mekkora összeg esik egy betétre		váltóra		kötvényre	
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
1892	72	585	—	—	—	—	—	425	—	—	—	—	—	158	12	1	12	10	—	61	—	—	—
1894	81	3058	34	116	59	368	20	3796	25	—	—	—	—	9	23	251	68	10	—	75	—	—	—
1895	91	3220	44	192	09	454	74	4104	13	—	—	—	—	77	93	298	56	10	—	55	—	—	—

A pénzintézetek fejlődése, de különösen a szövetkezeti ügynek térhóditása mellett szól azon körülmény, hogy az 1896-ik évben több helyen létesültek hitelszövetkezetek, és pedig:

Kisborosnyó községben létesült a „kisborosnyói hitelszövetkezet.“

Bereczken, Papolczon és Kőröspatakon szintén létesültek hitelszövetkezetek, melyek a budapesti központi hitelszövetkezettel állanak szerves összeköttetésben.

IV. A „kisborosnyói hitelszövetkezet“ Joós Imre s.-szentgyörgyi polg. fiuiskolai tanitó és Kisborosnyó ev. ref. lelkészének, Bajkó Györgynek fáradozásaival létesült. Egyelőre mint „hitel és önsegélyző szövetkezet“ csakis a községbeli ev. ref. egyház hivei körében volt tervezve, időközben a nagyobb tekintélyü helyi érdekeltség befolyásával Háromszékmegye nyugalmazott érdemes alispánja. Tompa Miklós inditványára elhatározta, hogy feladja a szük felekezeti keretet és általánosabb körvonalu, szélesebb üzletkörrel szervezkedik, belevonja Kisborosnyó és a szomszéd községek érdeklődő lakosságát felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül.

Ezen intézet a magyar millennium emlékére alakult. Alakuló közgyülését márczius 15-én tartotta.

Az igazgatóság elnöke lett id. Tompa Miklós nyug. alispán. Id. Joós Elek szeszgyáros és birt. elnökhelyettes. Bajkó György ev. ref. lelkész és Mihályfalvi Károly

áll. isk. tanitó igazgatósági tagok. A felügyelő bizottságba megválasztattak: Tompa Albert, Nagy Gergely, Joós Imre, Joós Mihály, id. Sikes József és Bitai Gyula.

A szövetkezet tagjain kivül másoknak is hitelez és igy bélyegmentességet nem élvez.

Müködését 1896. julius hó 1-én kezdte meg és ugyanezen év végével már 500-on felüli 25 frtos üzletrészszel és 16.000 frtos vagyonmérleggel zárt.

V. A „nagyborosnyói hitelszövetkezet“ a

A befizetett mintegy 71 frt további intézkedésig takarékpénztárba lett elhelyezve.

A felsorolt részvénytársaságok és szövetkezeteknek a megye hitelügyi viszonyaira vonatkozó adatait, könnyebb áttekintés czéljából, az alábbi táblázatokban kivántam feltüntetni, hogy abból közgazdaságunk fejlődésére vonatkozólag az összeredményt bemutathassam.

részvényesek által nem teljesitett befizetések okán még az alakulás évében megszünt.

A Háromszék vármegye területén az 1895-ik évben müködésben volt takarékpénztár részvénytársaságok összesitett üzleti eredménye.

A pénzintézet neve	Részvények			A befizetett részvénytőke	Tartalék-alap		Az évi tiszta nyeremény		Kifizetett osztalék egy részvényre		Takarékbetét és kamatai összege		A váltótárcza		Előleg és kölcsönök zálogra		Kötvény és jelzálogkölcsön		Mekkora összeg esik						Év végén készpénz		A részvények jövedelme %-ban
																			egy betétre		egy váltóra		egy kötvényre				
	száma	névértéke	befizetve	forintokban	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	
Kézdi-Vásárhelyi takarékpénztár részvénytársaság	800	100	100	80000	5216	31	14188	—	10	—	832065	03	760131	—	5617	80	126345	—	344	—	121	—	1169	—	20286	05	10%
Háromszéki takarékpénztár részvény-társ.	850	100	100	85000	88945	50	23654	20	28	—	1242264	36	1098213	—	20615	—	166427	—	561	85	63	—	1631	—	31083	88	28%
K.-vásárhelyi kisegitő takarékpénztár részvénytársaság	1000	100	50	50000	22065	—	12547	62	6	50	342645	85	541197	—	4948	—	35783	—	394	—	125	—	421	—	11600	09	13%
Erdővidéki takarékpénztár részvény-társ.	1000	50	50	50000	26895	61	14652	45	6	—	288102	55	416685	—	—	—	—	—	650	—	108	—	—	—	6967	79	12%
Baróthi takarékpénztár részvénytársaság	1000	50	50	50000	21367	83	11312	69	8	—	280664	76	392003	—	37	84	—	—	371	—	244	—	—	—	2540	21	16%
Kovásznai takarékpénztár részvénytárs.	500	100	75	35000	1053	23	3404	68	4	80	98786	27	124129	—	250	—	14270	—	279	—	170	—	1189	—	4949	17	8%
Bölöni takarékpénztár részvénytársaság	900	25	—	17378	472	50	1730	91	1	20	22834	82	71533	36	—	—	—	—	407	76	91	60	—	—	321	—	7%
Sepsi-Árkosi takarékpénztár részvénytárs.	400 200	10 30	10 10	6000	1125	11	706	71	—	80	37063	57	49580	—	40	—	2414	—	205	—	100	—	38	—	227	—	8%
Összegezés	6650	—	—	373378	167141	09	82197	26	—	—	3144427	21	3453471	36	31508	64	345239	—	—	—	—	—	—	—	77975	19	—

Háromszék vármegye területén az 1895. évben müködésben volt hitelszövetkezetek üzleti eredményei:

A hitelszövetkezet neve	A tagok száma	Törzsbetétek összege		Tartalék alap összege		Takarékbetétek és kamatai		Váltó tárcza		Kötvény tárcza		Előlegek és kölcsönök		Pénztári állapot az év végén		Tiszta nyereség		Mekkora összeg esik		
																		egy betétre	egy váltóra	egy kötvényre
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	frt	frt
Háromszékmegyei gazdák szövetkezete	1088	84774	—	12461	—	nem fogad el		231261	—	nincsen		nincsenek		1225	41	6975	81	—	235	nincsen
Az Ilyefalvi népbank mint hitelszövetkezet	452	12011	27	1052	41	53007	13	28950	—	36903	—	nincsenek		2136	19	965	93	28	118	102
A Réty-Komollói községi hitelszövetkezet	91	3220	44	192	09	454	74	4104	13	nincsen		nincsenek		77	93	298	56	10	55	nincsen
Összegezés	1631	100005	71	13705	50	5346	87	264315	13	36903	—	—		3439	53	8240	30	—	—	—

A felsorolt adatokból kitünik, hogy a Háromszék megyében levő pénzintézetekben az 1895-ik év végén volt:

Részvények és törzsbetétekben . .	473.383	frt	71 kr
Tartalék alapban	180.846	„	59 „
Mint tiszta nyeremény	90.437	„	56 „
Takarékbetét és kamataiban . . .	3,197.889	„	08 „
Készpénzben év végén	81.414	„	72 „
Összesen . .	4,023.971	frt	66 kr.

Ezzel szemben:

A váltókölcsönök	3,717.786	frt	49 kr
Előleg „	31.508	„	64 „
Kötvény és jelzálog kölcsönök . .	382.142	„	— „
Összesen . .	4,131.437	frt	13 kr.

A pénzintézetek által a hitelkeresőknek kiadott . . . . . 4,131.437 frt 13 krból

levonva a pénzintézetekben elhelyezett összeget . . . . . 4.023.971 „ 66 krt

marad fedezetlen . . . . . 107.465 frt 47 kr,

a mely idegen pénzből, visszleszámitolás által nyert fedezetet.

Tehát a vármegye hiteligényei a vármegyéből a pénzintézetekben elhelyezett tőkékből nem nyertek fedezetet, idegen pénz fölhasználására volt szükség.

De daczára ezen körülménynek, a feltüntetett adatok fényesen igazolják a vármegye lakosságának takarékosságát s a pénzintézetek jótékony hatásait.

Ime itt vannak azon fényes eredmények, melyekkel

pénzintézeteink nélkül ma nem dicsekedhetnénk. Jóllehet, hogy meg lenne vármegyénkben ezen vagyonnak jókora része pénzintézetek nélkül is az egyesek és testületek birtokában, de nem lenne az a hiteligények kielégitésére ily czélszerüen fölhasználható s nem lenne ily gyümölcsöztetően elhelyezve.

A pénzintézetek által a hiteligények gyors és czélszerü kielégitése nagy előnyökkel járván, ugy az ipar, kereskedelem, mint a mezőgazdaságra nézve ; közgazdasági haladásunknak ezek képezik legfőbb rugóit.

A kép, melyet pénzintézeteinknek ezen meglepően reális rosok soraiból kerülnek ki s ezen intézetek leginkább azoknak hiteligényeit elégitik ki, a kik megélhetésük érdekében erre leginkább vannak utalva, mert ezen hitel, azáltal, hogy alkalmas befektetéseket teszen lehetővé, megkönnyiti a keresetet, a megélhetést ; az apró 401 frtos átlagu betétek a kisebb vagyonnal biró osztály takarékossága mellett tanuskodnak.

A betétek egy tekintélyes részét az árvapénzek, közalapok, s községi, egyházi és egyéb közpénzek képezik, melyek a pontos kezelés által minden fennakadás nélkül megfelelhetnek rendeltetésüknek.

A HÁROMSZÉKI TAKARÉKPÉNZTÁR RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG ÉPÜLETE.

eredményei mutatnak, a vármegye gazdasági viszonyaira nézve igen hizelgő és a fokozatos, következetes és egészséges fejlődésnek képét mutatja.

Hogy kik használják föl leginkább ezen pénzintézeteket tőkéik gyümölcsöztető kamatoztatására és kik hiteligényeik kielégitésére, az alábbi adatokból megláttatjuk.

A váltóknak és betéteknek egy váltóra és egy betétre eső átlagai, a mely a váltóknál nem haladja meg a 130 frtot, a betételeknél nem a 401 frtot, a mellett tanuskodnak, hogy a hitelt igénylők többnyire a kisebb birtokosok és ipa-

Ugyan törlések behajthatlanság miatt az összes pénzintézeteknél 3731 frt erejéig fordultak elő, de ezen összeg oly csekély %-át képezi az intézetek összvagyonának, hogy ezen arány éppen a körültekintő, óvatos szolid üzlet lebonyolitás és kezelés mellett tanuskodik.

A felsorolt nagy horderejü közgazdasági szolgálatok mellett, melyeket hivatva vannak teljesiteni intézeteink, kulturális és humánus czéloknak is szolgálatában állanak, a menynyiben mintegy 40.000 frtra rugnak azon összegek, melyeket ez ideig humánus és kulturális intézményeknek juttattak.

Szegények menháza, árvaházak, olvasó-egyletek és egyéb társadalmi erőkkel fentartott intézmények fennállásukat és virágzásukat nagyrészben a pénzintézetek bőkezüségének köszönhetik. Ezen bőkezüségre pedig sehol az országban akkora szükség nincs, mint megyénkben, a hová a nagy távolság miatt az ország szivéből a közgazdaság, kultura és humanizmns érdekében inditott nagy mozgalmaknak csak fáradt hullámgyürüi érkeznek el. S ezért a közügyek iránti érdeklődés ébrentartása jóval nagyobb munkával és áldozatokkal jár, mint az ország szivéhez közelebb eső részekben.

Ha visszatekintünk pénzintézeteinknek keletkezésére s azon hatásokat mérlegeljük, melyeket gazdasági viszonyainkra gyakoroltak és összegezzük az elért eredményeket; kidomborodnak előttünk mindazon gazdasági és társadalmi előnyök, melyek nélkül nemcsak nagy hanyatlásnak indult volna vármegyénk, hanem a teljes tönkrejutástól sem lett volna megóvható.

Pénzintézeteinknek köszönhetjük:

hogy már keletkezéseik után csakhamar megmentették a lakosságot az uzsora dühöngésétől, a mely már nemcsak a nagyobb földbirtokosok közül szedte áldozatait, hanem a 4—5 holdas, egészen kis gazdák soraiból is;

hogy elviselhető kamatok mellett lehetővé vált mezőgazdáinknak czélszerü befektetésekkel a mezőgazdaságot intenzivebbé, és iparosainknak a vámháboru csapásait s a gyáripar versenyét elviselhetővé tenni,

és hogy felköltötték a lakosságban a társulati intézmények iránt a bizalmat s felébresztették a takarékosság és az ezzel járó tőkeszerzés iránti hajlamot.

Az egészséges fejlődés, szolid üzletlebonyolitás és a viszonyokhoz való czélszerü alkalmazkodás, melylyel ezen intézetek dicsekedhetnek, legbiztosabb garancziái a jövőbe vetett bizalomnak.

c) Az ev. ref. Mikó-tanoda alapja.

Ezen alapnak összesen 179.442 frt vagyona van, mely az egyesek adományaiból gyült össze, s 4—6%-kal kamatozó jelzálogilag biztositott kölcsönökben van elhelyezve.

d) Háromszékmegye összesitett gyámpénztára.

Alapja 303.199 frt, mely 5—6%-os, jelzálogilag biztositott kötvényekben kezeltetik. A kölcsönök 10 év alatt törlesztendők és igy a kölcsönösszeg 10%-a minden évben esedékessé válik.

Mérlege az 1895-ik év végén a következő adatokat tünteti föl:

Magánkötvénybeli tőke	294.898	frt	— kr
Kamat-hátrálék	950	„	16 „
Pénztári maradék	7.669	„	52 „
Összesen . .	303.517	frt	68 kr

Ezzel szemben volt:

Az árvagondnokoltak követelése tőkékben	290.394	frt	07 kr
„ „ „ kamatban	10.738	„	99 „
Nyeremény mint különbözet	2.384	„	62 kr
Összesen . .	303.517	frt	68 kr.

e) A községek készpénz vagyona.

Az alábbi kimutatásban van feltüntetve Háromszék vármegye községeinek kezelése alatt lévő és tulajdonát képező készpénz vagyona. E szerint 482.397 frt regálepapirokban, 125.089 frt kezesitett és jelzálogilag biztositott kölcsönökben, 240.076 frt takarékpénztárban és 4105 frt részvényekben van elhelyezve. Összesen 851.667 frt.

	A község neve	Értékpapirokban	Kezesitett kölcsönök és jelzálogilag biztositott kötvényekben	Takarékpénztárban	Részvényekben	Összesen
1	Albis	10050	—	4026	—	14076
2	Alcsernáton	2500	131	1	—	2632
3	Aldoboly	2750	3482	3025	400	9657
4	Almás	14500	—	—	—	14500
5	Altorja	24100	6581	935	—	31616
6	Angyalos	—	5000	—	—	5000
7	Árapatak	2450	—	—	—	2450
8	Árkos	3500	255	8894	200	12849
9	Barátos	—	—	500	—	500
10	Baróth	9300	—	—	—	9300
11	Bélafalva	3000	—	—	—	3000
12	Bereczk	37400	—	1000	—	38400
13	Bikfalva	2150	—	6173	1000	9323
14	Bita	6500	—	—	—	6500
15	Bodola	—	80	356	—	436
16	Bodok	—	—	—	—	—
17	Bodos	7600	—	300	—	7900
18	Bodzaforduló	—	—	3960	100	4060
19	Bodzavám	—	—	2476	100	2576
20	Bölön	600	1401	822	—	2-23
21	Bükszád	1150	—	1873	—	3023
22	Czofalva	100	—	473	—	573
23	Csomortán	—	—	—	—	—
24	Dálnok	3400	788	6219	—	10407
25	Dobolló	900	—	1407	—	2307
26	Egerpatak	1200	—	86	—	1286
27	Előpatak	850	—	—	—	850
28	Eresztevény	—	—	389	—	389
29	Erősd	1650	—	—	—	1650
30	Étfalva	—	—	84	—	84
31	Esztelnek	1500	—	300	—	1800
32	Felcsernáton	1600	12354	900	—	14854
33	Feldoboly	2900	205	1690	—	4795
34	Feltorja	—	—	—	—	—
35	Fotos	500	—	—	—	500
36	Futásfalva	—	4950	12756	—	17706
37	Gelencze	4127	—	4480	—	8607
38	Gidófalva	—	7302	283	—	7585
39	Haraly	—	—	1617	—	1617
40	Hatolyka	—	685	129	—	814
41	Hidvég	5400	689	—	—	6089
42	Hilib	—	—	—	—	—
43	Ilyefalva	1550	9997	27130	100	38777
44	Ikafalva	—	—	2500	—	2500
45	Imecsfalva	700	180	200	—	1080
46	Kálnok	500	—	203	100	803
47	Karatna	800	—	8255	—	9055
48	Kézdi-Martonos	8550	—	—	—	8550
49	Kézdi-Polyán	—	—	—	—	—
50	Kézdi-Sztlélek	4450	3550	—	500	8500
51	Kézdi-Vásárhely	—	—	—	—	—
52	Kilyén	—	—	—	—	—
	Átvitel	167227	57630	103442	2500	331799

	A község neve	Értékpapirokban	Kezesitett kölcsönök és jelzálogilag biztositott kötvényekben	Takarékpénztárban	Részvényekben	Összesen
	Áthozatal	167227	57630	103442	2500	331799
53	Kis-Borosnyó	1000	—	1261	705	2966
54	Kökös	—	—	3596	—	3596
55	Komolló	200	—	813	—	1013
56	Köpecz	750	—	3357	—	4107
57	Kőrispatak	950	3388	8842	400	13580
58	Kőrös	—	—	—	—	—
59	Közép-Ajta	13600	385	—	—	13985
60	Kovászna	—	1960	451	—	2411
61	Kurtapatak	—	—	—	—	—
62	Laborfalva	3750	—	2330	—	6080
63	Léczfalva	10850	—	—	—	10850
64	Lemhény	36500	—	—	—	36500
65	Lisznyó	—	—	—	—	—
66	Lüget	600	—	—	—	600
67	Maksa	2300	—	1457	—	3757
68	Málnás	400	—	—	—	400
69	Márkos	350	—	865	—	1215
70	Márkosfalva	—	—	90	—	90
71	Martonfalva	950	10136	2922	—	14008
72	Miklósvár	—	—	—	—	—
73	Mikó-Ujfalu	200	—	281	—	481
74	Nagy-Ajta	—	—	—	—	—
75	Nagy-Baczon	24350	—	230	—	24580
76	Nagy-Borosnyó	6270	10610	1934	—	18814
77	Nyén	2700	1824	1963	200	6687
78	Nyujtód	—	—	—	—	—
79	Oltszem	—	—	—	—	—
80	Oroszfalu	500	707	6326	—	7533
81	Ozsdola	3000	—	2000	—	5000
82	Páké	14200	—	13	—	14213
83	Páva	—	1658	5912	—	7570
84	Papolcz	—	—	2671	—	2671
85	Peselnek	1700	800	949	—	3449
86	Petőfalva	750	—	—	—	750
87	Réty	5400	—	898	—	6298
88	Sárfalva	1500	—	—	—	1500
89	Sepsi-Besenyő	—	12	32	—	44
90	„ Martonos	—	870	1679	—	2549
91	„ Magyaros	50	292	1074	—	1416
92	„ Sztgyörgy	140000	—	63000	—	203000
93	„ Sztivány	3450	—	563	—	4013
94	„ Sztkirály	—	—	—	—	—
95	Soósmező	—	—	921	—	921
96	Szacsva	300	—	1114	—	1414
97	Száraz-Ajta	650	217	3043	—	3910
98	Szárazpatak	650	1250	—	—	1900
99	Szászfalu	2400	—	—	—	2400
100	Szent-Katolna	11200	5805	1500	—	18505
101	Szitabodza	3450	—	1610	100	5160
102	Szörcse	1500	—	—	—	1500
103	Szotyor	1300	—	200	100	1600
104	Tamásfalva	600	1514	—	—	2114
105	Telek	1200	—	—	—	1200
106	Uzon	2450	9740	7336	100	19626
107	Várhegy	—	—	—	—	—
108	Volál	1000	—	500	—	1500
110	Zabola	—	12755	4299	—	17054
111	Zalán	8100	—	—	—	8100
112	Zalánpatak	—	—	10	—	10
113	Zoltán	—	1946	—	—	1946
	Zágon	3100	1590	592	—	5282
	Összesen	482397	125089	240076	4105	851667

f) Az egyházak készpénz vagyona.

Megoszlik a rom. kath., ev. ref. és unitárius egyházak közt a következő kimutatások szerint:

I. Róm. kath. egyházak tőkéinek állapota az 1895-ik év végén:

	Az egyházközség neve	Értékpapirokban	Kezesitett kölcsönök és jelzálogilag biztositott kötvényekben	Takarékpénztárban	Részvényekben	Összesen
1	Alcsernáton	—	6329	—	—	6329
2	Almás	—	565	—	—	565
3	Altorja	—	3894	372	—	4266
4	Baróth	—	5737	901	—	6638
5	Bélafalva	—	567	219	—	786
6	Bereczk	—	1030	1888	—	2918
7	Előpatak	50	3037	379	—	3466
8	Esztelnek	—	495	29	—	524
9	Futásfalva	—	1469	—	—	1469
10	Gelencze	1505	6367	17396	—	25268
11	Hilib	—	1175	—	—	1175
12	Haraly	—	2190	—	—	2190
13	Hatolyka	—	6619	—	—	6619
14	Ilyefalva	1665	2181	—	—	3846
15	Imecsfalva	—	876	—	—	876
16	K.-Martonfalva	—	523	992	—	1515
17	K.-Polyán	—	1651	221	—	1872
18	K.-Szentlélek	350	16894	337	1000	18581
19	Kőröspatak	150	2639	—	250	3375
	Árkosi kápolnapénz	—	336	—	—	—
20	Kovászna	—	4475	—	—	4475
21	Lemhény	—	8375	—	—	8375
22	Miklósvár	9500	—	—	—	9500
23	Nyujtód	—	375	—	—	375
24	Ozsdola	300	8991	1704	—	10995
25	Petőfalva	—	311	—	—	311
26	Sárfalva	—	1258	—	—	1258
27	S.-Szentgyörgy	—	9464	1000	—	10464
28	S.-Szentivány	50	137	469	—	656
29	Soósmező	—	—	172	—	172
30	Szászfalu	—	1700	—	—	1700
31	Szentkatolna	—	4344	—	—	4344
32	Tamásfalva	—	800	—	—	800
33	Zabola	—	1200	—	—	1200
34	Zágon	600	8002	5117	—	13719
		14170	114006	31196	1250	160622

A hiányzó egyházak nem küldték be adataikat, daczára az erdélyi püspök 47—1896. sz. alatt kelt felszólitásának.

Ezen alapokból 14.170 frt értékpapirokban van; 114.006 frt kezesitett és zálogjogilag biztositott kölcsönökben 5, 6 és 7% mellett, nagyrészben apróbb kölcsönökben kamatoztatik; és 31.196 frt takarékpénztárban van elhelyezve. Összesen 160.622 frt.

A kézdi-szentléleki rom. kath. egyház 18581 frt vagyonából 10000 frt, a baróthi róm. kath. egyház 6638 frt vagyonából 200 frt a gyulafehérvári káptalannál kezeltetik.

II. A háromszékmegyei ev. ref. egyházak készpénz vagyonának állapota az 1895-ik év végén:

	Az egyházközség neve	Értékpapirokban	Kezesített kölcsönök vagy jelzálogilag biztosított követelményekben	Takarékpénztárban	Kezelés alatt	Összesen
1	Sepsi-Szentgyörgy	—	3749	23310	—	27059
	I. A sepsi egyházmegyék.					
2	Aldoboly	900	2344	4583	—	7827
3	Angyalos	450	3059	—	—	3509
4	Árapatak	—	120	—	—	120
5	Árkos	—	—	321	—	321
6	Besenyő	—	353	476	—	829
7	Bikfalva	150	1979	920	—	3049
8	Bodok	—	274	—	—	274
9	Bodola	—	4742	4242	—	8984
10	Egerpatak	200	200	84	—	484
11	Eresztevény	—	39	104	—	143
12	Erősd	—	131	—	—	131
13	Étfalva-Zoltán	320	1296	—	—	1616
14	Feldoboly	106	2045	1100	—	3251
15	Gidófalva	145	114	—	—	259
16	Hidvég	—	117	—	—	117
17	Kálnok	—	493	586	—	1079
18	Kilyén	100	300	1392	—	1792
19	Kis-Borosnyó	100	1444	1335	—	2879
20	Komolló	—	416	—	—	416
21	Kökös	—	2426	—	—	2426
22	Kőröspatak	—	150	100	—	250
23	Lisznyó	1200	5272	160	—	6632
24	Málnás	—	629	—	—	629
25	Martonos-Fotos	—	1899	408	—	2307
26	N.-Borosnyó	8000	11777	223	—	20000
27	Nyén	700	415	721	—	1836
28	Oltszem	—	37	—	—	37
29	Réty	350	467	202	—	1019
30	S.-Magyaros	44	362	1601	—	2007
31	S.-Szentkirály	400	5430	6078	—	11908
32	Szacsva	61	806	67	—	934
33	Szemerja	500	2629	1846	—	4975
34	Szotyor	—	250	—	—	250
35	Uzon	3000	9856	1392	—	14248
36	Zalán	—	435	1579	—	2014
		16726	62306	29520	—	108552
	II. Kézdi egyházmegye.					
37	Albis	—	3272	—	—	3272
38	Alcsernáton	—	10181	—	—	10181
39	Bita	—	1163	—	—	1163
40	Dálnok	—	1520	—	—	1520
41	Felcsernáton	—	1717	—	—	1717
42	Feltorja	—	2618	—	—	2618
43	Ikafalva	—	176	—	—	176
44	Karatna	—	2684	—	—	2684
45	Léczfalva	—	1334	—	—	1334
46	Maksa	—	2335	—	—	2335
47	Martonfalva	—	5834	—	—	5834
48	Márkosfalva	—	1941	—	—	1941
		—	34775	—	—	34775
	III. Az orbai egyházmegye.					
49	Barátos	250	1601	4328	—	6179
50	Czofalva	—	1913	250	2113	4276
51	Kovászna	400	27566	—	7933	35899
	Átvitel	650	31080	4578	10046	46354

	Az egyházközség neve	Értékpapirokban	Kezesített kölcsönök vagy jelzálogilag biztosított követelményekben	Takarékpénztárban	Kezelés alatt	Összesen
	Áthozatal	650	31080	4578	10046	46354
42	Kőrös	—	9460	245	510	10215
43	Páké	—	4443	1410	66	5919
44	Papolcz	—	150	913	2054	3117
45	Páva	50	19088	—	—	19138
46	Szőrcse	100	400	97	115	712
47	Tamásfalva	—	224	70	881	1175
48	Telek	—	1075	357	447	1879
49	Zabola	—	24126	—	5178	29304
50	Zágon	—	62028	1456	2869	66353
		800	152074	9126	22166	184166
	IV. Erdővidéki egyházmegye.					
51	Baróth	—	—	1040	—	1040
52	Bodos	—	—	3732	—	3732
53	Bölön	1400	11232	—	—	12632
54	Köpecz	—	—	24042	—	24042
55	Közép-Ajta	—	2098	33323	300	35721
56	Nagy-Ajta	—	7524	254	—	7778
57	Nagy-Baczon	—	7030	—	—	7030
58	Miklósvár	—	741	1350	—	2091
59	Száraz-Ajta	—	32730	7777	—	40507
		1400	61355	71518	300	134573
60	Ilyefalva püsp. egyh.	750	—	4000	—	4750
61	K.-Vásárh. „ „					

A mint a fenti adatokból kitünik, 19.676 frt értékpapirokban, 314.259 frt kezesitett és jelzálogilag biztositott kölcsönökben, 137.474 frt takarékpénztárban van elhelyezve; 22.466 frt pedig kezelés alatt áll. Igy összesen a háromszékmegyei ev. ref. egyházak készpénz vagyona 493.875 frtot képvisel.

III. A háromszéki egyházköri unitárius egyházak pénzvagyoni állapota az 1895-ik év végén.

	Az egyházközség neve	Értékpapirokban	Biztositott kölcsönökben	Takarékpénztárban	A kézi pénztárban	Összesen
1	Árkos	558	973	2935	9	4475
2	Bölön	4500	47779	2107	3526	57912
3	Kálnok	50	918	1613	111	2692
4	Kilyén	—	—	275	10	285
5	Kökös	—	4450	356	271	5077
6	Laborfalva	—	855	240	130	1225
7	Nagy-Ajta	900	2548	1332	196	4979
8	S.-Kőröspatak	200	189	19	49	457
9	S.-Szentkirály	—	7738	241	165	8144
10	S.-Szentgyörgy	—	40	985	34	1056
		6208	65490	10103	4501	86302

A 86.302 frt összes vagyon a következőkép van elhelyezve: 6208 frt értékpapirokban, 65.490 frt biztositott kölcsönökben, 10.103 frt takarékpénztárilag kezeltetik és 4501 frt pénztári kezelés alatt van.

g) A vármegyei alapok.

A vármegye kezelése alatt lévő különböző alapokban van:

Értékpapirokban	383.192 frt
Takarékpénztárban	50.000 „
Összesen . .	433.192 frt tőke.

Amint az eddig elősoroltakból kitünik, a vármegyében az 1895-ik év végén összes tőkevagyon volt:

1. A pénzintézetekben elhelyezve. .	4,023.971 frt 66 kr
2. Az ev. ref. Mikó-kollegium alapja	179.442 „ — „
3. Háromszékmegye összesitett gyámpénztári alapja	303.517 „ 68 „
4. A községek készpénz vagyona (ebből a takarékban kezelt összegek le vannak vonva)	611.591 „ — „
5. A rom. kath. egyházak készpénz vagyona (a takarékpénztárban elhelyezett összegek levonattak) .	129.426 „ — „
6. Az ev. ref. egyházak készpénz vagyona (a takarékpénztárban elhelyezett összegek levonattak) .	356.401 „ — „
Átvitel	5,604.349 frt 34 kr
Áthozatal	5.604.349 frt 34 kr
7. Az unitárius egyházak készpénz vagyona (levonva a takarékpénztárban elhelyezett összeget) . . .	76.199 „ — „
8. A vármegyei alapok értékpapir vagyona	383.192 „ — „
Összesen . .	6.063.740 frt 34 kr

Ezen összegezés kimutatja, hogy Háromszékmegyének az 1895-ik év végén **6,063.740 frt 34 kr** mobilizálható tőkéje volt.

Ennek nagyrésze a hiteligények kielégitésére szolgál. Ezen összegből 1 lélekre 47 frt 20 kr tőke esik.

A teherviszonyok arányáról nem volt lehetséges beszámolni, mert erre nézve sem a telekkönyvi hatóságok, sem pedig az orsz. statisztikai hivatal nem lévén az erre szükséges adatoknak birtokában, azok nem voltak beszerezhetők.

Pénzügyi viszonyaink képét a felsoroltak eléggé illusztrálják s ha figyelembe vesszük, hogy a közgazdasági helyzetet rendesen a pénzpiacz és a pénzügyi viszonyok állása tükrözi vissza: örömmel konstatálhatjuk, hogy pénzügyi állapotaink haladásával és fokozatos egészséges fejlődésével összes gazdasági viszonyaink konszolidálva, biztos mederben haladnak az uj ezredév kezdetén és biztos reményünk lehet arra, hogy hova-tovább nagyobb arányokban fognak kidomborodni.

Erdőgazdaság.

1. Fekvés és határok.

A vármegyében elterülő erdőségek $\frac{45^{\circ}\ 28'\ 38''}{46^{\circ}\ 14'\ 58''}$ északi szélesség és $\frac{43^{\circ}\ 14'\ 43''}{44^{\circ}\ 10'\ 30''}$ keleti hosszuság között, 420—1787 meter magasságban feküsznek a tenger szine felett.

Határai északról Udvarhely és Csik vármegyék, északkelet—kelet és délről Románia, délnyugotról Brassó és Nagykükülő vármegyék.

2. Az erdők kiterjedése.

Az erdők területi kiterjedése 421443 kataszteri hold, vagyis a vármegye összterületének 60%-a. Ebből véderdőt

képez	56981 hold
feltétlen erdőtalajon álló .	359690 „
nem „ „ „ .	4772 „
Összesen, mint fent	421443 hold.

Az erdők összterületéből magán tulajdont képez 141234 hold, és 280209 hold pedig az 1879-ik évi XXXI. t. cz. 17. §-sa alá tartozik, s hatósági felügyelet alatt áll.

Ez utóbb nevezett erdők a birtokosok jogi minősége szerint következőkép oszlanak meg:

1. törvényhatósági és községi erdők	88	birtokszám	alatt	109735 hold
2. egyházi testületek erdei	149	„	„	8999 „
3. iskolai és tanitói erdők	42	„	„	995 „
4. volt urbéres közbirtokossági erdők	27	„	„	8873 „
5. nemesi és egyéb „ „	109	„	„	151562 „
6 hatósági felügyelet alatt álló magán erdő	1	„	„	45 „
Összesen . .	416	birtokszám	alatt	280209 hold.

Területi nagyság szerint van;

	5	holdig terjedő	birtok	41
6-tól	25	„	„	81
26 „	50	„	„	41
51 „	100	„	„	48
101 „	500	„	„	107
501 „	1000	„	„	42
1001 „	5000	„	„	46
5001 „	10000	„	„	6
10001 „	20000	„	„	3
	40000	„	„	1.

3. Talaj és kőzet.

A talajt alkotó kőzetek közül legnagyobb mértekben a kárpáti homokkő fordul elő, ezenkivül kissebb mértékben, különösen Sepsi-Szentgyörgytől kezdve az Oltvölgy mindkét

partján a vármegye határszéléig, Bükszádig a trachyt, továbbá a Bodza vidékén kis terjedelemben a mészkő. Százalékokban kifejezve a kőzeteknek 95%-át kárpáti homokkő, 3%-át trachyt és 2%-át mészkő képezi.

A termőhelyi viszonyok — különösen a feltétlen erdőtalajon álló erdőknél — általában véve kedvezők, a termőtalaj nagyobbára mély és középmély, üde, tevékenydus homokos agyag és agyagos homoktalaj. Kivételt képeznek a községek közelében elterülő ugynevezett befüggő erdőrészek, melyeknek talaja a multban — s különösen a hatvanas évek elejétől 1881. évig terjedő időkben korlátlanul gyakorolt nagymérvü legeltetés, valamint az évről-évre ismétlődött futótüzek (alomégés, harapégés) következtében termőerejében meggyengült és helyenkint kopárosodásnak indult.

Az erdőtörvöny életbelépte óta azonban a legeltetés korlátozása, nemkülönben az erdővédelem rendszeres gyakorlása következtében a talajt boritó, nagyobbára sarjról keletkezett fiatal cserjések növekvésnek indultak, kielégitő zárlatuknál fogva a talajt már kellőképen beárnyékolják; s ezen tényezők kedvező hatása alatt a talaj termőereje ezen erdőrészeknél is fokoztatott.

Nevezetesebb helyek és hegycsucsok, az északi részeken: Nagy Sándor tető 1640, Czigányka 1628, Zsirostető 1197, Mikestető 1558, Jávorostető 1330, Nagyvápa 1321, Tömlőhordó 1365 meter;

a keleti részeken: Lipsetető 1392, Sorostető 1225, Musát 1505, Mesztáktető 1225, Kisasztag 1507, Nagy-Bonyó 1542, Kóróbércz 1520, Lakócza 1778, Goór 1787, Feketehalom 1632, Kalabucs 1618, Csiányos 1544, Nagy-Bóta 1286,

a délkeleti részeken: Szurdoktető 1309, Gyalubükk 1260, Kistatárka 1415, Kikisán 1403. Blidártető 1190 meter;

a befüggő erdőkben: Piliske 1223 és a Bodoki havastető 1195 meter tengerszin feletti magassággal.

Nevezetesebb vizek: az Olt, Feketeügy, Kászonvize, Ojtozpataka, Baszka, Bodzavize, Kovászna és Torjapatak.

4. Fanem és elegyarány.

Uralkodó fanem a bükk, tölgy, luczfenyü és jegenyefenyü. Ezeken kivül szórványosan előfordul a szil, juhar, kőris, hárs, gyertyán, nyir, nyár, éger és alárendelt minőségben helyenként a füz és mogyoró.

A bükk a szórványosan előforduló fanemekkel együtt 70%-ot, a kocsányos és kocsánytalan tölgy 13%-ot, a lucz és jegenyefenyü pedig 17%-ot foglal el az erdők összterületéből.

Az egyes fanemek tenyészhatára következő:

A GYULAFALVI IPARVASUT.

A tölgy a vármegye legalacsonyabb fekvésü részein 420 meter tengerszin feletti magasságnál kezdődik és tenyészhatára 950 meter tengerszin feletti magasságig terjed, mely magasságban Bikkfalva község határán Csigavár nevü és Zabola község határán Odortető nevü hegyhátak még erőteljes növekvést mutatnak és cserhántó üzemmódban kezeltetnek.

A bükk tenyészhatára 1400 meter tengerszin feletti magasságig terjed, mely magasságban még zárt állabokat képez és erőteljes növekvést mutat.

A fenyü 750 meter magasságban kezdődik és tenyészhatára felmegy 1550 meter magasságig; ezen magasságban növése már törpe, ágbogas, haszonfára nem alkalmas, 1400 meter magasságig azonban szép, erőteljes növekvést mutat, fája kitünő minőségü, szelvény és hasitott áru termelésre, hangszerfa készitésre használtatik.

5. Közlekedési viszonyok és eszközök.

A közlekedési eszközök közül első sorban megemlitendő a magyar államvasutak hálózatának budapest—predeáli fővonala, melynek ágostonfalva—brassó—földvári vonalrésze a vármegyének nyugoti szélét érinti s a vármegye személy- és áruforgalmát Brassótól budapesti irányban a nyugoti, és Predeálon át a keleti piaczokkal közvetiti. Továbbá a brassó—sepsi-szentgyörgy—kézdivásárhelyi helyiérdekü, és a kovászna—gyulafalva—karajosi gőzerejü iparvasut.

A müutak hálózatából felemlitendők:

a brassó—ilyefalva—sepsi-szentgyörgy—bükszád—csikszeredai;

a brassó—uzon—kézdi-vásárhely—bereczk—sósmezői;

a brassó—nyén—bodzaforduló—krásznai állami utak, továbbá a sepsi-szentgyörgy—előpatak—hidvég—nagyajta—baróthi;

a sepsi-szentgyörgy—árkos—kőrispatak—középajtai;

a nagy-borosnyó—kis-borosnyó—bodza-fordulói;

a sepsi-szentgyörgy—réty—kovászna—kézdi-vásárhelyi;

a kézdi-vásárhely—szentlélek—kászonvölgyi;

a kézdi-vásárhely—torja—bükszádi;

a mikó-ujfalu—nagy-baczon—baróthi jókarban tartott törvényhatósági közutak.

A közlekedési viszonyok nagybani emelésére fog szolgálni a jelenleg épités alatt levő sepsi-szentgyörgy—csikszereda—gyimesi államvasut megnyitása, mely egyrészt a gyimesi szoroson át Romániával létesit ujabb összeköttetést, másrészt pedig Székely-Udvarhelynél és Szászrégennél fog csatlakozni a magyar államvasutak hálózatához.

A vizen való szállitás ezen vármegyében — két tönkusztató csatorna kivételével — egyáltalán nem gyakoroltatik.

6. Erdőkezelés.

A vármegye területén fekvő erdőségek az erdőtörvény életbelépte előtt minden rendszer nélkül, a birtokosok igényeinek megfelelően szabadon használtattak. A vármegye exponált fekvésénél és azon körülménynél fogva, hogy vasutak hiányában az erdei termékeknek nagyban való szállitása és értékesitése az erdők nagyrészének hozzáférhetlensége következtében eszközölhető nem volt: az erdők fatermése majdnem kizárólag a házi szükségletek kielégitésére szolgált. A fatermés legnagyobb része tüzelőanyagul használtatván fel, csak jelentéktelen mennyiség képezett értékesebb választékot, mely a Baszka és Ojtozvize mentén üzemben tartott primitiv vizifürészeken feldolgoztatván, a helyi szükséglet fedezése után a brassói piaczon került eladásra oly olcsó árak mellett, hogy az ily kivitelnél rendesen csak a termelési és fuvarbérek térültek meg.

Miután tehát a fahasználat kellő módon és mérvben értékesithető nem volt, a főhasználat mellőzésével a mellékhasználat jutott előtérbe. Az erdők alárendeltettek a mezőgazdaság érdekeinek s az erdők főjövedelmét a legeltetés képezte.

A legeltetés okszerü használata a nep igényeit ki nem elégitvén, a legeltetés nemcsak mindenütt és minden időben szabadon gyakoroltatott; hanem az erdei tisztások nagyobbitása s a legeltetés javitása czéljából az erdők szabadon vágattak, gyérittettek, sőt sok helyen szándékos felgyujtás által pusztittattak. Ily eljárás mellett a fiatalabb koru erdők zöme devasztálva lett.

Az életbeléptetett erdőtörvény gátat vetett a fentebb vázolt rendszertelen gazdálkodásnak. A törvény intézkedései értelmében a 17-ik szakasz alá tartozó erdők kezelése czéljából a vármegye területén három járási erdőtiszti állás rendszeresittetvén, az 1883-ik évben megválasztott járási erdőtisztek bizattak meg szóban levő törvényczikk 17-ik szakasza alá tartozó összes erdők kezelésével.

Ezen időben már az értékesitési viszonyok kedvezőbbre fordultak, az erdők jövedelmezősége is emelkedni kezdett. A még mindig nagy mérvben gyakorolt legeltetés mellett a fahasználat nagyobb mérveket öltött, faiparvállalatok létesültek s az érdek hatása alatt az érdeklődés és figyelem az erdők felé irányult.

Az igazsághoz hiven elismerjük itt, hogy a faiparvállalatok létesülését a magántulajdont képező erdőknek tömeges és olcsó eladása tette lehetővé.

A vármegye intéző körei belátván az erdők közgazdasági fontosságát, sulyt fektettek annak rendszeres kezelésére és kihasználására. S miután az alkalmazott három járási erdőtiszt az erdők nagy kiterjedésénél fogva elégtelennek bizonyult az okszerü és rendszeres használat fokozatos behozatalára és keresztülvitelére, tárgyalást inditottak az erdőknek állami kezelésbe vétele iránt.

A tárgyalások mihamar eredményre vezettek, a menynyiben már 1886. évi november hó 29-ik napján egyrészről a földmivelésügyi m. kir. miniszterium, illetve annak képviselője, másrészről pedig a vármegyei közigazgatási erdészeti bizottság között megköttetett a Háromszék vármegye területén fekvő és az 1879. évi erdőtörvény 17-ik szakasza alá tartozó erdőknek állami kezelésbe vétele és rendszeres erdőgazdasági üzemtervekkel leendő ellátása iránti egyezség, mely egyezség okmány ugy a törvényhatósági közgyülés, valamint a földmivelésügyi m. kir. miniszter részéről jóváhagyatott.

A megkötött és jóváhagyást nyert egyezség 2-ik pontja értelmében az állami kezelés 1887. évi január hó 1-én vette kezdetét. Ez idő óta az erdők kezelését a Sepsi-Szentgyörgyön rendszeresitett m. kir. erdőhivatal a vezetése alá rendelt m. kir. erdőgondnokságokkal teljesiti. Az egyes erdőgondnokságok munkaköre következőleg oszlik meg:

1. Nagy-ajtai m. kir. erdőgondnokság, székhelye Hidvég, munkaköre kiterjed a miklósvári járás területére, s kezelése alá 13 község határában 38 birtokczim alatt 30565 kataszteri hold erdő tartozik.

2. Sepsi-szentgyörgyi m. kir. erdőgondnokság, székhelye Sepsi-Szentgyörgy, munkaköre kiterjed a sepsi-járás északi, nyugoti és déli részére, kezelése alá 23 községben 107 birtokczim alatt 24857 hold erdő tartozik.

3. Nagy-borosnyói m. kir erdőgondnokság, székhelye Nagy-Borosnyó, munkaköre kiterjed a sepsi-járás keleti részére, s az orbai-járásból Zágon község határára, kezelése alá 30 községben 116 birtokczim alatt 67969 hold erdő tartozik.

4. Kovásznai magy. kir. erdőgondnokság,

székhelye Kovászna, munkaköre kiterjed Zágon község kivételével az orbai-járás egész területére, kezelése alá 8 község határában 33 birtokczim alatt 48280 hold erdő tartozik.

5. Kézdi-vásárhelyi m. kir. erdőgondnokság, székhelye Kézdi-Vásárhely, munkaköre kiterjed a kézdi-járás alsó részére, kezelése alá 20 község határában 94 birtokczim alatt 44616 hold erdő tartozik.

6. Bereczki m. kir. erdőgondnokság, székhelye Bereczk, munkaköre kiterjed a kézdi-járás felső részére, kezelése alá 5 község határában 28 birtokczim alatt 63922 hold erdő tartozik.

Az erdőkezelés a törvény követelményeinek minden tekintetben megfelel, az üzemtervi rendelkezések pontosan betartatnak.

7. Az állami kezelés czélja és feladata.

Az állami kezelés czélja a rendszeres erdőgazdaság behozatala és meghonositása, az évi fahozamok szabályozása és olyképen való megalapitása, hogy az erdőbirtokosok szükségletét azok igényeinek megfelelően, a legnagyobb mértékben és legértékesebb minőségben állandóan biztositsák, továbbá hogy az erdőtalaj jóságának fentartása és lehető fokozása mellett az erdők minél előbb szabályos állapotba jussanak.

Az állami kezelés által megoldandó feladatok következők:

1. Az előleges adatok alapján kitüntetett erdőbirtokok területének és határainak részletes felmérésen alapuló végleges megállapitása.

2. A birtokrendezési — arányositási eljárások gyors haladásának és megoldásának elősegitése.

3. A befejezett arányositások rendjén külön birtokczimek alatt kihasitott erdőilletmények rendszeres erdőgazdasági üzemterveinek elkészitése.

4. A jóváhagyást nyert erdőgazdasági üzemtervek gazdasági vonalainak állandósitása.

5. Az esedékessé váló üzemátvizsgálási munkálatok keresztülvitele.

6. A kevésbé értékes fanemekkel biró állaboknak fokozatos kihasználása és azoknak értékes fanemekkel való ujból telepitése. A befüggő erdőrészek ehhez képest lehetőleg tölgy, a silányabb részeken erdei fenyü és ákácz, a hátsó magasabb fekvésü erdőrészek ellenben lucz és jegenyefenyü állabokká való fokozatos átalakitása.

7. Az erdei legeltetés okszerü használatának szabályozása.

8. A felujitandó tisztásoknak és vágásterületeknek szakszerü beerdősitése, vizmosások megkötése, kopár területek befásitása.

9. Az évi hozamterületek fatömegének okszerü kihasználása, értékesitésének elősegitése, a belterjes használat behozatala.

10. Megfelelő számu csemetekertek telepitése és azokban a szükséglet arányában jó erős facsemeték nevelése.

11. Az erdővédelem rendszeres gyakorlásának behozatala. A nagymérvü erdei kihágások, veszélyes cselekmények és mulasztások, erdőrendészeti áthágásoknak gyors és erélyes megtorlás utján történő fokozatos apasztása és elháritása.

12. Az erdészet és rendszeres erdőkezelés népszerüvé tétele.

8. Erdőőrzés.

Az állami kezelés alatt álló erdők védelmére és őrzésére 37 erdőőri állás van rendszeresitve s az erdőőrzést az ezen állásokra kinevezett szakképzett s hatóságilag feleskedett megyei erdőőrök teljesitik.

Egy-egy védkerület több község határára kiterjed s átlagosan 7570 kataszteri hold erdőt ölel fel. A védkerületek nagy kiterjedése, valamint azon körülmény, hogy az erdőtestben elszórva igen sok magántulajdont képező kaszáló van beékelve, a védelmi szolgálatot nagyon megneheziti. E végből az egyes erdőbirtokosok az erdőőrök kisegitésére évről-évre felfogadott erdőpásztorokat alkalmaznak, kik azonban képesitéssel nem birnak, hatóságilag felesketve nincsenek, s nyomoruságos csekély bérükkel arányban álló megbizhatatlan szolgálatokat teljesitenek.

9. Értékesitési és fakelendőségi viszonyok.

A nyolczvanas évek végén létesitett faipar vállalatok üzembevétele óta a fakelendőségi viszonyok jóra fordulván, a használatok előhaladásával a faszükséglet, s ennek megfelelően a fakereslet élénkült, minek következtében az értékesitési viszonyok ez idő szerint eléggé kedvezők. A kereslet főkép a tölgy és fenyü haszonfára irányul, de a községek közelében fekvő erdőrészekben termelt bükk és egyéb lombfanemek is, mint tüzi, illetve szerszámfa eléggé jól értékesithetők.

Ezen kedvező értékesitési viszonyoknak épen az ellenkezője áll a hátulfekvő s a faiparvállalatok körén kivül eső bükk állabokra. Ezeknek fahozama nemcsak jelenleg nem értékesithető, hanem egyrészt a nagy távolság és hozzáférhetetlenség következtében, másrészt pedig nagyobb fafogyasztó intézetek hiányában a közel jövőben sincs kilátás az értékesitési viszonyok javulására.

A fahasználatok ezen részeken nagyobbára szünetelnek, haszonélvezetet kizárólag csakis az erdei legeltetés és nagy időközökben ismétlődő csekély értékü makkoltatás nyujt. Ezen erdőknél értékemelkedés jövőben is csak állab átalakitással, a használati értékkel biró lucz és jegenyefenyü fanemek alátelepitése utján lesz elérhető.

Az állab átalakitás már több helyen megkezdetett, de feltünő eredmény az erdők nagy terjedelménél fogva ez idő szerint még fel nem mutatható, bár ezen feladat megoldását a természet is elősegiti, a mennyiben a fenyvesek szomszédságában elterülő bükkösökben különösen a luczfenyü a bükk rovására szemmellátható tért hódit.

Az értékesités, illetve fakelendőség mérvére kellő tájékoztatást nyujt azon ténykörülmény, hogy mig ezelőtt tiz évvel jelentékenynek nem mondható szelvényáru nyert értékesitést a brassói piaczon, azzal szemben 1895. évben már 7557 vasuti kocsirakomány deszka és 1070 vasuti kocsirakomány faragott és hasitott faáru szállittatott el a háromszéki vasuton, melyből 60% a hazai és 40% külföldi, nagyobbára a fiumei és trieszti tengerparti piaczokon értékesittetett a vármegyei szükségleten kivül.

BIBLIOTECA [illegible]

10. Üzemrendezési munkálatok.

Rendszeres erdőgazdasági üzemterv az erdőknek állami kezelésbe vétele előtt elkészittetett 80 birtokról 37545 kataszteri hold területről. Az állami kezelés életbelépte óta 1895. év végéig pedig a következő üzemberendezési munkálatok foganatosittattak:

a) Rendszeres erdőgazdasági üzemterv elkészittetett és beterjesztetett 212 birtokról 51784 hold területről.

b) Üzemátvizsgálási munkálat 34 birtokról 12388 hold területről.

c) A felmérés és becslési külső munkálatok befejeztettek 26 birtokról 11498 hold területről.

d) Ugyanazon munkálatok megkezdettek 36 birtoknál 27217 hold területen.

e) Az üzemátvizsgálási munkálatokhoz szükséges rendezési munka befejeztetett 13 birtoknál 5779 hold területen.

f) A jóváhagyott és életbeléptetett rendszeres erdőgazdasági üzemtervek alapján a területek belső és külső határai állandósittattak 161 erdőbirtokon 45555 hold területen.

A fent elősorolt adatok összevonásából tehát kitünik, hogy Háromszék vármegye területén az erdőtörvény életbelépte óta 1895. év végéig összesen 293 erdőbirtokról 89697 hold területről készittetett rendszeres üzemterv, 93 birtok 184912 hold területtel ideiglenes üzemterv szerint kezeltetik és 30 erdőbirtok 5600 hold területtel terv nélkül van.

Ez utóbbiakra nézve azon körülmény, hogy a használatok szabályozva nincsenek, káros hatással nem bir, mivel ezek birtokrendezés alatt állanak és bennök használat nem gyakorolható.

Az ideiglenes üzemtervek az erdőgazdaság követelményeinek, valamint az erdőbirtokosok igényeinek megfelelnek.

Az üzemtervi munkálatok előhaladása a birtokrendezéssel lépést tart, az üzemrendezés gyorsabb menetét a birtokviszonyok rendezetlensége gátolja.

11. Alkalmazott üzemmódok.

Üzemmódok közül a viszonyoknak megfelelően a szálerdő és sarjerdő üzemmód alkalmaztatik. Használati mód tekintetében a véderdők szálaló üzemben kezeltetnek, a kisebb kiterjedésü birtokoknál a szünetelő üzem nyer alkalmazást és ujabban a legelő erdőüzem alkalmazása van tervbe véve.

Az alkalmazott üzemmódok megoszlását terület és fanem szerint, a jelenlegi fakészlet és évi fahozam megjelölésével az alábbi táblázat tünteti ki:

Az üzemmódok megoszlása fanemek szerint	terület	jelenlegi	
		fakészlet	évi fahozam
	kataszt. hold	tömör köbmeter	
1. szálerdő üzemben kezelt erdők			
fenyü	71343	12005543	98993
tölgy	21772	822836	16044
bükk és más lombfa	111165	13085919	138661
2. sarjerdő üzemben kezelt erdők			
tölgy	25433	672027	24405
bükk és más lombfa	50496	1521742	40230
Összesen	280209	28108067	318333

12. Csemetekertek.

A mesterséges erdősitések foganatositása és a kopár területek befásitása czéljából Háromszék vármegyében az alább felsorolt csemetekertek lettek telepitve:

a) államköltségen telepitett és fentartott csemetekert 2 = 5260 □öl területtel;

b) birtokosok költségén telepitett és fentartott csemetekert 63 = 21093 □öl területtel, összesen 65 csemetekert 26353 □öl területtel.

Ezen csemetekertekben 1896. év tavaszán következő csemetekészlet állt rendelkezésre:

a) állami csemetekertekben		
tülevelü	1555000	darab
tölgy	220000	„
ákácz	31000	„
egyéb lombfa	12000	„
b) birtokossági csemetekertekben:		
tülevelü	3623000	darab
tölgy	197000	„
ákácz	118000	„
egyéb lombfa	— — —	
mindössze	5756000	darab.

Ezen készlet még nem fedezi teljesen az évi szükségletet, a mutatkozó hiány ez ideig évről-évre nagyobbára az állam által idegen kerületekből ingyen adományozott csemetékkel lett pótolva. Haladás azonban ezen a téren is észlelhető, a mennyiben egyes erdőbirtokosok ujabb csemetetekertek telepitése, vagy a már meglévők nagyobbitása által igyekeznek csemeteszükségletüket fedezni.

13. Erdei legeltetés és egyéb mellékhaszonvételek.

Az erdei mellékhasználatok közül legnagyobb mérvben az erdei legeltetés gyakoroltatik, ezenkivül még a fűhasználat, kőfejtés és makkoltatás bir némi jelentőséggel.

A vármegye lakosságának egyik biztos és számottevő jövedelmi forrását az állattenyésztés képezi. Külön kihasitott legelő területtel csak kevés község rendelkezik, s az sem elegendő a marhalétszám eltartására, ennélfogva legeltetés tekintetében majdnem kizárólag az erdőre vannak utalva, s nagy sulyt fektetnek az erdei legeltetés minél kiterjedtebb gyakorlására.

Az állami kezelés életbelépte alkalmával legeltetési tilalom alá helyeztettek mindazon erdőrészek, melyekben a legeltetés fiatal koruknál és minőségüknél fogva károsnak ismertetett, továbbá a vágások előhaladása és az erdőtestben elszórtan fekvő kissebb tisztások beerdősitése folytán az addig szabadon gyakorolt erdei legeltetés jelentékenyen korlátozva lett. Ezen megszoritások következtében a legelőhiány mindinkább érezhetővé vált, s érezhető lesz az mindaddig, mig a rendszeres erdőgazdaság behozatala alkalmával legeltetési tilalom alá helyezett területek a tilalom alul körülbelül mintegy 6—10 év mulva tömegesen fognak felszabadulni.

Az állami kezelés alatt álló erdők összterületéből ez idő szerint legeltetési tilalom alatt áll 68096 kataszteri hold, azaz 24.$_8$% és szabadon legeltethető 212113 kataszteri hold, vagyis az összterületnek 75.$_7$%-a.

A magántulajdont képező erdők legnagyobb részén a legeltetés szabadon gyakoroltatik.

14. Faiparvállalatok.

A használati értékkel biró fenyves állabok kevés kivétellel a vármegye keleti és északkeleti határszélén terülnek el, helyrajzi fekvésüknél fogva Románia felé hajlanak, a vármegye lakott és müvelés alatt álló részétől nagy távolságban feküsznek s attól mintegy 1040—1400 meter tengerszin feletti magas hegygerincz által vannak elválasztva.

Ezen nagyobbára magántulajdont képező erdőkben a nagy távolság és nehéz kiszállitási viszonyok következtében rég időktől fogva csak igen korlátolt fahasználat gyakoroltatván, azokban nagy mennyiségü, ipari czélokra alkalmas haszonfakészlet halmozódott fel, mely azonban az erdők kedvezőtlen fekvésénél fogva csakis nagyarányu szállitási berendezések árán volt forgalomba hozható.

A kereslet és kinálat közötti kedvezőtlen arány, valamint a fent elősorolt természeti nehézségek következtében a faárak a képzelhető legrosszabbak voltak, miből folyólag kevés kilátás volt ezen erdők fakészletének tömeges értékesithetésére.

A nyolczvanas évek végével a Horn és Morpurgó czég tette meg az első kisérletet egy nagyobb arányu faiparvállalat létesitésére. Ezen czég Zathureczky Gyula és társaitól olcsó áron megvásárolta a tulajdonukat képező, Papolcz község határában fekvő 14582 kataszteri hold kiterjedésü erdőségek fáját. Az erdők belsejében, a Baszka-völgy egy alkalmas helyén 1888. évben létesitette Gyulafalva fürésztelepet, ott felépitette és ugyanazon év október havában üzembe helyezte az első, jelenleg is üzemben tartott 6 keretes József-gőzfürészt és ezen kezdeményezéssel megvetette alapját a vármegyében később nagy lendületet vett és jelenleg is virágzó faiparvállalatoknak.

Nevezett czég belátván, hogy a fenforgó szállitási nehézségek csak gőzerejü iparvasut épitése által lesznek legyőzhetők; a szükségesnek ismert iparvasut kiépitését, valamint a vállalatnak nagyobb alapra fektetését vette czélba. Az üzem fokozása végett ujabb erdővásárlásokat eszközölt és 1889. évben egy ujabb fürésztelepet létesitett. A gőzerejü iparvasut kiépitése ujabb erdővásárlások és a fürészüzemek megnagyobbitása folytán szükségessé vált költséges beruházások kellő fedezhetése végett részvénytársasággá alakult s az igy megnagyobbitott vállalatot „Erdélyi erdőipar részvénytársaság“ czég alatt inditotta meg.

Időközben kiépült a brassó-háromszéki helyiérdekü vasut, s midőn az 1892. évben a forgalomnak átadatott; megszüntek az addig leginkább érezhető, s a kereskedelmi forgalmat bénitó kiviteli nehézségek. A kedvezőre vált közlekedési viszonyok előnye mellett, az életképesnek bizonyult első faiparvállalat példájára ujabb favállalatok alakultak, s ezek utján lehetővé vált a vármegye többi részében elterülő erdőségek fakészletének értékesitése és kihasználása.

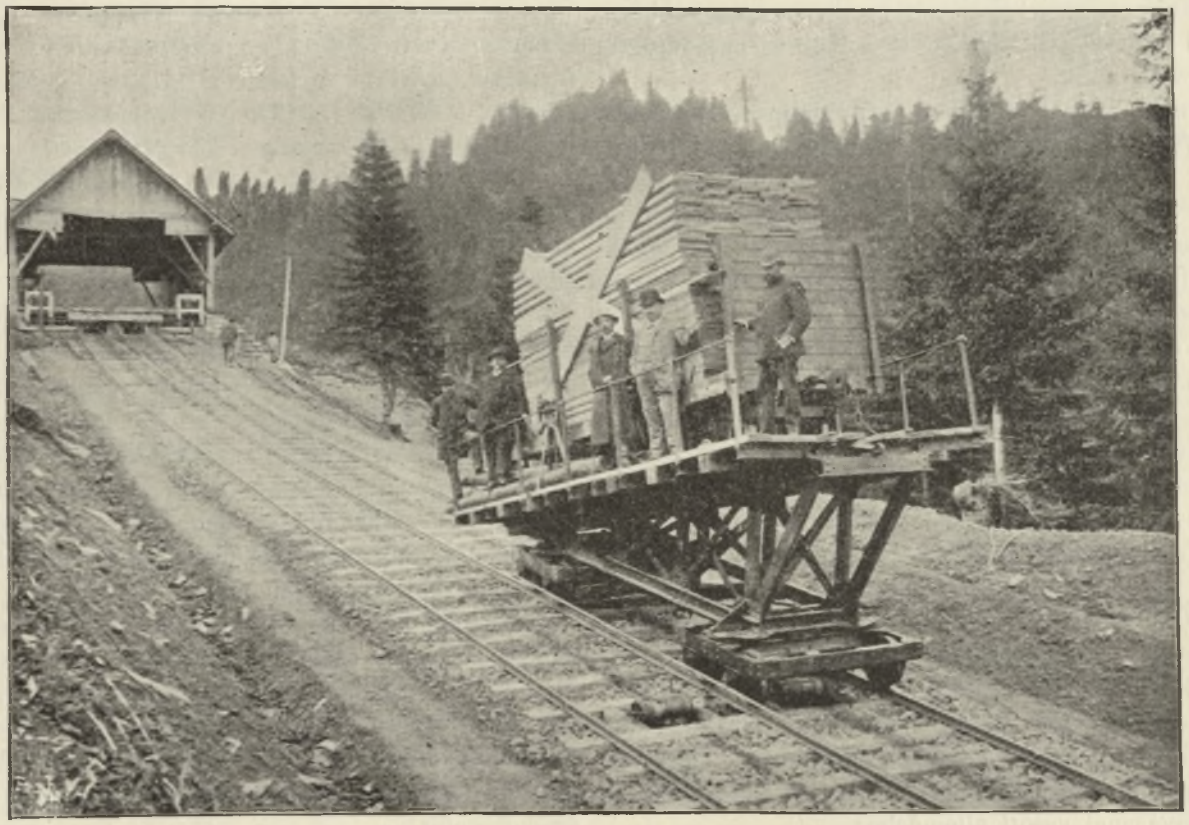

A COMMANDO-GYULAFALVI TELEP SIKLÓJA.

A vármegyében jelenleg meglévő faiparvállalatok és azoknak üzemberendezése következő:

1. Erdélyi erdőipar részvénytársaság Kovásznán.

a) József-fürész üzembe vétetett 1888. év október havában. Felszerelése áll 6 keret, 4 körfürész és 1 boteszterga gépezetből (Rundhobel).

b) Gábor-fürész, üzembe vétetett 1889. év őszén, felszerelése áll 8 keret, 2 gyalugép, 1 kettős körfürész, 2 egyszerü körfürész, 1 inga körfürész, 1 boteszterga, és 1 telitési kazánból.

A fürészek gőzerőre vannak berendezve, s a két fürész munkaképessége állandó éjjeli és nappali üzem mellett évenkint 110—120 ezer tömörköbmeter gömbölyü faanyag feldolgozását birja meg, 60% szelvény áru kihozatallal. A fürésztelepek villanyvilágitással vannak ellátva, s egymással, valamint a kovásznai állomáson levő nagy készletraktárral, telephonhálózattal vannak összekötve.

A telitési kazánban évenkint 80 ezer drb bükk vasuti talpfa és nagy mennyiségü bükk burkolati koczka telittetik czink chloriddal.

A bükk burkolati koczkák nagy kelendőségük folytán, ujabban nagy mennyiségben termeltetnek és telittetnek, hasonlóképen keresett faiparczikket képez a bükk donga, melynek termelését a czég két év előtt kezdte meg, nagyobbára a tengerparti piaczokon értékesittetik s olaj- és liszt-hordók gyártására használtatik.

A kitermelt faanyagok biztos szállithatása szempontjából a két fürésztelep egymással, valamint a háromszéki helyi érdekü vasut kovásznai állomásával 45.6 klm. hosszu gőzerejü iparvasuttal és egy 1260 meter hosszu siklópályával van összekötve. A fürésztelepektől a kezelési helyekhez több rendbeli elágazással 25 kilometer hosszu lóvanatu erdei pálya vezet.

2. A Schmidl és Ungár czég kezelése alatt álló Kristóf-gőzfürész Csucsuron, üzembe vétetett 1890. évben, felszerelése áll 3 keret, 1 hasitókeret, 1 gyalugép és 2 kis fürészből.

Évenkint feldolgoz 30000 tömörköbmeter gömbölyü faanyagot, melyből átlagosan 16500 köbmeter szelvényárut termel. Évi faszükségletét a Baszka fővölgy és annak mellékvölgyeibe gravitáló erdőrészekből fedezi. A feldolgozott faanyagból 70% fenyü és 30% bükk, mely utóbbi termelvény, mint eszköz- és butorfa hozatik forgalomba.

A gömbölyü faanyag részben tengelyen és részben a vállalat által épitett 8.5 kilometer hosszu tönk usztató csatornán szállittatik a fürészhez. A termelt szelvényáru pedig az erdélyi erdőipar részvénytársaság iparvasutján szállittatik a fürésztől a kovásznai vasuti állomáshoz.

3. Gróf Mikes Ármin gőzfürésze Gelenczén. Üzembe vétetett 1893. évben, felszerelése áll 3 keret és 2 körfürészből. Csakis nappali üzem mellett feldolgoz évenkint 24 ezer köbmeter gömbölyü faanyagot 58—60% szelvényáru kihozatallal. Évi faszükségletét az uradalom gelenczei erdejéből fedezi, mely a vágásokból tengelyen szállittatik a fővölgyben 1895. évben kiépitett tönkusztató csatornáig, s onnan a vizicsatorna felhasználásával vitetik a fürészhez. A termelt szelvényáru a fürésztől tengelyen szállittatik az imecsfalvi vasuti állomáshoz.

4. Farkas Lajos czég gőzfürésze Bükszádon. Üzembe vétetett 1894. évben, felszerelése áll 2 keret és 1 körfürészből. Évenkint feldolgoz 16 ezer köbmeter gömbölyü faanyagot 55—58% szelvényáru kihozatallal. Faszükségletét a gróf Mikes család bükszádi uradalmából fedezi. A termelt fürészanyag tengelyen szállittatik részben a s.-szentgyörgyi, részben pedig az ágostonfalvi vasuti állomásokra.

5. Ifj. Ugron János gőzfürésze Kovásznán. üzembevétetett 1893. évben, felszerelése áll 2 keret és 1 körfürészből. Évenkint feldolgoz 10—12 ezer köbméter gömbölyü faanyagot 55—56% szelvényáru kihozatallal. Faszükségletét legnagyobbrészt a kovásznai közbirtokosság erdejéből fedezi.

6. János Dávid és társai két keretes gőzfürésze üzembe vétetett 1890. évben, évenkint feldolgoz 10—12 ezer köbméter gömbölyü faanyagot, faszükségletét a gelenczei és zabolai erdőségekből fedezi.

7. Bajkó Barabás és társai egy keretes gőzfürésze Barátoson, üzembe vétetett 1893. évben, évenkint feldolgoz 3—4 ezer köbméter épületi fát, faszükségletét a szomszédos községbeli erdőkből fedezi.

Ezeken kivül még az Ojtozvölgyben, Baszka, Bodza és Gelenczepatakán mintegy 30 közönséges vizifürész tartatik üzemben, melyek azonban csak a tavaszi és őszi vizállás mellett állanak munkában, faszükségletöket a nevezett völgyekbe hajló erdőkből fedezik, s az azokon termelt szelvényáru leginkább a környékbeli községek házi szükségletének fedezésére szolgál.

Müfa termelésre alkalmas korosabb tölgy-állab a vármegyében már csak elvétve fordul elő, az időnkint eladásra kerülő ilynemü faanyag az ország különböző vidékéről jelentkező vevők között esetről esetre igen előnyös árak mellett értékesittetik.

Háromszék vármegye területén lévő városok és községek térfogatainak mivelési ágak szerinti kimutatása és összesítése s a kataszt. tiszta jövedelmek s földadók kimutatása.

Sorszám	Község neve	Részletezés mivelési ágak szerint														A termőterület				Terméketlen terület összege		Termő és terméketlen összesen	
		szántó		kert		rét		legelő		erdő		nádas		összes termőterület		kataszteri tiszta jövedelme		évi földadója					
		hold	□öl	hold	□öl	hold	□öl	hold	□öl	hold	□öl	h.	□öl	hold	□öl	frt	kr	frt	kr	hold	□öl	hold	□öl
1	Albis	1140	1367	102	1061	56	1004	66	1251	577	717	—	—	1944	600	5215	83	1330	04	94	1153	2039	153
2	Alcsernáton	4218	789	142	1469	353	1060	32	1364	3210	1449	—	—	7958	1331	19740	32	5033	78	274	360	8233	91
3	Aldoboly	2028	1471	42	1392	727	92	295	978	505	320	—	—	3599	1053	9914	19	2528	12	293	1418	3893	871
4	Almás	1010	532	82	1003	139	640	72	273	539	800	—	—	1844	48	2234	70	569	85	101	528	1945	576
5	Altorja	3916	945	345	1109	448	170	19	317	3838	239	—	—	8567	1180	18663	80	4759	27	227	576	8795	156
6	Angyalos	1360	1457	37	959	2	1034	47	1515	388	1555	—	—	1838	120	5881	76	1499	85	77	477	1915	597
7	Árapatak	1736	781	45	1086	667	171	447	1491	3391	769	23	706	6312	204	8606	88	2194	75	155	667	6467	871
8	Árkos	2014	1293	90	750	405	555	186	325	3425	709	—	—	6122	432	7864	32	2005	40	252	56	6374	488
9	Barátos	1596	1325	90	265	993	1195	—	—	—	—	—	—	2680	1185	5394	64	1375	64	132	690	2813	275
10	Baróth	2172	1261	126	949	880	195	161	186	1125	904	—	—	4466	295	8673	31	2211	60	185	260	4651	555
11	Bereczk	1316	874	90	536	3057	1213	556	797	17666	77	—	—	22687	297	5615	24	1431	88	778	617	23465	914
12	Besenyő	1196	1460	42	966	153	718	124	746	168	213	—	—	1685	903	4324	24	1102	68	80	1321	1766	624
13	Bélafalva	579	92	43	305	97	635	104	525	55	—	—	—	878	1557	1315	75	335	52	51	334	930	291
14	Bikfalva	2717	1399	52	198	2783	1511	627	1409	18689	381	—	—	24871	98	13310	85	3394	26	534	237	25405	335
15	Bita	646	1558	39	512	55	737	70	—	—	—	—	—	811	1207	2985	78	761	38	48	1598	860	1205
16	Bodok	1274	1178	79	487	203	283	61	1467	—	—	—	—	1619	215	4695	29	1197	30	158	688	1777	903
17	Bodola	1024	1177	68	606	1909	1254	566	1542	13502	189	—	—	17071	1578	8101	22	2065	81	742	1115	17814	1083
18	Bodos	865	352	34	357	330	1354	142	575	682	214	—	—	2054	1252	1422	01	362	62	54	1403	2109	1055
19	Bölön (Község nélkül)	3300	495	97	460	1168	162	232	1559	6807	1165	—	—	11606	641	12478	59	3182	04	318	391	11924	1032
20	Brassó II-ik rész	—	—	—	—	—	—	241	510	—	—	—	—	241	510	265	45	67	69	4	1090	246	—
21	Bükszád	1181	1391	35	974	1393	1335	78	226	7588	1238	—	—	10278	364	4774	89	1217	60	163	61	10441	425
22	Osomortán	490	354	60	984	1079	323	34	449	3727	929	—	—	5391	1439	2064	81	526	53	100	258	5492	97
23	Czofalva	595	741	29	362	331	547	8	64	—	—	—	—	964	114	2436	38	621	28	54	870	1018	984
24	Dálnok	3677	1386	174	577	482	888	130	353	4217	80	—	—	8682	84	14490	64	3695	—	293	553	8975	637
25	Egerpatak	1216	1395	41	139	300	1367	103	176	143	394	—	—	1705	271	3273	66	834	79	106	1059	1911	1330
26	Eresztevény	733	1532	26	1080	51	488	122	921	135	1028	—	—	1070	249	2275	57	580	28	27	909	1097	1158
27	Erősd	825	554	9	1446	153	1012	415	1008	54	1295	—	—	1459	515	2349	65	599	17	109	769	1568	1284
28	Esztelnek	967	1591	146	1189	2152	431	654	1585	11202	1520	—	—	15124	1516	4281	90	1091	89	299	1438	15424	1354
29	Étfalva	666	547	31	909	140	1437	82	682	17	397	—	—	938	772	2116	62	539	74	85	1273	1024	445
30	Felcsernáton	2276	475	133	406	133	887	80	694	1973	195	—	—	4596	1057	9118	65	2325	26	142	1095	4739	552
31	Feldoboly	696	1184	40	780	122	1386	23	1060	410	839	—	—	1294	449	1961	97	500	31	42	1185	1337	34
32	Fotos	174	715	11	1558	72	699	372	409	8356	866	—	—	8887	1047	3433	76	875	61	145	1431	9133	878
33	Futásfalva	1119	207	110	938	118	1309	16	—	6138	1211	—	—	7503	465	6186	18	1577	48	170	899	7673	1364
34	Gelencze	2195	1464	345	235	1267	179	187	1582	18240	754	—	—	22236	1014	10075	28	2569	20	592	115	22828	1129
35	Gidófalva	1984	359	63	534	236	726	34	1022	—	—	—	—	2318	1041	8778	18	2238	46	124	66	2442	1107
36	Haraly	508	830	31	1160	11	1222	12	877	379	1451	—	—	944	740	1056	66	269	45	39	111	983	851
37	Hatolyka	1165	834	51	1386	154	151	—	—	—	—	—	—	1371	771	4766	14	1215	37	80	1470	1452	641
38	Hidvég	3384	618	79	1058	1498	179	681	165	5216	302	57	558	10916	1280	19251	30	4909	09	312	368	11229	48
39	Hilib	552	693	61	112	123	1205	34	89	701	514	—	—	1472	1013	1304	77	332	72	79	745	1552	158
40	Ikafalva	1232	944	78	539	102	306	6	1450	1176	1106	—	—	2596	1145	4674	97	1192	12	78	466	2675	11
41	Ilyefalva	2521	875	58	1005	504	1474	518	1515	1388	484	—	—	5092	553	10284	75	2622	61	198	1273	5191	226
42	Imecsfalva	822	929	41	283	403	977	36	100	—	—	—	—	1303	689	3625	16	924	42	59	40	1362	729
43	Karatna	2416	1347	178	1295	766	966	58	257	8735	343	—	—	12155	1008	10516	49	2681	76	219	933	12375	341
44	Kálnok	1067	116	63	299	484	711	52	572	1707	1175	—	—	3374	1273	4455	03	1136	04	142	487	3517	160
45	Kézdi-Martonos	704	640	89	286	274	94	159	238	2299	140	—	—	3525	1398	1944	92	495	95	206	777	3732	575
46	Kézdi-Polyán	2563	229	65	1217	804	764	355	1324	4183	723	—	—	7972	1057	9242	28	2356	78	215	1325	8188	782
47	Kézdi-Szent-Lélek	3089	911	173	364	1071	17	223	197	3911	1211	—	—	8468	1100	14495	89	3696	47	355	1502	8824	1002
48	Kézdi-Vásárhely	629	1284	108	586	238	149	—	—	—	—	—	—	976	419	5084	—	1296	42	151	1409	1128	228
49	Kilyén	1146	901	59	891	250	936	130	235	—	—	—	—	1586	1363	6830	78	1741	85	100	1186	1687	949
50	Kis-Borosnyó	1147	39	35	931	926	97	1342	489	3843	200	—	—	7294	156	5982	14	1525	45	243	599	7537	755
51	Komolló	989	185	41	62	201	85	30	1447	334	410	—	—	1596	589	3647	69	930	17	88	1419	1685	408
52	Kovászna	2780	403	205	606	390	466	1057	361	15285	1512	—	—	19719	148	8490	59	2165	10	475	1395	20194	1543
53	Kökös	1611	1060	49	888	475	21	6	605	—	—	—	—	2142	974	8650	46	2205	87	161	284	2303	1258
54	Köpecz	1222	533	44	4	339	269	183	500	893	804	—	—	2682	510	4305	93	1098	02	86	1177	2769	87
55	Körös	840	902	46	561	150	955	49	1290	4564	744	—	—	5651	1252	2441	13	622	49	99	9	5750	1261
56	Köröspatak	1604	84	105	990	717	1120	438	853	2484	93	—	—	5349	1540	7497	60	1911	89	174	703	5524	643
57	Közép-Ajta	1639	471	43	361	2051	1528	519	1132	5058	1148	—	—	9312	1440	4920	79	1254	80	205	689	9518	529
58	Kurtapatak	730	751	42	746	51	680	57	892	638	1387	—	—	1520	1256	1386	09	353	45	42	144	1562	1400
59	Laborfalva	999	1189	39	473	222	1369	161	1392	—	—	—	—	1423	1223	4544	33	1158	80	67	1309	1491	932
60	Lemhény	2927	159	302	997	1793	1169	83	664	17682	1455	—	—	22789	1244	10788	44	2751	05	390	305	23179	1549
61	Léczfalva	2186	967	75	1506	204	1120	3	—	—	—	—	—	2470	393	8510	53	2170	18	112	1547	2583	340
62	Lisznyó	1471	1099	53	398	321	1598	370	710	1433	1017	—	—	3651	22	4029	97	1027	65	128	1343	3779	1365
63	Maksa	1785	13	77	650	256	890	16	941	628	1207	—	—	2764	501	5836	81	1488	39	141	488	2905	989
64	Martonfalva	875	165	30	695	243	1466	107	1000	—	—	—	—	1257	126	4078	24	1939	95	87	1201	1344	1327
65	Málnás	529	245	27	1578	468	591	314	1454	3787	506	—	—	5127	1174	3382	21	862	46	132	1302	5260	876
66	Márkos	626	232	50	709	271	431	4	1003	980	690	—	—	1932	1475	3090	83	788	16	63	1445	1996	1310
67	Márkosfalva	1269	290	41	577	494	1528	97	634	—	—	—	—	1902	1469	7900	70	2014	61	111	142	2013	1571
68	Mátisfalva	374	29	17	725	74	618	3	400	—	—	—	—	469	172	2297	34	585	83	28	577	497	749
69	Miklósvár	1316	765	36	1068	423	469	293	63	1565	166	18	667	3652	1598	5143	16	1311	51	88	1198	3741	1190
70	Mikó-Ujfalu	1101	587	21	630	1274	1515	291	715	3891	700	—	—	6580	947	3801	94	969	50	115	1283	6696	630
71	Nagy-Ajta	1502	51	61	725	517	182	384	500	—	—	—	—	2464	1458	7275	54	1855	27	205	414	2670	272
72	Nagy-Baczon	1954	331	46	926	3098	302	1251	1025	8771	182	—	—	16421	1166	7029	—	1792	40	357	260	16778	1426
	Átvitel	106209	1002	5550	1068	44128	217	15740	950	238323	117	99	331	411351	535	447084	91	113955	13	12874	685	424225	1170

Sorszám	Község neve	Részletezés mivelési ágak szerint: szántó		kert		rét		legelő		erdő		nádas		összes termőterület		A termőterület: katasztri tiszta jövedelme		évi földadója		Terméketlen terület összege		Termő és terméketlen összesen	
		hold	□öl	hold	□öl	hold	□öl	hold	□öl	hold	□öl	h.	□öl	hold	□öl	frt	kr	frt	kr	hold	□öl	hold	□öl
	Áthozatal	106209	1002	5550	1068	44128	217	15740	950	238323	117	99	331	411351	535	447084	91	113955	13	12874	685	424225	1170
73	Nagy-Borosnyó	1627	888	92	663	1038	836	206	1411	208	882	—	—	3173	1480	7494	63	1911	14	140	1544	3314	1424
74	Nyén	1574	599	90	1155	3407	974	2865	1255	17002	736	—	—	24940	1519	12228	01	3118	15	658	61	25598	1580
75	Nyujtód	1595	1591	165	354	501	712	—	—	—	—	—	—	2262	1057	7416	81	1891	29	118	747	2381	204
76	Oltszem	1100	1126	43	888	369	302	329	638	1084	687	—	—	2927	441	5015	75	1279	02	113	687	3040	1128
77	Oroszfalu	295	502	28	9	249	675	79	1585	—	—	—	—	652	1171	1763	81	449	78	43	1381	696	952
78	Osdola	2113	156	200	703	1557	634	483	25	15417	1483	—	—	19771	1401	7989	25	2037	27	457	1362	20229	1163
79	Papolcz	1522	1069	138	1496	507	1371	436	231	18898	1265	—	—	21504	632	6079	12	1550	18	366	208	21870	840
80	Páké	1167	1416	46	1329	223	1373	72	1374	—	—	—	—	1511	692	3133	35	799	01	83	236	1594	928
81	Páva	1289	1565	123	71	271	1205	10	1592	4457	1392	—	—	6153	1025	4001	88	1020	48	172	273	6325	1298
82	Peselnek	1699	1275	67	530	723	508	111	944	3015	222	—	—	5617	279	6673	35	1701	71	192	1467	5810	146
83	Petőfalva	641	417	24	166	38	76	66	976	—	—	—	—	770	35	2416	94	616	32	36	579	806	614
84	Réty	1396	433	42	852	213	1242	50	1528	676	830	—	—	2380	85	5989	25	1527	26	117	3	2497	88
85	Sárfalva	904	1412	36	735	224	1528	112	1003	—	—	—	—	1278	1478	3560	88	908	02	107	529	1386	407
86	Sepsi-Mogyorós	1180	1222	50	1090	144	611	121	526	575	270	—	—	2072	519	2323	79	593	08	61	656	2133	1175
87	Sepsi-Martonos	515	1100	18	1198	11	1487	18	792	—	—	—	—	564	1377	991	94	252	95	25	294	590	71
88	Sepsi-Szentgyörgy	2415	992	125	267	537	271	12	300	2962	1585	—	—	6053	215	13414	14	3420	53	331	165	6384	380
89	Sepsi-Szent-Iván	1253	550	60	238	217	857	88	327	—	—	—	—	1619	372	5690	10	1450	98	108	534	1727	906
90	Sepsi-Szent-Király	875	1293	32	1291	220	1303	379	1562	880	1229	—	—	2390	278	3607	—	919	79	80	32	2470	310
91	Sósmező	50	543	68	618	260	728	22	775	8989	195	—	—	9390	1259	1647	32	420	07	102	907	9493	566
92	Szacsva	726	854	21	653	85	1218	69	918	1474	294	—	—	2377	737	1811	83	462	02	41	878	2419	15
93	Száraz-Ajta	2588	785	62	1134	2293	815	220	1160	4778	1278	—	—	9944	372	4495	21	1146	28	226	1130	10170	1502
94	Szárazpatak	840	300	47	941	559	348	94	551	1665	1483	—	—	3207	423	3565	83	909	29	147	400	3354	823
95	Szászfalu	553	1246	15	811	156	602	—	—	—	—	—	—	725	1059	2849	78	726	70	48	1164	774	623
96	Szemeria	1088	1308	52	33	354	1343	28	134	1403	1200	—	—	2927	818	6894	71	1758	15	67	1369	2995	587
97	Szentkatolna	1827	1334	121	1526	458	981	175	936	—	—	—	—	2583	1577	10157	78	2590	23	210	1214	2794	1191
98	Szotyor	797	221	30	474	155	1130	5	115	—	—	—	—	988	340	3676	04	937	39	43	797	1031	1137
99	Szörcse	1807	1363	48	1552	202	940	—	—	—	—	—	—	2059	655	5392	25	1375	02	104	746	2163	1401
100	Tamásfalva	1001	64	61	1538	217	590	—	—	—	—	—	—	1280	592	3025	06	771	40	47	560	1327	1152
101	Telek	275	82	39	550	46	1023	—	—	—	—	—	—	1361	55	3037	52	774	57	66	933	1427	988
102	Uzon	2764	1232	95	1556	579	1111	82	354	—	—	—	—	3522	1053	12735	69	3247	61	303	1150	3826	603
103	Várhegy	487	97	9	1123	108	1126	6	860	—	—	—	—	612	6	2062	57	525	96	22	941	634	947
104	Zabola	3243	1403	347	195	710	997	187	849	17991	990	—	—	22480	1234	13098	92	3340	22	285	862	22766	496
105	Zalán	1224	47	88	685	1850	233	303	641	2455	1221	—	—	5921	1227	4371	88	1114	83	190	868	6112	495
106	Zalánpatak	42	927	13	815	50	436	7	803	—	—	—	—	113	1381	132	75	33	85	14	830	128	611
107	Zágon	3392	1128	466	264	3664	1023	2597	873	60708	360	—	—	70829	448	18674	55	4762	02	1010	1391	71840	239
108	Zoltán	417	703	13	647	107	7	—	—	—	—	—	—	537	1357	2168	24	552	90	36	1285	574	1042
	Összesen	153510	245	8542	418	66449	433	26288	388	402971	119	99	331	657860	334	646476	84	164851	60	19060	68	676920	402

Jegyzet: a 20. sz. a. Brassó II-ik rész k ö z s é g e t n e m k é p e z, csak kataszterileg van ezen terület, mint külön község, illetve földterület felvéve a megye területén.

Az erdők 402.971 hold 119 □öl területében beszámitva van mint v é d e r d ő a d ó m e n t e s terület is

1. Futásfalva községnél 94 frt 41 kr tiszta jövedelem 24 frt 07 kr adóval.
2. Papolcz „ — „ 60 „ „ „ — „ 15 „ adóval,

még összesen 95 frt 01 kr tiszta jövedelem 24 frt 22 kr adó jön,

vagyis a terület összegében a v é d e r d ő fel van véve, de a tiszta jövedelem és adó főösszegében nincsen, mivel az v é d e r d ő czimen adómentességet élvez ez idő szerint.

ŐSFOGLALKOZÁS.

Vadászat.

A vadászat, mint mindenütt, Háromszéken is ősfoglalkozás volt valaha; ma már csak sport. Régi daliás idők a vármegye rengetegeiben ennek a nemes szenvedélynek már sok idegizgató jeleneteit látták. Mert volt alkalmas hely a vadászatra és volt vad bőven. Még ezelőtt csak félszáz esztendővel is irtatlan erdők homályos sürüjében a vad kellemes magányát nem zavarta meg a kultura. Fellegekbe nyuló bérczeken ott nőtt századokról századokra a bükk óriási törzse s ott korhadt el az emberhangtalan csendességben a vihartól ledöntött fenyő. Emberi kéz nem bántotta: zivatar ültette, vihar temette a fát. S mikor a természet ős templomában, az erdők mélyén átbugott a párját hivogató vad kiáltása, bérczek és pagonyok visszhangja felelt rá hosszasan, enyészetesen. Közel és távolban, napi járó messzeségben ismeretlen volt az embernyom. Őzek falkaszámra legeltek s a falu felett, egy-egy pusztára kikerült csapat számáról legendákat mesélhetett a juhait legeltető pásztorfiu.

Benkő tanuskodása szerint az Udvarhelymegyével összefüggő rengetegekben a mult század közepén még vadásztak itt bölényre s a Majláth István uram Fábiánnapi bölényvadászatai a 16-ik század közepén, a miket Gyergyóban tartott, arról tanuskodnak, hogy ez a „tulokóriás“ nagy számmal élt akkor még itt a keleti Kárpátok őserdeiben. A szarvas már emberemlékezet óta kipusztult s csak néha-néha vetődik át egy-egy példánya ennek a nemes vadnak valahonnan a szomszéd Oláhország erdeiből vagy talán vadas kertjeiből.

Századunk második fele óta az őserdők rohamosan fogynak. Részint müvelés alá fogták a kiirtott erdőterületeket, részint behatolt még a soha fejszét nem látott ősrengetegek ölébe is — az üzlet. S mióta vasut dübörög át az örökzöld fenyvesek magas régióin s a fürész-telepek gőz-sipja visit az erdők között, azóta nincs a félénk vadnak állandó tanyája s még az őz is pusztuló-félben van már. Hozzájárul a vadak ritkulásának okaihoz a rendszertelen vadászat is. A vadászati törvények ellen épen az ellenőrizhetetlen nagyobb erdőterületeken pedig igen gyakori a kihágás. Nemesebb szárnyasaink, mint a süket fajd (a székelyeknél „vad páva“), a császármadár („mogyorós tyuk“) melyek ezelőtt nagy számmal tanyáztak havasainkon és erdeinken, ma már mindinkább gyérülő ritkaságok.

Medvék és farkasok az összefüggő erdőterületekben, különösen falvakhoz közel, még mindig találhatók s legelő nyájakban sokszor tesznek kárt. Vaddisznók csak az utóbbi években kezdenek szaporodni s ma már nem tartozik a rendkivüli esetek közé, hogy egy-egy csorda lelátogat a gabona-földekre, kukoriczásokba s egészen gondtalanul lakmározik ott még nappal is nagy boszuságukra a gazdáknak, kik gyakrabban jelentékeny károkkal fizetik meg a duvadak vendégeskedését. Az ugynevezett „hivatalos hajtóvadászatok“ ezekkel szemben kevés eredménynyel járnak; sokkal többet ér el a törvényhatósági intézkedés a vadirtásra nézve megállapitottt jutalom-dijakkal. Ezen a czimen évenként 100 frton felül szokott kifizetni a vármegye.

Ujabban két vadász-egylet, a sepsi-szent-györgyi és kézdi-vásárhelyi teljesiti nagy buzgósággal kötelességét a vadállomány szaporitása és a kártékony vadak irtása tekintetében. S ha továbbra is igy gondozzák a vadászegyletek saját területeiket, van kilátás rá, hogy a hasznosabb vadak, például a nyulak, melyek most szintén apadóban vannak, nagyobb létszámot fognak szolgáltatni a vadásznak.

Ez idő szerint futó vadakra majdnem kizárólag kopókkal mennek, a mi pedig tudvalévőleg épen a vadállomány kimélése szempontjából sehol sem ajánlatos. A hol a kopókkal való vadászás tiltva van, mint például Bodolán a Béldy-féle területen, ott egy-egy hajtóvadászat gazdag zsákmánynyal fizet.

* * *

Nagyobb havasokon, hova a közlekedés is meg van nehezitve s a nagyobb számu hajtók több napi élelmezése is tetemesebb költséggel jár s a bérczek és völgy-katlanok is hozzáférhetetlenek, majdnem elkerülhetetlen a kopó. S ezeken a csudálatos szépségü, változatos bércz-labirintusokban, mint például a zágoni havasokon is, az ilyen vadászat nagy gyönyörüséget szerez annak, a ki a fáradságtól nem fél.

Háromszéken az ilyen havasokra most már könnyebb az utazás távolabb eső vidékekről is. A vasut elviszen Barátosig; onnan pár negyedóra alatt bekoczogunk Zágonba, hol reggel 3 órakor már talpon kell lennünk, mert a havas még negyedfél órányira van a falutól s mert az ut igen meredek és köves, tehát hegymászó paraszt lovakon indul a társaság. Csipős novemberi szél metszi az arczunkat s a lámpa, mely igen elmésen, petroleummal tölt bádogedényből készült kócz-madzag béllel, csak arra való, hogy az áthatatlan sötétséget még tökéletesebbé tegye; mert ha látnók is az utat, a lámpa lobogás miatt lehetetlenné válik az. De azok az apró lovak igen biztosan haladnak. Tátongó mélységek, sziklahasadások fölött visz a hátán olyan alapos nyugodtsággal, hogy zsebre dugott kézzel bizzuk rá az életünket.

A havasok tövén a „Harap" zizegő avarját hóharmat lepi meg s a fenyvesek jobbra és balra sötéten fogják el a magas bérczeket. Csillagok ragyognak le a fellegtelen égboltról s a csillagok fénye ég, a sugarai rezegnek; csak akkor kezdenek halványulni, mikor a Nagy-Vészre érünk. Parallel irányban huzódik a másik oldalon a Málna-Vészoldal, feljebb a Darnó-havas és a Potrony, az *őzek* tanyája. Ugyanilyen a Burusztuj-havas is, ott a Matóbércz közelében.

Lassan-lassan oszlik a sötétség; sárgapiros sáv jelenik meg a keleti égbolton és mikor beáll a virradat, ott vagyunk fönn a Válus-kutnál, a mely arról nevezetes, hogy épen olyan édes, hüs forrása van, mint a papolczi Jézus-kutjának. Itt fenn, a hegyek ormán csöndes még minden. A hogy derül a táj, kibontakozik a bájos kép, a természet alkotásainak remeke. Bérczek, völgyek harmonikus csoportja, a mik külön-külön is festői pompában usznak, együtt elbüvölő látvány. A „tisztás téren" pirámis alaku fenyő gruppok helyezkednek el, mintha csak valami mükertész ollója nyirná azokat; a pázsint be van hintve ezüst harmattal, a mi ragyog és szórja a fényt. Feljebb leült a köd, lomha, vastag, áthatlan köd és abból a sürü, barna, homályból kiemelkednek a bükkök és fenyőfák csucsai, mintha egy óriási élő koszoru fonná be ezt a bübájos képet.

Az erdőpásztor egész légió kopót hoz zsinegen, de a mig elcsapná a kutyákat, a Burusztujos élén a hideg ellen tüzet gyujt a másik „kutya-csapó". Egy kiszáradt óriás bükkfa odujában ropog a száraz ág és ég a tüz.

Leviszi az erdőpásztor a szakadásba a kopókat és egyenként elbocsátja azokat. Előbb azonban kijelöli az állásokat, a hol az őz vonása van, mert hogy hol van a vonal, azt ő már ugy ismeri, mintha mindig itt laknék a rengetegben. Aztán megkezdődik a kopó-hajtás. Hogy micsoda zene a kopók hangja, azt csak az tudja, a ki egy ilyen ősrengeteg száz meg száz bérczeitől visszacsengő hajtást hallott valaha. Mintha az ember- és állathangtalan ősmagány egyszerre láthatatlan manókkal népesülne be, a a melyek visitanak, nyihognak, jajgatnak és üvöltenek előbb ijjedt sikoltással, majd panaszos hangon és akkora csahollással és fülsiketitő lármával, a mi szokatlanságánál fogva meglep s azt visszhangozza száz meg száz hegyoldal, hogy a bérczormok fölviharzott zenéjének ekkora ereje elkábit.

S a ki jó állásban van és van elég érzéketlensége a természet csudáit, a felhőket érő toronymagasságu bükköket s az alant huzódó „pokoltorka" mélységeket nem bámulni, hanem azok helyett a hajtásra ügyel, egyszer csak a távolból fiatal bükkeserjék ritmikus zörejét hallja s valami erős dobogást. Kezdő vadász nem igen tudja megkülönböztetni azt a saját szive hangos dobogásától, de már a másik pillanatban előtör az őz. Szép karcsu termete röpülni látszik a levegőben, olyan könnyedén, olyan villámgyorsan közeledik az állás felé.

Most eldördül a cső s a nemes állat összerogyik. Gyenge az élete nagyon: mire hozzá érkezik a vadász, már kilehelte az áldozat páráját. Nincs ahhoz fogható jelenete a vadaskerteknek, mikor a kopó üzi a rengeteg nemes vad lakóját s mikor egyet-egyet sikerült a vadásznak leteriteni. Ha czáp, ha suta, ha „vatujka" az az őz. Micsoda nagy hallali jön erre. Hallszik a „happ-happ!" a kutya-csapó „üh-hühü"-je, az ő nemzetközi telefonja. Az elesett vad közérdeklődés tárgya. Hogy jött? Honnan jött? Hol érte a lövés? Hogy esett el? Mind fontos kérdések ilyenkor, a mikre a szerencsés vadásznak feleletet kell adni.

Máskor az őz csendes galoppban jön, ha az üldöző kutyák távol vannak még; némelykor megáll és óvatosan figyel s ha ilyenkor vadász van közelében, nagyon könnyü elejteni. Mindazonáltal nagy a vadászat sikertelenségének az eshetősége, ha meggondoljuk, hogy a zágoni vadászterület 72 ezer holdat tesz ki.

* * *

Háromszékmegyének is legnagyobb és legveszedelmesebb dúvadja a ***medve.*** S mert a marha-állományban is igen sok kárt okoz néha, azért az erdőalji lakosságnak még ma is rettegett réme, daczára az ellene folytatott rendszeres irtó háborunak.

Vadászata mindig veszélylyel jár s azért a valódi vadászra nézve a medvevadászat kiváló ingerrel bir.

Erős és ügyes állat. Ha fekvőhelyéből felriasztják, menekül; de ha szemtől-szemben látja a veszélyt, két hátsó lábára talpra áll s a dühtől tajtékzó szájjal, orditva veti magát megtámadójára. Ilyenkor aztán a legbiztosabb lőfegyver sem sokat segit, mert a halálra sebzett medve még mindig képes elbánni az emberrel s mancsainak egyetlen legyintése is csontot tör. Arról hogy nemcsak erős agyarainak harapása életveszélyes, hanem küzdelem közben használt karmai is veszedelmesek, több pórul járt vadász tehet szomoru tanuságot. Ha nem ingerlik, békés állat, kitér a küzdelem elől s legtöbbször esze ágában sincs támadni, sőt fél az embertől. Az erdőkben málnát szedő asszonyoktól és gyermekektől, ha véletlenül egymásra bukkannak, — mert szereti ám a medve is a csemegét — éppen ugy megijed, mint azok tőle. Ha málnát, szedret, makkot, vadalmát vagy vaczkorkörtét bőviben kap, könnyen megfeledkezik husevő

voltáról és a vegetáriánus életre adja magát, azonban májustól szeptemberig, bizony csak hussal táplálkozik ő s ott veszi a hust, ahol kapja.

Reá veti magát a legkeményebb ökörre is, de leggyakrabban a fiatal tinókat öli meg s falja föl. A melyik medve egyszer reákapott a marhára, az mindig megkeresi a maga áldozatát. Előfordult már az az eset is, hogy az ökör hazafutott bőgve az őt megtámadott medvével a hátán s az istállóban verték agyon fejszékkel a kelletlen vendéget. Az a medve, a melyiknek már egyszer emberrel volt küzdelme, a melyik már „megvert valakit“, az mindig támad, mert minden emberben megtámadóját látja.

Nem régiben egy olyan medvét ejtettek el, a melynek rendes tanyájától a mintegy kilometernyire elvezető uton csak fütyörészve kellett járni, hogy a medve előtörtessen és támadjon, ezt a tulajdonságát kitanulták a pásztorok, kik közül nehánynyal már elbánt és felhasználták a maczkó elejtésére.

Ősz felé ellátogat a zabföldekre és kukoriczásokba élődni. Tartózkodási helyeire nézve általánosságban elfogadhatjuk a következőket: kora tavaszszal, midőn előbujik barlangjából, a befüggő erdőségekben a hó alatt megmaradt makkal és erdei gyümölcsökkel táplálkozik; májustól augusztusig többnyire hussal él a sötét rengetegek lakója s réme a havasi nyájaknak. Legszivesebben a fiatal szarvasmarhákra veti rá magát, azonban a juhot s még a kecskét sem veti meg; őszszel már ismét lejön a befüggő erdőkbe s még a széleken is gyakran láthatni a nyomát: télire, mihelyt a hó és erősebb fagyok megnehezitik a táplálékszerzést, a rengetegek közt levő medve-barlangokban téli álomra fekszik. Itt magának mohából kényelmes fekvőhelyet készit s csak néha jár ki szétnézni s éhségét gyökerekkel, málna- és szederindákkal csillapitani.

A medvebarlangoknak több bejárata van, de mindenesetre legalább is kettő. Az egyiket nagy kődarabokkal eltorlaszolja, a másikat, melyet a menekülésre tart fenn s melyet „szökő lyuk“-nak neveznek, ágakkal és mohával föd el és igyekszik észrevehetetlenné tenni.

A medvét nálunk igen sokféleképen vadászszák. Rendszeres vadászatot azonban csak a „fris porkán“ (friss havon) tartanak rá, és pedig a következőképen:

Mikor az első hó esik, már este felkeresik a vadászok egymást, hogy „hát immán hogy lesz; merre menyünk?“ és megbeszélik a másnapi vadászatot. Ha reggel felé elál a havazás, hajnalban fölkerekedik öt vagy hat vadász, egy-két hajtóval s elindulnak arra felé, ahol már tudják, hogy medvének kell tartózkodnia. A kompániában rendesen egy-kettő paraszt puskás. Ezeket elküldik a medvét „kikeriteni“, előre megállapitván, hogy hol fognak találkozni. Ezek elindulnak s felkeresik a medve nyomát. A hol megkapják „szaggatni kezdik“, a mi abból áll, hogy nem mennek a nyomon, hanem ketten kétfelé kerülőket tesznek és ugy figyelik meg a nyomnak irányát. Mert a vad, ha neszét veszi, hogy a nyomán „matatnak“, nem „várja be“ a mig „kinyomászszák“, hanem odább áll. Ezért van ez a „fortély“. Hogy pedig ez milyen mulatság, arról csak annak van fogalma, a ki maga végig csinálta. Néha czombig érő hóban, hegyszakadékok között, majd olyan „romlásokban“, a hol egyik kidőlt fatörzsről a másikra átmászkálás és átugrás közben nyakát is törheti az ember, kell követni és szaggatni a nyomot, mig egy olyan kört csinálnak, a melyből a nyom nem vezet ki. No itt van azután a medve.

Ha a kör annyira nagy, hogy a medve utját „elállani“ nem elég a puskások száma, kisebb körben „keritik ki“ s ha ez ugy sikerül, hogy a vad nem „szökött fel“, fölkeresik a társakat az előre már megjelölt helyen és hirül viszik, hogy a medve „ki van keritve“. Erre kikálkulálják, hogy hol fekhetik és hol kell a medve utját elállani. A puskások elfoglalják az „állásokat“, a „hajtók“ pedig, a kik szintén puskákkal vannak fölszerelve, elindulnak a medve nyomára „hajtani“.

A medve a mint meghallja a hajtókat a nyomán „zakatolni“, fölkel és elindul a zajjal ellenkező irányban, az „állásban“ lévő puskások felé. A hajtók a medve fölkeltét kiáltással, vagy ha ez nem hallszanék el, egy-két lövéssel jelzik.

Ez a kezdete minden medvevadászatnak, melyet a „friss porkán“ tartanak meg. A vadászat további fázisai már ugy eredményére, mint lefolyására nézve lényegesen különböznek egymástól. Ennek illusztrálására áttérünk egy megtörtént esetnek elbeszélésére.

A 80-as években történt a papolczi erdőkön, hogy a fenn leirt módon a medvét „kikeritették“ és „hajtották.“ Egy anyamedve két bocsával volt a „hajtásban“. Salamon Ferencz papolczi kereskedő részesült abban a vadász szerencsében, hogy a medve az ő állását találta el.

Amint a csörtetést meghallotta, már szemben találta magát a sürüből előtörtető medve mamával, a ki nem vette a váratlan találkozásnál tréfára a dolgot, hanem két bocsát megvédelmezendő, két lábra állott és megtámadni készült vad orditással Salamont. Salamon lőtt és jól talált, mert a medve, olyan bőgéssel, melytől visszhangzottak a bérczek, elesett. Ekkor gyorsan töltött és „czélba vette“ az egyik bocsot. E közben az anyamedve felállott és ujból támadni készült. Salamon ismét czélzott és lőtt, melyre a medve még nagyobb bőgéssel, szintén felbukott. Ujból töltött és lőni akart a bocsra, a mely még mindig ott „ténfergett“, de az anyamedve harmadszor is felkelt és támadott. Erre már, miután a két első, két-két golyót tartalmazó töltéssel a medve szivére lőtt s látta, hogy még mindig csak támad, a harmadik lövéssel főbe lőtte. Ekkor a medve minden hang nélkül elterült és a bocsok is elmenekültek. A lövöldözésre és a bőgésre elősietö szomszéd puskások éppen erre a momentumra érkeztek oda. Emberünk izgatottan csak annyit mondott „ejnye, a kutya alig esék el“, „adjatok egy kis pálinkát.“ Mikor ezt a medvét felbonczolták, a két első lövés négy golyójától, a szivét négy helyen átlyukasztva találták s daczára ennek, ha a harmadik lövéssel főbe nem találva, el nem esik, még mindig megcsufolta volna a vadászt. „No ugy-e nem lehet a medvével tréfálkozni?“ Ez az önkénytelen felkiáltás volt a megjegyzése a vadász kompániának az átlőtt medvesziv okozta megdöbbenésre. Ez a bestia 200 klgrammot nyomott.

Eredeti és furfangos, de nem ennyire veszedelmes módja a medvevadászatnak a „les.“

Hirül hozza a faluba a nyájőrző pásztor, hogy a medve

a „Bodoki havas“ alatt ennek vagy amannak a gazdának megölte a „tinóját“ Erre a lesre készülődő vadász elkalauzoltatja magát arra a helyre, a hol a medve a tinóból megmaradt részt elásta. Ott valamelyik fán alkalmas és kényelmes leshelyet készit magának s ugy harmad, negyed napon, mert addig nem igen szokott a hullára visszamenni, délután kimegy a helyszinére és elfoglalja helyét a leshelyen. Itt a közeledő medve nem érzi meg a vadászt.

A nap a hegyek mögé lealkonyodik. Este lesz. A hegyek felől magasabb régiókból, a völgyből fölszálló meleg levegő helyébe hüvösebb szellő áramlik és megbólingatja a fák ágait. Csak addig tart ez, mig a hőmérsékleti külömbözetek kiegyenlitik egymást s azután elül a szél. Elhallgat a madársereg is, mely énekével egész napon át betöltötte az erdő csendjét. E közben a vadász visszatartott lélegzettel figyel minden neszre és biztosra várja a medvét.

A medve nappali fekvéséből naplementekor szokott préda után barangolni. Jöhet tehát minden perczben. Csend van. Az erdő némaságát közben-közben csak az elrepülő lángbagoly rikácsolása, a párját hivó erdei kuvik huhogása, a bércz felől pedig a nagy fülesbagoly kiáltásának visszhangja zavarja. A községekből a kutyaugatás is hallszik néha-néha, aztán minden zaj elcsendesül, majd ujra kezdődik. Igy telik az éjszaka.

Hirtelen valami nesz üti meg a vadász fülét. Visszatartott lélekzettel hallgatózik, még a száját is nyitva feledi, hogy jobban hallhasson. A zajból ki lehet venni valami szaladó állatnak a dobogtatását a mint közelebb-közelebb jön. Egy szegény tapsifüles, a nyul iramodik tova. És ujra csend lesz. De pár percz mulva ugyanazon irányból ismét nesz támad s a mint közeledik, olyan rikácsoló hang válik ki a zajból, mintha rekedt kopó hajtana. A róka hajtja az előbb tova száguldott nyulat. Közben a hold delelőre ér s a fák alatt derengő holdvilág oszlatja el a sötétséget. A lombok között átszürődő fény sugárai megannyi ezüst foltokkal szórják teli a földet. A tolakodó szunyog népségtől emberünk csendes önpofozkodással és nyaklevesezéssel védekezik s ha egyik-másik tenyere alá kerül, szétmorzsolja ujjaival. Egyszerre valahonnan a tulsó bérczről keserves „mákogás“ hallszik, előbb erősebben, azután csendesebben s kinosabban, mig hörgéssé válik és elcsendesül. A ravasz tolvajnak sikerült elfogni áldozatát s egy szegény, mindenek által üldözött nyullal kevesebb lett a földön.

A mig vadászunk a szegény pórul járt nyul sorsa fölött eltöpreng, az elásott hullarész fölött valami mozgó alak jelenik meg. Zajtalanul lopta magát oda, mintha csak a földből termett volna elő. Egy sunyi róka, a mely lakmározni jött a teritett asztalra. A már csüggedő vadász ezt jó jelnek tekinti, mert ha a ravasz koma nem sejditette meg ottlétét, a medve ugyancsak nem érzi meg. Pedig ha este nem jött el, virradtkor el kell jönnie neki. A róka kikaparász egy-egy falatot s tovább illan.

Rövid a szép nyári éj s igy járják sorban az erdő vándorai. A vad éjjel jön elő rejtekéből élődni. Nemsokára világosodni kezd keleten. Aurora egymásután szedi le a csillagokat az égről és virrad. Itt a pillanat. A vadász megkétszerezett figyelemmel hallgatózik, most kell jönnie a „talpasnak“. S nem is csalódik. Mert mikor már minden elcsöndesült s a kutyák ugatása sem hallatszik föl a faluból, ropog az ág az árok fenekén. Lélegzete pár pillanatig eláll a vadásznak s csak a szive dobogását hallja s lüktetését érzi halántékán. Félelem-e vagy izgatottság az: ki tudná megmondani. A fegyver lövésre készen áll, mire a fenevad a bokorból előbukkan s megáll prédája sirja fölött és hallgatózik. A ravaszra helyezett ujjat csak mozditani kell, de még vár visszafojtott lélekzettel, mert a medve nincs „jó lövésben“. A mint a medve meggyőződött, hogy a közelben minden csendes, hozzákezd az exhumáláshoz s oldalával fordul a les felé. Ezt várta a vadász is s már dördül az erősen megtöltött fegyver. A dördülést egy velőkig ható orditás követi s mire a lövésnek a bérczekről többszörösen visszavert hangja a távolban elhallgat, a fa alatt is csend lesz. Talált-e, vagy nem? halálos-e a lövés, vagy csak megsebesitette a medvét? Ez mind eldönthetetlen kérdés marad mindaddig, a mig teljesen megvirrad. Addig nem mozdul el a vadász helyéből, de már most a kiállott izgalmak után rágyujt egy szivarra már csak azért is, hogy füstjével elzavarja a füle körül kunczogó szunyognépséget.

Nem sokára megvirrad; itt-ott már megszólalnak a rigók is, az elmosódott körvonalak kiélesednek. Eloszlik a kétes homály.

Emberünk egy megfeszitett idegekkel töltött éj után leszáll helyéből és az első bokor mögött ott találja a medvét.

Megesik, hogy őzvadászat közben a kopók verik föl a medvét s az őzet váró vadász egyszerre csak a medvével áll szemben, de a kutyák által hajtott medve fél, nem támad s a vadász lő, mire a medve vagy elesik, vagy megsebzetten „elinal.“ Hasonló eset fordult már elő nyulvadászat közben is, midőn a nyul helyett egy medve feje bukkant elő a sürüből. A vadász lőtt s a nyulsöréttel töltött fegyvertől a medve egy mukkanás nélkül elesett. Egyetlen szem sörét hatolt szemén át be az agyába s ez ölte meg.

Télen, midőn barlangjaikban vonulnak meg a medvék, fölkeresi a székely a medvét barlangjában. A szökő lyukat elzárja, nagy köveket hengeritvén rá, a bejáraton másodmagával behatol a barlangba. Az egyik hátulról fáklyával világitja meg, mig a másik egy jól czélzott lövéssel bánik el a szokatlan vendégektől megrémült medvével. Jó dobhártya kell az ilyen lövéshez hogy meg ne siketüljön tőle az ember!

Megesett, hogy a kapszlis puska benn a barlangban csütörtököt mondott s ott benn kellett felporozni a piramétlit s az uj kapszlival szerencsét próbálni ismét. És csudálatosképen ez a vállalkozás is sikerült. A kinek ehhez a mulatsághoz kedve van, ám csinálja utána. Kell hozzá: két ember, egy fáklya, egy puska és egy medve; nos, meg egy kevés virtus is.

Van eset rá, hogy a vadász a nélkül, hogy szándékában volna, keveredik medvével kalandba.

Általános szabály, hogy a medvével nem szabad szembe lőni, csak akkor ha „muszáj“; s a megsebzett medvének nem tanácsos utánna menni, mert mindkét esetben támad s még halálos sebbel is képes az embert megverni s egy-két oldalbordáját betörni.

Volt eset rá Háromszéken, hogy őssszel a kukoriczára bejáró medve az utjába kétfelől elhelyezett töltött fegyverekkel lőtte magát agyon olyformán, hogy a ravaszokra

kötött spárgát elgázolta, a mi által mindkét fegyver elsült és talált. Reggel a hivatlan vendéget átlőtt testtel elterülve találták meg.

A Bodzákon a kertekbe ellátogató medve annyira merész, hogy az épületek és lakóházak közvetlen közelében is biztonságban érzi magát. A mult évben, egy szin alól ejtettek el egy óriási példányt, a midőn holdvilágos éjjelen már harmad izben akarta megdézsmálni a kukoriczát.

Medvére „hivatalos hajtóvadászatok“ is tartatnak, ha azt a községek kérik, a melyen a vadászok vadonatuj disznóbőr kamáslival és keztyüs kézzel szoktak résztvenni. Természetes, hogy a keztyüskezü vadász el engedi a medvét szaladni s csak a midőn már messze jár, süti el fegyverét, vagy ha ezt sem teszi, a hajtókat szidja, a miért azok hagyták visszaszökni a medvét, pedig dehogy szökött az vissza, esze ágában sem volt; csak a vadászok nem mertek reá lőni.

Sajnos, hogy erdőinkben a kultura és a czivilizáczió előrehaladásával a medveállomány is apadóban van. Már is csak a határszéli havasok, a Hargita, a Nagycsomád nyulványai és a Bodoki hegylánez rengetegeiben tanyászik. Apadásukkal elveszíti a vadászat minden romantikáját s a medvekalandok az elkorcsosult utódok előtt mint hihetetlen rémmesék fognak szerepelni, s a medve létezéséről csak a sebeiben elhullott medvének földből vagy patakok medreiből előkerülő állkapcsai s az abban lévő hatalmas agyarai fognak bizonyságot tenni.

* * *

A szárnyasok közül fogoly igen kevés van, mert a hol egy-egy csapat mutatkozik, azt könyörtelenül kilövik az utolsóig. Különben is igen sokat árt a fogoly-költéseknek a háromszéki rendetlen tavaszi időjárás és a sok eső, melyek miatt sok csirke pusztul el. Apadóban vannak a fürjek is. Ezeket pedig őszi vonulásuk alkalmával néhány évvel ezelőtt is nagy kedvteléssel és gazdag eredménnyel vadászták.

Nemes szárnyas vadjaink egyik elsőrangu kitünősége, a szalonka, nedvesebb időjárás mellett, főként őszszel, kielégitő számban jelenik meg nálunk. A tavaszi huzások idején csak igen kevés példány kerül belőlük aggatékra s a havasokon pompás nyaralóra találnak itt. Őszi vonulásuk október elején az első dérrel kezdődik meg s ilyenkor nemcsak a nyires bokrokat, hanem cserjéseket, sőt szálas erdeinket is látogatják. Vadászásuk rendszerint vizslákkal történik s egy-egy szerencsésebb lövő délutáni kirándulását 10—12 szalonka is jutalmazza.

Háromszéken különben a szalonkának egyik legkedvenczebb tartózkodási helye őszszel a ***rétyi nyir***. Évekkel ezelőtt valóságos Mekkájok volt a vadászoknak. Ez idő szerint már csak a hagyományos szokás, vagy talán csak a kegyelet viszi őket erre a csudálatos alkotásu és bámulatos berendezésü területre, mert a jó idők, azok a régi szép napok, mikor özönnel került ott teritékre a vad, bizony elmultak már. Öreg vadászok ábrándos mélabuval sóhajtják el annak az emlékét, mikor egy-egy szalonkavadászatra ugy kellett verbuválni Schwarzenberg herczegnek a puskásokat, mert vadász a városon alig akadt egykettő s a vidéken faluzni lehetett, mig puskás emberre talált valaki. Mikor aztán nagy ügygyel-bajjal 6—8 vadászt összecsalogathatott a herczeg, egy szekeret fölpakkoltatott sültekkel, kalácscsal, avas szilvoriummal, öreg boros palaczkokkal; a nagy serpenyők lábai ott terpeszkedtek a saroglyákban s a rostélyok és bögrék nyilvánvalóvá tették, hogy van sütni való elég. A tetejében annak a megrakott szekérnek ott ült a herczeg szakácsa és a kuktája, a kik igen nevezetes tényezői voltak a vadászatnak.

Kerékagyig érő süppedő homok-uton habba kevert paripák hurták a kocsikat a rétyi Nyirig, a hol megkezdődött a szalonka vadászat. Nem kellett a hosszucsőrüért órákig szimatolni a vizslának: lépten-nyomon állt a kutya, burrant föl a nemes szárnyas és ropogott a puska szüntelenül. A vadászok háta mögött egy-egy fegyvertartó állott, a kinek sürün kellett tölteni a puskákat. Egy-egy ilyen vadászat alatt 120—150 szalonka esett, számos nyul, a miket ugy állt meg a vizsla, mint a szalonkát: nem kellett rájok hajtóvadászatot tartani. Gazdag, fényes lakoma tette fel a koronát a napi dicsőségekre s a palaczkok puffogása, pezsgők durrogása méltó pendent-ja volt a számlálhatlan puskaropogásnak.

Haj, lejártak a régi szép idők. Azóta elszaporodtak a vadászok és megfogyott a vad: minden vadra két-három vadász esik, a kik kilövik a „vadállományt.“ Azóta megcsappant a rétyi Nyirben a „kereslet“ is: csak hébe-hóba látogatja egy-egy kis csapat inkább szokásból, inkább a régi jó idők iránt való kegyeletből. Mert a szárnyasok a sok zaklatásnak miatta elszoktak onnan s még a vizi madarak is kikerülnek a szántóföldek közt rejtőző tavakba, nádasokba, a hol hozzá érhetetlenebb a hely s a hol nem üldözi őket a gyilkos cső.

Ha Orbán Balázs leirása után indulna el az ember, akkor nem igen akadna vállalkozó, a ki a rétyi nyirt meglátogatná. Ez a hatalmas puszta, melyet „Háromszék Saharájának“ nevez a Székelyföld jeles ismertetője, nem egyéb szerinte egy elhagyott szomoru vidéknél, a hol homokbuczkák közepette beteges nyir-bokrok senyvednek; a hol a sivó homokot fel-felkapja a Nemere vihara s odatévedt utasokat, egész legelő nyájakat temet be „kietlen sötét ölébe.“ Az ő leirása szerint nincs ott a tenyészetnek, az életnek semmi nyoma. Ott az eső „büzhödt tavakat“ alkot, a melyeknek egyedüli állandó lakói a békák s az ember- és állathangtalan szomoru némaságot csak a vizi ungok „baljóslatu lihegése és vákogása“ töri meg.

Pedig nem olyan elátkozott hely ez a Nyir. S a vidéke sem olyan fonnyadt és tenyészetlen. Ellenkezőleg, egy kis paradicsom az. Az Orbán Balázs idejében még szebb és bájosabb lehetett. A régletünt világalkotás mesés korszakának itt maradt emléke. Az a sajátságos vöröses fényü homok, mely ennek a lapálynak talaja, az a csudálatos szépségü flóra, melyben oly gazdag a Nyir, kivált pedig a több százra menő tócsoport és azok tenyészete mind arra vallanak, hogy itt valaha, réges-régen egy óriás vizmedencze volt, tehát az egész terület egyetlen tó lehetett. Lassanként kiszáradt a nagy tó s a helyén ott maradt a homok. Idők folytával uj talaj képződött, a mi most dusan termi a nyir- és égerfákat, melyek ma már mértföldnyi területet lepnek el. Azoknak az árnyékában gazdagon nő a fü és buján tenyészik a virág.

A csudálatos természeti ritkaságoknak lépten-nyomon uja. b meg ujabb szépsége büvöl el. S a termelő erő szeszélyeiben is esztetikai formák szerint dolgozik itt.

Több százra rug a tócsoportok száma. Ezek az óriás vizmedenczének mélyebben fekvő helyein maradtak vissza. Negyven-ötven lépésnyire egymástól ott terülnek el ezek a szép szabályos formáju tószemek karcsu nyirektől és sötét lombozatu égerfáktól övezve. S valóságos utvesztők azok. A ki nem ismeri alaposan a Nyirt, azt épen ezek a kis tengerszemek tévesztik meg s a vadász gyakran egészen más formájuak itt, mint egyebütt. S mintha mesterségesen volnának oda plántálva, szép szabályos körben fogják körül a tavakat. Kuszó növények kapaszkodnak a part körül egymásba és sürü indáikkal össze-vissza szövik a nyirbokrokat s azok között fészket rak a rigó. Távolról vad réczék hápogása hallszik s a bibicz hosszu kiáltással villámgyorsan suhan el a viz tükre fölött.

Magas, kardlevelü sások bütykös koronái mellett ott tenyésznek az epidendronok csudálatos alaku virágai, a mik fölveszik magukra a pókok, méhek és legyek alakjait. Hely-

RÉSZLET A RÉTYI NYIRBÓL.

ellenkező oldalon kerül ki az erdőből, mint a hol tulajdonképen kijutni szándékozott.

Némelyiken egyetlen sás vagy vizi fonál sincs: tiszta kékeszöld szine mozdulatlanul pihen a csendes magányban. Csak a dalos madár röppen a partján s egy-egy zöldszinü béka csobban vissza hosszu ugrással a tóba.

Itt-ott embermagasságu ujjnyi vastag káka nő: tövében „költ a rucza". Széles utakat alkot a vizi bürü s a zöldessárga algák összefonódnak a tó felszinén, hogy rá lehet azokra lépni. A hinárvirágok kénsárga szirmaikkal egészen lyel-közzel vastag zöld kéreg fogja be a tó tükrét: ezek a lemnák milliói. Ez a gyökértelen békalencse, ez a növényparány befogja áthatlan lemezzel a vizet, mintha szemfödője akarna lenni annak a halálnak, a mi ott alant végbe megy. Az ilyen vizi bürü alatt megszünik a chlorofil-müködés: kihal ott az élet növényben, állatban. Ezeket a helyeket már nem keresi a vadász s gondosan kerüli a vadrécze után uszó vizsla is.

Hanem legszebb ékessége mégis a Nyir tavainak, a mit talán egész Erdélyben itt lehet találni: a fehér tavi

rózsa, a „Nymphaea alba“. Ez a fehér „vizi tündér“ (a köznép Kupán-virágnak hivja) több méter hosszu, ujjnyi vastag husos szárán felnyulik a tó fenekéről a viz szinére. Ott elterülnek a tányérnagyságu szivalaku sötétzöld levelek s azok közül vidáman mosolyog ki a Nymphaea vakitó fehér szirmaival. A Nymphaeák százával lepik el a tószemeket julius és augusztus hónapokban. Mintha viaszból volnának a virágszirmok, kövér, husos mindenik s azok az alabástrom-fehér szirmok néha gyöngén szegélyezve vannak rózsaszinnel. Némelyik ökölnyi nagyságban, mások kissebb tojás idomaikkal, kinyilva, vagy bimbójukban ott ragyognak a tó csendes tiszta tükrén.

A pásztorfiu levett kalappal közeledik felénk s tiszteletteljes félénkséggel ajánlkozik Kupán-virágot szedni. Neki vetközik, végig lubiczkolja a tavat s pár percz alatt egész öllel hozza elénkbe a nymphaeákat. Kár, hogy a szép fehér virág nem él meg az emberek közt: ha kikerül a vizből, pár óra alatt megfonnyad s a szép fehér szirmok szemmel láthatóan elhalnak.

A Nymphaea gyümölcse mákfejhez hasonlit s a köznép különféle babonás czélokra használja. A gyümölcs azonban nem tok, mint a mákfej, hanem nagyon is szivacsos állományu bogyóféle, melynek külsején a lehullott porzók és szirmok helyén sok forradás van.

Ott vonul el a rétyi Nyirben a „Homárka“ is. Ez a talányos származásu mesterséges töltés. Ut volt-e vagy védmü: sokat vitáznak felette. Orbán Balázs a hunokkal épitteti azt s ugy hiszi, hogy az hun-árka volt. Nem valószinütlen, hogy a járhatatlan homok fölé épült az. S innen van neve is: Homárka.

Fájdalom, ez a specziális terület a vadászok számára nemsokára már csak a történelemé s a hagyományoké lesz. A Nyir erdőjét szorgalmasan irtják tüzelő fának; sánczokkal, árkokkal szelik át s az idők folyamán ugyis megapadt „Szép tavak“ és „Nyolczforintos“ tavak száma egyre fogy. Kevesebb már a viz bennök s esőtlen időjáráskor nyáron nagy részét száraz lábbal is meg lehet már járni. A rétyi Nyir nehány esztendő mulva szalonkáknak és vizi madaraknak sem lesz többé már kedvencz tanyája. A vadászok pedig kitörlik a területeik lajstromából ezt a kellemes oázist.

* * *

A Kárpátok magas vonalainak legnemesebb szárnyasa, a süket fajd sem részesül kellő kiméletben. Lelkiismeretlen erdőőrök, sőt vadászok is lövik a fajd-tyukokat, mi által ez a pompás madár-faj még az ősrengetegek havasain is gyérülni kezd. Háromszéken fajd-kakasokra dürgés idején, április közepe táján vadásznak. De mert igen nagy fáradsággal jár, csak azok keresik fel őket, akik ezt a nemes sportot, mint nálunk báró Szentkereszty Béla, a perfekt vadász valódi férfias kedvtelésével üzik.

A ki például a zágoni havasokon akar vadászni, az nagyon rászolgál erre a delikát élvezetre. Dürgés idején tudniillik a havasokat még vastag hó lepi s lóháton is igen nehéz a közlekedés. S a ki például a Braczkuj havast akarja megvadászni fajdokért, annak még a gyulafalvi fürészteleptől is jókora utat kell megtennie. A Bászka folyótól fölfelé a Györke-patak mellett visz az ut a Diala-Batrinu havas tetejére, a mit lóháton vagy gyalog megmászni nem könnyü feladat. Csak itt éri el a vadász az „él“-et, a hol még nem lehet tanyát ütni a „les“ számára, mert innen még a kis és nagy Csihányos nevü havasokon kell áthatolni egész a román határig s ettől még délfelé ereszkedni le a Braczkujra, a hol végre megállapodhatik a fajd-vadász tanyát verni. Rendesen szélmentes helyet választanak erre a czélra, valamelyik mély hegy-katlanban, a melynek közelében van viz s ponyvák és fenyőgalyak segitségével a hóval boritott fenyvesek közt hamarosan elkészül a tanya.

Ezután kezdődik a kémszemle. Egyik bérczen már fölfedezi a gyakorlott szemü vadász az összetört hóban a kakasok verekedésének nyomait; ott hevernek az egymásra féltékeny him-madarak kitépett tollai szétszórtan. Majd megtalálja a háló helyét is nehány kakasnak. Ide készitik el a leshelyet. Este nem dürrögnek ugyan a fajdok, de a vadász a maga tájékozása végett megjegyzi magának a kakasok háló helyét, hogy a hajnali les annál eredményesebb legyen. Reggel 3 órakor már ott kell lenni a les helyén s visszafojtott lélegzettel, nesztelenül figyel a vadász.

Csak igy lehet tanuja annak a páratlanul ritka jelenetnek, mikor a dürgés foly. Leszáll az egyik kakas a földre s hallszik a sajátságos dübörgés, a mit szárnya veréseivel okoz. Nyomban rá közelit a vetélytárs legyező alakra kifeszitett farktollaival, haragosan, mérgesen. És azonnal támad. Most megkezdődik a páros viadal oly erővel, hogy a szárnycsapásaik, mintha fejszével vágnák a fát, messze elhallszanak az erdőben. Ha ez a heves harcz a vadásztól lőtávolon kivül folyik le, gyakran hosszasan eltart, mig a legyőzött fél ráadja magát a visszavonulásra. S mialatt a nemes himek végzik ezt az élet-halál tusát, azalatt a hárem hölgyei, a kedves formáju szép szőke tyukok begyesen sétálgatnak alá s fel: őket csak annyiban érdekli a páros viaskodás, hogy a küzdők közül egyik mégis csak megmarad az asszony-sereg udvarlására. S ez nekik elég.

Ha jók a leshelyek s gyakorlottak a vadászok, egy-egy dürgés alatt 3—4 fajdkakas vére is pirositja a havat s négy-öt napi vadászat kellő zsákmánynyal jutalmazza meg a különben aránytalanul nagy fáradságot, a melylyel a fajd-vadászat jár.

* * *

Szivesen csatolnánk egy kis statisztikát is a Háromszéken évenként elejtett vadak számáról. S ebből a kimutatásból kitünnék az is, hogy a teritékre került vadak pénzértékben minő gazdasági rovat alá tartoznának. De erre nézve csak megközelithető adatokkal sem rendelkezünk.

Bizonyos, hogy eladásra legtöbb nyul kerül itt is, mint mindenütt az országban. Csakhogy Háromszéken a vadászati törvények nem felelnek meg a nyulak párzási és fejlődési életfolyamának teljesen. Február hónapban például, mikor már a tilalom kezdetét veszi, nálunk minden következmények nélkül lehetne nyulakra vadászni. Akkor nálunk még nagy hidegek járnak s a nyulak párzási ideje csak márcziusban áll be. Ellenben augusztus második felében, sőt szeptemberben is még igen sok a vemhes nyulanya s vadászok és kopók nagy károkat tesznek az alig pár hetes süldőkben is. E miatt a nyulállomány mindenütt apadóban van.

Ha országos törvény nem intézkednék, Háromszéken nyulakra a vadászati időt márczius 1-ig lehetne kiterjeszteni s a tilalmi időt október 1-ig mindenesetre el kellene rendelni.

A mit azonban a törvény megenged, a nyulvadászatnak októberig való tilalmát maguk a vadászok is megállapithatnák egymásra nézve kötelező hatással. De alig virrad föl augusztus 15-ik napja, már a határ telve van vadászokkal s kukoriczaföldekből erőtlen, vékony pénzü süldők iramodnak futásnak a kopó-falka hajtásától. Az ilyen vadirtásnak csak rendes vadászegyletek állhatnák utját s ezen a téren jó példával jár elül a sepsi-szent-györgyi vadászegylet már most is, mikor alapszabályaiban kimondja, hogy egyes területeket a vadállomány szaporitása czéljából egy vagy több évre egészen tilalom alá vesz; némely területen pedig október 1-ig nyulra vadászni nem engedi meg.

Az elejtett vadak számáról statisztikai adatokat megbizhatóan szintén csak a vadászegyletek állithatnak ki, a hol kötelessége mindenik tagnak pontosan beszolgáltatni az általa lőtt vadak számát.

A szárnyas vadak között, eltekintve a fürjektől, Háromszéken legdusabb zsákmánynyal a szalonka-vadászat fizet őszszel. A szalonkát igen ritkán vadászszák hajtókkal; legszokottabb módja a nemes hosszucsőrü keresésének a vizslával való vadászás. Északos, árnyas helyeken, mérsékelten nedves időjárás mellett, fenyő-borsikás nyiresekben cserjés oldalokon hosszabb ideig pihen nálunk az átvonuló szalonka s októberben, sőt ha a havazás idő előtt be nem áll, még novemberben is sok szalonka van. Szenvedélyesebb szalonka-vadászok jó vizslával 150, sőt 200 szalonkát is hoztak aggatékra egy-egy őszi évad alatt.

Fogoly, mint fentebb is emlitők, a kapzsi pecsenyevadászok lelkiismeretlen üldözése miatt csak nagyon gyéren akad s mint kiviteli vad, épen nem jöhet számitásba. A császármadár szintén nem szerepelne jelentékeny számmal az elejtett vadak statisztikájában.

A kártékony vadak irtásánál sincs még eddig semmi rendszer. Sőt csudálatos, hajlandóság sem mutatkozik rá. A róka például télen-nyáron nagy pusztitásokat csap nyulakban, szárnyasokban és sem rendszeres mérgezésére, sem hajtóvadászatok rendezése által irtásokra nem gondol senki. Az őzek legnagyobb ellensége, a hiuz is kezd hova-tovább szaporodni.

Ölyvek, szarkák szintén a kártékony vadak közt szerepelnek nálunk is; de a vadászok türik őket.

Egybevetvén az elmondottakat, Háromszéken csak a vadászati törvények szigoru ellenőrzésével és végrehajtásával s vadászegyletek szerves müködésével lehet vadállományt nevelni és szaporitani. A mai állapotok mellett vadásznak lenni Háromszéken nem gyönyörüség, hanem áldozat.

Halászat.

Mig a vadászat többnyire uri sport, a halászat teljesen népfoglalkozás. Halászattal kizárólag a nép foglalkozik s talán éppen ebben rejlik az oka annak, hogy mindezideig megtartotta ősfoglalkozási jellegét.

Eltagadhatatlan tény, hogy halászó népek voltak őseink. Halászó vidékről kellett jönniök, s a halászat foglalkozásaik közé tartozott.

E mellett bizonyit, a községeknek a folyók mellett való elhelyezkedése, s erről tesznek tanuságokat azon ősi elnevezések, melyekkel a folyó egyes helyeit, a halászat szerszámait, azok használatát megjelöli népünk és e mellett a halászatnak különböző módjai és nemei is.

„Göbüli“ a „göbülőruddal“ a „padmalyt“ vagy a „göbét“, hogy a „farszákhálóba“ kergesse a halat.

A „sugán“ vagy a „lengében“ végig huzza a „marázsa hálót“; vagy a „kétközt“ „hajtsa“ meg.

„Léket“ vág a jégre és a „szakás szigonynyal“ a „lékre várja a halat.“

E pár sor és az abban előforduló mesterszavak meggyőzhetnek bárkit arról, hogy itt valóban halászó és pedig ügyes halászó nép lakik és hogy ez a halászat ősi eredetü.

E mellett tanuskodnak azon közmondások is, a melyeket mindenütt, minden időben hallunk a nép ajkáról: „Egészséges mint a hal“. „Ugy él mint a hal a vizben“. „Eleven mint a csik“. „Kivette a hálóját (leány a legény után)“. „Hálóba került“. „Horogra került“. „Zavarosban halászik“, stb. E mellett szólnak ősi eredetü szerszámaink és a halászatnak minden módja.

De azt sem tagadhatjuk, hogy nemcsak ügyes halásznép vagyunk, hanem többet foglalkozunk a hal irtásával mint szaporitásával. Hanem hát igy tanulta azt az apa az apjától és igy szállott az fiuról fiura.

A „czége“, „éjjeli varsa“, „szigony“ „maszlag“ „méregfü“ és az oltatlan mészszel való „meszelés“ a halirtásnak mind a legkegyetlenebb módjai. Elpusztul attól a halnak apraja-nagyja. S hogy a halászat még egyáltalában némi eredménynyel jár, csakis annak köszönhető, hogy az Oltban és Feketeügyben a sürün előforduló malomgátak alatt és a havasi vizekben a kidőlt és leromlott fatörzsek által hozzáférhetetlenné vált helyeken jó menedékhelyet talál a hal.

Az előforduló fajokban vizeink a leggazdagabbak közé tartoznak az országban.

A következő fajokat találjuk:

A „harcsát“, mely az Oltban a Feketeügy beömlésén alul, a Feketeügyben pedig egészen Rétyig és Bitáig fordul elő. Mivel a lassu, mély és iszapos gyökeres fenekü vizben szeret tartózkodni, az Olt kövecses, homokos és gyors folyásu vizében a Feketeügy beszakadásán felül nem szivesen marad meg. Az Oltban csak Aldobolyon alól van ott-

hon, a hol a Feketeügygyel egyesülve, kiszélesedik és tekintélyesen hömpölyög tova.

Az 1864-ik év telén az uzoni gát alatt egy 43 klgrammos példányt fogtak 10—12 mtr mélységü vizben, a melynek hosszusága a kádat, melyben elhelyezték, kétszer érte körül. Manapság már Köpecz és Baróth tájáról sem kerülnek ilyen példányok hálóba.

Erdővidéken a „koronás harcsáról“ is beszél a néprege. A mélységekben lakik s csak holdtöltekor, holdvilágos éjjeleken jön fel a mélységből. Ez lenne, a rege szerint, a halak királya.

A csuka nagyon elterjedt hal. Ott van a folyóban, a tavakban, a holt árkok vizében, nagyobb patakokban, rabol, pusztit mindenütt, a meddig eljuthat, még a maga faját is felfalja. Ezért gyorsan nő. Meleg napokon a viz felszinére kifekszik sütkérezni a napon, vagy egy faágat utánozva a viz szélén lesbe áll s annyira megfeledkezik minden óvatosságról, hogy a halász kényelmesen rávetheti „rokolyahálóját.“

Tavaszi áradások alkalmával, fölkeresi az ártéren levő tavakat, árkokat és sánczokat ikráit lerakni s gyakran megesik, hogy az ár gyorsan visszahuzódik és ő künn reked. Vizeinkben egy méternél nagyobb példányok nem fordulnak elő, leggyakrabban fognak 40—60 czmtreseket.

A márna szintén elég gyakori és két faja ismeretes: a rózsamárna, mely a folyó sebes folyásu helyein, különösen a patakok beömlésénél a mély vizet lakja; innen van a „fenékjáró márna“ elnevezése is. Ötven-hatvan czmtrre is megnő, mig rokona a „zsemlehal“, mely a pisztráng és pérhalnak lakótársa, egyáltalán ezeknél nagyobbra nem nő.

A menyhal hálóba kerül ugy a folyóból, mint a patakokból, néha tömegesen is. Az iszapos padmalyokat, nádas, gyökeres helyeket szereti. Iváskor annyi összeverődik, hogy „nyüzsög a viz tőlök“. Nagyságra nem haladja meg a 40—50 czmtert. Ivás idején a patakokba huzódik föl.

A paducz ott van mindenütt, a hova csak a hálót be lehet tenni. A viz fenekén moszatokkal táplálkozik. Hossza 25—30 czm.; szálkás husa miatt kevés becse van.

Ilyen sorsra érdemes a balin is. Olyan gyakori mint a paducz, nagyobbra sem nő s inkább a fövenyes lengéket keresi fel. Husa még amazénál is szálkásabb.

A pozsár (tőponty) nálunk a harcsával egy vizet tart. Az Oltban a Feketeügy összetorkolásánál alul van otthon, azon felül ritka. Az Olt éles vizét nem szereti. Igen jó hal, ott a hol tenyészik, elég gyakori is

A sebes pisztráng patakjaink legnemesebb hala. Ott él a hol az ég a földdel ölelkezik, fenn a havasok tiszta levegőjében. A hol a forró nyárban is enyhébb a napsugár, illatosabb a virág; a hol a természet szüz ölében a havasok oldalából felbugygyan a forrás kristálytiszta vize s a balzsamos illatot lehelő sötét fenyvesek árnyékában kőről-kőre zuhanva ezer gyémántcseppként habzik, rohan, tajtékzik tova mint kis patak. A hol az isteni csendet csak az erdőzugás, a madár dala s a hab locsogása töri meg: ott él a mi kedves pisztrángunk, ez a fürge ügyes hal. Ott üzi játékát viz felett és viz alatt. A sebesen rohanó árban meg-megáll, majd tova iramodik egy-egy repülő rovar után s ha beéri, felszökik a habból s biztosan elkapja. Ikráját lerakni késő őszszel majdnem a forrásokig fölhatol. Ilyenkor az öles magas zuhatagon is fölrepül, ha a szerelem vágya üzi. Kevés vizzel beéri, csakhogy az sebesfolyásu, kristálytiszta, kőről-kőre habozva friss legyen, mert neki a levegővel telitett élenydus viz az éltető eleme. Lágy vizben nem tartózkodik. Nagyon óvatos és okos hal. Ha egyszer menekült a veszélyből, máskor vigyáz magára és kikerüli azt.

Értékes husáért üldözi szegény és gazdag, ur és paraszt egyaránt.

Hegyi vizeink annyira alkalmasak tenyésztésére, hogy ha a rablóhalászok irtásától védenék és tenyésztésére némi gond fordittatnék, rövid időn mesés számban elszaporodna.

Méltó társa a pérhal, a melynek oldalpettyei nem pirosak mint a pisztrángé, hanem feketék. A pisztrángos vizek alsóbb mélyebb folyásaiban tenyészik. Szintén olyan ügyes és kedves hal, mint lakótársa s érték tekintetében sem marad messze mögötte.

A tavakat és nádasokat lakja a réti-csik, a kárász és a csompó, melyek a fenék iszapját turják s benépesitik ezeket a vizeket. Télen át az iszapba beássák magukat s nyugvót tartanak. Sajátságos, hogy a kárász és a csompó, sőt a csik is nyáron át, mikor a viz elapad, az iszapba mélyen beássák magukat s még vigan is élnek.

Említést érdemel még a folyami rák, mely kivévén a havasi és magasfolyásu hegyi vizeket, folyóinkban és patakjainkban elég gyakori.

Előfordul még vizeinkben: az orsóhal és disznóhal (vágó durbincs), a botos fejü kölöncz, a parcs (csapó sügér) és a fogas (ritkán), a szélhal és a pántlikahal (vak ingola), továbbá a tarkocza, az egri hal (fürge cselle), a plaptika (ez egy rövid, széles hal), a kárákodi (pozsár forma hal) a p. vágó (vágócsik), a zsemle- és az aranyhal. Mint vendégek az áradásokkal több dunai hal is kerül néha, de ezek csak mint ritkaságok jöhetnek emlitésbe.

A halászatnak legősibb módja a „duga“ készités. Két-három halász, többnyire czigányok, ásóval, kapával, vizes edénynyel és egy csigolyából font kassal, elindulnak a patakok folyásán. A hol könnyü szerrel el lehet csaptatni a patak folyását, dugással gyorsan elterelik a vizet s ez által a meder szárazon marad. A szárazon maradt halat és rákot fölszedik. A mélyebb gőbékből, a honnan a viz magára nem folyik le, vizes edénynyel merik ki, a vizet a kasba öntik, a hol megszürődik s a benne lévő hal a kasban marad. Ha egy helyen elvégezték a munkájokat, mennek tovább s csinálják a második s azután a harmadik „dugát“.

A havasi és hegyi patakokban a pisztrángot is fogják „dugával“. Némely patakban a sok dugástól már a medernek két folyása képződött. Itt a vizet csak egyikből a másikba kell csaptatni és kész a „duga“. Csakhogy okos ám a pisztráng is, kivált az öregebbje, nem tartózkodik az olyan helyeken, a honnan a vizet el lehet terelni, inkább a közhelyeken. A „duga“ készités nemcsak a rablóhalászok mestersége, hanem a halrablóké is. Pásztorok, oláhok és czigányok üzik leginkább; kifogják a halnak, ráknak aprajátnagyját, mindent, a mi utjokba kerül. Ezért a „dugá“-val való halászat merő halirtás.

A czége. Ezt kétféle képpen készitik, lefelé és fel-

felé. Egyik parttól a másikig V alakban eldugják a vizet ugy, hogy kifolyása csak a V csucsában legyen. A „lefelé állitott czégén“ a nyilás alul van s rendesen a viz erősebb sodrára állitják, a nyilásra pedig füzvesszőből font „bocskorvarsát“ tesznek. A halat rudakkal hajtják a czége felé, a köveket megmozgatják és a vizet verik, a hal menekül, a czége szárai közé kerül s innen a rohanó árral a varsába sodortatik, a hol uszonyait és farkát összetöri és beékelődve fogva marad.

A „fölfelé állitott czége“ már rafináltabb mesterség. Októberben és novemberben, a midőn a pisztráng ivarzik s fölfelé törekszik, hogy a patakok felső folyásain rakja le ikráit, a pisztrángszerelem ezen mézeshetein a vándorlás többnyire éjjel folyik. S ezt az alkalmat használja ki a halász.

Midőn az őszi nap lenyugvó félben van és már a havasi patakok mély árkaiban leszállt az esti pára s elcsendesül az az egy-két madárhang, a mi még napközben zavarta a rengetegek őszi csendjét: elindul a halász négy-öt „hálóvarsával“ a patak mentén fölfelé.

A mélyebb „göbék“ és „zubokok“ fölött, itt tartózkodik leginkább napközben a hal, nehány kővel csucsával fölfelé állitott V alakban elrekeszti a vizet és csak a két szár összeszögellésénél hagy nyilást, a melyre szádával lefelé felállitja varsáját. A mint az elsővel elkészült, alkalmas helyen ujból kezdi az előbbi müveletet és elhelyezi a másodikat, utána a harmadikat és igy tovább, mig elkészül mindannyival. Ekkor megtörli nadrágjához vizes kezét s kész a munka. Megtölti a pipáját, aczélt, kovát vesz elő, „tüzet üt“ s az égő taplót ráteszi a pipára, melynek kupakját lezárja, de nem tüzkár elleni elővigyázatból, hanem csak azért, hogy ne essék le a tapló a vizbe.

S mire mindezekkel elkészül, besötétül, pedig ez baj, mert a szakadékokból a sürü lomb között az égből is alig látszik itt-ott egy tenyérnyi, s olyan sötét lesz, hogy hiuzszeme legyen annak, aki még orrát is meglátja. De a mi emberünk ismeri a „járást“, átmászkál a ledőlt emberderéknyi vastagságu törzseken, gondosan kikerüli a süppedékeket, az erdei szalonka költési helyeit, s nemsokára minden baj nélkül kiér a kiszélesedett völgyben lévő „szállás“-ra. Ekkorra előjönnek a többi patakokból a halászpajtások is.

A hosszu éjszakán át nagy tüzeket raknak a tanyán, a mely kisérteties fényével megvilágitja a fák alatt a koromsötétséget s ugy néznek ki, mintha egy bazalt oszlopokon nyugvó barlangban mozognának a tüz körül. Néha mulatságból meggyujtanak egy-egy magánosan álló óriási fenyőt, a mely nagy cserszegés és ropogás közt egyszerre lángbaborul s mint egy égő pirámis, világitja meg nagy területen a sötét erdőt.

Reggel a mint a nap első sugarát a láthatár alól az égre löveli és a földön pitymalodni kezd, megindul kiki a maga zsákmánya után. A szegény halacska szerelmi mámorában, midőn jövő nemzedéknek biztositására törekedett a czél felé, orozva vetett tőrbe esik s halálra rémülve vergődik nehányad magával a varsában, martalékául a rablónak. Halászatról szóló 1888-ik évi XIX. t.-cz. jöjjön el a te országod!

A varsa. Ennek három fajtája van használatban: a „vesszővarsa“, a „hálóvarsa“ és a „bocskorvarsa“.

A „vesszővarsa“ csigolyából (füzvessző) van fonva. A fogásra szánt rész tölcséralaku, melynek két nyilása van, a szélesebb külső képezi a „szádát“, a keskenyebb, szükülő nyiláson jut bele a hal a „tömlöczbe“ s fogva marad. A „tömlöcz“ a tölcséralak részéhez van erősitve, ahol szükülni kezd és van „ajtója“, a melyen át a halat kiszedik onnan.

A „hálóvarsa“ berendezésére nézve ugyanilyen, hálóból van kötve és három abroncs karikára van kifeszitve. Az egyik abroncs a „szádat“ tartja, a másik kettő a „tömlöczöt“. A szádát tartó abroncsra egymással szemben két ivalakban meghajlitott ujjnyi vastagságu vessző van ráerősitve, melynek végei hosszabbak a varsánál és össze vannak kötve; ezen összekötött végekhez van a „tömlöcz“ csucsba menő vége és a tölcséralaku rész szükebb nyilása spárgákkal olyképpen kipányvázva, hogy ezen a szük nyiláson a hal a „tömlöczbe“ juthasson. Néha a vesszők hiányzanak teljesen s ekkor a varsa mint egy papirlámpion összenyomható és széthuzható. Az ilyen varsának a felállitásánál egy kis czöveket kell a földbe verni s ahhoz a varsát kifeszitve kikötni.

A „bocskorvarsa“ szintén füzvesszőből készül. „Száda“ nem köralaku, hanem lapos négyszögü, „tömlöcze“, a melyben a hal megreked, annyira szük, hogy a viz árja által belesodort hal uszonyait összetöri s bele ékelődik.

A „vesszővarsát“ a folyópart mentén „szádával“ lefelé olyan helyre teszi be a varsás a folyóba, hol a halnak a vizzel szemben „járása van.“ A tömlöczébe követ teszen s ezzel sülyeszti le a fenékre. Mélyebb vizben a varsa „fülére“, melynélfogva kiemelhető, egy „husángot“ köt s a fenekéről ezzel huzza föl. Egy „varsás“ rendesen több varsát helyez el s a kora reggeli órákban emelgeti fel, hogy tartalmát kiüritse s ujból visszahelyezze. Megesik olykor, hogy az árviz elviszi a varsát s ekkor a „varsás“ a menybelieket emlegeti s nem épen hizelgő titulusokkal illeti. Ez ellen a kellemetlenség ellen azzal védi meg varsáját, hogy kiköti a partszéli lombokhoz.

A „bocskorvarsát“ és „hálóvarsát“ többnyire a czége készitéshez használják.

A „farszákháló“ egy kétágu villa alaku rud közepére, a közepénél fogva ráerősitett iv alakban meghajlitott abroncsra reá kötött hegyesen végződő zsákalaku hálóból áll. Az abroncs két végét és a villa végeit egy „in“ köti össze ugy, hogy azok egy vonalba essenek. Ezen „in“-ra és az abroncsra erősittetik reá a háló.

A halász ezzel a hálóval a göbékben tartózkodó halnak elzárja az utját. A hálót lenyomja a „villásrud“-nál fogva a viz fenekére és a háló „farkát“ a lábai közé fogja. Egy másik „göbüli“ a „göbét“. A menekülő hal a hálóba ütközik, ezt a halász megérzi s a hálót gyorsan kiemeli, mert ha nem eléggé gyors, a hal villámgyorsasággal fordul vissza s „szökik“.

A „farszákolás“ nálunk ugy a folyóban, mint a tavak és patakokban egyaránt gyakorlatban van azzal a különbséggel, hogy a „farszák“ nagyságát a viz mérvéhez alkalmazzák.

A „Bodza vizében“ pisztrángfogásra a „farszá-

kosok“ keresztül állják a viz medrét egyik parttól a másikig. „Göbülő“ rudak helyett füzvesszőből font „kertelést“ használnak, melyet a mederben fölállitva lefelé huznak. A hol kiszélesedik a meder, egészen kiegyenesitik, a hol szorul, meggörbitik, szóval ugy viszik, hogy a hal a viz szélén vissza ne szökhessen. Ezzel minden követ megmozgatnak s a farszákokba hajtják a pisztrángot és pérhalat. Az oláh a kerteléssel való „göbülésre“ ezen szavakkal biztatja társait „scuturát, scuturát válulu!“ Bizony, halirtás ez és nem halászat!

Igy fogatják az oláhval a halat a hivatalos urak a mikor a Bodzákra komisszióba járnak, de igy halász az oláh magának is s a fogott halat Brassóban értékesiti.

Az Olt és Feketeügy mentén télen, midőn a folyó befagyott, jégből vágott táblákkal elrekesztik a lengéket s föléje „göbülő“ „lékeket“ vágnak. A „rekesztőn“ „kapukat“ hagynak, melyeken az elriasztott hal ismét visszatérhet. Ilyen „rekesztőt“ készitenek többet s nyugton hagyják másnapig. Ez alatt hallal megtelik. Másnap aztán megérkezik a farszákoló kompánia, a kapukat elzárják a farszákokkal s a lékeken át kezdetét veszi a göbülés. A menekülő hal a „kapura“ siet, a „farszákba“ kerül s veszve van.

Ily módon halászszák meg télen át a „Rétyi-nyir“ tavait is, melyet nyáron át békében hagynak, mert akkor a halnak iszapize van.

A halászatnak minálunk leggyakoribb és legelterjedettebb módja a „rokolyaháló“-val való halászat.

A „rokolyaháló“-nak (pöndör-háló) bő szoknya alakja van, a mely szétteritve egy szabályos kört ir le. Kötelénél fogva fölemelve pedig összeesik mint egy esernyő. A szélébe egy ónnal megterhelt „in“ van huzva és a széle egy jó arasznyira behajtatik. Az „ólmos in“ pedig **Y** alaku zsinegekkel a háló belsejéhez van kötözve.

TÁPLÓVAL VALÓ HALÁSZAT AZ OLTON.

A háló kivetésénél a halász a lószőrből font hálókötelet („pórászt“) bal keze nyelére „tekeri“ (csavarintja), a hálót szabályos ránczokba szedve balkezében tartja, az „ólmos in“-at egy helyen a foga közé fogja, jobb kezével pedig az ólmos innál fogva a vizre dobja, hol az szabályos körben szétterül és az ólom sulyánál fogva gyorsan a fenékre sülyed. Az alatta lévő hal menekülni igyekszik s e közben a háló „kebelébe“ kerül, a halász a pórászt meghuzza, a háló összecsapódik s a benne levő hal többé nem menekülhet.

E hálóról Herman Ottó irja „A magyar halászat kézi könyvében“, hogy: „a berlini nemzetközi halászati kiállitá-

son egy képre akadt, mely a Kaspi tenger sziklás partjait ábrázolja. A parton két persa halász áll; az egyik már kidobta vetőhálóját, a másik csak készül. A sik vizen több ladikot látunk, a melyről a halászság ugyanolyan hálókat veteget a hullámokba. Ez a persa háló szakasztott mása az Erdély Olt melléki rokolya hálónak, a mely a Berettyó mellékén is divik. A Duna és Tisza mellett ellenben tért enged egy bár szintén kerek vetőhálónak, mely azonban berendezés szerint lényegesen más.“

Irja továbbá: „hogy alig kétséges, hogy a görögök amphibleszstron hálója ilyen lehetett.“ Valószinü tehát, hogy őseink ezt a hálót már magukkal hozták az őshazából.

A „rokolyaháló“ a tavaszi és nyári halászatnak szerszáma.

Csendes holdvilágos májusi estéken, a folyó partjain elterülő réteken ezer virág terjeszti szét illatát s azt a langyos szellő a folyó vizéhez csapkodja s a viz is megtelik virágillattal; mikor a partszéli fák üde zöld fiatal lombjai közt a fülemile dalát a cserebogarak zümmögése kiséri s a berkekben szerelmesen bug párja mellett a vad gerle. Akkor ivik a harcsa, csuka, paducz és a balin, akkor a pozsár és a márna. A természet bübájjal van tele, viz alatt és viz felett. A hal is megfeledkezik magáról szerelmi mámorában és nem óvatos.

Ezeket az estéket lesi, várja a halász egész éven át. Ha megérte, vállára veszi „rokolyahálóját“, a folyóhoz érve feltüri térdén felül gatyáját, ingujját is könyökig s hozzálát a munkához.

A megszokott helyen veti be a hálót, „lábalja“ a vizet. Mert ilyenkor ott „pergelődik“ (ivarzik) a hal. Lerázza a part szélén álló füzekről a cserebogarakat a vizre s ezzel vesztére odacsalja a halat; halász-szemével megpillantja, hogy a lengében gyürüket hány a viz, ott „pipál a hal“ (levegőt vesz magához). Nesztelenül, de gyorsan, mint a hiuz közeledik s ha a szükség ugy hozza magával, a vizbe derékig is belemegy s egy ügyes mozdulattal beboritja hálójával. Ez azonban nem mindig sikerül. Jól megy ilyenkor a mesterség. De mint minden, ez is csak egy bizonyos ideig tart.

Telik az idő s nyugvóra száll a hold. A megnyulott árnyékokat sötétség váltja fel s másodszor is este lesz a földön s beáll az éjszaka. Hüvös szellő barázdálja a viz tükrét s vékony a halász ruházata, a tarisznya is tele van; a fülén és száján áthuzott csigolyavesszőn is fityeg már egy-két termetesebb hal: „van áldás“ elég. Tehát beszünteti a munkát; pipára gyujt s pipaszó mellett haza „kullog“ csendesen.

A rokolyaháló a nappali halászatra éppen ugy alkalmas, mint az éjjelire. Ugy használható a tavakban, mint a folyóban, használhatóságának egyetlen feltétele a mély viz.

Az Olton és Feketeügyön rendezett nagyobb halászatoknak a „tápló“ az eszköze. Egy ilyen halászatot mutat be képünk is, kell hozzá két négy-öt méter hosszu fatörzsből kivájt csolnak és két öt-hat méteres erős lécz. A két lécz végével párhuzamosan a csolnakok végeit ugy kötik össze, hogy a két csolnak és a két lécz egy hosszukás egyenközü négyszöget alkosson. A háló egy ugyanilyen és ekkora négyszögü nagy háló, melynek közepén kebele van, a csolnakok felőli oldalán pedig két gömbölyü hosszu fenyőrudra van felkötözve. A csolnakokban elől ülnek a göbülő-legények, hátul a háló rudját tartó két kemény legény. A táplóval csakis a mély vizet halászszák meg. Ime egy halászatnak leirása a sok közül:

„Györgybá“ a sepsi-szent-györgyi nagy malom tulajdonosa, leghiresebb és legvagyonosabb molnár a Oltmentén. Malma két pár hengerre berendezett mümalom. Dinaszta a molnárok között: molnár volt minden nemzetsége s fiai is az apjok mesterségét követik.

Késő őszszel, mikor már a mezei munkáknak vége van, a füzekről a lomb lehullott; következik a táplóval való halászat sora. Meghivja a városi tanácsot vasárnapra halászni, mert tudja, hogy a város atyái szeretik a halat megenni s a halászatot nézni. Illő is, hogy az ember egy évben legalább egyszer megtisztelje őket. Vasárnap alkalmas az idő, véletlenül nem fuj szél és hideg sincsen, megérkeznek tehát az urak a helyszinére. A „tápló“ már a vizen van, a „göbüsök“ elfoglalják a csolnakokban helyöket, a háló is kézben van, a parton két legény két hosszu kampóval áll, hogy mire jók ezek, mindjárt meglátjuk. Györgybá akár a csólnakból, akár a partról rendezi a halászatot, megadja az indulásra a jelszót: „indultatok no!“ Erre megindul a halfogó alkotmány a vizen lefelé. A „göbüsök“ hat-nyolcz méter hosszu rudjaikkal az első padmaly elé tolják a hálót. A „kampósok“ beleakasztják kampójukat a csolnakokba; ennélfogva tartják, hogy a vizen veszteg maradjon, a hálót a két „hálórudas“ lenyomja majdnem függőlegesen a viz fenekére s indulhat a mesterség.

A „göbüsök“ göbülni kezdik a „padmalyt.“ megfeszülnek az izmok, kipirulnak az arczok, a rudasok megérzik a hálóba ütközött halat s gyorsan kiemelik a hálót. Erre a parton álló urak is a viz széléhez közelednek, hogy jobban láthassák az eredményt.

Képünk ezt a jelenetet ábrázolja. A kisebb halat kiszedik, ha nagy hal került a hálóba, kebelét visszaeresztik a vizbe s szépen kieveznek a kicsi vizbe, mert igy a hal nem veszi észre a veszedelmet, s itt a szárazra került halat a szó szoros értelmében lefülelik. A mély viz fölött lehetetlen a nagy hallal elbánni, mert a mint észreveszi a bajt, „átvágja magát“ a hálón. Különösen teszi ezt a csuka és a harcsa. Igy meghalászszák a folyót egyik malomgáttól a másikig. Este pedig halvacsorával tiszteli meg „Györgybá“ a jelen volt urakat.

A „táplóval“ való halászat télen a jégen is soron van. A gátak alatti nagyobb mélységeket a jégről halászszák meg. Ugy a „táplónak“, mint a „göbülőknek“ léket vágnak. A hálót a jégről éppen ugy beállitják, mint a csolnakokról, mielőtt azonban a „göbülés“ megkezdetnék, a viz lefolyását czövekekre kihuzott „marázsa hálóval“ elzárják s igy a gát alatt levő hal onnan nem menekülhet. Ez a téli „táplózás“ az összes halászati módozatok között a legtöbb eredményt szokta hozni. Az ezelőtti időkben, még a hatvanas években, egy gát aljának az egyszeri meghalászásáért 100 frt haszonbért is fizettek a tulajdonosnak. Az uzoni gát tulajdonosa háromszori halászatért 300 frtot kapott. Ki is került egy ilyen halászattal egy pár száz klgrm hal a vizből, mig most egy ilyen halászatra husz-harmincz klgrm is nagy eredmény számba megy.

A hal-állomány eme nagy megfogyatkozását a „dinamitozás“-nak lehet köszönni ; a robbanó erő a hal hólyagját szétszakitja és a legkisebb halat is megöli.

A „szigonyászat“. A halfogás e neménél mint szerszám csak a „szigony“ jöhet tekintetbe. Alakja az egy águ „dárdaszigony“-on kezdve, melynek „hegye“ és „szakája“ gondosan ki van élezve és a pisztrángra használják, egész a „hét és nyolcz águ“ közt váltakozik, ez többnyire egy és fél, vagy két méter hosszu könnyü fából készült sima nyélre van erősitve.

Csendes őszi estéken, a mikor még az éjszakák nem fagyosok, s az őszi szárazság miatt kristálytisztán hömpölyög az Olt és Feketeügy vize medrében, következik a „szigonyászat“ ideje.

Három ember elindul a faluból. Kettőnek szigony van a hóna alatt, a harmadik a hátán „zsup“-ot viszen. Nagyobb biztonság kedvéért a szigonyosok is emelnek egy-egy kévét. Mire a folyóhoz érnek, leszáll az est és teljesen besötétedik. Minden tárgy feketének látszik a homályban. A folyót szegélyező fák még feketébbek. A földet elboritó sötétséget csak a viz tükre töri meg, a mely visszatükrözi az ezer fénynyel ragyogó őszi csillagos eget. A „sugán“ megreszket a csillagfény a hullámzástól s ezer sugár futkos keresztül-kasul, mintha szinarany folyna a viz alatt. Embereink levetik a „zsup kévéket“ hátukról. E zajtól „fölburran“ a partról egy erdei szalonka, szárnyai hozzá verődnek az ágakhoz s olyan zajt adnak, melytől a vadász szive meg szokott dobbanni. A folyó fölött darvak vonulnak délre s krákogásukról hallatszik, merre szállnak. Majd ez is elhal s a táj elcsendesül. Valami neszt hallanak s az egyik megszólal, „jő már Anris es“. Nem sokára oda érkezik a várva várt pajtás, a kit „csoholnak“, hogy váratott magára. Andris külömben hivatásánál fogva a falu postája, őt küldözi a falu népe egyért-másért a városba, ő közvetiti mindenkinek ügye-baját. Egy kissé félügyünek néz ki, de ez onnan van, hogy már megszokta mindenki annak nézni. A halászatnál is csak arra jó, hogy a parton embereink után szállitsa a zsupkészletet.

Az egyik gondosan kikeresi nadrágján azt a helyet, a melynek sima felületét nem zavarja valami más szinü posztóból levő folt s ezen elhuzza a büdösköves gyufát, a másik nyalábra fog egy marok „zsup“-ot, a gyufa fölé tartja, mitől az lángra gyul s kész a „világló.“

Ezzel megvilágitják a folyó medrét. A szokatlan jelenségre felriad a folyóból a „vákogó“- és „pergő“-récze sereg s nagy robajjal és hápogással száll tova.

Közből jár a „világló“ és tőle jobbról és balról a két szigonyos. Keresik a sugákat, a hol a viz fenekén fekszik a hal. A szigonyos éles szeme megpillantja a halat, a szigony villámgyorsan mozdul s fölnyársalva viczkándozik rajta a „paducz“ vagy a „balin.“ A partról nézve őket, ugy néznek ki, mintha a folyóban valamit elvesztettek volna s keresnék. Ha elég a „világló“, mással cserélik föl s igy járják a vizet hol több, hol kevesebb eredménynyel, „sugáról“ „sugára“.

A havasi hegyszakadékok patakjaiban ilyenkor kezdődik a pisztráng ivásának ideje. Ilyenkor a szenvedélyes halászok egész éjszakákon át tapodják a vizet. Jobb kezökben a szigony, bal kezökben a „záda“, mely jól kiszáritott és nyalábra kötött fenyő „szálkák“-ból áll. A „záda“ készletet hátán viszi a szigonyos, mint valami hadi fölszerelést. Jobban világit ez a petroleum, vagy szurok fáklyánál is. Világánál meglátszik a méteres viz fenekén is a hal s könnyen jut az ügyesen kezelt szigonyra, a hol átdöfve vonaglik. Megesik néha az egyedül járó „szigonyos“-sal, hogy elsikul egy-egy kövön s elveszitve az egyensulyt a vizbe hasal. Az ilyen önkénytelen fürdés után aztán van baj, mert a „záda“ elalszik s megvizül a zsebben a gyufa s még a tapló is s emberemnek a koromsötétben kell a tanyáig tapogatóznia a pisztrángok nagy gyönyörüségére.

Használják a „szigonyt“ nálunk télen is. A midőn hó borit hegyet völgyet s a folyó vize jégpánczél alá kerül. Csikorgó hideg van. A levegőben szálló fagyos zuzmara mint megannyi tü szurja az arczot.

A „szigonyászó“ kompánia a déli órákban érkezik a jégre, egész napon át amugy sem lehetne elviselni a nagy hideget. Fejszékkel lékeket vágnak a vastag jégbe olyan helyen, a hol a viz nem mély és csendes, csak ugy pattognak a jégszilánkok a fejszecsapások alatt. Munka közben könyeket facsar a hideg a szemből és orrból egyaránt s utóbbi zsebkendő után vágyakozik, de ennek hiányában csak megteszi a halász a szokásos módon, az orrkönyet eltávolitó kézmozdulatot is, ez által képessé teszi magát a lék fölé lehasalva huzamosabb ideig nesztelenül és mozdulatlanul kitartani. (Ez ugyan nem gyomorbajos embernek való foglalkozás.) A zekét a fejére huzza s jobb kezében a szigonyt lökésre készen tartva, lesi mig a hal a szokatlan jelenségre bámulni, vagy levegőért a lékre tart s rajta veszt. Bizony sok szenvedély kell az ilyen gyomoredző mulatsághoz, de az eredmény biztos reménye kecsegteti a halászt s ezért ilyenkor, a mikor másképen nehéz dolog halhoz jutni, csak elszenved az igazi halász egy kevés nyomoruságot, no meg hideget is. Néha épen a halak pihenője fölé viszi jó szerencséje a szigonyost s ekkor a fenéken sorjában fekvő halat (legtöbbször márnát) egymásután szedi ki. Következik a:

horgászat. Ez a sok türelmet s még több ügyességet föltételező, testet és lelket edző sport, a legméltóbb neme a halászatnak.

A Baszka vizében és mellékpatakjaiban halászó székely a legraffináltabb furfanggal csalja horogra a nemes pisztrángot és pérhalat. A kakas gallérjának vörös vagy sárga tollaiból avagy lószőrből készitett „csalittal“ utánozza az éppen a patak fölött röpködő rovart (legtöbbször ephemerákat), melyek az év és még a napnak is minden szakában változnak s melyeket a halásznak ismernie és ehhez képest a csalitot is változtatni kell. Kezében az ekképpen fölszerelt „szinhorogga l“ megindul a horgász a vizen fölfelé. És mivel a hal is fölfelé tart, hátulról nem riasztva el a rovar mozgásait a vizen utánozza s ezzel rászedi a gyanutlan halat, a mely villámgyorsan kap a préda után s e közben a horogon akad. Mesterséges „csalittal“ utánozzák a sötét szárnyu „szitakötőt“ és „sáskákat“ (szöcske) is, a horogra pedig valamely rovar álczája vagy giliszta kerül. Szóval furfangos szerszám biz ez. Vajjon az „anglius“ nem a székelytől tanulta-e el a müleges horgok készitését, mert hogy a székely nem tőle tanulta a kakastollas horog készitését, az több mint bizonyos.

A pisztrángot fenékhoroggal is fogják, ez azonban tiszta vizben csak éjjel sikerül. A nappali halászat fenékhoroggal zavaros vizben sem igen eredményes.

A fenékhorogra, melyet ráerősitett ón sülyeszt alá, csalétekül gilisztát vagy apró halat, legtöbbször „cselét“ tesznek. A halász elindul este felé horgaival a vizmentén s mélyebb helyeken elhelyez tizet, huszat, sőt többet is s mindannyit kiköti a partszéli bokrok ágaihoz. A nappal a mély „göbék“-ben tartózkodó nagyobb hal éjszaka elhagyja helyét, meglátja a „csalit“ s mohó falánksággal falja fel s legtöbbször vesztére. Gyakrabban az apró halak is lekapkodják a horogról a „csalit“. Megesik nem egyszer az is, hogy az összes horgokra került halat a „fehér ölyves vidranyest“ lakmározza föl, mielőtt reggel a halász keritené birtokába, s ilyenkor csak a horgon maradt halfejjel kell beérnie.

Hidvégen alól a horgot már a harcsa és csuka fogására is használják. A kasza nyakából kovácsolt kemény horgot „kárász“-szal vagy „pozsárral“ „halazzák“ föl és pedig ugy, hogy a hal hátuszonyán, sörényén, fülén (kopoltyuján) és száján keresztül áthuzott horog ne sebezze a halat halálra, hanem az egész éjjen át kibirja a forgolódást, csapkodást, mig valami éhes harcsa vagy csuka el nem kapja, hogy aztán maga vergődjék a horgon reggelig, a mikor a halász horgait „feljárja“ s leszedi a megfogódzott halat. A horgot tartó zsineg végét a part bokraihoz vagy fáinak ágaihoz kötik ki.

Ime a horgászat müvészete, mert a horgászat a halásztól valóságos müvészetet kiván. Ismernie kell a hal tartózkodásainak helyét, járását, a hol táplálékát keresi. Ismerni kell, hogy az év minden szakában, sőt az éj és nap szakában is mi képezi a táplálékát a halnak s csak ekkor indulhat el halászni ugy, hogy ennek eredménye is legyen.

Miután az Olt és Feketeügy vizgyüjtőjében az alsóbb lassu folyásu, lágyvizü patakokban bőviben fordul elő a folyami rák, érdemes, hogy egy pár sorban megemlékezzünk fogásának módjairól, annál is inkább, miután a „rákászat“ sportját az intelligensebb osztály is üzi. A „rácsa“ azon szerszám, mely a rák fogására szolgál. Karikára hajtott drótra felfüzött hálódarab ez, melybe csalétekül büdös májat, ketté hasitott békát, vagy halat tesznek, a melyre a rák a hálóba megyen. A drótkarikán egyenlő közökben felkötött három egymeteres zsineg tartja a hálót vizszintesen, melyek a középen össze vannak kötve s egy szálba sodorva és egy ostornyél hosszuságu rudra felkötve. A csalétekül szolgáló tárgyat a drótkarikán átlóképpen keresztül kötött zsinegre kötözik. Az igy felszerelt müszert leboesájtják a „göbe“ fenekére s a csalétekre mohó étvágygyal reá gyülekezett rákokat a rudnál fogva fölemelt hálóban kiemelik.

A rákászatnak ideje meleg nyári délutánonként naplemente táján van, a midőn egész kiránduló társaságok vesznek részt ebben a mulatságban. Ilyenkor nyárson és rostélyon sok hust sütnek s az egész kirándulás nagy uzsonnázással, no meg egy kevés (?) borozással van egybekötve.

A szenvedélyes „rákászok“ nem sokat adnak az evés-ivásra, de annál szorgalmasabban emelgetik a hálókat. A evés-ivás a dilettánsok mestersége.

Ha rákászatról említést teszünk, nem hagyhatjuk figyelmen kivül a czigányt sem. Mert ő az, a ki a hol prédáról van szó, sehonnan sem hiányzik. Ott van ő félmeztelenül öltözve a patakokban is, a hol kezével vájja ki a göbéből a gyökerek közül a rákot s az ujjomnyi zsemlehalat s másnap viszi házról-házra járva eladni, no meg egyet-mást a mi épen utjában akad, elcsenni.

Ha még az eddig előadottakhoz hozzáveszszük a

„maszlagolást“, mely a pálinkában meglágyitott borostyánbogyónak hus vagy kenyérbél közé gyurott borsónyi darabjainak a vizben azon czélból való elhányásából áll, hogy attól a hal elbódulva kifogható legyen;

a „halmérgezést“ (halalás), me'y a „halvészfü“-nek (farkasfütej, euforbia palustris) a patak medrében két kő között való összetörése által a vizben élő halaknak megmérgezéséből áll;

a „meszelést“, a mely oltatlan mésznek a vizbe öntésével teszi a vizet a halra nézve gyilkolóvá, melynek feloldott levétől a hal a szárazra is kimenekül s elpusztul; és végül

a „dinamitolást“, melynek pusztitása rettenetesebb a maszlagnál, halvészfünél és a mésznél is s azon körben, melyre a robbanás ereje kihat, minden halat megöl; mindenütt a halirtásnak legkitanultabb és legkegyetlenebb módjaival találkozunk. A legtöbb halat ivarzásának ideje alatt fogják, a midőn megfeledkezik a szükséges óvatosságról és könnyen kifogható. Tilalmi időt halászatunk nem ismer, sem pedig a halállomány gondozásával nem vesződik senki.

A haltenyésztés érdekében is csak egyetlen kisérlet tétetett. Kelemen Lajos ügyvéd és vármegyei tisztiügyész, dr. Barabás Sándor orvos és Barabás Ferencz gyógyszerész rendeztek be pisztráng tenyésztést a Málnás község erdejében folyó „Száldobos-patakában“. De ezen költséges fáradozásnak minden eredményét meghiusitották az orvhalászok és haltolvajok a meszelés, mérgezés és maszlagolással.

Pedig ha a hatóságok a halirtás és az orvhalászat meggátlása érdekében hathatós szabályokhoz nyulnának s mindenek előtt a halászatról szóló 1888. évi XIX. t. cz.-et szigoruan végrehajtani törekednének, nemcsak ősfoglalkozás számba menne nálunk a halászat, hanem mint halgazdaság a közvagyonosodás egyik tényezőjeként szerepelhetne.

Hosszasabban foglalkoztunk a halászattal vármegyénk területén. Talán tul is léptük egy monografia szükre szabott korlátait. De abban a véleményben vagyunk, hogy nem voltunk feleslegesek; mert a székely ősfoglalkozásnak ez az ága igy, együtt még tárgyalva nem volt. S mert a müvelődés gyorsan és észrevétlenül hatol be erdők és bérczek közé is: nem fogja kimélni a pusztulástól a halászat hagyományos módjait és eszközeit nálunk sem. Hadd találja meg a késő utókor följegyezve erről azokat, a mik nehány esztendő mulva ugyis az enyészet sorára jutnak. Közigazgatás, közmüvelődés, ipar és kereskedelem szakszerü pontossággal jelentésekben, évkönyvekben esztendőről esztendőre fönmarad, talán a legkisebb részletekben is: olyan thémára azonban, mint a halászat nem szokott, mert nem tud már visszatérni az utánunk következő krónikairó.

FÜRDŐK ÉS ÁSVÁNYVIZEK.

Bálványosfüred.

Egyik legérdekesebb és leggazdagabb forrásvidék nemcsak Háromszéken, hanem általában, a torjai Bálványosfüred melléke.

A régi torjai „Büdös“, mely ezt a nevet a hirneves szolfatárától, a szénsavat ömlesztő barlangtól nyerte réges-régen. Mert bizonyos, hogy már ősi időkben ismeretesek voltak és használatban is állottak a Bálványosvár környékén előtörő savanyuviz források. Ezen időkről regék is alig beszélnek; de a hegykupon tulemelkedő falromok bizonyitják, hogy ott abban a sasfészekben az Opuroknak hatalmas menhelye volt, a hol, mint állandó lakóhelyen, az ősi tüzimádó vallásnak utolsó oltárait őrizték.

Bálványosvár környékén és a szomszédos hegykupnak, a „Büdös-hegy“-nek magasra törő oldalában, a trachitsziklában barlangszerü repedések tátonganak, melyek aljában egymást érik a források.

Mindjárt a festői látványt nyujtó várhegy derekán, a várpadon patakbőséggel csurgatja kellemes vizét egy dus vastartalmu forrás. Lent, a hegy lábánál pedig a sárga okerföldből, mely szivacsszerüen van átitatva, a sovány gyöp alul, hol sürüen szivárog, hol szaporán bugyog elő a vasas savanyuviz.

A vizbőség épen meglepő a sósmező elnevezésü vizválasztó lejtőjén, mely a Büdös hegylánczolaton keresztül természetes határt vet nemcsak a sepsi és kézdi járások között, hanem az Apor- és Mikes-féle birtokok között is ezen gerincz képezi a természetes határvonalat. A déli oldal a Torjapataknak képezi egyik árok fejét, az északi oldallejtő pedig a nyerges vizválasztó tulsó oldalát látja el ásványviz forrásokkal, a Zsomborpatak mellékén.

Valami sajátságos, misztikus érzés lepi meg a torjai barlang környékén, ezen a nagy jövendőjü fürdőhelyen a látogatót. Kegyetlen Upornak ádáz kalandjait juttatja itt eszünkbe Bálványosvár romja; a kénvirágtól sárgult trachit oduk, a kiömlő gázok fojtó büzével önkéntelenül egy kialudt tüzhányót érzékeltetnek s a vulkanikus kőzet, melyet tuffszerü likacsossá emésztettek a gázkeverékek, mintegy borzongatva keltik fel az érdeklődést és a kutatás vágyát az elmult idők nagyszerü természeti evolucziói iránt, melyeknek kétségtelen nyomai egymást érik ezen a környéken.

S a közellevő „Szent-Anna tó“, ez a vizzel megtelt és erdőségtől körülnőtt kráter, Szent-Anna legendásszerü meséjével mind fokozzák a fantazia müködését a csudálatos, mesés és rendkivüli iránt, melyek végtelen változatu természeti tüneményekben tárulnak elénk ezen a helyen. Maga a hirneves „Kénbarlang“ inkább egy sziklarepedés tipuszával bir, mintsem határozott barlangjelleggel. Lejtősön benyuló üreg ez a tömbökbe repedezett trachitsziklában, folyton apadó magassággal.

Legnagyobb hossza 14 m. és legnagyobb magassága 6 m., s mintegy 90 m^3 ürtartalmu. Az állandóan szénsavgázt ömlesztő mofetta azért is nevezetes, mert ebből a gáznemből, mely más szerves légnemekkel van keveredve, évenként kétszázhuszonháromezer köbmetert meghaladó mennyiséget fejleszt*

A barlangi levegő, mely a természetes széndioxid gáznak jellemző irritáló hatásával, a melegitő érzést keltő, pezsgető hatással oly nagy mérvben bir, hagyomány emlékezete óta használatban volt mint légfürdős bizonyára kedvező eredménynyel a csuzos-betegen szenvedő testre. Hiszen a szénsavnak orvosilag is szankczionált gyógyitó hatása és a modern gyógyászatban való alkalmazása épen magán a gyakorlati tapasztalaton alapul.

A főbarlang, a „Büdös“, régebben egészen szabadon

* Ilosvay müegyetemi tanár szerint a barlanglég tartalmaz:

Szénsavból	95·49	térfogat százalékot.
Kénhydrogént	0·56	„ „
Oxigént	0·01	„ „
Nitrogént	3·64	„ „

volt hozzáférhető, mignem tulajdonosa Apor Gábor báró ujabban falazott kapuzattal látta el, egyfelől biztonság tekintetéből, másfelől pedig azért is, mert a szénsavgázt a Bálványosvár aljában létesitett sürítőgyár által, mint értékes kereskedelmi czikket, iparilag értékesitette.

A barlang-odu külső része azonban nyaranta most is rendelkezésére áll csekély dij mellett a fürdőző és látogató közönségnek.

A különleges természeti jelenségek, minő a szabad szénsav kiömlés és a sárga virágzásban jelentkező kénlerakodás, a mesés és historiai hagyományok, az érdekes geológiai alakulások mind arra valók, hogy biztositsák ennek a helynek keresettségét a turisztáknál előtt, de főleg épen vizei azok, melyek Bálványos-füredet valóságos gyógyfürdővé predesztinálják és jövőjét biztositják. Maga a sósmező oly vizmennyiséget szolgáltat dus források és szivárgó vizek alakjában, hogy azok egész savanyu viz-kaszkádokat, inkrusztáló hatásu szépséges vizműveket lennének képesek táplálni, ha majd elérkezik a szépészeti követelményekkel kapcsolatos kényelmes fürdőberendezések létesitésének ideje. A szükségesség erre már is bekövetkezett.

A tulajdonos erre nézve megtette az első lépést.

A TORJA-BÁLVÁNYOSI KÉNBARLANG.

Alig pár év előtt még földkunyhókban, mondhatjuk csaknem barlangi lakásokban, rőzséből összetákolt kalibákban nomád módra, az időjárás viszontagságaival s a nélkülözés minden esélyeivel szembeszállva, uttalan-utakon ide igyekezve, kereste Háromszék és Csikmegye lakossága „Büdös-feredőn“ az egészséget, — koczkáztatva meglevő épségét is.

Azután épült egy pár kunyhó, egyszerü hajlék, tulszelős vendégszobákkal; azonban fürdői kényelemről és a gyógyulást keresők szükségleteinek csak türhető kielégitéséről is alig lehetett szó. Chyzer Kornél dr. Magyarország ásványvizeinek alapos ismerője, méltán kiálthatott fel látogatása alkalmával, a csodálatos természeti adományok sokasága mellett szemlélve ezt a fürdői kezdetlegességet, hogy: megérkezett — Ázsiába.

Annál kellemesebben lepi meg a látogatót a tulajdonos által az 1895. évben épitett terjedelmes szálló, mely a vizválasztó nyergén állandóan uralkodó légáramtól mentesen, a fürdőterületnek délfelé hajló karéjában, a keleti öbölben nyert elhelyezést, a dombozatnak erre a czélra létesitett platóján. Ötven helyiséget foglal magában a gyógyintézetnek szánt és erre a czélra berendezett épület, mely egészséges fekvése által a kellemest párositja a hasznossal. Bájos kilátást nyujt ez a szanatorium erkélyeiről a mély völgyben kanyargó törvényhatósági közutra, a gyepes területekkel váltakozó előtérre és az elől-hátul elhuzódó magas hegyláncz bizarr alakzatu csucsaira, a majd dusan benőtt erdőkoronázta hegytömbökre és váltakozóan előtörő sziklás csucsokra. Keletfelől emelkedik mögötte a Büdöshegy főtömbje, melyről a barlang környékének elkaolinosodott sziklái fehérlenek elé a sötétzöld vegetáczió közül.

Mig lenn, a közelben nyüzsgő élet pezsdül nyaranta, tovább mély csend üli meg a bájos vidéket, melyet időnként nyájak kolompjának zenéje mélabusan hat át.

Vastag tuffrétegekbe és trachitmorénába vágott kanyargós, kényelmes ösvény vezet fel innen erdőség közepette a barlangokhoz, mig a fürdők és források ösvényei mellett fiatal ültetvények gyarapodnak.

A gyógyház pensio-rendszerre van berendezve, svájczi mintára. A miként ez külföldön általában gyakorlatban van nemcsak fürdőhelyeken, hanem a nyaralótelepeken is és Svájcz

után talán legnagyobb mértékben a bodenbach-drezdai „szász Svájcz“ vonalán, az Elba mellett és a Rajnamentének számtalan pontján. A beteg és turista teljes ellátást és kényelmet nyerhet itt napi átalány dijért; s minden gondtól menten engedheti át magát a nyugalomnak, avagy a természeti kincsek lelket és szellemet gyönyörködtető buvárlatának.

Bálványos fürdő 24 kilometerre esik K.-Vásárhely vasutállomástól, a brassó—háromszéki helyi érdekü vasut végállomásától és 12 kilometerre a sepsi-szent-györgy—csikszeredai államvasut Bükszád-Bálványos nevü állomásától. A kocsin való utazás mindkét irányban maga is érdemes arra, hogy azokat a szépségben váltakozó tájakat a hazáját megismerni óhajtó minden honpolgár fölkeresse.

Az uj gyógyházon kivül a csekélyebb igényü látogatók az egyszerü vendéglő helyiségekben is ellátást nyerhetnek, a rövidre szabott fürdő-évad alatt.

A „Büdös-hegység“ és Bálványos vidéke régóta kutatások és tanulmányozás tárgya. Kissé valószinütlennek látszik azon Timon által emlitett hagyomány, hogy Torja lakossága a nemzeti királyok alatt ként bányászott adófizetés fejében a torjai Büdösben. A finom porként, mint kénviráq a sziklarepedésekben leülepedő kénréteg vajmi csekély arra, hogy például a szicziliai Girgentinek véghetetlen tömegü kenproduktuma mellett csak szóba is jöhessen. Nagyobb tömbökben pedig kén egyáltalában nem fordul itt elő.

A bálványosi ásványvizek is többszörös tanulmányozás tárgyai voltak. 1866-ból dr. Cseh Károlytól ismeretes két elemzés, melyeket Orbán Balázs emlit „Székelyföld“ czimü nagy müvében.

Dr. Fleischer néhai kolozsvári egyetemi tanár 1876-ban vizsgálta meg minőségileg a forrásokat. Azonban teljes használható elemzését a forrásoknak Ludvig E. bécsi egyetemi tanár adta, a ki Apor Gábor báró meghivására 1889. tavaszán vizsgálta meg a Büdöshegy vidékét, kőzeteit, vizeit.*

A kénbarlangban a sziklák repedései közül lecsöpögő viz az első, a mely edényekbe gyüjtve, mint szemviz ös-idők óta használatban volt, talán nem mindig helyesen, mert vasvitriol és szabad kénsav tartalma miatt a látási érzékre veszélyes is lehet.

A források közül a „Fidelis“- és „Károly“-forrás, melyeket sósforrásoknak is neveznek, 921 m. magasságban vannak a tengerszin fölött a hegynyereg oldalában. A köbe foglalt kutakat ivó- és fürdő-gyógyvizekként használják; ezek a legdusabb források a fürdő közvetlen területén. Az öböl alantabb fekvő pontján a csekély vizü, de nagymennyiségü szabadszénsavat ömlesztő „Szemviz-forrás“ fakad fel.

A törvényhatósági közut első kanyarulata mellékén pedig egy hosszu árokszerü hegybevágásban a „Timsós“-fürdő bukkan elé; ettől csekély távolságban a felső timsós-forrás. Az emlitett hegy bemetsződés azért is érdekes, mert természetes mélyedésénél fogva, mely egészen a kénbarlangig nyulik föl, ennek irányában található lefolyást a barlangból kiömlő nagymennyiségü szénsavgáz. Szélcsöndes időben keresztül hatolva ezen mélyedésen, fulasztó tömegben érzékelhető a leömlő szénsav jelenléte, mely mint gázlavina ömlik lefelé a völgyfenékre a „halálvölgyébe“ s ködszerü gomolygása néha szemmel is látható, miként a napnak sugár-küllőiben tánczoló kozmikus por, ha a déli ablakon beragyogja szobánkat a napsugár.

Lentebb a Bálványos hegy tövében az alsó- és felsővárpad-forrás bir jelentőséggel, nagy vizmennyiségénél fogva.

Ezek közül, a vizek közül Ludvig tanár hármat elemzett teljesen, a Fidelis-, Károly- és a timsós forrást, a többieket jellemzés és beoszthatóság szempontjából vizsgálta meg.

Ezen elemzés eredményei alapján a „Fidelis“ forrás az alkali-sósavas vasas savanyuvizekhez sorozandó; előnyösön válik ki ezen csoportban nagy vastartalma által. Feltünő nagy szénsav-ammonium tartalma, mely ásványvizekben ritkán fordul elő.

A „Károly-forrás“ a vasas savanyuvizekhez tartozik s nagy kettedszénsavas vas tartalmánál, valamint szabad szénsav bőségénél fogva ezek közt a leghiresebbekkel egy sorba állitandó.

A szemviz-forrás gyengén vasas alkali-sósavas savanyuviz, mig a Timsó-forrás a vitriol-forrásokhoz sorozandó s jellemezve van vasgálicz, kénsavas aluminium és szabad kénsav tartalma által. A felső timsóforrás hasonlit a Timsó-forráshoz.

A várpadforrás alkali-sósavas, dus vastartalmu savanyuviz, hasonló ehez a várpadon alul levő forrás, a szénsavsüritő gyár közelében, a mely szintén alkali-sósavas, vasdus savanyuviz.

Az elemzések Ludvig E. tanár szerint következők.

A Fidelis forrás vizeinek összetétele.

10.000 suly-rész vizben középértékben van:

Chlor	31·759	s. r.
Brom	0·159	„
Vizment. kénsav	2·482	„
Vizment. phosphorsav	0·006	„
Vizment. borsav	0·185	„
Vizment. kovasav	0·821	„
Vizment. szénsav	36·752	„
Ammoniák	1·067	„
Kalium oxyd	2·110	„
Natrium oxyd	30·210	„
Liokinum oxyd	0·018	„
Calcium oxyd	4·743	„
Strontium oxyd	1·716	„
Vas oxyd	0·441	„
Aluminium oxyd	0·007	„
Mangan oxydul-oxyd	0·011	„
Salétrom-sav, organikus részek*	nyomok	
Kénsavas sók összege, kiszámitva	91·201	s. r.
Kénsavas sók összege, meghatározva	9·606	„
Fajsuly	1·0066	„
A savak és bázisok sókká csoportositva	10·000	s. r.

* Ezek között hangyasav és vajsav.

* Tschermak's Mineralog. u. petrograph. Mittheilungen. Hergb. v. F. Bocke XI. Band 4. Heft.

A) *A szénsavas sókat normál Carbonatoknak számítva.*

Kénsavas kalium	3·902	s. r.
„ natrium	1·225	„
Borsavas natrium	0·267	„
Chlor natrium	52·395	„
Brom natrium	0·205	„
Szénsavas natrium	2·956	„
„ lithium	0·044	„
„ ammonium	3·012	„
Phosphorsavas calcium	0·013	„
Szénsavas calcium	8·457	„
„ strontium	0·087	„
„ magnesium	3·604	„
„ vas	0·639	„
„ mangan	0·018	„
Kovasav anhyrid	0·821	„
Organikus részek, salétromsav	nyomok	
Szénsav, félig kötött	8·517	s. r.
„ szabad	19·718	„
Szilárd részek összege	74·640	„

B) *A szénsavas sókat vizment ketted szénsavas sóknak (Na_2 C_2 O_5, Ca C_2 O_5-nek) számítva.*

Kénsavas kalium	3·902	s. r.
„ natrium	1·225	„
Borsavas natrium	0·267	„
Chlor natrium	52·395	„
Brom natrium	0·205	„
Ketted szénsavas natrium	4·182	„
„ „ lithium	0·070	„
„ „ ammonium	4·394	„
Phosphorsavas calcium	0·013	„
Ketted szénsav calcium	12·178	„
„ „ strontium	0·113	„
„ „ magnesium	5·492	„
„ „ vas	0·882	„
„ „ mangan	0.025	„
Vizment kovasav	0·821	„
Aluminium oxyd	0·007	„
Szabad szénsav	19.718	„
Salétromsav organikus részek	nyomok	

„Károly-forrás.“

10.000 sulyrész alkatrészeinek középértéke:

Vizment. kénsav	0 095	s. r.
Chlor	0·129	„
Vizment. phosphorsav	0·004	„
Vizment. kovasav	0·421	„
Összes szénsav	25·015	„
Kalium oxyd	0·037	„
Natrium oxyd	0·122	„
Calcium oxyd	1·651	„
Magnesium oxyd	0·278	„
Vas oxyd	0·639	„
Aluminium oxyd	0·0025	„
Mangan oxydul oxyd	0·004	„
Organikus részek	0·130	„
Az oxydok összege talált érték	3·124	„
„ „ „ számitott ért.	3·1755	„
Fajsuly	1·00047	„

A bázis és sav alkatrészeket sókká csoportositva: 10.000 sulyrész vizben az alkatrészek értékei:

A) *A szénsavas sókat normal Carbonatoknak számitva*:

Kénsavas kalium	0·068	s. r.
„ natrium	0·114	„
Chlor natrium	0·136	„
Chlor calcium	0·117	„
Phosphorsavas calcium	0·009	„
Szénsavas calcium	2·778	s. r.
„ magnesium	0·584	„
„ vas oxydul	0·926	„
„ mangan	0·006	„
Aluminium oxyd	0·0025	„
Vizment. kovasav	0·421	„
Organikus részek	0·130	„
Szénsav félig kötött	1·876	„
„ szabad	21·263	„
A szilárd részek összege	5·2915	„

B) *A szénsavas sókat mint vizmentes ketted szénsavas sókat számitva*:

Kénsavas kálium	0·068	s. r.
„ natrium	1·114	„
Chlor natrium	0 136	„
Chlor calcium	0·117	„
Phosphorsavas calcium	0·009	„
Ketted szénsavas calcium	9·995	„
„ „ magnesium	0·890	„
„ „ vas	1·277	„
„ „ mangan	0·008	„
Aluminium oxyd	0·0025	„
Vizment. kovasav	0·421	„
Organikus részek	0·130	„
Szabad szénsav	21·263	„

*

Szemviz forrás.

A forrás nincs befoglalva, kevés vizet ad, annál több gázt 10.000 sulyrészben tartalmaz:
0·039 gr. szénsavas vasoxydult és 4·100 gr. szilárd részt.
A forrásból kitóduló légnem tiszta szénsav.

Timsós forrás.

10 liter vizre az elemzés következő eredményeket adott:

Vizment. kénsav	4·200	s. r.
Chlor	0·732	„
Kénhydrogén	nyomok	
Vizment. kovasav	0·656	„
Kalium oxyd	0·076	„
Natrium oxyd	0·688	„
Vas oxyd	0·484	„
Aluminium oxyd	0·288	„
Calcium oxyd	1·260	„
Magnesium oxyd	0 300	„
Szilárd részek összege (normálsók)	7 342	„

*

Savak és bázisok normál sókká csoportositva 10 liter vizben:

Savanyu kénsavas kalium	0·214	s. r.
„ „ natrium	0·176	„
Kénsavas vas oxydul	0·920	„
„ aluminium	0·961	„
„ calcium	3·091	„
„ magnesium	0·900	„
Chlornatrium	1·206	„
Vizment. kovasav	0·656	„
Szabad kénsav	0·960	„
Kénhydrogén	nyomok	

A kiszabadult forrásgáz tiszta szénsav.

*

Felső timsósforrás.

Miként emlitettük, hasonlit a Timsósforráshoz. 10 liter vizben összesen 7·25 gr. szilárd részt tartalmaz. A forrás szabadon van, foglalat nélkül.

Várpadforrás.

10 liter vizben tartalmaz:

Szénsavas vasoxydult . . .	0·774 gr.
Összes szilárd részek . . .	17·75 „

A dus forrás szabad teknőt képez, melyet vastagon ül meg a sárga üledék. A viz közvetlenül a merités után tiszta, szintelen, erősen vas izü; hosszabb állás után nagymennyiségü oker üledék válik ki belőle.

*

Várpadon alul levő forrás.

10 liternyi vizben van:

Szénsavas vasoxydul . . .	0·774 gr.
Szilárd részek összege . . .	11·82 „

*

Bálványos-füred geologiai ismertetésére nézve Hauer és Stache „Geologie Siebenbürgens“ és Herbich Ferencz „Székelyföld geologiája“ nagybecsü müvére utalunk.

*

Bálványos-füerednek kiegészitő részét képezi a Büdös vizválasztó északi oldalának lejtője, mely forrásgazdagság tekintetében szintén figyelemre méltó és gróf Mikes-féle birtok. Számos ásványvizei közül használatban vannak mint kezdetleges fürdők Bükkös, Hammas (vagy Fortyogó), és Vallató források, melyek azonban még alapos vegyelemzésben nem részesültek. A talajnak ugy geologiai alakulásánál, valamint az általános szituációnál fogva természetes, hogy eme vizek közelrokonok a szorosabban vett fürdőregióban fakadó vizekkel.

Hogy különösebb gondozásban és méltatásban mindeddig nem részesültek, könnyen érthető, ha felemlitjük azok bőségét. Igy p. a kézdi-vásárhely—torja—bálványos—bükszádi törvényhatósági közuton előfordult hidépitések alkalmával az alapozásokat gyakran a feltörő pompás savanyuvizek nehezitették.

Önként következik, hogy az ásványvizek ily könnyü felszinrehozhatása mellett azok értéke nem állhat valami magasan.

Bálványos-füred, ez a kincsekben páratlan hely azonban a fejlődésnek utján halad és gyarapodik.

Lassan, de biztosan!

Bodok és ásványvizei.

— Matild-forrás. Veres borviz. —

Az Olt folyónak felső völgyszakasza Csikmegyétől kezdve addig a lapályig terjed, mely Kökösnél és Aldobolynál érintkezik a Feketeügy völgyével és belesimul Brassóvármegye térségébe a „Barczaságba.“

Ennek a felső folyószakasznak melléke az, mely legnagyobb mértékben bővelkedik ásványvizekben, ha csupán Háromszékmegyét tekintjük is.

Ha még a csikmegyei Oltvölgyet is tekintetbe veszszük: az ásványvizes régiónak egyik páratlan bőségü kiterjedését állapithatjuk meg.

Mindjárt a tusnádi Oltszorost elhagyva, ha délnek tartunk: Bükszád község határában találunk dusvizü savanyuvizforrásra, mely rozsdás lerakodása által árulja el magát, a mint fölösleges vizét az Oltba ömleszti.

Alább Mikó-Ujfalunál több használatban levő ásványviz tör elé, részben a folyópart közelében, részben pedig a község alsó végénél, melyeknek értéke azért jelentékeny, mert a magas terraszon fekvő községben ivásra alkalmas vizet szolgáltató kutak teljesen hiányozván, a község lakosságát a borvizkutak látják el egészséges ivóvizzel.

Még lentebb délfelé Málnásfürdő vizdus területe sokféle változatban és fölös bőségben szolgáltat savanyu vizeket.

Azonban az emlitett valamennyi testvére közül kiemelkedik ezen a vonalon található ásványvizek közül a „bodoki borviz“, mely csak nemrégiben vétetett gondozás alá, vált versenyképessé és hirneves ásványvizzé, mióta Matildforrás néven kerül forgalomba.

Bodok község az Olt folyó balpartján a völgy kiszélesedő torkolatának közelében fekszik. Észak felől legközelebbi szomszédja Oltszem község, melyben a Mikó-kastély homlokzatán elhelyezett feketemárványtábla jellemzően magyarázza azt, hogy itt az Oltnak szorulata véget ér és a nyiltabb völgyterület kezdődik.

Zordon vadság végzetében
A nyiltságnak kezdetében
Övéinek emelte,
Barátságnak szentelte
Hidvégi gróf Mikó Miklós
MDCCCXXVII.

Bodok a Borviz- és Talamér-patakok által alkotott mellékvölgyületben fekvő székely község és „Sepsi-Bodok“ vasutállomással bir a magyar államvasutak sepsiszent-györgy—csikszeredai vonalán. Az állomás két kilometernyire van a községtől, mely különben az aldoboly—bükszádi jól fentartott tövényhatósági közuton Sepsi-Szent-György vasutállomástól tizenkét kilométernyi távolságról érhető el kocsin.

A bodoki hegyláncznak legmagasabb része a bodoki havas, a honnan pompás kilátás élvezhető és turistai kirándulásokra ajánlható, szép részletekkel bővelkedő erdőségeivel a község fölött huzódik el északtól déli irányban. Legmagasabb csucsa (1195 m.) közvetlenül keleten magaslik ki.

Az ásványos források a községtől másfél kilometernyire a Borvizpatak mellett vannak, nevezetesen a régi „ivóborviz“ és a fürdésre használt „vörös borviz.“

Maga a forrásterület a község határában külön birtokot képez, amelynek tulajdonosa kilencz község, névszerint: Bodok, Zoltán, Étfalva, Gidófalva, Fotos, Sepsi-Martonos, Angyalos, Eresztevény és Besenyő községek.

A tulajdonos községek azóta, hogy az 1804. évben a közös erdőségek felosztásakor a sós- és a vörös borvizet közös tulajdonként, a hozzátartozó területtel együtt kiszakitották, állandóan gondoskodtak arról, hogy a borvizhatár épségben fentartassék és 1811. junius 21-én, 1823. junius 22-én, 1826-ban, 1834. junius 14-én kelt okmányokban ismételten határt vetettek a köz-territoriumnak és utasitották Bodok községet, a ki pörrel igyekezett a borforrásokért és a viznek, palaczkolásával, elterjedést nem szereztek.

A kristálytiszta, kellemes izü, üditően csipős viz meg is érdemelte a vele való foglalkozást, miképen ezt jelenlegi bérlője György József, a ki a kászonvölgyi u. n. répáti vizet is forgalomba hozta, fényesen bebizonyitotta.

A beszivárgó talajvizek elzárása és levezetése által izolált és tisztitott viz pontos kezelés és gondos palaczkolás révén egyikévé vált a legkeresettebb és kedveltebb ivóvizeknek, a mire kellemes üditő voltánál fogva érdemes is. Nem állitjuk, hogy más szintén becses vizeink vele szemben versenyképessé nem válhatnának, ha szintén hasonló ujraalkotó metamorfozison mennek keresztül, ugy a források,

A BODOKI BORVIZTELEP.

vizek egyedülvaló tulajdonához jutni, arra, hogy a forrásokat tisztán fentartsa s a határokat megvédje. Legutóbb 1875-ben keletkezett egy nagyobb pör a borviz miatt, mely azonban a kilencz község közös birtoklásának szentesitésével végződött.

Eme birtokhoz való szivós ragaszkodás nélkül, a korábban még jelentéktelen értéket képviselő bodoki borviz jövedelmezőségét bizony ma nem kilencz, hanem csak egy község élvezné.

A bodoki borviz még nehány évtized előtt a helyi fogyasztáson kivül, csupán mázatlan cserép korsókban került piaczra Sepsi-Szent-Györgyön és Brassóban s a szomszédos községekben, mig a kereskedelmi fellendüléssel bérlők nem támadtak, a kik számbavehető bérösszeget biztositottak a valamint az egész vizkezelés is. Az ivóborviz tényleg nemcsak nevet cserélt a Matild keresztnévvel, hanem azóta becsessé, keresetté s határozottan kedveltté is vált.

A fürdőül használt vörösborviz mint fürdő még a kezdetlegesség fokán áll s mint falusi „feredő“ nem is tartott eddig igényt gyógyfürdői fejlődésre és jelleghez. A különben tiszta vizet vasas ize jellemzi s kimeritve a medenczéből, a levegőn megzavarodik, rozsdás üledéke keletkezik, a mitől neve is származik. Palaczkolva az előpataki vizhez hasonló viselkedést tanusit. Általában a fürdőviz, mint ilyen, csak nevében él.

Bodok hirneves vizének vegyelemzése dr. Hankó Vilmostól származik s az 1887-ben végzett minőleges vizsgálat szerint ugy az ivóviz, valamint a fürdőviz a következő ele-

meket és vegyületeket tartalmazza: calcium, natrium, magnesium, kalium, vas lithium, szénsav, kénsav, chlor, kovasav.

Különbözik az ivóviz a fürdőviztől abban, hogy mangant is tartalmaz.

A bodoki „ivóviz"-nek 1887-ből származó mennyileges vegyelemzése dr. Hankó szerint 1000 sulyrész vizben, az elemi részeknek sókká alakitásával a következő eredményt nyujtotta:

Szénsavas nátrium .	Na_2 CO_3	— 2.86078
Szénsavas mész . .	Ca CO_3	— 0.71926
Szénsavas magnesium .	Mg CO_3	— 0.13266
Szénsavas vas . .	Fe CO_3	— 0.04942
Szénsavas mangán .	Mn CO_3	— 0.04364
Kénsavas mész . .	Ca SO_4	— 0.04500
Chlornatrium .	Na Cl	— 0.34491
Chlorlithium . . .	K Cl	— 0.13690
Kovasav . . .	Si O_2	— 0.01077
A nem illó alkatrészek összege		4.35961
Szabad és félig kötött szénsav		3.40450
A viz fajsulya		1 004607

A fürdőviz (vörös borviz) vegyi összetétele. (Az elemi alkotórészek sókká alakitva).

Ca CO_3	1.2794
Na_2 CO_3	0.4852
Mg CO_3	0.0966
Fe CO_3	0.0667
Ca SO_4	0.0097
K Cl	0.0863
Na Cl	0.0097
Li Cl	0.0078
Si O_2	0.0304
A nem illó alkatrészek összege	2.0718
Szabad és félig kötött szénsav	3.0538
A viz fajsulya	1.003125
A vizek hőmérséklete $12._5°$ C.	

A már emlitett forrásrendezés és izolálás után, ugyszólván átalakult ivóborviz, mint „Matild" néven forgalomba kerülő ásványviz, dr. Hankó Vilmosnak 1895. évben végzett ujabb analyzise, miként ezt a jól dugaszolt palaczkok vignettjei mutatják, a következő. 1000 gramm viz 12·5° C-nál elemezve tartalmaz:

Natriumbicarbonat . . .	4·5429
Calcium „ . . .	0·6431
Magnesium „ . . .	0·2183
Ferrum „ . . .	0·0031
Mangan „ . . .	0·0067
Calcium sulph.	0·0616
Chlornatrium	0·5068
Jodnatrium	0·0015
Chlorkalium	0·1178
Chlorlithium	0·0078
Acidum silicium . . .	0·0109
Szilárd részek	6·1205
Szénsav	4·5441

Acid carbonic 2305·4 c. c.

A bodoki ásványvizekről dr. Boleman István, vihnyei fürdőorvos már az első elemzés alapján, gyógyitó hatás tekintetében igy nyilatkozik:

„A mint hazánk hegyláncaiban tulnyomó a mészkőzet, ugy Magyarország nagyszámu ásványvizei is leginkább mésztartalmuak; nátriumsókban bővelkedő vizek ellenben — eltekintve a konyhasós vizektől — csak ritkábban lelhetők fel hazánkban. Egyedül Beregmegye tesz kivételt, hol tömegesen találunk égvényes szıksós vizeket; de Beregen kivül csak a stájer (Petáncz) és a galicziai határon (Szulin) akadunk egy-egy szénsavas natriumot tartalmazó savanyuvizforrásra.

Erdélyben, a savanyuvizek ez igazi hazájában, a bodoki égvényes sziksós savanyuviz már régebb idő óta igen kedvelt itala Háromszékmegyének. Kedveltsége, jó hire biztos alappal bir, a mint azt dr. Hankó Vilmos tanár urnak vegyelemzése bizonyitja.

Ezen elemzés szerint a bodoki ivókut ásványvize égvényes vasas savanyuviz, mely tartalmánál fogva közel áll a szulini vizhez.

Lényeges alkotó részére nézve (szénsavas natrium, vas, szénsav) jóval felülmulja az előpataki József főherczeg-kut vizét; eltekintve vastartalmától, leginkább a vichyi és valsi (Francziaország) vizekhez hasonlit.

A bodoki viz nagy szénsavtartalmánál fogva kitünő üditő ital; de gyógyitó czélokra is igen jól alkalmazható.

Főkép a hurutos állapotok azok, melyek a bodoki viz alkalmazására gyógyulnak.

Emésztési zavarok, étvágyhiány, gyomorégés, gyomorsavanyuság, gyomorhurut vindikálják a bodoki ivóviz használatát. Alhasi pangások, aranyeres bántalmak, epezavarok javulni fognak a bodoki viz alkalmazására.

De nemcsak az emésztő szervek hurutos bántalmainál, hanem a légzőszervek hurutjánál is jó sikerrel rendelhetjük a bodoki vizet, főleg a köhögési inger és tüdőhurut javulnak mellette; mig tüdővérzésre hajlammal biró egyéneknél csak melegitve, illetve szabad szénsavától megfosztva ajánlhatjuk a bodoki vizet.

Vérszükség — anaemia — eseteiben, ugyszintén hiányos vérképződésnél is javalva van a bodoki viz használata."

Előpatak.

A Budapestről Predeálra sietö gyorsvonat áthalad az Oltfolyónak szorosán, mely Alsó-Rákosnál oly keskeny és zátonyos, hogy a folyó vize nyugvó tónak látszik, a melynek partján alig fér el a vasut sinpárja. Aztán kiszélesedik a völgy, a kopasz mészkősziklákat elhagyva s Ágostonfalva állomásnál a baróthi öböl széles, dus mezőt tüntet elé. Balról a Hargita nyulványa a baróthi hegyláncz szegélyezi a széles völgyet, jobbról a persányi hegységnek szászmagyarósi előhegyei maradoznak el. Még egy füttyentés, egy percznyi megállás, Apácza állomáson s aztán az utas sietve szedi össze czók-mókját, a felső kabátját, a plaidet, koffert és esőernyőt, mert Földvár, a kiszállási állomás következik. Innen visz a legrövidebb ut Előpatak fürdőre. Áthaladva Hidvég községen, a hol a gróf Nemes-féle parknak hatalmas fái emelkednek tul az apró épületeken és a gróf Mikó-féle udvarház tekint le a dus növényzetü Olt terére, a mint a baloldali dombvidék lábánál halad kocsink, felséges panoráma tárul elénk jobbról. A Barczaság siksága, melyet karéjként zár be a délkeleti Kárpátoknak hatalmas hegyláncza, váltakozó alakzatokban nyujtogatva égnek hatalmas csucsait. A Királykő, tova Zernest fölött, noha 30 kilometernyi odáig a sikság átmérője, egészen határozottan mutogatja tetszetős konturjait; e fehér mészkőszirt kiragyog az égboltozat kékjéből, mig elébe a Feketehalom tolja fel sötét bubját.

Tovább a Schuller mögött a Bucsesd-nek ormát halvány felhő üli meg, eltakarva a legmagasabb csucsot: az Omut.

Egy kicsike kup fölött, mely a brassói Czenk akar lenni, a hatalmas Nagy-Kőhavas-nak fenyvesektől sötétlő csucsai emelkednek fel a ragyogó éterbe. Itt-ott fehér sziklafalak és világos zöld kopaszok tarkitják gerinczein a fenyű sötétjét. A délkeleti zugban pedig egy üstalaku hegytömb szomszédságában: a Thesla mellett függőleges sziklafalakkal és hasogatott számtalan csucscsal helyezkedett el a Csukás, melynek legmagasabb csucsa is apró kavics volt valamikor, mig valami földforradalom mint konglomerát-pépet a magasságba nem gyürte fel, a hol kemény kővé vált ismét az elviharzott kőroncsalék.

De tulhaladja keretünket leirni azt a sok szépet, a mit Erdélynek ez a szöglete mutogat gyönyörü térségével és imponáló magas hegységével!

Alig veszszük észre, hogy kocsink Árapatak községhez érkezett, a hol az ut észak felé fordul. Ebben az Árapataknál kitorkoló mellékvölgyében a baróthi hegyláncznak, mely a pontusi emeletbe vágódik és vizszintesen simul az Olt térségéhez, fekszik Előpatak 12 kilometernyire Földvár állomástól. Még öt kilometert haladunk a változatos öblözetü keskeny patakvölgyön fölfelé a fürdőig.

A hegyláncznak egyik legalacsonyabb nyerge alatt, a hasonnevü kis községgel összeépitve, a csöndes völgy ölében huzódik meg Előpatak, a kies székely fürdő. Háromszékvármegye székvárosától, Sepsi-Szent-Györgytől 11 kilometernyire fekszik s kényelmes törvényhatósági közuton érhető el, mely jelentékenyebb emelkedés nélkül gyönyörü patakvölgyön vezet végig, mignem a vizválasztóról szelid lejtőn ereszkedik le a fürdőterületre.

Előpatak különös természeti szépségekkel nem rendelkezik; a dombos, erdős vidék szeliden védelmezi még a magasban eltomboló nyári vihartól is.

Előpatakot régóta ismerik. A meddig hagyomány és emlékezet visszaterjed: azóta Előpatak mindig fürdőként szerepel s kitünő savanyu vizei a Székelyföld gazdag ásványviz-gyüjteményében ősiség tekintetében az elsőséget igénylik maguknak.

A szigetekből álló, szétszórtan fekvő régi „Felső-Fehérvármegyének“ nem volt nevezetesebb pontja ennél a fürdőnél, mely mint kedves találkozó hely szerepelt, ebben a megszüntetett és beosztott megyében, melynek fél Erdélyben volt területe; egy-egy foltocska, egy-két község, hol itt, hol amott, az Oltvölgyében, Feketeügy közelében, hegy alatt, vagy sikságon. Ugy, hogy a ki Felső-Fehérvármegyét végig járni kivánta: hosszabb utat volt kénytelen tenni más megyékben, mintha az egész Felső-Fehérvármegye területét körülutazta volna.

Valóságos fürdővé azonban Előpatak is csak lassanként fejlődött. Vizét a külföld már akkor ismerte, mikor még a községbeli egyszerü házikók és viskók szolgáltak a fürdőzők lakásául, maga a fürdőterület egész ősi egyszerüségében, minden kényelem hijjával volt

A mult évszázad hetedik tizedében lendült fel Előpatak, mint fürdő.

A birtokviszonyok rendezésével, az épitkezésekhez gróf Nemes János, Háromszék főkirálybirája adta az impulzust, maga járván elül jó példával.

Ettől kezdve a székely fürdők közül hasonlithatatlanul magasan emelkedett ki Előpatak. Az első házépitést követte a többi. Az ősbirtokosok: gróf Mikó, Béldi, Székely, Geréb, Thuri, Antos, Gidófalvi sorra emeltek fürdői lakóházakat. Társainak, a többi székely fürdőknek fejlődése egészen ujabb keletü s bármilyen irányu és mérvü legyen is a többi fürdő előhaladása: ez nem Előpatak rovására esik, mert Előpataknak sajátos gyógyvizei biztositják számára a létjogot s ezek a vizek a többi fürdőkéitől annyira különbözők, hogy köztük az ő rovására versenyről egyáltalában szó sem lehet. Legfölebb a szomszédos hidvégi erdőségben (Nagylik) és a sepsi-szent-györgyi erdők között (Sugás) levő források állanak közel rokonságban, a mely helyeken nem egy csermely köszöni eredetét a borviz forrásoknak.

* * *

Az előpataki savanyuviz forrásokat s magát a fürdőt is szenvedők és szórakozást keresők egyaránt méltányolták s a székely fürdők a legujabb időkig összevéve sem részesültek annyi ismertetésben, mint Előpatak. Az ismertetők között természetesen első sorban állanak az orvosok, kiknek hivatásuk, hogy a gyógyfürdőket maguk is

megismerjék s tapasztalataikat közkincscsé tegyék. A kik Előpatakról irtak: egész sereg. Van köztük párisi, londoni, bécsi, bukaresti orvostanár, Chyzer Kornél, mint Zemplénmegye főorvosa csakugy érdeklődött iránta, mint az oeynhausi, gmundeni és a kolozsvári orvos. Dr. Otrobán Nándor, dr. Szabó Vazul, dr. Nagy Gusztáv, Salacz Zsigmond, dr. Róth versenyeztek Előpatak gyógyvizeinek páratlan előnyeit megismertetni. Utóbb dr. Báthory Béla, mint fürdőorvos méltatta hirlapi czikkekben s dr. Hankó Vilmos a „Székely fürdők és ásványvizek“ és „Székelyföld“ czimü müveiben foglalkozik Előpatakkal, nagy előszeretettel és lelkesültséggel irva a székely fürdők emez őséről. (Az ismertetők sorában vannak: dr. James C. párisi, B. Bardschaw londoni, dr. Seegen bécsi, dr. Sigmund K. bécsi tanár, dr. Purjesz Zsigmond kolozsvári egyetemi tanár, dr. Capsa, Fiala, dr. Mawer, dr. Glück bukaresti orvosok stb). S ha külön kell megemlékeznünk dr. Barbeniusról, a ki mint brassói főorvos már 1792-ben méltatta a „nevezetes gyógyvizeket“: ezzel a történelmi igazságnak tartozunk s Előpatak története bizonyára mindig kegyelettel fog megemlékezni az uttörő dr. Barbeniusról.

*

Előpatak fürdő közönsége a legtarkább. Régebben nagyszámban s különösen előkelő vendégei voltak a külföldről. Obrenovits Milos szerb fejedelem épittette az előpataki gör. kel. templomot itt idözése emlékére. Románia szolgáltatta hosszu időn keresztül a fürdőzők zömét s a Ghicák, Sturdzák, Stirbeyk, Cantacuzeno és Florescu családok egész udvartartást hoztak ide magukkal. Társzekerek szállitották a felszereléseket és házi szereket, a mi minden esetre költséges, de a fürdőre nézve előnyös fürdőzés volt. Azokban az években szabadon járta a szerencsejáték is, akár Monte-Carloban, Baden-Badenben, vagy Homburgban s megtörtént, hogy a roulett és faraó idő előtt véget vetett egy-egy hosszabbra tervezett fürdői tartózkodásnak.

Azon felvetett véleményt, hogy a szomszédos Oláhországban, a tömösi szoros fejét képező Predeál határszéli állomás közelében levő Sinaia nyaraló telepnek emelkedése hatalmas lökést adott volna Előpataknak is, sajnos, nem oszthatjuk.

A mi az izlést és komfortot s ezek elsajátitását illeti, erre előnyösen befolyhatott Sinaia; de hogy Előpatak látogatottságát Sinaia emelte volna, ez nem tapasztalható; sőt a predeáli határ közelében levő Sinaia nyaraló helynek és a moldvai Szalánczfürdőnek fejlődése határozottan csökkentette a romániai fürdővendégek számát, különösen Előpatakon, annál is inkább, mert ezen saját telepeiknek kultiválását a vagyonos és előkelő oláhok, áldozatok árán is, nemzeti kötelességüknek tartják.

S meg kell vallani, hogy mind a két oláhországi nyaraló hely, ugy a Carmen Silva kedves Pelespatakja mellett, a Bucsesdnek Caraiman nevü nyulványa tövében fekvő Sinaia, valamint az Ojtozszoros közelében a Szalánczpatak mentén telepitett „Slanic“ (Szaláncz) fürdő érdemes a megtekintésre s pompás épitkezéseik követésre méltók.

Hanem azért egy szép vasárnapi délután mégis rendkivüli élénkséget képes bemutatni Előpatak. Egy tuczatnyi nemzetfajta van itt képviselve ilyenkor s a nyelvkonglomeratum fölött egységesen uralkodni csak a divat képes. A zene hangjai mellett a befödött patak fölött hosszan, végighuzódó dobogó valósággal rhitmikusan dobog a sétálók lépteitől s a musszelin és a selyem csakugy suhog, mint a nagyvárosok korzóin. Avval a különbséggel még, hogy itt napjában minél több szabásmintát kell bemutatni, egyik a másiknak gyönyörüségére. Ilyenkor összegyül itt a vidéki kirándulók sokasága, a rendes fürdővendégeken kivül s különösen Brassó és Sepsi-Szent-György lakossága van nagyszámmal képviselve. A vidéki birtokosok is szivesen tesznek ilyenkor egy-egy látogatást, pihenés és szórakozás tekintetéből.

*

Tény, hogy az a sápadt beteg, a kit testbeli gyöngeséggel vert meg nagy baja, az a baj, hogy a tápszer nem akart javára szolgálni s kinos fájdalmak között kellett az ő verejtékének gyümölcsét, a mindennapi kenyeret magába erőszakolni: — itt étvágyhoz jutott; erőre tett szert, egészségessé vált s piros arczszint öltött Előpatakon, attól a sétálás közben elfogyasztott nehány pohár borviztől. A miért hálás is a meggyógyult, mert eljön ide ismét meg ismét, hogy igyék a Léthe vizéből, hogy részesüljön az erőt, egészséget rejtő panaceából.

*

Nem tartjuk helyesnek, ha a székely fürdőkről irva, lelkesültségből fakadó tulzásokba tévelyedik az iró. Mert ennek kellemetlen következése lehet épen az idegeneknek megtévesztése, a kik a rózsaszinben ragyogó leirás után támadt igényeiket a valóságban nem találják kielégitve s kényelemhez és olcsósághoz kötött reményeikben csalódnak, mihelyt valamely fürdőre megérkeztek.

Azért is helyén való például Hankó észrevétele a székely fürdőkre általában: „csak egy kissé több életrevalóság és tevékenység fürdő- és ásványviz tulajdonosaink részéről; csak egy kissé több hazafiság orvosaink s a fürdőlátogatók és az ásványviz fogyasztók részéről: s hazánkra nézve a gazdagságnak uj és gazdag forrását nyitottuk meg.“

Korrajzi értékünek tartjuk Előpataknak egy 1837. évi leirását ismertetni, mely az 1839. évben Kolozsvártt kiadott „Nemzeti Társalgó“ czimü heti lapban jelent meg.

A szerző ebben igy ir Előpatakról, a mely ugylátszik még nagyon kezdetleges állapotban sinlődött:

„Hidvégnél egy disztelen hegyen átvergődve (a régi Székely utat érti a szerző), a mint az ut egy mellékvölgy mélyébe bocsátkozik, itt fekszik Előpataka. Vannak tájképek, melyeknek szinezésében s idomitásában, ugy látszik, csak szunyokálva müködött a természet ecsetje, s a melyek inkább ellentételül formálvák, hogy mellettük annál inkább kitünjék a valódi szépség bájhatalma; ezek közé tartozik Előpataka.

Egy szük völgy szakadásos árkaiban, minden kilátástól megfosztva, nagyon prozaikus hely ez, élénkség, változatosság, szóval: minden poézis nélkül. És ily kellemetlen külalakja mellett is megbecsülhetetlen drága kincseket rejt ez belsejében, melyek vajmi dicső kilátásoknál is ezerszerte többet érnek.

Ki ezen szomoru völgyet visszataszitó képéről itélné meg, aligha ugy nem járna, mint azon arcztudós (physiognomus), ki a szép lelket csak szép testben keresvén, minden csinos, de kongó fejü uracscsal, s minden deli alaku kéjhölgygyel szövetséget kötne, mig a puposhátu Eugen, a sümölcsös homloku Sokrates, s egy kevéssé tetszetes, de szép lelkü hölgy mellett érdektelen s hidegen haladna el. Ezen völgyben gazdag erekben buzognak a savanyuvizforrások, melyeknek hasznos voltukért vajmi örömest eltürjük a hely unalmait; igy takarják el belső szép tulajdonok a külső fogyatkozásokat embereknél is, s ha nem resteljük a dolgok belsejébe tekinteni, mindenütt reá találunk azon igazságra, hogy a természet minden helynek s lénynek bizonyos móddal, alakban kiadta az illetőséget, és a hol fösvénykedni láttatik is, ott vagy megfeszitett vágyainkban, vagy abban van a hiba, hogy a környületeket hasznunkra forditani nem vagyunk eléggé eszesek.

Az előpataki savanyu vizek több forrásokból buzognak, melyek közül a patak medrében lévőket fürdőknek, s csak azon egyet használják italra, mely az alig 10—20 négyszögöl szélességü piacztéren gondosan elzárt keritésben hatalmas erővel lökdösi mindig bő vizeit.

A fürdő kutak zavarosak, s talán mert a gyakran áradozó patak édes vizével összeszakad források, gyengék is. Az ivó kut, melynek tisztaságára kellő gond nem mindig fordittatik, szürkeszinü, gyengén savanyu, s tiszta időben elég kellemetes izü; orvosi tekintetben nem győzik eléggé dicsérni a vidékiek s kik valami hasznát tapasztalták s aztán a kik ottlétük előtt s után is jó egészséggel dicsekedhettek.

Ahoz értő orvosok a vele élést az ideggyengeségben, a gyomor különböző nyavalyáiban, dugulások s makacs szorulásokban, melankholiában, hypochondriában stb. s más számos és főleg olyan betegségekben ajánlják, melyek körül tudományok, tapasztalások hajótörést szokott szenvedni; s ezt felette bölcsen is teszik, mert a mit az emberi ész szük világa miatt a mesterség mód felett is elmesterkélt a felbomlott életmüvezeten, azon a legszerencsésebb esetben is a természet csoda titkos ereje segithet csak.

S vajmi kivánatos volna, hogy a hazai orvosok forditanák már valahára számos érczes vizeinkre figyelmüket, s ki fürkészvén gondosan azok természetét s alkotórészeiket, határoznák meg legalább némi hozzávetéssel azon eseteket, melyekben a betegnek érczes vizekkel kellene élni. Most a hazai orvosok nagyobb része előtt „terra incognita“ érczes vizeink, sőt az eddigi tapasztalatok is nem a megkivántató khemiai készületek alkalmazásával tétettek, s ez az oka, hogy talán a radnai vizeket kivéve, melyeket dr. Nyulas bővebben megmagyarázott, nincsen hazánkban egyetlen érczes viz, mely iránt a legértelmesebbek is egészen tisztában lennének. Lesznek, hiszem, kik önhittségükben szánakozólag fognak mosolyogni e merész hiedelmen; szabad; de ez a dolgon nem változtat. Előttem vagyon ns. Marosszék igen érdemes főorvosának egy kis értekezése az erdélyi savanyu vizekről, mely minden esetben a tudós szerző dologhoz értését bizonyitja; de nem tarthatom eléggé czélirányosnak, s pedig azon okból: mert a munka latin nyelven iratott, holott többnyire azok vennék hasznát, kik latin nyelven nem értenek, s kik olykor semmi s többszörös hiányos orvosi rendelkezések mellett küldetnek savanyu vizekre; valóban minden való és képzelt betegek hálája fogná kisérni a t. szerző urat, ha ezen munkát számokra a szükséges utasitásokkal megbővitve nemzeti nyelven adná ki, s ez annyival óhajtandóbb, mivel az ezen munkában is nagy bőséggel találtató czifránál czifrább orvosi müszavakon még okosabbak sem képesek eligazodni és végre egy serkentő szózat lehetne ez feles fiatal orvosainkhoz, kik ez által maguk is a hazai érczes vizek alaposabb megtanulására ösztönöztetnének, mire talán néha, mikor a legmakacsabb betegségek bizonyos szünidő formát tartanak s még talán egyébkor is érkeznének, avagy csak azon egyszerü elv miatt is: „a mi tisztünkben jár, arra szükségkép érkezni kell.“

Az előpataki vizek légmérséke Reaumur szerint + 12°, gyengén oszlató természetü s nem igen kellemes, tiszta izü, szabad levegőn hamar megfeketedik. Dr. Bélteky ur szerint vegytanilag felbonczolva a következő állományok találtatnak egy 16 latot nyomó gyógyszertárfontban:

a) *röpülő rész*:

Szénsav	$45^{41}/_{100}$ %

b) *lekötött részek*:

Szénsav mész . . .	$14^{8}/_{50}$ szemer
Sénsavas keserag . .	$1^{23}/_{50}$ „
Szénsav szikag . . .	$10^{27}/_{50}$ „
Kénsavas szikag . .	$1^{8}/_{33}$ „
Timsó	$1^{14}/_{33}$ „
Szénsavas vasacs . .	$^{13}/_{50}$ „
Vonatos anyag . . .	$^{27}/_{50}$ „

Ha a fürdői szükségesek lajstromában a kényelmes, jó lakást, pontos szolgálatot, kellemes sétatért, s még egy jó vendéglőt is számlálunk, hol az embernek nem huzzák le a bőrét is; ugy Előpataka a honi fürdők sorában Borszék és Radna utáni helyet foglal el. Mert ha nem minden lakás felel is meg az idegen kivánatainak, vannak tágas, egészséges, nagyon kényelmes lakások is, s ezek között kétségtelenül elől áll a Felső-Fejérmegyei igen humánus s szép lelkületü egyik főbirónak diszes épitménye. A szolgálatban a helység oláh lakósai, a fürdői lakoknak örei télen át, készségre, hüségre, pontosságra és felette szerény jutalom követelésre minden várakozást meghaladnak, holott Kovásznán s más fürdői helyein Háromszéknek, tartozását, a drágán jutalmazottat is, ezer boszontások között teljesiti a fürdői lakósság.

Mindig és mindenütt azt tapasztaltam hazánkban, hogy a szelid és méltányos bánás, igazainak egyenes kiszolgáltatása, az oláh nemzetet a magyar nemességhez felette ragaszkodóvá s hüségessé teszi. Én az oláhokat igen jó indulatu, sönnyen idomitható népnek tartom, a mely megérdemli, hogy nevelésére több gond fordittatnék a semminél. A kit népes családdal hajt a kényszeritő szükség az előpataki fürdőkre, bizvást számolhat a lakósság pontos szolgálatára s cselédjeinek egy részét könnyen nélkülözheti.

Az előpataki sétatér mostanában még a patak mentén lejtő goromba kavicsos, egyenetlen ut, melyen a vigyá-

zatlan minden pillanatban orrát és fejét törheti. Egy nagy hegy tövében fekvő városka templomának kerületében láttam csak ily darabos ösvényt, hol igazán betelik, hogy a hivek göröngyös uton jutnak a mennyországba, t. i. azok, kik ezt épen mennybe vezető utnak tekintik szivökben is. Pedig az Előpatakára évenként gyülekező népes társaság méltó joggal várhatná a birtokosságtól, hogy a fürdői életben nélkülözhetetlen sétatérre s igy a kényelem ezen ágára is kiterjeszsze figyelmét.

A vendéglő ellen a szolgálatot, étminőséget s árt tekintve, nem lehet nyomós kifogás, felette jutányos áron szolgáltatja Jenei ur tiszta s válogatott étkeit és italait. E mellett még tekéző asztalt is tart a vendéglő egy tágas teremben, mely deszka falzatján át a nap sugarainak épen mint a szél fuvalminak szabad játékot enged. Gyülhelye ez az előpataki kisebb és nagyobb rangu világnak, s mind azoknak is, kik halálos unalmukban talán könnyen öngyilkosságra vetemülnének, ha itt a faró, ferbli, mákáó s $11^1/_2$ bankok magas élvezetet nyujtó(?) játékaiban szivük és zsebük terhén nem könnyithetnének. Ezen épület az előpataki pénzcsarnok (börze, kőhöz legyen mérve), a hova gyülekezett személyekből könnyen négy osztályt csinálhatnék: 1. tekézők, 2. kártyázók, 3. koczkázók, 4. a tátogók osztálya, s ez utóbbiba olvadva a szenvedő osztály is, melynek legkeservesebben van dolga; mert avagy nem égető szenvedés-e látni, miként fecsérli a gondatlan drága pénzét egy ilyen szegény országban, hol minden szögletből a szükség, szegénység és hátramaradás rínak ki? nem kín-e látni, mikép üzetik a koczkázás, a csalásnak ezen rendszeres s bizonyosra számitott mestersége, a csak orrokig látók, vagy baj nélkül nyerészkedni kivánók rovására, eltürve, sőt megengedve az előljáróságtól? s vajjon kérdem, hány a kor lelkéhez s a nemzet szükségeihez mérsékelt intézetet nem lehetne alapitani s virágoztatni azon summákkal, melyek itt és másutt egy hitvány semmirekellő kártyás zsebébe kerülnek?

Ritka fürdő hazánkban, hol annyi különböző elemek alkossák a fürdői társaságot, mint Előpatakán. Erdély három nemzeteinek s itt minden rangfokozatokba tartozóknak gyülhelye ez, maga a hely is a három nemzetek földjének központján feküvén.

De a szomszéd Oláhországból is nem egy család keres itt jó vért, s szenvedései után vigasztalást, kire nézve szinte igaz ama közmondás: „a ki egy farkast látott, minden farkast látott.“ A bojárok a szellemi miveltség alsó fokán többnyire mind hasonlók egymáshoz, s az a mi őket annyira hasonlókká teszi „hátramaradás az idő szellemétől“ többnyire mindenik egyformán korlátolt lévén szellemi tehetségeiben; s náluk ismét igazolva látám azon tapasztalást: hogy egyedeknél, mint nemzeteknél a szellemi egyformaság a halál s erkölcsi tespedés állapota, ellenben minél többoldaluvá válik a szellemi egyformaság, annál inkább növekszik az egyéni különbség, mely a fokonként többre emelkedő haladással a végtelenségig terjedhet. A bojárok másokkali közlekedése bizonyos társalkodási finomság bélyegét is viseli, ez tagadhatatlan s kivált az ujabb korban némelyeken némi neveltség mázza is észrevehető, de házi körökben alattvalóikhoz itt is megtartják a keleti kényuriságot, mely a zsarnokságig terjedne, ha otthoni bátorságokat hazai törvényeink határok között nem tartanák. Megtörtént az itt nem régiben, hogy a bojár hütlenséggel vádolt szakácsát halálra itélvén, már épen a kivégzés előkészületeivel foglalkozott, s csak a derék főbiró komoly előterjesztései után hagyott fel kegyetlen szándékával.

Csakugyan az előpataki vendégek többségét háromszéki nemesség s katonaság, s azután a brassói szászok teszik. A nemesség nyilt, barátságos, őszinte, sok tekintetben üres a fesz ragályától; ezért nem érezhető a társasági külömbség, s a karzatokat elválasztó falak itt is lehullanak. Csodálatos! fürdőkön a legkülömböző elemek is (p. o. olaj és viz) némileg összeolvadnak s a polgári egyenlőség szép eszméje, habár kevés időre, tettleg életbe jő. Talán onnan van ez, hogy fürdőkön többnyire idegenek vagyunk, s mint kül-országokban az egy haza gyermekei csakhamar barátokká egyesülnek, igy a távol honi vidékeken az idegenség érzete kapcsává válik a külömböző érdekeknek is. Kielégitőbbnek inkább azon okokat találom, hogy a közös szükségek s a mindenekre egyformán mért testi szenvedések közös érzete az ily helyeken darab időre elfelejteti a születés, rang s szerencse választékit. Azon közhaszonra buzgó forrás, melyben minden szenvedő bajainak orvosszerét véli feltalálni, a czél, miért távol fészkéből ki-ki ide fárad, arra emlékeztetnek, hogy az emberek között egyenlően osztvák, ha nem is örömek s élvezetek, de a szenvedések bizonyosan s itt a közös szerencsétlenségeknek, melyeknek sulya alul egy halandó sincs feloldozva, közös érzete egy ellenmondhatlan argumentuma lesz annak, hogy az emberek isten s természet előtt egyről egyig egyenlők.

Nincsen ész oly parányi, s sziv annyira elfogult, mely magának ezt akaratlan is, a felébredt józanság óráiban meg ne vallja. Innen van a fürdőkön az a popularitas, összetartás, az a tetsző fesztelenség s quasi egyenlőség.

Az előpataki társaság sok jelesebbjeinek s köztük az őszinte keblü M—r M—y urnak, egy derék székely matrona s szép reményü növendékeinek képeiket emlékem tárába zárva most is becses kincs gyanánt viselem.

Vagyon az előpataki vendégek között egy, kit minden év nyarán Előpatakán találhatsz, nem valami szánalomra méltó beteg, egy jó tagba szakadt termet, élettől pezsgő azczokkal, a vidámság megtestesült szekrénye, örvendők és buslakodóknál unalomkergető, szakadott képmása a Shakespeare furfangos Shylockjának, a kiből minden kitelik a mint szeszélyed kivánja, s a ki senkitől sem tagadja meg szolgálatát, legyen az nagy vagy kicsiny; egy eredeti cosmopolitai lélek, az egész világé ő, és mégis az egész világot édes önmagáért szereti ő. Ő veled, ha ugy tetszik, sétál, dohányzik, szekerezik, lovagol, vagy ha inkább akarod, koczkázik; majd ismét kártyára fog, s itt tetszésed szerint krajczárban, vagy aranyakban játszik. Ez Előpatakán

első és utolsó, mondhatnám: az örökös vendég, s a vendégek között is szives örömmel fogadott vendég ő minden háznál s minden időben.

De valamint a szónok magas tehetségeit csak a szószékben tünteti ki, lássuk mi is a mi Shylockunkat az ő saját elemében. A mi halnak a folyam vize, épen az neki az ő koczkázó asztalkája.

A piaczon egy asztalkát látsz, Apolló jósnéja háromlábassához hasonlitót, táblájára egy czifra viaszos vászon darabot teritve, koczka alaku mezőkkel, mindenik mezőben rejtélyes kép figuráz, török, katona, kisasszony, stb. alakzatokban. A vászon szélein minden pengő és nem pengő péznemek ingerlik kiváncsiságodat. Az asztal mellett egy emberi alak görnyedez ülő helyzetben, fejét baljára támasztva, s időszakonként jobbjával egész erejéből csenget. Tagjainak olykori nyugtalan feszengései arra mutatnak, hogy vár valakit. Emberi lény közeledtével, mint mikor a mágnes az érczek érintésére megmozdul, mintha titkos erő hatását érezné, henyén veszteglő tagjai éledezni kezdenek. Öltözete is meglepő. Egy sok viszontagságot kiállott mellértes kék kabát fedezi testének felső részét; kopott sötétszin nadrág, számos trotyokba szakadva térdeinél, felette gondatlanul lóg derekáról. Mellénye nyári szövet, tarkázva leszotyogó burnót cseppekkel, melyet tetemes fogatokban tömvén öblös orrlyukaiba, ugy látszik ezzel is nem henyélő velejét táplálgatja. Fejét aranyzsinorral szegett veres nyári sipka fedi, czimeres bójttal tetején, mely a mint félkoponyára csapva jobbfülén megakad, Gall tárában érdemes koponyát, s egy Lavaternél is érdekes arczot láttat veled, melyből minden esetre ki sylabizálhatod azt, hogy a ki előtted áll, az a maga nemében arcz s koponyajegyeihez méltó lelkületet hord verhenyeges bőre alatt. Feje s arcza simább a legszebb olasz dinyénél, pofája körül akad meg csak egy tincs hófehér bokor, szakállát is hitsorsosai ellen csinosan leborotválván. Szemei félig nyilt állapotban a nyereségre szánt pénzsummákon pihennek, melyekkel mint csábitó, maszlaggal a tapasztalatlant horgára keriti.

S im a fényes, a nap sugarain kétszeresen ragyogó arany varázs ereje nem véti el a számitott hatást s pillanatra népes játszó csoport környezi őt. Talpán áll ekkor az imént gépelyileg veszteglő, minden ize, csontja mozgásban van, henyélő nyelve, mint mikor a csapon kiömlő gőz a hajó kerekeit meginditja, peregni kezd, csak ő beszél, az ő siket rekedtes hangjával, s a néző akaratlanul is reá rakja pénzét a csalfa figurákra. Ha látnád őt, nyájas olvasó, minő egykedvüséggel huzza be vásznáról a nyereséget, vagy minő készséggel fizeti ki a történetes vesztéseket, azt hinnéd, hogy ott a játszó régi tartozását fizette le neki, s itt, hogy csak a gondja alá bizott jószágot adta vissza tulajdonosának. „Ponamus meine Herren! egy arany tiz aranyat kap, s egy krajczár tizet nyerend“ ezt kiáltja az alakos álmában és éber állapotjában, ezt ha reggeli imádsága után csengettyüvel összeharangozza a játszó társaságot. És az ő csengettyüje hangja is fizetve leend, mert ha 12 koczka figurái egyről-egyig megrakatnak is, egyre tizet fizetvén, a midőn csak egy nyerhet a 12 közül, neki mindég nyereségül esik a 11., 12. A dolog vége az, hogy az alakos jól beczepel, s a játékosok átkozva, nem orrukig látásukat, hanem a mostoha szerencsét, vagy a szerencsétlenül választott figurákat, eloszolnak, s az alakos az ő philosophusi nyugalmával, az ő soha nem változó arczszinével s kedélyével, szállására tipeg, utközben talán elmélkedvén arról, hogy „a keresetnek nincs egy jövedelmesebb arany bányája a világon az emberek tudatlanságánál.“

* * *

Előpatak jellemzését gyógyforrásainak minősége és hatása tekintetében alig lehet beszédesebben kifejezésre juttatni, mint összehasonlitás által; a mi nem feltételes, hanem valóságon és tapasztalaton alapuló igazság.

Az ásványvizeket legutóbb dr. Hankó Vilmos tanár vegyelemezte, a József főherczeg-forrás elemzése dr. Folbert Frigyestől, a khémia tanárától származik.

Az egyes források között vegyalkat tekintetében kevés az eltérés, leginkább elütő a József főhercseg kut vize. Ennek és valamint a Főkutnak és Ujkutnak vegyelemzését következőkben soroljuk föl.

Főkut.

1000 gramm vizben:

Natrium bicarbonat . . .	1·1387 gr.
Vas „ . . .	0·0928 „
Magnesium „ . . .	1·5409 „
Calcium „ . . .	1·7734 „
Mangan „ . . .	0·0086 „
Natrium chlorid . . .	0.0863 „
Kalium „ . . .	0·0307 „
Lithium „ . . .	0·0072 „
Natrium sulfat . . .	0.0035 „
Kovasav	0·0567 „
Jod	nyomok
összesen .	4·7388 gr.
Szabad szénsav . . .	1472·6 köb czent.
Fajsuly	1·00401 „ „

Hőmérséklet 11° C.

Ujkut.

1000 gramm vizben:

Natrium bicarbonat . . .	1·0799 gr.
Vas „ . . .	0·0963 „
Magnesium „ . . .	1·4387 „
Calcium „ . . .	1·5790 „
Mangan „ . . .	0·0070 „
Natrium chlorid . . .	0·0743 „
Kalium „ . . .	0·0299 „
Lithium „ . . .	0·0066 „
Natrium sulfat	0·0035 „
Kovasav	0·0462 „
Jod	nyomok
összesen .	4·3614 gr.
Szabad szénsav . . .	1561·6 köb czent.
Fajsuly	1·00383 gr.

Hőmérséklet 10·4° C.

József főherczeg-kut.

10.000 c. c. vizben. Viz fajsulya 1·004920. Viz hőfoka +8·4° R.

Kénsavas haméleg . .	0·053 gr.
„ szikéleg . . .	0·270 „
Szikhalvag	1·400 „
Szénsavas natron . . .	7·950 „
„ mészéleg . . .	8·576 „

Szénsavas magnesia . . .	5·611 gr.
„ vasélecs . . .	0·520 „
Kovasav	0·470 „
Szilárd részek összege .	25 080 gr
Félig kötött szénsav . .	10·150 „
Szabad szénsav	14·680 „
Alkatrészek összege .	49·910 gr.

A vegyelemzés alapján dr. Hankó véleménye az, hogy „az előpataki vizek a legkiválóbb lugosvasas savanyuvizek közé tartoznak. A vizekben a Natrium és vasbicarbonaton kivül lényeges alkotórészek a szabad szénsav, a magnesium bicarbonat, a Natrium chlorid és sulfat, ugy szintén a Lithium chlorid is. Ezen alkotó részeknek egymáshoz való viszonya a lehető legkedvezőbb. Ez a kedvező viszony magyarázza meg e vizeknek különböző bajokban csodálatos hatását.

Az előpataki vizek vastartalmukkal felülmulják a világ hirü Pyrmonti (Hauptquelle), a Schwalbachi (Neubrunnen), a Homburgi (Elisabethbrunnen) és a Spaai (Souvéniere) vizeket. Az előpataki vizek mint élvezeti vizek is kitünők."

A leghirnevesebb ásványvizekkel való összehasonlitásból kitünik az előpataki vizeknek előnyös tulajdonságira vonatkozólag:

Szénsavdus mivoltukkal csakis Pyrmont, Füred és Franzensbad versenyezhet velük.

Vastartalomra felülmulja az ismert összes vasas vizeket, ezek között Pyrmont, Spaa és Schwalbach sem kivételek.

A vasas vizek közül kitünik az által, hogy hajtó sókat tartalmaz, melyekkel a szoritó-dugó hatásnak ellene müködik.

Szénsavas natron és magnesiára nézve felülmulja az összes hirneves savanyuvizeket, ezzel biztositva jótékony hatása a gyomorra.

Karlsbadtól és Marienbadtól csak a kénsavas sók hiánya által külömbözik az előpataki ásványviz; ezért is hajtó hatása előnyös, mert az emésztő szerveket nem gyöngiti le.

Dr. Seegen, a hirneves bécsi vizgyógyász 1837-ben irja tankönyvében Előpatakról: „Előpatak nemcsak élén áll a jelenleg használatban levő vasas savanyuvizeknek, hanem azokat felül is mulja s az által külömbözik tőlük, ideértve Spaat és Schwalbachot is, hogy oldó sókat tartalmaz, melyek a tulajdonképeni vasas vizek szoritó hatásának ellent állanak. Erdélynek Előpatakban oly forrása van, mely nagy jelentőséggel birand, ha a közlekedés meg lesz könnyitve."

(Azóta természetesen, a közlekedési viszonyok óriásit

ELŐPATAK. A FŐKUT MELLÉKE.

fejlődtek s Előpatak akár Földvár állomástól, akár Sepsi-Szent-György vasutállomásról 12 kilometernyi távolságban igen jó megyei közuton érhető el. Nem ugy miként 1837-ben. Azonban egyéb körülmény mellett, a melyek befolyhatnak arra nézve, hogy a magyar államvasutak legkeletibb hálózata tökéletes legyen; a földvár—árapatak—előpatak—sepsi-szent-györgyi államvasut-szakasznak kiépitése, csupán Előpatakra való tekintetből is megokolt, ha teljesen eltekintünk is attól, hogy ugy a gyimesi megállapitott, valamint az ojtozi kivánatos és szükséges vasuti összeköttetés Kelet felé a vasuti üzem jövedelmezősége tekintetéből a legelőnyösebb vonalat önmagától ki fogja jelölni — Előpatakon keresztül).

Dr. Braun Oeynhauseni fürdőorvos szerint: „az előpataki ásványvizek annyiból nagyfontosságuak, mennyiben

rendkivül nagy vastartalmuknál fogva lehetővé teszik a hatályos gyógyforráskezelést igen apró napi adagokkal".

Következőképen méltatja az előpataki vizeket a magyar orvosok és természetvizsgálók XVIII. vándorgyülésének jegyzőkönyve:

„A gyógyhely forrásainak s gyógyeszközeinek megvizsgálására kiküldött választmány örömmel győződött meg, hogy az előpataki források, melyek ugy a bel-, mint a külföldi égvényes vasas savanyuvizek legkitünőbbjeivel méltán versenyezhetnek s azok közt is kitünő helyet foglalnak el, alapul szolgálhatnak egy kitünő gyógyhely létesitésére s hogy vasas és sós alkatrészei szerencsés vegyülése folytán egyesitik mindazon előnyöket, melyek a kitünő vasas és az ugynevezett oldó forrásokban különkülön fellelhetők s ennélfogva az emésztés, vérképzés, elválasztás és ivarszervek számos bajaiban s azok következményeiben legkitünőbb sikerrel használhatók, mint ezt oly tekintélyek is, mint dr. Seegen már rég elismerték . ."

Dr. Purjesz kolozsvári egyetemi tanár a kóroda számára rendelkezésre bocsátott előpataki gyógyvizet, különösen hugysav-oldó hatás tekintetében vizsgálta meg; a vizsgálat eredményéről igy ir: „Örömmel konstatálom, miszerint kitünt, hogy az előpataki viz a legjobb hugysav-oldók közé tartozik, hogy e tulajdonságára nézve méltán sorakozik a legjobbnak ösmert külföldi és honi ásványvizek mellé, és hogy mind ama bántalmaknál, melyeknél a hugysav oldása képezi a czélt, ép oly jó eredménynyel rendelhető, mint a legjobb ez irányban ösmert vizek . . ."

Méltán mondhatja tehát Chyzer Kornél Előpatakról irva:

„A mi a külföldnek Spaa, Pyrmont és Franzensbad, a Királyhágón inneni részeknek Buziás, Szliács, Bártfa, az Erdélynek Előpatak, kitünő hideg vasas savanyuviz forrásaival."

Az előpataki, ivásra használt hat ásványvizforrás és négy ásványvizfürdő bizonyára elég anyag, a mi további hasznositásra vár, hogy teljesen igaz legyen Előpatakról, a mit Chyzer előlegez: az erdélyi részeknek „alighanem" legjobban berendezett, jelentékeny fürdője ez.

Chyzer a „magyar fürdőkről" a természettudományi társulat estélyén tartott előadásában nagy megelégedéssel emliti fel Előpatakról, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók 1875. évi gyülése alkalmával ajánlott átalakitások közül többeket létesitett. Igy a fürdő belterületéről a közutat nagy költséggel áthelyezte s a közönséget az uti portól megszabaditotta. Ezen körülmény egymaga elegendő bizonyiték Előpatak birtokosságának magas intelligenciája mellett.

* * *

A fürdőterület a patakvölgy hosszában huzódik végig. Maga a patak támfalak közé foglalva, be van padolva és sétahelyül szolgál. Egyik oldalán kocsiut, a másik felől pedig egy második sétány vonul végig s a lakóházak, fürdői lakok az igy képezett széles boulevard két oldalán helyezkednek el. Az épületek legtöbbje terjedelmes kerttel, vagy legalább külön udvarral is rendelkezik, a mi ugy a tiszta, egészséges levegő, valamint csöndes nyugalom és a szieszthához megkivántató magány szempontjából is becses. Az erdei sétányok kedves pihenőkhöz vezetnek s az erdei ösvények Ortel-féle gyógymód behozatala következtében szakaszokra vannak felosztva és jelzőtáblákkal ellátva.

Ez által a sétának és mozgásnak egészségi beosztása, a vizivás után pontosan betartható és ellenőrizhető. Egyik kiváló pontja az erdei szép részleteknek a Majláth-tető, a honnan a Barczaság sikságára nyilik gyönyörü kilátás.

Az ivóvizek közül először is a főkutat emlitjük fel, melynek vize ott helyben a legkellemesebb ital s bizonyára azon jóizü orvosságok közé tartozik, a mely nem elriasztó, de fölötte kivánatos. Ez az ősi kut állapitotta meg Előpatak hirnevét. A vasoszlopos pavillonnal födött főkut körül virágszőnyeges ültetvényes térség terül el s ennek környéke Előpatak legszebb részlete a belterületen, ugy az épületeket, valamint a gondozást tekintve. Szomszédságában vannak a Béldi, Bogdán, Gidófalvi-féle házak és a födött sétány, mely a „Kurszalon" és tánczterem szerepét is viszi.

A svájczi ház mögött levő svájczi kut mint ivóviz használaton kivül van, a beszivárgó édes viz miatt.

Alább az Anna-kut és az Ujkut pompás vizeit állandóan palaczkolják és használják s a járó-kelők el nem mulasztanák, hogy a czifra öltözetü borvizes fáták által kinált poharat el ne fogadják és ki ne üritsék a pezsgő friss borvizet.

Egy kis park szélén a „József főherczeg"-kut rejti fenyő ültetvény közé savanyu vizét. Ez a forrás a magyar orvosok és természetvizsgálók 1875. évi, előpataki vándorgyülésekor érte meg keresztségét.

A viz-fürdőknek, a par excellence ivó gyógymódra utalt Előpatakon, ugyszólván alárendelt szerep jutott.

Legkedveltebb és látogatottabb az édes vizü tükörfürdő, a melyet Károly király-fürdőnek is neveznek. Terjedelmes medenczéje nyilt, a hová a napfény behatol s elüzi azt a rideg pinczeszerüséget, mely a hideg medenczefürdőket gyakran kellemetlenné teheti. Ilyenkor a fogoly Jugurtha mondása jut eszünkbe, a ki a római börtönre azt a megjegyzést tette: „de hűs fürdőszobáitok vannak Rómában!" A Károly-fürdő hideg medenczéjével kapcsolatosan hideg és melegitett vizü kádfürdők is vannak berendezve.

A „Lobogó" hideg ásványvizfürdő, szintén medenczefürdő, mely furásokba sülyesztett huszonnégy vascsövön keresztül nyeri vizét, mindmegannyi savanyuvizforrás. A medenczéknek tulságosan mély fekvése a környező kabinokhoz képest s általában igen kis területre szoritott berendezése, a különben kitünő vizü fürdő használatát nagy mértékben csökkenti.

A fürdőterület déli végén, egy terjedelmes kertben fekszik a gróf Nemes-féle Diana melegfürdő, tizennégy fürdőkabinnal. A melegvizet gőzzel termelik a Diana savanyuvizforrásból. Zuhanyvizet egy édesvizü kut szolgáltat.

Ugy a beültetett udvartér, valamint a hátulsó, még fiatal ültetvényü park, előnyösen emeli a fürdő kellemes benyomását.

Csekély távolságban innen, völgyzáró falazat által egy kis csermely vize tóvá van felduzzasztva; környékén

dus vegetáczió tenyészik s különösen szép részleteket igérnek a dombos pontokon növekedőben levő fenyő ültetvények. A tó mellékén levő kis nyárilak, mely egészen különálló, mintegy példaképen mutatja, hogy a zártsoru épitkezés helyett a szabad, villaszerü rendszer mennyire kedvező és előnyös. Az uj rendszerre utalja különben a birtokosságot maga azon körülmény is, hogy a zárt soru épitkezésre a belterületen kifogyott a hely. Ez a hiány tehát voltaképen hasznos előny.

Az előpataki ásványvizek széles körben ismeretesek, mint üditő borviz is. Az évenként egy millió palaczkot meghaladó töltésnek bel- és külföldön állandó fogyasztása van.

Az Oelhoffer-féle készülékkel állandóan munkában van a palaczkok töltése, legfölebb az évad zenithjén áll be némi szünet a fürdővendégek kényelmére való tekintetből.

A fürdőbirtokosság mint szövetkezet fogott egybe, hogy a széthuzás elkerülésével egyöntetü és közös érdekü legyen müködése s miután a fejlődés és fejlesztés áldozatokat kiván, ezen az uton érheti el törekvéseinek megvalósitását anyagi megerősödése révén. Épen azért, hogy ez a megáldott hely fejlődése biztositva legyen, a fürdő belterületének tisztán fürdői jellege megőrizendő s onnan mindenféle gazdasági és állattenyésztési berendezést kérlelhetetlenül telepitsen sőt drákói szigorral irtson ki az igazgatóság! A gondnok igazgatói tisztet Száva Gerő viszi nagy buzgalommal évtizedek óta, a kinél nagyobb szeretettel aligha csünghet valaki Előpatak sorsán.

Előpatak érdemes is erre a szeretetre; ezt bizonyitják törzsvendégei, a kik valaha, mint fürge ifjak bálozással kezdték és végezték az előpataki szezont; de kopasz fejjel és ősz szakállal ma is bevárják az Anna-bált, elmerengve mint csöndes szemlélők a multak édes emlékein és bizva abban, hogy az áldott előpataki viz még számos évig fentartja az erőt, egészséget — miként eddig.

Kézdi-Polyán.

— Vénusz-forrás. —

Háromszék vármegye északi részében, a Feketeügy felső medenczéjének szélén, a Kárpátoknak ivet képező karéját szegélyező községek egyik legjelentékenyebbje Kézdi-Polyán. A dombos oldalt a község amfitheatrális alakban foglalja el, egymásfölött levő utczáival, ugy, hogy a sikságról tekintve, a községnek csaknem valamennyi épülete látható. Azért a község egyik lakosa sem panaszkodhatik, hogy szomszédja elzárja előle a kilátást a hatalmas terjedelmü dus sikságra és a Kárpátok változatos alaku keleti hegylánczolata felé.

A község lakosságának nagyrésze kőmivességgel és kőfaragással foglalkozik a mezőgazdaság mellett, a mely foglalkozásokhoz terjedelmes homokkő képződmények, melyek a közelben elvonulnak, szolgáltatják az anyagot és impulzust.

A „Zonda hegy“ oldalából, a község felső részén előtörő savanyuviz források ős időktől fogva ismeretesek és nemcsak a község lakosságának szolgáltatták az ivóvizet, hanem a környék is, Kézdi-Vásárhelytől Bereczkig előszeretettel fogyasztotta a mázatlan cserépkorsókban szállitott borvizet.*

Azonban igazán elterjedtté és kereskedelmi értékké a polyáni borviz azóta lett, hogy Szabó Albert, kézdivásárhelyi birtokos, a rendkivüli nagy mennyiségü szénsav mennyiséget, s a források értékét megismervén, azokat husz évre bérbe vette. A sziklából szabadon kifolyó források mellékén egészen uj kutat épitett, mely a vizeknek természetes medenczéjébe sülyed s e munka valóban bámulatos eredménynyel járt, mert oly dus szabadszénsav tartalmu vizet fakasztott, mely a régi forrásokat sokszorosan felülmulja.

A rendkivüli szénsavtartalom miatt a közönség egyelőre bizalmatlansággal fogadta a „Vénusznak“ nevezett savanyuvizet; azon feltételezés miatt, hogy az nem természetes, a mi azonban egyáltalában alaptalan volt. A viz forgalmára káros nézet el is enyészett, mihelyt annak természetes voltáról a helyszinén a szakértők és fogyasztók meggyőződést szereztek.

A polyáni Vénusz-forrás vizbősége naponként 30,000, egy liter tartalmu palaczk töltését birja el, mig a szénsav fölöslegét egy külön csövezet vezeti el a kutból.

A kut fölé erősitett fémbura által a szénsavnak szabad elillanása akadályozva van, minek következtében a kitünő szerkezetü emelőgép szénsavval teljesen telitett vizet merit a palaczkokba, melyek vagy parafadugaszszal látvák el, vagy pedig kitünően záró porczellándugaszszal vannak lezárva.

* A hagyomány szerint Mátyás királyt is ezzel a borvizzel vendégelte meg a beneturvári (bereczki) Benet (Bente), a tormás lencsés lakomán. L. Orbán Balázs „Székelyföld“ és Jókai Mór „Mátyás király és Bente ur“, Jó könyvek, Révay testvérek 1883. 1. szám. Jókai igy ir a borvizről:

„Most igyunk rá egyet“, mond Bente ur fenynyen:
Fogja az órrost, hogy jó példával menjen
Ő maga előre, nagyot is huz menten
A korsóbul s aztán átadja pihenten.
„De fölséges ital! Áldassék a neve,
A kinek szavára megeredt a leve!
Ettől derül fel az ember jobbik kedve:
Azért oly bus, mivel nem iszsza a medve.“
Az bizony borviz volt: se nem bor se nem viz:
Az igaz, hogy senkit részegségre nem visz,
Az italok között van tán kedvesebb is;
De annyi igaz, hogy egészségesebb nincs.

A király borvizzel lencsét lenyomtatta,
Gazda áldomását szépen visszaadta;
. . . . . .
. . . . . .

Meglepő látvány, ha a hirtelen kidugaszolt palaczkból a Vénusz viz mint habzó pezsgő tódul ki, az erupczió felülmulja akármelyik pezsgőbor gyöngyöző habzását, a miért is a palaczkok óvatosan nyitandók ki, elkerülendő, hogy tartalmuk nagy része ki ne szaladjon. Valóságos miniature-geizer egy ilyen polyáni savanyuvizes palaczk, a melylyel tökéletes szinpadi hatással helyettesithető a palaczkdurrogás.

Dr. Csanády Gusztáv tanár elemzése szerint egy liter polyáni Vénusz viz tartalmaz:

Magnesium carbonat	1·313	gramm
Calcium carbonat	1·243	„
Natrium carbonat	0·493	„
Kalium carbonat	0·049	„
Lithium carbonat	0·009	„
Vas carbonat	0·173	„
Konyhasó	0·013	„
Chloraluminium	0·007	„
Chlorstrontium	0·047	„
Jodnatrium	0·004	„
Aluminium sulfat	0·071	„
Calcium fosfát	0·016	„
Kovasav	0·092	„
Összesen	3·530	gramm
Szabad és félig kötött szénsav	4·271	„
Az összes alkotó részek összege	7·801	gramm

Hőmérséklet 10° C.

Az elemezés szerint a Vénusz-forrás a kiváló lugos, vasas savanyuvizek közé tartozik, mely alkatrészeinek kedvező összetételénél, kellemes üditő izénél és jelentékeny szénsavtartalmánál fogva a savanyuvizek között méltán első helyet foglal el, mint gyógyitó és borviz előreláthatólag nagy elterjedésnek fog örvendeni.*

Orvosi hatását illetőleg dr. Sinkovits Ignácz lovag és dr. Szentpéteri Bálint orvosok következőleg nyilatkoznak:

„A kézdi-polyáni „Vénusz-forrás“ vize kitünő sikerrel használható az emésztő, a légző szervek és a hólyag hurutja, kezdődő gümókór, görvélykór (scrofula), golyva, vérszegénység (anaemia), köszvény és aranyeres bántalmak ellen. Az émelygést és gyomornedv tulságos savanyuságát megszünteti, a gyomor és bélcsatornában képződő nyálkát feloldja. A gyomornedv elválasztását fokozza.*

Borral, vagy magára is kellemes, csipős, üditő élvezeti ital; a szomjuságot még a lázas betegségnél is erősen csillapitja s innen van, hogy lázas betegek szeretettel használják.

Szénsav tartalma oly rendkivül nagy, hogy a dugó azonnal való eltávolitása után kiszabaduló szénsav a viz egy részét a palaczkból kilöki. A szénsavval mesterségesen tultelitett tizenhat millió palaczkforgalmu kronthali Apollinaris, melyet bizonyos bajokban (idült gyomorbajok, makacs hányás stb.) orvosaink rendelni szoktak, kitünően pótolható a „Vénusz-viz“ által“.

Hogy minő páratlanul áll a Vénusz-forrás társai között mint természetes szénsavas viz, azt a következő összehasonlitás tünteti fel:

Egy liter vizben van	Vasbicarbonat	Szénsav
Spaa	0 196	1288 c. c.
Schwaalbach	0.042	1081 „ „
Pyrmont	0.077	1277 „ „
Franzensbad	0.057	1290 „ „
Buziás	0.152	1443 „ „
Előpatak	0.468	809 „ „
Tusnád	0.137	1135 „ „
Borszék	0.105	1725 „ „
Bártfa	0.074	1209 „ „
Homoród	0.0645	687 „ „
Vénusz	0.173	2472 „ „

* L. „Erdély“ 1894. III. Évf. 9—10 szám.

* A polyáni vizet a környék lakossága már korábban is előszeretettel használta, mint fürdőt is, bizonyos bőrbajoknál.

Kovászna.

— Pokolsár, Horgász, Hankókut. —

Már a Kovászna név is annak bizonysága, hogy a kovásznai savanyu-vizek ősidők óta ismeretesek. Orbán Balázs csodálkozását fejezi ki ugyan, a fölött, hogy Háromszékre, a tisztán székely lakosság lakta vidékre hogyan kerülhet az idegen eredetü elnevezés: a Kovászna név, mely a szláv kvaszna = savanyu törzsből származik. A nélkül, hogy ismétlésekbe bocsátkozni lenne szándékunk, csak röviden utalunk ebben a könyvben a közlekedés történetét tárgyaló részletre, mely eléggé megvilágositja, hogy a szláv nyomok nemcsak, hogy nem feltünést keltők, hanem a természetes fejlődésből, az ős szláv lakosság révén maradtak fenn és sokkal gyakoriabbak, hogy sem az egy Kovászna okozna kétséget, avagy kivételt e tekintetben.

Kovászna, a „savanyu“ tehát réges-régi származásu elnevezés s mitől mástól is, mint épen a nagy bőségben előtörő savanyu vizektől nyerhette nevét. Mert alig található savanyuvizforrás akkora területen nagyobb bőségben és változatosságban, mint épen Kovásznán; ezeknek a vizeknek származása pedig épenséggel nem valami ujabb geologiai transformáczió, avagy metamorfózis eredménye, hanem az eredeti ősi viszonyok között is savanyuvizek voltak azok s ilyenekképen használta az őslakos is.

Már maga azon körülmény, hogy Kovásznának csaknem hét kilometernyi hosszaságra nyuló vonalában, a község felső részének, melyet Vajnafalvának neveznek, maga a talajvize is savanyuviz, annak bizonysága, hogy elnevezése természetszerü és találó.

A terjedelmes község a keleti Kárpátok karéjának egyik mellékvölgyében a Kovászna-patak mentén terül el s hogy mindeddig világhirü keresett fürdővé nem fejlődhe-

tett, annak főokát abban találjuk, mert a fürdő és község nem volt képes egyik a másikától függetlenül alakulni, miután a legbecsesebb vizek és fürdők magában a községben vannak s igy nem izolálhatók, és igy a fürdőjelleg sem őrizhető meg tisztán, zavartalanul.

Kovászna főtere, a melyen a hirneves Pokolsár buzog és tombol, 560 meternyi magasságban van a tengerszin fölött, átmetszve a Kovásznapatak által, melynek szabálytalan, kavicszátonyos medre, a legujabban keresztülvitt szabályozás előtt a hasznos terület nagy részét elfoglalta.

A völgy két oldalán felvonuló hegység alacsony dombozatból emelkedik mindig magasabbra, mignem a Kárpáthegység tekintélyes vizválasztójának gerinczeig tör fel. Hol fiatal tölgyes, ültetett fenyüerdő födi a hegyoldalt, hol ősi bükkös, melynek szelid zöldje lassanként átmegy a fenyveserdők sötét nüánszába, fenn a gerinczek csatlakozásánál.

A homokkőképződményekbe szférosziderit rétegek ékelődnek be, a melyek még négy évtized előtt vaskohászat bázisául szolgáltak, mignem a verseny, mely távolabbi dus vasérczekből kikerülő vastermékek olcsóbbsága folytán keletkezett, a kovásznai vastermelést és ipart teljesen deprimálta és végre szünetelésre kényszeritette. A terjedelmes erdőségekben folytatott székelyes erdőgazdaság és a csak ujabban fellendülő mezőgazdasági foglalkozás mellett, Kovászna lakosságának jókora része az ásványvizek hasznositásából, a fürdői évad alatt jelentkező idegenforgalomból látott jövedelmet és hasznot.

TORJAI KÉNBARLANG (HAJDAN).

Közlekedési tekintetben Kovászna igen kedvező viszonyoknak örvendhet. A brassó—háromszéki h. érdekü vasut kiépitése előtt még fölötte távol esett a közlekedési vonalaktól. Vagy Brassóból vagy Földvár vasutállomástól Sepsi-Szent-Györgyön keresztül kocsin kellett Kovásznáig utazni; a szépséges vidékek ezt az utazást mindenesetre kellemessé tették, azonban időbeli veszteség, jelentékeny költségek és a kocsin való utazás nehézségei mind hátráltatóan folytak be a látogatottságra. Távolsága Brassótól kocsiuton 55 kilometer s csaknem ugyanannyi Földvártól. Sepsi-Szent-Györgytől 32, Kézdi-Vásárhelytől 22 kilometernyire fekszik. Az 1892. év óta, a brassó—háromszéki vasut megnyitásával rendkivüli lendületet vett a fürdő látogatottsága, saját vasutállomása lévén, mely a kényelmes és gyorsitott hozzáférhetést, minden irányból biztositja. A vasuton való utazás alatt Háromszék vármegye területének legnagyobb részével megismerkedünk vonat-futtában, s bizonyára meglepi az idegent, azon széles, gyönyörü térségek terjedelme, melyek a Kárpátok hegylánczaitól keretbe foglalva, nyujtják azt a termőtalajt, mely a sürü népességeknek kenyerét, fáradságos munka árán szolgáltatja. Hegység koszoruzta alföld ez, 500 metert meghaladó magasságban a tengerszin fölött.

Magáról Kovászna állomásról keskeny vágányu h. é. vasut is vezet végig a község mentén a Térrétig, melynek közhasználatba bocsátására a tulajdonos erdőipari vállalat kötelezve van; azonban az érkező fürdővendégek az átrakodás kényelmetlenségei miatt ritkán veszik ezt igénybe; inkább azonnal kocsin igyekeznek előlegesen megrendelt, vagy érkezés után választandó lakásaik elfoglalására.

Miután az ásványvizek tulajdonosa, a község maga, a szorosan vett fürdőkön kivül annak idején fürdői czélokra szolgáló épületeket nem emelt, lakásokul magánházak szolgálnak, melyekben egyszerüen butorozott, de tiszta és egészséges szobák a válogatást is megengedő mennyiségben állanak rendelkezésre.

A község által házi kezelésben tartott fürdő fejlődése vajmi lassan haladt előre, mignem 1891-ben részvénytársaság alakult, mely az összes fürdőket és forrásokat a községtől 25 évre bérbe vette.

A részvénytársaság, mely hatolykai Potsa Józsefet, Háromszékvármegye nagytevékenységü főispánját nyerte meg elnökül, müködését a fürdők és kutak rendezésével és ujbólépitésével kezdte meg, elébb házi kezelést folytatva, majd bérlet utján igyekezett a füdőtelepeket jövedelmezővé tenni.

A bérleti rendszer azonban nem vezetett sikerre, sőt károsnak bizonyulván, a részvénytársaság már a második évben az igazgatóságot bizta meg a további kezeléssel, a bérlői rendszer megszüntetése után.

Az uj rendszer alatt épültek ujból a Pokolsár, a Sós- és Mikes-fürdők, a főtéren levő savanyuviz-forrás a „Galambok kutja“ és töltőházzal láttatott el a Horgászkut. Kezdeményezésre megvásárolták a Mikes-féle telepet, egy terjedelmes Apor-féle telket Vajnafalván, melyet tizenhat villatelekre osztottak fel, fenmaradván még egy terjedelmes telekrész vendéglő épitésének czéljaira és egy iskolának szánt terület. A villatelkeket nagy részben meg is vásárolták egyesek, sőt nagy részben be is épittettek nyári lakokkal. A részvénytársaság hozta forgalomba széles körben a kiváló Horgászvizet is, ezt a becses, sós-savanyuvizet és fáradozásainak köszön-

hető a patakmentén elvonuló szép sétány létesülése. A beruházások és rendezések miatt a részvényesek egyelőre lemondtak osztalék nyeréséről, a mivel szemben azonban a törzsvagyon sokszorosan növekedett értékében.

* * *

Ezek után áttérhetünk a fürdőnek és vizeknek ismertetésére. Előre bocsátjuk még, hogy Kovászna területe az ismertek között a legszénsavdusabbak közé tartozik s az ásványvizek száma, ugyszólván: végtelen, miért is egész tömege a magán fürdőknek áll fenn, a mi sajnos, nem arra szolgál, hogy maguk, a legkiválóbb vizek értéke növekedjék és hatalmas fürdőteleppé fejlődjék Kovászna; mert a megoszlás miatt a beruházásokra szolgáló alap szenved rövidséget, tehát a közjövedelem csökkenésével az alkotás van megbénitva. Azért is fölötte kivánatos, hogy Kovászna község vizeire nézve védőterületet biztositson s az összes becses anyagot egyesitve, a magánfürdők létesitését korlátok közé szoritsa.

* * *

Első sorban is a község főterén emelkedő tornyos, csucsos faépitmény vonja magára a látogató figyelmét, felirata után vágy lep meg, hogy a világhirü „Pokolsárt“ közvetlen-közelből megláthassuk. Belépve a kétszakaszu épület egyik felébe: a látvány valóban meglepő. Egy széles medenczében, melyet vetkező kabinok határolnak, sötét-szürke, sürü, iszapos folyadék tombol, forr és dobálja csöbörnyi nagyságu bukorékait. Mintha csakugyan pokolbeli iszap volna forrásban, valami rejtett, födalatti kemenczétől melegitve

A morajló folyadék fölött a szénsavnak csipős szaga terjed szét, miután a gázréteg, mely az iszapon keresztül tör, nagyobb fajsulyánál fogva a medencze felülete fölött terjeng, mig a szegélyző padló alatt levő nyilásokon keresztül a szabadba ömölhetik.

A vizfelület, a nyugodtabb helyeken márványos rajzokat mutat, mintha fekete olajos festék kavarodnék szét a viz felületén. Figyelmesen megvizsgálva, ugy találjuk, hogy

Tüzoltó őrtorony. Pokolsár-fürdő.

KOVÁSZNA FŐTERE.

a fekete hullámos vonalrajzok parányi szénportól és széntörmelékből keletkeznek, melyek a sürü szürke iszap fölött ide-tova uszkálnak, a szénsav mozgatásától folyton változtatva helyzetüket.

A szürke viz a mélységből származó márga iszaptól sürüsödött meg, mely a nagy feszélylyel feltörő szénsavgáz hatása alatt folyton folyvást bomlik és oldódik.

Azon sajátszerü erupcziók, melyeket a „Pokolsár“-nál gyakran észleltek, minden valószinüség szerint onnan származnak, hogy a talaj mélyében kimosott márga rétegekben időszakonként omlások, leszakadások következnek be s ilyenkor, a rövid ideig elzárt szénsavgáz oly mérvü feszitést ér el, hogy a fölötte levő omladékot, iszapot, követ, márgát vizrétegestől kilöki medenczéjéből. Ez a jelenség

külömben is gyakori és a geysereknek, időszaki forrásoknak, szénsavas vizeknek, artézi furásoknak eléggé ismert pompás és meglepő tüneménye. Igy például a magyarországi ránki artézi kutnál, vagy a rajnamelléki, hönningeni Sprudelnél, melyeknél azonban a kitörés egész pontos periodusok szerint következik be, a melyek azonban teljesen tiszta, zavartalan szénsavas vizet szolgáltatnak. Ezeknél tehát a kőzet nem bomlik meg és nem rongálódik szét; ellenben a Pokolsárnál a medencze állandó és folytonos kikotrásnak van kitéve a laza és puha márgakőzet elmállása folytán. Innen van az, hogy a Pokolsár erupcziója után a viz visszahuzódik és mélységes tölcséres üreg marad a medencze fenekén, a melyet kövekkel töltenek ki, hogy az iszapvulkán ismét feneket találjon és a kimosott anyagok pótoltassanak, vagyis az üreg kitöltessék. Nevezetesebb kitörések az 1837., 1857. 1864. (husvét 2-od napja) évekről vannak följegyezve; 1885-ben szintén volt egy nagyobb kitörése a Pokolsárnak.

Állitólag az 1837-iki erupczió előtt a viz tiszta átlátszó volt; ekkori megzavarodása után nem is tisztult meg többé. A Pokolsár történetét illetőleg nem hagyható említés nélkül azon általánosan elterjedt állitás, hogy az eredetileg nem a piacztéren tört fel, hanem ettől északra a mai megyei közut mellett az ugynevezett „pokolsár utján“, a melynek közelében jelenleg is van vasas medencze-fürdő; s egy zavargása után költözött jelenlegi helyére. Az 1890. évi ujbólépitéskor, a Pokolsár körül a fürdőszobák czélszerü alapozása, miután oda szilárd falat rakni, a mozgó talaj fölé czéltévesztett kisérlet lett volna, hosszabb kisérletezés tárgya volt.

FÜRDŐILAK KOVÁSZNÁN.

Próbaképen egy hét meter hosszuságu tölgyfaczölöpöt vertek be; a következő napon földrengés volt (márczius vagy április hónap egy napján) a mikor a Pokolsár a czölöpöt kilökte helyéből. Azért is a Pokolsár-fürdője gerendákból összerótt szekrényszerkezettel van alapozva, mi a szétbontás, eltorzulás, avagy sülyedés ellen a legalkalmasabbnak bizonyult.

A Pokolsár nemcsak mint kiválóan érdekes természeti tünemény érdemli meg a méltatást; hatalmas gyógyitó fürdő ez. Csuzos, köszvényes nyomorékok és idegbajokban sinlődötteknek egész sokasága áldja a Pokolsár gyógyitó hatalmát.

A szürke, iszapos viz egyelőre nem kivánatos; de látva, hogy a medenczében (melynek alja puha iszapos) minő élvezettel lubiczkolnak, hintáznak a fürdőzők, a hideg viztől borzongó, elkényesedett városi is rászánja magát, hogy belépjen az örvénylő folyadékba. A hidegség érzetét csakhamar megszünteti egy üstfenéknyi szénsavbuborék, mely a bőrünket csipősen kezdi melengetni, s a melegség érzése annyira fokozódik nehány percz alatt, hogy a lemosásra használt nyáriasan langyos vizből való zuhany hidegebbnek tetszik, mint a Pokolsár vize.

Fürdés után az uj sétány gyüjti össze a gyors sétában mozgó vendégserget.

A Pokolsár szomszédságában, a tüzoltósági őrtorony alatt van egy réges-régóta használatban levő vasas ivóborviz, az ugynevezett „piaczi borviz.“ A piacztéri lakosság rendes ivóvizként nem is használ más vizet. Mellékén a patak vize is állandóan pezseg a szénsavbuborékoktól, melyek egy pálczalyuk helyén is azonnal gyöngyöznek felfelé. A patak jobb partján az állami iskola mellékén levő telkeken a savanyuvizeket többnyire meleg kádfürdőkül használják, vagy felforralva, vagy pedig ősi módszer szerint tüzben izzitott kövekkel melegitve a vizet.

Eltekintve azonban a csodálatraméltó Pokolsártól, a kovásznai fürdőtelep igazi zöme, a község felső részében: Vajnafalván van. Kőváry szerint: Mintha kitörő vulkánon feküdnék a falu; időváltozásoknál az egész völgy vitriol (!) szagot gőzölög a felszinre ..... Megnyugtatásul biztositjuk az összes érdeklődőket, hogy savanyu szénsavgáz szagot észlelhetünk, de ez világért sem maró vitriol. Szénsav, az van mindenütt, Vajnafalván különösen. Kutban, pinczében, forrásban, oduban. Azért is a kovásznai pinczék kitünő konzerváló természetüek, mert ezekben a szénsav kizárja az erjedési proczesszust s azért oly könnyü ott légfürdőt készitени: elégséges egy kis gödröt ásni, a melybe nyakig beleülve, gázfürdőt vehetünk.

Vajnafalván a megvásárolt Mikes-telken van a Mikes-fürdő. A telek egy beültetett, parkszerü, csinos kis kert. A vasas medencze-fürdő mellé, mely két tükörre van osztva, a szintén ujból épitett melegfürdő csatlakozik. Mellette van a Czifrakut, egyik legrégibb használatu ivóborviz, mely azonban ujból épitésre vár.

A már emlitett villatelkekre osztott Apor-telken nem is sikerül más vizre ásni kutat, mint savanyuvizre. A szomszédságában levő magánfürdők redukcziója, az egységes fürdői jelleg kifejlesztésének érdekében, szintén kivánatos lenne. Mert a miből tulon-tul sok van, az magát az értéket deprimálja. Az Apor-teleknek felosztása és különálló fürdői lakások épitése a legdicséretreméltóbb alkotások közé tartozik. Ezen a valóban bájos helyen egy csinos kis villában tölteni el a nyarat: maga az egészség.

A községen felül a Kovásznapatak völgyébe szakad bele a jobbparti patak, melyen a kovászna-térréti h. é. vasut magas hidja vezet keresztül. Közvetlenül „Térrét“ állomás szomszédságában a völgykebel szélén van a Horgász-kut (népiesen: „horgácz“), melynek kristálytiszta sós-savanyu vize mint élvezeti és gyógyviz az erdélyi részekben általánosan ismert s alighanem ezen viznek jól dugaszolt palaczkokban növekedő forgalombahozatala lendithet legtöbbet Kovászna fürdő sorsán és a részvénytársaság reményein, hogy a fürdő látogatott, előkelő izlésü, kényelmes és mégis olcsó legyen. A Horgásznak kifalazott csekély mélységü kutjából állandóan palaczkolják a vizet, hogy a megrendeléseket kielégiteni lehessen.

A Horgászon alul az előbbivel párhuzamosan fekvő mellékvölgyből lefolyó „Mészpatak“ mellett, az őskori védmü helyéül felhasznált „Sóstótetej“ és az épitő követ szolgáltató „Dombromir“ magaslatok között a völgy lábánál van a Sós-fürdő. Az ujból épitett tükörfürdőben a források vize hiányosan van összegyüjtve, miért is a meden-

czének átalakitása vált szükségessé, hogy a régi kedvencz fürdő megérdemlett használatban részesüljön.

Ennek a fürdőnek szomszédságában van egy kiválóan sós-forrás a Hankó-kut, melynek korábban „Galambok kutja“ volt a neve. Azon jelenség után, mert a vadgalamboknak egész csapatai látogattak el ehez a forráshoz, hogy sósvizét élvezzék. (A galamboknak ilyetén só-szeretete Málnás fürdőn is észlelhető, a hol a vadász épen a szejke mellékén lebzselő galambcsapatot „veszi biztosra“.)

Teljesség végett nem mellőzhetjük annak felemlitését, hogy egyik vajnafalvi gázfürdőt, mely az Apor-telek közelében a nyilt utczára torkolt, a „gőzlőt“ Folberth chemiailag is megvizsgálta. Ezen gőzlő jelenleg be van tömve, azonban közelében bárhol ismét előteremthető, csekély ásás és deszkával való kiduczolás által. A gőzlő gázai a vizsgálat szerint tartalmaztak 1000 térfogatban:

Szénsavat . . .	551·93	térfogatot.
Oxigént	97·36	„
Nitrogént . . .	350·71	„

* * *

Fürdői élet és kirándulások egymásnak mulaszthatatlan kiegészitői. Kovászna fürdő páratlanul kedves, szép, sőt nagyszerü kiránduló helyekben bővelkedik.

Közvetlen közelségben a „Sigmondok kertjének“ fiatal fenyvese, a jóizü nyári kirándulások talaja. A vajnafalvi villatelep folytatásában levő fiatal erdő egy balzsamos illattól áthatott természetes park. Savanyu borocskát a Hankó-kut és különösen a Horgász vize teszen édessé, azért is, mert az szó szerint igaz, hogy a savanyu bort a sósviz megédesiti: a Horgásznál kora tavasztól késő őszig mindig tartanak „majálist“, nyárson sütött zsiványpecsenyecsemegével.

Egy kissé archeologus hajlamu, magábavonuló egyén a Sóstótetején és a Várhegyen mult idők emlékeinek nyomát kutathatja és töprendkedhetik a fölött, hogy minő nehéz lehetett hajdanában az ember becses bőrének épségben való megőrizése, a miért hegyek tetejére kellett hozzáférhetetlen hajlékot épitenie. Ezzel ellentétben mozdonyfütty mellett látogathat el Alsó-sikló állomásra, hogy egy égbenyuló meredek hegyoldalba fektetett sikló szerkezetet bámuljon meg, a melynek tető állomásától a Kárpátok rengetegeibe ismét vasuton utazhatik a kommandói „Gábor fürészhez“ és Gyulafalvára a József fürészhez, a legnagyobb szabásu gőzfürésztelepekhez, melyek a havasok hozzáférhetetlen fakincsét gondolatnyi gyorsasággal értékesitik. Ellátogathat Románia határszéléig, ha esetleg határrendezési tanulmányokra van kedve, hol a havasi patakokban tanyázik a fürge pisztráng és botanizálhat a dus havasi flóra között . . .

* * *

Kovászna jeles vizeinek elemzését, a Czifra kuton kivül, melyet dr. Folberth F. 1859-ben elemzett, dr. Hankó Vilmos tanár végezte. A Horgász vegyelemzése 1889-ből, a többi vizeké 1890-ből származik. Az elemzések a következők:

A Pokolsár vizének chemiai összetétele.

(Dr. Hankó Vilmos elemzése 1890.)

Natriumbicarbonat . .	10·2826	grm.
Magnesium „ . .	0·6405	„
Calcium „ . .	0·4519	„
Kalium „ . .	0·2833	„
Vas „ . .	0·0406	„
Lithium „ . .	0·0621	„
Mangan „ .	0·0090	„
Chlornatrium . . .	4·7421	„
Chlorkalium	0·1888	„
Calcium sulfat . . .	0·0374	„
Kovasav	0.0248	„
Összesen .	16·7631	„
Szabad szénsav .	1·6702	„
Hőmérséklet . .	10° C.	

A Mikes-forrás és Czifra-kut vizének chemiai összetétele.

	Mikes-forrás.	*Czifra-forrás.*	
Calcium bicarbonat .	0·1903	0·3060	gram.
Kalium „ . .	0·1220	—	„
Natrium „ . .	0·1055	0·2697	„
Magnesium „ . .	0·0468	0·1088	„
Vas „ . .	0·0722	0·0528	„
Lithium . . .	0·0194	—	„
Mangan „ . .	0·0019	—	„
Chlornatrium . .	0·1378	0·2084	„
Chlorkalium . . .	0·0253	—	„
Calcium sulfat . .	0·0684	—	„
Kalium sulfat . .	—	0·0318	„
Natrium sulfat . .	—	0·0756	„
Kovasav . . .	0·0285	0 0286	„
Összesen . .	0.8181	1·1219	„
Szabad szénsav . .	0·7692	2·0424	„
Hőmérséklet . .	14·1° C.	14° C.	

A Mikes-forrás vizét dr. Hankó V. (1890.), a Czifra-kutét dr. Folberth F. (1859.) elemezte.

A Horgász-kut vizének chemiai összetétele.

(Hankó V. elemzése. 1889.)

Natrium bicarbonat . .	4·1792	grm.
Chlornatrium	1·0360	„
Magnesium bicarbonat . .	0·7058	„
Chlorkalium . . .	0·6202	„
Calciumbicarbonat . . .	0·5439	„
Calcium sulfat . . .	0·2606	„
Vas bicarbonat . . .	0·0712	„
Mangan bicabornat . .	0·0192	„
Chlorlithium	0·0054	„
Jodnatrium	0·0007	„
Kovasav	0·0077	„
Összesen .	7·4499	„
Szabad szénsav . .	1·5188	„
Hőmérséklet . .	12° C.	

A sósfürdő és a Galambok-kutja, most: Hankó-kut vizének chemiai összetétele.

(Hankó V. elemzése. 1890.)

	Sósfürdő.	*Galambok-kutja.*	
Natrium bicarbonat . .	9·9751	5·4899	grm.
Chlornatrium . . .	4·1584	2·0254	„

	Sós-fürdő.	*Galambok-kutja.*
Calcium bicarbonat . .	0·2733	0·6192 grm.
Magnesium „ . .	0·6916	0·3832 „
Kalium „ . .	0·2210	— „
Vas „ . .	0·0445	0·0371 „
Lithium „ . .	0·0165	0·0048 „
Mangan „ . .	0·0128	0·0074 „
Chlorkalium . . .	9·1539	0·1127 „
Calcium sulfat . .	0.0076	— „
Natrium sulfat . .	—	0.0235 „
Jodnatrium . . .	—	0·0014 „
Kovasav	0·1285	0·0396 „
Össszesen .	15·6832	8·7442 „
Szabad szénsav .	1·0132	1·5061 „
Hőmérséklet .	15° C.	12·5° C.

A kovásznai vizek orvosi értékéről dr. Brunner Kálmán a budai Császár-fürdő orvosa a következőkben mond véleményt:

„A kovásznai Pokolsár-, Horgász-, Sós- és Galambforrás (Hankó-kut) vizei a legkitünőbb alkali-sós savanyu vizek közé tartoznak. Feltünő e vizeknek a szabad és félig kötött szénsavban, a sodabicarbonatban s a konyhasóban való nagy gazdagsága; figyelemreméltó e mellett a Galambok-kutjában a jodnatriumnak és natriumsulfátnak jelentékeny mennyisége is. A Horgászkut és a Galambok-kutja vizének feltünő natriumbicarbonat, konyhasó és szénsavtartalma méltóvá teszik e vizeket arra, hogy mint a világhirü gleichenbergi vizekkel egyenlő értéküeket az orvosok a legnagyobb figyelemben részesitsék.

Kitünő összetételükhöz képest gyógyitó erejük is kitünő. A Pokolsár és Sósfürdő, mint hidegfürdők csuzos-, köszvényes-, görvélyes- és idegbajokat gyógyitanak.

A Horgász- s a Galambok-kutja vizének belső alkalmazására főképen a hurutos bajok gyógyulnak.

Emésztési zavarok, étvágyhiány, gyomorégés, gyomorsavanyuság, aranyeres bántalmak, epezavarok, gyomor-fekély, gyomor és bélhurut, javulni fognak a kovásznai vizek (Horgász, Galambok k.) alkalmazására. Vérszükség eseteiben, ugyszintén hiányos vérképződésnél is javalva van különösen a Horgász-viz használata.

De nemcsak az emésztő szervek hurutos bántalmainál, hanem a légzőszervek hurutjánál is jó sikerrel rendelhetők a kovásznai vizek; főkép a köhögési inger, és tüdőhurut javulnak mellette. A Galambok-kutjának vize e mellett görvélybajos izzadmányok, mirigybajok eseteiben is jó szolgálatot tesz; a jodnatrium a a chlornatriumnak az izzadmányok felszivódását elősegitő müködését még fokozza.

A Mikes- és Czifra-forrás vizei vasas savanyu vizek. Alkalmazásuk különösen hiányos vérképzés eseteiben, női és idegbajokban ajánlható, Kovászna pedig czélszerü tartózkodási hely mindazoknak, a kiknek havasalji, illetőleg hegyi klima befolyására van szükségük.

Dr. Brunner Kálmán,
a Császár-fürdő orvosa."

Kovászna fürdő és környéke csupán turisztikai szempontból is annyira érdekes, hogy megismerése minden hazafinak vágya lehet és kötelessége.

Málnásfürdő.

A székely fürdők között Málnás fürdő vivta ki magának jellemzetesen a „kies fürdő" nevet. Nem mintha magát a fürdő területet emberi fáradság tette volna kiessé, hanem az ős természet helyezte olyan keretbe, a melyre ráillik ez a kedves jelző. Az Oltvölgyének kiszélesedő öblözetében, a folyó balpartján az alluvium terrasza alatt keskeny lapályon huzódik meg, dus vegetáczióval ellepett dombok és hegység aljában, a baróthi hegyláncz alatt, mely a Hargitának legdélibb és a Barczaság sikjáig terjedő nyulványa.

Málnásfürdő Sepsi-Szent-Györgytől északra 20 kilometernyi távolságban fekszik s az aldoboly—bükszádi törvényhatósági közutból kiágazóan jól fentartott községi közlekedő uton érhető el, mindjárt Málnás község fölött, két kilometernyi távolságban. A „székelyföldi Tátrafüred", a miként a már Csikmegyéhez tartozó Tusnádfürdőt szivesen nevezik, innen 15 kilometernyire északra, szintén az Oltfolyó mellett fekszik. Málnásfürdő 545 m. tegerszinfölötti magasságban szélmentes fekvésével is előnyel bir több székelyföldi fürdőtársa fölött.

A fürdő története a mult századra megy vissza és azon sajátságos változáson ment keresztül, hogy a mai fürdő mintegy kilometernyivel költözködött el eredeti fekvésétől, a mely a völgyterrasz felső lapályán volt, a régi fortyogó helyén azon a szénsavdus területen, mely egy szénsavsüritő gyár létesitésére adott impulzust s a szénsavbeli bőség az erre vonatkozó mozgalmat meg is inditotta.

Ennek a századnak az elején Málnásfürdő csupán egy szabad medenczefürdőből állott, az ugynevezett „Lobogó"-ból, mely a mai Herkulesnek volt az ősi alakja. Miként általában a szénsavas forrásokat, a nép inkább arra használta kezdetben, hogy állatjait fürösszze a jótékonyhatásu vizben. Csak mikor a Semsey-család birtokába ment át a fürdőterület, került Málnásfürdő némi rendszeres gondozás alá. A fürdőmedenczét elkészitették és akkor épült mellette az első egyszerü faház, inkább családi és barátságos, mintsem közhasználatra.

Az ötvenes évek elején épitettek a magaslatra még nehány kunyhót és sövényfonásu hajlékot s ettől kezdve a fürdő csodás, gyógyitó hatása tömegesen vonta oda a für-

dőzőket. Azonban a látogatók kontingensét csakis a közvetlen környék szolgáltatta, mert Málnás fürdő még egészen házi jellegénél fogva, nagyon szük körre terjedő névvel birt, s nagyobb igények kielégitéséhez hiányoztak is az összes fürdői feltételek, a savanyu vizeken kivül, a melyeknek mennyisége és pompás mivolta pedig várva-várta az értékesitést.

Vida Dániel Háromszék árvaszéki elnöke, dr. Wissiák Antal főorvos és Künnle József ügyvéd kezdeményezésére többféle kisérletezés után végre 1873-ban megalakult az első fürdőbirtokosság, mint társaság, mely a fürdőterületet, mely mindaddig magánbirtok volt, megszerezte és valamennyire szervezkedett is, kilenczven részletre osztva fel azon területet, mely a fürdők, sétányok, utak által elfoglalt részeken és az erdős területen kivül megmaradt, mint épitési czélokra alkalmas hely. Miután az első berendezésekre 17000 forintot elköltött a birtokosság, egységes vezetés és vállalkozási hajlam hiányában, a fáradságos helyett a kényelmes módot választotta arra nézve, hogy fürdője is legyen, de dolga se legyen vele.

MIKÓ-KASTÉLY OLTSZEMEN.

Igy jött létre 49 használati évre terjedő egyezség Ötves Pál s.-szt-györgyi gyógyszerészszel, mely szerint ő, mint bérlő tizenegy év alatt, vagy is az 1883-dik évig 24000 forintot köteles aképen befektetni, hogy a fürdő a számot tevők között foglalhasson helyet, emelés, fejlesztés által.

Az épitésekhez és beruházásokhoz kötött remények azonban, a feltételek mellőzése miatt soha sem teljesültek. A szükséges nagyobb szabásu beruházások hijján a fürdő nem emelkedhetett ki provinciális jellegéből s toldás-foldásból álló fentartással kellett beérnie.

1891. évi szeptember hó 15-én tartott birtokossági közgyülés, miután uj elemeknek a birtokosság keretébe való bevonásával a közöny megtört, a bérleti viszonyok megváltoztatásának mulhatatlan szükségességét mondta ki.

Egyezség jött létre, mely szerint a birtokosság 3500 forinttal, a melyhez még néhai Mikovinyi Pál mérnök, birtokos 500 forinttal járult, tehát összesen 4000 forinttal a bérlőt kielégitette és fejlődési függetlenségét ezzel biztositotta. Ez alkalommal határozta el egy meleg kádfürdő épitését, a fürdővendéglő kijavitását, Olthid javitását és a legszükségesebb felszerelések beszerzését. Egy ujabb fürdői bérház épitése és az időközben Herkules fürdővé átalakult fürdőnek (a régi lobogó vizéből) ujból épitése is megvalósulhatott.

Ezóta házi kezelésben a birtokosság minden tőle kitelhető áldozatot meghozott, hogy Málnás fürdő a szenvedő emberiség javára lehető kényelemmel és minél jutányosabban hozzáférhető legyen. Legfontosabb alkotása a Herkulesforrásnak terjedelmes kettős medenczével, számos öltöző kabinnal történt ujból épitése és a főkutnak uj kőmedenczébe foglalása.

Ennek a mozgalomnak kifolyása az is, hogy maga a volt bérlő két csinos villaszerü lak épitése által sietett segiteni a lakásszükségben jelentkező hiányon.

Önálló fekvésü, nyárilakszerü fürdői lakházak épitése, előlegesen megállapitott tervszerü elhelyezéssel különben itt is a legfontosabb teendők közé tartozik, mert a fürdői bérkaszárnyáknak ott, a hol elégséges és egészséges terület áll rendelkezésre — semminemü jogosultsága nincs.

Málnás fürdő ásványvizei részben ivóvizek, részben fürdőkül használtatnak.

Ujabb elemzésük még az elhatározás stádiumában van. Megelőzően 1875-ben néhai Fleischer kolozsvári egyetemi tanár vizsgálta meg a málnási ásványvizek némelyikét. — Ennek eredményét a következőkben ismertetjük.

Mindenesetre elérkezett annak az ideje, hogy a fürdőbirtokosság, legalább nehány tagja által, több érdeklődéssel viseltessék a sajátja iránt s hogy az eddig késlekedő ujabb elemzést mielébb végrehajtassa, az átalakult vizekre nézve.

1. Főkut.

Egyenérték %-ban:

Na	64·99%
K	2·03 „
Li	0·07 „
H_4N	0·13 „
$\frac{1}{2}Ca$	24·29 „
$\frac{1}{2}Mg$	7·78 „
$\frac{1}{2}Fe$	1·12 „
$\frac{1}{3}Al$	0.31 „
$\frac{1}{2}Mn$	0.11 „
	100·0 %
Cl	22·20 „
$H\,CO_3$	73·79 „
$\frac{1}{2}B_4O_7$	3.67 „
$\frac{1}{2}PO_4$	0·32 „
T	0·01 „
	100·0 %
CO	252.8 „

Sókká kombinálva egyezer grammban:

Chlorlithium	0·0017 grm.
„ kálium	0·1499 „
„ magnesium	0·0821 „
„ natrium	0·4542 „
Jodnatrium	0·0008 „
Kétszer szénsavas natrium	2·1066 „
„ „ calcium	1·0687 „
„ „ magnesium	0 0785 „
„ „ vas	0 0540 „
„ „ mangan	0·0053 „
„ „ ammonium	6·0057 „
Phosporsavas aluminium	0·0073 „
Bórsavas natrium	0 2940 „
Kovasav	0 0558 „
Összesen	4·2714 grm.
Szabad szénsav	2 3577 „
vagy	1240 köbcm.

3. Neptunforrás.

1000 rész vizben:

Chlornatrium	0·1435
Szénsavas natrium	0·1780
„ mész	0·3797
„ magnesium	0·0594
„ vas és aluminium	0·0228
Kovasav	0·0606
Szilárd alkatrészek összege	0·8440
Félig kötött szénsav	0·2810
Szabad szénsav	0·8338

vagy szabad szénsav 437·59 köbcentimeter.

Hőfok 11° C.

* * *

Az ivóvizek között első sorban áll a Főkut, mely az elemzés szerint az „égvényes vasas“ savanyu vizekhez tartozik. Alkotására nézve hasonlit a hazai vizek közül a luhi Margit, a parádi Csevicze és a szolyvai vizhez. Külföldi rokonai a Giesshübl és a bilini forrás vize. Szénsavtartalomra nézve kiállja a versenyt a legszénsavdusabb vizekkel.

Eltekintve, hogy a felső talajviz, mely a láprétegen keresztül szivárog, nincs teljesen elzárva, a mi a viz izét néha befolyásolja, igen kellemes ital, üditő és gyógyitó. Hőfoka + 10·5° C.

A „Neptun forrás“ kevesebb szilárd alkatrészt tartalmazó, könnyebb ivóviz, bő vizmennyisége a Neptun fürdőbe van bevezetve.

MÁLNÁSFÜRDŐ LÁTKÉPE.

2. „Herkules“.

1000 rész vizben:

Chlornatrium	0·1211
Szénsavas natrium	0·2972
„ mész	0.2827
„ magnesium	0·0054
„ vas és aluminium	0·1134
Kovasav	0·0420
Szilárd alkatrészek összege	0·8619
Félig kötött szénsav	0·2862
Szabad szénsav	0.8312
Összeg	1·9793
Hőmérsék	12·5° C.

Szabad szénsav 436·47 köbcentimeter.

A Mária és padi sósforrás, melyek égvényes oldó sókban való gazdagságukkal tünnek ki, ez idő szerint mint magántulajdon kivül esik a fürdő rayonján.

A fürdők közül a Herkules a kedvencz. Ugy fekvésénél, valamint szénsavban dus voltánál és ennélfogva pezsgető hatásánál fogva. Szénsavtól buborékoló vize mintegy forrásban levő meleg viz benyomását kelti, azért is lobogó viz. Hidegségét rövid idő alatt már nem érezzük, sőt fürdés közben csipős melegitő hatással van a testre, melynek felbőre az irritáczió alatt egészen megvörösödik. Gyógyitó hatása épen csodálatos. A kiömlő szabad széndioxyd gáz néha vastag rétegben üli meg a medenczét s ilyenkor óvatosságra intik a fürdőzőt.

Elkábulás miatt korábban már áldozatai is voltak a szénsavgáznak, s a medencze vizének lecsapolásakor a gázzal telt medenczébe való leszállás nem engedhető meg.

A Neptunfürdő szintén két szakaszra osztott hidegviz medenczéből áll, favázas keritéssel, melyhez a fürdőkabinok csatlakoznak. Vize állitólag mindig alacsonyabb mérsékletü, mint a Herkules és szénsavban is kevésbé bővelkedik. Ugyanabból a forrásból állitják elő a meleg kádfürdőket is.

A „népfürdő“ lent a sétány lábánál kiválóan vasas s némi helyreállitás után talán legkeresettebb fürdőjévé tehető a telepnek.

A vaslápfürdőket a meleg kádfürdőkkel kombinálva használják s meg kell vallani, hogy a kávésöprő barnaságu lápföld, mely puha zsongitó hatással van a szervezetre, a legkivánatosabb alakja a fürdőknek.

A moorföldnek a környéken rengeteg tömegben való előfordulása jövendőre nézve különös értékkel bir, miként ez külföldi moorfürdőknél is bebizonyosodott.

És ha mindezen vizek sem nyernék meg a tetszését az igénytelt, de kielégithetetlen fürdőzőnek: rendelkezésére áll még a légfürdő ezeken kivül.

A Neptun-forrás közelében a talajba mélyesztett mesterséges grotta gyüjti össze a szabad szénsavnak oly mennyiségét, a mely dusan elégséges arra, hogy gázfürdőül szolgáljon. A mit maga a természet produkált a bálványosfüredi büdösbarlangban és a sepsi-szent-györgyi „Sugásban“, itt mesterségesen van előállitva.

Egy szénsavbarlang, mely mindazon hatásokkal bir, a melyekre a szabad szénsavgáz képes, mint irritáló légfürdő.

A gyógyitó hatásokra nézve a szakvélemény beszél Málnás fürdőről:

„Mindennemü heveny és idült hüléses bántalmakban: izomcsuz, heveny izületi lobok, idült zsugoroknál, mindkét nembeli ivarszervek gyöngüléseinél, azoknak idült hurutos bántalmainál, főleg nőknél a vasas lápfürdők s a Herkules-fürdő kitünő hatásuaknak bizonyultak.

Az idegrendszer betegségeinél: ideggyengeség, idegesség, idegzsáboknál, hülések eseteiben a hideg fürdők.

A gyomor és légzőszervek hurutos bántalmainál, vérszegénység, sápkór, görvély, köszvény, vese-fövenykő és hólyaghurut eseteiben az ivóvizek.

Sulyos betegségek után üdülőknek erősitő másodkura.

* * *

A kies Málnás fürdő azonfelül uj korszaknak néz elébe. A nagy világgal gyors és közvetlen összeköttetése biztositva van a székely vasutak sepsi-szent-györgy—csik-szeredai vonalával: közvetlen a fürdő terület mellett levő Málnás fürdő“ vasut állomáson az északi és déli irányból nyaranta közlekedő három-három vonat tart megállást naponként.

MÁLNÁSI „HERKULESFÜRDŐ.“

Egyszázharmincz szobából álló helyiségeinek szaporitását a szükséglet meg fogja követelni és bizonyára biztositani is.

Az étkezés a fürdői vendéglőben, vagy kihordás szerint a fürdőigazgatóság ellenőrzése mellett és általa megállapitott árak szerint jól és olcsón van biztositva.

* * *

A nyaraló városinak, ha még hozzá egészséges ember is, Málnásfürdő épen megbecsülhetetlen. — Szelid szellő hordja szét a virágos rétek-berkek illatát. — Az andesittrachit eruptiv csucsai a fürdő fölött, végső eredeti fekvésü nyulványai a hargitai trachitnak. A kőzet fölött dus erdőség tenyészik, mig a gerincz lábánál a havasi átmenetü jelleggel biró dus flóra a botanikust bájolja el.

A szénsavömlések, a váltakozó forrásvizek, patakok, a hömpölygő Oltfolyó szórakozást nyujt a természet kedvelőjének, de meg is szeretteti vele a szabadságot. A fürdő fölötti térségről látható észak felől a Szent-Anna-hegység a Nagy-Csomáddal és társcsucsaival, szemben a Büdös-hegység betorkolása. Keletfelől az ujfalusi hegyek a lenyuló bodoki hegyláncz több csucsaival, igy a Hentermezővel. Az Oltvölgyén keresztül a déli Kárpátok kéklenek a párázatba vesző Barczaság sikja fölött.

Kirándulásokra kinálkozó helyek ezek, a melyekhez még csatlakoznak mások.

Sepsi-Szent-Györgyre, Kézdi-Vásárhelyre, avagy Brassóba, Kovásznára egy nap alatt lehet kényelmes és tanulságos kirándulást tenni Málnás fürdőről. Tusnádfürdőre, a csikmegyei Zsögöd fürdőre nemkülömben. A Szent-Annató meglátogatása és Bálványosfürdő megismerése a legkedvesebb és emlékezetesebb kirándulások közé tartozik. S ha sietős az utunk Budapest felé: Málnás fürdőről kocsin gyorsabban érkezhetünk el a szép hatodi uton Nagy-Baczon és Baróth erdővidéki községeken keresztül Ágostonfalvára, mint megy a gyorsvonat Brassón keresztül. Takarékoskodás időben és költségben s egy szép vidéknek megismerése járnak együtt a váltakozóan berendezett utazással.

Málnás fürdőről joggal remélhetjük, hogy lesz! Érdemes hely arra, hogy legyen.

Sugás.

Háromszékvármegye központja, Sepsi-Szent-György rend. tanácsu város történelmi emlékek és hagyományok mellett ásványvizekben is bővelkedik.

Már a város területén is régóta ismertek a kénes vizek, melyeket meleg fürdőkül használnak. Legismeretesebbek ezek között a „Székely"-utczában levők, a Sorbán és Györbiró-féle fürdők, melyeknek kénhydrogénes vize, mint melegitett kádfürdő élénken emlékeztet a mehádiai Herkules-fürdőnek természetes meleg kénes vizeire s a kinek alkalma volt arra, hogy tapasztalatból ismerkedjék meg eme vizekkel: gyógyhatás tekintetében is sok rokonságot fedez fel az egymástól oly távol eső vizekben.

Ilyen kénes vizek Sepsi-Szent-György külvárosi részében, a kapcsolt Szemerján is nagy bőségben törnek fel, források alakjában. Az Előpatak felé vezető közut mentén, Szemerja felső végénél közvetlenül az ut mellett, mint artézi források törnek elé hasonló kénes vizek, melyek a közeli lakosságnak állandó ivóvizet szolgáltatnak s használatát a hatékony vizeknek annyira megszokták a vele élők, hogy még mezei munka közben sem birják nélkülözni.

Azonban Sepsi-Szent-Györgynek ásványviz tekintetében legdusabb territoriuma a Sugás.

Egy kellemes, szélmentes patakfejben levő völgyület ez a várostól nyugatra tiz kilometernyi távolságban, a városi erdőség közepette, a baróthi hegyláncz elrejtett zugában, az 1020 m. magasságu Görgő hegycsucs keleti lábánál.

A sepsi-szent-györgyi Sugás ásványvizei, a vasas savanyuvizek minden jellemző tulajdonságával, legközelebbi rokonságban vannak Előpatak vizeivel, a melyekkel egészen azonos alkatrészü talajból és a hegylánczolatnak kissé északibb részéből törnek elé. Hét különböző ásványvizforrása ismeretes Sugásnak, azokon kivül, a melyeket már vizválasztók különitenek el a sajátképen vett sugási területtől, minők Árkos, Bölön, Hidvég erdőségei között bugyognak fel a kárpáti homokkőből. Ezek közül vizbősége által feltünő Sugástól déli irányban az ugynevezett „Nagylik" völgyületben feltörő forrás, melynek vizbősége a látogatót éppenséggel meglepi.

A sugási ásványvizek közül leginkábbb négy van használatban mint ivóviz és szemviz, azonkivül hideg medenczefürdőt és melegitett kádfürdőt táplálnak a kitünő vizek.

Korábban három hidegfürdő is volt berendezve, mignem főleg fentartási költségek hiányában, a hideg tükörfürdő egyre apadt le.

Sugás fürdőt, a környező dus vegetácziójú erdőség közepette, mely a város birtokában van, a lakosság mint házi fürdőt réges-régi idők óta használta a nélkül, hogy vizeinek elemzését még ma is ismerné, mert Előpataknak egyik legelső ismertetője dr. Barbenius brassói orvos is csak ivókutról és fürdőkutról emlékezik meg, sablonszerü avultsággal emlitve fel, hogy minő jellemző alkatrészei vannak a sugási két viznek, a szabad szénsavany mellett.

Látogatottság tekintetében azonban egy véletlen adott lendületet Sugásnak, melynek neve a bükkerdőség csöndes völgyének sugó-bugó erdő neszétől származik.

Ugyanis a vizmosások mellékén napfényre került pyrit (vaskovand) csillogó-ragyogó szine ennek a századnak negyvenes éveiben egy Farkas nevü nyugalmazott századost, a kinek bizonyára élénkebb volt alchimista képzelődése, mint geologusi tapasztalata, arra inditott, hogy arany- és ezüst érczek után kutasson a sugási völgyben.

A bányászati kutatás meglepő eredményre vezetett, a miben nem volt ugyan sem szilárd halmazállapotu arany, sem ezüst tartalom, de az 50 ölnyire hajtott tárnából fulasztó gyilkos gáz tört elő, a széndioxyd, oly heves árammal, hogy a munkások szerszámaikat is eldobálva, a jó szerencsének köszönhették kimenekülésöket a föld mélyéből a szabad ég alá.

Azóta a tárnából folyton-folyvást áramlik ki a szénsavgáz, ez a hatalmas gyógyszer és iparilag is nevezetes érték, mely helyes felhasználás és értékesités mellett aranyat, ezüstöt érő.

Egyik háromszéki földesur, sepsi-szent-györgyi néhai Székely László kirándulás közben vadászpajtásaival tapasztalván a tárna szádájánál kiömlő gáznak melegitő és kedvező hatását, ott egy gödröt ásatott légfürdő gyanánt, a melyet padokkal vettek körül és elneveztek „Gőzlőnek."

Azóta a Gőzlő nagy hirnévre tett szert, mint a torjai Büdösbarlang párja s noha a bánya tárnájának duczolására szolgáló ácsozat idők folytán összedüledezett, a szénsavkiömlés nem szünt meg. Később egy kis födött bódét emeltek a Gőzlő fölé, a melynek gyógyitó hatásáról szerte-szét terjedt a hir, s azóta a szénsavgáz „leb"-je állandóan légfürdőként van használatban, s odatóduló betegek sokasága használja és hálásan emlegeti a sugási Gőzlőt.

Egyikévé vált Sugás, Sepsi-Szent-György lakosságának ez az egyszerü házi fürdője, a hazai nevezetességeknek: de távol van még attól, hogy világfürdővé váljék. A fárasztó és veszélyes erdei ut helyett a sepsiszent-györgyi államépitészeti hivatal uj, kényelmes kocsiut nyomjelzését is végezte, a melynek kiépitése azonban még mindig az óhajtások közé tartozik.

A város egy lakóházat épitett ugyan, azonban a növekedő látogatottságot csakis az egyes polgárok vállalkozási szelleme volt képes némileg kielégiteni, midőn néhai Gyárfás Lajos, városi főjegyző és Gyárfás Sámuel, városi pénztárnok kezdeményezésére társaságban egy tiz szobából álló épületet emeltek. Azóta egyes birtokosok csinos fürdőlakokat és különálló villa-szerü épületeket is épittettek s e tekintetben Sugás-fürdő, mely még mindig nem szerezte meg a gyógyfürdői jelleg kellékeit, legalább épületek tekintetében meghaladta számos fejlettebb gyógyfürdőinket, a melyek az önálló fürdői lakásrendszer tekintetében Sugástól vehetnek példát.

A minő becses a sugási Gőzlő mint légfürdő, ép annyira veszélyes lehet, ha gondatlanul és könnyelmüen merül valaki a gyilkos gázba. Miként a szabad szénsav kiömléseknek általában, ugy a Gőzlőnek is már számos áldozata volt, a ki halálát lelte a széndioxid-áramban. Nem egy kétségbeesett szerencsétlen kereste már a könnyü öngyilkosság módját a sugási Gőzlőben, melynek áramlása különösen nedves, alacsony légnyomásu időszakban fokozottan növekszik.

Ujabban a tükörfürdő ment át előnyös átalakitáson. Az ujabb bérlő, Sikó Béla pedig a Gőzlőt átalakitotta többszakaszu légfürdővé és egy terjedelmes fürdőcsarnokot épittetett a városi lakóház közvetlen szomszédságában, mely képes a fürdői közönség java részét magába foglalni, társas összejövetelre, szórakoztatásra.

Sajnos, hogy a jeles források, melyek különbözőképen vannak befoglalva, nem részesülnek kellő gondozásban. Csekély költség és fáradság által, a legtisztább és szállitásra keresett savanyuvizek volnának nyerhetők Sugásban, melyhez az Előpatakon időző fürdővendégek is előszeretettel látogatnak el nyaranta.

Kocsiutjának kiépitése és a források rendezése által elő leend készitve azon alap, mely Sugás fürdőnek jelentékeny látogatottságát, idegenforgalmát s ezzel együtt valóságos gyógyfürdővé emelését is biztositani képes. A tapasztalat bizonyitja, hogy az épitkezéshez, a város által méltányos feltételek mellett használatra átengedett területen, minden további erőltetés nélkül, önkéntesen meg van a kedv és hajlam a városi polgárságnál. S a beruházások dusan megtérülnek, ugy a bérlet értékének emelkedésével, valamint azon nagy tényezőnek szerepre emelkedése által, hogy a sugási ásványvizek kereskedelmi értékké válnak, a mi jelenleg teljesen hiányzik, mert a vizek használata csakis helybeli ingyenes fogyasztásra szoritkozik.

Ha még figyelembe veszszük, hogy a bájos erdei részletek, völgyek és magaslatok felé kényelmes sétautak telepitése minden különös nehézség nélkül elérhető, az életmód aránylagosan olcsó és hogy a Görgő magaslatáról oly páratlan kilatás nyilik, a melynek keretében a Hargitától és a Szent-Anna hegységtől a Keleti és Déli Kárpátok, a rákosi Olt áttörésig és a Rikáig áttekinthetők és a horizon kerületében öt vármegyére terjed el a fenséges kilátás (Csik, Háromszék, Brassó, Nagy-Küküllő, Udvarhely), hogy a patriarkhalis egyszerüség és a barátságos szomszédság Sugás fürdőn még az uralkodók, akkor Sugás fürdő mint szórakozó hely is érdemes a látogatásra, ha nagy jövőjének elkövetkezése az idők folyamának bizonytalan távolságában pihenne is.

Oroszfalu, Hatolyka, Jáhoros, Uzonka.

Azon szénsavvonulatnak két irányát követve, mely Háromszékmegyén keresztül huzódik: az ásványvizek számos, kevésbbé feltünő és gyakran alig kultivált képviselőire találunk. Sőt maguk ezen források nyomán követhetjük a szénsav-áramlatokat is.

Ha a Szent-Anna-Büdös hegységből mint központból indulunk ki, a gázáram nyugati iránya az Oltvölgyön és a baróthi hegylánczolatban huzódik végig; a keleti vonulat Bálványos-Torja mellékén végig Kézdi-Vásárhelynek és Kovásznának irányul.

Ezen vonulatokban vannak a már ismertetett háromszéki fürdők és ásványvizek, a melyeken kivül azonban még nagyszámu, néha alig ismert ásványos források fordulnak elő.

A mennyiben ezek közül néhányan mégis használatban vannak és többé-kevésbbé a maguk kis körében ismeretesek: ezeket teljesség okáért röviden felemliteni helyén valónak találjuk.

Kézdi-Vásárhely közvetlen szomszédságában, Oroszfalu község határában, a Torjapatak és a Kászonvize völgyeinek összehajlásánál az oroszfalvi „Fortyogó“ emlitendő fel első sorban, mely az alig másfél kilometernyire fekvő Kézdi-Vásárhelynek és a közvetlen szomszédságának házi hidegfürdőjeként szerepel.

A márgaiszaptól szürkés, néha tisztább, máskor zavarosabb viz nyilt medenczében van felfogva, s az áttörő szénsavtól buborékot hányva, a meleg nyári időszakban sürü látogatásnak örvend, különösen a közeli Kézdi-Vásárhely lakossága részéről. Melegitve, mint kádfürdőt is alkalmazzák s miként a szénsavdus vizek általában, rendszeres hosszabb használatuk a csuzos bántalmak javulását eredményezi.

A Feketeügy folyómentén, Kézdi-Vásárhelytől délre, a sikságon fekvő Hatolyka község is dicsekedhetik egy „Fortyogóval“ s e mellett ivóborvizzel is. Vasas, szénsavas ásványvizét szintén hideg medenczefürdőként hasz-

nálják s nem egy hive van ennek a primitiv fürdőnek, a ki évenként ellátogat oda, hálából azon enyhülésért, melyet Hatolyka nyujtott neki valamikor.

Ozsdola község határában fekvő terjedelmes erdőségnek egyik része szintén beleesik a szénsavregióba. Tul az erdőboritotta hegység vizválasztóján, a keletnek dülő Jáhorosbércz oldalában jókora magasságban jelentkezik ismét savanyuviz. A bükkös erdőségben előszivárgó vasas vizek nélkülöznek ugyan minden más kelléket abból, a mi egy fürdő fogalmához van kötve: hanem azért a szegény falusi lakosság hetekre ide vonul és lombsátrakban üt tanyát, daczolva esővel, széllel, abban a hiedelemben, hogy a rőzsefonással kiduczolt hidegvizmedenczében való didergés egészségileg hasznára válik. Nem csuda, ha a gyönge beteget, a ki a saját lábán ment fel a Jáhorosba, saraglyán szállitják haza a jáhorosi kura után.

Nem sokkal áll elébb komfort dolgában a nyugati szénsavérben eső Uzonka-fürdő sem.

Ott van ez az Oltvölgye fölött a jobbparton, Bükszád és Mikó-Ujfalu között kimagasló Nagy-Murgó hegynek északi oldalában.

Az 1019 meter magasságu kupalaku erdős hegynek trachit süvege mint valami várrom tekint le az Oltvölgyére, Nagybaczon község erdőségeiből.

A borvizpatak, mely további folyásában Uzonka-patak, majd Baróth-vize nevet vesz fel, savanyuvizeknek köszöni eredetét. Ezen vasas ásványvizek egyik csoportja alkotja az Uzonka-fürdőt, a mely mint kirándulási hely a változatos szépségü Hatod-erdőségben a megtekintésre érdemes; de nagymérvü lemondás szükséges ahoz, hogy ott gyógyulás érdekéből tartózkodjék hosszasabban valaki. Nagy-Baczon község közvetlen közelében levő borvizeket mint kellemes üditő ivóvizeket használja a lakosság, hasonlóan a bükszádi és mikó-ujfalusi vizekhez, a melyek szintén csak helyi fogyasztásban részesülnek.

Ha még felemlitjük, hogy a sepsi-szent-györgyi magántulajdont képező Sorbán- és Györbiró-féle fürdők vizei, valamint a szemerjai Büdöskut, mely egy természetes artézi forrás: a kénes vizekhez tartoznak, Háromszékvármegye ásványvizeire egészében kiterjeszkedett ismertetésünk.

A soósmezői sósforrások bármely értékesek is lehetnének, mindeddig fürdőügyi tekintetben nem részesültek méltatásban, holott Soósmező vizbősége sokszorosan felülmuljaa Romániában fekvő szomszédos Szalánczot (Slanic), melyet a ráforditott jelentékeny költségek, Románia egyik legfényesebb fürdőjévé és nyaralóhelyévé emeltek.

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE KÖZLEKEDÉSI VISZONYAI.

A) KÖZUTAK.

Történeti rész.

Háromszék vármegye legrégibb közlekedési viszonyainak kutatásánál azon erődítményszerü földvárak és többé-kevésbbé falmaradványokat is tartalmazó emlékek vehetők irányadóul, a melyek a hol szélesebb, majd keskenyebb folyók, patakok és völgyek mellékén emelkedő magaslatokon találhatók.

Kétségtelen, hogy az azonos tipuszt előtüntető védművek származási eredete ugyanazon egy forrásra vihető vissza, s ha az elnevezéseket és a szomszédos helynevek származását vizsgáljuk, szláv nyomokat találunk fel bennük.

A régi Dáczia egykori lakói keze munkájának nyomait véljük eme müvekben megnyilatkoztatva. Noha ezen maradványokra vonatkozó hiányos hagyományaink minden épitményben római származást kerestek és véltek feltalálni, az épület maradványok jellege egyáltalán nem vall azon fejlettségre és tökélyre, a melyet a hóditó római az épitkezés terén elért.

A mellett a rómaiak az ilyen félreeső és elzárt magaslatokat castrumok épitésére vagy épen nem, vagy ritkán vették igénybe, csakis azon esetben, ha oly völgyterület, vagy öblözet állott rendelkezésükre, a hol a sikságnak egy, nagyobb áttekintést nyujtó pontja, a mely mint megerősitett táborozó és megszálló hely hadi operációkra alkalmasnak kinálkozott.

Mindazonáltal az ugynevezett népvándorlási korszaknak, sőt még az ezt megelőző korábbi középkornak is számos kérdése, különösen földrajzi, közlekedési és hadászati tekintetben csakis ugy oldható meg, ha a római korszak viszonyait tanulmányozzuk és eme korszaknak nagyobb megbizhatósággal biró adatait számitásba veszszük.

E nélkül a hagyományszerüség a mesevilágnak hol homályos, hol fényes ködében vész el és csak kalandozunk a székely népmesékben nyilatkozó kifogyhatatlan fantáziának végtelen mezején, a hol gyémánthegyen csak ugy forog a fergetyü várnak aranyos kupolája, csak ugy lovagol tátos paripán, tündér királykisasszony kiszabaditására a sárkányölő vitéz, avagy szedi kötényébe az óriás leánykája a szántó-vető földmivest ökröstől-ekéstől, miként ezt a hatalmas Rajna partjain emelkedő lovagvárak meséiből olvassuk, vagy az Elsasz vidékének mesés és óriási lovagjairól regélik.

Mert a hol megbizható történelmi adatok hiányában a képzelet veszi át a kutatás szerepét, ott nehéz való igazságokat deriteni ki.

Az is kétségtelen, hogy a római falat, melyet kövér, szilárd vakolat fogott össze, legalább törmelékéből fel lehet ismerni, mig a szárazon rakott és földsánczokkal burkolt szláv földvár jellege ettől egészen elütő.

Példaképen felemlitjük a Feszti-féle körképnek a „Magyarok bejövetelének“ plasztikai előteréül szolgáló üszkös romjait egy ilyen földvárnak, a melyhez bizonyára hasonlók voltak a többiek is, ugy miként a Háromszék vármegyében nagyszámban található földvárak is.

Ezen erődítmények természetszerüleg, valamelyes összefüggésben kellett, hogy álljanak egyik a másikával, már a közösérdekü védelem szempontjából is, a mi pedig csak közlekedőutak, vagy legalább is határozott utirányok által volt elérhető.

Az pedig önként következik, hogy ezek az utirányok a folyók, patakok mentén levő völgyeken vezettek, mert ezeknek határozott iránya eltéveszthetetlen; legfölebb ott vált kétségessé az utirány, a hol egyik-másik völgyet a vizválasztón való átkeléssel kellett összekötni.

Hogy azonban ezen nehézségek is eléggé kedvezően voltak leküzdhetők, annak bizonysága, hogy épen a hegy-

lánczoknak legalacsonyabb fekvésü vizválasztó nyergein találjuk fel az ősi közlekedésnek nyomait. Tehát már történelmi emlékezést megelőző időkben fel tudta lelni a közlekedő nép a legrövidebb és aránylag kényelmesebb hegyi utirányt.

Magának egy hegyszorosnak közlekedési méltatására nézve jellemző Richter E.-nek nyilatkozata, melyszerint: „nagyobb fontosságu egy hegységbeli szoros az emberiségre nézve, mint a világ valamennyi hegycsucsa.“

Háromszékvármegye ősi közlekedési utjaira nézve megállapithatjuk, hogy a belterületet tekintve kétség nélkül az Oltfolyónak sajátságos **V** alaku, elébb északról délre, majd ismét határozott északnak irányuló völgyén vezetett végig a fővonal; a tusnád—bükszádi szorostól az alsó-rákosi Olt áttörésig terjedő medenczén végig. Az is kétségtelen, hogy a déli irányból északra utazó őslakós röviditeni igyekezett utját midőn Baróth, Bibarczfalva, Nagybaczon felől a bükszádi irányban, a mostani ugynevezett Hatod erdő vizválasztóján keresztül vette utját, az Uzonka- és Gohán patakok mentén. Sokszoros nyomai láthatók ezen közlekedő vonalnak ma is azon számtalan vizmosásban, a melyek a hegyi ösvények és csapások nyomán idők folytán keletkeztek.

Az emlitett oltvölgyi közlekedési irány mentén az ősi telepek, földvárak egész tömegét állapithatjuk meg. Csak nehánynak felsorolására szoritkozunk.

Igy Közép-Ajta fölött, a honnan külön átkelés volt az Oltvölgynek alsó vidékéről kiindulóan Köröspatak felé, a várhegy, Erősd fölött szintén várhegy és a „Veczer“, a sepsi-szent-györgyi Őrkő és Gémvára, a kálnoki (Kálnok, szláv = Kalnik = sáros, iszapos hely) Pinczevár, a bodoki Herecz és Hincsa vára (Kincsás), Málnás és Mikó-Ujfalu között levő várdomb, a Zsomborpatakkal átellenben az Olt-folyó jobb partján Vápavára, és legfelül, Bükszáddal átellenben Alsó-Solyomkővár, nem is emlitve, a már Csik vármegye területén az ugynevezett „Vártetej“-en levő és egyik legterjedelmesebb telepet: a csiki „Bálványos-várat“. Szintén érdekes a közvetlen szomszédos udvarhelymegyei Bibarczfalva községgel átellenben az Uzonka völgyének itt már Baczon- (és alább Baróth-) vizévé vált balpartján, a Várpataka és Fejérvölgypataka között levő hegyormon volt Tiburcz-vára. (A Tiburcz és Bibarcz egységes eredetéhez alig férhet kétség.) Ezen erősségek egyik-másika a maradványokból következtetve, hosszabb ideig szolgált lakóhelyül és eredeti állapotához képest, fejlettebb utánépitkezések is tétettek rajtuk, különösen abból a tekintetből, hogy mint védmüvek továbbra is fenntartassanak.

Az Olt folyó édes testvérének, a Háromszéken eredő és megszünő Feketeügynek és mellékpatakainak mentén a közlekedő irányok és védőmüvek nyomai szintén feltalálhatók. A hadászati közlekedés és érintkezés követelményeinek kifolyásaképen, karéjban találjuk ezeket, a bodoki hegyláncz lábánál és innen folytatólag a keleti Kárpátok tövénél és a hegységek öblözeteiben.

A nevét valóban kiérdemlő „Szépmező“ szélén, a moksa szláv nép nevét nevében fentartó Maksa község fölött és a szomszédos Besenyő község mellett, a kupos dombtetők erődítményekül szolgáltak. Tovább a dálnoki mellékvölgyben (Dálnok, régen Dalnuk neve a szláv dul, del = gödör, árok szóból ered; dulnik = árkos hely), valamint Csernáton (Cserna = fekete) szintén rendelkeztek erődítményekkel, utóbbi az Óvárral és az Ikavárral. Tovább, a Torjapatak völgyében (a mely pataknak nevét a Vogulok földjén találjuk fel Torjapaul az az Tarjafalu és Tarjafolyó nevében), a Torjavárán kivül a hires-nevezetes torjai Bálványosvár, mely szintén későbbi átépitések által nyerte ma is fennálló körfalait, szintén hasonló ősi erődítményekhez tartoznak. Nemkülönben besenyők adták Karatna község nevét az etelközi Krakragatui, azaz Karakrahaz, vagy Karakra-gát nevü erősségük után, melynek előrészét Vámbéri a török Karagán = őr, kém szóval veszi azonosnak. A Kászonpatak egyik balparti mellékvölgyében a Várpatak fölött egy sziklás dombon, a várhegyen szintén védmü nyomait találjuk, melynek elhelyezése egészen rokon azzal, a melyet Almásvára néven Lemhény fölött találunk, s melynek fülalaku alaprajza, negyedkörives alaku bástyájával még egészen határozottan megállapitható. Ott fekszik ez Velenczétől északkeletre. Ugyanis Lemhény felső részét Velenczének nevezik s valószinü, hogy régebben külön község volt Venecze néven; ennek neve a szláv Vlna = hullám szóból származik s Vlnicza = hullámos, áradásos helyet jelent.

Az előbbiekhez egészen hasonló s a középajtai várnak csaknem teljesen hü hasonmása a Bereczk mellett levő Leányvár. Alább pedig a Gelencze vára. Egyike a legszebb fekvésüek közül valóknak a hirneves Kovászna nagyközség és fürdőhely fölött, két mély patakárok torkolásából kiemelkedő várhegyen levő védmü, a melyen kivül a kovásznai (Kovászna, szláv Kvaszna = savanyu) sósfürdő fölött levő, ugynevezett „Sóstótetej“-dombján is találtunk egy, eddigelé sehol nem emlitett védműnek határozott vonalaira, melynek alaprajza a középajtai várhegyével és a bereczki Leányváréval azonos.

A rétyi „Nyir“-rel, ezzel a buczkás, nyirerdős homokszigettel összefüggő Borosnyó, régen Buruznó (szláv = Brezina, Bruzina = nyires) nagyközség fölött emelkedő domb önként kinálkozott védmü helyéül s a szomszédos Kisborosnyónak „Nagypatak“ telepe fölött emelkedő Ladócz hegy (Ladocz = jeges) alatt nyugatról keletnek lenyuló mély patak, a varnicza (Vranicza = vargyas hely, mai neve „Macskás“) mellékén, a vártető lapályán szintén nyomai vannak az elébbiekhez hasonló védmünek. Ennek közelébe helyezi a hagyomány a tengelyen forgó Fergettyüvárát, melyet Jókai Bálványosvár czimü regényében oly remek fantáziával szerepeltet, abban a müvében, mely Ipolyinak saját maga által autódaféra itélt magyar mithologiájának uj életjogot adott.

Tovább folytatva utunkat Sepsi-Magyarós fölött a Magyarós vagy Téglásvárat találjuk és alább a keleti hegylánczolat lábánál a Lisznyópatak völgyében a „Mészkevár“ nevü védmü nyomait leljük fel. Lisznyó neve a XIV. században Liznó, a mely név a szláv lisznava azaz: fényes szóból származik, megfelelően verőfényes napsütötte fekvésének (ver = süt, verőfény = sütő fény = napfény. P. verőmalacz = sütni való malacz). A „Mészke“ vagy a szláv nizke = alacsony, vagy nizka

= nedvesség szóból ered; a Miskepatak nevet Kovászna határában is feltaláljuk. Az utóbb felsorolt védmüvek a borosnyói, magyarósi és lisznyói mind a bodzai szoros felől irányuló esetleges meglepetések védelmére szolgáltak főképen; azonkivül, hogy az átellenes állomásokkal, illetve telepekkel összeköttetésben voltak.

A bikfalvi Csigavár nevében maradt fenn egy erődítmény emléke s a számos helyen előforduló Pilis és Piliske hegynév eredetét a szláv ples, plis = kopasz, kopár szóban találjuk meg. Pilishegy előfordul Kovásznán, Piliske, többek között: Tusnádfürdő mellett Bükszádon, Sepsi-Szent-Györgyön, Nyén ölött, Bikfalva és Páva községek erdőségeiben, valamint Gelenczén.

Az emlitett védmü-maradványokon kivül, sőt többnyire ezekkel kapcsolatban őskori telepek maradványai is nagyon gyakoriak; de miután ezeknek helyét többnyire már sok század óta eke hasogatja, ennélfogva őskori emlékek gyüjtése a már szétrongált telepek helyén általában kevés eredményre vezet. A talált réz-, bronz- és kőeszközökből aránylag a sepsi-szent-györgyi Székely Nemzeti Muzeum őriz jelentékenyebb és értékesebb mennyiséget.

Szomoruan érdekesnek tartjuk annak felemlitését, hogy mintegy négy évtized előtt egy sepsi-szent-györgyi gyógyszerész széles terjedelmü üzletet folytatott azon kőcsákányokkal, melyeket a sepsi-szent-györgyi Őrkő nevü, kőbányául használt hegy tetején gyüjtött össze: mig a Székely Nemzeti Muzeum és hazai intézetek alig egykét efajta lelettel birnak erről a helyről. — Szintén Sepsi-Szent-Györgyön az Olt balpartján levő Eprestető, mely a folyónak egy hátulsó terraszát képezi, régi siroknak cseréptöredékkel halmozott maradványait tárja fel a partomlásoknál. A balpart hosszában vasutépitéskor feltárt kavicsbányákban — különösen a szomszédos Kilyén község mellett — számos ép, ős cserépedényt is találtak, utóbb Imecsfalva mellett és Szászfalunál konstatáltak őskori telepeket. Az utóbbiból cseréptöredékeket (inkább korsók) gyüjtöttünk.

Különösen becsesek azonban azon csinos alaku és teljesen ép, óriási urnák, melyek Márkosfalva közelében kerültek ki a magas part leásása alkalmával.

A legérdekesebbek közé tartozik azon bronzlelet, melyet 1885. julius havában Biró István talált a bölöni birtokosság Lügetárnyék nevü erdejében s a melyet a község előljárósága a Székely Nemzeti Muzeumnak ajándékozott. Ezt megelőzően Zágonból és a besenyei leletből jutott a muzeumunknak; sajnos, hogy a besenyei gazdag leletből, mely több mint 20 kőcsákányból állott, csak három darab jutott muzeumba. A bölöni lelet öntőmühely maradványokhoz tartozik, elhasznált, megcsonkult darabokból áll, melyeket összeöntés végett gyüjtöttek össze. Vannak benne vésők, lószerszám-részletek, sarló-töredékek, kés- és karikadarabok, edényrészletek. Egy diszes lószerszám leletet a zágoni szolgáltatott, két boglárral együtt, ugyszintén számos tokos vésőt.

A háromszéki bronzleletek a bronzkor végéről valók alakjuk után itélve. A bronzkultura Erdélyben egészen a római uralom kezdetéig tartott, vagy is Kr. u. 107-ig, a midőn Traján legyőzve Decebált, az utolsó dák királyt, Erdélyt római uralom alá hajtotta; a bronz leletek, tehát Kr. e. IV—Kr. u. II. századból valók.

IKAVÁR ZÖMTORNYA (CSERNÁTON).

Erdély és Háromszék legrégibb lakosai megállapithatólag az agathyrsek voltak, mintegy V. századdal Kr. e.; azonban nemsokára a trák, dák és geta bevándorlások jöttek ezek helyébe. Nem lehetetlen, hogy a szarmatáknak egyik csapata, a jazygok, mint hires lovasok használták a leletekben megőrzött bronz lószerszámokat.

Rendszeres régészeti kutatások hiányában sok érdekes és becses leletünk kallódott el s inkább a véletlennek és egyes felvilágosultabb hazafias egyéneknek köszönhető, hogy a Székely Nemzeti Muzeum még is számos emléket őrizhetett meg. A muzeum első őrének néhai Vasadi Gyulának kutatásai után, Nagy Géza, dr. Szász István és Téglás Gábor rendeztek együttesen rendszeres kutatásokat, a melyeket „régészeti kirándulások“ czimen Nagy Géza muzeumőr ismertetett nagy tanulmányra valló érdekes közleményekben a „Székely Nemzet“ hirlapban. Tőle veszszük át ismertetésünk keretébe vágó adatokat.

Ezen kirándulások egyike a besenyei, a határelnevezések tanulmányozása által szolgáltatott régészetileg érdekes adatokat a vándor besenyők nyelvére nézve.

Ilyen nevek: Amsós, Bábolna, Buja, Csegéj (= szeglet), Cziba, Décsen, Herecz, Luka, Macskéz, Szaz, Szemerje, Tikos, Voncz. A besenyei őskori telep a községtől nyugatra a vizmosástól szaggatott Bábolna és Kistelek dülőkben van.

A vékony humus réteg alatt fekszik a cserépdarabokkal, állatcsontokkal és hamuval kevert telepréteg. Ennek

a helynek szomszédságában van az Óriás-tető és a Hegyeshegy; utóbbin találták a Székely Nemzeti Muzeumban levő ezüst karikapénzt és ezüst-ólom keverékből készült csavaros gyürüt. Az őskori telep, valamint társa szintén a patak mellett feküdt. A lelhelyek jellege általában csaknem azonos a fentebb emlitettel.

A cseréptöredékek hasonlók a Hunyadmegyében római tárgyakkal együtt talált töredékekhez, szintugy a Sepsi-Szent-Györgyön és Kézdi-Vásárhelyen talált cserépdarabok is. A besenyői leleteknél az edény füle alatt vizszintesen futó, domboru és körömbenyomásokkal ellátott szalaggal szegélyező diszitésmód azért jellemző, mert a Martonfalván talált nagy urna, vagy is inkább viztartón is ezen diszitésmód van alkalmazva, és miután Németországban is előfordul azon helyeken, a hol germánok

IKAVÁR LÁTKÉPE.

által üresen hagyott helyeken szláv törzsek telepedtek le, a német régészek ezt szláv diszitésnek nevezték el. Valószinü tehát, már a helynevekből is következtetve, hogy oly barbár néptelep volt ez, melyet a rómaiak itt találtak és településön meghagytak.

A besenyei telepen egy darabka obszidián is került napfényre, melyen kivül Imecsfalváról van egy szilánk muzeumunkban, és Szacsváról egy eltört nukleusz, vagyis obszidián kőmag, a melyről a késpengéknek és nyilcsucsoknak való szilánkokat pattogtatták le.

Felemlitjük még, hogy bronz eszközöket, nevezetesen: tokos czelteket, többek között, a málnási trachit kőbányák környékén és Bükszád mellett is találtak.

Figyelemre méltó, az ősi közlekedés tekintetéből, hogy azon számos ősi erődítmények, melyeket mint földvárak maradványait méltattunk, többnyire már meglevő őskori telepek helyén épültek, erre következtethetünk azon körülményekből, hogy ugyanazon helyeken többnyire kő- és bronzkori tárgyakat és eszközöket együtt találtak és különösen számos cseréptörmeléket, a melyek kétségtelenül a népvándorlási bizonytalan határu korszaknak megelőzői voltak.

Ezen talán tulterjedelmes kitérés után visszatérve Háromszékmegye ősi közlekedési viszonyaira, magyarázatát kivánjuk adni eme kitérésnek, éppen azzal, hogy az ősi lakhelyek és ezeknek egymással való összefüggése feltételezi, hogy közöttük állandó közlekedésnek és határozott közlekedési irányoknak kellett létezni. Bizonyosan megállapitható a szituációkból, hogy nemcsak a hegységek lábainál fekvő telepeket és védelmi müveket kötötték össze többé-kevésbé járható utak és ösvények, hanem a magas domb- és hegytetőkre is vezettek fel utak a fővonalakból kiágazólag. Határozott nyoma látható ezeknek az ugynevezett várutaknak pl. a málnási Hereczváránál, a bükszádi alsó Sólyomkő-váránál, a csiki és torjai Bálványos-várnál, a lemhényi Almás-várnál, a bereczki Leány-várnál stb., a melyeknél a kanyargós vár utja annyira fennmaradt, hogy noha több helyen a záporok és leomló viztömegek mély szakadásokat mostak is közben-közben: a várutak csekély fáradsággal annyira helyreállithatók, hogy a terhelt ökörszekér eljárhat rajtuk s több esetben tényleg u. n. erdőlő utakként is használják azokat, melyeken a gerinczre feljutva, a magasabb hegyéleknek elérése a vonó erő jelentékeny kimélésével jár.

Azonkivül Háromszék sikságán keresztül is volt több közlekedő ut, melyek átlós irányban szelték keresztül a

30—40 kmnyi szélességü területeket aképen, hogy folyón és patakon átgázolással keltek át.

Ezeknek nyomait épen a gázlóknál keletkezett part lekoptatás és a medernek elszélesedése és ezzel kapcsolatos sekélyesedése tanusitja, a minő például Kökös mellett, Czofalva és Várhegy között és Szörcse mellett a Feketeügy mellékén látható, sok százados átkelésnek határozott bizonyságaképen.

Azonban a leghatározottabban mutatkoznak az ősi közlekedésnek, gyakran kinzóan fáradságos jellegü nyomai: a határszéli szorosokban és az ezekhez vezető vizválasztókon.

Háromszékmegye területére öt főirányból irányult a közlekedés természetszerüleg, ugy mint Brassó felől (és alsó Oltvölgyből) felfelé; Csik felől az Oltvölgyön lefelé; a bodzai fensikról (Kis-Borosnyó felől és a nyéni völgyön) lefelé; északi irányból a Kászon völgyén lefelé és talán a legfontosabb irányból, Keletről az ojtozi szoroson keresztül.

Az ugynevezett római korszak szempontjából indulva ki, mindenekelőtt a határszéli szorosok szerepe bir fontossággal, mert egy hegyi vidéknek forgalmára és közlekedésére nézve a szorosok minden időben elsőrangu szereplők.

Helyesnek tartjuk Jung Gyula, prágai egyetemi tanárnak fölötte érdekes tanulmánya alapján ismertetni a határszéli szorosok jelentőségét és valószinü történetét főbb vonásokban.

Szerinte Trajan császár hóditó hadjáratában a római hadsereg nemcsak nyugatról jött be a Vaskapu mellett, a mely Dáczia fővárosához Sarmizegetusához (Hunyadmegye, mai Várhely) irányult, hanem a Vörös-toronyi szoroson is előre nyomult, sőt valószinüleg a Vulkán szorost is használták, hogy a dákoknak visszavonulási vonala elérhető legyen. Ezen két irány a mai Szászváros és Szászsebes érintésével Apulumnál (a mai Gyulafehérvár) kereszteződött. A „Vöröstorony“ szorostól délre jelzi a római uthálózati térkép a „Castra Trajana“ állomást.

Természetes, hogy a régi dácziai közlekedési vonalakat a római uralom is fentartotta és használatba vette és hogy a katonai őrizetről is gondoskodott, mig másfelől azon töméntelen kincsleletek, melyeket a félreeső helyeken találtak, azt tanusitják, hogy ott feküdt Dáczia hatalmának centruma, a mely ellen Trajan hóditó hadjáratot inditott. Trajan oszlopán levő domborművek igazolják, hogy minő fáradságába került a rómaiaknak a terepnehézségekkel való küzdelem, mely nehézségeket, erdőket, hegyeket és a mesterséges erődítményeket a dákok a maguk részére kitünően ki tudtak használni.

Ugy látszik, hogy Erdélynek nemcsak nyugati, hanem keleti szorosai, a háromszéki szorosok is számításba jöttek a hóditó hadjáratban. E mellett számos adat bizonyit. A XIII. legiónak egyik erős szakasza Héviz mellett foglalt állást; Kis-Sink mellett pedig a cohors III. Britannorum nyomait találjuk fel, a mely már 107. óta megjelent Raetiában és 104-ben részt vett Turn-Severinnél a Duna-hid épitésében. Homoród mellett a XV. legio Apollonaris egyik katonájának paizshátát találták meg, Bereczk mellett pedig Kr. u. 92-ből származó katonai okmányt. Hogy a nyugati és keleti előnyomulás egyidejüleg történt-e, az közlekedési tekintetből mellékes kérdés, de Trajan történetirói dicsérően emlitik fel épen azon talentumát, hogy az Atlanti-tenger mellékét a Pontus Euxinussal legközelebbi összeköttetésbe hozta.

Valószinü, hogy a keleti szorosok hozzáférő mellékeit katonailag már akkor megszállották, miután ezt a nyugati részek érdeke igy kivánta. Hogy a bereczki pozicziót mikor erősitették meg legelébb, az a katonai létszám-viszonyoktól függhetett.

A bereczki castrumban talált téglák kétféle felirata szerint, a Cohors I. Bracaraugustanorum és a Coh. Hispanorum képezte ott a helyőrséget, vagy legalább is ezek soraiból kerültek ki a castrum épitői. Az előbbi cohors még Hadrian alatt is Felső-Moesia megszállására szolgált, mig az utóbbi kezdet óta a tartományban foglalt állást. Nem mulaszthatom el annak felemlitését, hogy Herkulesfürdőn, melynek római neve „ad Aquas Herculi sacras“ volt, ugyanazon Coh. His. feliratu faltéglákat találtam, mint a bereczki castrumban, holott a hirneves római fürdőn a VII. ugynevezett cserneczi legiónak egyik része volt elhelyezve.

Erdély keleti részeinek és igy Háromszéknek is meglehetősen terjedelmes látogatottságát az ókorban leginkább tanusitják a már emlitett ősi védmüveken és csak részben érintett praehisztorikus leleteken kivül a római leletek is, a melyek gyakran együtt fordulnak elé ősleletekkel. Ilyen nagyobb lelet volt a prázsmári, melyben 200 darab római ezüst dénárt találtak. Medgyes mellett feltárt leletben 563 esüstpénz, 151 fajtával szerepelt. Prázsmárnál 1871-ben még két bronz lándzsahegyet, egy czeltet és egy dák kardot is találtak. A bardoczi (Udvarhelymegye), gelenczei és sepsi-szent-györgyi leletek is őskori emlékekkel együttesen jöttek napfényre. Legutóbb Szászfalu községben bukkantam egy érdekes őskori telepre.

A rómaiak Dáciát, mint római provinciát a meglevő határok szerint organizálták, ugy, hogy a tartomány Erdélyen kivül Oláhországot, Moldvát, Bánátot stb. is magában foglalta, minélfogva az erdélyi szorosok, mint közlekedő utak szerepeltek, de nem voltak egyszersmind elhatároló tényezők is. Azonban katonailag másképen állt a dolog, mert mig az erdélyi megszálló seregek inkább a nyugati részeket védték, a Kárpátokon tul eső részek külön védelemben részesültek. Innen van, hogy igazgatás tekintetében Moesia és a három Dáczia szerepel.

A következő római uralomnak két korszaka különböztethető meg, a melyeket a sarmata és germán háboruk választanak el egyik a másiktól. Mig a nyugati Dáciában a barbár ellenség az aranyvidékeket támadta meg és a dák főváros helyén levő Ulpia-Trajanát is fenyegette, addig Erdély délkeleti szorosainak torkolatánál Moesia inferiornak három legiója Valenidi munte mellett foglalt állást, a mai Prahova kerületben.

Erről a helyről vezetett az ut a mult században a Tatárhavason keresztül a bodzai szoroshoz, a minek inkább történelmi fejlődés révén származó jelentősége volt, mint sem közgazdasági, mert a szorosoknak természetes szerepe az, hogy vizmentére és nem magas hegyek megmászásával, a forrásfejek irányában szolgáljanak forgalmi utakul. Ugyan onnan irányul Brassónak az ósánczi szoros

is. A Brassó felé vezető három szoros: a törcsvári, tömösi és bodzai közül az ó-korban ugy látszik a bodzai közvetitett legnagyobb forgalmat. A tömösi szorost még a mult században is veszélyesnek tartották, a meredek és omlékony hegyek, sziklafalak és az árvizek miatt. Erről ma is meggyőződést szerezhet az utazó, ha a Prahovát és mellékpatakait egy hatalmas zápor után tomboló áradatban láthatja, midőn a romániai állami közutat helyenként teljesen eltemeti a hordalék.

Sepsi-Szent-Györgytől keletre 10 kmnyi távolságban levő Komolló község mellett fennállott római erődítmény, azon kedvező fekvésen kivül, hogy az Olt és Feketeügy völgyeit, illetve a háromszéki sikságot nagy terjedelemben uralja, ugyszintén a Barczaságra is egészen Brassóig és a Kárpátok déli hegyláncáig áttekintést enged, első sorban a bodzai szorosnak fontosságára utal, mely szorosnak Kis-Borosnyó felett a Ladócz-tetőben végződő fensikjánál van a közvetlen összeköttetése Háromszék öblözetével. A római korszakot megelőző és a népvándorlási időkre eső leletek, minő a czofalvi hirneves aranylelet, továbbá a bodza-krasznai szorosban 1887-ben az országos határszél közvetlen-közelében előfordult aranyrudlelet, mely egymagában egész irodalmat teremtett, hathatósan és kétségtelenül bizonyitják a bodza-krasznai szoros hajdani közlekedési fontosságát.

Midőn Dáczia három kerületre oszlott Marcus császár alatt, Malve, Apulum és Porolissum székhelyekkel, a határőrizet is ujból szerveztetett. Északnyugatról különös figyelmet igényelt két irány, t. i. Nagyváradról—Kolozsvár (Napoca) felé vezető ut, másodszor a Szamos felső iránya felé vezető összeköttetések.

A kettő között fekszik a Meszes hegység. Az ó-korban Nagyváradról Zilahon a meszesi hegyszoroson keresztül vezetett az ut Dobokába; a római korszakban Porolissum volt ennek főpontja.

Mindezen állomások erődítményekkel voltak ellátva és különösen a Meszes szorost egy u. n. Limes védte. Igy például Besztercze mellett Várhelyen, a mely a Bukovinából Besztercze felé vezető szorosokkal volt átellenben, különösen a borgói szorossal; mig a radnai szorost az alsó-ilosvai erősség tartotta figyelemmel és védelemben. Alsó-Ilosváról

RÉSZLET A BODZA-KRASZNAI SZOROSBÓL.

Várhely (Burghallen) felé Bethlen és Somkerek községeken keresztül vezetett egy ut.

Továbbá oda irányult a figyelem, hogy a kelet felől jövő vizfolyásokat erődítményekkel elzárják. Ugyanezt a törekvést találjuk megtestesitve a mult század (1766.) határőrségi intézményében Erdély keleti részén, a midőn Gyergyószéktől Brassóig két székely ezred szerveztetett védelmül; továbbá két oláh ezred, melyeknek egyike Gyergyótól Magyarország határáig teljesitett szolgálatot, mig a második, a szebenmegyei Orlát on elhelyezett ezred Szászvárosszéket Brassóig volt hivatva védelmezni.

A római erődítmények (egyike Vécs mellett fekvő) a felső Maros völgyét és tölgyesi szorost védték, továbbá Görgény, Nyárád és a két Küküllő völgyeit.

Nagy gondot forditottak arra, hogy a tartományon átve-

zető utvonalak által az összeköttetés a legiók székhelyei Apulum és Potaissa között biztositva legyen.

* * *

A római utakról érdekesen ir Király Pál, Gyulafehérvár történetében. „A római utak sokba kerültek és sokat vett igénybe a kormányzók ellenőrzésére bizott fentartás is, mely millió és millió dénárt nyelhetett el évenként. Hiszen legalább 70.000 milia (1 milia = 1·48 km. = 103.600 km.) utja volt az államnak Brittanniától a Perzsa öbölig, az Északi tengertől a Saharáig, melyeket egyenlő gonddal tartottak ép és használható állapotban a birodalom minden részében, gyakran valódi fényüzéssel, ugy, hogy az átlagos szükséglet aligha volt kisebb, mint valóban költséges vasutainké.

Ezzel szemben vannak az államnak jövedelmei is közlekedési vonalaiból, de ez távolról sem elég, bár az utazók elég nagy vámot fizettek, mi azonban a római szemében nem látszott igaztalan követelésnak s megfizette jó szivvel, mint a hogy mi sem zugolódunk a vasuti vitelbér ellen, melybe nemcsak a kocsik költségei számitvák be, hanem az épités, föntartás kiadásai és az állam haszna is. A római országuton külömben a mit az utazó elvesztett a vámon, megnyerte a réven, mert teljes kényelmet élvezett, kimélhette igavonóit, és a mi fő: gazdálkodott az idővel, gyorsan juthatván czélhoz, a legtöbbször egyenesre mért vonalon. Ez ugyan elég kellemetlen lehetett a touristáknak, mert nagyobbacska városkáért nem hajlott meg az ut, de annál kedvezőbb azokra, kik fontos ügyekben indultak meg hazulról, talán nagy távolságra . . . Ugy vagyunk a római országuton, mint a vasuti kocsiban, melynek ablakán át Európa Calaistől a Fekete-tengerig majdnem egyforma. Ugyanazon kocsik, ugyanazon kerékdübörgés, mozdonyfütty, ugyanazon pedáns hivatali és szolgaszemélyzet, ugyanazon pályaházak és bennök vendéglők, őrházak, távirdarudak stb. S a mi a római utat még egyhangubbá, de egyszersmind kényelmesebbé is teszi, főképen az, hogy a birodalom óriási területén egy és ugyanaz a hivatalos nyelv, a mérték, suly és pénz . . .“

Király szerint: a dácziai utak egyik része Apulum (Gyulafehérvár) felé gravitált, ezek között az ojtozi szoros nyugati torkolatát elzáró Bereczk a Feketeügy mellett, Kézdi-Vásárhely ugyancsak a Feketeügy mellett, Bereczktől délnyugatra Várhegy s ettől nyugatra Komolló, melyek az Olt mellett levő Héviz által vannak összeköttetésben a Praetorio (Boicza), Pons-Vetus, Stenarum, Cedonia és Acidaván át Apulummal.

A közlekedés közbiztonság tekintetében mindenhol és mindig — természetesen, ezen mozgalmas időszakban — nem volt kielégitő; a mi azonban az utazási kedvet nem csappantotta meg. A kereskedőknek és hivatalnokoknak jutott ki legnagyobb rész az utazásokból. A hadi szolgálat is tömérdek embert mozgósitott minden évben; igy 65-ben a moesiai, dalmácziai és pannoniai legiókat Galliából, Áfrikából és Ázsiából egészitik ki. Dácziában 110-ben Trajánus hispaniai, thraciai, galliai, raetiai és brittanniai csapatokat bocsát el. Külömben feljegyezték Trajánról, hogy „mérhetetlen embertömegeket telepit Dácziába, a majdnem egészen kipusztult férfi népesség pótlására.

A római állami posta nem szállit ugyan magán leveleket; hanem azért a levelezés eléggé sürü. A hires Galenus orvos levél utján gyógyitja ázsiai, thraciai, galliai, hispaniani stb. betegeit és maga küldi nekik a szükséges gyógyszereket. Magukat a szereket pedig Syria, Palaestina, Egyptom, Cappadócia, Pontos, Macedonia, Dáczia, Gallia, Hispania, Mauretania szolgáltatja, a hol külön gyüjtik össze az egyes szereket. A római ujságokat Dácziában is olvassák, ugyszintén a legujabb kiadásu könyveket is. Az amphitheatrumok számára a vadállatokat tömegesen szállitják. Nemkülönben Arabiából és Afrikából a versenylovakat. Növényeket, virágokat szállitanak mindenfelé s Brittannia elfoglalása után a cseresnye ott nehány év multán ismeretes.

„Az utazás módja az illetőknek vagyoni állapotától függött. A szegények fölfosztolózva gyalog járnak az országutakon, a jómóduak bérkocsikon, vagy saját fogataikon, ugy a hogy telt; a gazdagok fényüzéssel rendezik be hintóikat, lehet azokban irni, olvasni, koczkázni, ebédelni és aludni.“

A fényüzés Dácziában is el volt terjedve, az Arok-alljáu talált remekmüvü bronzkerekek bizonysága szerint.*

* * *

A legiók székhelyeivel való biztos összeköttetést szükségessé tette egyfelől a távolabb lakó nyughatatlan dák lakosság, másfelől tekintetbe kellett venni az idegen, szomszédos barbar törzseket. Igy a Tisza vidéki sarmatáknak (jazygok) Dácziân keresztül való vonulása kelet felé volt megengedve rokonaikhoz, a kik Jordanes szerint Nagy-Oláhországban laktak. Az Oltfolyó vonalát is erősségek védték, igy Héviz, Kis-Sink mellett levők és Oláhországon keresztül a folyó mentén, a melynek balpartján vezetett az ut, egész sorozat védmü feküdt.

Fontosnak látszott továbbá azon utvonal biztositása, mely reánk nézve is a legnagyobb érdekkel bir, a mely Dácziából a Fekete-tenger mellékén fekvő, akkor legjelentékenyebb görög központokhoz vezetett és különösen Tyrashoz. Ezt az utat védte a Nagy-Küküllő mentén a segesvári és udvarhelyi erődítmény, a Homoród völgyében a szentpáli, az Olt mellett fekvő hévizi; Háromszéken pedig a komollói és az ojtozi szoros mellékén levő bereczki castrum, a mesés Benetur vára. Ennek az utvonalnak, abban a korban ép oly nagy, vagy még jelentékenyebb fontossága volt ezen vidékekre nézve, mint napjainkban az Odessza felé irányuló, részben még mindig tervezett vasuti összeköttetéseknek.

Ezen jelentékeny utvonalról feljegyzett állomások azonosságát nehéz megállapitani, azonban védelmére szolgálhatott az a hatalmas töltés, mely délkeleti irányban a Tatrosnak a Szereth folyóba torkolásánál a Berládon keresztül a Pruth mellett és tovább Dnieszter mellett északra vonul Akerman (a volt Tyras) felé.

Ilyen helyzetben következtek be a góthok rohamai,

* Király Pál: Gyulafehérvár története.

miután a keleti tartományrészeket elfoglalták, a honnan aztán ugy a góthok, valamint a karpok is intézték támadásaikat a szomszédok ellen s ezek között Dáczia ellen is, mialatt a római telepek kiürítése kezdetét vette, különösen, miután a provinczianak Rómával való összeköttetése Galienus császár óta megszünvén, a csapatoknak inkább saját bőrükért, mint a birodalomért kellett küzdeniök.

Minthogy a támadás északról és keletről jött, a római csapatok visszavonulása délnyugatra történt, valószinüleg a Vöröstorony-szoroson keresztül, a merre Aurelián az uj Dáczíát (kis Oláhországgal és a Bánáttal átellenben) Alsó- és Felső-Moesiából alakitotta.

A Trajan-féle Dácziában győzelmesen foglaltak helyet a barbarok s a bastarnok, karpok, vandalok, gepidák, sarmaták nyüzsgő, egymást sajtoló, zürzavaros tömegei között a góthok vették ki maguknak az oroszlánrészt a hóditmányból. A korábbi Dácziában, Eutrop szerint, a taifálok, victoálok és thervingek szállottak meg és Erdély fensikság a szükség esetében ezeknek szolgált menhelyül. Mindazonáltal ama szerződéses viszonynál fogva, a melyben Rómához állottak, segitségük háboru esetére Róma számára biztositva volt. S hogy fejedelmeik jóindulatát lekössék, ezek pompás ajándékokat és évdijakat nyertek Rómától, miként ezt a bodza-krasznai leletből kikerült római arany rudak is bizonyitják, melyek Hampel szerint, kétségen kivül a góthoknak fizetett római tributumból erednek. Néha aztán megjelent Constantin császár fiaival, vagy Valens alatt egy római sereg, hogy a makacs engedetlenkedőket megrendszabályozza; azonban a Trajan-féle Dácziának visszafoglalását alig kisértették meg többé, az egy Konstantin kivételével, a ki a Vöröstorony-szorost választotta hadjárata utjául.

A közlekedés a régi Dáczia felé ilyen viszonyok között ugyszólván: hagyományszerüleg az erdélyi szorosokon keresztül történt továbbra is; a Vaskapu mentén, a Vulkán-szoroson, a vöröstoronyi, bodzai és Ojtoz-szorosokon keresztül. Különös fontossággal birt az utóbbi, mert az közvetitette az összeköttetést a nyugati góthoknak kint levő törzseivel és szélesebb vonalon a Dniepertől a Donig terjeszkedő keleti góthok között is. Azonban a tölgyesi szoros is, mely a felső Marosvölgyből a moldval Bisztricza völgyébe vezet, nagyobb látogatottságnak örvendhetett, miként ezt az 1857. évi éremlelet tanusitja, mely Constantiusnak nagy mennyiségü érmét tartalmazta.

E közben következett el a nagy hun betörés, a mely a keleti góthok birodalmát megsemmisitette s nem sokára a nyugati góthokat is veszedelembe sodorta. Athanarich, a thervingek fővezére kénytelen a hegységekbe visszavonulni, mig a nyugati góthok nagy része lemondott az ellenállásról és római területre vonult, a melyre Athanarich, Valens császárnak adott esküjénél fogva nem léphetett. Felmerül azon kérdés, hogy melyik szoroson vonult vissza Athanarich? Valószinü, hogy az ojtozi szoroson, a visszavonulás helye pedig az ugynevezett „Caucalandensis locus“ Erdélyben keresendő, miután hegység és erdő csakis itt nyujthatott egyesitett biztonságot a moldvai térség veszedelme után.

Azon kérdésre nézve, hogy az akkori viszonyok között hogyan nézhetett ki Erdély, a részben már emlitett régészeti leletek szolgáltathatnak némi tájékozást; a mely leletek részben régibb eredetüek, részben pedig az utóbbi években kerültek, különösen gazdag mennyiségben, napfényre.

Ugy látszik, hogy a régi Dácziában a hunok által okozott rettegés teljes zavart és bomlást idézett elé. A főnökök elásták kincseiket: az egyik északnyugaton Szilágysomlyónál, a másik az ország délkeleti részén, a bodzai szorosban és annak szomszédságában, a harmadik Pietrosa környékén, vagy Sarmizegetusa mellett és a Vulkán-szorosnál, abban a reményben, hogy a hallgatag föld majd visszaadja vagyonukat, ha jobb idők fognak bekövetkezni. Ezek a jobb idők azonban nem következtek be, sőt Athanarich sergei kényszerülve voltak római földön keresni menhelyet. Hasonló körülmények között rejtették el kincseiket a később jöttek Magyarország és Erdély földébe, mintha csak a Deczebál példáját követték volna, a ki kincseit a rómaiak elől a Sargetia folyó medrébe sülyesztette, vagy miként a monda szerint a góthok temették el Alarich királyukat a gátakkal elzárt Busentó folyó kavicsos medrébe, avagy miként a hatalmas Attilának földi maradványait bocsátották a bánkódó hunok hármas fémkoporsóba zárva a zavaros Tiszába.

Ezen korszakból származik a bodza-krasznai szorosban közvetlenül az oláh határ mellett, az ugynevezett Zimbriu (Bölényes) hegy oldalában 1887. szeptember havában a hadászati ut épitésekor talált, ugynevezett bodzai kincslelet, egy csomó római bélyeggel ellátott aranyrud.

Hasonló származást tulajdonitanak azon leletnek, melyet Czofalván 1840-ben szintén utépitéskor tártak fel, a melyben négy darab aranyból való kézi balta, arany falerák, egy arany láncz darabja, arany gyöngyszemek és lózablatöredék és egy 22 lat nehézségü aranylemez foglaltatott.

A Bodza folyó alsó szakaszán az oláhországi Buzeó város közelében 1837-ben Pietrosa község mellett talált aranylelet, az ugynevezett Athanarich kincse, a bukaresti muzeumban látható.

A krasznai aranyleletből 16 darab, pecsétviasz alaku 520 és 340 gramm között váltakozó sulyu aranyrud ismeretes, a melyeket többek között Nagy Géza muzeumőr, Téglás Gábor tanár, Fröhlich R. tanár, Hampel József muzeumőr és maga a nagy Mommsen is ismertettek s a melyek a legkülömbözőbb helyekre széledtek el, mielőtt a lelet köztudomásra jutott volna. Az aranyrudak tartalmilag Sirmiumban vizsgáltattak meg, miként ezt a bélyegek tanusitják. Egyik bélyeg az akkor uralkodó három császár arczképét tünteti elé, DDD—NNN jelzés mellett, a mi dominorum nostrorum, sc. trium jelentéssel bir. A hármas arczkép vagy: I. Valentinián, Valens, és Gratianus (367—375. Kr. u.); vagy Valens, Gratianus és II. Valentinian (375—378); vagy pedig Gratianus, Theodosius és II. Valentián (378—383) római császárokat ábrázolja, tehát a rudak a hun ostromok idejéből valók. Az ismertetések részben a rómaiak által a góthoknak fizetett adót, tributumot látnak az arany rudakban, melyeket a hunok által üzött góthok menekülés közben rejtettek el a szorosnak eme kiemelkedő helyén, a melyet bármikor könnyü volt a rengeteg közepette is meg-

találni. Valóban, a gyakorlott szem a „Szent László köve“ nevü határsziklaél mellett kiemelkedő dombon azonnal felismerheti, hogy a megmászhatatlanul meredek hegyoldal teteje alkalmas táborozó helyül szolgált, a mely mellett közvetlenül a hegységgel csatlakozó alacsonyabb hegynyakon keresztül vezetett át a maig is látható kezdetleges ut. Mommsen szerint a figyelemre méltó aranyrudak a kereskedelem utján kerültek volna barbarok kezeibe; mert abban az időben, a mikor az aranyrudakat lebélyegezték, ezen vidék a góthok, vagy gepidák kezeiben volt. A rudakat tehát szerinte csere eszközül vagy is pénz gyanánt használták, mint az érmeknél kényelmesebb kezelésü nagyértékü eszközt.

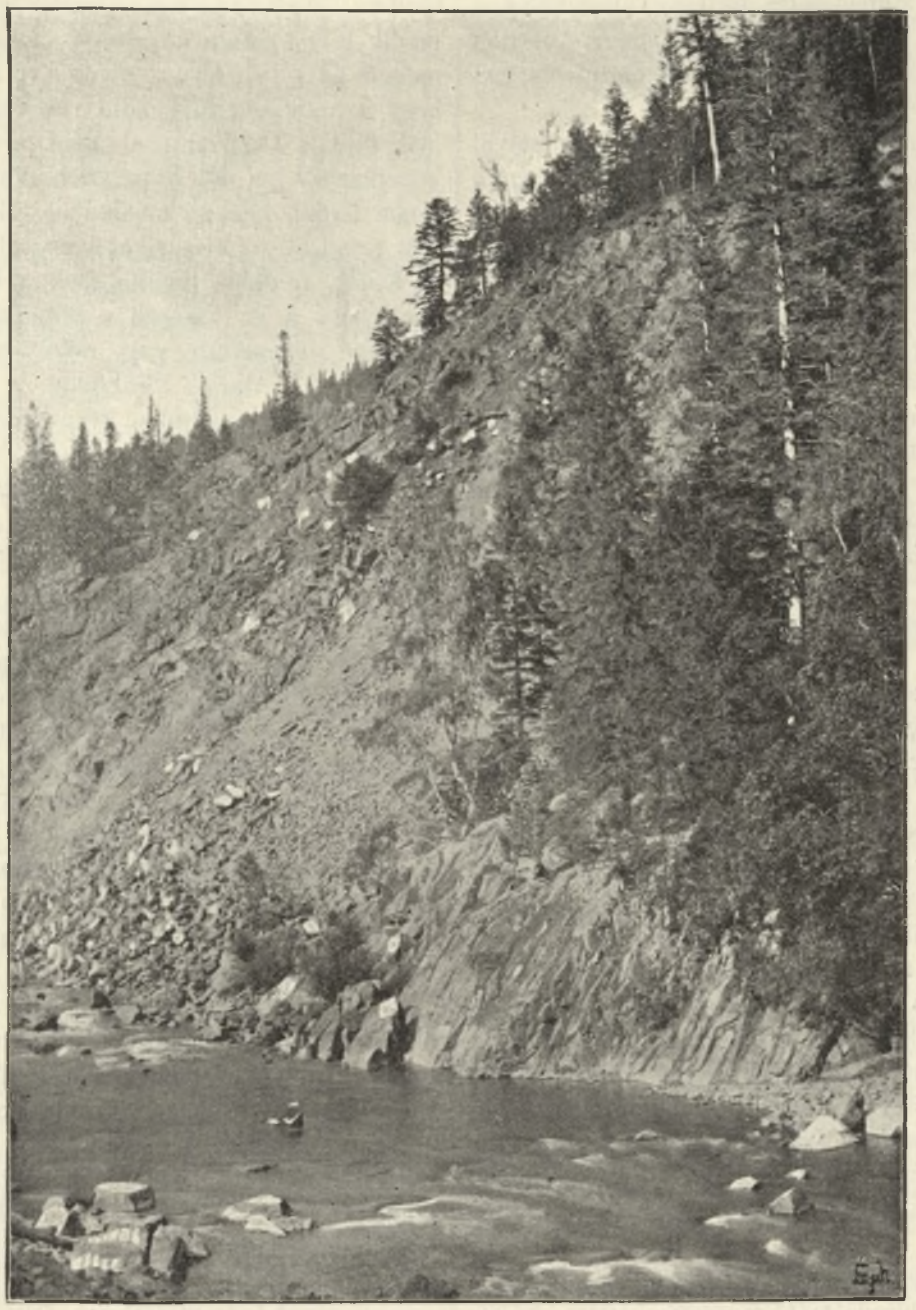

A BODZA-KRASZNAI ARANYRUDAK LELHELYE.

Ugy a bodzai, mint a pietrosai lelet kétségtelenül a mellett bizonyitanak, hogy itt egy fontos közlekedési vonal vezetett keresztül, a melynek mentén a góthok, kivonulásuk előtt állást foglaltak.

A háromszéki szorosoknak ezen ős történetét vizsgálva, a középkori viszonyokra nézve is nyerhetünk némely támpontokat és következtethetünk a gyér adatokból.

Nem czélunk ebben a fejezetben a székelyek eredete és megtelepülése fölött történelmi fejtegetésekbe bocsátkozni.

A pannoniai magyarságot Erdélyel két utirány kötötte össze, egyik északon Szathmártól a Szamos folyón felfelé, illetve Nagy-Váradtól Doboka irányában Kolozsvár (Napoca) és Torda (Potaisa) felé; másik a Maros torkolatától felfelé Fejérvárnak (a szláv Belgrád, római Apulum). A keleti szorosok ezen megvédett vonalakkal szemben nyitva állottak a besenyők és kunok előtt, ugyszintén a Maros völgyéből a Szamos, Kőrös mentén felfelé vezető utak is, a melyeket betörések és támadások utjaiként fel is használtak. Igy 1071-ben a Meszes szoroson keresztül a bihari sikságig intéztek betörést a barbárok. Keleten a háromszéki szorosokon keresztül vették utjokat a barbár támadások, a melyek ellen a székelyek foglaltak állást. Ezeknek az invázióknak és támadásoknak megszüntetése hozta létre a német telepitéseket.

Ugy látszik, hogy az erdélyi szászok Nagy-Váradon keresztül Kolozsvár felől jöttek be és Nagy-Várad lehetett gyülőhelyük, a melynek kereskedelmi jelentősége Kölntől és általában a Rajna vidékektől kezdve Esztergom és Vácz érintésével nevezetességre emelkedett.

A német letelepülők második nagy csapata, mely II. Géza hivására Szeben (Hermannsdorf, H.-stadt) központtal foglalt uj lakóhelyet, a vöröstoronyi szorost zárta el; azután az Olt középvölgye mellékén és a Homoród mellett települtek meg a szászok. A keleti szorosok közül az ojtozi már a székelyek kezében volt, a besenyők uralmának megszünte után.

Hogy a mesés származásu székely, a ki előszeretettel vallja magát hun utódnak, a valószinüleg avar maradék, melyik uton költözött mai lakhelyére, épen annyira ismeretlen, miként maga a mesés eredete.

Tény az, hogy a székely fejtette ki megtelepülése óta a keleti szorosok védelmében a legnagyobb erőt, a mi épen szivós nemzeti és fajfentartó küzdelméből eredt.

A szorosoknak elzárása, illetve belső védelme az Erdélytől keletre fekvő területeken lakó törzsek érdekeit sérelmesen befolyásolta, mert ezzel a szorosoknak szabad átvonulást engedő utjellege megszünt.

Manuel bizanczi császárnak 1166-beli betörése az akkor

először szereplő oláhokkal együtt, épen a szorosok felszabaditása és nevezetesen az Ojtoz szoros szabad utjának érdekében történt, a mely szorosra ráillik a népek utja elnevezés.

A bodzai, tömösi és törcsvári szorosok védelmére II. András magyar király által betelepitett német lovagok voltak hivatva.

A törcsvári szorost Törcsvára (Törzburg) és a feketehalmi vár (Schwarzburg) fedezte, a bodzai szorosnak védelmére szolgált a nyéni völgy torkolatánál levő vár, az ugynevezett „Kreuzburg“.

Az 1241-iki mongol betörés, a melyet részben kunok vezettek, az ojtozi szoroson át árasztotta el Háromszéket, és az Oltvölgyén végig Nagy-Szeben, majd Segesvár felé vette utját és tovább a Marosvölgyön le Magyarországig. Az északi szorosokat ugyanis először járhatóvá kellett tenni, mielőtt azokon a mongolok átkelhettek, mig az Ojtozban kevesebb nehézségekkel kellett küzdeniök, mert épen az Ojtoz volt ezen vidékeken a legjártabb szoros a római idők óta, sőt talán korábban is. Mig a 11. század végéig a besenyők és kunok Erdélyben tulsulylyal birtak, addig azon idő óta, hogy a szorosok a magyar állam birtokába jutottak, a hatalmi egyensulyt a másik irányban megzavarva találjuk, a mi annak a bizonysága, hogy ezen szorosok amaz időkben nem annyira határt képeztek, mint inkább összekötő kapcsot.

Az egész kun föld (Moldva és Oláhország) meghódolt a magyar királyoknak. A lakhelyükről elüzött kunoknak egész tömegei települtek meg ismételten Magyarország területén, ahol épen ugy beleolvadtak a magyarságba, mint a Székelyföldön élő különféle népségek, melyeknek némelyike egyazon eredetü lehetett. Havasalföld meghódolása után megkisérlett különféle szervezéseket Hunfalvy sorolja elé egyik munkájában. E szerint a német lovagrend várait az országnak a kunok ellen való védelmére emelték (1211). 1222-ben a lovagok még birtokul nyerték a királytól „partem Cumaniae“ a Bodza vize mellékén egészen annak torkolatáig, vagyis a keleti Oláhországot. Ezt a vidéket 1224-ben „Transalpinia“-nak nevezik.

1228-ban állitják fel a kumániai püspökséget a mai Moldvában, a mely a székelyeket, kunokat, oláhokat és németeket is magában egyesitette. (Nem tévesztendő el, hogy már megelőzően, állitólag a népvándorlás korában, keletkezett Moldvában a Milkov folyó mellett a milkói püspökség, melynek első okleveles nyomát 1096-ra teszik. Kétségtelen azonban, hogy Lőrincz milkói püspöknek a kézdi, orbai, sepsi székek papjaihoz intézett levele nem ekkor, hanem később kelt, mert egy 1408. évi könyvből másolták le. 1226-ban tette Róbert esztergomi érsek az akkor megtért kunok püspökévé Theodorik milkovi püspököt, kit ezentul kunok püspökének neveztek. A püspökség és székesegyház 1441-ben pusztult el.)

1223-ban nevezi magát II. Endre Rex Cumaniae. Bathu Khán mongolainak egyik csapata Subutaj Bochador vezérlete alatt 1241-ben az ojtozi szoroson tört be s itt is vonult vissza Erdélyből.

Erdély keleti szorosainak befolyása a Kárpátokon tul eső vidékekre ezután is fennállott. Változatos viszonyok maradtak fenn a székelyek és a mai Moldva között, már abban is, hogy Moldvának mintegy 35 községét magyarul beszélő csángók lakják, a kik magukat székelyeknek tartják.

I. Lajos király alatt a székelyek a szorosokon keresztül intéztek támadásokat a tatárok ellen. (Tatár-havas, Kis-Tatár, Nagy-Tatárhegy a bodzai szoros fölött.)

Moldvában és Oláhországban oláh államok alakitásának első kezdetei a kunok és tatárok vereségei után a magyar állam égisze alatt vette kezdetét. Alkalmilag a transalpini vajda a magyar királyoktól a Kárpátokon innen is kapott egyes vidékeket kormányzása alá, mint például I. Lajos alatt Fogaras vidékét.

* * *

A háromszéki szorosoknak mint közlekedő és hadi utaknak a török háboruk alatt jutott főleg nevezetes szerep. Ezek a harczok teljesen megváltoztatták az erdélyi viszonyokat. A szorosok ugy a támadásnak, valamint a védelemnek első harczhelyeivé és erősségeivé alakultak át, Bajezid szultántól és Zsigmond királytól kezdve. A vajdák és szultánok sokszorosan utazták keresztül szorosainkat, hol támadólag, hol mint menekülők.

1466-ban Mátyás király a moldvai vajda megfenyitésére Ojtoz szoroson vonul be s nehéz sebbel tér vissza. Ilyés vajda 1550-ben itt jön Izabella segitségére, mig 1576. Báthori István az ojtozi szoroson keresztül megy a lengyel trón elfoglalására. (1637. körül erősitette meg a szorosokat Rákóczy György és épitette a Rákóczi-várat.)

1653-ban és a következő évben Keményy János fővezér kétszer teszi meg a harczi utat ebben a szorosban. 1717-ben a tatárok törnek a szorosra, de értesülvén az erős védelemről, visszavonulnak és Beszterczénél beütve feldulták Erdély északi részét.

1737-ben a török-osztrák háboru kitörése után a porta a Rodostóban elhalt Rákóczy Ferencz fiát mint fejedelmet Ojtozon keresztül inditja Erdélybe. 1788-ban a „Gyilkos“ mellékén a Horváth ezredes vezénylete alatt táborozó székelységet az áluton bekalauzolt törökök lemészárolják.

Ebből az időből való — sajnos — csak volt azon emlékkő, mely Gorzafalván innen az ut baloldalán még 1882-ig fennállott, a mikor azt az utat épittető oláh mérnök szétrepesztette. Erről a kőről olvastam le ezt a feliratot:

„J. H. S.
Ao. 1788 A Székely Katonák Jőnek Molduvára
a Pogány Törökre.“

Az emlékkőnek ma nyoma sincs.

Az ojtozi szorost 1849-ben egy zászlóalj honvéd védelmezi az oroszok ellen, mig julius 28-án Bem apó Oknáig veri vissza a betörő oroszokat. Ágyutelepe ott volt a Rákóczivár alatt levő hegyplatón.

Az ojtozi szorosnak legutóbbi hadászati igénybevétele 1854-re esik, midőn az orosz-franczia-angol küzdelem alatt, mely Szebastopolnál folyt, az osztrák figyelő hadtest Moldvában pozicziót foglalt és a szoros utat Románia területén is Fürészfalváig katonáival kiépittette.

A legközelebbi szomszédos oláh község, Herzsa (Chersa) mellett faragott kőtábla adta hirét ennek az utépi-

tésnek, latin szövegü feliratban, mely szerint „Ghyca herczeg austriai katonaság segitségével“ épitette az utat. Ezt a feliratos kötáblát is széttörték azóta az emlékek iránt furiózus kezek.

A bodzai felső szoros felé, déli irányba — miként már emlitve volt — Borosnyó és Nyén felől vezettek kiépitetlen utak. Elébbi a Ladócz vizválasztón keresztül, a nyéni vonal pedig a nyéni Predeálon, vagy Hullóhegyen keresztül. A bodzai szoros főleg a török betörésekről nevezetes, noha a tatárok bejövetelének emlékét őrizi a Tatárhavas, a Nagytátár és Kistatár hegycsucsokkal, melyek mellékén régi erődítmények, földvárak és redutok maradványait találjuk. A régi bodzai vámból a patak mentén a Leánymezőn keresztül vezető utat a nép maig is tatárok utjának nevezi, a határszéli hegység gerinczén levő töltéses árkot tatároknak.

Szent László királynak a kunokkal folytatott harczait nemcsak a háromszéki régi templomokban fellelhető falfestmények ábrázolják, hanem a Bodza-vidékén a Tatárhavassal szomszédos Királyhegy és a krasznai határszélen éles gerinczet alkotó Szent-László köve is a

FORRÁSZUHATAG BODZAVÁM FÖLÖTT.

mellett bizonyitanak, hogy a határvédelemről a király különösen gondoskodott.

A bodzai szorosnak közlekedési fontosságát a fennmaradt történelmi adatok bizonyitják legbeszédesebben. Orbán Balázs után felemlitjük, hogy 1224-ben a betörő kunok ellen a német lovagok küzdenek. 1353-ban beözönlő tatárok Bodzáról a Barczaságra ütöttek és annak vidékét elpuszti-

tották. Amurát szultán 1421-ben itt tört Brassóra roppant hadseregével, mely a várost feldulta.

Az 1508-ban betörő törököket Józsa temesi bán a bodzai szoroson verte vissza. Gritti 1533-ban, a bodzai szoroson vonult be, királyi pompát fejtve ki utjában s 1556-ban Petrovich oláh vajda kétszer jött be itt Izabella segitségére. Mihály vajda 1599. októberében vonult be Bodzán s a következő évben a miriszlói csatából menekülve, itt futott ki Erdélyből.

Báthori Gábor segitségére 1611. szeptember 23-án 26000-nyi sereggel jön be Omér pasa s ugyanazon évben Bodzán futott ki Ráduj vajda.

Rákóczi György 1655-ben Bodzán 62.000 emberrel vonul ki, de mig a plojesti győzelem ünnepét ülte Fehérváron, a tatárok beütnek Bodzán s a Barczát és Hétfalu nagyrészét lángba boritják.

Legkeservesebb emlékek közé tartozik a szilisztriai pasának 80000 embernyi török, tatár, oláh haddal 1658-ban történt betörése a bodzai szoroson; a tömeggel Mikes Mihály hasztalan állott szembe készületlen székelyeivel. A féktelen népáradat elpusztitotta a Barczát és Háromszék sikságán fekvő falvakat, ezek között Ilyefalvát. Huszonöt évvel később Bodzán keresztül sietett szintén 80000-nyi tatárral Bécs ostromára Gezai-Mehemed khán.

Tököli itt vett bucsut hazájától 1690. október 25-én, hogy idegen földben találjon pihenést évtizedek küzdelmei és nagyratörő remények megsemmisülése után.

Az 1788-iki török háboruban a megszálló székelységet ért vereséget a bodzai szorosban csakhamar megboszulták a székely huszárok, levágva és szétszórva a törökök egész seregét.

A bodzavámi „Lárma"-hegy, a régi vámhivatal mellékén fekvő „Kalvária" és a bodzafordulói „Őrhegy" az ágyutelepek és táborhelyek maradványaiban őrzi néma bizonyságait a küzdelmes korszakoknak.

A magyar szabadságharczban a székely határőröknek jutott szerep a bodzai szorosban; egy véres osztrák támadás után azonban a határszéli szoros kiesett a hadi operációk keretéből s a Kalvária oldalában, az elesett székelyek sirjai fölött emelt mellvéd nem látott oroszt, mert az invázió utjául a tömösi és törcsvári szoros szolgált.

Mulasztás volna, ha meg nem emlékeznénk a közlekedés története kapcsán a székely határőrizetről is. A „kommandóba" járó határőrök az alapfalakban még számos helyen feltalálható „kommandó házakban" vonták meg magukat a hegységek zord időjárása ellen s azok a hegyi utak és ösvények, melyeket használtak, néhol átkelő vonalak jellegével birtak, a melyeknek őrizete épen nem volt fölösleges. Ilyen „kommandó" helyén keletkezett a papolczi erdőségben azon faipartelep, melyet Apor Gábor volt alispán után „Gábor fürész"-nek nevezett el a tulajdonos czég; azonban a lakosság ma is Kommandónak nevezi.

* * *

Az ősi közlekedő irányok kutatásánál mellőztünk egy sajátságos alakitást, a melyet pedig eddigelé általánosan szintén utvonalnak tartottak. Ez a nevezetes „homárka", melynek épen bizonytalan hivatása és rejtélyes származása kölcsönöz külön érdekességet. A homoksziget jellegü rétyi nyiren vonul keresztül a homárka, a mely egyáltalában nem árok, hanem határozott töltés. A trapez keresztmetszetü földtöltés koronaszélessége átlag 5—6 meternyi s egy—három meternyi magasságához arányló alsó szélességgel bir, 8—14 meterig, az oldalrézsük lejtése szerint.

A Feketeügy folyó balpartjától kiindulva követhető ez a rétyi „Nyiren" keresztül egészen Sepsi-Magyarós községig, sőt állitólag tovább is. Sokan szeretik a bodzai „papok sánczával" és a Tatárhavasi földtöltéssel összefüggésbe hozni, követve irányát a bikfalvi, nyéni erdőségen keresztül. Hagyományszerüen a „homárkát" utvonalnak tartják és „honárka", „hunokárká"-nak magyarázzák. Benkő állitása szerint Nagy Mátyás udvarhelyi esperes már 1505. azt irta, hogy azt hunok készitették s Attila székhelyéről Oláhországból vonult a Székelyföldre és Erdélyen keresztül Magyarországra, mint biztos irányvonal. Benkő maga is elfogadja, hogy a „hom" = „hun". Kállay nem tartja a homárkát római utnak, mert nincs meg a római utaknál található jellege, a használt csősz-árok nevezet szerinte arra mutat, hogy azokon a helyeken, a hol az árkok vonultak, „bizonyos távolságra vigyázók voltak kiállitva, hogy az ut Moldván, Erdélyen keresztül be Magyarországba bátorságban maradjon; mert Tsősz annyit tesz, mint strázsa, vigyázó s a körül árkolt földeken laktak a Hunnusok és Avarok több csapatokra felosztott népeik, melyek külön-külön vezérek alatt voltak (Chagan, Duces, Bajan, Chan) . . ."

Hasonló véleményben van Orbán Balázs is, felvetve azon kérdést, hogy vajjon a homárka nem volt-e a szétkóborló s harczra kiszállt hunoknak oly irántöltése, melynek segélyével az akkor ut nélküli rengeteg erdőségekben tanyáikat (hol családjaikat és kincseiket hátrahagyták) feltalálhatták? Vagy oly határtöltések, melyekkel a tartományok határszélei voltak jelölve? . . .

Az ismert magyarázatok közül legnagyobb valószinüséggel bir a Nagy Gézáé:

„Bármily tetszetősek is azon magyarázatok, melyeket a homárka név eredetéről Benkő J., Kállay F. és Orbán B. nyilvánitottak: azok még sem állhatnak meg. Jegyezzük meg mindjárt, hogy a hon- vagy hunárka elnevezést csak a tanultabb osztály ismeri, maga a nép mind Rétyen, mind Magyaróson homárkának mondja. Ha a név eredete az volna, a minek eddig vélték: a betük változásának rendes törvényei szerint semmi ok sem lett volna ilyen cserére. Lélektanilag tekintve a dolgot, még kevésbbé történhetett meg a betücsere. Szinte hétszáz évre visszanyomozhatjuk a mondát, mely a székelyek hun eredetéről szól; ez a monda azóta folyton élt a székelységnél, folyton élénk tudatával birt e nép annak a hagyományszerü hitnek, hogy a hunoktól származik. A mondának ez a folytonos frissesége nem engedte volna meg a „homárka" alak előállitását, ha kezdetben is a „hunok árkát" értik vala az elnevezés alatt. De ha ez igy van s a psychologia törvényeinél fogva másképen nem is lehet: a homárka az eredeti elnevezés és csak később kötötték a már nem értett névhez azt a magyarázatot, hogy az talán a „hunnok árkát" jelenti. Ezt aztán kiszinezték, kapcsolatba hozták Attila állitólagos, a mult századi irók által vélt oláhországi székhelyével s a „hunárok"

fogalma megszülte az Orbán B. által egerpataki névként felhozott „Attila utja“ elnevezést, melyet a mult században még nem ismertek, Huszti és Benkő legalább mit sem tud róla, sőt még a jelen század huszas éveiben iró Kállay sem emliti. Ámde igy teremnek a mondák. A nevek, melyek elvesztették régi közérthető jelentőségüket, valamely hozzájok hasonló közhasználatban levő szóval cseréltetnek fel, igy lett pl. a bodoki egykori Hincza- vagy Hincsavárból „Kincsás-vára“, mintha a kincsásásról vette volna nevét; vagy valamely ismertebb történelmi jelentőségü névvel hozza kapcsolatba, mint pl. Somogyban az egykori Szöllőmált (Szöllőhegyoldal) Szolimánnal, melyről aztán az a monda keletkezett, hogy Szigetvár ostromakor itt volt felütve Szolimán szultán sátora. Ilyen az udvarhelyszéki Rika is, melyről az a monda, hogy Attila kedves neje Kréka vagy Kerka (régibb iróink elnevezték Rékának) a Rika erdejében a hegyestetői várban halt meg s a vár alatt egy szikla alatt van eltemetve. És innen vette volna az erdő is a nevét. Ámde az erdőséget végigszelő patakot is Rikának hivják, ez pedig nem egyéb, mint a szláv rieka, réka = patak, folyó. Csak további folytatása aztán a Rika-mondának, hogy az erdőben azt a bércztetőt, hol Kréka meghalt, „Attila várá“-nak nevezik el, mely azonban annyira magán viseli eredetének ujdonszerüségét, hogy a nép Orbán B. szerint ma is egyszerüen „Megyestetői várnak“ nevezi. Az egész monda különben nagyon uj, sem Huszti, sem Benkő nem ismeri, az utóbbi pedig a hunok árkán kivül beszél már Attila állitólagos sz.-udvarhelyi lakhelyéről s a Buda és Kadicsa hun vezérekről elnevezett Budváráról és Kadicsfalváról; a monda első nyomát Kállay 1829-ben megjelent müvében találtam.

De térjünk vissza a homárkához.

Az ilyen neveknél mindig az a legészszerübb, legmegfelelőbb magyarázat, mely az illető hely természetes sajátságaiból indul ki.

A homárkánál legelébb is az tünik fel, hogy az nem árok, hanem 11—13 méter szélességü s mintegy 2 méter magasságu homok vagy fövény töltés. A névben tehát nem a magyar „árok“, hanem valamely más szó lappang. Egy másik jellemző körülményt abban találok, hogy eredetileg csak Rétyen hivták homárkának, tehát csakis azt a részt, mely a rétyi nyirt metszi keresztül s fövényből készült. A töltés itt megszakadt s midőn a magyarósi határban a talajnak megfelelő vöröses agyagból készitve ismét előbukva, ott már Benkő szerint Csőszárka volt a neve; csak volt, mert ma már Magyaróson is homárkának hivják. Ezeket számba véve, a „homárka“ név nem lehet más, mint a török-tatár Kom-arka, Kum-arka, azaz „homok-hát“, „fövény-hát“ s attól a moksa-bolgár néptől származik, melynek nyomait Maksa s a dálnoki Bolgár, meg a Fekete-ügy nevében találtuk. A „Csőszárka“ név pedig, miként a magyarországi „csősz“ és „csörszárok“, szláv eredetü; jelentése a. m. „ördögárok“, a mit kétségtelenné tesz az, hogy Magyarország több vidékén, mint a Székelyföldön, Udvarhelyszéken az ily sánczokat és töltéseket magyarra forditva „ördögárok“-nak, „ördögutjá“-nak, „ördögborozdá“-nak is nevezik s az elnevezés attól a szláv lakosságtól származik, melyet a székelyek a hegyek aljába szoritottak s a melytől valók a Gelencze, Velencze, Szaladár, Piliske, Kovászna stb. nevek, Réty környékén pedig a nyirség mellett délkeletre Borosnyó; régen Buruzno, Barasnaw, Borosna azaz „nyires“, a szláv nyelvekben „brezina“, „bruzina“.

A homárka a Feketeügynél kezdődik, délnyugati irányban a rétyi nyir ingoványos talaján huzódik végig s mint emlitettük, a nyir végén megszakad, de a magyarósi határban a „Furus-csereoldal“-nál ujra előtünik s állitólag egész a nyéni Piliskéig követhető. Mi a Borosnyón vezető utnál kezdtük meg vizsgálódásunkat s innen végig mentünk az egész töltésen, melyet egész hosszában mindenütt homokból készültnek találtunk. Az a körülmény, hogy vizenyős talajon apró tavak, mint a Csihányos-tó, Örmény-tó, Ingoványos-tó, Sásos-tó stb. mellett vezet át, először azt a gondolatot keltette föl bennünk, hogy ut lehetett. De csakhamar meggyőződtünk, hogy a laza homok, melyet csak a töltést egészen benőtt fü tart össze, utnak nem volt alkalmas. Ha közlekedtek volna rajta, a szekerek csakhamar szétnyomják. Még azon föltevéssel sem lehet utnak tartanunk, ha talán egy őskori nép készitette, mely a rétyi nyir kevésbbé hozzáférhető ingoványaiban ütötte fel tanyáját, nem lehet pedig azért, mert ily telepnek semmi nyoma sincs, másfelől pedig nem volna akkor semmi értelme, hogy a töltés Magyarósra is átmenjen. Hogy védelmi czélból készült volna, e föltevésre azért nem gondolható, mert sánczczal sem Rétyen, sem Magyaróson nem volt összekötve és különben is annál sokkal kisebbszerü a töltés. Azt tartom legvalószinübbnek, hogy valamely ős- vagy népvándorláskori néptörzs által megszállt területnek képezte a határát, ámbár ezt is kérdésessé teszi a Béldi-tavát átmetsző mintegy hatvan lépés hosszu melléktöltés, hacsak azon nézetnek nem adunk helyet, hogy ez nincsen összefüggésben a homárkával.

Hogy a székelyek már itt találták a homárkát: azt az elnevezésből gyanitom. Ha ők készitik: bizonyára rendeltetéséről nevezik el utnak, határárkának, vagy a mi végből csinálták. Másfelől az is bizonyos, hogy ez esetben egységes neve lett volna s nem hivják egyik faluban homárkának, a másikban csőszárkának, a harmadikban papok sánczának.

A rétyi nyirnek közepetáján lehettünk, midőn abban hagyva a homárka vizsgálását, azt másnapra halasztottuk. Szekérre ültünk, hogy még napnyugta előtt Komollóra érhessünk s megtekinthessük az egykori római castrum, az u. n. „Camillus vár“ maradványait.“

A homárka tehát nem származik a „hunárka“ szóból; a homárka nem is árok, hanem töltés és nem is nevezte azt a nép soha hunárkának. Utnak igen laza és puha; járművek használata szétnyomta, elenyésztette volna a töltést, mely pedig többnyire egészen ép. És igy sajnos, hogy egy ősi müut létezéséről, a mi a homárka lett volna — le kell mondanunk. Ez a vélemény azonban nem zárja ki, hogy a homárka a tós, vizes területen keresztül, mint felmagasitott töltés közlekedést is ne közvetitett volna, a mikor a rétyi nyir még nem volt ugyszólván lecsapolva, miként jelenleg. A „papoksánczа“ és a tatárhavasi árok már inkább lehetett védmü, azonban valószinübben ezek is határvonalak voltak, annál is inkább, mert ezek mentén külön kiképezett védőmüvek

nyomai azonkivül is felismerhetők. Szerintem a góthok ringjei, az avar gyürük és a dák határtöltések szintén hasonló határjelek és egyuttal irányvonalak lehettek, minő a homárka volt.

* * *

Ezek után a mai közlekedési viszonyokra és ezek származására térhetünk át. Háromszék vármegye jelenlegi közlekedő vonalai is általán a történelmi irányokat követik, a mi természetes is, mert ugy a községek telepitése, valamint az utépitési tényezők: talajminőség, emelkedési viszonyok, az épitési költségek és anyagok a már használt, járt irányokban mutatkoztak legkedvezőbbnek s a forgalmi és gazdasági érdekeknek is ezek felelnek meg leginkább.

Első rendszeresen kiépitett ut a Brassótól—Kézdi-Vásárhelyen és az Ojtoz szoroson keresztül Soósmezőig, a moldvai határszélig vezető állami közut volt. Az utépitésnél székely határőrségnek a katonai igazgatása és munkaereje érvényesült. Ha ki a sikságon nyilegyenes vonalakban épitett, a hegységben pedig müszakilag nagy fáradsággal és még nagyobb költséggel vezetett állami utszakaszokat bejárja, ne vélje ám, hogy az az ut kezdettől fogva eképen volt. Sőt egyik faluból a másik szomszédosba kellett átkelni, gidres-gödrös mezei utakon, hol sárban és árban usztatva, hol előfogattal hegynek kapaszkodva, avagy a meredek lejtőn kötött kerekekkel és talaborral csusztatva, mielőtt az első kiépitett ut létesült. Báró Purczel János ezredesé főleg az érdem, hogy Brassótól Kézdi-Vásárhelyig a sikságon keresztül a mai nyomon épült meg 1826-tól kezdve az országut Háromszéken végig. A Csernáton—Kézdi-Vásárhely között folyamatba tett utépités alkalmával történt, hogy egyik torjai birtokos az ut által elfoglalt terület miatt ellenszegült s vasvillákkal felszerelt tömeggel vonult ki az épités megakadályozására. A katonaság kirendelt csapata töltött fegyverrel asszisztálva volt kénytelen az épitési munkák folyamatát biztositani.

Hogy a jelen század harmadik tizedében is még mennyire kezdetlegesek voltak a közutak, annak bizonysága, hogy az ugynevezett székely utak, minő p. Hidvégről közvetlenül az erdőségen keresztül, Árapatak kikerülésével vezetett Előpatakig, esős időben alig voltak járhatók. Előpatakról Szemerjáig pedig a patak medrén keresztül-kasul közlekedtek.

Ennél is szörnyübb volt a sepsi-szent-györgy—bölöni katonai ut, mely a vizmosásos Debrenen keresztül a Daczó-Avasára s innen a Piliske hegy sziklás, meredek oldalán vonult végig Sugás fölött. Ezt a vonalat használta még 1892-ig a Sugás fürdőt látogató közönség. Egy kirándulás Sugásba tengelyen fölért ismeretlen világrészek felfedező utjával a nehézségek tekintetében. Avagy Kézdi-Vásárhelyről és Torjáról a régi Büdös fürdőre (ma Bálványosfüred) 15 kilometert a patakmederben ökrös szekéren utazni s ugyanonnan a Zsomborpatak mentén leszállni Bükszádig, a mai nemzedék előtt képtelen vállalkozásnak tünik fel, midőn mindezen primitiv vonalak helyett, valamennyi irányban, közutakon és bátorságosan járhat az utazó.

Az állami közutnak Bereczktől Soósmezőig terjedő szakasza az 1854—1856. években nyerte járhatóságát.

Közmunkával és katonai erővel strategiai szempontból épült a hegyi szakasz, mely azonban a kedvező és kényelmes emelkedési viszonyokkal édes-keveset törődött, ugy hogy 1880-tól kezdve a Magyarós vizválasztó lábától kiinduló, Soósmezőig terjedő utrész 18 kilometernyi hosszaságban nagyrészben átépült és állandó hidakkal és mütárgyakkal láttatott el.

Érdekesnek tartjuk a „Nemzeti Társalgó“ czimü ujságnak Kolozsvártt az 1839. évben megjelent 16. számában közölt: „Reminescenták 1837-ről“ czimü utleirásból, mely Árokalyi álnév alatt jelent meg (valószinüleg Nagy Ferencz, a „Vasárnapi Ujság“ szerkesztőjének: Nagy Miklósnak atyja irta) — egyik részletét ismertetni az 1837. évi közlekedési viszonyok illusztrálására.

E szerint: „Előpataktól észak-kelet irányban egy jó toronyórányira fekszik Sepsi-Szent-György, főhelye Sepsi nevet viselő fiuszéknek. Töltött inkább, mint rakott utja nem régiben készült kevés gonddal s még csekélyebb számitással, a minek a közerő felhasználásában pedig mindig fő szempontul kellene szolgálni, az állandóságra és kényelemre. Jó ez ingyen! azt mondá egykor a magyarországi utak kegyetlen rosszasága ellen panaszkodó idegennek uti társa, egy mult századbeli patriota.

Én is egyetértek vele, ha csak erszényemre és porlepte levelekre gondolok; de nem tudom ám felejteni, hogy csak egy ilyen forma ut elkészitése is iszonyu erőbe kerülhetett s csak egy pár év mulva ismét tengelyig vág a kerék s szinte megszakad a szegény pára, mig mozdithat rajta. Gazdálkodni kell az erővel uraim! rossz munka csak haszon nélkül vesztegeti az erőt, örökös keringőben kénytet lejteni, igy pedig nem sokra megyünk. Rossz alap a jó verhetését gátolja, s igy kettős terhet tol az utódok nyakára. A hitvány épületet még szélyel kell előbb hányni, mielőtt ujnak épitéséhez foghatnánk; pedig mennyi épitni, elhányatni s ujból épitni valónk van! Igy elmélkedtem néha Előpatakáról ki-ki rándulván az ugynevezett töltött uton a hidvégi hegycsucsra, legeltetni ott szemeimet az élettől pezsgő Oltvidék ezer bájain, szépségein, vagy ha a hosszadalmas idő unalmait üzni akarván, a szomszéd helységek látogatására siettem.“

„Sepsi-Szent-György felé erdők koszoruzzák két oldalról a hegyek gerinczeit, szinte a szük völgy kebeléig nyulánkozó árnyékokkal, mig ut hosszában illatos mezők terülnek el, honnan a gazdag Flóra vidám gyermekei nevető csoportokban kacsingatnak a természet fogékony lelkü barátjára. Fél órai haladás után egy agg erdő kétes világu árnyékába merül el az ut, itt már Háromszék földjére lépik az utas, a Székelyföld legnépesebb, kies és őskori emlékekkel gazdag földjére. Azon ünnepélyes magány, azon siri csend s komoly hallgatás, mely egy százados élőfáktól lakott rengetegben a vándort azonnal meglepi, komoly gondolatokat költ fel a lélekben . . . . . .

Az erdőben változik a kilátás. Egy rohanó patak mentében ügyesen kanyarodik az ut, itt a hegyek sziklahátába vágva, ott kőfalakkal egyengetve, s majd mély árkokon vezetve keresztül. Két oldalról vastag árnyékot terjesztenek az öreg erdő komoly bükkösei. Itt-ott egy-egy kiégetett törzsök kisértetes alakjával a filozofusképü maczkó bácsit, az erdők ős lakosát juttatja eszünkbe, mely ezen helyeken

nem ritkán jelenik meg s leleményes eszének több próbáit mutatja. Mintegy félóra mulva a ritkuló fák lombjai közül kibukkan a szemerjai torony fedélzetével* s a völgyszoros nyilásánál a nyájas képü Szemerja, legelső faluja Háromszéknek ezen uton; tul a Kárpátok örök bérczeitől ölelve egyszerre feltünik a háromszéki rónaság, elhintve falukkal, mint az ég csillagokkal.

Szivem elmerült a gyönyörü kép tekintetében, szemembe az öröm s elragadtatás néma könyüi gyültek s én csordultig tele kebellel üdvözlém lelkemben a hont, az édest, a hős ivadékot, e szép vidék tiszta magyar ajku lakóit; „az ég áldása lebegjen fölötted kies föld, rokon vér", könyörgém magamban „béke neked, hosszu kinos keserveid után."

Háromszék vármegye jelenlegi közuthálózata.

1. Államut.

Az 1896. évben a vármegye területén a közuthálózat a következő :

1. Állami közut, hossza 81·$_{477}$ km. Az ugynevezett: Brassó-ojtozi államut Brassótól kiindulva a 16·$_{870}$ kmnél, a „Feketeviz"-nél éri el Háromszék vármegye határát, miután a Barczaságot átmetszette. A két megyének határt vető Feketeviz Prázsmár brassómegyei községben és ennek környékén feltörő forrásokból származva, rövid, alig három kilometernyi folyása alatt bővizü kis folyóvá fejlődik ki. A feltörő források tulajdonképpen a Tatrang vizének a kavicsos altalaj által megszürt vizéből származnak. A tiszta, hideg viz kiválóan alkalmas pisztráng tenyésztésre, a mivel Prázsmár községben egy kisebb terjedelmü kisérlet is tétetett.

Az állami közut Kökös mellett átszeli a Feketeügy folyót, 66 meter össznyilásu, magas jármashiddal, melynek közelében vivta csatáját Gábor Áron 1849. julius 2-án. Az ágyuhős Uzon község közelében esett el.

A háromszéki vasut kiépitése előtt az államut közvetitette a legnagyobb forgalmat Háromszék és Brassó között s Uzon község, mint etető állomás egész városias forgalomnak örvendett. Tovább északkeletnek Sepsi-Szentiványi és Laborfalva községeken keresztül haladva, a Szépmező szélét vágja keresztül az utvonal. Eresztevénynél, a hol az ut mellett levő temetőben emelkedik Gábor Áron diszes siremléke, a Besenyő pataka völgyén keresztül haladva Maksa községet érjük.

Azután Dálnok alatt a mély völgyből az előnyuló Széphegy nyakára vezet fel az ut, melynek egész vonaláról a Keleti Kárpátok változatos alakzataiban, dus határokat alkotó és községektől ellepett sikság előterében gyönyörködik az utas.

Alsó-Csernátont elérve, egyik legszélesebb térségen keresztül 10 kilometernyi egyenes vonalban haladunk Kézdi-Vásárhelyig. A Csernátonpatak völgyében két érdekes ősi telep nyomai érdemesek a meglátogatásra. Az „Óvár" ponkján csakis sánczok nyomaira találunk, mig szomszédságában Ikavár erősségnek rombadült falai közül ma is elég épen emelkedik ki egy kerek bástya, mely a szép patakvölgynek ezt a részét tájképileg bájossá teszi. Kézdi-Vásárhelyen, Oroszfalu, Szászfalu, Nyujtód, Lemhény, Bereczk községeken keresztül vonul a jól fentartott pályáju utvonal. Bereczktől kezdve, az utpálya állandóan emelkedik, mig a Magyarós nevü vizválasztón keresztül haladva, Ojtoztelepet és a nevezetes határszoros völgyének egyik kiszélesedésénél Soósmező határközséget érjük, melynek szélén van a Csernika patakon átvezető határhid, Romániával közös épitmény a 98·$_{235}$ kmnél.

Az állami közut adminisztrációját a sepsi-szent-györgyi kir. államépitészeti hivatal teljesiti. Három állami utmesterből (Maksa, K.-Vásárhely, Ojtoz) és husz utkaparóból áll az utiszemélyzet.

A vonalon, Brassómegyétől kezdve 125 hid és áteresztő van, köztük nagyobb hidak a Feketeügy, Kászonvize folyókon, Lemhény és Bereczk patakokon és négy faragott kőfalazatos Ojtozpatak-hid, miután utáthelyezések által másik négy Ojtozpatak-hid felhagyatott. Az ojtozi szoros szépségei érdemesek, hogy annak külön leirását adjuk.

Az ojtozi szoros.

Kapuja a Keletnek; Magyarország legkeletibb széléhez vezető ut a székely Kárpátok között s Erdélyt hozzáférhetővé tevő szoros utak között, a vidék alakulását s a tájképi változatosságot tekintve talán a legszebb is.

Csak a közelmultban még a legélénkebb közlekedés szinhelye volt az ojtozi szoros. A háromszéki iparczikkek, kezdve a ruházati kellékeken; a gazdasági felszerelések, épitő anyagok s a Kelet számára az ojtozvölgyi fürészeken vágott deszka, mind itt vette utját Moldva felé.

Az augusztus hónapban évenkint hetekig tartó hires kásoni vásárra, a „jármarókra" (Jahrmarkt) százával vitte a kupecz a Székelyföldön nevelt nemes paripákat s nem tulzás, hogy Kézdi-Vásárhelyről egy millió pár csizmát adtak el évenként a kásoni vásáron.

* Ezt a tornyot lebontották.

A nemzetközi viszonyok miatt a forgalom aztán hanyatlásnak indult s csak legujabban mutatkozik ismét némi lendület a közlekedésben.

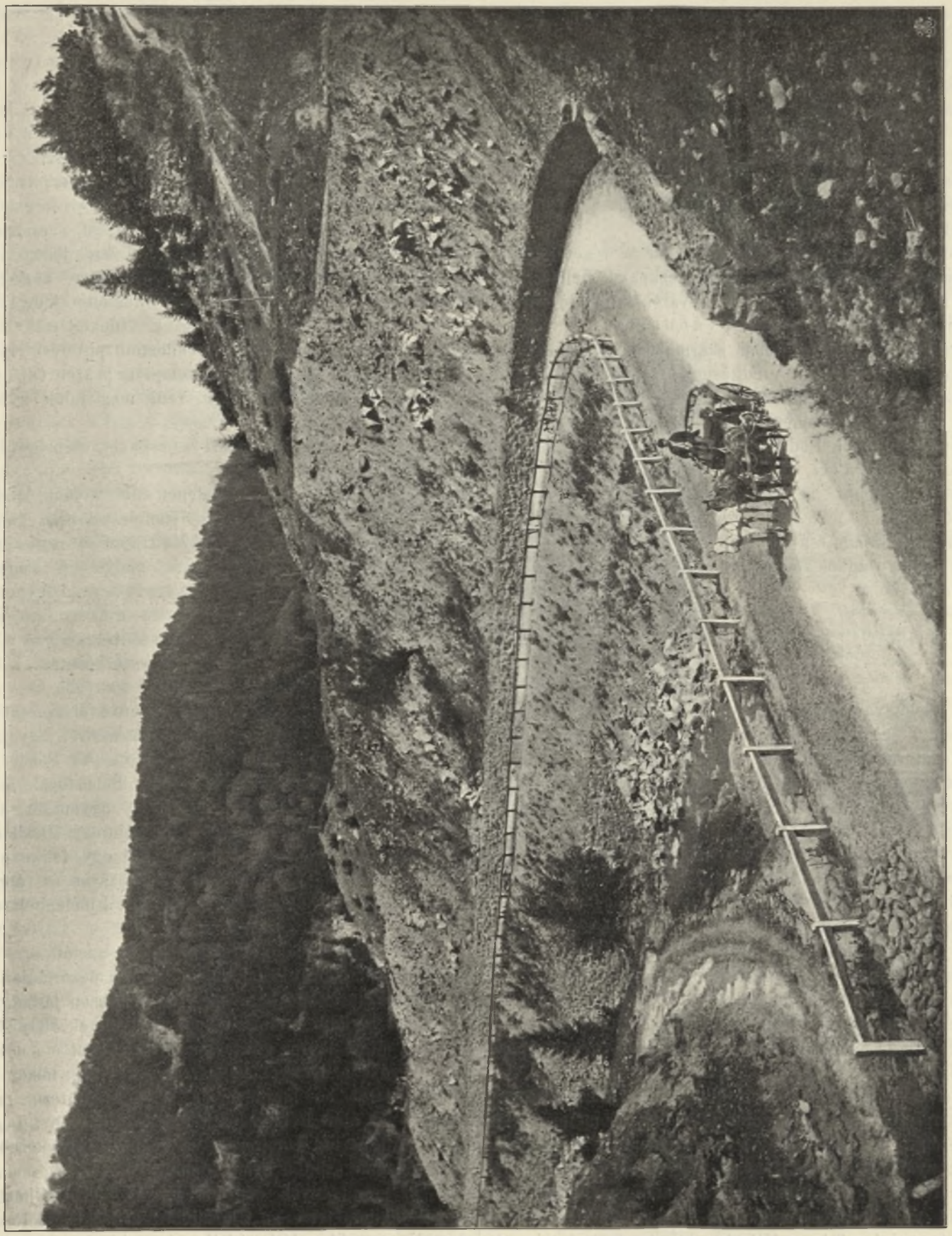

ÁLLAMUT-RÉSZLET OJTOZBAN.

Mégis bizonyos csönd ülte meg a visszhangos hegységek között tovahuzódó szorost, mely némaságnak teljes elüzése alig is várható elöbb, mint a mikor a lokomotiv fütytye fogja tulszólni az erdei rigót s a zakatoló vonat dübörgése visszhangra nem ösztökéli a Bóbics és Perdikátor hegycsucsait.

Kézdi-Vásárhelyről az ojtozi szoros felé Bereczk határszéli város, jelenleg nagyközség az utolsó megálló hely a Kárpátok vizválasztóján innen.

A közbeeső sikságot a Kászonpatak, Esztelnekpatak, Lemhényvize és a Feketeügy völgyei hozzák hullámzásba, együtt képezvén azt a gyönyörü térséget Háromszék vármegye északkeleti sarkában, melylyel csak az Olt melléke és a brassómegyei Barczaság versenyezhet természeti szépség tekintetében.

Bereczk határszéli nagyközség, melyet Zsigmond király adománylevele oly sok kiváltságban részesitett, annyira rá volt utalva az ojtozi szorosra és azon keresztül vonuló közlekedésre, hogy kiváltságainak egyik legfontosabbika éppen abból állott, hogy kizárólagos joggal birt az ojtozi szoroson keresztül a fuvarozásra s áruszállitásra. Idegen jármü nem is vállalhatott szállitást, hacsak Bereczk tudtával és beleegyezésével nem.

Bereczk geografiai fontosságát már a régenmultban felismerték. Bizonyságai ennek a Bereczkpatak mellett gyönyörü, süvegalaku dombon, a Leányváron található erődítmény-maradványok, melyek a népvándorlás korszaka elnevezéssel ismertetett időből származnak s legnagyobb valószinüség szerint szláv erődítésnek nyomai, esetleg góth származásuak. Mert a góthok a hóditó hunok által nyomatva, a mai Háromszéken foglaltak végső pozicziót, mignem a szorosokon, a Bodzán és Ojtozon keresztül, végleg Keletre nem költöztek.

Bereczk mellett, az alaprajzilag jól kivehető „Beneturvára“ nevezetü castrumban Traján császár egy legiót helyezett el. A földből kiásott római téglákon rajta van a

COH. BRAC.	és	COH. HIS.

bélyeg.

A néphagyomány egy bizonyos Benet (Bente) lakásává tette a Benetur-, vagy Veneturné várat; a ki egy izben olyan szivesen látta Mátyás királyt tormás lencsével, hogy a nagy király viszonzásul a nála Budavárába látogatásra jelentkező Benet urat a főurak bogláros, ékköves, drága mentéivel roskadásig ajándékozta meg köszönet fejében.

De nemcsak mese Mátyás királynak az ojtozi szorosban való látogatása. A királyjárás emlékét megőrizte a nép a király utja elnevezésben. Ez az ut Bóbicsról az ojtozi telepre a hegygerinczen huzódik le. A telep mellett levő hüs forrást Királykutja néven ismerik. Mátyás király István moldvai vajdát üdözve vonult keresztül az ojtozi szoroson, de árulás következtében Oknáról maga is sulyosan megsebesülve tért vissza a bevágott és felgyujtott erdőségeken, óriási fáradság között.

Bereczkből a brassó-ojtozi állami közut felső szakasza vezet keresztül az ojtozi szoroson, a 24 kilométerre eső Soósmezőig. — A Kárpátok vizválasztójának itt van egyik legalacsonyabb nyerge a Magyaróshegyen. A vizválasztóra vezető utrész a régebbi tulmeredek szakasz helyébe 1883-ban épittetett ujra inségesi munkával, Potsa József főispán kezdeményezésére, Tisza Kálmán miniszterelnök alatt hozott minisztertanácsi határozat folytán. Az ut emelkedése átlag ötszázalékos, a kanyarulatokban csak két perczentes.

Az ut harmadik kanyarulatáról, a „Körültájról“ elragadó kilátás nyilik a vármegye felső sikságára, mig a forduló tulsó oldalán a Feketehegy fenyves tömegéből a „Jézuspatak“ mély bevágása sötétlik elénk. Közben hegyi kaszálók képeznek világoszöld foltokat.

A vizválasztó nyergét, mely mintegy 220 méterrel emelkedik ki Bereczk fölött, elérve: az Ojtozvögyre s az azt szegélyező hegységekre — Lipse, Tömlőhordó, Perdikátor, Rakottyás — esik tekintetünk. A vizválasztótól az Ojtozvölgye Románia határáig 18 kilométer hosszban huzódik végig. A tetőről az állami közut tizennégy kanyarulatban kigyózik le a régi Ojtoztelepre. Ez a telep a maga virágzási korszakában, mikor itt székelt vámhivatal, a veszteglő intezet s az akkori forgalom itt egyesitette a Romániával való érintkezést s csaknem az összes kereskedelmet, — egy csinos kis város jellegével birt.

Az állami intézményeknek Soósmezőre, közvetlen a határszélre történt átköltözésével Ojtoztelep hanyatlásnak indult s ma már nagyrészben csak érdekes rom, melyek között hangulatos, de nem örvendeztető pittoresk részletek bővében vannak. Maga a kicsi templom is szenvedi az idők behatását. Hiányos fedele nem védi meg falait a bomladozástól.

A telepet az utfentartási személyzet, pénzügyőrök és fürészesek lakják.

RÁKÓCZI-VÁR.

Ojtoztelepen alul kelünk át először az Ojtozpatak vasfelszerkezetü hidján. A kanyargós folyót különféle szerkezetü hidak hidalták át, melyeknek számát az utfentartás folyton apasztani igyekszik; a fafelszerkezeteknek csekély tartóssága a fentartást nagyon költségessé teszi, miért is a nagyobb vasszerkezetek korszaka elérkezett az ojtozi szorosba is.

A szoroson keresztül vezető állami közutat 1856-ban az osztrák figyelő hadtest számára épitette a „VI. Pionier Compagnie“ ideiglenes jelleggel, midőn Sebastopol ostroma javában folyt. A moldvai területen is ugyanazon hadtest Ghika herczeg közbenjárása folytán mintegy 20 kilométernyire folytatta az utépitést, miként ezt egy felirat beszéli. A közut azonban azóta annyi szabályozáson és változáson ment keresztül, hogy a mai állami ut ujbólépitettnek tekinthető.

Hogy milyen lehetett a közlekedés azelőtt, arról fogalmat alkothatunk, ha elgondoljuk, hogy Soósmezőről Bereczkig, melyet ma harmadfél óra alatt kényelmesen járhatunk be, az árukat legjobb esetben 2 nap alatt birták elszállitani.

Az ojtozi szoros strategiailag emlékezet óta nevezetes volt, kezdve a mongol betöréstől, 1241-től, mikor Bathu khán itt tört be hordáival, a szabadságharczig, mikor a Rákóczi-vár alatt Bem csapatja emelt erődítményt. Legutóbb 1878-ban a berlini kongresszusnak némi előkészitéseül épült redoutok már szintén a mult emlékei közé tartoznak.

Az erődítvények és védő müvek közül Ojtoztelepen alul két kilométerre, az Ojtoz jobb partjára dülő Rakottyás dombján romokban látható Rákóczi-vár birt legnagyobb jelentőséggel. A bástyák elhelyezése eléggé világosan kivehető, noha az egésznek alaprajzi konstrukcziója csak hiányosan állitható össze. Történelmi adataink ennek épitéséről nem

maradtak fenn, azon általános feljegyzésen kivül, hogy határszéli erőditményeket leginkább II. Rákóczy György létesitett. Az ő nevét viselik e romok is. Egyetlen emlék, a várnak közvetlen épitésére vonatkozólag: a romok közül 1880-ban kiásott kődarab, melyen e felirat olvasható:

1637.

SZABÓ JAKAB DALNOKY
. . . RTAM EZT EMLÉKEZETRE
SZENT 3 NaPian.

A Rákóczi-vár volt hosszu időn keresztül alapja e szorosban emelt védmüveknek; a redoutok, futóárkok, ágyuvédek kivehető maradványai egész gyüjtemény a vár közelében.

Az Ojtozpatak mellett lejebb haladva, a Kishavashegységből előtörtető Kalaszló patak közelében Ojtoz legszorosabb pontjához érkezünk. A hegység lábánál kanyarodó folyó áthidalásánál a meredek oldalakba vágott ut csak támasztó és védő falak által nyerhetett elhelyezést. A Kalaszló szorosnál meredek sziklafal szegélyezi az Ojtozt balfelől, melyről a Kalaszló-patak több méternyi magasságból leomló vize fehér habbá törik a természetes sziklamedenczében. Iparvállalat számára keresve sem kinálkozik kedvezőbben az eleven hajtóerő, mint a Kalaszló-patak vizesése.

KALASZLÓ PATAK ZUHATAGJA.

A Kalaszló szoroson innen és tul többszörösön kanyargó Ojtozpatak költséges nyolcz hidja immár négyre apadt le, czélszerü utáthelyezések által.

Két kilométernyivel alább Gyilkos szoroshoz érünk, hol ismét áthidalva találjuk az Ojtozpatakot. A jobb parton földtöltések és árkok nyomait ismerjük fel. E helyhez szomoru emlékek füződnek. 1788-ban itt mészárolták le a székely őrséget az álutakon bevezetett törökök. A környéknek „Gyilkos“ elnevezése ettől az eseménytől származik. A töröknek ez volt utolsó operácziója, a mivel a „török világ Magyarországon“ véglegesen meg is szünt.

A Gyilkos mellékén a vegetáczió hirtelen változáson megy át. Itt lép fel ugyanis a szurkos fenyő nagyobb menynyiségben, mig idáig a fehér és luczfenyü (szemerke) dominált. A bükk megtartja szerepét továbbra is, sőt Románia felé mindig jobban gyarapszik.

Rövid távolság után Soósmező területére léptünk, a Gyertyános-pataknál, mely határpatak Bereczk és Soósmező között. Közelében határozott s többnyire egészen szabályos kupokban emelkednek ki a hegység zöméből az egyes magasabb csucsok. Közülök egy sorozat szolgált a határszéli erőditmények elhelyezésére 1878-ban.

Soósmező előtt az Ojtozvölgy annyira kiszélesedik, hogy kukoricza-földek s más legszükségesebb terményeknek is jut egy-egy keskenyebb földszalag a lakosság számára. Soósmező mint Bereczk város telepe származott a mult század hetedik évtizedében. Mint község 1824-től keletkezett 24 családdal, melytől származik mai lakossága. Lakosságát a dunai fejedelemségből nyerte, s Bereczk bérlőjeképen is szerepelt, mig a község magát teljesen meg nem váltotta.

A község a sósforrásoktól kapta elnevezését, melyek közelében nagy számban vannak. — Használatuk a sóegyedásuság miatt általában be volt szüntetve, ugy, hogy a források betömés és elfojtás által részben el is enyésztek; vizeik a réteges kőzet között elszivárogtak a völgybe.

A réteges kőzetek idáig a kréta képletbe tartozó vastagabb homokkő képződményekkel jelentkeztek, mig Soósmező közelében a vékony rétegzésü kárpáti homokkő lép fel tulnyomóan, váltakozva a vöröses és zöldes menilith palával. Vizmosások, talajcsuszamlások, mederképződés lépten-nyomon feltárják a rétegezést, melynek gyakori jelentkezése a vidéknek némi kopár jelleget kölcsönöz. A neokomképletbeli kárpáti homokkő kemény apró szemcsés strukturája és kalcziterekkel áthatottsága folytán egyik legkitünőbb utfedanyagot szolgáltatja; de czementje mész levén, hydraulikus mész gyártására is előnyösen használható fel.

Lent Romániában, a fürészfalvi határban a czementgyártás igen szép előhaladást tett; jól berendezett kupkemencze mellett őrlőmalommal és terjedelmes száritóval ellátott gyárt rendezett ott be Moldva egyik nagybirtokosa: Negropontes bankár.

Soósmező határán a petróleum-regióba jutottunk. A községen innen, az Ojtoz balpartján, több megelőző kisérlet után, melyek között Merkur Dosszios, megelőzőleg pedig Fejér János és Zakariás Kristóf kisérletezett: 1882-ben az Union-bank kezdett rendszeres furást földolaj után. Már 150 meternyi mélységbe furtak, mikor a Länder-bank vette át a vállalatot, hogy a tévesztett munkákat ismét előlről kezdhesse. A furásnál ugyanis a csőrendszer kaliberének megválasztása nem történt elegendő mélység számbavételével s azonkivül a szük furatba beletört a vésős furó. Ennek kivésése pedig még chrom-aczél és titán-aczél vésők alkalmazása mellett is kétséges.

A vizzel föltelt csövezetben a viz szinén mintegy két meternyi petróleum-réteg uszik. Sötétzöld, sürü folyadék vörösesbarna fluoreszczencziával. Földkátrány szagja által azonnal felismerhető. Meggyujtva: iszapos, ásványos volta miatt cserszeg s nagy füstöt bocsát, mely erősen kormoz. — A furás jelenleg szünetel.

Soósmezőre érkezve, a román lakósság, különösen a nők sajátos viselete tünik fel legelébb. Szines szegélyü, s többnyire bársonyból készült ujjatlan mellényt viselnek, az

ugynevezett „lájberiké t“. Finom csipkés ingujjat s az idősebb asszonyok erre a czélra készitett finom, szines fejkendőt, mely szorosan a homlokra szorul s hátul kontyba van csavarintva, ugy hogy egyik vége a háton lecsüng. Ennek a kendőnek a neve a „zsimbérka“. Erre jön a finom fátyolkendő, melyet nyers selyemhez hasonló vékony szálakból, a „baranzsik“-ból az éltesebb nők maguk szőnek. A régen szokásos fotá k kimentek divatból s helyükbe karton rokolya, a „rótyie“ lépett. Igen szép a finom posztóból készült czoboly- és mosusz-prémmel ellátott ujjatlan bunda, mely bárányborrel van bélelve, s melyet ünnepies alkalmakkal viselnek.

Télen a fehér gyapjuból készült, s semmiféle divatszerüséggel nem vádolható lombos „szárikát“ viseli férfi és nő, öreg és ifju.

Itt felemlitjük, hogy a régi székely női viselet, mely egészen fehér: még feltalálható Bereczkben, nagy ünnepek alkalmával, nehány idős asszonyon. Fejüket himzett, ugynevezett „hurkolt“, rojtos fehér kendő födi s „pergát“-szövetből való fehér rokolyát hordanak, mely nagyon elüt a szines szőttestől vagy kartontól, a mi a szőttest is megyeszerte egészen háttérbe szoritotta. Ez az ősi székely fehér női viselet teljesen kiveszőben van, miután az idős asszonyokat azzal temetik el s igy még örökségkép sem marad fenn belőle emléknek.

„KALASZLÓ“-HID OJTOZBAN.

Soósmező ismertetése igen hiányos lenne annak felemlitése nélkül, hogy klimája rendkivül enyhe és szelid. Mig a „Gyilkosban“ csikorgó hideg van: gyakran megesik, hogy három kilométerrel alább, Soósmezőn a verőfényen sütkérezik a lakósság, a kapu előtt ülve. Csodálatos kellemes érzés, mikor az utas télnek évadján a zuzmarás szorosból, ebbe a langyos légkörbe jut, a hol didergése egyszerre megszünik.

A tél későbben köszönt be Soósmezőn s korábban nyilik ott a tavasz. A fagyos Nemerének s az éles Moldvai szélnek, itt megtörik az ereje, tovazugnak a magasban a hegyek fölött, nem háborgatva a völgy csendes nyugalmát. Azért terem meg Soósmezőn a szőlő s hogy kitünő gyümölcstermő helylyé váljék, ahoz csupán a gyümölcstermesztésnek a lakosság által való megkedveltetése s nemes gyümölcsfajok elterjesztése szükséges.

A lakosság a romániai vámháboru előtt kizárólag szállitással és kereskedéssel foglalkozott, most is utazik s többet ül „belföldön“, mint odahaza.

A kocsizást legkellemesebben egy gyalogsétával — pihenjük ki s ezalatt a község látnivalóit megtekinthetjük. Első sorban a Brezár-patak mellett levő ártézi sóskutat, mely egy petroleum után furt kutból buzog fel s oly bőségben önti tömött sóoldatu vizét, hogy azonnal egy kisebb patakot hoz létre. Tekintettel a község kedvező klimatikus fekvésére, egy sósfürdőnek létesitése legalább helyi használatra igen szerény áldozatok árán vihető ki.

A patak mentében lignittelep mutatkozik, mely után a 60-as években gróf Kálnoki Dénes, Fejér János és Károly s Papp György szabad kutatási jogot szereztek volt.

A Luptyán-patak mellékén szferosziderit vonulatok vannak, hol a 40-es években a brassói Nika-család vashámor czéljaira épületeket is emelt; de a közbejött per miatt a vállalat nem jöhetett létre.

Az Ojtoz jobb partján, a község derekának átellenében fiatal erdőboritotta hegyes domb emelkedik ki, mely a fedő humus alatt tiszta kristályos gypszből áll egész tömegében. Gyakorlati alkalmazása ennek a gypsznek csak addig terjed, hogy az oláh asszonyok szép fehérre gypszelik belőle házaikat s Kászon-Altiz fazekasmestere Papp Miklós uram edénymintának szállittat el belőle néha egy-egy szekérnyit. — Egy kis vállalkozási szellemmel jól lehetne értékesiteni, mint ásványi trágyát, főleg takarmánytermesztéshez. — A hosszu község egészen a határpatakig, a Csernikáig terjed. A határhidon innen is, tul is sorompó van felállitva; itt a csendőr, ott a dorobáncz áll őrt és beszélgetnek egyik a másikkal magyarul; mert gyakran megesik, hogy a dorobáncz a moldvai 33 csángó község valamelyikéből való, melynek lakossága csak annyiban felejtette meg kissé a magyar nyelvet, hogy a cs hangot következetesen cz-nek ejti. Érdekes, hogy ezek a csángók kegymed, kegymetek megszólitással tisztelik meg, a kit erre érdemesnek tartanak.

Engedélylyel átléphetjük a határt, melynek közelében az első község Herzsa (Chersa v. Irja). Kövér boltosánál olcsó piros bort és kisajtolt olajbogyót: maszlinát csemegézhetünk; van hozzá koszorura füzött esztendős perecz is, olyanforma izü, mint a debreczeni koszorus perecz, vagyis teljesen iztelen, a miről azonban azt tartják, hogy kitünő — borkorcsolya.

Herzsán alul vannak Negropontes, székelyesen „Negroponti“ deget-kutjai. Ez a hely egy kis pensylvániai részlet. Hat magas favázas gula emelkedik ott a Negropontes petroleum-kutjai fölött. A kutak mélysége 80—150 meter között váltakozik s egy közös motor szivattyuzza belőlük a nyers petroleumot, melyet három nagy famedencze fog fel. Egyik medencze 5550 moldvai vedret tartalmaz. A nyers folyadékot hordókban Monasteria-Kásonba viszik tisztitás végett.

Mióta a terményt nem szállithatják Brassóba, a termelés is csökkent. Az ipartelep oly számitóan gondos kezdetlegességgel van berendezve, mint az egy amerikaitól elvárható. Az üzlet igazgatója Sinclaire mérnök, valóban amerikai gentleman s mindenhez értő praktikus férfiu. Ugyanő vásárolta meg a Soósmező fenyőerdőinek kihasználási jogát is s állitotta fel ott gőzfürésztelepét is, Háromszék vármegyében az ötödiket.

A herzsai petroleum-kutakon alul megtekintésre érdemes a már elébb is emlitett czement-gyár, mely kifogyhatatlanul produkálhatja a kötanyagot Románia épitkezéseihez.

Az ojtozi szoros további folytatását Romániában követni ez alkalommal: tulhaladná feladatunkat. Megemlitjük, hogy a hegység hova-tovább egyre törpül s a szoros jellege Gorzafalvánál (Grosesti) egészen megszünik, a völgy kiszélesedik s a dombokon a szőlő venyigéje kuszik. A moldvai bor mint tényező ismét tért hódit s Kézdi-Vásárhelyre 1891—1896-ban nagy mennyiségben jutott rücsköltszőlő, ugy, hogy bárkinek is módjában áll a moldvai karczost itt helyben megizlelni.

Soósmezővelkapcsolatban meg kell emlékeznünk még a szomszédos Szaláncz (Slanic) fürdőről is, mely épen K.-Vásárhely erdőségeivel, a Kecskés és Zsiros havasokkal határos. A Csernika határpatak mentén, a bithumenes palák regióján áthatolva, gyalog vagy lóháton az erdei ösvényen 2½ óra alatt eljuthatunk eme nagy lendületnek indult romániai fürdőhelyre.

Tulajdonosa a Szt. Spiridon egészségügyi intézmény, melynek módjában áll, hogy fürdőjét fejleszsze s ezt nem is mulasztja el. A fürdő, melynek pedig sósforrásai nagyon is vékonyak, akkora luxussal és kényelemmel van berendezve, épületei oly tervszerüek és stylszerüek, hogy mintául szolgálhatnak sok más fürdőnek, a melyek pedig határozottan inkább termettek fürdőnek, mint Szaláncz. Látogatottsága fölötte nagy s meglepően előkelő közönségnek örvend; annak a publikumnak, mely kezdetben Előpataknak és Tusnádnak volt törzsvendége.

Az ojtozi szoros mozaik-képének teljessége megkivánja, hogy egy nagy hiányát is felemlitsük: a vasut hiányát.

Széchenyi István gróf itt tervezte volt a keleti vasutat, mely Galaczot lett volna hivatva Erdélylyel összekötni. A vasutvonal két izben volt tanulmány tárgya s trace-ja is meg volt állapitva, ugy hogy még nehány év előtt a kijelölt nyom helyenként követhető volt.

Ha Kézdi-Vásárhelynek mai meglevő végállomásáról Lemhényig haladtunk, innét a kijelölt vasutvonal, egy hajdani figuráns előadása szerint a következő volt:

A Lemhény fölött levő Szent-Mihály hegyen kezdett a vonal emelkedni, a község felső része felé, mely patakjárta utczái után, jellemzően Velencze nevet visel. Kanyarulatban átszelve a Feketeügy legfelső völgyét, a bereczki Cserés szélére tért át, innen a Csatornáson keresztül az Avascsorbán s több kisebb bérczen át a Lóbérczre; majd visszafordul a Vesszőbércz orrán a Kis-Megygyes orrára; a Király-utján a Bóbicsról át a Fürész-orrára, ott az Ojtozra függő oldalon, hegytövön átlép a Gergóra és folytonos eséssel halad Soósmezőnek. Nincs kizárva egy kisebb tunnel sem, a vonal röviditésének okáért.

Ez a vasut, hogy a valóságban is meglegyen, az a háromszékieknek kedvencz eszméje, a miért lelkesülni birnak és tudnak. Legutóbb Béldi Tivadar engedményes foglalkozott az ojtozi vasutelőmunkálatával.

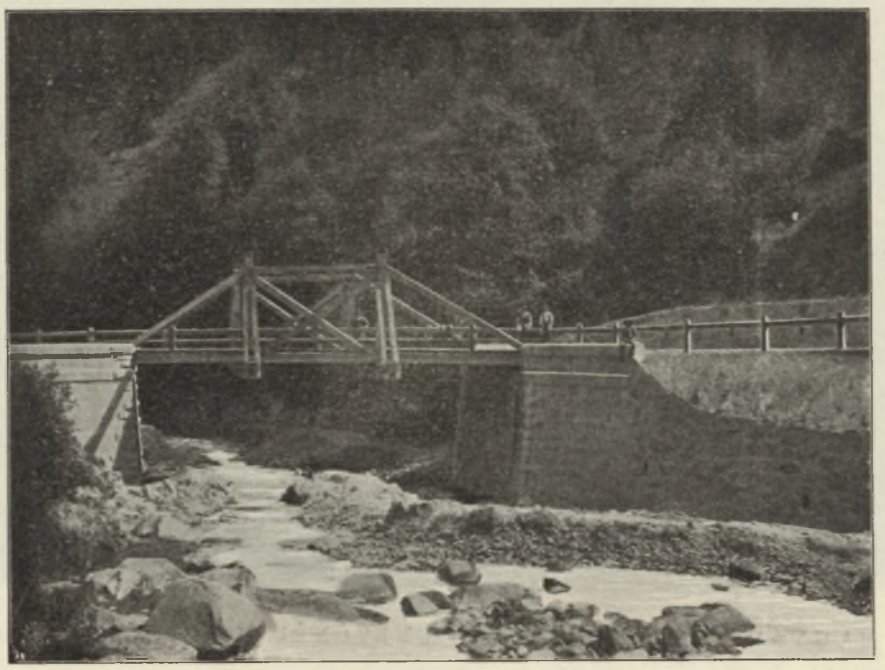

„RÁKÓCZI-HID“ OJTOZBAN.

A legujabb előmunkálati engedményes ennek a közóhajnak tesz eleget, ha sikerre vezeti a létesitést. A turisztika is pártolja a jó és szép eszméket s támogatja szellemileg ezt is. — Nagyhatalom még nem vagyunk, de azzá lehetünk miként nagyhatalommá fejlődött a turisztika más országokban, főleg Svájczban.

Ezért lelkesedjünk az ojtozi vasutért!

Még egy mulasztást veszünk észre, azt, hogy az ojtozi szoros szépségeit a száraz ismertetés mind elmellőzte.

Kárpótlásul legyen szabad idézni Jókaitól. A „Damokosok“ czimü könyvében igy ir Jókai az ojtozi szorosról, a mikor ott még nem volt ut.

„Az ut nem ut többé, csak görgeteg kövek végtelen vágánya, csupa fenyőerdő minden, egész az ösvény martjáig: csak a bemeszelt fák mutatják, hogy merre kell tartani a harasztlepte bozótban; itt-amott a tisztáson egy pakulárkunyhó, mellette egy szénaboglya, felpoczkolva egy-egy terebélyes fa tetejére, néhol a nappal is sötét mély utban egy kiálló sziklán látszik egy sok águ keresztfa, melynek minden oldala tele van irva cyrill-betükkel. Ott valami gazdag bojárt vertek agyon a zsiványok: annak az emlékére emelték azt a hirmondó keresztet az utasok.

Egy helyen az utnak csufolt járókát egy meredek palakő-sziklapadmaly annyira odaszoritja az ojtozi folyamhoz, hogy a lovasoknak magában a mederben kell csülökig gázolni.

A palakőréteg amphitheatrum alakban karéjt fog, a miben a folyó fennakad; ezt aztán mesterségesen összébb vonja valami cziklopsi kőrakás, ugy látszik, hogy ez is valami hajdankori agathyrz munka, a mikből azután a meggyüjtött vizet ellenséges berohanás idején a támadók fejére zuditák.“ . . . „A védgát ott áll szinig megtelve vizzel, a meredekebb partjairól hosszan libegett alá a tavak zöld „üszszakálla“, a csendesebb öböl rejtekét pedig fölverte a vizi tök meg a béka-korsócska, széles gömbölyü bőrleveleivel . . .“

Már most tessék elképzelni, hogy ezen a vidéken egy pompás műut vezet keresztül, hogy a vadonból csak a távolabbi szép részletek maradtak fenn; hogy a közlekedés könnyü, hogy az utmelletti gyepen olyan biztonságban pihenheti déli álmát az utas, mint akár württembergi Eberhardt a parasztjai ölében, hogy sem Munduka Ravassel, sem pedig Ityim vagy Mitiringa avagy Drimba és többi regényes zsiványkollegáik nem fosztogatnak többé utasokat s akkor, a ki még nem látta: bizonyára érdeklődni fog az ojtozi szoros iránt és sietni fog, hogy azt mielőbb felkeresse.

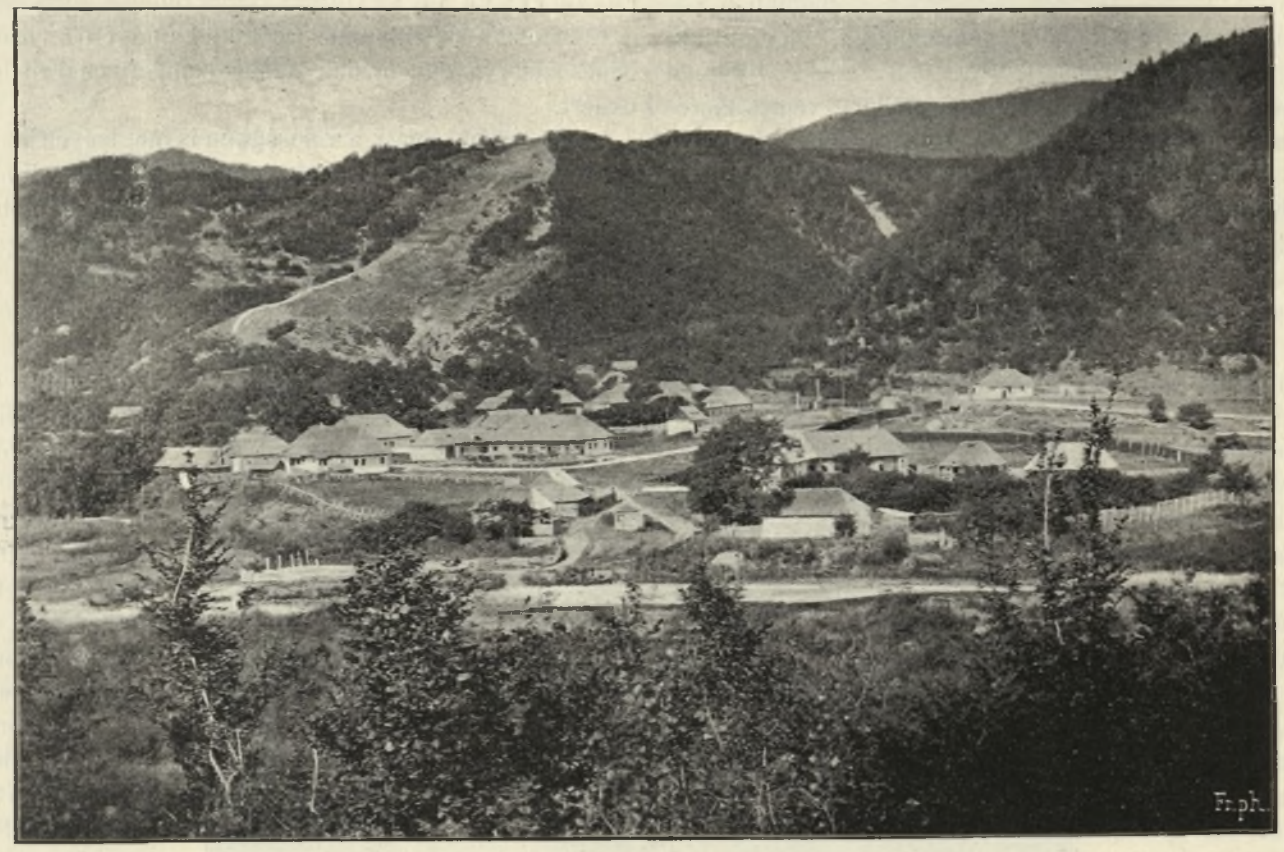

MAGYAR-ROMÁN HATÁR SOÓSMEZŐNÉL. (OJTOZ-SZOROS.)

2. Törvényhatósági közutak.

Háromszék vármegye törvényhatósági közutainak hálózata az 1876. évben állapittatott meg. Azóta a közuthálózat a vasuti állomások hozzájáró utjaival gyarapodott, melyek mint a vasuti forgalomnak gyüjtő vonalai az 1890. I. t. cz. alapján szintén a törvényhatósági közuthálózatba foglalvák be. A törvényhatósági közutak szolgálatát az alkotmányos éra előtt egy megyei mérnök látta el, mely rendszer mellett természetszerüleg ugy az épitkezés, valamint a fentartás a legkezdetlegesebb szükségszerüség mérvén alig terjedhetett tul s műutakról alig lehetett szó.

A müszaki teendőknek a kir. államépitészeti hivatal felállitása folytán ezen hivatal ügykörébe való utalásával vette kezdetét a törvényhatósági közutak fejlődése. Rendszeres ügykezelés mellett és utiszemélyzettel és a közmunkarendszernek jelentékeny mennyisége által vált lehetővé, hogy első sorban is a legszükségesebb műtárgyak felépitése után a tulmeredek szakaszok korrigálása keresztülvitessék. Ilynemü utszabályozások különösen az 1879. évtől kezdve az utfentartás évi munkaprogrammjába rendszeresen be lettek iktatva és végrehajtva, ugy, hogy a forgalmat akadályozó meredek utrészek nagy részben elenyésztek.

A korábbi közmunkarendszer alatt ugy a fedanyag szállitását, valamint a fentartást is csaknem kizárólag közmunkaerő teljesitette az uti személyzet felügyelete mellett.

A közmunkaerőnek felerészben való megváltásából származó készpénz bevételből került ki az utiszemélyzet fizetésének és a mütárgyak, valamint az uttesttartozékok épitési költségeinek fedezete.

Tájékozásul szolgálhatnak mint középérték a közmunka mennyiségnek 1889. év adatai. E szerint Háromszék vármegye

utfentartási czéljaira tett az előirás 51966 kétfogatu igásnapszámot és 57894 kézi napszámot. Ebből megváltás alá került 26748. igás napszám, 1 forintjával = 26748 frt értékben és 12714 kézi napszám, 40 krjával = 5085 frt 60 kr értékben, a mi összesen 31833 frt 60 kr készpénz bevételnek felel meg. Természetben való leszolgáltatásra fenmaradt 45180 kézi napszám és 25218 kétfogatu igásnapszám, mely munkaerővel a kavicsszállitás, fentartás és egyes szakaszok szabályozása is teljesithető volt.

A közutakról szóló 1890. évi I. t. cz. határozmányainak az 1891. évben bekövetkezett életbe léptetésével, az utadó rendszerrel természetesen lényeges változások következtek be. A természetben való utadózás, az igás és kéziminimum jelentékenyen megcsökkent, sőt igásnapszámoknak természetben való leszolgáltatása csaknem teljesen megszünt. A fedanyagszállitás egészében vállalati uton, készpénzért lévén teljesitendő, a korábbi állapothoz képest, — midőn specielle vármegyénkben egy igásnapszám két halom (négy köbméter) kavicsot produkált — a fedanyag előállitása jelentékenyen költségesebbé vált s átlag 30,000 forintot igényel évente, a legtakarékoskodóbb felosztás mellett is. A fedanyagjutalékot általában apasztani kellett.

A vármegyei utfentartási szolgálatot négy utbiztos teljesiti ötvenkét utkaparóval; az uti személyzet azonban a hálózathoz képest, $334{\cdot}_{877}$ kilometer hosszuságu hálózatra elégtelen.

A törvényhatósági közutak jellege, a vármegye középterületén keresztül metsző vonalak kivételével, általában hegyi jellegü. Az emelkedési viszonyok, egyes kisebb szakaszokat kivéve, általában kedvezők és 5—6%-nyi emelkedést nem haladnak meg. A hegyi jelleg a fentartást, omlások és csuszamlások miatt jelentékenyen neheziti és költségessé teszi.

A nagyobb mütárgyak tölgyfajármas fahidak, ezek között több Olthid, u. m. a baróth—ágostonfalvi vonalon (80 meteres össznyilás à 8·0 meter), az apáczai kiágazáson, a hidvég—földvári kiágazáson (vámoshid); aldobolyi Olthid; sepsi-szent-györgyi és mikó-ujfalusi Olthidak; az elébb emlitettek a szomszédos Nagyküküllő és Brassó vármegyével közös hidak.

Legnagyobb össznyilással bir a nyén—bodzai közuton Prázsmár és Nyén községek között levő, Brassó vármegyével közös Tatrang-hid, mely az áradáskor romboló hatásu patakot közel 100 meternyi nyilással hidalja át.

Az Uzonka-patakon, Nagy-Baczon mellett 40 meteres nyilásu jármashid vezet keresztül, hogy képes legyen a záporok alkalmával tomboló folyóvá szaporuló viztömeget átbocsátani. Ezeken kivül, a Feketeügy folyón, a Kászon vizén, a Kovászna és Torja patakokon és a Bodza-vizen vannak nagyobb nyilásu hidak.

Kisebb mütárgyak kőfalasok; kevés köztük a boltozatos; annál több a vasgerenda- és ócska-vasutisin-tartós.

Az ujabb áteresztők többnyire kőfedlapos mütárgyak. Az épitési anyag külömböző homokkövekből és andesit-trachitból áll, mely kitünő és szépen faragható, tartós épitési anyag az Olt-völgy felső szakaszán mindenütt található.

Az uthálózatot a következő kimutatás teszi áttekinthetővé.

Kimutatás

Háromszékvármegye törvényhatósági és vasuti hozzájáró közutai hálózatába tartozó utvonalakról.

Folyó szám	A törvényhatósági közut megnevezése	A közbeeső községeknek neve és az utvonal kezdő- és végpontjának tüzetes feltüntetése	Az utvonal kilometerben						A közuthoz tartozó mütárgyak száma	
			kiépitett	kiépitetlen	összesen	kőalappal ellátott	kőalap nélküli	összesen	áteresz	hid
	I. Törvényhatósági régi közutak									
1	Brassó—aldoboly—sepsi-szent-györgy—bükszád—Csik vármegye Hadászati fontosságu törvényhatósági közut	Brassó vármegye Oltfolyón lévő hid $7{\cdot}_{180}$ km., Aldoboly, Ilyefalva, Sepsi-Szent-György, Oltszem, Málnás, Mikóujfalu, Bükszád, Csikvármegye határa $55{\cdot}_{754}$ km.	$46{\cdot}_{174}$	—	$46{\cdot}_{174}$	—	—	—	43	27
2	Sepsi-szent-györgy—szemerja—hidvég—baróthi közut	Sepsi-Szentgyörgy, Előpatak, Árapatak, Hidvég, Lüget, Bölön, Nagy-Ajta, Miklósvár, Köpecz, Baróth, Udvarhelyvármegye határhidja $0{\cdot}_{00}$—$54{\cdot}_{906}$.	$54{\cdot}_{906}$	—	$54{\cdot}_{906}$	—	—	—	105	33
3	Sepsi-szent-györgy—réty—kovászna—kézdi-vásárhelyi közut	Sepsi-Szentgyörgy, Réty, Czofalva, Barátos, Páké, Kovászna, Páva, Zabola, Imecsfalva, Szentkatolna, Kézdi-Vásárhely az állami közutig $0{\cdot}_{00}$—$52{\cdot}_{054}$.	$52{\cdot}_{054}$	—	$52{\cdot}_{054}$	—	—	—	20	15
		Áttétel	$153{\cdot}_{134}$	—	$153{\cdot}_{153}$	—	—	—	168	75

Folyó szám	A törvényhatósági közut megnevezése	A közbeeső községeknek neve és az utvonal kezdő- és végpontjának tüzetes feltüntetése	Az utvonal kilometerben						A közuthoz tartozó mütárgyak száma	
			kiépitett	kiépitetlen	összesen	kőalappal ellátott	kőalap nélküli	összesen	áteresz	hid
4	Kézdi-vásárhely—kézdi-szentlélek—kászon—csik-vármegyei közut	Áthozatal Kézdi-Vásárhely, Kézdi-Szentlélek, Szárazpatak, Csikvármegye 0·00—19·982.	153·134	—	153·134	—	—	—	168	75
			19·982	—	19·982	—	—	—	25	12
5	Sepsi-szent-györgy—uzoni közut	Sepsi-Szent-György, Kilyén, Uzon 0·00—8·640.	8·640	—	8·640	—	—	—	4	1
6	Kilyén—kökösi közut	Kilyén, Szotyor, Kökös állami közutig 0·00—7·315.	7·315	—	7·315	—	—	—	6	—
7	Dálnokhegy—szentkatolnai közut	Dálnokhegy az állami közutból, Márkosfalva, Martonfalva, Hatolyka, Szentkatolna törvényhatósági közutig 0·00—14·982.	14·982	—	14·982	—	—	—	5	4
8	Czofalva—borosnyó—szitabodzai közut	A réty—kovásznai közutból per Nagy-Borosnyó, Kis-Borosnyó, Nagy-Patak, Szitabodza 0·00—22·360	22·360	—	22·360	—	—	—	26	19
9	Nyén—bodza—krásznai hadászati fontosságu közut	Brassó vármegye határától a Tatrang-hidtól 9·925 kmtől Nyén, Bodzaforduló, Szitabodza, Kraszna-telep az ország határáig, illetve Romániáig 50·164-ig.	37·675	2·489	40·164	—	40·164	40·164	123	18
10	Kézdi-vásárhely—torja—büdös—bükszádi közut	K.-Vásárhelytől a 0·00 kmtől per Al- és Feltorja, Volál, Bálványosfüred, Bükszád községben az aldoboly—bükszádi törvényhatósági közutig 35·451.	11·451	24·000	35·451	—	35·451	35·451	157	27
11	Árapatak—botfalvi kiágazó közut	Árapatak községtől a Brassó vármegye, Botfalva felé az Olt-hidig vagyis Brassó vármegye határáig 0·00—1·392.	1·392	—	1·392	—	1·392	1·392	—	4
12	Maksa—várhegy—czofalvi közut	Maksa községben az állami közutból kiágazva per Várhegy, Czofalva község előtt, a sepsi-szentgyörgy—réty—kovásznai közutba betorkolásig 0·00—5·880.	5·880	—	5·880	—	5·880	5·880	3	3
13	Hidvég—földvári kiágazó ut	Hidvégen a törvényhatósági közutból kiágazva Földvár felé az Olthidig, illetve Brassó vármegye határáig 0·00—1·38.	1·381	—	1·381	—	1·381	1·381	2	1
14	Baróth—ágostonfalvi ut	A szemerja—hidvég—baróthi közutból kiágazóan, Ágostonfalva felé az Olthidig, illetve Nagy-Küküllővármegye határáig 0·00—1·212.	1·212	—	1·212	—	1·212	1·212	—	5
15	Nagy-ajta—apáczai ut	Nagy-Ajtán kiágazván, Apácza felé az Olthidig, illetve Brassó vármegye határáig 0·00—1·936.	1·936	—	1·936	—	1·936	1·936	2	1
16	Felső-rákosi ut	Az ágostonfalvi kiágazás kezdő pontjától a Kormos-Lángos patakhidig, illetve Udvarhely vármegye határáig 0·00—1·914.	1·914	—	1·914	—	1·914	1·914	2	1
17	Mikóujfalu—nagy-baczon-baróthi közut	Mikóujfalu községtől kiágazva, a Hatod nevü vizválasztón és Nagy-Baczon községen keresztül a Kis-Baczon patakhidig, illetve Udvarhely vármegye határáig 0·00—16·772.	13·772	3·00	16·772	—	16·772	16·772	28	18
		Összesen . .	303·026	29·489	332·515	—	106·102	106·102	551	189

Folyó szám	A törvényhatósági közut megnevezése	A közbeeső községeknek neve és az utvonal kezdő- és végpontjának tüzetes feltüntetése	Az utvonal kilometerben						A közuthoz tartozó műtárgyak száma	
			kiépített	kiépítetlen	összesen	kőalappal ellátott	kőalap nélküli	összesen	áteresz	híd
	II. Vasuti állomáshoz hozzájáró utak a törvényhatósági közutak hálózatába felvéve.	Áthozatal	303·026	29·489	332·515	—	106·102	106·102	551	189
18	Uzon vasutállomás hozzájáró utja	Uzoni utból Uzon állomás előtt kiágazva, az állomásig	0·245	—	0·245	0·245	—	0·245	—	1
19	Kilyén megállóhely hozzájáró utja.	A kilyéni közdülő utból kiágazva Kilyén megállóhelyig	0·049	—	0·049	—	0·049	0·049	—	—
20	S.-Szt.-György állomás két hozzájáró utja I. 317 m. II. 132 „ Összesen 449 m.	A sepsi-szent-györgy—rétyi törvényhatósági közutból kiágazva, S.-Szentgyörgy vasut állomásig a felvételi épületig, illetve raktárig	0·449	—	0·449	0·449	—	0·449	—	—
21	Réty—Eresztevény állomás hozzájáró utja	A brassó-ojtozi közut 35—36 km. szakaszáról kiágazva, Réty—Eresztevény vasutállomásig	0·107	—	0·107	0·117	—	0·107	1	—
22	Nagy-Borosnyó állomás hozzájáró utja	A czofalva—borosnyó—bodzai közut 0—1 km. szakaszából kiágazva Nagy-Borosnyó vasutállomásig	0·271	—	0·271	0·271	—	0·271	—	1
23	Barátos állomás hozzájáró utja	Barátos—szörcsei viczinális közutból kiágazva Barátos vasutállomásig	0·122	—	0·122	—	0·122	0·122	—	—
24	Kovászna állomás hozzájáró utja	A kovászna—szörcsei viczinális közutból kiágazva Kovászna vasutállomásig	0·100	—	0·100	0·100	—	0·100	1	—
25	Páva—Zabola megállóhely hozzájáró utja	A zabola—tamásfalvi viczinális közutból kiágazva Páva, Zabola vasuti megállóhelyig.	0·093	—	0·093	0·093	—	0·093	—	—
26	Imecsfalva állomás hozzájáró utja	Az imecsfalva—petőfalvi viczinális közutból kiágazóan Imecsfalva vasutállomásig	0·104	—	0·104	0·104	—	0·104	1	—
27	Kézdi-Vásárhely állomás hozzájáró utja	A sepsi-szt.-györgy—kovászna—kézdi-vásárhelyi közutból kiágazóan Kézdi-Vásárhely vasutállomásig	0·027	—	0·027	0·027	—	0·027	—	—
28	Sepsi-Bodok vasutállomás hozzájáró utja	Az aldoboly—bükszádi közutból kiágazóan az állomási fennsikig	0·038	—	0·038	0·038	—	0·038	—	—
29	Málnás község vasut megállóhely hozzájáró utja	Az aldoboly—bükszádi közutból kiágazóan az állomási fennsikig.	0·015	—	0·015	0·015	—	0·015	—	—
30	Málnásfürdő vasutállomás hozzájáró utja	Málnásfürdő—mikóujfalusi viczinális közutból kiágazva az állomásig	0·251	—	0·251	0·251	—	0·251	1	—
31	Bükszád—Bálványos vasutállomás hozzájáró utja	A bükszád-erdei dülőutból kiágazóan az állomásig	0·491	—	0·491	0·491	—	0·491	—	1
		Összesen . .	305·388	29·489	334·877	2·191	106·273	108·464	555	192

Az előbbi kimutatás az utvonalak felől teljes tájékozást nyujtván, további részletezés inkább gazdasági, geologiai tekintetből, az utvonalak müszaki ismertetése, valamint természetrajzi és turisztikai viszonyok szempontjából lenne érdekes. Kimért területünkhöz mérten azonban rövidségre kell törekednünk.

Gazdasági szempontból tekintve, a törvényhatósági közuthálózat a vármegye igényeit hosszu időszakra terjedőleg teljesen kielégiti. A gyüjtő forgalom a vasuti állomásokhoz a hálózat által biztositva van s ha még a községi közlekedési uthálózatot is tekintetbe veszszük, melynek csupán javitása kivánatos, a hálózat terjedelme aránylag tökéletesnek mondható.

A geologiai viszonyok külön fejezetben lévén ismertetve, azokra részletesen kiterjeszkedni ismétlésekre adna alkalmat. Röviden felemlitjük, a közlekedéstől elválhatatlan épitési viszonyok követelményeképen, hogy Háromszékvármegye geológiai tekintetben egészen egyhangu. Az andesittrachiton kivül a homokköveknek több alakja jelentkezik és helyenként egyes tömbökben, befészkelve a homokkőbe kagylómész. A lignittelepek a kárpáti homokképződményekbe zárvák.

BÉLDI-KASTÉLY BODOLÁN.

Azonban ugy a trachit, valamint a homokkövek kiváló épitő anyagot szolgáltatnak. A málnási, mikóujfalusi, bükszádi és bálványosi trachit szin, struktura és keménység tekintetében változatos alakulásu s a legpuhább agyagos homokkőn kezdve, a gránitszerüleg csiszolható kemény, homogén szerkezetü mészhomokkőig, számtalan változat található, melyek közül a mészhomokkövek épitési czélokra mind alkalmasok. Legkiválóbbak az ojtozi kékesszinü, tömör, aprószemcsés homokkövek, melyek a kitünő trachit mellett, mint feldolgozott faragott kő, szállitásnak is örvendenek s nem csak mint hidépitési anyag, hanem magas épitkezéseknél mint lépcsők, párkánykövek, fedő lapok stb. vannak használatban.

A közutak rendszeres évi kavicsolására, részben folyam- és patakkavics, részben pedig kézi erővel zuzott fedanyag van használatban. A kavicsszükséglet átlaga kilometerenként 20 drb, két köbmeter tartalmu kavicshalomra terjed.

A középforgalom középértéke naponként 350 járműre terjed. A kiépitett 304 kilometernyi hálózatra 6060 kavicshalom esik.

A használatban levő fedanyag az egyes közutakon a rendelkezésre álló anyag minősége szerint változik.

Az Oltfolyó alsó mentén, a mellékpatakokból nyerhető kalcziteres kárpáti homokkő szolgáltatja a fedanyagot, mig Mikó-Ujfalu, Bükszád és Bálványos felé a lemezekben fejlő kongó trachit-kőzetből tört kavics van használatban.

A Tatrangpatak és a Bodzavize a déli Kárpátok konglomerát-kőzetéből szétbomlott s többnyire szénsavas mészből álló, kitünő minőségü folyamkavicsot szolgáltat. A Feketeügy és Oltfolyó között levő területre eső utak fedanyaggal való ellátás tekintetében a legnehezebben kezelhetők, mert e vidékben a neokom-képletbeli kárpáti homokkő már távolabb esik, t. i. Felső-Csernáton és Zágon patakaiban, s a rostált anyag alig nyerhető; a használható anyag aprózva csak középminőségü kavicsot szolgáltat.

Sepsi-Szentgyörgy és Előpatak közelében a tömbökben, de már ritkán lelhető s repesztés utján termelhető kagyló-mészkőből kerül ki az aránylag legjobb minőségü fedanyag.

K.-Vásárhely város környékén a Torja- és Kászonpatakból nyert folyamkavics már kevésbbé ellentálló, mig a szárazpataki kárpáti homokkő igen jó minőségü fedanyagot ad.

A Feketeügy-folyó iszaphordása miatt, medréből folyamkavics nem termelhető, ellenben az Oltfolyó medre felső szakaszán trachittal elegyes kárpáti homokkőből való fedanyagot nyujt: a brassóvármegyei patakok beszakadása után pedig mészkövesfolyamkavics dominál. Kavicsbányabérek a vármegye közönsége által nem fizettetnek külön, a kavicstermelési költségeket a szállitás vállalkozói hordozzák.

* * *

A közuthálózat egyik legérdekesebb vonala kétségkivül a nyén—bodza—krasznai, melynek ismertetését, magával a bodzai szoros leirásával kapcsolatosan, alább részletezzük. Ezen vonal a vármegye déli öblét a Brassómegyével szomszédos Bodola község mellett, a Nyénpatak torkolatánál metszi. Bodola község, a Béldi család otthona, mintegy átmenetet képez a brassóvármegyei csángó községek, a „Hétfalu“ felé. A kies fekvésü községből a délkeleti Kárpátok karéjának nagyszerü panorámája tárul elénk.

Mig a délkeleti sarokban az előhegység fölött a Csukás és Thesla szaggatott, csipkés mészkőkupjai emelkednek ki; tovább, a déli karéjban, egymás mellé sorakoznak a Kárpátok legszebb alakulásu hegyei.

A Nagykőhavas és Schuller között mély bemetszést képez a tömösi szoros, melynek jobboldalán a nagyszerü Bucsesd ormai meredeznek ég felé, gyakran felhőkbe rejtve süvegeiket.

A bodzai szoros.

A nyén—bodza—krasznai utvonalnak, mint hadászati fontosságu közutnak épitését az 1876. évben kezdették meg, állami segélyezés mellett és a végső szakasz kiépitése az 1896. évben ért véget.

Az utvonal a brassó—ojtozi állami közut brassómegyei szakaszából, Szász-Hermány község közelében ágazik ki és Prázsmár brassómegyei nagyközségen áthaladva, a Tatrangvizénél éri el Háromszékmegyét, miután a Barczaság szép sikságán keresztül vonult.

Nyén községen felül a Nyénpatak völgyébe hatol be az utvonal és a patakvölgyön állandó emelkedéssel követi a kaszálóktól tarkázott erdőséget, mignem az ugynevezett Hullóhegyen, a vizválasztót képező: nyéni Predeálhegy nyergét eléri a 24-ik kilometernél. Közben a szorosszerü völgy mellékágazataiba kanyarog be az ut, hogy az emelkedést enyhébbé tehesse.

Rövid vonalban aztán ismét leszáll a vizválasztóról a magas fekvésü Bodza völgyébe. Sajátos jellegü fensik a Bodza-szoros vidéke.

Keskenyebb szalagok után, a völgyület helyenként széles öblözetekké nyilik ki, melyek elég területet nyujtanak arra, hogy a sürü lakosság müvelhető földhöz juthasson. A három községen, t. i. Bodzavám, Bodzafordulló és Szitabodza góczhelyeken kivül, az oláh lakosság nagyobb telepeken lakik, de ezek mellett minden kis, müvelhető területet benépesitett, a hol csak eke alá foghatta a hegyoldalnak szelidebb lejtőit s a hol megterem a zab, a burgonya és a kukoricza. A bodzai kukoricza azért is nevezetes termény, mert ilyen magas fekvésü, hideg helyen és zordon klima alatt, minő a bodzai fensiké, ez a hasznos növény már általában nem terem meg; mig a nádszerü sürüségben müvelt bodzai kukoricza csaknem csalhatatlanul minden évben kifejlődik és meghozza az áldást, a mindennapi puliszkának valót a szegény lakosság számára.

Az utvonal Bodzafordulónál, a hol az eddig északnak tartó Bodzavize egyszerre kelet felé fordul, szintén követi a vizfolyás irányát és Szitabodzán áthaladva, a Krásznatelep és az országhatár felé vonul.

A 28. km.-nél ágazik el délfelé Bodzavám községbe és a felhagyott régi vámhivatalhoz (a Tatárhavas felé) vezető, 12 km. hosszu viczinális közut, melynek, mint határszéli kereskedelmi utnak hajdani jelentősége a keleti irány, illetve a krasznai összeköttetés kiépitése folytán megszünt.

A nemzetközi egyezményben megállapitott összekötő utak közül a nyén—bodza—krasznai mint strategiai jellegü, kiváló fontossággal bir; de csakis közel az ezredévhez került a sor arra, hogy kiépittessék a folyó haladásának irányában, mig megelőzőleg a Kelettel való összeköttetést nem vizmentére, hanem a Tatárhavas felé: vizellenében tartották fenn. A krásznai „Szépvölgy"-be addig csak egy csapásszerü utnyom vezetett erdőn, vizen, sziklákon keresztül, a hogy épen eljárni lehetett, a határig: a Szent László kövéig. Azon ponthoz, a hol a hunok verték szét a góth tábort, mely siettében aranyrudjait is ott ásta el, hogy késő századok multán utépitéskor mint kincslelet jusson napfényre a római tributum.

Észak felől a bodzai szoroshoz a czofalva—borosnyó—bodzai törvényhatósági közuton jutunk el, mely a sepsi-szent-györgy—réty—kovásznai vonalból Czofalva mellett ágazik ki és Nagy-Borosnyó (vasutállomás), Kis-Borosnyó községeken s az utóbbinak „Nagypatak" elnevezésü telepén keresztül vonulva, a Ladócz (800 m.) nevü vizválasztóra emelkedik fel, kanyargós vezetéssel a magas fensikra, melyen át állandóan rétségek között lejt Bodzafordulóig, a hol a nyén—bodzai vonalat eléri.

A szomszédos romániai területről átszivárgott lakosság erőteljes férfiai által tünik ki s bizonyos férfias jelleg van az asszonyán is, a ki mezei munkát, eltérőleg más vidékok román lakosaitól, csakugy végzi s a legfárasztóbb foglalkozásban is résztveszen, miként a férfi.

Bodzafordulón alul az ut kétszer metszi a Bodzavizét, hosszu jármas hidak közvetitésével s az „Ökrös" nevü teleptől kezdve keskeny szoros-jellegü völgynek baloldalán, a hegyláncz lábához simulva, közvetlenül a parton halad, minden különös tájképi szépség hijján. A hol csak annyi hely kinálkozott, ott egy-egy kis tanya van telepitve. Czifrára kimázolt apró faházikók és a legegyszerübb gazdasági épületek huzódnak meg az ut mellett. A 43-ik kilometernél egy hosszu mellékvölgy torkolik be a baloldalon, a Zabratópatak völgye, melynek áradáskor folyónagyságra szaporodó vize néha a Bodza viztömegét is meghaladja.

Krasznatelep, amely grót Mikes-féle birtok, a tulajdonos által létesitett üveggyárral együttesen keletkezett egy szép öbölben, hova a jobb parton a Nagy-Kraszna határpatak, a balparton pedi a Kis-Krasznapatak ömlik a Bodzavizébe.

Az itt épitett vámteleppel átellenben emelkedik ki a romániai erdőségből a kopasz kettőscsucsu, 1664. m. magas Szilon- (Sziriu) hegység, melynek keleti oldalában, a csucs alatt, egy tengerszem pihen a bükkerdőség közepette.

* * *

Krasznatelepen alul, a régi Bodzavám környezetéhez hasonlóan, szép részletek bontakoznak ki a szoros ut kanyarulataiból. A jelleg mégis különböző, a mi tisztán geologiai befolyásból eredő. Mert mig Bodzavámnál a hegységet mészkonglomerát alkotja, addig a krasznai szoros menilitpalával váltakozó, puha homokkőbe vágódik.

Az utépités munkái a krasznai határszorosnál 1896. október hónapban nyertek befejezést. Az egész épités állami segélyezéssel folyt le, az évi adományhoz mért munkafelosztás szerint.

A legnehezebb munka Kraszna-teleptől Románia határszéleig terjedő, négy kilometernyi hosszuságu végszakasz kiépitése volt, egyfelől a meredek csuszamlós hegyoldalak, másrészt pedig a sziklás jelleg és a néhol annyira keskeny szoros miatt, hogy az uttestet helyenkint magába a Bodza folyó medrébe kellett elhelyezni. De épen ezen végszakasz

kínálja is a legtöbb természeti szépségeket s miként a folyó felső szakaszán, Bodzavám mellékén, itt is a vadon bájos képei váltakoznak sokféle szépségekben, a mit a természet alkotni képes.

Az utépités által a lakosság uj keresethez jutott. A rengeteg bükkerdőségek fáját ennek közvetitésével lehetségessé vált elszállitani Borosnyó, Prázsmár és Brassó irányában, a mi megelőzően tömérdek nehézséggel volt összekötve, a kiépitetlen és többnyire járhatatlan erdei utakon.

Háromszékvármegye főispánja, Potsa József, v. b. t. tanácsos, kezdeményezésére, a befejezett utépitési munkák felülvizsgálatával és a helyszini szemlével kapcsolatosan, 1896. november hó 6-án tartotta meg a vármegyei közigazgatási bizottság a határszéli közut felavató ünnepét. Az ezredév alkalomszerüségéből hirtelen végrehajtott számos alkotásokat tulhaladóan, eme nagymérvü munka is méltóan illeszkedik be az értékes és becses közlekedési tényezők közé.

A bizottság november 5-én az ujonnan épitett bodza—krasznai vámtelepen szállt meg s korán reggel, a müszaki felülvizsgálat után, a négy kilometernyi végszakaszt a főispán vezetése alatt bejárta. Pompás őszi reggel kedvezett a regényes szorosban az utmegnyitás ünnepies eljárásának. A mint a hegyek mögül kiemelkedő napsugár elől a párázat a keskeny völgyből fölszállt, nyomról-nyomra tetszetős tájképek bontakoztak ki a gyönyörködő szem előtt. Itt magas töltések, támasztó falakkal; meredek sziklafalak, majd morénákból származó kőroncsok, kőfolyások, melyek felnyulnak a meredek hegykupok tetejéig, a honnan valamikor a lecsuszó jégár, a „gletscher“ surolta le a sziklát. Odább széditő

RÉSZLET A BODZA-KRASZNAI SZOROSBÓL. (SZARVASKŐ.)

mélységek, a melyek lábánál szikláról-sziklára omlik a Bodza tajtékzó vize és fenyegetően kiálló sziklatömbök váltakoznak egyik a másikával: mig közben egy szilárd alapozásu utvonalon biztosan haladunk, azokon a helyeken, a hol korábban még a gyakorlott turista is vakmerőséggel határosan kisérelhette meg az átkuszást. Helyenként láthatók egy ősidőkből származó ösvénynek, csapásnak nyomai, a hol a menekvő góthot üzte valamikor a hun.

A határszéli utmegnyitási és felavató ünnepről jegyző-

könyvet vettek föl, mely egyezer esztendő emlékének könyvébe való beiktatással legyen megörökitve.

* * *

A nyén—bodza—krasznai hadászati közut felavatásának jegyzőkönyve igy szól:

Jegyzőkönyv.

Felvétetett Bodza-Krasznán, 1896. évi november hó 6-ik napján, kereskedelemügyi m. kir. miniszter ur Ő nagyméltóságának 1896. évi márczius hó 22-én 12.569. szám alatt kelt rendelete következtében.

Jelen vannak: A nagyméltóságu m. kir. miniszter ur részéről Incze Kálmán kir. müszaki tanácsos.

Háromszék vármegye közigazgatási bizottsága, illetve közönsége részéről: Potsa József valóságos belső titkos tanácsos, főispán, Gábor Péter alispán, Szentiványi Miklós, főjegyző, Ujjvárossy József, kir. tanácsos, közig. bizottsági tag, Damokos Albert, közig. bizottsági tag, Kelemen Lajos, közig. bizottsági tag, Temesváry János, közig. bizottsági tag.

Háromszék vármegye királyi épitészeti hivatala részéről: Gyárfás Győző, kir. főmérnök, hivatalfőnök, Szabó Károly kir. főmérnök.

Szitabodza község részéről: Gazda Gábor, körjegyző.

Tárgy. A nyénbodza-krasznai törvényhatósági közut végszakaszán a $48{\cdot}_{884}$—$50{\cdot}_{100}$ km. között teljesitett utépitési munkák felülvizsgálata kapcsán helyszini szemle megtartása és a Romániáig már egész hosszában kiépitett utvonalnak ünnepélyes megnyitása.

Előadás. Kereskedelemügyi m. kir. minister ur Ő nagyméltóságának 1895. évi április hóban 18.018. sz. alatt kelt rendelete a szóban levő törvényhatósági közut végszakaszának kiépitése tárgyában a közigazgatási helyszini bejárást elrendelvén, az ugyanazon év május havában megis tartatott.

Az erről felvett jegyzőkönyvet miniszter ur Ő Nagyméltósága 1895. évi julius hó 2-án 37.972. szám alatt jóváhagyni méltóztatott.

Az 1896. évre tervezett munkák folyó évi 12.569. és 41.538. szám alatt kelt rendeletekkel nyertek jóváhagyást, olyképen, hogy ezek kivitelére az 1895. évre engedélyezett állami segélyből elért megtakaritás és a folyó évre engedélyezett 5.000 forintnyi állami segély használtassék fel és a közut végszakasza egészen az ország határáig, illetve Romániáig épittessék ki.

A BODZA-KRASZNAI KÖZUT MEGNYITÁSA. (ORSZÁGHATÁR.)

A mai napon megtartott helyszini szemle alkalmával, a kiküldött bizottság meggyőződést szerzett arról, hogy a munkák a jóváhagyott tervek szerint és a meghatározott terjedelemben, helyesen hajtattak végre és azok ellen észrevétel nem merült fel.

Sőt ezen alkalommal Háromszék vármegye főispánjának, Potsa József v. b. t. t. urnak kezdeményezése és a vármegyei közigazgatási bizottság határozata folytán ezen fontos jellegü s a nemzetközi forgalom közvetitését czélzó utvonalnak helyszini szemléje impozáns megnyitó ünnepségre adott alkalmat. Ugyanis a müszaki felülvizsgálatnak megtörténte után Incze Kálmán, müszaki tanácsos a munkák tervszerü végrehajtásáról jelentését előterjesztvén, üdvözlő beszédben őszinte örömének adott kifejezést afölött, hogy a vármegye közigazgatási bizottságát, mely minden közügyért minden alkalommal érdeklődik, itt eme fontos alkalomkor az ország egyik legkeletibb forgalmi érintkező pontján üdvözölheti s felkérte Főispán ur Ő nagyméltóságát, hogy az uj utvonalat megnyitni és a forgalomnak átadni kegyeskedjék.

Potsa József v. b. t. t., főispán lelkesült beszédben emlékezett meg ama legendaszerü hazafias hagyományokról, melyek dicső Szent László királyunkhoz kötvék, s midőn a határszéli Bölényes hegységnek eme, emléktáblával megörökitett végső gerincze, a nagy király után „Szent László köve“ nevet viseli, az uj ut megnyitási tisztjét hazafias szivből származó örömmel teljesiti, kéri Incze Kálmán müszaki tanácsost, hogy kereskedelemügyi m. kir. miniszter ur Ő nagyméltóságának Háromszék vármegye legőszintébb köszönetét tolmácsolja, hogy eme határszéli közutnak két évtizedre terjedő munkáját, a magas kormány által nyujtott állami segélyezéssel létrehozni: lehetővé tette.

Ezzel az utvonalat ünnepélyesen megnyitotta s meghajtott nemzetiszinü zászlók alatt kivánt boldog, hosszu életet a Felséges Királynak és jóllétet az ezerévet ünneplő édes Magyar Nemzetnek!

Ezzel a jegyzőkönyv bezáratott és aláiratott.

Kelt mint fent.

Potsa József s. k. főispán, Gábor Péter s. k. alispán, Incze Kálmán s. k. müszaki tanácsos, Szentiványi Miklós s. k. főjegyző, Damokos Albert s. k. közig. biz. tag, Kelemen Lajos s. k. közig. biz. tag, Ujjvárossy József s. k. kir. tanácsos, Temesváry János s. k. közig. biz. tag, Gyárfás Győző s. k. kir. főmérnök, Szabó Károly s. k. kir. főmérnök. Gazda Gábor s. k. körjegyző.

A bodza—krasznai szorosnak közlekedési iránya biztositva van legalább közuttal, ha már az ott tervezett vasuti összeköttetés Buzeu felé nem létesülhetett s hogy jelentékeny forgalom fejlődhessék ezen a vonalon, az a kereskedelmi szerződés jövendő minőségétől függ csupán. Az utvonal folytatása Románia területén állandóan munka alatt van, s remélhetőleg a nyén—bodza—krásznai közutnak kilátásban levő államositásával egy biztos rövid összeköttetés fog megnyilni Kelet felé.

Potsa József főispán beszédére a sepsi-szent-györgyi zenekar a Hymnuszt zenditette rá, s miután a Szent László határszéli sziklánál az emlékkő előtt az utpálya fölött kifeszitett zsineget a főispán átmetszette, a megnyitás emlékére fotografiai felvétel készült a társaságról.

* * *

Turisztikai tekintetből egyik legérdekesebb vidéke Háromszék vármegyének a kézdi-vásárhely—torja, büdös—bükszádi utvonal melléke és kiválóképen a bálványos—bükszádi szakasz.

A Szent Anna hegység aljából, a komor üveggyár mellékéről kiindulva, a ki a természet sejtelmes és rejtett szépségeinek barátja és szereti a mindennapi foglalkozás prózáját egy kis poézissel elegyiteni, annak ajánlhatom, hogy nyári alkonyatkor utazzék Bükszádról Bálványos-füredig. Feltéve, hogy holdvilágos az est és kocsijába j á m b o r lovak vannak befogva, melyek nem ijednek meg minden szellősuhanástól és nem veszélyeztetik az utast, hogy beledöntik valamely mélységbe. Mert nem volna kivánatos az erdős hegységen keresztül a mellék völgyekbe bekanyargó, még csak kiépitetlen jellegü ut mellett tátongó árkok valamelyikébe legurulni.

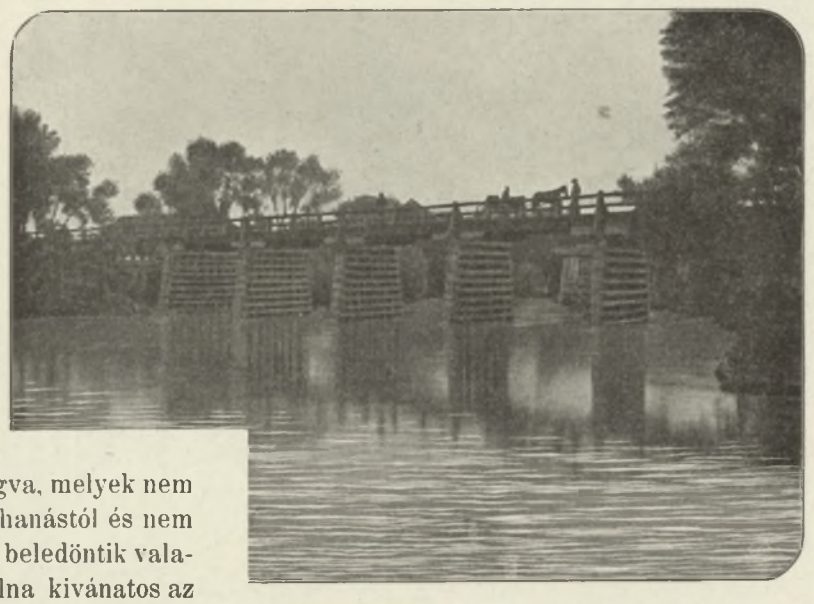

ALDOBOLYI OLTHID.

Ettől eltekintve, az utazás igazán kellemes, sőt kedves. Itt-amott pásztortüz lobban fel a fák, a gyertyaegyenességü hatalmas bükkfatörzsek között; melyeket a trachithomokos talaj csodálatos épségben és buján növeszt, mintha a fenyő egyenességét akarná utánozni és tulhaladni a karcsu bükkfa; közben kolomp csöngését hajtja keresztül a szellő a sürüség között.

Tovább a kőfaragó taliánok barakja előtt lobog a tüz, melynek fölötte két öblös üstben készül a vacsora. Egyikben szitálatlan t ö r ö k b u z a-lisztből a p o l e n t a puffog, tömöttebbre fövő eledelnek a p u l i s z k á n á l, a másik edényben pedig egész tyukgeneráczió pusztul el — t o j á s r á n t o t t á v á.

Még a hidépitésnél kalapálnak a munkások, hogy „g l e i c h"-ba hozva maradjon félben a már felemelt falazat, szép rózsaszinü trachitkőből. Mennyi falat kell itt még rakni, hogy az a nehány száznyi árok mind át legyen hidalva, olyan szépen faragott munkával!

Egyik keskenyebb utszakaszon az utszélen nehány óriási trachittömb lábatlankodik. A horzsolt felületek tanusitják, hogy a jégár csusztatta le valamikor a hegyről és surlódás közben csiszolódtak össze a szirtdarabok. Avagy Vulkán lóditotta ide a Szent-Anna-tónak tüzes krateréből, hogy mühelyének közeléből távol tartsa a tolakodót. Csakhogy a mai halandók nyakas teremtmények ám s versenyre kelnek a földalatti tüzek kormányzóival. A Nobel nitrogliczerinje, Bikford puskaporbelü zsinegével kapcsolatos durranó kénesős gyutacscsal kezelve ugy szétteremti az utonálló sziklát, mintha ott sem lett volna. Nem található trassz avagy czement, a mely ismét egybeforrasztaná, ugy, a minő elébb volt.

Milyen dördület. Nincs annak leirója! Először visszaveri a robbanás dörgését az átellenes Kerekhegy oldala, aztán vándorol az ekhó tovább. El-elenyészik valamelyik mellékvölgyben, ismét előtör harsányan és szalad tovább a hang, völgyön le, hegyoldalon fel s tiz kilometernyi távolságból is tudja, aki ismeri ezt a hangot, hogy „na most elvetették az egyik nagy követ".

Csöndes magány következik, áfonyabokros, mohás hegylejtőből páfrányóriások hajladoznak az előfehérlő gombacsoportra; a délutáni perme-eső csöppjei hulldogálnak egyik falevélről le a másikra, halk üvegcsengésszerü neszszel, vagy mintha röpködő rovarcsapat nyüzsögne; aztán elérjük Bálványos fürdőt, fenn a vizválasztó nyergén.

A hold épen kibuvik egy fehér felhőrongy mögül, hogy bágyadt fényét széthintse Bálványosvár csonka bástyájának sötét romján.

Kapva-kap az emberséges korcsmáros ismerős látogatóin s mielőtt értelmesebb vacsorát tálalhatna a jóétvágy elé: pár percz alatt már megfőzette szép pirosra, az utközben, a Zsomborpatakban halászott rákot.

Vendéget még nem láthatunk reggelig. A szanatoriumban, ott nagyuri élet folyt, kényelem, előkelőség minden. Itt a kis szállóban, egyszerü, házias az életmód. A hideg fürdő használata után reggeli sétát tehetünk az uj ösvényen a Büdös barlanghoz.

Aztán visszautazunk vagy Bükszád felé, vagy előre Kézdi-Vásárhelynek, mindig lefelé teljes 24 kilometer hosszban. Állandóan patakmentén, mig Felső-Volált elérjük. Ettől kezdve teljes hat kilometert utazunk faluk között, Felső- és Alsó-Torján keresztül, mig Kézdi-Vásárhely és a nagy térség kibukkan a faluk közül. Az Aporok k u r i a l i s a i most csöndesebbek, mint a Bálványosvára volt, a maga virágjában . . . .

* * *

Déli csucsától észak felé vezető irányban, Brassó vármegyétől kezdve Csik vármegyéig, az Oltfolyó völgyén keresztül, az aldoboly—sepsi-szent-györgy—bükszádi törvényhatósági közut szeli keresztül Háromszék vármegyét.

Ezen vonalnak brassóvármegyei szakasza Szász-Hermány község mellett ágazik ki a brassó—ojtozi állami közutból és az Oltfolyónál éri el Háromszék vármegyét, melyen, Aldoboly alatt átvezető jármashid a két vármegye fentartási kötelezettsége alá esik.

A vidék idáig egészen sik jellegü, csak Aldobolynál emelkedik fel az utvonal a jobbparti magas terraszra, melyen Aldoboly község elhelyezkedett. A csinos székely községnek magas fekvésében nyert előnyeit hátrányosan befolyásolja a vizhiány. Nehány nagy mélységü kutja nem képes a vizszükségletet fedezni, a miért is kényszerülve van a lakosság, hogy a sikság mélyebb helyeiről edényekben, járművekkel szállitsa a vizet. Az aldobolyi fensikról kinálkozó kilátás a körös-körül felmagasló bérczövezetre és különösen Brassómegye magas hegységeire páratlanul szép, sőt elragadó.

Egy mellékvölgyön áthaladva Ilyefalva nagyközségen megyünk keresztül. — Falakkal és bástyákkal körülépitett ref. temploma, mint egy hatalmas erősség emelkedik a község fölött uralgó dombtetőn. A tatárjárás, mongoldulás idején ez a várkastély szolgált a lakosság mentsváául.

Erdős dombok aljában haladunk tovább a völgyszegélyen Szemerjára és Sepsi-Szt.-Györgyre, a vármegye székhelyére.

BR. SZENTKERESZTY-KASTÉLY ÁRKOSON.

A Sétatér-utcza, a városnak par excellence boulevard-ja, csinos épületeivel kellemes benyomást kelt az utazóra, a terjedelmes főtér pedig, impozáns épületeivel és csak nemrégiben telepitett parkjával épen meglepő. A terraszos sétányok és az ut mellékén végig huzódó fasorok közül a fiuárvaház, vármegyei kórház, megyeház épületei emelkednek a magasba. A Mikó-kollegium, városház, bazár, takarékpénztár és megyei épületek mellett a magánházak előkelőbbjei sorakoznak egymás mellé haladásunk irányában.

A Csiki-utczán végig haladva, érünk ki a városból. Az ut ismét felemelkedik a platóra s csak a patakvölgyeknél bir lejtőkkel.

Jobbra, balra sürü csoportja huzódik meg a székely községeknek, a baróthi hegység és a bodoki hegyláncz lábainál levő öblözetekben. A jobbparton Árkos, Kőröspatak, Kálnok, Zalán. A balparton Sepsi-Martonos és Fotos és ezek alatt egy csoportban Gidófalva, Étfalva, Zoltán feküsznek.

Feljebb az ásványvizes Bodok, majd a völgytorkolatban Oltszem és Málnás községek vannak.

Ettől kezdve csakis Málnásfürdő jutott a jobbpartra, mig a magas fekvésü Mikó-Ujfalu és a Csik vármegyével határos, kies környezetü Bükszád az Oltfolyó balpartján maradnak.

A törvényhatósági közut ezek közül Oltszem, Málnás, Mikó-Ujfalu és Bükszád községeket szeli keresztül, mig a Fáczatető lábánál, mely a Szent-Anna hegység kupos hegytömegének egyik alkotórésze, egy csermelyszerü kis ároknál eléri Csik vármegye határát.

A községeket az általában lakályos és tiszta székely házak között, parkokkal, ültetvényekkel környezett uri lakok teszik diszesekké. Ezek között az árkosi báró Szentkereszty-kastély, Kőröspatakon a Kálnoki grófok kihalt székely ágának kényelmes uri laka és az oltszemi, gróf Mikó-, jelenleg gr. Pejacsevich-féle kastély válnak ki.

A bükszádi vonalnak forgalmi fontosságát még a vasut sem képes nagyobb mérvben csökkenteni s a mellette elterülő, általában szép vidéknek legmegkapóbb részletei Bükszád környékén ötlenek az utas elé. Az Alsó-Sólyomkő melléke például versenyezhet a leghirnevesebb rajnai részletekkel, csakhogy épen a hatalmas folyam és a fejlett kultura zsugorodnak kisebb méretekre. Kicsinyben szép az Olt folyó is; nagy kulturához még hideg a klima, de azért ez a föld kedvesebb és drágább a legáldottabb vidéknél is — nekünk.

* * *

Végül, ezen fejezet bezárásául a sepsi-szent-györgyi kir. államépitészeti hivatalnál, a hivatal szervezése: 1877. óta müködő müszaki személyzet névsorát közöljük. Megelőzően a vármegyei mérnöki teendőket Székely Dénes megyei mérnök végezte.

A kir. államépitészeti hivatalnak felállitásakor első hivatalfőnöke volt Mika Károly kir. mérnök. Utána következtek: Eglmayer Adolf, Losonczi Dénes, Nádory Nándor, Mikes Gyula, kir. mérnökök és Gyárfás Győző, kir. főmérnök, a kik itt, részben mint beosztott tisztviselők is szolgáltak.

Közülök a következő tisztviselők voltak a hivatalnál alkalmazva: Kovács Gábor kir. mérnök, Cseke László

müszaki dijnok, Vörös László dijas mérnök. Darvas Lajos és Weisz Ignácz, Székely Dénes kir. mérnökök, Mikovinyi Pál, Simon Norbert k. s. mérnökök, Vajna Lajos kir. mérnök, Mühlflusz Náthán kir. s. mérnök és Szabó Károly kir. főmérnök.

Felügyelői teendőket végeztek Háromszék vármegyében: Schneider Alajos (min. tanácsos), Zalay István (†), Baczó József, Eglmayer Adolf (†) felügyelők; Hartig Sándor, Heim Sándor, Incze Kálmán müszaki tanácsosok.

* * *

A törvényhatósági közutakon kivül terjedelmes községi közlekedési uthálózat közvetiti a forgalmat.

A viczinális közuthálózat 360 kilometert meghaladó terjedelmü.

Ezen kivül községi közdülő utak a rendkivül felaprózott parczellákhoz képest, még meg nem állapitható hálózatot alkotnak és a vasutak által átmetszett birtokrészletekhez való hozzáférhetést a párhuzamos utak teszik lehetővé oly mértékben, hogy e tekintetben nehézségek és akadályok, ut hiánya miatt nem merülnek fel.

Az erdőségekbe csapásszerü erdei utak vezetnek, melyek az üzem szerint néhol nagyon is használatban vannak; mig más esetekben azokat is benövi a cserje, rájuk hajlik a lomb s mikor ismét használatukra kerül a sor, ujból kell irtani az erdőt a réges-régóta felhagyott, benőtt csapás helyén.

B) VASUTAK.

Háromszék vármegye vasutak tekintetében hosszasan nélkülözött. A magyar államvasutak keleti vonalának a hetvenes években történt kiépitésekor vármegyénk mellőzve lett. A kolozsvár—brassói vonal csakis a szomszédságban vonul el: Ágostonfalvától Földvárig, de az Olt jobbparti területét, a székely vidékeket nem érintette.

Noha a vasutak történeti fejlődése során, Széchenyi István gróf intenciójából kiindulóan, a Keletnek irányuló vasuti irány az ojtozi szoroson keresztül, valamint Bodza felé is többszörös tanulmányozás tárgya volt, Háromszékmegyének tényleg „egy talpalatnyi“ vasut sem jutott, hanem Földvár és Ágostonfalva állomásokhoz kellett eljárnia a lakosságnak, ha vasuti szállitás, vagy utazás szükségessége merült fel.

A háromszéki, valamint a brassó—háromszéki és csikmegyei vasutak különböző kombinácziók szerint való létesitésének kérdése egész irodalmat teremtett s kötetekre menne azon vasuti czikkek és tanulmányok gyüjteménye, melyek a „Székely Nemzet“-ben napvilágot láttak.

E tárgyban becses közleményeket irtak: dr. Cseh Károly, Nagy Gyula erdőfelügyelő, dr. Szász István és mások s évek óta küzdött vasutért a sepsi-szent-györgyi „Székely Nemzet“ hirlap.

Kiválóan érdekes előadásban méltatta a székely vasutak fontos kérdését, Kovács Gyula, jelenleg vasuti és hajózási főfelügyelő, a „Magyar Mérnök és Épitészegyesület“-ben 1887. évi deczember hó 14-én tartott előadásában, melyet a „Székely Nemzet“ szintén részletesen ismertetett

1880. évben Potsa József főispán kezdeményezésére több izben volt tanácskozás tárgya a háromszéki vasut, azonban a törekvések sikert elérni nem birtak.

Az 1886. évben a közmunka és közlekedésügyi miniszter április hó 19. és 20. napjairól kelt 14979. és 14988. számu rendeleteivel Ugron Gábor és Dániel Gábor részére előmunkálati engedélyt adott a Brassó-Háromszék-, Csik- és Udvarhely vármegyéket érdeklő vasuti vonalakra, mely leiratot Háromszék vármegye képviselő bizottsága 1886. junius hó 16-án tartott közgyülésén tárgyalta. Az engedményesek azonban az épitésig nem juthattak el.

Időközben Nemes János gróf, hidvégi birtokos és társai kérelmeztek előmunkálati engedélyért a brassó—háromszéki vasutvonalakra.

Az általuk tervezett brassó—háromszéki h. é. vonalak egyelőre következők voltak:

Brassó—Zernest 27 kilometer, Brassó—Derestye 5·5 km., Brassó—Sepsi-Szent-György—Kézdi-Vásárhely 85 km. és Keresztényfalva—Volkán 8·5 km. hosszban. A vármegyei közgyülés határozatából Potsa József főispán elnöklete alatt alakult vasuti bizottság a gróf Nemes-féle ajánlatot 1887. augusztus 21-én tárgyalta először s ettől kezdve ezen bizottság, a vasutügy különböző fázisai alkalmából, rendszeres tárgyalásokat tartott.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszter 1888. évi 3294. sz. a. kelt leiratával a gróf Nemes-féle tervezetet általában jóváhagyta s ahoz Brassó vármegye is hozzájárult 1888. évi május 22-én. Ugyanezen leirattal az előmunkálati engedély egy évre meghosszabbittatott.

Háromszék vármegyére 1,776.000 forintnyi épitési tőke volt előirányozva, a brassó—háromszéki h. é. vasutnak a vármegye területére eső szakaszára.

* * *

Háromszék vármegye törvényhatósági közgyülése 1888. évi junius hó 2-án vette tárgyalás alá a vasuti bizottság jelentése alapján az állandó választmány által tett javaslatot, és azt határozattá emelte.

A vármegye közönsége az engedményesnek hatósági támogatásban való részesitését határozta el. A vasutügy tárgyalását illetőleg ez alkalommal Szentiványi Miklós vármegyei főjegyző előadta az ügyfejlődés történeti részét és a kiküldött bizottság véleményét, melynek pontozatai következők:

1. A megjelölt és ismertetett irányban kiépitendő vasut-

vonalnak, Háromszékmegye területére eső részére a vármegye elvállalja az épitési tőkének kétötöd részét, illetve kilometerenként 24 000 frtból 9.600 frtot törzsrészvényekben, melybe beszámitva a postaváltság, magán aláirásokból és ezután nyerhető minden segély és kedvezmény, a mennyiben az a megyére esik. Az épitési tőkének esetleges lejebb szállitása esetén a hozzájárulás is megfelelően lejebb száll. A törzsrészvények összegéig a törvényhatósági bizottság egy harmadik személyeknél érvényesithető kötelezvényt állit ki.

2. Nemes János gróf engedményes, a már Sepsi-Szent-Györgyig elkészitett részletes tervezeteket köteles azonnal a Kézdi-Vásárhelyig menő vonalrészre is elkészittetni és bemutatni.

3. A részletes tervezeteket a lehető legrövidebb idő alatt a közlekedésügyi m. kir. miniszteriumnak bemutatni és az épitési engedélyt kinyerni.

4. Az engedély kinyerése után legkésőbb három hónap alatt a társulatot megalakitani és az épitést megkezdeni.

5. Részvénytársaság alakitása esetén és általában a vállalat kivitelénél a megye által az aláirt részvénytőke után járó jogok és igények fentartatnak és biztosittatnak.

6. Az államkincstártól nyerendő postaváltságért, valamint egyéb kedvezményekért és segélyekért a törvényhatósági bizottság a lépéseket maga teszi meg s a mennyiben Brassómegye is érdekelve van, időnként való csatlakozásra e czélból felkéretik.

7. Az aláirt törzsrészvények átvételére, illetőleg kifizetésére nézve megállapittatott: a vármegye az épités megkezdésétől számitva négy fizetést teljesit, három hónaponként utólagosan; az utolsó részletfizetés a vasut megnyitása után válik esedékessé.

A feltételeket Nemes János gróf engedményes elfogadta. A költségek fedezését illetőleg a közgyülés aképen határozott, hogy a mutatkozó hiány a viczinális vasutakra fenntartott országos segélyből kéressék, annál is inkább, mert a törvényhatóság semminemü vasutépitési kedvezményben még nem részesült s midőn közgazdasági, s általában kulturás érdekeinek emelésére szolgáló eme nagy hatálylyal biró vállalat létesitése czéljából anyagi erejét csaknem meghaladó mérvben hozza meg az áldozatot: méltán kérheti a magyar állam segélyét.

A közgyülés elhatározta továbbá, hogy a hozzájárulás aránya szerint a közmunka-alap számára vásárlandó törzsrészvények ugyanazon alap javára biztosittassanak.

A 2%-os pótadóból vásárlandó törzsrészvények a létesitendő megyei rendelkezési alap javára fordittatnak.

A törzsrészvények érdekeinek biztositása tekintetéből az elsőbbségi részvények kibocsátási árfolyamát illetőleg feltételként a közgyülés elhatározta, hogy azon esetben, ha azok hat százalékosoknak állittatnak ki: 80—75; ha pedig ötszázalékosok lennének: 75—70 árfolyamon alul nem bocsáthatók ki.

A vármegye alispánját meghatalmazta a közgyülés a megye és az engedményes között létrejött megállapodásról szóló okmány aláirásával.

Végül a kereskedelemügyi m. kir. miniszteriumot megkereső küldöttség iránt határozott a közgyülés, és befejezésül Potsa József főispán mondott köszönetet, különösen e fontos tárgyban tapasztalt komoly magatartásért.

* * *

A brassó—háromszéki helyi érdekü vasut közigazgatási bejárására a közmunka és közlekedésügyi m. kir. miniszter 1889. évi február hó 13-ról 5059. sz. a. kelt eiratával Gyöngyössy János miniszteri osztálytanácsost rendelte ki. A bejárás február hó 25. napján Brassó városházánál vette kezdetét, mely alkalommal Brassó várossal és folytatólag brassóvármegyei érdekelt községekkel tartatott meg a bejárási tárgyalás.

Márczius hó 1-én Sepsi-Szent-Györgyön, a vármegyeházánál Kökös, Uzon, Kilyén, Szemerja, Sepsi-Szent-Györgygyel; márczius 2-án, ugyanott Angyalos, Besenyő, Réty és Eresztevény községekkel; márczius 3-án Nagy-Borosnyó, Czofalva és Barátossal; márczius 4-én Kézdi-Vásárhely városházánál: Kovászna, Páva, Zabola és Petőfalva és végre márczius 5-én ugyanott Imecsfalva, Szent-Katolna községekkel és Kézdi-Vásárhely várossal folyt le a közigazgatási bejárás, rendkivüli érdeklődés mellett.

Magyarázatát találja a lelkesültség abban, hogy a husz év óta feléledt vágy és biztató remény az iránt, hogy Háromszék vármegye is, a Székelyföldnek, sőt hazánknak szélén, a kivülről jött legtöbb vészszel daczoló, ennek daczára az ország szivétől leginkább elzárt területe a vasut áldásaiban, a kulturai és reális fejlődés tényezőinek eme legfontosabbikában részesülhessen: ez alkalommal érte el a megtestesülés legelső stádiumát.

Mely nélkül nincs többé versenyképesség, nincs többé haladás abban a mértékben, mely képes legyen a többi hazarészekkel a fejlődöttség egyensulyát fentartani.

Mely nélkül a legkitartóbb munkásság is megemészti lassanként az egyének erejét s az erőfeszités dija még sem haladhatja meg azon mértéket, mely a létfentartás által, mint „sine qua non“ megkivántatik.

Tehát annál kevésbbé érhető el azon mérték, melynél oly emésztő gondok megszüntetésével a jólét s talán a vagyonosság kezdődik.

Az általános jólét pedig nem fixa idea. Nem is kell messze mennünk, hogy példát találjunk a bizonyitásra. A jólét mértékét, ha talán nem is a nemzetgazdák, de az általános felfogás abban véli fellelhetni, ha nincs a lakosság között koldus.

* * *

Az épités nemsokára kezdetét vette. A munkákat Arnoldi Leo, mainzi kereskedelmi tanácsos vállalta el, a ki tapasztalt müszaki személyzetet állitván be Róth főmérnök vezetése alatt, az épités fennakadás nélkül folyt le és befejeztetett 1891. október havában.

* * *

A mütanrendőri bejárás 1891. évi október hó 10-én tartatott meg.

Örökre emlékezetes marad 1891. évi október hó 10-ik napja, melyen a brassó—háromszéki h. é. vasut brassó—sepsi-szent-györgyi szakasza a forgalomnak átadatott.

Rég várt napja volt ez a háromszéki közönségnek s nem csoda, ha ezt a napot a maga jelentőségéhez mérten ünnepnappá emelte a lakosság lelkesedése.

Hosszu évek küzdelmeinek, sok és fáradságos munká-

nak gyümölcshozója volt e nap. S mikor az első vonat berobogott Sepsi-Szent-György állomás pályaudvarába, az a lelkesült éljenzés, az a nagy örömriadal, melylyel az érkező vonatot az óriási közönség fogadta, elég érthetően és világosan kifejezte annak a vágynak a nagyságát is, annak a szükségérzetnek közösségét is, mely a vármegye lakossága közt egy vasut létesitése iránt évek hosszu sora óta nyilvánult. Ez alkalomból igy irt a „Székely Nemzet“:

„Mert ki volt zárva Háromszék vármegye a világforgalomból s b. e. Kemény Gábor, akkori közlekedési miniszter bizonyos keserüséggel volt kénytelen szót emelni annak az elfelejtett vidéknek az érdekében, „a hol egy talpalatnyi vasut sincs.“

Közgazdasági életünk emelkedésében, kereskedelmi és ipari viszonyaink kifejlesztésében régóta éreztük a czivilizáczió kapujának, a vasutnak hiányát. Alig szüntünk meg a legnagyobb erélylyel és fokozott kitartással sürgetni a vasut létesitését. Szavunk egy vészkiáltás volt a székely közgazdasági állapotok sülyedésére való figyelmeztetéssel. S annak idején egész irodalma keletkezett már a székely vasutnak. Akkor eltérők voltak a vasuti vonal irányitását illetőleg a nézetek, de egyben mindannyian megegyeztek, hogy tudniillik Székelyföld pusztulásnak néz elébe, ha ez a nagyfontosságu ügy sokáig huzódik még és ha annak a megoldása késni fog.“

Október 10-én, reggel 9 órakor a kitüzött időben, a kiküldött bizottsági tagok Gyöngyössy János miniszteri tanácsossal élükön a m. kir. á. v. brassói pályaudvaron gyülekeztek össze. Kivülök számos érdeklődő, főispánok s ugy Brassó, valamint Háromszék vármegye közig. bizottságainak tagjai és a városok polgármesterei vettek részt.

A vonat, melynek végéhez az üveges szolgálati kocsi volt csatolva, ünnepies méltósággal indult meg.

Gyöngyössy János miniszteri tanácsos társaságában voltak Potsa József főispán, Nemes János gróf engedményes, Dobieczky Sándor vasuti és hajózási felügyelő, Langer üzletvezetőségi főfelügyelő, Ádám Károly ügyvéd engedményes, Csatári Grosz L. közegészségi tanácsos, Brennerberg brassói, Császár Bálint sepsi-szent-györgyi polgármesterek, felügyelők, mérnökök, Windt Lajos és Gyárfás Győző államépitészeti hivatalfőnökök stb.

Az első megállás a Tömös hidnál volt, hol a bizottsági tagok a vonatról leszállva, a szép 50 m. nyilásu hidat részletes szemle alá vették.

Ezután a Barczaság bérczövezte sikságán haladt tova a vonat, megállót tartva Szász-Hermány és Prázsmár állomáson, a hol diszes eredeti viseletekbe öltözötten, jelent meg a lakosság az örömünnep alkalmából, üdvözletére a bejáró bizottságnak.

A Feketeviznél Háromszék vármegye területére érkezve, megállott a vonat a kökösi Feketeügy hidnál.

A hol emlékezetes csaták folytak; a hol a két vármegye határa esik a közelben, a hol a hős Gábor Áronnak, a székely ágyuhősnek, ágyugolyó oltotta ki nemes élete lángját, ott a 60 meteres vashid mellett állott meg a vonat. A bizottság a kifogástalan kivitelü hidnak munkáit megtekintette. Ez alatt a kocsikban reggelit szerviroztatott a fővállalat. Az izletes reggeli alatt a szép munka által már is megelégedésre hangolt társaság igazi vasutas kedélyességgel adott kifejezést örömének, hogy az ujonnan és kitünően épitett vasut bejárását teljesitheti.

Kökös megállóhelyen váratlan és nagyszabásu fogadtatásra talált a bejáró bizottság. A szomszédos községek lakossága rengeteg számban jelent meg a feldiszitett pályaháznál. Ide gyülekezett Háromszék vármegye intelligenciájának nagy sokasága is össze, élén Szentiványi Miklós megyei főjegyzővel, helyettes alispánnal, a ki gyönyörü beszéddel üdvözölte az első vonatot, a bejáró bizottságot. Köszönetet mondott a gőzerő által hajtott közlekedési eszköz létesitéséért a kormánynak, üdvözölte Gyöngyössyt és végül éltette Baross Gábor minisztert. Kitörő éljenzés követte a szónok beszédét, mire Gyöngyössy min. tanácsos válaszában kiemelte, hogy a fogadtatás nem lepi meg, mert a vármegye lelkesültségének kifejezését adta már akkor is, a mikor akkora áldozatot hozott vasutért. Kivánja, hogy teljesüljenek azok az óhajok, melyek a vasuthoz kötve vannak.

Uzonban, a szépen feldiszitett pályaháznál még nagyobb közönség jelent meg. Kovács Dénes tanitó igen szép beszéddel fogadta a bizottságot. Gyöngyössy min. tanácsos felelt reá, midőn a zenekar megszüntette müködését. A koszoruk egész halmazát rakták piros mellényes, nemzeti lobogókkal, fehér harisnyás, ügyes székely legények a mozdonyra és a vonatra. A már diszbe öltözött vonat harsogó éljenzés közepette folytatta utját tovább.

Kilyén megállóhelyen megható jelenet volt, midőn ott egy kocsiban, Háromszék vármegye egyik legjobb fiát, az agg Székely Gergelyt láttuk, a ki betegágyából felkelve, legalább kocsijából kivánta látni az örömnapot, a melyért ő maga is annyit küzdött, — a háromszékvármegyei első személyszállitó vonatot.

Itt Székely György nagybirtokos mondott az „Isten hozott“ feliratu diszkapu előtt szép beszédet. Beszédében azt mondta, isten hozta, isten éltesse azokat, a kik gőzerővel hóditották meg a legyőzhetetlen Háromszékmegyét.

Sepsi-Szent-Györgyön már a déli órákban nagy volt a mozgalom a városon s kiki várta az értesitést: mikor érkezik a vonat. Kevéssel 11 óra előtt jött a sürgöny, hogy a mütanrendőri bejárás hivatalos személyzete már déltájban megérkezik a sepsi-szent-györgyi állomásra. A bizonytalanságnak lehetett betudni, hogy a közönség egyrésze csak a vonat megérkezése után indult ki a pályaudvarra, mikor már az ünnepélyes fogadtatásnak vége volt.

Azonban igy is nagyszámu közönség várt az érkező vonatra, mely délben 12 óra 10 perczkor robogott be, koszorukkal és virágfüzérekkel ékitve a zöld galyakkal szépen diszitett állomáshoz, hol nemzeti lobogókkal dekorált, cserlombokból készült diszkapun át jött be az első vonat. A megérkezést taraczklövések adták hirül s mikor a vonat a szünni nem akaró viharos éljenzések között megállott, a sepsi-szent-györgyi zenekar rázenditette a Rákóczi-indulót.

A fogadtatásnál ott volt a városi tanács, a hivatalos személyzetek, az iparos testületek, a polgárság, férfiak, nők, és gyermekek nagyszáma. A városi tanács nevében ifj. Gödri Ferencz főjegyző üdvözölte az érkezőket, beszédét a hivatalos bizottság elnökéhez, Gyöngyössy János miniszteri tanácsoshoz intézvén a következőkben:

Méltóságos miniszteri tanácsos Ur!

Mélyen tisztelt Uraim!

Sepsi-Szent-György város történetében egy uj korszak határkövénél állunk most, midőn Méltóságodat és fényes kiséretét, mint a magas kormány kiküldötteit ez ünnepélyes pillanatban városunk nevében, mint annak főjegyzője üdvözölhetni szerencsém van.

Uj korszakot jelent a mai nap nemcsak szeretett városunk életében, hanem magyar hazánk e legkeletibb részén, mintegy védbástyául összetömörült ős székely népünk életében is.

Örömriadallal, kitörő lelkesedéssel fogadjuk tehát Méltóságodat a hozzánk berobogó első vasuti vonat élén, melynek messzehallatszó dübörgése egy régóta várva-várt, áldásosabb jövő felderülését, megérkeztét hirdeti nekünk.

A nyugati czivilizáczió kapui — melyek más szerencsésebb vidékekre már évtizedek óta ontják áldásaikat — a mai nappal megnyiltak valahára mielőttünk is, megosztani velünk a haladás, a müveltség, ipar, kereskedelem és magasabb kultura megbecsülhetetlen előnyeit.

Nem évtizedek, de évszázadok szenvedéseinek, szakadatlan küzdelmének kiérdemelt jutalmát veszi el ma ős székely városunk, midőn egyik legforróbb óhaját, egyik már-már elérhetetlennek vélt vágyát, — hogy vasutja legyen — végre megvalósulva, beteljesedve láthatja.

A mai nap öröme feledteti velünk a mult minden szenvedéseit, a mai nappal többé nem vagyunk elhagyatottak, a világtól elzártak mint valánk; a mai nap öröme uj erőt, önbizalmat önt belénk, hogy megerősödve, megifjodva folytathassuk a nagy munkát, mely városunk s nemzetünk boldogulására, felvirulására vezet.

S midőn ma régi nagy óhajunk végre beteljesedett, nem feledkezhetünk meg azokról, kik annak létesitése körül annyit fáradoztak. Az elismerés, a hála és köszönet minden jeleivel, az öröm és lelkesedés elragadtatásával üdvözöljük Méltóságodat és mindazokat, kiknek e vágyunk teljesitésében részük volt.

És nem feledkezünk meg azon nagy férfiuról, ki messzeágazó, magas elfoglaltsága közepett sem szünik meg soha rólunk s az egész székelységről atyailag gondoskodni; ki mindenütt a hol csak teheti, rajtunk segiteni törekszik és a kinek e nagy örömünk előidézésében is kimagasló oroszlánrésze van; abban hogy ma örömünnepet ülünk.

Vigye meg méltóságod Baross Gábor kereskedelmi miniszter ur ő nagyméltóságának Sepsi-Szent-György város köszönetét, örök háláját, vigye meg méltóságod ő nagyméltóságának és a magas kormánynak legmélyebb tiszteletünk és őszinte ragaszkodásunk szivünkből jövő igaz kifejezését!

De addig is, mig tolmácsolhatná, hogy e város mily nagy, örökre leróhatatlan hálával és köszönettel tartozik ő exczellenczijának és a magas kormánynak, fogadja Méltóságod fényes kiséretével ismételten legszivélyesebb üdvözletünket! Isten hozta Méltóságodat és mindnyájokat!"

Dörgő éljenzés kisérte a beszédet, mely után Gyöngyössy János miniszteri tanácsos válaszolt. Beszédében köszönetet mondott a lelkes fogadtatásért, melyben Sepsi-Szent-György város részesité a hivatalos küldötteket. Hivatkozott azon nagy közgazdasági előnyökre, melyek a most megnyilt vasuttal a városnak és vidéknek produktumai értékesitése által háramlanak a közönségre. S mert a példabeszédet „segits magadon s az isten is megsegit", Háromszék vármegye szó szerint teljesité, a mennyiben áldozatkészségével lehetővé tette ennek a vasutnak létesitését, van reménysége, hogy a verseny korszakában a székely közönség jóravaló munkájától sem fog elmaradni az isteni gondviselés segitsége.

A közönség folytonos lelkes éljenzése közben rázendült ismét a zenekar indulója s az óriási tömeg számlálhatatlan kocsisorral, élén a vármegye főispánjával és Gyöngyössy miniszteri tanácsossal bevonult a városba, hol a városi tanácsnál a bevonuló bizottság jegyzőkönyvet vett fel.

* * *

A vasutvonal további részének, a sepsi-szent-györgy—kézdi-vásárhelyi szakasznak folytatólagos mütanrendőri bejárása 1891. november hó 27-én folyt le, Sepsi-Szent-György állomásról kiindulva, hová a bejáró bizottság reggel Brassóból érkezett.

Réty-Eresztevény állomáson, melyet a vasut a „Szépmező"-n keresztülhaladva ér el, Rápolti Mózes körjegyző üdvözölte a bizottságot, melynek nevében mindenütt Gyöngyössy János miniszteri tanácsos válaszolt.

A fensikon levő állomástól a pálya egyenesen Nagy-Borosnyó templomtornyának irányul és bemetszésben száll le a Feketeügy völgyébe, Bita mellett egy 40 meter összenyilásu hiddal lépve át a Feketeügy folyót.

Nagy-Borosnyó község előtt a Kovásznapatak, Zágonvize és Feketeügynek egybehajló sikján van elhelyezve az állomás; melynek jobbján a városias külsejü Nagy-Borosnyó emelkedik a dombos oldalon, mig baloldalon a „Székely-támad", hajdan várfalas Várhegy kis község huzódik meg, közvetlen közelben Czofalva, hirneves aranylelet helye. Nagy-Borosnyón Zágoni Pál, ev. ref. esperes tartott lelkesült üdvözlő beszédet.

Innen a vasut pályája a törvényhatósági közutat kanyarulatban metszve, Barátosnak megy, a sikságon végig. Barátos állomáson Zonda László birtokos fogadta a bejáró bizottságot.

Kovászna állomásnál, honnan az Erdélyi Erdőipar Részvénytársaság keskenyvágányu h. é. vonatja ágazik ki, a Kárpátok öblébe, hogy mint iparvasut lelje folytatását az erdőségek között, szintén szivélyes üdvözletet tolmácsolt Gazda György. A hirneves fürdőteleptől a pályaudvar kissé távol esik, miután az érdekeltség az állomást maga kivánta tovább helyezni, nem egészen helyesen számitva a tengelyen való fuvarozásra, a községtől az állomásig.

Innentől kezdve, nagy kanyar után, a vasut észak felé irányul. A pálya mellett maradnak el az orbai járás községei. A nagyterjedelmü Zágon, Mikes Kelemen születési helye; az erdőgazdasággal foglalkozó Papolcz, idébb Páké és e mellett a kicsi Kőrös község, melynek kőrösi Csoma Sándor, az önfeláldozó ázsiai kutató örökitette meg nevét. Balról maradnak el Léczfalva a Gyásfás-család ősi lakhelye, mely hajdan országgyüléseket látott, Telek a Horváth család ősfészke; Szörcse, Tamásfalva.

Kovászna után Páva-Zabola megálló helyet érjük a hegység lábánál. Messziről előtünik a zabolai fenyves parkból a Mikes grófok kastélya, mely a régi várszerü

falakra épült modern kényelemmel, gyönyörü park közepette.

Ezután Imecsfalva állomás következik; mellette marad el a kis Petőfalva, mig a hegység aljában a széles völgyületekben és az előnyulványok lábánál a nagy terjedelmü Gelencze és feljebb Ozsdola nagyközségek, Hilib és Haraly községek, mind történelmi nevü helyek feküsznek.

Imecsfalva után Szentkatolna közvetlen közelében Elekes Tivadar birtokos üdvözölte a bejáró bizottságot, mire a vonat Kézdi-Vásárhely végállomásra fut be, hol az óriási közönség ujongással, hatásos lelkesültséggel fogadta, a virágoktól ellepett első rendes vonatot. A város nevében Dobay János rendőrkapitány mondott hazafias üdvözletet, melyre a bizottság vezetője tomboló tetszés mellett válaszolt.

A mütanrendőri bejárást követőleg, miután Baross Gábor kereskedelemügyi minisztert teendői akadályozták, hogy a Székelyföldet ebből az örvendetes alkalomból, mint várva-várt vendég meglátogassa, a magyar kormány képviseletében 1891. november 30. napján megjelent gróf Bethlen András földmivelésügyi m. kir. miniszter és Lukács Béla közlekedésügyi államtitkár jelenlétében, nagyszámu országgyülési képviselő, illusztris vendég részvétele mellett folyt a brassó—háromszéki helyi érdekü vasutnak ünnepélyes megnyitása is, mely minden részvevőre emlékezetes fog maradni. Ez alkalomból Kézdi-Vásárhely város egy kis iparkiállitást is rögtönzött ünnepelt vendégei tiszteletére.

* * *

A brassó—háromszéki h. é. vasut által Háromszékvármegye azon hő vágya, hogy vasuttal birjon, teljesült ugyan, azonban a közlekedési igényeknek ezzel csak egyik része nyert kielégitést.

Már a következő évben a térrét-kovásznai vasutra került a sor, melyet az Erdélyi Erdőipar részvénytársaság kezdetben iparvasutként tervezett. A keskenyvágányu vonal azonban Kovászna állomástól Térrétig a viszonyok következtében helyi érdekü jelleget nyert és az 1892. február havában megtartott kisajátitási tárgyalással az épités megkezdhetővé vált.

Közben Ugron Gábor engedményes elkészitette a sepsi-szent-györgy—csikszeredai vasut tervezetét,

GR. MIKES-KASTÉLY ZABOLÁN.

melynek Háromszék vármegyét érdeklő részét bemutatván, a vármegye közönsége 1892. évi márczius hó 12-én tartott képviselő bizottsági közgyülésében vette tárgyalás alá az engedményes kérését, kétszázezer forintnyi hozzájárulás iránt. Ezen közgyülés azon feltétel mellett szavazott meg, törzsrészvények ellenében egyszázezer forintot, hogy az engedményes az épitési engedélyt egy esztendő alatt köteles megszerezni.

Azon évben, május hó 9-én váratlanul elhunyt Baross Gábor miniszter tárczájának örököse: Lukács Béla, kereskedelemügyi miniszter Ugron Gábor engedményes előmunkálati engedélyét október hóban egy évre meghosszabbitotta, miközben a részlettervek kidolgozása tovább folyt.

A székelyföldi vasutak kiépitése tárgyában a miniszter elnöklete alatt tartott értekezletről felvett jegyzőkönyv is

tárgyalásra került az 1892. október 14-én tartott közgyülésen, mely az ügyet a vasuti bizottságnak adta ki, hogy a közutfentartási alapból kért hozzájárulás iránt véleményt terjeszszen elő.

Ugyanazon év deczember havában a kereskedelemügyi miniszter, az Ugron Gábor által beterjesztett tervezetek jóváhagyása alapján, a sepsi-szent-györgy—csikszeredai vasutnak mint helyi érdekünek közigazgatási bejárását elrendelte és a bejárás vezetésével Stettina József miniszteri titkárt bizta meg.

A közigazgatási bejárás deczember hó 13. napján kezdve tartatott meg, szintén méltó érdeklődés mellett. Az öt napig tartó tárgyalás Sepsi-Szent-Györgyön vette kezdetét az érdekelt községekkel és deczember 17-én fejezték be Csik-Szeredán. A bizottság, hivatalos eljárásai után, midőn a napirendet letárgyalta, nemkevésbbé tanulságos összejövetelekben vett részt a városok vendégszerető meghivására, melyeken nem egy eszme merült fel, a mi később eredményes megtestesülést is nyert.

A vasutépitési mozgalomnak 1892. évi egyik nyilvánulása volt a gyulafalva-karalyosi iparvasutnak kiépitése; a hatalmas faiparteleptől Románia határszéleig, a Baszkafolyó mellékén vezetett vonal azelőtt járhatatlan helyeken vonul végig és hozzáférhetővé tette a Karalyos- és Hosszuhavas bérczeinek kihasználatlanul heverő fakincsét és értékessé a zágoni erdőségeket. A kovásznai Sikló kivételével a már kiépitett iparvasutakra pedig, az Erdélyi Erdőipar-Részvénytársulat kérelmére, a korlátolt személyforgalmat engedélyezte a kereskedelemügyi miniszter.

A következő évben, ezen vonalból kiágazóan a csucsori gőzfürésztelephez vezető mellékvágány gőzüzemre rendeztetett be.

Ugyanazon év novemberében nyilt meg, a gőzüzemre berendezett köpeczi bányavasut is.

Noha a sepsi-szent-györgy—csik-szeredai vasut a kiépitéshez még nem jutott el, Kézdi-Vásárhely város, melynek, mint a háromszéki h. é. vasut végállomásának, egy további összeköttetés Kelet felé, az ojtozi szoroson keresztül, ujjáteremtő hatályu tényezője lenne, 1896. januárjában felterjesztést tett a kereskedelemügyi miniszterhez egy csikszereda—kézdi-vásárhely—ojtoz—soósmezői vasuti csatlakozás létesitése iránt, felfejtve különösen azon előnyöket, melyek ezen legrövidebb összeköttetés által a Székelyföldre és különösen Kézdi-Vásárhely vidékére származnának. A kérelmezett vonal azonban kivül esvén a már megállapitott vasuthálózat keretén, egyelőre csak óhajnak maradt.

Ilyen körülmények között, a sepsi-szent-györgy—csikszeredai h. é. vasut épitési munkáinak megkezdését várva-vártan, lepte meg, örvendetesen a Székelyföldet és különösen Háromszék és Csik vármegyét, a mely utóbbi még csakugyan nem látott vasutat, azon törvényjavaslat, melyet Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter 1894. október 30-án terjesztett a képviselőház elé a székely vasutak kiépitéséről. Mint langyos tavaszi szellő, mely a dermedt földet kiengedésre készteti és uj élet lehét terjeszti az agóniás tehetetlenségre: ugy járta át a feléledésnek pezsegtető érzete a Székelyföldet, eme törvényjavaslat hatása alatt. Az epokhális eseményszámba menő törvényjavaslatot méltó följegyeznünk, emlékezetnek okáért. Igy szól:

„1. A brassó—háromszéki h. é. vasutnak Sepsi-Szent-György állomásból kiinduló és Csik-Szeredán, Csik-Rákoson, Gyergyó-Szent-Miklóson át a maros-vásárhely—szászrégeni h. é. vasut „Szász-Régen“ állomásáig vezetendő gőzmozdonyu vasutvonalnak, továbbá az e fővonalból a legalkalmasabb pontokon kiágazólag, egyfelől a Ghymes szorosig, illetve a magyar-román határszélig, másfelől a héjjasfalva—székelyudvarhelyi h. é. vasutnak Székely-Udvarhely állomásáig vezetendő szárnyvonalaknak, az érdekeltségi hozzájárulások felhasználásával, államköltségen leendő kiépitése ezennel elrendeltetik.

2. Az előző paragrafusban emlitett vasutvonalak egy vágánynyal és pedig ugy a fővonal, mint a ghymesi szárnyvonal a másodrangu főpályák, ellenben a székely-udvarhelyi szárnyvonal a helyi érdekü vasutak szabványai szerint lesz megépitendő és berendezendő.

3. Utasittatik a kereskedelemügyi miniszter, hogy az 1. §-ban megjelölt vasutvonalaknak megépitése és berendezése tekintetében akkép intézkedjék, hogy a fővonalnak Sepsi-Szent-Györgytől, a ghymesi szárnyvonal elágazási pontjáig terjedő szakasza, valamint a ghymesi szárnyvonal is legkésőbb 1897. évi november hó 17-ig, mint az 1891. évi XL. törvényczikkel az ország törvényei közé iktatott egyezmény II. czikke szerint az ujabb román vasuti csatlakozások megépitésére és üzembe helyezésére megállapitott végső határidőig, a közforgalomnak átadhatók legyenek.

4. Utasittatik a pénzügyminiszter, hogy az előző 3. §-ban megjelölt vonalrészek tervezési és üzletberendezési költségeinek fedezésére az állampénztári készletekből az épités előhaladása szerint szükséges részletekben 12,800.000 forintot bocsásson a kereskedelemügyi miniszter rendelkezésére.

A többi vonalrészek költségeinek fedezése iránt kellő időben megfelelő javaslat lesz előterjesztendő.

5. Ezen törvény a törvénytárban való megjelenése napján életbe lép s annak végrehajtásával a kereskedelemügyi és a pénzügyminiszter bizatnak meg.

Budapest, 1894. év.“

* * *

A törvényjavaslat indokolásában részletezett, ugynevezett érdekeltségi hozzájárulástól, mint nyügös tehertől eltekintve, a javaslat általános helyesléssel találkozott s a nagyszabásu konczepczió immár java részében megtestesülés alatt áll. Nem érdektelen annak felemlitése, hogy a székely vasutakról szóló törvényjavaslatot a képviselőháznak ugy közlekedési bizottsága 1894. deczember 5-én, valamint pénzügyi bizottsága deczember 12-én tartott ülésében, noha a ghymesi helyett a tölgyesi csatlakozás előnyeit fejtegette a felszólalók egyik jelentékeny része — egyhangulag fogadta el.

A rendszerint hosszan elhuzódó budget-tárgyalásnak és a közben előfordult válságnak tudandó be, hogy a képviselőház az 1894. évi október hó 30-án Lukács Béla miniszter által beterjesztett törvényjavaslatot csak 1895. évi márczius hó 13-án vehette tárgyalás alá, a midőn az épitkezési gondoskodás már Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszterre háramlott.

* * *

Most másodszor került a sor a sepsi-szentgyörgy—csikszeredai vasut közigazgatási bejárására; de már mint államvasutra, minélfogva ezen vonalat illetőleg a helyi érdekü kérdésnek egyszersmindenkorra vége szakadt. A közigazgatási bejárás 1895. április 1-én vette kezdetét Menczer Lajos, miniszteri tanácsos vezetése alatt és az érdekeltség állandó figyelme mellett folyt le.

A területi közvetlen érdekeltség Háromszék vármegyében: Sepsi-Szent-György város, Gidófalva, Árkos, Kőröspatak, Zoltán, Bodok, Oltszem, Fotos, Málnás, Mikó-Ujfalu, Nagy-Baczon és Bükszád községekből áll.

Csik vármegyében: Cs.-Tusnád, Csik-Szentsimon, Cs.-Szentimre, Cs.-Szentkirály, Zsögöd községek és Csik-Szereda város tartoznak a közvetlen érdekeltség körébe. A vonal folytatása, illetve a ghymesi kiágazás, Taplocza, Csicsó, Mádéfalva, Csik-Rákos, Göröcsfalva, Vacsárcsi, Csik-Szent-Mihály, Ghimes-Középlok és Ghymes-Bükk községek határait metszi.

A közigazgatási bejáráson történt megállapodásokat a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyván, az épitési versenytárgyalást kiirták. Az árlejtést 1895. augusztus hó 8-án tartották meg, a sepsi-szent-györgy—csikszeredai vonal kiépitésére vonatkozólag, Budapesten a m. kir. államvasutak igazgatóságának jogügyi és kisajátitási szakosztályában. Ez alkalommal a négy szakaszra osztott vonal épitésére négy ajánlat érkezett be. U. m. 1. Gfererer és Grossmann, 2. Gregersen Guilbrand és fiai. 3. Gross és Társa és Fischer Henrik és 4. Linzer Armin, Braun Gyula, Zathureczky Gyula, Bogdán Arthur és Flórián s társaik ajánlata.

A munkák kivitelére, mint legkedvezőbb ajánlattevővel a kereskedelemügyi miniszter az utóbbi vállalattal kötötte meg a szerződést. Az épités előkészitését a vállalat azonnal meginditotta és a munkákat, melyeknek épitési fővezetésével Weldin Vilmos m. á. v. felügyelő bizatott meg, rövid idő alatt meg is kezdette.

Az épitkezés a lehető legkedvezőbb épitési körülmények között indult meg s általában véges-végig sem időjárási nehézségek, sem elemi események nem folytak be akadályozóan. Az épitési határidők ennek következtében nemcsak hogy betarthatók voltak, hanem a munkák az 1896. évben, Magyarország fennállásának, magasztos alkotásokkal bővelkedő ünnepi esztendejében befejezést is nyertek, még a szerződéses épitési határidő lejárta előtt. Aképen, hogy a sepsi-szent-györgy—csikszeredai vasut, a maga teljességében, már az 1896. évben, mint igazi millennáris létesitmény lett volna átadható a közforgalomnak. Azért is helyén való a vasut története előadásának teljességeért, a megnyitásról is megemlékeznünk.

A mütanrendőri bejárást csak 1897. évi márczius hó 29-én kezdődőleg tartották meg Sepsi-Szent-György vasutállomástól kiindulva.

A bejáráshoz a kereskedelemügyi miniszter dr. Barthos Andor min. s. titkárt rendelte ki. A bizottságban résztvettek Geduly Gyula min. osztálytanácsos, Ney Ferencz vasuti és hajózási főfelügyelő, Herzog Ödön m. á. v. főfelügyelő, Szily Jenő m. á. v. főmérnök stb. A kolozsvári üzletvezetőséget Sántay Sándor üzletvezető, Krenner Vilmos felügyelő, Pollák és Dax felügyelők képviselték. A közös hadügyminiszterium részéről Bock cs. és kir. százados volt kiküldve. Háromszékvármegye közigazgatási bizottsága részéről a bejárásban Potsa József v. b. t. tanácsos, főispán; Ujjvárossy József kir. tanácsos és Imreh Albert közigazgatási bizottsági tagok, Gyárfás Győző kir. főmérnök, az államépitészeti hivatal főnöke vettek részt. A budapesti központi sajtót Maszák Hugó a m. távirati iroda igazgatója képviselte; és saját tudósitója volt jelen a sepsi-szent-györgyi „Székely Nemzet"-nek és több fővárosi hirlapnak.

A mütanrendőri bejárás lefolyásáról következőkben emlékezünk meg:

A bizottság megalakitása után a miniszteri kiküldött a bejárási teendőket részletezvén, Sepsi-Szent-György állomás megtekintésével kezdette meg müködését a bizottság.

A brassó—háromszéki h. é. vasutnak kezdetben egészen egyszerü állomási telepe és felvételi épülete, miután az állomásból indul ki az uj vonal, tetemesen kifejlődött. Terjedelmes pályaudvar, vendéglőhelyiség, uj őrházak, mozdonyszin és viztartó, forditókorong és más létesitményekkel kellett gyarapodnia az állomásnak, az államvasutak jellegéhez és igényeihez mérten.

Magának a vasutvonalnak főbb részeiben való ismertetését, ismétlések elkerülése végett a mütanrendőri bejárással kapcsolatosan véljük czélszerünek.

A létesitmények müszaki megvizsgálása után külön vonatra szállt fel az eljáró bizottság a sepsi-szent-györgyi állomáson.

A Szépmező sikságán haladó pálya hátteréből impozánsan bontakoznak ki a brassói havasok. A Csukás, Thezla, Nagykőhavas, Bucsesd, Schuller ormai és szakadékai még hótól fehérek s közben a természetes szikla-szineket a fenyünek haragos zöldje szakitja meg. A haladó vonatról az előtérben Sepsi-Szent-György város panorámája derült napsugaras fényben emelkedik ki.

A gidófalvi határban szelid lejtőbe megy át a pálya, hogy átmesse az Olt folyó árterét.

Maga a folyó 40 meternyi nyilásu, pályaszin alatt elhelyezett vasrácsszerkezetü hid által van áthidalva s közvetlen mellette a magas töltésben gyönyörü boltozatos ártéri hid van beiktatva. Azután a jobbparton, a széles Olt-völgyön haladó vonal a Kőröspatak áthidalás után Kőröspatak—Gidófalva megállóhelyet éri. A megállóhely megvizsgálása után, a nyilegyenes irányban a bejáró bizottság Sepsi-Bodok állomásra érkezett. Közben a Kálnokpatak mély bevágásán utátjáróval ellátott boltozott hid vezet keresztül.

Sepsi-Bodok állomás Bodok és Oltszem községek közelében fekszik. Bodok a tégla cserépipar mellett a kellemes „Matild" forrás néven ismert savanyuvizről szerzett magának országos hirnevet a közelmultban.

Innen kezdve a fensikról ismét leszáll a pálya az Oltvölgybe s Oltszem alatt, a hol a Mikó grófok ősi kastélya szép park közepéből emelkedik ki, egy ügyes szabályozás által teremtett uj meder-átmetszésre épitett vashidon szeli át az ártért, hogy a „Suhadás" nevü helyen, a mondakörben elvesző származásu „Herecsvár" tövében a medréből kiszoritott Olt-folyó helyén, tömör kőhányáson nyugvó alapon haladva érje el Málnás megállóhelyet. A bejáró bizottság itt is, miként az egyszerü őrházaknál megtartott szemle után, a trachithomokos talajon épült pályán, helyenként

partvédet képező támfalak, biztositással ellátott bemetszések között haladt tovább, mig az Olt-folyót Málnás fürdő előtt átmetsző harmadik vashidat eléri.

Málnás fürdő, a kies székely fürdő környékét egészen és pedig fölötte előnyösen megváltoztatta a vasut. A lápos, mocsaras helyen, a vastag tőzegrétegek eltávolitása után, a süppedékes talaj alá mélyesztve kellett a pályatestet és az állomási fensikot elhelyezni és a terjedelmes pályaudvar felépitményeit alapozni.

A vizállomásnak nagy küzdelmet kellett vivnia a feltörő szabad szénsavgázzal és a savanyuvizekkel s mert nem sikerült édes vizet nyerni a közvetlen-közelben, végül is az Olt folyó partján, a meder kavicsa által megszürten, gyüjtő medenczéből, költséges vezetés által volt csak kazántáplálásra alkalmas viz nyerhető. Közvetlen szomszédságában fog létesülni a málnási szénsavsüritő gyár. A pályaudvar berendezései, nyomtáv és más létesitmények megvizsgálása után, a bejáró bizottság a megszükült völgy-pályán haladt tovább.

Mikó-Ujfalu mögött a Hatod nevü erdőség tövében a Gohánpataknál ágazik ki azon mellékvölgy, melynek mentén az ágostonfalvi állomáshoz Nagy-Baczon és Baróth községeken keresztül, a közut mellékén vezető vasutvonalnak ideája hosszason felszinen volt.

Bükszád—Bálványos állomás egyike a jövendő fejlődés elé tekintőknek. Bálványosfüred, a bükszádi üveggyár és erdőgazdaság és Apor-féle bálványosi szénsavgyár hivatvák itt a forgalom emelésére. Bükszádon felül a régi várromnak nyomait erdővel benőtt meredek, csucsán rejtegető trachitkup, az Alsó-Sólyomkő tövében kezdődik az Oltszoros, a hol többnyire csakis a folyónak és a pályának jut helye a két hegylánczolat, a balparti Szent-Anna hegység és a jobbparti Hargitanyulvány között, mely utóbbi a baróthi hegylánczolat néven ismeretes. — Gyönyörü részletek váltakoznak ettől kezdve.

Meredek sziklaoldalok, támfalak, partvédek között éri el a pálya a közeli határt, Csik vármegyét, a hol az ugynevezett „Likaskő“, egy alámosott előrenyuló trachit sziklatömb alatt omlik keresztül a folyónak habzó viztömege.

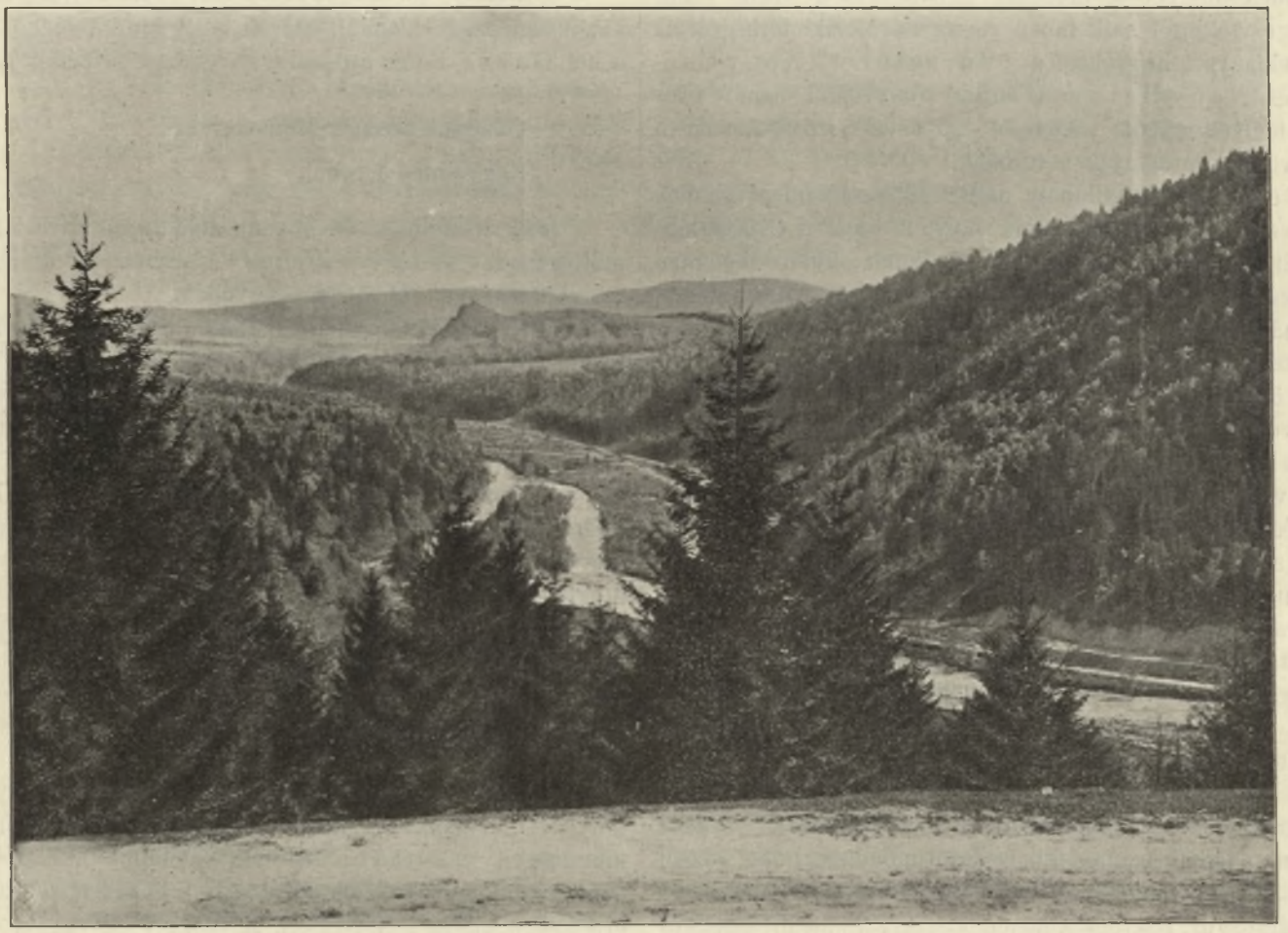

AZ OLTVÖLGY HÁROMSZÉK- ÉS CSIK VÁRMEGYE HATÁRÁN.

Rövid haladás után Tusnádfürdő állomást és a fenyőregiót éri el a 10 per mille emelkedésü pálya, a mely ezen a szakaszon legmeredekebb. Az Oltvölgyén előtörő trachit-kőzet itt alkalmat nyujtott arra, hogy nehány őrházat teljesen trachit-kőből épitsenek, vagdalt sarokkövekkel és tetszetős szinvegyületü mozaikfalazattal.

Tusnádfürdő fenn a magaslaton, mintegy szép körkép részlete tünik elé egy öbölzetből, hátterében a dusan benőtt szabályos kupalaku hegycsucsokkal, mig a baloldalon a „Felső Sólyomkő“ sziklafala és fantasztikus, szinpadi dekorációkhoz (à la Rip van Winkle) mintául szolgálható toronysziklák meredeznek felfelé a „Piliske“ aljában. a Hollós és Bányászpatakok mentén.

Azután a negyedik Olthidat görbületben hidalja át a

pálya és egy mély bemetszés után, elhaladva a „Csukástó“ mellett, elérjük Tusnád-fürdő állomást, mely különös gonddal, a fürdői jellegnek megfelelően két nyilt csarnokával a pályaudvar fölötti magaslaton van elhelyezve.

A bizottság itt reggelizett meg s azután tovább folytatta a bejárást. A völgyszükület még nehány kilometernyire nyulik, erdőség között, a hol sziklabevágás váltakozik tőzegtalajjal s az Olt jobb partján többszörös korrekczió és egy nagyobb átmetszés révén nyert elhelyezést a pályatest, melyet az árvizmagasságon felül innen kezdve csaknem véges-végig kőhányás és kőburkolat biztosit.

Tusnád község állomáson a község apraja-nagyja várta az első rendes vonatot.

A hol eddig a vasutat nem ismerték, ott érthető azon érdeklődés, melyet a lakosság nyilvánitott a vasut iránt. Szépséges tekintet esik innen vissza az alcsiki térségről az imént elhagyott hegyekre, a „Vártetőre“, Nagy-Csomád és Nagy-Haram (Fiaram) fenyvestől benőtt csucsaira, melyek mögött „Mohos“-láp és a Szent-Anna-tó regés világát látogatják a turisták.

Verebes megállóhely után Csik-Szentsimon állomás következik, egy nagyforgalmu hely, a hová a Csikvármegyei Erdőipar-Részvénytársulat, melynek külön beágazó munkavágánya van, máris tömérdek fürészárut gyüjtött össze, elszállitásra készen. Miként egy hetvenéves, jóképü öreg székely asszony, a ki most látott életében először vasuti vonatot, az öreg Kristóf Ferenczné magát kifejezte, az állomáson annyi volt a kiváncsi nép „hogy még a csik-somlyói bucsukor a keresztalja sem volt olyan szépen beállva“ s az iskolás gyermekek sorjában állva, meghajlással és éljenzéssel üdvözölték az első vonatot.

Csik-Szentkirály állomás után hatalmas bemetszés van kombinálva, közutáthelyezéssel, támasztófalakkal és pályaáthidalással.

Utána Zsögöd-fürdő, Csikszeredának házifürdője megállóhelylyel következik; nagy néptömeg nézte a bejáró vonatot minden sorompónál, s mikor estelén Csikszereda végállomás kivilágitott állomásához érkezett a vonat: a Rákóczi-induló zendült fel éljenzés között a sürüen ellepett pályaudvaron.

Az állomási étteremben a m. á. v. által este 8 órakor rendezett ebéden számos felköszöntőt mondtak. Potsa József főispán v. b. t. tanácsos, Mikó Bálint főispán, Geduly osztálytanácsos, dr. Barthos Andor miniszteri titkár, dr. Bochkor Béla tiszti ügyész, Maszák Hugó, Linzer Ármin és többen mondtak tósztokat, melyekben mind a Székelyföld felvirágozására irányuló óhajok jutottak kifejezésre.

* * *

A mütanrendőri bejárás után még egy örömünnep várt Háromszék- és Csik vármegyékre 1897. április 4-én, azon vasárnapon, midőn a vasutvonalnak ünnepélyes megnyitása végbement, báró Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter jelenlétében.

A miniszter az előlegesen megállapitott utiterv szerint délelőtt 9 órakor érkezett meg Sepsi-Szent-György vasutállomásra. Kiséretében eljöttek Josipovics Imre horvát miniszter, Lukács Béla v. b. t. t. volt miniszter, Vörös László államtitkár, hogy a Székelyföld ünnepélyének fényét emeljék.

Háromszék vármegye összes választókerületeinek képviselői megjelentek az ünnepélyes megnyitáson s a társaságban voltak Potsa József v. b. t. t. és Mikó Bálint főispánokon kivül Ludvigh Gyula m. á. v. elnök-igazgató, Székely György, Béldi László, Beksics Gusztáv, Sándor József, Weisz Berthold, Neumann Ármin, Benke Gyula, Bessenyei Ferencz, Pap Sámuel, Egyedi Arthur, Hegedüs Béla, Purgly Sándor, Györffy Gyula, Lázár Menyhért, Gajári Ödön, Beöthy Algernon, Melczer Géza, Nagy Mihály és Pap Géza országgyülési képviselők. Azonkivül a vármegyék közigazgatási és törvényhatósági bizottságainak számos tagja, a m. á. v. főbb tisztviselői, miniszteri hivatalnokok és a vállalat képviselői.

A Brassó felől érkező különvonatot Háromszék vármegye közönsége már Uzon állomáson nagy küldöttséggel fogadta, a hol Gábor Péter alispán a következő beszédet mondotta:

„Nagyméltóságu Miniszter ur!

Kegyelmes Uram!

Mély tisztelettel és hazafias hódolattal üdvözlöm Nagyméltóságodat és fényes kiséretét Háromszék vármegye törvényhatóságának közönsége nevében.

Isten hozta Nagyméltóságtokat bérczes kis hazánk ölében és fogadják azon áldozatért, melyet a székely vasutak megnyitása alkalmából annak ünnepélye emelésére személyes megjelenésük által meghoztak, szivből eredt hálás köszönetünket. Mert nagyméltóságu Miniszter ur, a székely vasutak ünnepélyes megnyitásától eltekintve, reánk nézve emlékezetessé vált azon tényök, hogy körünkben megjelenni kegyeskedtek és ezt azért tartjuk nagy jelentőségünek, mert megjelenésökben biztositékát látjuk annak, hogy a nagy anyahaza, annak kormánya, törvényhozása tagjai kezdenek foglalkozni az u. n. székely kérdéssel. Értem ez alatt azon közgazdasági és kulturális mozgalmat, melyet a Székelyföld képviselői népünk megmentése érdekében meginditani jónak láttak.

Hálás szivvel emlékezem meg ugyan azon nagyszabásu tényekről, melyeket a magas kormány és éppen a Nagyméltóságod vezetése alatti kereskedelmi miniszterium a Székelyföld, nevezetesen vármegyénk közgazdasági fejlődése érdekében eddig is létesitett. A székely szövőgyár országos támogatása, ipari és kereskedelmi vállalataink létesitése, a brassó—háromszéki vasut kiépitésének segélyezése, székely iparosok alkalmazása, iparos tanonczok kiképzése, nőiparisko-lánk fentartása, kisiparosaink versenyképessége, fejlesztése stb. mindannyian közéletünkre áldásos és jótékony hatással vannak.

De mindezek a Székelyföld népes sürü lakosságu viszonyai, a földbirtok csekély volta, annak termékenynyé tétele körüli nehézkes viszonyok, a föld csekély produktiv képessége, az ország kereskedelmi emporiumaitól távol fekvésünk mindannyian és együttesen oly nehézkessé teszik az élet küzdelmeit, hogy ezek következtében igen tekintélyes azon lakóink száma, kik kenyérkereset végett évről-évre külföldre vándorolni kénytelenek.

A természet egyéb kincseit kiaknázni képtelenek vagyunk. Távol vagyunk az ország szivétől és viszonyaink a nagy

világ előtt ismeretlenek valának. Nekünk pedig szükségünk van arra, hogy a nagy magyar haza azt is tudja meg, mikép e székely nép, mely másfélezreden át hazáját megtartotta, török-tatár és más ellenségtől megvédette és a szabadságharczban nagyban hozzájárult, hogy a magyar fegyvereknek becsületet szerezzen, nem csak a kardforgatáshoz, nem csak az eke szarva tartásához ért, hanem érzéke van, fogékonysága mindazokhoz, melyek egy népet a kulturális fejlődésben fentarthatnak.

S hogy ezt személyesen meglátni, erről személyesen meggyőződni Nagyméltóságod és fényes kisérete eljött hozzánk, teszi ünnepélyessé e napot s ezért üdvözlöm ismételten Nagyméltóságodat vármegyénk területére történt érkezésekor.

Isten hozta önöket és az Isten tartsa is meg szeretett hazánk boldogságára."

B. Dániel Ernő, miniszter a fogadtatást megköszönve, utalt a vasut fontosságára s éljenzések között folytatta utját Kilyén megálló helyen keresztül Sepsi-Szent-Györgyre.

A vármegye székhelyének pályaudvara pompás látványt nyujtott. Lobogók, vasuti jelvények, diszkapu mellett a gyönyörü hölgyközönség volt a legszebb disze a terjedelmes állomásnak, mely alatt a városnak, változatos szép képe terül el. Potsa József v. b. t. t. Háromszék vármegye főispánjával élén a vármegye és város intelligenciája jelent meg az ünnepi fogadtatásra. A polgárság, zászlók alatt az iparos testületek képeztek sorfalat a felvételi épület előtt s az önkéntes tüzoltók Benedek János kir. közjegyző, főparancsnok vezetése alatt tisztelegve, zenekaruk pedig a Rákóczi-indulóval fogadta a diszkapu alatt berobogó vonatot.

Ifj. Gödri Ferencz v. polgármester szép beszéddel üdvözölte a minisztert, melyből megemlitendőnek tartjuk a következőket:

„Egy előre törekvő és minden izében hazafias — tehát támogatásra érdemes székely városnak rendkivüli örömét, tiszteletét és háláját kivánom tolmácsolni pár igénytelen szóval, midőn e pillanatban Exczellenciádat Sepsi-Szent-György város közönsége nevében hódolatteljesen üdvözölni kiváló szererencsém van.

Hazafias öröm tölti el sziveinket ma, mert ime, alig hat év leforgása alatt ismét egy nagyfontosságu uj vasuttal gazdagodtunk; ismét egy régi hő óhajunk ment teljesedésbe, ismét egy uj, hatalmas védőfegyvert adott kezeinkbe, melyre — az uj ezredév közgazdasági és kulturális harczát sikeresen végigküzdeni — oly kimondhatlan nagy szükségünk van." . . . . . .

„Elvitázhatatlan tény is, és politikai igazság az, hogy minden üdvös alkotás, minden hazafias támogatás, mely a székelység s abban városunk segitségére jön Exczellenciád vagy a magas kormány részéről, nemcsak a pusztán holmi helyi érdek kielégitése, hanem az egyszersmind az egész magyar haza javára is történik.

Itt nálunk semmi sem lehet egyoldalu helyi érdek, mert a mi előhaladásunk, a mi gazdasági és közmüvelődési megerősödésünk, egyszersmind az egész magyar nemzeti állam előhaladását és megerősödését is jelenti . . .

Több mint egy ezredév vérzivatarja közt tartották meg őseink a magyar hazának ezt a földet harczi fegyverekkel. S ha néha nem is volt tán elég fegyverünk: hozott bőven az ellenség — elvettük tőle. — De most, a második ezredévet a szellem, a kultura, a közvagyonosodás modern fegyvereivel kell végigharczolnunk, azokból pedig vajmi kevés maradott kezünkben. — És ma épen egy ily modern fegyvert hozott ajándékul nekünk Nagyméltóságod ebben az uj vasutban, melyet jól használva, diadalokat arathatunk.

Köszönjük ezt az értékes ujabb fegyvert Exczellenczias Uram, s legyen meggyőződve: nem leszünk soha hálátlanok érte; de sőt még jönni fog idő, mikor az egész haza védelmére fogjuk azt felhasználni, s adja a Magyarok Istene, hogy fényes győzelemmel!

Fogadja Nagyméltóságod ismételten Sepsi-Szent-György város legmelegebb üdvözletét és leghálásabb köszönetét!"

B. Dániel miniszter a következőket válaszolta Gödri polgármester beszédére:

„Tisztelt Uraim! Szives fogadtatásokért köszönetet mondva, az elébb elmondott lelkes szavak után nekem kevés mondani valóm van. Legyenek meggyőződve t. uraim, hogy az állam minden lehetőt el fog követni, hogy a Székelyföld, ugy szellemileg, mint anyagilag fellendüljön. Ismételten köszönöm szives fogadtatásukat!"

Éljenzések között indult tovább a vonat a háromszéki szép térségen a hegylánczok koszoruja között. Az éjjel esett hótól a brassói bérczek ormai vakitó fehéren csillámlottak le a háttérből, folyton emelkedően a külön vonat nyomán. Az Oltfolyó vashidján áthaladva következett a fogadtatás Kőröspatak—Gidófalva megállóhelyen. Itt Simó János kőröspataki unitárius lelkész mondott szép beszédet, köszönetét fejezve ki a lakosság nevében eme szép és fontos közlekedési mű létesitéséért a következőkben:

„Nagyméltóságu Miniszter Ur!

Kegyelmes Urunk!

Szivünk melegével, lelkünk örömével üdvözöljük Nagyméltóságodat e pillanatban. Kiváló öröme szivünknek, hogy a gőznek szárnylebbenését itt a Kárpátok tövében immár mi is érezhetjük. Óhajtjuk, hogy e vonat haladása legyen nemzeti haladásunk symboluma. S hogy haladhassunk, szükségünk van alkotmányosan uralkodó királyra, jó kormányra. Éppen ezért bensőségteljesen kivánjuk, éljen a mi dicső királyunk, éljen derék kormányunk, melynek képviseletében Nagyméltóságod szerencséltetett. Éljen a mi drága és szeretett hazánk!"

A miniszter a szives fogadtatást megköszönve, az összegyült közönség éljenzése között haladt tovább a vonat.

Sepsi-Bodok állomáson a községi önkéntes tüzoltó egyesület és nagyszámu közönség jelent meg a fogadtatásra. A pályaudvart lobogók, diszkapu ékesitették. Vass Lajos bodoki ev. ref. lelkész tartott szép üdvözlő beszédet, a téli fagyból kibontakozó tavaszhoz hasonlitva azon ismeretes változást, a melyet a gazdasági és kulturális viszonyokban létesiteni az uj vasut van hivatva. A miniszter megköszönte a szives fogadtatást s igy folytatta beszédét:

„Bodoknak igen nagy szolgálatot fog tenni a vasut, a már eddig is előnyösen ismert savanyu vizeknek, az ipari fontosságu agyagtelepeknek szállitása megkönnyittetvén, oly lendület fog keletkezni, mely hirt, nevet, gazdagságot fog szerezni Bodok községnek és környékének." Ismételten megköszönte a szives fogadtatást.

A tovább haladó vonat az Olt árterét átmetsző pályán keresztezi az Olt folyót, majd a meredek Herecz-hegy tövén áthaladva Málnás megállóhelyet érte és az Oltparton Málnás-fürdő állomást.

A szépen diszitett pályaudvaron Mikó-Ujfalu és Málnás községek lakossága gyült egybe. Itt dr. Ötves Gerő, körorvos mondott beszédet.

„A sepsi-szent-györgy—csikszeredai vonalrésznek ezen ünnepélyes megnyitása alkalmával engedje meg Nagyméltóságod, hogy Málnás-fürdő birtokosságának, ugyszintén Mikó-Ujfalu és Málnás községek lakosainak érzelmeit tolmácsoljam.

Málnás-fürdő, melynek nevét az állomás viseli, bőven megáldva természeti kincsekkel, teljesen el volt hagyatva, nem virágozhatott, mivel hiányzott a haladás legfontosabb tényezője — a vasut.

E két szomszéd község jóravaló népével eredményt a haladás terén nem tudott felmutatni, mivel hiányzott az eszköz, mely a népnek a haladás utját egyengesse.

S a midőn a magas kormány megadta ez ünnepélyes naptól kezdve a módot, az eszközt arra, hogy mi is a haladás utjára térjünk, akkor ezt látva és érezve, mindnyájunk legmélyebb hódolatunkat és hazafiui köszönetünket fejezzük ki a magas kormány és a kereskedelemügyi miniszter ur ő nagyméltósága, a mi kegyelmes urunk előtt, kivánva, hogy a mindenható sokáig éltesse!“

Ötves beszédére a miniszter válaszában felemlitette, hogy midőn ez uj vasut megnyitására eljött, már eddig is táplált azon tapasztalatot hozta magával, hogy a Székelyföld szorgalmas népe a pártolásra nagyon is érdemes. És Málnás-fürdőt eddig igen kis körben ismert természetes kincsei, gyógyforrásai ismertté fogják tenni a nagy világ előtt. Igen nagy örömére szolgált ezen impozáns fogadtatás s azt ismételten megköszönte. A hat éves Herepei Iluska lépett ekkor a miniszter elé s röviden, csinos beszéd kiséretében egy csokorral lepte meg. A kis leány igy üdvözölte a minisztert:

„Nagyméltóságu Miniszter Ur!

Kegyelmes Uram!

Édes magyar hazánk e kies pontján; a drága Székelyföld bérczei között gyermeki szivünk lángoló szeretetével üdvözöljük Nagyméltóságodat.

E virágcsokrot, üde illatával, melyhez szivünk és lelkünk tiszta szeretetét lánczoltuk, fogadja el Nagyméltóságod hódoló tiszteletünk zálogául.“

Bükszád-Bálványos diszitett állomásán nagy csoport érdeklődő jelent meg.

Itt először Zerkovitz Emil, Apor Gábor bárónak, Bálványos-füred birtokosának képviseletében mondott üdvözlő beszédet, melyből felemlitjük:

„Bálványosvár udvaráról, a székely rabonbánok utolsó menedékhelyéről, hol minden kő, minden mohos szirt csodás regét beszél az ősi hajdannak költészettől ragyogó korából, benső ihlettel, hazafias örmmel üdvözöljük a haladás, a kultura ezen legfényesebb tanujelét, — igaz hálával üdvözöljük azokat, kik hazafias buzgósággal segitették elő annak létesülését — és igy elsősorban Nagyméltóságodat! Isten áldása lebegjen e mü és annak alkotói felett.“

A miniszter válaszában azt kivánta, hogy ez által a vasut által ez a vidék föllendüljön. Ezután Solyom Géza róm. kath. plébános üdvözölte a minisztert a községek nevében.

Háromszék vármegye határán, a fenyü regióban halad a szépen épült pálya.

Üdvlövések között érkezett a vonat Tusnád-fürdő szépséges vidékére és Tusnád-fürdő állomásra.

Itt Csik vármegye nyegyven tagból álló küldöttsége várta a vendégeket Mikó Bálint főispán és Becze Antal alispán vezetése alatt.

Becze Antal alispán üdvözölte a minisztert a következő beszéddel:

„Nagyméltóságu kereskedelemügyi Miniszter ur!

Csik vármegye küldöttsége szabadságot vesz magának nehány perczre feltartóztatni Nagyméltóságodat e vármegye határán, mintegy jelezni kivánván ez által azt, hogy ha másfél ezredév óta ez önálló székelyfaj engedélye nélkül nem lehetett megközeliteni Erdély déli és keleti szorosain a haza földjét: ugy e hatalomnak alárendelje azt a világhóditó gőzerőt is, mely hazánkban a Nagyméltóságod vezetése alatt álló miniszterium szabályozó kezeire bizatott. És a székely büszkeségnek e téren talán ez az utolsó fellobbanása, mert a mint a kereskedelem- és iparnak ama kazánból kiomló szenek füstje mai nap elárasztja az Olt völgyét, kiszoritva lesz az által lassankint onnan mindaz, mi az önmagából kifejlett kézi szorgalom nymbuszával övezte idáig a székely nevet és helyét elfoglalja az a beszédes ipar, mely hivatva lesz e vasszorgalmu népnek, az értéktelen látszat helyett jóllétét és vagyonosodását biztositani.

Egyelőre fájni fog, midőn esténként a hegytetőkön égő őrtüzek világánál a zádok-kürtök mélabus zenéje mellett felébredő emlékeinket szétrebbenti e gőzsip sikoltó hangja s fájni fog nevezetesen nekünk, már megderesedett férfiaknak a mult emlékeivel való társalgás megszakitása. De midőn látjuk, hogy gyermekeink és unokáink a müvelt nyugat intézményeibe átmenet nélkül bevonattak a nélkül, hogy a sziveikbe cseppenkint beoltott hazaszeretet tüze elhamvadna, örömkönyeket hullatunk és áldást kérünk Istentől a nagy munkára és áldást kérünk Istentől azokra, kik e nagy munkának kezdeményezői és vezetői voltak.

Áldást kérünk első sorban Nagyméltóságodra, ki e székely történelem harmadik szakát mai nappal megnyitotta. Haladjon tovább Nagyméltóságod; foglalja el e kis országunkat a világforgalom számára. Önként adjuk át, mi magunknak csak annyit tartunk fenn, hogy jövőre is őrködhessünk az ország keleti határán, mert erre a magyar államnak a második millenniumban is szüksége lesz!

Legyen üdvözölve Nagyméltóságod Csik vármegye közönsége által s fogadja el hamisitatlan ragaszkodásunk kifejezését.“

Az alispán beszédére Dániel miniszter üdvözölte Csikmegye megjelent küldöttjeit. Megköszönve a szives fogadtatást, kifejezte, hogy a most megnyitás alá kerülő uj vonal csak részét képezi az egész vármegyét átmetsző vonalnak A közel jövőben megnyitandó vonal biztositja az összeköttetést Romániával s ezzel a világkereskedelem hálózatába Csikmegye is be lesz iktatva. Éltette Csik vármegye közön-

ségét és kivánta, hogy mindazon remények, melyeket a vasut iránt táplálnak, fényesen megvalósuljanak.

Tusnádfalu állomáson Ferenczi Béla, tusnádi körjegyző üdvözölte a bizottságot keresetlen szavakban, melyre a miniszter köszönetet mondva, átvette a székely viseletben megjelent asszonyok által nyujtott virágbokrétákat.

Csik-Szent-Simon állomáson Bálint Lajos cs.-csatószegi plebános fogadta a minisztert lendületes szép beszéddel.

A miniszter válaszában a lelkes üdvözlést megköszönve, Isten áldását kéri Csik vármegye közönségére.

Csik-Szt.-Király állomáson György Ágoston, községi biró fogadta a minisztert, meleg hangu lelkes beszédben hamisitatlan székely dialektussal.

A miniszter szivélyes szavakkal köszönte meg a fogadtatást, kivánja, hogy minden remény, mely a vasuthoz füzödött, teljesüljön. Beszédét Csik-Szent-Király község szorgalmas lakóinak éltetésével végezte.

A térségen szaladó vonat Csik-Zsögöd megállóhelyen áthaladva d. u. 1 órakor érkezett meg Csik-Szeredára.

A feldiszitett pályaudvart ellepte az érdeklődő közönség. A város apraja-nagyja, a vidék intelligenciája, sok bájos hölgy gyült itt össze. A cs.-somlyói gymnázium tanulói álltak sort a bejáró két oldalán. A zenekar a Rákóczi-indulóval fogadta a vonatot és lelkes éljenzés között szállott ki a vendégsereg a kocsiból. Élthes Jakab polgármester tartotta itt a következő beszédet:

„Nagyméltóságu báró Minister Ur!

Kegyelmes Urunk!

Bérczes hazánk e legkeletibb bástyájára Isten hozta Nagyméltóságtokat!

Szó- és irásbeli hagyományaink azt tartják, hogy ezer évnél is sokkal több idővel ezelőtt, midőn a honalkotó magyarok a honfoglalás nagy munkájában Bihar várát vivták, akkor csatlakozott a székely a magyarral s azóta valóságos hon- és államfentartó bástyáját képezi a magyar államnak e sziklasziget, a nemzetiségek tengerének közepette.

Nagyméltóságtoknak a magyar kormány nevében a hon e legkeletibb sziklabástyáján mostani megjelenése a már emlitett találkozás- és csatlakozásnál is sokkal nagyobb jelentőségü. Jelenti ez azt, hogy a hazát ezer éven át konczessziók nélkül is igazán és hiven szerető székelység most már nemcsak államilag, de kulturai, gazdasági és kereskedelmi téren is végleg a nagy magyar hazához csatoltatott, s olyan erőt és hatalmat még képzelni sem lehet, mely többé csak éket is verhetne a magyar és székely egy nemzet közé!

Ha tehát Biharvára alatt a magyarokkal találkozó és csatlakozó őseink érczkeblei örömtől és lelkesedéstől dagadtak a kedves találkozás és csatlakozás fölött: a mi örömünk, lelkesedésünk ennél sokkal nagyobb és tuláradóbb; mert a székely vasutak csiki vonalának kiépitésében és megnyitásában már fényesen demonstráló tényt és bizonyitékot látunk arra, hogy a nagy magyar állam a székelységet nemcsak alkotó és kiegészitő részének tekinti, hanem az igaz és nagy szeretet forróságával emeli föl magához és elválhatlanul szoritja s zárja nagy szivéhez.

Ezért a mi örömünk ma oly tuláradó és határt nem ismerő. Ezért kiáltjuk egy szivvel, lélekkel, ismételten is hogy bérczes hazánk e legkeletibb sziklabástyájára Isten hozta Nagyméltóságtokat.“

A miniszter meleg hangon köszönte meg a szives fogadtatást és a kiépités alatt levő székely vasutak eme részletétől várt remények teljesülését és a vármegyének és városnak ezzel kapcsolatos fejlődését kivánta.

Az érkező vendégsereg kocsikon vonult be a városba, a hol Csik vármegye közönsége hivta meg a megyei polgári leányiskola uj épületének disztermében rendezett reggelire. A reggeli előtt a helybeli hatóságok, a lelkészi kar, a honvédtiszti kar, csendőrség, az iskolák tanitószemélyzete tisztelgett b. Dániel és Josipovich miniszternél.

Azután a reggelihez ült le mintegy 120 vendég.

A reggeli alatt a következő tósztokat tartották:

Mikó Bálint főispán király ő Felségére és a felséges királynéra. Becze Antal alispán b. Dániel Ernő miniszterre, b. Dániel Ernő kereskedelemügyi m. kir. miniszter Csik vármegye közönségére, Gyárfás László kir. törvényszéki elnök Josipovich Imre Horvát-Szlavonországok miniszterére üritett poharat. Josipovich miniszter a Székelyföld jóllétére, Mihály Ferencz főszolgabiró Lukács Béla v. b. t. tanácsosra, Lukács Béla Dániel miniszterre, Bartha Ignácz kir. ügyész Vörös László államtitkárra emelt poharat, Györffy Gyula orszgy. képviselő Ludvigh Gyulát a m. á. v. elnök-igazgatóját éltette, Vörös László államtitkár Mikó Bálint főispánra, Beöthy Algernon országgy. képviselő Becze Antal alispánért emelt poharat. Bakcsi Gáspár kir. közjegyző a jelenlevő országgy. képviselőket éltette, dr. Otrobán Nándor pedig Csik vármegye intelligenciájáért emelt poharat.

A reggeli végeztével a miniszterek gyalog tették meg a hosszu utat a városból az állomásig s a vonat d. u. 5 órakor nagy közönség éljenzésétől kisérve indult vissza Sepsi-Szent-György felé.

A programm szerint fél hat órakor kellett volna a vonatnak Sepsi-Szent-Györgyre érkeznie, de a fogadások, a csikszeredai hosszu „villásreggeli“ s egyéb előre nem látott akadályok miatt fél kilencz volt már, mikor a gőzmozdony füttye Sepsi-Szent-György állomást jelezte. A hüvös est daczára óriás néptömeg várta a főtéren az érkezőket, kik Potsa József v. b. t. t. vendégei voltak esteli ebédre. Itt fáklyásmenet, élén a tüzoltókkal és zenekarával indult szép rendben és sorakozott a főispán lakása elé, hol éljenzések között a lobogó fáklyák fénye mellett dr. Bene István üdvözölte br. Dániel minisztert:

„Nagyméltóságu Miniszter Ur!

Kegyelmes Uram!

Magyar hazánk erősbitésére, magyar fajunk, nemzetünk érdekében végzett nagy munkájának ezen tevékeny napján örömmel üdvözöljük székely vidékünkön Excellenciádat.

Örömünk kettős, mert egyrészt Excellenciádat köszöntve egyben alkalmunk is nyilik hálánkat és érzelmeinket kifejezésre juttatni.

Még két éve sincs egészen, hogy az 1895. évi VII. t. cz. szentesitve lőn, mely a székely vasutak kiépitését elrendeli, s immár e törvényszabta határidőn is belül völgyünkön rohanó vonatok hirdetik fennhangon, hogy e törvény nemcsak szakavatott buzgó, de hazafiasan lelkes végrehajtót is talált Excellenciádban, ki szerény vidékünk létérdekeit

magasabb nemzeti szempontból fogva föl a régen függő nemzetgazdasági és politikai kérdést befejezéshez juttatni méltóztatott.

De örömmel tölt el az is, hogy mindezekért hálánkat kifejezvén, alkalmunk van kérni Exczellenciádat, hogy a székelység eme köszönetét hazafias kormányunk előtt tolmácsolni méltóztassék.

Kérjük tehát Exczellenciádat, kegyeskedjék tolmácsolni azt, hogy a székely nép, mely délről és keletről zordon természeti akadályok, — más oldalon tán még zordonabb, engesztelhetlenebb és magukat hazánkban még honfiaknak sem érező, magyar fajunktól idegenkedő faj közé ékelten bár, — mégis mindig egyszerre érezte, együttérzi a nagy magyar nemzet szivének dobbanását, s hogy mindig értette, mindig tudta azt, de be is bizonyitotta évszázadokon át fenntartván maroknyi számával a Királyhágón inneni magyarságot, hogy a nagy egységes magyar nemzetért, a hazát egyedül fenntartó egységes magyar állameszméért mivel tartozik!

Igen, e székely nép kicsiny, viszonyai szerények, de erős lelke, nemesen érző szive van s azokat honáért, magyarságáért mindig erős karokkal oltárra vinni kész!“

Báró Dániel Ernő miniszter láthatóan kellemesen meglepetve a lelkes ovácziók által, melegen köszönte meg a szivélyes tüntetést. Kiemelte válaszában, hogy őt nem csupán hivatalos kötelessége, az uj vasut megnyitása hozta le a székelyek közé, hanem azon rokonszenv is, melyet a Székelyföld iránt érez. Ennek a népnek gazdasági és kulturai emelkedését minden téren szivén hordozza a kormány s most örömmel győződött meg arról, hogy a vasut egy fejlődésre minden tekintetben képes és alkalmas lakosságot fog részesiteni a közlekedés reformjával járó áldásokban.

Szünni nem akaró lelkes éljenzés zárta be a miniszter szavait s az összegyült nagy közönség a tüzoltók zenekarának indulói között szép rendben távozott.

A társaság csak ezek után ült vármegyénk főispánjának vendégszerető asztalához.

Az ünnepélyes megnyitás óta a sepsi-szent-györgy—csikszeredai vasut forgalma napról-napra növekedőben van s a ghymesi kiágazásnak megnyiltával csak fejlődhetik az egész vonal jelentősége, nevezetesen a romániai csatlakozás által, melynek megnyitása a mi államviszonyainkon kivül eső okok miatt késett.

* * *

Mellékvasutak.

A brassó—háromszéki h. é. vasuton és a sepsi-szentgyörgy—csikszeredai államvasut szakaszon kivül a már emlitett térrét-kovásznai keskenyvágányu vasut, mint szintén helyi érdedü közvetit személyforgalmat jelentékenyebb mérvben a nyári időszakban, midőn a fürdővendégek tömegesen látogatják Kovászna fürdőt.

Ezen kivül az „Erdélyi Erdőipar részvénytársaság“ iparvasutjai is közvetitenek korlátolt személyforgalmat, a mi leginkább a munkások szállitására, a hivatalos eljárásokra és a turisták kirándulásaira terjed ki.

A nagyszabásu vállalatra vonatkozólag, mely külön ismertetésben részesült, a származást illetőleg a következőket tartjuk itt felemlitendőknek.

*

Gyulafalva a Keleti Kárpátok között a Ménesbércz alján, a Baszka-folyónak egyik terjedelmes öblében keletkezett faipartelep. Zathureczky Gyula erdőségeiben az ugynevezett „Jáhoros fürész“ helyén Horn Dávid és társai 1889. évben létesitették a páratlanul kitünő fenyőerdők kihasználására, melyek addig nagyrészben hozzáférhetetlenek voltak. Az első telep, a „József-fürész“ (Potsa József, főispán tiszteletére nyerte e nevet) létrejötte után egy második telepet is felszerelt a czég „Gábor-fürész“ néven. (Apor Gábor, báró alispán után nevezve el).

Előbb kocsiutat készittetett a vállalat, mely Papolcz községtől 26 kilometernyire nyulik.

A szállitás könnyebbitése czéljából azonban, a nagymérvü termelésre való tekintettel vasutakra volt szükség. Ennek folytán Kovászna község felső végétől, az ugynevezett Térréttől kezdve, iparvasutat épittetett a vállalat, melybe a Kárpát-hegység vizválasztójának átléptetése végett 1260 méternyi hosszu s közel 330 méternyire emelkedő sikló van beiktatva. Az iparvasut az 1020 méter magasságu „Sisakfő“-hegyre felemelkedvén, folytonos eséssel huzódik, változatosan kanyarogva, a páratlan szépségü fenyvesek között a gőzfürészekig mintegy 20 km. hosszban.

Mély árkokat hidal át a vasut s széditő meredek, sziklás, hegylejtőkön tüszköl végig a vonat, elragadó tájképeket tüntetve elénk.

A gőzfürésztelepek a modern technika bámulatos vivmányaival vannak felszerelve s terjedelmükben páratlanul állanak. Mintegy 400 lóerőt bocsátanak az ipar rendelkezésére a gőzgépek. Éjjel-nappal harsognak a keretes és körfürészek, a gyalugép sivit s a fürészköszörük visongnak. Az éj sötétjét elüzi a villamos fény, mely a tisztviselői- és munkáslakokba is be van vezetve. Az erdőkből lóvonatu vasutak gyüjtik össze a tömérdek tönköt s a dusvizü Baszka-folyó mentén, eddig hozzáférhetetlen hegyvidék felséges panorámája nyilik meg előttünk.

A vállalat szállitási rendszerének ismertetését, a vasuti hálózat és ennek munkaképességét részletesebben is érdekes ismertetni Sümegh Ignácz m. kir. főerdész által összegyüjtött adatok nyomán.

A két első fürész üzemének kezdetén a József-fürésztől a Gábor-fürészig és onnan Papolczig a vállalat által épitett és helyenként kibővitett, 26 km. hosszu, részben padlózott, részben pedig kavicsolt erdei ut használtatott, mely ut jelenleg csupán csak élelmi szerek szállitására és a fuvarnapszámosok közlekedésére szolgál.

A forgalomnak átadott vasuti hálózat áll:
gőzmozdonyu vasutakból,
siklóból és
lóvonatu vasutakból és görpályákból.

A gőzmozdonyu vasut feloszlik :

1. A térrét-kovásznai helyi érdekü vasutra	5·800	km.	hoszszal
Ennek mellékvágányai	0·850	„	„
2. A gyulafalva-kovásznai iparvasutra :			
Térrét-Alsósikló	1·942	„	„
Alsósikló-Felsősikló	2·258	„	„
Felsősikló-Gábor-fürész	10·400	„	„
Gábor-fürész-József-fürész	6·400	„	„
Ezeknek mellékvágányai és elágazásai	4·700	„	„
3. Gyulafalva-karalyos-hosszuhavasi iparvasut :			
Gyulafalva-Csucsor	4·500	„	„
Csucsor-Karalyos-Hosszuhavas	18·700	„	„
Ezeknek mellékvágányai és elágazásai	2·450	„	„
4. Gábor-fürész—Musai iparvasutra :			
Gábor-fürésztől Halomig	9·000	„	„
Halomtól Benedekhidig	2·500	„	„
Gőzmozdonyu vasut összesen	68·500	„	„
Legnagyobb esés-emelkedés Gyulafalva-Kovászna között			31‰
Legnagyobb esés-emelkedés Karalyos-Hosszuhavas között			18‰

Ezen vonal magassági pontjai a következők :

Pályaszin magassága az Adriai tenger szine fölött : Kovászna 551·04 méter, Térrét 642·27 m., Alsósikló (gőzmozdonyu vasuti vágány) 688·88 m., Sikló pályaszin 686·20 m., Felsősikló pályaszin 1014·74 méter, Felsősikló gőzmozdonyu vasut pályaszin 1015·67 m.; a pályaszin legnagyobb magasságu vizválasztója a Felső-sikló állomástól 2 km.-re fekvő kitérő állomáson 1071·47 m.. Gábor-fürész 1014·34 m., Gyulafalva 981·25 m., Csucsor 957·09 m., Hosszuhavasi végpont 845·47 m.

A vasut nyomjelzése, az uralkodó, könnyen elmálló kőzetnél és a csuszamos, mély, homokos agyagtalajnál, nemkülönben a hegyoldalokon eredő számos forrásnál fogva rendkivül nehézségekkel járt, a kész épitmény is a folytonos csuszamlásoknak és sülyedésnek volt kitéve és költséges utókavicsolást igényelt. A forrásvizek bősége abból is kitünik, hogy Térréttől a József-fürészig, 20 km. hosszuságban 178 áteresz, kisebb és nagyobb áthidalás vált szükségessé, néha oly sürüen, hogy az ivekben ivalaku hidak kiépitése is elkerülhetetlen volt.

A fent elősorolt vonal iveiben a legkisebb sugár 40 m.

A felépitmény áll : kereszttalpfák telitett bükkfából, távolságuk egymástól 65—75 czm., a karalyosi vasutnál, a gyöngébb sineknél fogva 50 czm.

Sinek : Bessemer aczél, függő ütközési rendszerrel 15·7 kg. folyóméterenként ; a karalyosi vasutnál pedig 9·25 és 11·5 kgos sinek alkalmaztattak

A nyomtáv az összes vonalokon 0.76 méter ; legnagyobb nyombővités az ivekben 20 mm. és a legnagyobb tulemelése a külső sinszálnak ivekben 65 mm.

A vasuti üzem 6 mozdonynyal történik, még pedig ;

Alsósiklótól Kovászna között egy mozdony, 3 csatlós 20 tonnás.

Felsősikló-József-fürész között három mozdony, 3 csatlós 30 tonnás.

József-fürész Hosszuhavas között két mozdony, 2 csatlós 10—10 tonnás.

* * *

A Siklónak rövid leirását az érdeklődők kedvéért, közöljük, kezdve annak történetén, a mely eléggé változatos.

Miután a teherszállitás felülről lefelé történik, erőfejlesztő gép teljesen szükségtelen és a sikló a ferde sikon való eséssel hasonlitható össze ; a kötél felső végéhez a teherkocsi, alsó végéhez pedig az üres kocsi van erősitve. A kötél a sikló felső részén saját tengelyük körül forgható dobokra van körülcsavarva, hogy a kötél a jobb oldali dobot 3—4-szeresen körülcsavarolva átvitetik egy merőleges tengelyü, vizszintesen forgó kerékdobra, onnan 3—4-szeres feltekeréssel a baloldali dobon halad ki és a vége a megterhelt sikló-állványkocsihoz van kötve. A teherkocsi kikötése esetén, önsulya következtében lefelé haladván, forgásba hozza a kötéldobokat és huzza felfelé az üres kocsit. A sikló-kocsik sebessége a dobokhoz alkalmazott, s azokat körülfoglaló fékkorongok össze- vagy széthuzásával szabályozható.

A kötéldobok átmérője 1·78 méter, a fékkorongok átmérője 2 0 méter.

A sikló szerkezete Th. Obach bécsi czégtől származik és a vállalat a siklót, kis modellben szerkesztve, az ezredéves kiállitáson bemutatta.

A sikló főrészeit képezik : siklópálya ; a felső siklón alkalmazott gépezet, melynek főbb részei a kötéldobok és fékkorongok ; a siklókötél ; két sikló-álványkocsi, melyekre az üres, illetőleg a megrakott vasuti kocsit rátolják.

A pálya hossza 1258 m. Legnagyobb esés-emelkedés 345‰, legkisebb 220‰, átlag esés-emelkedés 268‰.

A sinek Bessemer-aczélból készülvék, sulyuk folyóméterenként 15·7 kg., nyomtáv normalis 1·435 méter. A sikló relativ magassága 328·54 méter.

A vállalat eddig kétféle szerkezetü siklókötelet alkalmazott, u. m. az Obach-félét és a wakefieldi George Cradock-félét.

Az Obach-féle kötél áll : 114 drb 1·6 mm. vastag tégely-aczél sodronyból és ugy van szerkesztve, hogy 6 köteg (19 sodronyból álló), egy kenderbél körül van fonva.

A kötél 25 mm. vastag és folyóméterenként 2·08 kg. sulylyal bir.

Mindegyik sodrony keresztmetszete 2·01 négyzet mm-rel bir. E szerint az egész kötél keresztmetszete

$$2{\cdot}01 \square \text{ mm.} \times 114 = 229 \square \text{ mm.}$$

A kötélanyag a legkitünőbb tégely aczélból áll és 1 □ mm.-kint 180 kilogramm ellenálló szilárdsággal ; tehát a kötél ellentálló szilárdsága

$$229 \times 180 = 41220 \text{ kg.}$$

A megterhelt sikló-állványkocsi sulya mintegy 13·000 kg. és a sikló-pálya (hosszszelvényének átalakitása előtt) legnagyobb esése 410‰ volt.

A kötél legalább is 4·59-szeres biztonsággal bir.

Az angol kötélnek következő a szerkezete : áll 6 kötegből, mindegyik 7 belső 1·2 mm. és 8 külső 2·3 mm. vastag tégelyaczél-sodronyból, tehát összesen 90 sodronyból kátrányozott kenderbéllel. A kötél átmérője 27 mm., sulya 30.000 kgm. Ezen kötéllel 10.000—11.000 kocsi lebocsátható.

A vasuti kocsik közül kétféle van alkalmazásban 5000 és 6000 kgm. raksulylyal, e szerint fürészárukból 10—12 m³ rakható.

Naponta 50—55 kocsi ereszthető le, a mi 400—450 m³ szelvényárunak és 5—10 kocsi bükkárunak felel meg.

A lóvonatu vasutak és görpályák berendezése.

A lóvonatu és görpályák kezdő és végpontjai, valamint hosszai a következők lesznek teljes kiépités után.

Benedekhidtól, mely a Kis- vagy Sugó-Baszka patakon keresztül vezet, az alábbi vonalrészek esnek:

Benedekhidtól Ghermáni-fürészig	9·000 km.
Ezen vonal kiágazásai Csihányosban	5·000 „
Benedekhidtól Giurgió erdőig . . .	7·000 „
Giurgiópataktól Kis-Manyicskáig és Goór erdőrészig, illetve az épités alatt levő uj siklóig	6·700 „
Zabolapatakban az uj siklótól a 122 sz. országos határoszlopig	4·800 „
Összesen .	32·500 km.

A Zabolapatak felé hajló Románia területén fekvő erdőségek kihasználhatása czéljából, Zabola és Sugó-Baszka völgyek között kiemelkedő Gyurgyó, Feketehalom, Goór, Dobroszláv stb. nevü hegylánczolat vizválasztóján keresztül egy fel- és lejáró sikló van tervezve. Ezen sikló mintegy 1300 m. hosszusággal fog birni és azt kettős, illetve végtelen kötéllel felszerelve egy 60 lóerejü stabil gép fogja hajtani.

A felépitményeknél 9·5 és 8·25 kgmos aczélsinek használtatnak, nyomtáv 76 czm., a talpfa beosztás 50—60 czm. távolságban történik. A legnagyobb emelkedés 30‰, az iveknek legkisebb sugara 30 méter.

A lóvonatu vasut és görpályák napi munkaképessége 380—400 m³ tönkfának és 120 m³ fürészárunak a leszállitásából áll. Két-két csillére 6 m³ tönkfa és 5—6 m³ fürészáru jut.

Az üres, illetőleg megrakott csillék felhuzása 60 lóval történik.

* * *

Ezeken kivül az „Erdővidéki bánya részvénytársulat“-nak van bányavasutja és Bükszád község területén bérelt gróf Mikes-féle erdőségben ifj. Farkas Márton gőzfürésztelepén tönkszállitó mezei vasutja.

Az egyesek által önállóan üzemben tartott ipari és mezei vasutak adatait a következő kimutatás tünteti elé:

Tételszám	Hol létezik a vasut, kinek birtokában van? (Megye, község, tulajdonos) Háromszékmegye	Mely rendszer, szabadalom szerint épült és a gyáros neve	Mely czélra használtatik	A hordozható vasut: összes vágányainak hossza	A hordozható vasut: nyom- (vágány) bősége	A hordozható vasut: sinjének sulya folyóméterenként	A hordozható vasut: mily aljakon fekszik, fa- vagy vas talpakon	A hordozható vasut: egy vágány, járom (mező), vagy egy sinpár hossza	Járó művek: egy kocsinak hány tengelye van	Járó művek: kocsi száma: fékkel	fék nélkl	összesen	Miként kezeltetik az üzem, emberi-, állati-, vagy gőzerővel?	Megjegyzés
1	**Köpeczi bányavasut.** Tulajdonos: Az „Erdővidéki bánya-Egylet Részvénytársaság“. Kiindulási pont: „Samu tárna“. Köpecz. Végpontja: Szénrakodó a m. kir. államvasutak, ágostonfalvi állomásán. Háromszék vármegye határát elhagyja az Olt folyónál.	Vignolles sinekkel	Barna szénszállitás	Mellékvágányokkal 5·00 fővágány 4·00. Ebből esik Háromszék vármegyére 3·50 Brassó vármegyére 0·50	800 m/m	9·10 kg.	Keresztalpakon	6—7 m	2	—	365	365	A mellékvágányokon állati erővel. A fővágányon gőzüzemre	A földalatti vágányok hossza 3·500 km. Vannak szabadon hordozható fékek. Egy bányakocsi ónsulya 3210 klgr., hordképessége 550 klg. A vasutnak fővágánya az 1893. évben alakittatott át gőzüzemre.
2	**Térrét—gyulafalva—karalyosi iparvasut.** Tulajdonos: „Erdélyi Erdőipar Részvénytársaság“. Kiindulási pont: Térrét (Kovászna község fölött). Végpont a Kárpátok között a Baszka folyó mellet, a Hosszuhavasalja.	Vignolles sinekkel	Deszka és tönkszállitás	38·400	760 m/m	15·7 és 8·4 kg.	„	7—9 m.	Két forgós alváz két-két tengelylyel	90	—	90	Gőzmozdonynyal.	A sinek R siczáról, a kocsik Gancz és társától. Közben 1260 m. hosszu siklóval. (A térrét - kovásznai szakasz keskeny vágányu helyi érdekü vasut).
3	**Gyulafalvi erdei görpályák.** (Munkavágányok) Tulajdonos: „Erdélyi Erdőipar Részvénytársaság“. a) Gáborfürész Csilyámosig. b) Gyulafalva—Dealu—Batriu (nem hordozhatók). Ezen kivül több munkavágány.	Vignolles sinekkel	Tönkszállitás	18·750 2·000	760 m/m	5·4 kg.	„	6·8—7·0 m.	2	30	30	60	Felfelé lovakkal, lefelé guritva.	

Tételszám	Hol létezik a vasut, kinek birtokában van? (Megye, község, tulajdonos) Háromszékmegye	Mely rendszer, szabadalom szerint épült és a gyáros neve	Mely czélra használtatik	A hordozható vasut: összes vágányainak hossza	A hordozható vasut: nyom- (vágány) bősége	A hordozható vasut: sinjének sulya folyóméterenként	A hordozható vasut: mily aljakon fekszik, fa- vagy vas talpakon	A hordozható vasut: egy vágány, járom (mező), vagy egy sinpár hossza	Járó művek: egy kocsinak hány tengelye van	Járó művek: kocsi száma: fékkel	Járó művek: kocsi száma: fék nélkl	Járó művek: kocsi száma: összesen	Miként kezeltetik az üzem, emberi-, állati-, vagy gőzerővel?	Megjegyzés
4	**Bükszádi görpálya.** Tulajdonos: ifj. Farkas Márton (Maros-Vásárhely). „Fenyüfark alja“ nevü dülőn levő fürésztelep.	Vignolles sinek	Tönkszállitás	0·884	750·6 m/m	5·6 kg.	vas-alzaton	6·00 m.	2	6	—	6	Emberi erővel	259 m. siklószerüen, drótkötéllel van berendezve, melyet kézi erővel kezelnek.

A munkavágányok az erdei faipartelepeken, az üzlet természete szerint állandó változásoknak vannak alávetve és igy a hordozható mezei vasut jellegü vágányoknak használatban levő vonalhossza is folyton változik.

C) TELEGRÁF, TELEFON, POSTA.*

A telegráf.

A fontos hirek szállitásának szükségessége és eszközlése a közlekedés legkorábbi időszakából származik. A gyors hirszállitásnak legelső alakja az optikai jelzés volt a szárazföldön. E czélra a tüz fénye, a füstoszlopok és a fáklyák szolgáltak. Trója elestéről az első hirt állitólag jelzőtüzek (fanálok) által adták Görögországba. A áfrikai népek hasonló jelzéseket használtak, miként ez Hannó karthagói vezérnek Kr. e. 500 évvel irott és a görögök által „Periplous“-nak nevezett leirásából kitünik. A khinaiaknál a legrégibb jelzés szintén tüzekkel történt.

A hajósok nappal a zászlókkal való jelzéssel közlekedtek egyik a másikával.

A középkorban karokkal ellátott állványokat használtak optikai jelzésekre, melyeknek külömböző állásával voltak különféle jelek adhatók. A Claude Chappe által szerkesztett ilynemü jelzővel 1794-ben Toulontól Párisig (800 km.) egy jelzés 20 percz alatt érkezett el. Németországban a legjelentékenyebb ilyen farud-telegráf volt a Berlin és Köln között létesitett. Ennek a szerkezetnek legyőzhetetlen hátránya volt a lassuság mellett az, hogy csak tiszta, derült időben volt használható. A jelen század negyvenes éveiben, az elektromos telegráfnak gyakorlati alkalmazásával, a farud-telegráf teljesen megszünt.

Csaknem kétségtelen, hogy Háromszék lakottságának első korszakában, a mikor a földvárak keletkeztek, szintén a tüzjelzéssel adtak hirt a fenyegető veszélyről; erre lehet következtetni abból, hogy ezen erődítmények oly folytonos lánczolatot képeznek, melyek szomszédosai egyik a másikától láthatók.

Az elektromos telegráf első kisérletei 1746-ból valók, azonban a dörzsvillamosság alkalmazása sok gyakorlati nehézséggel járt kezdetben.

A galvanizmus és a Volta-oszlop felfedezése adott ujabb lökést a telegráfiának, azonban az elektromos telegráf gyakorlati értéke az elektro-mágnesség felfedezésével emelkedett nagy jelentőségre, különösen a Gauss és Weber által szerkesztett tűs telegráf felfedezése folytán. Steinheil müncheni tanár a megalapitója a jelenlegi elektromos telegráfnak, a ki 1837-ben épitette az eddig leghosszabb vonalat, München és az 5400 méter távolban levő bogenhauseni csillagvizsgáló között; ő fedezte fel 1838-ban a föld vezető képességét is.

Morse Sámuel 1837-ben Amerikában az általa feltalált iró- és nyomógépével nyitott uj tért az elektromos telegráfnak s ezzel elérte a telegrafálás azon magaslatot, hogy a föld valamennyi népe egyforma betüjelt használ, a mi a könyvsajtó terén még sokáig elérhetetlen vágynak marad. Hughes Dávidnak hosszas kisérletezés után 1868-ban sikerült a közönséges betükkel nyomtatott telegráfot mai alakjában megszerkeszteni s a Hughes-féle készülék és Morse telegráfja bonyolitja le azt az óriási forgalmat, melyet a telegráf napjainkban világszerte közvetit. A Bodeaux-féle igen elmés készülék teszi lehetségessé, hogy ugyanazon egy sodronyon egyidejüleg tetszőleges számu távirat adható és vehető, két nagy forgalmu főállomás között. A multiplex telegráf, vagyis az egy dróton egyidejüleg ide s tova való közlekedés Delanytól, Mayertől s ujabban a quadruplex telegráf Edisontól származik.

* Jelen fejezet megirásánál főforrásul szolgált „A világforgalom“ czimü mű. Összeállitották Csoperg László és Kuppán József. (Budapest 1889.) Továbbá adatokat köszönettel kaptam Gábor Antal m. kir. pastafőnöktől. A telegráfra és telefonra Szabó Károly kir. főmérnöktől. Azonkivül saját gyüjtött adataimat is felhasználtam.

Gyárfás Győző.

Az uj közlekedési eszköznek rendkivüli jelentőségét az államok csakhamar felismerték és siettek az elektromos telegráf felállitásával. Ausztria, Brandenburg, Poroszország 1846-ban épitette az első vonalat s jelenleg nincs ország és földrész, melyek egyik a másikával telegráfon ne közlekedhetnék.

* * *

A telegráf vezetékek földalattiak és földfelettiek. A vezeték nélkül való telegráf a legujabb tanulmányozásnak sikerrel kecsegtető tárgya.

A sülyesztett telegráf: földalatti, folyami vagy tengeri kabelekből áll. Katonai és hadászati czélokra ambuláns telegráf-készülékek szolgálnak, melyek a csapatok előhaladása szerint, azonnal szolgálatot képesek teljesiteni.

A vezeték kezdetben az elektromosságot az ezüst után legjobban vezető rézhuzalokból állott, melyeknek drágasága és kisebb szilárdsága miatt azonban a vasdrótok jöttek alkalmazásba, ezeknek vastagsága rendesen 4 mm.; a nemzetközi vonalaknál az 5 mm. átmérőjü drótok vannak megszabva, kivéve Kelet-Indiát, a hol 8 mm. átmérőjü drótokat használnak.

A póznák többnyire fából valók. Leginkább elterjedt a kontinensen a tölgyfa-pózna-rendszer. Ujabban impregnált fenyüfa-póznákat is alkalmaznak. A póznák távolsága 30—80 meter között váltakozik. A fapóznák helyett vasrudakat is vettek alkalmazásbá, azonban a telegráfpóznának használt vasrud nem felelt meg a várakozásnak.

A póznák és a drótok közé szigetelő harangokat iktatnak; a harangalaku szigetelők anyaga porczellán vagy üveg.

A telegráfvonalak a meglevő közutak és vasutak mentén vannak felállitva, hogy szem előtt és kézügyben legyenek. A vonal felállitása ott járt rendkivüli nehézségekkel, a hol lakatlan és ismeretlen helyeken kell megküzdeni a természeti és égalji viszonyokkal, mint — különösen — Ausztráliában. Azonkivül ellenséges viszonyok és oly előitéletek győzendők le, a melyek a mi körülményeink között már el sem képzelhetők. A kábelek lerakása, különösen kezdetben óriási fáradságba és költségbe kerültek.

A telegráf Magyarországon egészen fiatal intézmény. A bécsi kormány e tekintetben egészen az osztrák érdekeket tartotta szem előtt, midőn 1846-ban elkészitette a bécs-brünni vonalat. Hazánkba először Pozsony utján került el a telegráf, midőn a bécs-marcheggi vonalat Pozsonnyal összekapcsolták 1847. deczember 26-án.

Az egész monarchiára kiterjedő hálózatnak az 1849-ben kelt legfelsőbb három rendbeli elhatározás vetette meg az alapját, de az épités csak lassan haladt, ugy hogy Pest városa csak 1850. október 1-én vonatott be a hálózatba.

Az 1849. évben a telegráfvonal hossza Magyarországon csak 17 kilometer volt, ugyanannyi dróthosszszal és egy állami állomással: 1867. április 10-én már 8155·7 km. vonalhossz 16737·7 dróthosszszal, 181 állami és 144 vasuti telegráfállomással szerepel.

Az alkotmányos élet visszaállitásával a felelős kormány a fejlesztés után látott. Legelőbb is Budapestet tette a hálózat központjává, aztán belevonta a hálózatba a megyei székhelyeket és figyelemben részesitette az átfutó, nemzetközi vonalakat. 1867-től 1874-ig 1.719.376 forintot fordítottak a telegráfhálózatra. Háromszék vármegyébe az első táviróvonal 1872-ben jutott el Sepsi-Szent-Györgyre és Kézdi-Vásárhelyre, 1876-ban pedig Bereczkre és Soósmezőre. A rézből készitett vezetékek helyett visszatértek a 3 és 4·5 mm. vasdrótokhoz. Az üveg elszigetelőket teljesen kiszoritotta a porczellán.

A telegráfvonalak merőben hazai termékek. A tölgyfapóznákat erdeink adják, a drótokat a rimamurány-salgótarjáni részvénytársaság állitja elé, az elszigetelőket Zsolnai pécsi porczellángyáros készíti s a telegráfgépeket is hazánkban készitik és javitják. A telegráf bevételei állandóan növekednek, mig 1887-ig csak négy évben volt bevételi fölöslege.

Az 1887. évben a telegráfot egyesitették a postával, a mikor az országban 4295 egyesitett posta és távirdahivatal és 61 külön telegráfhivatal működött.

A magyar telegráf hálózatból a mi vidékünkön, idegen vonalhoz csatlakozik Románia felé Brassó—Predeál (Brassó megye), Soósmező—Tirgu-Okna—Bakau (Háromszék megye) és legujabban a gymesi szorosbeli (Csik megye). Az ugynevezett nemzetközi vonalak keretén, a melyek szárazföldi vezetékek és tengeri kábelek kombinációjából támadtak és földrészeket összekötő vonalak, mi általában kivül esünk.

A telegráfnak mint közlekedési eszköznek elterjedését az államok politikai elhatároltsága gátolta hosszasan, mig nemzetközi egyesületek létre nem jöttek. Elsőbben is 1850-ben a német-osztrák szövetkezet keletkezett, melybe Poroszország, Ausztria, Bajorország és Szászország léptek be. Az 1868-iki bécsi nemzetközi konferenczia mondotta ki, hogy Bernben nemzetközi telegráfigazgatóság szerveztessék, mely a szövetkezet hivatalos lapját a „Journal télégraphique“-t kiadja.

Az egységes dijszabást minden törekvés és tanácskozás daczára sem sikerült elérni; az 1879. évi Londonban tartott konferenciának azonban megvolt azon haszna, hogy minden állam a maga területén a szavak után számitott tarifát hozta be.

A nemzetközi telegráf-szövetkezetet ma csaknem az egész Földnek államai alkotják. Az 1884. évben Magyarország a telegráf bevételeinél 34.073 forint fölösleget ért el.

Jelenleg Ausztria-Magyarország és Németország ugyanazon dijszabást fogadta el, szavanként 3 kr egység-dij mellett. A Romániával való határszéli forgalomban 4 kr a szódij-egység.

* * *

Háromszék vármegye területén ez idő szerint négy állami távirda vonal, közte egy nemzetközi, három vonal omnibus vezetékkel, továbbá többféle vasutüzleti vezeték áll fenn.

Ami az állami távirda vezetékeket villamos árammal való ellátás tekintetében illeti, ezek között Brassó—Kézdi-Vásárhely—Sósmező—Bakau-i nemzetközi vezeték kivételével (mely munkafolyamra van berendezve) a többiek állandó villamfolyam áramra vannak berendezve.

A munkafolyamos vezetéken a kibocsátott árammal, a másiknál pedig a vezetéken lévő folytonos áramnak megszakitásai által történik a levelezés.

A vasutüzleti vezetékeknél már igen külömböző czélokat szolgáló vonalak lehetnek. Nálunk a brassó—kézdivásárhelyi helyi érdekü vasut forgalmának s az üzem biztonságának érdekeit az egyetlen ugynevezett üzleti levelező vonal kielégiti, mely a vasut mentén minden állomásba be van kapcsolva.

A sepsi-szent-györgy—csikszereda—ghymesi I. rendü m. á. v. vasutvonal mentén a fokozottabb igények s a várható éjjel-nappali forgalomra való tekintetből, már egyetlen üzleti levelező huzal nem elegendő, ezért a levelező vonalon kivül, melyen állami és magán táviratok továbbitása is meg van engedve, léteznek még tisztán csak vasuti-érdekből feszitett vonalak is, igy az ugynevezett kocsi-intézőségi-, harangjelző- és védjelző-vonalak.

E két utóbbi vonal az, mely a közönség érdeklődését azok müködése közben leginkább fölkeltheti, és azt méltán meg is érdemli; de nem egy esetben annak ismerete nemcsak jó szolgálatokat is tehet, hanem sok szerencsétlenséget is elhárithat.

Lássuk a harangjelzőket!

Ily vezeték a sepsi-szent-györgy—csik-szereda—ghymesi vonalon mindig két szomszédos állomást köt össze és minden vasuti őrházba be van vezetve; rendeltetése a vonatok inditásáról a vasuti pályaőröket értesiteni; a déli órát 12 órakor az egész vasut mentén az állomások és őrházaknál 12 egymásutáni harangütéssel jelezni, két állomás közt kisiklott vagy szerencsétlenül járt vonatról a két szomszédos állomást a legközelebbi őrháztól egymásután adott tizenkettőt meghaladó harangütéssel értesiteni, esetleg a nyilt pályáról segitséget, segélymozdony kiküldését bizonyos számu harangütésekkel kérni s végre a szomszéd állomás személyzetét fontos és sürgős távirat vétele czéljából a raktárból vagy az állomás területéről, avagy a lakásból a táviró asztalhoz hivni s végül a fővonalak elfoglaltsága esetén a két állomás közti sürgős távirati levelezés lebonyolitására is szolgál.

Ha vonat indul a pálya kezdő pontja felőli irányból a végpont felé, ezt háromszor egymásután adott 2—2 harangütéssel jelzik; ha pedig a vonat a pálya végpontja felől indittatik a pálya kezdő pontja felé, akkor háromszor egymásután adott 3—3 harangütés a jel.

Az előbb emlitettekből következik, hogy déli 12 órakor az egész magyar-osztrák monarchia összes fővasutai mentén, a hol harangvezetékek vannak, egyszerre üti a déli tizenkét órát minden állomásnál és őrháznál.

Ami a védjelzőket illeti, ezek csupán az egyes vasuti állomások akadálytalan forgalmának biztositására, védelmére szolgálnak.

A vasuti üzletszabályzat szerint biztonság okáért meg van állapitva, hogy egy elinditott vonat után legfeljebb 10 percznyi időköz elmulta után lehet egy ugyanoly sebességgel haladó második vonatot inditani; ezért mindenik őr a vonat elmenetele után a pálya közepére leszurja a tilalmi tárcsás rudat és 10 perczig ott tartja. Ezt ugy nevezik, hogy a vonat fedezve lett. Az igaz, hogy rendes körülmények közt ily sürü vonatinditások nem igen fordulnak elő, azonban vonattalálkozó állomásoknál eléggé gyakori. Haddgyakorlatok és mozgósitás alkalmával, valamint nagyobb kereskedelmi emporiumok állomásain már mindennapos.

Különben előre kell bocsátani, hogy kivétel nélkül minden inditandó vonatnak száma és előre pontosan megállapitott menetrendje van. A közönséget csupán a személyszállitó vonatok érdeklik s ezért ezekről külön menetrendek vannak kibocsátva.

Lássuk a védjelző müködését:

Minden vasuti állomás előtt és után mintegy 500 m. távolságban vannak eme jelzők felállitva, a melyeknél minden érkező vonatnak már pár lépéssel előbb füttyjelet kell adni, figyelmeztetvén az állomáson szolgálatban levő tisztviselőt a vonat érkezéséről, hogy esetleg az állomáson előforduló más vonatok rendezése, vagy kocsi tolatások folytán a pálya nyitva álló-e s be lehet-e a vonatnak akadály nélkül az állomásba jutni. Ha az állomási vágányokon még a rendezés folyik s a vonat érkezésekor még elfoglalva vannak, akkor a védjelzőt az állomásból villamos uton tilosra állitják és az érkező vonatnak addig kell kivül várnia, mig az akadályok elháritva, a vonat rendezve, a tolatások befejezve lettek, mikor is ugyancsak az állomásból a szolgálattevő tisztviselő egy készülék segitségével a jelzőt szabad bemenetelre állitja; csak ezen jel megadása után mehet a vonat az állomásba. Addig mig az állomási védjelző egyike vagy másika, esetleg mindkettő tilosra van állitva, az állomási épület egyik vagy másik, esetleg a mindkét oldalán lévő kis fali csengő folytonosan gyors csengetésben van, figyelmeztetvén és megnyugtatván a vasuti tisztviselőt, hogy a jelző még mindig tilalmasra áll és az állomáson a rendezés és a tolatások bátran eszközölhetők, nem kell félni a vonat bejövetelétől.

Az állomásépületnek melyik oldalán van a kis csengő müködésben, arról tudhatni, hogy azon irányban lévő védjelző tiloson áll. Ha a vonatot az állomásba beeresztették a védjelző megfelelő állitása által, ugy a csengetés azonnal megszünik. A vonat azonban még az állomásra be sem érkezett, tehát alig hogy a védjelzőt elhagyta, azt ismét tilosra állitják a vasutnak fedezése végett. Sepsi-Szent-György állomásra Csikszereda és Kézdi-Vásárhely felől két vonat is érkezhetik, azért az állomás ezen oldalán kettős csengettyü van alkalmazva a csiki és a kézdi-vásárhelyi vonalon alkalmazott egy-egy védjelző állásának megfelelő jelzésére. Természetes dolog, ha a kézdi-vásárhelyi vonat érkezik, a szabadra állitott védjelző előtt fütyölni tartozik; s csak azután mehet tovább. Ha egy időben érkezik a vonat Csikszereda és K.-Vásárhely felől s rendezés miatt az állomáson szabad pálya nincs, mindkét jelzőt tilosra állitják s a kettős csengettyü szólani fog. Ha pedig egyik vonatot a távjelző állitásával beengedték, ugy a kettős csengő egyike elhallgat s csak a másik szól tovább; a másik vonat is beeresztetvén, a másik csengő is elhallgat, hogy a vonatok beérkezése után ismét megszólaljanak, midőn a bement vonatok a jelző ujbóli átállitásával ujból fedezve vannak. A védjelzők az állomásoktól azért vannak legalább 500 m. távolságra kihelyezve, hogy az állomásból egész vonatok a váltón kivül kihuzhatók és más vágányokra állithatók legyenek.

Telefon.

A fentebbi villamos áram vezetékeken kivül Háromszék vármegyében még magánhasználatu távbeszélő (telefon) vonalak is vannak; melyek az 1888. évi XXXI. törv. czikk alapján létesittettek és engedélyezés tárgyát képezték.

Ilyen az „Erdélyi Erdőipar Részvénytársaságnak“ Brassótól Kovásznáig létesitett vonala, melynek folytatását képezi, ugyancsak Kovásznától a térréti vasut mentén s a siklón át Kommandó, Halom, Benedekhidja, Gyulafalva és Musáig terjedő igen számos beszélő állomásra bekapcsolt egész hálózata a telefon-vonalaknak; mely a Dobroszláni második sikló felé is ki fog bővittetni saját területen. Ezeken kivül még két kisebb magánhasználatu telefon vonalat kell megyénk határán megemliteni s ezek egyike Sepsi-Szent-Györgyön, Molnár Jenő lisztraktárától malmáig vezető vonal, a másik Bükszádon gróf Mikes Benedek örökösei üveggyárát és üvegköszörülőjét összekötő telefon vonal, melyeknek végein egy-egy beszélő állomás van.

Nem lesz fölösleges, ha röviden a telefon müködését is ismertetjük.

A telefont Reis németországi tanitó fedezte fel, majd Graham Bell s Edison javitotta.

Magyarországon az állami távbeszélő hálózatokban a Berliner-féle Transmitter és a Deckkert-Homolka-féle hangosan beszélő telefon van általánosan, mint legjobb alkalmazva.

A telefon müködése ugyanazon elven alapszik, mint a telegráf, csakhogy a villamdelej nem egy emeltyü kart mozgat, hanem egy vékony vaslemezt, az ugynevezett membrant.

A telefon müködése a következőn alapszik. A vonalon s az ezzel összekötött delejvas körül levő vékony dróttekercsen át állandó villamáram kering; ha a beszélőbe szólunk, hangot adunk; akkor a membran rezgésbe jön, miáltal az a háta mögött a közelben elhelyezett delejpálczához a rezgés következtében majd közelebb, majd távolabb jut s igy a delejmag delejessége hol erősebbé, hol gyengébbé válik s igy a körülötte elhelyezett vékony dróttekercsben, a delej erősségének változásához képest, a külömben gyenge áram indukálás folytán szintén hol erősbödik, majd gyengül. Ennek folytán a vonal másik végén bekapcsolt hasonló telefonban is, a delejt körülfogó dróttekercsben ugyazon hullámzónak nevezett erősebb vagy gyengébb áram fog keringeni. De tudvalevő dolog, hogy az erősebb áram a tekercsben levő delej hatását erősiti, a gyengébb pedig gyöngiti és a delej a membran vaslemezét a másik telefonban is majd erősebben vagy gyöngébben vonzza, tehát ugyanazon rezgést végzi a hallgató telefonjában, mint a beszélőében. A lemez pedig rezgésbe hozva, hangot ad, miként például a dob, azonban a dolog lényege abban áll, hogy azokat a rezgéseket kell előidézni, a melyek a hangnak a beszélőbe való bemondásával származnak. Ilyen természetü rezgések pedig csak a fentebb emlitett hullámzó áramok továbbitása által, villamosság utján keletkezhetnek. A membran csak akkor ad érczes hangot, ha érczes, például kürthangot vezetünk a beszélő telefonba.

Végül felemlitjük, hogy Háromszék vármegyében a törvényhatósági távbeszélő hálózat létesitése iránti mozgalom is megindult s hogy ennek áldásos hasznaiban való általános részesedés a közel jövőben várható.

* * *

Megemlithetjük még, a Föld összes államaiban a telegraf és telefon vonalak hossza több mint tizenhárom millió kilometernyi; tehát a földgömböt háromszázharminczszor fognák körül és harminczötször érnének a Holdig.

A posta.

A postaintézmény jelentőségét, a mi természetesen csakis jó közlekedési utvonalak által érhette el rendkivüli fejlettségét, mi sem jellemezheti jobban, mint Abu Djáfar Manour kalifa mondása: „Az én trónom négy oszlopon, az én uralkodásom négy férfiu vállán nyugszik, ezek a következők: egy igazságos kadi (biró), egy erélyes rendőrigazgató, egy becsületes pénzügyminiszter és egy hü postamester, a ki mindenről értesit.“

Az első postások az uralkodók hirvivői voltak, mig nem az állomások felállitása és a továbbadó berendezések bekövetkezhettek, a mivel a gyorsaság lényegesen növekedett. E fajta intézményekkel már az indiai, khinai, egyiptomi, assziriai, babiloni kormányok és a zsidó királyok birtak. Indiában az utügyeket és a közlekedést külön hivatalnokok vezették, a kik az érkező levelet másik hirvivő által késedelem nélkül továbbitották. Sőt az utak is minden 10 stadiumnyira (= 1890 m.) távolságjelző oszlopokkal voltak ellátva.

A futár után a ló alkalmazása volt nagy haladás. Cyrus alatt minden 4—4 parazanga távolságra (2276 m.) lovakat és lovasokat tartottak készenlétben, hogy a királyi leiratot lóhalálban továbbitsák a következő állomásra, a hol az érkező hirvivő lovastól teljes ellátásban részesült. Akár a székely népmesékben a táltos lovak és gazdáik.

Az intézmény a persáknál angara nevet viselt, a mi robotot jelent. A görögök angareia kifejezése átment a rómaiakra és a futárügyet a középkorban is angaria szóval jelölik. Háromszék vármegyében a székely lakosság a valamely munka után kialkudott részletfizetést, bért, vagy illetményt manapság is angariának nevezi.

A görög hemerodromus gyalog futár volt, a ki rendkivüli távolságokat volt képes befutni, mint hivatásos kengyelfutó.

A katonai czélokra épitett római utak a forgalomnak is szolgálatában állottak, s ezeken jártak a hirvivők: viatores, cursores, statores, tabellarii, a kiknek dijazása a calcearium (czipőpénz) volt. A római lovagok és a gazdag családok külön hirvivőket tartottak, azonkivül a leveleket utazók, kereskedők, hajósok továbbitották.

Az utazó hivatalnokok részére előfogat-intézmény állott rendelkezésre. Caesar a hadsereghez éjjel-nappal közlekedő dijtalan kocsit használt, de csakis a császárok alatt keletkezett államilag rendezett posta. Augustus létesitette az állami cursus publicust, mely ugy személyeket, valamint küldeményeket is szállitott. Magánszemélyek ki voltak zárva ezen postaintézmény élvezetéből.

Az utvonal állomásokra van osztva, mutatio és mansio elnevezéssel. A mutatiok 1—2 mérföldre voltak egyik a másikától és 20 igavonó barmot tartottak. A mansiókban 40 ló állott készenlétben s ez állomások egy napi-járó távolságra voltak egymástól és szállással is szolgáltak. A postaügyeket a praefectus praetorio vezette. A római utak sokkal fejlettebbek voltak, mint azt nehány fennálló műutból megitélni képesek vagyunk; miként ezt Ciceró feljegyzése bizonyitja. Caesar kétkerekü kocsiján 296 km.-t járt be egy nap alatt, a gyorsposta pedig naponként 178 km.-t tett meg. Az „utak királynéja“ volt a Rómából Capuán át Brundusiumba vezető Via Appia, melynek maradványai ma is bámulatot keltenek.

A szekérmüvek legrégibb alakja kétkerekü harczi szekér, melybe két vagy több lovat fogtak. Személyszállitásra háromféle kocsi szolgált, a gall eredetü rhéda, mely négykerekü volt, kettős vagy négyes fogattal, a carruca könnyebb szekérmű, melyet inkább csak a városokban használtak és a kétkerekü briota, postakocsi, melybe három lovat fogtak.

Teherszállitásra a clabulát és carrust használták.

* * *

A népvándorlás a római postaintézményt teljesen felbontotta. Nagy Károly kisérlete állami posta felállitása iránt nem vezetett czélhoz.

Rendszeres postaközlekedés csak évszázados szünet után létesült, de nem államok, hanem egyes érdeklődők és társaságok révén, minők az egyetemek, a papirendek és a városok voltak, mint a szellemi, illetve az ipari és kereskedelmi élet góczpontjai. A postai intézmény ismét a hirvivőknél vette kezdetét a középkorban.

Ilyen intézménye volt a párisi egyetemnek, a német lovagrendnek és a városoknak, melyeknek vonalai egymást kapcsolatba hozva, már a XIII. században a lombard és az északi német városok között állandó összeköttetést létesitettek. De a nyilvános intézet jogai, kötelmei hijján, a megbizhatóság és egység is hiányzott.

A klastromok szintén tartottak hirvivőket s a mészáros hirvivőktől származik a postakürt használata. Nemkülömben a könyvkereskedők és megbizott utazóik is levélhordókként szerepeltek.

A rossz utak mellett a postaintézmény fejlődését nagyban gátolták különféle szokások és furcsa jogok. Igy a telekérintési jog, mely szerint a letört szekér és a rajta levő tárgyak, melyek a földre estek, az illető földbirtokos tulajdonába mentek át, a miért is nem nagyon törekedett senki az utak javitására. Ilyen akadály volt az utkényszer, az árumegállitási jog és a kisérő intézmény, a midőn a kalauznak annál nagyobb volt a fizetése, minél rosszabb uton lassubb a haladás.

A birodalmi herczegek birtokain voltak aránylag legjobb utak, onnan származott a közmondás, hogy a jó fejedelmet a jó utakról, jó pénzről és adott szavának beváltásáról lehet megismerni.

A szekereket ökrökkel is vontatták ugyan, de szekéren utazni nem volt lovagias és férfias dolog, sőt a nők is lovon utaztak. Zsigmond magyar király és római császár a főpapokkal együtt 1414-ben lóháton utazott a konstanczi zsinatra.

A kocsiszerkezet előhaladásán nagyot lenditett, midőn a XV. században Komárommegyében Kocs községben feltalálták a hintót, vagyis a szijjakra függesztett kocsi-kosarat. Ilyen ingó kocsiban tartotta bevonulását Párisba bajor Izabella, VI. Károly franczia király felesége.

Az ilyen hölgykocsi azonban ritka volt, ugy hogy még IV. Henrik sem látogathatta meg egy alkalommal Sullyt, mert mint irta, „a kocsimat lefoglalta a királyné.“

A lovon való utazás kizárólagossága megszüntével a kocsinak nagyobb szerep jutott s ezek mellett a gyaloghintó terjedt el, melyet már a rómaiak is ismertek, lectica néven.

* * *

Az uj kor fejleményei a nemzetek között való érintkezést sürgették. Amerika felfedezése, a hajóutak megujitása, a könyvnyomtatás és a reformáczió bensőbb és sürübb közlekedést igényeltek.

A Thurn-Taxis herczeg-család őseit, a Toriani de Tassis olasz nemeseket bizta meg I. Miksa, hogy a császári leveleket dijtalanul szállitsák Németalföldre, a postaintézmény összes jövedelmeit biztositva számukra és utódaiknak.

Ezzel vette kezdetét a valódi postaintézmény s noha századokig folyt a pörlekedés a postajog miatt, az uj rendszer bevált és fejlődött.

Ausztria már 1615-ben szervezte postáját és azt a birodalmi Taxis-féle postától elkülönitette. VI. Károly a postahaszonbért 90000 forintért és ezen összegnek évenként fizetendő kamataiért megváltotta a Paar grófi családtól és jelentékenyen előmozditotta a postaügyet. Nagy Frigyes kimondta, hogy a posta, a király és nép érdekeinek, mint a melyek egyek, megfelelőleg szerveztessék.

A XVIII. században, a Németbirodalomban három nagy postakerület volt, u. m. az osztrák, a porosz és a Taxis-féle s ezeken kivül több kisebb kerület.

A postaintézmény előhaladása nagy hatással volt az utakra is, melyek nagyon siralmas állapotban voltak. A személyszállitás, jó szerkezetü kocsikon, rövid idő alatt nagyot lendült. Az első ilyen személyszállitó postakocsi Nürnberg és Frankfurt között közlekedett s ettől kezdve a postakocsisnak és a postakürtnek folyton emelkedett az ázsiója.

Azon nagymérvü haladás, melyet a postaintézmény a közelmultban felmutatott, a következő tényezők eredménye: a vasutak általános elterjedése, az elektro-

mágneses telegráfok feltalálása és alkalmazása, a brit posta ujjászervezése, az osztrák-német postaegyesület létrejötte (1850.) és a világ postaegyesület megalapitása (1874.)

A brit postának Rowland Hill eszméjére a pennydij szerint való ujbólszervezése az egész világ levélforgalmát átalakitotta; azt eredményezte a Hill-féle tervezet, hogy Anglia levélforgalma 75 millióról 1840-ben 170 millióra emelkedett.

Az 1850-ben létrejött német-osztrák postaszövetkezet kötelékében a suly-egységgel a szállitási dij is egységes lett. Ezt a szövetkezetet az 1870—71-iki események után a német birodalmi posta váltotta fel, valamennyi birodalmi tartományban egységes postakezelés lépvén érvénybe. Bajorország és Württemberg kivételével, melyekben a kormány rendeletein alapszik a postaforgalom.

Legnagyobb vivmánya a postaintézménynek az 1874-ben alakult világposta-szövetkezet, melyet dr. Stephan államtitkár, a hirneves „Reichspostmeister“ hozott létre. Huszonnégy állam képviselője irta alá 1874. október 9-én Bernben az általános postaszerződést, mely a levélposta kezelésében egyforma szállitási dijakat és nem remélt olcsóságot alkotott meg.

Az 1885. évi Lisszabonban tartott kongresszuson a pénzeslevelek, postautalványok és postacsomagok szállitását rendezték, továbbá a postai megbizás utján való pénzbehajtást, ujság előfizetést s általában az érték továbbitás könnyitését.

A világposta-egyesületbe tartozik jelenleg a földnek majdnem valamennyi müvelt állama és tartománya, az összes népességnek $^3/_5$ része. A egyesület kezelési központja a berni nemzetközi postahivatal, mely minden posta-távirói intézkedést hivatalosan nyilvántart és kiadványaiban köztudomásra hoz.

A világposta-egyesület irányelve és feladata az összes emberiségnek, a magánforgalom állandó és rendszeres közvetitése czéljából egy általános, egységes, könnyen hozzáférhető és olcsó organizmust nyujtani.

A magyar posta.

A postának története egyuttal a müvelődés történelmének egy része, különösen hazánkat véve tekintetbe.

A hirszerzés és a hiradás legrégibb közvetitője Magyarországon a futár. A honfoglaló Árpádnak is voltak futárjai, kik az egyes vezérek között az érintkezést fentartották. A vezérek karában az volt a szokás, hogy a közérdekü ügyek, például a nemzetgyülés idejének tudtuladására hirdetők járták be az országot, hirül adván: „Isten és a magyar nép szava, hogy mindenki jelenjék meg az ország községtanácsának meghallgatására.“ Vész idején, véres kardot hordtak szét az országban; a tiszti pristaldusok (törvényszéki kihordók) szintén bejárták az országot, hogy a törvényszéki idézéseket és az itéleteket a peres felekkel közöljék. Az uralkodók akaratát a „praeco“-k hirdették ki. Idővel ezt a lovas szolgálatot szervezni kellett.

László királynak 1093-ból kelt rendelete felhatalmazta a futárt, hogy bárki lovát elveheti, csakhogy minél hamarább teljesitse a király parancsát.

Kálmán király rajta volt ugyan, hogy ezt a nép vállára nehezedő sulyos terhet, a mennyire lehet, könnyitse, rendelvén, hogy a futár a maga lovát használja és a maga költségén lássa el magát; azonban ez intézkedést nem vették figyelembe, továbbra is László király rendeletéhez alkalmazkodtak, sőt a jobbágyság és a városok a futárokat még a maguk szekerén is kénytelenek voltak szállitani. A járókelő hivatalos népségnek ilyetén kénytelen-kelletlen szállitása idővel a „postáskodás“ nevet kapta.

A XIII. századig a királytól eredő, vagy neki szóló tudósitások és értesitések szóbeliek voltak s a kormányzás szóbelileg történt.

A rongypapiros feltalálása és az irás-olvasás terjedése a szóbeli rendeleteket vivő futárok intézményét leveleket szállitókká változtatta.

Hogy sok főur még a nevét se tudta leirni, még Mátyás idejében sem, az nem lehetett akadály a levél tartalmának megértésében; ott volt az iródeák, a ki megirt, elolvasott mindent.

Nagy Lajos korában a megyei tisztviselőket és közönséget irott levelekkel hivják a közgyülésre. Fennmaradt egy ily „currens“, melynek végső pontja igy hangzik: „A jelen levelet pedig, miután közületek egyik azt olvasta, mingyárt, haladéktalanul a maga szomszédjához juttassa (currere faciat), nehogy azáltal a mondott tanácskozás elhanyagoltassék.“

A kocsi feltalálásával a király embereinek továbbszállitásáról gondoskodni az utba eső városok és helységek kötelessége volt, e végre a rendes lóváltó állomásokon pihent lovak álltak készen. Mátyás király utazását igy irja le Heltai: „a hova megyen vala, ugy megyen vala, mintha repülne. Kocsi-postán egynehány száz mérföldre elment csak kevés napig“. A Kocsi helységbeliek szekérmüvéről „curriferi de Kocs“, meg „currus Kochy“ néven sok említés tétetik a krónikában.

Egyes czéhek a nagyobb városok közt derekasan fenntartották az érintkezést. A debreczeni mészárosok 1512-ben szép kiváltságokat kaptak, a miért Buda és Debreczen közt postai szolgálatot végeztek.

Szervezett posta-összeköttetést létesitett I. Ferdinánd király 1530-ban Pozsony és Bécs közt, mely kizárólag a király szolgálatában állott és a nagy közönség dolgait kizárta működése köréből. A speyeri birodalmi gyülésen 1542-ben felállitott tábori postát Magyarországon is behozták, Bécs-Ujhelyen át Komáromig s Esztergomig szervezték a postavonalat, melynek fejévé „Magyarország főpostamestere“ czimmel „udvari főpostamesterét“ Taxis Mátyást nevezte ki Ferdinánd király.

Hogy ebben a háborus világban mennyire megrendült a közbátorság, legjobban bizonyitja a törvény azon figyelmeztetése, hogy a nemesek ne járjanak kocsin, hanem gyalog vagy lóháton, hogy könnyebben védhessék magukat.

A XVI. század közepétől a XVII-ik végéig három souverain, u. m. magyar király, török szultán és erdélyi fejedelem közt volt megosztva Magyarország, tehát egységes postáról szó sem lehetett. I. Ferdinánd báró Paar „pozsonyi postamestert“ bizta meg, hogy az örökös tartományokban és Magyarországnak azon részében, mely királyának őt vallja, rendszeresen szervezze a postát. Az uj posta 1558. évi október hó 1-én kezdte meg müködését; a fővonal Bécsből kiindulva, Komáromig, innen Felső-Magyarországon át, Kassáig vezetett; 1566-ban a Dunántul nagy részében ideiglenes vonalakat kapcsoltak a fővonalhoz. Minthogy a jövedelem nem állt arányban a kiadással s a Paar család sem ragaszkodott nagyon a posta birásához: 1580. után a Taxis család, előbb Taxis Mátyás, azután Lamoral teljesiti Magyarországon az udvari főpostamesteri tisztet.

A posta ebben az időben hübér volt s a királytól kiváltságokban részesült; a postamesterek, mint a postaállomások tulajdonosai szerződéses viszonyban álltak a főpostamesterrel, és a levelek szállitásáért fizetett dijakat maguknak tartották. Már ekkor jelentékeny volt a levelezés, de azért a megyék, városok, királyi kamarák és magánosok is maguk gondoskodtak leveleik küldéséről.

A posták felállitása és a postavonal fentartása a főpostamester dolga; a hivatalos leveleket és stafétákat ingyen szállitotta, a miért aztán a haszon nagy része őt illette. A postamesterek jövedelme a levélviteli és a stafétákért fizetett dijakból került ki, továbbá maguknak tarthatták az utazásért fizetett dijakat, de viszont kötelezték magukat a lovaknak készentartására.

Az első postarendtartást II. Ferdinánd 1621-ben adta ki. Érdekes Tököly Imrének 1682-ben kelt utasitása, mely arról tanuskodik, hogy Tököly teljesen felfogta a posta fontosságát.

A postával való utazást megnehezitette az, hogy engedély vagy utlevél kellett hozzá; eleinte a postaállomás csak lovat adott, s az utas lóháton ment tovább, később fogatot és kocsit is lehetett kapni.

A török hódoltság területén rendezett postáról szó sem volt; ki-ki ugy utazhatott és küldhetett levelet, a mint neki tetszett, vagy a mint lehetett. Annyi gondjuk mégis volt a basáknak, hogy rendeleteik eljussanak oda, a hova szólnak. A szegedi mészárosok a XVI. századtól kezdve a törökök legalkalmasabb levélhordói voltak, a miért kiváltságokat kaptak.

Erdélyben más volt a posta szervezete. A rendek 1600-ban Háromszéken, Léczfalván tartott országgyülésen a fuvarozás és a fejedelmi levélhordók járás-kelésének szabályozása végett felállitották a főpostamesteri hivatalt.

A főpostamester rendelkezett a közlekedéssel, melyet a „postálkodók“ és „postálkodtatók“ végeztek; alája tartoztak a fejedelemhez vagy fejedelemtől küldött „posták“, kik részint lóháton jártak, részint pedig a postálkodóktól szekeren szállittattak. Magyarországon a főpostamester fizette azokat, a kik az ő dolgában jártak, Erdélyben pedig mindenki köteles volt ingyen szállitani a fejedelem levélvivő küldötteit. A „posták“ üzelmeit megsokalta végre I. Rákóczy György erdélyi fejedelem és 1634-ben kiadott utasitásában megtiltotta az erőszakoskodást.

I. Lipót alatt Erdély visszakerült az anyaországhoz; a törököket kiüzték az országból, végre tehát a postát is egységesen lehetett szervezni.

Az erdélyi posták életbe léptetéséről I. Lipótnak 1691. deczember 4-én kelt oklevelében tétetik emlités.

II. József császár alatt, a ki által a postaügy gyökeresen átalakittatott, több czélszerü változást foganatositottak. Nem érdektelen II. József nyilatkozata, midőn 1785-ben megtagadja beleegyezését, hogy Budán szobrot emeljenek neki: „Ha majd a kereskedelmet virágzásra juttattam, az országot egyik végétől a másikig országutakkal és hajózható csatornákkal elláthattam, a miként reménylem; ha akkor állit a nemzet nekem szobrot, köszönettel fogom azt elfogadni.“

II. Rákóczy Ferencz Felső-Magyarországon is és Erdélyben is rendezte fejedelem korában a posta ügyét, kilencz pontban foglalva össze az akkori postaszervezetet.

Czimeres futárokat kocsin és lovon szállitott a posta; a leveleket vagy stafétával, azaz rögtön, vagy ordináriával; azaz: meghatározott napon kellett szállitania. Rendesen hetenként kétszer gyüjtötték össze a leveleket, csomagba kötötték, lepecsételték és tovább küldték. A levélért minden iv után 4 poltura dij járt, melyet a feladáskor fizettek; a staféta drága mulatság volt, minden postaállomás után 90 denár.

Magánembert csak utlevéllel vagy a főpostamester nyilt rendeletével vihetett a posta; egy ló és egy személy után állomásonként 90 dénár volt a dij, továbbá az „ostorpénz“ és a felszállás helyén 60 pénz beiratási dij. A stafétát két postamérföldnyire másfél, a közönséges postát ugyanannyira két óra alatt kellett elvinni.

A szatmári béke Rákóczy postáját is megsemmisitette, mely azután visszakerült a Paar-féle postaintézet körébe.

Mikor végre ismét egy koronás fő alá került hazánk, a százados dulás érezhetővé vált földjén is. Igy például 1712-ben megtörtént, hogy a bihari követek három hétig voltak utban, a mig Pozsonyba érkeztek. Képzelhetni, hogy milyen lehetett az az ut, a melyen jöttek. III. Károly király sokat adván a kereskedelem fellendülésére, a posta szervezetéhez is hozzáfogott. Az országgyülés első izben 1715-ben foglalkozik postaügyekkel. Fontos lépés volt a haladás felé a kormánynak az a tette, hogy egyezségre lépett Paar gróffal s 1722. julius 1-től kezdve Magyarországon, Erdélyben és az osztrák tartományokban is a maga kezébe vette a postajog használatát. A Paar család legidősebb tagja továbbra is megtartotta a „legfelsőbb örökös tartományi postamester“ czimet, ezután is ő volt a postaügyek legfőbb tisztviselője, de a postáskodás és postaság joga kizárólag állami jog lett, sőt az 1723-ik évi 114. t. cz. a postaigazgatást is a felségre ruházza. A király a magyar és erdélyi, valamint az osztrák postákat egységes vezetés alá helyezte, egyformán kezeltette s mindannyiát a Bécsben székelő legfőbb udvari postahivatalnak rendelte alá, melyre a Paar gróf elnöklete alatt müködő postaigazgatás viselt gondot. A temesi bánságban 1736-ban Mercy gróf tábornagy a fuvarozásnak különös nemét, a

kambiatura-intézményt létesitette. Székelyföldön és különösen Háromszékmegyében ma is meg van a községi kambiator (hivatalos fuvaros) és a küldöncz.

Hazánkban 1749-ben meglehetős postahálózat volt már. Budapestről öt főirányban ágazott szét a közlekedés; nyugatnak Komárom, Győr, Mosony utbaejtésével Bécsbe vitt, mely után 12 magyar postaállomás müködött. Észak felé Hatvanon és Gyöngyösön át Tokajba (11 állomással), onnét egyrészt Kassára (3 állomás), másrészt Nagy-Kállónak, Nagy-Károlynak, Szatmárnak menve, Nagy-Bányára viszen (9 állomás). Kelet felé Hatvanon át Csegének, Hortobágynak vezet és Debreczenből 3 állomással Nagyváradnak ágazva el, Somlyón át Kolozsvártt végződik (26 állomás). Délnek utba ejti Kecskemétet, Szegedet; Temesvárott kétfelé szakad, egyik ágában Nagy-Becskerek és Pétervárad érintésével, Eszék felé kanyarodik (8 állomás), másik ágában pedig Lugoson és Szászvároson át Nagy-Szebenbe s onnét Brassóba hatol (17 állomás).

Szintén déli irányban vezetett az ut Székesfehérváron át Zimony felé, honnan Belgrádba lehetett eljutni (22 állomás).

* * *

A postakocsi vagy dilizsáncz alkalmazása is ebbe az időbe esik; 1750-ben már Bécsből Budára s innen Temesváron át Nagy-Szebenbe közlekedett a postakocsi. A dilizsánczot külön postakocsi-főexpediczió igazgatta; ez vetette meg a külön „levélposta“ és külön „postakocsi“ alapját.

II. József alatt a magyar korona területén a levélpostát kivették a bécsi főpostahivatal kezéből és a Pozsonyból Budára helyezett helytartótanács alá rendelték. 1790-ben Erdély postaügyeit függetlenné tették és az erdélyi gubernium vezetésére bizták; a befolyt jövedelem a kamara javára esett.

Erdélyben körülbelől az 1783. évtől kezdve lett postaigazgatóság rendszeresitve, mely alatt akkor 56 postahivatal müködött.

A XVIII. században törvényszéki idézeteket szokták volt ajánlva küldeni; magánemberek pénzküldeményekre használták a szállitásnak ezt a nemét. E miatt aztán sürüen fordult elé postarablás és nem ritkán épen a postalegények által, vagy tudtával. Biztos ut csak az volt, a merre postakocsik jártak. Háromszék vármegyében postarablás legutóbb az 1890. évben fordult elé, mikor a kariolt, mely Földvár állomásra igyekezett, Szemerja és Előpatak között tervszerüen kirabolták és a postakocsist lelőtték.

A levélgyüjtő helyek a mult században ott voltak használatban, a hol nem volt állomás. A földesuraknak és a városoknak megengedték a levélgyüjtést és a legközelebbi államásra való beszállitást. Háromszék levelezését csak Brassóból lehetett tovább intézni, miért is a gyalog postásoknak bő tere nyilt a járás-kelésnél. Esztergom, Keszthely, Székely-Udvarhely sem vitte tovább a „levélgyüjtőnél“.

Moldvából az ojtozi szoroson keresztül közlekedett Brassóba a „török posta“, szintén küldönczökkel.

A katonaság maga, saját embereivel közvetitette a levelezést.

Az 1829. évben a levélposta-intézet a politikai hatóságnak, a kocsiposta pedig a bécsi udvari postaigazgatóságnak volt alárendelve.

Pestre 1803-ban Nagy-Szebenből a posta kedden és pénteken érkezett.

Paar Károly herczeg 1813. lemondott minden főpostamesteri jogairól, a melyek a magyar s az erdélyi dicasteriumokra szállottak át.

A postamesteri tekintély növelésére szolgált az 1816-ban rendszeresitett diszes egyenruha; a postakocsisok nem kevésbbé diszes öltözetet kaptak. A levélpostát még 1815-ben két mérföld távolságra $3^1/_2$ óra alatt kellett szállitani, a mely lassuságot az ujságolvasó közönség nyugodtabban türte, mint ha manapság egy félórával jut későbbre kezéhez napilapja.

A nehézkes posta-dilizsánszok helyett a személyforgalom emelése végett Erdélyben az 1833. évben vezettek be „postai gyorskocsikat“, melyek négyes fogattal a konduktőrön kivül öt utast szállitottak, azonkivül leveleket, pénzes leveleket és három font sulyu kisebb csomagokat is. Ilyen gyorskocsi Pest és Bécs között hetenkint háromszor közlekedett s azon utaztak Bécsbe portékát rendelni a háromszéki kereskedők is, egy pár évnyi időközökben. A sulyos málhák szállitására szolgáltak a postai tárkocsik (Beancard-kocsi); a postai dilizsáncz pedig ezután „malleposta“ néven szerepelt.

A levélposta és a kocsiposta egyesitése hazánkban később következett be. Az osztrákoknál már a harminczas évek táján kezelték a „poste restante“ leveleket és a fizetetlen levelek számára levélgyüjtő szekrényeket állitottak fel.

A magyar vasuti törvény megalkotása után egy évvel, 1837-ben Pestről—Bécsbe 31 óráig tartott az utazás; Pestről—Nagy-Szebenbe 6 napig, Brassóba 7 napig; Sepsi-Szent-Györgyre a 8-ik napon érkezett el az utas, a mi még hagyján, mert Kolozsvár és Pest között $8^1/_2$ napi járó föld esett. Budáról—Nagy-Szebenbe 20 frt 30 krnyi elég mérsékelt viteldijt fizetett az utas, ezenkivül a postakocsisnak mérföldenként $1^1/_2$ pengőkrajczár (egy pengő kr = $1^1/_2$ kr) járt. Különben az akkori postai gyorsaságot jellemzi Kossuth Lajosnak 1836. okt. 14-én Ugocsamegye főjegyzőjéhez intézett levele:

„Tekintetes főjegyző ur becses levele szeptember 20-án költ, én vettem azt tegnap, okt. 13-án, jött tehát 23 napig. New-Yorkból Havreba vagy Liverpoolba 20 nap alatt érkezik a Paquet-Bote. Nincs-e valami kereskedői ut, mely Ugocsát Pesttel összeköttetésben tartja, mert a posta lassu is, költséges is, hitetlen is.“

Az 1838-iki postatörvény, melyet az örökös tartományokra hoztak, nem terjedt ki hazánkra, azért itt a viszonyok nem változtak. Bécs és Zimony között fuvaros gazdákból álló szövetkezet, a „gyorsparasztok“ tartották fenn a gyors közlekedést. Nagyvárad—Kolozsvár között a Biasini gyorskocsik, melyek mind inkább kelet felé szorultak Erdélyben; Ludvig stb. felé kocsik közlekedtek. Háromszéken nyaranta Brassóból közlekedett gyorskocsi Tusnád-fürdőig, a hol csak azon feltétellel kapott istállót a lovainak, ha utközben kikerüli Málnás-fürdőt, a mely elcsalogatja a tusnádi fürdővendéget.

A negyvenes években az Alföld közlekedési mizeriáin való segitség volt a legfőbb törekvés. A szabadságharcz után szervezte ujból Bruck báró a postaügyet. 1850. junius 1-től leszállitotta a levélviteldijat, behozta a levélbélyeget s azután életbeléptette a postautalványt. Az osztrák postatörvény 1851-ben kötelezővé lett nálunk is.

A postának hatalmas társa akadt a telegráfban, a két közlekedési ágat később egyesitették is. A stafétával való levelezés drágaságát bizonyitja p., hogy 1850-ben Pestről—Nagy-Szebenbe a levélküldés ezen az uton pengőpénzben 47 frt 50 krt tett. A vasut nem volt veszedelmes versenytárs, mert a gyorskocsi járást egyelőre nem volt képes megszüntetni.

Az abszolut kormány idejéből származik a postai utánvételezés (1860 óta) és a levelek express küldése (1859). A postadijakat az 1865. évben szabták ujból, eltörülve a levélviteldij addigi fokozatait, aképen, hogy 1866. január 1-étől kezdve a viteldij, tekintet nélkül a rendeltetés helyének távolságára, minden levél után, egy vámlatnyi sulyon alul, kivétel nélkül 5 krajczár legyen.

Az abszolut kormány alatt a postai gazdálkodást illusztrálja, hogy Erdélyben volt

a bevétel 1864-ben	433.681 frt;	1866-ban	461.304 frt.
a kiadás „	479.824 „	„	538.460 „

* * *

Az alkotmány helyreállitásakor, midőn a magyar kormány 1867. május 1-én a postaügyet átvette, Magyarország és Erdély területén 941 postahivatal müködött, melyek 618 utvonalon 26,164 km. hosszuságon közlekedő 947 járattal voltak összekötve.

1871-ben a kereskedelmi miniszter, a kinek resszortjába a közlekedés emez eszközei tartoztak, külön igazgatás alá helyezte a postát és a telegráfot s az elsőnek élére Gervay Mihályt, a másodiknak pedig Takács Jánost nevezte ki. († Kézdi-Vásárhelyen 1881.) A postahivatalok megmagyarosodtak ettől kezdve, fejlődtek és izmosodtak és meg is szaporodtak.

1884-ben a postahivatalok száma az országban 3468-ra emelkedett.

A mozgó postát fokozatosan kiterjesztették minden vasuti vonalra.

A levelező lapok behozatala, a mely közlekedési eszköz immár a képes levelező lapokig nemesedett, — a levelezést olcsóvá tette; az ajánlott levelek feladásánál és kezelésénél az eljárást könnyebbé tették, egyszerüsitették az express-levelekre vonatkozó szabályzatot; a külföldi hirlapok megrendelésének módját szabályozták és rendezték a belföldi hirlapok postai kezelését, behozták a levél- és hirlap-kötegeket, a postai dijakat leszállitották; egyszerüsitették a pénzes levelek küldésének módját, kiterjesztették a posta-utalványozás rendszerét; 1882 november 1-én behozták a postai megbizásokat, megteremtették a posta-takarékpénztárt és végre egyesitették a postát a telegráffal.

A hazai posta jelenleg kiállja a versenyt a külfölddel; a tisztviselők javadalmazása javult, sőt az intézmény az államnak jelentékeny jövedelmet is hajt.

* * *

A posta- és távirdaügyek főintézője a kereskedelemügyi m. kir. miniszteriumban az V. szakosztály: a posta- és távirdaigazgatóság, melynek főnöke Szalay Péter, posta- és távirdaigazgató. A vezérigazgatóság hét ügyosztályból áll.

A telefonügy élén áll a budapesti m. kir. távbeszélő igazgatóság, melynek vezetésével Balla Pál p. és t. főmérnök van megbizva. A szervezetet kiegésziti az országos posta és távirda számvevőség, négy szakosztályival és az országos posta és távirda gazdászati hivatal. Az egész ország kilencz posta- és távirda-igazgatósági kerületre van beosztva.

Az erdélyi vármegyék és ezek között Háromszék vármegye is a III., kolozsvári igazgatósági kerülethez tartoznak.

A kerületben van 24 kincstári, 333 szerződéses posta-távirda hivatal és 128 vasuti távirda, összesen 485 hivatal.

Háromszék vármegyére eső 35 hivatal közül kincstáriak: a sepsi-szent-györgyi és a kézdi-vásárhelyi.

A sepsi-szent-györgyi posta és távirda hivatalnak rendszeresitett személyzete: három tisztviselő és gyakornok, egy dijnok, öt altiszt és szolga.

Hivatalvezető Gábor Antal főtiszt. Szállitó postamester: Jakabos Simonné.

A hivatal naponta kétszer kézbesit; fel van szerelve négy levélgyüjtő szekrénynyel; kézbesitési kerülete három község és egy telep.

A k.-vásárhelyi kincstári posta- és távirdahivatal naponta szintén kétszer kézbesit; kerületéhez tartozik hét község.

Rendszeresitett személyzet: három tisztviselő és gyakornok, egy dijnok, négy altiszt és szolga.

Hivatalvezető ifj. Kovácsy Bálint, szállitó-postamester: Benkő Lajos.

Háromszék vármegyében a posta- és távirdahivatalok felállitása a következő sorrendben történt:

	Posta	Távirda	Egyesittetett
Sepsi-Szentgyörgy	1850	1872	1878
Kézdi-Vásárhely	1852	1872	1887
Alsó-Csernáton	1872	—	—
Al-Torja	1884	—	—
Árapatak	1885	—	—
Barátos	1892	—	—
Baróth	1855	1884	1887
Bereczk	1852	1876	1887
Bikfalva	1884	—	—
Bodola	1884	—	—
Bodzaforduló	1880	1890	1890
Bükszád	1883	1883	1884
Dálnok	1885		—
Előpatak	1860	1872	1889
Esztelnek	1883	—	—
Gelencze	1894	—	—
Gidófalva	1884	—	—
Ilyefalva	1863	—	—
Kézdi-Martonfalva	1885	—	—
Kézdi-Szentlélek	1884	—	—
Kovászna	1855	1885	1887
Köpecz	1884	—	—

	Posta	Távirda	Egyesittetett
Maksa	1863	—	—
Málnás	1879	—	—
Nagy-Ajta	1865	1893	1893
Nagy-Baczon	1885	—	—
Nagy-Borosnyó	1874	1890	1890
Nagy-Nyujtód	1884	—	—
Papolcz	1895	—	—
Réty	1884	—	—
Sepsi-Köröspatak	1884	—	—
Soósmező	1854	1876	1884
Uzon	1869	1890	1890
Zabola	1882	1890	1890
Zágon	1882	—	—

* * *

A megelőző postai viszonyokhoz képest változások és uj postahivatalok létesitése főleg a vasutak kiépitése folytán vált szükségessé s a mennyiben e tekintetben méltányos igények merültek fel: Háromszék vármegye közigazgatási bizottsága és első sorban Potsa József v. b. t. tanácsos, főispán véleményezéséhez képest a posta- és távirda igazgatóság elismerésre méltó buzgalommal járt közbe és intézkedett, hogy a közforgalom érdekeinek csorbitása nélkül a helyi forgalmi igények is kielégitést nyerjenek.

A felsorolt postahivatalokon kivül a nyári időszakban Bálványosfüreden is postahivatal áll a fürdőző közönség rendelkezésére.

A közvetlen összeköttetéssel nem biró községek az illető postahivatallal községi küldöncz által tartják fenn az összeköttetést.

A fővárosi hirlapokat Háromszék vármegyében, a fővonalak mentén már a keltezés utáni napon kézbesitik az előfizetőknek; a Sepsi-Szent-Györgyön és Kézdi-Vásárhelyen megjelenő „Székely Nemzet“-et és „Székelyföld“-et pedig nagyrészben még ugyszólván nyomdanyersen olvashatni.

Háromszék vármegye területén levő m. kir. posta- és távirdahivatalok 1896. évi szolgálati viszonyairól és forgalmáról az alábbi statisztikai adatok nyujtanak felvilágositást.

Folyó szám	A posta és távirda hivatal állomás neve	A hivatal kézbesitő kerületébe tartozó község, telep	Minő szolgálatot teljesit a hivatal		Hivatali személyzet					Postalegény, vagy gyalogküldöncz s kézbesitők		Szállitási eszközök létszáma			Jövedéki bevétel távirdát is beleértve	Fentartási költség
					kincstári hivatalnál alkalmazott személyzet összesen	postamester		kiadók és kisegitők				ló	járművek			
			posta	posta-távirda		férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő		kariol	küldönczkocsi	frt	frt
1	Alsó-Csernáton	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	533	244
2	Al-Torja	3	—	1	—	—	1	—	1	2	—	1	—	1	833	604
3	Árapatak	1	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	313	232
4	Baróth	4	1	—	—	—	1	2	—	3	—	4	—	2	7417	2569
5	Barátos p. u.	3	—	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	425	232
6	Bereczk	4	1	—	—	1	—	—	1	2	—	2	—	2	1351	1053
7	Bikfalva	3	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	326	402
8	Bodola	2	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	643	422
9	Bodzaforduló	17	1	—	—	1	—	—	1	1	—	2	—	1	498	1232
10	Bükszád	3	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2282	604
11	Dálnok	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	507	405
12	Előpatak	—	1	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	885	759
13	Esztelnek	3	—	1	—	1	—	—	1	1	—	2	—	2	333	622
14	Gidófalva	5	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	515	462
15	Gelencze	4	—	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—	1	954	618
16	Ilyefalva	4	—	1		1	—	—	—	2	—	1	—	1	879	726
17	Kézdi-Martonfalva	2	—	1	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	269	232
18	Kézdi-Szentlélek	3	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	427	232
19	Kézdi-Vásárhely	7	1	—	8	1	—	—	—	3	—	5	1	3	14147	6465
20	Kovászna	7	1	—	—	1	—	—	2	2	—	1	—	1	6691	1475
21	Köpecz	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	525	382
22	Maksa	5	—	1	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—	555	468
23	Málnás	3	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1144	262
24	Nagy-Ajta	3	1	—	—	1	—	—	1	2	—	1	—	1	1681	1021
25	Nagy-Baczon	2	—	1	—	—	1	1	—	1	—	1	—	1	1401	522
26	Nagy-Borosnyó	6	1	—	—	1	—	—	1	1	—	1	—	1	1681	1095
27	Nagy-Nyujtód	2	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	218	232
28	Réty	2	—	1	—	—	1	—	—	2	—	—	—	—	277	402
29	Sepsi-Köröspatak	2	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	637	468
30	Sepsi-Szent-György	4	1	—	8	—	1	—	—	3	—	5	2	2	20445	7961
31	Soósmező	—	1	—	—	1	—	—	1	2	—	2	—	2	1111	1367
32	Uzon	2	1	—	—	—	1	—	—	1	—	1	—	1	1748	910
33	Zabola	—	1	—	—	1	—	—	1	2	—	—	—	—	1245	735
34	Zágon	1	—	1	—	1	—	—	—	1	—	1	—	1	908	799
35	Papolcz	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	422	402
	Összesen	109	13	22	16	21	14	5	13	45	—	32	3	23	74226	36616

A forgalmi adatokat az 1896. évről a következőkben mutatjuk be, Háromszék vármegye összes postahivatalait illetőleg.

Érkezett: bérmentes és bérmentetlen levél: 479.700 drb; levelező lap: 176.592 drb; nyomtatvány és áruminta: 149.838 drb; portómentes egyszerü és ajánlott levelezés: 270 946.

Ajánlott dijköteles levél érkezett 49.556 drb; feladatott 49.686.

Utánvételes levelek: érkezett 1.638 drb; feladatott 104 drb.

Csomagok száma: érkezett 87.542; feladatott 35.256.

Pénzeslevelek: érkezett 4576; feladatott 6,058.

A csomagok és pénzeslevelek közül portómentesen érkezett 5.789 drb; feladatott 7.124 drb.

A csomagok és pénzeslevelek közül utánvételesen érkezett 18.148; feladatott 7.202 drb.

Utalvány érkezett: 58,882 drb, 1,608.729 frttal; feladatott 92.071 drb, 2,416.870 frttal.

Postai megbizások száma 1.052 drb.

Távirat feladatott: 18.086 drb; érkezett 21.070 drb; és közvetittetett 57 drb.

Távirdai bevétel: 8.675 frt.

Postatakarékpénztári befizetés 38.737 frt; kifizetés 27.844 frt.

Cheque befizetések 1,165.631 forint; kifizetések 159.246 frt.

A megelőző évhez képest a bevételi többlet 37.610 forint volt.

* * *

A fentebbiekben vázoltuk nagyjában közlekedési viszonyainkat, a melyeknek további fejlődése elé annál reményteljesebben tekinthet a jövendő nemzedék, mert épen a közlekedés tökéletes és olcsó volta az, a mitől heverő természeti kincseinknek kiaknázása és értékesitése, ipari vállalatok keletkezése és gazdasági viszonyainknak fellendülése várható, hogy a sokat hangoztatott székely vagyonosodással a hazafias kitartás és a küzdelmes léttel szemben az ellenálló képesség örökről örökre gyarapodjék.

KÖZMÜVELŐDÉS.

EGYHÁZAK.

A templom tisztelete korán kifejlődött a székelyeknél s a vallásos élet általában még ma is élénk. Nincsenek megbizható adataink rá, hogy Háromszék vármegye lakósai mikor vették át a keresztyén vallást, de annyi bizonyos, hogy nem voltak az elsők között. Határszéli helyzeténél, geografiailag is mintegy kontinentalis fekvésénél fogva, itt a járhatatlan rengetegek bérczei tövében legtovább föntarthatta magát az ősvallás. Hozzáférhetetlen volt a Székelyföld hagyományaihoz való ragaszkodása miatt is. Az a nép, mely szokásait, nyelvjárását, házi berendezkedését a nyugati müvelődés befolyásainak még ma is oly nehezen engedi át, ősapái hitéről sem mondott le egykönnyen.

Ha az ujabbkori történetirók oknyomozó kutatásai végérvényesen döntöttek volna a székelyek eredetére vonatkozó vitás kérdésben, akkor le kellene mondanunk a krónikairóknak, Anonymusnak, Kézaynak, Thuróczynak följegyzései hitelességébe vetett bizalmunkról s át kellene adnunk magunkat annak a meggyőződésnek, hogy a székelyek I. László idejében települtek be ide határvédőknek. Mert szerintök mig a XI. században kun és besenyő betörésekről szólnak a kutfők, székelyeknek, a kik ezeket a betöréseket első sorban akadályozhatták volna meg, semmi nyoma sincs a följegyzésekben. László ideje óta azonban teljesen megszünnek a kunok berohanásai, nyilván való bizonyságául annak, hogy az erdőelvi tartomány középső részeibe, a Hargita aljára, a Maros és Küküllő mentére ekkor települtek be a székelyek. Innen terjedtek azután tovább kelet és dél felé, a mai Székelyföldre. Betelepültek pedig ezen felfogás szerint a dunántuli vidékről, melynek nyelvjárása leginkább megközeliti a székelyekét.

Nagyon természetes, hogy ha ez a föltevés kutfőkkel és irott adatokkal támogatható volna, akkor az a kérdés is könnyen eldönthető lenne, hogy a mai székelység mikor vette át a keresztyén vallást. Ez esetben magukkal hozták az uj vallást. A keresztyén vallás terjesztése ugyanis ebben az időben teljesen be volt már fejezve s Hadurnak nem áldoztak már akkor még ilyen félreeső hazarészben sem, mint a Székelyföld.

Ellenben ifjabb Gyulának, a pogánysághoz szitó erdélyi vajdának a krónikák adatai szerint hüséges szövetséges társai akadtak a székelyek egy részénél s a keresztyén vallás ellen lázadó székelyek közt háromszékiek is vannak. I. István király a vármegyei szerkezet életbe léptetése után sem bántotta a székelyek intézményeit; erről tanuskodik az is, hogy az erdélyi vajdaság és a székelyek ispánsága csak hosszu idők mulva egyesittetett. Istvánnak szüksége volt a kunok és a besenyők betörése ellen egy önállóan szervezett határőrvidékre s hogy a keresztyénséghez hü maradt székelyek segitségével diadalmaskodott a pogány Gyulán, az már nem tartozik a mondák körébe. Hogy Opour főrabonbán a pogány Ikát a Fekete-Ügyig üzte, hol ez utóbbi az Ikafalva mellett romjaiban még ma is látható Ikavárát épittette, az lehet hagyomány; de hogy Bálványos vár létezése még pogány vallást követő székelyekre vezet vissza, az kétségtelen. Följegyzések szólnak arról is, hogy a székelyek mind a két Vatha-féle lázadásban részt vettek, a mi természetesen nem történhetett volna meg, ha őket I. László telepiti be.

Mindazonáltal a hittérités nagy munkájának közelebbi adatai hányoznak. Csak annyi bizonyos, hogy már a XIII., sőt a XII. században is egyházak voltak itt. Hogy a keresztyénség átvétele idejéből templomok, épitkezési emlékek nem maradtak fenn, az abban leli magyarázatát, hogy a szent István s még a későbbi királyok által épitett templomok is ugy szólván hevenyészett épületek voltak, legtöbbnyire fából, a mi nem állhatott ellent az időnek és viszontagságának. István korából például egész Erdélyben nincs egyetlen templom romja sem. A gyulafehérvári későbbi származásu.

Háromszéken a tizenharmadik században épült Szentléleken templom, sőt a közép-ajtai rom. kath. templom Benkő József szerint, a menyezeten lévő feliratból

ítélve, az 1141-ik esztendőben épülhetett. A szentkatolnai, szentiványi, polyáni, oltszemi, miklósvári, sepsi-szentgyörgyi, márkosfalvi, maksai, lisznyói, lemhényi, léczfalvi, kőröspataki, ilyefalvi, baróthi, árapataki, angyalosi, altorjai, alsó-csernátoni stb. egyházközségek alakulása legalább is a XIII. századra tehető.

A reformáczió után már biztosabb forrásokra akadunk az egyházak, a különböző felekezetek fejlődését illetőleg. Az egyház egységét megbomlasztják itt is a nyugatról átkelt szabad eszmék a hitéletben és hitczikkekben. A nagy reform hullámai átcsapnak ide is s majdnem hihetetlen erővel és gyorsasággal hóditnak. A két protestans felekezet, a református és unitárius a terjeszkedésben egymással versenyre kel. A kath. egyház saját intézményeinek, templomainak és iskoláinak megerősitésével, igen sok helyen pedig tettleges ellenállással felel az uj vallást követők erőszakos behatolásának.

S ebben a forrongásban, az egymással küzdő eszmék gomolygásában, mely az átalakulást és végleges elhelyezkedést megelőzte, mindenik hitfelekezet igyekszik régi híveket megtartani és ujakat toborzani a maga számára. S mig egyik rész tért foglal s a másik befolyásokat veszit, alaposan megváltozik az egyházi élet külső képe is. Falvak, városok tömegesen térnek az uj vallásra; templomok, papi lakok, javadalmak, birtokok uj tulajdonosra szállnak át. Az egymással is küzdő két protestans felekezet közül pedig végre győztesen kerül ki a versenyből Kálvin vallása.

Sajnos azonban, hogy még ebből a korszakból is csak nagyon töredékesen és hiányosan beszélnek az irott adatok Háromszék vármegye egyházainak belső viszonyairól és gazdasági berendezkedéséről. Anyakönyveket ha vezettek is, elkallódtak vagy megsemmisültek azok idők folyamán. Az 1802-iki nagy földrengés pedig megrongálta a templomokat, archivumokat s az egyházak levéltára, a mit háborus idők vagy belső villongások megkiméltek, nagy részben elpusztultak.

Nem is czélja ennek az Emlékkönyvnek az egyházak, különböző hitfelekezetek történetével részletesen foglalkozni. Mindenik egyház gondoskodott már e tekintetben eleget tenni a mult idők emlékei iránt tartozó kegyeletes kötelességének. Alább az egyházközségek közül a rom. kath. anyaszentegyház hitközségeinek multjára vonatkozó adatokat jegyzünk fel; mig az ev. ref. egyházak beléletét a kommunitás szervezetének és müködésének rövid vázlatával ismertetjük meg.

Ki kell azonban emelnünk e helyen is, hogy a szálló igévé vált „vallásos türelemnek klasszikus földjén“, az erdélyi részekben Háromszék vármegye járt elől jó példával minden időben a kölcsönös felekezeti békesség és egyetértés ápolásában. Attól az időtől kezdve, mikor a reformáczió mozgalmai bevégezték itt is átalakitó munkájukat, az egyházközségek és felekezetek elhelyezkedésével megszünt itt minden torzsalkodás. Katholikus és protestans testvéri egyetértésben, a szeretet közösségében él egymással. Vallásos meggyőződéséért nem háborgatottan, hite szerint imádja mindenki istenét. Templomépitéshez, egyházi szerelvények előállitásához kölcsönös adományokkal járulnak a felekezetek egymásnak. Iskolák alapitásánál, tanitók fizetésénél a község lakói egyaránt hordozták a fedezet terheit arra való tekintet nélkül, hogy a tudomány hajléka melyik vallásfelekezet tulajdonában van. Leggyakrabban egy és ugyanazon iskolába járt katholikus, református és unitárius szülők gyermeke, a szerint, a minő felekezet volt a községben az iskolafentartó.

S a kölcsönös türelemnek ez a szép jellemvonása ma is egyik tiszteletre méltó erénye Háromszék vármegyének.

Fájdalom, az egyházak hivei ma már jobbára csak tiszteletükkel adóznak lelkipásztoruknak. A papok javadalmazása sehol sem áll arányban itt azzal a kötelességtudó, hazafias szolgálattal, melyet a lelkészek felekezeti különbség nélkül oly lelkiismeretes buzgósággal teljesitenek egyház, társadalom s a haza érdekében. Bőkezü, régi patronusok kihaltak. A hivek áldozatkészségét s az egyház külső istápolása iránt eddig tapasztalt nemes lelkesülést lassanként lefokozták a fejlődött közélet igényei. A kepefizetés kezd már teherré válni. S az egyház szolgájának nyujtott bér hova-tovább csökken erkölcsi és anyagi értékében. Egy-két vagyonosabb egyházközség kivételével, valamennyi egyház lelkészei csak a tisztességes szegénység határai között felelhetnek meg a ház- vagy családfentartással s a társas élet követelményeivel járó nehéz feladatuknak. Még a kongrua s a lelkészi fizetések állami kiegészitése is csak épen türhetővé fogja tenni ezt a sulyos helyzetet, de egészben véve csak mérsékelten járul a lelkészek anyagi viszonyainak emeléséhez.

Rom. kath. egyházközségek.

A sepsi-miklósvári esperesi kerületben.

Baróth. A parochia régi keletkezésü. Az 1224-ben kiadott András-féle kiváltság-levélből lehet következtetni, hogy ez a lelkészség a 13. század elején, vagy talán még kevéssel azelőtt is létezett. 1332-ben Damasus volt a plebános. E parochia a 16. és 17-ik század vallásvillongása idejében is érintetlen és sértetlen maradt, főleg egy baróthi asszony buzgalma által, a ki más nőket is fellelkesitve, nyársakkal s botokkal a templom ajtajánál megjelent s a fejedelem biztosainak s a nem kath. predikátoroknak, kik a templom elfoglalására küldettek, hősiesen ellenállott s a templomba való bemenetelt megakadályozta. A mostani templom az 1564-ben épült régi templom helyett a hitközség költségén 1760—1767-ben épült; a szentély baróthi Keserü György nagyváradi kanonok költségén készült, a torony az 1802-ik évi földrengés által összeomlott s 1822-ben ujraépittetett. Az anyakönyvek 1674-től kezdődnek. Van egy kápolna a bold. Szüz Mária születésére. A templom szt. Béla tiszteletére épült. Bodvaj leányegyházban egy kápolna Pád.

szt. Antal tiszteletére áll fenn. Kegyur: a hitközség. A hitközség lelkipásztorai, Veszely Károly s Vincze István buzgósággal müködtek a templom és iskola felvirágoztatásán. Oltáregylet alakult a templom diszitésére s „Rózsafüzértársulat“ a hitélet emelésére. Gergely Ferencz főgondnok a plebánosok müködését buzgóságával elősegitette. Az uj lelkész Máthé István szerencsés auspicziumok között vette át 1896. juliusban a plebánia vezetését. Hivek száma 2266.

Bodza. A 13-ik században már meg volt alapitva e plebánia. Mikor és mily viszontagságok között szünt meg, nem tudható.

Mária Terézia a bodzai káplánnak 200 frt fizetést s 12 öl fát utalványozott évenkint s a szt ferenczrendi tartományfőnök felkéretett, hogy küldjön ide egy szerzetes atyát. E lelkészség 1749-ben állittatott fel; s az anyakönyvek is ezen évtől vannak. A templom a szt. Háromság imádására áll. Kegyur a kir. kincstár. Lelkész: a zágoni lelkész. Hivek száma 28.

Ilyefalva 1332-ben Pál emlittetik a kir. tizedek lajstromában mint itteni pap. 1443-ban Székely Antal fehérvári esperes volt a lelkész. Az 1443. körül épült régi templomot a reformátusok birják. Az uj lelkészség 1701-ben állittatott. Esztelneki Nagy Mózes volt az első plebános 1701-ben, a ki saját telkét s az ő költségén épitett s Pád. Szt. Antal tiszteletére fából készült kápolnát s házát, valamint szántóföldjeit átadta Radován Özséb s Székely András paulinus szerzetes atyáknak, a kik mint misszionariusok idejöttek. E plebániát a paulinus atyák birták s kezelték e szerzetes rendnek az 1786-ik évben bekövetkezett feloszlatásáig. Az utolsó szerzetes atya, Burján Lőrincz 1786-ban letévén a szerzetes ruhát, mint világi pap vezette a plebániát. A nevezett Szt. Antal kápolna idő folytán megrongálódván, helyébe uj épült 1754-ben, a minek költségeihez az unitariusoktól áttért Deák alias Gidófalvi Gábor alkirálybiró 600 frttal s Hollaki János 120 frttal járult. E kápolna is elromolván a földrengés miatt, 1824—1827 között más épittetett, s ennek helyébe 1867-ben a vallásalapból nyert 8154 frt 38 krral uj templom épült. Az anyakönyvek 1701-től kezdődnek. A templom fájdalmas Szüz Mária tiszteletére áll. Előpatak fiókegyházban Erőss Sándor kanonok 1849-ben kápolnát épittetett.

A plebánia püspöki szabad adományozás alatt van. Plebános: Hofmán Mihály. Hivek száma: 517.

Kőröspatak. A 16-ik századbeli vallási mozgalmak előtt itt virágzó hitközség volt. 1332-ben István volt a pap. A Kálnuk (Kálnok) régi nemes és jeles család udvarában 1426-ban kápolna állittatott.

Daniel Ilona a temetőben is kápolnát épittetett, s a községben is volt egy templom. E templomot az unitáriusok János Zsigmond fejedelem beleegyezésével 1568-ban erőszakkal elvették s a kik kevesen katholikusok maradtak, azok félelemből titkon hallgattak szent misét a Kálnoky-féle kápolnában a Csik-Somlyóról hivott szerzetes atyák szolgálata folytán.

Kastal János általános püspöki helynök 1735-ben kelt látogatási okmányában ezek foglaltatnak: „Itt két templom van, az egyiket az ugynevezett Verestemplomot az unitáriusok, a másikat reformátusok vették el; a katholikusok kénytelenek a Kálnoky-udvarban levő kápolnába járni, mert nyilvános templomaikat elvették.“ A köröspataki hivek — körülbelől háromszázan — 1752. máj. 5-én ismételten kérték Mária Teréziától, hogy templomuk, melynek katholikus voltát a szenvedő Jézus s a Bold. Szüz Mária képei bizonyitják, minden járulékaival együtt nekik adassék vissza; s a visszaadás a gubernium 1781. évi márcz. 27-én kelt. 1390. számu rendeletére, az unitáriusok tiltakozása daczára meg is történt Henter Ferencz főkirálybiró közbejöttével.

Ezen visszaszerzett templom 1788-ban a vallásalap 1848 frt 25 krnyi költségén kijavittatott s 1796-ban felszenteltetett. Ezen régi templom helyébe 1859—1868-ig egy uj épült a vallásalap terhére. A kereszteltek anyakönyve kezdődik 1716-tól; a házasultaké: 1762-től; az elhaltaké: 1759-től. A templom a Szt.-Háromság imádására van.

A nyolczvanas években uj papilak készült a vallásalap költségén; 1892-ben pedig gróf Kálnoky Félix özvegye szül. báró Beess-Chrostin Ludmilla a népnevelés terén tette nevét emlékezetessé, midőn 55,000 frttal. itt kisdedóvó s leánynevelő intézetet létesitett. Az intézet vezetését szathmári irgalmas növérekre bizta.

Árkos leányegyházban a templom Szt. István király tiszteletére áll; ugyanott van a báró Szentkereszty-udvarban Szent-György tiszteletére egy kápolna. Plebános: Kozma Imre. Hivek száma: 907.

Miklósvár. 1211-ben Szt. Miklós vára. A 14. századbeli Regestrumban emlittetik János pap de Mylkosuava. A 16-ik századbeli reformácziókor a kath. vallásból kitért. A templomot a reformátusok elfoglalják. Ezen templomot 1715. máj 23-án Jegenyei István baróthi plebános visszafoglalta gróf Kálnoky Ádám közremüködésével.

A tulságosan megrongált templom helyébe a vallásalap költségén 1771—1775-ig uj templom épittetett s 1848-ban megnagyobbittatott.

Az anyakönyvek 1716-tól kezdve vannak. A templom Szt. Miklós tiszteletére áll fenn. Ugyanott van Szt. Anna kápolna is. Hidvég leányegyházban a gróf Nemes János udvarában egy kápolna épült a gróf Nemes Ábrahám által 1866-ban végrendeletileg hagyott 10000 frttal. A plebánia püspöki szabad adományozás alatt áll. Plebános Császár Károly; hivek száma: 1197.

Mikó-Ujfalu. A régi templom a községgel együtt az ugynevezett Bükszád üvegcsür patakban feküdt, de 1812-ben a bükszádi üvegcsüri telepitvényesek közbiztonság tekintetéből királyi parancs folytán a völgyből feljöttek s Mikó-Ujfalu községet alapitották. Az 1830-ik évben a régi templomot elhányván, uj templomot épitettek a gróf Mikó György által adományozott helyen. Ezen lelkészség, mely előbb Bükszád-üvegcsürinek neveztetett, kezdetben az esztelneki ferenczrendi atyák, később a futásfalvi lelkészek által adminisztráltatott; 1792-ben Málnáson plebánia állittatván, ide csatoltatott. 1815-ben önálló plebánia lett s Mártonfy József püspök állandó lelkészt adott ide. Az anyakönyvek 1792-től vannak. A templom Szt. István király tiszteletére szenteltetett. Bükszád leányegyházban a templom Nagyboldogasszony tiszteletére áll. Zalánpatakon a kápolna Kisasszony tiszteletére. Püspöki szabad adományozás alatt áll.

1875-ben a bükszád-fiókegyházi hivek iskolát épitenek s a tanitó javadalmazására magtárt alapitnak. Málnás fiók-

egyházban Fogarasy püspök adományából 1880-ban csinos templom épül. 1881-ben a vallásalap Mikó-Ujfaluban díszes papilakot épittet. 1891-ben a bükszádi, 1892-ben a zalánpataki, 1895-ben a mikó-ujfalvi templomok a vallásalap tetemes költségén restauráltattak. Plebános Solyom Géza. Hivek száma 1686.

Sepsi-Szent-György. Itt a reformáczió előtt nagy hitközség volt s a kivett és az esztergomi érsek alá tartozó plebániák között volt. 1332-ben Mihály pap volt a lelkész. A reformáczió idejében a templomot a reformátusok foglalták el. Hogy ezen régi templom tényleg katholikus volt, bizonyitják azon szentek képei, melyek az 1802-iki földrengéskor a templom falain láthatók voltak s a Bold. Szüz Mária és Szt. Péter tiszteletére öntött harangok. 1786-ban Sekulcz József, székely huszár ezredes a katonaság s a hivek számára, templomot épittetett, a melyet Rokovszky Márton ezredes toronynyal s gróf Battyáni Ignácz püspök harangokkal látott el a fehérvári Szt. Háromság templomból. Ezen szük templomocska helyett a székely határőrezred költségén 1835-ben uj templom épittetett. A költséghez a hivek is járultak s Kovács Miklós püspök is 1000 frttal. 1762-től a paulinus atyák lelkészkedtek Ilyefalváról; 1786-ban a paulinus rend eltörültetvén, különböző szomszéd plebánusok végezték a lelkészi teendőket. 1825-től kezdve az itteni katona pap lelkészkedett; 1849-ben pedig, midőn megszünt a határőrezred, minden parochiai okmányt az anyakönyvek kivételével magukkal vittek. 1850-től az ilyefalvi s kőröspataki pap szolgált ide. 1854-ben állandó lelkészt nyert.

Az anyakönyvek 1762-től vannak meg. A templom Szt. József tiszteletére emeltetett. A temetőben van a Bogdán-család által emelt kápolna. Az egyházközség püspöki szabad adományozás alatt áll.

Ez egyházközségnek 1854-től 1869-ig első rendes lelkésze Kapatán Márton volt, kinek buzgóságát az 1857-ben épült papilak is hirdeti. A hitközségi iskola, Blága Imre vezetése alatt — mely iskolát más felekezetüek is tömegesen látogattak — 1874-ben szünt meg. 1872-ben Fogarasy püspök itt bérmált; ez évben halt el ifj. Simon Endre plebános, ki igen jó szónok volt. 1884. évben Kovács Simon plebános tevékenysége folytán a templom kijavittatott s keritéssel elláttatott. Ezen évben Lönhart püspök bérmált; s ez évben halt el Bogdán István, e hitközségnek 30 éven át áldozatkész főgondnoka, ki végrendeletileg is hitközségi, iskolai és emberbaráti czélokra jelentékeny adományokat tett. A következő főgondnok Künnle József kir. tanácsos ügybuzgó tekintélyes férfiu volt, ki 1889-ben elhalván, e tisztre a hitközség H. Potsa József val. belső titkos tanácsos főispánt nyerte meg. A hitközségnek régóta pontos algondnoka s pénztárnoka Mélik Kristóf. 1888-tól a plebános Fejér Manó. 1889-ben uj orgona készült. 1895-ben segélyt nyert a hitközség templomnagyitásra a vallásalapból. A hivek száma 1152.

Sepsi-Szent-Iván. A parochia már a reformáczió előtt létezett s a milkoviai püspökséghez tartozott. A székely hitközségek legnagyobb részben eme püspökséghez tartoztak. A milkoviai püspökség 1525-ben megszünvén, a székelyek az erdélyi püspökség joghatósága alá jöttek. A 16-ik században az unitáriusok itt tulsulyra jutván, a hitközség megszünt; az istenitisztelet az uzoni udvari kápolnában tartatott. A szentiványi megrongált templomot 1725-ben Henter Dávid buzgólkodása folytán az unitáriusoktól visszavették, a melyet a Henter-család tartott fenn. 1775-ben Henter Ferencz neje Almássi Krisztina grófnő toronynyal, s 1777-ben br. Henter Anna uj karzattal látott el; 1802-ben a földrengés miatt összeomlott s a hivek buzgósága folytán ujra épittetett. Az anyakönyvek 1724-től vezettetnek. A templom Ker. Szt. János tiszteletére áll fenn. Maksa leányegyházban Szüz Mária tiszteletére kápolna, Uzon fiókegyházban az Ur Jézus menybemenetele tiszteletére kápolna van. Püspöki szabad adományozás alatt áll.

S.-Szent-Iván hitközségben 1880-tól a plebános Tódor József, 1881-ben Seethal Ferencz s Temesváry János főgondnok szellemi s anyagi támogatásával a vallás-alap s hivek segitségével uj orgona épült s br. Apor Gábor a templom tornyát tetemes költséggel kijavittatta. 1883-ban a vallás-alap terhére uj papilak készült s ezzel kapcsolatban uj iskolaépület emeltetett, az iskola belső felszerelésével a templom és torony fedelének kijavitásával, a mit követett a templom belsejének a főgondnok költségén történt kifestése. 1895-ben kölcsönkönyvtár s olvasó egylet alakult Sándor István s Györfi János buzgólkodásával. Az oltárok diszitésére M. Seethal Ferenczné s a Temesváry-urasszonyok és néh. Szentiványi Józsefné áldoztak. Hivek száma: 868.

A kézdi-orbai esperesi kerületben.

Alcsernáton. 1332-ben Péter s 1335-ben Pál volt a pap. Az egykor fényes templom a 16. században a protestánsok kezébe került. A lelkészség 1873-ban állittatott vissza. A hivek 1791-ben ismételten lelkészt kértek s 1793. nyertek is 60 frttal dotált papot.

Az anyakönyvek 1873-tól vannak. A templom Zambler János kanonok, csik-szent-mártoni plebános költségén 1844-ben épült s Hajnald püspök által 1853-ban Urszine változása tiszteletére felszenteltetett.

Püspöki szabad adományozás alatt áll.

Mint anyaegyházhoz Felső-Csernáton, Mártonfalva, Márkosfalva, Albis, Dálnok, Léczfalva, Várhegy hozzácsatoltattak fiókegyházak gyanánt. Jelenlegi lelkésze: Kalit Ferencz. 1889-ben 3200 frton uj lelkészi telek vásároltatott. 1882-ben a Zámbler János által 1844-ben épittetett templom renováltatott. 1883-ban a mindig szaporodó tanköteles gyermekek számára megfelelő iskola épült s a régi iskola kántori lakká alakittatott. Hivek száma: 1005.

Altorja. Ezen parochia nagyon régi. 1332-ben Benedek, majd Pál volt a felső-torjai pap. Az Apor család 1311-től nagy pártfogója volt az ekklézsiának; az ifj. Zápolya János idejében Apor Mihály és felesége Andrási Borbála, fedett helyen ist. tiszteletet tartattak. Apor alias Aporfi Ilona, a most is ugy nevezett Szt. Ilona téren több asszony-

nyal egyesülve, hasonlóan Apor András felesége, Lázár Borbála a más felekezetüeket erővel s hősiesen elüzték, s a kath. ügyet Háromszék felső vidékén föllenditették. Apor István 1516-ban a felső-torjai templomot Szt. Márton tiszteletére épittette.

A régi templom az 1802-iki földrengés által sokat szenvedett s helyébe 1823-ban uj épült. Az anyakönyvek 1715-től vannak. A templom Szt. Miklós tiszteletére szenteltetett. Kegyur: a hitközség.

Fiók egyházai: Felső-Torja, Volál és Karatna. Plebánosa 50 év óta Mihálcz József torjai születésü. Az anyaegyházban van egy r. kath. s egy községi iskola. A leányegyházakban községi iskolák vannak. 1869—1873-ban épült az uj papilak. 1880-ban a torony ujra épült; 1879-ben uj orgona készült. Hivek száma: 3156.

Bereczk. Keletkezését nem tudhatni. 1426-ban Bereczk falunak hogy benépesüljön, kiváltságok adatnak. A régi templom szentélyének felirata az 1569-ik évet mutatja. Az okmányok bizonyitják, hogy e hitközség 1634-től az erd. püspök joghatósága alá tartozott. Br. Sztojka Antal erd. püspök itt hivatalos látogatást akarván tenni, Mikó Mihály egyházgondnok ezt megakadályozta, mert ugymond ez a barczasági dekánsághoz s illetve az esztergomi érsekséghez tartozik. Nevezett gondnok pártjára állottak Bartl Lipót s Henter Mihály jezsuita atyák. Ebből nagy viszály támadt. A mezőváros anathema alá vettetett s az atyák kiközösitéssel sujtattak. Az atyák s a község a büntetés kihirdetésének ellenszegültek. A peres ügy Mária Terézia s egyházi férfiak közbelépésével a püspöki jog elismerésével 1756-ban megoldást nyert.

Mikó Mihály a nép felizgatója s a lázadás szerzője pénzbirsággal büntettetett. Mikó András egyh. főgondnok az egyházközség költségén diszes tornyot épittetett 1764-ben. Az uj templom 1803—1829-ig épült Szt. Miklós tiszteletére. Az anyakönyvek 1706-tól vannak meg. Martonos leányegyházban a templom Szt. Anna tiszteletére áll fenn. Kegyur a hitközség választási jog nélkül.

Az egyházközségnek 1867-en innen plebánosa Buzás Mihály, s 24 év óta Bálint László, egyszersmind czimzetes kanonok, kerületi főesperes s koronás arany érdemkeresztes; Buzás mellett Gábor Imre polgármester, Bálint mellett Gábor Péter alispán sokat tettek Bereczk temploma s iskolája érdekében. 1872-ben Fogarasy püspök látogatást tett, s ekkor Martonos fiókegyház Osdolától Bereczkhez csatoltatott. 1874-ben József kir. herczeg itt járt. 1872/3. tanévben visszaállittatott a r. kath. iskola, még pedig az addigi kettő helyett három tanerővel, kik közül az egyik egyházi személy, szerződésileg biztositva fizetése mint káplánnak és tanitónak. 1883-ban Lönhart püspök bérmált; ez évben fejeztetett be a templom tornya s fedelének kijavitása 2255 forinttal.

Kézdi-Martonos fiók hitközségben 1893-ban uj templom épült a vallás-alap, Biró Mihály algondnok s a hivek áldozatkészségéből. 1895-ben az iskola 4 tanitóval államositatott. Hivek száma 2539.

Esztelnek. Erdély egyik legrégibb plebániáihoz tartozik. 1335-ben az esztelneki plebános neve igy fordul elő: János pap de Eskülnek; 1332-ben István pap de Iskulnuk.

Hogy a templom 1523-ban nem épült, csak kijavittatott, a szentély homlokzatán a fölirat bizonyitja. A templom Losonczy Margit moldvai fejedelem felesége által a 15. században ujból épittetett. Ezen templom többször javittatott ki a község költségén 1523., 1635., 1724., 1819., 1859. és 1864. években s 1880-ban, a vallás-alap költségén.

Az anyakönyvek 1714-től megvannak. A templom Simon és Judás apostolok tiszteletére épült. Itt van a szent Ferencz rendieknek szerzetháza s temploma. 1523 előtt volt a falu felett egy kis kápolna, a mely Nagy Mózes plebános által 1684-ben a plebános segitségére Csik-Somlyóról ide küldött szerzetes atyáknak átadatott. Ezt nagyobbitani kezdette Apor István kir. kincstárnok 1723-ban, majd kijavittatta Henter András 1726-ban. 1684-ben a Nagy Mózes által ajándékozott telken egy kis zárdaépület készült s idővel annyira nagyobbittatott, hogy már 1696-ban szerzetház lett. Kurtapatak fiókegyházban a Baka nemes család által 1665-ben emelt kápolna ujabb időben Szt. Péter és Pál apostolok tiszteletére kijavittatott. Kegyur: a hitközség, választási jog nélkül. Plebános: Bálint Ignácz. Hivek száma: 2485.

Futásfalva. Bizonytalan, hogy mikor keletkezett. Az bizonyos, hogy e plebánia 1669-ben megvolt, mert Szebelébi Bertalan volt ekkor a plebánosa, s az anyakönyvek is ezen évtől vezettetnek. Az uj templom 1856-ban épült s 1878-ban a megromladozott s hatóságilag bezárt templom szent András tiszteletére kijavittatott, csinos padokkal, orgonával elláttatott, 1894-ben uj iskola épittetett. 1890-ben uj papilak épült; 1894-ben a hitközség erején uj kántori lak készült s a pap és kántor részére uj csürök épittettek. Kegyur: a hitközség, választási jog nélkül; 1877 óta a plebános Bencze Lajos. Hivek száma: 1033.

Gelencze. E plebánia régi. Vásárhelyi István plebánosa 1646-ban Rákóczy György fejedelem által a sepsi-, kézdi. és orbai kerület esperesévé neveztetett ki. A régi templom helyébe, mely a 14-ik század végén épült s 1575-ben restauráltatott, 1853-tól kezdve egy uj templomot kezdettek épiteni s felépitették. Az anyakönyvek 1714-től megvannak. A templom Szt. Imre herczeg tiszteletére szenteltetett.

Haraly leányegyházban a templomot egykor a templariusok épitették, mely többször kijavittatott. 1796-ban megnagyobbittatott, a mint ezt feljegyezte Voykul József akkori plebános. Ezen később megrongált templom a község költségén 1865-ben megujittatott. E templom Nep. Szt. János tiszteletére van szentelve.

Hilib leányegyházban az 1690-ik évben épült régi kicsiny és elkorhadt templom helyett a hivek Ker. Szt. János tiszteletére egy nagyobbat épittettek 1864-ben. Kegyur: a hitközség. Husz év óta plebános Csiby Tamás; főgondnok Csoma Károly, püspöki biztos Hollaky Attila. Haralyban 1888-ban uj torony készült. Gelenczén az uj templom épitése folyamatba tétetett. Hivek száma 4056.

Imecsfalva. Hogy mikor keletkezett e plebánia, az bizonytalan. 1583. előtt már meg volt s Imets Antal által alapittatott. A szentély 1730-ban főleg Imets Tamás költségén készült. A Rákos-patak mellett fekvő kápolna romjai még most is láthatók. A mostani templom a vallásalapból nyert 2900 frt segélylyel s a község hozzájárulásával 1805—1808-ig épült.

Az anyakönyvek 1724-től vannak vezetve. A templom Kisasszony tiszteletére épült fel.

Petőfalva leányegyházban, a templom Serafi szt. Ferencz tiszteletére. Zabolán a gróf Mikes-család udvari kápolnája 1750-ben készült. 1860-ban az emlitett grófi család által adott telken uj templom épült gróf Mikes Benedek, Haynald Lajos püspök s a pávai, zabolai és kovásznai hivek segitségével s a szent kereszt felmagasztaltatása tiszteletére 1865-ben felszenteltetett. A tamásfalvi kápolna Urunk menybemenetele tiszteletére a Thuri család költségén 1847-ben épült. Kegyur: a hitközség választási jog nélkül. Plebános Bors László. Hivek száma 2300.

Kézdi-Vásárhely-Kanta. A parochia keletkezését 1696. évre teszik, midőn a minorita atyák még 1692-ben Nagy Mózes közbenjárására Jankó Péter és Domokos Zsuzsa feleségétől a kantai birtokukon örök jogon telket kaptak, a hol szerzetházat és iskolát épitsenek s 1696-ban Szebelébi Bertalan püspöki helynök s kézdi-szentléleki plebános által ünnepélyesen bevezettettek tanitás és lelkipásztorkodás végett. Gróf Apor István telket adott a ház nagyobbitására, fából iskolaházat készittetett 1700-ban; Mihálcz Miklós, Sándor Borbála, Kövér Mihály, gróf Mikes Mihály telkeket adtak 1707-ben; gróf Apor 3000 frtot, Kozma József 4000 frtot, Haynald Lajos 4000 frtot adtak az iskolára. A templom 1727-ben Bodó Miklós házfőnök gondozása mellett kezdett épülni és sok viszontagság után csak 1795-ben fejeztetett be. Az anyakönyvek 1702-től vezettetnek. A templom a Szt. Háromság imádására szenteltetett. Van itt egy Nep. Szt. János kápolnácska is. Püspöki szabad adományozás alatt áll.

Kanta falu Felső-Fehér vármegyéhez tartozott, összeépitve Kézdi-Vásárhely várossal s ezzel 1848-ban egyesittetett. Az 1867-ik év óta a hitközség temetőhelyet vásárolt s azt kőfallal vétette körül; 1893-ban r. kath. elemi leányiskolát állitott. Plebános: Lörik János; hivek száma 2485.

Lemhény. A kir. tized lajstrom bizonyitja, hogy ezen plebánia régi. 1334-ben Péter volt a papja. A templom szentélyének homlokzatán még most is olvasható felirat mutatja, hogy a templom 1510-ben épült.

Kis Márton plebános Rákóczy Zsigmond fejedelem által 1607-ben megerősittetett. 1776-ban a templom megnagyobbittatott a vallásalap 2049 frt költségén.

Az anyakönyvek 1758-tól vannak meg. A templom Szt-Mihály főangyal tiszteletére épült. Van itt egy kápolna is Nep. Szt. János tiszteletére, melyet Józsa György épittetett 1764-ben. Almás leányegyházban a régi kápolna 1770-ben ujraépittetett. Kegyur: a hitközség.

Lemhény s Almás egyesült egyházközségben Kovács Lajos lelkész 1867-től a hitélet fejlesztésére irányitá figyelmét, de a jelenlegi plebános László József 1883-tól kezdve az iskolaügynek is nagy lendületet adott; mert a mig 1883-ig a két egyesült egyházközségben 3500 lakós között két-három tanitó müködött két rozoga iskolában, ma négy kitünően felszerelt iskola hat tantermében hat tanitó müködik. Hivek száma: 3666.

Nyujtód. 1332-ben mint plebánia emlittetik a kir. tized lajstromban. 1420-ban említés van Györgyről, a ki fia volt Péternek de Nyujtód. A 16. század elején volt itt zárda is, melyet az unitárius János Zsigmond parancsára elpusztitottak. A régi templom idő folytán rommá lett. Donáth itteni református birtokos azt igérte, hogy templomot épittet ha a katholikusok reformátusok lesznek s a kálvinista lelkészt elfogadják. Ezt megakadályozta Apor Lázár, a ki a régi templomot saját költségén helyreállitotta, sok kálvinistát visszatéritett s a templomot szép készletekkel ellátta. Apor Borbála a templomnak földeket adott. A templom az 1802-iki földrengéskor összeromlott s 1821-ben a község költségén restauráltatott. Majd 1880-ban kijavittatott. Hajdan Sárfalvával egy parochia volt, de Mártonfi püspök 1807-ben szétválasztotta.

Az anyakönyvek 1771-től megvannak. A templom Szt. László király tiszteletére épült fel. Kegyur: a hitközség, választási jog nélkül.

Az 1876-ik évben alig, hogy a torony felépitését bevégezték, már az iskola alapjait rakták le. 1877-ben iskolai magtár létesült a tanitók segélyezésére. 1879-ben a templom kijavittatott s 1880-ban a kántori ház épült.

A hitélet emelésére „Rózsafüzér-társulat“ alakult. Balogh Ignácz jelenlegi plebános hosszas küzdelemmel a patronusi kötelezettségeknek érvényt szerzett, a mennyiben minden egyházi szükséglet 1896-tól kezdve a községi költségvetésbe vétetik fel.

Ojtoz. A plebániai okmányok bizonyitják, hogy az itteni kápolna 1760-ban épült. Bajtay József püspöknek Barcsa László bereczki plebános kérésére adott válaszából 1763-ban keltezve, látszik, hogy káplánságot először a bereczki plebános, azután szerzetes atyák adminisztrálták. Mária Terézia a helyi káplánnak évi 200 frt fizetést s 20 frt fa-pénzt s 200 frtot templomi ruhák beszerzésére utalványozott.

Az anyakönyvek 1772-től vezettetnek. A templom Szt. Fábián és Sebestyén tiszteletére épült. Kegyur: a kincstár. Plebános, a ki most Soósmezőn lakik: Salgó József. Hivek száma: 320.

Osdola. E parochia régi; a hagyomány azt mondja, hogy a régi góth stilü templomot Basa Miklós emelte s a plebániát is ő alapitotta. A kir. tizedlajstrom szerint itt 1333-ban Domokos és Tamás de Uzdula voltak a papok. A község 1730-ban Sorger György püspököt kérte, hogy a helyi lelkészt mozditsa el. A kereszteltek anyakönyve 1715-ből megvan s itt emlittetik Kovács Zsigmond osdolai plebános.

A templom az 1802-iki földrengéskor összeomlott. A mostani templom 1818-ban s a következő években épült a templom pénzeivel, a község hozzájárulásával s Ráduly Ferencz plebános bőkezüségével, a ki már életében e czélra 1000 frtot adott, hagyatékából pedig Rudnay püspök 2081 frtot utalványozott.

Az anyakönyvek 1755-től vannak meg. A templom Mária Magdolna tiszteletére szenteltetett. Kegyur: a hitközség, választói jog nélkül.

Az 1867-ik évtől Gazda Pál s 1893-tól fogva pedig Tamás Dávid a plebános. 1894-ben a templom roskadozó tornya megujittatott. Bándi József innen származott és sokat tett és áldozott az egyházközségnek. Hivek száma: 3156.

Polyán. Régi plebánia. 1332-ben István volt a papja. A harangon ily felirás van: „Oh dicsőség királya, Krisztus, jöjj békével. 1648. a kézdi-polyáni s bélafalvi hivek épitették.“ A nagy oltáron ezen felirat van: „A polyáni s bélafalviak költségén állittatott föl. Sepsi-szent-iváni Henter Gáspár

gyulafehérvári olvasó kanonok s egykor 15 évig itt működött kiérdemelt plebános gondozása mellett 1717.“

A templom az 1802-iki földrengéskor összeomlott, 1817-ben renováltatott, de 1822-ben ujból kellett épiteni, mert egy iszonyu tüzvész az egész falut fölperzselte.

Az anyakönyvek 1710-től kezdve megvannak. A templom a szent kereszt feltalálására épült. Bélafalva leányegyházban a templom szt. Béla tiszteletére szenteltetett. E templom a szentélyen lévő felirás szerint 1756-ban épült, a földrengéskor összeomlott s 1838-ban helyreállittatott. Kegyur: a hitközség. Plebános: Fehér Endre. Hivek száma: 2338.

Sárfalva. Egyike a kézdi-orbai esperesi kerület 50 plebániája közül. Később Nyujtódnak leányegyháza volt, de gróf Ferrati Mihály 1769-ben azt kéri, hogy mivel Sárfalva régen Nyujtódtól külön plebánia volt, nyerjen külön papot s igy 1783-ban elkülönittetett Nyujtódtól és saját papot kapott. A régi templom 1648-ban épült; megujittatott 1775-ben. Az 1802-iki földrengéskor összeomlott s 1817-ben bezáratott. A hivek egy kápolnát emeltek az Erős Gábortól ajándékozott telken. Mivel ez nem volt elegendő a hivek befogadására, br. Szepesy Ignácz püspök megrendelte mindkét községnek, hogy a régi templom helyébe egy tágas uj templomot épitsenek; ő maga is e czélra Horváth Antal kormányszéki tanácsos feleségével, gróf Ferrati Erzsébettel 1269 frtot adott s az épitésre felügyelt báró Purczel János, a 2-ik székely gyalogezred ezredese. A templom 1826-ban készen volt. A nevezett Kisasszony kápolnája 1863-ban javittatott.

Anyakönyvek 1725-től vezetve vannak. A templom Nagy-Boldogasszony tiszteletére áll fenn. Kegyur: a hitközség, választási jog nélkül.

Az 1826-ban épült templom 1873-ban renováltatott. 1875-ben itt és Szászfalu fiókhitközségben nagylelkü pártfogók támogatásával a népoktatási törvény követelményeinek megfelelő iskolák — Sárfalván kántori lakóházzal — épittettek. Jankó Antal jelenlegi lelkész fáradozásával 1887-ben uj orgona, 1893-ban a vallásalap erején uj papilak készült, s a millennáris év emlékére a templom restauráltatott. Hivek száma: 823.

Szárazpatak. Hajdan Peselnek leányegyháza volt. 1332—1334-ig Domokos volt a papja; most Peselnek a leányegyház. E plebánia 1620 körül alapittatott. Kastal János püspöki helynök 1735-ben megvizsgálta s az egyház vagyonát elveszettnek találta. A templom 1798-ban ujból épült a vallásalap s a hitközség költségén s 1860-ban megjavittatott. Az anyakönyvek 1752-től vannak meg. A templom szent Bertalan apostol tiszteletére van.

Peselnek leányegyházban a templom szt. Lőrincz tiszteletére 1825-ben épült Kiss Mihály egri kanonok, Rudnay Sándor bibornok, br. Szepesy Ignácz püspök s a község költségén Potsa Ferencz felügyelete alatt.

Kegyur: a hitközség, választási jog nélkül. Plebános: Rápolthy Ferencz. Hivek száma: 2071.

Szent-Katolna. Ez a plebánia is régi. Már 1332-ben István volt a papja. Kastal János püspöki helynök 1735-ben megvizsgálta. A régi templom a földrengés által összeomlott. A mostani templom fennállását köszöni Demény Antal pesti egyetemi dekán-professzornak, a ki 1815-től 1823-ig 3242 frtot, br. Szepesy Ignácz püspök 300 frtot, a vallásalap 2772 frtot adtak a templom épitésére. Az épités 1823-ban befejeztetett. Demény Antal jótévő emlékét egy magyar feliratu kő is őrzi.

Az anyakönyvek 1693-tól vannak. A templom Szt. Katalin tiszteletére épült. 1895-ben a papilak és templom kijavittatott. Hatolyka leányegyházban a templom Minden Szentek tiszteletére emeltetett; a tornya 1668-ból való. Kegyur: a hitközség, választási jog nélkül. Plebános: Ráduly Lajos. Hivek száma: 1475.

Szent-Lélek. Hajdan vár volt, melyet a tatárok a 13. században feldultak s IV. Béla király Lőrincz erdélyi vajda által helyreállittatni rendelte. 1584-ben romokban hevert. Lőrincz milkoviai püspök leveleiből látszik, hogy a kézdi, orbai és sepsi-i székelyek a milkoviai püspökséghez tartoztak 1097-ben.

Ezen plebánia régi; 1332-ben a plebánosa Pál pap volt. A templomot 1401 körül Apor Katalin, Sándor moldvai vajdának felesége épittette s moldvai jelvények vannak rajta. A 17-ik században jeles plebánia volt s esperesi székhely. A templom 1733-ban megjavittatott. A tornyot a gróf Kálnoky István családja készitette, a mennyiben a gróf feleségének végrendeletileg e czélra pénzt hagyott s gróf Kálnoky Sámuel felépittette, s ennek nővére Zsuzsánna grófnő kápolnát emeltetett. A templomot és kápolnát az Apor család drága felszerelésekkel látta el.

Az anyakönyvek 1700-tól vannak vezetve. A templom épült a Szentlélek imádására. A Perkő hegyen lévő kápolnát Szt. István király tiszteletére a gróf Kálnoky család épittette 1736-ban. Kegyur: a hitközség. Plebános: Marcaly Antal. Hivek száma: 2890.

Zágon. Keletkezését köszönheti Nagy Mózes áldozatkészségének, a ki apostoli buzgóságával a hivek lelki üdve érdekében Esztelnekről, Lemhényről, Osdoláról, Nyujtódról s Imecsfalváról Zágonba is eljött s itt nemes Jankó Ferencz házi kápolnájában a kath. hitéletet ápolta, növesztette s életét is szentül itt végezte; a Kantai zárdában van eltemetve. Ezen kápolnában tartatott az istenitisztelet 1733-tól kezdve. Jankó Ferencz sokat fáradt, hogy itt plebánia állittassék s dotáltassék; a kápolna fenntartására 1000 frtot hagyott.

Ezen hagyomány sorsáról a következőket találjuk följegyezve: „Eresztevényi Erzsébet Jankó Elek férjének gyergyó-ujfalvi Thury István által meggyilkolásában biróilag vétkesnek találtatván, Vallis parancsnokló tábornok, a püspök s mások kérésére kegyelmet nyert s kötelezte magát 1730-ban, hogy ezen összeget férje lelke üdveért s a zágoni templom javára lefizeti.“ Ezt az összeget exekválta is ifj. Jankó Ferencz. Sokat fáradtak, hogy itt plebánia legyen, de eredmény nélkül.

Báró Szentkereszty 1747-ben telket adott a plebániai lak számára s kötelezvényt állitott ki 1748. ápr. 30-án, melynél fogva a birtokosok a templom, papi s kántori lak részére telket hasitanak ki s a templomot védelmezni fogják. A zágoniak felajánlottak 200 napszámot s 100 drb fát. Kérik, hogy mivel kápolnájok van, nyerjenek papot s ezt a vallásalap fizesse. Végre 1882-ben grót Haller László s neje br. Szentkereszty Mária költségén templom épült.

Az anyakönyvek 1722-től vannak. A templom Kisasszony tiszteletére szenteltetett. Az egyházközség püspöki szabad adományozás alatt áll. Plebános: Talyán Miklós. Hivek száma: 2046.

Ev. ref. egyházközségek.

Az egyház szervezete.

Az 1867-ik év nemcsak a politikai, de az egyházi élet mezején is forduló pontot képez.

Az alkotmány helyreállitásával a szabadság hajnala ismét földerengett, az abszolutizmus sötét köde szétfoszlott a nemzet egén. A magyar felelős miniszterium megalakult. A király megkoronáztatott. Király és nemzet egymással kibékültek. Nemzeti ujjászületésünk fundamentuma, az 1867-ik évi XII. t. cz. életbe lépett. A sajtó a czenzura nyügeiből kibontakozott. Sajtóban és a törvényalkotás termeiben, korszakalkotó reformok egész sorozata került napirendre. A társadalom minden rétegében megmozdult; a nemzet lázas tevékenységgel fogott a romok széthordásához és az alkotás nagy munkáihoz.

Nagyon természetes, hogy ez a pezsgő eleven uj élet egyházi téren sem maradhatott hatás nélkül.

E részben a magyarországi reformált öt egyházkerület közül már történelmi fejlődésénél fogva is kiválik az erdélyi ev. ref. egyházkerület alkotmányszervező munkássága, melyben ugy anyagi, mint szellemi erejénél fogva, a Háromszék vármegye területén fekvő sepsi, kézdi, orbai és erdővidéki négy református egyházmegyének is nevezetes szerep jutott.

Az erdélyi ev. ref. egyházkerület alkotmánya az erdélyi fejedelmek, Bocskai, Bethlen G. és a Rákócziak hatalmas pártfogása alatt fejlődvén, az 1646-ik évi szatmárnémeti nemzeti zsinaton hozott és kötelező erővel felruházott Geleiféle kánonokban nyert határozott alakot, melyek szerint az egyházi törvény alkotásnak és kormányzatnak két tényezője fejlődött ki, u. m. a zsinat (generális synodus) és az egyházi főtanács (supremum consistorium).

Mint minden emberi alkotás, a szatmárnémeti nemzeti zsinat konstitucziói is megavulván, a gyakorlati élet parancsoló szükségeihez való átalakitása, reformálása vált szükségessé, mihez a legradikálisabb lépést az 1867-ik évben Nagy-Baczonban tartott generalis synodus tette.

Annak megértésére, hogy miért kellett az erdélyi ref. egyházkerület 200 éves alkotmányát gyökeresen átalakitani, a lehető röviden tárgyalva, ismerkedjünk meg a generalis synodus és a supremum consistoriumnak egymáshoz és az anyaszentegyházhoz való viszonyaival.

A gen. synodus elnöke volt a püspök; tagjai voltak: az egyházi főtanács 12 tagból álló küldöttsége, a főiskolák rendes tanárai és az egész egyházi rend. Évenként tartott gyüléseiben szavazattöbbséggel hozta határozatait; de ezek csak akkor és ugy váltak törvénynyé, ha azokhoz az egyházi főtanács hozzájárult.

Az egyházi főtanács a fejedelmek idejében keletkezvén, amint az a gen. synodus határozataival szemben tanusitott eljárásából kitetszik: fejedelmi jogokat gyakorolt az anyaszentegyház minden kormányzati ügyeiben — még a circa sacra dolgokat sem véve ki — azután is, hogy a nemzeti fejedelmek székét Erdélyben is a Habsburg-ház uralma váltotta fel.

Az egyházi főtanács elnöke volt az egyházkerület világi főgondnokai közül az idősebbik; tagjai voltak: a fejedelem tanácsában ülő hitsorsos uraink; az egyes egyházközségek ugynevezett „pátronusai“ minden körülirás, vagy meghatározott szám nélkül valamennyien; a fő- és középiskolák fő- és algondnokai, rendes tanárai és az egész egyházi rend; de ez utóbbiak közül, az akkori nehéz közlekedési viszonyok, még inkább az egyházak szegénysége miatt, csak a püspök, generális főjegyző, gen. direktor, az egyházmegyék esperesei és főjegyzői vettek részt annak gyüléseiben. E miatt, jóllehet az egyházi alkotmány a legszélesebb alapon biztositotta az egyházi rend befolyását az egyházi törvényalkotásban, a világi elem dominált, s az egyházi főtanácsnak a hatalma, a patronusok határozatlan de nagy száma miatt legyőzhetetlennek látszott. Mert patronus lehetett minden nemes ember, ki egyházközségében, legalább is kétszeresét fizette annak az évi járuléknak, mit a törvények egy egész kepefizetőre kiróttak és megállapitottak.

Az elégedetlenség az egyházi főtanácsnak a zsinat fölött gyakorolt hatalma miatt évről-évre nőtt. A hatalmat gyakorló világi elemek az egyházi dolgokban való járatlansága, tudatlansága, az egyházi elem értelmi tulsulya miatt nem egyszer keserü gunyban részesült, a mi mindig az anyaszentegyház tekintélyének rovására esett. Belátta ezt maga az egyházi főtanács is és a zsinat sürgetésére, az egyházközségeknek presbiterialis alapon leendő ujon szervezésére 1861-ben egy szabályzatot bocsátott ki, s felhivta az ugyanezen évben Sepsi-Szent-Györgyön ülésező zsinatot, hogy utasitsa az egyházmegyei espereseket az 1862-ik évi can. visitációk alkalmával a kibocsátott szabályzat életbe léptetésére. De ezzel az intézkedésével egyszersmind a halálharangot is meghuzta kétszáz éves hatalma fölött, mert már az 1861-ik évi s.-szent-györgyi zsinat nem éri be a presbiterialis szervezet szabályaival, de az egész egyházkerületben, a képviseleti rendszer behozatalát erélyesen hangsulyozza.

Érdekes, hogy minő görcsösen ragaszkodik az emberi természet még erkölcsi testületekben is az egyszer kezébe keritett hatalomhoz.

Az 1861-ik évi zsinat jegyzőkönyvére e tárgyban ilyen észrevételeket tesz:

„A folyó évben S.-Szent-Györgyön tartott köz szent zsinat jegyzőkönyvét vizsgálat alá vévén e. f. tanácsunk, a következő észrevételeket teszi:

„értesiteni kivánja e. f. tanácsunk a f. t. k. sz. zsinatot, hogy anyaszentegyházunk minden igazgató testületeinek a k. sz. zsinat által óhajtott és egyházi főtanácsunk által

is elvileg elfogadott képviselet alapján leendő szervezése eszközlését ezuttal nyugodtabb időre hagyja fel. E. f. tanácsunk a mellett, hogy bizton reméli, mikép az életbe léptetendő presbyteriális szabályzat, addig is érlelendi és előkészitendi az általános átalakulást, mai naptól megbizta e. f. tanácsunk az időközi e. f. tanács-ülést az evégre szükséges előmunkálatok és előkészületek megtételére".

Ezek az előmunkálatok — mint már fentebb is emlitők — egy 16 fejezetből álló szervezeti szabályzatban kerültek 1867-ben a n.-baczoni zsinat elé. De a gyakorlati élet egyre világosabban jelölte meg a szabályzat hiányait, mig végre az egyházmegyék meghallgatásával 1871 ben a n.-enyedi zsinaton lett megállapitva és 1872-ben életbe léptetve az az egyház szervezeti szabályzat, mely a képviseleti rendszer alapján, a generalis synodus és supremum consistorium helyébe és jogainak örökébe, mint legfőbb törvényhozó és kormányzó testületet, az egyházkerületi közgyülést helyezvén, az egyházi főtanácsot elhantolta.

A „Rikán belőli kommunitás".

Az 1871-ik évi egyházszervezeti szabályok vetik a szemfödőt Háromszék vármegye területén fekvő ev. ref. egyházainknak is egy 250 éves intézményére, az ugynevezett Rikán belőli kommunitásra.

E régi intézményt minden oldalról megvilágitva nem tárgyalhatjuk e helyen. Azért csak általánosságban szólhatunk róla és csupán életének fénypontjára szoritkozunk, mely dicső volt és halhatatlan leend mind az időknek végéig.

A kommunitás, Bethlen Gábor fejedelemnek, mindjárt uralkodása kezdetén kibocsátott szabadságlevelével nyer életet. E szabadságlevelet — háromszéki székelyek alázatos instancziájára — szószerinti átirásban, mindkét Rákóczi György fejedelem megerősitette. 1654-ig a kommunitás kötelékében három egyházmegye: sepsi, kézdi és orbai valának; 1654. után, a sepsi prosenioratus hatósága alól kivált és önálló esperességgé alakult erdővidéki egyházmegye is a kommunitás kötelékébe olvadt be. Ugyanezen időben, minthogy ekkor még az unitárius egyházak is az erdélyi református püspökök hatósága alatt állottak: a rikánbelőli unitárius egyházak is beléptek a kommunitásba és igy lőn az elnevezés: Rikánbelőli kommunitás.

A világi elemnek gyakori tulkapásai, az akkori politikai hatóságoknak hatalmaskodásai miatt emelt panaszok inditották a fejedelmet arra, hogy egyházi ügyekben minden biráskodást a kommunitás joghatáskörébe utalt.

A kommunitás elnöke volt: a négy egyházmegye esperesei közül mindig az idősebbik; jegyzője az elnök-esperes egyházmegyéjében szolgáló főjegyző, tagjai: a négy egyházmegye esperesei, főjegyzői, direktorai egyházi részről; az egyházmegyei fő- és algondnokok világi részről. Gyüléseit évenként egyszer, de szükség esetén többször is, az elnök esperes egyházmegyéjében tartotta. Hatáskörében volt az egyházmegyék parczialis székein, házassági törvényszékein végzett ügyeket felülvizsgálni, azokat tudomásvétel és jóváhagyás végett a zsinat, illetve egyházi főtanács elé saját véleménye kiséretében fölterjeszteni; a zsinat, egyházi főtanács intézkedéseinek végrehajtását ellenőrizni.

Minthogy ezen erkölcsi testület bizonyos előnyök és jogok gyakorlatához jutott a világi elem fölött, az unitárius egyházak az erdélyi református püspökök hatósága alól történt felszabadulás után, tehát 1693. után is megmaradtak a kommunitás kebelében egész 1860-ig, mikor a volt háromszéki székely huszárezred lóbeszerzési alapjának a sepsiszent-györgyi algymnázium gyámolitására leendő fordítása egész Háromszék vármegyében nagy mozgalmat inditott. Mikor az, a mi emberileg szép, jó, nemes és üdvös, mindmind nemes harczra kelt a felekezeti féltékenységgel és emberi rut önzéssel. De ne előzzük meg az eseményeket! Maradjunk a kommunitás oldala mellett, mely azt a nemes harczot vivja.

Az ötvenes években, midőn a szabadságharcz leveretése után, a Kovács kapitányok durva önkénye nehezült a rikánbelőli székelységre; midőn a nyilvános élet az egyes családok tüzhelyeihez menekült; midőn a közügyek feletti tanácskozás családi ünnepélyekre s egy-egy névnapi, vagy mennyegzői összejövetelre szorult s a mindenüvé betolakodó kémkedés miatt, csak a protestáns felekezetek házassági törvényszékein és parcziális synodusain ha fölhangzott egy-egy szabadabb szó: főleg a rikánbelőli négy egyházmegye egyházi és világi férfiai lelkében elevenült föl egy régi eszme, az 1637-ik évi zsinat ama határozata, mely Gelei Katona Istvánt, akkori református püspököt utasitotta és felhatalmazta, hogy az ekklézsiák pénzén, főiskolákat alapitson és szervezzen és pedig Háromszéken Kézdi-Vásárhelyen és Sepsi-Szent-Györgyön, melyekben a gyermekek és ifjak szorgalmasan tanittassanak „in Pietatis ac Virtutis Gymnasiis"; és „hogy legyenek azok olyan veteményes kertek az ekklezsiák kebelében, a melyekben — Both Péter szerint — sok jó fiuk növekedjenek mind a Politikai s mind az Ekklézsiai szolgálatra."

A több mint kétszáz éves sirjából felköltött nemzeti eszme világol az abszolutizmus sötét napjaiban egész Háromszéken. A visszafojtott hazafiui lelkesedés felekezeti különbség nélkül ez eszme pártolásában tör ki a szivekből és nap-nap után, mind több hivet vonz az eszme megvalósitásán fáradozók táborába. Családi ünnepélyeken, parcziális székeken, házassági törvényszékeken, politikai- és egyházközségi gyülésekben, minduntalan erről foly a beszélgetés és oly hatalmas áramlatot vesz, hogy többé nem rejtőzködik az, de a kommunitás gyüléseiben is hatalmas szószólókra talál.

Mindjárt kezdetben a mozgalom élén találjuk a szabadságharczból és börtönökből hazakerült honvédek és Kossuth-huszárok derék ifju csapatát. Ott voltak a kezdeményezők lelkes seregében: Szász Károly (jelenleg dunamelléki püspök, akkor kézdi-vásárhelyi lelkész), Erősdi Mihály ilyefalvi, Demeter Sámuel zágoni, Nagy Sándor hidvégi, Csiszér Gábor egerpataki, Kisantal Sámuel rétyi lelkészek, élükön a gyulafehérvári kazamátákból megszabadult id. Nagy Ferencz gidófalvi lelkészszel. Ott volt a sepsi

ref. és unitárius egyházközségek akkori két nagytudományu esperese, id. Gödri Ferencz sepsi-szent-györgyi ref. és Kiss Mihály árkosi unitárius lelkész is.

Kézdi-Vásárhely vagy Sepsi-Szent-György legyen-e székhelye az iskolának? Ez a kérdés került szőnyegre a kommunitás ülésében. A vita eleven, de rövid volt. Szász Károly hivatalos állásánál fogva is Kézdi-Vásárhely mellett érvelt: de az óriási többség, az egyházmegyék akarata szerint is, S.-Szent-György mellett döntött s hogy a határozat egyhangu legyen, Szász Károly is a maga és az ő nézetén levők nevében, visszavonta inditványát.

A kommunitás és egyházmegyék fő- és algondnokai, Székely Gergely, Lázár Mihály, Donáth József, Antal Zsigmond, Gyárfás Imre s a püspöki egyházak főgondnokai örömkönyes szemmel ölelték egymást a kommunitás egyházi tagjaival. A szivek összedobogtak és mintha az apostoli korszak ujra született volna a Golgotán megfeszitett eszme föltámasztására, kezdetét vette a nagy munka, melynél dicsőbbet Háromszék vármegye életében sem nem kezdeményeztek, sem nem végeztek. Kezdetét vette a gyüjtés. Megnyiltak az erszények; egyesek és erkölcsi testületek siettek meghozni az áldozatot a sepsi-szent-györgyi algimnázium létesitésére és már az 1859/60-ik évben a négy osztályra tervezett alsófoku középiskola első osztálya Péter Károly (mostani szörcsei ref. lelkész és orbai esperes) tanitóval megnyittatott.

A kommunitásnak, mint egyházi hatóságnak ettől az időtől kezdve kevés eredmény mellett sok küzdelem jutott osztályrészéül. Fájdalommal kellett lánia, hogy az iskola fentartására és tovább fejlesztésére nézve hasztalan apellál a társadalomra s ha gyüjtéseket indit is meg, azok csak nagyon mérsékelten, a jövő biztos zálogának minden reménye nélkül folynak. Még az a jóravaló inditvány is, hogy a székely huszár családok lóbeszerzési alapja érintetlenül fordittassék a sepsi-szent-györgyi középiskola javára, megbukik a kivitelben lelketlen izgatások s a haszonleső pénzvágy miatt. Felosztották ezt a nagy alapot a jogosultak között a nélkül, hogy a közmüvelődés szent oltára hazafias áldozatokat látott volna abból.

Ám, a székely közönség tőle telhetőleg rakosgatta filléreit a nemzeti eszmének s nem lelkesedésén, hanem szegénységén mult, hogy a mai virágzó középiskola fölépitésében és alaptőkéjében több része nincs.

A kommunitásnak ettől kezdve hova-tovább nagyobb körültekintéssel és mindig több hazafias lemondással a siker kedvéért át kellett engednie a vezérszerepet a világi elemeknek. A mit annyival is könnyebben tehetett, mert Sepsi-Szent-György város közönségének nagy áldozatkészsége Császár Bálint akkori főbiró szakadatlan tevékenysége folytán már előre vetette fényét a telekajándékozással és 24 ezer frt adományával.

Hanem azért a kommunitás még megérte azt az örömet, hogy 1876. szeptemberében tartott ülésén tudomást szerezhetett a kollegium halhatatlan emlékü főgondnokának gr. Mikó Imrének fejedelmi alapitványáról, mely szerint hatvanezer forintot hagyományozott a nemes gróf az ő szerette székely kollegiumának. Fenséges jelenet volt az és lélekemelő, mikor a kommunitás örök hálájának jeléül a sepsi-szent-györgyi algimnáziumnak „Székely Mikó-kollegium“ nevet adott riadó lelkes éljenzések között. A kollegium nagynevü alapitója pedig ezen a napon, szeptember 19-én utolsó tusáját vivta már a halállal. Szemtanuk beszélik, hogy mikor megvitték halálos ágyához a távirati hirt a kommunitás hálájáról, szemeibe egyszerre visszaszállt a lobogó tüz fénye s égő tekintettel, ajkain örömmosolylyal, ágyában fölemelkedni kisérlett, de a halál már kopogtatott..... S a nemes férfiu kiszenvedett. Legyen áldott emlékezete!

A Rikán-belőli kommunitásnak is jóformán ez a históriai jelenet volt az utolsó lélegzetvétele. Nemesen, dicsően mult ki. Örökbecsü, nagyfontosságu kezdeményezésével a szekely lakosság elévülhetetlen hálájára tette magát érdemessé.

A „Székely Mikó-kollegium“ történetét külön fejezetben tárgyaljuk.

Népesség, vagyoni állapot.

Nagy változást idézett elő Háromszékvármegyében is az 1868. évi országos népoktatási XXXVIII. t. czikk. A törvények kivánalmának meg nem felelő iskolák legnagyobb részben községi iskolákká alakultak át. Ujabb időben pedig államiakká. A népoktatási törvény erős versenyt támasztott, melyben a merev felekezeti autonomiának engednie kellett. S nem is vallotta kárát. Mert a tanitók száma kétannyival, a növendékeké pedig háromszor annyival szaporodott a nélkül, hogy az egyházfelekezetek az iskolára való befolyásukat elveszitették volna. Csak az a kár, hogy midőn az 1868. évi XXXVIII. t. cz. életbe lépett, nem ragadta meg a háromszéki ref. felekezet sem a kedvező alkalmat valamennyi elemi iskoláinak községi iskolává való átalakitására. Most már nem oly bőkezü az állam, mint akkor volt.

Az egyházak vagyoni ügyeinek emelkedésére nagyban folyt be az 1860-ik éven kezdve a magtárak alapitása. De a mily mértékben az egyház anyagi emelkedésére szolgáltak e kölcsön magtárak, ép oly mértékben rontották az egyház egyes kepefizetőinek anyagi állását; mert 25—30% mellett voltak azok kezelve, mignem az erkölcsi testületek hivatásával össze nem férő uzsoráskodást felsőbb hatóság utján be nem tiltották.

Az állami terhek növekedésével az egyházaké is versenyt tartván, a kepefizetők száma évről-évre alább szállt, mi arra inditotta vagyonosabb egyházi és politikai községeinket, hogy kepeváltó alapokról kezdtek gondoskodni. De ennek is legtöbb helyen a birtok rendezés és a regale-megváltás törvényei utját állták. A legtöbb ref. egyházközségben, ha egyházi épületeket, iskolát, templomot, tornyot, orgonát, harangot kellett épiteni, vagy beszerezni, ezt a mennyiben az egyház nem birta, mindig a politikai község közvagyona, erdője, legelője és korcsma-haszonbére fedezte. Mindezeknek vége lett. Ha valami osztalékot kapott a birtokrendezéseknél, regáleknél, azt oly fukarul mérték, hogy az

igen sok helyen a törvényben előirt minimumot is alig üti. Sok helyen pedig ma is egy-egy önző birtokos miatt, az egyházak járandóságáért, egyház és politikai község perben állanak egymással.

Háromszék vármegye ref. egyházai életéből még felemlitjük itt az országos ev. ref. egyházi közalap keletkezését, melynek kulcsa az, hogy a magyarországi öt egyházkerület minden önálló tagja, évi jövedelmének egy ezeredik részét köteles ez alapra befizetni. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület évi járuléka e czimen 9—10000 frt. De segélyképen ez alapból minden évben 10—11000 forintot kap a szegénysorsu egyház, csekély fizetésü lelkészi és kántortanitói állomásai javadalmazására. Ez lesz hivatva idővel, az államsegély hozzácsatolása mellett, az egyházak fönmaradását biztositni. Valeat quantum valere potest.

* * *

Van a sepsi-, kézdi-, orbai- és erdővidéki egyházmegyének, a vármegye területén fekvő 63 anya-, 9 leány-, 2 társ-, 2 fiókegyháza; 15 diasporája; 66 rendes, 3 segédlelkészi, 2 levitai, 49 kántori, 19 kántortanitói állomása. Az egyházközségek lélekszáma az 1897-ik évi adatok szerint 69460; tankötelesek száma: 11156; a tanulók száma: 9381. Az iskolák $^3/_4$ részben községiek és államiak, $^1/_4$ részben felekezeti jellegüek. Az iskolák alapvagyona — hozzávetőleg — meghaladja a 100,000 frtot.

Az egyházközségek 1896. évi költségelőirányzata fedezetnél: 172,700 korona 81 fillér; szükségletnél: 169,476 kor. 98 fillér; 28 egyházközségben: 11680 kor. 75 fillérrel mulja fölül a fedezet a szükségletet; 21 egyházközségben: fedezet és szükséglet egymást kiegyenlitik; 14 egyházközségben: 7805 kor. 36 fillérrel mulja fölül a szükséglet a fedezetet; de ebből Papolcz 6575 kor. 08 fillérrel, Nagy-Borosnyó 592 kor. 38 fillérrel szerepel, templomépités és templomjavitással s igy a többi 12 egyházra, csak: 637 kor. 90 fillér esik. Amazok központi törlesztő kölcsön, emezek az évi megtakaritások, kegyadomány és szorgalmi jövedelmeikből rendesen fedezetet nyernek.

Az 1896. évi püspöki jelentés adatai szerint, volt a négy egyházmegyének a) kegyadományokból 15,580 kor. 70 fillér évi bevétele; b) szorgalmi uton szerzett évi bevétele 6498 kor. 68 fillér. Ezek a protestáns anyaszentegyház élő forrásai.

Eltekintve az egyházközségek fekvőségeitől, ingatlan vagyonától, egyéb rendeltetésü tőkéitől, a négy egyházmegye egyházközségeinek van:

a) Kepeváltási czélra tőkésitett alapja: 833,549 kor. 78 fillér (lásd a táblázatot).

b) Magtári alapja: 64,573 kor. 30 fillér (lásd a táblázatot).

E két alap együtt véve: 898,122 kor. 08 fillér.

Az egyes egyházközségek e vagyoni állapotát ha terünk engedné összehasonlitani az 1867. év előtti adatokkal, örömmel győződnénk meg arról, hogy ez a két alap $^9/_{10}$-ed részben, 1867. után keletkezett és növekedett mai állapotára.

Kepeváltsági alapok.

Polyó szám	Az egyházmegye és egyházközségnek neve	Kepeváltási alaptőkéje korona	fillér
	I. Erdővidéki egyházmegye.		
1	Közép-Ajta	66914	—
2	Száraz-Ajta	57752	90
3	Nagy-Ajta	16248	80
4	Nagy-Baczon	36000	—
5	Bodos	5188	36
6	Bölön	22519	46
7	Köpecz	49654	90
8	Baróth l. e.	1624	72
	Összesen	255903	14
	II. Sepsi egyházmegye.		
1	Al-Doboly	2220	58
2	Angyalos	1249	76
3	Bikfalva	5056	16
4	Bodola	19615	56
5	Egerpatak	1543	30
6	Fel-Doboly	2493	38
7	Gidófalva	238	—
8	Kökös	2141	—
9	Kálnok	175	28
10	Kis-Borosnyó	3939	92
11	Lisznyó	9627	52
12	Martonos-Fotos	4114	30
13	Málnás	204	42
14	Nagy-Borosnyó	40589	02
15	Szacsva	1917	22
16	Szemerja	5770	16
17	Szentkirály	24270	38
18	Uzon	1564	80
19	Zalán	2818	18
20	Ilyefalva püsp. egyh.	9877	66
21	S.-Szent-György püsp. egyh.	30777	26
	Összesen	170209	06
	III. Orbai egyházmegye.		
1	Barátos	9634	04
2	Czofalva	6422	94
3	Kovászna	72382	62
4	Kőrös	16167	22
5	Páké	10392	64
6	Papolcz	3274	48
7	Páva	33317	58
8	Szőrcse	1067	—
9	Zabola	59289	10
10	Tamásfalva	747	08
11	Telek	3423	42
12	Zágon	68924	28
	Összesen	284843	40
	IV. Kézdi egyházmegye.		
1	Léczfalva	587	74
2	Maksa	1953	—
3	Dálnok	168	72
4	Albis	1309	24
5	Alsó-Csernáton	1425	12
6	Felső-Csernáton	604	—
7	Márkosfalva	2143	46
8	Karatna	2184	16
9	Feltorja	795	38
10	Martonfalva	359	20
11	Kézdi-Vásárhely	110000	—
	Összesen	121530	02

Folyó szám	Az egyházmegye és egyházközségnek neve	Kepeváltási alaptőkéje korona	fillér
	A négy egyházmegyében együtt.		
I.	Erdővidék	256967	30
II.	Sepsi	170209	06
III.	Orbai	284843	40
IV.	Kézdi	121530	02
	Összesen	833549	78

Magtári alapok.

Folyó szám	Az egyházmegye és egyházközség neve	A magtár pénzértéke korona	fillér
	I. Erdővidéki egyházmegye.		
1	Közép-Ajta	1003	44
2	Nagy-Ajta	800	—
3	Száraz-Ajta	756	18
4	Nagy-Baczon	12146	90
5	Bodos	861	—
6	Bölön	1008	—
7	Képecz	297	20
8	Miklósvár l. e.	2995	88
	Összesen	19868	60
	II. Sepsi egyházmegye.		
1	Árapatak	896	
2	Árkos	858	34
3	Besenyő	246	48
4	Bodok	1536	92
5	Bodola	489	92
6	Egerpatak	200	—
7	Eresztevény	198	82
8	Erősd	588	36
9	Étfalva	294	24
10	Gidófalva	1148	—
11	Hidvég	1535	28
12	Kálnok	495	84
13	Kőrispatak	1027	12
14	Kilyén	639	12
15	Kis-Borosnyó	1264	32
16	Komolló	637	20
	Átvitel	12055	96

Folyó szám	Az egyházmegye és egyházközség neve	A magtár pénzértéke korona	fillér
	Áthozatal	12055	96
17	Kökös	288	—
18	Magyaros	900	80
19	Martonos-Fotos	44	80
20	Málnás	1701	52
21	Oltszem	2136	44
22	Réty	270	40
23	Szacsva	420	80
24	Szotyor	1110	—
25	Uzon	8763	18
26	Zalán	221	54
27	Ilyefalva püsp. e.	800	80
28	Sepsi-Szent-György püsp. e.	1638	—
	Összesen	30352	24
	III. Orbai egyházmegye.		
1	Czofalva	1183	56
2	Páva	300	—
3	Szörcse	69	60
4	Tamásfalva l. e.	604	60
5	Zabola	1642	68
6	Zágon	1241	94
	Összesen	5042	38
	IV. Kézdi egyházmegye.		
1	Léczfalva	469	76
2	Bita	509	88
3	Maksa	1166	32
4	Albis	1310	24
5	Márkosfalva	271	62
6	Ikafalva	399	50
7	Feltorja	380	32
8	Kézdi-Vásárhely p. e.	4802	44
	Összesen	9310	08
	A négy egyházmegyében együtt.		
I.	Erdővidékiben	19868	60
II.	Sepsiben	30352	24
III.	Orbaiban	5042	38
IV.	Kézdiben	9310	08
	Összesen	64573	30

Erdővidéki egyházmegye.*

Az egyházmegyében van: 13 anya-, 3 leány-, 6 fiók-egyházközség; 11 rendes és 2 nyugalmazott lelkész; 7 lelkész-özvegy; 10 lelkész-árva (5 fiu, 5 leány); 5 felekezeti tanitó, 5 énekvezér, 10 évekvezér-tanitó, 3 tanitónő; 1 felekezeti önálló-, 5 államilag segélyezett, 7 állami-, 1 államilag segélyezett községi iskola; 2 lelkészi és 1 tanitónői állomás üres.

Lélekszám összesen 13702. Tankötelesek száma: 2529. Tanulók száma: 2145.

* Ezen egyházmegyéhez Udvarhely-, N.-Küküllő- és Bassó vármegyéhez tartozó egyházközségek is vannak; kimutatásunkban csupán a háromszékvármegyei ev. ref. egyházközségeket vettük fel.

Az egyházmegye hivatalnokai.

Főgondnokok: Bartha Sándor, l. Bardoczon, u. p. Olasztelek; Zathureczky Gyula, l. Baróthon. Algondnokok: Zathureczky József, l. Nagy-Ajtán; Bedő József, l. Baróthon. Esperes: Kövér András, l. k.-ajtai lelkész, hiv. é. 6, u. p. Nagy-Ajta. Főjegyző: Lőrincz Gyula k.-baczoni lelkész, hiv. é. 6, u. p. Nagy-Baczon. Aljegyző és tanügyi előadó: Benke Ferencz n.-baczoni lelkész, hiv. é. 4. Közügyigazgató és pénztáros: Benkő Gergely sz.-ajtai lelkész, hiv. é. 25, u. p. Baróth. Számvevő-, könyv-, levéltáros és nyomtatványkezelő: Kovács Sándor olaszteleki lelkész, hiv. é. 6.

Egyházközségek.

1. *Bodos*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., és táv. áll. Baróth, vas. áll. Ágostonfalva. Lelkészi állás üres. Énekvezér: Gáspár Albert, hiv. é. 2. Lélekszám: 439. Tankötelesek száma: 75; kik az áll. segélyezett községi iskolában nyernek oktatást. Az egyház alakult 1705-ben; anyakönyve 1770-től kezdődik, jegyzőkönyve 1781-től.

Bölön, III. oszt. anyaegyházközség. U. p. és táv. áll. Nagy-Ajta, vas. áll. Apácza. Lelkész: Czell Ignácz, hiv. é. 9. Enekvezér-tanitó: Antal Albert, hiv. é. 23. Lélekszám: 216. Tankötelesek száma: 32, tanulók száma 25, kik a felekezeti iskolában nyernek oktatást. Leányegyházközség: Nagy-Ajta; u. p. helyben. Levita: Pálfi Elek, hiv. é. 25. Lélekszám: 358. Tankötelesek száma: 56; tanulók száma 45, kik az állami iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközség: Apácza és Szász-Magyarós; lélekszám: 6. Összes lélekszám 580. Alakultak az egyházak 1540 körül; anyakönyvei kezdődnek 1770-ben.

A millennáris év emlékének megörökitése: A bölöni templom belső felszerelésének megujitása elhatároztatott.

3. *Köpecz*, II. oszt. anyaegyházközség. U. p. és vas. áll. helyben, táv. áll. Baróth. Lelkész: Balázs Ignácz. Énekvezér-tanitó: id. Gáspár István, hiv. é. 58. Felekezeti tanitó: ifj. Gáspár István, hiv. é. 19. Nyug. lelkész: Zsigmond Ferencz, hiv. é. 49. Lélekszám: 950. Tankötelesek száma: 114; tanulók száma: 117, kik a felekezeti iskolában nyernek oktatást. Leányegyházközség: Miklósvár; u. p. Köpecz. Levita-tanitó: Gyenge András, hiv. é. 46. Lélekszám: 48. Tankötelesek száma: 8; tanulók száma: 8, kik a róm. kath. iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközség: Ürmös és Ágostonfalva; lélekszám: 39. Összes lélekszám: 1057. A millennáris év emlékének megörökitése: Köpecz diszes iskolaépületet emelt 1 tanteremmel és milenniumi fákat ültetett. Az egyház alakulására biztos adatok nincsenek; de valószinü, hogy a reformáczió idejében (1520—30) körül keletkezhetett; az anyakönyvek 1764-től s a jegyzőkönyvek 1784-től kezdődnek.

4. *Közép-Ajta*, I. oszt. anyaegyházközség. U. p. és táv. áll. Nagy-Ajta, vas. áll. Apácza. Lelkész: Kövér András, hiv. é. 33. Énekvezér: Molnár Albert, hiv. é. 35. Lélekszám: 1408. Tankötelesek száma: 215; tanulók száma: 182, kik az áll. segélyezett felekezeti iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Egy egészen uj papi lakás, mely ez évben épült a hivek tetemes közmunkatételével. Értéke mintegy 12 ezer frt. Az egyház keletkezése 1540—50 körül tehető; anyakönyvei és jegyzőkönyvei 1764 óta vannak meg.

5. *Nagy-Baczon*, I. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben; vas. áll. Ágostonfalva; táv. áll. Baróth. Lelkész: Benke Ferencz, hiv. é. 47. Lélekszám: 1963. Tankötelesek száma: 350; tanulók száma: 312, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: A községi birtokosság 22,422 frtnyi kepeváltási alapot teremtett, az egyház pedig iskola alapjából felsőbb engedélylyel 5717 frt 42 krt szintén kepeváltási tőkévé alakitott s igy a millennáris kepeváltási alap: 28,170 frt 42 kr. Az egyház alakult 1530-ban; anyakönyve kezdődik 1755-ben.

6. *Száraz-Ajta*, I. oszt. anyaegyházközség. U. p. Baróth; vas. és táv. áll. Ágostonfalva. Lelkész: Benkő Gergely, hiv. é. 47. Tanitó: Sándor Lajos, hiv. é. 2. Énekvezértanitó: Nagy János, hiv. é. 47. Felekezeti-tanitó: Józsa Károly, hiv. é. 24. Lélekszám: 1474. Tankötelesek száma: 240; tanulók száma: 175, kik a felekezeti iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközség: Zalánpatak; lélekszám 5. Összes lélekszám 1479. A millennáris év emlékének megörökitése: Fenyő-csemetékkel körül kerittetett a temető az iskolás gyermekek által. Valószinüleg 1600 körül keletkezhetett az egyház; az anyakönyvei 1749-től kezdődnek.

Sepsi egyházmegye.*

Az egyházmegyében van: 32 anya-, 2 társ-, 1 leány- és 34 fiókegyházközség, 2 körlelkészség; 32 rendes lelkész (kik közül 2 körlelkész), 4 állomás üres. 2 nyug. lelkész, 9 lelkész-özvegy, 2 lelkész-árva, 3 felekezeti tanitó, 18 énekvezér, 7 felekezeti énekvezér-tanitó, 8 énekvezér állami vagy községi tanitó, üres 3 énekvezéri, 1 lévita tanitói állás; 3 felekezeti, 4 áll. segélyezett felekezeti, 18 állami, 9 községi, 4 áll. segélyezett községi iskola.

Lélekszám összesen 25631. Tankötelesek száma: 3977. Tanulók száma: 3364.

Az egyházmegye hivatalnokai.

Főgondnokok: Lázár Mihály földbirtokos, hiv. é. 36, l. Aldobolyban, u. p. Ilyefalva; Ujvárossy József kir. tanácsos, földbirtokos, hiv. é. 3, l. Uzonban. Algondnok: Imecs Ernő földbirtokos, hiv. é. 3, l. Erősdön, u. p. Árapatak. Egyik állomás üres. Esperes: Vén Mihály bikfalvi lelkész, hiv. é. 1. Főjegyző: Józsa Sándor erősdi lelkész, hiv. é. 1. Közügyigazgató és tanügyi előadó: Rácz Albert árapataki lelkész, hiv. é. 7. Számvevő és országos özv.-árva gyámintézeti pénzkezelő: Kolumbán Ferencz s.-szentkirályi lelkész, hiv. é. 1. Közpénztáros: Józsa Sándor erősdi lelkész, hiv. é. 5. Aljegyző és közalapkezelő: Kovács Antal kilyéni lelkész, hiv. é. 1. Nyomtatványkezelő: Magyari Károly gidófalvi lelkész, hiv. é. 15.

Egyházközségek

1. *Al-Doboly*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Ilyefalva, vas. és táv. áll. Sepsi-Szent-György. Lelkész: Gáspár Albert, hiv. é. 47. Énekvezér: Imreh Zsigmond, hiv. é. 30. Lélekszám: 528. Tankötelesek száma: 60, kik az áll. iskolákban nyernek oktatást. Összes lélekszám: 528. A millennáris év emlékének megörökitése: Az egyházközség 100 forintot tett alapul a szegény ref. tanulók segélyére. Az egyház alakult 1700-ban; jegyzőkönyve 1780-tól kezdve van meg; anyakönyve 1758-tól. Van még egy érdekes „Számtartó könyvecskéje“ 1649-ből.

* A Brassó vármegye területén fekvő Brassó város és Hosszufalu mellőzésével.

2. *Angyalos*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Gidófalva, vasut és távirda-állomás Sepsi-Szent-György. Lelkész: Havadtői Mihály, hiv. é. 14. Énekvezér-tanitó: Incze Emánuel, hiv. é. 13. Lélekszám: 587. Tankötelesek száma: 83, kik az áll. segélyezett felekezeti iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Templomát a hivek közmunka erejével, ahhoz értők segédkezésével s 15 frt kiadással csinosan kimeszeltette. Egyesek adományaiból 21 frt stolamegváltó alapot tett le. Az egyház alakulására vonatkozó adatok hiányzanak. Legrégibb adat 1720-ból van. Jegyzőkönyvei 1750-ben, anyakönyvei 1830-ban kezdődnek.

3. *Árapatak*, I. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben, vas. és táv. állomás Földvár. Lelkész Rácz Albert, hiv. é. 25. Énekvezér: Bibó László, hiv. é. 42. Lélekszám: 708. Tankötelesek száma 85, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközségek: Előpatak; lélekszám 27. Összes lélekszám 735. A millennáris év emlékének megörökitése: A millennáris év 13 drb fának a templom körüli elültetésével örökittetett meg. A 13 drb fa a 7 vezér és nagynevü férfiakról neveztetett el. Hogy mikor alakult az egyház, arról biztos adatok nincsenek. Jegyzőkönyvek 1749-ben, anyakönyvek 1775-ben kezdődnek.

4. *Árkos*, IV. osztályu anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. állomás Sepsi-Szent-György. Lelkész: Kolcza Lajos, hiv. é. 29. Énekvezér: Nagy Lajos, hiv. é. 14. Lélekszám: 359. Tankötelesek száma: 53, kik az állami iskolában nyernek oktatást. Az egyház alakulási ideje körülbelül 1750. Régibb történetére vonatkozó okmányok nincsenek. Jegyző- és anyakönyvei 1800-ban kezdődnek. A korábbiak elégtek.

5. *Besenyő*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Maksa, vas. és táv. áll. Réty-Eresztevény. Lelkész: Barabás Miklós, hiv. é. 14. Énekvezér-tanitó: Mihályfalvi István, hiv. é. 15. Lélekszám: 452. Tankötelesek száma 49, kik a felekezeti iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Isteni tisztelet tartás után a presbyterium gyülést tartott. A templom mögött hársfákat ültetett.

6. *Bikfalva*, III. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben; vas. és táv. áll. Uzon. Lelkész: Vén Mihály, hiv. é. 14. Tanitó: Barabás József, hiv. é. 28. Énekvezér-tanitó: Puskás Gyula. Lélekszám: 796. Tankötelesek száma: 80, kik a felekezeti iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközség: Dobolló; lélekszám: 60. Tankötelesek száma: 5, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. Összes lélekszám: 856. A millennáris év emlékének megörökitése: Ünnepély. A község uj iskolát épit, mely már fedél alatt van. Az egyházközség teljesen berendezi. Költsége körülbelül 13.000 frt. Keletkezési ideje nem volt kipuhatolható. Anyakönyvei 1782-ben, jegyzőkönyvei 1748-ban kezdődnek.

7. *Bodok*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Málnás; vas. és táv. áll. helyben. Lelkész: Wass Lajos, hiv. é. 22. Énekvezér-tanitó: Erdős Sándor, hiv. é. 9. Nyug. kántor: Józsa Lajos. Lélekszám: 872. Tankötelesek száma 126, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: A millennáris ünnepet az egyházközség ünnepélyes isteni tisztelettel ülte meg. Biztos adat az egyház alakulásáról nincs. Temploma 1615. évben épült. Anyakönyve 1755. május 8-án kezdődik, jegyzőkönyve 1727. évben.

8. *Bodola*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben; vas. és táv. áll. Prázsmár. Lelkész: Szabó Ferencz, hiv. é. 33. Énekvezér: Szabó Lajos, hiv. é. 3. Lélekszám: 728. Tankötelesek száma: 101, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése egy uj orgona beszerzése leend. Az egyház régibb történetére vonatkozó adatok nincsenek. Anyakönyve 1793. április 8-án kezdődik. Jegyzőkönyve 1856. éven.

9. *Egerpatak*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Nagy-Borosnyó. Lelkész: Csiszér Gábor, hiv. é. 48 Énekvezér: Gál Domokos, hiv. é. 34. Lélekszám: 585. Tankötelesek száma: 53, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Torony épitésre gyüjtés, melynek azonban az anyagi viszonyok miatt eddig csekély eredménye van.

10. *Eresztevény*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Maksa, vas. és táv. áll. Réty-Eresztevény. Lelkészi állomás üres, beszolgál Barabás Miklós. Énekvezér-helyettes: Cseh Izsák közs. tanitó, hiv. é. 19. Lélekszám: 217. Tankötelesek száma: 31, kik az áll. segélyezett községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Isteni tisztelet tartás után a presbyterium gyülést tartott. A temetőbe s a templom előtt fákat ültetett.

11. *Erősd*, III. oszt. anyaegyházközség. U. p. Árapatak, vas. és táv. áll. Botfalu. Lelkész: Józsa Sándor, hiv. é. 10. Énekvezér: Balázs Ferencz, hiv. é. 35. Lélekszám: 252. Tankötelesek száma: 49, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközségek: Botfalu-Szent-Péter: lélekszám: 1. Összes lélekszám 253. Az egyház alakulásának ideje a mult század végére tehető. Régibb történetére vonatkozó adatok nincsenek. Anyakönyvei az 1787. éven, jegyzőkönyvei 1849. éven kezdődnek.

12. *Étfalva-Zoltán*, IV. oszt. társegyházközség. U. p. Gidófalva, vas. áll. Bodok, táv. áll. Sepsi-Szent-György. Lelkész: Kis Lajos, l. Étfalván, hiv é. 34. Énekvezér: Nagy György, hiv. é. 33. Lélekszám: 608. Tankötelesek száma: 49, kik az állami iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Szorgalmi uton szerzett 100 frt 40 krt, közadakozás utján gyüjtött 222 frt 97 krt, összesen 323 frt 37 kr készpénzt. Ebből 30 frtot millennáris tőkének külön szakitott, hogy 300 frtig növekedjék, s akkor a kamatja templomai fentartására fordittatik. Olyan czélu alapitványt tett a mult évben 200 frtot Szörcsei Vincze is, a kamatját fizeti is.

13. *Feldoboly*, IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Nagy-Borosnyó. Lelkész: Bartha Károly, hiv. é. 38. Énekvezér-tanitó: Bodola Antal, hiv. é. 3. Lélekszám: 516. Tankötelesek száma: 72, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Az elhunyt lelkésznő férjével 9 drb szántót hagytak az egyházközségnek a papifizetés gyarapitására. Értéke 1000 frt. Az egyház keletkezési ideje körülbelül 1615. Jegyzőkönyve kezdődik 1823., anyakönyve 1797. éven.

14. *Gidófalva*, III. oszt. anyaegyházközség. U. p. és vas. áll. helyben, táv. áll. Sepsi-Szent-György. Lelkész: Magyari Károly, hiv. é. 33. Énekvezér: Vas Dénes, hiv. é. 26. Lélekszám: 777. Tankötelesek száma: 139, kik az áll. el. iskolában nyernek oktatást. Az egyház keletkezési ideje nem tudható. Első papja 1652-ben Vásárhelyi Jákób volt. Anyakönyve 1767-ben kezdődik.

15. *Hidvég,* I. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Földvár. Lelkész: Nagy Sándor, hiv. é. 46. Énekvezér: Györbiró Sámuel, hiv. é. 19, egyszersmind állami rendes tanitó. Lélekszám: 1180. Tankötelesek száma: 133, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközségek: Földvár, Földvári állomás, Krizba, Veresmart; lélekszám: bennefoglaltatik az anyaegyházközségében. A millenniáris év emlékének megörökitése: 1896. május 10-én egyházi diszgyülés és megható istentisztelet tartatott; a templom körül és feljárói mellé 26 hársfa ültettetett. Népkönyvtár és népolvasókör felállitása jegyzőkönyvileg elhatároztatott. Az egyház alakulásának ideje nem tudható. Anyakönyvek kezdődnek a XVIII-ik század utolsó tizedében; jegyzőkönyvek a XVII-ik század elején.

16. *Kálnok,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Kőröspatak, vas. és táv. áll. Sepsi-Szent-György. Lelkész: Csiszér Zsigmond, hiv. é. 26. Énekvezér: Dávid Gergely, hiv. é. 21. Lélekszám: 362. Tankötelesek száma: 48; kik az állami iskolában nyernek oktatást. Leányegyházközség: Kőröspatak; u. p. helyben. Levita-tanitói állomás üres. Léleksz.: 183. Tank. sz.: 28; tanulók száma: 9, kik a róm. kath. és unitárius iskolában nyernek oktatást. Összes lélekszám 545. A kálnoki egyházközség alakulására vonatkozó adatok nincsenek. Anyakönyvei kezdődnek 1760-ban. Kőröspatakra vonatkozó adatok is hiányoznak. Anyakönyve kezdődik 1740-ben.

17. *Kilyén,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Sepsi-Szent-György. Lelkész: ifj. Kovács Antal, hiv. é. 10. Énekvezér: id. Orbán László, hiv. é. 43. Lélekszám: 315. Tankötelesek száma 40, kik az áll. elemi iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Uj papi ház épittetett; a papi telken levő gazdasági épületek ujra épittettek; a papi lak uj kül- és belkertekkel láttatott el. Az egyház alakulásának ideje nem tudható; történetére vonatkozó adatok nincsenek. Jegyzőkönyve kezdődik 1857-ben. Felsőbb rendeletek tára kezdődik 1803., anyakönyve 1767. éven.

18. *Kis-Borosnyó,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Nagy-Borosnyó. Lelkészi állomás üres. Énekvezér: Nagy Gergely, hiv. é. 49 Lélekszám: 572. Tankötelesek száma: 125; tanulók száma: 101, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközség: Bodzafordulo. A millenniáris év emlékének megörökitése: Egy községi hitelszövetkezet létesittetett olyformán, hogy a tiszta jövedelem 20%-a egyházi szükségletre adatik. Az egyházközség keletkezésének ideje körülbelől 1567. év. Régibb történetére vonatkozó adatok nincsenek. Anya- és jegyzőkönyve kezdődik 1800. éven. Van egy ugynevezett „megyebirói napló" 1749. éven kezdve.

19. *Komolló,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Réty, vas. áll. Réty-Eresztevény, táv. áll. Uzon. Lelkész Dávid József, hiv. é. 5. Énekvezér-tanitó: Bodali Pál, hiv. é. 9. Lélekszám: 389. Tankötelesek száma: 57; tanulók száma: 50, kik az áll. segélyezett községi iskolában nyernek oktatást. Leányegyházközségek: Laborfalva; u. p. Uzon. Lélekszám: 70. Tankötelesek száma: 5; tanulók száma: 5, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Nehány adás-vevési szerződés, melyek ifj. Gödri Ferencz birtokában vannak, bizonyitják, hogy 1634-ben Gósza Márton a komollóiak praedikatora volt. Régibb adat nincs. Jegyzőkönyve 1821-ben. anyakönyve 1764-ben kezdődik. Szentiván; u. p. Uzon. Lélekszám 38. Tankötelesek száma: 4; kik a róm. kath. iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: 6 drb cserfa, 6 drb hársfa ültettetett az ugynevezett római vár homlokára.

20. *Kökös,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. és táv. áll. Uzon, vas. áll. helyben. Lelkész: Takács Károly, hiv. é. 3. Énekvezér-tanitó: Györbiró Dániel, hiv. é. 24. Lélekszám: 345. Tankötelesek száma 76; tanulók száma 56, kik a felekezeti iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Jegyzőkönyvileg. Az egyház alakulásának ideje két okirat szerint 1745. év. Jegyzőkönyve 1838-ban, anyakönyve 1792-ben kezdődik.

21. *Lisznyó,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Bikfalva, vas. és táv. áll. Uzon. Lelkész: Antal Lajos, hiv. é. 6. Énekvezér: Hadnagy Mihály, hiv. é. 1. Lélekszám: 409. Tankötelesek száma: 74; tanulók száma 55, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. Alakulására vonatkozó történeti adat nincs. Jegyzőkönyve 1828-ban, anyakönyve pedig 1764-ben kezdődik.

22. *Málnás,* III. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. helyben. Lelkész: Kiss Gyula, hiv. é. 6. Énekvezér: Teleki Sándor, hiv. é. 28. Lélekszám: 654. Tankötelesek száma: 87; tanulók száma: 87, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközségek: Mikó-Ujfalu és Bükszád. Mikó-Ujfalu; lélekszám: 110; Bükszád; lélekszám: 69. Összes lélekszám 833. A millenniáris év emlékének megörökitése: Önkéntes adakozásból két harangot öntetett 600 frt értékben. Az egyházközség alakulására és régebbi történetére nézve semmi adat nincs. Jegyzőkönyve 1749-ben, anyakönyve 1755-ben kezdődik.

23. *Nagy-Borosnyó,* I. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. helyben. Lelkészi állomás üres. Énekvezér: Kátó József, hiv. é. 30. Lélekszám 1347. Tankötelesek száma: 268; tanulók száma: 247, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Isteni tisztelettel, ugyanakkor ünnepelte a község és iskola népünneppel. Keletkezésének idejét nem tudhatni. Keresztelési anyakönyve 1815. éven, de halottas anyakönyve 1766. éven kezdődik. Jegyzőkönyvei 1805-től kezdve vannak vezetve.

24. *Nyén,* III. oszt. anyaegyházközség. U. p. Bodola, vas. és táv. áll. Prázsmár. Lelkész: Puskás Lajos, hiv. é. 27. Énekvezér: Lőrincz Lajos, hiv. é. 49. Lélekszám: 1504. Tankötelesek száma: 176; tanulók száma: 176, kik az állami iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközség: Bodzavám; lélekszám: 5. Összes lélekszám 1509. Anyaegyház lett 1800-ban, addig filiája volt a bodolai egyháznak. Van egy czin-kanna ezen felirással: „1689 az Nyényi Eccl. csináltatta Lőrincz Judás és Mihály. Szalai Márton akkori praedikator idejében".

25. *Oltszem,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Málnás, vas. és táv. áll. S.-Bodoki pályaudvar. Lelkész: Menyi János, hiv. é. 18. Énekvezér: Gáll Sándor, községi tanitó, hiv. é. 3. Lélekszám: 653. Tankötelesek száma: 119; tanulók száma: 91, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Az egyháztagok által rendezett bál tiszta jövedelmét (37 frt 21 kr) „Millenniáris harang-alap"

czimen tőkésitette. Alakulási ideje 1537. év. Anyakönyve 1756-ban kezdődik.

26. *Réty,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben, vas. és táv. áll. Réty-Eresztevény. Lelkész: Czeglédi János, hiv. é. 17. Énekvezér: Szotyori József, hiv. é. 36. Lélekszám: 879. Tankötelesek száma: 120: tanulók száma: 104, kik az áll. el. iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Templom körül fákat ültetett és orgona-alapot tett önbuzgalmi uton. Az egyház anyakönyve 1760-ban, jegyzőkönyve 1701-ben kezdődik. Temploma épült 1515-ben, mely kezdetben a róm. kath. vallásuaké volt. Valószinü, hogy már a reformáczió kezdetén megalakult az egyház, de hogy épen melyik évben, azért nem tudható, mivel a mult század végén a papilak elégésével az egyházi iratok is elpusztultak.

27 *Sepsi-Magyarós,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Uzon. Lelkészi állomás üres. Beszolgál: Antal Lajos lisznyói lelkész. Énekvezér: Teleki József, hiv. é. 12 Lélekszám: 460. Tankötelesek száma: 73; tanulók száma 60, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Az egyházközség alakult 1720-ban. Jegyzőkönyv 1873-ban, anyakönyv 1780-ban, rendelet-jegyzőkönyv 1835-ben kezdődik.

28. *Sepsi-Martonos-Fotos,* IV. oszt. társegyházközség. U. p. Gidófalva, vasuti és távirda állomás Sepsi-Szent-György. Lelkész: Jakab József, hiv. é. 1, l. Sepsi-Martonoson. Énekvezér: Csulak Károly, hiv. é. 26. Lélekszám: 548. Tankötelesek száma: 79; tanulók száma: 59, kik a községi és állami iskolában nyernek oktatást. Alakulása ismeretlen. Történetére vonatkozó adatok vannak, de inkább a templom és parochiális épületek ujra épitéséről. Jegyzőkönyve kezdődik 1825-ben, anyakönyve 1771-ben; felsőbb rendeletek jegyzőkönyve 1782-ben.

29. *Sepsi-Szent-Király,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Ilyefalva, vas. és táv. áll. Sepsi-Szent-György. Lelkész: Kolumbán Ferencz, hiv. é. 5. Énekvezér: Kerekes Pál, hiv. é. 13. Lélekszám: 271. Tankötelesek száma: 30; tanulók száma: 29, kik az állami iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Tódor György presbiter és neje Vargyasi Mária egy diszes szószék és papiszék takarót készitettek 95 frt értékben A templom körül gyümölcsfák ültettettek. Az egyházközség alakulása egy meglevő régi jegyzőkönyv szerint 1760. körül történt. Anyakönyv 1804-en kezdődik, jegyzőkönyv 1810-en.

30. *Szacsva,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. N.-Borosnyó. Lelkészi állomás üres. Beszolgál: Bajkó György, hiv. é. 5. Lélekszám: 327. Tankötelesek száma: 39; tanulók száma: 34, kik az államilag segélyezett községi iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: A templom ujra javittatott 300 frt költséggel Az egyházközség keletkezésének ideje körülbelül 1640. Jegyző- és anyakönyvei 1766-ban kezdődnek.

31. *Szemerja,* IV. oszt. anyaegyházközség, U. p., vas. és táv. áll. Sepsi-Szent-György. Lelkész: Bőjthe Géza, hiv. é. 8. Énekvezér: Fábián József. Lélekszám: 637. Tankötelesek száma: 92; tanulók száma: 81, kik az állami iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Énekvezéri lak épült 1245 frt költséggel. A papilakon kőcsür, istálló, majorság- és sertésól készült 1400 frt értékben. Az egyházközség alakulásának idejére vonatkozólag adatok nincsenek. Anyakönyv 1761-ben, jegyzőkönyv 1782-ben kezdődik.

32. *Szotyor,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Ilyefalva; vasuti és távirda állomás Uzon. Lelkész: Demeter Mihály, hiv. é. 17. Énekvezér-tanitó: Demes Elek, hiv. é. ½. Lélekszám: 486. Tankötelesek száma: 46; tanulók száma: 42, kik az államilag segélyezett felekezeti iskolában nyernek oktatást. Az egyházközség alakulásának ideje nem tudható. Jegyző- és anyakönyvei 1766. évben kezdődnek.

35. *Uzon,* II. oszt. anyaegyházközség. U. p., vasuti és távirda állomás helyben. Lelkészi állomás üres. Nyug. énekvezér: Jánó János 1865. óta, hiv. é. 20. Énekvezér-tanitó: Ősz Salamon, hiv. é. 27. Felekezeti tanitók: Mátyás Károly, hiv. é. 38, és Kovács Dénes, hiv. é. 17. Lélekszám: 1270. Tankötelesek száma: 184; tanulók száma: 138, kik a felekezeti iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Ujvárosy urhölgyek az ur asztalára készitettek egy rend urasztali teritéket 120 frt értékben. Egyesek adományaiból szószéktakaró 158 frt értékben vásároltatott. Szőcs Dénes taneszközök alapjához adományozott 110 frtot. Kovács Dénes taneszközök alapjához gyüjtött 36 frtot. Hogy mikor alakult az egyház, nincs semmi adat; 1648. éven kezdve meg van a fekvő és ingatlan javainak pontos jegyzéke, ugyszintén azon évtől kezdve kiadások és bevételek jegyzéke; valamint lelkészek, iskolatanitók jegyzéke s az egyház történetére, beléletére vonatkozó jegyzetek, határozatok. Anyakönyve kezdődik 1761-ben.

34. *Zalán,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. és táv. áll. Sepsi-Szent-György: vas. áll. Bodok. Lelkész: Szabó Dénes, hiv. é. 41 Énekvezér: Keresztély Károly, hiv. é. 27. Lélekszám: 817. Tankötelesek száma: 84, tanulók száma: 84, kik a községi iskolában nyernek oktatást.

Orbai egyházmegye.

Az egyházmegyében van: 11 anya-, 1 leány- és 6 fiókegyházközség; 11 rendes lelkész, 7 lelkész-özvegy, 8 lelkész-árva (7 fiu, 1 leány); 1 felekezeti, 5 állami, 6 államilag segélyezett községi iskola; egy kisdedóvó; 1 levita, 11 énekvezér. Lélekszám: 14140. Tankötelesek száma: 1722. Tanulók száma: 1499.

Az egyházmegye hivatalnokai.

Főgondnokok: Lázár Mihály birtokos, hiv. é. 37, l. Aldobolyban, u. p. Ilyefalva; Csia György nyug. kir. alj. biró, l. Kovásznán, hiv. é. 1. Algondnok: Csia Elek birtokos, hiv. é. 1, l. Czofalván, u. p. Barátos. Egy hely

üres. Esperes: Péter Károly, hiv. é. 11, l. Szörcsén, u. p. Kovászna. Főjegyző: Földes György zabolai lelkész. Közügyigazgató és számvevő: Havadtői Gerő kőrösi lelkész, u. p. Kovászna. Aljegyző: Bodor János zágoni lelkész. Pénztáros: Veres Károly papolczi lelkész.

Egyházközségek.

1. *Barátos,* I. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. helyben. Lelkész: Bajkó György, hiv. é. 6. Énekvezér: Kocsis Elek, hiv. é. 44. Lélekszám: 876. Tankötelesek száma: 122; tanulók száma: 122, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Az egyházközségi közgyülés 100 frt alapitványt fogadott el, de olyformán, hogy az a hivek közadakozásából gyüjtés által szedessék össze és a községi iskolákban a történelemben legjobb eredményt felmutató gyermek jutalmazására fordittassék kamataiban, de a gyüjtés mindezideig nem lett megkezdve. Az egyház keletkezési ideje biztosan nem tudható. Az orbai egyházmegye levéltárában található némely adatokból azt lehet következtetni, hogy 1560 körül már volt Barátoson prot. egyház. Történetére vonatkozó adatok az egyházmegyei levéltárban. Anyakönyv kezdődik 1773-ban.

2. *Czofalva,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Nagy-Borosnyó. Lelkész: Szeremley Császár Lajos, hiv. é. 1. Énekvezér-tanitó: Biró Béla, hiv. é. 28. Lélekszám: 374. Tankötelesek száma: 51; tanulók száma: 51, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Leányegyházközség: Várhegy; u. p. Maksa. Lélekszám: 69. Tankötelesek száma: 8; tanulók száma: 8, kik a léczfalvi közs. iskolában nyernek oktatást. Összes lélekszám: 443. A millennáris év emlékének megörökitése: Az egyházi és politikai község teljesen egy és ugyanaz lévén, nem az egyház külön, hanem a politikai község a k. iskolában ünnepélyt rendezett s emlék-fákat ültetett. Az egyház keletkezésének ideje bizonytalan. Az anyakönyv 1794. évben kezdődik. A jegyzőkönyv 1825-ben.

3. *Kovászna,* I. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. helyben. Lelkész: Ignácz László, hiv. é. 5. Segédlelkészi állomás üres. Énekvezér: H. Bathó János, hiv. é. 3. Lélekszám: 2808. Tankötelesek száma: 428; tanulók száma 368, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Millennáris emlékfákat ültettetett. Alakult az egyház 1600 elején, 1615-ben már papja volt. Történetére vonatkozó adatok nincsenek. Jegyzőkönyvei 1736-tól, anyakönyvei pedig 1737-től kezdődnek.

4. *Kőrös,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Kovászna. Lelkész: Havadtői Gerő, hiv. é. 22. Énekvezér: Dancs Lajos, hiv. é. 15. Lélekszám: 779. Tankötelesek száma: 137; tanulók száma: 121, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Az eddig fizetett termény-kepét pénzfizetésre megváltotta. Az egyház anyakönyve kezdődik 1765-ik év elején. Jegyzőkönyve pedig 1782-ben.

5. *Papolcz* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben; vas. és táv. áll. Barátos. Lelkész: Veres Károly, hiv. é. 8. Énekvezér: Molnár Gábor, hiv. é. 8. Lélekszám: 1493. Tankötelesek száma: 320; tanulók száma: 270, kik az állami iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközségek: Papolcz területén fekvő: Gyulafalva és „Kommandó" gőzfürész telepek, hol mintegy 250—300 protestáns lakik, hol minden egyházi teendőt a papolczi lelkész végez. A millennáris év emlékének megörökitése: 1896. évben fejeztetett be a góth izlésü gyönyörü templom s emlékül millenniumi templomnak kereszteltetett. Alakult az egyház 1604-ben, adatok hiányoznak. Anyakönyve kezdődik 1761-ben, jegyzőkönyve 1833-ban.

6. *Páké,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Barátos. Lelkész: Jancsó Elek, hiv. é. 28. Énekvezér: Szabó Lajos, hiv. é. 42. Lélekszám: 777. Tankötelesek száma: 102; tanulók száma: 102, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. Az egyház keletkezéséről nincs adat. Jegyzőkönyv 1862-ben, anyakönyv 1779-ben kezdődik.

7. *Páva,* III. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Zabola. Lelkész: Szász Mihály, hiv. é. 2. Énekvezér: Bartha István, hiv. é. 35. Lélekszám: 644. Tankötelesek száma: 66; tanulók száma: 66, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: 1896. május hó 10-én hálaadó istentisztelet után disz közgyülés tartatott, melyen elhatároztatott, hogy a millennium emlékére a templommal szemben egy fa ültettessék és egy szobor-emlékkő emeltessék. Az egyház alakulásának idejét nem tudni; erre vonatkozó adat nem lévén az egyház birtokában. Anyakönyvei 1757-en kezdődnek. Jegyzőkönyvei 1770—1820-ig hiányosan, 1820-tól máig pontosan vezetve megvannak.

8. *Szörcse,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Kovászna. Lelkész: Péter Károly, hiv. é. 36. Énekvezér: Mircse Dénes, hiv. é. 1. Lélekszám: 618. Tankötelesek száma: 72; tanulók száma 67, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Leányegyházközség Tamásfalva; u. p. Kovászna. Lévita-tanitó Béres János, hiv. é. 31. Lélekszám: 461. Tankötelesek száma: 74; tanulók száma: 74, kik a felekezeti iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: A templom körül fák ültettettek. Az egyház keletkezési idejét tudni nem lehet, de 1615-ben már fennállott. Régi okmányok hiányzanak. Az anyakönyvek 1775-ben kezdődnek, jegyzőkönyvei e század elején.

9. *Telek,* III. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Barátos. Lelkész; Kovács Ödön, hiv. é. 12. Énekvezér: Molnár Rafael, hiv. é. 32. Lélekszám: 817. Tankötelesek száma: 125; tanulók száma: 88, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Az egyházközség 1650 körül keletkezett. Az anyakönyv 1801-ben kezdődik, a jegyzőkönyv 1816-ban.

10. *Zabola,* II. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. helyben. Lelkész: Földes György, hiv. é. 22. Énekvezér: Szabó János, hiv. é. 45. Lélekszám: 1627. Tankötelesek száma: 121; tanulók száma: 115, kik az áll iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközségek: Haraly. Gelencze, Hilib, Petőfalva, Imecsfalva; lélekszám: 118. A millennáris év emlékének megörökitése: Régi várkeritését kiujitotta 800 frt költséggel, melyből 600 frtot készpénzben. 200 frtot munkában a hivek adakoztak. Az egyházközség megalakulásának éve bizonytalan, de hogy 1602-ben már megvolt, bizonyitja egy régi ez évi feljegyzés, továbbá egy 1602. évi feliratu ereklyegyanánt őrzött

kő. Adatok csekély számmal vannak a régi jegyzőkönyvekben, melyek 1695-től, az anyakönyvek pedig 1757-től vannak meg.

11. *Zágon,* I. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben; vas. és táv. áll. N.-Borosnyó. Lelkész: Bodor János, hiv. é. 11. Énekvezér: Nagy Imre, hiv. é. 11. Lélekszám: 2796. Tankötelesek száma: 296. tanulók száma: 298, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: A diszközgyülés jegyzőkönyvének „Aranykönyvbe" vezetésével 64 egyháztag 180 drb énekes könyvet ajándékozott a templomnak. Az egyházközség alakulásának ideje ismeretlen. Anyakönyvek 1782. éven kezdődnek.

Kézdi egyházmegye.

Az egyházmegyében van: 12 anya-, 3 leány-, 3 fiókegyházközség, 1 körlelkészség; 12 rendes lelkész (körlelkész közülök 1), 1 nyug. lelkész, 1 lelkészi állomás üres; 5 lelkészözvegy, 7 kiskoru lelkész-árva; 4 áll., 8 államilag segélyezett községi iskola, 2 községi kisdedóvó; 13 énekvezér, 2 ny. tanitó, 2 énekvezéri-özvegy. Lélekszám 10505. Tankötelesek száma: 1773. Tanulók száma: 1328.

Az egyházmegye hivatalnokai.

Főgondnok: Lázár Mihály földbirtokos, hiv. é. 24, l. Aldobolyban, u. p. Ilyefalva. Algondnokok: Bodor Zsigmond földbirtokos, hiv. é. 23, l. Léczfalván, u. p. Maksa; Baktsi Gáspár kir. közjegyző, hiv. é. 3, l. Csik-Szeredában, u. p. helyben. Esperes: Zoltáni Elek léczfalvi lelkész, hiv. é. 10., u. p. Maksa. Jegyző: Kiss József dálnoki lelkész, u. p. Eresztevény-Réty. Aljegyző: Bitay Béla. csikmegyei körlelkész, l. Csik-Szeredában, u. p. helyben. Közügyigazgató: Kelemen Győző márkosfalvi lelkész, u. p. K.-Martonfalva. Számvevő: Zajzon Lajos feltorjai lelkész, u. p. Altorja. Egyházmegyei, orsz. gyámintézeti pénztáros és nyomtatványkezelő: Kiss József dálnoki lelkész, hiv. é. 8, u. p. Eresztevény-Réty. Könyv- és levéltáros: Bodor Géza alsó-csernátoni lelkész, hiv. é. 10, u. p. Eresztevény. Gyámintézeti pénztáros: Kovács István k.-vásárhelyi lelkész, hiv. é. 6, u. p. helyben.

Egyházközségek.*

1. *Alsó-Csernáton,* II. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben, vasutállomás Eresztevény, táv. áll. Kézdi-Vásárhely. Lelkész: Bodor Géza, hiv. é. 12. Énekvezér: Bajka Mihály, hiv. é. 2. Lélekszám: 1281. Tankötelesek száma: 192; tanulók száma: 140, kik az áll. segélyezett községi iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: A templom restaurációjára az egyháztagok 1900-ig 2000 frtnyi rovatalt vállaltak. Alakulási ideje a XVIII-ik század közepe. Jegyzőkönyvei az 1719-ik éven, anyakönyvei az 1790-ik éven kezdődnek.

2. *Bita,* III. oszt. anyaegyházközség. U. p. Maksa, vas. és táv. áll. Nagy-Borosnyó. Lelkész: Benedek Ignácz, hiv. é. 38. Énekvezér: Sándor Mihály, hiv. é. 37. Lélekszám: 539. Tankötelesek száma: 116; tanulók száma: 104. kik az áll. iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: Kepeváltsági-alap 530 frt 60 kr. Alakulási ideje 1605. Régibb történetére vonatkozó adat kevés van. Anyakönyve 1803. éven kezdődik.

3. *Dálnok,* I. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben, vas. és táv. áll. Eresztevény-Réty. Lelkész: Kiss József, hiv. é. 20. Énekvezér: Györe Dániel, hiv. é. 3. Lélekszám: 1728. Tankötelesek száma: 263; tanulók száma: 185, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: A kepeváltási alapra 100 frtos alappitvány tétetett. Az egyházközség alakult a XVI-ik században; régibb történetére vonatkozó adatok nincsenek, mivel a mult század végén történt tüzvész alkalmával minden iromány elégett. Anya- és jegyzőkönyvei 1772. éven kezdődnek.

4. *Felső-Csernáton,* II. oszt. anyaegyházközség. U. p. Alsó-Csernáton, vas és táv. áll. Kézdi-Vásárhely. Lelkész: Szabó Géza, hiv. é. 16. Énekvezér: György Albert, hiv. é. 1. Lélekszám: 1091. Tankötelesek száma: 189; tanulók száma: 139, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millenniáris év emlékének megörökitése: 5 frt gyült templomfelszerelésre. Alakulási ideje a XVI-ik század közepére tehető. Régebbi történetére vonatkozó adatok nincsenek. Anyakönyvei 1754. éven kezdődnek. Számadásos könyvei az 1868., a Felsőbb Rendeletek Tára 1782. éven kezdődnek.

5. *Fel-Torja,* III. oszt. anyaegyházközség. U. p. Al-Torja, vas. és táv. áll. Kézdi-Vásárhely. Lelkész: Zajzon Lajos, hiv. é. 9. Énekvezér: Vén Károly, hiv. é. 10. Lélekszám: 645. Tankötelesek száma: 127; tanulók száma: 74, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Leányegyházközség: Al-Torja; u. p, helyben. Lélekszám; 79. Tankötelesek száma: 17; tanulók száma: 9, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközségek: Peselnek; léleksz.: 15; Szárazpatak; léleksz.: 1. A millenniáris év emlékének megörökitése: Volál községben történt erdő arányositásnál a birtokosság által adományozott 200 frt ért. erdő. Az adatok hiányossága miatt az egyházközség alakulása ideje pontosan nem állapitható meg. Anya- és jegyzőkönyvek 1757. éven kezdődnek.

6. *Ikafalva,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p., vas. és táv. áll. Kézdi-Vásárhely. Lelkész: Kökösi Sándor, hiv. é. 22. Énekvezér: Szabó Lajos, hiv. é. 14. Lélekszám: 474. Tankötelesek száma: 70; tanulók száma: 52, kik az áll. segélyezett községi iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközség: Futásfalva; lélekszám: 51. Összes lélekszám: 523. A millenniáris év emlékének megörökitése: Ünnepély tartatott és annak lefolyása jegyzőkönyvi megörökitést nyert. Az egyházközség alakulásának ideje pontosan meg nem hatá-

* A kézdi egyházmegyében Csik vármegye területén lévő egyházközségek is vannak. Ezeket kimutatásunkba nem vettük fel.

rozható; a XVI-ik században valószinüleg megalakult. Anyakönyvei 1753., jegyzőkönyvei 1767. éven kezdődnek.

7. *Karatna,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. Al-Torja, vas. és táv. áll. K.-Vásárhely. Lelkész: Szakács János, hiv. é. 47. Énekvezér: Máté Barabás, hiv. é. 29. Lélekszám: 103. Tankötelesek száma: 14; tanulók száma: 14, kik a községi iskolában nyernek oktatást. Alakulási ideje 1600. év; kezdetben a felső-torjai egyház filiája volt; külön vált és anyaegyházzá alakult 1740-ben. Anyakönyvei 1787. éven kezdődnek.

8. *Kézdi-Albis,* II. oszt. anyaegyházközség. U. p. Dálnok; vas. áll. Eresztevény-Réty; táv. áll. Kézdi-Vásárhely. Lelkész: Szini János, hiv. é. 51. Énekvezér: Bathó János, hiv. é. 30. Lélekszám: 730. Tankötelesek száma: 134; tanulók száma: 106, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: A község több hold elpusztult erdőt ültetett be. Alakulási ideje 1657 körül; erről egy oldaljegyzés igy szól: „Nagy Bod István 1657. albisi ecclának D. imp. curatora volt", igazolva ezt egy monument. kőjegyzés által is. Régebbi történetére adatok nincsenek. Anyakönyve kezdődik 1758., jegyzőkönyve 1787. éven.

9. *Kézdi-Martonfalva,* IV. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben; vas. és táv. áll. Kézdi-Vásárhely. Lelkész: Jáni Lajos, hiv. é. 8. Énekvezér: Mihályfalvi Ferencz, hiv. é. 44. Lélekszám: 368. Tankötelesek száma: 70; tanulók száma: 63, kik az áll. iskolában nyernek oktatást. Fiókegyházközség: Hatolyka; u. p. Kézdi-Martonfalva. Lélekszám: 24. Tankötelesek száma: 4, kik a róm. kath. iskolában nyernek oktatást. Összes lélekszám: 392. A millennáris év emlékének megörökitése: Könyvtár létesitésére az egyházközség 100 forintot adományozott. Alakult a XVI-ik században; adatok hiányában az évet megállapitani nem lehet. Anyakönyvei 1754., jegyzőkönyvei 1782. évvel kezdődnek. Régi történetére vonatkozó adatok nincsenek, mivel az 1835. évi nagy tüzvész alkalmával megsemmisültek.

10. *Léczfalva,* II. oszt. anyaegyházközség. U. p. Maksa; vas. és táv. áll. Nagy-Borosnyó. Lelkész: Zoltáni Elek, hiv. é. 38. Énekvezér: Kis Sándor, hiv. é. 35. Lélekszám: 1055. Tankötelesek száma: 181, tanulók száma: 165, kik az áll. segélyezett községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Ünnep tartatott s lefolyása jegyzőkönyvre vétetett. A templom-udvarra fák ültettettek. Alakult a XVI-ik század közepén; adatok hiányában az évet megállapitani nem lehet. Régibb történetére vonatkozó adat kevés van. Anyakönyvei az 1760-ik, jegyzőkönyvei az 1728-ik éven kezdődnek.

11. *Maksa,* III. oszt. anyaegyházközség. U. p. helyben; vas. és táv. áll. Eresztevény-Réty. Lelkészi állomás üres. Beszolgál: Benedek Ignácz bitai lelkész. Énekvezér: Albert László, hiv. é. 44. Lélekszám: 717. Tankötelesek száma: 128; tanulók száma: 128, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: 15000 frton uj templom épittetett. Alakulási idejét, adat hiányában, megállapitani nem lehet; a XVI-ik században alakulhatott. Hiányoznak az adatok régibb történetére vonatkozólag is. Anya- és jegyzőkönyvei 1773. éven kezdődnek.

12. *Márkosfalva-K.-Mátisfalva,* III. oszt. társegyházközség. U. p. K.-Martonfalva; vas. és táv. áll. K.-Vásárhely. Lelkész: Kelemen Győző, hiv. é. 20, l. Márkosfalván. Énekvezér: Keresztély Lázár, hiv. é. 27. Nyug. lelkész: Bodola Sámuel. Lélekszám: 755. Tankötelesek száma: 205; tanulók száma: 85, kik a községi iskolában nyernek oktatást. A millennáris év emlékének megörökitése: Az alsó templom kijavittatott, uj berendezéssel elláttatott, a belső falba berakott szürke márványkővel örökittetett meg a millennáris év. Az egyházközség alakulásának ideje, adatok hiánya miatt bizonyosan nem határozható meg; a XVI-ik század utófelére tehető. A márkosfalvi egyház anyakönyvei 1759., a mátisfalvi egyházáéi 1783. éven kezdődnek.

*

1. *Ilyefalva,* I. oszt. anyaegyházközség; u. p. helyben, vas. áll. Uzon, táv. áll. Sepsi-Szent-György. Lelkész: Szabó Jenő, hiv. é. 7. Hitoktató: a rendes lelkész. Énekvezér: Nagy Gerő, hiv. é. 2. Tanitók: László Lukács, Gáll Károly; tanitónők: László Irma, Nagy Vilma. (Az iskola községi.) Főgondnok: id. Gál István. Kebli gondnok: Gazda Lajos. Pénztárnok: Gazda Lajos. Jegyző: Gál József. Egyházkerületi képviselő: Szász Károly, dunamelléki püspök, l. Budapesten. Lélekszám: 1012. Tankötelesek száma: 198. Tanulók száma: 191. Az alakulás idejéről biztos adat nincs. Anya- és jegyzőkönyvek 1752. év óta vezettetnek.

2. *Kézdi-Vásárhely,* I. oszt. anyaegyházközség; u. p., táv. és vas. áll. helyben.) Első lelkész: Székely János, hiv. é. 45. Második lelkész: Kovács István, hiv. é. 26. Énekvezér-tanitói állomás üres. Hitoktató: Kovács István, az áll. polgári, áll. elemi, „Erzsébet" árvaleány nevelőintézet és Kantai gymn.-ban. Főgondnok: Kölönte Mózes. Algondnok: Turóczi László. Pénztárnok: id. Csiszár József. Jegyzői állomás üres. Ügyvéd: Zayzon Lázár. Egyházkerületi képviselők: Székely János, Kölönte Mózes. Lélekszám: 2142. Tanulók száma: 405, kik az áll. polgári, áll. elemi iskolában, a kantai róm. kath. gymnáziumban, az „Erzsébet" árvaleánynevelőintézetben nyernek oktatást. Leányegyházközség: Oroszfalu; u. p. K.-Vásárhely. Lélekszám: 85. Tankötelesek száma: 13, kik a községi és k.-vásárhelyi iskolákban nyernek oktatást. Fiókegyházközségek: Szent-Katolna, Szászfalu, Sárfalva, Osdola, Nyujtód, Lemhény, Bereczk, Soósmező, Ojtoz, Szentlélek, Esztelnek, Martonos. Lélekszám: 235. Lélekszám összesen: 2377.

3. *Sepsi-Szent-György,* I. oszt. anyaegyházközség; u. p., táv. és vas. áll. helyben. Rendes lelkész: Révay Pál, hiv. é. 26. Segédlelkész: Bene Istvan. Rendelkezés alatti s.-lelkész: Szász Béla, gymn. tanár. Hitoktatók: Óvónőképző és polg. leányiskolában: Révay Pál; polg. fiu, elemi fiu és leányiskolánál IV—V. oszt. a segédlelkész; elemi fiu és leányisk. I—III. oszt.-ban: Zsigmond Ferencz kántor Énekvezér: Zsigmond Ferencz, hiv. é. 6. Valamennyi iskola: állami. Főgondnok: Málik József. Kebligondnok: Sass József. Pénztáros: Sikó József. Jegyző: Zsigmond Ferencz, énekvezér. Egyházkerületi képviselők: a) az egyház részéről: Málik József; b) az egyházmegye részéről: Révay Pál. Lélekszám: 2093. Tankötelesek száma: 539. Tanulók száma: 439, kik a „Székely-Mikó" kollegium, állami polgári fiu- és áll. polg. leány-, állami óvónőképző, áll. elemi fiu- és leányiskolákban, az árvafiu- és szeretetházban és női iparisko-

lákban tanulnak. Az egyháznak 1755-től kezdve vannak érdekes följegyzései s az egyház belkormányzatára vonatkozó több rendbeli szabályzatai. Legérdekesebb: „Constitutiones ac Regulae Nobilis Eclae Ref S. Szentgyörgyensis in Trannia Consistorii et Deliberationes Vnrblis Dioeceseos Incly. Sedis Siendicali Sepsi confirmatae et in Ordinem Subsequentem redactae", I—XXXVII. pont alatt 1788-ból. Az egyház mindjárt a reformáczió elején, a Honterus János fellépésével megalakult. Benkő „Filius Posthumus"-a szerint a Barczaság, Háromszék és Erdővidék reformálása már 1545-ben be volt fejezve. A s.-szent-györgyinek kezdete, mikor már papja is lehetett, 1550—60 közé tehető.

Unitárius egyházközségek.

Az unitárius egyház 1566-ban alakult meg s alig pár évvel azután a tordai országgyülésen a törvényesen bevett felekezetek közé soroztatott Erdélyben.

Miután 1567-ben maga a király, János Zsigmond is erre a vallásra tért, a mint egy krónikásunk feljegyzi „mind az egész ország erre a vallásra hajol vala."

1567. után tehát, — ha igaza van krónikásunknak — Háromszékmegye lakói tulnyomó részben az unitárius vallás hivei valának. Igy volt ez egészen 1622-ig. Ekkor Keserüi Dajka János református püspök, a kit Bethlen Gábor a szombatosok elnyomására teljhatalmu eljárásra feljogositott, ezek kikutatása és üldözése czéljából bejött Háromszékre is és itt 62 unitárius egyházközséget téritett át a református egyház kebelébe. Ekkor nem is maradt több egyházközsége Háromszékmegyében az unitáriusoknak tizenegynél u. m. Laborfalva, Szentiván, Kökös, Kilyén, Szentkirály, Sepsi-Szent-György, Árkos, Kőröspatak, Kálnok, Bölön és Nagy-Ajta. Ezek közül később a Mária Terézia idejében, a mikor a jezsuiták hatalma tetőpontját érte volt el, Szentiván és Sepsi-Szent-Györgyöt elveszitették; s bár Kőröspatak is meg volt támadva, itt azonban csak annyira mehettek, hogy a templomot — a mai kath. templom — elvették az unitáriusoktól, de az egyházat meg nem semmisithették. A többi unitárius egyház megmaradt a mai napig.

Ez egyházközségek felvirágzása is azonban csak 1867. után következett be. Vegyük ez egyházakat sorra s lássuk röviden történetüket 1867. után.

Az unitáriusoknak épen mint a többi felekezeteknek nagy sulyt kellett fektetniök mindig a népoktatásra, a tanügyre s ezt tették is, mert a mint tudjuk, 1868. előtt az iskolaügy csaknem egészen a felekezetek kezébe volt letéve. Az unitárius egyházak közül *Árkos* jó, virágzó elemi iskolát tartott fenn, a mely 1872-ben községivé alakittatott át. Kezdetben csak egy néptanitó alkalmaztatott, de már a következő 1874. évben 3 tanitó vált szükségessé, mig 1895-től már 4 tanerő müködik s az iskola államositására intézkedés történt. Ez egyház lelkészei tevékeny részt vettek a vármegye tanügyi mozgalmaiban is. Nevezetesen Kiss Mihály lelkész-esperes tagja volt a Rikán belőli kommunitásnak is. Ez egyház anyagi megerősödése is csak 1867. után következett be s ma egyike a virágzó unitárius egyházaknak. A hivek létszáma: 1148. Lelkész Csifó Salamon.

Bölön. Egyike a legrégibb unitárius egyházaknak. Régóta szép vagyonnal rendelkezik s ma is gazdag egyházközség. Sokat is áldozott a közmüvelődés terén. Vagyona közös volt 1869-ig az ottani reformátusokéval; ekkor megosztoztak. Ez egyházközség 1876-ban egy 14000 frtba kerülő iskolát épittetett, mely 3 tantermet, 1 disztermet és 1 tanitói lakást foglal magában. Három tanerő müködik ez iskolánál s van külön munkatanitónője is; mindezeket a mai napig mind az egyház fizeti. 1893—95. években egy párját ritkitó unitárius templomot épittetett az egyház saját költségén, a mire 50000 frtot adott ki. A régi templomkeritést, mely 1617-ben épült volt, történelmi becséért, mivel ez volt az erdővidéki székelyek védelmi helye, a brassói szászok betörései ellen, az uj templom körül is meghagyták. A hivek létszáma: 1597. Lelkész Lőfi Áron.

Laborfalván az egyházat sok csapás érte, különösen azután, hogy a 18-ik évszáz elején a Henter-család a szentiváni ekklézsiát megsemmisitette, de a hivek soha sem tagadták meg áldozatkészségüket, sőt a csapások mindig növekvő áldozatkészségre serkentették az egyeseket. Ennek köszönhették, hogy alig 300 lélekszám egész 1872-ig egy szép felekezeti iskolát tartott fenn, melyet azonban a jelzett évben községivé alakitottak át. Nevezetes, hogy a gör. keletiek közül ez egyházhoz 1868-ban csaknem 200 hivő csatlakozott. A hivek létszáma: 432. Lelkész Kiss Sándor.

1888-ban *Kovásznán* egy kis unitárius egyházközség alakulván, ez is lelkészi adminisztráczió tekintetéből Laborfalvához osztatott be.

Kőröspatak mind a mai napig egy szép és virágzó felekezeti iskolát tart fenn. A hivek itt is nagyon sokat áldoztak évről-évre az anyaszentegyház oltárára. Hivek létszáma: 381. Lelkész: Nagy Lajos.

Kökösről szintén csak a fejlődést tanusithatjuk, főleg az utóbbi 20—25 év alatt. Ez időben anyagi helyzete is annyira javult, hogy ma a háromszéki vagyonosabb unitárius egyházak közé sorolhatjuk, noha hiveinek száma alig haladja tul a 400-at. Egész 1895-ig felekezeti iskolát tartott fenn, de akkor tekintettel a nemzetiségekre, államivá tette iskoláját. Az egyház fennállásának nemzetiségi szempontból is nagy jelentősége volt, mert védbástya volt az unitáriusság, mint tiszta magyarság, egyfelől a szomszéd szász vármegye ellen, másfelől pedig a magyar szellem védelmezője és fentartója a vidéken s a községben lakó oláhsággal szemben is. Sokat szenvedett 1848-ban, de a hivek áldozatkészsége ismét helyreállitotta az egyházközség megrongált anyagi viszonyait. Hivek létszáma: 388. Lelkész: Lőrinczi Dénes.

Dálnok felekezeti iskolát tartott fenn 1879-ig, ekkor községivé alakitotta; 1896-ban pedig iskolája államivá lett. Anyagi gyarapodása csak 1867 után kezdődött s most már szép vagyonra tett szert, a mi a hivek adományából gyült

össze. Ez egyházközséghez tartozik a *bodoki* kis egyházközség, a mely 1876-ban alakult. Többféle támogatás következtében kezdetben szépen haladt előre, de az utóbbi időben stagnálás állott be mindennemü állapotában. Hivek létszáma: 329. Lelkész: Székely Zsigmond.

Nagy-Ajta 1874-ig felekezeti iskoláját fenntartotta; ekkor azonban községivé alakittatta át. Ez egyházközség lakói is sok áldozatot hoztak az egyház fenntartása érdekében. Áldozatok árán hozták össze azt a szép vagyont, a melylyel jelenben rendelkeznek. Itt született Kriza János unitárius püspök, székely költő, a „Vadrózsák" tudós gyüjtője. Születési házát, az unitárius lelkészi egyszerü lakot, a kolozsvári unitárius ifjuság emléktáblával jelölte meg 1882-ben. Ez ünnepélyen a tud. akadémia részt vett. Ez egyházközségből sok tanult ifju került ki, a kik mindannyian nemcsak hálásan emlékeztek meg az egyházról, hanem anyagilag is sokszor támogatták és alapitványokat is tettek. Hivek száma: 900. Lelkész: Lőfi Ödön.

Sepsi-Szentkirály felekezeti iskolát tartott fenn addig, mig a népnevelést az állami képezdékben nevelt tanitók kezébe tette le, ekkor azonban azt községivé alakitotta. Itt is az áldozatkészség tartotta fenn az egyházat, mert sokszor volt csapásnak kitéve. Az utóbbi időben a vagyonosodás utjára jutott s annyira előhaladt, hogy 1894-ben saját pénztára terhére a kepemegváltást is keresztül tudta vinni. Hivek létszáma: 253. Lelkész: Vaska Béla.

A kilyéni egyház, mert kevés számu hiveket számlált mindig, nagyon igénybe vette a hivek áldozatkészségét. Nemcsak templomának koronkinti kijavitása, hanem főleg az egyházközség telkeinek és épületeinek fenntartása adott sok gondot. Még abban a helyzetben is volt többször, hogy az énekvezéri teendők teljesitése végett, a községi tanitót is igénybe kellett vennie. 1852-ben Sepsi-Szent-Györgyön egy kis unitárius leányegyház is alakulván, ez a kilyéni egyházhoz csatoltatott, a melynek S.-Szent-György 1892-ben társ-egyházává nyilvánittatott. Hivek száma: 150. Lelkész József Lajos.

A sepsi-szent-györgyi unitárius egyház 1622-ben egészen elenyészett volt. 1852-ben egy kis leányegyház alakult volt itt, mely előbb Árkoshoz, később pedig Kilyénhez csatoltatott. Az 1852-ben alakult leányegyház idők folytán ismét megsemmisült s csak 1888-ban tudtak ujra szervezkedni, mig most évről-évre gyarapodva, a gyüjtések és adakozások utján egy kis vagyonra is szert téve, 1892-ben a kilyéni egyháznak társegyházává tétetett.

Az unitárius egyházak e vármegyében is sok viszontagságon mentek keresztül, de kiállván az idők mostohaságait, most már megerősödve uj reményekkel néznek a jövő évezred elejébe, abban a meggyőződésben, hogy a jövő kárpótolni fogja a mult szenvedéseiért és méltó helyet fognak elfoglalni a nemzeti müvelődés nagy munkamezején.*

* A gör. keleti egyházakra nézve megbizható adatokkal nem rendelkeztünk s igy azok részletes ismertetését mellőznünk kellett.

Az izraeliták hitfelekezetének most épült diszes uj temploma Sepsi-Szent-Györgyön. Rabbijok nincs.

ISKOLÁK.

Háromszék vármegyében is a felekezetek tartották fenn az iskolákat kezdettől fogva. S ugy a rom. katholikusok, mint a reformátusok és unitáriusok nagy gondot fordittak a maguk iskolájára. Az általános müvelődésre való nemes törekvés mellett azonban, a dolog természetéből folyólag, felekezeti szempontok szolgálatában áll az iskola. S minél messzebb vissza lehet menni az iskola-ügy történetében, ezek a szempontok annál inkább érvényesültek. Mindenik hitfelekezet ugyanis korán fölismerte az iskola nevelő hatását s mindenik a maga számára igyekezett hiveket nevelni az iskolában. Ott vetette meg a vallás-erkölcsi élet alapját; ott fejlesztette ki az egyházias szellemet; ott nyert kifejezést az együvé tartozás, a hitéletben való közösség alapgondolata. Innen van a szivós ragaszkodás mindenütt az iskolához.

Az egyház számára való nevelés hozzátartozott mindenik felekezetnél a szorosabb értelemben vett belmisszióhoz. És szükséges is volt ez a hitfelekezetek közt kifejlődött verseny miatt. Erős és jó felekezeti iskola egyszersmind erős és hatalmas egyházat jelent. Minél nagyobb befolyást biztositott a felekezet az iskolai nevelésre, annál teljesebb volt a hivek közössége. Minél teljesebb volt az iskola, annál tömöttebb lett a templom. Ez a vezéreszme huzódik át a háromszékmegyei iskoláztatás ügyén a legrégibb időtől kezdve egészen az 1868-iki népoktatási törvény életbe lépéséig.

Hogy az egyház ennyire letoglalva tartotta a maga számára az iskolát, abból természetesen az egyetemes tudás rovására is sok esett; de hát ez igy volt mindenütt hazánkban, hol az oktatás szabadelvü irányeszméi csak a 40-es évekből datálódnak, a miket az abszolut uralom ismét más utra terelt. A felekezet tehát czélját érte, ha az általános tudnivalók mellett a kathekizmust, szertartásokat, egyházi énekeket alaposan megtanitotta az iskolában. Egy kissé liberalisabb felfogás is tért kezd foglalni például a reformátusoknál a század elején, de a tanitás sulypontja mégis csak az egyház hitelvén van, mint azt a Főconsistoriumnak 1811-ik év októberében költ rendelése is tanusitja. Hogy az iskolában „mitsoda tudományok tanittassanak", az ott a következőkben soroltatik elő: „1-o: A keresztyén vallásnak sorkolatosabb ágazattyai, Szent Histo-

ria, Kis vagy Koppé chatekizmus. 2-o: Egy kis természet és Haza historiája, — Hazájok Topografiáját, meg kell vélek esmértetni, igen röviden az ő értelmek szerint. 3-a: Egy kis phisica geografiát, összekötve más geografiával igen rövideden, hogy ezek által a babonás principiumoknak elejek vétetődjenek, hogy esmerjék meg, miből lessz az esső, menykő és hogy az aeri tűz nem lidércz, a holdat nem kutyák eszik meg és mikor földingás vagyon, nem az óriások forgattyák. 4-o: Irást, Declinatiót, Conjugatiot, Aritmeticát etc. 5-o: A jó, helyes és értelmes olvasáshoz szoktatni kell." A mihez a rendelet publikálója, Kis Ferencz étfalvi pap és sepsi-egyházmegyei direktor ezt a buzditó észrevételt teszi: „Ha consideráljuk a szegény falusi együgyü népet, az hol maguk a szülők is még neveletlen csecsemők az erkölcsi életben, mely szükséges az illyen hellyeken az oskola, azt minden Jó sziv érezheti, — ugyan is itt születik az Erköltsi élet, itt nyillik meg a Vallásnak és Virtusnak ajtaja s a következendő nagyobb társaság boldogságának fundamentoma itt vettetik meg."

KRIZA JÁNOS SZÜLŐHÁZA NAGY-AJTÁN.

Bizonyos, hogy felekezeti czélok szolgálatában állt kivétel nélkül minden iskola Háromszéken is. Mindazáltal felekezeti féltékenységnek, vagy versengésnek sehol semmi nyoma nincs. A többségben lévő hitfelekezet rendszerint az iskolafentartó s ha ez református, oda járnak iskolába róm. katholikusok, unitáriusok és görög vallásu szülők gyermekei is. A protestáns gyermek együtt tanulta a katholikus iskolában az „Üdvözlégy Máriát" s jól begyakorolta társaival a ritualékat, anélkül, hogy vallásos meggyőződésében a legkisebb kár esett volna.

Nem czélunk e helyen az iskola-ügy történetével tüzetesebben foglalkozni, sem az egyes iskolák keletkezését és fejlődését a részletekre nézve is nyomon követni. E tekintetben önálló szakmunka forog már közkézen: Berecz Gyula „Háromszék vármegye népoktatási intézeteinek története" czimü munkája a rendelkezés alatt álló adatok ügyes csoportositásával beható és világos képét nyujtja nemcsak vármegyénk iskolaügyi fejlődésének, hanem az egyes iskolák belső és külső életének is. Ez a jó könyv, melynek adataiból itt-ott mi is felhasználtunk egyet s mást, teljesen feleslegessé teszi ez idő szerint s ezen a helyen a történeti részleteket. Bennünket itt különben is a háromszéki oktatásügynek az 1867-ik év óta mutatkozó fejleményei érdekelnek közelebbről.

Szivesen visszatérünk azonban a székelység hazafias magatartására, melyet ez a vármegye iskoláinak magyar nemzeti szellemü irányával az utókor hálás elismerésére méltóan tanusitott minden időben. Mert Háromszék vármegye a magyar állameszme szolgálatában nemcsak vérével áldozott, hanem hosszu és nehéz küzdelmet állott ki akkor is, mikor kitartó ellenállásának és hazafias türelmének minden erejére szüksége volt. Nem tudnók megállapitani, hol volt nagyobb és dicsőbb Háromszékmegye a magyar haza védelmében: a csatatéren-e villogó aczéljával és bömbölő ágyuival, vagy az iskolák falai közt az elnyomatás szomoru éveiben nemzeti szellemü nagy munkájával. Hiszen köztudomásu dolog, hogy az abszolut kormány a magyar haza nyelve és az állampolgárok nemzeti egyénisége ellen sehol az országban annyi támadást nem intézett, mint épen Háromszéken.

Németté tenni intézményeiben, ez volt az eszköz arra, hogy a közszellem is megfelelő idegen irányban alakuljon át. S látszólag sehol sem kinálkozott alkalmasabb talaj erre a törekvésre, mint épen itt. A katonai nevelésben felnőtt székely fegyelemhez s a felsőbbek iránt engedelmességhez szokott: a változott kormányforma számára legkedvezőbbnek igérkező népjellem. S a székely lakosság a szabadságharcz nehéz napjai alatt kimerült. Vagyonilag is sulyos válságokkal küzdött A szegénység pedig rendszerint demoralizál. Minden feltétele meg volt tehát az abszolut-rendszernek itt a sikeres hóditásra, az egyéniség nemzeti fejlődésének elnyomására.

És Háromszékmegye a megpróbáltatás komoly esztendői alatt is ellenállt ennek a nemzetellenes inváziónak — iskolái által. Pedig hatalmas rendeletek publikálták a németnyelv kötelező használatát. El volt tiltva még a magyar történelem tanitása is. Egy-egy szabadabb szellemü költeményért pedig papok és iskolamesterek kerültek börtönre. A derék tanitók azonban kifogtak a felsőbb rendeleteken; mert a tanitás most volt még csak magyar nemzeti szellemü. Az iskolákban nemcsak tanitották a magyar történelmet, hanem a lelkészek, főleg a délutáni órákban magyarázták is azt a tanitó s nem ritkán a községi lakósok jelenlétében. Az iskolamester hazafias költeményeket tanitott „karban", mert leirni azokat nem lett volna tanácsos; s ha véletlenül betoppant a kerületi „Vorsteher," a tanitó szemöldökének egyetlen mozdulatára átcsapott a kis muzsasereg a német nyelven reczitált „Pflichten der Unterthanen" paragrafusaira, a miért az iskolavizsgáló biztostól aztán nagy dicséretet nyert mester és tanitvány.

S a nemzeti szellemnek ez az ápolása annyira általá-

nos és oly állandó volt az iskolákban, hogy e tekintetben alig lehetne kivételt tenni. Mindenik iskola egy-egy temploma volt a hazafiságnak s hogy nemes feladatát minél jobban megoldhassa, lelkészek, birtokosok s az egész község lakosságának leglelkesebb támogatásában részesült.

A hazaszeretet olthatatlan lángja égett abban a forró vágyban is, hogy Háromszék vármegye középiskolai oktatásban is részesithesse tanuló ifjuságát. A nemzeti müvelődésnek magasabb foku tanintézetre volt szüksége, hol a tudomány elemei mellett az ifjuság egyéni képzése nemzeti irányban fejlesztessék. A „Kanta"-gimnázium életre keltése czéljából minden hazafias törekvés meghiusult; a rom. kath. hitfelekezet tehát egyelőre kénytelen volt levenni napirendről a felsőbb oktatás kérdését.

Háromszék vármegye református papsága azonban nem engedte a szép gondolatot elaludni s a lelkes papság, támogatva a világi elemek jobbjaitól, minden erejét és erkölcsi befolyását latba vetette, hogy egy középiskola itt létesülhessen. Nagy küzdelemmel, lankadatlan kitartás után, a háromszéki lakosság nem csekély anyagi áldozatával végre 1859-ben az algimnázium megnyilt Sepsi-Szent-Györgyön. Ebből a kis mustármagból kelt ki és növekedett föl a mai nyolcz osztályu „Székely Mikó-kollegium". Élő emléke a vármegyei lakosság hazaszeretetének, a székely vármegye kulturai fejlődése iránt tanusitott lelkes érdeklődésnek.

Alább visszatérünk ugy a „Kanta", mint a „Székely Mikó-kollegium" keletkezésére s életfolyásának jelentősebb történeti mozzanataira s habár eme tanintézetek monografiája külön kiadásokban vagy értesitőkben közkézen is forog már: ugy véltük, hiányos lenne ez az Emlékkönyv, ha a hazafias lelkesedésnek és áldozatkészségnek örök fontosságu intézményeit legalább vázlataiban be nem mutatnók.

A háromszéki népoktatási intézetek közül a négy polgári iskolát emeljük ki, mint a melyek mögött már nagyobb mult áll az 1868-ik évi népoktatási törvény életbe léptetése óta; mig az elemi iskolák állapotáról a legujabb (1897—98-ik évi) statisztikai adatok alapján számolunk be.

A kézdi-vásárhely-kantai rom. kath. gimnázium.

Háromszék vármegyének az ötvenes évekig egyetlen gimnáziuma volt a kantai. Ezelőtt több mint kétszáz évvel, az 1680-ik esztendőben alapittatott. Megalapitója Nagy Mózes esztelneki, később zágoni plebános volt. A tudományért s az ifjuság vallásos neveléséért lelkesülő, kiváló buzgóságu egyházi férfiu. Ez a derék plebános „látván a Háromszéken elterjedt rom. kath. hiveknek lelki vigasztalásukban való nagy fogyatkozását, a katholikus gyermekek keresztyén hitben való oktatása és nevelésének elhanyagolását, ezen istenes szándéktól vezéreltetve, az 1680-ik évben Esztelneken humaniora iskolát s a papképző intézetbe előkészitő intézetet alapitott." A nemes lelkü alapitó örök alapitványul saját telkét ajánlotta fel Poeti József Konstantin minorita-rendi tartományfőnöknek: a telekre saját költségén házat épittetett s a tanitókat ellátta fizetéssel.

Nagy Mózes az általa alapitott intézetet XI. Incze, akkori római pápa kegyeibe ajánlotta s a pápa jóvá is hagyta azt a hozzácsatolt növeldével (a tápintézettel) együtt. Az intézet vezetését a minorita-rendi atyákra bizta s két tanitó évi jutalmazására 40 scudit utalványozott a pápai pénztárból. Az akkor még Esztelneken lévő iskolát Szelepcsényi György herczegprimás és Sebestyén György erdélyi püspök is jóváhagyta 1681-ben. Igy nyilt meg az iskola 1682-ben Lucioli vezetése alatt négy világi tanerővel.

Az esztelneki iskolát azonban már az 1691-ik évben áthelyezték a felsőbb hatóságok jóváhagyásával a Kézdi-Vásárhely város tőszomszédságában lévő s Felső-Fehér vármegyéhez kebelezett Kanta faluba, mely az intézet számára alkalmasabb helynek látszott. Itt épült a korábbi farezidenczia és iskolaház helyébe az 1700-ik évben az egy emeletes tágas iskola-épület s még abban az esztendőben lerakták az uj rezidenczia alapkövét is. Csakhogy itt sem maradt sokáig az iskola: 1709-ben elbontották s a régi templom mellé tették az épületeket. A jelenlegi gimnáziumi épület a Kereszturi és Sándor-féle telken 1751-ben épült fel teljesen, mely később a kivánalmakhoz képest kisebb-nagyobb átalakitáson ment keresztül.

A tanitás a kantai gimnáziumban szakadatlanul folyt az 1696-ik évtől kezdve 1849-ig. A „Kanta" teljesen megfelelt az akkori gimnáziumi rendszernek s bezárólag a rhetorikáig tartott. Az 1750-ik esztendőben a pápai 40 scudit 50-re emelik fel a végből, hogy az ifjuság a humaniorákban is neveltessék s hogy a dogmatika theologia is előadassék. S tényleg a theologiát 1751-től kezdve tanitották is 3—4 rendes tanárral. A tanulók száma nagy volt az akkori viszonyokhoz mérten: 190—200 között váltakozott. Ebben a szervezetében állt fenn a gimnázium 1849-ig s az abszolut uralom alatt azután szünetelt.

A kantai gimnáziumban 1693-tól az 1849-ik évig, tehát 153 esztendő alatt mintegy négyszáz tanár müködött, azok között a tudományos irodalomnak is több kitünősége. Nehányan közülök, mint Neusser Constantin, Benkő Modest, Ferenczy Tóbiás két izben, Gál Damascén, Berényi Gedő és Csák Cyrjék a magyar és erdélyországi minorita-rend tartományfőnökévé és római biztosává választattak meg. Az iskolát másfélszáz esztendő alatt sok előkelő család gyermeke látogatta. A főnemes családok soraiból itt tanultak majdnem valamennyien a Kálnokyak és Aporok; 1813-ban a kantai gimnáziumban tanult hidvégi gróf Nemes Vincze, 1816-ban szárhegyi gróf Lázár György, 1821-ben kőröspataki gróf Kálnoky György, Kálnoky András, Kálnoky József, Kálnoky Pál, 1824-ben Kálnoky Dénes és hidvégi gróf Nemes Ábrahám; az 1762-ik évtől kezdve az altorjai báró Apor-család gyermekei közül: Apor István, Apor József, Apor Péter, Apor László, Apor Péter, Apor Lajos, Apor István, Apor András, Apor József. A „perillustris" székely nemes

családokból a Benkő, Eresztevényi, Henter, Hollaky, Imecs, Rápolti, Thuri stb. család gyermekeinek nevei fordulnak elő a névkönyvekben. Ezen kivül az ottani följegyzések szerint a székely osztályok társadalmi állása szerint tanultak a Kanta-gimnáziumban „praenobilis," „spectabilis," „nobilis," „primipillus," „subditus siculus," „siculus" és „civis" szülők gyermekei. Vallásuk szerint voltak a rom. katholikusokon kivül görög keletiek, reformátusok, ágostaiak; izraelita vallásu tanulója egészen a jelen időkig egyetlen egy sem volt a gimnáziumnak.

Az 1745-ik évtől kezdődőleg vezetett főnévkönyvből s a levéltári adatokból kitünik, hogy a tanitás a jezsuiták által megállapitott „Ratio Studiorum" szerint folyt 1776-ig, mikor már a Mária Terézia-féle „Ratio educationis" értelmében osztatott be a tanterv öt osztályba. Az 1801-ik évtől 1850-ig a második „Ratio Educationis publicae"-féle tandrendszerrel a latin nyelv ismét oktatási nyelvvé lett a felső osztályokban.

Hassák Vidor a kantai gimnázium jelenlegi derék igazgatója nagy gonddal és hüséggel irta meg a millennium emlékére az iskola 200 éves történetét. Ebből a jeles munkából annak sok becses adatai közt látjuk azt is, hogy az iskolában az 1752-ik évig négy osztály volt, u. m. syntaxis, grammatica, principia, majores parvist., minores declinistae vel comparatistae. Ettől az időtől kezdve pedig 1800-ig már hat osztállyal müködik az intézet; 1800-tól 1849-ig, a gimnázium beszüntetéséig következő elnevezéssel jelölték meg az egyes osztályokat: Humanistae II-di, Humanistae I. anni, Tertii anni vagy supremae classis grammaticae, Secundi anni vel mediae classis grammaticae, Primi anni vagy infimae grammaticae és Majores elementaris. Osztály-rendszer divott, ugy, hogy egy tanár két osztályt tanitott minden tantárgyból.

Érdekes, hogy a tanulók erkölcsi magaviseletére, tehetségére, tanulásbeli előmenetelére és szorgalmára nézve minő klasszifikációkat használtak az 1745-től kezdve vezetett főkönyv tanusága szerint.

Az erkölcsi magaviselet jelzésére a következő fokozatok voltak: pius, humilis, devotus, obediens, affabilis, bonus, subdolus, mendax, vagabundus, hellus, pani, perdus, malus.

A tanulásbeli előmenetelre nézve, eminens, primae, secundae, tertiae, asinus.

Szorgalomra: corona classis, lardabilis, diligens, tardus, negligens, piger, pigerrimus, nihil.

Tehetségre nézve: praeclari, optimi, boni, mediocris, transibilis, debilis, nihil talenti.

A főnévkönyvbe beirták a vizsgáló bizottság észrevételeit is a „commendatio" és „discommendatio"-rovatban, a hol gyakran humoros megjegyzések is olvashatók. Például: „Sicut intravit grammaticam nihil sciens, ita exibit nihil secum portans"; vagy: „asszu fán nem kell gyümölcsöt keresni"; „a hol nincs, ott semmit ne keress"; egy Beteg nevü tanulónál: „tam homine, quam se infirmus"; Csürös nevü tanulóra ezt jegyezte meg a komisszió: plus ad horreum suum congerere debebat, nam ferme est vacuum"; vagy: „magnum caput sine cerebro, lata frons sine judicio".

A felügyeletet az Appr. Const I. R. II. III. Art. értelmében kezdettől fogva egészen 1767-ig az erd. róm. kath. status gyakorolta. Az erdélyi püspökség szünetelése alatt pedig a rend tartományfőnöke. Majd Mária Terézia által az erdélyi főkormányszék kebelében a püspök elnöklete alatt önálló „Comissio" szerveztetvén, a főhatóság erre szállott át. A kath. Comissio fennállása alatt az erdélyi püspök nevezte ki a tanárokat, tankönyveket, tantervet ő állapitotta meg, a dologi kiadások felett pedig a felügyeletet a Comissio végezte.

A nagy küzdelmek között nagy áldozatokkal fentartott gimnázium, mely a vallás-erkölcsi élet ápolása mellett nemzeti fontosságu elhivatását is oly fényesen betöltötte, az abszolut rendszer alatt becsukott ajtókkal állt s a muzsák csarnoka sehogy sem akart megnyilni a tudományt kereső ifjuság előtt. Az elnémetesitő szellem irányának volt-e utjában ez a jóravaló iskola, vagy csakugyan nem volt képes eleget tenni a kormányrendeletnek, hogy tanárai számát megkétszerezze, hiányozván erre a megfelelő anyagi feltételek: nem lehet megállapitani, de annyi bizonyos, hogy Kovács Miklós erdélyi püspök az 1850-ik év julius 24-én szomorodott szivvel volt kénytelen jelentést tenni Heufler min. biztoshoz a kantai gimnázium egyidőre való beszüntetéséről.

A minorita-rend akkori tartományfőnöke P. Romanus Szabó mély fájdalomtól eltelve esdeklő levelet intéz Kovács püspökhöz, melyben „mint székely sarjadék" kéri a püspököt, hogy „nagytekintélyü befolyása által azon szegény rokonainkat tetemesen érdeklő iskolák czélba vett megszüntetését megakadályozni kegyeskedjék." „Ne engedje Excellenciád, mint székely hazánk dicső oszlopa — ugymond a hazafias lelkü tartományfőnök — hogy száztizezer véreiknek gyermekei a felsőbb neveltetés módjától megfosztassanak s valaha az mondathasson, hogy egy székely származásu püspök alatt veszté el a székely nemzetnek szebb része legszebb reményü magzatjainak üdvös neveltetési százados jogát." A püspök erre a keserü levélre sajátkezüleg csak annyit jegyzett fel: „Sajnos az eset, de meg nem akadályozható."

Egész sorozata következik ezután a kisérleteknek, hogy a gimnázium ujból megnyitható legyen. 1857-ben a háromszéki papság s a kath. hivek kérelmeznek. Majd 1862-ben Elekes István, a kézdi-orbai kerület főesperese jelenti Hajnald Lajos erdélyi püspöknek, hogy a kerületi papság egy tanitónak fizetéséül 300 frtot igért, Gelencze község pedig 2000 forintot s Szentlélek község 500 frtot ajánlott fel alaptőkéül. Haynald püspök örömmel vette a jelentést s a maga részéről 6000 frt adományt helyezett kilátásba a gimnázium javára. De igy is csak az I. osztályt nyithatták meg 1862-ben egy tanitóval s ez az állapot maradt az 1866/67-ik tanévig. Fogarassy Mihály erdélyi püspök az 1865-ik év deczember 13-án fölterjesztést tett a kir. főkormányszékhez, a melyben hivatkozván az időközben javulásnak indult anyagi viszonyokra, négy tanár beállitását proponálja s pedig ugy, hogy a második osztály a következő évben már megnyittassék, a negyedik tanár csak akkor lesz kinevezendő, mikor a negyedik osztály is megnyilik, maga Fogarassy püspök egy tanár tartására évi 300 frtot igér. Végre hosszas küzdelem után a három alsó osztály az 1866—67-ik tanévben 3 tanárral s a negyedik osztály az 1867—68-ik évben a negyedik tanárral is megnyittatott. Ebben a szervezetében van a gimnázium mai napig is azon különbséggel, hogy az 1871—72-ik évben „tekintve az igazgatói teendők szaporo-

dását és a törvényszabta követelményeket, a tanári testület még egy tanárral szaporittatott, ugy hogy jelenleg az igazgatón kivül négy tanár müködik, eltekintve a rajz-, ének- és tornászat tanitásával megbizott tanerőktől.

A tanárok fizetése azonban sehogy sem áll arányban a végzett munka nagyságával, törvényes minősitésükkel és felelősségükkel. A statusgyülés ugyanis a szerzetes-tanárok évi 340 frt törzsfizetését csak az 1895-ik évben egészitette ki 400 frtra, meghagyván részökre a korábban megállapitott 200 frtnyi személyi pótlékot. E szerint egy rendes, szerzetes tanár évi fizetése a 200 frt személyi pótlékkal 600 frt; igazgatói jutalomdij 80 frt; rajztanár fizetése és lakbére 650 frt; torna-tanitó fizetése 100 frt; ének-tanitó fizetése 120 frt.

A gimnázium tovább fejlesztése két izben nagyobb mozgalmat idézett elő. Hogy az iskola V. és VI. osztálylyal egészittessék ki, ez a törekvés az 1883. évi status-gyülésen nyert határozottabb kifejezést. A szükséges adatok beszerzésére és javaslat tételre egy négy tagu bizottságot küldtek ki Potsa József v. b. t. t. főispán, a gimn. világi főgondnokának elnöklete alatt, mely szépen megokolt jelentésében ajánlatba is hozta az V. VI. osztály felállitását. Kitünt azonban, hogy a tanulmányi alapban a tanulmányi alap javára kezelt alapitványi tőke összege 33460 frt, melynek 5 %-os kamata 1673 frtot tesz ki csupán az iskola évi fentartására a tanulmányi alapból folyósitott 2916 frttal, tehát 1243 frttal több fordittatik a kantai gimnáziumra, mint a mennyit az iskola tőkéje jövedelmez. Mivel pedig a tanulmányi alap annyi oldalról van igénybe véve, hogy a saját kiadásait is alig fedezheti, kimondta az 1888-ik évi status-gyülés, hogy a kantai gimnázium tovább fejlesztését csak azután tüzi ki napirendre, ha a székely-udvarhelyi és brassói tanintézetek felépitése és kellő felszerelése befejezést nyer.

De az 1890-ik évben már a gimnáziumi épület átalakitása és a nyári tornatér berendezése megtörtént, mi által két uj termet s egyéb szertári helyiséget nyert az iskola. Az épitkezési költségekre 4842 frt 83 krt utalványozott ki a főhatóság az erd. róm. kath. tanulmányi alapból.

Az 1894-ik évben még egyszer felszinre került a gimnázium kiegészitésének kérdése. Ekkor már K.-Vásárhely város közönsége vette kezébe az ügyet s a status-gyüléshez intézett memorandumában élénken szólalt fel a kiegészités sürgőssége mellett. A közönség óhajtása az volt, hogy az iskola teljes nyolcz osztályu gimnáziummá emeltessék. Az igazgató tanács ezt a javaslatot is tárgyalás alá vette s az 1895-ik évi status-gyülés elé azt a javaslatot tette, hogy bár nyomósak azok az érvek, melyek a kézdi-vásárhelyi kanta-gimnáziumnak további fejlesztése, illetőleg kiegészitése mellett szólnak, de mikor a Status meglévő gimnáziumait sem képes saját erejéből fentartani s kénytelen államsegélyt venni igénybe, a kézdi-vásárhely—kantai gimnáziumnak tovább fejlesztése a tanulmányi alap jelenlegi vagyoni ereje mellett teljes lehetetlenség, azért Kézdi-Vásárhely közönségének ide vonatkozó kérése a Status részéről ez idő szerint nem teljesithető. A Status-gyülés azután az igazgató-tanács véleményes javaslatát határozattá emelte.

Igy tehát egyelőre le kellett mondani arról a jóravaló tervről, hogy a „Kanta“ teljes gimnáziummá kiegészittessék. Hanem a mi halad, az nem mulik. Ez a kis gimnázium, melynek évi költségvetése talán az egész országban a legszerényebb, hiven és hazafiasan teljesiti feladatát. Berendezkedése napról-napra mindinkább igyekszik lépést tartani a középiskolai nevelés-oktatás igényeivel. Van az iskolában egészséges nemzeti közszellem. Van rend és fegyelem a nélkül, hogy az ifjuság egyéni fejlődése lenyügözve volna. Tanárai képzettek és kötelességtudók, kik első sorban és mindenek felett hivatásuknak élnek. Ez az iskola, a nagy idők tanuja, megérdemli, hogy ugy a Status, mint a kormány figyelme minél nagyobb mértékben rá tereltessék.

Az 1897—98-ik tanévben beiratott az I. osztályba 53, a II. osztályba 48, a III. osztályba 33, a IV. osztályba 25 tanuló, a négy osztályba tehát összesen 159 növendék. Ezek közül volt rom. kath. 135, görög kath. 2, g. kel. 2, ev. ref. vallásu 14. Anyanyelvre nézve magyar 140, német 40, román 3.

Tanitási és mellékhelyiségei számára van 4 tanterme, 1 természettani, 1 rajz-, 1 könyvtári és 2 tanári és tanácskozmányi helyisége. A finevelő intézetnek van 6 szobája, a róm. kath. elemi iskolának 2 tanterme. Vannak természetrajzi, természettani, vegytani és földrajzi eszközei és felszerelései. Rajztanitáshoz, tornászathoz megfelelő eszközökkel el van látva. Tanári könyvtára 2326 darabból, az ifjusági könyvtár 442 darabból áll.

Tanári személyzete az 1897—98-ik tanévben a következő volt:

1. Berényi Gedő, min. r. áldozár, jogositott rendes tanár, kiérdemült rendfőnök és örökös kormány-tanácsos. II. osztály főnöke. Tanitotta a számtant az I. és II. osztályban és a magyar- és latinnyelvet a II. osztályban heti 19 órán át; tan. év. száma 29.

2. Csomortáni Gaudencz, min. r. áldozár, jogositott rendes tanár, tanár értek. jegyző; gymn. hitszónok; ideigl. kormánytanácsos; az erd. róm. kath. irodalmi társulat r. tagja; IV. osztály főnöke. Tanitotta a hittant a II., III. és IV. osztályban; földrajzot a II. osztályban; történelmet a III. és IV. osztályban, heti 17 órán át; tan. év. száma 23.

3. Feil Ede világi helyettes tanár, az orsz. középisk. tanár-egyesület r. tagja, a tanári könyvtár és a rajzeszközök őre. Tanitotta a földrajzot az I. osztályban; a német nyelvet a III. és IV. osztályban, heti 21 órán át; tan. év. száma 30.

4. Hassák Vidor, min. r. áldozár; okleveles rendes tanár; gymn. és finevelő intézeti igazgató; ideiglenes házfőnök; a középiskolai tanár-egyesület és a mathematikai és fizikai társulatok rendes tagja; az orsz. vörös kereszt-egylet Kézdi-Vásárhely vidéki választmányának és a kézdi vásárhelyi olvasó-egylet választmányának tagja; a természet- és vegytani szertár őre. Tanitotta a fizikai földrajzot és számtant a III. osztályban és mennyiségtant a IV. osztályban, heti 8 órán át; tan. év. száma 17.

5. Hermann Irén, min. r. áldozár, jogositott rendes tanár; a természetrajzi gyüjtemények őre; I. osztály főnöke. Tanitotta a természetrajzot a IV. osztályban; a hittant, magyar- és latin nyelvet az I. osztályban; a szépirást az I. és II. osztályban, heti 20 órán át; tan. év. száma 20.

6. Kölln Norbert, min. r. áldozár, okleveles rendes tanár; a középisk. tanár-egyesület, a természettudományi társulat és az erdélyi muzeum egylet rendes tagja; az ifjusági könyvtár őre, a III. osztály főnöke. Tanitotta a magyar-

és latin nyelvet a III. és IV. osztályban, heti 19 órán át; tan. év. száma 12.

7. Kiss Károly, világi okleveles tornatanár, a tornaeszközök őre. Tanitotta a tornázást az I—IV. osztályban két-két csoportban, heti 4 órán át; tan. év. száma 19.

8. Rácz János, világi, okleveles kántor-tanitó. Tanitotta az egyházi és müéneket az I—IV. osztályban két-két csoportban, heti 3 órán át; tan év. száma 1.

9. Kovács István, ev. ref. másodlelkész. Tanitotta az ev. ref. hittant az I—IV. osztályban, heti 3 órán át.

A kézdi-vásárhely—kantai gimnázium mellett fennálló finevelő intézetnek (tápintézet) szintén igen érdekes és tanulságos története van.

1696-ban, midőn az iskola Esztelnekről a Kézdi-Vásárhely város mellett levő Kanta faluba tétetett át, itt kezdvén meg müködését, a tanulók közt többen voltak, kik segélyre szorultak, miért is már a tizennyolczadik század elején egy tápintézet felállitásának czélszerü és szükséges volta hangsulyoztatott. Az erdélyi Főkormányszék jóváhagyásával és engedélyével a társház szomszédságában levő telken a tápintézet felállittatott, melybe szegénysorsu, jó tanuló és viseletü növendékeket vettek fel, kiket mérsékelt dij fizetés, avagy meghatározott termények beszolgáltatásáért lakással, élelemmel, világitással és fizetéssel látták el. A növendékek száma évről-évre növekedett, ugyannyira, hogy nagyobb teremről kellett gondoskodni. 1753. évben felépülvén a Torja vizének bal partján a szerzet birtokában levő jelenlegi sörház, annak északi része sörfőzőházul, mig utcza felőli déli részén egy nagy szoba a benlakó növendékek befogadására szolgált.

Tekintve azt, hogy a benlakó növendékek száma folyton folyvást növekedett, ugy annyira, hogy 1794—5. tanévben azok száma 20 volt, a felügyelet gyakorlása, a társházban lakó praefectus által vajmi nehezen volt foganatositható, a tápintézetet a tizennyolczadik század végén a társház udvarán felépült mellékhelyiségek utczafelőli részére helyezték át.

A tápintézet szükséges és hasznos volta, a benlakás áldásos hatása, a rossz szállás-viszonyokat is tekintve, azon üdvös és soha el nem évülő határozatra inditotta a Főkormányszéket, hogy Kantában egy a czélnak minden tekintetben megfelelő tápintézet épittessék. 1826. augusztus 23-án gróf Lázár Miklós consiliarius és főigazgató az uj seminarium mikénti felépitése ügyében és az iskolák megvizsgálása végett Kantába érkezett. 1827. év junius 11-én uzoni Béldi László Háromszék akkori főbirája és cs. és kir. kamarás a Főkormányszék által kiküldetett az uj seminarium épitése ügyében. Miután az akkori szerzetes családdal tartott értekezlet után az épitkezésre szükséges helyet kiszemelték és az épitkezés felügyeletével a társház főnöke bizatott meg, az épület alapjának kiárkolását azonnal megkezdették. Az épitkezés ideje alatt többször megjelent Béldi László és a látottak fölött megelégedését fejezte ki a társház főnöke előtt. Az épitkezés serényen folyt, ugy hogy már 1828. junius hó 23-án az uj seminarium tetőzete befejeztetett.

A következő 1829. tanév október havában a templom északi részétől az utcza mellett huzódó egy emeletes diszes épület ünnepélyes isteni tiszteletu után Háromszék nemes közönsége jelenlétében nagy horderejü rendeltetésének átadatott.

1849. évben, midőn az abszolut uralom alatt a gimnáziumi tanitás megszünt, a finevelő intézet is, mint ilyen, szünetelt.

A finövelde épületében 1849. évben orosz katonák voltak elszállásolva, kik mindent, mi elégethető volt, feltüzeltek, később besorozott ujonczok voltak beszállásolva, sőt gabonatárnak is használtattak az emeleti szobák; a földszinti termeket az adóhivatal évi 80 frt lakbér fizetés mellett birta.

Midőn a gimnáziumnak ujból való megnyitása el lőn határozva, szükségessé vált a megrongált finöveldei épület tatarozása és kijavitása, miért is a társház akkori főnöke Körösy Ferencz 1866. év junius 6-án kelt feliratában felsorolta azon hiányokat, melyek a finöveldén helyrehozandók, u. m. a finövelde külső és belső kijavitásán kivül szükségeltetett két vaskemencze, két nagy asztal, padok stb.

A kijavitások és tatarozások következtében a kantai seminarium 1115 frtot o. é. tevő évi jövedelme egészben igénybe vétetvén, a seminarium jövedelme rovására 1866/7. tanévben alapitványos tanonczokat nem lehetett felvenni; ennek következtében a finevelő intézet magasztos rendeltetésének 1867—8. évben adatott át; az alapitványos tanonczok száma 18 volt, kik a kijavitott seminarium helyiségeibe elhelyeztettek s ezen idő óta az alapitványos növendékek száma jelenig hárommal szaporodott.

A finevelő intézetben az 1897—98-ik tanévben 39 volt az ellátott növendékek száma.

A sepsi-szent-györgyi „Székely Mikó-kollegium.“

A háromszékmegyei református egyházközségekről irt fejezetünkben behatóan ismertettük a háromszéki ref. papság s főként a „Rikán belőli kommunitás“ lelkes tagjai által meginditott hazafias mozgalmat egy középiskola létesitése érdekében. A nemes lelkü férfiakat nagy fontosságu agitációjukban két erős szempont vezette: a magyar nemzeti szellemü nevelés-oktatás biztositása a különféle nemzetiségek közé ékelt vármegyében s ama rég óhajtott czél elérése, hogy a háromszéki szülők felsőbb tanulmányokra szánt gyermekeik gimnáziumi kiképeztetését itthon nyerhessék szülőföldükön.

Hosszu volt a küzdelem és nehéz; de a kitartás és a jövő sikerekbe vetett remény erőt adott a lelkes kis tábornak nagy munkájában s végre is megjutalmazta az eredmény a derék férfiak fáradozásait. Az ige, lassan bár, de végre testté vált. A sepsi-szent-györgyi főgimnázium ma, három évtized szakadatlan küzdései után napról-napra izmosodva, fényesen teljesiti nagyjelentőségü nemzeti elhivatását.

Jegyzőkönyvek, hivatalos okiratok egész serege tanuskodik az alkotás előkészületeiről. Ennek az intézménynek története össze van forrva oly nevekkel, a közéletnek oly kitünő munkásaival, kiket áldva emleget a székely közönség minden időben.

Emlitettük, hogy a kommunitásé itt a kezdeményezés érdeme. Már az 1836-ik év márczius 21-én tartott ülésében felszólal Daczó József kurátor és inditványozza, hogy „a nemzet (a székely nemzet) kebelében egy a rhetorika-klaszszisig felható tanitói intézet állittassék fel, melynek helye lenne Sepsi-Szent-György". Baczoni István lelkész 1847-ben veti fel ujra az inditványt s 1848. aug. 15-én a báró Eötvös József által Pestre összehivott bizottságba küldött követeknek utasitásul adják, hogy ők „akarnák, hogy a Királyhágón innen egy universzitás légyen és a többieken kivül Háromszéken is alakittassék gimnáziális és realis iskola".

A szabadságharcz leveretése után Sepsi-Szent-György város közönsége akar ipariskolát fölállitani s eziránt a kommunitás pártfogásához folyamodott. A kommunitást ez időtájban a székely-udvarhelyi kollegium megmentése foglalván el, nem sok biztatást nyujtott a szent-györgyieknek.

Hanem a sepsi-szent-györgyiek mozgalma fölébreszti a helyi érdekeltséget, a nemesebb értelemben vett lokalpatriotizmust: miért adjon Háromszék Udvarhelyszéknek, holott neki is éppen akkora, sőt nagyobb szüksége van felsőbb tanintézetre, mint annak. Az 1855. novemberi kommunitási ülés már ily értelemben ir fel a sz.-udvarhelyi kollegium segélyezését sürgető Egyházi Főtanácshoz. Az E. F. T. eleinte nem akar engedni, de a háromszékiek szivós kitartása végre is engedékenységre hangolja s azzal a föltétellel, hogy a sz.-udvarhelyi kollegium számára is gyüjtsenek, beleegyezik a háromszéki iskola felállitásába, ha előbb a szükséges pénzalapot ki tudják mutatni.

Nagy lelkesedéssel fognak a háromszékiek a pénzalap gyüjtéséhez, ugy hogy 1859-ig majdnem 70,000 forintot gyüjtenek össze magánosoktól, egyházaktól és községektől. Ez első alapitók között is kitünnek: Mikó Imre gróf 2000 frt és Sepsi-Szent-György város 24,000 frtos alapitványaikkal.

Az iskola helyéül S.-Szent-Györgyöt választják s alapjául szolgál az ugyancsak e városban már régóta fennálló ref. elemi iskola. Az elemi iskola 4-ik osztályát még 1858-ban megnyitják s 1859-ben, az E. F. T. tanügyi bizottságának utasitásai alapján, megnyitják az 1-sö gimnáziális osztályt is. 1859. szeptemberben kezdődik tehát a „Székely Mikókollegium" tulajdonképeni története. Sokat kellett azonban küzdeniök a lelkes alapitóknak, három évtizeden keresztül, mig az elültetett csemete virágzó fává nőhetett.

Az első években iskolahelyiségül a ref. templom körül levő u. n. partikula épületeit használták. Ez épületek czélszerütlenségét és elégtelenségét előre látták s mindjárt az első gimnazialis osztály megnyitása után arra törekednek, hogy az iskola számára megfelelő telket és épületeket szerezzenek. Majdnem tiz év telik el, mig részint S.-Szent-György város bőkezüségéből, részint vásárlás utján megszerzik azt a telket, hol a kollegium jelenleg van. Azon a telken kivül, melyet S.-Szent-György város ajándékozott, több mint 10,000 forintot kellett telekvásárlásra forditani. Ezt az összeget is háromszéki magánosok, egyházak és községek adták össze.

A hatvanas évek második felében Háromszék lakosainak egy töredéke a s.-szent-györgyi ref. gimnáziummal szemben határozott ellenséges állást foglalt el, annyira, hogy tervbe vették, sőt gyüjtéseket is rendeztek egy K.-Vásárhelyen felállitandó realiskola létesitésére. Háromszék nagy többsége azonban lelkesen kitartott, ugy, hogy mig az ellentörekvések megsemmisültek, addig az iskola barátai egy ujabb, az akkori körülmények között merész lépésre készülődhettek.

A lassanként összeszerzett telkeken voltak ugyan épületek, de olyanok, hogy iskolai czélra, még ha a legelemibb követelményeket tartjuk is szem előtt, semmi esetre sem voltak alkalmasak A kollegiumi előljáróságnak és a kommunitásnak nem az volt a czélja, hogy csak tanitóintézetet állitson fel, hanem az, hogy ez egyszersmind nevelőintézet is legyen; ezt a czélt pedig, jól tudták, csakis rendszeres együttlakás szervezésével érhetik el. A telkeken levő épületek azonban rendszeres együttlakáshoz és a megfelelő tantermekhez semmi tekintetben sem voltak alkalmasok.

A kommunitás lépett tehát most is a kezdeményezés terére; határozatilag kimondta, hogy uj épületet kell épittetni, mely az együttlakás feltételeinek minden tekintetben megfelelhessen.

Még 1864-ben megkezdődnek a mozgalmak, hogy a szükséges összeget összegyüjtsék, ismét Háromszék lakosaitól. Az E. F. T. értesülve a szándékról a felterjesztésekből, nem nagyon helyeselte azt.

Tartott attól, hogy a már is nagyon igénybe vett közadakozási kedv csökken s a vállalkozás kudarczczal fog végződni. Az épitkezésnél a rendes tanerők szaporitását tartotta szükségesebbnek. A kommunitás elismerte ezt, de tapasztalatai alapján ugy a tanulásbeli előmenetel, mint különösen a tanulók erkölcsi élete szempontjából az épitkezést sürgősebbnek tartotta. Az E. F. T. végre is belenyugodott az épitkezésbe. De a következmények igazolták, hogy óvatosságra intő szava nagyon is helyén való volt. 1870. junius hónap 27-én tették le az alapkövet s az épitkezés teljes befejezésére három évet tüztek ki, de három év alatt alig tudták a földszinti részt felépiteni. A kezdetben meglehetősen folyó adományok, — hol ismét első helyen áll Mikó Imre gróf 1500 frtos adományával s a terv ingyen elkészittetésével* és S.-Szent-György város nagymérvü, természetben nyujtott segélyével, — mind inkább kezdtek kimaradozni, ugyannyira, hogy 1872-ben fölmerült a kérdés: ne hagyják-e félbe az egész épitkezést, s befödve a földszinti részt, a tovább folytatást jobb időkre halaszszák? Ebben a kritikus helyzetben állott az épittető bizottság élére Császár Bálint, S.-Szent-György város akkori orsz. képviselője. Tanácsára és közremüködésével, S.-Szent-György város jótállása mellett előbb Háromszékmegyétől 12100 frt, pár évvel később az erd. ev. ref. egyházkerülettől 10000 frt kölcsönt vesznek fel s ezek segélyével sikerült csak befejezni az uj épületet, de a végleges befejezéshez még mintegy 4—5000 forint váltókölcsönhöz kellett folyamodni. 1876-ban adják át az uj épületet tanügyi czélokra. A tervezett három évből majdnem egy évtized lett.

* A tervet Zofahl Gusztáv pesti épitészmérnök készitette.

Két évtized nehéz küzdelmei után végre lehetett volna egy keveset pihenni, ha az elmult idők alatt ujabb szükségletek nem támadtak volna. A négy elemi és négy gimnáziális osztály fentartása mind nagyobb kiadásokat igényelt. Mig az első években az egyetlen rendes tanár egyszersmind igazgató fizetése 800 frt s 100 frt szálláspénz, a segéd, ugynevezett osztálytanitók fizetése 200—250 frt volt: az évek haladtával fokozatosan kellett emelni a fizetéseket.

Az alapitványok, sőt a kölcsön adott tőkék kamatai is rendetlenül folytak be, ugy, hogy sokszor kellett kölcsön venni, hogy a tanitói személyzet fizetését kiadhassák. E nyomasztó körülmények között, az épitéssel kapcsolatosan merül fel az eszme, hogy az államtól kérjenek segélyt. 1873. május havában egy küldöttség megy Pestre, hogy az államtól az épitkezésre kamatnélküli kölcsönt kérjen.

Itt értesülnek, hogy tervezik a felekezeti iskolák segélyezését s az épitkezési segélyen kivül rendes évi államsegélyért is kérést nyujtanak be Trefort Ágoston, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. A miniszter az épitési kölcsönt nem adja ugyan meg, de az évi államsegélylyel biztatja a küldöttséget, mihelyt erre vonatkozólag törvény alkottatik.

A remélt államsegély helyett a sors kezének egy mélyen fájlalt, keserüen érzett csapása adott kedvezőbb fordulatot a fiatal intézet zilált ügyeinek.

1876. szeptember 19-én halt meg Mikó Imre gróf. Végrendeletében, eddigi adományain kivül, 60,000 forintot hagyományozott a háromszéki tanodának. Ez alapitványból 30000 frt kamatai azonnal folyósittattak a folyó szükségletek fedezésére; 30000 frt pedig tőkésittetett, mig az egész alapitvány 100,000 frtra nőtt; de a tőke kamataiból 0·5% ezután is tőkésitendő, mig ujabb és ujabb százezrek alakulnak.

Száz és százezer ajkról szállott azóta Háromszéken a hála és köszönet a nagy halhatatlan emlékéhez és fog élni a hála elmulhatatlanul, mig Háromszék e legnagyobb fiának munkával szerzett ezreiből ezeren meg ezeren fogják megtanulni a munkát, melynek segélyével a társadalom és a haza hasznos, hü polgárai lehetnek.

Az ily szomoru körülmények közt nyert váratlan segély sem volt azonban elegendő a szükségletek fedezésére. A második rendes tanári tanszék beállitását az igazgatótanács mindinkább sürgeti, a régi theologiát végzett osztálytanitók helyett is az egyetemen képesitett tanárjelölteket kellett alkalmazni, nagyobb fizetéssel. Kénytelen volt az előljáróság az egyedüli kisegitő eszközhöz fordulni: az elemi osztályokat — a kiadások apaszthatása czéljából — fokozatosan beszüntette; csak a negyedik elemi osztályt tartotta fenn továbbra is, mint előkészitő osztályt.

Végre létre jött az 1883. XXX. t. cz., ismét reményt gerjesztve a Mikó-kollegium barátaiban, hogy az intézet tovább fejlesztésére megkapják a várva-várt államsegélyt. A törvény azonban egyelőre, segély helyett csak ujabb aggodalmakat okozott. A törvény legalább négy rendes tanárt és megfelelő berendezést követelt. Honnan vegyenek ennyi pénzt, mikor a jelenlegi terheket is alig birják?!

Mert az államsegély folyton késett. Hiába folyamodik az előljáróság a konvent utján, hiába megy küldöttség Budapestre, hiába pártolják a kérést a megye, a város, a válasz ugyanegy: nincs pénz. Mindössze is, a mit el tudtak érni, évenként kiutalandó évi háromezer frt ideiglenes segély volt. Az államháztartás az előbbi évek nehéz helyzetéből csak most kezdett kibontakozni. Az igy nyert segélyből az előljáróság a két rendes tanár mellé még három okleveles helyettes tanárt alkalmazott.

Háromszéken a hangulat, a Székely Mikó-kollegium ügyének bizonytalansága miatt, mind izgatottabb lett.

A közvélemény sürgette a gimnázium kifejlesztését. A fiu-gyermekek tanittatása a középiskola felsőbb osztályaiban, a gazdasági viszonyok változásával, a megélhetés feltételeinek sulyosbodásával hova-tovább nehezebbé vált a messzevidéki tanintézetekben, Kolozsvártt, Nagy-Enyeden és Udvarhelytt. Rá volt utalva ez a vármegye egy teljes főgimnáziumra birtokviszonyainál, ethnografiai és állami fontosságu poziciójánál fogva is. És hangzott is az erőteljes szó mindenütt, gyüléseken, törvényhatóságban, igazgatótanácshoz, kormányhoz intézett feliratokban s leghathatósabban a „Székely Nemzet“ czimü politikai lap hasábjain.

Minden sürgető szó hangsulyozta, hogy a háromszékmegyei székely lakosságra a legnyomorultabb birtokviszonyok nehezednek. És ennek a fajnak csakis az ősi birtokhoz való szivós ragaszkodása mentette meg a vármegyét az elpusztulástól. Azt a csodálatos mesterséget, hogy 4—5 holdnyi földből 10—12 tagból álló család tartsa fenn magát tisztességgel, fájdalom, a müvészet magas fokáig emelte a székely. Csakhogy az idők változásával ez a küzdelem a talpunk alatt álló föld ellen nem tarthat már sokáig. Kimerül vagy a föld, vagy az ember: mindkét esetben előttünk áll a szomoru vég. Ilyen viszonyok közt a létfentartás kérdése is volt igen sok jóra való székely családnak a vármegye területén kevesebb költséggel járó iskoláztatás egy középiskolában.

Feliratok, javaslatok, hirlapi czikkek, tanulmányok meggyőzően mutattak rá Háromszék vármegye nagyfontosságu nemzeti missziójára. Fővárosi komoly lapok emelték fel szavukat a főgimnázium érdekében. Fennen hangoztatták, hogy mi végvárai vagyunk itt, a délkeleti Kárpátok utolsó szögletében a magyar államesmének. Hogy megharczoljuk mi a nemzeti élet küzdelmeit itt ezen a közveszélyes ponton hazafias készséggel. A székelyek honvédő karja, munkabiró keze, természetadta tehetségei szolgálatában állottak minden időben a hazának. Rendelkezhetik azokkal ezután is. De az államnak első sorban lesz kötelessége, hogy ezt az elhanyagolt kész „anyagot“ valahára védő képessé is tegye a küzdelemre. Hogy birjon ez a ránehezedő nemzetiségi viszonyok közepette ellenálló képességgel. Hogy birjon ez a népfaj, ha kell, támadó feltételekkel is.

S mikor az agitáczió heves ostroma elől már kitérni nem lehetett, az illetékes egyházi főhatóság köreiből azt a javaslatot közvetitették szür alatt, hogy kártéritésül ide helyezik át Nagy-Enyedről a ref. felekezeti tanitóképző iskolát. Mondanunk sem kell, hogy ez az ajánlat mély megbotránkozást keltett megyeszerte. Egy czéltalanul tengődő s a mai kulturai viszonyok közé már-már be sem illeszthető „mester-iskolát“ a maga nyomoruságával egyetemben ide helyezni át a Székelyföldre, hol a proletarizmus alól minden erőnkből iparkodunk elvonni a termő talajt, még tervnek vagy gondolatnak is szerencsétlen volt. A „Mikó-

kollegium“ főgimnáziummá való kiegészitése helyett kéz alatt felajánlott eme „kárpótlás“ kérdése nem is tartotta magát sokáig felszinen. Hamarosan napirendre tért felette mindenki.

Annál kitartóbb és lelkesebb volt a küzdelem és kapaczitálás a főgimnázium mellett. Különösen a közoktatásügyi kormány volt kitéve ez irányban az ostromnak. Ott tudniillik ez idő szerint az államsegélylyel való kiegészitést pénzügyi tekintetek miatt lehetetlennek tartották. Véletlenül erre az időre esett, hogy a kormány a szomszéd Brassó városnak egyszerre három középfoku állami iskolát engedélyezett s a „dédelgetett szász városnak“ adott intézmények miatt a magyar állameszmei elhivatásnak öntudatában megbántott székelység sok izben kifejezést is adott sérelmének.

Ekkor jelent meg az 1888-ik év elején egy brosura „Justus“ álnevü szerzőtől „Nincs pénz!“ czimen. A röpirat merész hangon vagdalkozott és sok keserü igazságot mondott a mellőzött székely lakosság érdekében. A lármás hangu, de a tanügyi politikában kiváló jártasságra valló alapos röpirat fölkeltette az egész magyar sajtó figyelmét s a közoktatásügyi kormányt is több izben félhivatalosan közreadott nyilatkozatokra birta. Ezekből a nyilatkozatokból s a kormánynak e téren később is tanusitott hazafias és messzetekintő magatartásából valóban kitünt, hogy a főgimnázium kérdésének odázása nem rajta mult. De a kemény stilü brosura mégis nagy sikerrel tette meg a maga elé kiszabott utazást: a közoktatásügyi miniszterium most már maga vette kezébe az intézkedést, a mennyiben az államsegély ügyében tárgyalni kezdett a konventtel. Az első határozott lépés a kollegium régóta huzódó ügyében. Ez volt a forduló pont a főgimnázium sorsában s innen kezdve azután örömmel láttuk a nagyfontosságu kérdést sietve haladni a befejezés elé.

S ennél a kellemes nyugvó pontnál pillanatra mi is megállhatunk, mikor a „Székely Mikó-kollegium“ történetének vázlatát terünkhöz mérve bemutatjuk. Itt emlékezzünk meg a gimnázium lelkes barátairól, a kik hazafias munkásságukkal, a székelység iránt érzett fajszeretetük melegével, odaadó áldozatkészségükkel őrt álltak a kollegium mellett. A kik ott voltak annak születésénél és tápláló dajkái voltak annak a csecsemőnek már a bölcsőnél. A háromszékmegyei közélet minden téren áldva emlékezhetik a nagy fejedelmi alapitó, gróf Mikó Imre halhatatlan neve mellett a tanintézet két kitünő főgondnokára, kilyéni Székely Gergelyre és id. Dónáth Józsefre. Az előbbi Háromszék vármegye közigazgatási és politikai életének jelentékeny tényezője volt s a „Mikó-kollegium“ alapitása és fejlesztése majdnem három évtizeden át az ő lelkiismeretes, munkás életével s tapasztalatokban gazdag bölcs intézkedéseivel szoros összefüggésben áll. Élete alkonyán megrongált egészségi állapota miatt visszavonultságban tölté napjait, de utolsó perczeiben is mély érdeklődést tanusitott e kollegium sorsa iránt. Dónáth József, ki hazafias munkásságának hosszu évein át szintén a kollegium egyik leglelkesebb őrállói közé tartozott, életének utolsó hét évében, mint legidősebb főgondnok, az előljárósági tanácskozásokat is vezette, örökre elévülhetetlen érdemeket szerzett magának a Mikó-kollegium történetében. Az iskola a derék főgondnok 1896. decz. 7-én bekövetkezett halála után megható szép gyászünnepélyen parentálta e' hálás kegyelete jeléül a székely közmüvelődés eme fenkölt lelkü vezérférfiát.

Azok közt, kik az iskola főgimnáziummá fejlesztésében szóval, tollal és tettel nagy szolgálatokat tettek, ott volt Révay Lajos, sepsi-szent-györgyi ref. lelkész, a kollegium nagymüveltségü algondnoka is, kinek emlékét ezen a téren is hálásan őrzi a kegyelet.

S ha már visszaemlékezünk az intézet kiváló barátaira, nem szabad szó nélkül hagynunk egy másik faktor lelkes munkásságát sem. Császár Bálint, Sepsi-Szent-György város polgármestere szállitotta a gyujtó anyagot a nemes agitációhoz, kifáradhatatlan szorgalommal minden irányban: sajtóba, kormányhoz, egyházi főhatóságokhoz. Ha valahol zátonyra jutott az ügy, kifürkészte a megfeneklés okait és gyors, igen gyakran merész elhatározással uj fordulatot adott a kérdésnek, nehogy az elposványosodjék s minden alkalmat fölhasznált, hogy döntésre juttassa a vármegye kulturális fejlődésének ezt az első rangu intézményét. Valóban, az ő pihenést nem ismerő tevékenysége nélkül, a lelkes tanügybarátok minden igyekezete daczára is, csak a kegyes óhajtások közé tartoznék ma is a Mikó-kollegium kiegészitése.

Nagy segitségére volt a kollegiumnak Beksics Gusztáv orsz. képviselő, a lánglelkü publiczista, ki politikai agitációi közé első sorban a Székelyföld kifejlesztését vette föl. Ebben pedig főrangu helyet foglalt el a Mikó-kollegium kiegészitése. Beksics Gusztáv közvetitette a kormánynál és a sajtóban a székelyek vágyát s oly eredménynyel, a miért őt a „Mikó-kollegium“ minden időben oda fogja sorozni jóltevői seregéhez.

A lelkes kitartás végre is meghozta a várt sikert. Még 1888. május hónap utolsó napján megállapitották az államsegélyre vonatkozó szerződés pontjait Elischer József tankerületi főigazgató, mint miniszteri meghatalmazott és Parádi Kálmán mint az erd. ev. ref. egyházkerület igazgató-tanácsának képviselője közremüködésével. A megállapitott szerződést azonban már nem Trefort, hanem Csáky Albin gróf irta alá, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter; 1889-ben e szerződés értelmében a kollegium fokozatosan emelkedő államsegélyben részesül, ugy hogy a VIII-ik gimnazialis osztály megnyitása évétől évenként 12000 forint segélyt kap; a felekezeti főfelügyelet alatt továbbra is megmarad. Hogy ily nagymérvü segélyt megbirt a kollegium, autonomiájának föladása nélkül, csak nem oly rég is zilált anyagi viszonyai daczára, ugy történt, hogy az utóbbi években nagyobb alapitványokat is kapott, de a legnagyobbat lenditett anyagi ügyein, a „Mikó-alap“ földtehermentesitési kötvényeinek 5%-os papirjáradékra konvertálása, minek eredménye az lett, hogy a „Mikó-alap“ az előirányzott időnél mintegy tizenöt évvel hamarább növekedett fel az első százezer forintra és igy a kamatokból az eddigi 1500 forint helyett egyszerre ötezer forint lett az iskola czéljaira forditható.

A körülmények ilyen szerencsés alakulása daczára is még egy igen nagy akadályt kellett legyőzni. A miniszter az államsegélyre vonatkozó szerződést azzal a feltétellel irta alá, ha a fentartó testület a gimnázium czéljaira egy, a kor kivánalmainak megfelelő épületet emel. Ez a föltétel általános megdöbbenést keltett. Honnan vegyenek e czélra hatvan-hetvenezer forintot? Ekkor ült össze, ez idő

szerint, a kommunitás utoljára, tanácskozni a teendők fölött. A gyülésen ott volt Császár Bálint is. Nehány szónok meghallgatása után fölállott és kijelentette, hogy a kommunitás gondoskodjék a főgimnázium mellé fölállitandó konviktus alapjáról, az épitkezés költségeinek fedezése, Sepsi-Szent-György város gondja lesz. Sepsi-Szent-György város képviselőtestülete beváltotta polgármestere igéretét. 1890. január 9-én tartott ülésében, Szász Domokos püspök áldozatot kérő levelének hatása alatt kimondja, hogy a szükséges épületet felépiti s ötvenezer forintot szavazott meg az épitkezés költségeire.

Az uj épület költségelőirányzata nyolczvankétezer frtra rugott s igy még harminczkétezer frtot kellett pótolni. Ez ujabb áldozat a város pénzerejét igen kimeritette volna. A város és kollégium együttesen fordultak most a kormányhoz a hiányzó összegnek, mint beruházási államsegélynek megnyerése czéljából. A kéréseket pártolta Háromszékmegye törvényhatósága, az egyházi felsőbb hatóságok, Szász Domokos püspök és Beksics Gusztáv, a város akkori orsz. képviselője, kinek az oroszlánrész jutott a segély kieszközlésében. A pártfogók fáradozásait nagyban megkönnyitette Csáky Albin gróf miniszter jóakarata. A kérés tehát eredményhez vezetett, az állam a 32 ezer forintot 3 év alatt utalványozta és ismét Sepsi-Szent-György város vállalta el a kiutalásig a fölvett kölcsön kamatainak fedezését.

Az uj épület terveit Alpár Ignácz készitette el s a munkálatokhoz 1891. augusztus 10-én fogtak hozzá oly erővel, hogy 1892 szeptember hónapban az egész épület átadható volt a kollegium czéljaira. Ugyanez évben nyilt meg a kollegiumi tápintézet kétszáz tanuló számára berendezve. Az uj épület berendezésének költségei azonban a kollegiumra nehezedtek. Huszonnégyezer forint kölcsönt kellett e czélra fölvenni, melynek törlesztése még sokáig fog gondokat okozni.

A felsőbb osztályok felállitását 1889/90. tanévvel kezdték meg; a nyolczadik gimn. osztály is az 1892/3. tanévvel nyilt meg, s ez év végén volt az első érettségi vizsgálat. Az 1893-ik év szeptember 10-én avatták fel az uj főgimnáziumot fényes ünnepségek között, előkelő vendégek s a kollegium nagy számu barátainak jelenlétében.

Valóban, országos ünneppé emelkedett ez a nap. Mert az ünneplés nemzeti jellege, állameszmei tartalma megadta mindazokat a feltételeket, melyek egy ily tanintézet közös érdekü voltát jellemzik. Ezen a napon régi vágyak nyertek megvalósulást. Hosszu évtizedek nehéz munkája ülte a diadal nagy sikerének ünnepét s abban az örömzajban, mely ezen a napon betölté Sepsi-Szent-György várost, ki volt fejezve a hazafias lelkesedés a nemzeti müvelődés nagy fontossága iránt. Megjelent a felavatás ünnepén br. Bánffy Dezső egyh. ker. főgondnok, a magyar képviselőház akkori elnöke, itt volt Szász Domokos püspök, kit az egyházkerület a kollegium főgondnokává is választott; eljött Beksics Gusztáv országgyülési képviselő, a székelyek nagy barátja s a Mikó-kollegium egyik leglelkesebb nyilvános szószólója. Lejött Szász Gerő, az ismert költői lelkü egyházi szónok, dr. Kolozsvári Sándor egyet. tanár és igazg. tanácsos, Kármán Mór, a jeles tanügyi iró s a közéletnek számos kitünő férfia. Ezek sorában a székely közmüvelődésnek lelkes támasza, Potsa József főispán, ki a kollegiumnak ezt az örömnapot hivatalos és egyéni befolyásával s hazafias készségének annyi szép tanujelével készitette elő, örömkönyek között vett részt a székely kulturélet eme legnagyobb fontosságu alkotásának nagy ünnepén.

A felavatási ünnep a kollegium disztermében délelőtt 11 órakor vette kezdetét, melyet Dónáth József, az iskola ősz főgondnoka nyitott meg sok bölcs és igaz paedagogiai elvet fejtegető beszéddel. Majd Szász Domokos püspök mondott fenkölt szellemü, elragadó szép imát s végül dr. Székely Bendeguz, a gimnázium jeles tehetségü igazgatója tartott érdekes és tanulságos visszapillantást az intézet történetére.

Egész város közönsége részt vett az örömben s Háromszék vármegye birtokossága és lelkészi kara versenyezve tüntettek az iskola életében megért első nagyfontosságu napon érzett meghatottságuk és lelkesedésük kifejezésével.

Csáky Albin gróf, akkori kultuszminiszter is személyesen óhajtott résztvenni a felavatáson, de hivatalos elfoglaltsága távol tartotta s igy csak táviratban üdvözölte a székelyeket a következőkben:

„Budapest, 1893. szept. 10.

A „Mikó-kollegium“ mai felavatása ünnepélyén legnagyobb sajnálatomra nem vehetvén részt, ez uton üdvözlöm az egybegyült ünneplő közönséget és kivánom, hogy a szép tanintézet az ország keleti határán legyen mindig a magyar tudományosság és a magyar állam hü őre és kiváló góczpontja.

Gróf Csáky.“

S azóta halad szépen és izmosodik ez a főgimnázium.

Minthogy azonban az állam segélye kevesebb, mint a kollegium saját vagyonából befolyó jövedelem, az orsz. törvény értelmében továbbra is megtartotta autonomiáját, s mint ilyen, a felekezeti rendes egyházi hatóságok felügyelete alatt áll. E hatóságok az erd. ev. ref. egyházkerület, ennek állandó igazgatótanácsa; saját belügyeit vezeti az előljáróság és a tanári kar, a fennálló szabályok értelmében.

Az előljáróság tagjai voltak az 1897—98-ik tanévben:

1. Szász Domokos, az erd. ev. ref. egyházkerület püspöke, főgondnok. (Meghalt 1899. január 8-án.)
2. Dr. Bodor Tivadar, főgondnok, köz- és váltóügyvéd.
3. Ujjvárossy József, kir. tanácsos főgondnok.
4. Réz Farkas, algondnok.
5. Dr. Szász Izsák, algondnok.
6. Zathureczky Gyula, algondnok.

Tagja az előljáróságnak minden rendes tanár.

Az előljáróság tanácskozó tagjai: Vásárhelyi Sámuel kollegiumi pénztáros, dr. Daday Vilmos, orvostudor, kollegiumi orvos, dr. Koréh Lajos, ügyvéd, jogügyi tanácsos.

Tanári kar:

1. Benke István, rendes tanár. Tanitott latin nyelvet és irodalmat a IV., V. és VII. osztályban heti 18 órán; gyorsirást I. és II. fokon a III—VII. osztályból önként vállalkozóknak heti 1—1 órán. Állami népisk. gondnok. Tagja a Prot. Irodalmi Társulatnak, az Országos Tanáregyesületnek, a Budapesti Gyorsiró-Egyesületnek választmányi, az „Association Stenographique Internationale“ és az EMKE r. tagja. Szolgálati éve ez intézetnél 17, másutt 7, összesen 24.

2. Bodor Domokos, rendes tanár, internatusi elnök, ideigl. gazdasági felügyelő. Tanitott a III., IV., V., VI. és VIII. osztályban mennyiségtant, heti 15 órán. Tagja a m. k. Természettudományi, Mathematikai és Physikai társulatnak. Szolgálati éve ez intézetnél 23, összesen is 23.

3. Csősz János, rendes tanár, az ifjusági önképzőkör felügyelője, a VII. oszt. vezetője. Tanitott magyar nyelvet és irodalmat az V., VI., VII., és VIII. osztályban, német nyelvet és irodalmat a VII. osztályban heti 15 órán. Szolgálati éve ez intézetnél $14^1/_2$, összesen $22^1/_2$.

4. Domján Istvan, r. tanár, a VI. osztály vezetője. Tanitott történelmet az V., VI. és VIII. osztályban, latin nyelvet a VI. osztályban heti 15 órán. A „Sz. N. Muzeum“ őre, a „Háromszéki háziipar-egyesület“ intéző-bizottságának, a „Prot. Irod. Társulat“-nak r. tagja. Szolgálati éve 12.

5. Pap Lajos r. tanár, igazgató, a természettani szertár őre. Tanitott a VII. osztályban mennyiségtant, VII—VIII. oszt.-ban természettant heti 11 órán. Tagja a Mathematikai és Physikai Társulatnak, az Országos Tanár-egyesületnek. Szolgálati éve ez intézetnél, 7 összesen $15^1/_2$.

6. Péter Mózes, r. tanár, a kollegiumi és az ifjusági könyvtár felügyelője, a történelem-philol. szertár őre, a VIII. oszt. vezetője. Tanitott a VIII. oszt.-ban latin nyelvet, irodalmat és philos. propaedeutikát, a VII. és VIII. oszt.-ban görög nyelvet heti 17 órán. Szolgálati éve 5.

7. Szász Béla, okleveles r. tanár, a II. oszt. vezetője. Tanitott latin nyelvet a II., görög nyelvet az V., VI. oszt.-ban heti 17 órán. Szolgálati eve 7.

8. Dr. Székely Bendeguz, nyug. tanár, meghalt 1898. jan 1-én

9. Végh Endre, r. tanár, konviktusi elnök, a rajzszertár őre. Tanitott I—IV. oszt.-ban rajzoló mértant, a III—VIII. oszt.-ban szabadkézi rajzot, I—II. oszt.-ban szépirást, az I. o.-ban számtant heti 19 órán. M. kir. tartalékos honvédhadnagy. Szolgálati éve 8.

10. Dr. László Ferencz, okleveles helyettes tanár, bölcsészetdoktor, a természetrajzi és földrajzi szertár őre, a IV. osztály vezetője. Tanitott földrajzot az I. és III. osztályban, természetrajzot a IV—VI. osztályban és mennyiségtant a II. osztályban heti 18 órán. Szolgálati éve ez intézetnél 1, egyebütt 1, összesen 2.

11. Mayer János, okleveles helyettes tanár, tanárszéki jegyző, az V. osztály vezetője. Tanitott német nyelvet és irodalmat a III—VI. és VIII. osztályban heti 15 órán. Szolgálati éve ez intézetnél 1, egyebütt 1, összesen 2. Tartalékos tiszthelyettes a közös hadsereg kötelékében.

12. Miklós Géza, helyettes vallástanár. Tanitott vallástant az I—VIII. osztályban heti 16 órán, vezette az isk. istentiszteleteket. Szolgálati éveinek száma 3.

13. Zayzon Ferencz, helyettes tanár, az I. osztály vezetője. Tanitott latinnyelvet az I., magyarnyelvet az I. és IV. osztályban heti 17 órán. Szolgálati éve ez intézetnél 1, egyebütt 3, összesen 4. Tartalékos hadnagy a m. kir. honvédség kötelékében.

14. Bagothai Sámuel, okleveles tanárjelölt, segédtanár, internatusi felügyelő, tápintézeti gazda. Tanitott a II. osztályban földrajzot, a III., IV. és VII. osztályban történelmet heti 13 órán. Szolgálati éve ez intézetnél 2, egyebütt 4.

15. Horváth Albert, segédtanár, internátusi felügyelő, a III. oszt. vezetője. Tanitott latinnyelvet a III., magyarnyelvet a II., III. oszt.-ban heti 14 órán. Szolgálati éve ez intézetnél 1. Tartalékos hadnagy a m. kir. honvédség kötelékében.

16. Dobay Sándor, okl. néptanitó. Tanitott I—VIII. oszt.-ban tornát I—IV. oszt.-ban éneket heti 17 órán, zenét az önként vállalkozóknak.

17. Dr. Daday Vilmos, orvostudor, intézeti orvos, tanitott a VII—VIII. osztályban egészségtant heti 2 órán.

18. Fejér Manó, helyb. r. kath. plebános, tanitott vallástant a róm. kath. tanulóknak.

19. József Lajos, unit. lelk., tanitott vallástant az unit. tanulóknak.

20. Popovics Elek, gör. kel. lelkész, tanitott vallástant a g. kel. tanulóknak.

21. Rosenberger Adolf, izr. kántor, tanitott vallástant az izr. tanulóknak.

A kollegium helyiségei következők. A régebbi, még a hetvenes években emelt kétemeletes épületben, a második emeleten van négy nagy szoba, 120—130 □m. területü, egy 40 □m. és egy 25—30 □m. területü; az első emeleten egy nagy szoba 120 □m., hét 50—50 □m. területü és egy 25 □m. területü, a magasság 4 m.; a földszinten van kilencz bolthelyiség. Az első és második emeleti szobák az internatus czéljaira szolgálnak, fütött folyosókkal, 200—210 tanuló számára; mindenik tanulónak külön ágya, szekrénye, mosdótála és széke van, melyek a kollegium tulajdonát képezik. Evvel a régi épülettel derékszöget alkotva épitették az uj, két emeletes déli szárnyat, tisztán a gimnázium czéljaira. Itt van a 9 osztályhelyiség, 2 természettudományi gyüjteménytár, 2 dolgozó szoba, 2 természettudományi tanterem, rajzterem, ifjusági olvasó- és könyvtár, történelem-philologiai és földrajzi szertár, nagy könyvtár, diszterem, tanácskozási terem, irodák, pénztár stb. összesen 25 terem és szoba. Az uj épület souterrainjében van elhelyezve a 225 tanulóra berendezett tápintézet; áll 200 □m. területü ebédlő helyiségből, két konyhából, 2 pinczéből, kamarából és a gazdasszony lakásául szolgáló 1 szobából.

A kollegium telkének északkeleti szögletében van a tornaterem, a modern követelményeknek teljesen megfelelően épitve és berendezve. E helyiségeken kivül a tanulók részére játszóhelyül 1100 □m. szabad tér áll rendelkezésre.

A vizsgálatot tett tanulók száma 1888/9. évben 146; 1892/3-ban már 253, mig az 1897/98-ik évben 302 volt.

A tápintézet, mely néhai Antal Zsigmond, volt koll. pénztárnok és neje szül. Jancsó Zsuzsánna végrendeletileg hagyományozott mintegy nyolczezer forint értékü ingatlan vagyonával képezi az alapot, jelenleg 26,619 frt értékü alapvagyonnal rendelkezik. A közönség köréből sokan járulnak a nemes czélhoz hazafias adományokkal, ugy hogy a tápintézetben az 1897/98-ik tanév alatt 313 növendék részesült igen olcsó, sőt teljesen ingyenes ellátásban.

NÉPOKTATÁSI INTÉZETEK.

Háromszék vármegye népoktatása is az 1868. évi XXXVIII. törvényczikk életbe léptetésével kezd uj alakot ölteni. A nagy reformmű azonban itt is csak esztendők multával kezdi teremni a várt gyümölcsöket. Addig küzdenie kellett sok előitélettel; meg kellett ostromolnia a felekezetiségek ó sánczait: föl kellett vennie a harczot azzal a konzervativ iránynyal, a mely a népiskolai oktatás-nevelés terén itt Háromszék vármegyében is gyökereket vert már.

A felekezet nem szivesen adta ki kezéből az iskolára való közvetlen befolyást. Igen helyesen, ugy vélekedett, hogy a kié az iskola, azé a nép. Hanem az állam az általános tankötelezettség törvényével ugyanezen irányt tüzte maga elé s a népiskolákra való befolyásával magasabb rendü állami czéloknak kivánt szolgálni. Akkor még uj volt a gondolat és próba nélkül álltak az erre vonatkozó eszközök. Be kellett tehát érnie az államnak az első években annyival, ha az iskolafentartó hatóságokat csak előkésziti a nagy tanügyi reform keresztülvitelére.

Ilyenek voltak első sorban az iskolatanácsok, melyek tagjai által a társadalom minden osztályát és felekezetét képviselvén, az iskola iránt való társadalmi érdeklődést a reform liberalis szellemének utjára terelte. Háromszék vármegye ebben is szerencsés volt. Első tanfelügyelője Antalffy Károly, ki egyszersmind az iskolatanács elnöke is volt, nagy körültekintéssel s a felekezeti és községi érdekviszonyok tapintatos megfigyelésével vezette be az uj törvényt. Az iskolatanács alakuló gyülése 1869. augusztus 26-án volt a vármegyeház tanácskozó termében Sepsi-Szent-Györgyön. A tanács tagjai között ott voltak a vármegye kiváló birtokosai, tanügybarátai: ott volt gróf Kálnoky Dénes, Székely Gergely, M. Seethal Ferencz, gróf Mikes Benedek, Donáth József, Horváth László, Demeter Sámuel, Vajna Tamás, Thury Gergely, Székely János, Lőfi Áron, Ujjvárossy József stb. És dolgozott az iskolatanács kitartással, készséggel. Az iskolák fölállitására, tankötelesek beiskoláztatására egyik javaslatot a másik után tette meg, ugy, hogy a népoktatás egyöntetü szervezése biztos és erős alapokat nyert ez intézmény rövid idejü fennállása alatt is.

Mig az ország sok vármegyéjében csak átmeneti intézmény számába jött az Iskolatanács, Antalffy Károly buzgó fáradozásai után itt Háromszék vármegyében alapvető intézmény volt az. Már az 1869-ik év deczember 15-iki üléséről statisztikai adatot találunk az összeirt tankötelesekről és iskolába járókról. Nem valami fényes ugyan a kimutatás, mert 18.865 tanköteles közül csak 7985 járt iskolába, tehát csupán 42·32%, de az akkori országos népoktatási viszonyokhoz mérten ezzel a százalék-aránynyal nem állott utolsó helyen Háromszék vármegye.

Antalffy Károly tanfelügyelő a tanitóképesitéssel nem biró tanitók számára póttanfolyamot rendezett be Kézdi-Vásárhelyen és Hidvégen s a mai három polgári fiu-iskolának Baróthon, Kézdi-Vásárhelyen és Sepsi-Szent-Györgyön ő vetette meg az alapját az ott szervezett felső népiskolák által.

Halála után az 1886-ik évben Vajna Sándor, a sepsiszent-györgyi algimnázium igazgatója neveztetett ki Háromszék vármegye kir. tanfelügyelőjévé. Szakképzett, szorgalmas tanügyi férfiu volt, a ki gimnáziumi tanárkodása idején már megnyerte a vármegyei tanitók bizalmát s éveken át elnöke volt a háromszéki tanitók egyesületének. Szakismeretei mellé tanügyi téren a helyi és személyi ismeretek tapasztalatait is elhozta uj állására, de már 1880-ban áthelyeztetett a szászvárosi állami leányiskola igazgatójává.

Ezután is gyakran változnak a tanfelügyelők Háromszéken. Komáromy Andor vette át a népoktatásügy vezetését 1880-ban s 1886-ban Szeremley Lajos neveztetett ki. Az 1887-ik évben már Eötvös K. Lajos lépett helyébe. Alig öt évi munkássága sok maradandó nyomot hagyott a vármegye népoktatása terén. A szemléltető oktatás hive lévén, ez irányban több figyelmet keltő intézkedéseivel szervesebbé, közvetlenebbé tette a tanitást. Ennek volt egyik eszköze a vármegyei tanszermuzeum is, mely ez idő alatt jelentékeny fejlődésnek indult. A nemzeti szellemü nevelés-oktatás a tanitókkal való folytonos érintkezései által kiformálódott s erre nézve irodalmilag is (hirlapokban, saját kiadványaiban) segitségére jött a hazafias irányu oktatásnak.

Sajnos, hogy a tevékeny tanfelügyelőt hasznos munkássága közepette elszólitotta a miniszteri kinevezés más vármegyébe s Dancs Bertalan, 1892-ben ismét csak a helyi viszonyok tanulmányozásával, az időközben felszaporodott állami és községi iskolák ügyvezetésével s az ezzel összefüggő irattári adatok rendezésével kezdhette meg hivatalát. Nagy segitségére volt azonban Berecz Gyula, szolgálattételre beosztott áll. igazgató (jelenleg kir. tanfelügyelő Turócz vármegyében).

Csánky Viktor 1894-ben neveztetett ki Háromszék vármegye kir. tanfelügyelőjévé. Kiváló figyelemmel volt az iskolák jó karba helyezésére s igen sok állami iskola, azok között a sepsi-szent-györgyiek is, az ő tevékenységének köszönik lételüket.

A tanfelügyelők gyakori változása a vármegye népoktatási intézményeinek fejlődésére épen nem járt haszonnal. S habár valamennyien át voltak hatva hivatásuk fontosságától és ugy képességük, mint szolgálatbeli készségük egy-egy adott iránynak huzamosabb müvelése által teljes eredményre vezette volna munkásságukat: igy mégis sok alkotás csak a kezdet határát érhette el s némelyike azoknak alig volt több egy-egy jóindulatu kisérletezésnél.

Csánky Gyula Háromszék vármegye jelenlegi kir. tanfelügyelője hét elődjének nyomdokán a nemzeti irányu nevelés-oktatás, az iskolák fejlesztése és teljes felszerelése, a tankötelesek beiskolázása stb. körül már eddig is elért jelentékeny sikerei mellett a vármegye népoktatása különböző

ágait nagy szakértelemre valló adminisztrativ tehetséggel illeszti be a közigazgatás keretébe. Kiterjeszti figyelmét a tanitók egyesületi életére; gyüléseiken részt vesz s személyes érintkezései alkalmával a népnevelők lelkes barátjának bizonyul be. Háromszék vármegye tanitó testülete bizalma jeléül tiszteletbeli elnökéül választotta meg Csánky Gyulát, kitől, ha elődei közös sorsa őt is el nem éri és huzamosabb ideig vezetheti a vármegye népoktatását, sok üdvös és hasznos alkotásokat várhatunk. A tanfelügyelőség irodája, az ő páratlan nagy szorgalma és lelkiismeretes munkássága folytán, valóban mintaszerü. Buzgó munkás itt Földi Jenő tanf. tollnok, ki hosszu évek gyakorlatait elismerésre méltó pontossággal érvényesiti kitünő főnökének vezetése alatt.

Itt emlitjük meg, hogy a miniszteri iskolalátogatók, kik között képviselve van a lelkészi és tanitói kar, a birtokos osztály hazafias buzgósággal és lelkiismeretességgel végzi fontos megbizatását. A záró vizsgálaton megjelennek s az ezekről adott jelentések sok becses anyagot szolgáltatnak a tanfelügyelőség számára.

Terünk csupán annyit enged meg, hogy az iskolák s általában a népoktatás állapotáról az 1897/98-ik, tehát a legutolsó tanév adatai nyomán a következőkben számoljunk be:

Polgári iskolák.

A baróthi áll. polgári fiu-iskola.

A népoktatási törvény életbeléptetésének idején Háromszék vármegye területén is megindult a mozgalom, felsőbb népoktatási intézetek létesitésére. Erdővidék élénk részt vett ezen mozgalomban s a felső népiskola elnyeréséért Baróth és Nagybaczon versenyre keltek. Az intéző körök Baróth mellett döntöttek s a gazdasági szakosztályu felső népiskola 1872. november hó 4-én tényleg megnyilt és ennek I-ső osztályába 70 növendék iratkozott be.

Békés munkásságban, folytonos meleg érdeklődés mellett folyt le az első három tanév, a tulajdonképeni szakoktatás teljesitésére hivatott IV-ik évfolyam beállitása alkalmából, az intézet a lét és nem lét kérdése elé jutott. Baróth községe az intézet felépitéséhez megszavazott 3000 frton felül, nem volt hajlandó az intézet gazdaságához szükséges földbirtokokat rendelkezésre bocsátani. Ily körülmények között az intézet igazgatója Nagybaczonhoz fordult, a mely község hajlandónak nyilatkozott 40 hold, egy tagban levő földterületet, 1 hold területen levő kőépületekkel ellátott telket és 3000 frtnak 6%-os kamatát rendelkezésre bocsátani. Ezen ajánlat Baróthon is megtette hatását és rövid tanakodás után kijelentette a község, hogy a szükséges földterületet 10 évre bérbe veszi és használatra átadja. A gazdasági szaktanitásra a kormány a szaktanitót kinevezte, a megye közönsége a berendezés költségeire 1230 frtot, az évi fentartásra pedig 682 frtot engedélyezett, Baróth község pedig 10 holdnyi tagositott földbirtokot vásárolt az intézet tőszomszédságában, mely a gazdasági gyakorlatok czéljaira volt használandó és igy a gazdasági szakosztály 1876. január hó 12-én megnyitható volt. Az intézetnek léte még inkább biztositást nyert az által, hogy czéljaira a kormány 4000 és Baróth község 3000 frtnyi hozzájárulásával iskolaépületet emeltetett. Ez az épület 1876-ban készült el és az 1876/7. tanév már itt vette kezdetét.

Az intézet iránt a közokt. miniszterium is melegen érdeklődött. 1879. julius végén Gönczy Pál miniszteri tanácsos látogatja meg az iskolát és annak gazdaságát. Gyakorlati utmutatásokat ad az intézet vezetésére, a tapasztaltak felett pedig teljes megelégedését nyilvánitja. Majd ismét a megye ajándékozza az intézetnek a Sepsi-Szent-Györgyön megszüntetett gazdasági iskolának összes felszerelését. A tanulmányi alapból épül fel 1879/80. tanévben egy lakház a negyedik osztályos s részben a vidéki szegény tanulók bennlakására, diszkerités, szivattyukut, méhszin stb. stb., megvásárolják ugyancsak a nevezett alap terhére az intézet eddigi gyakorlóterének szomszédságában levő Beczás-féle 6 holdas kertet 2600 frtért. Nyert tehát az intézet egy oly berendezett gazdaságot és egy olyan birtoktestet, mely lehetővé tette a szaktanitásnak teljes sikerét. Kiválóan alkalmas e telek arra, hogy e vidéken különösen fontossággal biró különböző termelési ágakkal a tanulók megismerkedhessenek; hogy egy kis telkes gazdaság minden kellékeivel, erőivel és tényezőivel megbarátkozzanak; hogy a váltógazdaság minden tényezőit figyelemmel kisérhessék és végül, hogy a gyakorlati készültséget is kellő mértékben megszerezhessék.

Az intézet 7 évi fennállása után, 1879-ben az Erdélyi Gazdáknak Sepsi-Szent-Györgyön rendezett vándor kiállitásán is megjelenik, még pedig oly kiváló eredménynyel, hogy az állattenyésztésért az első dijat, 6 darab aranyat és dicsérő oklevelet, faragó mühelyében készitett gazdasági szekérért bronzérmet és végül együttes terményeiért dicsérő oklevelet nyert.

Daczára a tan. testület, a gondnokság buzgó fáradozásának, az iskolafentartók támogatásának és az évenként felmutatott szép eredménynek, még sem tudott az iskola hóditani.

A tanulók száma évről-évre kevesebb lett, még pedig oly rohamosan, hogy mig az iskola megnyitása idejében az első osztályban 70 tanuló iratkozott be, addig az 1880/1. tanévben a négy osztályban együtt csak 21 növendék iratkozott be. Ezt látva az iskola gondnoksága, — mely már 1877-ben az iskola élére állittatott — a tanitótestülettel egyetértőleg emlékiratot szerkesztett, a gazdasági felsőnépiskolának polgári iskolává leendő átalakitása tárgyában. A vármegye közigazgatási bizottsága azonban ezen emlékiratot nem terjesztette fel a miniszteriumhoz, mert remélte, hogy ezen iskoláknak hiányain a miniszterium különben is segiteni fog, minthogy a mi hiba észlelhető volt, az nem a

vezetésben, a tanitás eredményében, hanem a szervezetben rejlett. A várva-várt ujabb szervezés azonban nem következett be, az iskola tovább küzdött a közönyösséggel. A megyei törvényhatóságnak gyülésén — az iskola 1882. évi költségvetésének tárgyalása alkalmából — már hangoztatni kezdették, hogy a megye által az iskola fentartására forditott összegnek nem felel meg a felmutatott eredmény. Bizottságot küldött ki tehát Forró Ferencz alispán vezetése alatt Kökösy Endre, szotyori Nagy Károly és Ujvárossy József személyében, a kik a helyszinén megjelenve, az iskolát, annak gazdaságát, berendezését, felszerelését, szervezetét alapos vizsgálat tárgyává tették. A tanitótestület ezen alkalomból is emlékiratba foglalta mindazon javaslatait, amelyeknek alapján az iskola felvirágoztatását remélte. Kivánatosnak tartotta: „1. Hogy alakittassék át a felsőnépiskola oly iskolává, a mely kezdő növendékeit az elemi iskola negyedik osztályából nyeri. 2. Az átalakitott iskola 4 alsó osztályából történhessék akadálytalan átlépés a középiskola megfelelő osztályaiba 3. A négy alsó osztály fölébe állittassék egy két éves gazdasági szaktanfolyam, a mely képezné az uj iskola 5. és 6-dik osztályát. Ezen gazdasági szaktanfolyamnak előkészitő kurzusát, az alatta álló négy osztály képezné." Ez a javaslat lényegében nem volt egyéb, mint hogy az iskola oly polgári iskolává alakittassék át, melynek V. és VI. osztályát a tulajdonképeni gazdasági szaktanfolyam töltené be.

A tanitótestület ezen törekvésének sem lett foganatja, sőt 1882-ben megjelent a gazdasági szaktanitással egybekapcsolt felső népiskoláknak tanterve, mely az intézet szervezetében nevezetesebb változást idézett elő. Megszünt az iskola negyedik osztálya, mely eddig teljesen a gazdasági szakoktatásnak volt szánva. Az előirt tananyagot most már három éves tanfolyam alatt kellett bevégezni. Az 1882/3. tanév már az uj szervezet rendelkezéseinek figyelembe vételével indult meg. Az 1883/4. tanévben más változás is állott be az intézetnél. Dr. Bartha Gyula, a természettudományi tárgyak tanára, ki 1875. óta volt ezen iskolánál, az alsólendvai polgári iskola igazgatójává; Hoós János pedig, ki 1879-ben került ezen iskolához, a dévai állami tanitóképezde zenetanárává neveztetett ki. Az utóbbi állása a tanéven át üresedésben maradt, mig a természettudományi tárgyak tanszékére Zöld Sándor okleveles polgári iskolai tanár neveztetett ki. Ugyanekkor alakult meg az iskola gondnoksága is báró Rauber Ottó olaszteleki földbirtokos elnöklete alatt. Egy évvel később pedig Török Ferencz okleveles polgári iskolai tanár is kineveztetett a müvészeti tárgyak tanitására.

Az iskola igazgatójának buzgó vezetése alatt fáradhatatlanul munkált az intézet érdekében. 1888-ban az intézet iránti érdeklődésnek ébrentartása czéljából az iskola produktumaiból, továbbá az iparos tanonczok készitményeiből, szép kiállitást rendeznek, melyen nemcsak Baróth, de Erdővidékének iparosai is részt vesznek és a kiállitás oly mérvet ölt, hogy azt joggal Erdővidék termény- és iparkiállitásának lehetett volna nevezni. Ugyanazon alkalomból, Eötvös Károly Lajos kir. tanfelügyelő kezdeményezésére, Erdővidék értelmisége is összejött Baróthon, hogy a felsőnépiskolának erdőőri szakiskolával leendő kibővitése tárgyában tanácskozzék. A megjelentek nagy örömmel üdvözölték az eszmét, mely hivatva lett volna a székely ifjaknak ujabb keresetforrást biztositani. Évekig élt is a remény, hogy ezen kedves ábránd teljesülni fog. Sajnos, ez is elmaradt és az erdőőri szakiskola, melyet Baróth vélt elnyerhetni, Görgény-Szent-Imrére került.

Ez óta a tanitás menete rendes mederben folyt. Az iskola gondnoksága, melynek élén 1889. óta Greguss János köpeczi bányaigazgató állott, a tanitótestülettel karöltve haladva, mindent megtett az iskola érdekében. Igy az 1891/92. tanévben mozgalmat inditottak meg a szegény tanulók tankönyvekkel leendő segélyezésére, alapitványoknak megszerzésére.

Az erdőőri szakiskola felállitásához kötött remény meghiusulván, a gondnokság a tantestülettel egyetértőleg ismét és még nagyobb buzgalommal látott hozzá régi tervéhez, az intézetnek állami polgári iskolává való átalakitásához és most már nem sikertelenül, mert a gondnokság részéről fölterjesztett „Emlékirat" alapján és egy baróthi deputáczió, — melynek tagjai voltak: Zathureczky Gyula, Gáspár Antal, Debiczky Mihály, Antos József és Bedő József — helyes informácziója folytán, a tárgyalás megindult és Háromszék vármegye kir. tanfelügyelője Csánky Viktor kiváló buzgólkodása, valódi szakértelme és igaz szeretettel párosult jóindulata folytán az ige testté lett, s 1895. évi október hó 3-án az állami polgári fiuiskola első osztálya 37 tanulóval megnyittatott.

A vallás és közoktatási miniszterium intézkedése folytán, miután a felső népiskola egyes osztályaiba a minimális szám: 10 tanuló osztályonként nem jelentkezett, a gazdasági felső népiskola mindhárom osztálya a jelzett időben beszüntettetett, s igy az intézet most már tisztán állami polgári fiuiskola, mely fokozatosan fog fejlesztetni, minden tanévben egy-egy uj osztály állittatván fel; s hogy ez intézetből az átléphetés a középtanoda megfelelő osztályaiba akadálytalanul történhessék, ezen intézet megfelelő osztályaiban a latin- és franczianyelv is tanittatik az erre vállalkozó tanulóknak.

Az intézet átalakulása a tanitótestületben is változást idézett elő. Török Ferencz szaktanitó szolgálattételre berendeltetett a háromszékvármegyei kir. tanfelügyelőséghez, Nagy Imre gazdasági szaktanitó pedig segédtanitói minőségben áthelyeztetett az algyógyi földmives iskolához.

A baróthi állami polgári fiuiskola tantestületének ez időszerinti tagjai: Bedő József igazgató, szolgál 1872. óta; Biró Albert szaktanitó, szolgál 1872. óta, Zöld Sándor szaktanitó, szolgál 1883. óta.

A gondnokság ez időszerinti tagjai: Gáspár Antal elnök, baróthi kereskedő; Bedő József igazgató, jegyző; rendes tagok: Zathureczky Gyula, baróthi nagybirtokos, Dániel Lajos, vargyasi nagybirtokos, Debitzky Mihály, baróthi gyógyszerész, Mórik Lajos, baróthi községi jegyző, Tana Sámuel, bölöni községi jegyző.

Az intézet felszerelése teljes, épületei és eszközei a legjobb karban vannak.

A kézdi-vásárhelyi áll. polg. fiuiskola.

Ennek az iskolának keletkezése összefügg a felső népiskolák létesitése czéljából a 70-es évek elején megindult üdvös mozgalommal (Berecz Gy. Háromszék várm. népokt.

intézeteinek története). Az iskola K.-Vásárhelyen, a tulnyomóan iparos városban szükség is volt oly felsőbb népoktatási tanintézetre, mely az iparosokká készülő ifjakat megfelelő alapismeretekkel bocsássa ki szakpályájukra. Az „iparos szakosztályu felső népiskola“ 1872. október havában nyilt meg.

Az iskolát a közönség — daczára, hogy uj és ismeretlen intézmény volt — aránylag jó fogadtatásban részesitette; a mi kitünik abból, hogy 28 tanulóval nyilt meg. De a tanári kar (Lakatos József, Mihály Lajos, Földes József) eredménytelenül küzködvén a kezdet nehézségeivel, nem tudott népszerüséget szerezni az iskolának. A második évben, midőn a második osztály is megnyilt, már mindössze csak 14 tanuló iratkozott be a két osztályba. E második évben neveztetett ki igazgatóvá Erdélyi Károly, ki állását 1873. deczember hó elsején foglalta el. Lakatos József, addigi helyettes igazgató, áttétetett a baróthi felső népiskolához; helyébe pedig Kézdi-Vásárhelyre a mennyiség- és természettan tanáraul Réti János okleveles gazdász és gazdászati tanárjelölt neveztetett ki.

Az 1875/6. és 1876/7. iskolai évekre esik a kefekötő és kosárfonó tanmühely berendezése. Megelőzőleg Földes József tanitó elküldetett államsegélylyel Somorjára, a kosárfonás és kefekötés tanulmányozása czéljából. Hazatérése után azonnal szerveztetett a tanmühely, a mely 1876. október havában kezdette meg müködését. Fennállott a tanmühely az 1882. évi aug. 16-án 18634. sz. a. kelt miniszteri rendelettel kiadott „Tanterv“ életbe lépteig. — Megjegyzendő, hogy ezen iskolánál az emlitett iparágak tanitásával a kitüzött czél el nem éretett; daczára annak, hogy a tanulók, ugy Földes József, mint később Kiss Károly vezetése mellett évről évre szép eredményeket mutattak fel és használható, csinos tárgyakat állitottak elő. A tanulók kézügyessége ugyan fejlődött; de az iskolának a kefekötés és kosárfonás háziiparszerü terjesztésére, semmi befolyása sem volt; a mi abban a körülményben leli magyarázatát, hogy a tanulók akár tovább folytatták tanulmányaikat az iskola végzése után, akár valamely iparos pályát választottak, többé sem a kefekötéssel, sem a kosárfonással nem foglalkoztak.

Az 1876. év őszén szerveztetett és nyittatott meg az iskola helyiségében a „Székely müvelődési és közgazdasági egyesület“ háromszékmegyei fiókja által, Jágocsi Péterffy József min. biztos ajánlatára és utasitásai szerint, a müfaragászati tanmühely, melynek vezetése a Württembergből behozott Mauthe János szobrászra, felügyelete pedig egy ugynevezett felügyelő bizottságra bizatott. Ez a tanmühely nyolcz tanulóval nyilt meg, a kiket részint helyben, részint a vidéken toborzottak, tekintet nélkül arra, hogy jártak-e azok felső népiskolába, vagy nem. E tanulók havi ellátásáért a nevezett egyesület egyenkint 12, összesen 96 frtot, egész évre pedig — tekintve, hogy a tanulók a nagy szünidőre sem bocsáttattak haza — ezer forintnál is többet fizetett, a tanmühely dologi kiadásait nem is emlitve. A második évben e kiadások, minthogy a tanulók száma növekedett, csak szaporodtak; ép ugy a harmadik évben is. E tetemes kiadások azonban kárbavesztek, mert a tanmühely nem prosperálhatván, három évi fennállás után beszüntettetett.

Az intézet történetén veres fonálként huzódik végig az a törekvés, hogy a felső népiskola, a mely Kézdi-Vásárhelyt kezdettől fogva czélszerütlennek bizonyult s a mely ama körülmény miatt, hogy a mindegyre szaporodó polgári iskolák vették át azt a hivatást, a mi eredetileg a felső népiskoláknak volt szánva, létjogát is elvesztette: alakittassék át polgári iskolává. Erdélyi Károly igazgató már 1874-ben, tehát a mikor még tanmühelylyel egybekapcsolt polgári iskolák nem is léteztek, intézett egy felterjesztést a közoktatásügyi kormányhoz, melyben a k.-vásárhelyi felső népiskolának asztalos tanmühelylyel egybekapcsolt polgári iskolává alakitását kérte. Azután sem mult egy év sem, hogy e tárgyban a kérés meg ne ujittatott volna. De sem az igazgatónak, sem a később kinevezett gondnokságoknak, a vármegye által mindig jóakaratulag támogatott sürgető kérései és törekvései sikerre nem vezettek. Pedig a vármegye már 1874-ben kimondotta őszi közgyülésén, az igazgató felterjesztésére, hogy Kézdi-Vásárhelyen nem felső nép-, hanem polgári iskolának van helye. Mégis 18 év kellett hozzá, hogy az eszme megvalósuljon és az ige testté váljék. A kitartás végre itt is győzött. Az 1890-ik év meghozta az asztalos-tanmühelyt, melynek részére a közoktatási kormány a Galgóczon és Korponán beszüntetett asztalos-tanmühelyek szerelvényeit oda ajándékozta; az 1892-ik év pedig meghozta a polgári iskolát; s igy 1892-ben megnyilt „iparszakosztályu felső népiskola“ helyett a vármegyének Kézdi-Vásárhelyt „Asztalos tanmühelylyel egybekapcsolt polgári iskolá“-ja lett.

Az iskola helyisége a régi székely katonavilágban ezredesi lak volt; tehát — nem iskolai czélra lévén épitve — kezdetben igen sok kivánni valót hagyott fenn. Azonban 1874 óta több javitás és átalakitás eszközöltetett. Nevezetesen: a puszta telek keritéssel vétetett körül; a főépület tetőzete kijavittatott, falai kisimittattak és meszeltettek. Az épület belsejében is történt némi csekély átalakitás. A melléképületben levő rajzterem átalakittatott; az udvar közepén levő régi katonai főző-, sütő- és mosókonyha, mely az iskolaszolga lakásául szolgált, lebontatott s az udvar hátterében éktelenkedő és bomladozó szinhelyiség széthányatván, helyére iskolaszolgai lak és fáskamarák épittettek. Ugy az emlitett közép épület lebontása és jelzett átalakitások, valamint a tágas nagy udvar porondozása, parkirozása és a régi kerekes kutnak szivattyura való átalakitása által, tagadhatlanul sokat nyert az iskolahelyiség külső kinézés tekintetében; de azért még kivánni való is maradt fenn; pl. a melléképületnél, a hol előbb a város elemi fiuiskolája volt, most pedig az asztalos-tanmühely van elhelyezve.

Az iskola tanitó-testülete az 1895—96-ik tanévben a következő tanerőkből állott:

1. Erdélyi Károly igazgató (1873. óta), tanitja a terményrajzot s természettant és az iskola fejlődésével még tanitani fogja a vegytant. Erdélyi ezen alkalmaztatása előtt, mint okleveles gazda, államköltségen külföldi tanulmányutakat tett; a „Gyakorlati Mezőgazdának“ segédszerkesztője s több más gazdasági és társadalmi lapnak szorgalmas munkása volt; önálló gazdasági müveket irt és ma is tagja a vármegyei képviselő testületnek és a gazdasági bizottságnak. A tanitóegyesületi életben mint elnök, kezdettől igen tevékeny szerepet játszott. A háromszékvármegyei tanitótestület az ő elnöksége alatt érte el virágzásának tetőpontját.

Ezenkivül mint Kézdi-Vásárhely város humán intézeteinek, u. m. az „Erzsébet“ árvaleány-nevelő intézetnek, a „Stephanie“ menedékháznak és a „Rudolf“ kórháznak 22 éven át buzgó titkára volt. Általában mindenütt ott találjuk, a hol akár közmüvelődési, akár pedig humanus intézményről van szó. Végre az ő szorgos utánjárásának is köszönhető, hogy ezen intézet polgári iskolává alakittatott át.

2. Baló László (1874. óta), tanitja a nyelvtani és történelmi tantárgyakat; elnöke volt a vármegyei tanitótestületnek, azután a testület segélyegyletének; több éven át főgondnoka volt a kézdi-vásárhelyi ev. ref. egyháznak; tagja a k.-vásárhelyi képviselőtestületnek. Buzgó közügyi munkás.

3. Kiss Károly (1879. óta), tanitja a mennyiségtani tárgyakat és a testgyakorlást.

4. Kiss Jenő (1890. óta), tanitja a szabadkézi és mértani rajzot, szépirást, mintázást.

5. Balázs Márton (1893. óta), tanitja a magyar- és németnyelvtant, földrajzot és mű-éneket.

A gondnokság a következő tagokból áll: elnök: Bartók Károly polgármester; rendes tagok: Gábor Péter alispán, Fejér Károly kir. járásbiró, Molnár Józsiás volt orsz. képviselő, Dobay János városi rendőrkapitány, Jancsó Géza gyógyszerész, Török Bálint kereskedő, Erdélyi Károly igazgató.

A sepsi-szent-györgyi áll. polg. fiuiskola.

A polgári fiuiskola helyén az 1868-ik évben négy osztályu kincstári főelemi iskola állott 205 tanulóval.

A hitoktatókon kivül négy tanitója volt: Galgótzy Antal, András Ferencz, Kósa Dávid és Mihály Lajos, kik mellé még 1870-ben Antalffy Eleket nevezte ki Háromszék főkirálybirója az irás és rajz tanitására.

Háromszékvármegye iskolatanácsának felterjesztésére a vall. és közokt. m. elrendelte 1872-ben, hogy a normalis iskola helyett felsőnépiskola állittassék fel. A felsőnépiskola I. osztálya 1872. okt. hó 15-én nyilt meg 24 tanulóval A megnyitáson jelen voltak: gróf Kálnoky Dénes főispán, Antalfy Károly kir. tanácsos, tanfelügyelő s a város és vidék értelmiségéből többen.

A tanitótestület Kósa Dávid és Antalffy Elek a normalis iskolától átvett tanitókon kivül állott Tarczali Endre, igazgató és Nagy István énektanitóból, kikhez évközben még Kiss Sándor gyergyó-alfalusi felsőnépiskolai tanitó is áthelyeztetett.* Kiss Sándor azonban már az 1873—74. tanév elején elhelyeztetvén, helyébe Molnár Áron neveztetett ki a mennyiségtan és természettudományok rendes tanitójává.

1873. szeptemberében megnyilt a II. osztály 19 tanulóval; a két osztályban együttvéve 42 tanuló volt. 1874. szeptember hóban nyilt meg a III. osztály 17 tanulóval; az összes tanulók száma 50 volt.

1875-ben neveztetett ki Bene József okleveles gazdász a gazdasági szaktanfolyam vezetésére, hogy megvalósitsa a czélt, melyért a felsőnépiskola felállittatott, t. i., hogy értelmes gazdákat produkáljon.

Az 1875—76-ik tanávben nyilt meg a gazdasági szaktanfolyam, de oly csekély volt a bizalom és érdeklődés az iránt, hogy csupán 3 tanulója volt. Ily körülmények között Háromszék vármegye közigazgatási bizottsága 1878-ban felterjesztést tett a vall. és közokt. miniszteriumhoz, melyben kéri a felsőnépiskola beszüntetését és helyébe már 1878—79. tanév elején polgári iskola felállitását. Ezen felterjesztés folytán Gönczy Pál miniszteri tanácsos elnöklete alatt 1879. julius 26-án értekezlet tartatott. Ezen értekezleten, melyen az államon kivül képviselve volt a vármegye, az iskola gondnoksága és tanitótestülete is, általánossággal kimondatott, hogy a felsőnépiskola, mint a mely nem felel meg a czélnak, a melyért felállittatott, beszüntetendő és helyébe hat osztályu polgári iskola lenne felállitandó, mely annak idején, vagyis IV. osztályának megnyiltával mülakatos tanmühelylyel kapcsoltatnék egybe. A vármegye közigazgatási bizottsága ily értelmü felterjesztésére nemsokára megérkezett a vall. és közokt. miniszter válasza, melyszerint a gazdasági szaktanfolyammal megtoldott felsőnépiskola 1879/80-ik tanév kezdetével fokozatosan beszüntetendő és helyette a polgári iskola felállitandó.

És igy a felsőnépiskola, mely hét év alatt sem tudott népszerüvé lenni, 1879. szept. 1-én megszünt és ugyanakkor megnyilt a polg. iskola I. osztálya.

A felsőnépiskola tanitói egyelőre valamennyien átvétettek a polg. iskolához.

1879. szept. hóban nyilt meg a polgári iskola I. osztálya 22 tanulóval. A polgári iskola mellett fennállott még a felsőnépiskola II. és III. osztálya is 23 növendékkel. A felsőnépiskolától egyelőre ideiglenesen átvett tanerők mellé még kineveztettek: dr. Szász István a természettudományokból és Huszka József rajzból középiskolákra képesitett tanárok.

Az iskola gondnoksága 1880. márcziusában ujjászervezetett. Elnök lett Horváth László vármegyei főjegyző, rendes tagok: Künnle József orsz. gyül. képviselő, br. Apor Gábor szolgabiró, Császár Bálint polgármester, Révay Lajos ev. ref. pap, Kovács Simon r. kath. plebános; póttagok: Molnár Sámuel nyug. városi főjegyző és Beteg Bálint gyógyszerész.

1880-ban nyilt meg a második osztály 28 tanulóval, Az uj intézmény iránt akkora lett az érdeklődés, hogy mig 1879-ben az I. osztályban csak 21-en voltak, 1880-ban már 58-ra emelkedett az I. osztályos tanulók száma. A tanitótestületben is történt változás ez évben. Tarczali Endre igazgató áthelyeztetvén Nagy-Rőczére, helyébe Simó Dénes ref. gimnáziumi segédtanár neveztetett ki igazgatóvá. Kósa Dávid, a felsőnépiskola volt tanitója kineveztetett polgári iskolai rendes tanitóvá.

1881-ben nyilt meg a III. osztály. A három osztályban összesen 113 tanuló volt.

A gondnokságban változás állott be. Horváth László elnök Nagy- és Kis-Küküllő megyék kir. tanfelügyelőjévé neveztetvén ki, a vallás- és közokt. miniszter az elnöki tisztet Künnle József ügyvéd, orsz. gyülési képviselőre ruházta, ki ezen tisztet 1889. julius hó 2-án bekövetkezett haláláig oly lelkiismeretes buzgósággal és odaadással viselte, hogy ezen iskola megteremtőjének mondható. Felhasználta befolyását ugy alant, mint fent, hogy népszerüvé, virágzóvá tegye e szerény intézetet. A Horváth László eltávozásával megüresedett gondnoki állásra Bogdán Arthur iparkamarai tag lett kinevezve.

1882—83-ik tanévben, a IV-ik osztály megnyiltával

* Kiss Sándor jelenleg a kolozsvári keresk. akadémia igazgatója.

állittatott fel, már az iskola szervezésénél kilátásba helyezett mülakatos tanmühely.

A IV. osztály és lakatos tanmühely megnyiltával a tanerők is szaporittattak: vallás- és közokt. miniszter ur ő nagyméltósága 28428—1882. szám alatt Bodola Sándort a magyar nyelv és irodalom tanitására, 28429—1882. sz. a. Téglás Józsefet a lakatos tanmühely vezetőjévé nevezte ki.

1883. márcz. elején nyilt meg a lakatos tanmühely 2571 frt 41 kr befektetéssel, 13 növendékkel és müködött 1895. márcz. hó 1-ig.

Az 1883—84-ik tanévben nyilt meg az V. osztály 19 tanulóval, mely bérházban helyeztetett el.

1883. okt hó 15-én az elbetegesedett Molnár Áron helyére Zayzon Béla, a helybeli ref. algymnázium segédtanára neveztetett ki.

Az 1884—85-ik évben lett teljes az iskola, megnyilván a VI. osztály is 16 tanulóval, a mely szintén bérházba helyeztetett el. A németnyelvi tanszék okt. 9-én Pál Károly bánffy-hunyadi felsőnépiskolai igazgatóval töltetett be. A tanulók száma a hat osztályban összesen 136 volt. Franczianyelvtanulásra 16-on, a lakatos tanmühelybe 24-en iratkoztak be.

1885. márczius hó 17-én Simó Dénes igazgató elhalt és helyébe márczius 26-án dr. Szász István neveztetett ki.

1885. márczius 5-én az iskola gondnoksága feliratot intézett Háromszék vármegye főispánjához, mélt. Potsa József urhoz, kérve közbenjárását a magas kormánynál a VI. osztályt végzendő 16 tanuló elhelyezése, illetőleg segélyezése és ezáltal az uj intézmény népszerüvé tétele érdekében. Vármegyénk főispánja ki ezen intézetnek mindig jóakarója és protektora volt és az ma is, megtett mindent, mit tehetett és mi fő, nem hiában. És igy három miniszterium 11 tanulónak nyujtott segélyt.

Ugy a mühely, mint az iskola részt vett az 1885. évi országos kiállitáson.

1885. augusztus 18-án vallás- és közokt. miniszter ur ő nagyméltósága 29418. sz. a. Barthos István turócz-szentmártoni polg. iskolai rendes tanitót helyezte át a mennyiségtani tárgyak tanitására. Huszka József rajztanitó a magyar diszitmények összegyüjtése czéljából 3 évre szabadságoltatott és helyettesitőül Jabkowszky Mihály neveztetett ki. Ezen tanévben nevezte ki Háromszék vármegye alispánja dr. Daday Vilmos kórházi orvost az iskola rendes orvosává.

Az iskola gondnokságának hat évre szóló megbizatása lejárván, vallás- és közokt. miniszter ur ő nagymélt. főispán ur felterjesztésére 1885. november 18-án 44649. sz. a. a következőket nevezte ki: elnök, Künnle József ügyvéd, rendes tagok: Kovács Simon r. kath. plebános, főesperes, Révay Lajos ev. ref. pap, Kökössy Endre ügyvéd, Molnár Sámuel nyug. városi főjegyző, Bogdán Árthur tak. pénztári pénztárnok, póttagok: Bodor Tivadar ügyvéd és Beteg Bálint gyógyszerész.

Az 1886—87-ik tanévben, minthogy sem az iskolaépület, sem a tanmühely nem volt elegendő a növendékek befogadására, megkezdődött a még 1882—83-ik tanévben kért uj helyiség épitése. Az uj épületben 51 meter hosszan a következő helyiségek vannak: igazgatói iroda, egy osztály, mely eredetileg rajzteremnek volt szánva, lakatos tanmühely, mühely iroda, két előszoba és két raktár. Az épület 9600 frtjába került a háromszékvármegyei tanalapnak.

1887. aug. havában a mülakatos tanmühely részt vett a Sepsi-Szent-Györgyön rendezett székely kiállitáson, hol dicsérő oklevelet nyert.

Az 1887—88-ik tanév kezdetén dr. Szász István igazgató, ki már huzamosabb idő óta betegeskedett, egészsége helyreállitása czéljából szabadságoltatott, az igazgatói teendőket 1887. okt. 2-án Zayzon Béla rendes tanitóra bizta a gondnokság.

A lakatos tanmühely 1887. okt. havában részt vett a „Szolnok-Dobokamegyei Gazdasági Egylet“ termény-, állat- és iparkiállitásán Deésen, hol bronzérmet nyert.

Az uj épület csak 1888-ra készülvén el teljesen, csak ekkor lehetett a tanmühelyt a 24 meter hosszu és 5 meter magas teremszerü helyiségben elhelyezni.

Az uj helyiség ünnepélyes megnyitása 1888. május havában történt Potsa József, főispán, br. Apor Gábor, alispán, Eötvös K. Lajos, kir. tanfelügyelő, a gondnokság, a Háromszék vármegyei tanitó testület és több érdeklődő jelenlétében.

A tanulók száma ez évben 124 volt, kik közül franczianyelvet tanult 18, mühelygyakorlatokra beiratkozott 17.

Künnle József gondnoksági elnök igen szép és lelkesitő beszédet intézett a jelenvoltakhoz, fejtegetvén az iparos pálya előnyeit s buzditván a jelenvolt növendékeket ezen pályára. 1888. máj. 31-én dr. Szász István igazgató elhalt, kinek helyére 1888. julius hó 4-én 25813. sz. a. Zayzon Béla rendes tanitót nevezte ki a vall. és közokt. miniszter.

Kökössy Endre gondnoksági tag 1888. február hóban elhalt, Kovács Simon r. kath. esperes plébános eltávozott.

A megürült két gondnoki állásra vall. és közokt. min. ur ő nagyméltósága Séra Tamás várm. árvaszéki elnököt és Fejér Manó r. kath. plébánost nevezte ki.

1889. junius hó 2-án halt el az iskola feledhetetlen emlékü, páratlan buzgalmu gondnoksági elnöke, Künnle József, kir. tanácsos, orsz. ügyvéd.

Az 1890—91-ik tanévben több változás történt ugy a gondnokságban, valamint a tanitótestületben. A gondnokság elnökévé Benedek János kir. közjegyző neveztetett ki, dr. Künnle Tivadar ügyvéd és Deák András kereskedő rendes tagok lettek. Huszka József 39021—1890. sz. a. a nagy-kállói főreáliskolához neveztetvén ki, a megüresedett rajztanitói állás 51750—1890. sz. a. Joós Imrével töltetett be.

Az 1892—93-ik tanév elején, okt. hó 2-án vallás- és közokt. miniszter Hegedüs Károly kir. tanácsos, ipariskolai igazgató urat küldte ki a lakatos tanmühely megvizsgálása és esetleg ujjászervezése tárgyában. A kiküldetés eredménye az lett, hogy a gondnokság épp ugy, mint 1891-ben, megbizta igazgatót uj szervezeti szabályzat és órarend készitésével.

Az iskola gondnoksága, minthogy a mühely ujjászervezésére vonatkozólag még semmi sem tétetett, 1894. febr. havában a kir. tanfelügyelőség utján feliratot intézett a vallás- és közokt. miniszterhez, kérve a polgári iskola két felső osztálya helyett 3 évfolyamu középkereskedelmi iskola felállitását, de ezen felterjesztésre sem érkezett még válasz.

Az 1895—96-ik tanévben mühelyoktatás már nem volt, mert a mühelyvezetői állást többé nem töltötték be.

A tanitótestület az 1895—96-ik évben a következő volt:

Zayzon Béla igazgató, Antalfy Elek, Bodola Sándor, Horváth István, Joós Imre, Kristály Balázs, Pál Károly, Vajna Mihály rendes tanitók és Nagy István énektanitó.

Részt vett az intézet ugy a külön rajz-, valamint az egyetemes millenniáris kiállitáson. 1896. április 18-án, az iskola tanitói és tanulói 4 drb hársfát ültettek, elnevezvén azokat: Árpád, Szent István, Hunyady Mátyás és I. Ferencz Józsefnek.

A sepsi-szentgyörgyi állami polgári leányiskola.

Az 1868. évi XXXVIII. törvényczikk a népoktatás irányára és szellemére nézve magasabb igényeket támasztott és kötelességeket rótt az iskolafentartókra. Ezeknek pedig a legtöbb felekezet anyagi tehetség hiányában nem tudott megfelelni nálunk sem. Önkényt következnék ebből, hogy a háromszéki felekezeti iskolák fentartói örömmel fogadják az uj törvény által nyujtott előnyöket, sietvén iskoláikat állami segélylyel a község tulajdonába bocsátni át. Csakhogy az uj intézmény itt is nehezen tudott bizalomra szert tenni. A felekezet nem könnyen vált meg az iskolára gyakorolt befolyásától; a község pedig tartózkodással vállalt ujabb terheket magára. Ebből magyarázható meg, hogy Háromszéken a törvény életbe lépése után még évek mulva is oly csekély volt a községi iskolák száma.

Sepsi-Szent-Györgyön Császár Bálint, a város akkori országgyülési képviselője vette kezébe népoktatási intézményeinek reformját. Az ő lankadatlan fáradságának s kitartó tevékenységének köszönhető, hogy a város első volt azok sorában, melyek felekezeti iskolájukat községivé alakitották át. Sok küzdelemmel, nagy áldozatokkal járt a különböző iskolák szervezése; de az erős akarat győzött s nehány év alatt már az elemi fiu- és leányiskola saját épületébe lőn elhelyezve.

Mert volt hazafias lelkesedés a város közönségében s anyagi erejéhez mérten talán igen is nagy arányokban jött a nevelésügy segitségére. A piacztéren épült szép árucsarnokának, az ugynevezett „Bazár"-nak emeleti részét tantermekké alakittatta át s az 1874—75-ik tanévben már itt nyilt meg a felső leányiskola első osztálya is.

A nőnevelés tudniillik Háromszék vármegyében is csak az elemi iskolákra szoritkozott mindezideig. A kik magasabb képzést akartak leányaiknak adni, Brassóban vagy Szebenben, nagyrészt megbizhatatlan, idegen szellemü magán nevelő intézeteket, vagy távoleső zárdákat voltak kénytelenek igénybe venni. A közép és kisbirtokos osztály különben még mindig állhatatosan ragaszkodott ahhoz az ősi neveléshez, hogy a leányok iskolai képzése minél szükebb korlátok közé szorittassék. Ennek a felfogásnak pedig teljesen eleget tett az elemi iskola. Legtöbb helytt nem is tanitó, hanem a harangozó tanitotta a leányokat. S ebben a mellőzésben nem a női nem lenézése nyilvánult, mint inkább azon ósdi előitélet, hogy a leendő székely anyák ismeretkörének nem kell tulterjeszkednie a házi teendőkön.

A népoktatási törvény ma már általában itt is nagy hóditást tett s a leányok oktatása a fiukéval egyenlő szinvonalon, megfelelő sikerrel minden községben rendesen folyik. A felsőbb leánynevelést azonban még ma is egyetlen tanintézet, a sepsi-szent-györgyi állami polgári leányiskola teljesiti Háromszéken. Ez az intézet, mint felső leányiskola kezdte meg pályafutását. A sepsi-szent-györgyi községi iskolaszék indokolt fölterjesztést intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben kérte, hogy az elemi leányiskola hat osztálya fölé a két osztályu felső leányiskolát állami segélylyel fölállithassa.

Az iskolaszék megbizásából Málik József igazgató, ki a tanintézet élére, mint a sepsi-szent-györgyi kollegium IV. gymn. osztályának vezetője, az 1874-ik év nyarán választatott meg, lelkes fölhivásban hozta tudomására Háromszék vármegye közönségének az uj iskolába való felvétel feltételeit, hangsulyozván a székely nők számára a nemzeti nőnevelés érdekében létesült intézmény nagy fontosságát és elhivatását. Uj volt az intézet s a közönség érdeklődése megfelelő arányban állott a város község lelkes áldozataival és a tanitói kar lelkiismeretes buzgóságával. Az iskola berendezése még nagyon is kezdetleges állapotban volt, de az előljáróság figyelme kiterjedt minden irányban, hogy a felső leányiskolai nevelés-oktatás messze jövőkre kiható feladatát akadálytalanul szolgálhassa.

A miniszterium által kiadott hivatalos tanterv keretén belül kiváló sulyt helyezett az iskolaszék a növendékek gyakorlati irányu képzésére s ezek között a női munkatanitást és ruhaszabást rendes tantárgyai sorába vette fel, gondoskodván megfelelő varrógépekről és szükséges felszerelésekről. A háztartástan szintén a gyakorlati élet kivánalmainak felelt meg s már az első évben konyhakerttel látták el az iskolát az elemi fiuiskola kertjében e czélra berendezett helyiségben. S hogy a müvészeti tárgyak is kellő ellátásban részesülhessenek, zongoratanitást az önkényt vállalkozók dijtalanul nyertek. Ezenkivül intézkedés történt a franczianyelv tanitására nézve is.

Szóval, az iskolai előljáróság tanitótestületével együtt arra törekedett, hogy a hat elemi osztályból kilépő növendékek számára feleslegessé tegye az idegen szellemü magán nevelő intézeteket s hogy a székely leányok a nemzeti irányu felsőbb oktatást itthon szerezhessék meg. Ilyen előintézkedések mellett nyilt a meg a felső leányiskola I. osztálya a „Bazár"-épületben 29 növendékkel, mely a viszonyoknak megfelelően kielégitő létszám volt akkor. Az iskola ünnepélyes megnyitása 1874. október 17-én, délelőtt 11 órakor folyt le diszes és nagy számu közönség jelenlétében. A megnyitáson jelen volt Antalffy Károly Csik, Udvarhely és Háromszék vármegye kir. tanfelügyelője is, ki hazafias lelkes beszédben mutatta be az uj intézet magas rendü elhivatását.

Kár, hogy már az iskola alapitásakor nem gondolhattak az illetékes körök a felső leányiskola czéljainak teljesen megfelelő helyiség épitésére. Anyagi viszonyok akadályozták akkor ebben a város hatóságát. S mikor azután évről-évre fokozottabb mértékben léptek előtérbe az igények e tekintetben az iskola fejlődésével, akkor már oly terheket vállalt magára a város közönsége a „Mikó-kollegium" épitési segélyével, hogy felső leányiskolája számára a teljes berendezésü külön helyiség felépitese csak jegyzőkönyvi határozat maradt mindezideig. Pedig a vidéki szülők leányaik felsőbb oktatására ma is nagyobb arányban használnák fel ezt az iskolát, ha internatussal volna ez kapcsolatban. Az elszállásolás és felügyelet nehézségein sokat könnyitné az

a tanitótestület munkáját s a benlakás paedagogiai előnyei mellett az iskoláztatás költségeit is jelentékenyen apasztaná a szülők részére.

Az iskola huszonnégy óv óta áll fenn már s habár a tanulók száma a mai polgári iskola négy osztályában 130 körül jár, az iskola most is ott van elhelyezve az elemi leányiskolával szük tantermeiben, minden melléktermek és szertárak nélkül. Nincs munkaterme, sem külön berendezett rajzterme; a közösen használt udvar játszótérnek is alig elégséges s tornászati eszközökkel, téli torna-teremmel ellátni sem lehet azt. Ezen a hiányon segiteni s az iskolát czéljainak megfelelően berendezni nem volt alkalma az iskolafentartó közönségnek. Csak az ujabb időkben történt határozottabb lépés erre nézve, mikor az iskola államositása alkalmával a vallás- és közoktatásügyi miniszterium s a város közönsége közt szerződés jött létre, melynek egyik pontjában a város közönsége arra kötelezi magát, hogy a „Bazár“ emeleti részét a miniszterium által megállapitandó tervezet szerint egészen a polgári leányiskola részére alakitja át.

Az átalakitás még nem történt meg. De látni való, hogy a tervbe vett restaurálás sem fogja czélját érni. A tulajdonképeni tantermek nagyságban nem nyernek vele; a játszótér és téli tornaterem épitésének mai akadályai el nem hárulnak. S ha a két éves kézi munka-tanfolyam is szervezve lesz az ujabb min. intézkedés értelmében, akkor meg épen nem elégséges a mai helyiség emeletrésze. Ezzel az intézkedéssel végre ismét évtizedekre lenne elodázva az internatus nagyfontosságu kérdésének is megoldása.

Mindenesetre előállt a szüksége egy teljes berendezésü uj polgári leányiskola épitésének, melyet város és állam együttes hozzájárulással teljesithetnének.

A mai polgári leányiskola, mint felső népiskola négy évig állott fen. Tanitói testületében az igazgatón kivül müködtek: Zayzon Farkas, volt bodoki ev. ref. lelkész, kit az iskolához rendes tanitóul az 1875-ik év augusztus 19-én választott meg az iskolaszék; továbbá Huszka Gizella, Udvari Róza, Fülöp Lukács, Nagy Vilma, Thury Mária és Müller Emilia.

A felső leányiskola szervezete sok tekintetben nem felelvén meg az igényeknek, az iskolaszék 1877. julius 25-én tartott üléséből hosszasabban indokolt fölterjesztésében az iskolának négy osztályu polgári leányiskolává nyilvánitását kérelmezte a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól. A miniszter helyeselvén az iskolaszék indokait, már augusztus 9-én 1937. szám alatt kelt rendeletével utasitja az iskolaszéket, hogy a felső leányiskolát polgárivá alakitsa át, kikötvén azt is, hogy a város az iskola fentartására általa felajánlott 1300 frtnyi összeget előleges félévi részletekben az adóhivatalhoz fizesse be s egyszersmind 4 rendes, 2 segéd tanitói állást szervez az uj iskolához, magának tartván fenn a tanitók kinevezését. Ezt a határozatát később az iskolaszék kérésére azzal toldotta meg a miniszter, hogy felhatalmazta az iskolaszéket a tanitói állomásokra pályázat hirdetésére és hármas jelölésre. E jogát azonban az iskolaszék nem igen vette igénybe.

A polgári leányiskolához véglegesen kineveztettek: Málik József igazgató és Zayzon Farkas. Ez utóbbi a müénektanitással külön is megbizatott. Ideiglenesen voltak még alkalmazva: Fuchs Gizella, Elczner Sándor, Botzenhardt Paula, Bartha Ágnes. Véglegesen kineveztetett Stőger Adél a német- és franczianyelv tanitására. Huszka József, a helybeli polg. fiuiskola rajztanitója a polg. leányiskolánál is rajztanitással volt megbizva, dr. Szász István pedig a természetrajzi tárgyak tanitásával. 1881-ben a női munkát Solymosi Anna tanitotta; Bodor Ida ezen tárgy tanitására 1882-ben neveztetett ki. A jelenleg müködő tanitókon kivül alkalmazva voltak még időközben: Arany Izorné—Spitzer Merszedesz (zongora), Weinberger Fáni, Ujváry István, Zayzon Béla polg. fiu-isk. igazg., Jabkovszky Mihály, Pölczl Adolfin, Unger Irén, Bereczné—Hostnik Jozefin.

Az 1897-ik év szeptember 1-évl állami jelleget nyert az iskola s reménységünk van, hogy ugy az iskolai épület kérdése, mint annak berendezése és felszerelése valahára kedvező eredménynyel jut közelebbről megoldásra. Az iskola tanulóinak létszáma az 1897—98-ik tanévben az I. oszt.-ban 26, a II. oszt.-ban 45, a III. oszt.-ban 31, a IV. oszt.-ban 27, tehát a négy osztályban összesen 129 volt.

Az Emke által Sepsi-Szent-Györgyön 1887-ben rendezett erdélyrészi kiállitás alkalmával az iskola szép kézi munkáiért dicsérő oklevelet nyert. Az 1896-ik évi ezredéves országos kiállitás alkalmával pedig a növendékeknek ott bemutatott irásbeli dolgozatai és kézi munkái jutalmazásául „haladásért“ dicsérő oklevéllel voltak kitüntetve.

A tanitótestület tagjai tanácskozmányain, járásköri gyülésein stb. a neveléstudomány köréből vett önálló szakértekezésekkel vettek részt. Az 1875-ik évben alakult „Eötvös-egylet“-ben a „Székely Tanügy“ czimü kitünő szaklap szerkesztése és kiadása által elismerésre méltó tevékenységet fejtettek ki.

A sepsi-szent-györgyi állami polgári leányiskolának jelentékeny alapitványa van a Potsa-alapban. Ezt az alapot Háromszék vármegye lelkes női közönsége nevében Tompa Miklósné, Málik Józsefné, özv. Kökössy Árpádné és Zajzon Farkasné urasszonyok létesitették 1886-ban Potsa József Háromszék vármegye főispánjának a székely közmüvelődés érdekében kifejtett nemzeti fontosságu s elévülhetetlen becsü munkásságának örök emlékéül. Az alap az évenként márczius 19-én rendezett Potsa-estélyek jövedelmeiből gyült össze s a vármegyei törvényhatóságnál kezeltetik. Ma már meghaladja a háromezer forintot. Ennek kamataiból az alapitó levél értelmében az évi záró vizsgálatok alkalmával 50 frt jó tanulók részére jutalomkönyvekben osztatik ki; 50 frt pedig minden évben (1896-tól kezdve) a tanitói könyvtár gyarapitására szolgál. A fenmaradó kamatok tőkésittetnek s később szegény tanulók segélyezésére fordityák évi kamatait.

Az iskola évenként sok jeles tanulót bocsát ki s a polgári leányiskolában végzett növendékek közül számosan látogatják az ország tanitónő-képző intézeteit s fennállása óta már igen sok derék tanitónő van a Székelyföldön és hazánk más vidékein, kik polgári iskolai képzésüket s nevelő pályájuknak fundamentumát itt vetették meg a sepsi-szentgyörgyi polgári leányiskolában.

Az iskola 1897-től kezdve a polgári fiu-iskolával egy gondnokság alá van helyezve. A gondnokság tagjai: dr. Bodor Tivadar, ügyvéd, gondnoksági elnök. Babarczy Ferencz, m. kir. pénzügyi tanácsos. Beteg Bálint gyógyszerész, Bogdán Arthur, tak. pénzt. vezérigazgató. Deák András, kereskedő. Fejér Manó, róm. kath. esperes-plebános. Dr. Künnle Tiva-

dar, ügyvéd. Málik József, polg. isk. igazgató. Révay Pál, ev. ref. lelkész. Séra Tamás, árvaszéki elnök. Szentiványi Miklós, vármegyei főjegyző. Tuzson János, nyug. honv. alezredes, Zayzon Béla, polg. isk. igazgató, gondnoks. jegyző.

A tanitói személyzet jelenleg a következő: 1. Málik József igazgató. Tanitott a III., IV. osztályban magyarnyelvet s a II., III., IV. osztályban történelmet. 2. Zayzon Farkas. Tanitott az I., II., III. és IV. osztályban számtant, a III. osztályban vegytant, a IV. osztályban természettant, csillagászati földrajzot és mértant. 3. Zayzon Béláné. Tanitott az I., II., III. és IV. osztályban német- és franczianyelvet s a II. osztályban magyarnyelvet. 4. Schneider Hermin. Tanitott az I., II. osztályban természetrajzot, az I. osztályban magyarnyelvet s az I—III. osztályban földrajzot és irást. 5. Joós Imre. Tanitott a négy osztályban rajzot. 6. Bodor Ida. Tanitott a négy osztályban női munkát, a III. osztályban gazdaságtant s a IV. osztályban egészségtant. 7. Csinády Lajosné. Tanitott zongorát, mint magántárgyat. 8. Antalffy Elek. Tanitott az I—IV. osztályban testgyakorlatot. 9. Zsigmond Ferencz. Tanitott az I—IV. osztályban éneket. 10. Főtiszt. Fejér Manó, r. kath. plébános. Tanitott hittant. 11. Tiszt. Révay Pál, ref. lelkész. Tanitott hittant. 12. Tiszt. József Lajos, unit. lelkész. Tanitott hittant. 13. Rosenberger Adolf, izr. hitoktató. Tanitott hittant.

A sepsi-szent-györgyi kisdedóvó-képző intézet.

Sepsi-Szent-György város kulturai élete, főleg a népoktatási törvény életbe lépése óta, a folytonos fejlődésnek szakadatlan lánczolata. Némely intézmény létesitésének gondolata messzebb időkre vezet vissza s gyakran évek hosszu során át pihent egy-egy szép gondolat, mig valahára az ige testté válhatott. Ezek közé tartozik a kisdedóvónő-képző intézet is. Ennek is messze megy vissza a története. Még 1875-ben penditette meg az eszmét a „Székely Tanügy“ hasábjain Málik József egy tanitónő-képző intézetnek Sepsi-Szent-Györgyön való elhelyezése tárgyában. Az alkalmat megadta rá a kolozsvári tanitónő-képző akkori tulnépessége, ennek daczára a folyvást érezhető hiány tanitónőkben, mely a tömegesen szaporodó községi iskolák nagy számában lelte magyarázatát s okot szolgáltatott rá azon körülmény is, hogy a kolozsvári nőtanitó-képzőbe fölvételért folyamodó jeles növendékek közül évenként legalább 60—80-at volt kénytelen az igazgatótanács megfelelő hely hiányában visszautasitani.

Hire jött, hogy a közoktatásügyi kormány maga is foglalkozik már az erdélyi részekben egy második tanitónő-képző felállitásával s erre nézve az előtanulmányok már folyamatban is voltak. Természetesen, a háromszéki irányadó körök figyelmét fölkeltette ez a mozgalom s Málik czikksorozata ide irányitotta a tanügyi főhatóságok figyelmét Sepsi-Szent-Györgyre. Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi miniszter kilátásba is helyezte, hogy az erdélyrészi második tanitónőképző intézet szervezésénél figyelemmel lesz a felhozott érvekre és Sepsi-Szent-György várost fölveszi számitásai közé.

Évek multak el azóta s a fontos kérdés csak a kisdedóvási törvény megalkotása idején lett ismét aktuálissá. Mikor előreláthatólag a képesitett óvónők nagy számáról is gondoskodnia kellett a kormánynak, vagyis óvó-képző intézetek felállitása vált szükségessé. Ezt az alkalmat ragadta meg ismét a sajtó s Háromszék vármegye akkori tanfelügyelője, Eötvös Károly Lajos terjedelmes és jól indokolt emlékiratot terjesztett fel Potsa József főispán utján a közoktatásügyi kormányhoz, egy Sepsi-Szent-Györgyön létesitendő óvóképző-intézet érdekében. Ugy a vármegye lelkes főispánja, mint a közigazgatási bizottság örömmel fogadták a javaslatot s a pártoló feliratra gróf Csáky Albin közokt. miniszter engedélyezte már 1892-ben Sepsi-Szent-György város részére az óvóképző-intézetet. Egyelőre csak nagyon korlátolt igényekkel lépett elő a javaslat s ugy helyiségét, mint felszerelését illetőleg csak a legszükségesebbekre szoritkozott. Ugy gondolkoztak, hogy ha egyszer engedélyezve lesz az intézmény, maga az állam fogja annak tovább fejlesztésére nézve később az intézkedéseket megtenni. Megelégedtek annyival, ha a vármegye és Sepsi-Szent-György város évi 1000—1000 frttal járul az iskola fentartásához s a város ezen kivül a megfelelő helyiséget szolgáltatja. Ez a helyiség természetesen nem felelt meg a kivánalmaknak és nagyon sok küzdelembe került, mig az legalább türhető állapotba is jutott.

Az intézetbe, tekintettel a folyamodók nagy számára, a törvényben előirt 40 tanuló helyett 50 növendék vétetett fel. Ezek közül 33 növendék az internátusban, havi 10 frtért teljes ellátást élvezett.

Daczára a gyarló helyiségeknek, kénytelen volt az intéző bizottság, a törvény értelmében internátust rendezni be. A benlakásba fölvett intézeti növendékek ellátását kezdetben, rövid ideig vállalkozó, majd később házi kezeléssel teljesitik.

Az intézet igazgatója Láng Mihály, ismert paedagogiai iró volt az internatus vezetője és rendes tanitónő Fieba Izabella, gyakorló óvónő Molnár Mária, ki a kisdednevelés irodalmával is sikerrel foglalkozik. Nekik jutott az emberfeletti feladat, semmiből teremteni meg az intézetet. Egészségtelen, szük helyiségekben megszorulva, minden felszerelés, sőt a legszükségesebbek hijján, nélkülözve kellett a tanévet 1892. október hó 5-én megkezdeni, mig végre néhány hét mulva elviselhetőbb helyzetet alkothattak.

Nemsokára ezután megindultak a tárgyalások az intézet saját épületének épitése tárgyában, belátván fent és alant ennek égető szükségét. Az áldozatok arányában itt is Sepsi-Szent-György város járt legelől. Az iskola számára telket és huszezer forintot ajánlott fel. Ugyanennyi épitési segélyt ajánlott meg Háromszék vármegye törvényhatósága, melyhez a közoktatási kormány a maga részéről is 20 ezer forintot engedélyezni volt hajlandó. Az épitkezés ügye azonban valahol megfeneklett s csak a legközelebbi időben vették fel ujra a tárgyalások megszakadt fonalát.

A kisdedóvási törvény azonban a községek háztartási nehézségei miatt országszerte végrehajthatatlan. S igy az óvóképző-intézetek képesitett növendékei állomáshoz nem juthatnak. Ez a sajnálatos helyzet gondolkozóba ejtette a város hatóságát s a megajánlott épitési segélyt csak azon esetben volt hajlandó folyóvá tenni, ha a kisdedóvó-képző elemi iskolai tanitónő-képzővel kombináltatik, a mire ugy látszik, meg is van a hajlandóság a kormány részéről s igy valószinü, hogy a város mégis csak gazdagodni fog a székely nőnevelésnek teljesen bevégzett intézményével, a két évtizeddel ezelőtt javaslatba hozott tanitónő-képzővel.

Láng Lajos igazgató és Fieba Izabella Eperjesre helyeztetvén át, igazgatóul Bodor Miklós, tanitónőül s az internátus vezetőjéül Vákár Ella neveztetett ki. A buzgó tanári testület szakszerüen, lelkiismeretes pontossággal végzi teendőit a még hiányos felszerelésü és fogyatékos berendezésü intézetben. Sok jeles növendéket bocsátott ki már, kik azonban, mint emlitők, állomások hiányában fájdalom, nem értékesithetik képesitő okleveleiket.

Az intézettel kapcsolatosan minta óvó-iskola is van, melynek vezetője Kobány Mihály gyak. isk. tanitó, ki a gyermekirodalom terén is jelesen müködik.

Elemi iskolák.*

1. *Albis* (1 állami isk.). Tankötelesek száma 134. Iskolába jár 107. Tanitók: Bathó János és Barabás Ferencz.

2. *Alcsernáton* (1 közs. és 1 r. k. isk.). Tankötelesek száma 295. A községi iskolába jár 167; a r. k. iskolába 55. Községi tanitók: Czirmay József, Bajkó Mihály, Cseh Lajos, Ambrus Róza. R. kath. tanitó Rezinger Gáspár.

3. *Aldoboly* (1 áll. és 1 gkel. iskola). Tankötelesek száma 199. Az áll. iskolába jár 91; a gkel. iskolába 65. Tanitók: az áll. iskolában Popovits János, Boda Dénes; a gkel. iskolában Radoin Miklós.

4. *Altorja* (1 közs. és 1 rk. isk). Tankötelesek száma 369. A közs. iskolába jár 144; a rk. iskolába 142. Községi tanitók: Sólyom János, Szentpéteri Mari. Rkath. tanitók Sólyom József, Sólyom Mihály.

5. *Angyalos* (1 ref. isk.). Tankötelesek száma 97. Iskolába jár 77. Tanitó: Incze Manó.

6. *Árapatak* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 216. Iskolába jár 157. Tanitók: Szebeni János, Benczédi István.

7. *Árkos* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 301. Iskolába jár 245. Tanitók: Cserei Gyula (igazg.), Faluvégi András, Fábián Károly, Lukács Anna.

8. *Barátos* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 166. Iskolába jár 125. Tanitók: Bartha Samu, Bagoly Béla.

9. *Baróth* (1 áll. polg. fiu-, 1 közs. és 1 rk. isk.). Tankötelesek száma 437. A polg. fiuiskolába jár 146; a közs. iskolába 46; a rk. iskolába 245. Tanitók: a községi iskolában Gelei Vilmos; a rk. iskolában Markaly István, Incze Gyula, Száva Róza, Naszkó Béla lelkész.

10. *Bereczk* (1 állami és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 700. Áll. iskolába jár 218; a gkel. iskolába 155. Tanitók: az áll. iskolában Gligor Ferencz (igazgató), Borbáth János, Papp Lajos, Bernáld Ilona; a gkel. iskolában Theáka György, Puskariu Áron.

11. *Besenyő* (1 ref. isk.). Tankötelesek száma 75. Iskolába jár 48. Tanitó: Mihályfalvi István.

12. *Bélafalva* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 162. Iskolába jár 111. Tanitó: Veres János.

13. *Bikfalva* (1. ref. isk.). Tankötelesek száma 146. Iskolába jár 112. Tanitók: Barabás József, Puskás Gyula.

14. *Bita* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 165. Iskolába jár 104. Tanitók: Sándor Mihály, Dankó Áron.

15. *Bodok* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 117. Iskolába jár 116. Tanitók: Farkas Károly, Erdős Sándor.

16. *Bodola* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 456. Iskolába jár 257. Tanitók: Kiss Lajos, Vén Árpád, Környei Laura, Serester B. Irma.

17. *Bodos* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 125. Iskolába jár 81. Tanitó: Gáspár Albert.

18. *Bodzaforduló* (1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 555. Iskolába jár 217. Tanitók: Zacharia György, Capitán Emil.

19. *Bodzavám* (1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 263. Iskolába jár 134. Tanitó: Szekerea Miklós.

20. *Bölön* (1 unitár., 1 ref. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 447. Az unitárius iskolába jár 224; a ref. iskolába 15; a gkel. iskolába 100. Tanitók: az unit. iskolában Tana János, Albert Lőrincz, Kisgyörgy Tamás; a ref. iskolában Antal Albert; a gkel. iskolában Csiki János.

21. *Bükszád* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 429. iskolába jár 129. Tanitók: Jakabos István, Némethné J. Róza.

22. *Czofalva* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 69. iskolába jár 64. Tanitó: Biró Béla.

23. *Csomortán* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 145. Iskolába jár 83. Tanitó: György Ferencz.

24. *Dálnok* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 265. Iskolába jár 194. Tanitók: Darkó Mihály (igazgató), Benkő József, Hadnagyné Sz. Lenke.

25. *Dobolló* (1 áll. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 305. Az áll. iskolába jár 89; a gkel. iskolába 50. Tanitó: az áll. iskolában Csiszár Róza okl. óvónő; a gkel. iskolában Bagoly Dávid.

26. *Egerpatak* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 82. Iskolába jár 82. Tanitó: Bakcsi Ferencz.

27. *Előpatak* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 113. Iskolába jár 100. Tanitók: Kásás György, Székely Mari.

* Ebben a kimutatásban a négy polgári iskola növendékeinek adatai is benfoglaltatnak.

28. *Eresztevény* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 47. Iskolába jár 36. Tanító: Cseh Izsák.

29. *Erősd* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 95. Iskolába jár 93. Tanító: Kelemen János.

30. *Esztelnek* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 222. Iskolába jár 159. Tanítók: György Domokos, Majzik Mária.

31. *Étfalva* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 76. Iskolába jár 63. Tanító: Zágoni Sándor.

32. *Feldoboly* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 100. Iskolába jár 77. Tanító: Bodola Antal.

33. *Feltorja* (1 közs. isk.). Tank. száma 86. Iskolába jár 72. Tanító: Vargha Irén.

34. *Felcsernáton* (1 közs. isk.). Tank. száma 244. Iskolába jár 137. Tanítók: Fülöp Péter, György Albert.

35. *Fotos* (1 áll. isk.). Tank. száma 43. Iskolába jár 28. Tanító: Balásy Gyula.

36. *Futásfalva* (1 rk. isk.). Tank. száma 103. Iskolába jár 95. Tanítók: Ambrus Ferencz, Lőrincz Lajos.

37. *Gelencze* (1 rk. isk.). Tank. száma 519. Iskolába jár 190. Tanítók: Molnár Mihály, Pánczél József.

38. *Gidófalva* (1 áll. isk.). Tank. száma 144. Iskolába jár 139. Tanítók: Bitai György, Orbán László.

39. *Haraly* (1 közs. isk.). Tank. száma 91. Iskolába jár 91. Tanító: Szőke Miklós.

40. *Hatolyka* (1 rk. isk.). Tank. száma 84. Iskolába jár 61. Tanító: György András.

41. *Hidvég* (1 áll. és 1 gkel. isk.). Tank. száma 344. Az áll. iskolába jár 187; a gkel. iskolába 51. Tanítók: az áll. iskolában Király Sándor (igazg.), Győrbiró Samu, Ranceanu Illés; a gkel. iskolában Buksa Sándor.

42. *Hilib* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 104. Iskolába jár 99. Tanító: Czibak József.

43. *Ilyefalva* (1 közs. és 1 rk. isk.). Tankötelesek száma 281. A közs. iskolába jár 191; a rk. iskolába 24. Tanítók: a közs. iskolában László Lukács (igazgató), Gál Károly, Nagy Vilma, László Irma; a rk. iskolában Hoffman Mihály rk. lelkész.

44. *Ikafalva* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 100. Iskolába jár 79. Tanító: Szabó Lajos.

45. *Imecsfalva* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 72. Iskolába jár 67. Tanítók: ifj. Finta Gáspár, Horváth Sándor.

46. *Karatna* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 110. Iskolába jár 69. Tanító: Szabó Kálmán.

47. *Kálnok* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 190. Iskolába jár 160. Tanítók: Hosszu Ferencz, Vaskáné Kuszteczky Anna.

48. *Kézdi-Almás* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 263. Iskolába jár 209. Tanítók: Papp István, Lukács Márton.

49. *Kézdi-Martonos* (1 áll. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 265. Az áll. iskolába jár 92; a gkel. iskolába 71. Tanítók: az áll. iskolában Bende László, Fintáné N. Jozefin; a gkel. iskolában Groza Joakim.

50. *Kézdi-Polyán* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 323. Iskolába jár 194. Tanítók: Bucs Dénes, Kerezsi Albert.

51. *Kézdi-Szentlélek* (1 r. k. isk.). Tankötelesek száma 617. Iskolába jár 500. Tanítók: Szabó Sándor, Opra János, Győrbiró Ignácz, Kovács József, Zsögön Emilia.

52. *Kézdi-Vásárhely* (1 áll. polg. fiu-, egy áll. el. fiu-, 1 áll. el. leány-, 1 rk. isk., 1 „Erzsébet“ leányárvaház). Tankötelesek száma 1009. Az áll. polg. fiuiskolába jár 239; az áll. el. fiuiskolába 419; az áll. el. leányiskolába 237; a rk. iskolába 28; az „Erzsébet“ árvaleányház iskolájába 86. Tanítók: az áll. el. iskolákban: M. Székely János (igazg.), Demeter Róbert, Szabó Géza, Vajna Károly, Rákosi József, Szabó József, Balázsné—Tauber Róza, Kósa Mária, Könczey Kornélia. Az „Erzsébet“-árvaleányházban: Nagy Károly (igazgató), Martzi Ferencz, Király Róza, Bathó Ilona; a r. kath. iskolában Rácz János, Luvik Béla, Konkoly Barna min. r. áldozárok.

53. *Kilyén* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 78. Iskolába jár 58. Tanító: Papp György.

54. *Kis-Borosnyó* (1 áll. isk.) Tankötelesek száma 106. Iskolába jár 92. Tanítók: Mihályfalvi Károly, Ráczné S. Lidia.

55. *Komolló* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 97. Iskolába jár 82. Tanító: Bodali Pál.

56. *Kovászna* (1 áll. és 1 gkel. isk.) Tankötelesek száma 905. Az áll iskolába jár 533; a gkel. iskolába 156. Tanítók: az áll. iskolában Kovács Bálint (igazgató), Nagy Sándor, Bideskuthy Róbert, Barthalis János, Kovácsné Csusz Anna, Biró Anna, Havlin Irma; Albu Mária, a gkel. iskolában Furtuna György, Dobrosz Miklós.

57. *Kökös* (1 áll. isk.). Tank. száma 215. Iskolába jár 141. Tanítók: Gábor Dénes, Győrbiró Dániel.

58. *Köpecz* (1 ref. isk.). Tank. száma 178. Iskolába jár 142. Tanítók: id. Gáspár István, ifj. Gáspár István.

58. *Közép-Ajta* (1 áll. isk.). Tank. száma 237. Iskolába jár 200. Tanítók: Veres Károly (igazgató), Molnár Albert, Antal Jenő.

60. *Kőrös* (1 közs. isk.). Tank. száma 151. Iskolába jár 131. Tanítók: Dancs Lajos, Ferencz Károly.

61. *Kőröspatak* (2 rk. és 1 unitár. isk.). Tank. száma 230. A rk. iskolákba jár 162; az unitár. iskolába 26. Tanítók: a rk. iskolákban Szántó Ferencz, Zámbory Gabriella, Thury Tekla, Szigethy Maxima; az unitár. iskolában Kádár Sándor.

62. *Kurtapatak* (1 közs. isk.). Tank. száma 101. Iskolába jár 83. Tanító: Székely Dénes.

63. *Laborfalva* (1 közs. isk.). Tank. száma 85. Iskolába jár 64. Tanító: Kádár Lajos.

64. *Lemhény* (1 rk. isk.). Tank. száma 570. Iskolába jár 427. Tanítók: Szabó Antal, Székely György, Bene Sándor, Baka László.

65. *Léczfalva* (1 közs. isk.). Tank. száma 227. Iskolába jár 169. Tanítók: Kocsis András (igazgató), Hencze Imre, Henczéné Sz. Ilona.

66. *Lisznyó* (1 áll. isk.). Tank. száma 185. Iskolába jár 108. Tanítók: Hadnagy Mihály, Nagy Árpád.

67. *Lüget* (1 áll. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 82. Az áll. iskolába jár 22; a gkel. iskolába 60. Tanítók: az áll. iskolában Marin Miklós; a gkel. iskolában Buksa András.

68. *Maksa* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 133. Iskolába jár 133. Tanítók: Magyari György, Albert Károly.

69. *Málnás* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 77. Iskolába jár 77. Tanító: Erdős Gábor.

70. *Márkos* (1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 148. Iskolába jár 79. Tanító: Fota János.

71. *Márkosfalva* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 182. Iskolába jár 108. Tanitók: Kocsisné Pollák Auguszta, Váncsa István, Szinte Vilmos.

72. *Martonfalva* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 116. Iskolába jár 104. Tanitók: Szabó Lázár, Mihály Anna.

73. *Miklósvár* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 135. Iskolába jár 94. Tanitók: Gál Imre, Török Albert.

74. *Mikó-Ujfalu* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 301. Iskolába jár 184. Tanitók: Salamon Márton, Bartalisné Bukovszky Berta.

75. *Nagy-Ajta* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 235. Iskolába jár 235. Tanitók: Boda Samu (igazgató), Ütő András, Szolnoky Irén.

76. *Nagy-Baczon* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 457. Iskolába jár 323. Tanitók: Zsigmond Béla, Bakó Károly, Nagy Pál, Zágoni Erzsébet.

77. *Nagy-Borosnyó* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 280. Iskolába jár 206. Tanitók: Butyka Vilmos (igazg.), Butykáné P. Róza, Kátó József.

78. *Nyén* (2 áll. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 451. Az áll. iskolába jár 344; a gkel. iskolába 96. Tanitók az áll. iskolákban Mátyás Lajos (igazgató), Huber Viktor, Hubernné B. Margit, Dogár György; a gkel. iskolában Heres Gábor.

79. *Nyujtód* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 173. Iskolába jár 132. Tanitók: Finta Gáspár, Lázár Gábor.

80. *Oltszem* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 109. Iskolába jár 92. Tanitó: Gál Sándor.

81. *Oroszfalu* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 61. Iskolába jár 53. Tanitó: Imets András.

82. *Ozsdola* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 470. Iskolába jár 212. Tanitók: Bartha Ágoston, Kovács Lajos, Tóth Kelemen.

83. *Papolcz* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 320. Iskolába jár 218. Tanitók: Szász János (igazgató), Sándor Áron, Molnár Gábor.

84. *Páké* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 138. Iskolába jár 116. Tanitók: Nagy Albert, Eötvös Mihály.

85. *Páva* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 130. Iskolába jár 108. Tanitók: Bartha Károly, Szász Mihályné Nagy Adél.

86. *Peselnek* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 227. iskolába jár 173. Tanitók: Kovács Ferencz, Gábor Endre.

87. *Petőfalva* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 71. Iskolába jár 52. Tanitó: Antal József.

88. *Réty* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 153. Iskolába jár 137. Tanitók: Jákó József, Kovács Zsigmond.

89. *Sárfalva* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 141. Iskolába jár 85. Tanitó: Márton János.

90. *Sepsi-Magyarós* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 87. Iskolába jár 66. Tanitó: Teleki József.

91. *Sepsi-Martonos* (1 közs. isk.) Tankötelesek száma 53. Iskolába jár 36. Tanitó: Incze Béla.

92. *Sepsi-Szent-György* (1 áll. polg. fiu-. 1 áll. polg. leány-, 2 áll. el. fiu-, 2 áll. el. leányiskola és 1 fiuárvaház.) Tankötelesek száma 1128. Az áll. polg. fiuiskolába jár 304; az áll. polg. leányiskolába 129; az áll. el. fiuiskolákba 276; az áll. el. leányiskolákba 242; a fiuárvaházba 22. Tanitók: az el. fiuiskolában Csinádi Lajos (igazgató), Király István, Jakab Álmos, Hadnagy Antal. Sipos Zoltán, Bartha Ignácz. Barabás Mari; az el. leányiskolákban Nagy István (igazgató), Nagyné Udvari Róza, Királyné Révay Ilona, Schneider Hedvig, Sükösd Anna, Böjthéné Lehrer Czeczil; a fiuárvaházban Sipos Samu (igazgató), Tasch József.

93. *Sepsi-Szent-Iván* (1 rk. isk.) Tankötelesek száma 71. Iskolába jár 60. Tanitó: Silló Gergely.

94. *Sepsi-Szentkirály* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 35. Iskolába jár 35. Tanitó: Gyöngyösi Károly.

95. *Soósmező* (1 áll. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 307. Az áll. iskolába jár 76; a gkel. iskolába 169. Tanitók: az áll. iskolában Scheidl Gyula; a gkel. iskolában Pap Dávid, Birtz Pál.

96. *Szacsva* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 49. Iskolába jár 36. Tanitó: Kónya Lajos.

97. *Száraz-Ajta* (1 ref. isk.). Tankötelesek száma 360. Iskolába jár 226. Tanitók: Nagy János, Józsa Károly, Sándor Lajos.

98. *Szárazpatak* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 189. Iskolába jár 147. Tanitók: Bara Ferencz, Opra Pál.

99. *Szentkatolna* (1 rk. isk.). Tankötelesek száma 177. Iskolába jár 122. Tanitók Bardócz Mihály, Hamar Endre.

100. *Szitabodza* (1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 310. Iskolába jár 77. Tanitó: ifj. Ruszu Miklós.

101. *Szotyor* (1 ref. isk.). Tankötelesek száma 95. Iskolába jár 64. Tanitó: Demes Elek.

102. *Szörcse* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 95. Iskolába jár 95. Tanitó: Mircse Dénes.

103. *Tamásfalva* (1 ref. isk.). Tankötelesek száma 98. Iskolába jár 84. Tanitó: Béres János.

104. *Telek* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 133. Iskolába jár 133. Tanitók: Héjja Gergely, Molnár Rafael.

105. *Uzon* (1 ref. isk.). Tankötelesek száma 281. Iskolába jár 180. Tanitók: Kovács Dénes, Mátyás Károly, Ősz Salamon.

106. *Volál* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 146. Iskolába jár 74. Tanitó: Vén Károly.

107. *Zabola* (1 áll. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 415. Az áll. iskolába jár 267; a gkel. iskolába 59. Tanitók: az áll. iskolában Csekme Mózes (igazgató), Jakab Gyula, Balogh Albert, Baloghné B. Antonia; a gkel. iskolában Marin György.

108. *Zalán* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 91. Iskolába jár 91. Tanitók: Jánossy Ferencz, özv. Aporné Steisz Francziska.

109. *Zalánpatak* (1 közs. isk.). Tankötelesek száma 118. Iskolába jár 47. Tanitó: Elczner Sándor.

110. *Zágon* (1 áll., 1 rk. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 954. Az áll. iskolába jár 439; a rk. iskolába 52; a gkel. iskolába 80. Tanitók: az áll. iskolában Gál Antal (igazgató), Nyárádi Gerő, Nagy Imre, Csusz Tamás, Imre Benedek, Simonné Sz. Emma, Barabás Anna; a rk. iskolában Baka Antal; a gkel. iskolában Popovits György

Telepek.

110. *Dobolló-Bácstelek* (1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 95. Iskolába jár 89. Tanitó: Juga György.

111. *Gyulafalva-Kommandó* (2 magánisk.). Tankötele-

sek száma 182. Iskolába jár Gyulafalván 116; Kommandón 66. Tanitók: Gyulafalván Thorday Katinka; Kommandón Schultz Lajos.

112. *Nagypatak* (1 áll. és 1 gkel. isk.). Tankötelesek száma 139. Az áll. iskolába jár 2; a gkel. iskolába 74. Tanitók: az áll. iskolában Aleman Hilarius; a gkel. iskolában Serbán Miklós.

113. *Ojtoz* (1 áll. isk.). Tankötelesek száma 53. Iskolába jár 35. Tanitó: Pap János.

Összesités.

A vármegye területén van állami iskola 52, községi 37, felekezeti 54, magán egyleti 4; összesen **147.**

Tanköteles: 26193. Iskolába jár 18936. Az iskolába járók közül az elemi iskolába 7352 fiu, 7003 leány, az ismétlő iskolába 1552 fiu, 1801 leány, az iparos tanoncz iskolába 456, az alsófoku keresk. iskolába 13; polgári iskolába 341 fiu, 129 leány; középiskolába 289.

Iskolába nem járt 3514 fiu és 3743 leány; összesen 7257; tehát iskolába jár a tankötelesek **72·28%**-a.

Vallásuk szerint az iskolába járók közül volt: róm. kath. 6097; gkath. 191; gkel. 2830; helv. hitv. 8786; ág. hitv. 50; unitárius 836; izraelita 146.

Anyanyelvük szerint az iskolába járók közül: magyar 16521; német 11; román 2361; tót (a gyulafalva-kommandói gőzfürésztelep iskoláiban) 43.

Állami iskola van: elemi 48; polgári 4. Községi iskola: 39; róm. kath. 25; gkel. 18; helv. hitv. 9; unitárius 2; magán engedélyezett 2; egyesületi 2.

A tanitás nyelve 131 iskolában magyar; 16 iskolában román-magyar. Az utóbbi iskolákban a magyar nyelv sikerrel tanittatott 14, siker nélkül 2 iskolában.

A tanitók között volt az iskola jellegét tekintve állami 152; községi 57; róm, kath. 50; gkel. 22; helv. hitv. ref. 15; unitarius 4; magán engedélyezett 2; egyesületi 6.

A sepsi-szent-györgyi női ipariskola.

Háromszék vármegyének egyetlen szakiskolája. S ez is a nők számára létesült; a mi nagyon is helyes dolog. Mert ha valahol van befolyása a nőnek a társas élet közszellemére, a régi puritán erkölcsök tisztaságára, közgazdasági, vagyoni állapotok emelésére: Háromszék vármegyéről valóban el lehet mondani, hogy ez a föld egészen a nők kezében van. A székelyek nemzeti életét, családi, faji jellegét megteremtette az asszony. S ha valamikor (a mi, tudom, soha sem lesz) eltünnék a világból a székely nép szokásaival, fajiságának kharaktereivel, a mi őt ugy kiválasztja a többi népek sorából: ha egyszer megszünnék ez a népfaj létezni, hát annak a nagy temetőnek, a mibe őket a késő világ szelleme behantolná, a sirásója bizony csak az asszony lenne.

De azért tartom én azt lehetetlennek, mert a székely nő mindig a legjobb háziasszonyok sorában tündökölt. Ő volt a ház ékessége, koronája: az ma is. Talán a földkerekségén sehol sem vesz olyan aktiv részt a nő a háztartásban, mint itt a Székelyföldön. A székely asszony nemcsak a konyha főnöke, hanem hüséges munkatársa a férjnek dolgozó mühelyében vagy a mezőn is. Együtt szánt-vet, kapál, arat vele s mikor azt elvégezte, főz, mos, takarit neki s hogy teljes legyen a munkája, kendert vet, fonalat készit, nyüstös-bordát, osztovátát összerak s megszövi rajta, még az urának is összes fehérnemüit és egész ruházatát.

Hogy ez a szép ősi erény valamiképen veszendőbe ne menjen, hanem a női munkás kéz ügyessége a fejlődöttebb izléssel lépést tarthasson, adott arra a Székelyföldnek a gondviselés egy messzelátó bölcsességgel és humanusan érző lélekkel megáldott férfiut Potsa Józsefben, Háromszék vármegye főispánjában. Létesitett egy háziipar-egyesületet, a mely most fentartja a női ipariskolát. A női kézimunkában müvész székely lányok az iparnak azt az ágát, mely a finom izlés és előhaladott stil produktumai gyanánt kenyeret adnak talán egész életére, itt sajátitják el ebben a jóravaló szakiskolában. Évenként egyszer, záró vizsgálataik alkalmával szokták bemutatni a kézi ügyességnek kiváló szakértelemmel vezetett munkásságát s egy-egy ilyen munkakiállitás nagyon kellemesen lepi meg a látogatót.

A hetvenes évek közepén főkép Jágócsi Péterfy József, akkori min. biztos itteni látogatásai alkalmával erélyesen hangsulyozta egy háziiparegyesület létrehozásának szükségességét s buzditó szavait megértették a székelyek, ugy hogy 1876-ban a kibocsátott aláirási iveken a székely háziiparegyesület tagjai sorába 198 alapitó tag 17.950 frt aláirt alapitványi összeggel, 273 évdijas 393 frt 50 kr összeggel és 322 pártoló tag 450 frt 35 kr összeggel s igy 793 tag jelentkezett. Igy alakult meg 1876. év tavaszán (május 22.) Szentiványi Gyula a vármegye akkori főispánja összehivására a „Háromszékmegyei Székely háziiparegyesület."

Az egylet első tisztviselőkara megválasztatott. Elnök lett: Szentiványi Gyula főispán, pénztárnok Könczei József, jegyző Tarczali Endre. Számvizsgáló bizottság: gróf Kálnoki Pál, Csabai László, Földes Bálint, Szinte László és Török Bálint.

Választmányi tagok: Forró Ferencz, Székely Gergely, szotyori Nagy Sándor, Simon Samu, Seethal Ferencz, id. Donáth József, Tompa Miklós, Csia György, Horváth László, Demeter Sámuel, Bodor Ferencz, Pethő István, Vitályos György, br. Apor János, Szabó Mihály, Potsa Ferencz, Gazda Pál, Henter Béla, Zathureczky Gyula, Barabás Sándor, Lőfy Áron, id. Császár Bálint, Bogdán András, Szőcs János, Erdélyi Károly, Nagy Gábor, Kovács Gábor szabó, Csiszár Mihály, Gál István és Révay Lajos.

Az igy szervezkedett egyesület már az első választmányi gyülésből megkereste Kézdi-Vásárhely város tanácsát egy faragászati iskola felállitása és Sepsi-Szent-György rendezett tanácsu várost egy len- és kender kikészitő és beváltó intézet létesitése érdekében.

Az egyesület egységesebb és határozottabb irányu munkássága azonban az 1877. évvel kezdődik, midőn az elnöki székbe a közbizalom Háromszék vármegye uj főispánját Hatolykai Potsa Józsefet helyezte. Az uj elnök a székely nép iránt érzett nagy szeretete mellé alkotó szellemét is elhozta. A helyi viszonyok tapintatos számbavételével reformált s javitott, hogy a meglévő alapokon uj intézmények is keletkezhessenek. Igy jött létre az Első székely szövőgyár s mikor ennek jövőjét biztositva látta, a háziipar-egyesület választmányának 1879. szeptemberi gyülésén Binder Lajos gépészmérnököt, a háziipar-egyesület intézményeinek, a sepsiszent-györgyi szövőtanmühely és szövőgyárnak felügyelőjét azzal bizta meg, hogy készitsen tervet egy Sepsi-Szent-Györgyön felállitandó nőipartanmühely részére. Binder Lajos a kiküldetéshez hiven eljárt. Tanulmányozta a székely nép szükségleteit, a székely nők munkaképességét s már 1879. november 26-án a háziiparegyesület gyülésén fölfejtve az eszme életrevalóságát, s rámutatva azon vivmányokra, melyeket az egylet kitüzött czéljainak megvalósitásában el fog érni az iskola felállitásával, beterjesztette az egylet választmánya elé a nőipartanmühely tervét. Az egyesület a tervet elfogadta s hozzá látott a felszerelés és berendezés beszerzéséhez. Az iskola felszerelését Benedek János, Tarczali Endre, id. Császár Bálint, Molnár Áron és Binder Lajos vál. tagokra ruházta, a kiknek odaadó munkássága lehetővé tette, hogy a vármegye törvényhatósága, a háziiparegyesület, Sepsi-Szent-György rendezett tanácsu város hozzájárulásával és a sepsi-szent-györgyi nőegylet 200 frtos adományával az iskola annyira felszereltetett, hogy már 1880. márczius 1-én hat hónapos tanfolyammal megnyilhatott az iskola.

Az iskola első munkatanitónője Solymosi Anna sepsiszent-györgyi születésü munkamesternő volt. Majd ennek távozásával Lőrincz Eliz okleveles munkatanitónő választatott meg.

Az 18~0/81. iskolai évben már az iskola oly sikert mutatott fel, hogy a háziiparegyesületnek 1881. február 17-én tartott gyülésén Potsa József elnök, mivel a tanulók száma már 32-re szaporodott, inditványozhatta, hogy egy szabászati tanerő is alkalmaztassék. Szabász tanitónak ideiglenesen Kovács Gábor sepsi-szent-györgyi szabómestert bizta meg a választmány. Ennek távozása után pedig Weber Róza szabászati tanitónő választatott meg. Eme két tanerő vezetése alatt az iskola tovább fejlődött annyira, hogy az 1882. évben a kötőgépek kezelésére egy külön szakértő lány vétetett fel s Bartha Béniám községi vezértanitó a növendékeket heti 6 órán a nyelvtan, szám és földrajzból, Huszka József rajztanár pedig a szabadkézi rajzból heti 4 órán át tanitotta. Tehát az 1882-ik évben vesz a nőipartanmühely iskola jelleget s válik az oktatás rendszeressé.

A nőipariskola ily szervezeti alapon s a háromszékmegyei háziipar egyesület intéző bizottságának közvetlen felügyelete alatt állott fenn egészen 1895. január 1-ig, mikor az intézet a m. k. kereskedelemügyi miniszteriumnak 1894. évi 81.194. számu megerősitésével ellátott uj szervezeti szabályzattal és tantervvel láttatott el.

Ezen szabályzat értelmében az iskola „A háromszékmegyei háziiparegyesület államilag segélyezett sepsi-szent-györgyi nőipariskolája“ czimet vette fel. Az iskolát fentartja: a) a háromszékmegyei háziiparegyesület; b) a kereskedelemügyi miniszterium; c) a vallás- és közoktatásügyi miniszterium. Segélyezi Háromszék vármegye ipartanalapjából. Az iskolát egy igazgató vezeti, a ki tagja a háromszékmegyei háziiparegyesület intézőbizottságának (felügyelő bizottságnak) s ott az előadói tisztet teljesiti. Az intézet feletti közvetlen felügyeletet ezen felügyelő bizottság gyakorolja, mely az 1896. évben a következőleg volt megalakulva: Elnök: Hatolykai Potsa József főispán; alelnök: Benedek János kir. közjegyző; titkár: Csinádi Lajos nőipariskolai igazgató; pénztárnok: Beteg Bálint gyógyszerész; bizottsági tagok: Babarczy Ferencz pénzügyi tanácsos, Zayzon Béla polg. fiuisk. igazgató, ifj. Gödri Ferencz polgármester, Deák András kereskedő, Kupferstich József gyártulajdonos, Ferencz Lajos kereskedő, Domján István főgymn. tanár.

Az iskolának jelenleg három szakosztálya van, u. m. fehér-varró, felsőruha-varró, fehér, szines és mühimző szakosztály. Az igazgatón kivül, ki elméleti tárgyakat tanit, van 3 munkatanitónője (ezek közül egy vezető tanitónő) egy elméleti és egy rajztanitó. Felvétetnek az iskolába oly 12—14 éves növendékek, kik az elemi iskola IV. osztályát jó sikerrel végezték, kik évi 6 frt tandijat és 1 frt géphasználati dijat fizetnek.

Az iskola évi átlagos költségvetése a következő: Bevételek. 1. Háromszékmegye ipartanalapja 400 frt. 2. Háromszéki háziiparegylettől 400 frt. 3. Vallás- és közoktatásügyi miniszter 480 frt. 4. Tandijakból 250 frt. 5. Ipartermékekből 60 frt. 6. A tápintézet évi bevétele 1860 frt. 7. A m. k. kereskedelemügyi miniszter évi segélyéből 1082 frt. Összesen **4533 frt.**

Kiadások. 1. Tiszti fizetések, lakpénzek, tiszteletdijak 1820 frt. 2. Szolga fizetése 72 frt. 3. Elméleti és gyakorlati oktatás költségei 100 frt. 4. Felszerelés, berendezésre 100 frt. 5. Ügyviteli költség 500 frt. 6. Gyógykezelés 80 frt. 7. Az intézetben bennlakó növendékek ellátására 1860 frt. Összesen **4532 frt.**

Az iskolánál eddigelé a következő tanerők voltak alkalmazva: 1. Solymosi Anna, 1880. márcz. 1—augusztus végeig. 2. Lőrincz Eliz, 1880. szept. 1—1887. szept.-ig. 3. Kovács Gábor, szabász 1881. februártól 1881. deczember végeig. 4. Wéber Róza, 1882. januártól 1884. november 16-ig. 5. Bartha Vilma, 1884. november 16—1895. szeptember 5-ig. 6. Bartha Béniám 1882. szept. 1—1888. szeptember 1-ig. 7. Huszka József 1882. szept. 1—1889. szeptember 1-ig 8. Váncsa György 1889. szeptember 1-től 1893. szeptemberig. 9. Joós Imre 1893. szeptembertől 1894. szeptemberig.

Jelenleg (1896.) a következő tanerők müködnek: 1. Csinádi Lajos igazgató. Tanit heti 12 órán számot, könyvviteltant, levelezést, történelmet. Tanit 1889. óta. 2. Németh Róza vezető tanitónő, tanit himzést és főnöke a himző szakcsoportnak. Tanit 1887. óta. 3. Szász Mariska rendes munkatanitónő; tanit felsőruha varrást, szabást és főnöke a felsőruhavarró szakcsoportnak. Tanit 1893. szept. óta.

4. Kamenyczky Etelka segéd munkatanitónő; tanit fehérvarrást és főnöke a fehérvarró szakcsoportnak. Tanit 1895. szept. óta. 5. Barabás Mari közs. isk. tanitónő; tanit az I. oszt. földrajzot, nyelvtant, helyesirást heti 4 órán. Tanit 1894. szept. óta. 6. Jakab Álmos közs. isk. tanitó. Tanit szabadkézi rajzot heti 8 órán. Tanit 1894. szeptember óta.

Az iskola részt vett szép munkáival fennállása óta több kiállitáson. Elismerő oklevelet kapott: Székesfehérváron, Kézdi-Vásárhelyen, Sepsi-Szent-Györgyön, Budapesten 1885-ben az országos kiállitáson, Temesváron és mintegy 27-féle és több drb remek kivitelü munkával vett részt a millenniáris országos kiállitáson is. Helyes irányu tanitás és szép eredményekért kiállitási éremmel tüntetetett ki.

Az intézet mellett tápintézet áll fenn. Ezen intézetet a háziiparegylet 1879. szeptember havában szervezte, tehát a nőipariskola keletkezésének idejében. A tápintézet vezetésére s az ezzel összefüggő benlakás felügyelésére az egyesület Révay Borbálát választotta meg 1879. szept. 6-án, ki ezen idő óta kötelességét a leglelkiismeretesebb pontossággal végzi.

Az intézet Sepsi-Szent-Györgyön a régi Daczó-féle telken, saját helyiségében van elhelyezve s áll a nőipariskola 2 tanteremből, egy előszobából, 2 kis szobából, a tápintézetben van 6 szoba, 1 konyha s egy kis szoba.

Hatolykai Potsa József cs. és kir. kamarás főispán, val. b. t. t.

Emlékkönyvünk olvasói gyakran találkoznak egy névvel, melynek viselőjét legnagyobb tisztelettel és hálával emlitjük mindnyájan, a hol csak irunk róla. Ez a név sürün fordul elő — pedig nagyon sok helyütt elhallgatjuk — könyvünk lapjain, közgazdasági, kulturai, humanitarius intézményeink ismertetése közben. E férfiu hatolykai Potsa József valóságos belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás, Háromszék vármegye főispánja.

A kik nem ismerik a mi vármegyénket és nincsenek tisztában a székelységnek fajfentartó és államvédő elhivatásával, talán tulságos soknak találják egy férfiu szolgálatainak ekkora arányu méltatását. A kik keveset adnak egy székely népfaj érdekeinek emelésében eltöltött élet munkásságára, azok talán hajlandók lennének a vidékiesség közönséges szinvonalára leszállitani bennünket, kik egy férfiunak itt e helyen még külön fejezetet is szentelünk.

De hát az intézmények élettörténete mindenütt összefügg a személyekkel: Háromszék vármegye föllendülése pedig elválaszthatatlan a Potsa József nevétől. Olyan poziczióra helyezte el őt a legfelsőbb bizalom, hol a nemzeti fejlődés érdekében tett minden lépésnek sulya van. Olyan politikai és kulturai fontosságu vármegye munkásságáról van szó, mely a maga állameszmei jelentőségében messze tulszárnyal a közönséges parczialis tendenciák fölé. S a ki a magasabb nemzeti szellem elhivatásának őrálló helyét akkora fajszeretettel, olyan lángoló lelkesedéssel és valóban államférfiui mély belátással tölti be, mint Potsa József, az iránt ez az Emlékkönyv hálás és elismerő lehet az emberkultusznak, a konvencziós tömjénezésnek minden gyanuja nélkül.

Háromszék vármegye ebben a gondviselés-szerü férfiuban a székelység nemzeti aspirácziőit, vágyát és történeti egységét látja kifejezve. Mert Potsa József 21 esztendei főispáni állásában eszmei közösségben él vármegyéjével s azok az alkotások, melyek az ő kezeinek munkájára vallanak, egyszersmind a nemzeti állam nagy keretébe beillesztett institucziók, a székely faji erő izmositására. Hogy ez a székely vármegye kulturájában és közgazdaságában erős, kifejlett és ellenállásra képes legyen, ez a nagy czél Potsa József alkotásaiban az alapgondolat. S mig ő előtte ugy szólván ismeretlen hazarész volt a Székelyföld és ebben Háromszék vármegye: ma már jelentékeny alkotó része és feltétele ez a nemzeti államesmének, fejlődött kulturájával és erős magyar szellemével.

Potsa József a székely faj izmositását irta fel programmjában főtételül. S minden alkotása ennek a nagy tételnek a kidolgozására szolgál. A székelység intézményeiben a nemzeti egyéniség érvényre emelése a főczél: ennek a gondolatnak testté alakulására hatnak a részletek. Nincs Háromszéken intézmény olyan, a mely székely nem lenne s ebben a minőségében azok mindenike magyar. Szerencsés kézzel formálja meg Potsa József nemzeti alkotásait; mert a siker a székelység közmüveltségében és vagyoni állapotaiban nyomon kiséri valamennyit. S épen innen magyarázható meg az a magas foku bizalom, melylyel a vármegyének apraja-nagyja ragaszkodik eme kitünő székely főispánhoz. Mert látja, tudja és érzi, hogy ez a férfiu lényegtelenebb intézkedéseiben is egy közös nagy eszmét, a székely nemzeti érdekek kifejlesztését szolgálja.

Mint közigazgatási főnök, erélyes; sokszor szigoru is, anélkül, hogy erőszakos, vagy igazságtalan lenne itéleteiben. S ezért tisztviselői nem félelemmel, hanem tisztelettel fogadják esetleges intéseit vagy dorgáló szavait is. S jó példával ő maga jár elől a tisztviselőknek. A kora reggel már ott találja iróasztala mellett munkában és sokszor késő éjjeli munkával kell visszapótolnia az iróasztal számára azt a mulasztást, melyet nap közben közigazgatási, humanisztikus, gazdasági s egyéb természetü gyüléseken való részvétele okoz. Mert alig van intézmény, egyesület, a melynek elnöke, tiszteletbeli tagja, vagy diszelnöke nem lenne. S ezeket nem üres méltóságnak tekinti, hanem a szó nemes értelmében vett munkakörnek. Mindenik állásán dolgozik, tesz, fárad lelkiismeretes szorgalommal és jó kedvvel. Ha hozzáfognánk a részletezéshez, hogy bemutassuk Potsa Józsefet, mint egyházának főgondnokát, vármegyéjének főispánját, a Székely Nemzeti Muzeum felügyelő bizottsági elnökét, vagy a Háromszéki Takarékpénztárnak, a Gazdák szövetkezetének elnökét, a háromszéki tanitóknak, a községi jegyzők

egyletének, a tüzoltók testületének és számos hasonló intézmények tiszteletbeli elnökét, a ki mindenütt megjelenik és fölemeli szavát a jó, a nemes érdekek mellett; ha végig akarnók kisérni a vármegye törvényhatósági közgyülésén, a közigazgatási bizottságban elnöklő főispánt páratlanul álló tapintatával, vagy az iparfejlesztő, gazdasági egyesület élén sokoldalu ismereteivel, nagy tudásának, bámulatos tapasztalatainak gazdagságával: bizony tanulságos munkát végeznénk nagyon, de messze tulhaladná a mi terünket, olyan számosak azok és annyira kiterjedtek azoknak jellemző vonásai.

Potsa József nem keresi a népszerüséget; de nem utasitja vissza a bizalom nyilvánulásait. Itt is az a vezérelv irányitja felfogását, hogy a közszellem egységének találkozó pontra van szüksége s ő szivesen áll élére minden nemes agitációnak, hogy azt székely vármegyéje javára értékesithesse. S a közbizalomnak ilyen nagy arányu kifejezései nem a főispánt, nem a hatalom birtokosát illetik: legtöbb rész azokból az ő egyéni tulajdonait illeti. Mert megjelenése, társadalmi érintkezése vonzó és kedves. Szivesen elbeszélget az egyszerü székelylyel; annak minden ügyét-baját magáévá teszi s ha igaza van az igazságot keresőnek, az bizonyos is lehet arról, hogy nagyon jó helyt kereskedett.

Gyakran szólal fel nyilvánosan. S mint szónok vervvel, formailag is kiváló csinnal beszél. A retorikai figurákat nem használja: inkább aforizmáival hat, melyek aktuálisak és bölcsek. Előadása csendes és nyugodt; kifejezései világosak, kijelentései pedig határozottak. Egészben véve mégis lendületes s a pathosz sem hiányzik nála, főként ha témáját szerette népfaja, a székelység érdekköréből vette. Ilyenkor hévvel és benső melegséggel szól s fokozatosan ragadja magával hallgatóit is.

Politikáját is két nagy ideál határozza: a haza és trón szeretete. A hol csak alkalma nyilik, megragadó képet rajzol lelkesült szónoklataiban a hazafias érzelmek eme legszentebb vonásaiból. A szabadelvü pártnak nem állásánál, hanem meggyőződésénél fogva hive. Erős és tántorithatatlan hive. Az 1867-iki kiegyezésnek s az ebből folyó alkotmányosságnak politikai körökben igaz védője. Nem erőszakkal, de érveléseinek erejével győzi meg az ellenkező felfogásokat is. Ennek lehet tulajdonitani, hogy Háromszék vármegye az ő aerája alatt tulnyomóan szabadelvü párti képviselőket küldött a parlamentbe. Az 1897-iki országgyülési képviselőválasztásnál Beksics Gusztáv Sepsi-Szent-Györgyön, dr. Neumann Armin Bereczkben, dr. Székely György az ilyefalvi és Sándor József a kovásznai kerületben egyhangulag, Weisz Berthold az erdővidéki, Benke Gyula a kézdi-vásárhelyi s dr. Béldi László a kézdi-kerületben tulnyomó többséggel szabadelvü programmal választattak meg. Tegyük még hozzá, hogy a derék székely képviselők valóban székely érdekeket reprezentálnak tövényhozói müködésükben mindnyájunknak (még az ellenzéki pártoknak is) teljes elismerése és hálája mellett. Talán felesleges is mondanunk, hogy vármegyénk jeles országgyülési képviselői nagyfontosságu akcziójukban Potsa József főispán irányadó szellemének hatása alatt szolgálják oly sikerrel székely választó kerületeik javát és boldogulását.

Potsa Józsefet boldog családi életében magas müveltségü neje, Potsa Mária szerető gyermekekkel ajándékozta meg: Bertalan, Pál és János fiukkal s Erzsike leányukkal, kilyéni dr. Székely György országgyülési képviselő nejével.

Háromszék vármegye, viszonzásul nemzeti erényekben tündöklő főispánjának hazafias munkásságáért a maga tiszteletének, szeretetének és hálájának lépten-nyomon kifejezést ad. Impozáns ünneppé emelte a vármegye főispánunk születésének 50-ik évfordulóját 1886. május 13-án, majd a következő esztendőben főispánsága 10-ik évén tartott jubileumát. Legszebb és nemzeti tartalmánál fogva legbecsesebb ünnepet ült a vármegye 1897. junius hó 26-án, mikor Potsa József husz esztendőt töltött be főispáni állásában. Valóságos családi ünnepe volt ez a vármegyének. És részt vettek abban Háromszékmegye közönsége. hivatalok, lelkészek, tanárok, birtokosok, tanitók, testületek, egyesületek oly számban és akkora fénynyel, a minőt Sepsi-Szent-György város még nem látott. A vármegye közönsége ez alkalommal pazar kiállitásu remek disz-albummal lepte meg főispánját. A gyönyörü albumot, melyet Gyárfás Jenő székely festőművészünk illusztrált fényes kivitelü allegorikus képekkel, Gábor Péter alispán nyujtotta át igen szép beszéd kiséretében a vármegyének e napon tartott rendkivüli közgyülésén. A pompás székely stilü diszmü a vármegye törvényhatósága, egyesületei és testületei tagjainak arczképeit (mintegy hatszázat) foglalja magában. A szép ünneplés egész napon át szakadatlanul tartott s az üdvözlő küldöttségek egymást érték a jubiláns férfiu előtt; este pedig fényes bankett után bál fejezte be a megható lefolyásu ünnepélyt. Száz, meg száz üdvözlő sürgöny és levél fejezte ki örömét és nagyrabecsülését. Ott volt a táviratilag üdvözlők között valamennyi miniszter: Bánffy Dezső báró miniszterelnök, Perczel Dezső belügyminiszter, Jósika Sámuel br. ő felsége személye körüli miniszter, Fejérváry Géza br. honv. min., Dániel Ernő br. kereskedelemügyi min., Darányi Ignácz földm. min., Wlassics Gyula vall.- és közokt. min., Lukács László pénzügymin., Erdélyi Sándor igazságügymin. s a politikai és társadalmi élet előkelőségeinek és jeleseinek egész légiója.

Egészen természetes, hogy ennyi hazafias érdem a legmagasabb királyi elismerésre is méltóvá lett: Ő felsége a király hatolykai Potsa József főispánt az 1896-ik év tavaszán valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki. Legutóbb pedig (1899. év január havában) a cs. és kir. kamarási méltósággal tüntette ki a legfelsőbb királyi kegy.

Kiegészitésül álljanak itt még vármegyénk főispánjának életrajzi adataiból az alábbiak:

* * *

Hatolykai Potsa József főispán, valóságos belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás háromszékmegyei ősrégi előkelő család ivadéka. Született Marosvásárhelytt 1836. május 14-én. Édes atyja Potsa Pál, édesanyja Csikszentmártoni Szabó Karolina volt, kik gondos nevelést adtak gyermeköknek és semmi költséget nem sajnáltak, hogy a szép reményekre jogositó fiu a család örömére növekedhessék. S Potsa József meg is felelt a várakozásoknak, mert midőn Kolozsvártt iskoláit végezte, tanulótársai és kartársai közt őszinte nemes modoráért és igaz barátságos szivé-

HÁROMSZÉK VÁRMEGYE ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐI.

ért egyike volt a legnépszerübb ifjaknak s tanárai és a korosabbak pedig a legjobb reménységgel voltak az ifju jövőjét illetőleg, tudva, hogy bármi pályát fog választani, munkássága, szoliditása, eszessége által bizonynyal siker fogja koronázni törekvéseit.

Édes atyját már kilencz éves korában elvesztvén, iskolái végeztével első teendője volt birtokaik rendbeszedése s ő előbb a háromszéki, később a küküllővármegyei birtokokban gazdáskodott s 1859-ben meg is házasodott, nőül vevén egy rokonát, Potsa Máriát.

Nemsokára azonban alkalom nyilt, hogy a jól készült ifjak tehetségeiket a haza szolgálatában is érvényesithessék. Az 1861. évi politikai változás alkalmával legelőször is vármegyei jegyzőnek, később csakhamar generalis-székbirónak választották, de hogy e kevés tartamu félalkotmányos korszaknak a provizorium véget vetett az 1862. év elején, Potsa József visszatért Dányánba s folytatta a mezei gazdaságot, de a munkaszünet óráit nem nyugalomban töltötte, hanem előbb néhai gróf Béldi Ferencz, utóbb néhai gróf Bethlen Kamilló elnöktársakkal szervezte a vármegyei „gazdasági egyesületet“, mely ma is virágzik, mint egyik legjobb vidéki egyletünk s Potsa emlékét máig is legjobb emlékezetben tartja.

Bekövetkezvén pedig az 1867. év, nagy Magyarország uj életének boldogabb időszaka, a közvélemény ismét Potsa József felé fordult s Küküllő vármegye közönsége közigazgatási főbirónak s öt évi szolgálat után 1872-ben nagy lelkesedés közt alispánjának választotta a derék férfiut.

Mint alispán is öt évet töltött a vármegye szolgálatában és ez idő alatt nemcsak a vármegye közönségének tiszteletét, szeretetét és bizalmát vivta ki magának, de pártatlan igazságszeretete, minden erőszak nélkül való erélyessége, kitartó munkássága a kormány előtt sem maradhatott elrejtve, s igy, midőn 1877-ben a háromszékmegyei főispáni szék megüresedett, ő Felsége a belügyminiszter ajánlatára Potsa Józsefet nevezte ki Háromszékmegye főispánjává, s székét ugyanazon év május hónapjában el is foglalta. Háromszékmegye nagy örömmel fogadta, mert már is ismerték küküllővármegyei népszerüségét, honnan nem akarták elbocsátani s fenyegették a háromszékieket, hogy utána ne merjenek menni, mert ki nem adják.

Nevezetes alkotásai vannak a mezőgazdaság és ipar terén; jelesen: ő hozta létre a házi-iparegyesületet, szövő- és női ipartanintézettel, hogy a növendékek, de kivált szegény sorsu leányok ma már a maguk és sokszor családjuk számára is a kenyeret megkeresik vagy alkalmazást találnak az első székely szövőgyárban. Nem lankadó fáradozásainak köszönheti a „háromszéki gazdák szövetkezetét“ is, mely mint egyike virágzó intézeteinknek, már is tekintélyes alaptőkével rendelkezik. A háromszéki virágzó takarékpénztárnak is elnöke s az alapszabályok által javára biztositott tiszteletdijt mindannyiszor jótékony alapitványi czélokra forditotta.

Egyik legszebb és maradandó emlékü alkotása a „Háromszékmegyei árvafiu-szeretetház.“ Ezt a virágzó humánus intézetet is egyenesen székely faja iránt való nagy szeretete és mélyen érző lelke hozta létre. Közel hatvan árvafiu nyer kényelmes ellátást, oktatást és az élet számára bölcs nevelést az ő közvetlen felügyelete alatt abban a diszes palota-szerü épületben, mely ma már öröme és kincse Háromszék vármegyének.

A „Székely Nemzeti Muzeum“, melynek Potsa József felügyelő bizottsági elnöke, rövid idő alatt diszes csarnokot kap; s a székely történelem relikviái ezt a létesitendő otthont annak a lelkes tevékenységnek fogják köszönni, melyet a vármegye kitünő főispánja fejtett ki a muzeumépület költségeinek összegyüjtésében.

A Székely Mikó-kollegiumnak főgymnáziummá fejlesztésében egyik előharczos volt s a közmüvelődési intézetek valamennyie áldva emlegeti nevét. Hogy többet ne emlitsünk, a sepsi-szent-györgyi polgári leányiskolánál nevének emlékére létesitették a „Potsa-alapot“, melyhez Potsa József évenkint igen jelentékeny összegekkel járul s mely ma már meghaladja a háromezer forintot.

A háromszékvármegyei szegények menedékháza, mely szintén az ő emberbaráti nemes lelkének tanubizonyságául áll fenn, ritka szép intézménye ennek a vármegyének.

* * *

Potsa József arczképét, messze körben ismeretes székely főispánunk áldásos müködésének fogyatékos ismertetésével ezen a helyen, a Közmüvelődés fejezete alatt láttuk legczélszerübbnek bemutatni. Ez a hely illeti meg őt és nemes munkásságát legméltóbban. Az ő érdemei minden téren fényesek: de a nemzeti magyar müvelődés terén halhatatlanok.

Árvaházak, nevelő intézetek.

Árvafiu-szeretetház Sepsi-Szent-Györgyön.

Legszebb alkotása az emberbaráti szeretetnek. A székely faj védelmének pedig századokra kiható nemzeti eszköze. Még nagyon ifju az intézet s már most is a legszebb sikerek állanak mögötte. A fajszeretet adott életet ennek a szép intézetnek s az emberbaráti szeretet tartja fenn. Egy nagy filantrop-nevelő kegyes óhajtása szerint tulajdonképen minden háznak egy-egy szeretetháznak kellene lennie, a hol hajlékra találjon a szegény, a kinek „nincs hova lehajtania fejét.“ Az kellene, hogy ne legyen árva gyermek a világon. De hát ez nagy kivánság. Mert hiába, a filantrop eszmék teljes diadallal hóditanak ugyan, de a század kényelme ma még a szeretet gyakorlásában is nyilatkozik. Szivesen teszen jót az ember; de még szivesebben téteti azt mással. Maga hozzá járul a szegény ápolásához: fával, sóval, kenyérrel, pénzzel és tanácscsal; de jó néven veszi, ha a szegény ügyefogyott a kenyeret, sót, pénzt és tanácsot nem az ő

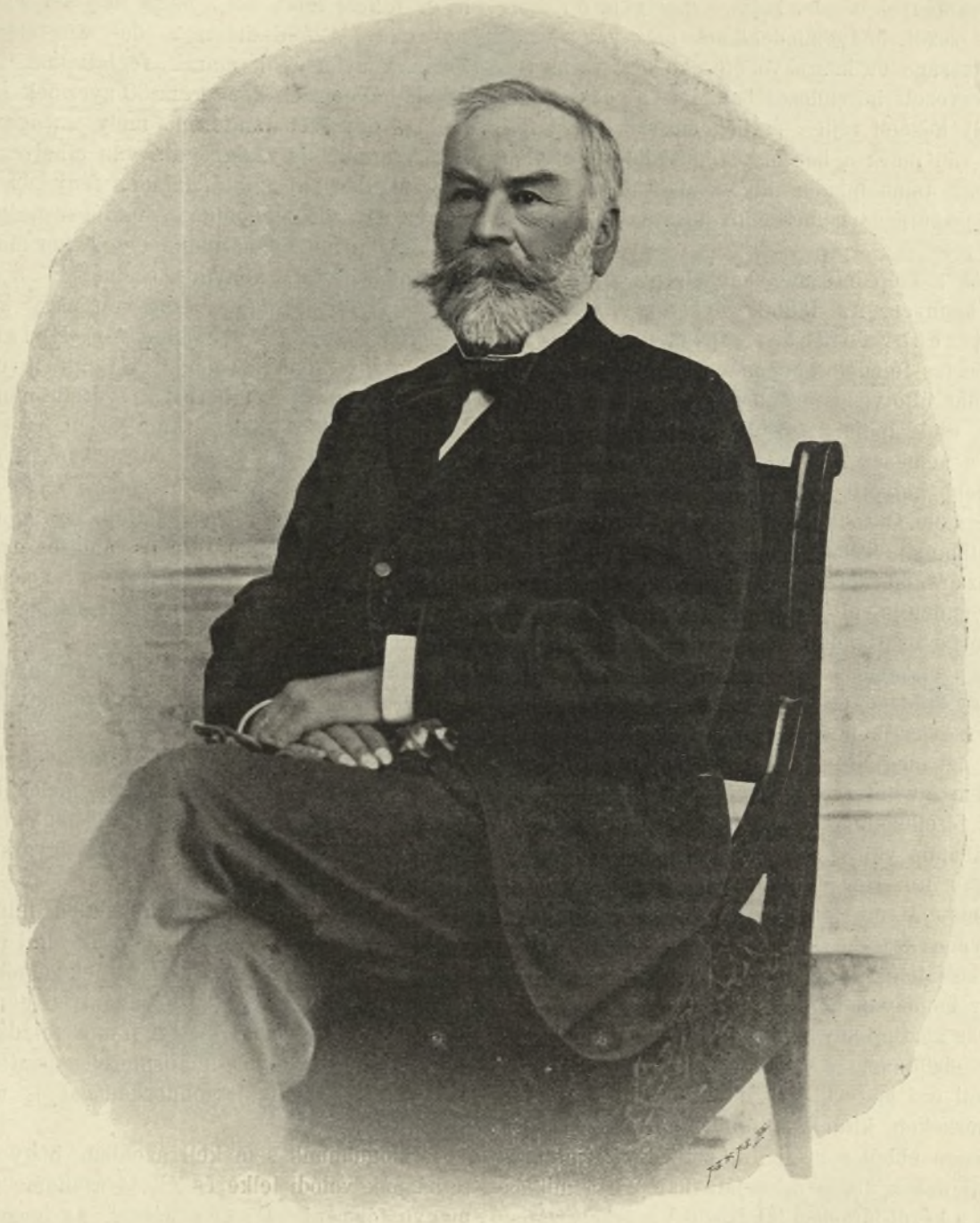

HATOLYKAI POTSA JÓZSEF

CS. ÉS KIR. KAMARÁS, HÁROMSZÉK VÁRMEGYE FŐISPÁNJA, VAL. B. T. TANÁCSOS.

házánál fogyasztja el. Igy születnek a szegények házai, az árvaházak, menedékhelyek, a melyekben a mi nevünkben gyakoroltatik a szeretet.

Az az emberbarát, a kinek nevéhez füződik a háromszékvármegyei árvafiu-szeretetház, az a nemesen érző, fenkölt lelkü férfiu: Potsa József főispán. A gondviselésnek ritka adománya egy vármegye számára, hogy van olyan férfia, kinek kezébe fut össze a közigazgatás, közmüvelődés s a humanitárius intézmények minden szála, a melyeket ő akkora nagy éberséggel vezet, hogy mindeniknek meg van a maga jelentősége, fontossága és hasznavehetősége egy vármegyei háztartás jól szervezett berendezésében. Potsa József főispánnak a székely közélet fejlesztésében messze időkig fenmaradó emléke van már: a háromszéki árvafiu-szeretetház létesitése azonban talán minden alkotásait tul fogja élni annak faji fontosságára és nemes elhivatására való tekintetből.

Pedig ennek a szép intézménynek életre keltése még neki sem ment könnyen. Az 1886-ik évben a háromszéki takarékpénztár tizezer forintot szavazott meg a fiuárvaházra. Valóságos fejedelmi adomány. Ezzel a nagy ajándékkal el volt már ültetve a mag a sajtó utján is jól előkészitett talajba, csak ápolni és öntözgetni kellett. Végre oda kerülhetett a nemesczélu tervezgetés, inditvány alakjában, legilletékesebb helyére, Háromszék vármegye törvényhatósági bizottsága elé. Október 8-án terjesztette elő az előadó az állandó választmány javaslatát, mely 1%-os pótadó hozzájárulásával óhajt az árvafiu-szeretetház létesitésében résztvenni. S ki hinné, hogy ennek is volt ellenzéke. Az akkori politikai divatok közé tartozott mindenben opponálni, a mivel a kormány pártját gyöngiteni lehetett vidéken is. És voltak felszólalások, nagyszabásu beszédek ellene. Az 1%-os pótadót azért nem szavazták meg nehányan, mert a „szegény nép“ nem birná azt meg. Hanem az 1 frt adó után fizetendő egy krajczár nem busitotta a közgyülés többségét, mely 83 szavazatával 14 ellenében lelkes éljenzések között emelte határozattá az állandó választmány javaslatát.

Évek folytak le. De a tünő esztendők nem multak el nyomtalanul. A mi főispánunk lelkes szavairá, jó példaadására egymást érték a nemes czélu intézmény részére az adományok, kisebb és nagyobb alapitványok. Az 1891-ik esztendőben már komolyan hozzá is lehetett látni az épitkezéshez. Hogy az apátlan-anyátalan árvák, a kik kellő gondozás hiányában elzüllenek, elkallódnak és örökre elvesznek a magyar nemzeti erő nagy kárára, mekkora számmal voltak akkor Háromszéken, kitünik ez abból az összeirásból, mely 1891-ben épen ebből a czélból készült. E szerint árva fiu volt a sepsi-járásban 48, az orbai-járásban 28, a miklósvári-járásban 26, a kézdi-járásban 96, Kézdi-Vásárhely városban teljesen vagyontalan 15, csekély vagyonnal 8, összesen 23, Sepsi-Szent-György városban 8; tehát összesen **229.** Volt tehát a társadalomnak az emberiség számára megmenteni valója elég.

Szép, tágas, üde levegőjü telket vásárolt a vármegye nagy kerttel, az ugynevezett Benkő-féle kertet s az épitkezés 1893-ik év augusztus havában befejezést nyert. A gyönyörü épület a kertnek egy lejtős oldalán épült, melyet az elhelyezés czéljából terraszirozni kellett. A reneszansz-stylü épület egyenletes s két végén nagyobb, közepén kisebb rhizalithtal bir, melyek fölött külön timpanon van. Az épület előtt 3 métert meghaladó magasságu hatalmas lejtős támfal huzódik végig s ennek középrészéhez csatlakozik a kétszáznyi feljáró lépcső. A lépcső homlokrészén alagut nyilás-szerü patkóalaku pinczebejáró van faragott trachit-kőboltozattal. A támfal és az épület között 4 méter széles terrasz huzódik végig, közvetlen csatlakozással a magasabb fekvésü kerttalajhoz. Az épület hátulján félemelet magasságból vezet le és fölfelé lépcsőzet a belső helyiségekbe, valamint a kert terraszára. A földszinten a dolgozó termek, az igazgatói lakás, konyha és kamarák foglaltatnak· az emeleten az árvák hálótermei, két terem 60 gyermek számára, igazgatói iroda s egy szép imaterem, mely az igazgató-választmány gyülésterméül is szolgál stb. van elhelyezve.

Minden zaj nélkül, minden fény és pompa nélkül, de nemes egyszerüségében megható bensőséggel folyt le október 3-án a megnyitási ünnepély. Akkor már 19 székely árva fiu hallgatta ott könytelt szemekkel a szép beszédeket, melyek a terraszról az összegyült nagy közönséghez intéztettek. Különösen lélekemelő volt Potsa József főispán megnyitója, mikor a szabad ég alatt levett föveggel mondott köszönetet az emberbaráti szeretet munkájáért s remegő szavak közt kért áldást ama szent igyekezetre, hogy az árva fiuk a társadalomnak és hazának becsületes tagjaivá neveltessenek fel. Az uj intézetet Fejér Manó rom. kath. plebános és Révay Pál ref. lelkész szentelte föl.

Az intézet fejlődésére és áldásos czéljának biztositására igen szerencsés lépés történt Sipos Samu léczfalvi közs. tanitónak igazgatóvá megválasztása által. Sipos Samu, ki a paedagogiai irodalomnak is számot tevő munkása, kiváló szakképzettséggel, nagy rátermettséggel és az árvanevelés terén legszükségesebb hozománynyal, a gyermekek iránt való szeretettel jött az intézet vezetésére. Szorgalmának, odaadó hüségének és nevelői tapintatának sikerült az árvák otthonát barátságos, meleg hajlékká tenni, a hol rend és fegyelem, tisztaság és munka lakozik, karöltve az isten- és emberszeretetben való gyarapodás lelki örömeivel.

Az árvafiu-szeretetház közvetlen telügyelete és igazgatása a vármegyei törvényhatóság által választott igazgató választmányra van bizva, melynek elnöke Séra Tamás árvaszéki elnök nagy buzgósággal, a humanus ügy iránt való nemes készséggel végzi fontos feladatát. Eljárásaiban nemcsak a hivatalnok lelkiismeretes pontosságát, hanem az árvák sorsának atyai gondoskodását is megtalálja ez az intézmény.

Mondanunk sem kell azonban, hogy az árvafiu-szeretetháznak valódi lelke és éltető szelleme mégis csak e vármegye főispánja, Potsa József. Az igazgató választmánynak csupán tagja ő, de az intézménynek, melyet megalkotott, fentartásában is első rangu őre. Egyetlen mozzanat elő nem fordul itt az ő személyes részvétele nélkül. Ott van az árvák munkái közt s mint a család feje, osztozik azok minden apró örömében. Messze kiterjedő figyelme pedig a legkisebb részleteket sem kerüli ki s hivatalos befolyásával. társas érintkezései között mindig megtalálja a kellő eszközöket, melyekkel gondosan ápolt és szeretett intézményét a jelentkező szükségekhez képest előbbre viheti a fejlődés biztos utján.

Arvaházi Tisztviselők

Az 1%-os pótadó, mely évenkint tesz 3500 frtot, tőkésittetett 5 évig, ekkor megvásároltatott a belsőtelek s kezdetét vette az épitkezés, mely 1893. évi augusztus hónapban fejeztetett be s ugyanez év október 3-án 20 árvával megnyittatott.

A csupán társadalmi alapra fektetett árvaháznak jövőjében az alkotón kivül senki sem bizott. A főépület 40.000 frtba került s az épitkezésből 1893-ban még tetemes adósság nehezedett az intézetre. Ezen kivül még felszerelték az intézetet 60 ágygyal, nélkülözhetlen butorokkal, gazdasági és kertészeti eszközökkel, berendezték az internátust s az I., II. osztályra a tantermet. Megnyitás után alig egy év alatt épült fürdő, istálló, ólak, szénacsür, sütőház, átalakittatott a $7^1/_2$ hold kert, rendezték az udvartért, a bejárónál szilárd kőhid épült diszes kapuval. Marha- és sertés állományának értéke közel 1000 frt. És igy 1896-ban 3 évi fennállása után az árvák létszáma 45-re emelkedett, de az adósság nagyobb része törölve s vagyoni értéke 100.000 frtra emelve.

Méltó tehát, hogy az utókor hálával emlékezzék a szegény-nevelésügy áldozatkész jótevőiről, azért fölemlitjük azok neveit, kik 40 frtot és azon felüli alapitványt tettek s az 1%-os pótadón kivül önkéntesen járultak az intézet létesitéséhez és fentartásához. Alapitványt tettek az 1897-ik év végéig:

A „Háromszéki Takarékpénztár“ 10.000 frtot; Háromszéki gyámpénztár tartalékalapja 18.000 frtot; Erdővidéki takarékpénztár 1000 frtot; Potsa József főispán 1000 frt, Groedel Armin 1000 frt, Horn Dávid 2000 frt, Megyei tanitótestület 1000 frt, Háromszéki nők 1000 frt, XVIII-ik államsorsjáték 10% tiszta jövedelme 13.503 frt 10 kr, Hollaky Attila 100 frt, Földes Bálint 100 frt, Temesvári János 580 frt 43 kr, Kovács Gézáné 50 frt, Mérnöki összejövetel 61 frt 50 kr, Gyárfás Károlyné 40 frt, Iparos ifjuság 81 frt 92 kr, Névtelen 100 frt, Vén Mihály 40 frt, Magyar Kázmér 40 frt, Málnási Antalné 100 frt, Weisz Berthold 40 frt, Nagy Károly örökösei 50 frt, Tuzson János 100 frt, Bartha Károlyné 50 frt, Vajna István és neje Kabos Etelka 280 frt, Kovács Albert és Vitályos Béláné 100 frt.

Ágy-alapitványokat tettek 40—40 frt alapitványnyal: Potsa József 2 ágy, Tompa Miklós 2 ágy, br. Szentkereszty Béláné Florescu Mária 4 ágy, br. Szentkereszty Stephanie és Irén 7 ágy, Temesvári testvérek 5 ágy, Séra Tamás 2 ágy, Bartha Vilma 2 ágy, Háromszéki takarékpénztár 5 ágy, Szász Domokos, dr. Bodor Tivadar, Szonda László, Gazda Gábor, Erdészeti fiatalság, Kovács Bálint, K.-vásárhelyi takarékpénztár, Joós Elek, Albis község, dr. Gidófalvi Istvánné, „Siculia“, Ferencz Lajos, Erdővidéki takarékpénztár, Vitályos László, dr. Székely György 1—1 ágy. Sepsiszent-györgyi jótékony nőegylet 7 ágy, Horn Dávid 2 ágy, Seethal Ferencz 2 ágy, gróf Kálnoky Félixné 2 ágy, Antos János 2 ágy, Háromszéki gazdák szövetkezete 1 ágy. A 40 forinton aluli adományok is a megnyitás után évenkint tesznek 6—800 forintot.

A jelenlegi (1898) alap 60 árva fentartását képes hordozni s az intézet 60 árvát be is fogadott már.

Az árvafiu-szeretetház az igazgatóválasztmány tagjaiban lelkes ügybarátokat nyert, kik nagy buzgósággal szolgálják a nemes ügyet s egyen-egyen a harmadik 3 évre is megbizatást nyertek az ügyek vezetésére. Elnöke: Séra Tamás árvaszéki elnök, jegyző Könczei Benedek. Tagok: Potsa József v. b. t. t., br. Szentkereszty Béla, Fejér Manó, Révay Pál, Csifó Salamon, Zathureczky Gyula, Csánky Gyula, Kelemen Lajos, Bogdán Arthur, Vajna István, Málik József, dr. Antal Mihály, M. Seethal Ferencz, Sándor József, Temesváry János, Incze Gyula, Sipos Samu.

A választmány 3 év alatt 476 jegyzőkönyvi pont alatt hozott határozatával intézte az ügyeket.

A növendékek nevelésénél a czél az, hogy ez árvafiukból jó gazdasági cselédek, kertészek, vagy iparosok váljanak. A czél elérésére szolgáló $7^1/_2$ katasztrális hold kert faiskola, zöldség és takarmány termelésre van berendezve s az összes foglalkozásokat az igazgató, családtanitó, árvaanya vezetése mellett a foglalkoztató tanitásmód alapján a növendékek teljesitik, ugy szintén a házi teendőket, sőt az istállókban is a növendékek végzik a teendőket, az éjjeli és nappali felügyeletet.

Az életmód egyszerü, a házilag előállitott élelmi szereken kivül egy személy napi élelmezése 10 krba kerül. Ugy az élelmezés, mint a teljes szervezet a családi rendszerre van fektetve. A növendékek nevelőikkel étkeznek; a nevelők családjaikkal egy teremben hálnak. Intézeti tanitásban csak az I., II. osztályosok részesülnek, a felsőbb osztályos tanulók a városi községi és polgári iskolában tanulnak általában igen jó eredménynyel.

A nevelő személyzet jelenlegi tagjai Sipos Samu igazgató, Sipos Samuné árva-anya, Demes Elek, Balázs Béla családnevelők.

A háromszékvármegyei „Erzsébet“-árvaleány-nevelő intézet

Azok az üdvös mozgalmak, melyek a szenvedő emberiség érdekében e század második felében megindultak, nem hagyták érintetlenül Háromszék vármegye közönségét sem. A haladás zászlóját e téren az 1872. év október 9-én zágoni báró Szentkereszty Stephanie tüzte ki s e vármegye minden lakóját érdeklő árvaleányház megalapitását inditványozta. A megye nemesszivü hölgyközönsége tömörült és a testvéri szeretet, az igaz vallásosság e szymbolumát már 1873. okt. 12-én nagy számu érdeklődő közönség jelenlétében Kézdi-Vásárhelytt 10 árvaleány fölvételével 16 ezer frt készpénz-alappal létesitette.

Mig báró Szentkereszty Stephanie Kézdi és Orbai vidékén is igyekezett az eszmének pártot szerezni, addig néhai báró Szentkereszty Zsigmondné szül. gróf Haller Anna Sepsi és az Erdővidék hölgyeit buzditotta tettre. Hosszas volna mindazok neveit felsorolni, kik az ügy érdekében páratlan kitartást és áldozatkészséget tanusitottak. Maga a vármegye törvényhatósága, városok, községek, urak, szegények tehetségük s jó szivük sugallata szerint meghozták áldozatukat s nemcsak anyagi, hanem jóleső erkölcsi támogatásban is részesitik ma is ez intézetet.

Az intézet falaiban megörökitett márványtáblák hirdetik azon nemes szivek emlékét, kik 1000 frt, vagy ezen felüli összeget tettek alapitványul. Az intézet évkönyve, emlékkönyve pedig arról tesz részletes tanubizonyságot, kik minő áldozatot hoztak anyagi vagy szellemi téren ez intézetnek.

A küzdők soraiból sokan kidőltek, s emlékük felett virraszt a hálás kegyelet. A munka azonban folyton tart és abból részt kiván ma is minden nemesszivü emberbarát. A huszonnégy évi munka nem fárasztotta ki a nemesszivü vezért: kezében a hit, remény és szeretet nemes fegyverével ma is harczol, hogy a létesitett intézmény megfeleljen, felséges asszonyunk Erzsébet császárné és apostoli királyné ő felsége legmagasabb védnökségére méltó legyen, s hasonczélu intézetekkel a versenyt kiállva, a hazának és nemzetnek hasznos szolgálatot tegyen. E feladata teljesitésénél nemcsak ellenőre, legfőbb pátronusa a megye képviseleti köztörvényhatósága és árvaszéke, hanem szerető édes atyja is. Hatolykai Potsa József főispán, valóságos belső titkos tanácsos áldást osztó szeretetét, jóságát hirdetik ama tények, hogy bölcs vezetése alatt a megye nemcsak hajlékot adott az intézetnek, hanem több rendbeli segélyen kivül tizenhatezer frt tőkével az alapvagyont növelte. És itt hasonló tisztelettel és hálával kell megemlékezni a megyei árvaszékről, annak atyai jóságu elnökéről, Séra Tamásról, a vármegye hölgyközönségéről, a vallás és közoktatásügyi, kereskedelmi és földmivelésügyi miniszteriumról, K.-Vásárhely város áldozatkész hölgyeiről, a megye és város tisztikaráról s az intézet tisztviselőiről.

Az intézet czélja Háromszék vármegye apa- és anya nélkül való szegény árvaleányait felnevelni, azokat munkára szoktatva, tisztességes keresetforráshoz juttatni. Ez ideig védő szárnyai alá fogadott 140 árvaleányt. A tanitásban és nevelésben részesitett 200 bejáró és benlakó fizetéses növendéket. Az árvák nevelésénél, élelmezésénél, ruházatánál szem előtt tartja ez intézet az árvák jövőjét. A nevelésben tehát vallásosság, életrevalóság, egyszerüség, takarékosság az irányadó szempontok.

A növendékek 12 éves korukig a törvény kivánalma szerint rendes iskolai oktatásban részesülnek az intézet hat osztályu elemi népiskolájában. A 12 éves koruak átlépnek az intézet női ipariskolájába, hol a fehér- és ruhanemü szabásból, kézi és gépvarrásból gyakorlati ismeretre tesznek szert. Ennek befejezése után a gazdasszonyi szakosztály rendes növendéke leend, hol a főzés, sütés, mosás, téglázás, surlás, meszelés, tejkezelés, baromfitenyésztés, veteménytermelés stb. házi és mezei ágait sajátitják el. Az igy kiképzett leányok, mint szobalányok, szakácsnék, szolgálók jó családoknál helyeztetnek el, vagy ha kiváló tehetséggel birnak, tanulmányaik befejezéséig segélyeztetnek.

Az intézet ügyeit az alapitók közgyülése kormányozza, mely a maga kebeléből egy 24 tagu kezelő bizottságot, 8 tagu iskolaszéket és az anyagi ügyek vezetésére 5 tagu vagyonkezelő bizottságot küld ki. A belélet, tanitás, ipar, gazdaság Nagy Károly igazgató ügybuzgó, lelkiismeretes vezetése alatt áll, ebben segitségére vannak: neje, mint a háztartás vezetője, 1 tanitónő a női kézi munkák tanitására, 1 tanitónő a szabászat és szövészet vezetésére, 1 tanitónő az elemi iskolai tantárgyak tanitására.

Az iskolai, női ipari és gazdasági berendezése semmi kivánni valót nem hagy fenn. Alapvagyona a vármegye által kezelt 15 ezer frt alappal együtt 60.000 frt, melyet részint e megye lakosai, részint távol vidéken lakó patrioták és más jó barátok adtak össze.

Az intézet tisztviselői a következők:

Tisztviselők: Elnök zágoni báró Szentkereszty Stephanie. Özv. Potsa Jánosné alelnök, özv. Hankó Lászlóné alelnök, id. Tóth Istvánné alelnök, Dobay János titkár, Erdélyi Károly tiszt. titkár és isk. sz. tag. Benkő Gyula könyvelő, dr. Sinkovics Ignácz orvos, Nagy Károly igazgató, isk. sz. tag, Martzi Ferencz jegyző, Vajna Károly tiszt. jegyző.

Iskolaszék: Székely János elnök, Baló László, Kovács István, Török Bálint, M. Székely János, Supka Béla.

Vagyonkezelő bizottság: Dr. Bánffy Zsigmond elnök, K. Csiszár József, ifj. Jakab István, Fejér Antal pénztáros, Benkő István.

Kezelő bizottsági tagok: br. Szentkereszty Irén (meghalt), br. Szentkereszty Béláné, Bartók Károlyné, Benkő Gyuláné, Benkő Pálné, Benkő Sándorné, K. Csiszár Józsefné, Csiky Józsefné, Fejér Károlyné, Gábor Péterné, ifj. Jakab Istvánné, Csiszár Anna, gróf Mikes Benedekné, ifj. Dávid Istvánné, Potsa Józsefné főispánné, Nagy Lajosné, Nagy Ferenczné, Réthi Józsefné, Szabó Mózesné, Székely Jánosné, id. Tóth Istvánné, Zayzon Lázárné, Tóth Mihályné, Vellnreiter Györgyné.

A s.-kőröspataki „Gróf Kálnoky Félix-, Ludmilla- Imre- és Pál-intézet".

Gróf Kálnoky Félixné szül. báró Beess-Chrostin Ludmilla, a ki jótékonyságáról nem kis körben ismeretes, forrón szeretett férjének, gróf Kálnoky Félixnek 1889. decz. 28-án történt elhalálozása alkalmával azt a fogadalomszerü elhatározást tette, hogy általában a „Kálnoky gróf" névnek, különösen pedig szeretett férje és sógorai nevének, oly emléket fog létesiteni, mely egyfelől a kegyeletnek megfeleljen, de másfelől beláthatatlan időkig közhaszonra szolgáljon. Egyelőre „Rózsa-leány" alapitványra gondolt. Azonban egy egyszerü esemény e szándék megváltoztatását eredményezte. Ugyanis 1891. január 1-én egyik zsellérjénél, a szülők távolléte folytán, nem tudni hogyan, az ágynemü meggyuladt s ennek a füstje két kiskoru gyermek borzadalmas halálát okozta. A jószivü grófnő végig nézte a rettenetes kint, mit a két gyermeknek el kellett szenvednie és ez azt az eszmét érlelte meg nemes szivében, hogy a kisdedeknek menedékhelyet létesitsen. Ezt az elhatározást nyomon követte a tett. Mily izgatottan várta a tavasz közeledtét, hogy a kedvező idő beálltával az épitési munkálat kezdetét vehesse. Alig „jött fel a föld fagya", már márczius vége felé sajátkezüleg jelölte ki az épület alapját, s a földmunkát végeztette. Április 5-én 16 kőmüves megkezdette az alapozást és folyt a munka serényen, ugy, hogy a nem kis arányu épület ugyanazon év augusztus közepén nem csak födél alatt állott, de kivül-belül letakaritva, ajtók és ablakok beállitva lőnek.

Az épitési munkálatokkal egyidőben kezdetét vette a tárgyalás ugy a gráczi mint a szatmári irgalmas nővérekkel, szent Vinczének a nevelés terén sok érdemet szerzett leányaival az intézet vezetésének átvételét illetőleg. Szatmárról kedvezőbb igéret jött, az t. i., hogy 1892. év őszére küldhetők nővérek s ezért a szatmári irgalmas nővérekre bizatott az intézet vezetése. Az 1892. év szeptember 16-án ünnepélyesen ftdő Möller Ede apát, brassói ple-

bános, sepsi-miklósvári espereskerületü főesperes által megáldva, megnyittatott a népnevelés czéljainak szolgálatára s ez időtől fogva szolgálja magasztos czélját.

Az intézet jövőjéről a nemes alapitó grófnő ugy gondoskodott, hogy alapitványul az erdélyi róm. kath. status kezelésébe letett 30.000 frtot, azonkivül biztositott saját erdejéből 120 köbmeter (30 öl) fát s átadott 3 hold területü kertet. Mindezt összevéve s ehhez az épitési költségeket is számitva, mintegy 55.000 forint áldozatot hozott a nemeslelkü alapitó grófnő a népnevelés oltárára.

Ezenkivül évenkint 3—400 frtot áldoz az intézet czéljaira. Például az iskolai év elején részint hogy a neve napján (szept. 16.) való „gratulácziót“ viszonozza, részint hogy a gyermekeknek örömet szerezzen, „majálist“ szokott rendeztetni s kis védenczeit meg is vendégeli. Karácsonykor „karácsonyfát“ állittat, melyen minden gyermek részére van valami ajándéka.

Nagyon kedvesen jellemzi a kegyes alapitó grófnőt, hogy gyakran felmegy az intézetbe s ott óraszámra marad, figyelemmel kisérvén a tanitás menetét, a gyermekekkel szivesen s leereszkedőleg elbeszélget, őket inti, buzditja, a jó magaviseletüeket dicséri, a hibásokat szeliden dorgálja. Legnagyobb az öröme, ha a gyermekeket vidámoknak, megelégedetteknek látja és ha a gyermekek szeretetet, ragaszkodást mutatnak hozzá, ha mindjárt ez a rangja iránt való tisztelet rovására is történnék. Hogy ez a közvetlen szeretetteljes leereszkedő érintkezés minő hatással van a nép zsenge csemetéinek lelkületére, ki-ki elgondolhatja.

Az intézet minden növendéke vallás-, állapot- és rangkülönbség nélkül teljesen ingyen részesül tanitásban és nevelésben, sőt mindannyit az intézet látja el tankönyvekkel, tanszerekkel és munka-kellékekkel. Ezen felül a helybeli szegényebb sorsuak s a szomszéd községekből odajárók délben meleg ételt kapnak.

Az intézetben rendszeresitve van: kisdedóvó — nyári

A S.-KÓRÖSPATAKI „GRÓF KÁLNOKY FÉLIX-, LUDMILLA-, IMRE- ÉS PÁL INTÉZET“.

időszakban gyermek-menhely, — hat osztályu elemi leányiskola és a távolabbról jövő növendékek részére mérsékelt dij mellett benlakás.

Az intézetben kezdetben három nővér müködött; most négyen vannak, sőt egy ötödik állomás is létesülni fog. A növendékek létszáma évenkint: a kisdedóvóban 80—120, a leányiskolában 150—170 közt változik.

Az intézet fejlődése az épület bővitését kivánja s a kegyes szivü alapitó grófné az 1899. évre ezt is tervbe vette, mi ujra 3—4000 frtot fog képviselni.

Hogy az alapitó grófnő nemesszivü tényét kellőképen

méltányoljuk, azt is kell tudnunk, hogy a nemes grófnő egyáltalában nem dusgazdag, s igy áldozata valóban fejedelminek mondható. Midőn intézetének vezetését apáczákra bizta, igen jól tudta, hogy ez az intézmény bővebben fog kamatot hozni a népnevelés, a kulturai fejlődés javára. Ugyanis tudvalevőleg az apáczák a világról lemondva, minden idejüket és tehetségüket hivatásuknak, az oktatás-nevelésnek szentelik s ez alapon müködésük intenzivebb is. Másfelől az apáczák szegénységi fogadalmuk alapján semmit sem birnak tulajdon gyanánt. Ennek alapján a mi szerény ellátásuktól fenmarad, az mind a növendékek számára jut.

A nemesszivü grófnő czélját elérte, mert maradandó emléket állitott ugy a gróf Kálnoky-névnek, mint saját nemes és jó szivének. Ez az emlék pedig „aere perennius“.

Szegények menedékháza Sepsi-Szent-Györgyön.

Az emberbaráti szeretet munkája ez is. Hajlékot adni és meleg otthont biztositani annak, a kinek senkije és semmije sincs. A kit megemésztett már az idő és öreg napjaiban reszkető kezei nem fogják a munkát. Ezekre a nyomorultakra, kiknek küszöbről küszöbre kellene az irgalom falatjáért járni, az élet alkonyán földereng a szeretet melegitő fénye s a mit a sors keze elvont tőlük, agguló napjaik gondtalan folyását megadja számukra a humanizmus.

Potsa József főispánt, ki ennek a társadalmi intézménynek is kezdeményezője volt és fáradni nem tudó létesitője, nemes alkotásában az a feladat is vezérelte, hogy az ápolásra szorult szegények ügye ebben a vármegyében rendeztessék. Hogy a jogczim nélkül koldulók zaklatásaitól az emberbaráti könyörületesség meg legyen kimélve. Az 1885-ik év január 1-én felhivást bocsátott ki tehát Háromszék vármegye közönségéhez a létesitendő menedékház részére egy-egy 30 frtos ágy-alapitvány fölajánlása végett.

A lelkes szózat nem volt pusztában elhangzó szó s már alig két hónap lefolyása alatt a kellő számu alapitványok be is érkeztek s még ez év február 27-én megtarthatták a menedékház szervezésére és gondozására kiküldött bizottság ülését. Potsa József főispán elnöklete alatt gyültek össze a vármegyei tisztikar és a sepsi-szent-györgyi nőegylet kiküldöttei. A vármegye részéről ott volt br. Apor Gábor alispán és Tompa Miklós főszolgabiró is. Az értekezlet megállapodott abban, hogy a felállitandó menedékház gondozását, a női jótékonyságra és gyöngédségre utalt eme intézmény kezelését a vármegyei szabályrendeletnek ez ügyre vonatkozó utasitásai mellett átveszi a sepsi-szent-györgyi nőegylet. S ez az egyesület hiven és lelkiismeretesen megfelelt a magára vállalt feladatnak. Választmányi tagjai által felügyelte a menedékház ápoltjainak élelmezését, ruházását s az egész háztartást. A mi pedig nem volt könnyü dolog, mert a menedékház a kezdet nehézségeivel küzdött. Kényelmetlen helyiségbe, a Ferencz József-kórház szutterrén szobáiba volt a menedékház ideiglenesen berendezve s a nőegylet kezelésében is nagyobb rendszerességet csak akkor léptethetett életbe, mikor a vármegyei szegényalapból saját épületet és telket (a Rajcs Zoltán-féle szövőmühely telkét) lehetett megvásárolni.

Évek hosszu során 1889-től 1897-ig végezte a sepsi-szent-györgyi nőegylet nemes kötelességét, mikor a menedékház a vármegye törvényhatósága által választott bizottság felügyelete és gondozása alá került. Gábor Péter alispán kiváló gondot fordit a menedékház felszerelésére, berendezésére és a mutatkozó szükségek szerint annak ellátására. A Rajcs-féle telek szüknek s a rajta volt épület alkalmatlannak bizonyult s igy a szomszédos Prázsmári-telekkel bőviteni s rendeltetésének teljesen megfelelő uj épülettel ellátni szükségessé vált. A vármegyei törvényhatóság az uj telket 3400 frttal vásárolta meg s az uj helyiség 1897. október hónap végén 13.498 frt épitési árban felépült. De daczára annak, hogy az uj telek kényelem és berendezés tekintetében már igy is felülmulta a legmesszebb menő reményeket is, Gábor Péter alispán, igen helyesen, nem tekintette az épitkezést befejezettnek mindaddig, mig ez a helyiség is teljessé nem vált beosztásában, felszerelésében és elrendezésében. Ma már a derék alispán buzgósága és figyelme folytán szép tágas park mögött emelkedik a szegények menedékházának stilszerü külsejü, kényelmesen és czélirányosan beosztott épülete, hol a szegény hajléktalanok az emberbaráti érzésnek legszebb alkotása gyanánt barátságos otthonra lelnek. Most már szép kis imaház is van berendezve számukra, hol az egyes felekezetek lelkészei időnként isteni tiszteleteket tartanak.

A szegény menedékház-alap az 1897-ik év végén 29.305 frt 32 kr volt, melyből az ingatlanok értéke (épületekben és telkekben) 19.698 frt. Ezt a tőkét a vármegye legnagyobb részben a büntetés- és birságpénzekből létesült szegényalapból hozta össze. A menedékház alapjához különben már annak létesitésekor hozzájárult Potsa József főispán 1000 frttal és később 1500 frtos alapitványával, a Háromszéki Takarékpénztár 500 frttal s Bogdán István és neje 500 frtos alapitványnyal.

Örökitsük meg e helyen azok neveit, kik a szegény elhagyottak menedékházában ágyalapitványokat tettek a következőkben: 1. Potsa József Háromszék vármegye főispánja 4 ágyra 120 frtot. 2. Háromszékmegyei takarékpénztár 2 ágyra 60 frtot. 3. Künnle József s.-szt.-györgyi ügyvéd 1 ágyra 30 frtot. 4. Ilyefalva község 1 ágyra 30 frtot. 5. Bikfalva község 1 ágyra 30 frtot. 6. Angyalos község közbirtokossága 1 ágyra 30 frtot. 7. Uzon község 1 ágyra 30 frtot. 8. Al-Doboly község 1 ágyra 30 frtot. 9. Kökös község 1 ágyra 30 frtot. 10. Nagy-Borosnyó község 1 ágyra 30 frtot. 11. Sepsi-szent-györgyi Jótékony Nőegylet 10 ágyra 300 frtot. 12. Joós Elek és neje, Kis-Borosnyó 1 ágyra 30 frtot. 13. Fel-Doboly község 1 ágyra 30 frtot. 14. Kis-Borosnyó község 1 ágyra 30 frtot. 15. Sepsi-Martonos község 1 ágyra 30 frtot. 16. Gidófalva község 1 ágyra 30 frtot. 17. Étfalva község 1 ágyra 30 frtot. 18. Gr. Kálnoky Félixné, Kőröspatak 1 ágyra 30 frtot. 19. Br. Szentkereszty Béláné, Árkos 1 ágyra 30 frtot. 20. Futásfalva község 1 ágyra 30 frtot. 21. Ozsdola község 1 ágyra 30 frtot. 22. Sepsi-Szent-György város és vidéki vöröskereszt fiók-egylet 2 ágyra 60 frtot. 23. Béldi Tivadar, Bodola 1 ágyra 30 frtot. 24. Seethal Ferencz, Sepsi-Szent-Iván 1 ágyra 30 frtot. 25. Uzoni vöröskereszt fiók-egylet 1 ágyra 30 frtot. 26. Báró Apor Gáborné, alispánné 1 ágyra 30 frtot. 27. Egerpatak község birtokossága 1 ágyra 30 frtot. 28. Bereczk városa 1 ágyra 30 frtot. 29. Özv. Cserei Jánosné sz. Zathureczky Emilia 1 ágyra 30 frtot. 30. Paget János, Kolozsvár 1 ágyra 30 frtot. 31. Gróf Nemes

János, Hidvég 1 ágyra 30 frtot. 32. Gróf Nemes Jánosné, Hidvég 1 ágyra 30 frtot. 33. Kovács Simon főespes 1 ágyra 30 frtot. 34. Özv. Bogdán Istvánné, Sepsi-Szent-György 1 ágyra 30 frtot. 35. Id. Császár Bálintné, Sepsi-Szent-György 1 ágyra 30 frtot. 36. Földes Bálint Zágon 1 ágyra 30 frtot. 37. Sepsi-szent-györgyi mükedvelő egyesület 1 ágyra 30 frtot. 38. Sándor Istvánné, Sepsi-Szent-György 1 ágyra 30 frtot. 39. Kovács Berta, Sepsi-Szent-György 1 ágyra 30 frtot. 40. Kupferstich József, Sepsi-Szent-György 1 ágyra 30 frtot. 41. Málnási Antalné, Sepsi-Szent-György 1 ágyra 30 frtot. 42. Özv. Paál Lajosné, Sepsi-Szent-György 2 ágyra 60 frtot. Összesen 57 ágyra 1710 frtot.

A menedékházban az 1897. év végén ellátásban részesült 72 egyén. A menedékházat kezelő vármegyei bizottság tagjai voltak ez évben Gábor Péter alispán elnöklete alatt: Tuzson János alezredes, Deák András kereskedő, Sipos Samu árv. igazg., dr. Antal Mihály várm. főorvos, dr. Daday Vilmos várm. kórházi orvos, Gazda Gyula főszámvevő, dr. Damokos Ödön aljegyző, Bálint Dénes számvevő és Nagy Lajos menedékházi gondnok.

A kézdi-vásárhelyi „Stephanie"-menedékház.

A ki életét a humanizmusnak szenteli s anyagi és szellemi javait a szegények, szenvedők gyámolitására forditja: naponta alkalmat talál a jótetemények gyakorlására. Alig alakult meg az árvaleányház Kézdi-Vásárhelytt, már az 1874-ik év augusztus 21-én tartott városi képviselőtestület elé egy javaslatot terjesztett be báró Szentkereszty Stephanie az iránt, hogy minő uton és módon lehetne a k.-vásárhelyi munkaképtelen szegények részére egy menedékházat létesiteni.

A nemes bárónő előterjesztését a képviselő testület hálás örömmel fogadta és a maga részéről helyiséget ajánlott fel. Már 1874. szept. 14-én részletes alapszabály lett kidolgozva s belügyminiszteri jóváhagyás után megalakult a gyüjtőbizottság. Kézdi-Vásárhely város hölgyeinek áldozatkészsége és buzgólkodása folytán 1874. november 8-án a menedékház megnyittatott. Hálából és tisztelete jeléül az alapitók közgyülése e menedékházat a kezdeményező bárónő nevéről „Stephanie"-menedékháznak nevezte és alapszabályába foglalta. Hogy ily hamar létesülhetett, annak köszönhető, hogy több nemesszivü hölgy egész napi élelmezést vállalt magára; igy az első időszakban már 100 napi élelmezés volt ingyen biztositva. Ma is vannak többen, kik jó szüleik vagy kedves gyermekük emlékére azon napon teljes ellátást adnak a menházi szegényeknek.

A kitartó munkának eredménye el nem maradhatott. A kis intézet alapvagyona már 1875. szeptember 5-én 6079 frt 48 kr volt. A menedékház állandó helyiséggel bir, mely kibővitésre vár. A menedékházban az 1896-ik évben 15 munkaképtelen szegény volt özv. Szotyori Jánosné felügyelőnő gondos vezetése alatt.

Sokat munkált, fáradozott a menedékház érdekében Nagy Gábor, akkor városi főkapitány, most miniszteri osztálytanácsos, továbbá özv. Pap Andrásné Nagy Károlina, Szőcs József, Erdélyi Károly mint titkár, Baló László mint felügyelő.

A létesitésért kitartóan küzdő, áldozó nemes bárónő mellett maig is erős oszlopként állnak a kézdi-vásárhelyi intelligens nők, a városi tanács és képviselő testület s annak köszönhető, hogy az intézet alapvagyona 1896-ban volt 14.481 frt és 13 kr, egy ház és a szükséges felszerelések.

A SZÉKELY NEMZETI MUZEUM.

Háromszék vármegye közmüvelődési intézetei között egyik első rangu helyet foglalja el. S mert évről évre folytonos iránta a hazafias érdeklődés, reménységünk van, hogy az ország hasonló intézetei sorában is azt a helyet fogja betölteni, a mit valóban megérdemel. Nemzeti kincses háza ez már a székelységnek, mely történeti emlékeit, a mult idők beszélő hagyományait őrzi ebben a tárházban. S a székely népnek van oka és van joga a mult idők emlékeivel beszélgetni. A székely nép honfoglalása itt a keleti határhegyek tövében lehet kétséges a tudomány bonczoló kése előtt, de a székelység hazaszeretetét, az elfoglalt haza megtartásában vivott nagy nemzeti küzdelmeit soha még történetiró kétségessé nem tette. A ki a székelyek történetéhez adatokat ir, az a tisztelet és csudálat érzései között szentel arany betüket fényes lapokon annak a hazaszeretetnek, mely spártai erényekben gazdag volt. A mely békében emberszerető és törvénytisztelő polgárokat látott. Mely a haza védelmében csudahősöket nevelt. Ilyen történelmi multra büszkeséggel tekinthet vissza ez a népfaj. S a honvédelem ilyen eszményi küzdelmeinek emlékei megérdemlik, hogy azok maradandó tanui lehessenek jelenben és jövendőkben élő nemzedékek örök tanulságául.

Egy derék honleánynak fogamzott meg a lelkében az a szép gondolat, hogy a letünt idők emlékeit összegyüjtse a székely közmüvelődés számára. A székely női erények között is kimagasló honleány, özv. Cserey Jánosné—Zathureczky Emilia keblében égett a honszeretet lángja akkor, midőn az általa alapitott Cserey-muzeumot odaajándékozta a székely nemzetnek. Hadd fejlődjék és gyarapodjék a nagy idők emlékeinek tára esztendők, évtizedek és századok sorain át. Hadd váljék az közkincsévé annak a székelységnek, mely nemzeti erejének kifejlődése által méltóvá tette magát a mult idők hagyományainak birtokára.

A fenkölt lelkü nemes urhölgy már kora ifjuságában nagy előszeretettel foglalkozott a komoly tudománynyal s

főként a történet-irodalom képezte legkedvesebb olvasmányát. Nagy müveltsége, melylyel az előkelő körökben feltünt, szülői házánál, szellemes és müvelt édesatyjának, Zathureczky Istvánnak és gondos jó anyjának, Nagy Juliánnának tapintatos és okos nevelése alatt fejlődött s a kitünő honleány az édes otthon szelid hajlékában már akkor büszkeséggel mutatott könyveire, a Kisfaludyak, Jósika, Vörösmarty, Bajza, Fáy András müveire, melyekkel, mint mondá, legszivesebben társalog. S külső megjelenésében is szép, finom és kedves modorával mindenkit lekötelező ifju hölgy évei számának növekedésével csak nyert külső bájban és szellemében, melyet mint szerető hü nő, Háromszék vármegye egyik előkelő férfiának, Cserey Jánosnak oldala mellett s később mint özvegységre jutott édes anya, szeretett gyermekeinek nevelésében annyi önfeláldozó gonddal és lelkiismeretes munkával párositott. S a müvelt lélek a szenvedések és csapások alatt is erős. Jó férjét és kedves gyermekeit egymásután ragadta el tőle a halál s a derék nő bezárta szive mélyébe fájdalmait s minél sulyosabban nehezedtek rá az élet terhei, annál nagyobb türelemmel és lelki gyönyörüséggel szentelte életét — másoknak: övéinek és a társadalomnak. A nemes irányu mozgalmaktól soha sem tagadta meg részvételét s igen gyakran vagyoni áldozataival is hozzájárul azok sikeréhez. Ennek tulajdonitható, hogy a háromszéki nőegyletek közül kettő, a sepsi-szent-györgyi és kézdi-vásárhelyi, már több mint két évtizeddel ezelőtt elnökéül választotta őt s ezt a tisztét most is közelismerésre méltóan, lelkes buzgósággal tölti be.

ŐSKORI ÁLLAT (MAMMUTH) CSONTOK A SZÉKELY NEMZ. MUZEUMBÓL.

Mint mondók, kora ifjuságától kezdve szivesen foglalkozott könyveivel s e mellett régiségek, érmek, kőkorszaki, bronzkori stb. leletek összegyüjtésével, melyek évek során át tetemes számra szaporodtak fel. Maga a Cserey és Zathureczky-család levéltára, könyvtára és családi ékszerei is jelentékeny mennyiséget szolgáltattak gyüjteménye számára. Az 1875-ik évtől kezdve özv. C s e r e y Jánosné kissebbik fia, Á k o s mellé V a s a d y Gyulát hivta meg nevelőül, ki szintén régiségkedvelő lévén, maga is egy kis gyüjtemény birtokában volt már, melyet azonban urnője megvásárolt tőle s igy a lelkes honleány imecsfalvi kertjében lévő villa már egy becses muzeummá lett. A jeles urnő ezt a muzeumot kezdetben Kolozsvárra akarta átköltöztetni, hogy az Erdélyi Muzeumnak egyik külön szobájában „Háromszéki Cserey-muzeum“ név alatt kezeltessék, de később felhagyott az eszmével annyival is inkább, mert a muzeum részint önkénytes adományozások, részben pedig vásárlások utján annyira gyarapodott, hogy a Rómer Flóris kezdeményezése folytán a vidéki muzeumok érdekében megindult mozgalom alatt arra is lehetett már gondolni, hogy ebből a gyüjteményből „Cserey-Muzeum“ név alatt egy Háromszéken létesitendő muzeum válhatik majd.

Ugy Sepsi-Szent-György város, mint Kézdi-Vásárhely szivesen fogadták az alapitás eszméjét s Kézdi-Vásárhely küldöttség által fejezte ki óhajtását, hogy a Cserey-Muzeum városukban helyeztessék. Igéretet tett a város, hogy állandó helyiséget ad a muzeumnak s az őrt évi fizetéssel látja el. De Kézdi-Vásárhely nem tudta beváltani igéretét sem az állandó helyiségre, sem a custos fizetésének rendszeresitésére nézve s igy özv. C s e r e y Jánosné, ki már határozott a felett, hogy muzeumát Háromszéken adja át a nyilvánnos használatnak, 1876. október elején fölajánlotta azt Szentiványi Gyula akkori főispánhoz intézett levelében a vármegyének. Képzelhető, hogy Szentiványi főispán örömmel fogadta a lelkes urnő ajándékát s egyszersmind kifejezte előtte azon véleményét is, hogy a Muzeumnak jobb és alkalmasabb helye nem lehet, mint Sepsi-Szent-Györgyön, hol az ev. ref. hitfelekezetnek algimnáziuma van, hol fiu- és leány-felsőnépiskolák vannak s a hol a muzeum fejlődésére minden eszköz rendelkezésre áll.

Időközben azonban megérkezett K o s s u t h Lajos ajándéka a muzeum számára. Nagy hazánkfia ugyanis az alapitandó „Háromszéki Muzeum“ részére megküldte Bem

érdemjelét. „E tárgy — igy ir Kossuth Lajos Vasady Gyula muzeum-őrhöz — a magyar katonai érdemrend nagykeresztjének azon csillagjelvénye, melyet az 1848/49-iki szabadságharczban erdélyi seregeink dicső emlékü vezére, Bem tábornok Nagy-Szeben bevétele alkalmával kapott s holtaiglan viselt. A török kormány azon gyöngéd figyelmet tanusitotta iránt unk, hogy a nagyhirü tábornok halála után e jelvényt nekem, mint az illető kormány volt főnökének s e minőségében a rend nagymesterének küldötte meg Kiutahiába.“

Ez a szép adomány, mely a Székely Nemz. Muzeumnak ma is egyik legbecsesebb történeti ereklyéje, azt a gondolatot keltette föl a nemeslelkü alapitónőben, hogy a Háromszék vármegyének szánt Muzeumot a Kossuth által „nagyrabecsült és testvériesen szeretett székely nemzet“ tulajdonába bocsássa át, hogy igy a muzeum használatát kiterjeszsze az egész székely népre. Igy tette meg ujabb javaslatát Háromszék vármegye törvényhatóságához 1877. márczius 10-én kelt levelében. A Muzeum elhelyezésére és tulajdonjogára nézve kifejezi az alapitónő azon kivánságát, hogy „az intézet „Székely Nemzeti Muzeum“ nevet viseljen (azonban csakis Háromszéken legyen elhelyezve), noha ez Csik-, Gyergyó-, Kászon-, Udvarhely-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, Miklósvár- és Bardoczszékek (Marosszéket kizárva, melyet később szintén belefoglaltatni kért) az összes székelység közönségének közvagyonát képezze; választmányi tagjai (ha azt ők is akarják) ezen megyékből választassanak és azok által ellenőriztessenek.“

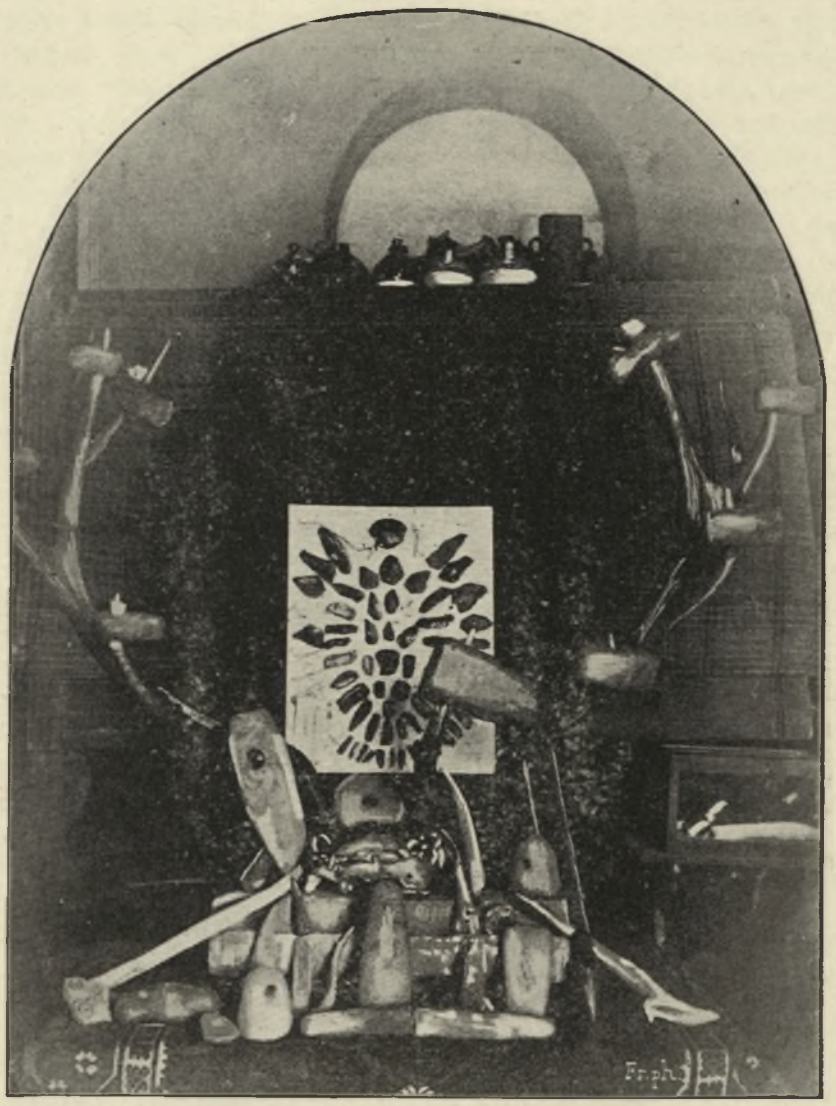

KŐKORSZAKI TÁRGYAK A SZÉKELY NEMZETI MUZEUMBÓL.

A vármegye törvényhatósága junius 26-án tartott közgyülésében örömmel és hálás köszönettel fogadta az ajánlatot s ugy a Muzeum ideajándékozásáért, mint a fenkölt lelkü honleánynak a muzeum tőke-alapjául tett ezer forintos alapitványáért jegyzőkönyvében is kifejezte köszönetét, melyet Potsa József főispán személyesen tolmácsolt az alapitónőnek Imecsfalván. A muzeumot Vasady Gyula muzeumőr költöztette át Imecsfalváról Sepsi-Szent-Györgyre, hol ideiglenes helyiséget a Mikó-kollegium előljárósága adott az udvarán lévő régi könyvtárépület emeletének 4 szobájában. Ide s a zárt folyosóra rendezte a custos a 8779 darabból álló gyüjteményt, melyet Csik-, Háromszék- és Udvarhely vármegye nevében leltár szerint átvettek: Potsa József, Háromszék vármegye főispánja, Solymossy Károly, Székely-Udvarhely város polgármestere, Szőts József, Kézdi-Vásárhely város polgármestere, Császár Bálint, Sepsi-Szent-György város polgármestere, Forró Ferencz, Háromszék vármegye alispánja; továbbá özv. Cserey Jánosné megbizásából Cserey Gyula és V. Vasady N. Gyula muzeumőr. A Székely Nemzeti Muzeum felügyelősége pedig az alapitó levél értelmében a fentebbi három vármegye fő- és alispánjaiból s az illető vármegyék városainak polgármestereiből alakult meg 1879. decz. 4-én. Elnöke lett a felügyelő bizottságnak eme székely vármegyéknek kinevezésre legidősebb főispánja, Daniel Gábor. udvarhelymegyei főispán.

A felügyelőség ugy a maga, mint a most szervezett igazgató választmány részére ügykezelési szabályzatokat állapitott meg s intézkedéseket tett a Muzeum gyarapitására, fentartására és vezetésére vonatkozó teendőkre. Lelkes fölhivást bocsátott ki a székely közönséghez, hogy járuljanak talált leleteikkel, régiséggel és levéltári okleveleikkel a Székely Nemzeti Muzeum fejlesztéséhez. Nem sokkal azután Potsa József főispán lelkes agitácziót inditott meg egy állandó Muzeum-Csarnok épitése tárgyában. Ettől az időtől kezdve a Muzeum ügye egészen a Potsa József főispán vállaira nehezedett. De a hazafias lelkü, tevékeny férfiu meg is felel nagy feladatának ezen a nemzeti fontosságu téren is. Nemcsak vezetője, hanem fáradhatatlan munkása is a Székely Nemzeti Muzeumnak. A nagy jövő előtt álló intézet ügykezelése minden részletében az ő gondos és figyelmes intézkedésein megy át s a Muzeum szellemi és anyagi életének valóban ő az első őre.

Vasady Gyulát 1881. junius 6-án 36 éves korában elragadta a halál. Halála előtt két nappal szervezkedett az

igazgató-választmány, mely Potsa József főispán, mint a felügyelőbizottság kiküldöttjének elnöklete alatt a következő tagokból alakittatott meg: Horváth László, háromszékmegyei főjegyző, mint a székely közmüvelődési egyesület megbizottja, a kit az igazgatóválasztmány közfelkiáltással elnöknek választott meg, de még az 1881-ik év folyamán Kis- és Nagyküküllőmegyék tanfelügyelőjének neveztetvén ki, Sepsi-Szent-Gyögyről csakhamar elköltözött; Kovács Simon, sepsi-szent-györgyi róm. kath. lelkész (eltávozott S.-Szent-Györgyről 1888. tavaszán); Málik József, a sepsi-szent-györgyi polg. leányiskola igazgatója; Pünkösti Lajos, háromszékmegyei s egyszersmind muzeumi pénztárnok; Révay Lajos, sepsi-szent-györgyi ref. lelkész, 1882. február 4-től az eltávozott Horváth László helyett az igazgatóság elnöke (meghalt 1889. augusztus 16-án); Simó Dénes, a sepsi-szent-györgyi polg. fiuiskola igazgatója (meghalt 1885. márczius 17-én); és dr. Szász István, sepsi-szent-györgyi polg. fiuiskolai tanár, később igazgató s egy ideig az igazgató-választmány jegyzője (meghalt 1888. május 31-én); ezekhez jött még özv. Cserey Jánosné urhölgy képviselője, Szentiványi Ignácz (meghalt 1885. szeptember 26-án) s a később megválasztott muzeumőr mint igazgatósági jegyző.

NÉPVÁNDORLÁSKORI URNÁK ÉS CSERÉPEDÉNYEK.

Az igazgatóság a muzeumőri teendőkkel ideiglenesen dr. Szász Istvánt bizta meg, a ki a muzeum ügyeit Vasady halálától egész november 14-ig vezette. A muzeumőri állás betöltésére a felügyelő-bizottság pályázatot hirdetett s 1881. október 15-én tartott gyülésén a pályázók közül Nagy Géza M. N. muzeumi régiségtári dijnokot választotta meg. Nagy Géza, miután november 11-én Potsa József, háromszékmegyei főispán s Forró Ferencz alispán jelenlétében letette az esküt, 1881. november 14-én vette át dr. Szász Istvántól a muzeum kulcsait s 8 éven át volt muzeumőr. 1889. szeptember 19-én Budapestre a M. N. Muzeum érem- és régiségtárához neveztetvén ki, az október 30-án Dániel Gábor udvarhelymegyei főispán elnöklete alatt tartott felügyelő-bizottsági gyülés Császár Bálint, sepsi-szent-györgyi polgármestert bizta meg a muzeum átvételével.

Nagy Géza, széleskörü ismeretével, alapos tudományával a muzeum szellemi emelésén fáradozott. 1889-ben megirta és kiadta a „Szék. Nemzeti Muz." Értesitőjét két kötetben. A jeles munka szakkörökben nagy érdeklődést keltett s a sajtó osztatlan elismeréssel fogadta azt. Az Értesitő első kötetében kritikai tanulmány kiséretében ismerteti a Muzeum egyes gyüjteményeit, a régiségeket, érmeket, az ipar- és néprajzi tárgyakat, a természetrajzi gyüjteményeket, a könyv- és oklevéltárt. Ismertetésében részletesebben kiterjeszkedik a régiségekre, különösen azokra, melyeknek lelhelye Háromszék vagy valamelyik székely vármegye. Az Értesitő közkézen forog s igy a Muzeum egyes tárgyainak leltárszerü megnevezésébe nem bocsátkozhatunk; csupán annyit jegyzünk meg, hogy sok becses és ritka vagy épen unikum példányok vannak e Muzeumban, melyek közül némelyik, mint az Apor-codex is, nagy feltünést keltett a szaktudomány müvelői közt. A Muzeum egyes becsesebb példányai ki voltak állitva az 1896-iki ezredéves országos kiállitás történelmi csoportjában s a Szék. Nemz. Muz. ez alkalommal dicsérő oklevéllel és kiállitási éremmel tüntettetett ki.

Nagy Géza nyolcz évi sikeres munkálkodás után kineveztetett a Magy. Nemz. Muzeum segédőrévé s állását 1890. január 1-én el is foglalta.

Nagy Géza távozása mellett még más fontos kérdéseket is meg kellett oldani. Épen azért a felügyelő bizottság az igazgató választmányban részint eltávozás, részint elhalálozás által megüresedett tagsági helyeket uj tagokkal tölti be. Ez uj tagok: Zayzon Béla polg. fiu-iskolai igazgató, Domján István, Várkonyi Endre, Horváth István, Székely Mikó-kollegiumi tanárok.

Az uj igazgatóválasztmány 1889. év november hónap 1-én tartotta első gyülését Császár Bálint polgármester, felügyelő-bizottsági tag és a felügyelő-bizottság megbizottjának elnöksége alatt.

Ezen a gyülésen jelentették ki a Mikó-koll. nevében Bodor Domokos és Benke István tanárok, hogy az előljáróság elvállalja a Muzeum ideiglenes felügyeletét, a mennyiben a felügyelő bizottság méltányolni fogja az előljáróság átiratában felsorolt kivánságokat.

Ugyanekkor megválasztják az átvevő és átadó bizottság tagjait: a „Székely Nemzeti Muzeum" igazgató választmánya részéről Domján Istvánt, Várkonyi Endrét, Horváth Istvánt, a „Székely Mikó-kollegium" előljárósága részéről Benke Istvánt, ki a muzeumőrtől a bizottságnak átadott muzeumot a bizottságtól át is vette.

A bizottság deczember 11-én megvizsgálta a muzeumőr számadásait az 1884. év január hónap 1-től 1889. év október hónap 30-ig, s azokat minden tekintetben rendben találta. Az összes bevétel volt 676 frt 17 kr, a kiadás 626 frt 11 kr, a pénztári maradvány 50 frt 06 kr. Ez összeget a bizott-

ság át is vette. E jelentések következtében Nagy Géza muzeumőrnek a felmentés megadatott.

Végül tekintettel Nagy Géza muzeumőrnek aránylag csekély évi fizetésére, a szük és alkalmatlan helyiségre, hol alig lehetett a sok tárgyat rendezni; tekintettel Nagy Géza muzeumőr irodalmi müködésére, hogy a muzeum kiválóbb és érdekesebb tárgyait a szaklapokban alaposan megismertette, a „Székelyek Eredetéről" czimü értekezésével pedig Pauler Gyula nagy történettudósunk elismerését kivivta, ki a „Hadtörténelmi Közlemények" egyik füzetében nagy elismeréssel nyilatkozik e műről, az igazgató-választmány ajánlatba hozta a felügyelő-bizottságnál, hogy Nagy Géza muzeumőr utólagosan némi tiszteletdijban részesittessék; a mi meg is történt.

Az elöljáróság képviselőjét felkérte az igazgatóválasztmány, hogy a kollegium elöljáróságának jelentse be a muzeum átvételét, hogy az elöljáróság a felügyelő-bizottsággal a tárgyalásokat folytathassa.

Az igazgatóság deczember 27-én tartott gyülésén bejelentette az elnök, hogy a felügyelő bizottság felszólitotta a társtulajdonos Csik- és Udvarhely vármegyéket a muzeum részére megajánlott, de több évről hátrálékos segélyösszegek befizetésére. Felkérte arra is, nyilatkozzanak, mikép vélekednek a Székely Nemzeti Muzeumnak az ev. ref. Székely Mikó-kollegium elöljárósága kezelése alá bocsátásáról. De válasz még nem jött.

1893. év junius hónap 17-én tartott gyülésén az igazgató választmányban felolvasták Potsa József felügyelő bizottsági elnök leiratát, melyben a muzeumőrök panaszkodására hivatkozva, hogy az igazgató választmány tagjai közül megint többen eltávoztak s igy igazgató választmányi gyüléseket tartani nem lehet, s kérik az üresen levő helyek betöltését: értesiti az igazgató-választmányt, hogy az igazgató-választmány 4—1893. sz. a. kelt felterjesztésére a „Székely Közmüvelődési és Közgazdasági Egyesület" elnökének az egyesület képviselőjéül kinevezésre dr. Künnle Tivadar ügyvédet ajánlotta. Dr. Künnle Tivadar ügyvédet az Egyesület elnöke ki is nevezte. Maga részéről, a meglevők mellé kinevezte ifj. Gödri Ferencz városi főjegyzőt, Gyárfás Győző, épitészeti hivatalfőnököt, Fejér Manó rom. kath. plebánost és dr. Székely Bendeguz kollegiumi tanárt.

Igy alakul ujra ismét az igazgató-választmány, megválasztva elnökének Málik József, polg. leányiskolai igazgatót, a „Székely Nemzet" szerkesztőjét, és jegyzőjéül Várkonyi Endre főgimn. tanárt.

A muzeumőrök bejelentették, hogy a jövő gyülésre részletes munkaprogrammot fognak bemutatni, de hogy ezt megtehessék, szükséges ismerniök a muzeum pénzügyeit s kérik az igazgató-választmányt, kérje fel a pénztárnokot, hogy a pénzügyekről adjon tájékoztató kimutatást

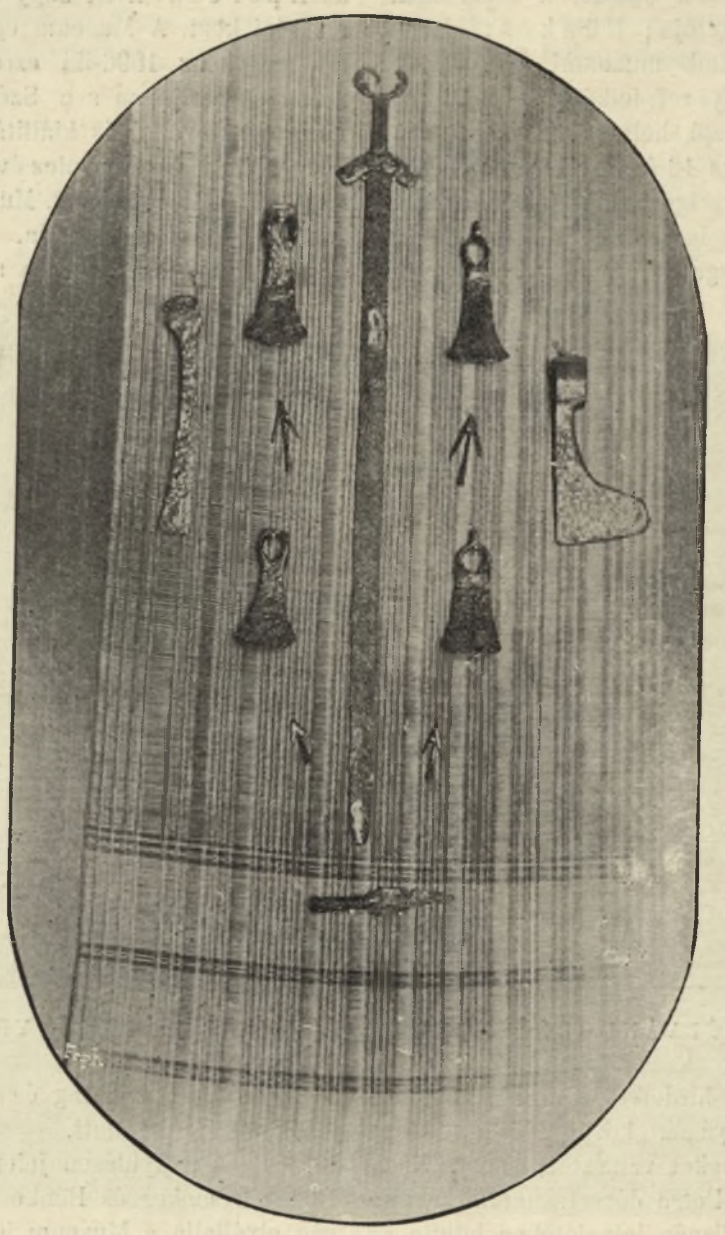

SZASSZANIDAKORI KARD (ALDOBOLYI LELET) ÉS KÖZÉPKORI HADÁSZATI ESZKÖZÖK A SZÉKELY NEMZ. MUZEUMBÓL.

Dr. Künnle Tivadar ajánlotta, hogy tegyen az igazgató-választmány lépéseket a „Székely Közmüvelődési és Közgazdasági Egyesület"-nél anyagi segélyezésért, mert, tudomása szerint, szivesen adnak e czélra nagyobb összeget. Köszönettel fogadták az inditványt s dr. Künnle Tivadar tagtársukat felkérték a kellő lépések megtételére.

Felmerült a muzeum állandó épületének épitése is, mert abban a két teremben, melyet a kollegium elöljárósága a muzeumnak átadott, most is alig lehet elhelyezni a tárgyakat. Ennek megvalósitásáért a felügyelő-bizottsághoz indokolt előterjesztést tett az ig. vál.

1891. évben a felügyelő-bizottság és a kollegiumi elöljáróság megkötötték a Székely Nemzeti Muzeum elhelyezése, kezelése és felügyelete tárgyában a szerződést. Ennek értelmében Háromszék vármegye tanalapjából ad évenként a Mikó-kollegiumnak hatszáz forintot, mely összegből 300 frt fedezi a helyiségek bérét és 300 frt a muzeumőrök tiszteletdiját és a szolga 25 frt évi fizetését. A „Székely Nemzeti Muzeum" ügyeinek vezetése megmarad a felügyelő bizottságnál és az igazgató-választmánynál, a muzeum alapszabályai értelmében.

E szerződés szerint a kollegium elöljárósága a muzeum gyüjteményei kezelésével megbizta Domján István, dr. Székely Bendeguz és Várkonyi Endre rendes tanárokat. Domján István kezelte a könyvtárt, az archeologiai részt, oklevéltárt, dr. Székely Bendeguz a természettudományi gyüjteményeket

A székely nemzeti Múzeum
igazgató-választmányi tagjai.
Gere I. felv.

Várkonyi Endre az éremtárt és az 1848—49-iki emlékek gyüjteményét. Dr. Székely Bendeguz azonban, ki már az 1892/3. iskolai évben teljes főgimnázium igazgatója is volt, előbb emlitett állásáról nemsokára lemondott. Várkonyi Endre meghalt 35 éves korában, 1894. szeptember 30-án. Az egész muzeum kezelése igy Domján Istvánra maradott, ki rendezte czédula katalogussal a könyvtárt 4600 mü 12200 kötetben, a nyujtódi és al-csernátoni Damokos-család levéltárát és a nagy oklevéltárt, mintegy 10000 oklevelet. Reá vár az éremgyüjtemény rendezése is. Domján István egyik igazg. ülésen bejelentette, hogy Damokos László ny. kir. táblai biró, a nyujtódi és alcsernátoni Damokos-család levéltárát a muzeumba beadta megőrzés végett, a Damokos-család genealogiájával együtt.

Az utolsó évek nevezetesebb mozgalmai között első helyen áll, az ezredéves országos kiállitáson való részvétel. Az igazgató-választmány szép terveket készitett arra nézve, hogy a Szék. Nemz. Muzeum minél teljesebben legyen képviselve ott, de az anyagi erő csekélysége miatt ezeket megvalósitani nem lehetett.

Az ezredéves országos kiállitáson, könyvek, fegyverek, lőportartók s egyéb tárgyak voltak bemutatva; összesen 95 tárgy kiállitásával vett részt. S mint emlitők, a kiállitási bronzérmet nyerte kitüntetésül.

A Muzeum anyagi helyzetének rendezése is ez évek alatt történik. Igazgató-választmányi gyüléseket 1884-től 1889-ig és 1890—1893-ig nem tartottak. Az 1894. év január 25-én tartott gyülésben értesült az igazgató-választmány, hogy Háromszék vármegye tanalapjából a muzeumnak 1885., 1886., 1887., 1888., 1889. évekre esedékessé vált 200—200 forintot összesen 1000 forintot a tanalap még nem fizette ki, mely összegnek folyóvá tételére Potsa József főispán, felügyelő bizottsági elnök Háromszék vármegye alispánját felkérte. Ez alkalommal a pénztárnok részéről is jelentés tétetik, hogy 1891—1893. évekre esedékes 100—100, összesen 300 forintot a megyei pénztárból kivéve, a muzeum számára, „tartalék-alap“ czimen takarékpénztárba helyezte. Ezért a gondoskodásért főispánunknak az igazgató-választmány hálás köszönetét fejezte ki. A pénztárnokot utasitotta, hogy az 1893. évre eső 100 forint segélyt vegye ki, az 1885—1889. évre eső segélyt is vegye fel s helyezze takarékpénztárba.

KÖZÉPKORI KASULÁK A SZÉKELY NEMZ. MUZEUMBÓL.

Egyik legnagyobb adomány a Muzeum részére a „Székely Közmüvelődési és Közgazdasági Egylet“ ötezer forintnyi ajándéka. A derék egyesület ez összeget még nem utalványozta ki, minthogy azt a Muzeum-Csarnok épitési költségeihez való járulásképen szavazta meg a közgyülés; de rendelkezésére fogja bocsátani, mihelyt az épitkezés kezdetét veszi, vagy annak feltételei biztositva lesznek. A hazafias nagy adományért hálás köszönetet mondott az igazgatóság. Egy alapitványt is kapott a Muzeum, „Zágoni báró Szentkereszty Ferencz emlékére“ 100 frtot

A mi a Muzeum-Csarnok épitését illeti, annak már valóban eljött volna az ideje. A Muzeum ugyanis jelenleg a Mikó-kollegium két külön helyiségében van berendezve s a tárgyak megszaporodván, a zsufoltság ugy a szakszerü beosztásnak, mint a közönség részéről az áttekinthetőségnek nagy akadályára van. Van rá azonban kilátás, hogy ez a legfontosabb és legégetőbb kérdés is meg lesz oldva közelebbről. Vármegyénk lelkes főispánja, a Muzeum felügyelő bizottsági elnöke évek óta gyüjti a Muzeum-Csarnok részére a hazafias adományokat, melyek a Háromszéki takarékpénztárba vannak gyümölcsözőleg elhelyezve. Ez alap az 1897-ik évi kimutatás szerint már 9775 frt 30 kr volt. Huszka József el is készitette a Csarnok épület tervét pompás kivitelü székely stilben s valószinü, hogy pár év alatt a Székelyföldnek ez a nagyfontosságu közmüvelődési intézete saját épületében elhelyezve fogja hirdetni az utánunk következő nemzedéknek a székely közönség hazafias áldozatkészségét.

Az 1898-ik esztendőben vásárlás utján igen értékes művel szaporodott a különben is gazdag könyvtár: Fejér György „Codex diplomaticus“ czimü 44 kötetes, ma már nagyon ritka müvét szerezte meg a muzeum 600 frtért. Csikszentmártoni Szabó József pedig a családi könyvtárból 41 müvet ajándékozott 106 kötetben és igen becses családi oklevéltárát. Az éremtár is szaporodott ez évben a Révay-féle ilyefalvi ezüstérem lelettel, melyet az örökösöktől 200 frton vásárolt meg a Muzeum.

A Székely Nemz. Muzeum fejlődésére legujabban az az üdvös intézkedés történt, hogy a muzeum „A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége“ felhivására állami felügyelet alá rendelte intézetét s ettől sok jó és hasznos dolog várható a mi muzeumunk tovább fejlesztése érdekében.

EGYESÜLETEK.

A „Háromszékmegyei Tanitótestület".

Háromszék vármegye területén az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. megalkotása előtt az orbai- és sepsi-járásban már voltak felekezeti tanitói körök. Az idézett törvény megjelenése után az egész hazában uj lendületet vevén a tanitásügy, Háromszékmegye tanitói is szükségesnek látták az egyesülést. A gondolatot tett követte. 1873. aug. 26-án, Kézdi-Vásárhelyen „Háromszéki általános Tanitótestület" czimen a megye Kézdi-, Orbai- és Sepsi székének összes tanerői — felekezeti külömbség nélkül — egy testületté alakultak, megválasztván elnökké a gyülést összehivó Vajna Sándor, sepsi-szent-györgyi ref. gymn. tanárt, később megyei kir. tanfelügyelőt. 1880-ban a körök hangosan követelték a végleges szervezést, a mi az azon évi nov. 22-én Kézdi-Vásárhelyen tartott közgyülésben meg is történt; megállapitották az alapszabálytervezetet, a mely 1882. okt. 1-én 27.944. sz. a. a miniszteri jóváhagyást is megnyerte. Ennek alapján a tanitótestület öt járáskörre oszolva, központi választmánnyal ellátva, véglegesen szervezkedett s megkezdette a rendszeres munkálkodást.

A járáskörök munkálkodását a központi választmány irányitotta, s e tekintetben teljes elismeréssel lehet és kell adóznunk az összes tagok lelkes ügybuzgalmáért, a minek fényes tanujele az a 100-at megközelitő illetve 200-at meghaladó értekezés, módszertani, nevelésügyi tételekről, s a majdnem 200 gyakorlati tanitás, mely a 24 évi müködés alatt a közgyülések és a járásköri gyülések tárgyát képezte. Nem volt mozzanat e hazában a tanügy fölvirágzása és a tanerők szellemi és anyagi jóllétének emelése érdekében, a melyhez a „Háromszékmegyei Tanitótestület" erejéhez mérten ne járult volna, sőt mint kezdeményező is, lelkes agitácziót inditott a tanitói nyugdij rendezése, a magyar nyelv olvasókönyv alapján való tanitása, a gyermekistenitiszteletek tartása, a kisdedóvás fejlesztése, a kézügyesitő foglalkozásoknak a népiskolákban meghonositása, az ezredéves emlékünnep iskolai megünneplése stb. tárgyában.

A közgyülések alkalmával a tanitótestület 4 izben rendezett tanszerkiállitást s 1875-től kezdve minden évben hangversenyeket s ezeknek jövedelméből az Eötvös-alapnak 330 forint adományt, 100 forint alapitványt, az orsz. tanitói árvaháznak 185 forint adományt, az E. M. K. E.-nek 100 frt alapitványt, a segélyegyletnek 200 frtnál több adományt s árvizkárosultaknak, szerencsétlen kartársaknak 150 frtot meghaladó segélyt s igy szerény anyagi helyzete mellett is 1000 frtnál nagyobb áldozatot hozott humanus és kulturális czélra, ide nem számitva a megyei fiuárvaház javára tett 1000 frtos alapitványt, a melyet önmaga s a tanulók megadóztatásából krajczáronként, de lelkesedéssel gyüjtött össze.

Ezeknél azonban fontosabb alkotásai a tanitótestületnek: a könyvtár, a tanszermuzeum, a segélyegyesület. A könyvtár létesitését a Nagy-Borosnyón 1881-ben tartott közgyülés határozta el; alapját a testület tagjainak e czélra adott 60—60 kr dijai, a Székely Mikó-tanoda által adományozott, mintegy 35 frt értékü könyvek, Háromszékmegye 50 frt adománya, s a sepsi-szent-györgyi körben rendezett estélyek jövedelméből befolyt körülbelül 50 frt adomány képezik. A könyvtár elhelyezése igen sok vitára adott alkalmat s csak az 1889. évi közgyülés állapodhatott meg Sepsi-Szent György, mint megyei központban, hol a polg. fiuiskola helyiségében van 366 frt értékü, 860 darabból álló könyvtár a Potsa József főispán, valóságos belső titkos tanácsos által adományozott szekrényekben elhelyezve. A segélyegyesület eszméjét Vajna Károly hozta felszinre az 1882. évi zágoni közgyülésben tartott értekezése kapcsán. Az 1883-iki közgyülés már az alapszabályokat megállapitotta s 1883-ben a miniszterium által is megerősittetvén, 1885. január 1-én életbe léptek, a testület minden tagjára kötelezően. Ma a 2000 frtot megközeliti a vagyona. Czélja: szükségben levő tagoknak olcsó (6%) kamatra kölcsönt adni, munkaképtelen, hosszas betegségben szenvedő tanitókat, özvegyeiket stb. segélyezni s az elhalt tagok temetési költségeihez hozzájárulni. A tanszermuzeum a tanitótestület legifjabb intézménye. Alapitója Eötvös K. Lajos kir. tanfelügyelő, ki atyai szeretettel munkált ezen, az oktatásra s a tanitók képzésére oly jelentékenyen ható intézmény fejlesztésén. A muzeum, melyben 287 drb tanszer, taneszköz van, 455 frt 36 kr becsértékkel, szintén a Potsa József, v. b. t. t. főispán által készittetett szekrényekben, a sepsi-szent-györgyi polg. fiuiskola helyiségében van elhelyezve. A muzeum és könyvtár felügyeletét egy 6 tagu bizottság intézi, élén Csánki Viktor kir. tanfelügyelővel; mig a segélyegyesületet egy 7 tagu igazgatóság vezeti, Nagy Károly vezérigazgatóval az élén.

A Háromszékmegyei Tanitótestület jelenlegi tisztviselői kara 1896-ban volt a következő: elnök: M. Székely János, alelnök: Sipos Sámuel, titkár: Vajna Károly, pénztáros: Nagy István, jegyzők: Rákosi József és Szinte Sándor. Köri elnökök: Kiss Jenő a kézdi, László Lukács a sepsi, Cseh Lajos az orbai, Bodola Sándor a sepsi-szentgyörgyi és Zágoni Sándor az oltvidéki körben.

Végül följegyezzük, hogy a testületnek jelenleg (1896.) van 4 tiszteletbeli, 208 rendes, összesen 212 tagja.

A sepsi-szent-györgyi kaszinó.

A sepsi-szent-györgyi „Casino" hivatalosan 1855. decz. 12-én 26695. sz. a. kiadott helytartósági engedély alapján alakult meg. Részvétlenséggel, belviszálylyal küzdve, de folytonosan erősbödve müködött 1881-ig, mikor ujból szervezkedett s még az év okt. 23-án alapszabályai miniszteri jóváhagyást nyertek. Tapintatos vezetés alatt örvendetes felvirágzásnak indult. A régi bajok megszüntek. S ma (1896.)

a város intelligens polgársága nagy részének napi foglalkozása után kedves találkozó helye.

Diszes könyvtár-szekrényében 1100 kötet van elhelyezve. Nagyobbrészt eredeti és forditott regények, de vannak benne költemények, történeti, földrajzi, természettudományi, széptani, logikai, mértani, ethnographiai, magyarnyelv- és irodalomtörténeti müvek is. Könyvtárának gyarapitására évenként 200 frtot fordit.

Áldoz kulturális czélokra, az E. M. K. E.-nek alapitó tagja. 1893-ban megbizta Gyárfás Jenő, helybeli jeles festőművészünket, hogy dr. Jókai Mór, koszorus költőnk 50 éves irói jubileuma alkalmából küldött üdvözlő feliratát illusztrálja. A művész remekül megfelelt megbizatásának. A „Bálványosvár" mondájához és szabadságharczunk helyi magasztos emlékeihez füződő képekkel diszitett, Márk krónikája modorában bemásolt, eredeti motivumokban bővelkedő felirat a jubiláns koszorus költőnek — saját szavai szerint — egyik legszebb emléktárgyai közé tartozik.

Elnökei voltak: Warhanek Hugó, Greszkovics Vilmos, Antos Ferencz, Vajna Sándor, Forró Ferencz, Künnle József és Császár Bálint.

A jelenlegi tisztikar: tiszteletbeli elnök: Potsa József v. b. t. t., elnök Benedek János, alelnök: id. Gödri Ferencz, ki már 1857. óta némi megszakitásokkal alelnöke az egyesületnek, igazgató: Bogdán Arthur, titkár: Köntzei Benedek, pénztáros: Bartha József, könyvtáros: Bodola Sándor, gazda: Koréh István. A választmány tagjai: Babarczi Ferencz, dr. Barabás Sándor, Fejér Manó, Révay Pál, Schweikofszky Gusztáv, dr. Szász Izsák, Zayzon Farkas és Zayzon Béla.

A kézdi-vásárhelyi Olvasó-egyesület.

Egyike a hazában létező legrégibb kaszinóknak. 1842. decz. 5-én alakult meg Pap István ref. pap kezdeményezésére, „Kézdi-Vásárhelyi Társalkodó" czimmel. A végleges szervezés 1844. karácsony másodnapján történt. Ekkor tartatott ugyanis a Társalkodó ünnepélyes alakuló gyülése a Nagy József-féle házban, a mely alkalomra Szentpáli István, a székely gyalogezred ezredese — Fábián Dániel följegyzése szerint — a „bandát" (katonai zenekart) is átengedte volt szereplésre. Elnökké: Fábián Dániel, ref. papot, 1848—49-ben a város országgyülési képviselőjét, pénztárossá Fejér Lukács kereskedőt, jegyzővé Finta István segédpapot választották. Tagjai a város és vidék intelligensebb polgárai voltak, számuk a 100—120 közt váltakozott. Tagsági dij évente 6 rénes forint. Az időben kevés hirlap lévén, inkább könyvek vásárlására forditották a jövedelmet s a gyakran rendezett társas összejövetelek mellett a könyvek olvasása által igyekeztek a miveltséget terjeszteni.

A szabadságharcz lezajlása után a Társalkodónak is, mint ilyennek, szünetelnie kellett egész a hatvanas évekig. De ha mint nyilvános egylet nem müködhetett is, az akkori buzgó ref. lelkészek: előbb Szász Károly, jelenleg dunamelléki püspök, utóbb Székely János, Kézdi-Vásárhelynek jelenleg is I. papja mégis fenntartották, a mennyiben a könyveket gondozták, s a Társalkodó tagjai közt is használatra bocsátották s igy kettőjüké a hazafias érdem, hogy a nehéz időkben megmentették az egyesületet a végleges elkallódástól. 1865-ben a Társalkodó ujraalakult „Kézdi-Vásárhelyi Olvasó-egyesület" czimmel, Székely János pap elnöklete alatt, a ki — az 1869—1872. éveket kivéve, mikor Tóth Sámuel, illetőleg Benkő Pál főbiró voltak az elnökök — a jelen időkig buzgó vezetője volt az egyesületnek. Az ő vezetése alatt, ha lassan is, de fokozatosan erősödött az Olvasó-egyesület s a politikai és szépirodalmi lapok járatása mellett a könyvtár gyarapitása volt a főczél.

Fölemlitve, hogy az olvasó-egyesület kezdeményezte 1880-ban a márczius 15-iki ünnepélyek rendezését e városban s teljesiti most is a legnagyobb hazafias készséggel, s hogy a kaszinó az E. M. K. E.-nek is alapitó tagja, ide iktatjuk a jelenlegi (1896.) tisztikar névsorát a következőkben: Jakab Rudolf elnök, Fejér Károly alelnök, ifj. Jakab István pénztáros (10 év óta), Vajna Károly könyvtáros (16 év óta), Balázs Márton társkönyvtáros, Nagy Lázár gazda, Hajdó Ödön és Török Andor jegyzők, dr. Bánffy Zsigmond ügyész és 22 választmányi tag.

Végül följegyezzük, hogy a könyvtárban jelenleg 1176 mű van 1875 kötetben — nagyobbrészt hazai irók müvei, körülbelől 2500 frt értékben.

A zágoni olvasó-egylet.

A zágoni olvasó-egylet (akkor kaszinó-egylet) 1866. január 14-én alakult meg. Tiszteletbeli elnökké néhai báró Szentkereszty István, elnökké néhai tiszteletes Demeter Sámuel ref. lelkész, jegyzővé Veres Sándor tanitó, gazdává néhai Földes Bálint birtokos választattak. Tagsági dijakból az első félévre 36 frt gyült be (évi tagdij 4 frt), mely összegből a következő lapokat rendelték meg: Falusi Gazda, Népbarát, Hon, Vasárnapi Ujság és Politikai Ujdonságok. A politikai község pedig járatta azon időben a Pesti Naplót, Kolozsvári Közlönyt, Bolond Miskát és Üstököst, s e lapokat a kaszinó rendelkezésére bocsátotta; báró Szentkereszty István pedig a Magyar Polgárt ajánlotta fel ingyen.

Ezen idő alatt a csendőrök gyalog postása hordta a lapokat Kovásznáról havonként 50 krért.

1866. junius 15-én a kaszinó bizalmi feliratot küld Deák Ferencznek. 1867-től kezdve a község a kaszinót nem lapokkal, hanem pénzzel segélyezi, 1876-ig évenkint 50 frttal. 1876—77-ben még 30 frttal segélyezi s azzal végkép kimarad a községi segély.

1876-ig Demeter Sámuel viszi az elnökséget. Innen 1883-ig Földes Bálint, 1885-ig Gál Antal tanitó. 1885-ben ujra alakul az „Olvasó-egylet" Szörcsey Vincze elnöklete alatt. Könyv- és pénztárnok Simon Imre tanitó, jegyző Kovács Bálint tanitó. 1886. óta jegyző Imre János postamester, 1890. óta pénztárnok Kovács Bálint. 1892-től kezdve elnök Bodor János ev. ref. lelkész. A tagok száma 25—50 közt váltakozik.

A tagsági dijak a tagok szaporodtával időnkint alább szállittatott. Jelenleg 1 frt a tagsági dij. A lapok száma is apadt. Kezdetben 100 frtot adott az egylet lapokra, utóbbi években 40—50 frtot. E körülmény abban leli magyarázatát, hogy a régebbi időben az egyesek nem járattak lapot. De hogy Zágonban a postahivatal 1884-ben megnyilt, hovatovább szaporodik a lapok száma a családoknál.

Az olvasó-egylet könyvtára 7—800 frt értéket képvisel, melyből 400 frt értékü könyvet a mükedvelők hozattak a közelebbi években.

Olvasó-egyletek Erdővidéken.

1860. év november havában Baróth s Erdővidék értelmisége — kik között találjuk Erdővidék minden községének intelligenciáját, nevezetesen báró Rauber Dániel, Potsa, Hollaky, Henter, gróf Kálnoky, Maurer, Zathureczky, Bartha stb. családok neveit, a középosztályu székelységből nagyon sokat, Erdővidék minden felekezetü papságát — a korszerü eszmék felfogása, terjesztése s azok megbeszélése czéljából, s hogy azok a szellemi, erkölcsi és gazdasági emelkedésre is befolyással legyenek, szükségét érezték egy „Olvasó-egylet“ alakitásának s el is határozták, hogy Baróthon, mint Erdővidék geografiai központján az első ilynemü egyesületet „Erdővidéki Székely Társalgó és Olvasó-egylet“ czimen „Olvasókönyvtár“-ral kapcsolatosan megalakitsák s az első alakuló és szervezkedő gyülést 1860. év deczember hó 25-én tartották meg. Később mint „Székely Társalgó könyvtár“ szerepel 1870 ig, mikor az egylet életében jelentékeny fordulat áll be. Ugyanis akkor a baróthi gyógyszerész Debitzky Mihály, Benedek Sándor birtokos, Bodosi Mihály jegyző, baróthi iparosok s kereskedők, a helybeli értelmiség megalakitják a baróthi „Olvasó-egylet“-et. Rendes alapszabályt készitenek, a mely alapszabály Bedő József állami felsőnépiskolai igazgató elnöklete alatt 1874. év május 20-án 19475. szám alatt erősittetett meg.

Baróth értelmiségének szaporodása, 1872. évben az állami felsőnépiskola felállitása s később a járásbiróság személyzetének szaporitásával az olvasó-egylet erősödik s társadalmi közszükségletté válik.

Ezen időre esik az egylet életében a legpezsgőbb élet, a tagok száma mintegy 70 körül van, a helybeliek 5 frtot, a vidékiek s könyvtárt használók 2 frt dijat fizetnek. A könyvtára szépen gyarapodik s alapvagyona is gyül.

Zathureczky Gyula földbirtokos elnöklete alatt két év előtt megerősödött az egyesület s müködik jelenben is. Könyvtárában van 315 különböző mű, mintegy 700 kötetben, a mely az ujabb irodalom jelentékenyebb termékeit foglalja magában s évenként 5—10 napi-, heti- és havi folyóiratot, ugy politikai mint szépirodalmi lapot járat.

Erdővidék jelentékenyebb olvasó-egylete még a „Nagy-Ajtai Olvasó-egylet“, mely 1885. évben Éltes Zsigmond kir. járásbiró elnöklete alatt készité meg alapszabályait. Az egylet könyvtárában van 159 mű 460 kötetben, részben regények, részben más szépirodalmi munkák. A tagok rendelkezésére 9 drb, politikai s szépirodalmi lap áll. Erdővidék többi községeiben hasonnemü s alapszabályokkal biró olvasó-egyletek nincsenek. Némi nyomaival találkozunk N.-Baczonban, Bölönben és K.-Ajtán s remélhető, hogy mindhárom községben a közeljövőben megerősödött olvasó-egyletek s ifjusági könyvtárak fognak szerveztetni.

A „Kereskedők és kereskedő ifjak társulata“ Sepsi-Szent-Györgyön.

Alakult az 1888-ik év január 21-én; alapszabályait 1888-ik évi junius hó 23-án 49312. sz. a. a magyar kir. belügyminiszter megerősitette. Ezen szép egyesület zászlójára tüzte ki a hazafias irányban való müködést s a kereskedelmi szakismeretek és hasznos intézmények terjesztését és munkálását.

A társulat helyisége a főtéren az Ötves-féle ház első emeletén van négy teremben, hol saját könyvtára, olvasóterme, teke- és játszó asztalai vannak. Könyvtárában szépirodalmi mü 241 kötet és 102 szakkönyve van. Időnkint felolvasások és értekezések tartatnak a kör helyiségében a kereskedelem, ipar és nemzetgazdaság köréből.

A társulat évenkint két nyilvános mulatságot szokott rendezni, mindig a könyvtár gyarapitása javára.

A társulat létesitette és tartja fenn a helybeli „kereskedő tanonczi skolát“, mely a vallás- és közokt. miniszter által megerősitve, rendes évi államsegélyben is részesül. A társulatnak van alapitó-, rendes- és pártoló tagja, a tagok létszáma 45—50 között váltakozik.

Tisztviselői jelenleg a következők: tiszteletbeli elnök: Fogolyán Kristóf; elnök: Deák András, a megalakulástól kezdve; alelnökök: Ferencz Lajos, Fogolyán Endre; I. titkár: Benkő Mór, a megalakulástól kezdve; másodtitkár: Fejér István; pénztárnok: Miske László; ellenőr: Nagy Gyula; könyvtárnok: Bikfalvi István; gazda: Istvánfy János. Van ezen kivül 6 választmányi és 2 póttag. A társulat vagyona a szép berendezéssel együtt a legutóbbi leltározás szerint 2115 frt értéket képvisel. Készpénzvagyona nincsen. Rendesen 5 napi, 3 heti folyóirat és 2 szaklap jár a társulat részére.

A sepsi-szent-györgyi iparosok olvasó egylete.

Ez a jóravaló egyesület 1892-ik év deczember 11-én alakult meg, mikor elnöknek egyhangulag ifj. Nagy Elek kalapgyárost választották meg, ki készséggel engedett a bizalomnak s azóta egész erejével igyekszik az egyesület önképző nemes feladatát minden irányban megvalósitani.

Az egyesület első tisztviselői voltak az elnökön kivül, alelnök: Király Ferencz, jegyző: Létz János, pénztárnok: Teutsch Károly, könyvtárnok: Makkay Albert és gazda: Orendt Ferencz.

Már a következő 1893-ik év elején az önálló iparosok is az egylethez csatlakoztak s ez által biztositva lett az egyesület fennállása és jövője, s most hét év után egyike a legvirágzóbb egyesületeknek. Az 1894-ik évben lefestette Kossuth Lajos életnagyságu arczképét, mely a játéktermet disziti. Tagjainak rendelkezésére állnak majdnem az összes napilapok, egy tekeasztal és egy 289 müből álló legjelesebb iróink munkáiból válogatott könyvtár. Berendezési tárgyainak értéke 1000 frt és van 350 frt készpénz vagyona.

Évenkint rendezett „iparos báljai“ és nyári mulatságai a legnépesebbek; megjelenik azokon a város közönsége rangkülönbség nélkül.

Jelenlegi elnöke is ifj. Nagy Elek; alelnöke: Blaskó Lajos; pénztárnoka: Sándrik Mihály; jegyzője: Nagy Károly; könyvtárnoka: Sequens József és gazdája: Kiss István. Ezek vezetik az egylet ügyeit s ennek a derék tisztikarnak köszönhető a valóban sikeres müködés, melyet kifejt.

* * *

Nagyon hosszura nyulnék ismertetésünk, ha itt valamennyi olvasó-egyletnek bár csak rövidre szabott történetét

is bemutatnók. Bizonyos, hogy Háromszék vármegyének majdnem minden községében élénk érdeklődés mutatkozik a közmüvelődés intézményei iránt s a nagyobb községek, mint Alsó-Csernáton, Kovászna, Uzon, Bikfalva, Nyén, Polyán, Árkos, Réty, Nagy-Borosnyó, Zágon, Maksa, Páké, Szentlélek stb. a nép müvelésére szánt olvasó-körökkel részint már el vannak látva, részint folyamatban vannak mindenütt a körök létesitése czéljából a szervezkedések. Népkönyvtáraink évről-évre örvendetesen szaporodnak. Kiváló eredményt ért el László Lukács igazg. elnök vezetése alatt az ilyefalvi „Ifjusági kör“, mely könyvtára gyarapitására állandó tőkét létesitett. — A kör derék elnökét hazafias munkássága elismeréséül a királyi kegy arany érdemkereszttel tüntette ki.

Az Emkének több helyütt fiókjai munkálkodnak buzgón, hazafiasan. Az orsz. Vöröskereszt-egylet fiókjai Sepsi-Szent-Györgyön és vidékén, Kézdi-Vásárhelytt és vidékén, Uzonban és Erdővidéken stb. szép eredménynyel müködnek.

Mükedvelő egyesületek állanak fenn és valóban elismerésre méltó sikerrel szolgálják a nemzeti müvelődést Sepsi-Szent-Györgyön, Kézdi-Vásárhelytt, Zágonban, Nagy-Borosnyón stb. A dalárdák szervezésében és fentartásában kiváló érdemei vannak derék néptanitóinknak, kik nemzetnevelő feladatukat ezen a téren is fényesen betöltik. Sepsi-Szent-Györgyön már huszonöt év óta áll fenn az ev. ref. egyházi dalárda; Zágonban Nagy Imre buzgó vezetése alatt kitünő dalárda van; Kézdi-Vásárhelytt az ev. ref. egyháznak s a tanitói karnak külön dalköre, Baróthnak szintén dalárdája van. Több helyen zenekarok is alakultak.

A nemzeti mozgalmakban hazafias lelkesültséggel vesz részt a vármegye minden községe. Együtt örvend a magyar nemzet örömnapjaiban: közös gyászt visel a hazánkra nehezedő fájdalmak alatt. Márczius 15-ikét majdnem valamennyi község megünnepli és Sepsi-Szent-Györgyön Benedek János közjegyző elnöklete alatt már évek óta állandó márcz. 15-iki bizottság rendezi nagy fénynyel a márcz. 15-iki ünnepet.

A sepsi-szent-györgyi nőegylet.

Alakuló gyülését 1878. október 17-én tartotta meg, melyen elnökké özv. Cserey Jánosné, alelnökké Bogdán Andrásné és Kelemen Lajosné választattak meg. A tisztikar többi tagjait s a választmányi tagokat is ekkor választották meg ideiglenesen, mig az alapszabályok felsőbb jóváhagyást nyernek.

Már megalakulását is egy szép és nemes cselekedet teszi emlékezetessé: a Boszniában megsebesült katonák számára 250 frtot gyüjtött; két katonának itthon maradt családját jelentékenyebb összeggel segélyezte. A szegedi vizkárosultak részére 300 frtot küldött. Az országos kisdedóvó egyesület javára rendezett estélye 200 frtot jövedelmezett. Majd a Fehérkereszt-egyesület alapitó tagjai sorába 50 frttal lépett be. Részt vett Jókai Mórnak, a nemzet koszorus irójának ötven éves jubileumán egy remek müvü aranybogyós ezüst-koszoruval. Jókainé—Laborfalvi Róza 50 éves müvészi jubileumán a kitünő magyar müvésznőt feliratilag üdvözölte s halálakor székelyföldi virágokból font koszorut küldött ravatalára. Kossuth Lajos emlékére egy ágy-alapitványt tett a háromszéki árvafiu-szeretetháznál s ezen kivül gyüjtést rendezett a halhatatlan emlékü nagy hazafi szobrára is. A sepsi-szent-györgyi nőegylet tagja lett az Emkének 100 frttal. Majd Baross Gábor szobrára gyüjtött nagyobb összeget.

A hol egy könyet letörülni, vagy a szükölködőnek nyomorán enyhiteni módja és alkalma volt, soha sem mulasztotta azt el. Kiterjesztette figyelmét a vidékre is, hol a könyörületre szükség volt. A bereczki, hidvégi, kovásznai, aldobolyi, ilyefalvi stb. nagyobb tüzvészek után az egyesület adományaival első volt a segélyosztásnál. Bevonta később munkakörébe a háromszéki szegény elaggottak menedékházának kezelését is s ezt az emberbaráti feladatot nagy lelkiismeretességgel, pontosan és a társadalom hálájára méltóan teljesitette. Nem feledkezett meg az iskolákról s azok szegény tanulóiról sem. Minden esztendőben gazdagon megrakott karácsonyfa várta a szegénysorsu gyermekeket, kik ruhanemü és pénzbeli segélyben részesültek ott. A nőipar-iskola számára az intézet szervezése alkalmával 200 frt segélyt szavazott meg s egy kötőgép beszerzésére 100 frtot adományozott. A szegények menedékháza részére 10 ágyat alapitott; az árvafiu-szeretetháznak pedig azon kivül, hogy évenként rendezni szokott estélyeinek jövedelméből állandó segélyezésben részesiti azt, alakulásakor már 200 frt alapitványt tett. A Muzeum-Csarnok épitési alapjához 285 frttal járult; a városi toronyóra beszerzéséhez pedig 282 frttal. A városi diszterem részére csillárokat, tükröket vásárolt s az állandó szinpad számára diszleteket festetett.

A nőegyletnek elnökén kivül, mint buzgó alelnökök, vagyoni és erkölcsi támogatásukkal évek sorain át sok hasznos szolgálatot tettek: Bogdán Andrásné, Kelemen Lajosné, Tompa Miklósné és Sebestyén Sándorné. Az egyesületnek huzamos időn át titkárai voltak: Málik Józsefné és Révay Lajos sepsi-szent-györgyi ref. lelkész.

Az egyesület tisztviselői jelenleg a következők:

Tisztb. elnök Potsa József főispán v. b. t. t. stb. Elnök özv. Cserey Jánosné; alelnökök: Kelemen Lajosné és Bogdán Arthurné; tisztb. alelnökök: özv. Sebestyén Sándorné, Tompa Miklósné, Hary Gyuláné; tisztb. titkár Málik Józsefné; titkár: I. Szász Béla; pénztárnok ifj. Nagy Elek; ellenőrök: Ferencz Lajosné, Sigmond Károlyné; jegyző: Miklós Géza, Sigmond Károly; tisztb. választmányi tag: Benedek Jánosné.

A kézdi-vásárhelyi nőegyesület.

A kézdi-vásárhelyi jótékony nőegyesület alig két évtizedes, de már is szép multtal bir. 1878. február 10-én alakult meg Székely Jánosné Incze Sarolta, Bartha Józsefné és Harmath Domokosné lelkes kezdeményezésére. Alapszabályai csak 1880. elején nyertek miniszteri jóváhagyást, de ez nem gátolta az ideiglenesen Székely Jánosné elnöklete alatt müködő választmányt abban, hogy addig is lelkesen munkáljon a jótékonyság érdekében, bárha voltak, kik a jó irányu müködés elébe nem egyszer akadályokat gördítettek. 1880. márczius 14-én tartott népes közgyülésben özv. Cserey Jánosné sz. Zathureczky Emilia, a Székely Nemzeti Muzeum megalapitója, a lelkes honleány lett a nőegyesület elnöke s e tapintatos választással kez-

dődik az egyesület életének virágzási korszaka. Ettől kezdve a nőegyesület lesz a társadalmi élet központja ; fillérestélyei elite-, jelmez- és álarczos báljai s nyári mulatságai a város és vidéke intelligenciájának találkozó helye lettek, hol nem egy boldog családi élet rózsalánczai szövődtek össze elválaszthatatlannl.

Az egyesület müködése kiterjedt minden helyi kultur vagy jótékony czél segélyezésére, sőt távolabbi czélok szolgálatát is felölelte, igy pl. a boszniai háboruban sebesült honfiak ápolására majdnem 200 forintot, a szegedi árvizkárosultaknak 50 forintot, az E. M. K. E.-nek 100 forint alapitványt, a vörös kereszt-egyesületnek 180 forintot, a Székely Egyesületnek 200 frt alapitványt tett. azonkivül, hogy helyi intézmények támogatására, házi szegények segélyezésére, szegény gyermekek fölruházására majdnem 3000 forintot adott ki a kitüzött czélnak megfelelően. Tagjai (alapitók, rendesek és pártolók) 25 forint alapitó tagsági, 2 forint rendes és 1 forint pártoló tagsági dijat fizetnek. Alapvagyona közel 3000 forint, mely takarékpénztáron, kisegitő takarékpénztári részvényekben s egy jövedelmező zongorában van elhelyezve. A jelenlegi tisztikar a következő: Özv. Cserey Jánosné elnök. Nagy Mózesné. Székely Jánosné, ifj. Jakab Istvánné alelnökök, Kiss Károlyné pénztáros, Török Bálintné ellenőr, dr. Balogh Vendel titkár, Kovács Amál jegyző.

A zágoni nőegylet.

A zágoni nőegylet Szentkereszty Stephanie bárónő felhivása folytán 1871. szept. 21-én alakult meg 45 taggal. Kezdetben feladatául a zágoni leánygyermekek nevelésének fejlesztését tüzte ki, de később munkássága mezejét szélesebb körre is kiterjeszté.

Majd áldozni óhajtván a felebaráti szeretetnek is, a Duna kiömlése által okozott árvizkárosultak segélyezésére, egyes tagjai gyüjtésén kivül, pénztárából 20 frtot utalványoz és a „megyei házi-iparegyesületnél“ 100 frtos alapitványt tesz.

1876-ban az egylet csaknem minden tagja egy-két kegyeletes napon a zágoni szegények házában levőket élelemmel látja el.

1878-ban átveszi a községtől a szegények házának gondozását s hogy annál sikeresebben felelhessen meg, a faluban gyüjtéseket rendez. Nem feledkezik meg a Boszniában elesett és megsebesült katonák s azok árvái segélyezéséről sem, a mennyiben e czélra pénztárából 20 frtot s gyüjtés által 86 forint 46 krt, összesen 106 frt 46 krajczárt, 7½ kiló tépést, sebkötőt s 1 láda huskivonatot küld.

Midőn 1879-ben Szeged az árviz által elpusztittatott, 15 frttal járult s azonkivül a károsultak javára estélyt rendezett. 1880-ban 20 frt alapitványnyal az országos Vöröskereszt-egylet tagjai közé lép s 1883-ban az orbai v. k. fiók-egylet javára sikerült fillérestélyt rendez. 1884-ben megkezdi a helybeli községi óvoda segélyezését. 1887-ben a kovásznai tüzkárosultak részére 10 frtot utalványozott.

Ezen időtől kezdve s jelenleg minden anyagi erejét a falusi szegények segélyezésére forditja, szerető édesanyaként gondoskodva, melengető karjaiba emelve fel azokat, kik másként inségnek, a tél zord fagyának, vagy nyomornak volnának kitéve. Minden évben négyszer érezteti 30—35 szegénynyel áldásos jótékonyságát, példát mutatva a vagyonosoknak s bizalmat ébresztve az elhagyott nyomorultakban.

A zágoni nőegylet 26 évi müködése után ma már 2200 frt alapvagyonnal rendelkezik.

A sepsi-szent-györgyi önk. tüzoltó-egyesület.

TÜZOLTÓK GYAKORLATA SEPSI-SZENT-GYÖRGYÖN.

Még 1872-ben belátták a sepsi-szent-györgyiek szükségét egy önkéntes tüzoltó-egyesületnek s az ország nehány nagyobb városának mintájára egyesületté tömörülve, Kovács Bálint elnöklete alatt alapszabályt dolgoztak ki s ezt elfogadva, gondoskodtak annak megerősitéséről is. Azonban az alakuláson tul nem mentek. Felszerelés éppen semmi sem volt és Sepsi-Szent-György városnak is összes tüzoltószere két régi, csak lökő szerkezetü vizipuskából (kocsi fecskendő) és 8 drb kis kézifecskendőből állott.

Ily állapotban volt a város, midőn 1876. április hónapjában, száraz, szeles tavaszi időben a város éjszaki felében óriási tüzvész ütött ki, mely a templom-utczát hosszában elpusztitotta. A tüzvész annál jobban terjedhetett, mivel rendszeres oltásról szó sem lehetett.

Azoknak a szegény hajléktalanoknak jajveszékelése, kik ebben a tüzben mindenöket elvesztették, felrázta a s.-szent-györgyi közönséget s most már komolyan hozzá fogtak a tüzoltó-testület ujjá szervezéséhez. Az egylet uj tisztikart alakitott s főparancsnoknak Kelemen Lajost választotta meg.

Az uj főparancsnok ügybuzgó törekvése, segittetve a tisztikar munkássága és a tagok ügyszeretete által, csakhamar oda fejlesztették az egyesületet, hogy négy drb hidroforral, több személyi és közös felszereléssel láttatott el az egyesület.

Midőn 1881-ben Kelemen Lajos a főparancsnokságtól megvált, az egyesület elismeréséül tiszteletbeli főparancsnoknak választotta meg. Helyébe a főparancsnoki tisztségre Benedek János kir. közjegyző választatott meg.

Az anyagiak rendezése után hozzálátott a parancsnokság

az egylet munkaképességének fokozásához. Uj tagokat vett fel s megkezdte gyakorlatain az egyesület szakképzését.

Igy fejlődött az egyesület 1894-ig s ekkor a parancsnokság elérkezettnek látta az időt arra, hogy a sepsi-szentgyörgyi nők által még 1880-ban megvásárolt diszes zászló felszentelési ünnepélyére előkészüljön. Ily czélból meglévő mászó, szivattyu és felügyelő osztályaihoz még egy negyedik szakosztályt, a zeneszakosztályt alkotta meg.

A parancsnokság odaadó közös munkásságának köszönhető, hogy az 1895. év pünkösd második napján Hary Gyuláné zászlóanyai tisztsége mellett diszes zászlószentelési ünnepélyt rendezhetett.

Van az egyesületnek jelenben 127 rendes tagja. Szertári összes vagyona személyi és más felszerelésekben az évi használati %-ok leütésével 5678 frt.

Tagja az egyesület az országos tüzoltószövetségnek, sőt az egylet kebelében indult meg azon mozgalom is, hogy Potsa József főispán elnöksége alatt 1895. év tavaszán megalakult a Háromszékmegyei tüzoltó szövetség. A megyei tüzoltó-szövetségnek czélja a vármegyében lévő összes tüzoltó-egyletek egységes szervezése. A tüzoltószövetség jelenleg a következő tisztikarral áll fenn: Elnök hatolykai Potsa József v. b. t. t., főispán, mint a sepsi-szent-györgyi ö. t. egylet tiszteletbeli főparancsnoka; alelnök: Benedek János sepsi-szent-györgyi ö. t. e. főparancsnok; titkár: Csinádi Lajos sepsi-szent-györgyi ö. t. e. mászó oszt. parancsnok; pénztáros: Ferencz Lajos sepsi-szent-györgyi ö. t. e. segédtiszt; ellenőr: Benkő Gyula kézdivásárhelyi ö. t. e. pénztáros. Választmányi tagok: Bogdán Arthur (sepsi-szent-györgyi alpar.), Nagy Károly (k.-vásárhelyi alpar.), Kaufmann Manó (Bodola), Raschendörfer Albert (Hidvég), Fejér Károly (Kőröspatak), Nedoma Nándor (Kovászna).

A választmánynak tagjai ezen kivül a társegyesületek főparancsnokai. A szövetkezetbe a vármegyéből a következő önkéntes tüzoltó egyesületek léptek be: A sepsi-szentgyörgyi, kézdi-vásárhelyi, hidvégi, bodolai, árkosi, kőröspataki, nagy-borosnyói, kálnoki, kovásznai, egerpataki, papolczi önkéntes tüzoltó egyletek.

IRODALOM. MŰVÉSZET.

Ugy hisszük, hiányos lenne ez az Emlékkönyv, ha legalább nehányat fel nem emlitenénk azon jeles iróink és tudósaink sorából, kiknek bölcsője ebben a vármegyében ringott. Kétségtelenül, nagy a száma azoknak, kik Háromszék vármegyében mint irók is kitüntek s ezeknek diszes gárdájában már a 17-ik és 18-ik században is, főként a rom. kath. és ev. ref. lelkészek közül a theologiai, nyelvészeti, gazdasági, tudományos és paedagogiai irodalom terén sok kiváló férfiu gazdagitotta a magyar litteraturát. Mi csak nehányat szemelünk ki közülök mutatóul.

Altorjai báró Apor Péter, ki 1676. jun. 3-án született, Háromszéknek is főkirálybirája volt, tulajdonképen mint iró vált nevezetessé s Metamorphoses Transylvaniae czimü munkája, mely Erdélynek a XVIII. századbeli politikai és társadalmi életviszonyait irja le, müvelődéstörténeti szempontból a legjelesebb forrásmunkák közé tartozik. „Végezte el pedig ezen munkáját 1736. és életének 60-ik esztendejében Alsó-Torjai udvar házánál.“ A kitünő tudós 1752-ben hunyt el.

Benkő József, ref. lelkész és theol. tanár, 1740. decz. 20-án született s 1814. decz 28-án halt meg Közép-Ajtán. A nagy tudóst a harleni tudós társaság is tagjává választotta. Volt Székely-Udvarhelyen theol. tanár, majd köpeczi lelkész s később megvonult közép-ajtai kis birtokára, hol kedvencz tanulmányának, a botanikának élt. Mint oknyomozó történettudós érte el legnagyobb sikereit s Transsylvaniája ma is a legbecsesebb mű ezen a téren. Számos müve jelent meg magyar és latin nyelven s kéziratban is igen sok történelmi munkája és forrásgyüjteménye maradt hátra.

Bod Péter ref. lelkész, szül. Csernátonban 1712. febr. 22-én. A hires tudós miután Leidenben egyetemi tanulmányait elvégezte, hévizi pap lett, majd a magyar-igeni egyház lelkésze. Itt halt meg 1769. márcz. 3-án. Messze kiterjedő nagy irodalmi munkásságát legteljesebben gróf Mikó Imre méltatta a Budapesti Szemle külön lenyomatában. (Pest, 1862.) Magyar Athenását, melyben 385 iró életrajza van betürendben, „a maradék is hálás indulattal veszi.“ Több szabadelvü irányu munkájáért az akkori kormány üldözőbe vette s kiadott müveit elkoboztatta. Halála után 22 müve maradt kéziratban, a melyek ma is igen becsesek és sajtó alá rendezésük nagyon is óhajtandó.

Cserey Farkas, szül. Nagy-Ajtán 1719-ben; meghalt Bécsben 1782. deczemb. 9-én. Mária Therezia udvari tanácsosa volt, kit a királynő sokoldalu munkásságáért nagyrabecsült. Egyik jeles munkáját „A magyar és székely asszonyok törvénye“ czimen fia, ifj. Cserey Farkas adta ki Kolozsvártt 1800-ban, ki maga is kiváló sikerrel munkálkodott az irodalom terén.

Cserey Mihály 1668. okt. 21-én született Rákoson, de mint történetiró, nagyajtai birtokán készitett munkája után vált nevezetessé. Erdély történelmét irta meg itt Apafi Mihálytól kezdve, melyet Szász Károly ajándékozott az akadémiának s a mely pár év mulva jelent meg a Nemzeti Könyvtárban. Apafi mindenható kanczellárjának, Teleky Mihálynak volt titkára s később brassószéki albiztos lett, de a kormány hálátlan volt hozzá s ott hagyván a politikai pályát, egészen az irodalomnak szentelte életét. Meghalt Nagy-Ajtán 1756. ápr. 22-én.

Kőrösi Csoma Sándor, a tudomány martyrja, szül. Kőrösön 1784. ápr. 4-én. Kiolthatlan vágy epesztette, hogy bejárhassa Ázsia belsejét s a magyar nemzet őseinek régi lakóhelyét fölfedezhesse. A kitünő tehetségü ifju göttingai egyetemi tanulmányai alatt már tervszerüen készült nagy terve megvalósitásához s a keleti nyelveket már ott ismerni

kezdte a hires Eichorn vezetése alatt. Mikor innen hazatért, 1820. elején utnak is indult Oláhországon, Bulgárián, Rumélián keresztül s roppant nélkülözések, szenvedések és éhezések között Bagdadon át Persia fővárosába, Teheránba érkezett év végére. Az 1836-ik év tavaszán még a Himalaja tövében utazott a dsungarokat felkeresendő, kikben az ő nyelvészeti és történeti kutatásai alapján a magyar ősök élő ivadékait vélte föltalálhatni. Az igéret földére azonban már nem léphetett be: megkapta az ott uralkodó veszélyes lázbetegséget s 1842. április 11-én meghalt Dardsilingben.

Zágoni Mikes Kelemen, szül. Zágonban 1690. aug. havában. Törökországi levelei után lett nevezetessé a magyar irodalomban. Tudvalevőleg az ifju Mikes apród volt II. Rákóczi Ferencz udvarában s annyira megkedvelte a fejedelmet, hogy mint 20 éves ifju, itt hagyta családját, hazáját s önkényt, minden jövőre való kilátás nélkül ment „gazdájával" idegenbe, megosztván vele a számüzetés keserüségeit és fájdalmait. A rodostói magány első éveiben még kaphatott volna amnesztiát, de nem akarta ott hagyni az öregedő fejedelmet; mikor pedig a fejedelem halála után folyamodott hazatérési engedélyért, Mária Terezia ült a királyi széken s kérésével elutasittatott. (Ex Turcia nulla redemptio.) Ott halt meg Rodostóban, 1762. okt. 2-án. A Törökországi levelek (összesen 207) szerkezet és stil tekintetében ma is mintaszerüek. Zágonban dicséretre méltó hazafias mozgalom indult meg a kitünő magyar irónak születése helyén emlékkel való megörökitése czéljából s a „Zágoni Mikes Kelemen-emlék" alapjára már eddig is tekintélyes összeg gyült be.

Bölöni Farkas Sándor, szül. Bölönben 1795. deczember 14-én; meghalt Kolozsvártt 1842. február 3-án. Főiskolai tanulmányait a kolozsvári unitáriusok iskolájában s az ottani liceumban végezte. Majd a tehetséges ifju gróf Béldy Ferenczczel külföldi utra indult s Európa nagyobb városait bejárva, átment Amerikába is. Észak-amerikai tanulmányutjáról irt modern szellemü munkája nagy feltünést keltett; ez volt Amerikáról az első magyar mü. A M. T. Akademia elismerése jeléül rendes tagjának választotta meg s 200 arany nagy jutalommal honorálta müvét. Ezenkivül Emlékiratai, Naplója s történelmi kisebb munkái maradtak hátra, melyek őt hazai tudósaink között az elsők helyére emelték.

Kriza János, a nagynevü népköltési gyüjtő, született Nagy-Ajtán, 1812. jul. 28-án A kolozsvári unit. egyház lelkésze volt, később kolozs-dobokai esperessé s végül 1861-ben az unit. egyházkerület püspökévé választatott. A székely származásu kitünő egyházi férfiu szebb emlékét nem hagyhatta volna hátra a székely nép iránt érzett szeretetének, mint a „Vadrózsák" czimü népköltési gyüjteményét. A „Vadrózsák" II. kötetét is ki akarta adni s ahhoz meg is volt már a kellő anyaga, de 1875-ben márczius 26-án rövid betegség után bekövetkezett halála ebben meggátolta. Nagy-Ajtán szülőházát emléktáblával jelölték meg.

Hidvégi gróf Mikó Imre, a halhatatlan emlékü székely gróf, született Zabolán 1805-ben. Mint egyik legelsőrangu magyar államférfiu és történetiró s mint a közéletnek kimagasló vezérmunkása és egyházának szive utolsó dobbanásáig erős támasztó oszlopa, egyaránt elmulhatatlan érdemekkel és páratlan nagy eredményekkel emelte föl nevét hazánk kitünőségeinek első soraiba. Ev. ref. egyházát tetemes anyagi áldozataival is segitette: az áldott nevét és emékét őrző sepsi-szent-györgyi Mikó-kollegiumnak hatvanezer forintnyi alapitványt tett. De legnagyobb alkotása a nemzeti müvelődés terén az erdélyi Muzeum megalapitása, melynek odaajándékozta kolozsvári nyári kastélyát nagy kiterjedésü kertjével együtt. Mint történetiró számos becses munkával gazdagitotta a tudományos irodalmat. Meghalt Kolozsvártt, 1876. szept. 16-án.

Baróti Szabó Dávid, a deákos müveltség egyik uttörője, szül. Baróthon, 1739. ápr. 10-én; meghalt Virten. Komárommegyében 1791-ben, nov. 22-én. Egyike azon három szerzetesnek, kik azt a fölfedezést tették, hogy a görög-római klasszikus versmértékeket, a hexametert, az erőteljes alkaiosi s a lágyan hullámzó sapphói sorokat épen olyan zengzetes modulációkban lehet megszólaltatni magyarul, mint a görögben és Horatius nyelvén s hogy ezen kivül más nyelv arra nem is alkalmas.

Szentkatolnai Bálinth Gábor, orientalista, nyelvész és utazó. Szül. Szentkatolnán 1844. márczius 13-án. Tanult K.-Vásárhelyen, Csik-Somlyón, Maros-Vásárhelyen, Nagy-Váradon, Budapesten és Bécsben. Már tanuló korában megismerkedett a franczia, olasz, héber, arab, török, persa, angol és uj görög nyelvvel. Az akadémia megbizásából 1871-ben utra kelt s előbb Kazárban, Asztrakánban a kazáni tatár és a kalmuk nyelvet tanulta s gyüjtötte annak anyagát, majd Szent-Péterváron bővitette mandzsu és mongol nyelvismereteit, megismerkedve a finn nyelvvel is. 1873-ban elindult Ázsia belsejébe s Khurenban, a Khalda mongolok fővárosában megtanulta a keleti mongol és mandzsu nyelvet. Tanulmányai eredményéről nagybecsü értekezéseket és könyveket irt. Legbecsesebbek ezek között a kazáni tatár nyelvre vonatkozó közleményei. 1879-ben ismét elhagyta az országot s Törökországban, később Damaszkuszban és Athénben élt nagy küzdelmek és sokszor nélkülözések között. Sanyaru keleti életében hüséges kisérője és osztályosa volt mindenütt neje is, ki oldala mellett küzdve, szintén sok keleti nyelvet sajátitott el. Résztvett a Széchenyi Béla keleti utazásában, később pedig a gróf Zichy Jenő ázsiai expedicziójában, honnan szintén gazdag nyelvanyaggal tért vissza, melyeknek eredménye gyanánt Kabard nyelv szótárát most irja a kitünő tudós. Majdnem tizenegy évig lakott keleten s a „Székely Nemzet" czimü lap lelkes agitációjára 1890-ben mozgalom indult meg Bálint Gábor hazahivására s a székely vármegyék és barátai segélyezésével végre visszatért hozzánk, hogy itthon értékesitse széles nyelvismereteit. Közelebbről kineveztetett a kolozsvári tud. egyetemhez az uralaltaji nyelvek nyilvános rendes tanárává s a még java korában lévő tudóstól sokat vár a hazai tudomány.

Téglás Gábor, archeologus. Szül. 1848. márczius 30-án. Középiskoláit Nagy Enyeden, felsőbb tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészeti karán végezte. Mindjárt tanulmányai végeztével kineveztetett a dévai áll. főreáliskolához tanárrá s ezen intézetnek igazgatója jelenleg is. Nagyobb őstörténelmi munkája: „A kőkorszaki ember nyomai Hunyad vármegyében" és „Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafeliratához." Számos archeologiai tárgyu értekezés jelent meg tőle magyar és német nyelven, melyek a szaktudományban valamennyien számot tesznek. Az „Arch. Ért.", a „Budapesti Szemle", az „Erd. Muzeum", a „Földr. Közle-

mények“ stb. sok értékes czikket közöltek a jeles tudós tollából. 1888. óta a magyar tud. Akademiának levelező tagja. Mint székely származásu férfiu, meleg érdeklődést tanusit a Székelyföld iránt s annak közmüvelődési viszonyait nagy figyelemmel kiséri. Többször ismertette a Székely Nemzeti Muzeum gyüjteményeit is s a Sepsi-Szent-Györgyön megjelenő „Székely Nemzetet“ sok becses czikkel gazdagitja.

Kálnoki Bedő Albert. Szül Sepsi-Kőröspatakon, 1839. decz. 31-én. Nagy szakismeretei és kitartó munkássága gyorsan emelték hivatalos pályáján. 1872-ben főerdőfelügyelő, 1880-ban min. tanácsos s 1881-ben főerdőmester lett. Az 1879-iki, korszakot alkotó erdőtörvény létrehozásában és végrehajtásában legnagyobb érdem az övé. Szerkesztője volt az „Erdészeti Lapok“-nak is. Nagyszámu müvei között az erd. szakirodalom terén feltünést keltett „Magyarország erdőségei“ s „Az erdőmüvelés jelentősége hazánkban.“ Ezeket a tud. Akademia adta ki, melynek Bedő Albert 1880. óta lev. tagja.

A háromszéki születésü irók között emlitjük meg Berde Áront (szül. Laborfalván 1819. márcz. 8; megh. 1891. márcz. 8.). Legutóbb a kolozsvári jogakademia tanára volt „Légtüneménytana“, „Kémiai iskolája“ s számos jeles munkája tartja fönn emlékét. — Gróf Kálnoky Dénes (szül. 1814. megh. 1888. jan. 28), Háromszék vármegye utolsó főkirálybirája. Az ötvenes években „Karacsay Indár“ álnév alatt több regényt irt. Ő alapitotta meg a székely müv. és gazd. egyletet is, melynek sokáig elnöke is volt. — Dr. Szász István (szül. Étfalván 1848. febr. 18; megh. 1888. máj. 31-én) kiváló botanikus. „Adalékok a növények teratologiájához“ czimen uttörő munkát irt. Éveken át müködött, mint segédszerkesztő, a „Székely Nemzet“-nél. Sepsi-Szent-Györgyön a polgári fiuiskolánál legutóbb igazgató tanár volt. — Dr. Bartók György. Született Málnáson 1845. Jeles egyházi iró. Jelenleg szászvárosi ev. ref. lelkész. — Bakk Endre (szül. Szentkatolnán 1841. okt. 11-én), vizaknai plebános. Két munkája: „Az 1848—49-iki szabadságharcz alatti események Vizaknán“ és „A Bak- és Jancsó-családok története“ czimen kiváló figyelmet érdemel. — Ifj. Gödri Ferencz (szül. Sepsi-Szent-Györgyön), jelenleg Sepsi-Szent-György város polgármestere. Ifjabb éveiben a költészet terén is sikerrel munkálkodott. „Sepsi-Szent-Györgytől Turinig és vissza“ czimen eleven tollal s nagy közvetlenséggel megirt utleirását a sajtó kiváló elismeréssel fogadta. — Nagy Sándor, hidvégi ev. ref. lelkész a theol. irodalom terén hosszasan müködött. Legutóbb „Háromszék önvédelmi harcza“ czimen becses kötet jelent meg tőle. — Földes Géza. Tanügyi és ifjusági iró Jelentékenyebb munkája: „A világ története“ I. II. köt. Polg. iskolák számára. — Beke Antal (szül. Baróthon, 1880. jan. 19) gyulafehérvári kanonok. Történelmi értekezéseket és leveleket irt szaklapokba és folyóiratokba. — Csulak Lajos, tárczairó. Főleg a székely népéletből vett humoros elbeszéléseivel tünt föl; ezek közül egy kötetnyit „Székely történetek“ czim alatt adott ki. — Barabás Sámuel (szül. Papolczon 1855. nov. 14.) Történelmi tanulmányokat irt; Beke Antallal együtt dolgozta „I. Rákóczy György és a porta“ 2 kötetét.

Háromszék vármegye hirlapirodalma is jelentékeny helyet foglal el. Hogy csupán a hetvenes évek óta keletkezett és fennálló hirlapokat emlitsük meg, mindjárt 1874-ben „Nemere“ czimen egy hetenként kétszer megjelenő politikai és társadalmi lap indult meg Sepsi-Szent-Györgyön. A lap fel. szerkesztője előbb Vecsey Róbert, majd Málik József és végül Nagy Géza volt. A „Nemere“ megszünt 1883-ban. Szintén Sepsi-Szent-Györgyön jelent meg a „Székely Tanügy“ cz. nevelés-oktatásügyi szakközlöny az 1875. és 1876-ik évben havonként kétszer; szerkesztette Málik József, kiadta a s.-szent-györgyi tanitók „Eötvös-egylet“-e. Később „Háromszék“ czimen D. Veres Gyula szerkesztésében állott fenn egy politikai hetilap Sepsi-Szent-Györgyön. Kézdi-Vasarnelytt „Székely Közlöny,“ majd „Székely Hiradó“ czimet viseltek az ottani politikai heti lapok. Jelenleg (1898.) „Székelyföld“ czim alatt XVII. évfolyamát éli az ottani pol. heti lap, melynek szerkesztője Dobay János.

Sepsi-Szent-Györgyön a „Székely Nemzet“ czimü politikai lap hetenként négyszer jelenik meg s az 1899-ik évvel tizenhetedik évfolyamába lépett. Felelős szerkesztője Málik József.

* * *

Festőmüvészeink közül Barabás Miklós, a jeles arczképfestő Márkosfalván született 1810. febr. 22-én. Nagyobb kompozicziói az orsz. nemz. muzeumban látható „Paraszt lakadalom“ s ugyanott a „Vándor czigányok“, melyhez Petőfi az ismeretes „Szent Kleofás!“ kezdetü költeményt irta. Barabás nevét hiressé az általa festett arczképek tették, ugy hogy alig van a jelen század öt első tizedéből hazai jelesünk, kit le ne festett volna. Leginkább azonban irókat és szinészeket festett. Petőfi legtöbb arczképét tőle birjuk. A festészet tudományos elméletével is foglalkozott s ezek közt nagy feltünést keltett az oszlopokon megtörő világosság pontjainak meghatározása. Irt kézikönyvet is a rajzolásról. Gróf Mikó Imre és Deák Ferencz arczképei Háromszék vármegye törvényhatósági közgyülése nagy termében, ugy szintén a Tisza Kálmáné Sepsi-Szent-György városházánál szintén a Barabás festménye.

Gyárfás Jenő (szül. Sepsi-Szent-Györgyön, 1857.) Az orsz. minta-rajztanodában rajztanári oklevelet nyert. Majd három évet töltött a müncheni festészeti akadémián s ott érmeket s dijakat nyert, sőt a kiállitásokon is feltünt müveivel, melyek közül nehányat (pl. az „Angyalcsináló“) elsőrangu franczia és német képes lapok is utánközöltek. Első nagyobb konczepcziója a „Tetemrehivás“ volt, mely az ifju müvész tehetségét egész erejében mutatta be s a melylyel 200 arany pályadijat is nyert. A festményt szerzője a nemz. muzeumnak ajándékozta. Majd a „Tél öröme“ czimü genrekép, a „Bál előtt“, később a „Pax“ cz. allegorikus kompozicziója keltett nagy érdeklődést. Legutóbb „V. László esküjét“ festette meg Temesvár megbizásából a millenniumi kiállitásra.

*

A zeneirodalom terén kitünik Kelemen Lajosné Zathureczky Berta, kinek számos zenemüve már két-három kiadást is ért. Különösen magyar népdalai és melodrámái közkedveltségüek. Egy-egy müdala, mint a „Szovátai bucsu“, messze vidéken ismeretes már. Zenésitett költeményei közül a „Kevlári bucsu“ és „Hajnal uram“ remekül sikerültek. 12 füzetben összesen 74 müve forog már közkézen. Sajtó alatt van „Anatol vagy a farsang utja“ czimü operettje, melyhez a szöveget Beksics Gusztávné irta. Jelenleg még egy operetten, a „Csapodár“-on dolgozik.

EGÉSZSÉGÜGY.

Háromszék vármegye egészségügyi állapotaira kétségtelenül nagy befolyással vannak az itteni klimatikus viszonyok, a melyek normálisoknak épen nem mondhatók. A hőmérséklet aránytalan változásai, az éjjeli lehülések főkép a nyári hónapokban, a tavaszszal uralkodó szelek, a gyakran ismétlődő tartós szárazság, vagy hosszas esőzések, melyek a háromszéki időjárásnak a keleti részekétől elütő, majdnem kontinentális jelleget adnak, mind hozzájárulnak az időszaki betegülési esetek szaporodásához. Mindazáltal Háromszék vármegye az egészségesebb fekvésü vidékek közé tartozik s ha hozzáveszszük gyógyfürdőinek az általános egészségi viszonyokra gyakorolt hatását s a vármegyei hatóságnak a köztisztaságnál és egészség-rendőri intézkedéseinél folyton tapasztalható éberségét: a vármegye egészségügyi állapota általában jónak mondható.

S ebben van része a székely faj erősségének és ellenálló képességének is. Ide nem értjük természetesen az erdőalji s főként a román lakosságot, melynek táplálkozási viszonyai, életmódja és foglalkozásai a nemzedék satnyulására szemmel láthatóan hatnak. A pásztor nép, az erdei munkás kevés hust fogyaszt el, de annál többet szerepel élelmezésében — a p á l i n k a. Gyermekei, fiuk és leányok, korukkal és fejlettségükkel arányban nem álló testi munka alatt nőnek fel, kik a különben is sanyaru életmód mellett, fájdalom, idő előtt „leromlanak".

A 70-es években s a 80-as évek elején sokat panaszoltak a Háromszéken müködött katonai sorozó bizottságok, hogy az állitásra megjelent hadköteleseknek 15—20 százaléka ha bevált; az erdőalji községek ifjai a második, harmadik korosztályból is véznák, fejletlenek voltak s egy-egy huszonhárom éves ifju 14—15 esztendős gyerkőcz benyomását tette a sorozó bizottságra. Ma már e tekintetben is javultak a viszonyok. Az 1897-ik évi sorozás eredménye kedvezőbb statisztikát mutat; a vármegye területéről előállitott és megjelent 2657 katonakötelezett közül alkalmasnak találtatott 935, tehát 35·15%. Természetesen, ezek között ma is igen kevés az erdőalji román; majdnem csupa székely fiuk azok mind.

A fertőző betegségek terjesztésére itt-ott még mindig nagy befolyása van a lakosság magatartásának. A nép egy része kellő nevelés hiányában még mindig bizonyos tartózkodással fogadja a hatóság egészségügyi intézkedéseit. Az orvost és gyógyszertárt csak kényszer utján veszi igénybe s legtöbbször akkor, midőn már a tudomány segitsége késő. Még most is általános a lakosság alsóbb elemei közt az a fatális megnyugvás, hogy a betegséget „az isten meggyógyitja" s ez az ál-vallásos hit, kivált a gyermek-betegségeknél boszulja meg magát s szaporitja a kicsiny sirhalmok számát a temetőkben. A ragályos betegségeket a legéberebb ellenőrzés mellett is eltitkolják s a kór tovább fertőz s mire a hatósági eljárás bekövetkezik, akkor már kész a j á r v á n y.

Hogy csupán a fertőző betegségeknél maradjunk, az 1897-ik évben a vármegye területén a trachomával együtt előfordult 2806 eset. Ezek közül meggyógyult 1752, meghalt 608. Tehát az összes lakosságnak 2·1%-a szenvedett fertőző betegségben, vagyis 1000 lakos közül 21 volt beteg; a betegeknek pedig 21·6%-a halt meg, tehát 1000 lakos közül 5 halt meg fertőző betegségben.

Eme fertőző betegségek név szerint és százalékok arányai szerint a következő megoszlást mutatták az 1897-ik évben: Háromszék vármegye 130,008 lelket számláló lakosa közül megbetegedett hólyagos himlőben 31 (0·03%), — bárányhimlőben 13 (0·01%), — trachomában a trachoma gyanusokkal együtt 475 (0·4%), roncsoló toroklobban 1097 (0·8%), vörhenyben 129 (0·1%), szamárhurutban 266 (0·2%), hasi hagymázban 213 (0·2%), kanyaróban 319 (0·3%), vérhasban 196 (0·1%), gyermekágyi lázban 14 (0·01%).

Az e g é s z s é g ü g y i s z e m é l y z e t az 1897-ik évben a következő volt: 1. Volt 21 polgári orvostudor, kik közül 28 hivatalos, 1 gőztürészgyári orvos, 1 bányaorvos és 1 magánorvos. Ezenkivül volt 1 orvostudor honvédorvos. 2. Volt 1 sebészmester. 3. G y ó g y s z e r t á r t ö n á l l ó a n

kezelő okleveles gyógyszerész volt 13, kik közül 10 tulajdonos, 1 kezelő, 1 gondnok és 1 bérlő. Gyógyszertárt önállóan nem kezelő okl. gyógyszerész volt 9; ezek közül 5 gyógyszertárban, mint segéd volt alkalmazva, 4 pedig nem volt sehol alkalmazva. 4. Okleveles bába volt 97. Ezek közül 57 mint községi bába volt alkalmazva, 40 pedig mint magán bába foglalkozott. 5. Fogászattal és foghuzással foglalkoztak 9-en, kik közül 5 orvostudor, 2 fogtechnikus, 1 borbély és 1 földész. 6. Vérbocsátásra feljogositott csak 1 volt, ki fogtechnikus és borbély üzletet is tart. 7. Orvos halottkém volt 10. Nem orvos halottkém volt 101. 8. a) Volt 1 vármegyei tiszti főorvos (dr. Antal Mihály), ki a vármegyei közkórháznak igazgató főorvosa is. b) Járási orvos volt 4, városi orvos volt 2, kik közül dr. Daday Vilmos a Sepsi-Szent-György városban lévő háromszékvármegyei „Ferencz József“ közkórháznak rendelő orvosa is. c) Községi orvosok a vármegye területén nem voltak. d) 11 körorvos. Elosztásukra nézve a körorvosok az egyes járásokban következőleg vannak elhelyezve: 1. A sepsi járásban 37,618 lélekszámra esik 4 körorvos. 2. A kézdi járásban 39,908 lélekszámra esik 3 körorvos. 3. Az orbai járásban 24,387 lélekszámra esik 2 körorvos.

Gyógyszertárak. A vármegyében volt 2 reál jogu, 9 személyes üzleti jogu, 1 fiók, 1 házi és 2 kézi gyógyszertár. Ezen évben engedélyeztetett 1 kézi gyógyszertár a málnási körorvosnak. Megvizsgáltatott 11 reál és személyes üzleti jogu, 1 fiók, 1 házi és 2 kézi gyógyszertár kedvező eredménynyel.

Kórházak. A vármegye területén volt egy köz- és egy magán jellegü kórház és pedig a Sepsi-Szent-György városban lévő háromszékvármegyei „Ferencz József“ nevet viselő közkórház és a Kézdi-Vásárhely városban levő „Rudolf“ nevet viselő magánkórház. A háromszékvármegyei „Ferencz József“ közkórházban az 1897. évben két uj észlelő szoba lett felállitva. Az intézeti kert szabályoztatott 1500 fenyő csemetével beültetve. Az 1897. évben gyógykezeltetett 609 beteg 13851 ápolási nappal. A gyógykezelt betegekből gyógyult 477 beteg (78%), javult 62 beteg (10%), meghalt 35 beteg (6%), melyből 10 szegény menházi. Mütét volt 221, mindenik gyógyult. A végzett mütéteknél a megyei főorvoson kivül dr. Barabás Sándor körorvos is segédkezett. Napi ápolási dij volt 48 krajczár.

A kórház személyzete: Igazgató: dr. Antal Mihály, m. főorvos, ki a gondnoki irodai munkát végzi. Rendelő orvos: dr. Daday Vilmos, ki a gazdasági teendőket is végzi. Vöröskeresztes ápolónő: özv. Mikonya Józsefné, ki segédkezik a betegfelvételnél is. Két férfi és két női segédszemély, egy kapus.

A kórházi bizottság következő tagokból alakult: Gábor Péter, alispán, elnök. Séra Tamás, árvaszéki elnök. Szotyori Nagy Károly, birtokos. Dr. Antal Mihály, m. főorvos. Gazda Gyula, m. főszámvevő. Dálnoky Károly, m. aljegyző. Sipos Samu, fiuárvaházi igazgató. Dr. Daday Vilmos.

A k.-vásárhelyi és vidéki „Rudolf“-kórház.

Az emberbaráti szeretet emelte a kézdi-vásárhelyvárosi és vidéki „Rudolf“-kórházat is. Ki kezdeményezte és létesithette volna ezt más, mint báró Szentkereszty Stephanie.

A nemes bárónő látván, hogy e vidéknek s a kedvezőtlen épitkezésü városnak, a hol a lakosságnak felerésze alig egy szobás lakással bir, mily nagy szüksége van egy kórházra: kezdeményező lépést tett annak létesitése iránt. A menház létesitése után 3 évvel, 1877-ben indult meg a mozgalom és 1878. január 13-án megalakult az egyesület és megválasztá ideiglenes tisztikarát. A lelkes felhivások, gyüjtőivek kibocsáttattak. A város egy szép beltelket a rajta levő épületekkel együtt kórházi helyiségnek használatra adományozott. Habár a közönség áldozatkészsége árvaház, menház, tüzoltó-egyesület, ref. egyház, kath. egyház, olvasó egyesület által nagyon igénybe volt véve, mégis tett, áldozott.

1884. október 19-én fényes ünnepélyességgel a „Rudolf“-kórház megnyittatott. Ez idő óta a Vöröskereszt-egylet felügyelete alatt áll s kisebb-nagyobb évi segélyben részesül s állandóan ápolónőket ad. A kórház czélszerü berendezése kitünő kezelő személyzete nagy szolgálatára van a szegény betegeknek. Az évenként növekedő létszám ujabb épitkezéseket tett szükségessé, melyek 17.944 frt 44 kr költséggel 1895. nyarán foganatosittattak. Most ugy czélszerü beosztásával, mint kitünő orvosaival a vidéki kórházak között nagyon is jól tölti be magasztos hivatását.

A kórház kormányzótestületének elnöke báró Szentkereszty Stephanie. Az ujabb időben (1896.) az igazgató gondnoki tisztet Dobay János rendőrkapitány, a főorvosit dr. Szini Gyula járásorvos, a rendelő orvosit dr. Szentpéteri Bálint körorvos és dr. Bardocz Gyula gyakorló orvos kiváló pontossággal és lelkiismeretességgel töltik be.

A vagyonkezelés élén itt is, mint a többi humán intézetekén dr. Bánffy Zsigmond áll, ki fontos tisztét K. Csiszár József, ifj. Jakab István, Fejér Antal, Benkő Gyula, Benkő István, Kovács Károly és dr. Balogh Vendel segédkezésével páratlan ügybuzgósággal minden dij nélkül végzi.

* * *

Kovásznán szintén kórház-egylet létesült Hollaky Attila főszolgabiró buzgó kezdeményezése folytán. A derék férfiu ezt az intézményt jelentékeny adományokkal segélyezi évente s a kórház-alap már eddig is tekintélyes összeggel rendelkezik.

Erdővidéken már 1887-ben mozgalom indult meg egy Baróthon létesitendő közkórház érdekében s 1892. nov. 9-ike óta „Erdővidéki kórház-egylet“ czimen megerősitett alapszabályokkkal dr. Hajós Béla járásorvos elnöklete alatt Mórik Lajos jegyző buzgó munkássága mellett szép sikerekkel munkálkodnak a nemes czél megvalósitására. Már eddig is nagyobb alaptőkével rendelkezik ez a kórház-egylet is.

TARTALOM.

	LAP
Az Emlékkönyv olvasóihoz. Irta **Potsa József.**	
Háromszék vármegye. Irta **Csifó Salamon.**	
Háromszék vármegye megalakulása	3
Háromszék vármegye koronkénti lakói	8
A székely nép eredete	10
Községek, városok, járások	12
Háromszék vármegye szereplése hazánk történelmében	18
Háromszék 1848—49. önvédelmi és szabadságharczának rövid történelmi leirása (Nagy Sándor)	30
A székely nemesztályok	42
Hadi szolgálat és katonaság	45
A székelyek jogai s azok gyakorlása	50
A vallás története Háromszék vármegyében	62
Iskola, ipar, kereskedelem és közgazdaság	70
Sepsi-Szent-György város története. Irta ifj. **Gödri Ferencz.**	73
Kézdi-Vásárhely város története. Irta **Dobay János**	101

1867—1896.

Háromszék vármegye természeti viszonyai. Irta dr. **Székely Bendeguz**	121
Háromszék vármegye időjárásáról. Irta dr. **Farnos Dezső**	127
Közigazgatás. Irta **Szentiványi Miklós**	141
Közgazdaság:	
Általános rész. Irta ifj. Nagy Elek.	147
Mezőgazdaság. Irta dr. Székely György.	152
Az ipar. Irta ifj. Nagy Elek.	160
Kereskedelem. Irta ifj. Nagy Elek.	184
Pénzügy. Irta Bogdán Arthur és ifj. Nagy Elek.	187
Erdőgazdaság. Irta Kócsi János.	202
Őstoglalkozás. Irta **Málik József** és ifj. **Nagy Elek**	
Vadászat	211
Halászat	218
Fürdők és ásványvizek. Irta **Gyárfás Győző**	
Bálványosfüred	225
Bodok és ásványvizei	229
Előpatak	232
Kézdi-Polyán	239
Kovászna	240
Málnásfürdő	245
Sugás	249
Oroszfalu, Hatolyka, Jáhoros, Uzonka	250
Háromszék vármegye közlekedési viszonyai. Irta **Gyárfás Győző**	
Közutak	252
Vasutak	282
Telegráf, telefon, posta	297
Közmüvelődés. Irta **Málik József.** Bedő József, Bodola Sándor, Csifó Salamon, Csinádi Lajos, Domján István, Erdélyi Károly, Fejér Manó, Kozma Imre, Nagy Imre, Révay Pál, Vajna Károly, Zayzon Béla és Zöld Sándor urak közreműködésével.	

	LAP
Egyházak:	
Rom. kath. egyházközségek	309
Ev. ref. egyházak	315
Unitárius egyházközségek	327
Iskolák.	
A kézdi-vásárhely-kantai r. k. gimnázium	330
A sepsi-szent-györgyi „Székely Mikó-kollegium“	333
Népoktatási intézetek:	
A baróthi polgári iskola	340
A k.-vásárhelyi áll. polg. fiuiskola	341
A s.-szent-györgyi áll. polg. fiuiskola	343
A s.-szent-györgyi áll. polg. leányiskola	345
A sepsi-szent-györgyi kisdedóvó-képző intézet	347
Elemi iskolák	348
A sepsi-szent-györgyi női ipariskola	351
Hatolykai Potsa József.	353
A háromszékvármegyei „Erzsébet“-árvaleány nev. intézet	360
A s.-kőröspataki „Gróf Kálnoky Félix-, Ludmilla-, Imre- és Pál-intézet“	361
Szegények menedékháza Sepsi-Szent-Györgyön	363
A kézdi-vásárhelyi „Stephanie“-menedékház	364
A Székely Nemzeti Muzeum	364
Egyesületek	
Háromszékmegyei tanitótestület	371
A sepsi-szent-györgyi kaszinó	371
A kézdi-vásárhelyi „Olvasó-egyesület“	372
A zágoni olvasó-egylet	372
Olvasó-egyletek Erdővidéken	373
A kereskedők és keresk. ifjak társulata S.-Szt-Györgyön	373
A sepsi-szent-györgyi iparosok olvasó-egylete	373
A sepsi-szent-györgyi nőegylet	374
A kézdi-vásárhelyi nőegyesület	374
A zágoni nőegylet	375
A sepsi-szent-györgyi önk. tüzoltó-egyesület	375
Irodalom. Müvészet.	376
Egészségügy. Irta dr. **Antal Mihály.**	379
A kézdi-vásárhelyi és vidéki „Rudolf“-kórház	380

Szöveg-képek.

Miklósvár község	6
Bereczk község	14
Ilyefalva község	15
A kézdi-szentléleki Perkő-vár	19
Perkő-vár a tetőről	20
A Tarnóczy-kastély Kézdi-Szentléleken	21
Léczfalva	22
Uzon piaczlere	23
A bölöni vár	24
A bölöni temető kopjafáival	25
Bodza-Kraszna	28

	LAP
Hidvég látképe	35
A kökösi hid	39
Gábor Áron siremléke	40
Alsó-Csernáton látképe	46
Zágon látképe	47
Bálványos-vár	63
Bálványos-vár északról	64
Árkos látképe az unitárius templommal	67
Esztelneki kolostor	71
Szabadságtér Sepsi Szent-Györgyön	73
Sepsi-szent-györgyi református templom	75
Vármegyeház Sepsi-Szent-Györgyön	77
Szabadságtér keletről nézve	79
Ferencz József-kórház Sepsi-Szent-Györgyön	81
Székely Mikó-kollegium Sepsi-Szent-Györgyön	83
Bazár-épület Sepsi-Szent-Györgyön	85
Honvéd-emlék Sepsi-Szent-Györgyön	87
Árvaház Sepsi-Szent-Györgyön	88
Utczarészlet Sepsi-Szent-Györgyön	91
S.-Szt.-György város látképe az Eprestetőről (Szemerja felőli rész)	95
Sepsi-Szent-György az Eprestetőről nézve (északi fele)	97
Sugási fókut	99
Piacztér Kézdi-Vásárhelytt	102
Honvédlaktanya Kézdi-Vásárhelytt	105
Rudolf-kórház Kézdi-Vásárhelytt	107
Erzsébet-árvaleányház Kézdi-Vásárhelytt	109
„Stephania“ szegény-menedékház Kézdi-Vásárhelytt	113
Kézdi-Vásárhely látképe délnyugatról	115
Állatkiállitás Sepsi-Szent-Györgyön	157
Ojtoz telepe	161
A köpeczi szénbánya iparvasutja és rakodóhelye a m. állami vasutak köpeczi állomásán	163
A köpeczi kőszénbánya	169
Szövőgyár Sepsi-Szent-Györgyön	171
A sepsi-szent-györgyi szövőgyár belseje	174, 175
A bükszádi üveggyár	178
Wellenreiter János sörgyára Sepsi-Szent-Györgyön	180
A gyulafalvi iparvasut	181, 183
Torjai-Büdös	185, 203
A köpeczi szénbánya főtelepe	187
Pénzintézetek tisztviselői	193
A kézdi-vásárhelyi takarékpénztár épülete	195
A Háromszéki takarékpénztár részvénytársaság épülete	198
A commando-gyulafalvi telep siklója	207
Részlet a rétyi Nyirből	216
Táplóval való halászat az Olton	221
A torja-bálványosi kénbarlang	226
A bodoki borviz-telep	230
Előpatak, a fókut melléke	237
A torjai kénbarlang (hajdan)	241
Kovászna főtere	242
Fürdőilak Kovásznán	243
Mikó-kastély Oltszemen	246
Málnás-fürdő látképe	247
Málnási „Herkules-fürdő“	248
Ikavár zömtornya	254
Ikavár látképe	255
Részlet a bodza-krasznai szorosból	257
A bodza-krasznai aranyrudak lelhelye	260
Forrás zuhatag Bodzavám fölött	262
Államut-részlet Ojtozban	267
Rákóczi-vár	268
Kalaszló-patak zuhatagja	269
„Kalaszló“-hid Ojtozban	270
„Rákóczi-hid“ Ojtozban	271
Magyar-román határ Soósmezőnél (Ojtoz-szoros)	272
Béldi-kastély Bodolán	276
Részlet a bodza-krasznai szorosból (Szarvaskő)	278
Bodza-krasznai közut megnyitása (országhatár)	279
Aldobolyi Olthid	280
Br. Szentkereszty-kastély Árkoson	381
Gr. Mikes-kastély Zabolán	286
Az Oltvölgy Háromszék és Csik vármegye határán	289
Kriza János szülőháza Nagy-Ajtán	329
Háromszék vármegye országgyülési képviselői	355
Hatolykai Potsa József cs. és kir. kamarás, Háromszék vármegye főispánja, val. b. t tanácsos	357
Árvaházi tisztviselők	365
A s.-kőröspataki „Gróf Kálnoky Félix-, Ludmilla-, Imre- és Pál-intézet“	362
Őskori állat (mammuth) csontok a Székely Nemz. Muzeumban	365
Kőkorszaki tárgyak a Székely Nemzeti Muzeumban	366
Népvándorláskori urnák és cserépedények	367
Szasszanida-kori kard (aldobolyi lelet) és középkori hadászati eszközök a Székely Nemzeti Muzeumból	368
Székely Nemzeti Muzeum igazgató-választmányi tagjai	369
Középkori kasulák a Sz. N. Muzeumból	370
Tüzoltók gyakorlata Sepsi-Szent-Györgyön	375